Др МИЛУТИН ЂУРИЧИЋ

ОБИЧАЈИ И ВЕРОВАЊА АЛБАНАЦА

БЕОГРАД • 1994

Издавање ове књиге помогли су:
ПТП "АЛФА КОМЕРЦ" – ПЕЋ,
директор: ДЕДИЋ РАНКО
и ЂУРИЧИЋ МИЛИВОЈЕ
адвокат из Пећи

РЕЦЕНЗЕНТИ:
АКАДЕМИК МИТАР ПЕШИКАН,
МИЛАН ИВАНОВИЋ, Д. СТОЈЧЕВИЋ,
Др ЈЕЛЕНА ДАНИЛОВИЋ,
АКАДЕМИК МЕХМЕД БЕГОВИЋ,
АКАДЕМИК АТАНАСИЈЕ УРОШЕВИЋ

ТЕХНИЧКА ПРИПРЕМА
ДИП *НОЛИТ*:

КОРЕКТОР: ДРАГИ БУГАРЧИЋ

КОМПЈУТЕРСКА ОБРАДА И
ГРАФИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ СЛОГА:
РАДМИЛА ТОМЧИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК И КОРИЦЕ:
СНЕЖАНА НЕЦИЋ

ИЗДАВАЧ:
МИЛУТИН Р. ЂУРИЧИЋ,
БЕОГРАД, НОВА СКОЈЕВСКА 15

ШТАМПА И ПОВЕЗ:
СЛОБОДАН ЈОВИЋ,
БЕОГРАД, СТОЈАНА ПРОТИЋА 52

ШТАМПАНО У 2.000 ПРИМЕРАКА
1995. ГОДИНЕ

ISBN 86-901571-1-5

На основу мишљења Министарства за науку и технологију, бр 413-00-81/95-01 од 21.03.95., ова публикација је од посебног интереса за науку те се на њу не плаћа општи порез на промет производа у смислу Закона о порезу на промет.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
340.141 (=919.83)(497.115)
ЂУРИЧИЋ, Милутин Р.
Обичаји и веровања Албанаца / Милутин Р. Ђуричић.-
Београд : М. Ђуричић, 1995 (Београд : Слободан Јовић).- 710 стр.:24 cm
Тираж 2000.-Библиографија: стр. 695-699.-
Резиме.
а) Обичајно право - Албанци - Косово
ИД=35424524

Инв. бр. 445027 ✓ V
340.141(=919.83)(497.115)

Својим драгим родитељима

РАДОЈУ И ИВАНИ

за бескрајну љубав и жртву у васпитању и образовању
посвећујем ову књигу

Аутор

Ауторов отац Радоје рођен је на Видровану код Никшића од оца – барјактара Крце, који је четовао по Босни са Петром Мркоњићем – Карађорђевићем и предводио Црногорце у ослобађању Никшића 1878. године. Као ђак – самоук описменио се, а као печалбар два пута путовао у САД, где је радио у рудницима Пенсилваније и Илиноиса и стекао диплому квалификованог рудара. Из Америке је донео гомилу књига у Витомирицу код Пећи и био један од најобразованијих људи у околини. Погинуо је 28. априла 1941. године, изрешетан куршумима качачких банди, које су пљачкале, палиле и убијале становнике Витомирице – најнапреднијег села у Југославији.

Мајка Ивана, по рођењу Мијановић из Горњег Поља код Никшића од оца барјактара Илије, који је учествовао у ослобођењу Никшића, као самохрана удовица и шваља народног веза за арбанашке невесте одшколовала је петоро деце. Умрла је 24. октобра 1981. године.

Од свих њих сам добио патријархално васпитање и прве податке о народним обичајима и веровањима Албанаца.

ПРЕДГОВОР

Овим делом предајем научној јавности и широком читалачком кругу сазнање о народним веровањима и обичајима Албанаца. Животни пут ми је био такав да сам се кретао од осме године у Витомирици, Пећи, Призрену, заробљеничким логорима у Немачкој, кроз новинарство и адвокатску праксу – све до старости у друштву Албанаца. То је готово читав живот од преко 60 година.

Велики научни немир обузео ме док сам се бавио адвокатуром од 1958. до 1981. године. Тада сам запазио да код Албанаца постоје веровања и обичаји какве не познаје савремена правна историја и религије. Да бих то упознао консултовао сам писане каноне. Из њих нисам сазнао суштину веровања и обичаја. Зато сам одлучио да их сазнам непосредно од народа.

Да бих у томе успео узимао сам за писаре познаваоце албанских обичаја који су ми "тумачили" оно што је саопштавала арбанашка клијентела са Косова и Метохије, северне Албаније и Плавско–гусињске области. Ширећи свој круг сазнања употребио сам анкету којом сам круг питања стално проширивао и продубљивао. За то ми је било потребно да упознам обичаје у Србији, Црној Гори и Херцеговини, а делом и у Хрватској, да научим албански језик. Тако сам се разумео са Албанцима.

Од почетка објављивања албанских обичаја нисам се држао никакве унапред постављене шеме, већ описивао оно што сам сазнавао од својих арбанашких пријатеља. Поступно сам уочавао да су они драгоцени за правну историју, етнологију и историју религија. Видео сам измешаност морала, веровања и права – све у циљу заштите и сузбијања крвне освете. Завршавајући описе правио сам упоређења и дошао до сазнања да су албански обичаји старији од писаног права, а веровање од религија и да су својствени многим народима на датом ступњу развитка зато што потичу из људске природе.

ИЗВОРИ ОБИЧАЈНОГ ПРАВА АЛБАНАЦА

Проучавајући обичајно право Албанаца на Косову и Метохији дошао сам до сазнања да постоји пет главних извора обичаја. То су: одлуке господара кућа, одлуке братственичко-племенских скупштина (кувенда) регионалне међуплеменске нагодбе (кануни), пресуде обичајних судова (плећнија) и уговори. О сваком од тих извора могла би се написати подугачка студија. Овде ћу се, у најкраћим цртама, сажето осврнути на сваки од ових извора наведеним редом.

1) Одлуке господара куће

Код Албанаца је господар куће "бог куће". Он одлучује не само о свим питањима која се тичу унутрашњег реда у кући, економици, благајни, гостима, давањима дозвола за безбедну слободу кретања убица (беса), већ и о питањима која се тичу женидбе и удаје укућана, усвојењу нахочади, деобама, наслеђивању, чак и животу и смрти фамилије. Господар куће је шеф патријархалног робља у кући.

Пошто се ради о великим породичним задругма Албанаца на косовско-метохијском селу важно је познавати моћ господара куће. Он везује бесе по хоризонтали са другим господарима, али и организује вероломства свога робља на штету других господара кућа.

Господари кућа представљају специфичан патрицијски слој који одлучује о судбини мноштва патријархалног робља.

2) Одлуке братственичко-племенских скупштина

Братственичко-племенске скуштине зову се кувенде. На њима се окупљају ради договарања углавном господари кућа. То могу бити скупштине једног или више села.

Братственичко-племенске скуштине ограничавају самовољу појединих господара кућа, чак се уплићу и у уговорне односе. Оне забрањују продају некретнина без поштовања права прече куповине рођака и помеђаша, забрањују продају кућног темеља да би се рођак поново могао вратити и саградити кућу, продају сточне хране иноплеменицима, продају реда воде за наводњавање.

Кувенде одлучују о времену издига у планину и трајању зимске попаше у равници, о реду воде за натапање, одржавању јазова и путева, примању бегунаца (качака) на уточиште. Оне пресуђују заваде унутар братства и племена и примају жалбе на поступке појединих господара кућа.

На братственичко-племенским скупштинама одлучује се о рату и миру с другим братствима и племенима. Речју, оне решавају економска и друга

питања која су од локалног интереса за братство, односно племе које је лоцирано на одређеном мањем подручју.

Као извор права су занимљиве јер се кроз њих уочава племенска расцепканост обичаја.

3) Међуплеменске нагодбе – кануни

Реч канун означава средишњи део литургије или мисе. Код Албанаца канун означава централну регионалну одлуку која важи за више племена у читавом једном крају. Кануни су нешто слично *leges regiae* у старом римском праву. Међу Арбанасима постоји више кануна. Тако за Косово, Метохију и северну Албанију постоји канун који народ назива именом Леке Дукађинија. За једну област у Албанији постоји канун Скендер–бега. Даље се памти канун попа Жила.

И по називу (канун) и по садржају може се закључити да је хришћанско свештенство својевремено активно учествовало у доношењу кануна. Тим канунима се желео унети неки шири ред у обичајно правну раздробљеност одлука које су доносиле братственичко-племенске скупштине и ограничити самовоља господара кућа. По свом садржају кануни прописују наредбе и забране сличне онима које се налазе у Петокњижју Мојсијевом (поштовање господара куће, забрана деликата, забрана преудаје испрошених девојака, забране блуди, крађа, пљачке, накнаде за убиства и ране, итд.).

С обзиром на то изгледа да је канунима арбанашка властела уз вођство свештенства покушавала да уведе неки чвршћи ред међу арбанашка племена.

Католички свештеник Константин Стеван Бечковић покушао је и параграфски да уобличи Канун Леке Дукађинија.

4) Пресуде обичајних судова

Ко се придржава одлука господара кућа, братственичко–племенских скупштина и кануна – тај поштује тврду вјеру – бесу. Али беса се стално успоставља и стално нарушава. Нарушену бесу треба санирати. То чине арбанашки обичајни судови – плећније.

Широм Косова и Метохије постоје многобројне приватне судије (плећнари) и неке судеће куће од којих је најутицајнија судећа кућа (ода) Брахим Хоџе у Јунику, који санирају нарушене бесе и пресуђују спорове међу Албанцима по обичајима.

У тим суђењима има свега: приватних детектива, сведока који се куну залагањем живота, заклетви са 6, 12 или 24 саклетвеника. Ти судови одређују висину компензације за убиства, накнаде штете и пенална обештећења.

Ако кануни вуку своје садржаје из Петокњижја Мојсијевог, арбанашке плећније вуку свој корен из српског средњовековног права старих Немањића и подсећају на неке прописе Законика Цара Стевана Душана (XIV век). Уосталом и судећа кућа у Јунику – ода Брахим Хоџе припадала је у време српске средњовековне државе попу Јовану, чији су се потомци исламизирали у турско време и задржали привилегију да суде Арбанасима и у северној

Албанији. Ова кућа је имала турски судећи печат, и у неку руку ранг данашњег окружног суда. Само што она суди на основу одлука братственичко-племенских скупштина и кануна.

Тако су међу арбанашка племена Срби уносили судство а црква кануне.

5) Уговори

Уговори су важан извор права, али нису сачувани у писменом облику. Албанци су закључивали уговоре усмено и јавно, обично у присуству чувара бесе и најмање једног сведока. За обавезе из уговора јамчи се животима.

Сваки адвокат на Косову и Метохији може да уочи велико шаренило уговора – теретних и бестеретних, орочених и неорочених, реалних и консенсуалних, са или без одустанице, на пробу или без пробе, са или без капаре, о непокретним и покретним стварима.

Предмет уговора могу бити ствари и лица (веридбени уговор).

Уговори се осигуравају пактом о заштити – бесом и њеним чуварима који се зову дорзони. Ту се већ среће права сponсија из римског права у најчистијем виду.

Зато се може рећи да је, уз хришћанске кануне и српско правосуђе, обичајном праву Арбанаса додато римско-византијско облигационо право. Историјско порекло мешавине ова три утицаја премашило би скромне оквире овог написа. То би навело на истраживање порекла Арбанаса и арбанашење Срба и Влаха.

САКРАЛНО ПРАВО У АЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА

О сакралном праву зна се веома мало. О томе код нас још нема потпуније студије. Ни у *Правном лексикону*[1] није дат опис ни дефиниција сакралног права. Изостајање тог сазнања последица је непризнавања или непознавања права племенских заједница пре настанка државе. Уобичајено је да се мисли да су држава и право настајали упоредо. Да то није тачно може се утврдити истраживањем обичаја код албанских племена. Племенске заједнице сачуване су још код Албанаца. Истраживање обичаја албанских племена показује да је и у родовском друштву, пре настанка државе, постојало неко право, чија је основна карактеристика сакралност.

За упознавање сакралног права потребна је средина са остацима родовско–племенских заједница, кућом и великим породичним задругама, залагањем живота људи за стицање и заштиту права и обавеза, крвном осветом као регулатором међусобних односа. Таква средина се још може наћи код Албанаца на косовском селу.

Уочавање сакралности у албанским обичајима ометано је гледиштима да се ради о канонском праву и законицима. Романтичарски занос утицао је на покушаје да се албански обичаји кодификују као кануни. Под тим утицајима албански обичаји прихватани су као кануни или закони и у нашој и у иностраној правној историографији и то под називом Канун или Закон Леке Дукађинија. Албански државни универзитет у Тирани на то је надовезао постојање и других кодификованих зборника обичајног права у обичајима Албанаца ("Канун Скендербега", "Горски канун", "Канун Гега" итд.)[2]. Коначно је Сурја Пуповци у даљем романтичарском заносу подигао албанске обичаје на степен законика, па их готово изједначио са обичајима у Црној Гори и Херцеговини који су кроз историју модификовани многовековним државним и црквеним утицајима.[3] Тако је научној јавности прикривано сакрално право у албанским обичајима. Тек недавно је указано да Албанци кроз своју историју нису имали друштвених услова за доношење никаквих кануна ни закона. Из следећег излагања видеће се да је суштина албанских обичаја сакрално право, које је туђе свим религијама од Мојсијевог закона до данас и државном праву.

Историчари римског права на основу неких старих правних изрека налазе да су код Римљана нека кривична дела повлачила религијске санкције (*sacer esto* – жртвовање боговима, смрт[4]). Обичајно право албанских племена почива на сакралности која претпоставља жртвовање и смрт. Сматра се да је у старом Риму казна *sacer esto* била жртва боговима. У племенским обичајима Албанаца још сачуваним у с. Метохији жртвовање се не врши ради

---

[1] *Правни лексикон*, друго издање, Београд, 1970, стр. 1–1376.

[2] Selim Islami – Kristo Frasheri, *Historia e popullit shqiptar, I,* Priština, str. 327.

[3] Сурја Пуповци, *Грађанскоправни односи у Законику Леке Дукађинија,* Приштина, 1968.

[4] Драгомир Стојчевић, *Римско приватно право,* друго издање, Београд, стр. 16–17.

задовољења богова као трансценденталних бића већ ради задовољења овоземаљских богова – господара куће (алб. *i zoti të shtëpisë*, што буквално значи бог куће), рода и племена (алб. *fis*). Жртва је чешће крвна но бескрвна и то не само као санкција за пропуштање, чињење, нечињење или трпљење већ је сржи целокупног обичајног права. Сакралност се јавља у свим односима: између господара куће и укућана, у роду и фису, међу женидбеним пријатељима, у браку, између даваоца уточишта и госта, код заштите личне безбедности, у имовинско-правним и облигационим односима, при заштити имена и гоњењу имовинских делинквената, сведочењу и заклетви, мериторним одлукама већа старaца, заштити гробова итд.

1. Живот у родовско-племенским заједницама био би немогућ без унутарње солидарности у братству и фису. Та солидарност прожета је сакралношћу. У случају погибије једног свог припадника "*посечен је*" цео његов род и позван на освету према било ком припаднику рода убице ("дан крви"). Сакрална одмазда почива на начелу талиона: крв за крв, две теже ране за једно убиство, рана за рану, убиство за част и "образ". У ситуацији када се делинквент може искупити плаћањем крвнине ангажован је цео фис да жртвује своја материјална средства за искупљење живота сродника.

Пред страхом од сакралног гоњења племеник не сме чинити ништа што ремети солидарност племена. Ко нарушава солидарност, нарочито убиствима и осветама, бива са фамилијом прогнат из свог племена на туђу територију (што подсећа на римски *expugnatio*) и жртвован дивљој ксенофобији.

У фису се не ствара онтолошка противречност закључивањем уговора о купопродаји жена. Није у обичају ендогамија. Цео фис чува одиве од блуди. Родоскрвњење је деликт запрећен сакралном санкцијом – убиством родоскрвнитеља. Жртвује се живот рођака да би се одива могла продати и удати.

Ако се солидарност не би одржавала сакралним страхом настало би крвопролиће у фису, без чије би заштите кућа остала усамљена и немоћна да пружи *одбој* другим фисовима. Када се не би сакрално гонили родоскрвнитељи не би се посредством женидбених веза могао заснивати однос пријатељства са другим фисовима који траже виргинитет невесте. Пропале би све куће у роду.

2. Основна друштвена организација код Албанаца је кућа, састављена од људи који у њој живе и зграда у којима станују и смештају стоку, пољопривредни алат и плодове. На челу куће је репрезентативни старешина – господар куће (што подсећа на *paterfamilias-a* код старих Римљана).

Однос између господара куће и укућана прожет је сакралношћу. Господар куће животом одговара за поступке својих укућана и њихове деликте према трећим лицима. Сваки укућанин може својим понашањем *"посећи"* господара куће, тј. изложити га крвној освети. Да би се укућани обуздали, својим животима одговарају господару куће за самовољне ексцесе. Отуда право господара куће на живот и смрт својих укућана, који су под његовом моћи (алб. *fuqia*, што подсећа на *patria potestas* у римском праву). Господар куће је дужан да убије свога укућанина за одређене ексцесе (кад је *"посечен"* издајом или убиством госта, провођеног лица или лица које је под заштитом куће) да би отклонио смртну опасност од себе и осталих мушких укућана. У другом случају

принуђен је да свог укућанина везаног преда оштећеном (што подсећа на римски *deditio*). Исто тако може укућанина изложити опасности погибије од непријатеља. Одиву може "поклонити" за жену непријатељу да би се искупио од крвног дуга.

Сакрално је заштићена и његова кућа са имовином од напада трећих лица. Одбојем штити своју *fuqia*. Без његовог пристанка нико не сме узети ни лице ни ствар из његове *fuqia*. Иначе би био сакрално гоњен и убијен.

Ако не би било сакралне одговорности господар куће би посредством свог патријархалног робља чинио разна зла и зулуме због којих би следили стални ратови и погибије. Да није сакралне одговорности домаћег робља господару куће не би било унутрашње дисциплине у кући. Када кућа не би била брањена сакралним одбојем, била би разорена насиљем, пљачком имовине и отмицом жена. Не би се могла стицати и одржавати својина. Сакрална одговорност и заштита још држи на окупу патријархалну сеоску фамилију – основну заједницу родовског друштва.

3. Побратимство је стварање сакралне везе вештачким оројавањем ради сакралне заштите и крвне освете. Оно се заснива узајамним пијењем крви две мушке особе различитих родова. У случају погибије једног *"посечен"* је други, па је један побратим дужан да освети другог као што би себе осветио. Узајамна крвна жртва при заснивању побратимства резултира првенственом позваношћу на пожртвовање при крвној освети.

4. Пријатељство у племенском друштву не настаје интелектуалним већ женидбеним везама међу родовима. Женидбама претходе веридбени уговори, којима се одређују пријатељске куће и цена за вереницу. Веридбени уговор је сакрално заштићен. Ако верениця буде препрошена и уда се за другога, први вереник убија онога који ју је препросио. Ако вереник напусти вереницу жртвује све издатке које је око ње имао. Да није те одговорности господари кућа би за више момака продавали своје одиве и вишеструко наплаћивали цену. Веридбени уговор претворио би се у своју супротност – у инструмент пљачке и непријатељства међу родовима. Плаћање цене за жену везује пар да се не разводи а пријатеље да сачувају пријатељство.

5. Жена није увек слободна да се уда ни по престанку брака. Смрћу мужа постаје предмет наслеђивања – левират. Ако би је ко други узео против воље девера, био би сакрално гоњен.

И у случају развода брака разведеној жени се може забранити преудаја. Рођак који такву одиву преуда сакрално одговара кући бившег мужа која ће га убити. Муж ће убити свакога који узме његову разведену жену којој је забранио преудају, исто као да му је отета жена са којом је у браку.

Да није сакралне забране преудаје жене би вршиле прељубе да би добиле развод брака са нежељеним мужевима и преудале се по свом избору. То би водило разарању патријархалне породице.

6. Ванбрачној деци нема места у кући мајке. Мајка нема *fuqia*. Ванбрачни отац не сме се јавити да дете узме под своју *fuqia* зато што би био убијен због блуди. Зато се ванбрачна деца жртвују убијањем или тајно излажу на јавним

местима да их неко (често ванбрачни отац) нађе и усвоји (находчад). И то је последица сакралног права.

7. Код Албанаца се сматра гостом свако лице које је утекло под нечију заштиту, човек који се сам или са фамилијом склонио у туђу кућу, лице које се нађе на туђем огњишту. Гост је сакрално заштићен. Заштитник (власник куће) животом одговара за безбедност госта. Свако лице које повреди или убије госта "*посекло*" је његовог заштитника, зато што би род госта сматрао заштитника саучесником кога треба убити. Зато су господари кућа принуђени да сакрално гоне сваки деликт према госту, макар делинквент био из њихове фамилије. Заштитник убија убицу госта и крв своје жртве пребија за крв убијеног госта. Ако не би било сакралне заштите гостију, ови би били убијани и пљачкани од лица под чију су се заштиту ставили, не би било никакве безбедности за иноплеменика, не би се могло путовати ни трговати.

8. Личну безбедност угрожених Албанаца обичаји штите и пактом о заштити – бесом, која има своје чуваре – *дорзоне*. Чувар бесе одговара за престацију дужника, тј. да неће бити извршена крвна освета за време примирја (алб. *ndërmjetsia*), док важи дозвола за безбедно кретање из кућног притвора (алб. *besa*), после наплате крвнине итд. Пакт о заштити је сакрално заштићен. Ако поверилац крвног дуга убије дужника крви за време трајања примирја, док важи дозвола за безбедно кретање убице или после умира крви, *"посекао"* је чувара бесе, који, са своје стране, сакрално одговара роду коме је припадао вероломно убијени. Да не би био убијен, чувар бесе дужан је да сакрално гони и убије вероломног осветника. Када не би било овакве, сакралне одговорности не би било бесе. Чувари бесе би се претворили у саучеснике вероломних осветника. Не би био могућан никакав пакт о заштити. Крвној освети не би било краја.

9. Имовина се стиче уговорима али и окупацијом, самовлашћем, пљачком и нападом са жртвама. "Пљачкашки начин привређивања" скопчан је са жртвовањем живота и погибијама. Јавном пљачком се стицала имовина све до краја Другог светског рата (1945). У оружаним нападима ради пљачке падале су мртве главе које су се на умирима пребијале за опљачкану имовину. Гробови погинулих служили су као међе сеоских атара и планинских пашњака. Још има многочланих породичних задруга које сматрају да могу жртвовати животе својих чланова за присвајање ствари. Лишавање слободе сматра се малом жртвом. – И за одбрану имовине жртвују се животи. Ствари се стичу и штите механизмом сакралног *напада* и сакралног *одбоја*. Да није сакралног одбоја не би било у родовском друштву другог ефикасног средства за заштиту својине. Она се од иноплеменика штити више сакралним страхом, а међу рођацима сакралном солидарношћу. То упућује на закључак да је и својина могла настати пре постанка државе.

10. Својина се стиче и уговорима. Уговорни односи имовинског права почивају такође на сакралном праву. Поверилац не верује дужнику да ће испунити обавезу па му тражи јамство *залагањем живота* трећег недужног лица – чувара бесе. Чувар бесе узима у залогу живот дужника да би на основу такве сакралне залоге заложио свој живот као јамство повериоцу. Ако дужник не испуни престацију, "*посекао*" је чувара бесе, кога поверилац може убити.

Зато чувар бесе или убија дужника или, што је у облигационим односима имовинског права уобичајено, жртвује своју имовину да намири повериоца, а задржава у залогу живот дужника да би из његове имовине намирио регресну тражбину, претворио га у дужничког роба или, што је рећи случај, убио. Без такве сакралне залоге заштита облигационих односа не би била постојана, престације не би биле извршаване, не би било промета у друштву без државног механизма, у коме се не поштује или изиграва државна заштита и када је има.

11. Име је сакралног карактера. Нико не сме употребљавати туђе име, посебно за вршење превара и других деликата. Тиме би увлачио носиоца имена у сакралну одговорност према оштећеном, *"посекао"* би носиоца имена. Оштећени би гонио носиоца имена као саучесника у деликту. Зато човек чије се име злоупотреби, заједно са оштећеним сакрално гони делинквента. Без сакралног страха делинквенти би се маскирали туђим именима у вршењу злодела.

Име је и носилац сакралне заштите, сакрално јамство. Кад се неко нађе у опасности довољно је да пред било киме узвикне име човека коме се предаје ради заштите. Овај ће га осветити у случају погибије. Кад неко тргује на вересију, довољно је да каже име лица познатог дужнику. Том лицу у одсуству залаже свој живот за обавезу и оно ће као чувар бесе подмирити потраживање дужника. То је *"летећи чувар бесе"* (алб. *flyturim dorzon*). Ако не би осветио или платио, и одсутно именовани чувар бесе сматрао би се саучесником и био сакрално гоњен. Ако не би било "летећих" чувара бесе, не би било брзог трговачког промета.

12. И гробови су сакрално заштићени као живи људи. Није у питању само анимизам већ и страх да ће непријатељ поверовати да власник гроба нема снаге за одбој. "Данас је повређен гроб, сутра ће бити разграбљена имовина, прекосутра разорена фамилија отмицом жена."

Гробови су носиоци заштите. Ако неко у бекству од освете падне на туђ гроб не сме бити убијен. Ако буде убијен осветиће га наследници у гробу сахрањеног лица. И гроб може бити чувар бесе као што би био мртвац да је у животу. Наследници умрлог принуђени су да изврше освету убијеног на гробу као да је жив човек који је у том гробу сахрањен. Иначе ће се сматрати да нису могли да одбране госта. Повреда туђег гроба није ништа лакша од повреде куће и за њу се сакрално одговара.

13. Блуд је један од деликата који се најстроже гони. То је свака илегална сексуална веза међу различитим половима. Због блуди сакрално одговарају оба партнера који могу бити убијени *in flagranti* "једним метком"(алб. *më një plumbë*). Постоји и сакрална заштита средстава којима се чувају жене (женске одаје и дворишта, оградни зидови, кров куће, капија), па се за њихову повреду плаћа главом. Ако блуд не би била сакрално гоњена, блудници и блуднице би везивали криминалну женску бесу (што подсећа на мала *fides* код Римљана) да убију легитимне мужеве, разведу брак продатих жена како би се њима оженили. Настала би крвна освета у брачном односу.

И код имовинских деликата (крађа, пљачка, сечење воћних стабала итд.) делинквент рачуна са сакралном оговорношћу. Ако буде ухваћен на делу може бити убијен, с тим да вредност присвојене ствари буде пребијена за његову крв,

уз евентуалну *hiperocha*. Ако делинквент буде касније откривен, иноплемени оштећеник се неће задовољити једноструким обештећењем. Захтеваће да му делинквент намири штету *in duplum*, тј. вредност ствари и вредност одбоја – "образа". Да није страха од сакралне накнаде штете имовинским деликтима не би било ограничења. Ухваћени делинквенти не би враћали украдене ствари, неухваћени би их присвајали без страха од последица по своје животе или имовину. То значи да је права казна за имовински деликт приватна и да има сакрални карактер.

14. Код Албанаца постоје већа стараца која мире завађене стране. Ту се ангажују сведоци чији циљ није утврђивање материјалне истине већ успех у спору странке која их ангажује. То су рођаци, побратими, кумови, пријатељи странака. Они су спремни да дају било какве исказе све до момента када треба да *заложе своје животе* за истинитост навода странке која се на њих позива. Залагање живота врше у форми заклетве са саклетвеницима. Њихова заклетва садржи сакралну санкцију ("нека ме убије ако није као што кажем"). У ослонцу на ту сакралну санкцију странка која кривоклетством изгуби спор може убити кривоклетног саклетвеника. Додуше, то се ради подмукло, јер обичаји не дозвољавају убиство кривоклетног саклетвеника зато што он није заложио цео већ само део свог живота, па се "не могу убити 24 саклетвеника ради кривоклетства којим је оправдана једна крв" (то подсећа на *beneficium divisionis* у старом Риму). Али, будући да сакралне казне фактички сустижу кривоклетвенике, то је читав контрадикторни процес сакралне нарави. То обуздава лажна сведочења. Ако би изостала сакралност, сваки род би лажно сведочио у корист свог рођака. Пред страхом од освете већа стараца не би смела занемарити ниједан исказ. Спорови се не би могли разрешавати ни завађене стране мирити. У одсуству сакралног страха данашња сведочења пред државним судовима обично су унапред научена и пристрасна.

15. Већа стараца (алб. *pleqnia*) немају извршног апарата. Она казују која је странка јача у праву. Но, извршење њихових одлука је сакрално заштићено. Парничари залажу своје животе чуварима бесе да ће извршити одлуке већа стараца, а чувари, са своје стране, животе противној странци да ће облигација коју наложи веће стараца бити испуњена. Као код сваког уговора заштићеног бесом, чувари бесе прете сакралним санкцијама да се изврши одлука већа стараца.

Да закључимо. У овом прилогу дат је у најкраћем сиже сакралног права у албанским обичајима. То је право старије од канонског права. То значи да племенски обичаји воде своје порекло из претхришћанских времена. И тиме се доказује да албанске обичаје не треба подводити под канонско право и кодификоване законике. Помоћу сакралног права се стиче својина која је увек несигурна. Помоћу сакралних средстава стиче се али не учвршћује право својине. Кроз сталне жртве у нападу и одбоју губе се животи људи. А за мртве нема својине. Сакрално право је родовски затворена самопомоћ утемељена на залагању живота људи, ствари и права и налази се изван сваке црквене или државне контроле. Сакрално право је у оштром сукобу са правом сваке државе, која себи резервише моћ одузимања живота, кажњавања делинквената и заштите правних односа.

Познавање сакралних обичаја Албанаца може да помогне да се дође до сазнања са какве је племенске основе морала да пође држава и колико јој је времена било потребно да укине приватну сакралну заштиту и проведе своје право. Оштри сукоб сакралног и државног права уклањан је код других народа сакралним средствима, а нарочито ратовима. И кумови су били носиоци индивидуалне принуде – кроз цео живот индивидуе – да ће се одрећи сакралног права. Данас кумство има само симболичан значај. Нужни су нови мовенси да ће свака личност поштовати само позитивно право. Без тога не може доћи до препорода оног дела Албанаца на Косову који се још придржавају сакралног права или се, према тренутном интересу и снази, користе час позитивним час сакралним правом.

ФОРМАЛИЗАМ И СИМБОЛИКА У АРБАНАШКОЈ БЕСИ

Правни историчари помињу формализам, симболику и гестове као карктеристику римског права (*ius civile*). При извршењу ма каквог правног посла нужно је било изговорити прописане речи или учинити прописане гестове. То значи да су правним сматрани само они послови за које је била унапред прописана форма. При томе су захтеви форме били врло строги: најмања грешка у речима или гестовима повлачила је ништавност посла – пише професор Драгомир Стојчевић[5]. То подстиче да се ближе приђе строгости форме и гестова код Албнаца на Косову и Метохији.

И албански правни обичаји прожети су строгошћу форме, симболике и гестова. То нема мистичне и религијске већ чисто рационалне, прагматичне разлоге. У албанским обичајима форма није прописана зато што ти обичаји не потичу из доба писмености. Она је усмено договорена на мировним већима – плећницама – и племенским скуповима – кувендама. Формализам није резултат писмености већ последица неписмености, строгости у којој су обичаји настали, ради превазилажења крвних завада и освета, међуплеменских ратова.

Свечано изговорене речи, гестове и симболику, чиме се залажу животи за обавезе, лакше памте странке, сведоци и јавност. То се ретко одвија у религијским оквирима, већ на форуму – јавно, пред сведоцима. За разлику од Римљана, Албанци ретко консултују свештенство у правним питањима. Они имају своје искусне старце – плећнаре – које питају за савет како да поступе у датој правној ситуацији. Плећнари их уче форми, гестовима и симболици: које речи треба изговарати, које радње и гестове предузети да би правни саобраћај био ваљан са гледишта обичаја. То се преноси традицијом.

У обичајима се сви послови закључују усмено. Усменост дозвољава доста неформалног разговора, али уговор мора бити свечан – лаконски кратак као пресуда, строго формалан: свака реч треба да има своју правну садржину која се мора штитити. Сувише речи створило би збрку у памћењу, "помешале би се речи". Мање речи би довело до непотпуне облигације. Сваки уговор и свака пресуда су најсажетија облигација дата у облику формуле што подсећа на формуларни поступак код Римљана. Ни већа стараца не изводе ниједан доказ по сопственој иницијативи. Она прате излагање странака, односно њихових плећнара (пуномоћника) и чувара бесе (дорзона) и траже најприкладнију солуцију да помире странке. Већа стараца изричу формулу за мирење. Формализам и формуларни поступак као да су текли паралелно и у римском праву.

Како и код закључења уговора, тако и пред већима стараца цео поступак тече усмено. Одлука већа стараца је формуларна облигација: "Ако се Шабан

[5] *Римско право*, Београд, 1985, стр. 23–24.

Шаља закуне са 24 сведока да није убио Садри Садрију – да је слободан, а ако се не закуне да плати 12 кеса старих пара" (48 златних турских лира). Или: "Да се Шабан Шаља закуне са 12 људи да није обећао кћер Садри Садрији, а ако се не закуне да му даде кћер за жену". Или: "Да се Шабан Шаља закуне са 6 људи да није украо теле Садри Садрији, а ако се не закуне да му да два вола". Извршење тих формула поверено је чуварима бесе. При заклетвама, које подсећају на *sacramentum in personam i sacramentum in rem* код Римљана, потребна је строгост речи и гестова. Ту једва да има шта религијског. Хришћанство и ислам покушавају да контролишу ова суђења нуђењем Светог писма и Курана као симбола заклетви. Али, Албанци сматрају најтврђом заклетву на камену после чега би могла да уследи потајна освета због евентуалног кривоклетства. Чврстина заклетве на камену везује се за страх од каменовања и освете. А стари страх од црног вола ("Нека пропаднем до црног вола ако не идем старом међом")[6] код помеђашких спорова, споро уступа место проклетству великих религија. Симболично се додирује света књига, симболично поставља гранично камење. Све се то чини пред људима спремним на освету и за оне људе које треба ослободити крвне освете. Иза сваке речи, сваког симбола, сваког геста стоји страх од погибије.

Беса је окосница арбанашког обичајног права. На њој почивају односи у кући, братству и племену, мирења крвних завада, дужничко-поверилачки односи, дозволе за слободу кретања. Код бесе се ради о залагању живота. Зато се беса успоставља уз строги формализам. На пример: код дозволе за слободу кретања дужника крви, чувар бесе пита повериоца крвног дуга: "Можеш ли ми дати бесу за Садри Садрију?" Одговор може бити позитиван: "Дајем ти бесу за Садри Садрију од сутра па за 4 недеље – од сунца до сунца". Или: "Дајем ти бесу за Садри Садрију сутра кад огреје сунце па за 3 дана док сврши свадбене свечаности". Или: "Дајем ти бесу за Садри Садрију за осам дана док прими саучешће за умрлим". Ту је потребан строги формализам: огњиште оштећеног, сведок бесе, чувар бесе. Ту свака реч има своју тежину и значај. Сваку реч треба дословце пренети Садри Садрији да би знао у ком дану и часу је слободан да се креће из кућног притвора, без страха да ће над њим поверилац крвног дуга извршити освету. Од формализма зависи живот Садри Садрије и обавеза чувара бесе за случај вероломства.

Тако строг формализам постоји и код мирења крвних завада. Ако се новчано обештећење (крвнина) не плати строго у року, поверилац крвног дуга може, без страха од вероломства, извршити освету. У случају вероломне освете, вероломника ће убити чувар бесе; ако чувар бесе то пропусти, њега ће убити оштећена страна као издајника. Строга форма је, дакле, неопходна за мирење крвних завада и избегавање понављања освета.

У облигационим односима грађанског права (алб. *dorzonia*, рим. *sponsio*) треба предупредити деликте који могу изазвати заваде и освете. Ту чувар бесе може да каже повериоцу: "На Ђурђевдан у подне имаћеш у кући 100.000 динара". Кауза није потребна, довољна је само формална изјава. Или: "Ако ти до Митровдана не донесем 100.000 динара – њива остаје твоја". То је случај код

[6] Веровање да земља почива на роговима црног вола или подсећање на погибију од раздраженог бика.

орочене залоге непокретнине (алб. *pëng*). Или на пијаци: "Ако продата крава не буде давала 6 литара млека дневно, остави је код Садри Садрије у Раушићу и код њега узми 100.000 динара". И ту се ради о игри животима или слободом. Ако чувар бесе не испуни престацију, поверилац га може убити или му ставити руку на врат (слично римском *manus injectio*) и превести у дужничко ропство. Ако дужник не плати регресну тражбину, чувар бесе га може убити или превести у дужничко ропство. Формализам се, дакле, по тој истој логици, може објаснити у свим старим правима где постоје обичаји предупређивања могућности крвне заваде и освете.

Libripens (мерач са вагом) је могао присуствовати свакој купопродаји на римским пијацама. Албанци немају *libripense*, али имају чуваре бесе и бројаче новца. Чак и при промптној куповини имају бројача новца. Новац за већа плаћања треба да иде кроз три руке – од дужника бројачу – од бројача повериоцу. Бројач је сведок и чувар бесе у вези с извршеном исплатом. Тај обичај има трострук значај: уклања онтолошку противречност између повериоца и дужника, психички олакшава дужников растанак с новцем и штити дужника од евентуалног приговора да повериоцу одређена свота није исплаћена.

Форма је потребна и за предају продате крупне стоке на пијаци. Док продавац има своју везу на погођеном грлу, он је његов власник. Потребан је гест развезивања и везивања грла везом купца да би овај постао власник и држалац. Тада прелазе својина и ризик на купца. Прибавилац често тражи познато лице које ће развезати грло и предати га, чиме хоће да се заштити од евикције.

Формализам је често комбинован са симболима. Главни симбол код Албанаца је *хлеб*. Хлеб није само храна. У обичајима старих народа хлеб је симбол заштите. Јеврејски свештеници су држали у храму 12 светих хлебова у знак савеза 12 племена[7]. У основној хришћанској молитви свакодневно се тражи "хлеб насушни за данас"[8], тј. заштита. Хлебом се причешћују припадници хришћанске религије у знак везе с Богом, међусобног измирења и солидарности.

Бекство на "хлеб" (алб. *ne bukë filoni*) код Албанаца значи налажење азила пред страхом од крвне освете. Албанци се заклињу "хлебом", тј. заштитом. Док је туђ хлеб у утроби човека, нико га не сме убити зато што га штити давалац хлеба. Ако би га убио, осветио би га давалац хлеба.

Уочи полагања заклетве са саклетвеницима приређује се вечера – хлеб солидарности саклетвеника са туженим. То некако издалека подсећа на Тајну вечеру Исуса са апостолима. После положене заклетве, оправдани приређују ручак ("хлеб") ради измирења оштећене стране и клетвеника.

"Хлеб" се мора дати свакоме ко га тражи. Одбити давање "хлеба" значи одбити пружање заштите и изложити се опасностима од угроженог. "Хлеб" има и религијски смисао. Јер "хлеб" може тражити убица и качак (одметник), а може и божји човек. Донедавно је чак постојало нешто налик на инспекцију,

---

[7] *Библија, Левитски законик,* XXIV, 5–9

[8] *Библија, Јеванђеље по Матеју,* VII, 11.

која је проклињала куће које ускрате давање "хлеба". То су били "божји људи", које "ни куршум није могао да озледи".

Фамилија је увек на једном хлебу тако да међу њеним члановима постоји солидарност у нападу и одбоју. Бити на "хлебу" у некој кући значи бити заштићен *erga omnes*. Симболиком "хлеба" везује се беса.

Убице се, пред страхом од освете, проводе на "хлеб" из једне у другу кућу, док се не постигне компромис о расправљању спора мирним путем. Од 1918. године најчешће се предају органима полиције.

У моменту закључења уговора о продаји непокретности на огњишту продавца, не нуди се хлеб већ се пије кафа. То је симбол да је купопродајни уговор закључен. Памти га продавац, купац и сведоци. Али, после ступања у посед купљене непокретности, прибавилац приређује на свом огњишту гозбу ("хлеб") да би примио честитања (алб. *për hair*) од целог села или махале. Ко учини *"për hair"* не може више претендовати на прибављену непокретност ни по ком основу, па ни по основу права прече куповине. Ко је јео хлеб у прибавиочевој кући не може га истискивати из прибављене непокретности. Тај "хлеб" служи и као доказ да је средина примила прибавиоца за суседа. Ко не учини "*për hair*" може истискивати са поседа због било којег разлога. Знајући то, адвокат Радован Петровић је, крајем педесетих година овог века, после куповине куће у Капешници у Пећи, приредио "хлеб" за целу махалу која му је честитала купљену кућу и прихватила га за суседа.

Како се види, симболика "хлеба" је понекад веома скупа, посебно када се ради о правдању заклетвама и куповању некретнина. А најскупље је жртвовања живота за гажење "хлеба", тј. за кршење заштите која се даје симболиком "хлеба".

Када се све то зна, разумљивија је и код Срба симболика изношења соли и хлеба гостима. То је знак старе "вјере" која се указује госту.

Други, не мање значајан формални симбол заштите је *рука*. Рука није само орган рада и борбе. Израз "рука" (алб. *dorë*) има и симболично значење: овлашћење, моћ, снагу, силу, власт, својину, потчињеност, предају, губитак моћи, пренос државине.[9]

Жена и деца су у "руци" мужа, тј. под његовом заштитом. "Муж је бранич жене и дјетета", а они су његово робље над којим има пуну власт. Господар куће има "у руци" целу фамилију. Господар куће предводи фамилију изван куће, као што командант иде испред војске. Иза мушкарца иду жене јер су му потчињене. Тако је и код Албанаца и код Црногораца. Али, то се не сматра неувиђавношћу него гестом заштите.

Бити са неким у друштву значи некоме другарски дати "руку", тј. склопити узајамни војни савез. Напад на једног повлачи дужност одбоја и оног другог. Агресија једног повлачи учешће и оног другог. Један за другог одговарају животима. Зато су честа групна мешања у свађе и освете пратилаца завађених, али су ретки напади појединца на лица која се налазе у чијем друштву. И

---

9 *Fjalor i giuhes shqipë, Tirane*, 1954, стр. 91.

дужник крви је под заштитом ("у руци") пратиоца, који би за случај напада аутоматски био позван да га освети.

Пасти у "руке" противника значи предати се. Албанци се тешко предају повериоцима крвног дуга. Мурат Кадрија Шаља, барјактар из Истинића, саопштава да би арбанашки фис (племе) радије жртвовао главу једног свог припадника, него везаног убицу предао повериоцу крвног дуга. Кад се дужник крви нема коме предати, бежи на "хлеб" у Јуник да му суди веће стараца од 12 арбанашких фисова. Својевремено је Јуник лично на село слично библијским градовима за смештај нехатних убица.

Дужник је у "руци" чувара бесе, а чувар бесе у "руци" повериоца. Код неиспуњења обавезе поверилац ставља "руку" на чувара бесе, који мора платити или убити дужника. Са своје стране, чувар бесе може ставити "руку" на дужника и убити га за непоправљив деликт или превести у дужничко ропство за поправљиво вероломство. Чувар бесе је "рука" на суду.

У симболику спадају и *гробови*. Код Албанаца има трагова манизма[10]. До пре шездесет година на доста места (на пример у Радавцу и Новом Селу код Пећи) био је обичај да мртви и живи бораве заједно, јер су гробови умрлих били уз куће живих. Трагови манизма још се могу срести код поглавара шитских верских секти (Ђаковица). По обичајима, гробови су доказ својине на некретнинама. Чији је гроб старији – тога је непокретност.

Бегунац може потражити заштиту на туђем гробу. Ако би ту био убијен, осветили би га наследници сахрањеног.

За последњих 60 година религије су успеле да потпуно одвоје мртве од живих и уведу обичај сахране на гробљима, испарцелисаним по религиозној и фисовској припадности.

Један од симбола заштите је и *лисната грана*. У несигурним временима, дужник крви, путник и трговац нису увек могли добити оружану пратњу. Зато су, при одласку из једног места у друго, тражили неки симбол заштите. Тај симбол није им давао Зевс са Олимпа као код старих Јелина, већ јака кућа, надалеко чувена. Она би им одломила лиснату грану са свог дрвета и заденула у цев пушке – да путују у њеном "хладу". Тако заштићене није смео нико напасти без страха да ће бити убијен од даваоца лиснате гране. Лиснате гране давала је дужницима крви кућа Мухарема Музлије из Орног Брда код Истока. Са лиснатим гранама путовало се са Цетиња кроз Црну Гору и северну Албанију. Тај обичај је већ ишчезао. Југословенска држава је успоставила модеран саобраћај и безбедност на путевима.

У албанским обичајима нисам нашао пример да се на предмет око кога се води спор, стављају штапићи (рим. *vindicta*), који симболизују копља, која су, даље, симбол власти. Али памтим нешто слично римским *vindictama*. Наиме, од јесени до пролећа сељаци заједнички напасају стоку на својим њивама и ливадама. То им допушта једнопољни плодоред (кукуруз). Почетком пролећа забрањују попашу. Свако истиче своју власт над њивом или ливадом. То чини забадањем огољених дрвених штапова, без коре. Ти белези стоје до јесени када

[10] Манизам (лат. *manes*) – сени душе покојника код Римљана и старих италских народа. Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 1954, стр. 540.

се скину плодови. Таквих штапова је било у Радавцу, Новом Селу, Дубову, Озриму, низ Пећку и Дечанску Бистрицу – све док нису уведени вишепољни плодореди и постављене ограде. Не знам је ли било спорова при постављању ових штапова.

Најзад, без гестова и симболике не може се ући ни у кућу неког Албанца. Треба звекиром закуцати на капију, гласно позвати домаћина куће и чекати док капија буде отворена. Ко занемари тај обичај може бити оптужен за нечасне намере, покушај крађе или успостављања недозвољеног односа са женама. А за то се плаћа главом. Многи господари кућа злоупотребљавају тај обичај и крију се у кућама да избегну плаћање приватних и друштвених обавеза.

У закључку ваља напоменути да се писменошћу, богатством правног саобраћаја и сузбијањем крвне освете формализам и симболика постепено заборављају. Но, старе духовне творевине, ипак, надживљавају нове економске прилике. Зато Албанци још настоје да пред редовним судовима своја права доказују старим формализмом, симболиком и гестовима, без обзира што то не одговара савременом позитивном праву.

На селу се још јасније испољава дуалитет позитивног и обичајног права. Без старе форме и симболике изостаје поштовање позитивноправних обавеза. А без прописане законске форме нема поштовања позитивног права. Налазећи се у процепу између позитивног и обичајног права, они највештији закључују правне послове и по обичајима и по позитивном праву. По обичајима се уздају у заштиту већа стараца, а по закону у заштиту државних судова. Ко није вешт да следи тај дуалитет, није сигуран у поседу – хоће ли бити истиснут од фиса по обичајима или од државног суда по закону.

Сепаратна анахроност обичаја изазива притиске братства и племена. Без познавања обичаја тешко се може живети међу Албанцима на селу. Форме симболике и гестови могу изазвати последице неочекиване по позитивном праву.

ПЛЕМЕНСКИ МОРАЛ И ЗАШТИТА

Племенски морал извире из практичне племенске филозофије, чија је сврха утилитарна егзистенцијалност и заштита. Племенска филозофија не познаје метафизику нити транспонује земљу на небо. Она није творац никаквих религијских уверења. Практичност филозофије племенског друштва састоји се у схватању нужности племенског бивствовања и разликовању Ја од Над–ја. Ја се стапа са лицима из исте куће у једно биће. Кућа припада братству, а све племену. Над–ја је племенска воља којој се морају потчињавати братства, куће и појединци. "Ја па Ја" није прихватљиво за племенско друштво. Над–ја је оно уско племенско небо коме треба да се потчине куће, појединци и братства.

Утилитарна племенска филозофија је практични ослонац племенске етике. Према тој филозофији, врлина је све што је од тренутног интереса за племе и његове припаднике. Све што се не сукобљава са интересима племена није грех. Према племенској филозофији исто понашање племеника може бити час грех, час врлина. Све зависи да ли је понашање усмерено према истоплеменику или иноплеменику. Лажи, преваре, отмице, крађе, блудочинства, пљачке, убиства, освете представљају врлину кад су уперене на штету иноплеменика. Али, ако су усмерене на штету истоплеменика представљају тежак, често смртни грех. Изузетно се као истоплеменици могу третирати побратими, кумови и пријатељи. То је из утилитаристичких разлога. И од побратима, кумова и пријатеља се често може добити заштита, некад и помоћ у освети, као од истоплеменика.

Отуда племенски морал нема објективних норми, једнаковажећих за примену унутар и изван племена. Етичке норме племенског друштва су суштински противречне. Племенска филозофија не допушта понашање према иноплеменику као према сроднику. Такво понашање називало би се кукавичлуком. Племенско друштво нема општеусвојених етичких принципа. За свако племе важе етичке норме његовог неба, тј. обичаји које утврди његова племенска скуштина. Племенско друштво нема објективне, општеважеће етике.

Општеусвојене етичке норме настале су после растакања племенског друштва, када је државна воља постала Над–ја над вољом братственика и племеника. Тада су се етичке вредности примењиве на једноплеменике хтеле пренети и на иноплеменике, тј. на односе међу становницима једне државе. У фази тог преношења етика се постепено одваја од права, постаје самосталном науком, практично се ослања на религију и филозофију.

Зато се морал племенског друштва не може сагледати из угла савремених друштвених услова. Савремено друштво има организовану апаратуру заштите, какву старо племенско друштво није имало. Етика племенског друштва била је стављена у службу заштите до које се долазило поштовањем правила понашања донетих у племену. Етика и заштита су имале исту сврху. Обе су биле правне категорије. Моралне норме су биле у служби заштите. Заштита се

ослањала на тим нормама. Оне су првобитно биле правне – етичке норме које су биле санкционисане. Из њих је настајало обичајно право.

Обичајно право је настало пре државе. Творац обичајног права су племенске заједнице. Оне стварају право по хоризонтали. После тога је држава стварала класно право, важеће за односе по класној вертикали. Али, и после тога, потчињени слојеви су уређивали своје односе морално-обичајним правилима, чије је крштење било санкционисано. При томе су санкције биле веома строге, важило је сакрално право, залагао се живот за обавезу, за деликт се плаћало главом. Право племенских заједница делимично је претакала и држава у своје право. Држава је споро успевала да наметне своје право и организује личну и имовинску заштиту потчињених класа, утолико спорије уколико се више сукобљавала с племенским заједницама и њиховим обичајима. Успех државе био је бржи и ефикаснији уколико су брже растакане племенске заједнице са својим правним обичајима. У том процесу санкције државног права су потискивале санкцију са обичајно-правних норми племенског друштва. Владајуће класе толерисале су само оне племенске обичаје који се нису сукобљавали са њиховим (државним) правом. Али, држава је настојала да санкцију резервише за себе. Губљењем или потискивањем старих сакралних санкција многе племенске норме остале су голе, незаштићене диспозиције, сачуване у свести људи, без санкција, изван сфере права, фосили у оквирима етике. Те норме су надживеле старо племенско право, остале и конзервирале се у сфери свести, без санкције и сврстале се у област етике. Зато, по мом мишљењу, нису исправна гледишта према којима су постојеће моралне норме увек биле без правне санкције.

Морал и религија су првобитно били чиниоци заштите, тј. права. Чак и врачбине су употребљаване у сврху заштите. Сви ти чиниоци нису ни данас без значаја за стварање заштите. Они групишу многе односе међу људима. Стари свет је употребљавао религију за старање државе и права. Помоћу религија је растакано племенско друштво, стварана држава и класно право. Племенске обичаје делом преузимају религије. Довољно је сетити се настанка хришћанства. Рим је био покорио велики део познатог света. Римско право је задуго било робовласничког карактера. Војна сила штитила је робовласнике. Робови су били без институција за добијање заштите. Римска империја није имала апаратуре да регулише односе међу покореним народима и потчињеним класама. Ту празнину попуњава хришћанство. Оно повећава племенске обичаје потчињених народа и претаче их делом у религиозне догме а делом у обавезне морално-правне норме. Робови се покоравају обичајима а робовласници државном праву. Хришћанство се афирмише као успешна психотехничка организација за допуну класне заштите обичајним правом. Првобитне хришћанске норме имају правну санкцију. Лишити неког причешћа пре хиљаду и више година, значило је оставити га без заштите ("без хлеба" који је био симбол заштите). Особа лишена причешћа била је јавно прокажена, лишена права на заштиту и осветy. Анатема је била тежа санкција. Анатемисани је могао бити физички гоњен до истребљења. Никад не треба губити из вида времена несигурности, пљачке, убиства и освета. Остајање без заштите значило је остајање без насушног хлеба. Хришћанска етика била је симбиоза старих варварских обичаја комбинованих са јеврејским законодавством.

Хришћанске норме биле су комбиновне тако да одговарају потребама заштите. Неке од тих норми прихватила је Византија и преточила у своје право. То се може доказати пажљивом анализом апостолских правила, правила црквених отаца и васељенских сабора и њиховим упоређењем са византијским законодавством. Током дугог историјског развитка држава је преузимала све више религијских норми, потискивала сакралну санкцију и стварала право. Хришћанске норме које није преузела држава остајале су без санкције, заштићене само религијским застрашивањем. Савремени катехизиси прете само санкцијама на оном свету. Црква је препустила правне санкције држави.

Познате су историјске прилике у којима је конзервирано племенско друштво у Црној Гори и северној Албанији. Ту ни црква ни држава нису успевале да искорене старе племенске обичаје – право и морал племена. Државна власт над тим територијама задуго је била слаба, негде и непостојећа. Католичка црква у Албанији није имала ону цезаропапистичку моћ као у Европи, где је дисциплиновала варварска племена, створила феудални поредак и заштиту. Између католичке цркве и турске управе није било нити је могло бити сарадње у дисциплиновању албанског подручја. Сарадње није било ни између православља у Црној Гори и исламске турске државе. Турски феудализам није имао много интереса за албанско-црногорски крш на коме су живела племена која су се опирала феудализацији. Зато се на тим подручјима дуго чува стари систем заштите која се темељи на обичајима и санкционисаним моралним нормама. Такав систем заштите толеришу и држава и религије.

Свака морална норма има диспозицију, али је првобитно имала и санкцију. Старо обичајно право и етика били су једно, неподељени. Није било разлике између моралне и обичајно-правне норме. Етика је била право и право етика. Издвајање етике од права наступа тек на одређеном ступњу историјског развитка, пошто је класно право државе потиснуло обичајно право и његове норме оставило без санкције, као етичке норме. Утврдити бивше санкције још сачуваних моралних норми допринело би реконструисању старог обичајног права.

Узмимо као пример јунаштво које се високо цени у племенском друштву. Јунаштво није врлина настала у ослободилачким борбама против страних окупатора. Његово порекло је дубље. Оно потиче из племенског друштва. У племену је јунаштво било врлина и навика слична данашњем привређивању. Јунаштво је било условљено нужношћу заштите и економским интересом. Јунак штити себе, своју кућу, братство и племе од најезда, пљачке и отмица. Али јунак се истовремено бави "пљачкашким начином привређивања". Он са групом својих племеника врши најезду на територије туђих племена, пљачке и отмице. Тако стиче материјална добра за опстанак. Та добра се деле према доприносу јунаштвом.

Кукавичлук је антитеза јуначкој врлини. Кукавица не добија удео у опљачканом плену. Тиме бива лишен средстава за егзистенцију. Кукавица се тешко могао и оженити. Жене нису биле сигурне да ће кукавица моћи да их издржава и заштити. Оне су се удавале за оног ко је био у стању да их јуначки брани и храни. Као што се у грађанском друштву жене радије удају за богате људе, тако су се и у племенском удавале за јунаке на гласу. Дакле, санкције за

изостанак јунаштва биле су лишавање учешћа у деоби ратног плена, тешкоће у налажењу жена, опасност по личну и имовинску сигурност. Тек организовањем државне заштите и стварањем услова за стицање материјалних добара радом потиснуте су старе санкције. Јунаштво је остала врлина, али гола без санкција. Друштвени развитак је потиснуо јунаштво и као врлину. Имућна толеранција постала је врлина која је превладала сиромашно јунаштво. То се изразило и пословицом да јунак богатоме коња води.

Или узимамо другу област – полни морал. Обично се тврди да је полни морал племенског друштва био веома висок. Претпоставимо да је то тачно. Јавни полни неморал се строго кажњава (нпр. каменовање). То говори да су норме полног морала имале санкције. Зашто је полни неморал имао тако строге санкције? Да би се одговорило на то питање треба уочити да је племенско друштво било ставило секс у службу заштите. Тиме се код нас нико није темељно бавио, мада је аспект заштите незаобилазан при изучавању историје сексуалности. То се још може утврдити проучавањем улоге жена у стварању заштите код албанских сељака на косовском селу. Женидбеном везом се ствара пријатељство међу фисовима, а пријатељство служи заштити од освете. У племенском друштву жене представљају половину друштва. Од мушкараца очекују издржавање и заштиту али су и саме дужне да максимално доприносе заштити. Полним моралом доказују да нису невернице и неће нарушити пријатељску везу између свог рода и дома. Та пријатељска веза има војно-одбрамбени карактер. Код кућних притвора појединих фамилија и братстава долазе им у помоћ женидбени пријатељи ради обраде имања и чувања страже. Ради стварања јаког савеза мушкарци одлучују где ће се женске удавати. Жене треба да буду поуздана спона у таквом савезу, не смеју бити преступнице полног морала. Илегални партнер би посредством жена могао да угрози сигурност куће у којој се налази његова партнерка. Неверна женска особа може, дајући израза својим сексуалним жељама, бити посредник у отмицама, пљачкама и убиствима својих укућана и братственика. Неверница је издајица заштите. Невере се гоне – убија се жена и њен илегални партнер. И српска народна песма је жигосала невернице као издајице свога рода и дома, посреднице у убиствима своје браће и мужева. Дакле, у племенском друштву секс је подређен потреби личне и имовинске заштите, а сексуална слобода кажњава се смрћу. Тек пошто је држава успела да преузме заштиту личне и имовинске сигурности, секс се постепено ослобађа, прво код имућнијих а затим мање имућних слојева. Грађанско а затим социјалистичко право дају природнији ток сексу и дозвољавају слободан избор партнера. Тако, стварањем система државне заштите, племенски полни морал остаје да одумире у свести која је надживела старе услове несигурности. Стара норма полног морала остала је гола диспозиција без санкције.

Чак и порекло инцеста може се разумети када се доведе у вези за заштитом. Племенско друштво сматра родоскрвњењем полну везу међу сродницима из истог братства и племена. Албанци се доскора нису женили особама из истог фиса. Узрок томе не треба тражити у томе што би племенско друштво познавало еугенику и биолошку штетност мешања сродних гена. То није ни због утицаја хришћанских васељенских сабора или сродничких обзира. У питању је заштита. Братственици и племеници су сродници који су солидарни у

одбрани и нападу. Међусобним женидбеним везама не би се ојачала њихова војничка солидарност. Напротив. Унутарплеменска купопродаја жена разарала би крвносродничку солидарност и колективну заштиту. Женидбеним везама иноплеменици постају савезници. Жена је спона таквог савеза. Та спона треба да је непокварена. Зато сваки племеник треба да чува невиност својих рођака. Младожења – купац хоће невесту непокварену. То је гаранција да није неверница. Обешчашћену ће вратити у род као мањиву робу, утврдити са киме је преступила, разгласити бруку њених рођака, тражити накнаду женидбених издатака. Тиме женидбени пријатељи постају непријатељи, што нарушава систем заштите. Ако је женску особу обешчастио рођак, настаје унутарплеменски сукоб који разара племенску солидарност и заштиту. Племенско друштво је то спречавало кажњавањем смрћу родоскрвника зато што нарушавају његов систем заштите. Сматрало се мањим губитком убиство преступника него разарање система заштите женидбеним војним савезима и крвносродничком солидарношћу. Црква сужава круг сродника који могу направити родоскрвнуће. После организовања ефикасне државне јавне заштите круг учинилаца родоскрвног деликта постаје веома узак и ограничава се на најближе сроднике. Тако деликт инцеста готово нестаје, мада се задржава као морална норма без санкције у старој братственичкој ширини. То значи да је заштита имала предност над сексом. То се може добро уочити у исламу, за чија схватања је дозвољено да два брата ожене две сестре из другог братства или да се таст ожени сестром свога зета. Албанци муслимани на косовском селу још врше трампу девојака из двеју кућа. То се не сукобљава са нормама племенске оружане демократије зато што таквим везама не слаби, већ јача заштитнички војни савез међу пријатељима.

Посредовање у стварању недозвољених односа међу половима је неморално и забрањено у племенском друштву. Такво посредовање зове се кодошлук. Посредник је кодош. Кодош је спона којом се везује такозвана женска беса. Кроз женску бесу илегално се долази до недозвољене сексуалне везе. Таква веза разара систем заштите. Она руши патријархалну власт мушкарца над женом. Њоме се подрива контролисана употреба секса у служби заштите. Зато је посредовање у стварању женске бесе и недозвољених односа међу половима неморално и забрањено. Посредник у стварању таквих веза, ако се ухвати на делу, кажњава се смрћу. Данас, у условима постојања организоване државне заштите, такво посредовање губи сваки значај. Лица разних полова слободно се сусрећу у школама, радионицама, на улицама, без посредства кодоша. Уместо чиниоца заштите, жена је постала чинилац привређивања. Али у свести људи је још сачувана забрана посредовања у стварању недозвољених односа међу половима. То је, разуме се, гола диспозиција, без санкције.

Племенско друштво сматра врлином и крвну освету. Она служи заштити. На страху од освете почива уздржавање од напада. Слабић, који не би био у стању да се освети, био би изложен нападима с разних страна. У Црној Гори, на Косову и у Албанији било је много поновљених освета. Каменицама су бројали изгубљене животе завађених страна. Држава је настојала да прво заштити животе људи и санкционише деликте убистава. На том прелазу крвна освета се потискује и мирењима уз материјално обештећење. То, даље, мења

појам врлине. Завађена племена почињу да резонују да је врлина клонити се крвне освете и наплатити претрпљену штету. Старо начело талиона бива потиснуто новом моралном нормом – умир уз обештећење. Све ефикаснија државна заштита утиче на нестајање и тог моралног начела. За државу постаје правно безначајно да ли ће се завађени помирити, важно је да делинквент буде доступан гоњењу. Али у свести људи још се конзервира мишљење о етичким вредностима крвне освете, мирења завађених, плаћања крвнине.

Гостопримство није само врлина племенског друштва. То је стара обичајно-правна безбедносна установа – уток. Сачувана је више код Албанаца него код Црногораца. Гости су у ствари бегунци чији је живот угрожен природном стихијом или људским гоњењем. Они се склањају на уток изван свога братства, у кући која их разоружава, храни, брани и експлоатише њихову радну снагу. Давање гостопримства било је општа правна обавеза племенског друштва. Кршење те обавезе било је сакрално санкционисано. Ко не би осветио погинулог бегунца на свом утоку губио би војничко достојанство ("образ") и био убијен као издајник. Организовањем ефикасне јавне безбедности од стране државе, старо гостопримство је нестало. Чак је и држава забранила давање утока делинквентима. Али у свести је сачувано гостопримство као врлина, као морална норма без санкције. На исти начин и у истим условима су деградиране у етичке норме без санкције старе обичајно-правне норме провођења, пратње, заштите сапутника итд. које су имале раније санкцију, што се боље може видети у мојој студији "Чувари бесе", што је објавила Српска академија наука и уметности у Београду 1979. Ту је доказано да ни "тврда вјера", албанска беса, првобитно није морална колико правна установа племенског друштва. Све то значи да се настанак и развој етике мора посматрати првенствено с правно-историјског аспекта.

У племенском друштву крађа је час злочин час врлина. Злочин је покрасти имовину рођака и пријатеља, кума и побратима. Они су заштитници – солидарни у нападу и одбрани. Ухваћени лопов плаћа обештећење са пеналним елементом, двоструко. Пенални елеменат је у ствари елемент освете. Вешто покрасти имовину лица које не спада у братственичко-племенски круг представља врлину. Таквог лопова штите братственици и правдају га заклетвама са саклетвенцима. Таква противречност у оцени имовинских деликата разумљива је из угла родовске војничке демократије и братственичко-пријатељске солидарности. Тек државно право уводи објективно мерење свих имовинских деликата – братственика и иноплеменика. Племенско друштво нема непристрасног и објективног критерија за оцену моралних вредности. Тај критеријум добија тек после оранизовања ефикасне државне заштите. За традиционална схватања племенског друштва битно је разликовање тајног од јавног преступа. Тајни, неоткривени преступ није неморалан. Јавни преступ изазива "*сепре*", подсмех – инфамију. Јавним преступом се наноси штета образу и поштењу и запада према оштећеном у дуг од најмање пола крви. Савремено друштво је објективизирало врлину. Врлина је уздржавање и од јавног и од тајног преступа, од преступа према иноплеменику као и од преступа према истоплеменику. Тајни и јавни преступи су изједначени пошто је држава преузела заштиту части и угледа. Држава

штити људску част и углед, а увређени је изгубио моћ да крвном осветом доказује своје поштење.

Из ових неколико примера се види да многе моралне норме сачуване до данас нису ништа друго већ старо обичајно право племенског друштва, право које је изгубило санкције. Старо обичајно право је пропало. Пропао је и племенски – патријархални морал.

Овде би се могло поставити питање да ли је друштво много изгубило услед пропадања старог морала. Друштвене револуције су измениле права и морал. Са друштвеном еволуцијом мењала се и садржина норми. Патријархално-племенска традиција нашла се у музејима. Створене су нове етичке и правне вредности. Савремено друштво изграђује сопствену етику својим правом, економским и психотехничким инструментима. То су етичке норме без санкције и утолико друкчије од старих обичаја. Без страха нема образа – начело је важеће за старо и ново друштво. Нове етичке вредности постају универзалне – шире од племенске затворености и националне аутархичности. Њихова важност се мери интернационалним аршином. Међународна солидарност, радна продуктивност, мирољубивост, слобода ограничена нужном друштвеном дисциплином постале су нове етичке врлине широм света. Тамо где се још чува братственичко – племенска етика са својом ограниченошћу и затвореношћу последице су ленствовање, нерад, поткрадање туђе имовине и самовлашће. Племенска етика се супротставља савременом моралу и праву. Њена полазна тачка је да је све то што је изванплеменско, посебно држава, туђе, толико страно да се може безобзирно користити за покривање инфлаторних губитака. Зато нема никаквог оправдања романтичарско величање врлина племенског морала. Племенски морал је некада био инструмент заштите, а данас је појава од које се треба штитити.

Остаци традиционалне етике могу послужити да се упознају методи којима су мудри људи старог света стварали вредности које су стављали у службу заштите. Ако су кукавице изоловане од учешћа у деоби ратног плена, то значи да стара етика не представља сметњу да се нерадници лишавају учешћа у присвајању дохотка, да осете економске последице. Племенски ратни морал нужно се мора преображавати у интернационалну радну дисциплину. Као што је лопов гоњен да плати двоструку вредност покрадене ствари, тако је и нерадник одговоран за изгубљену друштвену добит. Ако је јунак био стимулисан деобом ратног плена отетог од људи, нема сумње да радник буде стимулисан расподелом добра које је одвојио од природе. Радни ефекти су мерила образа и поштења. Подсмех и инфамија могу припасти нерадницима и штеточинама. Прошло је време херојске хуманости. Сердарство не доприноси економском напретку. Чојство и јунаштво племенског друштва не служи ни одбрамбеним потребама. Модерној ратној техници није потребан племенски херој већ стручњак који притискањем дугмади опемогућава евентуалног непријатеља док је на великој удаљености. Данас је јединка заштићена не у свом братству, већ у свету. Затворена братственичко-племенска заштита данас је друштвено непризната и неморална тајна веза чији је циљ протекционаштво. Још у Душаново време калуђери су морали живети у манастирима изван својих братстава. Странац и самац био је поузданији од братственика и племеника. То је историјско искуство.

Племенско друштво успостављало је заштиту помоћу жена. Такву заштиту сада организује држава. Али и данас жене могу бити од користи за економску заштиту друштва. Мушкарац је радник, а жена и водич економије. Она се сукобљава са тржиштем. И у племенској прошлости знала је за терет физичког рада и штедњу. Она је припитомљавала мушкарца уз породицу. Материнске обавезе одбијају је од чињења деликата. Отуда се жене одговорније понашају код заштите друштвене имовине. То значи да се жена и данас може употребити као чинилац заштите.

Да закључимо. Традиционални братственичко-племенски морал пропада од оног момента кад држава почиње да организује заштиту личне и имовинске сигурности људи. На тај морал се не може гледати романтичарски. Иза "идеалних" норми племенског друштва били су: убиства, освете, крађе, пљачке, разбојништва, блудочинства, отмице, провале, паљевине, лукавства, препредености, преваре, подвале, читав арсенал неморала племенске оружане демократије. У том друштву су важила начела сакралног права: за обавезе се одговарало животима. Право и морал племенског друштва су строжији. Савремени морал је квалитетно друкчији. Развијена средства за производњу омогућила су човеку да одузима од природе лакше и безопасније него што је раније отимао од људи. Повећано издавање вишка рада утицало је на пораст ефикасности државне заштите, уз коју је растао и друштвени морал. Овај процес је још актуелан за неке пределе Балкана (Црна Гора, Косово, Албанија) који прелазе непосредно из племенског у морал савременог света, готово без икаквог јачег феудалног или грађанског етичког наслеђа. Од 1941. године морално сиромаштво попуњава се нормама савременог света. Но, како племенска свест надживљава материјалне услове у којима је настала, племенски морал се опире савременој етици и заштити, руши је и разводњава. Зато је потребно много напора да друштво заборави норме племенске етике и свесно прихвати нове етичке вредности – дисциплину, рад и одговорност. А кристализација нових вредности не постиже се ни препричавањем подвига племенских главара ни гусларском песмом.

О МЕТОДУ САКУПЉАЊА АЛБАНСКИХ ПРАВНИХ ОБИЧАЈА

Исконски племенски правни обичаји код Албанаца у нас сачувани су у готово непромењеном облику, а још нису из народа прикупљени и научно обрађени. То је веома сложен и тежак посао којим се бавим готово двадесет година. За то време упознао сам извесне недостатке у методу досадашњих истраживања и стекао методолошка искуства у сабирању и обради обичаја. Овде је реч о методолошким искуствима, која се тичу: старине обичаја, технике истраживања, оријентације код истраживања (терминологија, формализам, освета, заштита – посебно жене, братственичко-фисовска солидарност и њен утицај на правне обичаје) и проблема коришћења упоредног метода.

I Старина обичаја

Правни обичаји код Албанаца су веома стари. Али већина досадашњих истраживача их је осавремењивала. То је чињено, у првом реду, на начин што се претпостављало постојање законика који би требало да је био донет од каквог албанског феудалног властелина у средњем веку. Тако су се Валтазар Богишић, Штјефан Ђечов, Рад. Космајац и Сурја Пуповци бавили питањем постојања законика Леке Дукађинија. Подгорички окружни капетан Јован Лазовић послао је Валтазару Богишићу параграфски оформљено саопштење Соколь Баца "Канун Леке Дукађина".[11] Рад. Космајац је објавио своје саопштење, такође у форми законског текста, са називом "Лека–канун"[12] Штјефан Ђечов, католички свештеник, објавио је на албанском језику у параграфској форми непостојећи албански средњовековни законик са називом "Канун Леке Дукађинија"[13], што је својевремено изазвало велико родољубиво одушевљење. Сурја Пуповци је углавном на темељу тих праграфираних кануна написао своју студију "Грађанско-правни односи у Законику (!!) Леке Дукађинија"[14]. На тај начин су извори и литература стварали уверење да обичајно право у Албанаца потиче из каквог кануна или законика који је тобоже прописао Лека Дукађини, средњовековни феудални властелин.

Да никакав законик који би био општеприхваћен није могао донети Лека Дукађини ни било који други средњовековни албански властелин и да такав пропис не би могао опстати ни бити примењен у племенском друштву –

---

[11] Бранислав Недељковић, *Канун Леке Дукађина – Арбанашко обичајно право.* Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића, Анали Правног факултета у Београду, октобар-децембар 1956, стр. 462–474.

[12] Рад. Космајац, *Лека Канун*, Годишњица Николе Чупића XXI, Београд, 1901, стр. 215–216.

[13] A. Shtjefen Konst. Gjecov, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkoder, 1933, стр. 1–144

[14] Сурја Пуповци, *Грађанскоправни односи у Законику Леке Дукађинија*, Приштина, 1968, стр. 1–317.

расправљено је на другом месту. Овде ваља нагласити да су покушаји везивања племенског обичајног права у Албанаца за феудалну властелу и параграфска кодификаторска рестаурација тобожњег феудалног законика оставили негативне последице.

Прво, везивање обичајног права у Албанаца за феудално доба води осаврмењавању племенских обичаја. Феудално друштво представља у историјском погледу доста касну творевину којој су се супротстављали албански брђани у племенским заједницама, чији се обичаји могу везивати за доба племенске оружане демократије која, прво код Илира а затим код Албанаца, постоји много пре феудалног доба и чува старе обичаје. То се види и из тога што се код Албанаца срећу правни обичаји који су постојали код Словена пре доношења феудалног средњовековног законодавства, код Римљана у најраније доба, вероватно још када су трибуси доносили *leges regiae*, код Јелина у доба Словена и пелашких митова, код Јевреја пре доношења Мојсијевог законика. Упознавање изблиза, данас, тако старих правних обичаја може имати изванредан значај за правну историју. Ако се претпостави да су такви обичаји постојали и код других народа на датом степену развитка, пре писаних закона, може се доћи до спознаје каква је племенска правна основа претходила старим законодавствима и шта су стари законодавци могли да користе, шта да толеришу, те да модификују или забрањују од тога исконског права. А таква претпоставка није без основа. Освета и крвна освета биле су сличне код свих старих народа, посебно Средоземља. Самим тим код њих треба да су биле сличне, ако не задуго времена идентичне, и установе бесе (*fides* код Римљана, *вјера* код Словена), чувара вјере (алб. *dorzon*, слов. *држак*, римски *praes*), *dore* код Албанаца (*рука* код Словена, *manus* код Римљана, *heir* код Јелина) итд. То су била времена важења сакралног права, када се, због природе обавеза, залагао живот за обавезу заштите живота и времена када су на племенским скупштинама доношене најважније одлуке и забране, без учешћа државе.

Друго. Сама чињеница (доказана постојањем самосталног и од државе независног механизма правних обичаја у племенском друштву Албанца) да племенско друштво располаже правом које постоји пре појаве и интервенције државе, може да допринесе разрешавању једног ширег правног спора: што је старије – држава или право. Пример албанских племена показује како је и какво је право могло да постоји у племенском друштву без учешћа и интервенције државе и њене апаратуре (судства, војске, полиције). На другој страни не би се могло ни замислити постојање државе без икаквог права. Држава је касније, класна (код Албанаца феудална) творевина. Право које је доносила држава (робовласничка или феудална) наметнуто је племенским заједницама многих других народа. Оно је разбијало племенско друштво Грка, Римљана, Словена. Једино се албанско племенско друштво у брдским крајевима кроз читаву своју прошлост успешно одупирало феудалном праву које је покушавала да наметне више иностранa него домаћа феудална властела.

Треће. Параграфско излагање правних обичаја отежава њихово разумевање. Могу се прочитати сви напред цитирани извори, а да се обичаји

Албанаца не упознају. Параграфирање их је учинило неразумљивим и за образованог читаоца. Више се постиже дескриптивним саопштавањем обичајних правних установа. Дескрипција допушта да се обичаји повежу са животом, психологијом, амбијентом, навикама и моралом људи племенског друштва. Параграфски се могу износити само заповести законодавца, док дескрипција дозвољава осврт на прилике, објашњења, анализу, изношење примера, научну обраду. Како се може и претпоставити реконструкција каквог старог законика када нема никаквог писаног текста и када се зна да у племенском друштву многи обичаји настају поновљеним нагодбама и прецедентима, да многе обичаје могу стварати племенске скупштине, скуштине села, већа стараца?

Четврто. Досадањим параграфским обликовањима обичајног права Албанаца (да би се представили као законски споменици) претходио је метод посматрања појединачних обичаја, додуше доста површно. Сокол Баца, (Богишићев известилац), Вечов, Рад. Космајац посматрали су обичајни живот народа. На основу својих посматрања заоденули су своје закључке у параграфску форму. Такав поступак био би ризичан и за екипу високообразованих правника, екипу која би била вична законодавном раду. Стезање и спрезање народног живота и његових духовних творевина у савремене правне калупе не може бити адекватно. Стара је истина да се старо вино не сме сипати у нове мехове јер ће се вино покварити. Нити племенски обичаји одговарају калупима савремених параграфа, ни савремени праграфи смислу и садржини обичајног права. На страну то што у племенском друштву нема ко ни да нареди ни да забрани, на пример, уздржавање од освете или плаћање крвнине. У племенском друштву без државне апаратуре сваки параграф би био мртво слово на папиру. Али споразумима братстава и племена, нагодбама и бесом могу се разрешити најтежи спорови и сачувати најосетљивији компромиси.

Пето. Да би се од народа прикупили сви правни обичаји ради њихове параграфске кодификације било би потребно претходно направити широку и најдетаљнију основу истраживања. А да би се таква основа саставила потребно је претходно познавање обичаја. Једно без другог не иде. За стварање основе потребна је дескрипција. Ако би постојала дескрипција, какву сврху би имала "параграфска кодификација" обичаја који никада нису били дати у облику параграфа?

Најзад, парграфски се не могу изложити обичаји који су везани за религију или празноверја а имају правни значај. А у празноверицама и религијским обичајима Албанаца постоје многи елементи народног, племенског права. Помоћу религијских обичаја се некад појачава правни ефекат одређених радњи (на пример, код заклетве се саклетвеницима) а некад се само стално ствара чист правни ефекат (на пример, када љугат – вампир – треба да изврши фиктивну освету да би се избегла крвна освета).

Уз стара веровања илирског света, у Албанаца се чувају још симболи предхришћанских религија (култ камена, хлеба, ватре и сл.). Изучавање тих појава има прворазредан значај за гранично подручје религије и права. Оно помаже да се схвати шта су од тог култа и с којом сврхом усвојиле савремене

религије у својим културним радњама. Код Албанаца су сачуване и многе празноверице са чисто правним значењем. Ако се претпостави да су те празноверице у дубокој прошлости биле раширене у старом Средоземљу лакше је схватити смисао неких догми савремених религија. Зато дескриптивна анализа правних обичаја може имати одређени значај и за историју религија.

При томе ваља увек имати у виду да стари обичаји које срећемо код Албанаца не морају бити искључиво албански, већ су могли бити заједнички многим народима на датом ступњу историјског развитка. Благодарећи историјским приликама, северни Албанци су их сачували до наших дана. Зато чак кад бисмо били сагласни да Албанци воде порекло од Илира који су током свог постојања живели у трибусима, онда њихове обичаје не треба осавремењивати, јер ни Илири ни северноарбанашки брђани нису живели по параграфима већ духом старе племенске културе, која се прожимала са културом старог Средоземља. Из тих разлога осавремењивање обичаја никоме не користи нити коме штети њихова старина. Напротив.

II Техника истраживања

За неке досадашње радове из области обичајног права Албнаца не зна се како су настали. Не види се на темељу какве грађе је настао папис Рад. Космајца "Лека–Канун". Не знају се извори ни Ђечовљеве збирке "Канун Леке Дукађинија". Отуда тим и таквим изворима, као и литератури која је настала претежно на њима, недостаје неопходни научни елеменат – интерсубјективна проверљивост. Па и више од тога. Често се не зна шта је у тој грађи истинито, а шта је производ маште њених аутора. Утврђено је, на пример, да је Ђечов као свештеник сам прилагођавао племенске обичаје црквеним интересима (тестамент у корист цркве) и да је својом "кодификацијом" формално, можда и нехотично, подметнуо јавности фалсификат уместо непостојећег законика Леке Дукађинија, а понекад и своје жеље дизао на степен правних норми таквог законика.

Но, иако не наводе изворе својих кануна, и Ђечов и Космајац су на неки начин долазили до спознаје коју су нам оставили. То су највероватније била посматрања или искази нама непознатих известилаца, чија имена нису навођена. Зато се њихова грађа и прихвата уз велику опрезност, као што увек опрезно треба прилазити грађи добијеној само посматрањем. Уосталом, метод посматрања какав је практиковао Сретен Вукосављевић може бити прикладан за истраживање материјалних појава. За проучавање духовних појава, а обичајно право је духовна појава, тај метод није довољан нити задовољава захтеве интерсубјективне проверљивости, и треба га комбиновати са интервјуима, анкетом и упитницима. Посматрање може да покаже правац којим треба усмерити анкету и упитнике.

Богишићев "Канун Леке Дукађина" добијен је од једног јединог известиоца Сокол Баца. Он није могао познавати све правне обичаје а и да их је познавао није их могао изложити одговорима на један упитник. Сваки упитник је непотпун, па следствено и сваки одговор на такав упитник. Своје одговоре није илустровао примерима. Богишић није непосредно интервјуисао Сокол Баца. Он је био далеко од њега, тако да му није могао постављати потпитања и

захтевати потпуније разјашњавање обичаја. То значи да Богишићев метод прикупљања грађе упитником а посредством других лица не може увек да да потпуне резултате.

Полазна грешка ових наведених истраживача је у томе што су хтели да одједном сазнају све обичаје, цео "канун". Они нису имали стрпљења да темељито проучавају и излажу обичаје појединачно. А да би се правни обичаји сабрали потребно је истраживати и проучавати обичајно-правне установе једну по једну. Тек после појединачних проучавања могуће је уочити целину и доћи до синтезе.

То значи да из постојећих извора и литературе још не можемо стећи потпуну слику албанских обичаја. Но, они се још могу прикупити у народу. Сабирање обичаја у народу не може се са успехом водити издалека, посредством трећих лица са унапред састављеним упитником. Унапред састављени упитници имају ту лошу страну што у себи садрже један од претпостављених одговора. Образованом истраживачу упитник је ретко кад потребан. Он треба да је спреман да разуме одговор какав није очекивао и да на темељу њега настави разговор. Интервју не сме да буде посредан. Из искуства ми је познато да су лица којима сам давао упитнике да ми сами саберу грађу (учитељи, професори, књиговође, милиционари и сл.) доносила шаролике одговоре који су одговарали час обичајима, час шеријатском а час позитивном праву. То се може избећи само ако између истраживача и известилаца постоји однос непосредности у разговору кроз који се могу постављати најразличитија питања и добијати најпотпунији одговори из обичајног права.

За сваку обичајно-правну установу треба интервјуисати не једног већ више известилаца. Од више људи сабере се више грађе. Више исказа је могуће упоређивати, међусобно проверавати, налазити разлике и уочавати варијанте. Већи број известилаца памти примере који се могу, и у фази истраживања и у фази излагања, упоређивати са исказима. Испитивање више известилаца може да тече еволутивно, тако да се разговор са следећим настави тамо где је завршен са претходним. У интервалу истраживач има времена да простудира грађу до које је дошао и размисли шта је остало необјашњено од установе коју истражује. Такав рад изискује дуже време, образованог истраживача, потпуно слободног од националних или верских предрасуда. Истраживач треба добро да познаје правну историју, старо и савремено право, чак и религију, тако да разуме известиоца.

Ако известилац уочи да га истраживач не разуме и ако се они разиђу у мишљењима, известилац ће се повући и настојати да одговори осавремењено – по шеријату или позитивном праву, мислећи да се то од њега очекује. Али пошто се известилац увери да га истраживач разуме, настојаће да му изложи обичајно-правну установу не само исказом већ и илустративним примером. Иначе, за сваку установу треба продужити интервју док је истраживач не разуме боље од свих известилаца. Тада се на спорна питања може ставити упитник ради добијања одговора од најквалификованијих известилаца.

Претходни разговори о датом обичају могу се водити са било којим господаром куће. Али најквалификованији известиоци су сеоски судије и

господари јаких и угледних кућа у којима се суди по обичајима и где постоје специјалне просторије (зборнице, алб. *oda*) у којима се по традицији разговара о обичајима и суди. Више грађе се прикупи од старијих известилаца који знају примере из времена турског. Разлике се најприкладније објашњавају разговором о примеру добијеном од неког известиоца.

Посебан проблем може да искрсне код записивања. Већина известилаца са неповерењем гледа на белешку. Нико не жели да себе доводи у везу са туђим случајем. Известиоци не желе заваду са лицима о којима су саопштавали. Мање се боје кад саопштавају примере својих братственика и племеника, јер између њих постоји братственичко-племенска солидарност. Пре белешке треба успоставити што присније однос са известиоцима и објаснити им да је белешка потребна за научни рад којим нико неће бити увређен. На крају треба узети податке о известиоцу (име, презиме, занимање, старост, адресу, евентуалну улогу у племенској средини) и забележити датум, па одмах сачинити документ. Тако се долази до сигурне и обимне, интерсубјективно проверљиве грађе.

III Оријентација при истраживању

Оријентација при истраживању треба да буде усмерена ка што темељитијем откривању старине обичаја као духовних појава. При томе је нужно водити рачуна о сталној узајамној вези између терминологије, формализма, освете, заштите – посебно жене и братственичко-племенске солидарности.

1) *Терминологија*. При анкетирању известиоци употребљавају народну терминологију. Ти народни називи за обичајно-правне установе потичу од давнина и треба покушати да се нађе њихово етимолошко порекло и првобитни смисао. Ако се нађе корен речи, онда се према историји речи могу схватити и њени правни садржаји. Чак се могу попунити и недостаци непосредних правних факата.[15] Врло често је смисао тих израза близак, ако не идентичан смислу старих грчко-римских правних установа. На пример, *plak* је етимолошки сличан старом грчком *palai* (старац, арбитар), *pëng* римском *pignus* (залога) *dorë* грчком *heir* (рука) итд. Утврђивање етимолошког смисла олакшава истраживачу да се унесе у времена и прилике у којима је могла да настане и да се одржи дата правна установа. О терминологији се мора водити рачуна и приликом сачињавања научног обавештења. Савремени правни израз води осавремењивању обичаја. Како савремени израз може да осавремени смисао може се видети из многих досадашњих студија.

2) *Формализам*. Посебну пажњу ваља обратити на формализам. Многи правни послови праћени су одређеним формализом. Формализам има правни значај. Тако, на пример, уз купопродају некретнина следују честитања купцу. Домаћин куће који је честитао купцу самим тим се одрекао сваког потраживања на предмету куповине. Пријемом честитања купац се заштитио од евикције. Ако му неки домаћин куће није честитао сматра се да има претензије на ствар. Или, узмимо други пример. После умира какве теже

[15] Д. Т. Мијушковић, *Историја права као наука*, "Бранич", Београд, 1888, стр. 591.

заваде штетник приређује гозбу свим учесницима у нагодби. Гозбом коју приређује у част оштећеног ствара са њиме однос солидарности. Јер, хлеб није само храна већ и симбол солидарности. Рука се ставља на раме дужнику. Давање фишека некоме да убије човека представља посредно извршење, за које по обичајима не одговара непосредни извршилац. Ко пође да тражи дозволу за слободу кретања (бесу) од оштећеног самим тим је признао своју кривицу. Разбијање прозора на туђој кући је упозорење на моралне недостатке фамилије власника зграде. Ако се пронесе глас да су се у селу појавили вампири – то је упозорење вереницима да што пре откупљују и воде своје веренице. Помињање туђег имена је јемство и заштита. Боравак у нечијем друштву је поседовање заштите. Бројач новца је чувар бесе између повериоца и дужника. Одређивање времена за пријем саучешћа је истовремено утврђивање трајања мораторијума који одлаже наплату потраживања од куће у којој се десио смртни случај. Другим речима, на изглед безначајна формалност (гест, реч, дело), може имати правни смисао који се не сме занемарити. Таква формалност је унапред прорачуната на стварање правног ефекта, на закључење формалног посла или обезбеђење неформалног или незаштићеног. Формални уговори су они који су заштићени бесом, неформални су без заштите. Албанац избегава да залази у формалне послове када за то нема интереса. Неформални послови га не обавезују. Формализам је често конститутивни елемент уговора заштићених пактом о заштити.

3. *Освета.* Сваки обичај албанског племенског друштва треба процењивати кроз његов однос према освети. Већина правних обичаја има за сврху сузбијање крвне освете. Али постоји и бескрвна освета. Ако неко преотме или преуда туђу вереницу, обичај је у Ругови да се, пре евентуалне крвне освете, покуша освета преотимањем девојке коју је верио кривац (отмица за отмицу). Страх од освете је основни регулатор обичајно-правног понашања. Без страха од освете кривац се не би интересовао за мирење са оштећеним. Према човеку који је другоме затворио пут често се мора извршити освета тиме што ће му се, на пример, затворити јаз за наводњавање да би пристао на обичајно судовање. Штетник помери туђу међу у своју корист и одбија да је успостави све док му оштећени сусед не изврши освету, косећи му ливаду или убирајући плодове са њиве. Ако не би било страха од крвне освете, не би било ни мирења крвних дугова. Читаво обичајно право, чак и нека народна веровања су у тесној вези са осветом. Уток, кућни притвор, дозвола за слободу кретања, посредовања, крвнина, крвни депозити, соцбина, прогонство кривца из сталног места боравка, умири, обичајно судовање, беса и њени чувари имају непосредну везу са крвном или бескрвном осветом. Чак се и психологија племенског друштва може мерити страхом од освете. Каже се да је кривац који очекује над собом крвну освету страшљив као зец, док је поверилац крвног дуга надмено храбар и препотентан чак и када му је штета учињена случајно.

4. *Заштита.* Страх од освете захтева чврсту заштиту. Племенско друштво нема државног инструментарија заштите (суд, затвор, полиција, војска). Оно је само стварало средства заштите. Градећи високи зид око своје куће и дворишта, господар куће сматра да своју фамилију штити од лица изван куће. Одбијајући да некретнину прода иноплеменику, братственичка скупштина

настоји да заштити братство од додира са иноплеменикoм и на тај начин сачува село од заваде и освете. Идилични мирни пролаз кроз косовска села је средство заштите, последица васпитања чији је циљ да пролазник не скреће на себе пажњу женског света, јер би у противном могла да уследи свађа и за њом освета. Ксенофобија је средство заштите од иноплеменика. Сваки чврсти правни посао је заштићен бесом. Беса почива на сакралном праву. Заштитник се жртвује за чување бесе. Беса почива на сакралном праву. Заштитник се жртвује за чување бесе.

Племенско патријархално друштво држи до посебне заштите жене. Није обичај распитивати се за жене нити о њима водити обичне разговоре. Увреда је питати мужа за здравље жене. Кажњив је приступ у простор резервисан за кретање жена. Женска особа је под двоструком заштитом – рода и дома. Без отпуста није слободна да се уда ни после мужевљеве смрти. Девојке случајно верене за више момака од којих ниједан неће да је препусти другом су заветоване девојке–тобелије (вирџине) које се могу одевати као мушкарци, носити оружје као амазонке. Бити под заштитом жене значи имати вишеструку заштиту. То је најјача беса. Увреде жена су неопростиве. Човек који није кадар да заштити своју жену сматра се ништачовеком. Преступи над женама су најчешћи поводи убиствима и осветама. Бескрвна освета ту би била нечасна. Зато је освета за повреду части жене најчешће крвна.

5. *Братственичка солидарност*. Братственичко-фисовска солидарност је важан чинилац о коме ваља водити рачуна при истраживању обичаја. Пред истраживачем често искрсне разлика у примени обичајног права на два истоврсна случаја. У једном случају је обичај строжији а у другом блажи. Тада се у књижевности радо пише о тзв. "еволуцији Законика Леке Дукађинија", као да један законик може еволуирати слично биолошким феноменима. Међутим, то је само фраза. Разлике у строгости обичаја могу се објаснити племенском припадношћу странака у спору. За једнобратственике и једноплеменике обичаји су далеко блажи и хуманији него кад се тиче спорова међу иноплеменицима. Укућани су под командом једног господара куће, "на једном хлебу и огњишту" тако да један другом не могу ништа да дугују, сем солидарне заштите. Рођаци, братственици и племеници, солидарни у нападу и одбрани, друкчије се међусобно односе него према иноплеменицима. У случају крвне или какве друге заваде лакше се мире. Због прељуба над женама међусобно се не убијају већ се обавезују да један другом плате трошкове друге женидбе. Убијати рођака значи убијати своју крв, а то је чак и религијски грех. Рођака треба волети као себе. Спорове међу рођацима расправља братственичка скупштина, док спорове међу иноплеменицима разрешава мешовито веће старац (алб. плеҳнија). Тежња обичајног права је да се једноплеменици међу собом не убијају, већ да су солидарни у наступу према иноплеменицима. Фис је крајњи наследник свог припадника. Све је то последица братственичко-племенских реликата некадашње организације друштва које је оставило своје духовне творевине. Зато је за иноплеменика велики успех ако успеју да у споровима буду третирани као једноплеменици. А то понекад успевају уз вештачко оројавање (кумсто, побратимство) и женидбене везе.

4. Коришћење упоредног метода

И код евентуалног коришћења упоредног метода ваља се чувати осавремењивања, чега, на жалост, често има. Радо се мешају обичаји са шеријатом, законодавством црногорске државе, посебно Богишићевим Општим имовинским законом итд. При томе се не врши хронолошка анализа из које би се видело шта је чему претходило, што би било нужно за научну јасноћу.

Код упоређивања мисао се може кретати од законодавства суседних народа, преко феудалних закона, до далеке прошлости Рима и Јелина. По том мишљењу ни са једним од њих не треба поистовећивати правне обичаје у Албанаца. Једно су права која су доносиле владајуће класе да заштите своје интересе, а друго обичаји племенског друштва. Зато је најбоље ако се албански обичаји саопште у што чистијем облику, одвојено. Јер, они су потпуније и свежије сачувани од обичаја суседних народа. Тек пошто би се обичаји у Албанаца целовито изложили, могло би се упоређивати шта је од сличних обичаја сачувано и у ком облику код других народа, шта је од таквих обичаја узимало или сузбијало робовласничко грчко-римско, шта толерисало или модификовало право Немањићке државе, турско право или црногорско законодавство. Ако би се одмах пришло упоређивању могло би опет доћи до хронолошке збрке. Племенско право у Албанаца може имати доста заједничког са правом римских трибуса из времена пре доношења Закона од XII таблица и са обичајима црногорских племена пре доношења државних закона. Али римско право није сачувало обичаје својих трибуса, а црногорски закони из доба династије Петровића нису записали обичаје племенског друштва. Под утицајем цркве и државе, обичаји црногорских племена рано су изгубили од оне исконске свежине и целовитости која је још сачувана код Албанаца. Зато је боље и за научно истраживање корисније саживети се са психологијом и односима у племенском друштву и проучавати обичаје какви су још код Албанаца сачувани, са сазнањем да потичу из дубоке прошлости, да су надживели Немањићку и турску управу и сачували се до данас.

Као посебан проблем би се могао поставити однос између правних обичаја у Албанаца и најстаријих римских правних установа. Моја досадашња истраживања показују да је таква веза могућа. Занимљиве би биле и расправе о пореклу албанских обичаја и њихових утицаја на римско право и религијски култ.

Широк је круг обичаја који код Албанаца нису потпуно и објективно истражени. Овде је тешко набројати шта је све остало непроучено. С обзиром на оскудност објективних студија у Албанаца овај напис би могао помоћи и при избору тема за будућа истраживања.

ОКАМЕЊЕНОСТ ПРАВНИХ ОБИЧАЈА АЛБАНАЦА И ПОТРЕБА ЊИХОВОГ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА

Под појмом препорода ваља разумети у првом реду одвикавање Албанаца од својих прастарих обичаја и прихватање савременог права цивилизованог света. Нужност одрицања од прастарих обичаја намеће савремени живот и анахроност обичаја који потичу из дубоке старине, која подсећа на предмојсијевско доба код старијих Јевреја, на право римских трибуса из времена пре доношења Закона од XII таблица, на обичаје словенских племена пре хришћанства.

Обичајно право Албанаца остало је окамењено и сачувало се у готово непромењеном облику од давнина до наших дана. Њега није изменила ни Византија, ни Немањићка држава, ни многовековна турска управа. Код нас је још добро сачувано свуда где су се сачували трагови родовско-племенских заједница са великим породичним задругама, нарочито на Косову и Метохији. Боље је сачувано у селима него у градовима. У градовима је утицај ислама и шеријата био јачи па су и обичаји трансформирани.

Обичајно право Албанаца је племенско право и представља сметњу примени сваког позитивног права. Оно је по својој суштини сакралног карактера. Сакралност се огледа у залагању живота за обавезу, у приватној заштити и гоњењу по принципу напад-одбој, па више личи на каква ратна правила него на право. Окосница му је крвна освета. На Косову и Метохији се налази погодна средина за опстанак сакралног права: родовско-племенске заједнице, куће с великим фамилијама, јаке породичне задруге, старо право у коме се залажу животи за стицање и заштиту приватних права, крвна освета као регулатор међусобних односа, ропски положај и купопродаја жена, затвореност људи у кући, кућа у братству, братстава у племенима, сакрална моћ господара куће. У таквој средини, појединац и породица су изоловани и зачаурени, далеко од многих утицаја позитивног права.

Будући да је укидање турског војног феудализма почело након Првог светског рата (1914–1918) и да су феудални односи успостављани поново за време Другог светског рата (1941–1944), да би били коначно укинути 1945. године, на Косову и Метохији још живи племенска свест да се у државу и њено право човек не може поуздавати за добијање заштите по хоризонталној линији, да се од државе може очекивати променљиво командовање по вертикали, да су увек могуће промене које погодују стабилности обичаја. Споро се развија свест да савремена држава, посебно социјалистичка, у највећем степену тежи да преузме и социјалну функцију. Отуда и противречност у понашању грађана. Од државе се захтева да врши заштитну, просветну, културну, економску и социјалну функцију, али јој се не узвраћа одрицањем од сакралних обичаја, већ се хоће сепаратна обичајна аутономија као за турско време.

Давно је речено да на обичајима почива свет. Али, обичајно право албанских племена почива на беси, која има свог чувара. Чување бесе прожето

је сакралношћу, која претпоставља жртвовање и смрт људи. То подсећа на *sacer esto* код старих Римљана. Сматра се да је у Риму казна *sacer esto* била жртва боговима.[16] У племенским обичајима Албанаца, још сачуваним у Метохији и на Косову, жртвовање људи се не врши ради задовољења богова као трансценденталних бића, већ ради задовољења овоземаљских богова – господара кућа. Жртва је чешће крвна но бескрвна и то не само као санкција за пропуштање, чињење, нечињење или трпљење, већ је сржи целокупног обичајног права.

Сакралност се јавља у свим односима: између господара куће и укућана, у роду и фису, међу женидбеним пријатељима, у браку, између даваоца утока и госта, код заштите личне безбедности, код стицања својине, у имовинско-правним и облигационим односима, при заштити имена и гоњењу имовинских делинквената, сведочењу и заклетви, процесним и мериторним одлукама већа стараца, заштити гробова, побратимству, кумству итд. Сакралност је подлога пакта о заштити – бесе. А зна се да на беси почивају сви правни обичаји Албанаца.

Пошто су албански обичаји прожети сакралношћу, која претпоставља жртвовање и смрт људи у приликама непостојања државне регулативе и егзекутиве, захтев је времена да сеАлбанци у Југославији одрекну тих обичаја. Према Албанцима у Југославији нису ни предузимане адекватне мере да их се одрекну. Било је обзира, као да би се одрицањем од својих обичаја Албанци лишили неког националног својства и самобитности. А било је и незнања јер се елеменат сакралности није уочавао.

Зато се мора поновити да се не ради о обичајима какве имају други европски народи нити о правилима старог народног права заосталог из каквих предсоцијалистичких друштвених формација, још мање о обичајима које су створиле савремене религије, већ се ради о жртвовању људи које познаје племенско друштво. Такво право су други народи давно напустили. Зато баш од укидања сакралног права зависи препород Албанаца. Животи људи скупљи су од сваког обичаја који изискује њихово жртвовање. Време пљачке људи и ствари је прошло. Жртвовање људи ради стицања својине је анахронизам. Данас људи отимају од природе, а не један од другога. Зато велики број Албанаца и у градовима и у селима прижељкује мере за укидање старих обичаја, али не зна како би то било могућно постићи. У неким местима (Ругова, околина Дечана и др.) везују колективне бесе да се неће убијати. Али те бесе немају санкција и брзо пропадају.

Овде ће бити речи о три главна чиниоца који ометају препород Албанаца: крвној освети и кућном притвору, положају жене и свемоћи господара куће.

Крвна освета и кућни притвор

Крвна освета код Албанаца у Југославији сачувана је до наших дана, готово без икаквих промена. Кривичних дела из крвне освете има далеко више него што бележи судска статистика. Она евидентира само тзв. "чисте" случајеве кривичних дела из крвне освете по начелу талиона: крв за крв, глава за главу.

---

[16] Драгомир Стојчевић, *Римско приватно право*, друго издање, Београд, с.а., стр. 16–17.

А много је више крвних освета по начелу крв за "образ". Осветом се наплаћују многи дугови: "отете" жене, нестале ствари, неизмирене обавезе. Најчешћи узрок су још блуд и родоскрнављење. Нису све крвне освете јавне како се погрешно мисли на основу исказа осветника. Има и тајних освета које личе на случај (подметање бомби малолетницима да се "поиграју", тровања итд.). Подмукле освете су пратилац кривоклетстава код заклетве са саклетвеницима. Има крвних освета због убистава госта или праћеног лица. Понекад се намештају и лажни поводи и мотиви да би се маскирала крвна освета и олакшао положај делинквента пред државним судом (свађе око песка, грања итд.).

Страх од крвне осветe толико је велики да по обичајима постоји установа кућног притвора свих мушких особа из куће делинквента. У кућном притвору нађу се некад и цела братства. После убиства Е.Д. из Ступа код Пећи (1966. године), цела махала Бериша била је у кућном притвору пуних 8 месеци. И братство Буђоли из Раушића, после убиства једног Морине (1963. г.), провело је неколико месеци у кућном притвору. Братство Абази у Пећи налазило се у кућном притвору више од годину дана, после убиства једног припадника братства Ради 1970. Године 1969. било је 5.600 људи у кућном притвору на Косову.[17]

Док траје кућни притвор мушке особе угрожене осветом не смеју се кретати изван својих кућа. Женидбени пријатељи из других племена долазе да им обрађују имања и разузимају стоку на испашу и зимовник. На Косову је донет кривични пропис којим се забрањује кућно притварање уз претњу крвном осветом. На ту забрану се готово нико и не осврће зато што органи јавне власти још нису успели да притворене ослободе обзира "чињења части" онима који су их притворили.

За време кућног притвора све мушко особље дању и ноћу борави само у кући, уз наизменичну стражу због страха од неочекиваног напада. Радници не одлазе на посао; мушка деца не похађају школе. Чак се и један судија Врховног суда у Приштини морао повлачити у кућни притвор, у страху од крвне освете за коју је дао повод неки његов рођак у околини Дечана. Кућни притвори осиромаше притворене, лише их могућности привређивања. Иако се жале на сваку казну коју им изричу државни органи, притворени обично не пријављују властима силеције који су их притворили. Кућни притвореници хоће по сваку цену да се додворе повериоцима крвних дугова, како би се одрекли освете. Дивља слобода племенског друштва претвара се у губљење осећаја за дисциплиновану слободу цивилизованих људи.

Кућни притвор може бити прекинут привременим дозволама за слободу кретања. Те дозволе дају оштећени делинквентима посредством чувара бесе (алб. *bestar*). Дозвола се назива бесом. Има породица које више десетина година проведу на беси зато што оштећени није спреман да изврши освету. Фамилија Зуна Хуљаја креће се на беси од 1949. године. У фебруару 1988. године, бесом као привременом дозволом за слободу кретања користило се 17.000 људи.[18] За кршење дозволе о привременој слободи кретања одговара се

[17] Саопштење Радио-телевизије Београд, 4.6.1969.

[18] *Политика*, дневни лист, Београд, 5. фебруар 1988, стр. 13.

сакрално – главом. Бестар треба да убије даваоца бесе који вероломно убије лице којему је дозволио слободу кретања. Ако га не убије, биће сам убијен као издајник од лица из куће која се на њега ослонила као на чувара бесе.

Оштећена страна може се, по обичајима, одрећи крвне освете и, без мешања јавних власти, новчано поравнати са делинквентом. То се зове мирење крви. Крв једног човека у турско време мерила се златом (12 кеса "старих пара", тј. 48 златних турских лира) или стоком (48 оваца). Плаћање крви зове се крвнина. Данас се висина крвнине мења зависно од инфлације и све веће вредности људског живота. Има случајева да се ради наплате штете деца или стока изложе саобраћајним несрећама.

Мирења не обезбеђује државна власт већ уобичајени чувари бесе. Уместо заштите у троуглу кривац – државна власт – оштећеник, обичаји признају сакралну заштиту (кривац – чувар бесе – оштећени). Сакрална нарав таквог пакта састоји се у обавези чувара бесе да убије вероломног опростиоца крвног дуга ако изврши освету, под претњом да кућа вероломно убијеног убије чувара бесе који изда извршење те обавезе. Дакле, ни овде сакралност не потиче из религиозних мотива већ из страха од освете. Умир се бранио осветом. Страх од освете везује људе јаче од позитивно-правних санкција.

Савременим правом прокламована је слобода грађана. Али ни позитивно право не забрањује давање дозвола за привремену слободу кретања, ни мирења по сакралним обичајима. Мировна већа ССРН подупиру давање привремених дозвола за слободу кретања и мирења крвних завада по обичајима. Не зна се да ли тиме чине већу штету од користи, али корисна је макар и привремена дозвола за слободу кретања. Не ваља, међутим, подржавати старе обичаје мољакања оштећених да некоме "поклоне" слободу коју гарантује савремено право.

Велики број приватних посредника, у току многих дана и дугих ноћи, настоји да измоли бесу или одрицање од крвне освете. Обично долазе заредом десетине мушких особа да на огњишту досаде оштећеном док се одрекне освете. То није само појава код умишљајних деликата већ и код нехатних и случајних. У Ступу код Пећи Мурат Кадри Шаља, шаљски барјактар, са својим рођацима недељама се није удаљавао из куће Е.Д. док је његовог сина убедио да се одрекне од освете над недужним рођацима убица, који су "опрали част" своје мајке. Из Бање Илиџе код Пећи по 40 људи дневно путовало је у Урошевац да измоле оштећеног да се одрекне освете према возачу који је имао случајну саобраћајну незгоду. Ту се губи огромно време, које је скупо у данашњој цивилизацији и најчешће пада на терет радних организација. А у суштини, увек се ради о накнади штете за изгубљени живот или телесну повреду. Старе културе поодавно су пришле том проблему општим одрицањем од освете још пре но што дође до критичног случаја. У православном обреду крштења садржана је клаузула одрицања од сакралног права (трократно "отрицајусја", што изговара кум као лични јемац који бди над обраћеним новорођенчетом).

Ниједна држава не може признати сакралани карактер чувања бесе. Она инкриминише као деликт убиства освету коју чувар бесе учини на штету вероломника или вероломством оштећени на штету чувара бесе. Позитивно

право не допушта убиства на основу приватних стипулација о сакралној заштити. Ту је дошло до оштрог сукоба сакралних обичаја и позитивног права, између бесе и поуздања у државну заштиту. Чувар бесе лагано узмиче. Ипак његова заштита је још у обичају, иако га је страх да убија вероломника. Понекад се убиства вероломника одлажу за нека неодређена, неизвесна и несигурна времена. Тако се колеба носећи стуб бесе – њен чувар.

Има Албанаца који мисле да је дошло време да се чувар бесе потпуно искључи из обичаја. Верујем да би довољно било да се оштећена страна записнички пред органом јавне власти изјасни о освети. Пошто је поверење у чувара бесе поколебано, поуздање се усмерава према држави и њеним органима: да буду активни и код чувања слободе и код обештећења оштећеног. Уместо давања новца чувару бесе да обештети оштећеног, хтело би се да кривац депонује средства код државног органа, па овај да измири оштећеног. Приватно посредовање хтело би се заменити државним. Али државни органи су готово пасивни према тим жељама. Ни судови у кривичном поступку адхезионо не одлучују о накнади штете. Они углавном расправе кривични део процеса, па оштећене упуте на дуге и скупе грађанске парнице. Из њих оштећени *in fine* излазе кратких рукава. Штетник избегава плаћање пре одрицања од освете или после завршетка кривичног дела процеса. Тако остаје слободан простор већима стараца (алб. *pleqnia*) да, после претње осветом, мире завађене и истерују штету. А ни обичајно судовање није јевтино. Оно је некад и скупље од оног пред државним судовима. Све то срозава поуздање у заштитничку моћ државне власти у хоризонталним односима међу људима. Очекујући да се власт ослободи формализма и ефикасније доприноси њиховом препороду, они отказују послушност по вертикали (на пример: код плаћања пореза).

Жена – без слободе и својине

На досадашњем ступњу културног развитка Албанаца, нарочито на селу, може се поставити проблем даљег тока еманципације жене. Јер код Албанаца нема још свуда фактичке равноправности полова. По обичајима, женске особе представљају патријархално робље. Оне немају право на стицање својине и наслеђивање.

Брак је женидба. До ње долази после веридбеног уговора о куповини невесте. Кршење тога уговора сакрално је санкционисано крвном осветом над оцем, стрицем или братом који је препросио или над другим мужем препрошене женске особе. Жена се плаћа износом који је раван половини вредности мушке крви. Она још ретко кад може бирати партнера. Не може тражити раскид веридбене везе ни развод брака. Сваком мушкарцу који је прими у кућу, без одобрења мужа, прети опасност од сакралне санкције крвном осветом. За њену безбедност гарантује кућа оца и кућа мужа.

Лично заштићена, она је и стално чувана. Жене живе одвојено у изолованим просторијама (слично старим грчким гиникијама), недоступним погледу мушких особа изван куће. Мужеви их чувају и у ложницама.

На жене се нарочито пази да не свежу женску бесу, тј. сакрални, обичајима недопуштени, крвном осветом гоњени, преко неовлашћених особа успостављени однос са особама супротног пола, ради вршења блуди и других тешких деликата у родовском друштву, што би се дало упоређивати са *mala fides* код старих Римљана. Из женске бесе рађају се подметнути наследници, убиства чувара жена и мужева ради слободног избора вољених партнера, крађа и пљачке куће. Зато су недозвољене везе са туђим женама најчешћи узрок крвних освета. Због ситних зађевица и вербалних увреда обично нема убистава. Народ је велики рачуница. Када се због ситних зађевица убије, прави повод и мотив је жена.

Да би се сачувала верност, жене се оптерећују честом гравидношћу. Верује се да ће заузетост гравидношћу и децом везати жену само за легитимног мужа. То је један од узрока високе стопе наталитета на Косову. Та стопа износи 25,2 промила.[19]

Отпуштеној жени, по обичајима, не поверавају се деца на негу, издржавање и васпитање. Она се сматра "њивом која рађа децу мужу". Жена не би могла ни издржавати децу јер је без имовине. Разведеним женама не плаћа се никаква алиментација. Оне се могу удати ако им разведени муж није то сакрално забранио. Професор из Пећи огласио је да ће убити сваког ко се буде оженио женом са којом се развео.

Све се то сукобљава са токовима савремене цивилизације, која претпоставља пуну равноправност полова. Није еманципација жене само упућивање на школовање женске деце уз претњу новчаном казном њиховим родитељима, ни излазак жена на биралиште у пратњи њихових чувара. Потребно је женама обезбедити потпуно слободан избор брачних другова, без сакралних претњи садржаних у веридбеном уговору. Не може се жена куповати од њених чувара у кући као што се купује роба на пијаци. Обичај продаје женске деце, према казивању Шаћир Ђакова, адвоката из Пећи, сељаци сматрају својеврсним привређивањем. Женску децу могу продати и зарадити. То је је још једно објашњење високе стопе наталитета.

Законска је обавеза да се женама обезбеди слободно тражење развода брака, без сакралне забране преудаје, да им се деца могу поверити на негу, васпитање и издржавање, итд.

Обичаји користе недореченост у позитивном праву о заштити Албанки. Позитивно право је препустило приватној диспозицији странака: хоће ли се закључити веридбени уговор, хоће ли се платити цена за невесту, како ће се пријатељске куће споразумети при раскиду женидбених веза, ко ће се одрећи течевине и наслеђивања. Обичаји обилато допуњавају ту законску ширину – право долази до споразума по обичајима а затим се траже државни органи да формално озваниче одлуке већа старaца. – Отуда венчањима претходи купопродаја невесте, разводима брака – отпуштање жене без поверавања деце и алиментације. И оставински поступак је само формалност, којом жена пред судом потврђује оно што је други одлучио – да се не прихвата наследства.

---

[19] Божидар Јовановић, *Експлозија младости – без контроле,* Борба, дневни лист, Београд, 2. децембар 1987, стр. 5.

Тек после 1945. године, Албанке у Југославији постале су равноправне са мушким полом. То је још добрим делом формалноправна равноправност. Од формалне до фактичке равноправности постоји широко одстојање, што Албанка треба да пређе дугом и упорном борбом, коју прате постепени успони и падови. По обичајима, жена је патријархални роб, који је предмет купопродаје, објект а не субјект права. Подићи је на степен слободног правног субјекта представља тежак посао.

До сада су се Албанке, уз помоћ државних власти, ангажовале да скину зар и фередју, а изићу на биралишта, да добију обавезно осмогодишње школовање. Многе су добиле средње, више и високо образовање, неке стекле и научна звања – магистратуру и докторат – укључиле се у јавне и привредне службе. Али огроман број Албанки, нарочито на селима, још је без слободе и својине, тј. без имовинских права које им признаје позитивно законодавство, али јој ускраћују обичаји. Зато се стиче више него обичан утисак да Албанка и када је одшколована и запослена стиче имовину за мушки пол, а да фактички не долази до праве својине нарочито на непокретној имовини ни стицањем ни наслеђивањем. Албанац још сматра својим природним правом да помоћу жене као своје "торбе за ношење" стиче себи својину и упорно се опире да имовинска права и слободе призна женским особама.

Зато се мора размишљати о даљој еманципацији Албанке. Еманципација не претпоставља само својеврсну сексуалну револуцију. Она се не може препустити ни само привредним токовима. То би био вулгарни економизам, који има дубље корене него што се претпоставља на први поглед. Нису довољни ни само постојећи формални прописи о стицању и наслеђивању, формална слобода закључења и развода брака. Прописи су једно а пракса осенчена обичајима друго. Правна пракса не оставља жени много од онога што јој прописи допуштају. У пракси је мушки род далеко надмоћнији. Мушкарац има слободу и својину, право на куповину жена и развод, искључиво право на децу, могућност стицања више жена. А разведена жена често се не може ни преудати. Мушки пол се може користити обичајним и редовним судством. Жена не може да се користи плећнијом, већ искључиво редовним судом.

САП Косово имала је уставна овлашћења на доношење својих прописа о браку, породици и наслеђивању. Али се на Косову не чују мишљења да би се еманципација Албанке могла убрзати допуном важећих прописа. Било би оправдано прописати да Албанке самом удајом стичу право сусвојине на мужевљевој непокретној и покретној имовини. Изгледа да би се тиме сузбио обичај купопродаје жена и онемогућило њено лишавање имовинских права у поступку обичајног и редовног судовања, да би се и разведеним женама лакше поверавала деца на негу, васпитање и издржавање. Затим, би ли било оправдано онемогућити и Албанке да се одричу наследних права како би биле доведене у положај обавезних наследника оставиочеве активе? Да ли би тиме жене постале слободније у избору брачних партнера? Би ли уследио већи број мешовитих бракова? Да ли би то доприносило разбијању племенске компактности по селима? Основано је веровати да, ако би Албанка била фактички изједначена са мушкарцем у породичним и својинским правима, основна сметња њеној равноправности била би отклоњена. Уместо објекта права, постала би његов субјекат.

И правна техника могла би да да свој допринос. Жене би се могле чешће ослобађати плаћања судских такса у имовинским парницама. И у доказном поступку судови би могли више да се заинтересују за парнични положај жене. Врло често се више може веровати жени као странки него читавом низу сведока које је наместио и подучио мушки пол. Посебно братственичке скупштине и плећније. Тужбе жена не треба одлагати већ приоритетно узимати у поступак, а самовлашћа на њихову штету што строжије кажњавати.

Албанка се више не бори само за културно-просветну еманципацију и радни однос, већ се све чешће бори за децу, за пуну имовинску еманципацију – за слободу и својину. То је нов стадиј текуће сексуалне револуције на Косову и Метохији, па и у другим крајевима настањеним Албанцима. Против просветне еманципације и радног односа жене обичајни отпори су олабавили. Јак је отпор њеној породичној и имовинској еманципацији. Против те еманципације су братственичке скупштине и плећније. Жена се може ослањати само на државне органе од којих се још очекује да сазри сазнање да жени као патријархалном робу треба изузетно помоћи ка пуној еманципацији.

Неодговорни "бог" куће

И господар куће је стара скарална установа обичајног права Албанаца. Господар куће на албанском језику назива се *zoti të shtëpisë*. Према етимолошком пореклу речи израз *shtëpi* значи кућа.[20] Израз *zoti* је именица мушког рода и преводи се са господ, бог, а као придев значи вредан, послен, способан. Од корена *zot* је изведен глагол *zoteron, zoton* са значењем господарити, покоравати. Изведена је и именица *zotni* која означава заповедништво, власт, поглаварство.[21] Та стара значења потичу изгледа из времена *многобоштва*, када је свака кућа имала свога бога. Известиоци на Косову и Метохији пословично кажу: "Бог је на небу а *zoti të shtëpisë* у кући. Бог управља свим људима а *zoti të shtëpisë* укућанима. Фамилија је дужна да га слуша и поштује као Бога. Он може да бије и убија. Без тога се не би могло живети. Све то подсећа на *paterfamilias-a* у римском праву.

Господар куће има *fuqia*, што значи снагу, моћ.[22] *Fuqia* је слична установи *patria potestas* код Римљана. Моћ господара куће састоји се у сакралној власти над укућанима и сакралној одговорности за њихове поступке. То је она власт из које проистиче моћ заповедања свим укућанима и одговорност животом за њихово понашање. Та моћ је далеко већа него старешине, домаћина или газде у јужнословенској породичној задрузи или кући, моћ која није ограничена никаквим државним законима. Брђанска арбанашка племена нису доносила никакве законе, ни поштовала туђа законодавства. Рекло би се да је садржина *fuqia* "бога" арбанашке куће садржајнија не само од моћи господара у Законику Цара Стефана Душана, већ и од *patria potestas* у познијем развоју римског права.

---

[20] Gustav Meyer, *Etimologisches Wörterbuch der albanischen Sprache,* Strassburg, 1891, стр. 415–416.
[21] *op. cit.*, стр. 486–487.
[22] *op. cit.*, стр. 114.

Господар куће је оружани поглавица људи на свом огњишту. Племенско друштво нема стајаће војске. У њему је војник сваки мушкарац дорастао за ношење оружја. Свака кућа је стециште наоружаних људи груписаних по братственичко-племенској припадности. Отуда оружана племенска демократија, у којој сви дорасли мушкарци носе оружје. Ту се узајамни односи не темеље на праву већ на односу снага. Страх од одбоја обуздава тежње ка нападу. Обавеза господара куће је да наоружа све мушке укућане. Он треба да им купи оружје кад дорасту да га могу носити.[23] Зато је дух оружане демократије био тешко погођен акцијом за сакупљање оружја која је проведена педесетих година XX века. Ту су били погођени господари кућа, који теже да оружјем стичу имовину и уређују односе на територијама братстава и племена.

Господар командује у кући, жени своје мушке и удаје женске особе, може развести брак сваког од својих мушких укућана. Он купује и продаје, распоређује радну снагу, води благајну и економат, наређује постове и кад их не прописују религије, исповеда укућане, даје привремене дозволе за слободу кретања, опрашта крвне дугове, јавља се као чувар бесе у име свих укућана, прави злочиначке планове и одређује ко ће бити њихов непосредни извршилац. Адвокат Блажо Станковић из Приштине саопштава да у Дреници моћни господари кућа седе уз оџаклију своје куће и угошћавају се кафом и дуваном док њихови наоружани момци извршавају њихове злочиначке планове. Тако је и у Метохији. Господари кућа распоређују ко ће се бавити занатима, ко запослити изван куће, ко *сарађивати са органима државне власти,* а ко вршити *криминал.*

У остацима друштва оружане племенске демократије господар је поглавица без чијег наређења укућани не смеју да направе повреду туђег добра. Пре свађе или оружаног сукоба, господар куће одређује ко ће коме, на какав начин и какво зло направити. Зато се у обичајима увек претпоставља да су мушки укућани извршиоци његове наредбе. Јер он одговара за њихово понашање онако као што војни поглавица одговара за своје војнике. Сваки наоружани мушкарац једва чека да изврши акт крвне освете или други деликт. Али, у интересу куће господар може да заповеди уздржавање од освете и укућани су дужни да га послушају. Мушкарци не треба да врше освету без наређења свога господара. По извршеној крвној освети, господар организује гозбу. Када су Беголи из Пећи осветили свога сина, организовали су гозбу и примали честитања.

Господар је дисциплински старешина и судија укућанима. Он их може кажњавати и сакралним казнама – убиством. То подсећа на *ius vitae et necis* код старих Римљана. Као што он одговара *животом* трећим лицима за поступке својих укућана, тако и ови њему одговарају *животом* за неизвршење заповести. Господар куће је најутицајнија и најспособнија личност у кући и оштећена страна њега вреба само "ако јој пуни око" да према њему изврши освету.

---

[23] A Shtjefen Konst. Gjeçev, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkodër, 1933, par. 21.

И сакрална моћ господара куће сукобљава се са савременом правном културом. Позитивно право тражи персоналну оговорност делинквента и забрањује сакралну моћ господара куће над животом својих укућана, као што забрањује крвну освету трећих лица над господарем куће. Но, у пракси, многи господари кућа настоје да изиграју хуманост позитивног права и да, врло често, врше деликте посредством својих малолетника, који се блаже третирају пред судовима. Своју сакралну моћ на живот и смрт укућана настоје да задрже тако што посредством рођака застрашују, па и убију непослушног укућанина, па се пред државним судовима појављују као сведоци одбране убице. Зато позитивно право дели своју моћ са моћи господара куће код Албанаца на Косову.

Будући да судови позивају на одговорност непосредне извршиоце, господари кућа, иако сакрални наредбодавци, остају поштеђени. А пред обичајним судовима бране се да је деликт ексцес појединца и последица изостанка пажње над непосредним извршиоцем. Тако остају поштеђени и од обичајних санкција. Да не би којим случајем били гоњени као подстрекачи, господари смишљају лукавства којима маскирају своје учешће у деликту (посете пријатељима, одласци на пијацу, трговачка путовања и слично). Тиме хоће да постигну висок степен уверљивости о својој невиности. Искусни обичајни судија Брахим Хоџа из Јуника, чија кућа уназад 25 генерација суди Албанцима сматра да увек кад се господар куће позива на намештени алиби треба са посебном строгошћу размотрити његово учешће у планирању злочина. Укућани, пре сваког деликта (сем родоскрнављења) траже одобрење господара куће, чак и ако је овај у болници или затвору. Без његове сагласности не смеју залагати његов живот за обавезе из деликта. Зато никакав алиби не треба признавати господару кућа. Они су увек посредни извршиоци. Укућанин – непосредни извршилац је "само рука господара куће". Намештени алиби је доказ више да је господар куће не само консултован, већ и да је стварно смислио злочиначки план, наручио извршење деликта и смислио како ће се правдати и пред државним судом и пред већем стараца. Отуда се у Албанаца пословично каже: "Ко је учинио неко зло, унапред је смислио и како ће се бранити."

Судска пракса задовољава се формом. Гоне се непосредни извршиоци, нарочито они који признају своје извршилаштво. Тако је судовима лакше. Утврђује се одговорност непосредних извршилаца и изричу санкције. Ретко кад господари кућа буду гоњени као подстрекачи. Обично их бране подучени непосредни извршиоци. Гоњење господара куће као посредног извршиоца деликта не среће се у пракси. Узрок томе је занемаривање или затварање очију пред чињеницом да постоји сакрални однос између господара куће и укућана, сакралност у којој се залаже не само имовина господара куће, већ и његов живот.

Но, треба бити правичан и према господарима кућа. У обичајима постоји могућност да се екскулпирају ако издају делинквента (слично римској установи *deditio*). Они га често и издају властима да би себе екскулпирали. Убице се најчешће предају милицији. И ту има лукавства. И на то су убице научени од господара кућа. Господари кућа би се уверљиво могли екскулпирати ако открију намеравани злочин и злочинца пре извршеног деликта, тј. ако

предухитре деликт. Тако би поштедели себе одговорности а оштећеног штете. Иначе, издавање после деликта врше срачунато, опет да маскирају своје учешће у злочиначком плану и његовом изршењу.

Гоњење господара кућа као посредних извршилаца утицало би да се уздржавају од наредби за вршење криминала. И сами укућани би се уздржавали од криминалне делатности да не уводе у одговорност свога "бога" куће. Престала би игра којом се господари кућа поигравају са државом и правом. Опала би сакрална моћ "богова" кућа. Порастао би углед државних власти у очима остатка племенског друштва. И братства би стегла господаре кућа да поштују савремено право. Појачала би се општа безбедност Албанаца и неалбанског становништва.

* * *

Тријада: крвна освета – жена – господар куће чини окосницу сакралних обичаја Албанаца. Тог тројства се плаши сваки становник Косова. Она ствара ону правну несигурност, што неки у иностранству називају остатком варварства, које нема додира са савременом цивилизацијом и правном културом, заборављајући да свако новорођенче може остати варварин ако се не култивише. Историјска судбина Албанаца на Косову је да се непосредније додирују са културним светом тек у Југославији, посебно после 1945. године. Они прескачу многе векове да би се брзо препородили. Тај препород запиње у основној ћелији друштва – у породици, посебно на селу. А у XXI век се не може улазити са сакралним племенским обичајима из прадоба. Ти обичаји се могу и морају замењивати савременим правом и савременом етиком. Немогуће је ослањати се једном руком на државу а другом на племенску заједницу. Идеје родовске затворености морају се превазилазити свешћу о светском универзализму. Више нема времена за одлагање тог духовног препорода. Не би се смела одбијати ничија помоћ на путу ка препороду. Дивља ксенофобија је својствена само давно превазиђеном родовском друштву.

ЧИНИОЦИ КРВНЕ ОСВЕТЕ КОД АЛБАНАЦА

О крвној освети код Албанаца доста је писано. Овде се ништа не понавља из досадашњих написа. Уврежило се уверење да је сваки Албанац, због било чега, увек спреман на свађу и освету. То потиче отуда што се Албанци нису изнутра посматрали. Посматрање изнутра указује да у свакој арбанашкој породици на селу, понекад и у граду, постоје три слоја: патрицијски (господари кућа – наредбодавци крвне освете), плебејци (мушке особе дорасле за ношење оружја – непосредни извршиоци крвне освете) и жене са децом ("робље" – повод за крвну освету). Овде је реч о улози сваког од та три слоја у извршењу крвне освете у племенском друштву Албанаца.

Проучавајући обичајно право код Албанаца на Косову и Метохији, дуже од тридесет година, бавећи се адвокатским позивом, разговарајући са правницима, народом, мушкарцима и женама дошао сам до сазнања да у арбанашкој породици постоје три друштвена слоја: патрицијски, плебејски и "робовски". Патрицијском слоју припадају господари кућа. У плебејски спадају мушки укућани дорасли за ношење оружја и способни за ратовање. "Робљем" се сматрају жене и деца. Свака од ових сруктура има своје место и у вршењу крвне освете. Њихове улоге биће укратко изложене у следећим редовима, који могу бити прилог једној опсежнијој студији и оријентација судској пракси као и општем приступу изучавања патријархалног менталитета.

1) Патрицијски слој

Патрицијском слоју припадају господари – "богови" – кућа. Патрицијском слоју – господарима кућа – припада сва покретна и непокретна имовина, мушки укућани као и "робље" (цела фамилија). То је кућа која се зове именом појединог господара. Господар је оружани поглавица у кући. По његовом наређењу поступају сви укућани. Збир више господара кућа чини патрицијски слој на селу и окупља се на скупштину – кувенду. Ту се доносе братственичке, сеоске, племенске и међуплеменске одлуке – бесе и кануни. У суштини то је родовска властела која држи у потчињености "робље" и оружнике у својим кућама.

Тај патрицијски слој је поштеђен од непосредног извршавања деликата, па и крвне освете. Господари кућа један другог штеде да не буду жрте крвне освете. На изглед, они поштују тврду веру–бесу, тј. одлуке које су сами донели на скупштинама па се један према другом понашају безгрешно као свеци.

Господари кућа, као власници ствари, штите своја права по обичајима и канунима, а као оружане поглавице командују нападом и одбојем. Иако, по правилу, непосредно не извршавају крвну освету, господари кућа наређују ко ће је извршити. Они непосредним извршиоцима набављају оружје, подучавају га у руковању оружјем, одлучују који ће од момака под њиховом командом где, када и над киме да изрши освету, подучавају како ће се непосредни извршилац

понашати после извршене овете, како се бранити пред државним судом, шта да наведе као повод и мотив, хоће ли се предати полицији или одметнути у качаке – да буде све складно у одбрани коју господар куће треба да даде пред обичајним судом. Господари кућа упућују делинквента како ће се понашати у опхођењу са адвокатом, судијом и полицијом у казнено-поправним домовима. Из тог угла гледано господар куће је посредни изршилац крвне освете.

Да је господар куће наредбодавац код извршења освете види се из примера који се десио код Клине у Метохији, почетком седамдесетих година овог века:

Господару куће Шабанај би достављено обавештење да је један младић затечен у шуми на састанку са његовом неиспрошеном унуком. Утврђени господар нареди тројици својих наоружаних момака да пођу у потеру за преступником и да се не враћају док не "оперу образ куће". Тројица његових синова узеше оружје, пронађоше преступника и са осам хитаца из револвера га тешко телесно повредише. Пошто су кривично дело извршили без детаљних упутстава како ће се пред судом бранити, открише наредбу господара куће. Зато и господар куће би оптужен као подстрекач. Но, како су се завађени у међувремену измирили тако што је рањени момак узео за жену господареву унуку и то без икакве накнаде, оптужба против господара – подстрекача би, на молбу обеју страна, повучена.[24]

У племенском друштву господари куће науче непосредног изршиоца како ће се бранити и пред државним и пред обичајним судом, да би их заклонио од одговорности. Да би то било што уверљивије, они себи припреме алиби (одлазак далеко од куће – на трговачко путовање, у госте пријатељима итд.). Тако себи омогућавају да се и пред већима стараца (арбанашке плећније) легитимишу као часни људи који поштују обичајно право, а настали случај представљају као ексцес појединих чланова свога плебса учињен против њихове воље. Обичајни судови то знају и сматрају да добро треба проверити алиби господара куће. Државни судови, обично, не сумњају у намештени алиби, па господара куће не узимају на одговорност ни као посредне извршиоце ни као подстрекаче. Њима најлакше пада прихватање признања непосредног извршиоца. Зато патрицијски слој остаје поштеђен гоњења. Нити је жртва крвне освете коју наређује, нити одговара за посредно изршилаштво и саучесништво. Ако би господари кућа били узимани на одговорност као посредни извршиоци, крвна освета код Албанаца била би ређа. Господари би ређе наређивали освету, а плебс би се устручавао да увлачи у кривичну одговорност своје господаре. Но тај однос између наредбодаваца и извршилаца није био ни научно обрађен. Сем тога, ваља увек имати у виду да однос између господара куће и плебса почива на беси.

2) Плебс

Плебсу припадају мушке особе дорасле за ношење оружја и способне за ратовање. Старци не припадају плебсу. Плебсом командује господар куће. Из плебса господар бира непосредне извршиоце крвне освете. То су, обично, најокретнији, најсмелији, у руковању оружјем највештији, често неожењени

[24] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 9/71.

мушкарци, малолетници који се блаже кажњавају од државних судова. Плебс се не опире наређењима господара куће. Напротив, хита да изврши заповест пред страхом да га господар може жртвовати у неком другом сукобу. Борећи се за господареву наклоност, припадници плебса надмећу се ко ће боље извршити његово наређење, ко извршити, а ко преузети одговорност за деликт. Иначе без наредбе господара плебс не би смео увалити у крв целу кућу. Освета се врши по плану утаначеном са господаром. Једни уходе жртву, други јој праве заседу, трећи заклањају учиниоца после деликта да не буде изложен поновљеној освети, четврти преузима одговорност. Ту владају правила оружане борбе. Као што војници извршавају наређење команданта тако плебс извршава наређење свог господара куће.

Плебс је и жртва крвне освете, не само зато што врши освету, већ зато што њему припадају младићи који противнику "пуне око" као жртве. Погубљење способног младића је потпуније задовољење осветника него убиство немоћне старије мушке особе. Затим, старци обично не чине сексуалне деликте, док неожењени младићи то чешће чине. Мушки сексуални преступници могу подметнути наследнике, зато су жртве освете. Два партнера исте женске особе не могу живети. Да би се знало чија су деца, један мора бити уклоњен. Полиандрија се не толерише ни у истој кући. Недавно је на подручју Окружног суда у Пећи убио брат брата због преступа са његовом женом. То је учињено упркос правилу које влада у племенском друштву: "Не може се убити рођак због једне жене." Но, изгледа, уколико се више растаче велика породична задруга и учвршћује индивидуална приватна својина, утолико се сужава круг лица која су изузета од крвне освете због прељубе.

И господар куће може постати жртва крвне освете због прељубе. Тако је Е. Д. из Ступа, откривен да, посредством удате сестре, одржава недозвољене односе са женом неког Берише из Трстеника код Пећи, 1966. године убијен од синова превареног мужа, чиме је опрана част мајке. Крвна освета настаје због блуди са женама – "робљем".

3) "Робље"

У "робље" спадају жене и ситна деца. Жене, по обичају, нису извршиоци крвне освете ако у кући има мушких особа. Извршењем крвне освете испрошене девојке би могле увући у ланац крвних завада своје веренике из другог племена (егзогамија). Удате жене припадају једном идеалном половином своме роду, па би извршењем освете могле увући у ланац освета своју недужну родбину или домовину, могао би настати спор за чији је рачун извршена освета. Неиспрошене девојке могу по обичајима бити изршиоци крвне освете за рачун свог рода кад овај нема мушких особа кадрих да се освете. Тако је једна неиспрошена девојка из породице Беголи у Пећи осветила свога брата јединца у судници Окружног суда у Приштини, почетком сеамдесетих година. У то време је и једна Руговка из породице Гроши из Пећи осветила свога оца у пошти у Пећи. Ни она није имала браће која би била позвана да изврше освету. Обе су стекле велики углед тиме што им је "добар глас отишао надалеко". – Удате жене не врше освету, али су њихови синови као "сродници по млеку" позвани да освете своје дедове по мајчиној лози или

ујаке ако ови немају ближих мушких сродника. Тај обичај саопштавају сви известиоци из Метохије, али не наводе примере. Вероватно мајчина лоза увек има ближих сродника од сродника "по млеку". Удајом одиве кућа родбине никад не остаје пуста.

Жена није жртва освете, али је повод за освету. Сви остали спорови могу се по обичајима решити без крви. Спорове из облигационих односа суде чувари бесе (алб. *dorzon*). Спорове везане за страна права суде већа старaца – арбанашке плећније. Већа старaца суде и спорове из деликта. Али спорови у вези блуди са женама су неопростиви и чувари жена су позвани да оперу свој образ и женску част убиствима блудника. Није то због љубоморе као психичког осећања, нити се може објашњавати фројдистичком психоанализом. Путем блуди се може подметнути наследник који би касније могао убити легалног чувара своје мајке и узурпирати његову имовину. Зато се убијањем блудника чува сопствена глава ("образ") и својина. Бајрам Хусај из Ругова тако и каже: "Образ се не коси као ливада. Образ је мушка глава." То је доказано раније и овде неће бити понављања.[25] Оно што треба овде рећи је да се спорови око блуди не износе пред арбанашке плећније, јер "ко изведе жену на плећнију – остаје без жене". Зато је блуд са женама готово једини повод за освету.

Жена као прави повод освете камуфлира се лажним поводима и мотивима. Чувари жена хоће да представе да су им жене часне и да их по обичајима не морају отпуштати због наводно непостојећих прељуба (жене су скупе – пола људске крви). И осветом оштећени настоје да прикажу да су и момци поштени а не блудници, јер у противном освета би била оправдана и већа старaца би пребијала "част жена" за главу погинулог. У том случју не би имали право на компензацију.

Лажни поводи и мотиви могу бити различити: свађа око деце, стоке, гомиле камења, песка у реци, пута, воде, јаза, помеђашки спорови итд. Но због тих свађа може да буде галаме, да би се изазвало посредовање добрих људи и обичајно суђење. Поводом тога не бивају освете. Увек треба имати у виду да се Албанац боји да не буде уплетен у ланац крвних завада и освета. Упадање у крвне дугове је веома тешко. После тога следи кућни притвор, запуштање обраде имања, поновљена освета, тражење дозвола за излазак из куће, разузимање стоке, судови, адвокати, трошкови, угошћавање и плаћање већа старaца итд. То води комплетном осиромашењу. Зато се господари кућа пре освете морају и економски припремити.

Албанци на селу, па и у градовима, убијају се међусобно због блуди. Наредбодавац крвних освета је патрицијски слој – господари кућа који су поштеђени од гоњења пред државним судовима и већима старaца. Непосредни извршиоци су припадници плебса који поступају по наређењу својих господара. Они преузимају одговорност и објект су гоњења пред државним судовима и жртве освете. Повод за извршење убиства и освету је блуд са женама, страх од подметања наследника који би убили чуваре жена да се што пре домогну

[25] М. Р. Ђуричић, *Женска беса и крвна освета*. Црногорска академија наука и умјетности, Гласник одељења друштвених наука, 4/1983, Титоград

њихове имовине. Блуд са женама се камуфлира лажним поводима и мотивима. Зато су судске статистике непотпуне и површне, као што су површне и судске истраге о наредбодавцима крвних освета. За све спорове, осим блуди, Албанци имају своје обичајно право. Код блудочинства над женама у питању је њихова глава и зато убиствима гоне блудника. Остаје отворено питање треба ли водити дубље истраге и гонити припаднике патрицијског слоја ради смањења броја убистава и крвних освета код Албнаца.

По обичајном праву Албанци могу расправити скоро све своје спорове. Облигационе односе суде чувари бесе (алб. *dorzon*, римски *pretor*). Остале имовинске спорове и спорове из деликта суде већа стараца (алб. *pleqnia*, римски *conjuratores*). Само блуд са женама не могу пресудити ни чувари бесе ни већа стараца. Из блуди се може родити подметнути наследник, који ће убити легитимног оца, па узурпирати његову имовину. Страх од подметнутог наследника принуђава Албанце да убијају блуднике.

У структури арбанашке породице разликују се припадници три слоја: патрицијски, плебејски и робовски. Патрицијском слоју припадају господари кућа који наређују крвну освету. Они су неодговорни пред државним и обичајним судовима. Плебејском слоју припадају мушкарци дорасли за ношење оружја и ратовање. Они су непосредни извршиоци крвне освете и њене жртве. Плебејски слој бране господари кућа пред државним и обичајним судовима. Жене припадају робовском слоју. Сем изузетно, оне нису извршиоци крвних освета ни њене жртве. Жене су повод крвним осветама. Блуд као истинит повод је прикривен другим лажним поводима и мотивима. Патрицијски слој представља да су му жене часне и да са њима нема разлога да разводи брак. Од купљених жена не исплати се развод.

Државни и обичајни судови прихватају лажне поводе и мотиве као формално истините разлоге крвне освете. Аутор оставља отворено питање кривичног гоњења патрицијског слоја и демаскирања блуди као правих повода и мотива убиствима и осветама код Албаница.

ГОСПОДАР КУЋЕ КОД АЛБАНАЦА

УВОД

Господар куће је стара институција обичајног права Албанаца, која се на косовском селу у понечему очувала и до наших дана. Са овом институцијом се ређе сусрећемо код Срба на Косову.

Господар куће на албанском језику назива се *zoti të shtëpisë*. Према етимолошком пореклу израз *shtëpi* значи кућа.[26] Израз *zoti* је именица мушког рода и преводи се са господ, Бог, а као придев значи вредан, послован, способан. Од *zot* је изведен глагол *zoteron, zoton*, са значењем господарити, покоравати. Изведена је и именица *zotni* која означава господарење, заповедништво, власт, поглаварство.[27] Та стара етимолошка значења нису ни данас безначајна за проучавање обичајног права. Она, вероватно, потичу још из времена многобоштва, када је свака кућа имала свога бога који је био *zoti të shtëpisë*. Од свих својих известилаца у северној Метохији чуо сам пословичан израз: "Бог на небу а *zoti të shtëpisë* у кући. Бог управља сим људима а *zoti të shtëpisë* укућанима. Нико од укућана нема право на назив *zoti*, сем *zoti të shtëpisë-a*. Он може да бије и убија. Без тога се не би могло живети". Но, ради разграничења правног од религијског значења у овом раду *zoti të shtëpisë* је преведен српскохрватским изразом господар куће. Тај превод приближно одговара његовој власти и моћи.

Господар куће има *fuqia*, што значи снагу, моћ.[28] Његова моћ састоји се у власти над укућанима и одговорности за њих. То је она власт из које проистиче моћ заповедања свим укућанима и лична одговорност за њихово понашање – каже известилац Ибиш Кастрати из Шкреља 25.6.1973. године. Та моћ је далеко већа него старешине, домаћина или газде у јужнословенској породичној задрузи или кући која је била ограничена законима. Моћ северноалбанског господара куће, кроз многовековну историју, није се ограничавала никаквим државним законима зато што брђанска албанска племена нису доносила никакве законе ни поштовала туђа законодавства која би се покушала наметнути. Рекло би се да је садржина моћи господара куће код Албанаца старија и садржајнија не само од моћи господара у Законику Цара Стефана Душана и српског средњовековног права већ и од *patria potestas* у позњијем развоју римског права.

На овом месту биће речи о избору, смењивању, репрезентативној улози, војној и привредно-распоредној функцији господара куће; о његовој грађанској и деликатној одговорности, старању за напредак фамилије; о господару куће

---

[26] Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*, Strassburg, 1891, стр. 415–416.
[27] *Op. cit.*, стр. 486–487.
[28] *Op. cit.*, стр. 114.

као судији и извршитељу казне, његовој моћи при деоби, односу према већу мушкараца, гостима и слугама, да би у закључку био дат кратак резиме историјских услова под којима се ова обичајноправна установа одржала до наших дана.

I – ИЗБОР И СМЕЊИВАЊЕ ГОСПОДАРА КУЋЕ

1) Избор

Господара куће бира веће мушкараца, претходни господар куће, а именује се и тестаментом

1. *Избор од стране већа мушкараца.* Избор господара куће врши веће мушкараца дораслих за ношење оружја. Господар куће треба да буде један од њих. То треба да је пунолетан мушкарац, искусан у вођењу кућних послова, марљив, способан, штедљив, вичан репрезентовању куће на братственичким и сеоским скупштинама, познавалац обичаја, вешт у војним питањима. Известиоци Бајрам Етемај и Музлија Мухарем из Бање саопштавају 15.9. 1972. године да се за господара куће бира најпаметнији мушкарац који треба да је правичан као божји светац, да не привилегује своју децу над осталим укућанима, да је штедљив а не расипник и пијаница, да не гледа туђе жене јер би тиме могао увести кућу у крвне обрачуне. То треба да је мушкарац који најмање лаже пред људима, који неће лажно да сведочи нити криво да се куне ни у чију корист. Он треба да је угледан у кући да би могао утицати на понашање чланова фамилије, да је тактичан у селу како би умео да одржи своје рођачке, пријатељске и побратимске везе, да зна кога и како треба примити као госта и да уме разговарати с људима. Треба да је вешт у трговини, да зна шта и како ваља купити и продати, коме треба шта позајмити; да зна водити домаћинство и распоређивати људе на посао. Известилац Незир Даутај из Горњег Црнобрега каже 14.10.1972. да господар куће не мора бити по годинама најстарији, већ најпоштенији, најискренији, најспособнији и најодлучнији мушкарац, одан фамилији и фису, вешт у опхођењу с људима у кући и ван куће, који уме да води кућу напретку. И Ђечов[29] пише да господар куће може бити ожењен или неожењен човек, не мора бити по годинама најстарији ако нема квалитета за обављање ове функције, већ се може бирати најпаметнији, тихе нарави, који испољава велику бригу за све што се тиче кућних послова.

Начин избора описује Азем Му\aj из М. Јабланице 23.9.1972: Састану се пунолетна браћа и братанићи и већају који ће од њих бити господар куће. Том већању не присуствују жене ни људи из других кућа. Обично сваки од браће избегава ту дужност зато што му је лакше да живи без одговорности и са мање брига. Мало ко жели да заповеда људима и женама у кући. Браћа не могу никога да принуде да буде господар куће. Али, неко се мора тога прихватити.

---

[29] A. Shtjefen Konst. Gjeçov, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkodër, 1933. par. 20, st. 1. i 2.

Обично се бира мушкарац који је за ту дужност годинама припреман, јер сваки господар куће има свог помоћника кога припрема за свог наследника. Он изабере једног од синова или братанаца кога дуги низ година упућује у господарење кућом и опхођење са људима. Тога има и код Срба мештана. Тако је каже известилац Голуб Дончић из Пећи 17.5.1973. г., М. Дончић из Бича као господар породичне задруге од преко 95 чланова упућивао 20 година свог млађег брата. Затим му је препустио све своје послове господара куће. Јусуф Кучи из Љутоглаве саопштава да је по повратку са хаџилука почео упућивати свога сина Садика у господарење кућом. Као хаџији није му приличило да иде на пијацу, да вара људе при купопродајама, да се лажно изговара немаштином при одбијању давања зајма, да полаже заклетву, па је почео да учи сина како треба газдовати у кући, како куповати и продавати, опходити се са људима. Сину је препустио моћ и одговорност, предао му благајну и власт над чељадима у кући. За себе је задржао само почасне функције: да представља кућу на славама и свадбама, да дочекује госте и одлази на саучешћа. Син још није господар куће иако отац од њега не тражи да му полаже рачуне. Недавно је купио земљу, али га отац није питао одакле му средства за куповину. Отац му у свако доба може узети касу и ставити га под своју власт. Томе се син не би противио, већ би рекао да му је лакше.

2) *Именовање господара куће.* Господар куће може своју функцију за живота пренети на другога и без одлуке већа мушкараца. Имер Љајић из Малог Штупеља описује 22.6.1973. како му је отац пренео господарење кућом. Пре више од 40 година његов отац Мујо, кад је остарео тако да није више могао да господари кућом, сазвао је сву фамилију у којој је било и старије браће, стричева и братучеда па им саопшти: "До сада сам ја био господар куће, сада сам остарио да не могу куповати и продавати, ићи у госте и дочекивати људе, ни водити рачуна о напретку фамилије. Од сада ће господар куће бити Имер кога сам добро научио." Његовој одлуци нико се није противио. За смену господара куће убрзо се сазнало у селу.

3) *Одређивање тестаментом.* Господар куће може одредити свога следбеника и тестаментом. Мустафа Бериша из Лабљана саопштава 21.6.1973. да га је отац одредио тестаментом. На самртном часу сазвао је сву своју фамилију и саопштио јој: "Од свих вас најстарији и најспособнији је Мустафа. Остављам вам у аманет да, после мене, он буде господар куће. Њега слушајте као Бога." Затим му је предао новчаник, новац и документа. Тај аманет се поштовао. Сличан исказ даје и Азем Муђај из Мале Јабланице. И он каже да господар куће може у самртном часу именовати новог господара, обично мушкарца који је претходно припремљен и који је дуго година био његов помоћник.

Свака кућа треба да има свог господара. Ако у некој нема дораслог мушкарца, њој братство поставља тутора (алб. *dorzon*), који врши ове функције господара куће. Тутор је најближи крвни сродник укућана по мушкој линији. Он врши дужност господара док дорасте за ношење оружја који од мушакараца у кући.

2) Устоличење господара куће

После избора следи устоличење господара куће. Господар се уводи на почасно место у кући. Ту има право да седи само он, без обзира на године старости. Устоличење описује обичајни судија Брахим Хоџа из Јуника 12.6.1973. овако: Позивају се сви чланови фамилије – мушкарци, жене и деца. Мушкарци саопштавају: "Ово је наш господар куће. Њега ћемо слушати као Бога." Изабрани господар намешта се с леве стране оџаклије у гостинској соби. Њему се предаје новчаник с хартијама о имовини, признаницама, судским пресудама и решењима судије за прекршаје. Ту му се даје и прибор за дочек гостију, посуђе за спремање кафе или чаја. Од тог момента господар почиње да влада кућом.

3) Смењивање господара куће

Смењивање господара куће врши се после смрти старог и после оставке и отказивања поверења постојећем господару.

Оставку подноси господар куће који је физички или умно неспособан да води кућу напретку. Известилац Кељо Амаџекај из Рудице наводи пример свога оца Салије, који је због сенилности предао власт у кући. Кад је Салија навршио 60 година, десило му се неколико пута да на пијаци изгуби новчаник. Зато је окупио фамилију и саопштио јој да је постао заборављан, да на пијаци губи новац, па за господара куће поставља свог сина Кеђа. Известилац Голуб Дончић саопштава сличан обичај и код Срба на Косову.

Оставку подноси господар који не уме да се опходи са људима изван куће. У великој породичној задруги у Јошаници био је господар Камбер, док је пољопривреду водио његов брат Халит. Десило се да се ни један од њих није сналазио на свом послу. Господар куће погреши када некоме исприча да је видео украденог коња. Укућани се побојаше да би могли бити оптужени за извршилаштво или саучесништво у крађи. А Халит, невешт пољопривредник, сломи превојницу на ралици. Ни један од њих није умео да поправи своју погрешку. Зато промене улоге. Халит поста господар куће, а Камбер водитељ пољопривредних послова. Сваки од њих боље се сналазио на новој дужности.

Известилац Азем Муђај саопштава 23.9.1972. да веће мушкараца може да смени господара куће, нарочито у следећим случајевима: кад се неједнако односи према укућанима, кад привилегише своју ужу породицу, кад једнима купује све што им треба а друге знемарује, кад расипнички троши кућну имовину, кад безразложно залази у свађе с људима изван куће и тиме уплиће укућане у крвне заваде, кад престане да врши стегу над фамилијом услед чега долази у сукоб са братством, селом и фисом, кад краде новац који припада кући. У тим случајевима веће мушкараца му саопштава да више не може бити господар и бира другог. Рамиз Бериша из Пећи саопштава 26.6.1973. да је данас најчешћи разлог за смењивање господара куће поткрадање кућног новца. Смењују се они господари који остављају на страну новац да га присвоје за случај деобе. Шабан Грош из Шкреља каже 16.5.1973. да господар куће мора прихватити одлуку већа мушкараца о свом смењивању. У противном веће мушкараца може да запрети деобом куће.

4) Спољни утицај на избор и смењивање господара куће

Ђечов пише да је дужност господара била да иде на састанке сељака, да шаље своје раднике на заједничке сеоске послове, да иде на састанке барјака када се већа о оружаним акцијама ("Када се позива из сваке куће по један мушкарац".[30]) Господар велике породичне задруге Азем Мулалић из Ложана каже 20.5.1973. да господар куће представља и заступа кућу на свим скупштинама у братству, фису, селу и барјаку. Поред тога, он се договара са братственицима и племеницима о најважнијим питањима руковођења кућом (веридба синова и кћери, продаја некретнина, отуђење стада, продаја сена) и организује поштовање одлука братственичко-фисовских и сеоских скупштина. Због таквих дужности поставља се питање да ли има каквих спољних утицаја на избор и смењивање господара куће.

Известилац Бајрам Хусај из Шкреља саопштава 22.1.1979. да нико изван куће не може непосредно да се меша у избор господара куће. То је ствар мушкараца у кући. Они треба да знају кога ће изабрати. Тако је у начелу. Али господар куће је дужан да својим укућанима намеће и колективну вољу братства и села. Ниједан укућанин не сме да се понаша противно тим одлукама. Друштво се ослања на господара као на трансмисију којом се обезбеђује од повреда утврђеног и договореног реда. Он је позван да обуздава своје укућане и усклађује њихово понашање с колективном вољом фиса. То нема ко да проводи осим њега. Он је из куће, познаје укућане, њихове склоности, поступке и кретања. Он може једини да их стеже зато што се они њему као *свом* (слично римском *sui*) не могу осветити.

Све то значи да се кућа руководи и спољним утицајима када одлучује о избору и смењивању свог господара. Он треба да уме да усклађује понашање својих укућана у међусобним односима у кући и ван ње. Њега треба да прима средина у којој живи. Он је репрезентативна личност која има јавну улогу. Известилац Зенељ Нимони из Јошанице каже 3.6.1973. да господар куће може бити игнорисан ако не уме да се понаша на скуповима. Скупштина може да поручи већу мушкараца: "Овај ваш господар куће не зна обичаје. Боље би било да иде да чува овце или ради што друго. На скупштину шаљите бољега и паметнијега који уме да разговара са људима и чијој се речи може веровати." То би била више препорука него наређење. Други известилац Реџеп Адемај из Мужевине каже 4.7.1973. да братство може и да заповеди смењивање господара куће. У фису Гаши у Укчи код Истока сваког господара куће треба да поштује цело село. Ако неки господар почне да се понаша на своју руку, људи на скупштини ће му рећи: "Овде нема ја па ја, но се мораш држати реда. Ти то не знаш и не можеш бити господар куће већ иди кући па нека дође тај и тај који зна шта је ред и шта су људи." Известилац Ук Краснићи из Дечана каже 2.7.1973. да је раније био чест случај да се на господара куће који не уме да стегне фамилију врши притисак да преда дужност: "Ти ниси кадар да стегнеш фамилију. Скини јарам са себе и предај га бољем!" Господара куће који не дисциплинује фамилију да поштује опште одлуке, који је мангуп,

[30] *Op. cit.*, par. 27.

преварант или се прави да није разумео одлуке скупштине па дозвољава фамилији да их крши, рођаци стежу и принуђавају на поштовање утврђеног договора. Као средства стеге поменути известилац наводи бојкот куће – непозивање на скупштине, недолазак на мобу и саучешћа, на свадбе и весеља. Још му могу ускратити путеве и воде, коришћење воденица и запретити забраном сахрањивања мртвих на заједничком гробљу.

Понекад је и обични бакалин могао имати утицаја на избор, односно смењивање господара куће. Известилац Шабан Грош каже 16.5.73. да господар куће треба да ужива симпатије и поверење у јавности. Он наводи пример господара Садик Кећана из Дашиноваца који је био надалеко познат као врло гостољубив човек. Знатна средства трошио је за чашћавање познаника и пријатеља. Веће мушкараца стави му примедбу да је расипник, смени га и за новог господара постави његовог брата. Уочи муслиманског празника бајрама нови господар куће пође у Ђаковицу да код познатог бакалина купи робе на вересију. Овај га одби уз објашњење: "Нећу да те познајем нити те признајем за господара куће. Пошљи Садик Кећана коме више верујем кад лаже него теби кад говориш истину. Њему ћу дати на вересију робе не само за вашу кућу већ за цело село." После тога веће мушкараца измени одлуку и поново постави Садика за господара куће.

II – КРУГ ЛИЦА НА КОЈА СЕ ПРОСТИРЕ МОЋ ГОСПОДАРА КУЋЕ

Моћ господара куће простире се на лица рођена у кући, на женидбом доведене женске особе, на лица која бораве у кући као гости и на слуге. Лица рођена у кући, усвојена и стечена женидбом називају се фамилијом, још чешће робљем. Моћ господара куће простире се на његове родитеље и стричеве, њихове потомке, браћу и братучеде.

Усвојење бива на два начина: кад господар прими свог ближег или даљег рођака за члана фамилије и кад усвоји нахоче, тј. напуштено дете чији су родитељи непознати. Над њима има моћ као над члановима фамилије.

Женидбом се доводи нова женска особа. Над њом губи моћ њена родбина, а стиче господар куће у коју је доведена. Моћ господара куће над женама својих мушких укућана траје док траје женидбена веза, тј. док се жена отпусти из мужевљеве куће и врати у род уз дозволу да се може преудати.

Гост је само делимично и привремено под моћи господара куће: док се налази на његовом "хлебу", тј. под заштитом и док буде испраћен до сигурног места које сам бира. Ова моћ је веома ограничена и знатно ужа него над члановима фамилије.

Ступањем у најамни однос слуга потпада под моћ господара куће. Она траје док се слуга налази у најамном односу у кући и на имању господара. И над слугом је моћ господара ограничена и унеколико слична моћи коју господар има над гостом.

III – РЕПРЕЗЕНТОВАЊЕ КУЋЕ

Господар репрезентује кућу на скупштинама које доносе одлуке (алб. *sul*) о оружаним акцијама, о издигу са стоком у планину на летњу пашу, о силаску са планине, о заједничком пашарењу, коришћењу заједничких шума и вода, о одржавању путева, времену жетве, мобама, трајању времена за пријем саучешћа итд. Господар треба да је присутан скупштинама зато што најбоље уме да заступа своју кући и њене економске и друге интересе, да даје предлоге и спроводи одлуке скупштине у својој кући. На тим скупштинама одлучујућу реч има јачица, тј. господари јаких задружних кућа.

Господар одлази на саучешћа, свадбе и весеља и одређује ко ће од његових мушких и женских укућана ићи с њим – каже Азем Мулалић 20.5.1973. Њега свуда позивају као представника куће: на свадбене трпезе, крштења, сунете, племенске зборове. Кад је одсутан, може да га замени који укућанин.[31] Ако не би лично ишао, већ послао неког да га замени, људи би се на њега љутили. Известилац Имер Љајић каже 22.6.1973. да је два пута слао сина у сватове, па су се људи на њега љутили јер су очекивали да ће он доћи да са њима води разговоре. Млађи не умеју да разговарају као искусни господари кућа.

Он дочекује госте који му долазе у посету. Рамиз Бериша извештава 26.6.1973. да само господар куће с њима разговара. Остали укућани ћуте и слушају. Ако би се који од њих мешао у разговор, господар га може ућуткати. Гостима се не сме све рећи. За дочек гостију у његовој соби су при руци дуван, кафа или чај.

Као репрезентативном старешини, господару куће припадају коњ, оружје и боље одело за излазак. Док је у кући, носи се као сви чланови фамилије. Кад треба да репрезентује кућу на славама, свадбама, саучешћима и зборовима, треба да има што бољу одећу – каже Имер Љајић 22.6.1973.

Ако нема гостију, господар заузима главно место за трпезом. До њега су најближе мушкарци који су старији по годинама. Мушка деца испод 7 година и жене хране се у женском делу куће, одвојено од мушкараца. Кад су гости у кући и кад се спреми боља храна, обедује заједно са гостима, седећи на одређеном месту и ређајући госте с десне, а своје старије мушке укућане с леве стране. Међутим, како саопштава претходни известилац, има кућа које су навикле своје господаре на бољу исхрану.

Место господара куће је одређено. Кад он улази, сви укућани треба да устану и остану стојећи док он седне – каже Ибиш Кастрати 25.6.1973. године. У случају смрти господара куће време за примање саучешћа је обично дуже. То не зависи само од његовог положаја у кући већ и од угледа изван ње. Кад би умро гласовити господар, саучешћа су се примала и за годину дана; сада је то краће. За то време нико не може потраживати наплату дугова од ожалошћене куће.

---

31 Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Куча,* Српски етнографски зборник СКА, књ. XLVIII, Београд, 1931, стр. 107.

IV – ГОСПОДАР КУЋЕ КАО ОРУЖАНИ ПОГЛАВИЦА

Племенско друштво нема стајаће војске. У њему је војник сваки мушкарац који је дорастао за ношење оружја. Свака кућа је стециште наоружаних људи који се у случају већег оружаног сукоба групишу по крвносродничкој припадности – братствима и племенима.

Господар куће је оружани поглавица људи на свом огњишту. Азем Мућај каже да је кући потребан господар као војни стрешина, као што је војној јединици потребан командант. Када не би било господара, не би се знало ко ће, када и на који начин бранити кућу, фамилију, имање и "образ куће".

Као оружани поглавица господар куће има привилегију да из имовине куће набавља себи оружје, без обзира колико је скупо ("макар стајало 100 кеса"), јахаћег коња са седлом, посебан простирач и покривач[32]. То га репрезентује као старешину.

Његова је обавеза да се стара и о наоружању својих мушкараца. Он треба да им купи оружје кад дорасту да га могу носити[33] и да их увежба у руковању оружјем. Као што војни старешина може привремено да разоружа свог војника, тако и господар куће може да разоружа свог момка и да му привремено "за једну или две недеље забрани ношење дугачког или кратког оружја"[34]. Просторија метохијске куле од камена у којој бораве одрасли мушкарци и у којој се налази огњиште са господаром куће донедавно била је тврђава у којој је смештено оружје (јатагани, топузи, пушке, револвери). По зидовима су пушкарнице ради одбране куће.[35] Данас је тога све мање.

Господар куће организује оружану заштиту фамилије, имовине и свих људи који су на његовом огњишту. Мушкарци су под његовом командом и извршавају заповести. Они су нарочито дужни да чувају "образ" куће. Ево примера: На дан 3.11.1970. Т. Симонај из Клине "узе образ" кући Шабанај из Малог Крушева код Клине, јер је био затечен на састанку са девојком из ове куће. Да би "осветлио образ" своје куће, њен господар П. Шабанај изда хитну заповест својим синовима да убију преступног Симонаја, "да се кући не врате док га не нађу и убију". Један од синова је уз помоћ своје браће извршио господарево наређење и испалио у Симонаја више хитаца.[36]

"Образ кући" узима се и увредом или повредом госта на огњишту господара куће. И та кривица може да се опере само крвљу. Како господар куће као оружани поглавица интервенише да се спрече увреде или погибије гостију на његовом огњишту види се из примера који саопштава Ибиш Кастрати 25.6.1973: пре 12–13 година гости Идриз Хоџе у Јунику почеше да се међу собом вређају и свађају. Кад се један од њих маши оружја, господар куће заповеди својим момцима да се наоружају секирама и разваде завађене: "Не дајте да на мом огњишту мањка коме длака са главе сем ако хоћете да сви

---

32 Gjeçov, *op. cit.*, par. 20

33 *Op. cit.*, par. 21.

34 *Op. cit.*, par. 20

35 Fra Lovro Mihačević, *Po Albaniji - Dojmovi s puta*, Загреб, 1911, стр. 89

36 Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 9/71.

изгинемо. Ја одговарам за сваког госта. Пошто изиђу из куће и буду испраћени докле желе, нека се бију до миле воље. Не дајте да нам узму образ, да пролију крв на нашем огњишту и да нас увуку у одговорност за крв."

Заштита фамилије врши се уз претњу крвном осветом. Известилац Азем Муђај каже да сваки наоружани мушкарац једва чека да изврши акт крвне освете. Али, у интересу куће, господар може да заповеди неком од мушкараца да се уздржи од освете и овај је дужан да послуша. Шабан Грош саопштава 16.5.1973. да мушкарци не треба да врше осветy без наређења свога господара, а господар то може и без знања својих укућана и рођака, иако треба да их хитно о томе обавести како би се повукли у кућни притвор.

Господар куће може да заповеди одређеном оружнику да изврши осветy. Такву заповест не издаје невештом и бојажљивом. Најчешће се договори са својим мушкарцима ко ће од њих, како и кога да премлати, рани или убије. При избору води рачуна ко је храбар, хитар, вешт у руковању оружјем, тако да његов поход донесе резултате. Даље води рачуна колико је вешт да се брани пред државним судом по унапред утврђеном договору и да не изда своје укућане који су га подстакли и помогли. Добро је да има доста браће, да је неожењен, како у затвору не би патио због одсуства од породице. А најбоље је ако је спретан старији малолетник који ће бити блаже кажњен од државног суда и у затвору научити какав занат. Известилац Шабан Грош даље каже да извршиоцу крвне освете обично помаже још неолико мушкараца ухођењем жртве. Неки од њих чак је и убију. Али одговорност пред државним судом узима оружник који је за то задужен од господара куће.

Господар куће прима и честитке после извршене освете. Обичај је да током неколико дана после освете познаници и пријатељи честитају господару куће "што је узео своју крв". Тај обичај није ишчезао ни из градова. Пошто је, пре неколико година, Масар Беголи из Пећи, посредством своје малолетне кћери, у судници Окружног суда у Приштини осветио свога сина, примао је честитке током неколико дана – саопштава Емин Госка из Пећи.

Господар одређује и кад треба извршити осветy. При томе води рачуна да је кућа наоружана и економски спремна да поднесе све последице (кућни притвор, трошак одбране пред државним судом, тешкоће око обраде имања, издржавање осветника у затвору итд.). Он одређује и да се за извесно време сви његови мушкарци уздрже од освете, уз објашњење да је "слађа освета која дође после сто година". Обичајно право не познаје застарелост, а страх од освете дуже траје.

Господари завађених кућа одлучују о примирју. Код њих долазе посредници (алб. *ndermjetës*) да траже привремени прекид непријатељства. Господари бирају чуваре бесе (алб. *bestar*) које шаљу да изваде од повређених дозволу за слободу кретања (бесу) својих мушких укућана који су пали у дуг крви.[37] Господар повређене куће наређује својим укућанима да се привремено уздрже од сваког напада на крвнике, објављујући да им је дао дозволу да се слободно

[37] Милутин Р. Ђуричић, *Лично јемство у правним обичајима Арбанаса у северној Метохији – дорзонија*. Докторска дисертација брањена на Правном факултету у Београду октобра 1973, стр. 170–174 (рукопис).

крећу за одређени број дана ("од сунца до сунца"). Он одговара чуварима бесе својим животом и чашћу да ће његова заповест бити поштована. Чувари бесе саопштавају дозволу о слободи кретања господару угрожене куће.

Шабан Грош саопштава да господар куће може и одустати од крвне освете и пристати на обичајно судовање и наплату штете – крвнине. То може да учини на своју руку само кад прашта крв свог погинулог сина. Али, ако погинули има браће, потребан му је и њихов пристанак. Ако је господару куће погинуо брат, братанац или који даљи сродник, може се одрећи освете само уз пристанак осталих мушких укућана.

И господар угрожене куће предузима све мере да се заштити од крвне освете. Своје мушке укућане (није обичај да се освета врши над женама) повлачи у сигуран заклон – кућни притвор. Ту организује стражу која чува кућу од упада осветника. После убиства Ејуп Дема из Ступа 1966, кућа Ариф Берише из Трстеника, из које су биле убице, налазила се годинама у кућном притвору. Господар Ариф Бериша редовно је распоређивао своје момке да држе оружану стражу на прилазима куће да не би Шаље из Ступа провалили и осветили свога братственика и племеника Ејупа. За неколико година у кућу Ариф Берише није могао нико да уђе пре него што се провери да није осветник.

Према казивању Мурата Кадри Шаље, барјактара из Истинића, од 11.8.1969, господар куће је одлучиво ко ће поћи на војну службу за време турске владавине. Одлучивао је хоће ли неки његов момак поћи у турску војску или ће наћи плаћеног најамника да служи војску уместо момка из куће. И за време Другог светског рата (1941–1944) господар је одлучивао хоће ли икога послати на војну службу у окупаторске добровољачке одреде – вулнетаре. Припадници НОП-а су обично на своју руку, не питајући господаре, одлазили у партизанске јединице и НОВ.

У несигурним приликама, за време немира, хајдучија и пљачки, господар куће је одлучивао ко ће се бавити "пљачкашким начином привређивања". Наређивао је и ко ће од његових оружника помоћи пријатељу да одбије најезду и спречи пљачку, коме ће бити дат уток, кога оружано пратити ради провођења од једног до другог сигурног места, ком селу послати оружаног чувара да брани и својим присуством представља своје братство и племе. Он је бирао савезнике у спречавању најезде и пљачке, па чак и у опирању регуларним јединицама турске, а касније и југословенске војске 1918. године.[38]

Сав плен припадао је кући и њиме је управљао господар. Он управља имовином коју његов момак украде или добије за војне заслуге. После Берлинског конгреса 1878. године једном оружнику из куће Фетаху у Раушићу додељено је имање за заслуге у турској војсци. Том имовином је као задружном управљао господар куће. Пре десетак година подељена је на исти начин као остала имовина бројне породичне задруге.

Ибиш Кастрати извештава 25.6.1973. да господар куће данас васпитава укућане да избегавају све што доводи кућу у опасност која угрожава имовину, "образ куће", живот и слободу мушкараца, а посебно господара куће. Ниједан

[38] *Op. cit.*, стр. 158–164.

мушкарац не би требало да изазива туче и свађе, најмање са својим рођацима. Дозвољава се самоодбрана и одбрана укућана, рођака, гостију, сапутника. Непослушни се излаже опасности да га господар одели како би сам сносио последице својих преступа.

Као оружани поглавица господар куће не може да капитулира тако што би се са целом фамилијом предао кући којој дугује крв и тиме се потчинио њеном господару, изгубио статус слободе и постао роб свога повериоца. Мурат Кадри Шаља саопштава да то не дозвољава фис, који више воли да у освети изгуби једног од својих братственика него да једну од својих кућа преда непријатељу. Ибиш Кастрати (25.6.1973) и Имер Љајић (20.10.1972) саопштавају старији обичај по коме господар куће може да веже момка и да га тако преда господару чије је интересе повредио. Предајући га везаног формално дозвољава да се над њим изврши освета: "Ево ти везаног крвника па ради са њим шта хоћеш. Мене ради можеш му кожу скинути или га убити." Према казивању Мурата Кадри Шаље, за време турско дешавало се да поверилац крвног дуга убије тако везаног крвника. Обичај предаје везаног дужника крви оштећеној страни подсећа на установу *deditio* у римском праву. Ниједан известилац не саопштава да се тај обичај практиковао после 1935. године.

Овај обичај у северној Албанији донедавно је био спојен са колективном молбом за одрицање од освете при умиру крви. А. Јовићевић[39] и Богишићев известилац Јован Лазовић[40] забележили су да је у целој Малесији био обичај да се убици вежу руке и нож о врату, па се у присуству главара, војвода, барјактара, свештеника и пријатеља преда повређеној кући, где преклони главу преко пријеклада на њеном огњишту, уз молбу упућену господару куће да га ослободи, што је овај често и чинио зато што је срамота убити госта на свом огњишту. Тиме се повериоцу крвног дуга чинила част – изручиван му је везан крвник да сам одлучи хоће ли га ослободити.

V – ЕКОНОМСКА МОЋ ГОСПОДАРА КУЋЕ

Господар је одговоран да су му сви укућани економски обезбеђени, да имају смештај, исхрану, одећу, огрев и осветљење. На њега пада терет подмиривања економских потреба куће. У приликама затворене натуралне привреде то није било лако. Морала је да постоји чврста економска дисциплина и послушност свих укућана. Сва економска добра концентрисала су се у рукама господара. Без тога би дошло до расипништва и глади. Укућани не би могли да нађу економску заштиту на другој страни. Ако би напустили кући, изгубили би онај статус слободе који имају у њој.

Економска моћ господара куће простире се на распоређивање радне снаге, вођење благајне и економата.

---

[39] Андрија Јовићевић, *Малесија, Српски етнографски зборник СКА*, књ. 27, Београд, 1923, стр. 80.

[40] Бранислав Недељковић, *Канун Леке Дукађина – Арбанашко обичајно право.* Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића, Анали Правног факултета у Београду, октобар-децембар 1956, стр. 469–470.

1) Распоређивање радне снаге

Стеван Дучић с правом пише да је господар куће био глава и управитељ коме се безусловно и до невероватности укућани повинују.[41] Он се стара за напредак људи и домаћинства[42], главни је економски планер и води рачуна да земљиште буде обрађено и стадо унапређено[43]. Он брине за повећање броја укућана, за проширење земљишних површина у својини куће, за повећање количине покретних ствари. Планира грађење ложница за нове породице, проширење кућних просторија, колиба, стаја и других споредних просторија.[44] Одлучује о броју грла стоке коју ће кућа држати, издигу на летњу пашу, силаску с планине, ко ће се бавити сточарством а ко земљорадњом. Андрија Јовићевић је о томе навео илустративан пример Ус Турка Никмартинија, војводе и господара куће.[45]

Господар одлучује ко ће од његових мушких укућана поћи на рад код других "у зајам" или бесплатно. Он распоређује ко ће се бавити занатима, ко се запослити изван куће, ко сарађивати са органима државне власти, а данас и ко ће отићи на рад у иностранство, а ко остати да обрађује пољопривредно имање, ко правити прекршаје око сече дрва у друштвеној шуми. Укућани не могу ни код кога да раде без налога господара куће. Они су дужни да безусловно слушају и да иду куда им он заповеди.[46] У великој кући Шех Техира у околини Ђаковице која има 103 члана, сви су потчињени господару: 20 учитеља, мушкарац који тера жито у млин, две домаћице, три пекара и сва остала фамилија.

Господар врши дневни распоред радне снге. Азем Мулалић, господар велике породичне задруге у селу Ложан код Пећи, саопштава 20.5.1973. да врши сваке вечери оперативни распоред радне снаге за следеће дане. Он одлучује шта ће радити тракториста, шта комбајнер, шта други с камионом, ко ће чувати овце и говеда, ко радити на њиви, ко поћи на пијацу, ко чувати кућу и фамилију. Нико из куће не може да одсуствује без његовог одобрења. Ни жена у род не може поћи без његове дозволе. Он јој даје пратиоца да је одведе и доведе. Његово казивање верификује се и исказима осталих известилаца.

У сезони пољопривредних радова (пролећна и јесења сетва, косидба и жетва) које треба што пре обавити, господар врши мобилизацију мушке и женске радне снаге. Рамиз Бериша каже 12.7.1972. да господар може наредити пост, тј. да не спавају мушкарци са женама у ложницама, већ у гостинској одаји код њега. То чини да би му фамилија током ноћи прибрала што више физичке снаге за послове који им предстоје у току сезонских радова.

Господар врши и дневни надзор над својим робљем. С. Дучић пише да су у неким деловима Албаније, где су услови за живот повољнији, господари задружних кућа имали нарочите видиковце ("ћошкове") с којих, у присуству

---

[41] С. Дучић, *op. cit.*, стр. 158–164.
[42] Gjeçov, *op. cit.*, par. 21.
[43] Ибидем.
[44] *Op. cit.*, par. 20
[45] А. Јовићевић, *op. cit.*, стр. 79.
[46] Gjeçov, *op. cit.*, par. 23.

гостију, посматрају укућане на послу.[47] Он надзирава чланове домаћинства како не би направили штету или квар.[48] Поменути известилац Азем Мулалић каже да као господар обилази имање, надгледа робље, упућује како треба радити на њивама, вртовима, ливадама и воћњацима, надгледа чобане и обилази их на планинским пашњацима да провери да ли стока има доста траве и соли, а фамилија брашна и посуда за купљење мрса. Он ради у дворишту око пчела и стара се да 22 детета из његове куће иду у школу.

Господар је чувар куће и жена. Зенун Салихај из Сушице каже да господар има право да обилази ложнице своје браће и синова, да проверава како жене одржавају чистоћу и како се брину у вези деце. Он заповеда домаћици (алб. *bačica*) или редушама како ће дочекати госте и употребљавати мрс.

Господару нема нико право да заповеда или да га шаље на посао. Он бира шта ће да ради. У великим кућама укућани не могу тражити од њега да ради теже физичке послове, већ само да господари.[49]

Покорност господару известиоци упоређују са покорношћу стада чобанину. Имер Љајић каже 17.6.1973. да је "робље у кући као стадо у тору, а господар као чобанин. Ако овца не иде уз чобанина, вук ће је појести, а ако робље не слуша господара, може да пострада, да гладује, да се смрзава, да изгуби слободу или буде убијено". Сваки укућанин треба да извршава заповести господара па ће бити заштићен колико и остали чланови фамилије.

2) Вођење благајне

Сва новчана средства куће концентрисана су у рукама њеног господара. Једино он носи новчаник. Два новчаника у једној кући не могу постојати. Он има право на све приходе укућана без обзира како доспевају у кућу: по основу купопродаје, зајма, пљачке, зараде, поклона и сл. Ти приходи су већи уколико је кућа јача и богатија.

Известиоци Азем Мулалић и Азем Муђај саопштавају да господари примају све приходе који доспевају у кућу. Њима предају дневне пазаре занатлије, момци који раде на циркуларима, шофери од превозништва, комбајнери, трактористи од услуга извршених другим лицима, момци који се баве продајом пољопривредних производа на пијаци. Сваки мушкарац треба свакодневно, обично у присуству осталих, да положи рачун о томе колико је новаца и на име чега добио, какве је расходе имао, колико је потрошио за личне потребе.

Сва лица у радном односу, без обзира на занимање (радници, учитељи, професори и др.), дужни су да предају своје личне дохотке господару куће, па чак и да кажу што им је и на име чега одбијено од личног дохотка. Они који су привремено запослени ван места сталног боравка и у иностранству шаљу своје зараде господарима. Тако је по косовским селима, а често и у градовима.

Господарима се даје новац којим се при веридби прстенују девојке из куће, као и сав новац којим кућа вереника плаћа откупнину за девојку и набавку

[47] С. Дучић, *op. cit.*, стр. 107.
[48] Gjeçov, *op. cit.*, par. 21.
[49] *Op. cit.*, par. 23.

њене опреме (алб. *çeiz*). Он прима новац одређен од обичајног суда на име крвнине – кажу известиоци Мујо Хаџија из Бање и Зенун Салихај из Суџице 20.1.1979.

Господар куће врши и све издатке за фамилију. Даје џепарац мушким укућанима када иду у посете пријатељима. Даје деци новац потребан за куповину школског прибора. Плаћа трошкове лечења. Одлучује хоће ли по решењима судија за прекршаје и судским одлукама платити новцем или ће мушког укућанина послати да казну издржи у затвору. Он, даље, подмирује све издатке за кућу: плаћа друштвене обавезе, траварину, шумску таксу, оправке пољопривредних алата и машина. Плаћа откупнину за вереницу, строго о року измирује крвнину. Исплаћује куповину земљишта и стоке.

О стању благајне извештава одрасле мушке укућане. Они му, обично, верују и без полагања рачуна. Азем Мулалић и Азем Муњај кажу да господаре кућа нико не пита колико имају новаца. Када покушају да поднесу рачуне, укућани му кажу: "Ви то знате, то није наш посао."

Без господара не могу се извршити никакве исплате зато што је благајна код њега. Бранко Војиновић из Пећи саопштава 29.1.1973. да је покушавао од неког сељака у Дубовику да наплати своје потраживање од 1.000 динара, али је више пута био враћен с прага уз образложење да господар-дужник није код куће, а да мушкарци ништа не знају о датом односу. Одбијање повериоца са прага је начин којим инсолвентни господар избегава сусрет и одбија исплату дуга. Остали укућани нису позвани да разговарају о плаћању дугова. Известилац Зенун Салихај каже да повериоци могу захтевати да уђу у гостинску собу и сачекају господара док се не врати, а онда одбити да напусте његово огњиште док наплате дуг. Мушки укућани дужни су да им то дозволе. Овај известилац, даље, додаје да се господар не може дуго крити ни остати у кућном притвору због дуга. Када се појави изван куће, поверилац га може срести у друштву људи, "ставити руку на њега" и упитати га докле ће се крити и када ће платити. Да не би дошло до свађе, дужник треба да прецизира место и рок враћања и да зато даде гаранте – чуваре бесе (алб. *dorzon*).

3) Вођење економата

Известиоци Бајрам Етемај и Музлија Мухарем, као и Мујо Хаџијај и Зенун Салихај, наводе да је господар куће главни водитељ економата. Он не може кућне ствари држати као новац, јер њих треба сместити, одржавати и чувати. Зато постоје задужена лица.

У договору с чобанима одлучује које ће грло стоке држати за приплод, које заклати за зимницу или дочек гостију, нарочито при женидби мушкараца, а које продати. Он газдује амбарима за жито и кошевима за кукуруз и одлучује када и коју количину жита самлети, купити или продати. Распоређује која ће количина вуне бити подељена ужим породицама у кући за домаћу радиност, а шта ће бити изнето на пијацу. Стара се о одећи и обући укућана и набавља све предмете за кућну потрошњу. Лично и одједном купује обућу за сву фамилију и књиге за децу. Набавља дуван и лично га дели пушачима у кући.

Он се договара са "бачицом" шта ће од воћа, мрса, млека и млечних производа, меда и др. бити употребљено за исхрану, а шта се може отуђити. Зна колико има мрса у кући до последњег килограма. Без његовог одобрења не може се ништа отуђити, ни кокошка заклати за дочек гостију. За време оброка за трпезом дели мрс мушким укућанима. Док он не раздели месо из чанка на трпези, ниједан мушкарац га неће окусити.

Без господара се не може дочекати ни гост, јер он носи кључ од "долана" где се налазе шећер, чај или кафа за госте. Он одлучује колико ће његова одива спремити *čeiza* (девојачка опрема) и лично предаје вуну, памук, конац и друге материјале вереницима да спреме *čeiz.*

Једино не спада у делокруг господаревог економата девојачка опрема коју донесе из рода, а то је обично веш и вунене тканине за ложницу. Али господар одлучује хоће ли дозволити да жена са собом однесе *čeiz* за случај раскида женидбене везе. Иначе, жена у кући не може држати никакву особину. Ако би неко поклонио жени које грло стоке, не би га могла држати у економату свога господара јер би припало кући. Мора га дати на чување изван куће, а приходе примати само у новцу и употребљавати за набавку опреме за ложницу. Не може уносити мрс којим би посебно хранила своју децу.

VI – ОДГОВОРНОСТ ГОСПОДАРА ЗА СВОЈЕ УКУЋАНЕ

Под својима се разумеју рођена или усвојена деца, родитељи, браћа и њихови потомци, стричеви и други братственици који са њим живе у истој кућној заједници, као и женска чељад. За све њихове поступке – речи и дела – у односу на лица изван куће одговара господар.

Раликује се: одговорност за деликте, грађанскоправна одговорност и одговорност пред обичајним судом.

1) Одговорност за деликте

У остацима друштва племенске оружане демократије господар је поглавица без чијег наређења укућани не смеју да направе никакву повреду туђег добра и туђих интереса. Пре свађе или оружаног сукоба мушки укућани се договоре ко ће коме, на какав начин и какво зло направити. Господар куће има одлучујући утицај на тај договор. Зато се увек претпоставља да су мушка лица извршиоци његовог наређења. Он одговара за њихово понашање онако као што војни поглавица одговара за своје војнике – каже помоћник господара куће Азем Муђај у свом исказу од 23.9.1973. Оштећени и не именују личност учиниоца деликта, већ саопштавају да им је зло нанео господар куће делинквента – саопштава извештилац Ибиш Кастрати. Он одговара за сва зла која учине његови укућани. Како кажу Бајрам Етемај и Мухарем Музлија 15.9.1972. одговара "за крв, за рану, за свађу, за дугове и за речи својих укућана". Слична одговорност постојала је и у српском средњовековном праву. Господар куће

био је дужан да плати штету или да преда оштећеном укућанина који је зло учинио.[50]

За дугове у крви господар одговара целокупном својом личношћу. Он је део колектива који је запао у крвни дуг и може бити убијен ради освете ако се на умиру крви не искупи плаћањем крвнине. Најспособнија и најутицајнија је личност у кући и оштећена страна њега вреба "ако јој пуни око", тј. ако јој се физички свиђа да баш према њему изврши крвну освету – наводи поменути известилац Кастрати. Он саопштава како је пре 25 година у селу Мали Штупељ момак ранио човека и тако довео своју кућу у дуг крви. Рођаци повређеног одлучише да се освете над личношћу господара делинквентове куће, пронађоше га и убише. Слично је било и код друге свађе у Ругови. После туче између момака из братства Љајићи са момцима из племена Кастрати, повређени момци сиђу са планинских пашњака у равницу, нађу господара куће нападача и премлате га.

Господар одговара и за "бесчастеће" деликте својих људи. Известиоци Имер Љајић и Ибиш Кастрати саопштавају да, ако неки мушкарац "узме образ туђој кући" прељубом, разбијањем врата, залажењем у просторије резервисане за кретање жена итд., одговара његов господар. Он је дужан да понуди обештећење, код прељубе да плати трошкове једне женидбе, макар свом мушкарцу који је преступио одложио женидбу зато што је новац намењен за куповину невесте употребио за обештећење.

Крађа је нечастан имовински деликт. Известилац Ибиш Кастрати наводи 25.6.1973. да се покрадени или оштећени чије је грло стоке (посебно пас) убијено обраћају господару куће онога који је починио дело. Господар је дужан да плати штету, а према казивању Зенун Салихаја од 8.1.1979. још и да се извини оштећеном господару и да му захвали што се, избегавајући крвну заваду, задовољио накнадом материјалне штете. – Ако би господар куће игнорисао захтев оштећеног изјавом да он то зло није учинио и да неће да зна за то, оштећени би га могао физички гонити као да је он сам учинио крађу или другу штету. Слична одредба о одговорности господара постојала је и у држави Немањића.[51]

Према казивању свих известилаца, господар одговара и кад лично није сагласан са поступцима и преступима својих укућана. Његова одговорност образлаже се пропуштањем надзора и попуштањем стеге над укућанима. Она је објективне природе; сви укућани зову се именом свога господара.

Известиоци даље саопштавају да се господар куће не може ослободити одговорности деобом од својих укућана који су направили деликт. Деоба после деликта сматра се лукавством срачунатим на избегавање одговорности. Чак ако је деоба куће непосредно претходила деликту, истражује се да није намештена ради избегавања одговорности за претходно припремани деликт.

---

[50] "И ко зло учини, брат или син или сродник, који су у једној кући, све да плати господар куће, или да даде ко је зло учинио." Никола Радојчић, *Законик Цара Стефана Душана,* САН, Београд, 1960, чл. 71.

[51] "Ако су владелци известили господаре, а господари се направили као да не знају, да се ти господари казне као разбојник и лопов". Н. Радојчић, op. cit., чл. 129.

2) Грађанскоправна одговорност

Грађанскоправне уговоре закључује господар куће. Он одговара и за њихово испуњење. Само он је респективни представник своје куће и само његове изјаве су пуноважне. Без учешћа господара не могу се закључивати уговори о отуђењу непокретних и покретних ствари, нарочито не уговори који се закључују код куће. За сваку ствар везано је име њеног господара и треба да се отуђи лично од стране њега или у његово име. У трговини код куће купац се обраћа непосредно господару који одговара за кућу и њену имовину. Ко би га игнорисао и прибављао ствари од његових укућана, улазио би у ризичан посао који господар може да побија.

Сурја Пуповци сматра да једино господар има пуну пословну способност да у име своје куће закључује правне послове, док остали чланови породичне задруге имају ограничену пословну способност.[52] Ђечов каже да чланови домаћинства не смеју ништа да продају, купе или замене.[53] Известилац Азем Мулалић саопштава да се без одобрења господара не сме ништа прибавити ни отуђити. С. Дучић констатује да се сва кућна имовина зове "домаћиновом" и да укућани неће чак ни већи наруч дати некоме изван куће без његовог одобрења.[54] Бајрам Етемај каже 4.6.1973. да сами укућани неће да закључују никакве уговоре без господара куће, већ заинтересоване упућује њему.

Овде се постављају два питања: прво, каква је судбина уговора који би закључио укућанин без господара куће и, друго, може ли господар увек непосредно закључивати уговоре и шта ће бити са уговорима које закључе његови мушки укућани по његовом налогу.

Уговор који закључи укућанин у своје име не обавезује господара куће. Такав уговор је рушљив. Известиоци Зенун Салихај и Зенељ Нимони саопштавају да ако укућанин отуђи непокретну или покретну ствар која припада кући, господар куће може захтевати од купца повраћај ствари, уз образложење да је ствар украдена и продата без његовог знања и одобрења. Пошто нико нема право да располаже украденим стварима, па ни члан фамилије, купац је дужан да је врати њеном господару, а овај ће њему плаћену цену. Ук Крснићи наводи 2.7.1973. како је: један мушкарац у своје име продао биволицу која се налазила на чувању код трећег лица. Господар куће је интервенисао код чувара и затражио повраћај биволице, наводећи да је украдена и продана без његовог одобрења, и понудио повраћај цене. Позивајући се на крађу куће, господар побија уговор свога укућанина који није поступао у његово име. Противна страна то прихвата зато што не жели да улази у сваће са господаром. Али, будући да одговара за свог укућанина, господар је дужан да купцу врати све оно што је овај дао као притврвредност за украдену ствар.

Ако се купац не устручава од сваће са господаром ствари, може, уздајући се у своју снагу, одбити његов захтев. Известилац Бајрам Етемај каже 4.6.1973. да господар куће може да поврати ствар коју је отуђио његов укућанин само уз

---

52 Сурја Поповци, *Грађанскоправни односи у Законику Леке Дукађинија*, Приштина, 1968, стр. 84

53 Gjeçov, *op. cit.*, par. 23

54 С. Дучић, *op. cit.*, стр. 107–108.

пристанак купца, јер се овај може успротивити наводом: "Тебе не познајем. Ствар сам добио из руку тога и тога и теби је не дам." Тада господару куће остаје да спорни однос расправи физички. Но, овакви случајеви су ретки. Обичајни суд (алб. *pleqnia*) у сваком случају вратио би ствар њеном господару.

Ако је предмет малог значаја (зајам жита или давање ствари на послугу), није обичај да господар куће руши такав посао зато што не жели да омаловажи свога укућанина који није нанео трајну штету имовине куће.

Другачије је када се уговори закључују или отуђује на пијаци. Пијаца је место где се обично стичу господари са својим стварима намењеним размени. Будући да господари кућа не могу бити увек поред својих ствари на пијаци, замењују их њихови мушки укућани. Они се на пијаци казују именом својих господара, наводећи да и ствари припадају њиховим господарима. Купци и продавци се претходно упознају и пред сведоцима легитимишу именима својих господара. Купац неће да прибави ствар пре него што сазна чијој кући припадају продавац и ствар. Тако поступа и продавац, нарочито када продаје ствар на вересију. На пијаци се уговори закључују у име господара кућа. При њиховом закључењу уговарачи који нису господари бивају упозорени: "Пази добро шта радиш, да те не кара твој господар куће." Будући да се на пијаци размена врши у име господара, то је овај одговоран за послове које закључи његов укућанин. Уговор има снагу као да га је закључио господар.

Известилац Зенун Салихај каже да господар одговара за превару коју при уговору учини неко од његових мушких укућана (жене не закључују уговоре у име господара). Ако мушки укућанин, тргујући на пијаци у име свог господара, представи да ствар коју отуђује има одређене квалитете, па купац касније сазна да је преварен, он ће се рекламацијом обратити господару куће а не мушкарцу који му је непосредно продао ствар. Тако ће поступити и у случају скривене мане или повраћаја ствари која није издржала пробу. У свим тим случајевима господар ће саслушати мушкарца који је вршио размену, а затим уредити однос с купцем.

Исти известилац саопштава да је господар куће одговоран за све уговоре које закључе његови мушки укућани. Ако мушкарац који није господар куће уговори какав грађевински посао, сматра се да се о томе претходно договорио и да поступа по налогу господара куће. Зато се наручилац радова обраћа господару извођача са захтевом да се изврши или раскине уговор о грађењу, превозу и другом делу, као што се господар извођача обраћа господару куће наручиоца за наплату ненаплаћене цене.

Господар одговара и за оставу. Ако његов укућанин прими ствар на оставу или овцу да је презими, за то одговара господар куће. И обратно, ако мушкарац из куће да ствар на оставу, казује име свог господара који може подићи ствар са оставе или послати кога да то учини. Господари кућа су да уреде ове односе.

Господар одговара и за исплату цене када је његов укућанин трговао на вересију. Претходни известилац наводи пример свога сина Мухамеда, који је у задружној продавници подигао на вересију робе у вредности од 15.000 динара, без његовог претходног одобрења. Пошто је продавац о томе упознао известиоца, овај је, као господар одговоран за поступке својих укућана, платио

дуг и истовремено лишио сина кредитне способности, упозоравајући продавца да други пут никоме од његових укућана не даје робу на вересију. Господар одговара не само за ствар која се изда из куће, него и за ствар која се унесе у кућу. Он треба да зна на који начин су његови укућани дошли у посед одређене ствари и под каквим условима.

Одговорност господара темељи се на чињеници да он не сме да дозволи да се грађанскоправни однос претвори у деликтни. Ако би се господар ограђивао од одговорности за послове својих укућана, то би значило да се одриче њихове заштите. У племенском друштву обавеза се везивала за личност и за њу се одговарало целокупном личношћу. Таква одговорност није ишчезла на косовском селу. То значи да поверилац гони туђег мушког укућанина који га је, без знања свога господара, преварио или оштетио. То није гоњење пред грађанским судом савремене државе, већ физичко гоњење при којем би могао бити и убијен неко из куће господара који одбија одговорност за своје робље. Поменути известилац каже: "Као господар куће не смем дозолити да мој син, брат или било који укућанин због новца или ствари коју је трговао буде физички гоњен или убијен. Ако би до тога дошло, морао бих да га осветим или да пристанем да ми убица плати крвнину уз одбитак новца који му је моја кућа била дужна". Страх од крвне заваде и освете је основна окосница према којој су уређивани односи у племенском друштву. Зато господар куће и прихвата гађанскоправну одговорност за своје укућане.

3) Одговорност пред обичајним судом

Господар одговара за своје укућане пред братственичком скупштином (алб. *kuvenda*) и већем стараца (алб. *pleqnia*). Известиоци Шабан Грош и Голуб Дончић наводе 16.5.1973. да се пред обичајним судовима јављају господари кућа, без обзира што су повод обичајном судовању дали њихови укућани. Господар је једини представник и пуномоћник свих укућана.

Известилац Ибиш Кастрати каже 25.6.1973. да господар куће одговара пред обичајним судовима за све укућане, макар их било стотина. Господар оштећене стране започиње судски спор тиме што шаље своје емисаре (алб. *ndermjetës* – посредник) да пренесу његову тужбу господару куће штетника. Тужба се може заснивати на поузданим доказима или сумњи. Тужени господар дужан је да испита сваку тужбу, да преко својих укућана и на други начин провери тачност њених навода. Ако укућани поричу тужбу, а тужилац нема поузданих доказа, господар тужене куће може захтевати да му се укућани закуну да ни један од њих није учинио оно зашто је тужен. Затим господар може оспорити тужбу и понудити правдајућу заклетву а саклетвеницима.[55] Ако се не може оправдати пред тужилачком страном, дужан је да јој плати накнаду штете у висини и на начин како одлучи обичајни суд (код крађа обично двоструко). Ако би господар тужене куће игнорисао тужбу, оштећена страна могла би га физички гонити и своју штету наплаћивати из његове имовине, што би водило крвним завадама и осветама.

---

55 Милутин Р. Ђуричић, *Арбанашка заклетва – Беја*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, књ. 46, Загреб, 1975, стр. 5–144.

Господар куће Имер Љајић саопштава 22.6.1978. да за сваки преступ укућана обичајни судови траже изјашњење господара куће. Он каже: "Кад би се неко од мојих људи свадио са киме, направио штету, затворио некоме пут или јаз за наводњавање или учинио што друго, обичајни судови не би звали на одговорност учиниоца већ мене као господара и питали ме да ли је то учињено са мојим знањем и по мојој наредби или је то мој човек чинио 'на своју руку и на своју главу', тј. самовољно. Као господар треба да се изјасним. Ако је учињено са мојим одобрењем, треба да то кажем и образложим. Ако је против моје воље, без мога знања и налога, треба да кажем да за то не знам, да се не слажем са поступком свога укућанина, да нећу дозволити онако како је он започео. У овом другом случају треба да стегнем свога човека да прекине са самовољом, да дозволи пролаз путем или провод воде јазом. Ако ме укућанин не послуша, дели се кућна заједница. Али, ако је мој човек направио непоправљиву штету, убио или ранио човека или чијој кући узео образ, на мене као господара пада оговорност мојим животом ако се не искупим плаћањем крвнине."

Исти известилац даље саопштава да лице које није господар нема активну легитимацију за покретање спора пред обичајним судом. О свакој неправди коју му неко нанесе дужан је да обавести господара који одлучује хоће ли се као заступник куће јавити у улози тужиоца или ће ствар регулисати на други начин. Господар бира средство којим ће да заштити свог укућанина (самосуђем, тужба пред обичајним судом, тужба пред државним судом итд.). Он финансира све издатке око вођења спорова, који нису ништа мањи пред обичајним него пред државним судом. Ако би неко од људи из куће покушао да води спор самовољно или да се понаша самосудно, поступа "на своју главу" и кућа треба да се дели. Чим сви људи у кући нису мишљења господара, кућа треба да се дели.

VII – УНАПРЕЂЕЊЕ ФАМИЛИЈЕ И ЖЕНИДБЕНИ ПОСЛОВИ

Моћ господара куће простире се и на женидбене послове својих укућана. Ту спадају: закључења веридбених уговора, плаћања откупнине за девојку, свадбене свечаности, пријем под своју моћ невесте, отпуштање испод своје моћи верене девојке, одлазак у првичје, отпуштање испод своје моћи жена, давање имена деци.

1) Једна од првих дужности господара је да увећа фамилију и прошири пријатељске везе своје куће и свога братства са другим кућама и племенима. То чини женидбом својих мушких укућана, веридбом и удајом својих кћери и братаница.

Редослед женидбе и удаје утврђен је обичајима. О томе саопштава Азем Муђај 23.9.1972: Редослед женидбе се зна, прво треба оженити старијег па млађег. Без реда се жени само мушкарац који отме девојку. Но, отмичар нема право да од господара тражи паре да купи другу жену. Господар мора да рачуна да ће накнадно платити цену за отету невесту. И за веридбу девојака зна се ред, прво старије па млађе.

Бајрам Гаши из Добруше 4.6.1973. и Шабан Грош 16.5.1973. саопштавају да при веридбама господари кућа имају главну реч. Али њихова права су ограничена утицајем њихових мушких укућана и братстава. Обичај је да се господар договори са својим укућанима и рођацима о ваљаности намераване пријатељске везе. Она је од значаја за цело братство. У првом реду се испитује да ли је часна кућа са којом се намерава успоставити женидбена веза, тј. је ли поштена, је ли са њом нечасно успоставити женидбене везе, да ли је јака и каква је њена прошлост. Осим тога, пре веридбе девојака господар куће проверава код својих мушких укућана (жене немају право да дају веридбене речи) да нису коме без његовог знања обећали девојку. Поводом закључења веридбеног уговора може доћи до крвне заваде. Преверити девојку представља опасност за цело братство. Опасност такође представља испросити већ верену девојку. Но, ако би се десило да без већања са укућанима господар испроси девојку за једног од својих укућана или обећа девојку из своје куће другоме, такав акт је ваљан, тако да га рођаци и укућани не би могли ништити без опасности од западања у крвни дуг.

Бајрам Етемај и Мухарем Музлија у свом исказу од 15.9.1972. наглашавају потребу да се господар договори са родитељима девојке пре него што је обећа просцима. Женидбени пријатељ треба да се допада свим укућанима. Ако би господар на своју руку обећао девојку или ако би то на своју руку учинио отац те девојке, могло би доћи до деобе куће. Други известиоци наглашавају да је у прошлости господар имао неограничена права при закључењу веридбеног уговора. Тако Азем Мућај саопштава 23.9.1972. да је у старо време господар куће могао сам да одлучи о веридби и женидби својих укућана. Довољно је било да каже укућанима и братственицима да је нашао девојку за тога и тога мушкарца. Његовој одлуци није могло да се приговара. Тако исто може да обећа девојку из своје куће без питања осталих укућана. Али мора да пази да не западне у крвне дугове поводом веридбених уговора. Зато је боље да се консултује са осталим укућанима.

Према исказу Шабан Гроша од 16.5.1973. у Ругови и данас господар куће закључује веридбене уговоре. Он долази код господара куће из које је девојка, на његово огњиште и од њега "узима реч за девојку".

2) Господар отплаћује вереницу. Азем Мулалић каже да он као господар породичне задруге плаћа откупнину у вредности "пола крви" за сваку девојку коју испроси за свог мушког укућанина. Он носи вереницама и материјал од чега треба да спреме опрему за своју ложницу (*čeiz*).

3) Господар организује свадбене свечаности. Он припрема свадбу, позива сватове и свадбаре. Имер Љајић каже 22.6.1973. да господар има главну реч код свадбе. Он позива рођаке да се с њима договори о обиму трошкова, издацима за свадбу, сватовима. Са рођацима се договара како ће дочекати сватове, да свако заузме место које му припада по обичајном реду, да свадба прође поштено, да се сачува образ куће, да се онемогући да сват или свадбар нанесе какву увреду женама и да се сватови крећу дисциплиновано као војници.

4) На свадбеним свечаностима врши се свечани акт преноса моћи. Невеста прелази испод моћи свога господара под моћ господара куће из које је момак. Тај пренос моћи врши се у родитељском дому девојке и за њега је потребно

присуство оба господара. Имер Љајић каже 22.6.1973. да господар куће када му се жени син, брат или братанац треба да пође у сватове да доведе невесту. Ако не би лично пошао, пријатељи би му замерили "што је заборавио да пође да преузме моћ над невестом". Исто тако господар куће из које је девојка треба да буде присутан свадби да би предао моћ над невестом која прелази у другу кућу. Описујући даље начин примопредаје моћи, известилац наставља:

– Стари је обичај да господар куће момка узме невесту из руке господара куће девојке. Господар девојачке куће доведе господара момка до одаје у којој се налази девојка, па каже: "Ето ти девојке. Од сада је у твојој руци и под твојом моћи (алб. *fuqia*)". Пошто баци ситан новац женама које се налазе у одаји код девојке, господар момка пружа руку невести. Она га пољуби у руку, што значи да ће поштовати његову заштиту. А затим, у знак да мења господара, невеста направи три корака у ходу за господаром куће момка. Сматра се да је од тог момента постала члан фамилије новог господара, да ће га слушати и ослањати се на његову заштиту. После тога браћа воде девојку до покривених кола у којима се налазе жене из куће у коју се удаје. И сватови одлазе.

Тај стари обичај већ нестаје у метохијској равници, вероватно под утицајем ислама и савременијих схватања. Исти известилац саопштава да стари обичај преноса моћи љубљењем руке и ходом од три корака постепено нестаје и у Ругови. Задржава се још у околини Плава и Гусиња. По садашњим обичајима жене изводе невесту и предају је женама из мужевљеве куће, па се заједно смештају у кочије. Господар момка лично или неки мушкарац коме он нареди пење се на задњи део кола да би као војник чувао невесту док буде доведена у његов дом.

То ће рећи да нестаје стара форма примопредаје моћи, да је све то добило другу форму у којој су сачувани неки елементи старог, а посебно заштита невесте коју је дужан да јој још од очевог дома пружа нови господар. Бајрам Гаши у свом саопштењу од 4.7.1973. детаљније обавештава о новом обичају:

– Господар је међу сватовима последњи у реду. Пошто сватови попију кафу у кући из које треба да узму невесту, почиње даривање невестине родбине. Сваки сват оставља по 5 динара на послужавнику за кафу, а господар момка десетоструко. Пошто господар невесте изброји новац добијен од сватова, сватови се спремају за полазак. Родбина смешта невесту у затворене кочије. Сватови крећу напред, а господар момка или један од његових мушкараца пење се на задњи део невестине кочије. Једни кажу да тако треба чувати невесту да не побегне, а други да је ко не отме. Али ја мислим да је то због дужности господара куће да чува све жене које су у кочији јер су оне под његовом заштитом.

У осталим свадбеним свечаностима господар се углавном посвећује дочеку гостију, а мање момку и невести. О томе Имер Љајић саопштава 22.6.1973:

– На дан свадбе весеље у кући девојке је кратко, а у кући момка траје до поноћи, одвојено за мушкарце а одвојено за жене. Господар момка не преузима иницијативу да одведе момка до невесте. Обично браћа и рођаци

натерају момка да пође у своју ложницу код невесте. Ако се момак стиди, опале му у шали по неколико шамара док га уведу у ложницу.

5) Првичје је значајан обичај који се одржава недељу дана после свадбе. Известилац Имер Љајић каже да се у првичју одива први пут после свадбе среће са господаром свога рода. Ту јој се пружа прилика да изјави је ли брачна веза успела. На првичју може ставити приговор на закључење брака (нпр. да је њен муж хермафродит, да је импотентан итд.). Зато са њом треба да пође и господар куће момка коме може као носиоцу моћи, саопштити приговоре господара куће невестиног рода. Невеста остаје у првичју једну ноћ, а затим се са господаром мужа враћа у мужевљеву кућу.

6) У фактички однос између мужа и жене не меша се господар. Али, ако по жалби невесте настане какав спор, господар интервенише да га разреши. Жена мора бити послушна мужу, а господар има њих обоје у својој моћи. Основна дужност мужа и жене је подизање фамилије, тј. увећање броја чланова домаћинства. Без сагласности господара не може се раскинути ни веридбени уговор ни женидбена веза. Вереник не може да раскине веридбу ни муж да разведе брак без сагласности господара, али господар то може без њихове сагласности. Ево шта о томе кажу известиоци:

– Кад неки муж хоће да отера жену треба да тражи одобрење свога господара куће. Њему је дужан да каже: "Она жена више није за мене због тога и тога". Господар једино може да узме такву жену и одведе у род да је остави у кући њезиног оца (Бајрам Гаши, 4.7.1973).

– Муж не може без одобрења свог господара да отера жену. То представља увреду за њену родбину. Кћи враћена као кола сломљена. Око тога би могло да дође и до крвне заваде. Не сме се узети образ пријатељу (Имер Љајић, 22.6.1973).

– Господар куће може и без сагласности мужа да отпусти жену испод своје моћи и да је врати у род. (Бајрам Етемај, 20.6.1975).

На развод брака може да утиче и гатање на основу природних појава. Ево примера:

– Уочи Другог светског рата, сватови доведу невесту из куће Љутани у Броћни у кућу Уке Бојаја из Крњине. Кућа Љутани била је некада на злу гласу, мада се у последње време била поправила. Сватови доведоше невесту у дом, а врана кобила ождреби шарено ждребе. Бојаји већ педесет година нису имали шарених коња. То господар момка схвати као неповољан знак судбине на сам дан свадбе. Зато изјави да невеста треба да се врати у род јер се боји да ће њен пород личити на далеке ујаке. По његовом наређењу недирнуту невесту вратише у очев дом. Господар куће изгуби право и на невесту и на повраћај цене коју је за њу дао, а Ука чија је невеста требало да буде, послуша свога господара који му обећа наћи другу невесту. (Известилац Шабан Грош, 16.5.1973).

7) Известиоци Брахим Хоџа и Бајрам Хусај саопштавају 20.1.1970. да господар куће одлучује о имену новорођенчади. Он бира име, а посебно мушкој

деци, не само својој, већ и своје браће, братучеда и даљих сродника у кући. Господар најбоље уме да изабере име које је носио неки гласовити предак, великан, побратим или гост. То име се саопштава за време гозбе која се одржава обично трећи дан по рођењу мушког детета - када се окупљају пријатељи, побратими, рођаци и удате одиве. Ако се не би питао господар за име новорођенчета, сматрао би се омаловаженим. Изузетно, женској деци могу дати име родитељи, без претходне консултације са господаром куће. Но, коректније је ако се и о томе са њиме договоре.

VIII – ГОСПОДАР КУЋЕ КАО СУДИЈА

По обичајима свака албанска кућа аутономна је у судском погледу. Нико са стране нема право да се мёша у њен унутрашњи ред, да прописује или наређује како ће се укућани кажњавати. Без заповести господара куће нико нема право да кажњава укућане. Према казивању Брахим Хоџе од 22.2.1979. године господар је судија у кући. Од одговара за своје укућане, а они пред њим (*iudex domestici*). Он је суверен у својој кући у судском погледу. Нешто слично постоји и у Законику Цара Стефана Душана, ге је прописано да се "отроци суде пред својим господарима како им је воља за своје кривице".[56] Изван куће нема другог суда за кривице које робље учини према својој кући. Чак ако би један укућанин убио другог, не би се купила братственичка скупштина или веће стараца, већ би то било остављено као приватна ствар те куће. У племенском друштву чији су остаци сачувани, кућа има велику аутономију. Као што једна држава не може судити поданицима друге државе за деликте учињене према својој држави, тако ни друге куће не могу судити учиниоцима деликата на штету своје куће.

Господар може бити судија зато што је најобавештенија личност о понашању својих укућана. Известиоци Бајрам Хусај и Брахим Хоџа саопштавају 20.2.1979. да је сваки мушкарац дужан да обавештава господара куће о свему што се деси, а нарочито о свом понашању. То бива сваки дан, обично за време вечере када се дају дневне заповести. Тада мушкарци саопштавају господару да ли су се са киме свадили, шта су запазили у селу, суседству и кући, шта су с ким разговарали, шта их је ко питао или поручио господару. То је нека врста свакодневне исповести која се не сме занемарити. Жене обавештавају господара преко домаћице (обично његове жене), која је најслободнија да са њим разговара. Ако би се што сакрило од господара, однос према њему био би некоректан. Добијена обавештења служе господару да упути укућане како ће се убудуће понашати, какве ставове заузимати према лицима изван куће и чељади у кући. Она служе господару и за кажњавање укућана.

За све деликте својим укућанима суди господар. Поред лишавања обеда, мере које им може изрећи су: опомена и укор, батинање, изгнанство и смртна казна.

---

[56] Н. Радојчић, *op. cit.*, стр. 103

1) Опомена и укор

Известилац Бајрам Етемај саопштава 4.7.1973. да господар куће опомиње, кара и виче на своје укућане, настоји да предупреди и изгласи њихове размирице и свађе како би владала слога у кући. У тежим случајевима позива и утицајне крвне сроднике изван куће да му у томе помогну. Имер Љајић каже 16.7.1973. да господар има право да накара и изгрди сваког у кући (сина, кћер, оца, мајку, брата, сестру, братучад и њихове жене), без обзира јесу ли старији или млађи, ближи или даљи сродници. То чини за преступе унутарњег реда и дисциплине (неслога, аљкавост на послу, неизвршавање заповести, лењост, непристојан однос према лицима изван куће). Млађе могу да опомену и накарају и старији рођаци изван куће. Известилац Незир Даутај наводи 14.9.1972. да се сваки старији рођак осећа позваним да упозори и накара млађег. Тако укорени не смеју се жалити својим господарима из страха да би их овај могао строжије казнити.

2) Батинање

Господар може изрећи и вршити физичко кажњавање укућана. Бечов наводи да господар може везати и тући свог сина или кћер[57]. Нема право да туче своје родитеље[58]. Али и кад би их тукао, не би могли наћи заштиту изван куће. Известилац Имер Љајић саопштава 20.10.1972. да господар има право да бије све укућане који су млађи од њега (синове, кћери, унучад). А што се тиче братучеда, лепше је ако нареди њиховим очевима да их избатинају. Не би требало да бије старије од себе: родитеље, стричеве и стрине. Али, ако се деси да и њих удари, не одговара никоме. Обичајни судија Брахим Хоџа саопштава 19.10.1972. да је укућанин дужан да, док га млати господар, стоји у ставу мирно и да се не сме опирати. Једна од кривица због које господар бије је поткрадање куће. Азем Муњај наводи 23.9.1972. да господар треба да бије по годинама млађег крадљивца. Ако кућу поткрада старији, лепше је да се одели и да му при деоби стави у рачун оно што је украо.

Према исказу предњег известиоца, господар бије своје укућане и кад праве нереде и свађе у кући и суседству, са рођацима и пријатељима, кад краду изван куће, кад псују. Може да бије момке, па и старије, као и све жене у кући, "макар их било стотину". Понекад се деси да удари и старије особе. Брахим Мустафа из Обриња као господар туче свог млађег брата Бисима који има седморо деце и не дозвољава му да у оставинском поступку пред државним судом прими наследство и изврши физичку деобу заоставштине – извештава његов брат Хашим Мустафа из Добре Воде 5.9.1977. Брахим Хоџа каже да господар куће треба да се чува да не осакати чељад. Обичаји то не дозвољавају. Но, ако се и то деси, кућа дугује пола крви што је дужна да плати осакаћеном мушкарцу приликом деобе. Кад господар не може сам да батина неког укућанина, може да нареди другим мушкарцима да то учине. То значи да извршење физичких казни може препустити и другима.

---

57 Gjeçov, *op. cit.*, par. 59.
58 *Op. cit.*, par. 69.

3) Изгнанство из куће

Изгнанство је тешка казна. Изгнани не може живети у заједници с осталим укућанима, већ губи економски ослонац и мора да тражи средства за егзистенцију изван своје куће, често и братства. У условима натуралне привреде и сиромаштва није било лако брђанима наћи средства за живот изван куће. Изгнани губи део личне слободе, своју личност подређује вољи другог господара који му пружа минималну економску егзистенцију, ради као слуга најтеже послове на туђем имању. Сматра да му је и даље потребна заштита фиса.

То представља привремени губитак статуса слободе. Он је без сталне заштите својих сродника, толико неопходне у анархичним приликама. Њега други не смеју да убију. Његов живот налази се под заштитом куће из које је изгнан. У случају погибије био би освећен. Али га свако може малтретирати.

Сврха изгнанства и јесте у томе да изгнани буде измалтретиран, да се намучи у туђој средини тешким животом, глађу и напорним радом за рачун других. То се потврђује и исказом обичајног судије Брахим Хоџе који каже да изгнани губи "хлеб", тј. заштиту у својој кући. Имер Љајић описује пример сина који се десет година потуцао по туђим кућама и мучио да заради хлеб. Затим се вратио у своје братство, али није примљен у кућу. Рођаци су му дали мало сеоског утринског земљишта да искрчи и помогли му да направи кућу. Бајрам Гаши каже 4.7.1973. да је у прошлости изгнаноме било веома тешко. Морао је да цепа дрва по туђим кућама, крчи утрине и да живи као туђи слуга. Садик Суља из Истока, због непослушности, отерао је сина, па се овај мучио и морао да краде да би себе издржавао.

Известиоци наводе да је у прошлости господар могао да изагна сваког одраслог мушкарца. Данас је већ другачије. Све зависи од година старости, крвног сродства и пола. Правило је да млађи не може да изагна старијега, да се сродник не може истерати без сагласности већа мушкараца, да се ожењени брат не може истерати из куће, већ оделити. Против воље господара нико не може бити истеран из куће. А он може да истера свога сина, млађег неожењеног брата и другог мушкарца који нема никог ближег по крвном сродству.

Женски крвни сродници (мајка, кћер, братаничина) не изгоне се из куће. Известилац Азем Муђај каже да ни господар ни веће мушкараца не могу да истерају их куће своје кћери или братаничне јер би се то сматрало срамотом. Девојка се мора држати у кући до удаје. Изгнану одиву нико не би смео да прими зато што би био оптужен за отмицу, услед чега би могао бити убијен. Осим тога девојке се откупљују, па кућа нема ни економски интерес да изагна девојку. Господар може без ичијег одобрења да отера своју жену у род, а жене своје браће или братучеда само уз сагласност њихових мужева. Али, ако на захтев господара муж неће да отера своју жену, господар га може оделити.

Преступи за које се врши изгнанство мушкараца су: одржавање или покушај недозвољених односа са женама у кући, братству и селу, безразложне теже свађе са укућанима, рођацима и суседима и отмица туђих жена. То су деликти који могу довести кућу у инфаман положај или крвне заваде. Садик

Морина из Пећи каже 13.7.1977. године да господар не може изагнати мушкарца због ситнијих преступа. То треба да је озбиљнија кривица због које би кућа и братство могли да изгубе образ, да настане крвљење у кући или братству. Известиоци Ајет Авдијај, Рифат Авдијај, Мехмед Смакај, Јакуп Смакај, сви из Доњег Обриња, Рустем Шаља из Добре Воде и Хамза Реџепај из Забрђа потврђују предњи исказ и знају примере због којих су господари истеривали своје неожењене мушкарце. То су обично они који су покушали да одржавају недозвољене односе са женама у кући или братству. Један тако изгнани није се смео вратити кући пуних 8 година.

Обично кривци и не чекају заповест господара, већ сами беже из куће. Према саопштењу Незир Даутаја, пре 12 година мушкарац је отео жену свог рођака и са њоме побегао да се више не врати кући. Његов преступ био је опасан не само за њега лично, већ и за његовог господара који је могао бити убијен из освете. За такве кривице одговарају господари. Но, после бекства отмичара, спор се чешће заврши нагодбом о обештећењу оштећеног. Кућа кривца плати оштећеном мужу цену за другу жену и трошкове нове женидбе, "до вредности последње цигарете". Ако такав преступник не би био истеран из куће или сам не побегне, био би убијен он или његов господар за којег би се сматрало да је солидаран са преступником. Од своје куће мора да бежи и мушкарац који преступи са женом бегунца који се налази на утоку. Преступ таквог мушкарца представља вероломство, тако да пред страхом од погибије преступник бежи од куће.

Изгнани нема заштите од злостављања која трпи, али не губи наследна права у кући која га је отерала. Та права не може да оствари док му је отац жив. Обичајни судија Брахим Хоџа каже 19.10.1972. да после очеве смрти изагнани добија део који му припада по обичајном реду, као сваки други син.

Господар куће – саопштава исти известилац – одговара за дугове изагнаног сина. Поверилац може преко обичајног суда да наплати своја потраживања од господара куће изагнанога. Додуше, господар може да приговори како је поверилац знао да је дужник изагнан из куће. У том случају поверилац може вршити наплату гоњењем изагнаног дужника. Ако би га којим случајем убио ради наплате дуга, обичајни суд би убицу обавезао на заклетву са саклетвеницима да није знао да је господар отерао из куће дужника у време настанка грађанскоправне обавезе. Ако би се убица оправдао заклетвом, дошло би до пребијања економског потраживања и висине крвнине. Ако се не би оправдао, остао би дужан крв господару куће убијеног изгнаника. Сврха правдања заклетвом је провера да поверилац није којим случајем намерно увукао у дуг инсолвентног изгнаника како би га касније убио из каквих других побуда.

4) Смртна казна

Господар је позван да изрекне и изврши смртну казну над укућанином. Његова моћ почива на неодговорности. Он не запада у крвни дуг према својим укућанима, заправо, укућани се не служе средствима крвне освете према господару куће. Отуда је моћ господара куће над укућанима неограничена. Она

се ограничава самом природом односа у кући. Сврха господарења је напредак куће, њено оружано привредно и бројно јачање, а не слабљење. Зато је господар убијао по нужди, да би спасао свој живот и фамилију од већег зла. Данас одговара пред државним судовима па не сме убијати, а и опште прилике су за њега повољније да не мора убијати. Иначе, како каже известилац Имер Љајић, "кад господар убије сина – то је као кад би себи око извадио, а ако убије брата – као да би посекао себи руку". Нема ништа теже него убијати своје сроднике – "своју крв". Али и то се понекад морало чинити. Сали Гацафери из Рзнића и Шабан Грош кажу 15.7.1973. да када господар куће "убија своју крв" тиме умањује своју економску и војну снагу. Без страха од плаћања главом, разуман господар неће умишљајно да убије људе са којима је на једном "хлебу", који су му најдражи и чији је заштитник.

Као и код изгнанства, тако и код убијања постоје неки обичаји којих се господар придржава. Млађи не треба да убије старијега. Син треба да поштује оца и мајку, стричеве и друге старије особе из куће, а не да их убија – каже Брахим Хоџа, обичајни судија из Јуника 19.10.1972. Господар има највећу власт над сином. Он га је родио и може га убити. Поред своје деце може да убије неожењену браћу и братучеде који немају у кући ближег крвног сродника да изврши казну. Али, ако убије и ожењеног брата и братанца који је са њим у истој кући не одговара. Он не може бити објекат освете, већ се из заједничке имовине плаћа крвнина сродницима убијеног – кажу Азем Муђај и Брахим Хоџа. Да кућа не би плаћала крвнину, господар може наредити најближем крвном сроднику кривца да изврши смртну казну.

Међу деликте за које би господар куће по обичају могао изрећи смртну казну је на првом месту кршење бесе – вероломство. Имер Љајић саопштава 29.1.1979. да је отац убио сина због вероломства. Отац је био дао дозволу за безбедно кретање крвника – бесу.[59] Син је то искористио да над њим изврши освету. Тиме је учинио вероломство услед којег га је отац убио. То потврђује и известилац Јусуф Кучи који наводи пример како је за време турско један Поватај из Горњег Стреоца био дао дозволу за слободно кретање свога крвника посредством неког Рома као чувара бесе. Док је трајала дозвола, младић из куће Поватаја извршио је вероломну освету. Рачунао је да Ром неће бити кадар да чува бесу и освети вероломно убијеног. Међутим, Ром се заветовао да неће ударати у гоч ни приређивати никакво весеље док се не освети над вероломним Поватајем. Запретила је опасност да Поватај погине од руке чувара бесе – Рома, а погибија од Рома сматрала се великом срамотом. Тада је господар саопштио вероломном младићу из своје куће: "Узео си ми образ и убио човека коме сам дао бесу, па те морам убити." Затим се машио оружја и убио га.

Господар убија за вероломство зато што се налази под притиском чувара бесе. Чувар бесе је позван да освети вероломно убијеног. Жртва може бити и господар куће. Бајрам Хусај каже 30.7.1973. да се убијање вероломног убице коментарише као кукавичлук господара. Пред страхом "за своју главу", који му прети од чувара бесе, убија свог мушкарца. Такву одлуку господар треба да

[59] М. Ђуричић, *Лично јемство, op. cit.*, стр. 170–174.

донесе уз пристанак чувара бесе. Ако га убије без договора, чувар бесе би могао да приговори: "Убио си свога момка и то је твоја ствар. Ви сте прекршили бесу коју сам ја чувао и ја сам дужан да убијем. Ти не мораш да убијеш, а ја ћу убити". Чувар бесе има право да "наплати своје", тј. да убије вероломника. Ако чувар бесе неће да му господар куће "пере образ", господар не треба да убија свог момка.

Друга кривица за коју би господар куће по обичају могао да убије је издаја госта. Гостом се сматра и сваки бегунац који се налази под заштитом господара.[60] Господар куће као заштитник дужан је да освети вероломно убијеног, увређеног или издатог госта макар морао да убија неког од својих укућана. Ако то не би учинио, пао би у дуг крви према кући убијеног госта, сматрао се нечасним издајником, а кућа би му била оглашена инфамном, тако да се од ње нико не би женио ни удавао. Ако господар не би убио убицу свога госта – извештава Бајрам Хусај – може се окупити братство, село и фис и "отличити" (бојкотовати) целу издајничку кућу, а господара куће убити због издаје. Такав пример саопштава Мурат Кадри Шаља 20.10.1970. За време турско кућа која је дала утоку бегунцу уби га док је био под њеном заштитом. Братство даваоца утока окупи се и раскући вероломника тако да се истражио.

И Стеван Дучић је навео пример смртне казне због убиства госта. Пошто је брат шаљског барјактара убио неког Никћа док је био као гост на утоку, барјактар је сазвао свој фис и узео брата који му је показао место где је сакрио леш. На том месту га је убио и покрио грањем којим је био покривен убијени Никћ. Леш Никћа је однео кући, предворио као укућанина, учинио му пристојну прекаду и саградио му леп гроб.[61] Даут Незири саопштава 14.10.1972. да се, пре Другог светског рата, похвалио брат своме господару да је убио бегунца и опљачкао му капу и пушку. Господар одмах на вратима куће убије брата да освети вероломно убијеног госта. Затим је отишао у кућу вероломно убијеног, саопштио случај и предао капу и пушку погинулог бегунца. Задовољена поступком господара куће, родбина убијеног бегунца се са њим побратимила.

Кад господар куће убије издајника из своје куће, ни он ни његова кућа не западају у крвни дуг према кући убијеног госта нити се сматрају инфамним. Али, ако господар не би осветио госта нити би његово братство предузело мере истребљења издајника, братство коме припада вероломно убијени гост могло би да започне међуплеменски рат.

Слично је и код прекршаја заштите провођењем угроженог од једног места до другог. Хашим Мустафа и Рустем Шаља саопштавају јануара 1974. да је неки Шаља проводио бегунца до сигурног места. Успут је покушао да бегунцу опљачка пушку, у чему није успео. Тад убије бегунца коме је пружао оружану пратњу. Господар, отац убице, пошто је био обавештен о случају, бегунчевом пушком убије сина, па пушку предаде кући убијеног бегунца. Бегунчева кућа захвали му као чувару бесе.

---

60 *Op. cit.*, стр. 412, белешка 183.

61 С. Дучић, *op. cit.*, стр. 202.

Азем Муњај саопштава 23.9.1972. да је господар куће принуђен да убије сваког члана своје фамилије који изда госта непријатељу, војсци или полицији. Он наводи пример из Дубовика код Пећи где је господар убио свог мушкарца који је за новац издао бегунца непријатељу. Убиством издајника кућа се рехабилитовала и оглашена је великим чуваром бесе. То подсећа на случај који је описао Проспер Мериме у својој приповеци "Матео Фалконе". Ради се о примеру извршења смртне казне над сином који је издао бегунца Бањето Санџијера полицији.[62] Из тога би се могло закључити да су се обичаји слични албанским дуго чували и у Средоземљу, нарочито на Корзици.

Следећа неопростива грешка која се плаћа животом је родоскрвњење. Јусуф Куч каже да кад син "узме образ" кући, тј. кад направи какву срамоту одивама у својој кући или свом братству, отац мора да га убије. Брахим Хоџа потврђује тај навод тврдећи да ако мушкарац преступи са својом сестром, сестром од стрица или другом рођаком исте крви, господар куће је позван да га убије. Прави повод за такво убиство обично се прикрива. Наводи се други разлог и мотив или се случај приказује као самоубиство. Избегава се навођење правог разлога да се не би кућа јавно компромитовала због нечасног односа према својим одивама.

У Ругови је пре неколико година убијен рођак због прељубе над својом родицом. Да би се избегло компромитовање братства, цела ствар је представљена као самоубиство, иако самоубиства готово и нема код арбанашких брђанских племена. Имер Љајић помиње господара куће који је убио свог мушкарца зато што је извршио обљубу над одивом из исте куће и узео јој образ. "Убио је и морао је да убије јер није могао да трпи црн образ" – каже известилац. Блажо Станковић, дугогодишњи адвокат у Приштини, саопштава 20.8.1977. да је, пре рата, у околини Ђаковице господар убио члана фамилије због родоскрвњења. После убиства кућа није примала саучешћа већ само сахранила леш убијеног. Исти известилац даље саопштава да је у неком селу код Гњилана било договорено да се фисови међусобно не жене и удају. Тај договор прекршио је један мушкарац и оженио се девојком из свог села, па побегао. Отац га је пронашао и убио. На овакве поступке господари кућа су принуђени да би избегли сукоб са фисовима у селу, односно братству, јер су сви сељани чувари чедности својих неудатих одива.

Због образа куће господар може да убије непосредно или посредно. Посредно убија да би прикрио повод и мотив. Садик Драга из Пашина Села саопштава пример посредног убиства сина. Пре неколико година једном Гашу из Коврага пожали се снаха да је силује млађи неожењени девер. Господар провери тај случај па, да не би компромитовао кућу, завади сина са рођацима у суседству који га у свађи убију. После тога господар убијеног опрости крв убицама и одрече се крвнине. Чак и на суду је сведочио у корист својих рођака, тврдећи да су се налазили у нужној одбрани.

Деси се да господар убије и за друге мање кривице, умишљајно или у раздражености. Шабан Грош и Бајрам Хусај саопштавају 16.5.1973. да је у Ругови Руш Бећири убио сина зато што је прекршио споразум са суседом коме

[62] Проспер Мериме, *Приповетке*, Београд, 1952, стр. 169–184.

је било дозвољено коришћење пута. Приликом убиства саопштио му је: "Боље је да те ја убијем него други. Кад би те други убили, морао бих да те осветим и да се завадим са суседима из братства". То је било за време Првог светског рата (1914–1918).

Није обичај да господар убије сина због препирке. Али, ако га убије, не дугује крв. Известилац Ђазим Бериша саопштава 20.8.1977. да је у послератном периоду господар убио сина због непоштовања короте. У кући се десио смртни случај мајке, а убрзо затим женидба сина. Господар је био забранио употребу музике на свадби. Син је прекорачио забрану и довео музиканте. Отац га у препирци убије и ником није дуговао крв нити је одговарао пред обичајним судом. Сличан случај био је и у Рзнићу код Дечана. Пре петнаестак година, у кући Хаџи Смајла, господар је убио сина због кршења сеоске нагодбе којом се забрањивало музикантима са дефовима да свирају и играју на свадбама. Ни он није никоме одговарао – кажу Сали Гацафери и Шабан Грош 15.7.1973.

Господар куће не треба да убије због обичне непослушности. Али, и кад убије, не дугује крв. Деси се да господар куће убије свога мушкарца и за кривицу мањег значаја. Бајрам Хусај наводи пример Мек Хаџаја из Шкреља који је као господар убио свога брата Имера зато што га није послушао да о Ђурђеву-дне одлучи јагњад од оваца. У тај однос нико се није мешао. Браћа су била неподељена, па се сматрало да је Мек Хаџај убио "своју крв" и тиме себе оштетио. Да су били подељени, синови убијеног имали би право да потражују једну крв од свог стрица. Рамиз Бериша саопштава 26.6.1973. да је Рам Хасан из Доњег Стреоца убио свога сина при покушају да однесе кукуруз из коша и да га прода за личне потребе. Зато није могао бити позиван на одговорност по обичајима. Сличан пример саопштава и Ђазим Бериша из Пећи.

Све то подсећа на велику моћ *paterfamilias*-а у римском праву који је имао *ius vitae et necis* у својој кући.

IX – ОДНОС ПРЕМА ВЕЋУ МУШКАРАЦА

Известилац Јусуф Кучи саопштава 14.5.1973. да се господар велике куће саветује са већем мушкараца. Жене се не позивају на договоре. У великим кућама нема беседе са женама. Оне не залазе у зборницу за боравак мушкараца. У инокосним кућама господар се саветује са мајком и женом о мање важним економским питањима.

Веће мушкараца (алб. *mbledhja e meshkujve*) састоји се од старијих људи који живе у истој кући. Пуповци га назива "задружним саветом."[63] Стеван Дучић назива чланове већа саветницима и сматра да без претходног договора са њима господар куће не удаје одиве, не жени мушкарце, нити чини већу трговину или градњу.[64]

---

[63] С. Пуповци, *op. cit.*, стр. 84.
[64] С. Дучић, *op. cit.*, стр. 108.

И известиоци Енвер Бериша и Дервиш Маљокај из Пећи сматрају да је веће састављено од саветника господара куће. То су обично старији људи који умеју да се опходе са људима, али вођење куће препуштју господару. Ти његови саветници су утицајни у кући. Један од њих је задужен за земљорадњу, други за сточарство, трећи за надзор и чување жена итд. Известилац Имер Љајић каже 25.8.1974. да господар има више власти од сваког мушкарца у кући. Али, у неким важним питањима доноси одлуке усаглашавајући их са мишљењем већа мушкараца. Мушкарци преко дана бораве ван својих ложница, у гостинској соби – зборници за мушкарце где се налази господар куће. Са њим су у сталним разговорима о свим текућим питањима. Кроз те разговоре претресају се нарочито важнија питања за чије решавање господар жели да постигне сагласност мушкараца.

То су у првом реду одбрамбена питања. Сви известиоци кажу да господар куће даје дозволу за слободно кретање крвника. Његова изјава о давању дозволе – бесе – важи и на њу се ослања дужник крви. Она обавезује све укућане и рођаке даваоца бесе. Ту бесу чува чувар коме давалац дозволе животом одговара да беса неће бити нарушена. Код давања бесе господар се мора договорити са својим мушким укућанима и рођацима позваним на освету и наложити им да поштују дату дозволу као светињу, да је по цену живота не смеју прекршити (остатак сакралног права). Ако се господар куће не би договорио са лицима позваним на освету, могло би доћи до вероломства. За вероломство би чувар бесе гонио господара који је дао бесу. Господар би пао у дуг крви према чувару бесе. Ту се ради о обавези за коју се одговара животом и коју ниједан мушкарац не сме да прекрши. Зато о тој дозволи морају бити обавештени сви укућани. За време њеног трајања освета је забрањена.

Тако је и код умира крви. Господар куће даје пред мировним телом изјаву о праштању дуга у крви и пристанку да буде обештећен крвнином. И за такву изјаву потребна му је послушност свих мушких укућана, па и одељених рођака позваних на освету. Ако би се један од њих успротивио умиру крви и изјавио да ће, по цену деобе куће, извршити освету, господар куће не би могао дати изјаву о праштању дуга у крви. Известилац Ибиш Кастрати наводи 25.6.1973. да се господар куће договара са већем мушкараца хоће ли "поклонити крв". Но, ако би и без претходног договора дао изјаву о пристанку на умир, обавезао би кућу, без обзира да ли се ради о крви његовог сина, брата, братанца, оца или било којег члана фамилије. Господар куће може да одлучи о одустајању од освете.

Веће мушкараца разматра ко ће, када и према коме извршити освету. Известиоци Енвер Бериша и Дервиш Маљокај наводе да после договора сви прате и вребају будућу жртву освете, праве јој заседе. Жртва освете осуђена је на смрт. То је обично најопаснији и најугледнији мушкарац (жене су изузете као објекти освете) из куће крвника. Господар куће као оружани поглавица може да изврши освету и без претходног договора са већем мушкараца.

Известилац Имер Љајић каже да се на већу мушкараца одлучује и о томе хоће ли се кућа прихватити да чува бесу за крв. При умирима крви поставља се чувар бесе чија је дужност да обуздава од освете кућу која јој је опростила дуг у крви. Такав чувар бесе одговара животом дужнику ослобођеном од дуга у крви. Ако опростилац дуга у крви изврши вероломну освету, чувар бесе гони

вероломног убицу. У противном био би гоњен од куће према којој је извршена вероломна освета. То чување бесе може недужну кућу чувара да уведе у ланац крвних завада и освета. Зато се господар договара са већем мушкараца хоће ли се изложити таквом ризику. Но, ако би господар и без договора прихватио да буде чувар бесе за крв, то би обавезивало кућу. Чак би сваки одрасли мушкарац могао да обавеже своју кућу изјавом да је чувар бесе. Ђечов пише да мушкарци из куће не могу бити ничији чувари бесе за вредност већу од свог оружја.[65]

Јусуф Кучи каже да је у неким имовинским пословима господар куће везан као у одбрамбеним. Сви извештиоци су сагласни да господар не може вршити отуђења некретнина без претходне сагласности већа мушкараца. Непокретна имовина је заједничка својина куће, тј. свих мушкараца. То је основа привређивања и отуђује се само у изузетним случајевима: кад треба платити крвнину, откупити невесту или о року исплатити цену за купљене непокретности. Пре отуђења некретнина господар је дужан да се договори с већем мушкараца. Ако је неки у затвору или војсци, треба и њега да пита. Насупрот томе, господар може, без договора са већем мушкараца, да прибавља некретнине.

Тако је и са давањем земљишта у подлог (алб. *pëng*). Господар може без сагласности узимати некретнине у подлог, запоседнути их и искоришћавати. Али, без пристанка већа мушкараца не може давати у подлог. Па и кад то чини, треба прво да понуди своје рођаке – помеђаше. Тако је и са наполицом. Он може да узме туђе земљиште у наполицу, али своје не може да да без пристанка већа мушкараца. Без њиховог пристанка не може да одлучује о трампи некретнина, о продаји непосечених стабала у шуми, о отуђењу реда воде за наводњавање или отуђењу целог стада. Ако господар преступи границе о отуђењу наведених ствари, веће мушкараца може да се успротиви пред прибавиоцем и да запрети оружјем. Но, то се обично не дешава јер се уговори о отуђењу некретнина закључују на скупштинама са чијим се радом упознају сви мушкарци, који благовремено могу да ставе свој вето и у случају нужде захтев за деобу куће.

Према казивању Азем Муњаја, господар куће треба да о свему упозна веће мушкараца (шта је, од кога и пошто купио, коме и за коју цену је продао, код кога се задужио и ради чега, коме је дао новац у зајам, колико је потрошио и у које сврхе итд.). То је и полагање рачуна и информисање. Кроз то се сагледава колико господар води рачуна о напретку куће. А право је већа мушкараца да смени господара који не води рачуна о напретку куће већ је води сиромаштву и пропасти.[66] Господар куће Дервиш Маљокај каже да у кући има шесторо браће, па ако не би добро господарио, после две-три године браћа би му рекла да води кућу пропадању, да га треба сменити и поставити другог. Ако не би на то пристао, они би га оделили.

---

[65] Gjeçov, *op. cit.*, par. 23.
[66] *Op. cit.*, par. 24.

X – МОЋ ГОСПОДАРА ПРИ ДЕОБИ

Господар води фамилију напретку, повећању укућана и имовине. Кад наступе прилике да за фамилију и њен напредак није од интереса постојање кућне заједнице, господар има пресудан утицај да је подели на већи број мањих породичних заједница или задруга. То се види на примеру деобе породичне задруге Јована Дончића, Србина из Бича, где је обичај исти као код Албанаца на селу. Његова задруга имала је 1964. године 98 чланова. Тада господар куће Јован сазва једне вечери укућане и саопшти им да је одлучио да их подели на седам мањих домаћинстава. Поделио је земљиште на равне делове и наредио да се на сваком делу сагради по једна кућа. Затим је коцком одлучено која ће кућа са имањем коме да припадне. Тако раде и Албанци – извештва Голуб Дончић.

Ако се породична задруга успротиви деоби, господар је може принудити. О начину принуде постоји легенда коју саопштава Незир Даутај 14.10.1972. Један господар, налазећи да је велика кућа довољно бројно и економски ојачала и сазрела, саопшти да је време за деобу, пре но што дође до неслоге. Веће мушкараца успротиви се његовој одлуци. Он затражи да буде смењен, што веће мушкараца одби уз чврсто обећање да ће убудуће цела фамилија бити сложна и солидарна. Да би провео своју одлуку, господар поче вршити распоред послова ујутру уместо увече како је уобичајено. То је имало ефекта. Преко ноћи мужеви су обећавали својим женама да ће им наредног дана набављати прећу и други материјал за домаћу радиност или су се договорили с њима о каквом одсуству с посла. Имајући у виду појединачне интересе ужих породица, господар их је распоређивао на послове поред којих су узгредно могли да обаве и услуге својим женама. Убрзо су почели да претпостављају интересе ужих породица заједничким. Пошто су почели да запостављају интересе кућне заједнице, господар куће нареди да се закоље во, приреди гозба, позову рођаци, којом приликом саопшти како је поделио имовину и чељад. Кад би упитан за узрок деоби, одговори: "Ако би требало да се зна зашто, не бисмо се делили."

Деоба може наступити и као врста казне. Бечов пише да господар одваја непослушног укућанина и даје му припадајући део имовине. Тиме отклања нечовечност и разне опасности.[67] Господар не мора да даје образложење одељеном. Довољно је да му на питање одговори: "Ти знаш." Тако каже ако је одељени поступао непоштено, а то му се не жели директно рећи.

Господар врши деобу кад наступи или је у изгледу велика неслога у кући. Чест узрок неслози су и жене. У великим кућама може да дође до симпатија између снаха, девера и деверичића. Ако симпатије пређу дозвољену границу, господар обично одели мушкарца чија се жена заљубила у девера. Тиме хоће да прекине могућност или даље одржавање интимних односа. Имер Љајић каже 20.10.1973. да господар који примети недозвољен однос са снахом треба

[67] *Op. cit.*, par. 20.

да одели мушкарца чија се жена заљубила. Азем Муђај објашњава 23.9.1973. да је господару тешко да убије сина, брата или братанца због прељубе са снахом из исте куће. Снаха је их другог фиса, купљена за мушкарца у кући, па се узима да је она крива. Зато господар резонује да је боље оделити мушкарца чија је то жена или вратити снаху у род, уз дозволу да се преуда, него убијати "своју крв". Разведеног мушкарца може да ожени и другом женом.

При деоби са браћом и братанцима господар нема никаквих привилегија. Тада, према казивању известилаца, не добија на део ништа више од остале браће. "И последња два ораха теба поделити на равне делове." Добитак и губитак стечени у кући деле се једнако. Господар куће дели имовину, а други бирају. Њему припада део који му остане. Понекад се деоба врши коцком ("шорт") уз помоћ плећпара. Али, када се дели са синовима, према казивању Уке Краснићиа од 2.7.1973, господар може на име свога дела да задржи гостинску собу (оџак), двориште испред куће, 60 ари земљишта, коња и оружје. То му припада као оцу – господару куће.

Поставља се питање да ли може господар, приликом деобе, мимо воље већа мушкараца, узети себи од имовине већи део него што му припада. Веће има увид у непокретне и покретне ствари. То онемогућава господару присвајање већег дела. Али господар куће може да утаји задржани новац. Према таквом непоштеном господару одељена браћа могу употребити притисак и после деобе истиснути га из додељене му имовине. Веће мушкараца не тужи га обичајном суду, већ принуђава да поврати и подели на равне делове утајену имовину. Како то изгледа види се из следећег примера:

Хашим Мустафа дуго година је службовао у Клини, становао са женом и децом у Доброј Води, а био господар породичне задруге у Сићеву. Током 1967. године одели се од своје браће и доби на део четвртину непокретних и покретних ствари. Убрзо, затим, купи неке плацеве у Клини. Одељена браћа га осумњиче да је плацеве прибавио новцем који је утајио из задружне благајне и поставише му захтев да се плацеви поделе на равне делове. Он одби, бранећи се да је плацеве купио новцем стеченим после деобе. Браћа му нису веровала већ применише принуду. Прво му онемогућише да обрађује некретнине добијене деобом, ускратише му приход од воденице и, најзад, забранише усељење у део куће који му је припао деобом. Он их је тужио за сметање поседа, али су судска решења била неефикасна. Браћа су га наизменично, увек изнова, истискивала из поседа. Дуги низ година није могао да успостави поседовно стање. Поводом тога вођени су и још се воде многи спорови пред редовним судовима.[68]

То значи да се сва имовина мора унети у задругу, равномерно поделити и мирно поседовати. Ко не унесе властито стечену имовину не може добити ни део задружне; а ако је утаји, биће истиснут из поседа.

---

[68] Списи: Општинског суда у Ђураковцу, П. 21/69, Општинског суда у Клини, П. 48/77, Окружног суда у Пећи, П. 139/75 и 400/80.

XI – ОДНОС ПРЕМА ГОСТУ И СЛУГИ

1) Однос према госту

Пословично се каже да албанска кућа припада Богу и госту. Кућа је безбедносно место, а господар је чувар њене безбедности. Он чува и безбедност госта. У кући је с леве стране од оџаклије место за господара куће, а са десне за смештај гостију. Госту се увек нуди: хлеб, со, срце, ватра и нешто за простирку.[69]

Као чувар безбедности господар куће разоружава госта при уласку у кућу. Тиме му се гост ставља на располагање и под заштиту. Он води надзор над понашањем госта и пази да не учини какав деликт према лицима у кући и изван ње. За сваки деликт који би учинио гост одговара господар куће која му пружа уточиште. "Ако гост учини какво зло дело док је на твом хлебу, ти си одговоран".[70] Оштећеник гони господара куће чији је гост направио деликт. Пошто се гост налази на хлебу господара куће, пословично се каже: "Хлеб плаћа штету".[71] Зато господар мора да држи под сталним надзором госте, бојећи се да ови могу провалити у туђу кућу, стају – да отму чије стадо или извршити какав други деликт.[72]

Гостима се сматрају и сватови, о којима се господар куће стара да се крећу дисциплиновано као војска и да их угости.

Као што одговара за деликте које би учинио гост трећим лицима, тако господар одговара и госту, његовој кући и братству за свако зло које би треће лице нанело госту. Та одговорност траје све док гост буде испраћен у друго безбедно место. Ако неко увреди госта, погођен је господар који тај деликт не може да опрости ни по цену живота. Кад не би било тако, господар би могао госту намештати клопке посредством трећих лица. Кад неко каже да је гост одређеног господара, не сме му се ни данас нанети никакво зло. Ђечов каже да се отмица госта кажњавала смрћу.[73] Зато господар куће и данас чува госта који се крије од државних власти, а за убијеног је позван да изврши освету макар и према члану своје фамилије. Господар одговара за судбину госта, а у случају потребе обезбеђује му оружану пратњу да му се што не деси. Данас постоји јавна безбедност; угрожени траже заштиту милиције. Редак је гост који тражи уток, сем у случају западања у крвне дугове. Отуда и потреба одговорности за госта нестаје.

Али, док је у кући која му указује гостопримство, гост не треба ни данас да буде гоњен за увреде и деликте које би учинио према тој кући. Тек по одласку госта, господар може са њим да се обрачуна за увреде, обешчашћења фамилије или какво друго злодело. То је обичај чија је сврха била да се искључи било какво правдање за издају или убиство госта. До краја Другог светског рата, уз изузетак периода од 1919–1941, безбедносне прилике биле су

---

69 Gjeçov, *op. cit.*, par. 608–609
70 *Op. cit.*, par. 629.
71 *Op. cit.*, par. 631.
72 *Op. cit.*, par. 635.
73 *Op. cit.*, par. 117.

такве да се морала чувати апсолутна сигурност и поверење куће као уточишта гостију, од којих су многи били бегунци.

Тако се гост налази под двоструком заштитом – своје куће и братства и куће и братства господара који му даје уточиште.

2) Однос према слузи

И слуга спада у лица која долазе под моћ господара куће која га узима у најам. Над њим се не губи моћ господара његове куће, али се добрим делом преноси на господара који га је узео у најам. Слуга се обично налази на имању и у кући господара која му обезбеђује економску егзистенцију и заштиту.

Господар наређује, а слуга извршава све његове заповести.[74] Овај га може најмити да ради и заповедити му да врши деликте. Ејуп Дема из Ступа саопштава 1964. да је господар најмио слугу да му чува овце и изврши освету над крвником. То је било 1948. на планинским пашњацима у околини Пећи. Адвокат Милош Зоњић саопштава 1956. године да је пре рата у селу Дубову код Пећи био унајмљен слуга да изврши освету. Отуда за све што слуга уради одговара господар на чијем је "хлебу" слуга. Довољно је да слуга изјави да је поступао по заповести свог господара и обављао његове послове. Услед деликтне одговорности господар спасава слугу од зла које је овај направио, искупљујући га плаћањем крвнине. Изузетно, ако би слуга чинио деликте без заповести господара куће, тј. у своје име и за свој рачун, господар би могао да се ослободи одговорности тиме што би га отерао од куће и препустио оштећеном да се са њим обрачуна.

Заштита коју господар пружа слуги је широка. Ако би неко тукао слугу, одговарао би његовом господару који га је узео у најам, исто као да је учињено насиље над гостом. Исто тако убица слуге одговара његовом господару. То ће рећи да је господар дужан да безусловно заштити физички интегритет свог слуге.

Пошто се слуга налази и под заштитом господара своје куће, овај штити слугу од насиља господара у чијем је најму. Господар има право само да грди, псује, опомиње и укорава слугу, али не да га озледи, јер би кућа убијеног или повређеног слуге могла да истерује наплату крвног дуга за повреду коју би му нанео делинквент. Тек је социјалистички систем привукао слуге у радни однос, услед чега је нестао приватни најам радне снаге на селу, па је престала и потреба заштите слуге од господара.

ЗАКЉУЧАК

Велика моћ господара куће потиче из дубоке старине, из времена сиромашне племенске оружане демократије прожете зачецима патријархалног ропства, у којој је основна безбедносна установа кућа, која има свог репрезентативног и одговорног господара – "бога куће", чији се укућани сматрају његовим робљем, иако нису робови у класичном смислу. Та старина претходи организовању државе. У том предржавном периоду није било

[74] *Op. cit.*, par. 120.

персоналне одговорности појединих чланова фамилије према лицима изван куће. За своје "робље" одговарао је господар куће, коме је припадала моћ и обавеза дисциплиновања својих укућана и лица која су била на његовом "хлебу", тј. под његовом заштитом. "Бог куће" је најближи крвни сродник и изабрани или наметнути господар у кући. Њему припадају функције оружаног поглавице, привредног руководиоца, дисциплинског старешине, исповедника и судије у кући. Као крвни сродник могао је, без страха да ће се над њим применити режим крвне освете, да кажњава укућане најтежим казнама. Пред страхом за сопствени живот, којим је одговарао према трећим лицима, понекад је, иако нерадо, морао извршавати и смртну казну над својим укућанима. Братства и племена проводила су своје одлуке преко господара куће као својих основних ослонаца. Свемоћ господара не ограничава никаква државна апаратура или законодавство. Ограничења му може ставити веће укућана, братство и племе. Све то припада времену када се за обавезе и деликте укућана одговарало животом господара куће, времену важења сакралног права.

Таква моћ господара куће одржала се у северноалбанским племенима све до наших дана. Феудалне државе нису успеле да разбију братственичко-племенске творевине, да осигурају безбедност и уведу фактичку и правну персоналну одговорност макар за најтеже деликте. Северноалбанско село је изван судске и управне организације турског војног феудализма који се стално сукобљавао са племенским оружаним отпором становништва и задовољавао повременим убирањем пореза по домовима, тј. по броју кућа. Албанска племена имала су "аутономију", што ће рећи да се турска управа била готово сасвим одрекла увођења ма каквог државног реда код њих. Такво стање трајало је до 1919. године, кад је почело да се мења, да би опет било обновљено за време Другог светског рата (1941–1944). Феудализам се дефинитивно укида тек после тога.

Моћ господара куће почиње да слаби тек у овом веку, успостављањем савремене државне власти, организовањем јавне безбедности, регистровањем становништва, увођењем персоналне одговорности и обавезе својих мушких укућана на служење војног рока у стајаћој војсци, инкриминисањем одређених радњи и пропуштања, па и убистава чланова фамилије, укидањем феудалног и најамног система друштвених односа, отварањем школа, преузимањем основних привредних функција од стране друштва, разбијањем ослонаца братственичке и кућне стеге, ослобађањем развоја сваке људске јединке без обзира на пол и узраст. Услед свега тога моћ господара куће готово је сасвим нестала у градовима. На селу, где се одржавају стари ситносопственички односи, задржали су се и исконски обичаји, сакрално право које као духовна творевина прошлости, зачаурено у племенским и родовским реликтима, надживљује савремени материјални прогрес, правећи сметње друштвеном препороду, еманципацији и слободи личности.

Окосница албанских правних обичаја су крвна освета и заштита, чији је носилац господар куће. Отуда се на селу још одржава страх укућана од моћи господара куће, коме домаће "робље" осећа да дугује послушност и у поступању које није у складу са позитивним правом савремене државе. Развитком друштвених социјалистичких односа на селу биће потиснуто сакрално право, а са њим ће ишчезнути и исконска моћ господара куће.

РОДОСКВРЊЕЊЕ

Велика затвореност и чување жена воде родоскврњењу.

У албанским обичајима постоји строга забрана родоскврњења, тј. забрана инцеста. Племе (алб. *fis*) не само да не толерише закључивање брака међу истоплеменицима различитог пола, већ обавезује племенике да чувају полни морал својих рођакиња према иноплеменицима. Брачни или предбрачни полни контакти међу племеницима, ма у ком степену сродства они били, незамисливи су. Такве односе не трпи фис. Отуда забрана родоскврњења обухвата знатно шири круг лица у правним обичајима Албанаца, него у позитивном праву. Припадника фиса Шкрељ има у Ругови, у Албанији и Босни, али се међусобно не узимају. Широка забрана ендогамије превазилази степене сродства које је прописивало црквено право или одређивало државно право код женидбених забрана. Лица која припадају фису су исте крви. Иста крв не трпи женидбене ни ванбрачне везе.

Родоскврњење код Албанаца је најтежи грех. Оно се не јавља у брачним везама. У ванбрачним односима јавља се, иако ретко. Рођакиње нису изоловане од својих рођака. Оне се са њима срећу на планинским пашњацима пољима и кућама. У тим сусретима понекад дође до узајамних симпатија које имају за последицу добро прикривене полне односе. Прикривање таквих односа врши се не ради избегавања кривичне одговорности пред државним судом, већ ради чувања "образа" (части и угледа) фиса, тј. да се избегне колективна инфамија крвносродничке групе, што би, поред осталог, имало за последицу да с том групом други фисови тешко закључују женидбене уговоре.

Код родоскврњења се увек сматра кривим само мушкарац – преступник. Уместо да чува "образ" своје крвносродничке групе и да води рачуна да рођакиња не преступи са иноплеменником, сам је направио најтежи деликт, којим је узео образ своме братству и племену. Женска особа која је учествовала у родоскврњењу не сматра се кривом. Сматра се да је силована.

Родоскврнуће може бити откривено пре или после удаје.

Ако се открије пре удаје, могу настати две различите ситуације. Тежа је она о којој говори Бајрам Етхемај (52 г.) директор Бање Илица код Пећи 18.8.1979. Он каже да се не може опростити рођаку који ступи у полне односе с рођакињом. Таквом преступнику мора да оде глава, тј. мора да буде убијен зато што је узео образ целом фису. Но од бруке се не може износити прави узрок преступникове погибије. За убиство преступника обично се намести други повод и мотив. Поводи су обично безначајне размирице које се инсценирају (свађе око међа, грађанскоправних уговора, увреда итд.). Родоскврник бива убијен у тим свађама. То потврђује и Расим Хоџа (34 г.) лекар Бање Илице у свом саопштењу од 18.8.1979.

За преступног мушкарца је лакша ситуација, о којој говори Бајрам Хусај (59 г.), директор водовода у Пећи. Он каже 24.8.1979. да се у Ругови практикује

да се женска особа која преступи с истоплеменником што пре уда било за кога (ћорава, саката, удовца, старца), без обзира на откупну цену, јер се жене откупљују. Тиме се заташкава срамота у фису, а штеди живот мушкарца који је преступио и који припада оружаним снагама фиса.

Тако је док се родоскврњење не открије удајом. Али пошто се родоскврњење открије удајом, ситуција је много тежа за цело братство из којег су преступници. То обично бива прве брачне ноћи. Дефлорисану невесту испитује муж о томе с ким је преступила и, "ако неће да чува образ пријатељу", враћа је у род – оцу, коме саопштава да је женска особа дефлорисана и да није достојна да му буде жена. Кћи враћена као кола сломљена – гласи албанска правна узречица. Родбина враћене одиве принуђена је да поведе истрагу, приморавајући је да каже с киме је одржавала предбрачне односе. Ако именује рођака, могу опет настати две различите ситуације према којима се одређује санкција.

Старији је обичај према коме преступног мушкарца треба убити. У обичајима нема трагова колективног убијања преступника од стране целог фиса (на пример: каменовање). У обичајима се зна ко извршава казну за све преступе. То је отац – господар куће преступника. Поводом тога окупља се братственичка скупштина (сеоски збор) и одлучује да се изврши казна над родоскврником. Скупштина обично одлучи да отац убије сина – преступника. Братство сматра да је боље да отац убије сина зато што отац према сину не може запасти у крвни дуг. Он га је родио, он је дужан и да га убије. Известилац Блажо Станковић (67 г.), дугогодишњи адвокат у Приштини, каже да је за турско време постојао обичај да отац убије сина који је дефлорисао рођакињу. Тиме је отац доприносио јачању моралне дисциплине у братству и фису. Ако би га други убио, на пример отац дефлорисане девоке, такво убиство сматрало би се тешким јер би разарало братственичку економску и војну солидарност. А отац као неограничени господар куће (слично римском *pater familias*) позван је да кажњава свога сина, орган је који извршава санкције, нарочито због нарушавања моралних принципа у братству.

Ако то било из којих разлога не учини отац преступника, позван је да учини отац дефлорисане девојке. Споменути известилац Станковић наводи 10.8.1979. пример из своје предратне адвокатске праксе у Скопљу. После прве брачне ноћи, пријатељ Албанац врати невесту њезином оцу. Отац невесте понуди пријатеља кафом. Овај одби и извади из џепа шупљу шољу у којој се течност није могла задржавати. Тим симболичним гестом ставио је до знања невестином оцу да му се кћер удала после дефлорације, да му је кућа обешчашћена и да међу њима не може бити пријатељства док се не "опере образ куће" из које је одива. Отац испита кћер и сазна да је с њоме одржавао полне односе мушкарац из шире родбине од кога се женскадија није сакривала. То се сматрало злоупотребом сродства и слободе комуникације унутар братства – родоскврнућем. Отац обешчашћене кћери је, затим, убио свог рођака који ју је дефлорисао. Тиме је уклоњена инфамија и враћен углед фису из којег је дефлорисана одива. После престанка инфамије, женидбени пријатељ је посетио родбину своје несуђене снахе и од сада већ часних људи примио кафу коју је одбијао да попије за време инфамије. А таст је зету дао другу, млађу кћер за жену, уместо оне дефлорисане.

Сличан случај десио се 1977. године у Њујорку. Рођаци Ђ. Кабаши и Н. Кабаши из Ђураковца нашли су се онде на привременом раду. Као рођаци нису један од другог сакривали своју женску чељад и узајамно су се посећивали. По албанским обичајима Ђ. је удао своју малолетну кћер за неког Албанца у Њујорку. После прве брачне ноћи зет му вратио кћер уз објашњење да није за њега јер је дефлорисана. Ђ. испита кћер и утврди да је одржавала предбрачне полне односе с рођаком. Пошто обавести своје и Н-ово братство у Ђураковцу шта се десило, Ђ. у децембру 1977. године убије Н., спакова његов леш у лименом сандуку и плати да се из Њујорка допреми у Ђураковац ради сахране на заједничком гробљу фиса Кабаши. Нема сумње да би Ђ. осветио крв свога рођака Н. да је овог било ко лишио живота. Али Н. је мимо обичаја извршио "силовање" над својом малолетном рођакињом, чиме је целом фису Кабаши нанео неопростиву увреду, која се по обичајима кажњава смрћу. Ђ. акт убиства разматрао је Њујоршки државни суд. А у Ђураковцу, где је настањен фис Кабаши, овај деликт се сматра обичном породичном ствари, за коју не би требало ни да се интересују државне власти. Ђ-у се одаје признање што је поступио као прави рођак тиме што није дозволио да се Н-ов леш сахрани у туђини. А што се тиче Н-ове погибије, сматра се да је губитком живота искупио част и поштење фиса Кабаши. У туђини Ђ. није могао да окупља братственичку скупштину да суди Н-у. Али је својим обавештењем ту скупштину ипак окупио у Ђураковцу да размотри цео случај.

Државна власт је дефинисала деликт родоскврњења много уже и санкционисала далеко блаже него што је у племенском друштву Албанаца. Самовласно гоњење за родоскврњење је забрањено. Забрањено је свако убијање. То је имало утицаја и на обичаје. Међу Албанцима на селу све су ређа убиства за родоскврњења. Тада се обично окупи скупштина сеоског фиса, која одлучи да се породична задруга родоскврника "отличи", тј. да се бојкотује тако да јој нико не долази у посету, нико с њом не разговара и не прима је у посету, не долази јој ни на весеља ни на саучешћа. Не дозвољава јој се сахрана мртвих на братственичком гробљу. Тако изоловани су принуђени да сами казне смрћу преступника из своје породичне задруге или да се иселе с територије свога братства, да се преселе у туђину. Пример наводи Зенун Салихај из Сушице код Ракоша. Пре десет година В. Ф-у би враћена кћер зато што је одржавала предбрачне полне односе. Он утврди да је преступник његов рођак из истог места. Из страха пред законом није га смео убити. Убиство је одгођено за касније "када буде мање страха од државне казне". Али братственичка скупштина је одлучила да нико у братству и селу не прима прступника у кућу, да му се не иде ни на весеља, ни на сучешћа у сучају смрти неког од укућана. Бојкотована преступна кућа морала је да се исели из свог фиса у Косовску Митровицу, а дефлорисана девојка се удала за неког удовца М. Б. из Крњине, без икакве откупнине. О томе је остала жалосна легенда – да је "братству остао црн образ међу браћом и пријатељима".

Дакле, родоскврњење код Албанаца је неопростив грех. По начелу егзогамије рођак се не може женити с рођаком, јер су исте крви. А за неопростив деликт плаћа се главом. Убити родоскврног преступника није само хир већ обавеза, колико породична толико и племенска.

Убиства родоскврнитеља заобилазе се легендом о вампирима.

ФИС И ВАНБРАЧНА ДЕЦА

Албанско племенско друштво не пружа могућности за опстанак ванбрачне деце од очева из другог фиса. Фис се бори да не дозволи појаву подметнутих наследника и ванбрачне деце. Моралним и разним другим средствима војује против ванбрачних очева, прогони ванбрачне мајке и уништава ванбрачну децу. Строгим инцестом спречава недозвољен контакт полова унутар братства и фиса, а територијалном компактношћу и чувањем верности жена онемогућава сваки њихов додир са иноплеменицима, који су са других територија. У начелу фис не прима ванбрачну децу у своју породичну, братственичку, војничку и својинску организацију. Он практикује низ оштрих мера којима прети недозвољеном односу међу половима.

Свака женска особа налази се под влашћу, под заштитом (алб. *ne dorë*) куће у којој живи. Посебно се истиче морална заштита, тј. онемогућивање непозваних мушкараца да дођу у контакте са женским особама. Мушкарци су браничи и моралне честитости женских особа, чувари њихове верности и њиховог образа. Недозвољен додир са женама је забрањен. Ако непозваном мушкарцу успе да успостави контакт са туђом женском особом, кућа под чијом се заштитом (сл. римском *in manu*) она налази, сматра се обешчашћеном, без друштвеног угледа, безобразном, инфамном. По мушкарце који нису сачували образ своје куће наступају тешке последице. Они не могу узимати реч на састанцима људи. Свако им може упутити прекоре да нису способни ни морално да заштите своје жене. Служени су кафом испод колена. Тешко се жене из добрих кућа, а њихове девојке тешко се удају у домаћинским кућама. На њих се врши друштвена принуда да се ослободе инфамије, да "оперу образ своје куће". То се постиже крвљу, убиством неког мушкарца из оне куће у којој живи мушка особа која им је узела образ. Али, по обичају је дозвољено убити туђег мушкарца само ако се затекне *in flagranti* ("са развезаним учкуром") и ако се при томе истовремено (алб. *me nji plumbë*) убије и женска особа, његова партнерка као саучесник у обешчашћењу куће или се раскине женидбена веза. Тако је особама оба пола забрањено ступање у недозвољене односе.

Код тако строге забране самог недозвољеног односа лако је разумети нетолерантан однос фиса према ванбрачној деци. Забрана се још драстичније примењује на партнере чији су односи имали за последицу ванбрачну гравидност и порођај. Ванбрачно дете носи погрдни назив – копиле. Кућа у којој живи копиле је црног образа, који се може опрати само крвљу. Известилац Зенун Салихај (50 г.) из Сушице код Ракоша каже 1.12.1978. да кућа у којој би се родило копиле губи образ, а Сали Мета из Ђаковице 2.12.1978. да се из куће са копилетом људи нерадо жене и у њој нерадо удају своје девојке. Осман Баждарај (62 г.) из Црнобрега код Дечана каже 12.12.1978. да је ванбрачна гравидност опасна јер услед ње наступају убиства и освете.

У случају ванбрачне гравидности жене која нема мужа врши се утврђивање ванбрачног очинства. Известиоци Сали Мета (60 г.), Селим Келменди (50 г.), професор из Пећи (6.11.1978), Реџо Шаља (58 г.) из Пећи (31.10.1978) и Рам Брахим Зумбери (76) из Молића код Ђаковице (31.10.1978) саопштавају да гравидну женску особу која нема мужа питају са киме је затруднела. Она мора да каже ко је отац детета. Мушкарац кога она прокаже не може се ничим правдати. Такав навод Богишићевих известилаца није могао бити верификован у обичајима Албанаца на Косову. Напротив, сви моји известиоци су категорични да је ванбрачно материнство нечастан посао и да се о ванбрачном очинству не може водити спор пред обичајним судом. Насупрот томе Богишићев известилац подгорички окружни капетан Јован Лазовић, ослањајући се на казивање Сокол Баца, сматра да се проказани ванбрачни отац може оправдати заклетвом са 12 саклетвеника да са дотичном женском особом није имао полни сношај.[75] После тога долази до крви. Кућа ванбрачног оца пада у дуг крви према кући која штити полни морал ванбрачне мајке.

Даљи поступак не зависи увек од братственичко-фисовске сродности ванбрачног оца и ванбрачне мајке. Хисен Зумбери (60 г.), хоџа из Рухота код Пећи сопштава да је велико зло када жена без мужа остане гравидна. Пошто прокаже ванбрачног оца треба да буде убијена заједно са њиме зато што су обоје погрешили. Али, пошто је тешко убити ванбрачно гравидну сестру или кћер, који су своје крви (слично римском *sui*), обично убијају само ванбрачног оца. После тога долази до освете. Рамо Љајић (66 г.) из Пећи каже (18.11. 1978. године) да је обичај убити свакога ко дирне туђу женску особу, првенствено ванбрачног оца.

Услед поновљених освета поводом једног преступа над женом било је 33 убиства у Дугој Њиви. Реџо Шаља из Пећи каже да је било случајева да због недозвољеног односа са туђом женском особом у поновљеним осветама погине и по 100 људи. Ако први убијени мушкарац скриви своју погибију преступом над туђом женском особом, а женска особа остане у животу, фис убица запада у дуг крви. Зато фис убијеног врши крвну освету. Но, фис преступне жене сматра да је први убијени обешчастио њихову кућу и силовао њихову женску особу чиме је скривио своју погибију, па узвраћа поновним убиством. И тако унедоглед могу да теку убиства и освете. Ипак, иноплеменику који је преступио са туђом женом не праштa се већ бива убијен. При томе је често женска особа поштеђена.

Ако је ванбрачни отац истобратственик и једноплеменик још увек не значи да је поштеђен дуга у крви. Мој клијент Ћазим Кабаши из Ђураковца је у децембру 1977. године у Њујорку убио свог рођака Незира зато што је овај преступио са његовом кћери. Рамадан Башић (51 г.) из Витомирице саопштава 17.11.1978. да је 1939. брат ванбрачне мајке у Метеху код Плава убио свог ближњег рођака са којим је затруднела. Рам Брахим Зумбери из Молића каже да мушкарац који обешчасти женску из туђе куће пада у дуг крви без обзира је ли иноплеменик или рођак. Ванбрачни отац пада у дуг крви увек према кући у

[75] Валтазар Богишић: *Закон Леке Дукађина*, Анали Правног факултета Београд, октобар-децембар, 1956, I/21.

којој живи ванбрачна мајка, јер је та кућа дужна да штити њен полни морал. То се верификује и исказом Таћи Паљ Бајрама (73 г.) из Јагоде у Метохији (16.12.1978).

Преступи из односа са рођацима су доста чести. Девојке на селу тешко могу доћи у додир са другим лицима, осим са својим рођацима и ујчевином. На селу постоји територијална компактност братства и фисова. Иако су рођаци позвани да чувају полни морал својих рођакиња, природно су упућени једни на друге те су полни преступи међу њима доста чести. Известилац Рамадан Гаши каже да девојке најчешће греше са рођацима. Било је и има случајева да се из недозвољеног односа са рођацима удају гравидне. Рам Кадрија (50 г.), командир станице милиције у Кућишту саопштава 17.11.1978. године да је као орган унутрашњих послова у Ругови запазио недозвољене полне односе међу рођацима. Пре 5–6 година лично је, на терену Аџовића, утврдио да је једна девојка остала гравидна из односа са својим рођаком. Гинеколог Богољуб Шантрић (60 г.) из Пећи наводи да је доста гравидних девојака из односа са ујацима. То се крије да се не би осрамотило братство и пријатељи и да би се спречило унутарбратственичко крварење. Рамо Љајић сматра да је због пређубе тешко убити рођака, пријатеља, кума и побратима. Све то значи да братственичко-фисовска солидарност и пријатељске везе имају извесног утицаја на смањивање крвљења.

Прикупљени подаци показују да је доста чест случај убиства ванбрачне мајке због гравидности с рођаком. Известилац Исо Бајрами (60 г.) из Истинића саопштава 15.12.1978. да је предбрачна гравидност девојке тежа него смрт у кући, јер "своја крв треба да убије своју крв", тј. отац или брат треба да убију гравидну кћер или сестру. Хасан Муса (55 г.), судски поротник из Јуника каже 15.12.1978. да није било тако давно када су две девојке у Јунику убијене због ванбрачне гравидности с рођацима. Једну је убио брат а другу отац. И Рељо Шаља из Пећи зна примере убијања ванбрачно гравидних девојака. Пре 1941. године у Ратишу код Дечана отац је убио ванбрачно гравидну кћер. У Љубенићу је брат убио сестру – преступницу. Брат и отац не западају у крвне дугове ако убију кћер, односно сестру. Др Петар Стојановић (57 г.), професор Универзитета у Титограду саопштава 23.11.1978. године да је пре десетак година, док се бавио адвокатуром, имао слични случај у коме је Албанка са села, услед ванбрачне гравидности са рођаком, била убијена и бачена у јаму код Фундине.

1. Таква је по обичајима судбина ванбрачних родитеља. Њој одговара судбина ванбрачне деце. Ислам Идризов Елезај (60 г.) из Клинавца у Метохији каже 28.11.1978. године да је боље прикрити случај и задавити копиле него убити ванбрачну мајку и ванбрачног оца. Професор Селим Келменди и известилац Ибриш Кастрати (50 г.) из Пећи кажу да ванбрачна мајка мора сакрити своју гравидност. Иначе би је могли лишити живот. У сакривању ванбрачне трудноће помажу јој штриге и жене из њезине куће. Штрига је вештица, жена стара и ружна. Штрига убија децу. Крије се међу овцама у торовима, на гробљима, у џамијама и црквама. Обичај је да се прве недеље поста код католика везују чворови на ужету да би се онемогућило деловање штриге. Ужетом са чворовима опаше се фамилија. Штрига се бори против

плодности жена. Она пије крв деце. (Исказ Ника Бушћокаја (66 г.) из Пећи од 14.10.1977. године. Штриге су старе жене. Изестилац их је гледао потпуно наге на гробљу у Какарићу код Пећи. Њих три су додавале једна другој разнобојну клупчад вуне и снивале како неко неће имати порода. Врше побачаје и одузимају мушкарцима полну моћ. Људи их не убијају, али против њихових чари свештеници пишу амајлије. Известилац је као муслимански свештеник у септембру 1977. године био у Њујорку да тамошњим Албанцима пише амајлије против штрига. (Исказ Сулејман Јуника (55 г.), шеха из Пећи од 8.10. 1977. године.) Оне не желе да дође до гнева мушких укућана и западања куће у крвне заваде.

Први од начина сакривања ванбрачне гравидности је убијање ванбрачне деце. Известилац Зенун Салихај (52 г.) из Сушице код Ракоша саопштава 1.12.1978. године да ванбрачно дете одмах по рођењу даве и бацају у реку или шуму само да се не сазна ко је ванбрачна мајка. Каже да је задављену децу гледао у реци Сушици. Тађи Паљ Бајрам из Јагоде каже да је нека Ђуља из Будисаваца, одмах после рођења, своје ванбрачно дете удавила у води, док је друга ванбрачна мајка из Јагоде удавила своје дете и нашла неког Рома да га закопа. Пензионер Сали Мета из Ђаковице као орган унутрашњих послова сукобљавао се са случајевима дављења ванбрачне деце по барама и мочварама. Лично је извиђао случај удављеног детета у селу Јаношу код Ђаковице и утврдио да је мајка остала гравидна из недозвољеног односа са рођаком. Известилац Рамадан Башић зна да су у околини Плава и северној Црној Гори задуго ванбрачне мајке бацале своју копилад у Лим. У Лиму је удављено дете које је зачето из недозвољеног односа са рођаком 1939. год. Професор Селим Келменди и Ибиш Кастрати, оба родом из руговског села Шкреље, тврде да се у Ругови више од 90 процената ванбрачне деце удаве приликом порођаја и кришом баце у Пећку Бистрицу. И хоџа Хисен Зумбери зна да се скоро сва ванбрачна деца удаве да би се сачувао образ и поштење куће из које је ванбрачна мајка и избегле крвне заваде. То потврђује и Осман Баждарај (62 г.) из села Црнобрега код Дечана. Саво Бацић (51. г.), судски поротник из Прекала, примећује да такав обичај постоји и код Срба у Метохији. Пре шест година је нека Српкиња – сељанка после порођаја бацила у воду ванбрачно дете. Одмах после рата 1945. је друга девојка Српкиња из ванбрачног односа родила близанце и бацила их да угину, због чега је издржавла казну у КПД у Нишу. Дакле, страх од крви у братству и изван братства и страх од убистава ванбрачних родитеља има за последицу сакривање ванбрачне гравидности и убијање ванбрачне деце одмах после порођаја.

Карактеристично је да ни верник не сме заћи у предбрачне односе са својом вереницом. Ако би то учинио, осрамотио би кућу своје веренице и запао у дуг крви, као сваки странац. Мушкарци из куће веренице позвани су да чувају своју женску чељад и од будућих зетова. Ако у томе не би успевали, сматрали би се слабићима који нису у стању да чувају полни морал жена које су им *ne dore*. Зато се сакрива предбрачна гравидност и из односа веренике и веренице. Ако би се родило дете из таквог односа, чека га иста судбина као да је зачето са сваким странцем. У једном селу код Ђаковице баба је заклала новорођено женско дете своје кћери иако је ванбрачни отац тога детета био вереник. Саучесник у овом деликту био је и вереник коме је претила опасност да

западне у дуг крви зато што је нанео "црн образ" кући своје веренице коју још није био искупио и оженио.[76]

Убијање ванбрачне деце оставило је свој траг и на народна веровања. Тачи Паљ Бајрам каже да после бацања удављене деце наиђу велике воде да однесу њихове лешеве. Према казивању Селима Келмендија, у Ругови народ верује да пошто жене удаве ванбрачну децу, наиђу велике временске непогоде, провале облака и поплаве. Тада се каже да је нека женска особа удавила дете и бацила га у реку. Сали Мета примећује да се у народу прича да велике кише падају зато да би са земље опрале нечист до које је дошло бацањем лешева ванбрачне деце. Зенун Салихај саопштава веровање да велики ветрови наиђу да на земљу оборе мртву копилад коју жене остављају по гранама на дрвећу. Данило Станишић (46 г.) из Витомирице каже 9.12.1978. године да је код Срба чуо да извори пресушују зато што се у њима даве ванбрачна деца. Та народна веровања потврђују казивања оних известилаца који наводе велики проценат убијене ванбрачне деце.

2. Други начин сакривања ванбрачних родитеља везује се за обичаје. Тек рођена ванбрачна деца остављају се на раскршћима путева и у богомољама. Ванбрачна мајка, уз помоћ жена које су јој одане, завије ванбрачно дете у топлу одећу и остави га на неком прометном месту у нади да ће се неко наћи ко ће дете усвојити и однеговати. То су нахочад. Хисен Зумбери саопштава да је у селима у обичају да се ванбрачно дете увије у пелене и пред зору остави на раскршћу да би га ко од пролазника за душу узео и однеговао. То потврђује и известилац Селим Келменди за Ругову. Командир СМ у Кућишту Рам Кадрија каже да се пре 2–3 године на путу у Дрељу нашло у ћебад увијено мушко новорођенче. Ту га је оставила нека Руговка која живи у Пећи. Пронађен је и ванбрачни отац детета. Реџо Шаља зна да је између два рата (1918–1941) чувар поља Ук Цурани из Истинића у два маха нашао на путу новорођене девојчице, за душу их узео и однеговао а затим уз откупнину удао. Старији људи су се с њим шалили, задиркујући га да није којим случајем природни отац нађене деце. Али га нико није могао за то озбиљно оптужити јер је стално истицао да је децу нашао и узео за душу. Исти известилац зна да је Рам Емин из Почешће нашао на путу туђе новорођенче, донео га у кућу, дао му име Мицо и своје презиме (Миц Рама) и оставио га да расте са његовом децом. После Рамове смрти није имао право да наследи његову оставштину, али је у течевини добио једнак део са Рамовим синовима. Постојање овог обичаја у околини Ђаковице потврђује известилац Рам Брахим Зумбери из Молића. Он каже да је сличан случај био и у Доброшу. Додаје да људима који усвоје нахочад нико не може да замери, јер су радили за душу. Али се не искључује сумња да су природни очеви те деце. Но, главно је да ванбрачне мајке остају сакривене, а куће у којима живе не бивају осрамоћене. Мушкарцу се не замера ни кад се посумња да је природни отац нахочета, док би за кућу мајке ванбрачно дете представљало велику срамоту. Известилац Ризо Бацовић (55 г.) из села Пепића код Плава каже да је и у околини Плава био обичај да се ванбрачна деца остављају по путевима, да би их ко нашао и за душу узео. Тај обичај трајао је све до краја последњег рата (1945). Саво Бацић потврђује постојање тог

[76] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 100/73.

обичаја и код Срба у с. Метохији. Њему је познато да се ванбрачна деца остављају на раскршћима и железничким станицама да би их ко узео и за душу однеговао.

Овај обичај има вероватно религијско порекло. Он је готово истоветан са обичајем да ће породици којој умиру новорођенчад остати у животу дете које се изнесе на пут, остави у превернутој колевци док наиђе први пролазник да га унесе у родитељски дом и буде му кум. Тако је пре 20 година Даут Шеху из Пећи, коме су умирала деца, изнео девојчицу на улицу и сачекао Рец Шаљу кога је преклињао да девојчицу унесе у кућу и да кумује. (Саопштење Рец Шаље из Пећи.) Сличан обичај постоји и код Црногораца, само што се дете не износи на улицу већ се само чека први пролазник да кумује.

На обичај остављања ванбрачне деце на раскршћима надовезао се обичај остављања деце пред џамијама. То је обичај раширен више у градовима него на селу, јер у многим селима нема џамија. Хисен Зумбери, хоџа, каже да у селима где постоје џамије ујутро пре сабаха ванбрачне мајке кришом донесу ванбрачну децу и оставе их у џамији. На хаџијину интервенцију неко из џемата узме нахоче за душу. Тога је било највише по градовима. И Селим Келменди потврђује да се пред зору деца изнесу на места куда свет обично долази из џамије, па их понеко из џемата узме за севап. Ризо Бацовић из Пепића код Плава саопштава да су у Плаву и околини ванбрачна деца често остављана у џамијама одакле их је неко узимао за душу. Такво дете би хоџа у својим књигама приказао да припада ономе ко га је примио. Дете је усвајано и добијало је презиме усвојиоца. Понекад би наслеђивало и усвојиочеву имовину. Таћ Паљ Бајрам католик из Јагоде није чуо да се новорођенчад остављају пред католичким црквама. То је вероватно последица страха да би свештеник кроз исповест могао сазнати о родитељима, а код муслимана нема исповести. Мустафа Почести (46 г.) из Пећи саопштава 31.10.1978. године да је пре 10 година породица без деце усвојила женско новорођенче код Дома културе "Рамиз Садику" у Пећи.

Остављање деце на раскршћима и пред богомољама прави је начин спасавања ванбрачне деце од угинућа. Тиме је нађен начин да мајка не буде детеубица. Тешко је веровати да је то увек чињено у дослуху са ванбрачним оцем из истог фиса, мада се та могућност не може ни искључити у појединим случајевима. Убијена новорођенчад су жртве којима се искупљују животи ванбрачних родитеља и којима се сузбија освета. Појавом нахочади нађен је начин да се спасе живот и ванбрачне деце. Узимање нахочади за душу (за севап) један је од првих облика усвојења, чиме се могу користити породице са или без деце. Нахочад су јефтина радна снага, са или без права на наслеђивање. Женска нахочад су чак и корисније због наплате откупнине приликом веридбе и удаје.

3. Даљи облик прикривања ванбрачне трудноће и спасавања ванбрачне деце познат је као "чување образа пријатељу". Известиоци саопштавају да није редак случај удаје девојака у поодмаклим месецима трудноће. Тада настаје веома компликована ситуација. Муж је дужан да испита невесту са киме је остала гравидна а затим да је врати у род и раскине женидбене везе. Он је позван и да убије мушкарца који је одржавао недозвољен однос са његовом

вереницом и тако запада у ланац крвних завада и освета. Враћањем невесте у род треба да реши питање трошкова женидбе и да их покуша наплатити од невестине родбине, како би се могао поново оженити. Са своје стране, невестина родбина треба да гони мушкарца који је њеној кући узео образ. Родбина треба да убије гравидну одиву и њеног партнера. Ланац крвних завада креће се из два правца. Са једне стране гони изневерени младожења, а са друге родбина обешчашћене одиве. Ако хоће да поштеде невесту, обе куће убиствима западају у дугове крви, свака на своју штету. Безобзирни младожења не води рачуна о тако тешким последицама. Мухарем Бајоли (45 г.) из Раушића саопштава да је пре 5–6 година момак из Котрадића прве брачне ноћи утврдио да му је невеста пред порођајем, сазнао са киме је зачела, па је сутрадан одвео преступнику, а пошто је овај оспорио контакт са невестом, вратио је њеним родитељима, обавезујући их да му плате трошкове за другу женидбу. Враћање невесте врши се уз одређени понижавајући церемонијал. Радман Башић каже да је гравидна невеста Реџепа Гутића из Бабиног Поља код Плава сутрадан после свадбе враћена оцу са сватовима који су је довели. Разлог због којег се невеста враћа оцу симболично је изражен превртањем скрије чији су ногари били окренути навише. Кћер враћена као кола сломљена – гласи албанска правна пословица.

Страх од двоструког ланца крвних завада и освета, непријатност због кварења пријатељских односа са невестиним братством и страх да се неће наплатити трошкови нове женидбе од невестине родбине, па да ће момак задуго остати неожењен, диктирали су хуманије опредељење при женидби гравидном невестом. Истакнута је лозинка "чувати образ пријатељу". То управо значи да треба сакрити од света, па и од саме невестине родбине да је гравидна невеста обешчастила кућу својих родитеља. Сачувати образ пријатељу је боље него подићи богомољу – каже пословица. Известилац Рамо Љајић из Пећи наводи пример. Сељак из Истинића, по обичају без претходног познанства, доведе невесту која беше пред порођајем. То сакрије од својих укућана. Поможе жени да се породи у својој ложници, без ичијег присуства, а затим повије новорођенче и у зору га остави пред џамијом. Касније се врати да клања сабах и пред џематом изјави да ће дете узети да издржава за душу. Дете је подизала младожењина мајка. Та се легенда препричава као пример човечности. По казивању Сали Мета, таквих случајева било је и у околини Ђаковице. Невеста се породи прве брачне ноћи. Да би се избегло истраживање очинства, западање у крвне дугове и да би се сачувао образ пријатељу, новорођенче се изнесе кришом пред џамију. Ту га муж те невесте усвоји и врати мајци да га кришом дође. Каже се да је то "велики севап учињен за душу". Према казивању известиоца Неби Коша (32 г.) из Ђаковице од 31.10.1978, чак је и неки хоџа поступио на исти начин. Оженио сина гравидном снахом, па забранио да се о томе прича. Понео новорођенче и оставио пред џамијом, а затим га пред џематом усвојио и вратио снахи да га кришом дође. Дете је одрасло и наследило имовину усвојитеља.

Чување образа пријатељу има дубоке разлоге. Ту је у првом реду властити интерес. Сакривајући предбрачно материнство своје жене или снахе, кућа се ослобађа обавезе да убије ванбрачног оца и тако упадне у дуг крви. Одгајањем ванбрачног мушког детета, та кућа може неговати будућег убицу свога

природног оца. Пошто од ванбрачне мајке сазна ко је ванбрачни отац детета, ванбрачни син може бити одгојен у мржњи према том човеку, а када одрасте упућен да га убије. Такав случај био је у околини Клине. Више од 20 година растао је тућ, ванбрачни син поред своје мајке и њеног мужа. После пунолетства наређено му је да убије свога брата по природном оцу. Човек који га је издржавао био је задовољан. "Своја крв је извршила освету над својом крвљу", а то је најтежа освета. Друго, могуће је да вереница остане гравидна из недозвољених предбрачних односа са вереником. Усвајањем детета у џамији, муж, у ствари, чува образ пријатељу, али спасава и свој живот. Ако би невеста саопштила да је вереник са њоме одржавао односе док је била под родитељском влашћу, њен муж би пао у дуг крви због обешчашћења куће својих пријатеља. Фингирањем усвојења у џамији, како је изгледа учинио хоџа у Ђаковици, сачуван је образ пријатељу, а новорођенче остало вероватно код природних родитеља и наследило њихову оставину.

Чување образа пријатељу је начин да се избегну компликације око убиства и освета, да се дете одржи у животу, без обзира да ли ће се касније удати уз откуп ако је женско, употребити за освету ако је мушко или усвојити ако је зачето из предбрачног односа датог брачног пара.

4. У новије време, када је успостављена јавна власт (1919. г.) која забрањује убиства ванбрачне деце и ванбрачних родитеља, почињу, изузетно, да се уз мајке јавно појављују ванбрачна деца не само по градовима већ и у селима. И то прво код Албанаца у Црној Гори. У околини Плава је један Луковић био ванбрачни отац детета чија је мајка била рођака Наза. Она није могла са дететом остати у својој средини, већ је побегла у Албанију, где је однеговала сина. Касније су се вратили у свој фис који их је прихватио. (Саопштење Рамадапа Башића из Пећи 2.12.1978.) Друга удовица са ванбрачним дететом после рата удала се у Раушиђу и одвела са собом дете које је расло са њеном брачном децом и стекло удео у течевини. (Известилац Реџо Шаља.) Но, ванбрачна гравидност девојке и данас погађа њену родбину теже од смрти. Известилац Рам Кадрија наводи пример из руговског села Аџовића. Отац је тукао себе песницом у главу кад је сазнао да му је неудата кћер на порођају у кући. Органи унутрашњих послова су му помогли да новорођенче буде смештено у установу за незбринуту децу. Случај је остао у дискрецији као тајна коју не би требало да сазна вереник ванбрачне мајке, јер би могло доћи до крви.

Ефикаснија јавна власт, здравствено просвећивање (гинеколошка помоћ и контрацептивна средства) имају све већи утицај на потискивање старих обичаја везаних за убијање ванбрачне деце и нахочади.

Известилац Рустем Шаља из Добре Воде саопштава 28.12.1978. године да је сада много случајева недозвољених полних односа, доста случајева ванбрачне гравидности а да ванбрачне деце нема. Фис није прихватао тућу ванбрачну децу већ их убијао, чинећи тиме мање зло од онога које би уследило убијањем ванбрачних родитеља, крвним завадама и осветама. Стари религијски обичаји допринели су да се зачне установа усвајања те деце као нахочади. Али, фис је нашао начин да помоћу празноверице о вампирима легализује ванбрачну децу са својим обудовелим снахама.

"ВАМПИРИ" И ВАНБРАЧНО ОЧИНСТВО

О вампирима је до сада писано, углавном из религијског угла. Нико о њима није писао са аспекта правне етнологије. О томе није било потребне грађе. У других европских народа вампири су давно ишчезли. Исконски, доброочувани обичаји у Албанаца на Косову дају правни материјал да се учење о вампирима размотри и са правног аспекта и да се у ту област унесе јасноћа и разумевање рационалне религијско-правне практичности ове историјске појаве. У Албанаца вампири су ванбрачна деца, а легенде о вампирима нису само легенде већ свакодневни догађаји који су срачунати на сузбијању крвне освете.

Одмах на почетку ваља направити терминолошко разграничење. Оно што други народи називају вампиром – Албанци зову љугат, што одговара старијем значењу српског израза вукодлак. Још Вук Стефановић Караџић је писао да се вукодлаком зове човек у кога после смрти уђе некакав ђаволски дух и оживи га (види Српски речник, реч вукодлак). У Албанаца се назива љугатом одрасли мушкарац који после смрти оживи и ноћу се појављује, обично у свом селу и међу својим укућанима да би им нанео какво зло. Он је истовремено невидљиви зли дух и човек са физичком снагом која му дозвољава да лута ноћу око свог и туђег огњишта, да лупа по крововима, разбија прозоре, дави стоку, врши пљевине – све то са крајњим циљем да ступи у полни однос са којом женском особом која нема мужа или чији је муж за дуже време одсутан. Као у Србији вукодлак, тако и у Албанаца и Рома љугат, долази својој жени и општи са њоме. Дете рођено из полног односа љугата и жене која нема мужа назива се вампир. Он у Албанаца није умрли па оживели човек, већ ванбрачно мушко дете зачето од оца љугата а рођено од мајке без законитог мужа. Вампир живи нормалним животом, расте, жени се, привређује, заснива породицу и креће се у друштву. Његова је посебна особина у томе што је обдарен да може видети и препознати свога оца љугата и над њим извршити освету, којом васпоставља част своје мајке и углед своје куће. По правном обичају сваки син је дужан да убије мушкарца који је био у недозвољеном односу са његовом мајком. Те дужности није ослобођен ни вампир, који је, као ванбрачни син, дужан да убије љугата као свог ванбрачног оца. То је старо арбанашко веровање и обичај сачуван до данашњег дана.

Бавећи се адвокатским позивом у Пећи и истражујући албанске народне обичаје, сазнао сам од својих клијената и известилаца да се љугати и данас редовно појављују по селима и градовима Косова. Мој известилац Ахмет Ељезај из Мале Јабланице, стар 60 година, саопштава 8.10.1977. године да се пре 10–15 г. љугат појавио у кући Зенељ Мургеза у Стародворанима и давио му овце. Он је нашао вампира у околини Призрена који је дошао у Стародворане, направио ратни план у гостинској соби и око поноћи убио љугата, који се више није јављао. Ариф Кастрати из Захаћа (76 г.) извештава истог дана да је Халил Адем из Сврка код Пећи пре рата доводио вампира из околине Призрена да убије љугата. Вампир је пошао да чува Халилове овце, приметио љугата и убио

га из пушке. Од убијеног љугата остао је готово неприметни зелени траг по трави. Један адвокат из Пећи, који жели да остане анониман, саопштио је 8.10.1977. да се пре две године јављао љугат у Будисавцима. Муж је био пошао на привремени рад у иностранство, док му је жена са децом остала у селу. За време његовог бављења на страни љугат је ноћу правио ситне пљевине око куће. Цело село му је нудило заклетву да му зло није нанео нико од сељана, па је дошао до закључка да се појавио љугат. По повратку из иностранства мужа, љугат се више није појављивао. Исти известилац наводи да је у народу познато како је пре рата чувени љугат Пицаку из Беца бацао грање и крље око туђих кућа, а на тражење господара куће добацивао гостима и цигарете. Сулејман Шех Јунику из Пећи (56 г.) саопштава 8.10.1977. да су се пре 5–6 година појавили љугати код муслимана у Витомирици. Сељаци су звали вампира из Призрена да га пронађу и убију. Пре две године лично је био присутан када је усред Ђаковице љугат бацао каменице од мрака до поноћи на једну кућу. Позван је вампир из околине Призрена и убио љугата. Исти известилац даље каже да је пре 30 година умро хоџа Хафиз Паласка из Ђаковице и постао љугат. Лутао је по стајама и убијао говеда. И њега је открио и убио вампир из околине Призрена.

Овај известилац шеитски свештеник, ближе објашњава да је љугат невидљив, да га вампири препознају по белој одећи и чаршавима у којима је био сахрањен. Вампир га једино може приметити зато што је син љугата. Он га убија пушком. У моменту погубљења љугата вампир чује неки крик и примећује остатак љугата у виду мале капи крви или незнатног трага по земљи. У моменту убијања на вампира се мора полити канта воде да би се овај сачувао у животу од остатка љугата који се распрши на све стране. Од неког хоће из Ругова чуо је да се забада лучев колац у гроб оном који се појављује као љугат. Пошто лучевим колцем пробију главу леша, верују да се љугат више неће појавити међу живима. Иначе, вампира као ванбрачне деце је мало. Постоји један у околини Призрена, стар 70–80 година, врло "вешт" у откривању љугата. Он се бави у виду заната и за награду њиховим убијањима. То је специјализовани џелат за љугате.

То нису само легенде у које народ верује. Данас би се тешко могао наћи човек средњих година који не би могао навести неки случај убијања љугата.

Циљ овог саопштења није религијско објашњење појаве љугата. За читаоце ће бити интересантније кад се убијање љугата повеже за древне арбанашке правне обичаје.

Када се наведено веровање у љугата повеже са другим арбанашким обичајима може се наћи његово рационално језгро. Наиме, у Албанаца постоји најстрожија забрана било каквог телесног додира одраслог мушкарца са туђом женом. Такав додир може да има за последицу подметање наследника туђе крви фису у чијој се кући роди дете. Ко се огреши о забрану прељубе запада у неопростиви крвни дуг. Кућа из које је обешчашћена жена, дужна је да убије преступника, чиме пере свој образ и враћа част "силованој" жени. У случају сумње чека се да мушко дете одрасте, па се по сличности између њега и осумњиченог ванбрачног оца утврђује чији је. Ако такав син не личи брачном

већ ванбрачном оцу, позван је да убијањем ванбрачног оца или неког његовог мушкарца опере образ своје мајке и своје куће.

То је ваљало напоменути да би се објаснило зашто вампири као ванбрачни синови љугата "перу образ" својим мајкама и убијају своје ванбрачне очеве и зашто љугати око куће постављају исте знакове тријумфа као што би их оставили живи мушкарци који залазе у недозвољене односе са туђим женама.

Рационално објашњење веровања у љугата и вампире даје најугледнији судија међу Албанцима на Косову – Брахим Хоџа из Јуника (60 г.). Он се налази на челу Оде (судница) у Јунику. Ево шта он каже 10.10.1977:

– Жена је кључ за разумевање убијања љугата и појаву вампира. Кад жена без мужа остане гравидна и роди ванбрачно дете питање је чије је. Она не сме да покаже природног оца. Ако би га показала осудили би га на смрт, а и себе, зато што му се подала. Тако би дошло до њене погибије и погибије мушкарца са којим се оплодила. Осим тога, мушкарац који би био проказан могао би да се брани правдајућом заклетвом са саклетвеницима. Жена, будући да признаје своју нечасност, не би могла да нуди заклетву као оптужни доказ. Правдајућом заклетвом, мушкарац би се оправдао. То би нанело још већу срамоту кући и родбини ванбрачне мајке. Народ би причао да је имала посла са много мушкараца. У Оди у Јунику још се није чуло да је неко водио спор око утврђивања очинства. То није у обичају. Обичај је да жена која погреши буде убијена "једним метком" са човеком који се код ње затекне са развезаним учкуром. Често се жена преступница отера у род. Питање ванбрачне трудноће и ванбрачног очинства решила је религија. Да не би била узрок убиства, ванбрачна мајка саопштава да је дете зачела са љугатом, тј. са неким умрлим мушкарцем из куће или суседства. Народ хоће да верује да љугат није потпуно умро већ да се диже из гроба и невидљиво лута за женама из своје куће и села. Позивањем на љугата, жена се сматра оправданом. Љугату се није могла успротивити. Њено дете се прима у кућу да, пошто одрасте, пронађе свог ванбрачног оца и убије га. То дете се назива вампиром, који ће препознати свога оца – љугата. Убијањем љугата, вампир врши привидну освету. Он не убија живог човека већ појаву умрлог.

Исти известиоц наставља:

– Опасно је чекати да ванбрачни син порасте да може носити оружје. Пошто одрасте могло би се десити да га рођаци наговоре да убије живог човека коме је налик. А то би могао бити неко са његовог огњишта, рођак из суседства, побратим или кум, човек коме су познате биле породичне прилике жене са којом је погрешио. То би био грех. Осим тога, љугат се може поново појавити. Зато кућа у којој је рођено ванбрачно мушко дете практикује да најми другог одраслог вампира који ће наћи љугата и убити га. Као што се може најмити човек да изврши освету, тако се узима у најам вампир да убије љугата. Најмљени вампир је обично из даљег места. Њега позива господар куће која се жали на љугата. Убијањем љугата правда је задовољена. Није потребна никаква друга освета. Љугат се више неће појавити. Жена се више неће жалити да је убијени љугат напаствује. Она мора да прекине недозвољене односе. И њен партнер, обично близак, мора прекинути односе са њом. Иначе може да уследи права освета над човеком

коме је једном опроштено. Иначе, народ најчешће практикује да пре ванбрачне гравидности зове вампира да убије љугата. Чим се примети помор стоке, разбијање прозора, врата, крова куће, паљевина или други какав знак који личи на понижавање или упозорење куће, жене се пожале на љугате, а господар куће позива вампира да их пронађе и убије. После тога се зна да ће жене показати сваког насртљивца који покуша да са њима ступи у недоличне односе. Гоњење љугата има превентиван значај за чедност жена. Понекад и жене развијају причу о љугатима да би запретиле мушкарцима који покушавају да им се приближе. То обично чине удовице које нису увек наклоњене рођацима покојног мужа. Понекад причом о љугатима стављају до знања да би се радо вратиле у род ради удаје. Прича о љугатима може да послужи вереници као упозорење веренику да је што пре откупи и ожени. Жене инсценирају штете око куће и приписују их љугату да би принудиле мужеве да им се што пре врате кући – закључује поменути известилац. Исказ Бајрам Хусаја (55 г.) из руговског села Шкреље подударан је са предњим исказом.

Дакле, вампири су џелати над љугатима. Тих професионалних џелата-вампира који убијају љугате има у селу Вогово код Призрена. За убиство једног љугата наплаћивали су 1979. године и по 10.000 динара. То је уносно занимање.

Иначе вампир, син љугатов, остаје да живи у фамилији у којој је рођен, легитимни је члан фиса, природни прираштај куће и наслеђује. Љугата и вампира је сада све мање.

Веровање у љугате и вампире је веома старо. Известиоци знају да је религијског порекла. Хоџа Хисен Зумбери наводи да се ислам бори против веровања у љугате и вампире. Селим Келменди и Ибиш Кастрати наводе да у љугате и вампире верују још само старији људи који знају чак и имена љугата. Дед Ђинај (69 г.) потврђује постојање ове празноверице и код католика, а Ризо Бацовић каже да је постојала и у околини Плава. Нема сумње да је религијског порекла. Вероватно не потиче ни из хришћанства ни од ислама. Својом старином допире до старих грчких митова. Љугат се, према савременој албанској традицији, креће као ветар и оплођава. То подсећа на стари пелашки мит о оплодној моћи северног ветра. Према грчким митовима ополођавање жена приписивано је Северцу.[77]

О могућности озбиљног правдања ванбрачног очинства оплођивањем од љугата постоје различита мишљења. Неки известиоци као Шаља Реџо из Пећи искључују такву могућност. Други, као Рам Брахим Зумбери сматрају да женска особа стварно може да зачне са љугатом и да јој то треба признати, ако се, пре него што је приметила ванбрачну гравидност, пожалила укућанима на љугата, чиме је ставила до знања да га треба убити. Тада јој материнство треба признати као да је брачно а ванбрачно дете легитимним.

Гравидност са љугатом правдају обично удовице које се породе по протеку године дана од мужевљеве смрти. Ако се удовица породи по протеку године дана од мужевљеве смрти питају је за ванбрачног оца. Ако је отац неко од

[77] Роберт Гревс, *Грчки митови*, превела Гордана Мартиновић, Београд, 1969, стр. 29–30.

мужевљеве браће жени се удовицом (левират). Кад је ванбрачни отац изван куће, пада у дуг крви према кући под чијом је влашћу удовица, а ова се отпушта у род са ванбрачним дететом. Тако је у Стреоцу и Раушићу. Родбина данас без наплате откупа удаје такву удовицу која са собом одведе и ванбрачно дете.

Фактички самом дому преминулог мужа треба правдање да је удова зачела са љугатом. Ванбрачни отац је највероватније нека мушка особа која се не може оженити удовом. Да ли легендом о љугату свекар заклања своје ванбрачно очинство? Он би зато имао разлог јер није у обичају да се свекар жени снахом. Једни известиоци (Шаља Рецо и Мухарем Бајоли) тврде да нису чули да се свекар био саживео са снахом. То би се сматрало великом срамотом. Насупрот томе дугогодишњи лекар у Јунику, који жели да остане анониман, тврди да му старији људи траже афродизијаке ради појачања полне моћи у општењу са снахама чији се мужеви налазе на раду у иностранству. То правдају разлогом да је корисније да они пруже полну наслађу својим снахама, него да је оне траже изван куће, "узму образ кући" и уведу их у крвне заваде. У околини Баковице свекар је 1983. године убио снаху зато што је одбила његову полну понуду, а у затвору се обесио од срамоте. Сама чињеница да се вампир прима као легитимно дете куће и да наслеђује наводи на закључак да је вампир блиски мушки сродник преминулог мужа, да ванбрачна мајка има у кући врло јак ослонац да се правда општењем са љугатом. Ту подршку јој може дати господар куће који не мора увек бити свекар удовице. Са фисовског гледишта између свекра и снахе нема никаквог крвног сродства. Контакт са снахом не би представљао инцест. Превађивање ванбрачног очинства на љугата спашава живот три укућанина – оца, мајке и сина. Трудноћа са ванбрачним оцем из исте куће није запрећена крвном осветом. То би разарало кућу. Један је критеријум када је ванбрачни отац лице изван куће, а други када је из исте куће из које је ванбрачна мајка – удовица. Странца треба убити, а свога треба сачувати помоћу легенде о љугату.

Религијска конструкција веровања у љугата и вампире одговара правним потребама и обичајима патријархалног племенског друштва бременитог крвном осветом ванбрачног сина над ванбрачним оцем. Ова религијско-правна комбинација има сврху да заштити ванбрачног оца, ванбрачну мајку и ванбрачно дете, поготово ако сви они припадају истој кући. Сујеверје је пренело ванбрачног оца у свет духова. Обичајно право гонило га је осветом. Али над умрлим могућа је освета само по форми. Њу врши вампир над љугатом. Објект освете постаје мистериозни дух умрлог. Тако је религија, прилагођена древном правном обичају потискивала праву освету сина над ванбрачним оцем. Обичај је ту конструкцију користио и у приватне сврхе, упозоравајући да је љугат убијен као што ће бити убијен сваки ванбрачни отац или мушкарац који зађе у недозвољене односе са туђим женама. Иначе, древно веровање у љугате представља и развиће религије и права. Религија је наставила свој пут мистичним веровањем у самооплођење жене, а право је тражило регулативу ванбрачног очинства. Но то је био процес који је трајао хиљадама година, кроз које се древни обичаји сачувани у Албанаца нису много мењали.

ОСПОРАВАЊЕ ОЧИНСТВА ПО АЛБАНСКОМ ОБИЧАЈУ

У оскудним споменицима племенског друштва свих народа нису сачувани трагови спорова везаних за оспоравање очинства. Код нас се још само код Албанаца на Косову, где су сачувани свежи трагови родовског друштва и племенских обичаја, могу тражити примери оспоравања очинства. Код тог питања, као и код истраживања осталих племенских обичаја, ваља полазити од ових методолошких поставки: положаја жене у патријархалном фису, крвне освете и заштите.

Као што је познато, жена се стиче куповином за цену која је једнака цени половине мушке крви. Другу половину њезине вредности тазбина поклања зету да би резервисала заштиту одиве. Деца припадају оцу. Мушка деца треба да служе заштити фамилије, очевог рода и привређивању. Недозвољена веза међу половима је строго забрањена и запречена крвним завадама и поновљеним осветама.

У племенском друштву не постоје друштвене претпоставке за оспоравање очинства. Не постоје државни судови, власт, ни медицинска експертиза. Дете рођено у браку сматра се легитимним. Нико нема ни права ни могућност да оспори његово очинство. Легитимно очинство изједначава се са природним. Тако је често и у случају усвојења. Усвојење настаје када једна женидбена веза не резултира породом, а муж нема средстава да купи другу жену. Тада отац који има више деце, обично блиски рођак, поклања једно, најчешће мушко дете, свом рођаку. То дете брани и наслеђује усвојиоца. Код Рома на Косову има случајева и продаје деце усвојиоцу. Код Албанаца се не продају мушка деца. Она су храниоци и браниоци свога рода.

По обичајима, легитимни отац не може оспорити очинство детета. То би било инфамно. Он је дужан да чува своју жену од прељубе. Прељубу може доказати смо на један начин – затицањем жене *in flagranti*, уз одраслу мушку особу са "развезаним учкуром". Тада је обавезан да "опере свој образ", да се освети убиством преступника. Ако убије оба преступника – мушкарца и жену – дужан је да плати њеном роду половину крвнине. Другу половину платио је приликом куповине жене. Ако је жену затекао у недозвољеном односу са рођаком, обично зароби преступника и задржава га као залогу док од његовог господара куће (алб. *zoti të shëpisë*) наплати износ потребан за куповину друге жене и остале женидбене трошкове ("до последње цигарете"). Затим жену – преступницу враћа у род и са њом разводи брак. Но, деца коју је она родила у браку припадају легитимном оцу.

Ако би оспоравао очинство легитимном детету муж би био дужан да разведе брак, да штетује све женидбене издатке и, што је најгоре и најтеже, да јавно призна своју инфамију због немоћи да сачува жену, да отера дете испод своје власти (сл. *patria potestas* код Римљана, алб. *fuqia*), да гони крвном

осветом осумњиченог природног оца, и да трпи поновљену освету. То није у његовом интересу. Корисније му је не упадати у крвне заваде и освете, задржати жену, удајом продати женско дете, а мушко држати по својом *fuqia*, која му даје неограничену власт над дететом. Може га употребљавати за рад или ратовање.

Мајка не може оспоравати очинство детета из легитимног брака. Она је објекат а не субјект права. Порицањем легитимног очинства детета рођеног у браку признала би своју прељубу и нанела инфамију дому и роду. Муж би је могао вратити у род уз забрану преудаје, која повлачи за собом сексуалну апстиненцију због тога што се нико са њоме не би смео оженити, а недозвољени однос са рођацима представљао би родоскврњење које се гони убиством. Осим тога, признањем прељубе дозволила би мужу да је употреби као "клопку" мушкој особи са којом је преступила па да их обоје убије *in flagranti*. Дакле, оспоравањем очинства мајка би изложила опасностима и свој живот и живот ванбрачног партнера. И жена је под *fuqia* мужа.

Будући под *fuqia* господара куће, обично легитимног оца, дете нема правне могућности да оспори легитимно очинство. Оно не може ни да сумња у природно очинство легитимног оца.

Трећа лица немају никаквог права ни могућности да оспоравају очинство детета у туђој кући. Кућа је аутономна и нико нема права да се меша у њене унутрашње послове. Свако сумњичење сматрало би се набацивањем инфамије што се гони крвном осветом.

Обичајни судије у с. Метохији једногласно потврђују да обичајни судови (алб. *pleqnia*) немају спорова око оспоравања очинства. То не значи да у сваком случају постоји подударност природног и легитимног очинства. Али ни данас, у условима развијене медицинске науке и организованог државног судства, готово нема случајева покретања поступка за оспоравање очинства. Стари обичаји су још веома јаки па се очинство не оспорава већ се недозвољен однос међу половима гони крвном осветом.

У току дугогодишњег бављења адвокатском праксом и двадесетогодишњег истраживања албанских обичаја сазнао сам за четири различита примера оспоравања очинства. У првом примеру ванбрачни син је употребљен као извршилац крвне освете над породицом природног оца. У другом случају отац је оспоравао очинство своје легитимне деце да би доказао прељубу жене и тиме се ослободио плаћања дужне крвнине. Трећи пример показује како мајка оспоравањем очинства покушава да у бракоразводној парници задржи децу ради неге, издржавања и васпитања. У четвртом примеру ванбрачни отац је покренуо поступак ради оспоравања очинства легитимном оцу који није извршио уговорну обавезу.

Ево тих примера:

1. Пре више од тридесет година, жена из фамилије Т. у Долцу роди сина. По спољној физиономији дете је упадљиво личило деци из фамилије кума и суседа Б. Легитимни отац је све више сумњао да је и природни отац. Обичаји су му наметали обавезу да га прихвати као своје. Не зна се да ли је од супруге изнудио признање ко је природни отац. Дуго година је припремао крвну освету. Почео је тиме што је јасно почео да ставља до знања ко је природни отац

детета. Дете је одевао истоврсном одећом као што је Б. одевао своје синове. Поткресавао му је бркове као Б. својим синовима. Упутио га је на одслужење војног рока када и Б. свог легитимног сина. Трудио се да момак буде што више налик претпостављеној природној браћи, а што више различит од своје легитимне браће. Средина га је почела називати презименом Б. О томе је момак обавестио легитимног оца под чијом је *fuqia* био. Овај му нареди да "опере част" своје мајке и освети се над синовима из куће Б. Момак то изврши 1968. године.[78] Прави повод и мотив остао је непознат државном суду. Али рођаци убице ван суда су знали прави разлог и у поверењу саопштили да је извршена "најслађа освета" јер је "крв убила своју (слично римском *sui*) крв". Ако кућа Б. узврати осветом над убицом опет ће убити "свога". Ако га не убије ради освете, легитимни отац може га жртвовати у каквом другом сукобу. Све зависи од *fuqia* легитимног оца. Може му дозволити и наслеђивање.

2. Пре десет година, један припадник фиса Б. из Дубовика, наводно у свађи око међа, убије рођака и би осуђен од државног суда. После шест гоина, оштећена породица, под претњом освете затражи крвнину од убичиног брата Б. Овај је одговорио да не дугује крвнину зато што је прави повод убиства не свађа око међа како је утврдио државни суд већ прељуба убијеног са снахом убице Н., а обичаји дозвољавају убиства због прељубе. Оштећена кућа је реплицирала да убица није затечен *in flagranti*, а обичајни судије су подржавале ову реплику. Зато брат убице затражи развод брака пред државним судом. Н. се пред судом бранила да је тужба срачуната на избегавање плаћања крвнине за коју тужилац може купити две млађе жене.[79] Да би доказао прељубу жене, тужилац поведе нов спор којим је порицао очинство своја три детета старости 8–18 година.[80] Државни суд је одбацио тужбу, а обичајни судови су заузели став да у таквој ситуацији тужилац треба да отпусти испод своје *fuqia* децу чије очинство оспорава и да их преда мајци. Тужилац није прихватио ниједну одлуку ни медицинску експертизу коју је нудила тужена Н.

3. К. С. из Почешћа код Пећи одлучи да поведе бракоразводну парницу против И. Р. из Заушља код Билеће. У браку су имали само четири кћери. Муж је хтео мушког наследника који би га у старости могао хранити и бранити. Намеравао је да, по обичају, кћери задржи под својом *fuqia* док их уда. Сазнавши за његову намеру, жена са две старије девојчице пође у свој род код Билеће. Муж дође у Билећу да врати кћери у Почешће, али мајка изјави да му не може дати децу зато што он није њихов природни отац. Ван Косова муж није могао изнуђивати признање са ким је жена учинила прељубу нити одвести децу чије му је очинство оспорено. Зато је у бракоразводној тужби захтевао да му се повере на негу и издржавање само две млађе кћери. Није тражио оспоравање свог очинства оних старијих, које су поверене мајци. Суд је одлучио сагласно вољи парничара[81].

4. У периоду 1960–1962. стерилни лекар закључи уговор са берберином и обавеза се да ће овоме исплатити два милиона динара ако успе да оплоди

[78] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 10/71
[79] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 497/80
[80] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 155/81
[81] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 446/80

његову жену и добије сина. Берберин је успео и поставио захтев да му лекар исплати уговорену награду. Лекар је одбијао исплату. Зато берберин покрену спор пред Окружним судом у Приштини тражећи уговорену награду уз претњу да ће за случај неуспеха у овој парници оспорити легитимно очинство детета и тражити да дете пређе под његову *fuqia* (саопштење Вукоја Јоковића, адвоката из Приштине).

Да закључимо. Сва деца рођена у кући налазе се под *fuqia* господара куће и припадају кући. Обичајни судови не суде спорове о оспоравању очинства. Тај проблем решава господар куће (*zoti të shtëpisë*). Ни пред државним судовима се, сем ако су намештени, не јављају спорови за оспоравање очинства. Слично као у римском праву.

АРБАНАШКА БЕСА И ПОДМЕТНУТИ НАСЛЕДНИЦИ

Племенско друштво нема поуздања у подметнуте наследнике нити их може укључити у род и племе. Оно се боји да ће га подметнути наследници увући у крвне међусобне обрачуне. Зато наређује подметнутим наследницима да лише живота своје природне очеве или браћу по оцу, чиме се прекида трајна веза (женска беса) мајке са природним а нелегитимним оцем. Потом се излаже крвној освети подметнути наследник или се предаје родовској групи природног оца да она са њим поступи по свом нахођењу. Тиме га лишава могућности наслеђивања и стварања туђе лозе у свом племену. Тако је било код многих старих народа на датом ступњу развитка, а код Албанаца још и данас. То је један од узрока велике ксенофобије код Албанаца.

Занимљив је положај подметнутих наследника у родовском друштву, у коме постоји својина, наслеђивање, купопродаја жена, крвна освета, беса слична римској *fides*, женска беса која би се могла упоређивати са *mala fides* код Римљана, моћ господара куће (арбанашка *fuqia*, слична *patria potectatem* код Римљана). То се још може посматрати код арбанашких сељака у северној Метохији.

Одмах треба рећи да женско лице, па ни кћи, не може бити наследник па ни подметнути наследник. Ако се деси да се роди кћи, чији легитимни и природни отац није исто лице, ствар се релативно просто решава. Легитимном оцу припада кћер, он над њом стиче власт, моћ (алб. *fuqia*) као над сваким плодом који роди његова њива (читај жена), па ће је још док је мала верити, узети за њу купопродајну цену и удати. Тако ће пренети своју *fuqia* на њеног мужа, неће бити оштећен, већ ће профитирати за износ цене добијене продајом кћери. Неће се ни знати да природни и легитимни отац нису исто лице.

Тежи је положај мушких особа кад легитимни и природни отац нису исто лице. Албанци на селу немају средстава за утврђивање очинства (експертиза, итд.). Али они загледају сваког мушкарчића да би утврдили на кога личи. Ако је сличан оцу, деди, рођаку, братственику, припаднику фиса легитимног оца или ујацима, сматрају да је легитимни отац исто лице. Ако на њих не личи, распитују се на кога личи, испитују мајку и друге женске особе ко би могао бити природни отац детета па се у кући спроводи тајна истрага. Претпоставља се да је наследник подметнут и намеће обавеза да се пронађе природни отац са којим је мајка детета везала женску бесу. Над мајком успоставе посебни надзор и мушкарци и жене. Кад пронађу мушкарца са којим та мајка одржава недозвољене односе, убију га на лицу места – *in flagranti*. Убиство је дозвољено док је преступнику развезан учкур. Али, ако жена осети да је прате и обавести преступника да се од ње одбије, нико га не сме убити без западања у крвни дуг. А подметнути наследник остаје у кући легитимног оца.

Сва легитимна мушка деца наслеђују имовину оца под чијом су влашћу. Легитимни отац се боји да ће га наследити син који није његовог порекла, а са којим треба да проведе цео живот, плати трошкове његове женидбе, да од њега не може добити своју лозу, да се од њега не може надати да ће га у случају потребе осветити, да уводи туђу "крв" у свој фис и да са њиме треба да почива на истом гробљу. Легитимни отац се, такође, боји да легитимни син, по наговору мајке, може осветити свог природног оца и тако увући своју кућу у ланац крвних освета. По наговору природног оца, посредством своје мајке, легигимни син може убити и легитимног оца и тако ослободити своју мајку нежељене брачне везе и омогућити јој да "отвори уста" те као удова изабере себи за мужа његовог природног оца. Постоји страх да жена може на најподмуклији начин да се ослободи нежељене брачне везе, па и убиством легитимног мужа, само да би се удала за човека коме је дала своју бесу и кога воли. Тако је легитимни отац у опасности од женске бесе: може бити лишен живота, жене и имовине – све у корист туђина. То је један од узрока оне велике ксенофобије у родовском друштву.

Зато је у обичаје уведено да легитимни син треба да разори женску бесу своје мајке и свог природног оца. То чини убиством. Користећи своју *fuqia*, легитимни отац наређује легитимном сину да убије природног оца или неког од браће по природном оцу. То се убиство дуго припрема. Легитимни син се фризира, одева, обува у време и на начин као то чине његова браћа по природном оцу. Од малена треба да што више личи на њих да их свет не би могао разликовати. Тиме се ставља до знања фисовској јавности да се у кући зна ко је природни отац легитимног сина и да се припрема убиство природног – нелегитимног оца. Затим, будућег убицу задиркује фис: "Видиш се у огледалу, сви кажу да ти личиш на тога и тога који ти је природни отац. Твоја мајка је са њим везала бесу. Јеси ли јунак да опереш част своје мајке и уђуткаш људе који те брукају да ти не припадаш нашем фису?" Најзад, направи се неки лажни повод и смисли неистинит мотив за свађу, злочиначки план и убиство природног оца од нелегитимног сина. Такав је случај био у Долцу код Клине у северној Метохији 1970. године. Додуше, природни отац је био већ умро, па је убијен један од његових синова. У сали Окружног суда у Пећи оптужени је толико личио на оштећене да је суд мешао њихова имена. Тако је разорена једна женска беса везана за човека који је већ био умро!

Убиством природног оца убицу прихвата кућа и фис за чији је рачун извршено убиство: бране га пред судом, издржавају у затвору, ожене и дозвољавају да наследи земљу.

Али и он је изложен опасности погибије. Убиство које је учинио не може се правдати по обичајима јер убијени није затечен *in flagranti*. Убица запада у крвни дуг. Кућа природног оца тежи да му се освети. Баш то и хоће кућа његовог легитимног оца. Зато га излаже опасностима слободног кретања и када нема дозволу од оштећене стране – бесу или нуди да им га предају (римски *deditio*). Ако се поновљена освета изврши над природним сином или братом, кућа легитимног наследника није оштећена. Она је у добити. Подметнути наследник неће наследити. Зато Албанци пословично кажу: "Најслађе је кад своја крв убија своју крв." Убица из Долца је наслутио

опасност погибије па је узео свој наследни део од легитимне браће и одселио се у Хрватску. Верује се да га је томе мајка научила, удаљила га из средине и спасила од освете.

Кад се из овог угла сагледа положај подметнутог наследника, његовог легитимног и природног оца, бива јасније зашто су, у старом и средњем веку, велике религије истакле као божију заповест – забрану прељубе.

ОГЊИШТЕ И НАСЛЕЂИВАЊЕ

Наслеђивање је установа кроз коју се сагледава друштво. Она је проучена у капиталистичком и у феудалном поретку. Овде нас занима наслеђивање у друштву албанских племенских заједница на Косову, и то у фази кад је готово напуштен колективни облик својине, али где је још сачувана велика породична задруга у којој се не примењују никакви законски прописи о наслеђивању, нити постоје средства заштите као у позитивном праву. У том друштву наслеђивање се не може одвојити од огњишта.

У патријархалном племенском друштву огњиште је светиња, која служи продужењу рода, економској и личној сигурности, својој и туђој заштити. У физичком смислу огњиште је кућна просторија у којој се ложи и одржава ватра. То је највећа просторија у кући, намештена и застрта за дневни боравак свих мушких и коначиште неожењених мушкараца. На огњишту је трпеза, за којом се обедује и узима "со и хлеб" – највиши симбол солидарности и гостопримства.[82] Уз огњиште је место за господара куће, који, одатле, као са каквог престола, издаје обавезне радне налоге и заповести мушким укућанима. Ту је зборница мушкараца, њихово оружје, благајна.

Огњиште је место радости и жалости, школа, болница, судница, затвор, уточиште, светилиште. На њему су стално настањени *своји*. Ту први пут узимају у наручја очеви синове, дедови унуке, стричеви синовце. Ту мушкарци проводе часове игре и разоноде. Огњиште је школа за мушку омладину, која се још од детињства одгаја на традицији и обичајима, како бранити кућу и чувати бесу. Ту се закључују најважнији правни послови – веридбе, купопродаје некретнина итд. Ту се доносе одлуке о рату и миру, дају привремене дозволе за слободу кретања (бесе), праштају дугови у крви и врше умири крви, наплаћује крвнина. На огњишту се затварају дужници крви пред страхом од освете. Ту се окупљају већа старaца да пресуђују спорове и нагоде завађене и оштећене: ту се полаже заклетва са заклетвеницима[83]. Ту дужник даје свечану обавезу и овлашћење личном јемцу (алб. *dorzon*) и залаже живот за обавезу[84].

На огњишту се дочекују гости и пријатељи. Оно је место утока дужника крви и угрожених који траже заштиту[85]. Ту се одлучује о сигурности угрожених и гоњењу вероломника.

Уз огњиште се лече болесни[86]. Оно је место жалости одакле се износе мртви мушкарци и где се примају саучешћа. Просторија у којој се налази

[82] Georges Davy, *La foi jurée*, Париз, 1922, стр. 46.
[83] Милутин Р. Ђуричић, *Арбанашка заклетва – беја*, посебан отисак из књиге "*Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена*", књ. 46, ЈАЗУ, Загреб, 1975, стр. 63.
[84] Милутин Р. Ђуричић, *Лично јемство у арбанашком обичајном праву – дорзонија*, докторска дисертација, брањена на Правном факултету у Београду октобра 1973. године, стр. 1–503 (рукопис).
[85] Ibid., стр. 145. и даље.

огњиште јесте пророчиште и храм. У њој се пророкује гледањем у бравље плећке. Ту се предсказују зла и добра времена и појединачне судбине[87]; ту се тумаче сновиђења. На огњишту се држе књиге и иконе; ту Албанци – католици славе крсну славу, а Албанци – муслимани на селу одржавају богослужења.[88]

Огњиште је економска и војна јединица братства и племена. Свако огњиште шаље по једног мушкарца на братственичку скупштину или на скупштину села, а у турско време било је дужно и да даје по једног мушкарца за војну службу. Према броју огњишта наплаћивао се порез у селима.

У правном смислу огњиште је збир мушких укућана. Без мушке главе нема огњишта. Без мушке главе оно се сматра угашеним, пустим. Жене не представљају огњиште. Оно је за њих неприступачно. На огњишту одржавају ред и чистоћу само мушкарци. Они послужују госте. Жене могу непримећено доћи до врата огњишта и ту стати као пред светим дверима. Оне не смеју чути војне одлуке већа мушкараца, јер потичу из других фисова или ће се тамо удати (егзогамија). Оне имају своје одаје резервисане за спремање хране и свој дневни боравак, далеко од погледа страног мушкарца.

Огњишту служи сва остала имовина: ложница за ожењене, жене за рађање мушког потомства (женско дете је баласт за кућу), штале за крупну и торови за ситну стоку, млекарници, амбари, сењаци – све то утврђено високом оградом, непремостивом за странца. Огњишту служи и обрадиво земљиште – њиве, ливаде, пашњаци, забели и шуме, воденице у приватној својини или колективном власништву више огњишта, која их користе обредицом. Њему служи и право на зимску испашу свих неограђених земљишта у селу, као и на летњу пашу по планинским пашњацима братстава. Огњиште ("темељ куће") је неотуђиво, као што су неотуђива колективна права у братственичкој заједници (право на летњу попашу у планини, колективно коришћење шума и сл.). Збир свих чланова породице окупљених око једног огњишта назива се фамилија. Фамилија са покретном и непокретном имовином која служи огњишту назива се кућа.

Смрт члана фамилије није од значаја за наслеђивање. Огњиште тиме губи једног војника или само једну радну снагу. Тада се кућа налази у жалости[89]. Смрт мужа отвара питање положаја његове удове. Ако је млађа, може наставити да служи огњишту ступањем у левиратски брак или бити отпуштена свом родитељском дому, с ограничењем преудаје или без тога[90]. Деца остају на

---

86 Известилац Селман Ука, окружни јавни тужилац у Пећи, саопштава да на огњишту господари кућа посипају мушку децу брашном у уверењу да ће их излечити.

87 Известилац Зумбер Шаби из Пећи (62 г.) саопштава 30.7.1977. степен уверења у прорицања. Мушкарцу је предсказано да му се жена налази у загрљају с неким. С пушком у руци пожури у своју ложницу, верујући да ће је затећи *in flagranti*. Али је нашао жену у загрљају шестомесечног сина.

88 Албанци – муслимани у селима Метохије у већини су примили ислам крајем XVIII и почетком XIX в. По селима нису стигли да саграде џамије. Уместо јавних, одржавају приватна богослужења, често без суделовања свештеника, предвођени најстаријим дедом. Док траје рамазански пост, огњишта за молитву мењају недељно. Таквих случајева има у селима општине Исток и у Ругови.

89 Време жалости има правне последице. Тада се не наплаћују дугови од ожалошћеног огњишта. Трајало је различито. Кад умре угледни племенски првак, саучешћа су се примала и за годину дана. Сада је направљен "*suljm*" (договор) да време жалости траје само 3 дана, али на селу траје и дуже.

90 М. Р. Ђурић, *op. cit.*, стр. 222 и даље.

огњишту, у фамилији мужа. Смрт жене може бити повод да огњиште постави питање поновне женидбе удовца; то је само материјално питање.

Огњиште се потреса смрћу господара куће. Њега треба неко од мушкараца с огњишта да наследи у распоредној, дисциплинској, војној и репрезентативној функцији, јер он представља кућу. Али новог господара куће бира веће мушкараца, без икаква наследноправног реда. Функција господара куће поверава се најспособнијем мушкарцу који "уме да се понаша с људима". Дакле, господарство у кући се не наслеђује. Не наслеђује се ни барјактарство, као војничка функција преминулог. Мој известилац Рустем Шаља из Добре Воде каже да барјак на фронту погинулог барјактара узима рођак који се ту нађе за време битке. Ако барјактар умре природном смрћу, барјак ће наследити најспособнији мушкарац с његова огњишта – извештава Шаља Сали Мета из Ђаковице.

Иначе, смрћу члана фамилије не отвара се наследство, не врши се никакав попис имовине. Човек је умро, али остало је његово огњиште – мушкарци у кући. Они настављају своје послове да држе и бране огњиште, обрађују имање, располажу њиме и увећавају га. Обичаји не познају расправу заоставштине. Право наслеђивања и оставински поступак прописује држава, чију ингеренцију не поштује огњиште. Оно се мора покорити државним прописима о плаћању пореза и других дажбина, одазивању на војну службу итд., али не и законодавству о наслеђивању. А обичаји не познају правна средства која би присиљавала на провођење оставинског поступка и поштовање наследних редова.

Обичаји познају само уставну деобу кућне заједнице. Деобу врше мушкарци с огњишта, без икаква утврђеног реда. Врши се деоба фамилије и имовине. Али, за деобу нема никаквог обичајног суда који би присиљавао или одређивао њен начин. За послове деобе не окупља се веће стараца. То је интерни посао куће. У послове деобе може се, понекад, умешати братственичка скупштина. Али ни она не поставља присилне извршитеље – *dorzone*.

При деоби се поштују извесни обичаји. Деоба се врши после припрема, чији је циљ да се старо огњиште не разори, већ да се створе нова огњишта. Зато се, у припремању деобе, уз постојећу кућу, сагради друга – ново огњиште за оне који ће напустити старо. Отуда збир суседних кућа у једној сеоској махали чине крвни сродници који су својевремено били на једном огњишту и код којих се сачувала одрамбена солидарност.

Деоба фамилије не врши се по неким крутим правилима. Обичај је да жена и деца припадну заједници мужа, односно оца. Но није увек тако. Муж може припасти огњишту једног, а мајка фамилији другог сина. Жена из левиратског брака може да пође с одељеним синовима из првог брака. Кад се дели велика породична задруга, рођена браћа формирају једно, а њихова браћа од стричева друго огњиште. Али неки мушкарац може остати и у кућној заједници своје браће од стричева, а не са својом рођеном браћом. Обичај је да са деобничаром без деце остане мушко дете његовог брата или брата од стрица. Деоба фамилије увелико зависи од узајамне наклоности деобничара.

Деоба имовине врши се на миран начин или уз свађу. Деоба је мирна кад се врши због намножености фамилије, кад огњиште постане тесно. Као што се роје пчеле, тако се и кућа дели – каже Шаља Сали Мета из Ђаковице. Тада се

имовина подели на миран начин. Деоба уз свађу је последица размирица насталих на заједничком огњишту. Оне се не саопштавају изван куће. Разлози свађи обично су непослушност господару куће, неправичност или грамзивост господара куће, самовоља неког од мушких укућана или његово недозвољено понашање према снахама, свађа између ужих породица из исте породичне задруге, крвне заваде у кући итд. (Исказ Зумбера Шабија из Пећи од 30.7.1977) Деобом уз свађу издваја се непослушни син, братанац или унук са својом ужом породицом. Тада се деобничари тешко споразумевају о деоби имовине. Потребна им је помоћ братственичке скупштине или фисовског првака, понекад и ујака. Нема никаква правила колико ће се имовине дати непослушном. Он се мора задовољити оним што добије. Скупштина братства не може утврђивати наследни део.

Имовина се дели само међу мушкарцима. Женска лица немају право на део ни по основу наслеђивања ни по основу течевине. Огњиште без мушкараца је пусто. Имовину пустог огњишта преузимају одељени стричеви и браћа од стричева или рођаци макар "стотог степена сродства" по мушкој лози.[91] Они преузимају и женску фамилију пустог огњишта. Ако су у пустој кући остале удаваче или жене које су из њс удаване, најближи брат од стрица (обично онај који се последњи оделио – прим. М. Ђ.) преселиће се на пусто огњиште или жене с њега довести у своју кућу.[92] Јер, Албанка ништа не наслеђује ни од покућства. По обичајима, одива је вишак у кући.[93] Жена нема право да наслеђује ни од родитеља ни од мужа. То право немају ни потомци удате кћери на имовину њеног оца. "Нека не покушавају унуци по млеку да се настане на имању умрлог ујака, који иза себе није оставио мушког потомства. Нека не иду женини родитељи да се настане на имању свога умрлог зета који није оставио наследнике. Нека се не мешају родови једног барјака с родовима другог барјака. Ако умру сви мушкарци из једне куће, а сто девојака да су се удале из те куће, ни оне ни њихови синови немају право да се мешају у заоставштину умрлих, јер унук по млеку (женска лоза – Д. Ђ.) не наслеђује умрлог ујака."[94] Женска лица су објект, а не субјект деобе. И у граду тешко долазе до својих наследних права. Тако, на пример, Ајша Мумџија из Пећи води 14 година парницу да наследи своју мајку Зухру. Зухра је још пре рата наследила свога мужа Ибрахима Љубушу. Али за време окупације (1941–44) далеки рођаци пок. Ибрахима нису признавали наслеђивање жена и запосели су Зухрину оставштину. После рата су се представили као тобожњи једини законски наследници пок. Ибрахима, иако не знају у ком су степену сродства с њиме.[95] На с. Метохију се не може применити казивање Богишићева известиоца да се мајкама и женама без деце даје део или одређује какав износ за издржавање.[96] Дакле, из наслеђивања се потпуно искључују женска лица.[97]

---

[91] A. Shtjefen Konst. Djeçov, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkodër, 1933, par. 97.
[92] *Ibid.*, par. 96.
[93] *Ibid.*, par. 44.
[94] *Ibid.*, пар. 91–91.
[95] Списи Општинског суда у Пећи, О. бр. 5/55 и Окружног суда у Пећи, П. 456/63.
[96] Валтазар Богишић, *Закон Леке Дукађина* (текст који је Богишићу доставио Јован Лазовић 1. децембра 1894.), Анали Правног факултета Београд, октобар-децембар, 1956, I/58.
[97] Милутин Ђуричић, *Положај жене у шиптарском обичајном праву*, Виша економско-комерцијална школа у Пећи, Зборник радова, Књ. II, Пећ, 1965, стр. 139. и даље.

Обично се на деоби на једнак начин третира старевина (имовина остала од предака) и течевина. Течевина прираста старевини. Течевина и старевина чине јединствену деобну масу. Земља "купљеница" не разликује се од старевине, осим ако је несигурна због могуће евикције. Тада се "купљеница" дели према броју деобничара да би се солидарно бранила од могућих евинцијената. Дакле, у обичајима не постоји оставинска, већ деобна маса.

Имовина се дели према броју браће или синова који потичу од једног претка. Ту као да се примењује неки наследноправни кључ. Али то не мора увек и бити. Син од живог оца, а унук од живог деда може тражити свој део. Смрт оставиоца, дакле, није услов да мушки потомак добије свој део у имовини куће. Ако би се деда, односно отац успротивио таквом захтеву, тржилац деобе ће се обратити братственичкој скупштини, која ће принудити огњиште да му да његов део. Такав деобничар неће имати право да тражи какву нову деобу или наследство после смрти умрлог му претка. Осим тога, бројно јачи и утицајни деобничари могу узети и више имовине него што би им припало по наследном кључу. Деобом се, наиме, не расправља заоставштина, већ се дели имовина. Ту се не поштује никакво *ius stricti* већ се хоће *ius aequi*, равнотежа која одговара подели фамилије. Дакле, наследноправни кључ се не мора примењивати код деобе. Она не представља расправу заоставштине.

Свој је онај ко је на огњишту. Једном одељени нема шта више да тражи са старог огњишта. Мушкарци на огњишту одржавају имовину стечену деобом и теку нову. Огњиште наслеђује фамилију и кућу, а не сродник с другог огњишта. Тако, на пример, ако на деоби са синовима отац узме свој део, његов део ће наследити синови с којима је био на истом огњишту у моменту смрти, а не и одељени синови. Зато се у с. Метохији не може узети као правило казивање Богишићева известиоца да онај део који родитељи добију на деоби са синовима, после одбитка трошкова сахране, деле њихови синови на једнаке делове.[98] И даљи рођак на огњишту ближи је од одељеног сродника ближег по крви. Таквог с огњишта нико не може удаљити. Тако, на пример, Бајрам и Даута Алимусаја из Горњег Стреоца нико није могао да удаљи с имовине иза смрти Брахима Алимусаја, њихова даљег стрица, који је умро на њиховом заједничком огњишту. Братственичка скупштина није дала по крви ближим сродницима пок. Брахима да га наследе, јер живе на другом огњишту. Зато су били присиљени да се обрате државном суду, где се безуспешно води поступак већ 12 година.[99] Дакле, у обичајима нема никакве чврстине наследних редова.

Читава имовина огњишта представља основу за продужење врсте и заштиту. Из те заједничке имовине плаћају се трошкови за набавку жена неожењенима. Они морају имати своје жене, где ће "сејати своје семе да добију мушку децу" – кажу известиоци. Имовина огњишта се троши и за плаћање крвнине. Ако неко из куће убије другог изван куће, крвнину ће платити огњиште убице. Плаћена крвнина неће му се урачунати приликом деобе. Ако је унутар куће дошло до погибије једног мушкарца од стране другог, на деоби ће се од заједничке имовине дати нешто више оштећеној ужој породици. То јој се даје на име крвнине, којом се хоће избећи касиија завада и освета међу

98 В. Богишић, *op. cit.*, I/58.
99 Списи Општинског суда у Пећи, О. бр. 201/65 и Окружног суда у Пећи, П. бр. 60/66.

одељенима. Такво располагање имовином куће доказује да у обичајима није од значаја наслеђивање већ продужетак огњишта и одбрана.

Наслеђивање је установа која одговара друштву у којем држава зајемчује личну и имовинску сигурност. Установа наслеђивања не би одговарала племенском друштву, где такве заштите нема. Племе, братство и огњиште су основни чиниоци заштите. Остварење наслеђа иза смрти појединца и деоба његове заоставштине разарала би огњиште и слабила заштиту. Свака деоба значи не само економско већ и војничко слабљење огњишта, лабављење односа солидарности људи који су "на једном хлебу". Деоба се сматра болом и тугом, којом приликом се не изјављује саучешће. Али рођаци и познаници посећују подељене да их опомену да сачувају солидарност коју су имали на заједничком огњишту и да им пожеле успех и напредак ("беримет"). Дакле, племенско друштво није заинтересовано за наслеђивање и деобе, већ за бројност и војну снагу већих задружних колектива.

На основу свега изложеног сматрам да нису у праву они писци који истичу постојање наследног права у албанским обичајима и утврђују наследне редове. Наследног права нема тамо где нема оставинског поступка, оставинске масе, пописа заоставштине и друштвеног интереса за индивидуално наслеђивање. О наследном праву може се говорити само у класном друштву, које регулише државним прописима наслеђивање имовине и привилегија. Племенско друштво оружане демократије нема ни тела које би прописивало правила наследног права, ни интереса за класну диференцијацију. Међутим, Ђечов је занемарио те чињенице и сам "прописао" наследно право и наследне редове[100], право репрезентације, па чак и одредбе о тестаменту[101]. Тиме је направио груб фалсификат[102], приказујући оно што би му било мило, а не оно што јест. Тиме је осавременио племенске обичаје и поставио се као да је албански законодавац. Чак је и своју збирку назвао закоником, иако се албански обичаји не могу везивати за законодавни рад Албанаца[103]. За Ђечовом се повео и др Пуповци, који је у свом раду "Грађанскоправни односи у Законику (!) Леке Дукађинија" писао о законском и тестаменталном наслеђивању, легатима итд., иако је уочио непоузданост Ђечовљеве збирке[104]. Осавремењавањем обичаји губе свој смисао и своју лепоту. А сачувани албански обичаји су драгоценост не само за правну историју, етнологију и фолклор.

Пуповци је добро уочио шаренило код наслеђивања данас[105]. Али шаренило је последица утицаја црквеног и државног права на старе обичаје. Та права су

---

100 *Gjeçov*, *op. cit.*, par. 88, 96.

101 *Ibid.*, par. 105–106.

102 Ђечов је направио фалсификат можда и нехотично, тиме што је на основу личних опажања у XX веку покушао да кодификира обичајно право Албанаца и да га параграфски уобличи, па да га представи као Закон Леке Дукађинија. Полуобразовани људи не знају да је то конструкција католичког свештеника Ђечова (пореклом Хрват из Јањева), већ његову књигу примају као да је законски споменик средњег века. Иначе, на многим местима Ђечов прави и свесне фалсификате, као нпр. при писању о наслеђивању и тестаменту.

103 Милутин Р. Ђуричић, *Да ли је постојао Закон Леке Дукађина*, "Адвокатура" – часопис Адвокатске коморе Србије, год. II, број 2, април-јуни 1976, Београд, стр. 54–56.

104 Сурја Пуповци, *Грађанскоправни односи у Законику Леке Дукађинија*, Приштина, 1968, стр. 208–210.

105 С. Пуповци, *op. cit.*, стр. 188–207.

уносила кључеве наслеђивања, женска лица као наследнике, право репрезентације, утврђивање оставинске масе, тестаменте, легате, оставински поступак итд. Нарочито велик утицај имао је шеријат и католичка црква, а од 1918. године и наследно право у југословенској држави. Иначе и данас се деоба куће не сматра срећом, док се наследна права женских лица сматрају највећом несрећом[106]. Ни данас у обичајима нема оставинског поступка.

Истина, под утицајем савременог државног права долази све чешће до спорова деобничара пред државним судовима. То су дуге и тешке парнице, у којима савременим аршинима треба измерити прошлост. На обема странама јављају се десетине тужилаца и тужених. Породична задруга Фетаху из Раушића хтела је да јој редовни суд расправи и имовину стечену за војне заслуге 1878. године. Породична задруга из околине Дечана спорила се о томе како поделити имовину добивену по основу крвнине. Удовице без мушке деце траже судску заштиту да их мужевљево братство не истера са огњишта без икаквог наследног дела и течевине[107]. У свим тим парницама, у крају где нема земљишних књига, где је заоставштину тешко разлучити од течевине, странке се обично нагађају изван суда мешајући обичајно и позитивно право, а често и шеријат.

У обичајном праву Албанаца на Косову наслеђивање је везано за огњиште. Никаквих прописа о наслеђивању нема. Ни у поступку деобе имовине и фамилије не проводи се никакво наследно право. Огњиште наслеђује претке, а пусто огњиште – фис.

***

Предњи напис ослања се мање на литературу, а више на ауторово адвокатско контактирање с албанским сељацима из северне Метохије. Анкетирајући известиоце, добијао сам шаролике одговоре од којих су једни одговарали шеријету, други позитивном праву, трећи мешавини шеријата и обичаја. У јуну и јулу 1977. године поставио сам неколико питања обичајном судији Брахим Хоџи (60 г.) из Јуника, Шаља Сали Мету (59 г.) из Ђаковице, Рустем Шаљи (50 г.) из Добре Воде, Тхаћи Паљ Бајраму (62 г.) из Јагоде, Зумбер Шаби (62 г.) из Пећи и Хашим Смајлу (65 г.) из Мокрмаља, од којих сам добио кроз разговор уједначене одговоре. Уз одговоре који се разликују од осталих наведен је известилац.

1.**Питање**: Који је сродник ближи да наследи – одељени или онај који се налазио на огњишту с оставиоцем?

Одговор: Увек је ближи сродник на огњишту од онога који је подељен. Сродници на огњишту су на једном хлебу, заједно раде и заједнички се бране.

---

[106] Према казивању Брахим Хоџе, обичајног судије из Јуника, од маја 1977. године, сматрало би се највећом несрећом да зетови постану суседи. Такви "домазетовићи" били би изложени изазовима територијалног фиса и морали би напустити женин мираз.

[107] Хајрија Гаши из села Благаја код Пећи уверава оставински суд да јој рођаци умрлог мужа припремају обичајно суђење, којим хоће да је принудно врате у род, и то без икакве накнаде у заоставштини њезиног мужа Исуфа Гаши. Спис Општинског суда у Пећи, О. бр. 32/77.

Они заједнички зарађују имовину и заједнички плаћају крвнину. Зато је ближи онај на огњишту од онога по крвном сродству. Но, на огњишту су обично људи једне крви.

2. Питање: Пошто се син одели, може ли шта тражити од наслеђа свога оца који умре на огњишту код других синова или браће?

Одговор: По државним законима би могао, али по обичајима не може. Све што је отац имао остаје онима код којих је умро. Између два огњишта је једном мирно извршена деоба и она се више не понавља.

(Тхаћи Паљ Бајрам: Може ако је на деоби отац био узео свој део и ако је одељени му син учествовао у трошковима лечења и сахране. Али не може ништа тражити од очеве течевине после деобе. Но ако му одељена браћа не дају ништа од очеве заоставштине – не може с њима ратовати.)

3. Питање: Може ли одељени отац шта тражити од заоставштине свога сина умрлог без потомства на огњишту код стрица?

Одговор: Ако мој син умре на огњишту мог брата, немам право да тражим његов део.

4. Питање: Може ли се што тражити од заоставштине брата који је умро без потомства код друге одељене браће?

Одговор: По државним законима би могло, али то није наш обичај.

5. Питање: Може ли на деоби један брат узети више имовине од осталих?

Одговор: Не би требало, а може ако је јачи.

(Хашим Смајл: Кад су се 1974. године делила браћа Мурсељај из Мокрмаља, један је узео трећину, а други две трећине имања. Првоме није било право, али није могао да ратује с братом.)

6. Питање: Колики део припада оцу на деоби са синовима?

Одговор: Отац може добити једнак део као сваки син, а може и мање.

7. Питање: Ако је отац оделио једног сина и дао му трећину своје имовине, па накнадно одлучио да се одели и од друга два сина с којима је остао на огњишту, како ће се са њима поделити?

Одговор: Узеће трећину или мало мање од онога што се затекло на огњишту са синовима с којима се дели.

8. Питање: Ко наслеђује барјак?

Одговор: Најспособнији.

(Шаља Сали Мета: Најспособнији с огњишта на коме је умро барјактар.)

(Рустам Шаља: Онај ко од погинулог барјактара узме барјак за време боја.)

9. Питање: Ко наслеђује чување бесе – дорзонију?

Одговор: Дорзонију за крв наслеђује огњиште. Дорзонију наслеђује ко наследи земљу.

10. Питање: Како се дели имање стечено за војне заслуге?

Одговор: Као остало имање, не прави се разлика.

(Шаља Сали Мета: Ја бих, ипак, дао више ономе ко је био на војној служби.)

11. Питање: Како се дели земља "купљеница"?

Одговор: Као старевина. Код нас се каже да је земља земљу зарадила. Али ако се деобничари боје пишманлука, купљеницу деле на једнаке делове као старевину, да би је заједнички бранили.

(Брахим Хоџа: Ако је купљенице много више него старевине, може се поделити и по пушкама.)

12. Питање: Ако се један брат налази у војсци или дугогодишњем затвору, па његова браћа купе земљиште, има ли он у њему дела?

Оговор: Има, као да је био код куће.

13. Питање: Коме припадају ствари добијене на име крвнине?

Одговор: Крвнина припада огњишту убијеног, јер је оно позвано да га освети. Крвнину дели цела кућа, јер се не зна ко би од мушкараца осветио. Но најближем сроднику убијеног може се дати мало већи део од ње.

14. Питање. Ако се догоди убиство једног од стране другог мушкарца на огњишту, добија ли породица убијеног на деоби што на име крвнине?

Одговор: Ако отац убије сина, породица убијеног не добија ништа на име крвнине. Али ако брат брата убије, на деоби се даје породици убијеног нешто на име крвнине.

15. Питање: Добијају ли неожењени момци на деоби што на име трошкова женидбе?

Одговор: Жена је скупа, јер се купује. Синовац од 16 година, чији су се братучеди на огњишту оженили, има право да добије трошак потребан за женидбу. Ако се већина братучеда или браће није оженила, не гледа се на трошкове женидбе.

16. Питање: Ако оставилац без мушке деце доведе на огњиште даљег рођака, коме ће остати огњиште – доведеном рођаку или одељеном брату оставиоца?

Одговор: Даљи рођак не може доћи да живи на туђем огњишту без дозволе скупштине фиса. Власник може на кувенди фиса рећи да прима далеког рођака на огњиште и да му све поклања иза своје смрти. После тога нико се не може бунити, јер би му скупштина фиса рекла: "Што се ниси противио кад ти је рођак примљен на огњиште?"

Рођака нико не може избацити с огњишта. Но скупштина фиса може му рећи да даде нешто од имовине одељеном брату оставиоца. Скупштина фиса не дозвољава да дође до заваде због имовине.

17. Питање: Може ли се с огњишта истерати далеки рођак који је дошао да живи на туђем огњишту?

Одговор: Тешко га је истерати. Мора му се нешто дати, макар направити кућа и мало земљишта.

18. Питање: Може ли отац оставити аманет синовима да се нека ствар, после његове смрти, да некоме на огњишту и ван огњишта?

Одговор: Може да каже, али се то не мора слушати. Било је случајева да отац каже да се нешто да за душу, а синови му кажу: "Не дамо, зашто ниси дао док си био јак?" Ако би што остављао коме с огњишта, другим не би било

право. Неко може оставити аманет где ће бити сахрањен или како ће бити освећен.

19. Питање: Може ли син оца, брат брата или унук деда присилити на деобу?

Одговор: Силом се нико не може држати на огњишту. Ако син, унук или брат траже деобу, могу се жалити скупштини фиса. Она ће рећи да му се да део. Скупштина рођака мора се поштовати, јер нико не сме остати усамљен. Без рођака се не може живети ни штитити. Али скупштина фиса не може одређивати колики део треба дати ономе који тражи деобу, већ може само рећи да му се нуди мало.

(Зумбер Шаби: Унуку који брука кућу мора се дати део и за очева живота, јер га људи на огњишту не могу трпети.)

20. Питање: Може ли се ради деобе сазивати обичајни суд.

Одговор: Плећнија се састоји од људи из различитих фисова. Људи другог фиса не могу наређивати браћи како ће се поделити. Они се не могу мешати у послове огњишта. Деоба куће представља бол, јер огњиште губи од своје снаге. Ту пријатељи не желе да суде већ да утеше и охрабре, да пожеле напредак и упуте да се не заборавља старо огњиште.

(Хашим Смајл: Мени су браћа М. из Мокрмаља нудила да им поделим имање речима: "Наше имање, а твоја душа." Нисам пристао да се не огрешим. Саветовали су плећнара (обичајног судију) који им је рекао како треба да се поделе.

21. Питање: Постављају ли се на деоби лични јемци (алб. *dorzoni*)?

Одговор: У фамилији се не постављају дорзони. Дорзони имају право да штите речи плећнара и да убијају. А људи с једног огњишта не могу никоме дати право да их убија.

22. Питање: Окупља ли се плећнија ради деобе удовице и њених девера?

Одговор: Ако удовица без деце не пристаје да напусти огњиште свога преминулог мужа, сазива се плећнија да реши њен спор с деверима. Плећнија нагоди род удове и род њеног преминулог мужа. Обично јој додели нешто мало у новцу, уз обавезу да напусти кућу мужа. То се ради у последње време, јер држава не би дала деверима да је истерају из куће без удела у наслеђу и течевини.

23. Питање: Коме се одива врања у род кад је муж или девери истерају из куће?

Одговор: На огњиште с кога се удала. Ако су јој се браћа поделила, може ићи час код једног, час код другог. Ако је огњиште остало пусто, врања се к рођаку који је загосподарио пустим огњиштем.

24. Питање: Ко је позван да загосподари пустим огњиштем које је остало без мушких глава?

Одговор: Рођак који се последњи оделио с тог огњишта.

ЗАЛОГА У ШИПТАРСКОМ ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ

Снага обичајног права је од значаја за правни поредак. Ако се обичајно право подудара са интенцијама позитивног права, обичајно право олакшава правни саобраћај и служи учвршћењу и јачању правног поретка. Ако се, пак, обичајно право разилази са државним, позитивним правом, правни собраћај је отежан, јер настају сукобљавања обичајног и позитивног права, једно друго искључује и долази до несклада у односима међу људима.

Свако закључивање уговора, па и по обичајном праву, има за последицу стварање једног чињеничног скупа из кога могу произлазити различите правне моћи, а ако се између обичајног и позитивног права показује несклад, те правне моћи су такве природе да разрешење чињеничног скупа зависи од тога како ће једна од странака да се определи у свом поступању: да ли на начин утврђен позитивним правом или на начин утврђен правним обичајима. Тешкоће и компликације у односима међу странкама настају онда када се при закључивању правних послова обе странке ослањају једна на другу у поштовању институција обичајног права за дати посао и када једна у другу полаже добру веру, а, касније, или вољом једне странке или без воље странака, створени чињенични скуп се, ради разрешења, изнесе пред официјелни суд као једини ефикасан орган за одлучивање и извршење својих одлука. Кад државни суд пресуђује међу грађанима однос који је настао на темељу обичајног права, онда ће тај однос бити пресуђен на основу институција позитивног права, тј. на други начин, другачије него што је била воља странака код закључења уговора. Тако ће увек бити када се обичајно право разилази од позитивног.

Јаке традиције обичајног права сачуване су међу Шиптарима у Метохији, а нарочито код сеоског становништва. То обичајно право најчешће се сукобљава са позитивним правом на многим правним подручјима: у кривичном праву, поступку, судовању, грађанским и породичним односима итд. Од интереса би било истраживати у којој мери сукоб обичајног са позитивним правом резултира делинквенцијом. Истраживачког рада на том подручју у нас је мало, а писани подаци о томе су оскудни. Истраживачки рад, нарочито разматрањем судских архива, могао би довести до закључака који би изменили вулгарна схватања, сачувана и до данас, према којима претежан део делинквенције код тог становништва проистиче са сексуалне основе – односа мушкараца и жена. Критички прилаз истраживању тих архива могао би се комбиновати, а некад чак и мора, са анкетирањем и испитивањем живих људи, познаваоца случаја и обичајног права, јер су судови, због недовољног познавања обичајног права, често олако и погрешно узимали податке о обичајним институцијама од странака и сведока, сматрајући те податке ирелевантним за своју одлуку.

Често, иста институција обичајног права толико је различита у варијацијама, да се тешко може препознати. Јер, како је давно речено: свако село има своје обичаје и "мењајући коња путник мења и обичај". То је особина

средине (са неразвијеним правним прометом у прошлости и правно некомукабилних) где су ти правни обичаји настајали.

А сад да се осврнемо на заложно право по обичајном праву Шиптара.

О PËNG-u

Залога као институт обичајног права у Шиптара зове се *pëng*. Етимолошко порекло речи *pëng* може се везати за латински израз *pignus*, што указује на смисао и садржај ове речи као термина који упућује на појам заложног права. Истина, има аутора који не дају увек одређен смисао речи *pëng*, већ остављају места нагађањима, да ли реч *pëng* означава институцију заложног права или капару.[108] Међутим, изгледа да се не би могло узети за исправно да реч *pëng* означава капару, бар не у онаквом обичајном праву какво је до сада сачувано. Одиста, у тексту Закона Леке Дукађина који је Валтазару Богишићу доставио подгорички окружни капетан Јован Лазовић 1. децембра 1894. године нигде се не помиње реч капара као средство за обезбеђење извршења уговора. Но, то још не значи да капара није постојала у обичајном праву Шиптара. Могућно је да Јован Лазовић овај институт није довољно истраживао. Реч *kapär* постоји у језику Шиптара, иако је талијанског порекла, и управо означава исто оно што значи реч капара у савременој правној терминологији, тј. цену коју једна странка предаје другој при закључивању уговора као средство реалног обезбеђења његовог извршења. Из тих разлога се не би могли сложити са мишљењем Сокол Добросхи када у свом Српскохрватско–албанском речнику од 1953. године преводи израз залога изразима: *pëng*, *kapär*.

У обичајном праву Шиптара *pëng* је врста залоге као стварног права на основу којег поверилац може намиривати своје потраживање из ствари или стварју, ако то потраживање не би варијацијама знатно одступало од врста залоге и у класичном праву, и од заложног права у суседним правним обичајима и у савременим позитивним правима.

ДВЕ ВРСТЕ PËNG-a НА ПОКРЕТНИМ СТВАРИМА

1. "Кад се покретна ствар дадне у залогу, она стоји при дужитељу до рока, па на рок сврши се ствар према претходној погодби, тј. ако дужник не дадне новац на рок, ако су уговорили остаје за дужитеља ствар у намиру за дуг, а ако су уговорили да се ствар на рок продаде, тако се и учињи" – стоји у тексту Закона Леке Дукађина (Анали Правног факултета, Београд – 1956, стр. 473).

Из тога следи да је од покретних ствари *pëng* био у првом реду средство извршења, а у другом реду средство обезбеђења повериочеве тражбине. Поверилац, ако му дужник не исплати потраживање о року, могао је, без

[108] Сокол Добросхи: *Српскохрватско-албански речник* – Издање "Мустафа Бакија", Приштина, стр. 108.

икакве судске процедуре око продаје, намирити са задржавањем ствари за себе. У таквом случају поверилац се намиривао не из тржишне вредности ствари – њене цене, већ присвајањем саме ствари у њеном натуралном облику. Заложена ствар постајала је својином повериоца, ако дужник у року није платио дуг. Изгледа да је то био основни начин намирења код *pëng-a* на покретним стварима. *Lex commissoria* – официозност наплате путем судске продаје – искључена је код овог вида *pëng-a,* што је, уосталом и разумљиво с обзиром на слабост или одсуство извршне судске власти у обичајном праву. Иначе, и ручно залагање било је ређа појава због оскудице предмета који би се давали у *pëng.* Стока је непогодан предмет залагања, јер је треба чувати, неговати и хранити. Други предмети, сем оружја, код сточарских племена ретко кад су могли бити погодан предмет залагања. А давање оружја у залог била је најосетљивија увреда.[109]

Осим тога застарелост је непознати институт у обичајном судовању[110] па је и због тога овај облик ручне залоге могао бити погоднији за дужника, јер се он могао надати да ће ствар повратити у своју државину путем племенског судовања када год буде спремио повраћај дуга повериоцу.[111]

То је први облик ручне залоге. Но, постојала је и друга варијација залоге на покретној ствари.

2. Из цитираног текста Закона Леке Дукађина, види се да је обичајно право у Шиптара познавало и *pëng* као средство обезбеђења. "Ако су уговорили да се ствар на рок продаде, тако су и учинили". Код ове варијације поверилац се не намирује самом дужниковом ствари и њеним присвајањем у натуралном облику по истеку уговореног рока за повраћај дуга, већ се намирује из тржишне вредности – цене добијене продајом заложене ствари. Како се види, овај облик је већ близак савременом заложном праву. Овај облик залоге на покретној ствари познаје начело *Lex commissoria*, официозност наплате. Није јасна, међутим, процедура путем које су странке у таквим случајевима вршиле продају: да ли су то чиниле заједнички без учешћа племенских власти, или је ко од племенских власти суделовао у том послу (на пример: глобар), или се то чинило путем заједнички изабраних људи. Продаја је тржишна процедура, за њу је потребна пијаца, ванплеменска шира комуникативност, силажење из планинских кантуна у градове, где је тржиште променљиво, што све наводи на закључак да су контрахенти ретко уговарали клаузулу продаје ствари из *pëng-a* ради намирења повериоца.

Код ове напред описане врсте *pëng-a* на покретним стварима предмет залагања је поверилац имао у свом притежању и као држалац га користио, што није случај код савремених права, јер се од ручне залоге у савременим правима заложена стар не може користити од стране повериоца као њеног притежеоца.

Дакле, између *pëng-a* на покретним стварима и ручне залоге у позитивном праву могла би се одредити ова разграничења:

---

[109] Андрија Јовићевић: *Малесија-Етнографски зборник*, књ. 27, Београд, 1923, стр. 93.

[110] Др. Бранислав М. Недељковић: *Канун Леке Дукађина* – Анали Правног факултета, Београд, октобар-децембар 1956, стр. 462.

[111] Према подацима добијеним од Рамосај Алије из Црнобрега сада се *pëng* на покретним стварима уговара најдуже на 10 година, што је вероватно због утицаја савременог позитивног права.

– код *pëng-a* поверилац има право употребе покретне ствари узете у залогу, док се ствар налази у његовом притежању, чега нема у позитивном праву;

– код *pëng-a* уговореног као средства извршења нема официозне продаје ради намирења повериоца из цене за продату ствар, па с тим у вези не постоји ни *hiperocha* (остатак цене добијене за продату ствар који се враћа дужнику по намирењу повериоца).

Ако би се уклонили ови елементи код *pëng-a* исти би се могао усаглашавати са позитивим правом. Но, то не задаје много тешкоћа, јер *pëng* на покретним стварима практично се ретко расправља пред судовима, не само због тога што се ређе уговара, већ и због тога што и кад се уговори, странке често тај однос саме гасе измирењем дуга или намирењем повериоца самом ствари дужника.

ВРСТЕ PËNG-a НА НЕПОКРЕТНИМ СТВАРИМА

Много чешће судови расправљају односе из *pëng-a* на некретнинама.

Као и код *pëng-a* на покретним стварима, тако се и код *pëng-a* на некретнинама јављају различите варијације са различитом садржином: *peng* без *антихрезе* и *pëng* са *антихрезом*, као и посебан вид *pëng-a* на деловима стамбених зграда.

1) Наполичарски pëng

Закон Леке Дукађина (у верзији забележеној у оставини Валтазара Богишића) помиње само један облик заложног права на некретнинама: *pëng* без *антихрезе*:

"Кад је у залогу (подлог) непокретно добро њега држи сопственик, али полу плода с њега даје дужитељу до рока за измиру одређенога. Ако на рок дужник не плати, добро заложно се продаје, и најпре се дужитељу томе – те му је добро било у залогу, измире његови новци, тј. када је дужник и још коме без њега дужан" (Анали Правног факутлета, Београд, 1956. стр. 473).

Из тога текста следи, с једне стране, терминолошка идентификација залоге са подлогом, мада се ове институције међусобно битно разликују. Код ове врсте залоге на некретнинама произлази: да заложена ствар остаје код дужника, а у случају протека рока за враћање дуга она се продаје ради намирења једног или више поверилаца из њене цене.

Држећи непокретност оптерећену *pëng-om,* дужник је имао обавезе да одржава вредност ствари, обрађује земљиште сопственим средствима и једну половину добијених прихода и плодова да предаје повериоцу. Није тешко погодити да је на овај начин поверилац у натури наплаћивао од дужника зеленашку камату за потрошне ствари које му је дао у зајам, што је могло одговарати интересима градских зеленаша који су становали по градовима а обрадива земљишта, и из своје сопствености на селу, најчешће давали у наполицу. С друге стране, то је био реални терет на непокретности, видљив и за трећа лица као знак обележавања заложене непокретности.

Овај облик *pëng-a*, како се види, разликује се од позитивног права (хипотеке) у савременим правима. Хипотека не познаје наполичарску обавезу дужника у погледу плодова са хипотекованог земљишта, јер у савременим правима па ни у класичним, залога није садржавала примесе феудалних терета за дужника. *Pëng* се битно разликује и од полога из члана 183 и сл. 864.. Општег имовинског законика. Подлога из ОИЗ је једна врста залоге с антихрезом при чему поверилац може узети дужникову непокретност у притежање да би обезбедио потраживање, смео ју је употребљавати и прибирати са ње полодове, с тим да приходе и плодове урачунава у потраживање. Трошкове око добијања прихода (на пример: обрада земље) падали су на терет повериоца, а он је био дужан да сноси и друге трошкове редовног одржавања ствари.[112] По обичајном праву код Шиптара, према Закону Леке Дукађина (у интерпретацији добијеној од Богишића), на заложеној непокретности успостављао се терет наполичарства власника земље на сопственој земљи у корист повериоца. Половина фрута припадала је повериоцу, иако су сви трошкови падали на терет дужника. Економски узето, овом врстом *pëng-a* по обичајном праву поверилац је добијао од те некретнине исто онолико користи колико би имао и од давања сопственог обрадивог земљишта у наполицу.

У цитираном тексту одредбе о залози по Кануну Леке Дукађина помиње се и ред намирења поверилаца из продате дужникове имовине. С тим у вези, поставља се питање да ли је на заложеном добру могло постојати више поверилаца обезбеђених залогом, тј. да ли је дужник своју непокретност могао заложити као осигурање за више учињених зајмова. По нашем схватању би ред намирења поверилаца, по цитираном тексту Кануна, требало схватити тако да је залогом обезбеђени поверилац имао право првенствене наплате, а од остатка цене продате ствари (*hiperocha*) намиривали су се остали (*hirograferni*) повериоци.

За савремено право ова врста *pëng-a* на некретнинама не само што није прихватљива већ има изразито зеленашки карактер.

Pëng који дужника ставља у положај наполичара на својој некретнини не би могао добити правну заштиту пред судовима због свог зеленашког карактера. Наполичарски однос није допуштен ни власнику земљишта на непокретности из његове сопствености. Давање земљишта у наполицу противно је одредбама Закона о искоришћавању пољопривредног земљишта и уставним принципима у СРЈ.

Но, уколико би ипак спор ове врсте изашао пред суд, поверилац би имао право да по општим правним правилима грађанског права наплати своје потраживање из основа главног посла – уговора о зајму, од дужника, а дужник би могао истицати компензациони приговор са захтевом да се од дужне суме одбије она вредност плодова и прихода која је повериоцу предата од стране дужника за време трајања *pëng-a*. Исто тако би из основа неоснованог обогаћења зајмопримац могао тражити од зајмодавца накнаду противвредности датих плодова.

---

[112] Др Андрија Гамс: *Стварно право* – "Нолит", Београд, 1956. стр. 119. и даље.

II) Pëng са антихрезом

Иако се у напред цитираном тексту одребе Закона Леке Дукађина изједначавају појмови залог и подлог у обичајном праву Шиптара, ова два појма очигледно да пре представљају различите варијације залагања некретнина. Тешко је објаснити како је у тексту дошло до поистовећивања садржине тих термина: је ли то резултат непотупних информација капетана Лазовића, или је у питању неадекватна примена правне терминологије из права у Црној Гори на институт залоге у обичајном праву Арбанаса, или је било неке сродности између подлоге у арбанашком обичајном праву и обичајном праву њима суседних црногорских племена. То би могло бити предметом посебног истраживања. Али је једно несумњиво: да опис залоге у тексту Кануна Леке Дукађина не одговара ни подлози у ОИЗ, нити подлози у обичајном праву како се оно до сада манифестује у правним обичајима Шиптара у Метохији.

Подлог је друга врста залоге на некретнинама и могао би се означити: као стварно право по којем поверилац, на основу уговора о зајму, обезбеђује своју тражбину узимањем дужникове непокретне имовине у притежање, да би се, у случају да дуг не буде враћен у року, намирио присвајањем саме ствари дужника, с тим што од настанка до гашења облигације о зајму, поверилац сноси све трошкове редовног одржавања некретнине, употребљава је и за себе прибира плодове и приходе од ствари, не урачунавајући их у потраживање дужнику. То је на некретнинама врста залоге као средства извршења, залога са антихрезом (*anti, hrezis*, гр. уз претходну употребу).

Ово је најчешћи облик *pëng-a* на некретнинама, који се појављује пред судовима и стога заслужује посебан осврт.

Код ове варијације заложног права, заложена ствар има вишеструки значај:

1) она служи као средство обезбеђења повериочевог потраживања док му дужник о року не измири тражбину, када се заложена ствар повраћа из повериочеве државине у државину дужника;

2) она истовремено служи и као средство извршења, ако у уговореном року дужник не поврати дуг повериоцу. У овом случају заложена ствар, која је већ у државини повериоца, самим истеком рока за повраћај зајма постаје власништвом повериоца и дужник губи на њој свако стварно право;

3) она, на крају служи, повериоцу као средство из којег намирује своја споредна потраживња (камате) за све време од настанка уговора о зајму до његовог гашења, без обзира што се та камата не уговара посебно.

Ова врста уговора о *pëngu-u* на некретнинама може бити орочена и неорочена. Интерес је дужника да *pëng* на некретнини не буде орочен, јер обичајно право не познаје застарелост, те би дужник у таквом случају увек могао пред обичајним судом тражити натраг у државину своју непокретност од повериоца.

Клаузула орочености ове врсте залога је веома важна и има врло строг значај, нарочито у случајевима када је заложена ствар знатно веће вредности од повериочева потраживања. Онда је поверилац више заинтересован да му потраживање не буде о року намирено, него да му се намири, јер тиме постаје

сопственикoм заложене ствари. Рокови се уговарају у присуству изабраних сведока и најчешће се везују за одређене познате датуме или верске празнике, по данима, а некад и по часовима.[113]

Од момента закључења уговора о зајму са овом врстом *pëng-a* и давањем зајма дужнику, поверилац узима непокретности у притежање и постаје њен *uzufruktuar*, тј. убира плодове и приходе од ствари. Ако је предметом *pëng-a* зграда за становање, поверилац може у њој становати. Ако је поверилац у *pëng* узео земљиште, он је овлашћен да га обрађује, сноси трошкове обраде (али не увек и порез) и убира за себе плодове и приходе. И код подлоге описане у ОИЗ поверилац је узимао непокретности у државину, обрађивао је и одржава о свом трошку, убирао са ње плодове за себе, али је вишак прихода над расходима обрачунавао тако, што је разлику дужнику урачунавао у потраживање (смањивао је потраживање према дужнику).

Код *pëng-a* са антихрезом у обичајном праву Шиптара дуг се не смањује, без обзира колико непокретност донела плодова повериоцу. Поверилац увек потражује од дужника почетни износ зајма, док дужник у целости не измири дуг. Истина на дати зајам не уговара се камата, али приходи од некретнина превазилазе нормалне каматне стопе. Слично институцији *mort gage* у средњовековном француском праву, и код *pëng-a* плодове непокретности подмирују камате.

За време државине дужникове ствари узете у *pëng* поверилац понекад није обавезан на плаћање државних дажбина (пореза и сл.). Често се уговори дужникова обавеза да плаћа порез на ту некретнину, без обзира што је користи поверилац. По својој прилици ни дужници нису инсистирали да обавезу плаћања пореза пренесу на повериоца, јер су се бојали да би тиме симболично обележили прелазак власништва на ствари са себе на повериоца. Осим тога, уговору о *pëng*-u су обично консенсуални, често без икакве писмене форме, у неку руку фидуциране природе, те се поверилац у односу на дужника јавља као нека врста фидуцираног повериоца који је увек у могућности да пред државним судом покуша доказивати да је међу странкама договорена купопродаја, а не *pëng* са антихрезом (бар за случајеве пре ступања на снагу чл. 9. Закона о промету земљишта и зграда). Истицањем да је дао одређену своту новца, узео непокретност у државину, понашао се према њој као *uzunfruktuar*, поверилац је имао изгледа да криво представи да је уместо зајма са *pëng-om* уговорио купопродају а плаћање фискалних дажбина био би му доказ више за успех у спору.

За време до кад држи ствар као *pëng*, поверилац није овлашћен да врши битније промене на некретнини. Он не може вршити промену културе на земљишту, претварати зиратно земљиште у ливаду или обратно, крчити или

---

[113] Као куриозитет помиње се рок који је био у једном случају утврђен у одређени петак, тачно у час када муслимански свештеник објави са минарета подне у селу Дреновцу. Како је залогодавац био у закашњењу за два часа, хоџа је померио да објави подне док дужник није приспео са парама. Иза тога је касније настао спор око начина тумачења уговорене клаузуле о часу враћања зајма. Поверилац је тврдио да је то утврђено за 12 часова а дужник да је богослужење узето као временски термин. (Према подацима добијеном од Рамосај Алије из Црнобрега.)

засађивати воћњак, уклањати ограде, плотове или сећи стабла. Ако је уговор о *pëng-u* био орочен за време краће од три године, поверилац није ни био овлашћен ни дужан да врши ђубрење обрадивог земљишта стајњаком, а вероватно то не би чинио ни да је био овлшћен, јер за то није имао интереса.

Међутим, практично, дужник је тешко могао наћи ефикасну заштиту код обичајних судова у случајевима када поверилац недозвољено употребљава ствар (сече засаде, дрвеће, шуму итд.) или се недовољно стара о одржавању вредности те непокретности. Обичајни суд (*pleqnia*) има ефикасну извршну власт да својом одлуком заштити дужника. То је чувар бесе. У крајњој линији странкама остаје да бирају: или да изврше одлуку обичајног суда, или да се лате самовољних средстава заштите. Та самовоља води често делинквенцији.

У савременим правима, па и раније, познато је начело недељивости залоге, при чему заложена ствар обезбеђује потраживање све док се оно у потпуности не измири. Код *pëng-a* на некретнини са антихрезом начело је изражено тако да *pëng* не обавезује повериоца да прими делимичну исплату дуга. Поверилац може да одбије покушај делимичне исплате и да захтева да му сав дуг буде исплаћен одједном и то у уговореном року. Уосталом и кад би поверилац примио делимичну исплату дуга, непокретност му остаје у државини и на коришћењу све док у уговореном року не буде сав дуг измирен. (Занимљиво би било истраживати каква би правна ситуација настала по обичајном праву кад би поверилац наплатио један део потраживања пре рока. Да ли би се то третирало као новација основног посла – уговора о зајму, или би поверилац могао повратити дужнику ту суму у случају да дужник не измири остатак дуга о року и да ствар постане својином повериоца). Надаље, начело недељивости *pëng-a* огледа се и у томе што вредност ствари дате у *pëng* пребија се са висином дуга. Стога код *peng-a* може доћи до великих одступања од начела еквивалентности размене и до дужникова оштећења преко половине, што обичајно право није било кадро ни да ограничи ни да регулише. Странке су се стога радије фактички међусобно односиле тако да поверилац настоји да уговори што мању вредност зајма уз што већу вредност ствари коју узима у *pëng*.

Пошто се код ове врсте *pëng-a* не врши намирење повериочеве тражбине из ствари, из цене добијене њезином продајом, већ непосредно самом ствари, прелазом својине са дужника на повериоца, (ако облигација из основа зајма није угашена повраћајем зајма) код ове врсте *pëng-a* није могућна *hiperocha*.

Код повраћаја дуга повериоцу могло је доћи до спорова због одступања од реалне вредности ствари датих у зајам од тренутка закључења уговора до момента враћања дуга, нарочито када се радило о зајму у новцу. Разне привредне, политичке или монетарне промене могле су доводити до различитих ситуација да се због тога код враћања зајма осети погођеним час поверилац, а час дужник. (Било је случајева да се и после Другог светског рата пред обичајним судовима расправљају уговори о зајму са *pëng-om* настали још за време турске владавине.)

Обичајни судови су те предмете обично пресуђивали зависно од притиска какав је на њих имала утицајнија странка. Код процењивања реалне вредности

износа за повраћај, обичајни судови су се равнали или према златном паритету или према вредности стоке која се за позајмљени новац могла купити у време уговора о зајму, па су тако и ценили износ који дужник има да врати. У шло је у правни обичај да се реална вредност зајма мери према вредности турског златног новца или према тржишној вредности стоке.

Уговор о *pëng-u*, како је речено, закључивао се најчешће усмено, али пред сведоцима и чуварима бесе. Сваки контрахент одабирао је са своје стране исти број сведока, који су присуствовали утаначењу уговорних обавеза. Ти сведоци су се касније јављали као изабрани суд за одлучивање о евентуалним споровима. Но, како је због непознавања застаревања у обичајном судовању, било могућно да се спорни однос изнесе на расправљање после тридесет, педесет па и више година (када већ ни странке, а често ни сведоци нису били у животу), у таквим случајевима је свака странка бирала одређен број других лица, па су изабраници једне и друге стране, понекад више на основу предања него на основу испитаних чињеница, одлучивали о спорном односу. Но, таквој одлуци није се увек морала повиновати погођена странка, јер је могла тражити заштиту пред државним судом, чију одлуку опет није могао да прихвати други партнер, па и отуда извори делинквенције у неким случајевима.

***

Од посебног би било интереса истраживање: о пореклу ове врсте *pëng-a*, чему је он служио, шта је он олакшавао, како је стекао преовлађујућу ширину примене над *pëng-om* без антихрезе, је ли то правни обичај ендогеног или егзогеног порекла.

У старом веку залога је била више позната као средство извршења него као средство обезбеђења. Њу су познавали и Хамурабијеви и Мојсијеви закони. Римско право у свом почетку није знало за залогу. "За обезбеђење дуга јавља се *fiducia cum creditore contracta*, тј. фидуцијарни пренос ствари у повериочеву својину, с тим што се овај обавезивао да ће при исплати дуга ствар поново пренети у дужникову својину".[114] *Fiducia cum creditore contracta* је у старом Риму претеча заложног права чијем је развоју нарочито допринео *Lex commissoria* – одредба по којој се забрањивало залогопримцу да у случају неисплате дуга постане власником заложене ствари, или да се наплаћује из заложене ствари без јавне продаје.[115] Тако је још класично римско право ограничавало повериоца и штитило дужника. У Грчкој је нешто слично учињено Солоновим законима. Отуд питање: откуд овакав *pëng* са антихрезом у обичајном праву Шиптара. Из феудалног права нема изгледа да је могао бити наслеђен, јер феудално право по својој унутарњој структури није познавало институт залоге на непокретностима. Истина, у каснијем средњем веку, развиле су се у неким правима правне установе сличне класичној римској

[114] А. Гамс: *Стварно право*, Нолит, 1955, Београд, стр. 106

[115] Андрија Гамс: *Нешто о фидуцијарним правним пословима*, Анали Правног факултета у Београду, јануар-јун, 1960. стр. 22–37.

фидуцији. Тако француско средњовековно право познаје институт *mort gage*, према којем институту се врши пренос дужникових непокретности у својину зајмодавца, с тим да плодови непокретности подмирују камате, а зајмопримац – продавац има право прекупа продате ствари. Јасно је да при томе цена прекупљене ствари значи враћени зајам – каже др А. Гамс у цитираном делу.

Напред описана варијација *pëng-a* разликује се: и од старе грчке хипотеке, и од *fiduciae cum creditore contracta* из римског права, и *mort gage* из француског познијег средњовековног права, и од подлоге из заложног права у Црној Гори, и од свих осталих одредаба о заложном праву у савременим позитивним правима.

У старијем обичајном праву Арбанаса залога на некретнинама тешко да је било могућна из више разлога. Сточарска привреда која је захтевала постојање великих група повезаних чврстим везама ради заштите својих чланова и имовине – стварала је братственичку и племенску ексклузивност и ограничавала промет, те је појединац у таквом друштву играо споредну улогу, јер је основна јединица у том друштву био клан или братство (*vafazeni*). Осим тога, привреда тих планинских племена била је пре искључиво него претежно сточарска. Прелазак (делимичан, а код неких потпун) са сточарства на земљорадњу новијег је датума (XIX век)[116]. Планина, као земљишна основа такве сточарске привреде, припадала је једном ширем колективу, а не појединцу. Стога се планина (кантун) није ни могла давати у *pëng*. Док је тако било у брдима, у низији је владао чврст феудални однос са агинско-беговским велепоседом и под заштитом турске власти, где је структурално залога некретнина била немогућна.

Једно је, међутим, несумњиво. Изложена врста *pëng-a* са антихрезом одраз је колебљивог односа дужника према некретнинама, а посебно земљишту. Земљорадник тешко испушта посед из својих руку јер не би имао основне економске егзистенције. Затвореност натуралне привреде није га ни принуђавала да тражи позајмице већих свота новца (сем за случај новчаног подмирења дуга из крвне освете). Отуда би се могла изводити претпоставка да је *pëng* са антихрезом, ако не настао а оно се развио у времену кад су ранији поседници земљишта у низији напуштали земљиште са неодређеним изгледима око повратка на та земљишта, било да се то напуштање вршило ради повлачења у градове, или исељења из места, или ради пресељења из планинских крајева у низију. Код лица која су напуштала земљишта владао је осећај неизвесности у погледу сналажења у новом домицилу, па се давањем земље у *pëng* остављала себи резерва за евентуални повратак. У таквим приликама *pëng* је био за дужника установа погоднија него уговор о купопродаји са раскидним условом (код кога се одмах на прибавиоца преноси својина, јер се код *pëng-a* својина не преноси при закључењу уговора, већ се евентуално губи неизмирењем дуга у уговореном року). Са аспекта повериоца, *pëng* је био установа погоднија од купопродаје одложним условом (где право

116 Бранислав М. Недељковић: *Канун Леке Дукађина, Арбанашко обичајно право* (Из рукописа заоставштине Валтазара Богишића), Анали правног факултета у Београду, октобар-децембар 1956, стр. 445.

настаје закључењем уговора о купопродаји, али могућност његовог принудног остварења настаје тек наступањем одређеног услова или рока), јер код *рёng-а* са антихрезом поверилац одмах добија непокретну ствар у државину као узуфруктуар. Изгледа да је *рёng* био синтеза та два узајамна интереса. Стога у обичајном праву Шиптара овакав *рёng* не би требало да буде установа тако давнашњег датума.

Друга је ствар што је, током времена, такав *рёng*, примењујући се у другачијим условима и приликама, добио изразито зеленашки карактер.

Даља истраживања би се могла проводити у правцу испитивања на који је начин обичајно право *рёng-а* регулисало питања као што су: одговорност за пропуст и умањење вредности непокретне ствари док се налази у државини повериоца, пропаст ствари услед више силе (одроњавања, поплаве), цедирање заложене непокретности из државине једног повериоца другом повериоцу, спорови око права прече куповине дужника на имовини која је путем *рёng-а* постала власништвом повериоца, питање могућности давања у *рёng* аликвотног дела некретнине сувласницима, одељцима или трећим лицима.

Посебно би се ова врста *рёng-а* могла посматрати као извор делинквенције чији би мотив могао бити: губљење својине за дужника неверним понашањем повериоца, насилни покушај дужника да ствар поврати у своју државину, неспоразум око начина повраћаја и висине дуга, намерно умањење вредности имовине од стране повериоца, неспоразум око права прече куповине, уступањем ствари од стране једног повериоца другом, неспоразум око примене супротних одлука државног и обичајног суда и сл. За таква истраживања потребно би било и доста анкетирања и много стрпљивог рада по оскудним материјалима из судских архива.

Јасно је да *рёng* са антихрезом не може наћи заштиту и примену пред редовним грађанским судом, јер је таква врста институција противна позитивном праву. По позитивном праву у нас чак и хипотека (институција без антихрезе) је само изузетно допуштена. Недопуштено је било какво преношење у својину повериоца дужникове заложене ствари. Стога заложни поверилац из *рёng-а* може тражити заштиту само уколико би се то тицало његовог захтева за наплату своје тражбине из уговора о зајму, док би дужник могао успети у захтеву за повраћај непокретности дате у *рёng* као и тражењу да му се од главног дуга одбије чист приход који је поверилац остварио, држећи као узуфруктуар дужникову некретнину.

III) Рёng на делу стамбених зграда

Код мање имућних слојева становништва у градовима још и данас је доста честа појава уговарање зајма са давањем у *рёng* дела породичних стамбених зграда. У оваквим случајевима, зајмодавац, дајући на позајмицу извесну своту новаца дужнику, истовремено обавезује дужника да му у *рёng* – на коришћење даде део свог стана од једне или више просторија. Исто тако као код *рёng-а* са антихрезом на земљишту поверилац добија у притежање одређене просторије у дужниковој стамбеној згради, усељава се у њих са својом породицом и без

икакве накнаде их користи за становање до рока, када му се зајам има вратити. Ни овде се посебно не уговара камата на зајам. Она остаје прикривена, јер је поверилац реализује у натуралном облику – бесплатним коришћењем дужникових стамбених просторија.

За разлику од раније изложеног *рёng-а* с антихрезом на земљишту, код којег поверилац по протеку рока може постати власником ствари која му је у државини, од *рёng-а* на делу стамбених зграда осећа се јача заинтересованост дужника за власништво над стамбеном зградом, па се више и не уговара клаузула по којој би по истеку рока за намирење дуга поверилац постао власником стамбене зграде или њеног дела, или се само утврђује право повериоца да станује бесплатно у просторијама дужника за све време док му дужник не измири зајам, ако уговором тај рок није одређен.

Код ове врсте *рёng-а* тешко је утврдити ко се налази у повољнијем економском положају – поверилац или дужник, као што је тешко утврдити да ли овакав *рёng* има карактер зеленашења. Чест је случај да је зајмодавац у оваквом уговору економски слабија странка јер је на ступање у такав однос принуђен недостатком смештаја, ради чега своју малу уштеђевину (до две-три стотине хиљада динара) даје у зајам власнику стамбене зграде да би себи бар привремено обезбедио какав смештај. Та уштеђевина му је недовољна да дође до свог стана, али му олакшава бар привремени смештај. По истеку уговореног рока дужник му враћа неокрњену главницу.

Дужник са своје стране у таквом односу налази свој интерес у томе што добија зајам под повољним условима, јер висина закупнине коју би по прописима могао добити за издате просторије знатно би била мања или не би била већа од камате коју би морао платити на позајмљену своту новца каквој кредитној установи. Осим тога, ако би те просторије уступио у закуп, дужан би био за доходак од закупнине плаћати фискалне обавезе заједници, што при оваквом *рёng-и* не чини јер се закупнина пређутно пребија за камату, што чини прикривеним и камату и закупнину. Просторије које се на овај начин дају у *рёng* су мале економске вредности, те њихова употребљивост, удобност, положај и површина не би могла донети већу закупнину (ако би се закупнина одредила у складу са Законом о стамбеним односима на основу одлуке општинске скупштине) од камата које би поверилац добио по банкарским прописима на своту зајма ако би је дао као штедни улог. Осим тога, издавањем својих просторија у закуп дужник је свестан да би тиме поверилац могао стећи у тим просторијама стамбено право на неодређено време, што дужнику не одговара, а често ни повериоцу.

Код ове врсте *рёng-а* проблем се пред судовима најчешће појављује у оним случајевима кад поверилац, узевши у притежање уговорене просторије дужника и уселивши се у њих, из било којег разлог одбије да испразни стан по истеку уговореног рока, па чак и онда кад му дужник понуди повраћај или поврати зајам. У таквим случајевима, опирући се дужнику да испразни стамбене просторије, поверилац истиче да је стекао стамбено право јер је користио просторије за становање уз сагласност дужника, да му треба обезбедити нужан смештај што дужник није у стању, или истиче социјални моменат – недостатак икаквог смештаја.

Са своје стране, дужник у оваквим случајевима заступа обично гледиште да између њега и његовог повериоца није био закључен уговор о закупу стана, већ да се радило о *pëng-u* као једном стварно-правном односу где је уступање стана у притежање било само реално обезбеђење повериоца да ће му дуг бити враћен.

У таквим споровима, по нашем схватању, лакше је донети одлуку него је извршити. Заснивање сустанарских односа је недопуштено по Закону о стамбеним односима. Осим тога, воља странака при закључивању уговора о *pëng-u* на делу стамбене зграде није била упућена на то да се повериоцу додели какво стамбено право. Међутим, у поступку извршења долази до изражаја социјални моменат – где сместити исељену породицу повериоца.

На изложени начин, сви описани облици *pëng-a* из обичајног права сукобљавају се са одредбама позитивног права и стварају знатне тешкоће позитивним прописима, одређеном току правног живота и правног саобраћаја.

ЗАЛОГА ЖИВОТА У ОБИЧАЈИМА АЛБАНАЦА

О јемству у обичајном праву Албанаца већ је доста писано. Разматрано је лично и реално јемство, као и јемство у процесном праву, нарочито код заклетве са саклетвеницима. Али о најстаријем облику јемства – *о залози живота људи* – учињена је само узгредна напомена на једном месту. А залог живота људи је најстарији облик јемства што се као црвена нит провлачи у кривичном, облигационом и процесном праву албанских обичаја све до данас и представља исходиште основне установе – *бесе*, која је слична установи *fides* код Римљана и *вјери* код Словена.

Реална залога (алб. *pëng*, слично *pignus* код Римљана) позније је порекла. Она је морала настати тек после издвајања приватне својине из колективне својине земљишта у албанским сточарско-земљорадничким племенима, тј. после прелаза са сточарства на земљорадњу. Реалну залогу покретних ствари албански обичаји ретко познају. У натуралној привреди није се могла давати у залогу стока зато што је треба одржавати и хранити, уз ризик угинућа код залогопримца што би могло довести до спорова. Али је зато веома раширен обичај узимања обрадивог земљишта у залогу са антихрезом, што, донекле, подсећа на *подлог* у обичајном праву Црне Горе и Херцеговине. Убирањем *фрута* са земљишта узетог у залогу заложни поверилац наплаћује камату на износ исплаћен дужнику а државином земљишта обезбеђује своје основно потраживање. Осим тога, извршење уговора о реалној залози обезбеђује се личним јемством – залагањем живота људи. Све то казује да је реална залога позниja од залоге живота. Прво и најдрагоценије што је човек имао и могао заложити је сопствени живот, а господар куће (алб. *zoti të shtëpisë* слично *paterfamilias* код Римљана) и животе својих мушких укућана.

Личном јемству савременог позитивног права претходило је лично јемство којим се стварало поуздање и чувало поверење у дужника у пословима личне безбедности, кривичних и имовинских односа и у поступку обичајног суђења. Помоћу њега је стварана и чувана беса. Старије је од реалног јемства, јер се без бесе не може закључити уговор о реалном јемству. Затим, лично јемсто служи санирању деликата, који су вероватно старији од контракта. А првенствени задатак обичајног права Албанаца је санирање или спречавање деликата као узрочника крвне освете и међуродовских ратова. Спречавање и санирање деликата врши се помоћу установе бесе над којом бди чувар бесе (алб. *dorzon*, од *dorë* – рука и *zonë* – ухваћен, слично *manu capere* код Римљана) или саклетвеници (алб. *betarde* – људи који се заклињу) који се називају и *dorzoni* (слично *conjuratores* код Римљана, *Eideshelfer* код Германа, *пороти* код Словена у средњем веку). Да би се људима који стварају и чувају сакрално поуздање – бесу могло веровати у временима опште несигурности, тражи се и од њих неки залог, што у приликама крвне освете и питањима која се тичу живота и смрти може бити само залога живота. Заштита личне

безбедности и апсолутних права животом преносила се и на обавезе, које су такође животом обезбеђиване. За нечију личну безбедност и својину на ствари могао се заложити само живот. То је разумљиво у приликама када другог (државног) механизма заштите није било.

Залога живота позната је у индивидуалном и солидарном виду.

1) Индивидуална залога живота

Индивидуално залагање живота претпоставља три човека: дужника, чувара бесе изабраног од повериоца и повериоца. Сем њих потребна је и јавност. Форма залагања живота испуњава се кроз две стипулације, које садрже диспозицију и санкцију.

Првом стипулацијом дужник се, пред најмање једним сведоком, обавезује чувару бесе да ће према повериоцу испунити своју обавезу на давање, чињење, нечињење или трпљење и у знак бесе овлашћује чувара бесе да га може убити за случај неиспуњења обавезе. Тиме дужник чувару бесе *залаже свој живот* за обавезу коју има према повериоцу.

Пошто чувар бесе добије у залог живог дужника долази до друге стипулације. Чувар бесе пред јавношћу (најмање један сведок) даје изјаву повериоцу. И ова изјава садржи санкцију којом чувар бесе овлашћује повериоца да га може убити ако би изостала санкција према дужнику у случају кршења обавезе. То ће рећи да чувар бесе ***sine causae*** залаже повериоцу свој живот за обавезу дужника.

Тим залогама живота настаје узајамно сакрално поуздање између дужника, чувара бесе и повериоца које се назива беса. А то је, у ствари, пакт о сакралној заштити која се има поштовати као најтврђа вера за коју су заложени животи.

Без бесе нема живота – гласи албанска правна пословица. Да је то тачно може се проверити кад дође до кршења бесе. Беса може бити прекршена непоправљиво и поправљиво. Непоправљиво је прекршена када дужник прекрши обавезу која се више не може реституисати. То бива најчешће код обавеза према личности: када буде убијен човек коме је дозвољено слободно кретање из кућног притвора, када ради освете буде извршено убиство за крвни дуг искупљен крвнином, када дужник преуда своју одиву мимо веридбеног уговора или на територији на којој је забрањена удаја приликом раскида веридбене или веридбене везе итд. Кршење тих обавеза не може се више поправити па је чувар бесе, на основу залоге коју има над дужниковим животом, дужан да га убије као и вероломну бестију. (Вероломство се код Албанаца назива *besëthyës*.) Тиме чувар бесе искупљује свој живот који је заложио оштећеном повериоцу. Ако не убије вероломника, чувар бесе се сматра издајником, саучесником (алб *hjekës*) и на основу залоге коју има над његовим животом, поверилац је позван да га убије, а ако то пропусти сматра се човеком без образа, тј. личношћу којој се могу некажњено наносити сва зла зато што се показује неспособном за заштиту својих права. Дакле, код непоправљивих вероломстава најбоље се виде последице залоге живота. Човек залаже свој живот као што би заложио ствар. Ако поштује сакралну обавезу

искупљује живот. Ако је непоправљиво прекрши, сматра се заложеном животињом – бестијом која се мора убити.

Код поправљивих вероломстава, иако принцип остаје исти као код непоправљивих, третман вероломника може бити различит. Поправљиво вероломство настаје кад је прекршену обавезу дужника могућно накнадно реституисати, тј. када дужникова обавеза може бити подмирена било чијим средствима без штете за повериоца. То је случај код имовинских потраживања, које чувар бесе може подмирити повериоцу из својих средстава, и код обавеза у којима чувар бесе може утицати на дужника да их извршава. Пошто чувар бесе измири потраживање искупљује свој живот код повериоца, задржавајући у залози живот дужника. Залога над животом дужника даје му право и на његову имовину. И чувар бесе може, по свом нахођењу, намирити своју регресну тражбину из имовине или личности дужника. То ће рећи да може, без икаквог суда, у присуству бар једног сведока, пленити имовину регресног дужника. Може дужнику као животињи *ставити руку на врат* (слично *manus injectio* у римском праву и принудити га на робовски рад. Најзад, може га и убити па разлику између вредности регресног потраживања и крвнине за убијеног дужника исплатити његовој породици (најстрији облик *hiperocha*). Ако чувар бесе не исправи поправљиво вероломство дужника, поверилац га сматра издајником од чијег живота у крајњој консеквенци може наплатити своје потраживање. То се види из повериочевог права на гест *стављања руке на врат* издајнику уз упозорење да му овај *нешто* дугује. По обичајима, рука се ставља само на оно што је своје, тј. на своје покретне и непокретне ствари и на људе који су заложили своје животе за обавезу, па издали. То је за вероломника и издајника упозорење да ће поверилац физичком силом наплатити потраживање од самог живота дужника, односно чувара бесе.

Но, убијање ради наплате имовинских потраживања ретко је код Албанаца на Косову. Религије су унеле у обичајни живот пословицу: Грехота је и срамота убити ради новца. Осим тога, државни судови кажњавају. И најзад, поверилац нема рачуна да плаћа разлику између своје тражбине и крвнине која је знатно већа. Зато, чувар бесе, пошто из својих средстава подмири повериоца, наплаћује своје регресно потраживање од дужника пленидбом имовине или *зној*ем тј. робовским радом. Зато је залога живота теже уочљива у облигационим односима имовинског обичајног права него у облигацијама чија су садржина лична права.

2) Солидарна залога живота

Теже је уочити залогу код солидарног залагања живота. У обичајном процесном праву Албанаца на Косову постоји још и солидарно залагање живота целих колектива. Читаве људске скупине солидарно залажу своје животе за истинитост једне изјаве. То је случај код заклетве са саклетвеницима, која се практикује у контрадикторним ситуацијама процесног права: када једна парнична странка терети за штету (личну или имовинску) противну страну која оптужбу пориче због недостатка доказа. Пошто се обичним изјавама (ни странака ни сведока) не може веровати, обичајни суд налаже једној страни (*господар заклетве*) да се у одређено време и на

одређеном месту, утврђеном изјавом противној страни (*господар спора*) закуне са саклетвеницима које господар спора изабере из рода господара заклетве. Број саклетвеника је одређен: у лакшим споровима – до шест, у средње тешким – до дванаест, а у најтежим – до двадесет четири човека.

Заклетвена процедура се одвија у форми изјава пред јавношћу уз паганski, хришћански или исламски ритуал. Прво давање изјава бива у дому господара заклетве о вечери (што подсећа на Исусову тајну вечеру), уз хлеб као симбол солидарности. Тада господар заклетве изјављује саклетвеницима да је садржина заклетвене изјаве (диспозиција) истинита (да није убио, да није украо ни он ни било ко из његове фамилије, да није закључио уговор о веридби одиве итд.) и уз знак санкције залаже свој живот за истинитост диспозиције (*"ако није тако како вам кажем нека будем убијен"*). Извршиоци санкције требало би да буду саклетвеници.

Друго свечано давање заклетвене изјаве врши се на месту и у време одређено од судећег тела. Тада сваки саклетвеник појединачно пред господаром спора, уз религиозни церемонијал, изговара формулу, која подсећа на формуларни поступак код Римљана, са диспозицијом и санкцијом коју је дао господар заклетве. Санкција зависи од религиозног уверења саклетвеника: "ако није овако нека будем *убијен*", "ако није како кажем *нека пропаднем до црног вола*" (веровање да земља почива на роговима црног вола) итд. Углавном, свака санкција садржи овлашћење на лишавање живота за случај кривоклетства. Разуме се, извршилац те санкције треба да буде господар спора ако буде оштећен кривоклетством. Њему је колектив саклетвеника солидарно заложио своје животе.

У пракси, међутим, до јавне санкције за случај кривоклетства може доћи само пре окончања процедуре полагања заклетве свих саклетвеника. Ако, током полагања заклетве саклетвеника, господар спора пружи несумњив доказ да је заклетвена изјава неистинита, да је господар заклетве учинио деликт за који је оптужен и да је својом лажном заклетвом навео саклетвенике да приступе полагању лажне заклетве – саклетвеници принуђавају делинквента да плати штету *in duplum*, а за вероломство учињено кривоклетством не убијају га, већ га кажњавају паљењем куће или сточне хране, сечењем воћних засада, клањем стоке, итд. Родовска солидарност не дозвољава им да убију сродника. Али, као да је мртав, овај губи правну способност да убудуће залаже живот било као господар заклетве или саклетвеник. Осим тога, саклетвеници нису страхом за властити живот принуђени да убију кривоклетног господара заклетве.

Пошто сви саклетвеници положе заклетву, господар спора их не може гонити за издају учињену кривоклетством које би било касније утврђено. Нема обичајне процедуре за накнадно утврђивање кривоклетства. Саклетвеници су заложили животе за истинитост одбране господара заклетве. Али, ниједан од њих није добио у залогу цео живот господара заклетве, већ само један његов део. Зато је сваки од њих и господару заклетве заложио само шестину, дванаестину или двадесетчетврти део свога живота. Господар спора не може такву залогу практично да искористи. Албанци пословично кажу: "Не могу се због једне изгубљене крви убити 24 саклетвеника." Солидарност заклетвене

облигације поделила је залогу живота тако да се санкција ни према једном саклетвенику не може извести без великог прекорачења. Јер *hiperocha* би била тако висока да би господар спора, који би убио саклетвеника, пао у нови крвни дуг, односно у онолико крвних дугова колико би саклетвеника убио. Осим тога, ту је и утицај религија које су санкцију за кривоклетство резервисале себи и пренеле је у загробни свет. Зато се пословично каже: "Када су те оправдали саклетвеници, јаши коња слободно."

Ако је тако у обичајном праву, није тако у свакодневном животу. За накнадну казну за кривоклетство гони господар спора кривоклетника подмуклим осветама, лукаво смишљеним и вешто изведеним, тако да се оне могу приписати случају или вишој сили. У Ругови се саклетвеницима који су се криво заклели кваре мостови тако да при прелазу падну у реку и поломе делове тела. У околини Дечана деци кривоклетвеника подмећу бомбе да их нађу и у игри изгину. Тога је било и у Пећи. Мимо уобичајених забрана, кривоклетством оштећени настоји да из залоге живота наплати своје потраживање на овом свету. Кривоклетвенике гони и морална инфамија зато што се пословично каже да нису ни за бесу ни за залогу. Њима ислам покушава да пружи какву-такву рехабилитацију одласком на хаџилук.

Из наведеног се види да је залог живота основа заштите не само у личним и облигационим односима, већ и у процесном обичајном праву Албанаца у коме је најпознатији доказ заклетва са саклетвеницима. Залогом живота ствара се прво чврсто поуздање, тврда вера у односима међу људима.

Најзад, залога живота, још увек уочљива у обичајима Албанаца на Косову као најстарији облик стварања поуздања и заштите, помаже да се размисли о једној од најстаријих правних установа која је сасвим сигурно постојала и код других народа на датом ступњу развитка. Из залога живота могле су се код Римљана развити установе: *nexum, praediatura, sponsio, fideiussio, mancipatio* и *manus injectio* на једној страни, а на другој *iuratores, coniuratores, pignus* итд. Обичајно право имало је важну улогу и у правима других народа (Рома, Германа, Словена) све док се економски живот није развио а држава и црква својим прописима модификовале, укидале или надомештале старе правне установе и организовале свој систем провођења свога права и заштите личности, имовине и права. То се види и данас код Албанаца на Косову, где се полако "заборављају" стари обичаји, јер постоји социјалистичка држава и право које не признаје залогу живота ни убијање вероломника и кривоклетвеника. И само постојање државне заштите представља нагли успон у развитку слободе личности, па је скок из сакралних обичаја у најсавременије социјалистичко право за Албанце на Косову већи него што су други народи постигли за више хиљада година развитка. Зато се на Косову данас и оспорава свака важност старе правне пословице да без страха нема образа. У мери којој се сакрално право "заборавља" могло би да се "учи" ново право. А чињеница је да још постоји неподношљива мешавина једног и другог.

ПРАВО ПРЕЧЕГ ПРИБАВЉАЊА НЕКРЕТНИНА У АЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА

1. Код Албанаца у селима северне Метохије још је свеже сачуван обичај о праву пречег прибављања непокретности. То је стара установа која потиче из далеке прошлости и која је била позната многим старим народима на одређеном ступњу развитка, између осталих: Римљанима, Германима и Словенима. Иначе, та установа је у праву позната као право прече куповине у корист близике и помеђаша.

Међу Албанцима у селима северне Метохије та установа се сачувала и до данас. И то не само као право прече куповине већ као право пречег прибављања некретнина уопште – уговорима о купопродаји, подлогу (врста залагања некретнина, алб. *pëng*) и наполици.

Порекло тог обичаја треба тражити још у племенској организацији друштва, у време када су племена и братства била везана за одређене територије и када је ксенофобија у односу на иноплеменике прожимала друштвени живот. Тада је из одбрамбених разлога била забрањена инфилтрација иноплеменика на територији другог братства и племена. А иноплеменик није ни могао опстати у туђој средини, тј. у другој племенској групи. Обе ове појаве, данас су још рељефније изражене у албанским обичајима него у обичајима осталих народа на Балкану зато што је албанско братство скуп крвних сродника који имају истог родоначелника по мушкој лози, а племе (*fis*) скуп више братстава која се фактички или легендом везују за једног заједничког претка. Та крвносродничка веза и територијализација братства чинила их је затвореницим у односу на иноплеменике.

2. Кроз обичаје је изграђен крути формализам који отежава иноплеменицима стицање својине и искоришћавање некретнина на територији изван свога братства и племена. Основно је начело да прече право стицања некретнина у својину и државину има по мушкој лози ближи крвни сродник над даљим, истобратственик преносиоца над инобратственикoм, једноплеменик над иноплеменикoм. Прече право прибављања од стране помеђаша није толико наглашено у односу на прече право братственика. Јер, право пречег прибављања почива на племенском војничком реду. Најпречи је онај који је најпозванији на освету (син, брат, сродник итд.) Даљи сродник стиче прече право тек ако се тога права одрекну по крви ближи сродници.

Онај који је пречи у праву сматра се привилегованим у погледу услова прибављања. Он има право на цену нижу од тржишне, повољније услове у погледу рокова и услове плаћања. Он може да плаћа стоком уместо новцем итд. Најближи сродници имају право да купе кад буду могли, да плате колико буду могли и чиме буду могли.

Да би се једна непокретност отуђила даљем сроднику и инобратственику потребна је крута формална процедура, којом се врши и ослобађење

непокретности за отуђење. Преносилац треба да окупи све заинтересоване братственике и сељаке на братственичку или сеоску скупштину (алб. *kuvenda*), где се утврђује коме ће се непокретност отуђити.

Ако само један од пречих у праву изјави да некретнина није слободна за отуђење, њу не сме нико прибавити, под страхом да ће се сукобити са лицем које ставља сметњу за отуђење и његовим братственицима. Али, у том случају, онај који смета отуђењу позван је да у одређеном року и за одређену цену сам прибави дату непокретност и то под нешто повољнијим условима него иноплеменик.

Братственичка скупштина може ослободити некретнину за пренос инобратственику уз истовремено стављање вета преносиоца да ствар отуђи лицу којем он намерава. Ако стави то вето, братственичка скупштина је дужна да преносиоцу нађе другог прибавиоца под истим условима под каквим би пристало лице које би преносилац изабрао. Тај обичај назива се правом братственика да бирају свога комшију, са којим ће ван сезоне заједнички користити поља за попашу, затим, путеве и воде, у којег имају поверења да дозволе мешање жена и деце. Али, право избора комшије најјаче је мотивисано разлозима заштите братства према женама из фиса, који воде рачуна да им нови сусед не буде јак и агресиван већ да буде слабији и толерантнији у поштовању месних обичаја и братственичког реда.

3. Пошто скупштина утврди да је некретнина слободна да се отуђи одређеном прибавиоцу, преносилац и прибавилац закључују усмени уговор о купопродаји, подлогу или наполици. Уговором се утврђују обавезе странака, услови, рокови итд.

Затим наступа друга процедура уверавања прибавиоца да је на купљеној некретнини слободан. То је нарочито изражено код купопродаје. То је обичај честитања прибавиоцу (алб. *per hair*). Купац позива све мушке братственике (по једног из куће, обично домаћине кућа) продавца, нарочито оне који би били пречи у праву, да од њих прими изјаву "срећно". По обичају, купац приређује малу гозбу (*muhabet*) и чашћава према својим могућностима (дуваном, ракијом, кафом, ручком – "хлебом" као симболом солидарности) своје званице од којих прима честитке за купљену некретнину. Том приликом, братственици продавца уверавају купце да је земља слободна, да га примају за комшију, рукују се са њиме и честитају му за "хиљаду година" или га упознавају са ограничењима под којима је некретнина отуђена (забрана препродаје трећем лицу, право откупа од стране продавца или неког братственика итд.) – Уколико једна од братственичких кућа продавца не учини "*per hair*", купац зна да је правни посао мањкав и да ће имати сметњи које ће му доћи са стране изосталог братственика и његових рођака. Чиниће му се сметње било у коришћењу сеоских путева, вода или директно у државини. А то значи да некретнина није слободна, тако да су у изгледу евентуална физичка обрачунавања са кућом која му није честитала. – У случају да му неко од суседа није могао из објективних разлога учинити "*per hair*", купац може у току ове процедуре да узме неког за личног јемца (алб. *dorzon*), који ће му својим животом гарантовати да га објективно изостали сусед неће узнемиравати у државини и коришћењу прибављене некретнине. Та процедура

је неопходна, јер се купац не може ослонити да ће сам заштитити некретнину зато што се крвни сродници куће која би сметала купцу у поседу, обично са њом солидаришу по принципу крвне везе. Он се не може против воље солидарних продавчевих братственика одржати на купљеној некретнини. Тек после процедуре "*per hair*" сматра се да је уговор перфектан.

4. Обичај пречег прибављања некретнина садржи у себи дубоке противречности и бременит је сукобима између преносиоца и пречe куповине купца. Данас, економски интерес преовлађује над крвносродничком затвореношћу. Јавна заштита отклонила је потребу братственичко-племенске заштите, а тиме и потребу ксенофобије. Основан на војничко-одбрамбеној потреби, обичај права пречег прибављања сада се све више претвара у обичан морални. Продавац све чешће захтева да му пречи у праву плати некретнину као што би је платио иноплеменик. Против тога су пречекупци. Они настоје да се до некретнина домогну што јефтиније, уз што повољније услове плаћања, да је плате колико могу, кад могу и како могу, без обзира на тржишни закон понуде и потражње. У том циљу, они често злоупотребљавају своје обичајно право, не дозвољавају продају непокретности свом рођаку, лако обећавају да ће је купити и када немају средстава, уцењују продавца, нудећи му мизерну цену итд. А док се они не сагласе – други је не сме купити пред страхом од физичког обрачуна. Зато се не само у селима Ругове већ и у другим местима дешавало да брат брату оружано прети да му исплати цену или ослободи некретнину за продају.

У другим случајевима продавац је изигравао пречекупца фиктивним уговорима. Са купцем је закључивао тајни уговор о купопродаји који је изражавао праву вољу странака и камуфлирао такав уговор уговором о подлогу (алб. *pëng*) на одређено време. По том уговору се прибавилац обавезивао да ће некретнину држати за одређено време, а преносилац да ће фиксно у року вратити зајам прибавиоцу некретнине. Уговору о подлогу се додавала клаузула да ће некретнина прећи у својину прибавиоца, ако преносилац о року не врати зајам. Преносилац не би вратио зајам о року па је некретнина остајала у својини прибавиоцу, без обзира на права пречекупаца. Тако је било све до половине нашег века.

Данас се дешава да купац не поштује право пречe куповине, већ мимо воље пречекупаца купи непокретност. Последица тога су чести сукоби између прибавилаца и пречекупаца. Пречекупци ускраћују таквим купцима права службености пута, провода воде за наводњавање а понекад и директно ометају државину некретнина и прете физичким обрачуном. Разуме се, да редовни судови пружају заштиту прибавиоцима, без обзира на обичај пречег права куповине. Али судска заштита није увек ефикасна, јер органи јавне власти не могу увек бдети над држаоцем непокретне имовине нити могу превентивно деловати против могућих делинквената, спремних да употребом физичке силе потисну прибавиоце из поседа. Обичај је да ако на поседу буде погинуо или тешко телесно повређен прибавилац – некретнина остаје њему. Ако, пак, дође до обичне свађе између прибавилаца и пречекупаца интервенишу народне установе за измирење (алб. *pleqnia*). Окупи се по неколико људи са обе стране, који обично одлуче да купац уступи некретнину пречекупцу и то по истој цени

по којој је купио од продавца. На такву нагодбу је принуђен прибавилац, јер нити има интереса да оружано брани непокретност и доспе у кривичну одговорност нити да погине ради заштите некретнине. Али том нагодбом принуђен је и пречекупац да плати тржишну цену, коју иначе не би платио свом рођаку. Зато се продавци понекад служе фиктивним продајама иноплеменицима да би преко ових принудили своје рођаке да им плате тржишну цену. Много таквих случајева и нагодби има у разним селима северне Метохије.

5. Одржавање обичаја пречег права прибављања непокретности је у данашњим условима готово изгубило свако оправдање. Тај обичај се све више претвара у шпекулативну категорију на коју рачунају пречекупци да уцене своје рођаке и принуде на продају по јефтинијој цени. Тај обичај све више изазива физичке обрачуне између купца и пречекупца. Он је сметња социјалном прогресу јер доприноси одржавању затворености братственичко-племенских група. Али ни административна средства ни правосуђе нису у стању да га искорене.

У нашој па и у светској правној литератури право прече куповине најбоље је обрадио др Петар Ђ. Стојановић из Титограда у својој књизи "Право прече куповине као израз колективне друштвене свијести у Црној Гори, сјеверној Албанији и Боки", што је издао Историјски институт СР Црне Горе у Титограду 1981 године. Ту је презентирана панорама гледишта на порекло ове установе (рецидив родовског друштва, византијско-турски остатак, словенска оригиналност, илирско порекло). Др Стојановић одлично уочава нарочито један моменат "укорењивање туђих права у сопственој ствари", што у условима родовског друштва, какво су имали и Германи, Хиндуси, Келти, Кинези, није подношљиво. Тај аутор наглашава сточарство као услов за настанак свести о "укорењивању туђих права у сопственој ствари". То је дубока мисао којој је потребан дубљи продор.

По мом мишљењу дубљи продор треба да се креће од земље, жене, крвне освете до заштите. Кад се тиче земље, зна се да у условима сточарске привреде није било могућности за купопродају заједничких пашњака, па ни за обичај прече куповине. Тада су пашњаци били колективна својина рода и племена. Појединац их није могао отуђивати. Тада се мушки пол бавио бавио сточарством, ловом и пљачком. За настанак пређег права куповине требало је да се пређе на земљорадњу. Ту се појављује жена као обрађивач мањих површина зиратне земље. Жене су први ратари на малим површинама око колиба и торова. Жена почиње остваривати својину на некретнинама. Додуше, она присваја не за себе већ за кућу, за мушки пол, чија је својина и сама. То је прва веза између земље и жене. То отвара жени могућност ступања у везу са другим лицима изван куће. Она је ствар у којој се не смеју "укоренити туђа права."

Међу Албанцима на Косову, Метохији и северној Албанији право прече куповине првенствено служи као п р е в е н т и в а за спречавање недозвољених додира мушких и женских особа различитих родова или даљих сродника склоних родоскврњењу. Из слободних додира полова долази до недозвољених тајних сексуалних веза, до блуди, помоћу чега се може не само укоренити своје

право у туђој ствари (ванбрачна деца), већ још и резултирати крађе, пљачке, отмице жена, тровање браће или мужева. Право прече куповине је сметња таквим додирима. Несродноме се не допушта да "наложи ватру и задими" у туђем селу, а камоли да прибави или обрађује имање туђина.

И евентуални обрађивач боји се да дозволи мешање својих жена са несродницима од којих не би могао сачувати своју част и који би му могли подметнути "своје семе на његовој њиви" (читај жени). Ближи крвни сродник поузданији је да ће чувати част одива које сматра својтом, да неће направити родоскврњење нити тајно ступити у блудне односе са својим снахама. у противном дошло би до везивања криминалне женске бесе (слично римском *mala fides*), што, ако се открије, буде гоњено као неопростив деликт, што је детаљније обрађено у мом раду "Женска беса и крвна освета". Дакле, родовско друштво је установило право пречег прибављања непокретности као средство предострожности од могућих сексуалних деликата и узајамног подметања наследника, што је санкционисано крвном осветом.

Да обичај прече куповине првобитно није био инструмент намењен регулативи код купопродаје види се и по томе што код Албанаца прече право рођака постоји и код узимања земљишта под наполицу,' у подлог, прече чифчијско право на феудалним поседима за време турско. То значи да чуварима жена још није најважније регулисање промета ствари, већ чување жена, које су предмет купопродаје. Институт пречег права је регулатор личне и породичне заштите који ће се одржавати кроз цео историјски период до окончања сексуалне револуције и потпуне еманципације жене.

А та сексуална револуција тече споро. За њу је потребно успоставити и јачати државне власти, личну и имовинску заштиту, отклонити крвну освету и дозволити слободу кретања полова. Право пречег прибављања некретнина модификује се као имовински институт. То бива у Црној Гори у 19. и 20. веку када долази до растакања родовских заједница и измешаности становништва. Код Албанацца на Косову тај процес је још у току и то у два супротна правца. Са једне стране мешају се арбанашка племена међусобно, што убрзава пропадање института пречег права прибављања непокретности као обичаја. А са друге стране, арбанашка племена теже да остваре етнички чисте средине, што успорава мешање са еманципованијим срединама, успорава еманципацију жене и слободан додир међу половима.

Ето, то би према казивању обичајних судија међу Албанцима у Метохији (Брахим Хоџе из Јуника и других) и према сопственим запажањима могло да послужи као правац објашњења настанка пречег права прибављања некретнина и веза овог института са женом, крвном осветом и заштитом. Јер, по речима Бајрам Хусаја из Шкреља: "Жена је кључ за разумевање основе свих обичаја код Албанаца".

RES MANCIPI У АЛБАНСКОМ ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ

У римском праву није довољно проучен појам res mancipi. Тај појам се посматра из угла правне статике, као одељак стварног права. Верује се да су у старом Риму ствари по својој физичкој природи биле res mancipi или res nec mancipi. Проучавање албанског обичајног права омогућава нов методолошки приступ проучавању res mancipi из угла правне динамике, тј. као категорије облигационог права која се састоји из чврстих уговора ослоњених на стварање и чување бесе. Беса је окосница албанског обичајног права као што је fides темељ римске правне динамике. Беса се ослања на лично јемство – дорзонију а fides на sponsio и mancipatio. Уговори ослоњени на бесп чувају се код Албанаца на Косову и Метохији до наших дана. То допушта прегледно, потпуно и логично објашњење појма res mancipi.

У албанским племенским правним обичајима постоје институти који су по форми и садржају идентични са установама римског права. Извори римског права раног периода су *leges regiae*, а арбанашког обичајног права међуплеменске нагодбе – које се називају и бесама. Код Римљана је постојао *tribus*, а код Албанаца постоји *fis* (племе). У Риму је постојао *pater familias* са својом *patria potestas*, а код Албанаца постоји господар куће (алб. и *zoti të shtëpisë* – буквално бог куће) са својом моћи (алб. *fuqia*) и правом на живот и смрт својих укућана. Отуда и код Римљана и код Албанаца многобоштво. Патријархално ропство постојало је у Риму и још постоји код Албанаца на Косову и Метохији. Код Римљана и код Албанаца познати су крвна освета, женидба куповином невесте, брак са *манусом* (ручни девери), агнатско сродство и наслеђивање, *fides* (алб. *беса*). Римљани знају за *mala fides*, а Албанци за вероломство. Код Римљана се кршење *fides* санирало помоћу *conjuratores*, а код Албанаца помоћу саклетвеника (алб. *beja*). И *fides* и *беса* су сакралне нарави зато што су зајемечени животима људи. Њихово непоправљиво кршење се сакрално кажњава (рим. *sacer esto* – биће посечен). За обавезе засноване на *fides* или *бесп* одговара се главама људи.

Облигационо право је богато и разноврсно у римском праву и арбанашким обичајима. Ту су уговори: трампа, купопродаја, залог (алб. *pëng*), зајам, послуга, најам, остава, грађење, поклон, коцка и многи други. Правном промету је допуштено све што је могуће извршити. Код Албанаца се правни промет обавља путем давања (*më dhonë*), чињење (*më banë*) и одговорности главом (*më dorezuë*). Код Римљана се правни промет обавља путем *dare, facere* и *praestare*. Римљани су имали сакралног гаранта уговора (*sponsor, praes, pretor*). Албанци за све то имају личног јемца – дорзона (ал. *dorë zenë* –

ухваћен руком). Одговорност животом за обавезу утиче на постојање веома строгог и сличног формализма и симболике и код Римљана и у албанским обичајима.

Римско право дели ствари на *res mancipi* и *res nec mancipi*. Албански обичаји деле их на *gje dorëzuari* и *gjë i pa dorëzuari*. *Gjë dorëzuari* су осигуране личним јамцем – дорзоном. *Gjë i pa dorëzuari* нису. Радозналост привлачи њихово проучавање које доводи до сазнања да су *gjë dorëzuari* у ствари *res mancipi*, а *gjë i pa dorëzuari - res nec mancipi*. Тако се из обичајног права Албанаца долази до још једне форме и садржине римског правног института. Обичајно право Албанаца има прворазредни значај као извор римског права. Оно је неопходна допуна постојећим изворима који су непотпуни, интерполирани, модификовни или изгубљени.

Арбанашка реч *gjë - gja* је именица женског рода са значењем: имовина, благо, стока, марва, ствар, предмет, нешто[117]. У народном говору употребљава се и у смислу значења обавезе и права. Глагол *dorëzoj* значи предати, уручити, рукоположити[118]. Садржај израза упућује готово на подударност са римским изразом *manus-capere* од чега је изведена римска манципација. Арбанашка дорзонија значи предају ствари на сигуран начин, "препоручено". То значи да је и у Риму форма сигурне предаје ствари била манципација. Код Албанаца преносилац нема поверења да непосредно преда ствар прибавиоцу, нити прибавилац да је од преносиоца прими. У облигационом односу постоји онтолошка противречност утолико већа уколико је неповерење веће а заштита слабија. Свака страна боји се да ће бити преварена, да друга страна неће поштовати уговор *stricti verbis*. У друштву где одсуствује државна власт уговор стеже јамац, арбанашки дорзон, римски спонсор. Он узима ствар од преносиоца и предаје прибавиоцу. Спонсор је лице од поуздања повериоца и дужника. Адем Лукај, судија Уставног суда Србије саопштава, седамдесетих година, да код Албанаца у облигационом односу свака ствар треба да прође кроз три руке: од преносиоца дорзону а од дорзона прибавиоцу. Тако је промет сигуран. Сигурно је тако било и у римском облигационом праву. Манципација је форма сигурног преноса ствари – од преносиоца спонсору, а од спонсора прибавиоцу. Арбанашка дорзонија састоји се од личне одговорности за уговор, строге форме преноса и заштите прибавиоца. Ту је римски спонсор, манципат и претор.

Ствар (*res*) није по својој природи *mancipi*. Она то постаје пролазом кроз облигациони однос, осигуран спонсором, извршен путем манципације, заштићен претором. Зато треба анализирати настанак чврстог уговора зајемченог спонсијом, извршеног манципацијом и заштићеног претором. Кроз то се сагледава превазилажење неповерења међу странкама и стварање *fides*, арбанашке бесе.

---

[117] Микел Ндреца, *Албанско-српскохрватски речник*, Приштина, 1976, стр. 102, 105.
[118] *Op. cit.*, стр. 61.

I – НАСТАНАК ЧВРСТОГ УГОВОРА

Код Албанаца чврст уговор настаје консенсусом странака и пактом о заштити – дорзонијом. Дорзонија је лично јемство за које се одговара животом. Дорзонија конституише чврст обигациони однос; то је римски *sponsio*. Дорзонија је и строга форма преноса ствари, римска манципација. Дорозон је још и судија у спору између прибавиоца и преносиоца, што је код Римљана улога претора.

1) Конституисање уговора

У римском праву установа спонсије проучава се одвојено од установе манципације. Њих треба проучавати заједно. У албанским обичајима манципација наступа после спонсије. Спонсор конституише уговор и извршава престације.

Да би се конституисао облигациони однос треба премостити природно неповерење међу уговарачима посредством човека од узајамног поуздања. То је спонсор, који животом одговара за престације прибавиоца и преносиоца. Он се ангажује без сопственог економског интереса (*sine causae*). Пред тим спонсором (алб. дорзоном) и форумом (најмање један човек) странке прецизирају узајамне обавезе на *dare* или *facere*. То је усмени уговор *stricti verbis*. Спонсор (алб. дорзон) памти садржину споразума и, ако нађе да за престације странака може животом одговарати, ангажује се за закључење пакта о заштити. Једном стипулацијом обавезује се преносилац спонсору. Спонсор пита: "Обећаваш ли Рустем Рустеми да ћеш Ћазим Бериши дати (учинити) оно што си рекао?" Ако добије потврдан одговор, преузима јавну одговорност за дужника речима упућеним повериоцу: "Ћазиме, ја ти одговарам да ћеш из моје руке добити ствар коју ти је Рустем Рустеми обећао." Поверилац упита: "Беса?" а спонсор одговара: "Беса, беса." Тиме је конституисан уговор. Без уздања у државну заштиту, поуздање међу уговарачима је успостављено. То је сакрално поуздање за које се одговара животима. Да би ствар постала *res mancipi* потребно је још извршење уговора.

Методолошка примена овог правног обичаја на римско право доводи до сазнања да су и Римљани закључивали уговоре на исти начин. Дужник је за обавезу залагао живот спонсору, спонсор повериоцу. Залагање живота обавезивало је на строгу форму извршења уговора – манципацију.

2) Извршење уговора

После закључивања уговора настаје процес његовог извршавања – манципација. Једна страна уговорница треба прва да изврши своју престацију. То не чини лично већ посредством спонсора. Тако настаје дужничко-поверилачки однос. Преласком ствари из руку преносиоца у руке прибавиоца она постаје *res mancipi*. Тај прелаз се врши посредовањем спонсора. Кад ствар постане *res mancipi*, уговор се више не може једнострано раскидати. Дужник је у обавези да у одређеном року, на одређени начин, у одређеном облику, изврши своју престацију. И то опет посредством спонсора. Спонсор, опет, из

своје руке, у присуству дужника или једног сведока предаје стар повериоцу. Извршењем од стране спонсора ствар постаје *res mancipi*.

Ваља нагласити да путем спонсије (алб. дорзонија) Албанци преносе све ствари и права осигурана бесом. То не мора увек бити физичка предаја из руке у руку у буквалном смислу. Могу бити и гестови руком – показивањем ствари која се предаје, корачање међама земљишта које се преноси, слање поруке спонсору да плати итд.

Тако строга процедура омогућава улазак робова у облигационе односе (*adiecticiae qualitatis*). Спонсор је квалитет за чврст облигациони однос. Њему се залаже живот за обавезу. Господар више цени живот свога роба од евентуалне штете из уговора који је овај закључио. Када је један господар куће у Ругови наредио сину повраћај на пијаци скупо купљеног коња, син је одговорио да је дао спонсора (алб. дорзон). Господар је молио спонсора да се дезангажује, али је овај одбио уз образложење да је дао реч пред људима (форум).

Спонсор је, дакле, био *praes* у римском праву. Животом је одговарао за извршење престације из конкретног уговора. Само што је код Римљана спонсор имао више назива.

Но, прибавиоца треба штитити и после извршења уговора. Ту код Албанаца опет остаје дорзон, код Римљана претор.

3) Спонсор као претор

Res mancipi се чувају животима. Странке не могу једна од друге захтевати поништење уговора и повраћај ствари. За квалитет сваке *res mancipi* спонсор одговара прибавиоцу а преносилац спонсору. Сваки једнострани покушај раскида уговора сматра се покушајем вероломства (алб. *besëthya*) и *sacer esto* (алб. "дорзон је посечен"). Ко посече дорзона посекао је своју главу – гласи арбанашка пословица.

То је нарочито важно код преноса права на слободу. Пошто спонсор (дорзон) пренесе дозволу за слободно кретање дужника крви, поверилац крвног дуга не сме га убити зато што зна да ће га дорзон осветити. Кад спонсор гарантује да је нека женска особа слободна да се преуда, ранији вереник јој не сме убити потоњег мужа. У противном спонсор би убио вероломника. Ако спонсор не би гонио вероломника, оштећени би га убио као помагача (алб *hjekës*).

Кад имовински дужник не подмири повериоца, спонсор ће га подмирити из своје имовине. Затим се може регресирати како хоће: непосредном пленидбом дужникових ствари (у присуству сведока), превођењем регресног дужника у дужничко ропство док га племе не откупи, принудом да плаћа радом ("зној ем"). Пркосног дужника може чак и убити, што се код Албанаца данас ретко дешава. Тако је спонсор судија регресном дужнику.

Између повериоца и дужника нема суђења пред већем стараца (алб. *pleqnia*) код уговора осигураних спонсијом. Све спорове између повериоца и дужника суди спонсор (*дорзон*). Када је један купац краве из села Ћушке код Пећи седамдесетих година приговорио уговорену количину млека, спонсор је

пресудио: да крава остане купцу уз нижу цену. У другом случају из околине Истока продавац није хтео да уступи продату њиву купцу. Спонсор је запретио да ће купцу уступити своју њиву и по свом нахођењу регресирати се од продавца. Зато је продавац морао да уступи њиву купцу.

Треба поновити да спорове око *res mancipi* пресуђује спонсор (алб. *дорзон*). Ако би један од уговарача изнео спор пред веће стараца (алб. *pleqnia*), оно би упитало за дорзона, тј. спонсора и пресудило онако како одлучи спонсор.

Отуда се са пуном сигурношћу може констатовати да је спорове из чврстог уговора и код Римљана пресуђивао спонсор. Он је био судећа власт коју су странке изабрале. Код Албанаца је дорзон још задржао и судећу функцију за уговор који је заштитио животом. У римском праву су се са развојем државе мењали и називи за судећу улогу спонсора. Он је у поступку конституисања уговора спонсор, у поступку извршења уговора *praes*, а у поступку суђења *pretor*. Логичан је закључак да је било онолико претора колико је било спорова из чврстог уговора, из облигационог односа осигураног помоћу *fides*.

II – ЗАКЉУЧАК

Сматрам да је доказано да су арбанашке *gjë dorëzuari* у ствари *res mancipi* римског права, да *res mancipi* није нека статичка, природна, физичка особина ствари – како се у науци погрешно мисли – већ да су то ствари које су прошле кроз облигациони однос осигуран помоћу *fides*.

Res mancipi могу бити све непокретне и покретне ствари које су *in commercio*. *Extra commercio* су *res sanctae, res sacrae, res religiosae* и *ager gentilicus*. Ни код Албанаца нису у промету животи људи, богомоље, гробови и племенске шуме и пашњаци.

Res mancipi могу бити и права (дозвола за излазак дужника крви из кућног притвора, дозвола да се испрошена или разведена жена преуда, право грађења, службености, све обавезе из уговора, сем поклона).

За *res mancipi* карактеристично је да облигациони однос прође кроз строгу форму спонсије и манципације. Претор штити *res mancipi* од евикције. Он, као спонсор, зна чија је својина ствар која је предата прибавиоцу.

Res nec mancipi немају форму спонсије и манципације. Њихов промет је несигуран и опозив (на пример: поклон). Свака страна може једнострано раскидати уговор, извршити га или не извршити, плаћати ако хоће, кад хоће, чиме хоће и колико хоће. *Res nec mancipi* се штите свађом (рим. *querela*) и одбојем. Свађом се изазива интервенција јавности ради постизања компромиса о суђењу пред већем стараца. *Res nec mancipi* немају ни спонсора ни *fides*. Ако дође до суђења, потребна је дуга процедура заклетви са саклетвеницима (рим. *conjuratores, colaudantes*), која је дуга и скупа. То је разлика *res nec mancipi* од *res mancipi*.

Тако нам албанско обичајно право осветљава још један институт римског права. То је уочио проф. др Драгомир Стојчевић, када је у октобру 1973.

године рекао: "Албанско обичајно право је нов извор римског права. Оно ће се морати другачије него до сада проучавати."

Констатација професора Стојчевића временом се показује истинитом. И овај напис показује колико су *res mancipi* значајне са друштвеног аспекта. Спонсија и манципација штите облигационе односе у бесудним временима од претварања контракта у деликт, превазилазе неповерење међу странкама а воде порекло из људске природе и времена пре настанка државног правног механизма.

У В О Д

1. ПРЕДМЕТ РАДА

Предмет овог рада је лично јемство у албанским правним обичајима (дорзонија). Оно није признато позитивним правом, јер је квалитетно друкчије и противно државном праву.

Јемство у позитивном праву ослања се на заштиту државе, која регулише односе између повериоца, дужника и јемца. Право повериоца изнудљиво је и без јемства. Ималац права може да покрене одговарајући државни орган и принуди дужника да испуни обавезу. Савремено јемство је институт грађанског и кривичног права. У грађанском праву јавља се као средство обезбеђења обавезе настале у облигационом односу. То су познате установе: јемства, поручанства и гаранције. Јемац се ангажује само својом имовином, а не и личношћу. И у кривичном праву јемство гласи само на имовинске вредности да се окривљени одазове позиву суда. То ће рећи да јемац нема личне власти над личношћу дужника нити својом личношћу одговара за његове обавезе. Изнад повериоца, јемца и дужника стоји држава као заштитни чинилац њихових права.

Државна регулатива јемства није увек постојала. Људско друштво настало је пре појаве државе, која је формирана тек на одређеном ступњу историјског развитка, приликом поделе друштва на класе. Она је у почетку била нејака да преузме заштиту свих односа међу људима. Пре појаве државе и пре пропасти родовско-племенских заједница људи су настојали да створе обавезе и да их заштите средствима којима су располагали. Тада је свака обавеза заштићена личним јемством била више голо обећање него изнудљиво право повериоца. У племенском друштву стварало се поуздање у обећања личним јемством. Тако је настајала изнудљиво правна обавеза. Лично јемство стварало је чврсте обавезе. Између повериоца и дужника јављао се трећи чинилац – јемац, који је вршио функцију сигурне заштите личном принудом над личношћу дужника и стварао сигурно поуздање – веру. Та вера се називала код старих Римљана *fides*, а код Албанаца и данас се назива беса.

Појам бесе још није дефинитивно рашчишћен. У речнику албанског језика[119] беса се дефинише као рок слободе и сигурности који даје кућа убијеног мушким члановима породице убице – да се неће осветити; као прекид крвних завада и других спорова међу породицма у истом племену (алб. *fis*), барјаку или селу или између два или више фисова, барјака или села – на основу споразума и за одређено време; изјава којом се гарантује да ће се одржати реч; заштита (алб. *ndorja*), сигурна пратња (алб. *shpurë i sigurti*) која се даје

119 *Fjalor i gjuhes shqipë*, Tiranë, 1954, стр. 91 (даље у тексту: *Fjalor*).

провођенима из једног до другог уточишта; поуздање у човека или ствар; кредитно поверење, добро име и углед који ужива поштен човек и трговац; вера (алб. *fe*). Та дефиниција није ни сигурна ни потпуна. Кад се реч беса употребљава у смислу религиозног уверења, то је њена неправна употреба. Прецизнији израз за религиозно уверење је: *feja*[120], тј. вера у Бога. Иза *feja* стоје религије и свештенство, религијски завети и слично. Албанци знају да се њихово обичајно право не ослања на религију, већ на бесу, као правну категорију. И морално значење појма бесе је другоразредно. Друштвено поверење, добро име, углед, поштење, савесност, указивање помоћи другима представљају етичке вредности и врлине. Али основна етичка вредност у племенском друштву је јунаштво, а основни порок – кукавичлук. Племенски оквир ограничава мерење етичких вредности. Врлина је понашање које користи и појединцу и племену, а порок понашање које им наноси штету. По том резону, преваре, крађе, отмице, грабежи, пљачке, убиства и освете нису увек порок. Морална оцена зависи од конкретног случаја. Оно што је за оштећеног порок за противну страну може бити врлина.

Моралне норме немају санкције. Што даље у прошлост, људи су све мање испуњавали своје обавезе само ради голе часне речи. Погрешно би било гледати да су морална схватања старог света била виша од оних у савременом друштву. Отуда сматрам да није исправно гледиште др Сурја Пуповциа да је у почетку беса била значајна морална категорија у племенском друштву, а потом постала правна установа, првенствено у вези с крвном осветом (као примирје) и из насушних економских потреба, а убрзо и правна установа уопште, па и грђанскоправни институт[121]. Беса је увек била првенствено правна категорија, а морална категорија почела је да постаје онда када је остала без санкције, када ју је почело сузбијати позитивно право и када је почело да ишчезава старо лично јемство. Јер без личног јемства нема бесе као правне категорије. Отуда се беса не може посматрати само као појам поштења, части и савесности, како то даље резонује др Пуповци[122].

Беса је поуздање (алб. *uzdaja*), што има исто значење као "узданије" у Законику цара Стефана Душана[123], да ће дужник морати да испуни своју обавезу. То поуздање не представља наду у дужника, већ сигурност да ће јемац принудити дужника да испуни своју обавезу. Беса је поуздање у личност јемца да ће принудити дужника на поштовање права. Без личног јемства нема бесе. Од преко сто известилаца са подручја Метохије добио сам обавештење:

> Без дорзона нема бесе. У обичном разговору људи често кажу беса. Кад кажу беса, а не даду јемца, лако варају. Ко добије јемца да ће му дато обећање бити испуњено, тај зна да је добио бесу. Он не мора да ратује са дужником, за њега ће ратовати јемац. Ко свеже бесу без јемца, није је свезао. Беса и јемац су једно исто. Јемац нема шта да ради, сем да чува бесу. Бесу нема ко да чува осим јемца.

---

120 Ibidem.

121 Др Сурја Пуповци, *Грађанскоправни односи у Законику Леке Дукађинија*, Приштина, 1968, стр. 223–224.

122 *Op. cit.*, стр. 220.

123 Никола Радојчић, *Законик Цара Стефана Душана*, САН, Београд, 1960, чл. 102 (даље у тексту ЗЦСД).

Известиоци Ибиш Кастрати из Пећи, Брахим Хоца из Јуника, Мус Камбер Бећири из Пећи, Суљо Краснићи из Ђураковца и Фетаху Мурат из Истока у својим саопштењима од 2–4.12.1972. године наглашавају да је беса потребна да би се поверилац клонио самопомоћи и самозаштите. У том циљу поверилац бира јемца који ће да принуди дужника да испуни обавезу. Они кажу:

Човеку треба беса, а за бесу је потребан јемац који ће да стави своју руку у ватру да би одбранио право повериоца. Јемац ломи главу за туђе право, за бесу. Поверилац који би се свадио са дужником ради наплате дуга чини срамоту. Али, кад се јемац свађа са дужником да наплати туђи дуг, људи му кажу да се бори за бесу и да је поштен човек.

Дакле, беса је сигурно правно поуздање заштићено личним јемством. Лични јемац се код Албанаца назива дорзон. Лично јемство се назива дорзонијом. То значи да је предмет овог рада излагање института принуде којом се ствара поуздање у обавезу дужника и "везује беса". А то је управо исто што и проучавање института заштите у обичајима племенског друштва пре појаве државе.

2. ТЕРМИНОЛОШКО РАЗГРАНИЧЕЊЕ И ЕТИМОЛОШКО ОБЈАШЊЕЊЕ ПОЈМА ДОРЗОНИЈЕ

Принцип научне јасноће налаже да се разграниче установе обичајног права од назива савремених правних установа. Зато треба разграничити арбанашко лично јемство од јемства у савременом праву. Кад се нађе прави израз, може се утврдити његово етимолошко порекло да би се – како упућује Д. Т. Мијушковић у свом чланку "Историја права као наука"[124] – "према историји речи попунили недостаци непосредних правних аката".

У једном од најстаријих арбанашких писаних споменика сачуваних у Дубровнику, Александар Господин Канине и Валоне у писму од 2.9.1368. године употребљава израз "држан"[125]. Он се куне са својом властелом да ће бити пријатељ Дубровнику и заветује се "да см д р ж а н (подвукао М. Ђ.) дубровчанину всјакому куће буде моја владања и куће буде јаки". Смисао тог израза није јасан ни кад се упореди с истоветним изразом у неким српским исправама тог доба које такође помињу реч "држан"[126]. Екар у свом делу

---

[124] Д. Т. Мијушковић, *Историја права као наука*, "Бранич", часопис за правне и државне науке, бр. 17–18, Београд, 1888, стр. 591.

[125] Љуб. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књ. I, Први део, Београд – Ср. Карловци, 1929, стр. 114–115.

[126] Израз д р ж а н помиње се у старим српским повељама и писмима из XIII и XIV в. "От днешни ден напред проку моју силу, с моими људи да бу држан чинити рат краљу Урошу и јегови људми" – пише у Уговору о пријатељству и о савезу у рату против краља Уроша, који је закључен између Дубровника и хумског жупана Радослава 22. маја 1254. г. – "Да нијесу држани властеле дубровачки дате мање дохотка више писменога" – стоји у Повељи Ђурђа Балшића Дубровчанима од 30. новембра 1373. године. Љуб. Стојановић, *ор. cit.*, стр. 25–28. и 106–107). "Држан" се помиње и у исправи од 10. маја 1520. којом Дон Шимун Пеановић с братом Гргуром купује пред пољичким збором земљиште од Томаша Вукчића: "обитујући се речени предавац по себи и по своме остатку, да ако им буде ка у том утисак, да е они имају и да су држани иступити... проти свакому человеку".

"Историја и опис северне Албаније"[127] помиње израз "*довран*", што даље преузима др Бранислав М. Недељковић у свом чланку "Канун Леке Дукађинија – Арбанашко обичајно право"[128], па сматрају да је "*довран*" неодређени орган који валија поставља између братства за спровођење одлука. – Ђечов, плодни истраживач албанских обичаја, у својој збирци Канун Леке Дукађинија[129] употребљава термине *dorëzonija, dorzanija*, (пар. 683–694) и *dorzon*, мн. *dorëzanët* (пар. 683–694, 973–981), а готово с истим значењем израз *bestar* (пар. 851–853). Др Илија Јелић у својој правно-историјској студији "Крвна освета и умир у Црној Гори и Северној Арбанији"[130] употребљава израз "*јемац*" и "*дорзон*". Рад Космајац у свом приопштењу "Лека – Канун" помиње "*јемство*" и "*јемце*"[131]. Подгорички окружни Капетан Јован Лазовић доставља др Валтазару Богишићу "Закон Леке Дукађина"[132]. где помиње "*јемце*" и "*јеmичеве*" (I, 13, 25, 50–51). Др Сурја Пуповци употребљава изразе "*јемац*" а помиње и "*јемство*".[133] То је створило пометњу у схватању личног јемства у албанском обичајном праву. Употреба израза "*јемац*", "*јемство*", "*јемчевп*", "*јемцп*" представља осавремењавање једне старе установе. А свако осавремењавање обичајног права ствара тешкоћу у схватању његовог смисла у разликовњу старог и новог.

Израз "држан" није добар и вероватно је обликовн у старом српском језику погрешним изговором албансих израза "дорзан", "дорзон", "дерзон". Погрешан је и израз "довран" и Екар га је веровато погрешно забележио уместо речи "дорзон". Израз "бестар" има уже значење и означава човека који посредује код оштећене породице за добијање дозволе о привременом безбедном кретању убице.

За означавање установе албанског личног јемства у обичајном праву најприкладнији су изрази *dorëzanija, dorzenija* и *dorzonija*. Лични јемац зове се *dorëzanë, dorzan, dorzan*. Ти изрази не могу се преводити изразима савременог јемства, јер такав превод не би упућивао на страх, силу, принуду и заштиту, чији је посилац дорзон.

Дорзон (*dorëzanë, dorzan*) је именица мушког рода. Густав Мајер у свом Етимолошком речнику албанског језика[134] нашао је етимолошко порекло те

(А. Соловјев, Приватно-правни уговори XVI века из Пољичке Жупе, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1934, стр. 400).

127 Hyacinte Hècqard, *Historie et déscription de la Haute-Albanie ou Guégarie*, Париc, s.a., стр. 366–368.

128 Др Бранислав М. Недељковић, *Канун Леке Дукађинија, Арбанашко обичајно право. Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића*, Анали Правног факултета, Београд, 1956, стр. 453.

129 A. Shtjefen Konst. Gjeçov, *Kanuni i Lekë Dukagjijinit*, Shkodër, 1933, стр. 1–144 (даље у тексту КЛД).

130 Илија М. Јелић, *Крвна освета и умир у Црној Гори и Северној Арбанији* (Историско-правна студија), Београд, 1926, стр. 85 и даље, стр. 97.

131 Рад. Космајац, *Лека – Канун*, Годишњица НиколеЧупића XXI, Београд, 1901, стр. 215–216.

132 Закон Леке Дукађинија – Извештај подгоричког окружног капетана Јована Лазовића достављен др Валтазару Богишићу 4. децембра 1894. године, објављен је у Аналима Правног факултета Београд за октобар-новембар 1956. године.

133 Пуповци, *op. cit.*, стр. 248–250.

134 Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891, стр. 77.

именице изведено из корена речи "*dorë*", што у преводу значи рука. То је сродно са грчким *heir* и јерменским *jern* и припада форми корена којима у латинском језику одговара *heres*. Сродност са грчким, латинским и јерменским кореном види у исконском *gher*, при чему је временом *gh* палатизовано у *d*. Отуда *derna* – длан, *dorn* – песница[135]. Као што се у старогрчком *heir*[136] често употребљава за означавање части, власти и достојанства, тако је и у албанском. Смисао речи *dorë* је: моћ, овлашћење, снага, сила, заштита.[137] Реч *dorzon* је по свој прилици кованица од речи *dorë* и глаголског облика *zënë* (ухваћен)[138], *dorë – zënë* (ухваћен руком) дорзон човек који хвата руком. Све то подсећа на *manus – capere* у римском праву.

Дорзонија је именица женског рода којом се означава установа у којој је ангажован дорзон. У Речнику албанског језика преводи се као: облигација, обавеза коју преузима дорзон.[139] Глагол *me dorezue* значи предати, уручити.[140] Тим глаголом означава се радња преузимања одговорности, заштите при стварању облигација. То је важно истаћи зато што у албанским обичајима постоје три групе изјава: *me dhonë* (дати), *me banë* (чинити) и *me dorëzue* (уручивати, одговарати, штитити). То подсећа на *dare, facere* и *praestare* у римском праву. Изјаве *me dhonë* и *me banë* дају странке које заснивају облигациони однос. Изјаву *me dorëzue* даје дорзон који одговара за обавезу дужника.

Од *dora* је изведена именица женског рода *ndorja* (заштита), која је настала сажимањем предлог *në* и именице *dora* (*në dorë* у руци, под заштитом). *Ndorja* је израз који се употребљава као синоним за израз беса. Израз беса је вероватно познији од израза *ndorja*. Оба означавају заштиту.

Изложени етимолошки подаци указују да је дорзонија установа заштите, принуде, силе, војничке моћи, да је то "рука" која учвршћује обавезу и принуђава дужника да је строго поштује и извршава. Дорзонијом се ствара лична заштита повериочевог права и апсолутно поверења повериоца у дужника – вера, *ndorija* или *besa*. У племенском друштву дорзон је чинилац на кога се ослања целокупно обичајно право. Изрази *дорзон* и *дорзонија* биће употребљавани у овом раду као технички термини, како их употребљава и албанско становништво у северној Метохији.

---

135 Ibidem.

136 Израз *h e i r* има честу употребу и означава не само руку као орган рада, већ и снагу, поуздање, насиље, право јачега, потпадање под чију власт, борбу, војску. Majнарић-Горски, *Грчко-хрватскосрпски ријечник*, Загреб, 1960, стр. 606

137 У албанском језику израз *dorë* има и преносно значење: власт, својина, потчињеност, заштита, предаја, губитак, моћи, преносдржавине. Fjalor, стр. 91.

138 *Zë, zerë, zënë* – ухваћен, дохваћен, држан у руци, блокиран, *zënë më dorë* – ухваћен руком. Fjalor, стр. 632.

139 Ibid, стр. 91.

140 Ibid.

3. ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Дорзонија припада времену неписмености. Зато су извори о дорзонији веома оскудни. У њима се дорзонија третира само узгредно, одвојено од форме у којој се конституише облигациони однос, од заштите коју пружа и од бесе којом везује повериоца и дужника.

У свом приопштењу "Лека Канун" Рад. Космајац помиње постојање јемства код умира крви, па наводи да при нехотичним убиствима, после увреде или у свађи, завађене стране "размењују јемце за извесно уговорене време".[141] Али он не објашњава каква је функција тих "јемаца". – Ј. Лазовић у поменутом извештају Богишићу посвећује три тачке "јемству". (I, 13, 25, 50–51). Он наводи да код умира крви убица затражи "јемчеве" да га својта убијеног неће више убити после умира, па ако до убиства ипак дође, "јемчеви по арбанашком обичају морају ћерат да убију тог осветника, али ако га они убију своју част тијем поправе, а својти убијенога остају дужни крв, али главари такве осветнике ништа не кажњавају" (I/13). Из тога би се могло нагађати да ли "јемчеви" врше освету из етичких побуда (да "своју част тијем поправе") и да ли су главари органи за кажњавање. Лазовић не доводи у везу "јемчеве и бесу". Он, даље, помиње "јемчеве" код веридбених односа: својта веренице која је напустила вереника не пада у дуг крви ако се вереница "не би више удавала те би њен род зато дао јемчеве" (I/25). Али, известилац не саопштава каква је улога јемчева ако се вереница преуда. Најзад, помиње "јемце" у грађанскоправним пословима:

> "Кад је Арбанас Арбанасу нешто дужан, па му дужник не плати на рок, дужитељ га тужи пред главарима, који дужнику одреде рок за измиру и сваки пут мора дужнику дати за себе јемце тога рока, изузимајући ако је дужник познат за поштена човека којега главари могу повјеровати и без јемца. Ако такви дужник не плати на тај рок, онда плаћа за њега јемац, па тек послије јемац тражи новац од дужника" (I, 50-51).

Тако приказано јемство у обичајима личи на јемство у савременом праву, где дужник одговара принципално, а јемац супсидијерно. Али ни из тог податка се не види ко је позван да принуди јемца да плати уместо дужника, пред ким одговара дужник кога главари обавежу, одакле проистиче дужност главара да позивају на одговорност неуредне дужнике и да им постављају "јемчеве".

Ђечов помиње дорзоне код стварања међуплеменске бесе за безбедност стоке и чобана закључене између Никаја и Мертура 10.8.1892. године. Дорзони за безбедност стоке и чобана (*dorezanet e gjas e te çobanit*) Никаја и Мертура били су барјактари фисова Краснићи и Гаши (КЛД, стр. 121). Али ни Ђечов не наводи каква је била улога тих дорзона. – Даље, у параграфу 57. ст. 14. своје збирке, Ђечов помиње дорзоне при нагодби о положају удове са децом која одлучи да остане у мужевљевој кући: два дорзона из села у коме остаје удова одговарају да нико неће имати посла са њоме, а друга два, која даје њена родбина, одговарају да се удова неће одвојити од деце, сем у случају преудаје. Али Ђечов не објашњава улогу тих дорзона у случају да удова зађе у

[141] Рад. Космајац, *op. cit.*, стр. 215–216.

недозвољене односе или се одвоји од деце. – У параграфима 975–981. КЛД Ђечов наводи обичај да се при мирењу крви постављају дорзони за крв и дорзони за крвнину. Дорзона за крв бира кућа убијеног. Он се залаже да отклони све што би могло да изазове ново крвопролиће између измирених кућа. Дорзони за крв не могу се дезангажовати. Они имају право надзора над кућом која их је ангажовала. Ако њихова упозорења не уроде плодом, могу да запрете употребом силе против оних који кварс бесу (КЛД, пар. 975–976). Дорзоне за крвнину бира кућа убијеног. Убица не плаћа крвнину непосредно оштећенима, већ преко дорзона. Дорзони за крвнину дужни су да о року плате крвнину (КЛД, пар. 977–981). – Даље, у стотом поглављу своје књиге, Ђечов наводи једанаест параграфа о дорзонији код грађанских односа. Дорзон се обавезује за испуњење неке обавезе. Он је дужан да плати ако дужник не подмири до одређеног рока (КЛД, пар. 683). Зајмодавац који има дорзона нема потребе да гони дужника јер дорзон одговара као "јемац–платац". Ако умре дужник, плаћа дорзон. Дорзон се ангажује добровољно и бесплатно. Он саопштава зајмотражиоцу, пред људима: "Ако не мислиш да спремиш новац о року, сад реци да га ја спремим и вратим уместо тебе. Знај да не подносим срамоту". (КЛД, пар. 684–688). Кад дужник спреми новац да врати зајам, извештава дорзона. Ако не спреми новац о року, дужан је да извести дорзона, па да овај плати. Пошто дорзон плати, дужан је да чека дужника док нађе паре да подмири дорзона (КЛД, пар. 682–692). – Али ни Ђечов не говори о средствима која стоје на располагању повериоцу да принуди дорзона да плати обавезу, као ни о средствима која има дорзон да принуди дужника. Отуда и Ђечов погрешно закључује да дорзон плаћа само из етичких побуда, јер не "подноси срамоту" (КЛД, пар. 688).

Дрозонија се не може упознати ни из постојеће литературе. Екар помиње "*довранс*", најважније после *плећнара* (обичајних судија), који се појављују пред турским пашом када дође до каквог деликта и у случају оружане побуне. И само њихово присуство довољно је за ваљаност одлука које доносе колективи у махалама или се тичу више кућа. Кад се сва брда окупе на скупштину ради одлучивања о заједничким интересима или ради супротстављања турским наређењима, повлаче се глобари и "*довранџи*" ради резимирања дискусија и давања предлога. Он замишља "*довране*" као посреднике између турских власти и арбанашких братстава[142]. Отуда није јасно јесу ли то органи племенског друштва или турских власти и каква је њихова функција.

С. Тројановић – М. Гајић у својој студији "Крв и умир код Срба и Арнаута"[143] приближавају се проблему и дозвољавају да се наслути веза између дорзоније, "руке" и "вјере". Они констатују да се и код Срба и код Албанаца "беса" каже и "*дора*", да се у јужној Далмацији и Херцеговини најчешће говори "вјера". Наводе добар пример закључивања бесе између фиса Шаља и фиса Гаши, али не знају назив оног трећег фиса, који улази између

142 *Hècqard, op. cit.*, стр. 366–368.

143 С. Тројановић – М. Гајић, *Крв и умир код Срба и Арнаута,* Етнографска студија. Одштампано из "Кола", Београд, 1901, стр. 17.

њих да их помири и узме оба фиса на бесу (стр. 11). Њихов методолошки приступ није погрешан, али су им истраживања била недовољна.

Андрија Јовићевић у својој етнографској студији "Малесија"не помиње установу дорзоније. Он пише о беси као привременој дозволи за ослобођење од кућног притвора, помиње "пријатеља убице" који моли своју убијеног за бесу и додаје, ако својта убијеног изврши освету за време трајања бесе, онда га пријатељи убице који су издејствовали бесу свете као да им је био најближа својта. Он је добро уочио зло које се ставља у изглед вероломном осветнику, али не објашњава зашто пријатељ мора да убија вероломног осветника.

Др Марк Краснићи у свом чланку "О беси – прилог проучавању обичајног права код Шиптара"[144] не помиње дорзона, већ третира бесу само као етичку категорију.

Др Сурја Пуповци разматра облигационе односе у обичајном праву[145]. Он излаже формализам (ср. 216–219), бесу (стр. 220–224) и обезбеђење облигација јемством (стр. 248–250), али их не доводи у нужну везу. Он сматра да формализам нема конститутивни већ доказни значај, јер је "уговор стиснут" кад се уговорници пред сведоцима ухвате за руке (стр. 218). Њега није занимала дорзонија као средство настанка или заштите чврсте обавезе. Могу се сто пута стиснути за руку уговарачи а да уговор остане лабав ако нема дорзона. Ни у одељку о беси (стр. 220–224) не помиње дорзона. Беса је за њега етничка категорија, која се ствара између дужника и повериоца непосредно, без учешћа дорзона. Беса је потпомогнута само од вере, па је зато створен култ према њој (стр. 223). Пошто је тако одвојио бесу од дорзона и везивао је за религију, он је још једном одвојио и дорзонију од бесе. Дорзонија је по њему само средство имовинског обезбеђења, као јемство у савременом праву. Помињући занимљив облик летеће дорзоније ("*flyturim dorzoni*"), која настаје и без сагласности јемца (стр. 249), Пуповци не објашњава основ таквог уговора који би био на терет јемцу. Он не додирује установу дорзоније ни у настанку, ни при одржавању, ни приликом гашења облигационих односа. Јемство је, по њему, обавеза настала из обзира моралне солидарности. Отуда он сматра бесу религиозно-моралним институтом, а дорзонију осавремењује, сводећи је на јемство савремених права.

Из таквих извора и литературе не може се доћи до јасне представе о установи дорзоније. Они стварају нејасну представу из које се наслућује да се неко ангажује код доношења колективних уговора међу братствима и племенима, при уређивању односа са властима, у нагодбама о умиру крви и у грађанскоправним пословима. Тај неко је позван да спречава вероломне освете, да гони убице својих пријатеља, да одговара за туђе дугове. То се чини, тобоже, из религиозноетичких мотива.

У овом раду учињен је друкчији методолошки приступ. Дорзонија се проучава као правна категорија везана за живот друштва, са формализмом кроз који настају чврсте обавезе и са бесом која је ослонац обичајног права.

---

[144] Марк Краснићи, О "*Беси*". – Прилог проучавању обичајног права код Шиптара, Зборник за народни живот и обичаје ЈАЗУ, књ. 40, Загреб, 1962. стр. 271. и даље.
[145] Пуповци, *op. cit.*, стр. 211–280.

Дорзонија се посматра као чинилац настајања, конституисања, одржавања и заштите облигационих односа, тј. као чинилац настанка и чувања бесе и санкција над оним који је крше.

За такав рад није била довољна грађа из постојећих извора и литературе. Није се могао користити ни упоредни метод, за што би било потребно имати исказе о садржини норми у два или више права одједном или исказе науке о две или више истоветних или сличних установа у правима разних народа. У овом случају не постоји установа истоветна или сродна дорзонији која би била довољно проучена код других народа, а ни искази о дорзонији у арбанашким обичајима.

Грађа за овај рад је изворна. Она је прикупљена из народних врела, од известилаца из арбанашких села у северној Метохији. То је средина од 312 села у општинама Исток, Пећ, Дечане, Клина и Ђаковица, а на простору од 2100 км^2, где је, према попису становништва из 1971. године живело 277.000 становника, од чега 166.000 сељака – Албанаца[146]. У тој средини још постоји кућа (алб. *shtëpisë*) велика породична задруга, у којој са оцем и стричевима живе њихови потомци и крвни сродници – друго – и треће – братучеди, са заједничком зградом за становање, непокретном имовином, стадом, средствима за рад и оружјем[147], са кућним старешином (алб. *zoti të shtëpisë*), који има велику одговорност и власт над "робљем", које се састоји од домаће чељади. Његова власт је већа него што је Енгелс констатовао да постоји код старешине јужнословенске породичне задруге[148], јер је господар албанске породичне задруге по овлашћењима сличан римском *paterfamilias-u* и целокупном својом личношћу одговоран за понашање укућана, дугове куће и деликте које учини било који члан његове фамилије. Корелат те његове одговорности је право да одлучује о животу и имовини својих чланова. – Кућа је део братства, а ово део племена у коме су сви мушкарци једни другима своји. Братство је лоцирано у компактној махали или селу. У њему постоје крвносродничка солидарност, братственичка скупштина, патријархални односи. О женидби и удаји одлучује господар куће уз откуп.

Ту судују већа стараца, слична грчкој *герузији*. Крвна освета је сачувана до наших дана. У северној Метохији су сачувани многи стари обичаји међу којима су беса и дорзонија. Такво подручје је веома погодно за истраживање правних обичаја, а грађа за овај рад је прикупљена од известилаца који и данас живе по тим старим обичајима, ангажују дорзоне или се и сами појављују као дорзони.

---

146 *Rezultatet e pera t e regjistrimit t epopullsisë dhë te banesave në vitin* 1971, Prishtinë, мај, 1971.

147 Према попису становништва из 1953. године кућа са 16 и више чланова породице било је у селима среза Пећ – 393, среза Исток – 411, Ђаковица – 543, у Подримском срезу – 595, док је у свим тим срезовима са десет и више чланова било 5563 куће (Савезни завод за статистику, попис становништва 1953. године. *Домаћинство и породица*, књ. XVI, Београд, 1962). Према необјављеним подацима статистичке службе, на подручју општине Пећ било је 1961. године 864 куће са 11 и више чланова. Ту је било задружних кућа са преко 80 чељади.

148 Према Енгелсу, породична задруга Јужних Словена на почетку XIX века била је пример патријархалног генса. Она је била под врховном управом домаћина. Али врховну власт имало је породично веће, скупштина свих одраслих жена и мушкараца. (Фридрих Енгелс, *Порекло породице, приватне својине и државе у вези с истраживањем Luisa H. Morgana*, превео Милорад Симић, Београд, 1967, стр. 62).

СИСТЕМ ИЗЛАГАЊА

Целокупно излагање подељено је у три дела. Први део третира дорзонију уопште, други део посебне њене облике, а у трећем је закључак.

Пошто је дорзонија инструмент обичајноправне заштите, то се у првом делу излажу средства заштите у племенском друштву (крвносродничка група као ослонац заштите, пријатељи као ослонац заштите и пакт о заштити). Потом је објашњена нужност и сврха пакта о заштити, приказани су учесници у стварању пакта о заштити (поверилац, дужник, дорзон и јавност), форма његовог закључивања, давања изјаве о одговорности и заштити и њена разлика од изјава на давање, чињење и трпљење. Затим се анализира функционисање заштите (беса и њен сакрални карактер), постојаност и чврстина заштићене обавезе, карактер одговорности дорзона за њену садржину и испуњење зависно од садржине уговора, без обзира на правну способност дужника, максимална и минимална граница одговорности дорзона, форма извршења престација, деликти против заштите (вероломство и издаја) са санкцијама против кршилаца бесе и њиховим утицајем на однос између повериоца, дужника, дорзона и јавности, трајање и наслеђивање дорзоније, њен престанак (дезангажовањем дорзона, испуњењем обавезе, споразумом, одрицањем повериоца од своје тражбине, заборавом) и спорови око постојања пакта о заштити. Тако је у општем делу дат приказ дорзоније као инструмента заштите, која резултира бесом на коју се ослањају сви важнији послови арбанашког обичајног права. Тиме је олакшано даље разумевање појединих облика заштите.

Други део садржи облике заштите. Он почиње приказивањем унилатералног пакта о заштити личности и имовине и подељен је на четири дела: раздвајање, уток, провођење и велика дорзонија. Ту је приказана општа дужност пружања заштите људима у невољи у племенском друштву, које није имало организоване јавне безбедности. Затим су изложени билатерални облици заштите личности приликом уговореног посредовања, ослобађања недужних сродника убице од крвног дуга, вађења дозвола за привремено пуштање убице из кућног притвора, при умиру крви (дорзонија за крв) и плаћању крвнине, са осврtом на средства којима дорзон обуздава повређену страну од вероломне освете, уз успутно објашњење формализма помоћу којег се крвни деликт претвара у грађанскоправни уговор.

После краћег осврта на положај жене, третирано је питање женидбених уговора и њихове заштите, нарочито при отпусту веренице или жене (уз забрану преудаје, ограничену или неограничену слободу удаје), отпуст удовице и санирања женидбених деликата.

У наставку је изложена дорзонија као средство заштите заоставштине, фамилије, куће и имовине оставиоца (тестаментални и интестатски дорзони).

У разматрању заштите имовинских уговора, уз објашњења крутог формализма и тешкоћа које прате њихово закључивање и уобличавање, приказана је строго формална заштита уговора о промету некретнина (трампа, подлог, наполица, стварне службености и купопродаје), да би се, затим, изнели флексибилнији облици дорзоније код уговора о промету покретних ствари, где

нестаје крути формализам (обична и летећа дорзонија при продаји на пијаци, зајму, уговору о делу, уговору о наполици стоке и ћесиму, у случају оставе, послуге, опкладе и коцке). Ту су, најзад, изложени начини накнадне заштите незаштићених уговора.

На крају другог дела изложена је процедура заштите обичајног судовања (дорзонија код компромиса о изласку на обичајноправни пут, код компромиса о избору обичајног судије, компромиса о заклетви и код заштите мериторне судске одлуке).

У закључку се, поред резимеа, укратко указује на друштвене услове у којима се појавила заштита дорзонијом, њен значај за конституисање облигационог односа, за стварање синалгматичког уговора, ванкаузалних обавеза и развој облигационог права, као и њен утицај на почетак социјалне диференцијације у племенском друштву, услови у којима се чувала до наших дана и њено убрзано изобличавање данас.

Упознавање дорзоније не би било могуће без претходног познавања, иначе површно проучених, арбанашких обичаја, па је зато било неопходно изложити обичаје, садржину обавеза које из њих извиру и формализам настанка облигационих односа и све то илустровати бројним исказима и примерима анкетираних известилаца, како би се што непосредније разумела средина и менталитет друштва које се служи заштитом помоћу дорзоније. Уз изворе дати су најкраћи подаци о известиоцима, без чијег се анкетирања дорзонија не би могла упознати ни систематски изложити.

ПРВИ ДЕО

О ДОРЗОНИЈИ УОПШТЕ

1. КРВНОСРОДНИЧКА ГРУПА КАО ОСЛОНАЦ ЗАШТИТЕ

У племенском друштву нема ослонца на државну заштиту личности и имовине. Припадник сваке крвносродничке групе тражи ослонац и заштиту у својој кући, у више или мање бројној и наоружаној породичној задрузи, братству и племену. Он је моћан колико и његова група. Ту има права колико и моћи. Одбојем се брани личност и имовина од напада. Страх од одбоја задржава напад. Равнотежа између напада и одбоја почива на страху од освете.

Али одбојем не могу да се штите сви односи. Одбојем се може штитити личност док је у својој групи и имовина која се налази на територији сопствене групе. Одбојем се не могу заштитити људи који се налазе на територији туђе групе ни ствари изван територије своје групе. Изван своје групе човек је странац и самац, нејак да се може бранити од надмоћнијих и бројнијих иноплеменика. Сопствена агнатска група не може му пружити непосредну заштиту, већ га може само осветити. Таквом човеку потребна је заштита трећих несродних лица.

Одбојем се не могу штитити ни права на ствари које се налазе у туђој државини. Да би се из поседа невласника принудно пренела стзар у државину

власника, потребна су друга средства заштите. Ту је самозаштита неприкладна. Она је непогодна и при извршавању уговорних обавеза. Ни за заштиту облика економске размене ни за санирање деликатних ситуација нису прикладна средства напада и одбоја.

И у племенском друштву људи заснивају бројне облигационе односе. Они се сналазе на који ће начин да их заштите и принуде дужника да их поштује и извршава. Носилац те заштите је дорзон.

Дорзоном се постаје од случаја до случаја. Племенско друштво нема сталног органа за заштиту и гоњења самовлашћа. Органи племенског друштва су скупштине одраслих мушкараца у братствима, селима и племену (алб. *fis*), господари кућа, братственички и племенски плећнари. Ти органи не располажу са довољно моћи за вршење принуде и санкција над појединцима који не поштују обавезе.

Господар куће је моћнији од сваког појединог члана фамилије. Он може проводити принуду и санкције над сваким од својих укућана. Тако одржава унутрашњу дисциплину у кући. Али он није позван да гони своје укућане ради туђих интереса, већ да их штити у односу са трећим лицима. Гоњење својих укућана ради интереса лица изван куће слабило би одбрамбену солидарност куће. Господар куће са већем одраслих мушкараца субјективно процењује хоће ли дисциплиновати своје укућане да поштују туђа права и извршавају обавезе или ће колективним нападом, односно одбојем, одређивати своје односе са лицима изван куће. Зато он чини само оно што је од интереса за кућу.

Братственичке скупштине поступају на сличан начин. Оне дају приоритет интересима крвносродничке солидарности, а занемарују заштиту иноплеменика. Ни најугледнији племеник нема толико моћи да сме гонити, одузимати живот, слободу, здравље и имовину припадницима своје крвносродничке групе, без претходног уговора са њима о томе, већ је позван да брани интересе својих племеника. Братственичка скупштина може да кажњава своје братственике, али само ако се тешко огреши о интересе целе групе (на пример: код преступа забране ендогамије). Ако је преступник повредио интерес туђе групе, братственичка скупштина настоји да га заштити и оправда. Ту влада резон да је штета жртвовати интересе сродника ради интереса несродних. То доводи до противречности. Субјективизам групе долази у сукоб са потребом објективне заштите туђих права. Јавља се потреба за објективним носиоцем заштите, што може бити само дорзон.

У племенском друштву не могу да опстану стални органи који би штитили сва лица, нагодбе, обичајноправне норме и изршавали санкције. Племеник позван да врши санкције не би био сродник, већ омржен крвник, који не би могао да се одржи у својој групи. Сталним извршавањем принуде и санкција запао би у крвне дугове. Принуда која би долазила од сталног органа наишла би на отпор и вређала принуђене. Свака извршена санкција може постати повод за освету. Никакав стални орган не би могао да се жртвује за све оне који одступају од својих обавеза или крше правила обичајног понашања. Својом крвљу не би могао да искупи све крвне дугове, ни својом имовином да плати све дугове својих рођака, као што се ни својом снагом не би могао паметнути да им влада.

Дакле, родовска солидарност је само ограничен ослонац заштите, која се морала тражити и изван своје крвносродничке групе.

2. ПРИЈАТЕЉИ КАО ОСЛОНАЦ ЗАШТИТЕ

Допуна племенске заштите нађена је код пријатеља по тазбини, кумова и побратима. Личност која се из било којих разлога нађе изван своје крвносродничке групе, може да се ослони на заштиту својих пријатеља.

При бекству пред осветом бегунац сам или са својом фамилијом може да нађе уток код пријатеља. Пријатељ је поуздан пратилац и лични чувар пролазника кроз непозната места. Он је посредник који узима у заштиту нападнутог пријатеља. Људи и имовина који се нађу у државини (*në dorë*) пријатеља добијају апсолутну заштиту. Та заштита се ослања на снагу заштитника и његове групе. Пријатељ штити све што се налази на његовом огњишту, у његовој кући, у његовој "руци", као да је његово. Он је овлашћен да брани своје и туђе људе, своје и туђе ствари. Таква заштита делује *erga omnes* и има апсолутан карактер.

Али заштита пријатеља није трајна. Заштићени несродник по крви не може трајно да остане у туђем братству нити његова имовина у државини несродника. Пријатељ не може да пружи трајну заштиту дужницима крви, људима из другог фиса, ни њиховој некретнини. Да би такву заштиту могао да пружа потребно је да му се заштићени покоравају као да им је *pater familias*. Покорност заштићеног претпостављала би поштовање норми туђе крвносродничке групе. Принуда и санкција над заштићеним реметиле би пријатељске односе и изазивале освету. Али, макар привремена, заштита пријатеља представља важну допуну оне заштите коју пружају кућа, братство и племе. То омогућава иноплеменику да остане заштићен док се не врати у своју групу.

Дакле, ни заштита од стране пријатеља не пружа трајни и потпуни ослонац ни личне безбедности ни уговорених обавеза. Али, она је ипак корак даље од самозаштите која постоји у братству и племену. Пријатељ који штити није савезник са заштићеним, већ му пружа привремену заштиту уз обавезу привремене покорности. За то време заштићени нема право да се служи средствима напада и одбоја. Њега брани пријатељ. Услед тога се пријатељ–заштитник излаже опасности да западне у вртлоге крвних дугова и освета.

Са друге стране, пријатељска заштита је недовољна и због тога што треба дати заштиту односима који настану између пријатеља. Ти односи често настају на основу поверења и узајамног поуздавања, без ослонца на принуду, уз ослонац на познанство, солидарност и пријатељство у које се не желе уносити елементи заштите која почива на туђој принуди. Но, и поверилачко-дужнички однос између пријатеља је онтолошки противречан. Њиме стиче право једна страна, а обавезу друга. Због тога се дужничко-поверилачки однос сукобљава и са племенском солидарношћу и са пријатељством. По начелима пријатељства и солидарности, рођаку и пријатељу треба помоћи, без обзира да ли ће та помоћ бити еквивалентно узвраћена. У невољи се мора примити помоћ, без

обзира на изгледе враћања. Познанику и пријатељу треба извршити чинидбу пре него другоме. Тиме се јача пријатељство. Али, том схватању се супротставља начело еквивалентности у размени. По правилу, размена је онерозна. Осим тога, облигациони односи захтевају извршавање престација о року. У противном наноси се штета другом уговарачу – пријатељу. Свако оштећење пријатеља, из уговора или из деликта, ремети економску размену и разара пријатељство.

Дужник се ослања да пријатељу може платити кад буде имао, било чиме. Он рачуна да пријатељ као поверилац мора да буде толерантан и да, ради економске тражбине, не жртвује пријатељску солидарност. У друштву племенске оружане демократије значајнија је борбена солидарност пријатеља од њихових узајамних економских односа. Та солидарност жели да негира учешће трећих лица у изнуђивању тражбина. Поверилац не сме да се служи нападом ни да проводи принудно извршење над пријатељем. То би могло да има за последицу претварање пријатељства у непријатељство. "Са својим једи и пиј, али не тргуј".

Са друге стране, економска размена не може да се ослања на обичну увиђавност, већ јој је потребна сигурност. Пријатељима и рођацима, солидарним у узајамној одбрани, потребан је трећи чинилац за заштиту обавеза насталих у процесу економске размене. Ова размена не допушта једностране измене уговора ни оштећење уговарача пролонгирањем или неизршавањем престација. Та заштита треба да сачува пријатељство и у процесу размене. У противном може доћи до свађе међу пријатељима, као што бива кад се једнострано раскине веридбени уговор.

Шири обим економске размене превазилази групну затвореност и намеће потребу закључивања правних послова међу непознатим лицима. Ти се послови не могу ослањати на солидарност и пријатељство, посебно и због тога што међуплеменска ксенофобија отежава превазилажење супротности у дужничко-поверилачком односу, ремети економску размену, толерише преварне деликте из уговора. Против преварних деликата потребни су правна заштита, правна санкција и орган за спровођење санкције (изрази који се на овом месту употребљавају са значењем негације самозаштите).

Пошто племенско друштво нема сталних органа за пружање заштите неограниченом броју обавеза, као што има савремена држава, оно има много појединаца спремних да се *ad hoc* жртвују за пружање заштите појединим обавезама. Сваку диспозитивну норму из уговора може да заштити човек који то хоће, кога изаберу странке и који за сваку конкретну диспозицију добије овлашћење да примени санкцију.

То значи да односи, који се не могу заштити ни братственичком заштитом ни посредством пријатеља, могу да се заштите споразумом о заштити који закључује поверилац и дужник именујући заштитника. Таквим споразумом могу да се штите сви уговори међу познатим и непознатим, рођацима и пријатељима. Споразумом о заштити могу се заштитити привремена или трајна слобода личности, безбедности имовине, нагодбе о превазилажењу деликтних ситуација, ослобођење од крвног дуга, плаћање крвнине, уговори о женидбеним пословима, уговори о наслеђивању, о промету ствари,

процедуралне и мериторне нагодбе у обичајном судовању. Споразумом о заштити именује се заштитник – дорзон, а дорзонија је управо само пакт о заштити.

3. ПАКТ О ЗАШТИТИ

Сви послови у обичајном праву закључују се нагодбама, тј. уговорима. И пакт о заштити је својеврстан уговор, који се закључује у одређеној форми, пред одређеним форумом, с одређеном садржином и који је различит од осталих уговора. Без принуде нема заштите. Зато је нужно изложити и принуду на коју се заштита ослања. Ту постоји принуда повериоца над дорзоном и дорзона над дужником. Племенско друштво учествује у настајању и извршењу принуде. И сам пакт о заштити треба да је заштићен. Кршење пакта о заштити је деликт са строгим санкцијама према личности и имовини делинквента. Без санкција нема постојаног пакта о заштити, а без његове постојаности не би могао да постоји чврст облигациони однос.

I) Сврха пакта о заштити

Сврха пакта о заштити је првенствено стварање чврстог облигационог односа са изнудљивошћу дужникове обавезе. Неизнудљива обавеза било би голо обећање. У обичајном праву обично, неизнудљиво обећава је *fjala* – реч која има исту вредност као и *s'fjala* (одрицање). Зато се у народу каже *fjala – s' fjala* (рекао – порекао). То значи да је обична *fjala* необавезна. Ђечов каже *fjala mora s'ban* (због речи се не умире), *gjuha ashtt'ulit e gjitha shka bluem* (језик је од меса и свашта меље), *a fola a s'fola, goja nuk e vulose* (рекао – порекао, уста нису печат – КЛД, пар. 520, 524 и 546).

То значи да обична изјава и обећање нису заштићени. Због "рекао–порекао" нико не може бити обавезан да се правда ни залогом ни плећаром, тј. не може се позивати ни на дорзона ни на суд (КЛД, пар. 517–519). Или, како каже известилац Брахим Хоџа, обичајни судија из Јуника, 7.8.1971. године: "Реч није велика ствар. Она се сме заборавити. Због ње се не може ни у крв ни у суд." Она остаје у моралној сфери. "На вољу ти – био или не био човек од речи, осветлио или оцрнио образ" – каже Ђечов (КЛД, пар. 517–519).

Али изјавама се може доћи до обавезног правног посла који се у народу зове "чвор" (алб. *nyni* или *puna forte*), што значи чврст уговор. То је заштићени правни посао насупрот незаштићеном уговору који се у народу зове *vegza*. *Vegza* је гола, необавезна диспозиција, без заштите.

Објашњавајући разлику између *vegza*, с једне и *nyni* с друге стране, известилац Имер Љајић из М. Штупеља саопштава 3.8.1971. године:

> Човека треба везати за реч, као вола за рогове. Кад га свежеш, можеш му веровати. *Fjala* која није везана дорзоном је *vegza*. А вегза је као кад овлаш обавијеш нит конца око прста, па повучеш за други крај и одвежеш. Тако и човек обећа да ће нешто дати и учинити, а после то заборави, као да није ни рекао. *Nyni* је као кад направиш мртви чвор, па повучеш петљу која

се не може одрешити. Ту су два чвора. Први је вегза, а други је дорзон. *Nyni* се може само пресећи. А ко га пресече, посекао је дорзона. Ко посече дорзона, посекао је своју главу. Зато код сваке погодбе треба размислити: хоће ли се везати *vegza* или *nyni*. Само *nyni* је беса. Без дорзона нема бесе, а без бесе нема *pusa forte*.

Дакле, пакт о заштити ствара постојан облигациони однос и има конститутиван значај за чврст уговор. Дорзон одговара за обавезу дужника. Он претвара обичну изјаву у заштићену обавезу (алб. *fjala pëng*). О томе каже известилац Брахим Хоџа из Јуника 7.8.1971. године:

Две изјаве треба везати тако да се не могу одрешити. То се чини изјавом трећег – дорзона. Без трећег нема среће(*e treta e verteta*). Данас има уговора и без дорзона, јер постоји државна власт. У старо време није било ни суда ни власти, па без дорзона није било чврсте обавезе, ни бесе. Без дорзона беса би висила о небу, а не би је било међу људима. За бесу је потребан страх од дорзона, који стеже људе и који је темељ бесе. Он је "печат" на уговору међу људима.

То значи да се дорзонијом постиже нови квалитет у облигационим односима између странака и ствара чврста обавеза.

II) Учесници у пакту о заштити

При настанку пакта о заштити обично учествују: поверилац, дужник, дорзон и јавност.

1. Поверилац је лице које се ослања на заштиту дорзона. То може бити човек који нешто потражује од дужника у грађанскоправном односу, али и делинквент који се ставља под заштиту, свако ко своју личност, фамилију, ствари или права поверава дорзону на заштиту. Учешће повериоца у стварању пакта о заштити је обавезно. Он бира дорзона у чију се заштиту поуздава и он је субјект при закључењу пакта о заштити, иако може бити и објект заштите.

Лична својства повериоца нису од значаја. При томе ваља увек имати у виду да се врло често не ради само о заштити једне индивидуе, већ о заштити целе куће, свих њених мушкараца, или братстава, који се ослањају на дорзона из друге куће или братства.

2. Дужник је човек или група људи (кућа, братство, племе) за чију обавезу одговара дорзон. То може бити како дужник из грађанскоправног односа, тако и оштећеник из деликта који се обавезује да ће се уздржати од освете. Учешће дужника у закључењу пакта о заштити није увек неопходно. Код унилатералног пакта о заштити довољно је само учешће повериоца и дорзона.

3. Дорзон је човек изабран од повериоца да одговара за заштиту његове личности, фамилије, ствари или потраживања и да принуди дужника да изврши своју обавезу. Он треба да има одређена лична, породична и правна својства.

Дорзон може бити само слободан човек, тј. онај који није дужан крв па може да се слободно креће. Дужник крви не може да буде дорзон. Његова личност налази се у "руци" оштећеног, који претендује да се освети. Известиоци Емин Госка из Пећи, Имер Љајић из М. Штупеља саопштавају 1.7.1970. године да дужник крви мора прво да се помири са оштећеним да би

затим могао бити дорзон и да би могао заложити свој живот за заштиту другог човека. Ко је у кућном притвору, не може се појављивати у јавности, где се конституишу облигациони односи и пакт о заштити, нити може бити активан у динамичном процесу заштите облигационих односа. Зато се пословично каже: ако ниси дужан крв, буди дорзон.

Дорзон треба да има и породични статус. То треба да је пре годподар куће него неко од његових одраслих мушкараца. Господар куће преузима обавезу у име целе своје куће. Мушкарац који није господар куће може да се обавеже до висине вредности свога оружја (КЛД, пар. 20). Он не може да има у имовини куће никакву особину од вредности, сем оружја. А оружје му вреди онолико колико сме да принуди дужника. Но, господар куће није индиферентан према ангажовању својих мушких укућана као дорзона. Јер, како кажу известиоци Брахим Хоџа из Јуника, Имер Љајић из М. Штупеља и Шабан Гроши из Шкреља: "Дорзонија је као крв, на њу мора да мисли цела кућа и братство, који могу запасти у крвне заваде ако би ко из куће или братства занемарио дорзонију и изневерио човека који се ослонио на њихову заштиту."

Деца и жене не могу да буду дорзони јер им недостаје породични статус, а не могу се ни појављивати пред јавношћу. Али, и жене и деца из јаких кућа сматрају се симболима унилатералне заштите која се пружа угроженим лицима. Известилац Фератај Суљо из Ђураковца сматра да се напад на крвника не сме вршити у присуству жене, јер ова може бити гравидна па од страха побацити. Услед тога би нападач запао у нове крвне дугове због пострадале жене и уништеног плода. Шаља Мурат Кадрија и Бајрам Бериша сматрају да жена припада фису свога мужа и фису свога оца па је нико не сме узнемиравати, јер би дошао у сукоб са два фиса. Према саопштењу Шабанај Николе из Клине од 16.1.1971. године, осветник из Албаније уздржао се од освете када је свог крвника срео у друштву жене и детета. Известиоци сматрају да се у присуству детета не сме вршити освета да оно не би умно пореметило.

Дорзон треба да има и правну способност. То не може бити човек познат као невера (*i pa besë* – без бесе). Неверан је човек који занемарује обавезу заштите. Неверан човек не може да залаже своју личност пре него што изврши обавезу заштите коју је раније занемарио. Дорзон је чувар бесе, па то не може бити лице чија је заштита раније изостала, нити вероломник који је изневерио дорзона.

Дорзон треба да буде лице способно за давање изјава. Изјава о заштити мора бити дата гласно и јасно, а не каквом конклудентном радњом. Дорзон не може бити ни човек који је нем или душевно болестан.

Поверилац води рачуна о моралним квалитетима и оружаној снази куће из које бира дорзона. Дорзон треба да је човек способан да верно памти садржину обавеза, истинит ("да не промени реч"), тј. да не промени садржину обавеза, да није смутљив, да не подноси инфамне прекоре ("црни образ"), моћан и одлучан да принуди дужника.

За разлику од јемствене способности савременог права, која се цени економским мерама, у обичајном праву одмерава се оружана снага дорзона. Дорзон треба да буде "кућа од барута", тј. задружан човек који има велики

број момака дораслих за ношење оружја и готових да се ангажују за пружање заштите ("за образ"). Према саопштењу Шкелзена Беголија из Пећи, дорзон треба да буде надмоћнији од дужника, како би га могао принуђивати на поштовање обавеза. Али дорзон не треба да буде надмоћнији од повериоца, који избегава да бира дорзона јачег од себе. Несразмерно јачи дорзон могао би, уздајући се у своју моћ, да занемари своју одговорност у пружању заштите, да попусти дужнику па да се олако правда пред слабијим повериоцем: "Преварио ме дужник, па морам и ја тебе." Изневерени поверилац не би смео да се обрачунава са несразмерно јачим дорзоном. Зато однос снага између повериоца и дорзона треба да је уједначен, тако да и дорзон страхује да ће га поверилац "посећи" ако изневери обавезу заштите. У грађанскоправним облигационим односима сада се све чешће води рачуна о економској снази дорзона.

Дорзон је често крвни сродник дужника. Али, крвносроднички однос није од пресудног значаја за дорзонију. Кад је дорзон иноплеменик, поверилац рачуна на страх дужника од крвносродничке групе дорзона. Дужник не сме да се сукоби са крвносродничком групом повериоца и крвносродничком групом дорзона, јер су две групе јаче од једне. Међутим, иноплемени дорзон не одговара увек жељама повериоца. При умиру крви, поверилац радо ангажује дорзона који је у сродству са дужником. Јер, ако би човек, који је пристао на умир крви, извршио вероломну освету морао би да се закрви са дорзоном из своје племенске групе. Известилац Мурат Кадри Шаља из Пећи саопштава 15.1.1970. године:

> Кућа којој се праштa дуг крви највише воли да изабере дорзона из круга најугледнијих сродника у братству убијеног и то баш онога који се највише противи нагодби о умиру крви. Тај човек би највише подбадао на вероломну освету, али, пошто постане дорзон, стеже своје рођаке да се уздрже од вероломне освете, јер би иначе сам морао да у свом братству убија вероломника или да буде убијен.

И други известиоци, као Брахим Хоџа из Јуника, Мухамед Љан из Дечана и известиоци из Ругове сматрају да је поузданији дорзон који је у блиском односу са дужником (рођак, женидбени пријатељ, побратим, кум, сусед). Присност са дорзоном и морално обавезује дужника. Осим тога, присност олакшава дорзону да бди над понашањем дужника и да га подстиче и бодри на испуњење обавезе. Дужнику је лакше да се покори блиском и присном дорзону. – Ни присни односи између повериоца и дорзона нису без значаја, а нарочито код заштите грађанскоправних обавеза. Дорзон који је присан са повериоцем узда се у разумевање и толеранцију повериоца, а поверилац у сигурност присног дорзона. – Иначе минимални услов да неко буде дорзон јесте да је "познат човек", што ваља разумети да је на гласу по јунаштву.

Најјачи је онај дорзон који једним пактом о заштити у једном облигационом односу штити повериоца, а другим пактом у другом облигационом односу принуђава га као дужника. Снагу таквог дорзона објашњава известилац Ибиш Кастрати из Пећи у саопштењу од 2.12.1872. године на следећи начин:

> Најјачи је дорзон који у једној нагодби штити једног човека као повериоца, а у другој држи тог истог човека као дужника. Ако тај човек као

дужник не би одржао и испунио своју обавезу, дорзон би му отказао заштиту у другом уговору. Ко не извршава обавезе из једног уговора, остаје без заштите у другом. Тако, на пример, ако би Алијај Алија у једној нагодби о умиру крви пристао да га Бериша Бајрам као дорзон обуздава од освете над Шабани Шабаном, а у другој нагодби тај исти Алијај Алија изабрао Беришу Бајрама за дорзона који би га бранио од освете са стране Даути Даутија, па, затим, Алијај Алија вероломно убије Шабани Шабана, дорзон Бериша Бајрам би напустио заштиту вероломног Алије и допустио да се Даут Даути над њим освети. Још би дорзон могао да гони вероломног Алијаја Алију због вероломне освете над Шабани Шабаном. Тако би Алијај Алија могао да изгуби две крви.

Што се тиче броја дорзона, у обичајном праву важи начело: што мање дорзона – то јаче поуздање. Најбоље је кад један дорзон одговара за обавезу једног дужника. Између више дорзона ангажованих за исту обавезу могло би да дође до несугласица о распри о садржини обавезе ("да се помешају речи") што би довело до разарања садржине облигације. Известилац Имер Љајић каже 12.11.1970. године:

Ако би било више дорзона за исту обавезу, један од њих могао би да каже да је обавеза оваква, а други – онаква. Настала би распра између дорзона о садржини обавезе. Они би се препирали који боље памти. Замрсиле би се речи и пропало право. Уговорена обавеза могла би да се изгуби.

Ангажовање више дорзона би олабавило одговорност сваког од њих. Сваки дорзон би скидао одговорност са себе и преваљивао је на оног другог. Поменути известилац каже:

Кад би било више дорзона, један би могао да каже да дужника треба да стегне онај други, и обратно. А кад би дошло до препирке ко ће од њих да принуђава дужника, беса би пропала.

Плурализам дорзона довео би до пометње у одговорности, као што плуралистичка надлежност државних судова може да доведе до пометње у судовању. Више дорзона били би јачи од једног повериоца. Зато би могли да занемаре заштиту. А поверилац не би имао снаге да више њих принуђава да му пружају заштиту, док једнога може гонити ако је занемари.

Сингуларизам дорзоније везан је за недељиве облигације, чија је садржина заштита личности. Обавеза о одрицању од освете, поштовање безбедности живота и људи на путу, трпљење дужника крви да се слободно креће за време трајања заштите, лична безбедност на туђим некретнинама и сл. – обавезе су које се не могу делити. Као што се интегритет личности не може делити, тако се не може делити ни обавеза заштите интегритета личности. Деоба таквих обавеза угрозила би сигурност поверилаца. Подељена одговорност више дорзона одговорних за недељиву облигацију изазвала би код њих осећање да ниједан није одговоран да штити целокупну личност заштићеног, нити да се свети над вероломним осветником. Сваки од њих би рачунао на своје право да само делимично гони вероломног убицу. Без учешћа једног, други дорзон не би могао да изврши пуну санкцију над вероломником. Тако би поверилац могао да буде изневерен.

Ни заједничка ни солидарна одговорност више дорзона не одговара сврси заштите недељиве обавезе. За такву заштиту дорзон одговара својим животом. Поверилац не би могао да тражи одговорност једног дорзона, а не другог, нити да их позива на делимичну одговорност. Јер и дорзони одговарају животом за недељиву заштиту живота повериоца. Као што државни тужилац не би могао да тражи да му два државна суда казне кривца са по пола смртне казне, тако ни поверилац не би могао да тражи од два дорзона да гоне вероломног дужника са по пола убиства.

Више дорзона се јављају у случају подељених обавеза. Они могу да штите колективне одлуке братства, села и племена. Испред сваког братства, фиса или племена може се јавити по један дорзон који одговара да ће његова група поштовати колективну нагодбу са скупштине. Сваки од тих дорзона би могао да гони прекршитеље из своје групе и да их кажњава глобама. Иначе, ни ти дорзони не би могли да врше егзекуције над иноплеменим делинквентима.

У сложеним обавезама постоје узгредни дорзони који се ангажују за узгредну, док се главни дорзон ангажује за главну обавезу. Одговорност сваког од њих је самостална. У нагодбама о умиру крви могу постојати главни и узгредни дорзони. Главни договор да ће изостати освета, а узгредни да ће обуздавати оштећеника од самосуђа у помеђашким или каквим другим имовинским споровима из којих би могли да се изроде нови поводи за свађу и освету. Узгредни дорзони називају се малим дорзонима. Брахим Хоџа из Јуника каже 4.12.1972. године:

> Велики дорзон чува велику бесу, а узгредни малу бесу. У случају велике бесе дорзон одговара за живот људи, а код мале узгредни дорзон пази да се измирени поново не заваде око воде или пута.

У случају дељивих грђанскоправних облигација може постојати више дорзона. Известиоци Е. Госка из Пећи и И. Љајић из М. Штупеља извештавају да се дорзони у случају дељивих обавеза могу договорити да заједнички исплате дужникову престацију повериоцу и то по један њен део.

Уз главног дорзона може да постоји и помоћни дорзон (алб. *dorzon mbi dorzon* – дорзон уз дорзона). Помоћна дорзонија подсећа на *fideiussio fideiussionis* у римском праву. Помоћни дорзон јавља се кад главни дорзон не познаје дужника или га сматра недостижним за гоњење у случају евентуалног неверства. Ако поверилац захтева дорзона из свог села, који би одговарао за обавезу непознатог дужника из удаљеног села, таквом дорзону је потребан помоћни дорзон који познаје дужника.

У пакту о помоћној дорзонији јављају се три стипулације – једном се обавезује дужник помоћном дорзону, а другом помоћни дорзон главном дорзону; трећом се главни дорзон обавезује повериоцу. У случају неверства, поверилац гони главног дорзона, а овај помоћног. Ни између главног и помоћног дорзона нема односа солидарности. У недељивим обавезама помоћни дорзон одговара главном дорзону целокупном својом личношћу за престацију дужника, а дужник опет својом личношћу помоћном дорзону. Главни дорзон одговара својом личношћу повериоцу.

Уз ангажовање помоћних дорзона, главни дорзон може да се појави као чинилац више пактова о заштити, без опасности да се у вршењу принуде сукоби са мноштвом дужника. Ево како известилац Ибиш Кастрати из Пећи описује 2.12.1972. године установу помоћних дорзона:

Кад, на пример, Алијај Алија из Ругова неће да пристане на неку погодбу са дужником Шабанијем Шабаном из Јуника ако му овај не да за дорзона Беришу Бајрама из свога села, који не познаје Шабанаја Шабана, нити зна како би га могао принудити да одржи обавезу, тада људи питају Беришу Бајрама коме би могао да повери да ће дужник испунити обавезу. Ако Бериша Бајрам изјави да познаје Дема Демаја, дужник треба да оде код њега и да га пита да ли хоће да буде код Берише Бајрама дорзон за обавезу коју има према повериоцу Алијај Алији. Ако пристане, Демо Демај ће отићи код Берише Бајрама као главног дорзона и пред њим се ангажовати за дужника. Тек после тога Бериша Бајрам, у друштву Дема Демаја, излази пред јавност и саопштава да се ангажује за обавезу дужника уз одговорност Дема Демаја. – Ако дужник Шабанај Шабан изневери, главни дорзон Бериша Бајрам ће гонити Дема Демаја, а Демо Демај дужника.

И известиоци Б. Хоџа и Мус Камбер у свом саопштењу од децембра 1972. године потврђују истинитост казивања предњег известиоца.

4. Јавност. У албанском обичајном праву све нагодбе закључују се пред јавношћу ("пред људима"). тј. пред одређеним форумом. Тајно се закључују само недозвољени послови и врше недозвољене радње. Б. Хоџа из Јуника и Мурат Кадри Шаља из Пећи кажу 17.1.1971. године:

Поштени послови закључују се пред људима. Послови који се крију од људи нису часни. Тајно се врши кршење бесе, преверивање девојака, продаја земље без поштовања права рођака и помеђаша. Тако се краде и врше пређубе.

Јавност оцењује допуштеност правног посла и представља конститутивни чинилац уговора. Она врши притисак на странке да закључе уговор. Предњи известиоци, даље, саопштавају:

Људи могу да принуде оштећеног да опрости крвни дуг или вереника да ослободи верену девојку, да се купи или да се прода оно што се не жели. Када људи кажу да се мора нешто учинити – нема се куд, морају се послушати. Без њих се не може опстати.

Пакт о заштити закључује се "пред људима", који доприносе његовом конституисању и чине га јавним актом. Они пружају јавну подршку дорзону и приватну стипулацију о одговорности подижу на степен јавног права. Јавност принуђава и дорзона да се слободно ангажује и да рачуна на њену подршку. Шабан Грош и Хусај Бајрам из Шкреља саопштавају 10.12.1972. године:

Ако се неко колеба хоће ли се ангажовати као дорзон, људи ће га прекорити речима: "Какав си ти човек и чији си ти син кад не смеш да уђеш као дорзон у овај поштени посао о коме смо се сви договорили и који се мора окончати како смо рекли?" И човек нема куд – мора се ангажовати као дорзон.

Пакт о заштити није само приватна ствар повериоца и дужника. Он је јавног карактера. Њиме се јавно залажу животи људи – дужника и дорзона да би се избегао међуплеменски рат. Зато се јавност обавештава о обавезама за које су заложени животи, како би се постигла међуплеменска солидарност у случају гоњења за вероломства. Предњи известиоци кажу 14.8.1970. године:

Дорзонија је као крв. Дорзон не моли, него убија. Зато људи морају знати за шта је ко дорзон, да дорзон не ратује за себе, већ за бесу свезану пред људима.

Без подршке јавности дорзон не би могао да пружи заштиту и да гони за вероломство. Јавност га легитимише као чувара бесе, заштитника јавног поуздања. Исти известиоци кажу даље:

Кад људи знају да неко чува бесу, помоћи ће му да је сачува, а дужника који сломи бесу оставиће самог да га дорзон може слободно гонити.

Форум пред којим се закључује пакт о заштити може бити ужи и шири. Шири је кад учествују братственици обеју страна, људи из разних фисова и рођаци дорзона. Ужи је код мање значајних грађанскоправних обавеза. Код женидбених послова учествују ближи рођаци брачних другова по мушкој, евентуално и женској лози. При купопродајама земље учествују рођаци уговарача. У куповинама на пијаци јавност се састоји од случајних познаника. При закључењу сваког пакта о заштити потребан је бар један сведок.

III) Форма закључења пакта о заштити

Пакт о заштити је, као и сви уговори у обичајном праву, неписани, вербални споразум, али са строгом свечаном формом, која је друкчија од оне у којој настају незаштићени облигацини односи.

1. Закључивање облигационих односа врши се изјавама. У савременом праву постоје две групе изјава за заснивање облигационих односа и саопштавања њихове садржине. То су изјаве о давању или чињењу. Тако је и у албанском обичајном праву. Те изјаве се зову *me dhanë* – давати и *me banë* – чинити. Но у обичајном праву садржај тих изјава је нешто друкчији од савременог права.

Давати се могу не само ствари или права противној страни већ и обећања везана за живот или смрт. Оштећени може противној страни дати личну слободу, опростити крвни дуг или увреду, трајно или привремено дозволити безбедно кретање појединцу или целом братству кривца, дати слободу кретања путнику или трговцу у пролазу кроз своју територију, дозволити иноплеменику да се насели у туђем селу, жетеоцу, косцу, чобанину да безбедно обављају своје послове, вереници да се преуда, удовици да доживотно користи плодове са мужевљеве заоставштине или да се преуда, сроднику да отуђи своју некретнину иноплеменику, заложном повериоцу да безбедно искориштава ствар узету у залогу, наполичару да обрађује имање у туђем селу, калуђерима да држе манастирске поседе и обављају култне радње итд. У обавезе давања спада и плаћање крвнине, гозба при умиру, продаја земље, зајам, давање стоке на испашу и под ћесим.

Садржина обавезе на чињење само донекле се разликује од садржине обавезе на давање. Свако давање претпоставља извесно чињење. Но, у обичајном праву обавеза на чињење има нешто ширу садржину. Ту спадају, на пример, и обавеза на "чињење части". Дужник крви дужан је да "чини част" повређеној страни, да хвали повређеног, да се повлачи у кућни притвор, да сагне главу при пролазу поред оштећеног, да избегава сусрете са њим. Част се чини гозбама, исељењем из места где живи поверилац крвног дуга, поклонима. Чињење је елеменат процесних радњи, честитање нагодбе, полагање заклетве и извршење престација; у чињења спадају и кумства, побратимства, пружање помоћи и подршке. Све су то обавезе које треба заштитити за случај неодговорности дужника и тешкоћа у њиховом извршењу.

Несигурност одржавања и испуњења обавеза није само последица сиромаштва у економски неразвијеном друштву, већ и околности под којима се закључују уговори, који су, у обичајима, често судбоноснији од уговора у савременом праву. Савремено облигационо право обликује економску размену. У обичајном праву људи обликују и заштиту личне безбедности. За личну безбедност повериоцу треба апсолутна извесност да га неће гонити дужник нити ко од његовог братства. Да би у то био сигуран потребан му је дорзон који познаје крвне сроднике дужника. Дорзон, по правилу, тражи сагласност дужникових сродника. То чини пре закључења пакта о заштити.

Услови под којима се закључују уговори такви су да се на први поглед не зна да ли се то чини из уверења. Уговори се често закључују приволом дужника. Рођаци, пријатељи, свештеници изнуђавају закључење уговора. Ево како изгледа та принуда. М.К. Шаља саопштава 8.1.1971. године:

> Више пута сам до зоре убеђивао свог рођака, сина пок. Е.Д. из Ступа да се помири са убицом свога оца, погинулог на њиви у Пећи 1966. године. Предочавао сам му сва зла освете: власт ће га ухапсити и осудити, породица ће му се повући у кућни притвор и неће моћи да привређује, рођаци ће му разграбити имање. Али он је био за освету и извињавао се: "Зар да пустим своје крвнике да се слободно шетају и сучу бркове, па да њих људи гледају као јунаке, који су убили мога доброг оца, који би погинуо за једну рђаву реч. Људи би ми рекли да није оставио никога да га освети. Показивали би прстом на мене као на ништачовека и прекоревали ме да би било боље да носим опрегачу као жена него чакшире што људи носе. И добра кћи би осветила мртвог оца." Тако га већ пет година узалуд молим да се окане освете.

Таћ Зогај Неби (78 г.) из Пећи извештава 21.12.1970. године о облицима притиска на повређеног да се приклони на умир крви.

> Ближи и даљи рођаци окупе се на скупштину у кући повређеног и не напуштају је док не добију обећање о опроштају. Тако, док сам 1962. године био у Лапчеву код Ораховца, покушах да помирим неке своје братственике. Беху се потукли момци из куће Хаџијине са момцима из Хисенове куће. Окупих људе. Нисмо се мицали са огњишта оштећеног четири дана. Давили смо га убеђивањем о потреби опроштаја. Досађивали смо му. Да бих му што више досадио, излазио сам и у двориште резервисано за жене, наређивао домаћици да пусти жене у двориште, разговарао му са женама, питао их јесу

ли боље од својих мужева, на кога им личе деца. Четвртог дана досади се оштећеном, па опрости кривцима, а ја се ангажовах као дорзон за његову обавезу.

Притисак су вршили и свештеници са народом. О томе саопштава Шаља Кољ Демо из Беца (74 г.) следећи пример, на дан 6.5.1970. године:

Пре 30 година, док сам живео у северној Албанији, погибе Зеф Паљ од свог рођака Зефа Нуа, који западе у дуг крви. Пред страхом од освете, ниједан мушкарац старији од 12 година није смео изаћи из куће. Сваке треће године католички свештеници ишли су по селима да мире крви. Дође ред и на наше село. Пет фратара крену народ. Прво су ишле жене са колевкама, за њима фратри, па народ. Пред кућом Зефа Паља жене превриуше колевке, паста писак одојчади, народ је молио, фратри преклињали. Повређени се смиловаше, дозволише нам у кућу и господар поклони дуг у крви. Ми затражисмо да за његову поштену реч буду дорзони Љуљаш Бељош и Пренк Нуо из фиса Шаља, рођаци покојног, из јаких кућа које су имале по десетак наоружаних момака. Они пристадоше.

Брахим Хоца, Емин Госка, Мурат Кадри Шаља, Хаџија Ељшани и други известиоци извештавају да се умир крви изнуђивао и оружаном претњом. За време турске владавине и непријатељске окупације 1941–1944. постојао је ислихат – тело састављено од представника свих племена и оружане пратње. Ислихат је претњом принуђивао поштовање обичајног права. Принуђивао је оштећене да праштају дугове у крви. Голим изјавама није веровао, већ је захтевао да се заштите дорзонијом. Комбиновањем принуде ислихата и одговорности дорзона везана је беса. Оштећени који не би привео изабраног дорзона није био веровао, па је ислихат настављао притисак док се ангажује дорзон.

Незаштићене обавезе о опраштању дуга у крви лако се крше. Неки умири крви закључени пред мировним већима ССРН од 1954–1966. године изиграни су. Оштећени наговоре малолетнике да изврше освету и да се пред судом бране како нису могли подносити плач својих мајки за неосвећеним покојником. Мировна већа ССРН су мирила завађене без дорзона, законске санкције према деликтима малолетника су благе. Тога је било у Ругову, Рухоту, Горњем Стреоцу.

Ни при закључењу грађанскоправних уговора јавност не даје само савете и уверавања. Познаници и пријатељи знају да се нађуте на непопустљиву странку и да је приволе да одређују предмет и цену ("да пресецају речи"). Они одбијају да изиђу из куће преносиоца ствари пре него што добију његово обећање. Тако створени уговори лако се опозивају ако нису заштићени.

И обичајно право разликује трајне и тренутне престације. Тешко је одржати обавезе које се не могу извршити у једном тренутку. Трајне обавезе морају се трајно поштовати. То су обавезе о опраштању крвног дуга, о продаји ствари, о дозволи иноплеменику да купи некретнину у туђем селу. Код њих постоји стална неизвесност хоће ли се обвезани, услед промене расположења или интереса, пишманити, једнострано раскинути уговор, да ли ће наследник поштовати обавезу свога претка или ће је погазити са образложењем "да неће да трпи неправду која му је направљена". Пораст цена некретнинама утиче на

несигурност уговора. Пошто наследник одрасте, зна да изјави да раскида уговор, па нападне накупца и самовласно запоседне продато земљиште, држи га и брани. Обичајни суд се поводом тога окупи и пресуди у корист јаче странке. Тиме хоће да спречи да дође до крви. Таквих случајева је било у околини Дечана, Стреоца, Косурића у периоду 1966–1970. године.

У незаштићеном дужничко-поверилачком односу дужник нема мање предности од повериоца. Пошто прими престацију, лако занемари испуњење своје обавезе, изговарајући се немаштином. Често пролонгира рокове и даје лажна обећања, пориче обавезу. Према таквом дужнику незаштићени поверилац нема сигурног средства заштите. У обичајни суд се не може поуздати. Тај суд се тешко окупља, није јефтин и суди у корист јачег и агресивнијег. Он нагађа странке по начелу *ius aequm*, а не *ius strictum*. М.К. Шаља каже: "Ко на плећнију (обичајни суд) дође са оба рукава, вратиће се без једног". Незаштићени поверилац грађанскоправног односа клони се свађе и деликта над дужником, јер би тиме разорио грађнскоправни однос, претворио га у деликтни и изгубио своје потраживање. Дужник то зна, па без принуде не извршава обавезе.

Неизвршење обавезе може да произведе тешке последице. Кршење обавеза не врши се само изјавама, већ непоправљивим радњама – свађом, убиствима, осветом. Убиство човека из једне групе има за последицу освету. Пропаст једне нагодбе о умиру отежава закључење друге. Слично је и код истискивања држаоца са прибављене некретнине. Евикција оштећује купца. Држалац се штити одбојем. И покретна добра су веома значајна у сиромашном друштву. Неиспуњење престације сматра се преваром која се може правдати само болешћу, смртним случајем, пожаром, поплавом, одласком у војску, западањем у дуг крви или затвор, помором стоке и инсолвентношћу.

Све те дубоке противречности између услова закључивања уговора и могућности њиховог извршења, као и тешке последице њиховог кршења, намећу нужност закључења пакта о заштити.

2. Изјава о заштити (*me dorëzue* – одговарати) подсећа на *praestare* и *sponsio* у римском праву. Њоме се ствара нова, квалитетно друкчија веза међу странкама. Обична обавеза претвара се у заштићену, загарантовану (алб. *fjala pëng*), вегза у *nyni, puna forte.*

Изјава у билатералном пакту о заштити је оваква. Будући да се не уздају један у другог, уговарачи траже треће лице које ће преузети одговорност за престацију дужника. Поверилац захтева да му дужник за дорзона даде човека од поуздања, који ће одговарати за обавезу. Дорзона даје дужник. Затим дорзон даје повериоцу свечану изјаву о одговорности. Изјава се даје у форми специјалне стипулације којом се уговара одговорност и заштита.

Изјава о одговорности дорзона настаје кроз асиналагматичну процедуру која се састоји од две стипулације – једне између дужника и дорзона, којом дужник јавно залаже дорзону свој живот као залог да ће испунити обавезу, и друге између дорзона и повериоца, којом опет дорзон залаже повериоцу целокупну своју личност да ће принудити дужника да испуни своју обавезу.

Прва стипулација настаје тако што дужник пита дорзона хоће ли овај да буде дорзон за одређену обавезу, хоће ли за њу одговарати. Пре давања изјаве о пристанку, дорзон процењује хоће ли моћи да изнуди или испуни дату обавезу, шта је садржина престације, да ли су са обавезом дужника сагласни његови укућани и братственици, на какве ће тешкоће наићи. Пошто се утврди да је обавеза озбиљна, а престација могућа, дорзон уговара са дужником санкцију за случај неизвршења обавезе и упозорава га: "Ти знаш шта је дорзон, он може да опрости своју крв, али не туђу. Немој ме узети на врат. Ако га убијеш, мени је црн образ, па ћу морати да те убијем." Или "Види добро, образ се не даје за паре. Ако не будеш испунио оно што си обећао, ја ћу морати да дам моју кућу, моју земљу, моје паре", итд. Пошто дужник изјави да зна шта је дорзонија, саопштава дорзону: "Уђи у овај посао испред мене као дорзон, слободно, без бриге. За хиљаду година нећу погазити своју реч. Држаћу је док сам жив, ја и моја деца." Тако се закључује стипулација између дорзона и дужника. Од тог момента дорзон може да иступи пред повериоца и јавност својом изјавом о одговорности за обавезу дужника. То се види из исказа М.К. Шаље, Е. Госке и Х. Ељашана, који кажу:

> Кад две куће хоће да се помире, убица тражи да му повређена страна да дорзона: "Дај ми тог и тог човека за дорзона". Кућа која прашта крв треба да позове тога човека и да га пита: "Хоћеш ли да уђеш као мој дорзон у тај и тај посао са тим и тим?" Дорзон мора добро да види и испита може ли одговарати. Зато саопштава дужнику: "Ти знаш шта је дорзон. Тешко је то бити. Немој да ме узмеш на врат. Дорзон може да поклони своју крв или своју ствар, али не може туђу. Црн образ мора да се опере. Ако га убијеш, посекао си мене и морам те убити. Ако не платиш ти, морам платити ја. Зато добро размисли и поштено реци хоћу ли ући у тај посао за тебе." Пошто добије одговор: "Уђи без бриге. У овом послу нећу те посећи, држаћу реч за хиљаду година" – дорзон може да изађе пред људе и слободно каже: "Ја сам дорзон. За овај посао гледајте мене. Будите без бриге. Ако он погази реч, посекао је мене."

Друга стипулација закључује се између дорзона и повериоца. Поверилац саопштава дорзону: "Погодио сам се са дужником тако и тако. Тебе познајем и тражим те за дорзона. Одговараш ли ти да ће дужник одржати своју реч и поступити како је обећао?" Или: "Њега не знам, тебе познајем, одговараш ли ти за њега?... Одговараш ли ти да ће ми он дати то и то тада и тада?" Дорзон не може да одговори конклудентном радњом ни да поставља каква посебна ограничења, већ је дужан да одговори: "Без бриге, ја сам дорзон. Ја одговарам за све што ти је он рекао. У том послу гледај мене. Ја ћу дати то и то тада и тада" итд. – зависно од садржине обавезе дужника. То је друга стипулација између повериоца и дорзона.

Тиме је право повериоца заштићено. Диспозиција странака добила је заштитну санкцију. Пактом о заштити настао је чврсти уговор.

Унилатерална изјава о заштити даје се онда кад је човек у невољи. Он тражи заштиту док невоља прође. То бива тако што човек у невољи потражи човека у чију се заштиту поуздава и изјављује му: "У твоје руке падам, падам на твој образ, падам на твоје огњиште, на твој хлеб." Тако заштићени добија

привремену заштиту своје личности, фамилије и имовине. Ниједно треће лице не сме да нападне заштићеног док је "у руци" дорзона. За случај угрожавања заштићеног, дорзон упозорава нападача и прети одбојем.

3. Разлике између изјава о садржини облигационог односа од изјаве о заштити и одговорности велике су. Изјава о одговорности и заштити даје се на начин који се боље памти – јавно и свечано. Изјаве о давању у чињењу дају се без одређене форме, са великим степеном неодређености, колебања, ценкања и нећкања. Оне се понављају више пута, с различитом садржином. Понекад изгледају као последица погађања, мољакања, убеђивања, као да су изнуђене, понекад као недоречена, неуобличена обећања ("тешко ми је, али морам поклонити крв","морађу да дам бесу", "гледаћу да ја теби дам ово, а ти гледај да ми учиниш оно", "учинићу ти ако могнем", "платићу ти кад могнем", "даћу ти шта будем имао" итд.). Потребан је даљи пут до њиховог дефинитивног уобличења и прецизирања. Па и кад се учини да су обећања дефинитивно утаначена, једна страна опет покушава да даде мање или добије више. Тек ако се у моменту постизања нагодбе изврше узајамне престације, чини се да је извршени уговор стабилан, мада и после тога може доћи до приговора о превари, породичној или правној неспособности једног од уговарача, тражења раскида уговора, претње свађом, нападом итд. Дакле, изјаве о давању и чињењу су углавном приватна ствар странака за које јавност није увек заинтересована и које не морају да буду стабилне.

Изјава о одговорности и заштити је дефинитивна и прецизна. Дорзон се ангажује за прецизирану престацију. Он претходно зна дефинитивну садржину дужникове обавезе, облик извршења престације, рокове доспелости итд. Дорзон се не сме ангажовати половично, недоречено, привидно. Он не сме да залаже своју личност за неодређену обавезу дужника, нити му друштво оставља места за избегавање одговорности. Он се ангажује јасно и гласно, одређено и прецизно.

Изјава о одговорности и заштити даје се пред јавношћу. То дорзон пита уговараче шта је садржина обавезе ("где је реч?"), јер се само у границама обавезе дужника креће његова одговорност. Он хоће да се чује и запамти права садржина обавезе, коначни уговор, после чега неће бити ценкања, нагађања и одступања.

Дорзон јасно упозорава дужника на озбиљност обавезе, на последице неиспуњења, на санкције за случај кршења, на своју одлучност у извршењу принуде и санкције. Он инсистира да дужник схвати смисао одговорности и озбиљност заштите. Све то чини јавно, да му се не би могло приговорити постојање самовоље, принуде, застрашивања, преваре. Тек онда дорзон даје свечану изјаву пред повериоцем и јавношћу да је одговоран за оно што је дужник обећао. Тиме везује своју личност за туђу обавезу и преузима јавну одговорност да ће штитити приватни уговор.

Дорзон се не ангажује ради свог приватног интереса већ ради друштвене потребе, ради стварања поверења – бесе. Тако дорзон постаје чувар бесе.

Свечаност је потребна да би јавност знала да је дорзон преузео одговорност за обавезу дужника и за заштиту повериочевог права залагањем своје личности. Самозаштита се превазилази свечано, стварањем бесе. Тиме се

синтетизује приватна воља уговарача и воља шире јавности. У њој је садржана и обавеза дужника и одговорност дорзона и санкција. Уместо самозаштите настаје санкција. Корелат залагања дорзонове личпости је његово овлашћење да као чувар бесе гони дужника па испуњење обавезе, или да га кажњава за случај њеног кршења. Право на санкцију настаје свечаним актом везивања личности за обавезу. Дужник залаже дорзону своју личност, дорзон прима "у руку" такву залогу, и, ослањајући се на њу, залаже повериоцу своју личпост. Залагање личности је залагање живота. Изјаве о давању и чињењу постају осигуране животима.

Изјаве о давању и чињењу су економске, а изјава о одговорпости п заштити правне нарави. То је битна разлика између њих. За давање изјава о давању и чипидбама претпоставља се постојање материјалних циљева и економских интереса уговарача. Један уговарач налази за корисно, да размени неко своје добро са другим. Отуда у изјавама о давањима и чипидбама постоји економска кауза. – Изјава о одговорпости и заштпти је принудног, правног карактера. Дорзон никоме не обећава опроштај крвног дуга, јер није поверилац, нити да ће из своје имовипе што издати или у њу што унети. Својом изјавом он не жели да измени своје имовинске прилике. Зато се дорзоп ангажује без властитог економског интереса, без каузе. Оп преузима само одговорност за туђе послове, да ће принудити дужника да испуни обавезу. Ако је и у другим старим правима било тако, онда није тешко објаспити настанак првих уговора *sine causae*.

Пакт о заштити прожет је правним дужностима и одговорношћу. Дужник је правно одговоран дорзону коме економски ништа не дугује. Дорзон је правно одговоран повериоцу коме такође ништа не дугује. Дорзон нема властитог економског интереса. Зато пакт о заштити није сличан цесији у савременом облигационом праву. Обавеза дорзона више личи па обавезу државног суда који поравнању странака даје клаузулу правоснажне одлуке и истовремено се стара да буде извршена.

Ангажовање без каузе представља основно начело дорзонпје. Дорзон не може да буде ни један од уговарача. Ако би то био поверилац, могао би, због свог интереса, да се сукоби са дужником. И обратно, ако би то био дужник. То не би одговарало принципу одговорности и заштите коју може да да само трећи, незаинтересовани чинилац.

И форма и садржина изјаве о одговорности и заштити усмерепе су па давање овлашћења дорзону. Дорзон стиче и приватно и јавно овлашћење па принуду дужника. То се види из садржипе санкције коју дорзон предочава дужнику: "Немој ме узимати на врат. Ако га убијеш, мени је дри образ и морам те убити. Ако ти не платиш, ја морам да платим или да погинем. Своје бих могао опростити, али туђу не могу". Таква претња има за последицу стављања у изглед зла дужнику: убијање, затварање у кућни притвор, батинање, пленидбу имовине. Опа је слична индивидуалној превенцији у савременом казненом праву.

4. ФУНКЦИОНИСАЊЕ ЗАШТИТЕ

1) Беса и сакралност заштите

Последица закључења пакта о одговорности и заштити јесте превазилажење самосуђа у облигационом односу и поуздања у дорзона, који залагањем своје личности за туђу обавезу добија јавни мандат за чување правог поуздања у датом облигационом односу. То поуздање је беса.

Беса представља апсолутно поуздање које се ослања на залози личности људи. Стипулацијом са дорзоном дужник је заложио своју личност, свој живот, не повериоцу, већ дорзону. Дужников живот је угрожен ако не испуни обавезу. Дорзон опет својим животом одговара за заштиту повериочевог права. Тако и поверилац има јавни мандат да гони личност дорзона који пропусти пружање заштите. Пред страхом од повериоца коме ништа не дугује, дорзон је принуђен да гони дужника који не извршава обавезу.

Пошто је живот човека највеће добро, то ни дужник не сме да допусти да због неиспуњења обавезе уследи интервенција дорзона. Из истог разлога дорзон не сме да занемари дужност заштите и дозволи интервенцију повериоца. И једном и другом је скупља личност од имовине, а дорзону свој живот и имовина од живота или имовине дужника.

Поуздање које почива на таквим принципима има апсолутни карактер. Неизвршење обавезе резултира санкцијом над личношћу. Вршењем принуде над личношћу дужника ослобађа се гоњења заложена личност дорзона. Дорзон се не може одрећи одговорности за обавезу за коју је заложио живот. Ни дужник се не може одрећи обавезе за коју је везао целокупну своју личност. Дорзон би могао да се одрекне свога потраживања, али не може туђег.

Због такве строгости, која одговара историјским потребама друштвеног живота, поуздање у дорзонију сматра се највећом светињом. Послови везани за личну слободу и властити живот увек су били највећа светиња, а дорзонија је такав посао. Зато се поуздање у дорзонију зове бесом. А то значи да је беса првенствено правна конструкција. Она је плод сакралног права. Свако право у коме се за обавезу одговара животом има сакрални карактер. Дакле, беса не потиче из етичких и религиозних мотива, нити код Албанаца постоји бог бесе на ког би се ослањало правно поуздање. Чак се не може тврдити да израз беса има етимолошку везу са истоименим богом код неких других старих народа[149], који су, можда, своје сакрално право стављали у религијске оквире.

Све је то напоменуто да би се лакше прешло на излагање функционисања дорзоније коју карактерише строгост форме и култ бесе.

---

[149] Бог Б е с био је познат у старом Египту, на Кипру, у старој Грчкој, на Абидосу, код Феничана, а по пореклу сматра се да је вероватно из Нубије, Сомалије, са обала Јужне Арабије или из старог Вавилона. *Бес* је био ратничког изгледа, а код тих народа сматра се богом стваралаштва, чији је култ био везиван за прираштај становништва (рађање деце), за непријатељство према дивљим зверима, лавовима, крокодилима, змијама и шкорпијама, за мир и весеље. У првом веку н. е. *Бес* је био познат по пророчанствима и консултован је у тумачењу снова. (*Meyers Grosses Konversstions – Lexikon*, Sechster Aufgabe, II B. Leipzig und Wien, 1905, str. 744–745; *La grande encyclopedie invetaire raisone des sciences, des lettres et des arts*, том VI, Paris, p. 479; *Encyclopaedia Britanica*, v. 3, The University of Chicago, Chicago-London-Toronto 1768, c. 470).

II) Постојаност заштићене обавезе

Голи пакт о заштити не ствара поуздану обавезу. Уз пакт о заштити потребан је заштићени објект: потраживање, имовина, право, личност. Пакт о заштити без предмета заштите био би гола, бесадржајна форма.

У грађанскоправном облигационом односу пакт о заштити не може увек да изнуди постојаност закљученог односа. Ако се, на пример, продавац обавеже да пренесе ствар купцу, а купац да плати цену, па о року ниједна страна не изврши своју обавезу, дорзон их не може на то принудити, сем по изузетку, привремено, углавном у случају заштите личности. Право на раскид уговора спада у домен диспозиције странака. Дорзонија почиње да функционише тек од момента кад један уговарач почне да извршава своју престацију. Известиоци Ибиш Кастрати (4.12.1972.) и Шабан Грош (10.12.1972.) саопштавају:

> Ако је била реч да се купи нека ствар за одређену цену и у одређеном року, па је постављен дорзон који одговара да ће цена бити плаћена, дорзон треба да плати цену само ако је продавац вољан да преда или је предао ствар купцу. Ако продавац неће да преда ствар, дорзон га не може натерати да је прода, нити је дужан да му наплати цену. Али ако се купује код кога нека ствар, па купац да цену, дорзон може да одговара за пренос ствари купцу и узеће ствар од продавца да је пренесе купцу.

Пошто поверилац изврши доспелу престацију, дорзон постојано штити његово право према дужнику. Тек тада пакт о заштити почиње строго да функционише. Више не може бити колебања, једностраних измена садржине обавезе, раскида или вануговорне одустанице. Рокови се морају поштовати. Једностране новације које би предлагао дужник не занимају повериоца и дорзона. За сваку заштићену инвацију потребан би био накнадни споразум о заштити дорзоном. Новација без дорзона претворила би заштићени уговор у незаштићену обавезу.

После пакта о заштити дорзон не дозвољава да се дужник изговара страхом, принудом или заблудом. Он не може истицати приговор да се његови братственици не слажу са његовим правним пословима ни једнострано раскидати уговор.

Чврста обавеза не дозвољава пролонгирање рокова. Поверилац "не познаје" дужника нити га интересују разлози којима би се овај правдао за неизвршење престације. Он "познаје" и признаје само дорзона, који објективно одговара за рокове.

Облик испуњења престације врши се стриктно по уговору. Без пристанка повериоца, новчана обавеза не може се претварати у какав други облик. Поверилац не мора да прима исплату "било чиме". Дужник не може једнострано наметати *datio in solutum* нити истицати приговор компензације.

У поступку извршења престације нема места никаквом спору између повериоца и дужника нити било каквим опозиционим приговорима. Никакав други суд или орган извршења, сем дорзона, не штити повериочево потраживање.

Поверилац се не обраћа за наплату дужнику, већ дорзону. Та чињеница је веома значајна. Поверилац неће да се обраћа дужнику са којим би могао да

ступи у распру и личне сукобе. Њему није ни потребно да се за заштиту обраћа обичајном суду, скупштини или било којој другој установи племенског друштва. Своје право поверио је у заштиту дорзону који му је одговоран. Б. Хоџа и Суљ Краснићи извештавају(17–20.9.1971.):

> Ко има дорзона, може бити безбрижан. Он ће из своје руке дати и учинити све оно што би дужник требало да да или учини. Дорзон неће да промени садржину обавезе дужника, већ ће да донесе и преда оно што је речено и како је речено, о року и у готову новцу. Поверилац нема посла са дужником нити му треба да окупља обичајни суд или скупштину. Дорзон је одговоран и мора да плати. А шта ће дорзон радити да дође до средстава за плаћање, повериоца не треба да интересује.

III) Карактер одговорности дорзона

1. Дорзонијом се не ствара солидарна обавеза дужника и дорзона, као код јемства и других солидарних обавеза у савременом праву. Дорзонијом се ствара само одговорност и заштита, које су квалитетно другачије од појма солидарности. Дорзон може да преузме одговорност за солидарну обавезу више дужника са којима није солидарно обавезан, већ за које је лично одговоран. Дорзонијом се не ствара скупна, нераздељива, кореална обавеза дужника и дорзона, већ индивидуална одговорност за заштиту свих врста таквих обавеза.

Солидарност дужника и дорзона не би одговарала приликама племенског друштва. Кад би се више људи (дорзон и дужник) солидарно обавезивали, поверилац не би знао ко је од њих одговоран за обавезу. Сваки би упућивао повериоца на оног другог. Солидарни дужник и дорзон били би надмоћнији над повериоцем, чија снага не би била довољна да изнуди потраживање.

Дорзонија је управљена на конституисање индивидуалне одговорности за обавезу. Поверилац хоће да само дорзон буде одговоран. Он се не обраћа дужнику, већ дорзону да принуди дужника на извршење престације. Као што нема солидарности између извршног суда и извршеника у савременом праву, тако је нема ни између дужника и дорзона у обичајном.

Нема солидарности између дорзона и дужника ни у оквиру њихових међусобних односа. Будући индивидуално одговоран повериоцу, дорзон се ограничава на индивидуалну одговорност дужника. Дорзону не конвенира колективна и солидарна одговорност целе крвносродничке групе и дужниковог братства. Њему треба индивидуална одговорност код које зна према коме ће упутити своју принуду, претњу или санкцију за неизвршење обавезе.

То утиче на обичајноправни ред и дисциплину. Дорзонијом се онемогућава неодговорно понашање ослоњено на братственичку солидарност и врши притисак на братственичке колективе да обуздавају ексцесе појединаца који би кршили бесу и запали у вероломство.

То значи да порекло бесе не треба тражити у солидарним обавезама, солидарној оговорности, уговорима из солидарности итд., већ у индивидуалној одговорности за коју се везује живот и имовина. Дорзонија је само чинилац код настанка и заштите солидарних обавеза. Дорзон може да бира над киме би од

више солидарних дужника извршио принуду за испуњење престације. Између дорзона и дужника не може бити солидарности ни због разлике у каузалности њихових обавеза. Дужник је каузално, а дорзон ванкаузално одговоран.

2. Дорзон одговара за садржину заштићене обавезе. Он је "печат", па својим памћењем надокнађује недостатак писмености. У приликама усменог обликовања правног живота, дорзон је позван да прецизно памти садржину права и обавеза, услове, рокове и начин извршења престација. Јер, како каже Е. Госка 2.10.1979. године:

> Дорзон је печат на уговору. Он је дужан да памти сваку "последњу реч коју су људи рекли".

Дорзону се верује да ће савесним памћењем сачувати доказ о садржини обавезе. Он је економски незаинтересован, лице које само лично одговара за туђу обавезу коју су утврдиле странке. Изван уговорене и заштићене обавезе, дорзон не штити никакво незаштићено потраживање. Он је незаинтересован да врши наплату било каквих тражбина, већ наплаћује само оне за које се ангажовао. Дорзон не жели да својом пристрасношћу у корист или на штету које од странака уплиће своју личност ради њихових економских интереса. Зато дужник нема основа да страхује да ће дорзон повећати повериочево потраживање. Ако постави већи захтев од оног на шта се дужник обавезао, може да се сукоби са дужником. Сукоб без властитог материјалног интереса не одговара дорзону. – Ни поверилац нема основу за сумњу да ће му дорзон смањити потраживање. Дорзон је заложио своју личност повериоцу, па је у његовом интересу да се ослободи обавезе. Потпуним измирењем повериоца дорзон ослобађа своју личност од одговорности, из "руке" повериоца.

Ако би поверилац затражио више од заштићене обавезе, дорзон му може запретити дезангажовање. Брахим Хоџа из Јуника каже 4.12.1975. године:

> Ако се тражи од дорзона више него што је речено, дорзон ће рећи: "Ја одговарам за оно што је речено. Коме није добро, нека тражи људе да му дају дорзона за оно на што мисли да има право."

3. Уговор може имати различиту садржину, мноштво варијација, додатних клаузула о капари, проби, одстаници, редхибиторним манама итд. Дорзон се ангажује у границама стипулације о заштити и одговорности. Ако се он ангажовао само за цену, неће се ангажовати за додатне клаузуле, сем ако нису везане за исплату цене. Ако се ангажовао за заштиту само неке додатне клаузуле, штитиће само њу. Може се ангажовати за испуњење свих престација дужника.

4. Дорзон одговара за правну способност дужника. Заштићеног повериоца не занима породични статус дужника. То значи да дорзонија штити и обавезе сличне онима које је римско право штитило помоћу *actio adiecticiae qualitatis*. У великој породичној задруги само су господари кућа позвани да стварају обавезе за целу кућу. Али на пијаци се јављају не само господари кућа већ и њихови укућани, чији породични статус не познају уговарачи. Живот је наметнуо потребу да и укућани стварају обавезе. Незаштићена обавеза једног укућанина не мора да буде одобрена од стране господара куће. Услед тога, ствар коју прибави поверилац од једног од укућана, може бити евинцирана дејством осталих, а обавезу коју створи један не морају признати остали.

Против дорзонијом заштићене обавезе укућани дужника не могу да стављају приговоре. Поверилац који је своје потраживање заштитио дорзонијом пouздава се у остварење свога права без обзира је ли дужник малолетан или пунолетан, правно способан или неспособан, господар куће или слуга у њој. Јер, повериоцу одговара дорзон. Будући да дорзонија представља залагање личности, господар куће дужника није индиферентан за посао који је закључило његово чељаде. Пошто је живот скупљи од имовине, господар куће је принуђен да призна обавезе својих укућана и слуга. Е. Госка и И. Љајић саопштавају 15.10. 1970. године:

Ко има дорзона, може бити без бриге. Из руку дорзона узима туђу ствар. Не занима га је ли ствар погодио господар куће или слуга. То треба да зна дорзон. Ако господар куће тражи да му се ствар врати, биће упућен на дорзона: "Ствар је дао дорзон тај и тај." Нека господар куће тражи ствар од дорзона.

5. Одговорност дорзона има минималну и максималну границу. Дорзон је дужан да се минимално ангажује у мери потребној да се потпуно заштити и испуни повериочево право. После тога је слободан од одговорности. Максимални степен ангажованости дорзона мери се животом. Дорзон се може ангажовати у вршењу принуде само до вредности једне крви. То значи да дорзон који, ради пружања заштите, убије дужника, ништа не дугује повериоцу. Исто тако дорзон који у пружању заштите жртвује једну своју крв – свој живот или живот једног од својих укућана – није дужан да се даље ангажује. Он не мора даље "ратовати", без обзира на то да ли је у потпуности истерао повериочево потраживање. Више од живота нико не може дати. Једна беса није скупља од једне крви. То подсећа на границе одговорности сакралног права.

IV) Форма извршења престације

Одговорност целокупном личношћу захтева строгу форму, која не допушта никакву несигурност у поступку извршења обавеза. Несигурност у поступку изршења могла би да доведе до разарања обавезе, свађе између повериоца, дужника и дорзона, крвопролића, малог рата који разара нагодбе и доспеле престације.

Зато дорзон заузима централно место у поступку извршења. Он непосредно учествује у извршењу престација. Поверилац ангажује дорзона и вербално и реално. Предмет своје обавезе преносилац треба да уручи дорзону, а овај даље повериоцу. Обичај је, како каже известилац Адем Лука, судија Уставног суда Србије, да свака престација прође кроз три руке – од дужника дорзону, од дорзона повериоцу. Таква форма извршења раздваја уговараче и у поступку извршења престација и одржава међу њима строго поштовање заштите док се облигациони однос угаси. У том погледу дорзон је сличан *praes-u* у римском праву.

Такав облик изршења престација ствари има практичан значај. Прибавилац који добије ствари из руке дорзона заштићен је од евикције. Б. Хоџа из Јуника каже 18.9.1970. године: "Ако неко хоће да ти узме ствар коју си добио од

дорзона, рећи ћеш му ко је дорзон, па нека је тражи из оне руке која ти је дала". То одговара и дужнику. Оба уговарача имају сигурно средство доказивања да је престација извршена, што је од посебног значаја код обавезе које доспевају у ратама или су условљене противчинидбама. Преносећи ствар из своје руке, дорзон тачно зна салдо дужникових обавеза. Он може да активно прати извршење уговора и контролише однос уговарача, све до гашења облигационог односа, да спречи противречне ставове и размирице међу уговарачима.

Таква форма преноса ствари потискује дужника у позадину облигационог односа. Дужник се налази "у сенци дорзона". Испред дужника је одговорни дорзон – престатор.

Та форма престације подсећа на манципацију у римском праву. И *manu captum* и алб. израз *dorë-zënë* значи ухваћено руком. Као и манципација, ова обичајна форма преноса употребљава се у области личног и имовинског права. Манципацијом се нису могле преносити *praedis vero*, као што се и ова обичајна правна форма не употребљава за пренос заједничких пашњака и шума, који су неотуђиви. При преносу ствари посредством дорзона, као и код манципације, присуствује више лица. При преносу дела некретнине или тежински мерљивих ствари може да присуствује и мерач, а при исплати новца и лице које броји паре. Као што се у случају манципације могао закључити *pactum fiduciae*, по коме је манципатор био обавезан да примљену ствар рееманципује манципанту по истеку уговореног рока, тако се и путем дорзоније може вршити пренос покретних или непокретних ствари у државину заложног повериоца уз обавезу враћања посла исплате зајма. Иначе, као што манципација спада у *actus legitimi* који не трпи одложне услове и рокове, тако и пренос посредством дорзона не трпи одложне услове и рокове.

Таква форма преноса има велики значај. Њоме се везује дорзон од настанка до гашења облигационог односа. Дужнику се не верује ако приговара да је без посредства дорзона извршио престацију. У случају спора обичајни суд би га обавезао да плати. Ако би поверилац покушао наплатити од дужника непосредно, без дорзона, изгубио би заштиту. Игнорисани дорзон би се дезангажовао. То би довело до несигурности у извршењу и до деградације чврсте обавезе у лабаву, јер дорзон, ангажован без каузе, не би хтео да се меша у међусобне распре повериоца и дужника ни у њихове накнадне споразуме.

Та форма преноса онемогућава опозиционе приговоре и *datio in solutum*, када је дужник склон да понуди плаћање другом стварју, а не уговореном. У неразвијеној привреди постоји стална оскудица новца. Дужник радије плаћа у натури него у новцу. Поверилац настоји да му се плати новцем. Претварање новчане у натуралну обавезу претпостављало би пренову уговора. Дорзон онемогућава једнострано претварање новчане у неновчану тражбину. Без сагласности повериоца и дорзона не може се вршити *datio in solutum*.

Пренос посредством дорзона не допушта компензационе приговоре. Дорзон штити одређену обавезу. Он не штити противтражбину дужника ако се није и на то обавезао. Зато дужник, без пристанка повериоца, не може да истакне

компензациони приговор. Известиоци Суљ Красници и Емин Госка, саопштавају 12.6.1970. године:

> Ако дужник одбија да плати, правдајући се да му поверилац нешто дугује, дорзон ће му рећи да плати заштићени дуг, а за своје противпотраживање да нађе другог дорзона. Кад би сваки дужник могао да се брани да неће да плати то и то зато што има противзахтев, мало би се дугова наплатило. Што ко дугује, треба да плати преко дорзона.

V) Деликти против заштите

Деликте против заштите треба разликовати од осталих. Остали су лакши. Макар били и најтежи, сматрају се измирљивим и поправљивим. Преваре, крађе, убиства, отмице сматрају се поправљивим деликтима. Делинквент се може бранити да се преварио, да је поступио из нужде, из незнања, нехотично, у заблуди. Убица се може бранити да се налазио у нужној одбрани, да је био раздражен ("врућа крви"), изазван, у нехату. Ти деликти се санирају уговорима о накнади штете и умиру крви.

Деликти против заштите су увек долозни. Тежина тих деликата потиче отуда што се заштита обезбеђује залагањем живота. Они су деликти против највеће светиње – бесе – и погађају животе оних који су се обавезали на одговорност и заштиту. У албанском обичајном праву постоје два основна деликта против заштите: вероломство и издаја.

1. Вероломство (ал. *besëthyra*) први је деликт. Учинилац овог деликта је дужник који занемари своју одговорност дорзону. Он се зове *besëthyes* (од речи *besë* и глагола *thyej*, што значи: раскомадати нешто што је чврсто, "појести" некога на беси)[150]. Вероломник је дужник који прекрши заштићену обавезу. Радња извршења се састоји у чињењу, (на пример: убијање или напад на заштићено лице) или нечињењу, неизвршавању обавезе. Заштитни објект је беса, тј. дорзон. Вероломник излаже опасности живот дорзона који одговара за обавезу. Вероломством "сече дорзона". Б. Хоџа, Е. Госка и И. Љајић саопштавају 12.1.1966. године:

> Ко сломи бесу, "посекао је дорзона". Ко "поједе" човека на беси, узима на врат дорзона који чува бесу и који му није ништа дужан.

Вероломство може бити непоправљиви и поправљиви деликт. Граница између поправљивог и непоправљивог вероломства одређује се могућношћу санирања овог деликта. Зна се да је непоправљиво вероломство оно чије се последице не могу отклонити, као, на пример, вероломна освета, преудаја кћери или сестре без одобрења вереника или на забрањеном подручју. Поправљива су вероломства чије се последице могу накнадно санирати. Неизвршена обавеза имовинске природе може се накнадно извршити, а вероломства у случају грађанскоправних облигационих односа накнадно отклонити.

За непоправљива вероломства утврђена су гоњења по начелу талиона: смрт, рањавање, батинање. Шта ће од тога бити примењено зависи од

---

150 Fjalor, стр. 587.

оштећења која претрпи заштићена личност и од ствари дорзона. У обичајном праву казна се мери талионом. Ако је услед вероломства дошло до смрти заштићеног и вероломник треба да буде убијен.

Казне извршава дорзон, без икакве судске одлуке. Он је вероломством "посечен" и дужан је да се извршењем казне оправда пред повериоцем и јавношћу и да докаже да је частољубиви чувар бесе. Право на гоњење вероломника потиче из јавног мандата и приватне стипулације са дужником у моменту конституисања пакта о заштити, којим дужник залаже своју личност дорзону. Кажњавајући вероломника, дорзон искупљује своју личност пред повериоцем.

Обичајно право не дозвољава вероломнику да избегне санкцију. Вероломник је прекршио бесу, па се не може користити обичајноправном заштитом према дорзону. Б. Хоџа каже:

> Ко сломи бесу, нема право на бесу. Ако би вероломнику неко дао бесу, ова му неће важити. Дорзон има право да га убије за вероломство.

2. Издаја (алб. *hjeksija*) други је деликт против бесе. Тај деликт чини дорзон који допусти вероломство, а не гони вероломника. Неверан дорзон назива се издајником, саучесником (алб. *hjekes*). Друштво га сматра невером која обавештењима помаже гусару или крвнику да изврши своју радњу.[151]

Деликт издаје врши се чињењем или нечињењем. У случају унилатералног пакта о заштити, издајником се сматра дорзон који изда или убије заштићено лице. У случају билатералног, то је дорзон који занемари гоњење вероломног дужника. Претпоставља се да је издајник био у дослуху са вероломником и да га је подстицао на вероломство. Без сагласности дорзона вероломник не би смео да повреди бесу, ни дорзона, који му није ништа дужан и коме је заложио свој живот. Нико неће да убије кад сигурно зна да ће за убиство бити кажњен смрћу. Из саопштења Б. Хоџе (18.9.1979), Емина Госке, И. Љајић и Бајрам Хусаја следи:

> Кад се дорзон и вероломни убица договоре, па дорзон каже убици где ће наћи човека који је на беси, како ће га убити, како ће се пред дорзоном бранити – онда је лако убити човека. Тада се вероломни убица не боји дорзона. Вероломник зна да сме убити човека којег дорзон неће бранити и за кога се неће осветити.

И деликт издаје је долозан. Издајник свесно и промишљено изиграва дужност чувања бесе и извршење санкције према вероломнику. Зато друштво прети издајнику инфамијом. То је морална принуда да дорзон изврши јавну дужност. Инфамија је не само морални презир према издајнику већ и забрана војничких дужности и учешћа на јавним скуповима. Ако инфамија остане без успеха, следује санкција према издајнику.

Санкција према издајнику је смрт и рањавање. Санкцију извршава изневерени поверилац. Пошто издајник не гони вероломника, поверилац гони издајника. На то има право и друштвени мандат на основу пакта о заштити. Јавном стипулацијом дорзон је, при конституисању пакта о заштити, заложио своју личност повериоцу. – Тежи облик издаје је кад дорзон, подмићен, убије

---

151 *Ibidem*, стр. 172.

заштићену личност. По обичајима, таквог изајника друштво (обично његови братственици и сељани) кажњавају истребљењем мушких глава из куће.

VI) Дејство санкција на однос између поверпоца, дужника и дорзона

Правило је да дорзон не треба да сноси штету због чувања бесе. Он се ангажовао *sine causae*. Зато не треба да претрпи никакав губитак. Али, убијањем вероломника, по начелу талиона, дорзон запада у крвни дуг према породици вероломника кога је убио. То је искупљиви дуг. Дорзон је дужан да плати крвнину. Пошто је санкцију извршио по дужности, без властитог материјалног интереса, ради заштите бесе, то дорзон добија средства за плаћање крвнине од лица које је штитио. Б. Хоџа и Е. Госка саопштавају 20.9.1970. године.

Дорзон не сме да трпи штету од свог посла. Ако убије вероломног дужника – дугује крв. Ту крв плаћа новцем који треба да му да и обично му даје кућа човека кога је осветио.

И поверилац пада у дуг крви кад убије издајника. Али и то је дуг који се искупљује. То је дуг од пола крви, што плаћа поверилац издајниковој породици из својих средстава. Друга половина крвнине пребија се за издају (исказ истих известилаца).

5. НАСЛЕЂИВАЊЕ ДОРЗОНИЈЕ

Пакт о заштити је трајан. Одговорност за чување бесе преноси се наслеђивањем. Заштита не застарева. Обичајно право не познаје установу застарелости. Она је плод државних закона. Деликти предака не застаревају ни за потомке деветог колена. "Кад дедови једу кисело грожђе, унуцима трну зуби." Слично је било и у Црној Гори.

Чување бесе се наслеђује и у случају крвних и у случају имовинских обавеза. То намеће потреба трајања заштите. Ако би смрћу дорзона престала заштита, онда би се чврста обавеза претварала у лабаву. То би довело до разарања облигационог односа и повратка на пут самосуђа и освета. Пропадали би створени умири крви, разарали се грађанскоправни односи. Смрћу дорзона пропадала би беса и право. То би проузроковало анархију у друштву које и онако нема сувише реда. Отуда, дорзон умире, али не умире дорзонија. – Беса је бесмртна. Она се преноси у наслеђе потомству.

За обавезе умрлог дорзона одговарају његови наследници, кућа, братство. Б. Хоџа из Јуника и Ајдар Азем Шабан из Захаћа кажу 24.9.1971. године:

Дорзон за крв брани од крви, он не умире. Дорзон за земљу је као земља, ни он не умире. Кад дорзон умре, дорзонију наслеђује онај ко је наследио дорзонову земљу.

Исти известиоци саопштавају начин преношења дорзоније на наследнике:

Обичај је да господар куће на умрлом часу окупи све своје мушке укућане, браћу и синове да им саопшти ко му шта дугује и шта од кога

потражује. Тада им господар каже коме је био дорзон или шта од кога тражи по основу дорзоније. Дорзонија се не сме заборавити. Ако се заборави дорзонија, може се изгубити своја крв. Наследници који забораве да је њихов брат, отац или деда био дорзон могу изгубити и главу и образ.

А Шабан Грош из Шкрља саопштава 21.9.1971. године:

Никоме не треба опомена да му је отац, брат или стриц био дорзон. То мора сам да зна. Плећнар неће никоме рећи да је наследник дорзоније и да треба да убије човека. Дорзон није један човек. То су сва браћа, синови, унуци, братство и племе умрлог дорзона. То су, прво, они који су на једном огњишту, па они који су по крви ближи. Ближи су који су се касније оделили. Они су дужни да чувају бесу. Има доста случајева да је унук "осветлио образ" свога деде. Унук мора да зна је ли његов девети чукундеда остао шта дужан као дорзон. Дорзонија је као крв.

Обичајни судија Б. Хоџа објашњава (10.9.1970. год.) како би судио спорове у којима би били тужени наследници ради утврђивања је ли њихов предак био дорзон:

Ако би ко дошао да пита како да поступи према наследницима умрлог дорзона, који није чувао бесу, услед чега је неко погинуо или рањен, рекао бих да наследници сигурно нису знали за одговорност претка и да не могу бити издајници. Настојао бих да се породица убијеног помири са вероломником. Тиме би се спасла глава вероломном убици. Али ако би после смрти дорзона а пре вероломног убиства дошао ко да ме пита шта да ради после смрти дорзона, упутио бих га да пита наследнике умрлог дорзона јесу ли наследили дорзонију, па ако каже да нису, нека се постави други дорзон. Кад би се радило о спору око наслеђивања дорзоније за ствари или паре, онда бих упутио дужника да се куне на гробу дорзона да није дужан ствари или паре. Такву заклетву наследници дорзона не би дозволили, већ би принудили дужника да плати дуг. Али, народ не води спорове око наслеђивања дорзоније, јер се зна да се дорзонија наслеђује.

То што известилац као обичајни судија не би хтео да осуди наследнике умрлог дорзона као издајнике – разумљиво је. Улога обичајног судије је да све спорове разреши на мирољубив начин. Зато би известилац утицао на наследнике вероломно оштећеног да се помире, радије него што би их упућивао да убију као издајнике наследнике вероломног дорзона.

Обичајни судија има практично мишљење и за случај оспоравања наслеђености дорзоније пре него што је вероломство наступило. Пошто наследници споре да су наследили дорзонију, поверилац се не може ослонити на њихову заштиту. Зато би обичајни судија упутио повериоца поново пред "људе" да се закључи пакт о заштити уз одговорност другог дорзона.

Но, најважнији је онај део исказа у коме известилац тврди да народ не води спорове око наслеђивања дорзоније, јер се она аутоматски наслеђује. Беса не може опстати без дорзона, а наследницима је част да чувају бесу. Ево неких примера које саопштавају известиоци:

Хасан Муђај из В. Јабланице каже 24.9.1971. године:

Пре рата (1941–1945) помире се куће Зекај Сокоља и Муњаја Мифтара из В. Јабланице. Умир је штитио дорзон Зекај Хајрадин. Он је умро пре десет година. Дорзонију је наследио његов брат Зекај Ука. Кад би Ука умро, дорзонију би наследио његов син Џемал Зека. Тако ће се дорзонија наслеђивати до заборава.

Ајдарај Азем Шабан из Захаћа саопштава 24.9.1971. године:

У Аџовићу је један умир крви трајао четрдесет година. Пошто је умро дорзон, кућа која је опростила крвни дуг, надала се да је дорзонија заборављена, па је извршила вероломну освету. Син преминулог дорзона убио је вероломног осветника и тиме одржао реч и "осветлио образ" свог мртвог оца. Да је син заборавио дорзонију, кућа вероломно убијеног могла би га гонити као издајника.

Известилац Ибиш Кастрати саопштава 21.10.1971. године:

Једна кућа у Млечанима била је опростила дуг у крви и помирила се са крвником. Потом су поставили дорзона. После смрти дорзона извршена је вероломна освета. Син преминулог дорзона био је понижаван свуда и нуђен кафом испод колена. Затим уби вероломника и "осветли образ" своме оцу.

А Бајрам Хусај каже:

Пошто је Хисен Ибрај умро, кућа за коју је као дорзон одговарао, уби свог крвника. Синови преминулог Хисена нису били заборавили дорзонију већ су убили вероломног осветника.

Но, наслеђивање дорзоније сада пропада како у области деликтних односа, тако и код заштите грађанскоправних облигација. Данас наследници дорзона све мање наслеђују дорзонију. Повериоци који су оштећени вероломством и издајом не смеју олако да ступају у сукоб са државним законима који кажњавају приватна гоњења вероломника и издајника. Под утицајем савременог права постепено пропада дорзонија и њено наслеђивање.

6. ПРЕСТАНАК ДОРЗОНИЈЕ

Пакт о заштити може да престане дезангажовањем дорзона, испуњењем обавезе, споразумом повериоца и дужника, одрицањем повериоца од своје тражбине и заборавом.

I) Дезангажовање дорзона

Правило је да се дорзон не може дезангажовати. Ђечов каже: "Ако се дорзон покаје па хоће да се ослободи дорзоније обичаји га не ослобађају. По обичајима дорзон је дужан да плати, а не да памти" (КЛД, пар. 686). Од тог правила постоје изузеци. То су случајеви кад дорзон не може да пружи заштиту и кад поверилац не изврши доспелу престацију дужнику.

У случају унилатералних споразума о заштити дорзон одговара привремено, док може, тј. док се таквој заштити успротиви оштећена страна. И то тако, при давању неорочене дозволе за слободу кретања, дорзон пружа заштиту на неодређено време. Ту заштиту може оштећени да оспори у свако доба и дорзон

се мора дезангажовати. Ако због извесних субјективних разлога (старост, болести, немање одраслих наследника и сл.) дорзон није у могућности да чува бесу, може да откаже дорзонију са примереним роком, да би незаштићени могао узети другог дорзона.

Дорзон се може дезангажовати и када поверилац не испуни доспелу престацију. Ако убица не плати крвнину о року, дорзон отказује одговорност за његову безбедност. Ако продавац не пренесе о року продату ствар, дорзон отказује одговорност за плаћање цене.

Дезангажовање дорзона врши се јавно, пред људима, уз учешће повериоца и дужника. Тад се обично одређује други дорзон. То је нека новација пакта о заштити. Бајрам Хусај и Е. Госка саопштавају 10.5.1970. године:

> Ако дорзон више не може да чува бесу, треба да изађе пред људе и да каже повериоцу: "Досад сам у овој ствари био дорзон, а сада више не могу због тога и тога." Људи ће размотрити треба ли тај човек да буде још дорзон, па ће му рећи да остане или ће га ослободити, и на његово место поставити другог дорзона.

II) Престанак дорзоније испуњењем обавезе

Заштита престаје извршењем заштићене обавезе у грађанскоправним пословима и у ороченим пословима личне природе. У пословима везаним за промет покретних ствари, дорзонија престаје: код купопродаје – плаћање цене продавцу или предајом ствари купцу, код зајма – враћањем дуга, код ћесима – плаћањем плодова и враћањем основног стада власнику, код грађења – исплатом цене градитељу, код послуге – враћањем ствари послугодавцу, код закупа – враћањем ствари закуподавцу, код оставе – враћањем ствари или плаћањем штете оставиоцу. Кад се облигациони однос угаси, престаје обавеза на заштиту. Свака страна може ствар коју има у државини бранити одбојем.

Изузетно, дорзонија може да траје и после испуњења заштићене обавезе и у грађанскоправној сфери. При покушају евикције, дорзон пружа заштиту прибавиоцу који се позива на њега. Ако евинцијент докаже да је преносилац отуђио његову ствар, дорзон принуђава преносиоца да прибавиоцу накнади двоструку вредност ствари. Ту се дорзон јавља као судија – претор.

Кад је дорзон одговоран и за редхибиторне мане, за куповину на пробу, за одустаницу, дорзонија престаје пошто се утврди да ствар нема мана, да је издржала пробу или пошто странке раскину уговор.

У вршењу заштите може да погине дорзон или дужник. Погибијом дорзона или једног од његових укућана ради пружања заштите, престаје одговорност дорзона. Он може да се дезангажује, али тако да омогући заштићеном да нађе другог дорзона. Тако је и кад дорзон падне у дуг крви и западне у кућни притвор. Он тада губи статус слободног човека, па не може да штити права других људи, јер му је и самом потребна лична заштита. Кад дорзон убије или рани издајника, поверилац нема право да од њега захтева даљу заштиту.

III) Престанак дорзоније споразумом

Поверилац и дужник могу се пред људима споразумети да раскину уговор, да га новелирају или да изврше престације без учешћа дорзона. У тим случајевима дорзон може да се ослободи одговорности. Ако раскину уговор, онда остаје голи пакт о заштити, без садржине и значаја. Ако новелирају уговор, дорзон не мора прихватити одговорност за новацију. Тада странке могу ангажовати другог дорзона.

IV) Престанак дорзоније одрицањем од тражбине

Поверилац се може одрећи од своје тражбине у грађанскоправним облигационим односима. То саопштава поверилац дорзону и ослобађа га одговорности. Такво одрицање не прихвата се код нагодби о умиру крви. Повређена страна не може се одрећи потраживања крвнине, јер се то сматра покушајем кршења нагодбе о умиру крви и обештећења.

V) Престанак дорзоније заборавом

Пакт о заштити личности ослобођене од крвног дуга траје неодређено време и престаје заборавом. Дорзонија се заборавља пошто престану сви изгледи да ће се уговорачи вратити на пут самопомоћи и освете. Заборав заштите личне безбедности наступа веома споро, чак после неколико генерација. Успостављањем женидбених веза, кумства, пријатељства и побратимства између повређене и оштећене стране стварају се природне и вештачке сродничке везе и односи солидарности. Зато уговарачи почињу да заборављају на прошло и мисле о будућем. Пријатељи немају потребе да дорзон уређује односе око којих су се нагодили. Пријатељство, кумство, побратимство, женидбене везе потискују у заборав дорзонију.

7. СПОРОВИ ПОВОДОМ ДОРЗОНИЈЕ

Дорзонија садржи елементе пожртвованости и стрпљења. Пожртвованост је услов поверења. Без ње нема поуздања. Пакт о заштити почива на пожртвованости дорзона. У том смислу пожртвованост се може сматрати основом правне филозофије албанског племенског друштва. О томе М. Миљанов пише:

> "Има људи који говоре да је то њина нека фантазија... Но, фантазија арбанашка није су'опарна но и'служи њеном простом и бесудном народу и свачем њи'номе ка најтврђи закон изображеној држави, то и' је обогатило карактер и намамило и' на поштовање за које су кадри жртвоват' себе више од другога народа којему је наука и положај њи'номе раван".[152]

Залагањем личности за своју обавезу дужник привлачи дорзона да и он заложи живот повериоцу. Дужник бодри дорзона да се слободно ангажује,

[152] Марко Миљанов, *Живот и обичаји Арбанаса,* Сабрана дјела 2, Титоград, 1967, стр. 31.

обећавајући да ће испунити обећање или неће бити жив. Дорзон, примамљен специјалним мандатом да може слободно гонити а евентуално и убити дужника, прихвата се одговорности. Поверилац се такође узда у пожртвованост дорзона. Он рачуна на дорзона као жртву из чије се имовине или личности може намирити.

Дорзон се жртвује и кад искупљује дужника, кад плаћа његову имовинску обавезу из своје имовине. То се види код заштите грађанскоправних облигација. Пошто се дужник заложи дорзону, дорзон, поласкан добијеним залогом, извршава дужникову обавезу, макар из својих средстава и тако искупљује дужника од дуга, а себе од повериочевог гоњења.

Принцип обичајног права је да се стварима искупљују животи, а не да се ради стицања ствари жртвују људи. Сва настојања племенског друштва усмерена су једном циљу – да се имовински дуг не претвара у дуг крви, већ обратно – дугови крви у имовинске тражбине. Складно томе, дорзон плаћа повериочево потраживање и кад га дужник не исплати. То чини из своје имовине. Он жртвује без економске каузе своју имовину да искупи дужника од вероломства и гоњења, да спаси његову личност.

Баш зато што жртвује и искупљује, дорзону се верује. Он се ангажовао без сопственог интереса, изложио се опасности да буде жртвован и тиме стекао приватно и јавно поверење.

Услед тога су спорови око дорзоније веома ретки. Они могу настати између дужника и дорзона или између повериоца и дорзона. Спор између дужника и дорзона нестаје када дужник тврди да је дорзон над њиме извршио неко зло, не ради пружања заштите и чувања бесе, већ из сопствених разлога и интереса. Тада обичајни судови дају привилегију дорзону да се правда заклетвом са саклетвеницима и тако докаже да је гонио дужника ради савесног чувања бесе, "ради свог образа", а не из каквих других разлога. Рамо Кеђо из Јошанице саопштава 9.7.1968. године:

> Љајић М.А. из руговског села Јошанице правдао се између два рата (1918–1941) заклетвом са дванаест саклетвеника да своје рођаке Хаџи М. и Ђем. И. није убио из мржње и инаата, него да би бранио бесу, коју су нарушили тиме што су камењем и кочевима истерали људе који су били под заштитом.

Обичајне судије су дали право и лицу које одриче да је ангажовано као дорзон да се пред повериоцем правда заклетвом са саклетвеницима да у одређеном грађанскоправном послу није био ангажован као дорзон. Шаља Х. из околине Скивјана, правдао се заклетвом са шест саклетвеника да у некој купопродаји није био дорзон већ сведок. Обичајне судије дали су могућност и дужнику да заклетвом оспори постојање споразума о заштити. То се види из примера који саопштава Марк Зефај, матичар из Реновца 16.7.1972. године:

> Наша кућа била је у свађи са кућом Томаја Прена из Злокућана, која се повукла у кућни притвор зато што су њени момци 1959. истукли мог брата Зефаја Зефа. Преко Маркаја Зефа из Реновца као дорзона дали смо кући Томаја дозволу да се слободно креће три дана, док обаве женидбене свечаности. Четвртог дана после тога извршили смо освету. Кућа убијеног тражила је од дорзона да нас он као чувар бесе гони за вероломство. Дорзон

нас је позвао на одговорност, а ми смо правдали да је дорзон криво обавештен о трајању дозволе за слободно кретање породице Томај. Наиме, дорзон није непосредно код нас добио дозволу за слободу кретања притворених, већ преко свога братанца Микеља Пјетра. У току преношења садржине дозволе учињена је погрешка. Ми смо дали бесу посредством Микеља Пјетра у трајању од три дана, али он је погрешно пренео дорзону Маркају Зефу рок трајања бесе, а овај даље Томајима да дозвола важи на неодређено време. Тврдили смо само да смо поштовали бесу од три дана, јер је освета извршена тек четвртог дана по њеном протеку. Дође до спора између нас и дорзона. Обичајни суд одлучи да се наша кућа са 24 саклетвеника закуне да нисмо дали дозволу дужу од три дана. Заклетвом смо се оправдали пред дорзоном.

Кад је неспорно да дорзон одбија ангажовање, против њега свако може да подигне глас због издаје. Изневерени поверилац јавно оглашава да га је дорзон издао. То се сматра јавном оптужбом и претреса на скупу крвносродничке групе дорзона. Његови рођаци и братственици принуђавају га да "опере образ", тј. да код поправљивих вероломстава накнадно изврши престацију дужника, а код непоправљивих санкцију за вероломство.

ДРУГИ ДЕО

ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ

Да би се установа дорзоније потпуно упознала, потребно је изложити њене појединачне облике код разних врста уговора и нагодби о привременој или трајној личној безбедности људи, опроштаја дуга у крви, отпуста жене и превазилажењу деликта због жена, наслеђивања, промета непокретних и покретних ствари и у процедури обичајног судовања.

1. УНИЛАТЕРАЛНИ ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ ЛИЧНОСТИ

У племенском друштву заштиту личности гарантује кућа, братство и племе. Укућани треба да буду дисциплиновани и да се безусловно покоравају господару куће, а овај братственичкој скупштини. Ко се тешко огреши о интересе своје куће и братства мора да их напусти и да изгуби њихову заштиту. Такав мора тражити заштиту у туђој кући и другом братству. Тиме доживљава социјални пад и изложен је опасностима ксенофобије. Ни жена у мужевљевом дому не стиче ону слободу коју је имала у очевој кући, још мање туђин међу иноплеменицима. Странцу и самцу, путнику и трговцу, попу и калуђеру потребна је лична безбедност и имовинска заштита иноплеменика. Усамљени странци нису оружано јаки да се сами штите у туђини међу страним братствима. Потребна им је лична и имовинска заштита туђих кућа и братстава. Дужник крви губи слободу и са својим братством повлачи се у кућни

притвор. Он нема снаге да се брани одбојем, којим би запао у нове крвне дугове.

У обичајном праву постоји систем установа за пружање личне безбедности и имовинске заштите оних који нису кадри да се сами бране. Карактеристика тог система је добијање заштите од трећег, јаког, слободног човека, куће и братства, који узимају "у руку" (алб. *në dorë*) угроженог. Облици заштите личности имају разне називе. Зато може да изгледа као да је реч о установама које нису везане за дорзонију. Али дубља анализа показује да им је дорзонија основа.

Установама личне заштите угрожени се може користити од момента западања у опасност до њеног престанка. Помоћу неких од тих установа постиже се привремена, помоћу других трајна заштита, унилатералним или билатералним пактом о заштити.

Облици унилатералне заштите зависе од ситуације у којој се угрожени нађе. Унилатерална заштита стара се само једном стипулацијом – између гонича и дорзона или гоњеног и дорзона. Унилатералност је наметнута невољом која не дозвољава време за преговоре и закључење билатералног пакта, за који су потребне две стипулације (дужник – дорзон – поверилац). То је нека врста привремене мере којом се отклања животна опасност. За унилатералну заштиту довољна је само заповест трећег слободног човека гоничу да се уздржи од гоњења, или позив за заштиту упућен њему од стране гоњеног.

У унилатералне облике заштите спадају: раздвајање, уток (азил), провођење и велика дорзонија.

I) Раздвајање

Раздвајање (алб. *ndërmjestsija*) први је облик унилатералне заштите. Ту се слободан и незаинтересован дорзон (посредник, алб. *ndërmjetës*) самозвано ангажује да раздвоји завађене, посредује међу сукобљенима и интервенише да се одмах смире. То је општа дужност сваког човека у одржавању јавне безбедности.

Код раздвајања заштита се конституише једностраном заповешћу слободног, незаинтересованог човека, куће или братства, да други прекину свађе и физичке обрачуне. Начин упућивања заповести забележио је Ђечов: "Ej, ви, прекините распру ја сам међу вама. Престанита да пуцате, ја сам између вас. Обуставите паљбу, село, барјак је међу вама" (КЛД, пар. 679). У северној Метохији, неумешан човек прилази једноме учеснику у свађи, обично угроженом и саопштава нападачу да је нападнути у његовој "руци". То се присутни интервенијент једнострано меша у однос међу завађенима и забрањује даљу свађу и гоњење слабијег. Из списа Окружног суда у Призрену, К. бр. 76/64, види се пример:

> У моменту када су 27.6.1964. године Берише из Брестовца, ради освете, кочевима напали на Ељшане, интервенисао је иноплеменик Краснићи Хисниja из Велике Хоче ради заштите нападнутог речима: "*Me ndorë.*" Тиме је нападачима ставио до знања да нападнутог узима под своју заштиту.

Беримше су прекинули напад, обуставили непријатељства и отишли својим кућама.

И угрожено лице може да позове у заштиту познатог или непознатог слободног човека именовањем заштитника. Позвани заштитник не мора да буде присутан, нити угрожени мора да има његову претходну сагласност да ће га бранити, али се поуздава да ће се нападач уздржати од напада чим чује име заштитника. Угрожени се узда да ће му позвани заштитник притећи у помоћ, а по потреби га и осветити. Ево неких примера:

У току боја заштиту је могао да тражи појединац позивом упућеним познатом лицу. Тако је од Краснића заштићен Спасоје Вељов Радовић, кад су Турци посекли на веру кучке чобане у Загоричу. Сваки је био дужан да прими и непријатеља кад овај у невољи каже: "У твоје руке и на твој образ падам." Тај га је био дужан бранити и од браће.[153]

Кад један или више њих иду куда се боје, они именују неког чије су име чули да је добро, па кажу, "идемо у руке тога и тога", чије име помену. Тад их не сме нико убити нити им узети шта имају. Ако се таквим што догоди, злочинци морају погинути од онога чије су име поменули и његовог братства.[154]

Садика Чука из Бога убио је пре педесет година сељака из Кошутана зато што су они убили Црногорца који је, када су га убијали, узвикнуо: "А леле мене, Чуко." Оп је па тај начин убијен под Чуковом заштитом и бесом. Зато га је Чуков син и осветио.[155]

Бегунац од крви, у страху од освете, при пролазу планином могао је позвати у заштиту непознатог чобанина. Кад одазивања није било, могао се обратити јарцу са чактаром: "О јарче са чактаром, ако ме ко убије кроз ове планине, реци твоме господару да зна да сам му био пријатељ." Ако би бегунац био убијен, а господар коме је порука упућена сазнао за њу, осветио би бегунца (КЛД, стр. 119).

После позива у заштиту или наредбе да се обуставе непријатељства нападач је дужан да прекине напад, а заштићени да се уздржи од одбоја. Интервенција намеће обема странама дужност да прекину непријатељства и ватру из пушака, па макар на једној страни било сто убијених а на другој ниједан (КЛД, пар 677). Непоштовање интервенције обавезује заштитника да оружано интервенише против непослушне стране. "Ако се квари заштита једне куће, господар куће ће се осветити. Ако се квари заштита једног села, сељаци ће се колективно осветити. Ако се квари заштита једног барјака или ако је свештеник интервенисао у име барјака, осветиће се грађани тога барјака (КЛД, пар. 671). Кад се квари нечија интервенција, сељаци махале који су први почели пуцњаву одговорни су према заштитнику за кривично дело против пријатеља. Ако ни после раздвајања не престану са пуцњавом и изазовима, настаје крвави окршај и обрачун па ко кога победи (КЛД, пар. 678). Тако се однос снага завађених

---

153 Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Кућа,* Српски етнографски зборник СКА, књ. XLVIII, Београд, 1931, стр. 200–201.

154 М. Миљанов, *op.cit.*, стр. 11–12.

155 М. Р. Барјактаровић, Ругово, Етнолошка и антропо-географска проучавања, САН, Српски етнографски зборник, *Насеља и порекло становништва*, књ. 36, Београд, 1960, стр. 187.

може померити у корист заштићеног, који добија савезника у крвносродничкој групи заштитника.

Иначе, посредник одговара као дорзон за судбину заштићених. То се види из следећих примера:

Малолетни Т.Ј. из села Горње Луке тешко телесно повреди малолетног М.М. из истог села, који је од повреде умро. Приликом свађе интервенисао је као заштитник погинулог Тахирукај Мето из истог села. Држао је дете у својим рукама да би га заштитио. За то време малолетник је повређен. Породица преминулог малолетника тражила је судску одговорност Тахирукај Мета, образлажући свој захтев наводима да је малолетник био у његовој "руци" и под његовом заштитом (Спис Окружног суда у Пећи, КМ. бр. 7/67, и саопштење Е. Госке од 14.3.1967).

Због такве објективне одговорности посредник је дужан да заштити угроженог. То се види из примера:

На дан 8.5.1965. у Озриму Бериша Јашар из Оранија узе у заштиту своје сељане Гашија Туша и Гашија Тахира, са којима беше започео свађу Кинци Мехмте, ради принудне наплате 500 динара. Заштитник саопшти повериоцу Кинци да је он дорзон за дужника Гашија и извади новац да измири дуг. Поверилац одби наплату дуга, па настави свађу са дужницима. На то Јашар заповеди да се прекине свађа. Кинци занемарише његову заповест. Одбијајући напад од човека кога је узео у заштиту, Јашар уби Кинцијa Мехмета. То увреди Укаја Авдуља, који је као сапутник одговарао за судбину свог друга Мехмета, па покуша да га освети и нападе Јашара. Следећим ударцем Јашар одбије напад од себе и уби Авдуља. Пред Окружним судом у Пећи Јашар се бранио да је по обичајима био дужан да одбије напад и од човека кога је узео у заштиту, као и напад против бесе.[156]

Поставља се питање: одакле извире право једног самозванца да пружа заштиту и одговара за другога. То питање може да се постави са гледишта савременог облигационог права у коме постоји начело да се уговори закључују сагласношћу воља. Али се овде не ради о облигацијама, већ о одговорности за заштиту. У обичајном праву постоји општа дужност слободних људи да пружају заштиту угроженим. Та дужност је стварана и учвршћивана колективним договорима на племенским скуповима. Она је потребна томе друштву. Последице су: обавеза нападача да поштује посредника и уздржи се од напада на лице које је пало у нечије "руке", тј. које се некоме покорило и предало, и право гоњеног да се ослони на заштиту јаког и слободног човека коме се покорава. Гоњењем човека који је звао у помоћ, гонич би вређао позваног заштитника. Ако заштита изостане, позвани заштитник биће прекорен да је слабић и одговараће за издају. Глас о његовој издаји учиниће га инфамним. Обично се каже: "Где се нешто прича – ту нешто има."[157] Е. Госка каже 17.10.1970. године да у таквим случајевима људи почињу да причају да је човек убијен на беси онога чије је име поменуо и таквом заштитнику остане

[156] Спис Окружног суда у Пећи, К. бр. 60/85.
[157] Fra Lovro Mihačević, *Po Albaniji - dojmovi s puta*, Загреб, 1911, стр. 128.

"црн образ" заувек. Пред страхом од такве јавне оптужбе за издају заштићеног човека, заштитник је принуђен да пружи заштиту или освети заштићеног.

Др М. Митић каже да се употреба имена код старих народа у примитивно доба сматрала заштитником личности.[158] У племенском друштву, људи поштују човека по томе колико је спреман и јак да брани себе и пружа заштиту другима. Тиме истичу своју личност и своје име. Друштво је подстицало личност да се истиче, и то више ради организовања потребне му безбедности него ради задовољења индивидуалних тежњи појединаца да се истакну над својим колективима.

Човек је утицајнији уколико је гласовитије његово име. Добар глас припада имену витеза и јунака, моћном и одлучном да заштити себе и другог. Човек са добрим именом издваја се на скупштинама, при почастима и гозбама. Људи га величају за живота и као јунака опевају после смрти.[159] Личност са компромитованим именом је презрена и гоњена.

Коначно, свако друштво организује безбедносне установе које одговарају његовим приликама, могућностима и стремљењима. Стремљења племенског друштва ишла су за тим да се створи општа и бесплатна јавна заштита личне безбедности, без специјализованих и плаћених установа и службеника. Раздвајање је једно од тих средстава којим се пружа хитна безбедносна интервенција у корист угрожених. На то је подстицала и религија. Спасавање ближих и даљих је хришћанска обавеза. "Нико да не гледа што је његово, него свако да гледа што је другога."[160] У датим историјским условима неразвијености и сиромаштва, нагонска тежња за истицањем и страст за осветом спрезане су и усмераване вишим друштвеним циљевима, да би се претвориле у оно што Герхард Геземан назива *humanitas heroica*.[161] Зато је на једној страни слављен као херој бранич других лица, на другој гоњени издајници и вероломници који не одговоре друштвеном очекивању. Као да се крвна освета хтела каналисати само према вероломницима и издајницима.

II) Уток

Уток – азил је врло стара установа обичајног права којом се штити лична безбедност. То је установа позната код Словена и трајала је задуго код црногорских племена[162] и Албанаца. Ко год тражи уток код Албанаца, наћи ће га. Албанац ће дати заштиту и највећем крвнику ако му овај дође у кућу.[163] Уток је постојао код Срба и Црногораца на почетку XIX века, а није га било у јужној Албанији.[164]

Именица уток изведена је од глагола утећи. Уток је азил. Давалац утока даје азил угроженом бегунцу и одговара за његову заштиту и понашање. У

---

158 Др Михајло Митић, *Право на име*, Анали Правног факултета у Београду, 1961, стр. 607–608.
159 А. Јовићевић, *Малесија*, Српски етнографски Зборник СКА, књ. XXVII, Београд, 1923, стр. 148.
160 Павле, *Прва посланица Коринћанима* X, 24.
161 Герхард Геземан, *Чојство и јунаштво старих Црногораца*, Цетиње, 1968, стр. 97, 181. и даље.
162 Тридесетих година XIX в. у Црној Гори издата је наредба да општине издају своје људе које власт као разбојнике огласи, чему су се општине опирале. Трајановић-Гајић, *ор. cit.*, стр. 11–12.
163 А. Јовићевић, *ор. cit.*, стр. 102.
164 A. Boué, *Die Europäische Turkei*, I Band, Wien, 1898, стр. 372.

обичајном праву, слободне куће братства или села дужна су да дају азил угроженим појединцима и фамилијама. Та заштита зове се код Албанаца *ndorja* (заштита), *mbrojtje* (одбрана) *strehet* (склониште), *në bukë filoni* (бекство на "хлеб"). Лица на утоку називају се различито: *mik* (пријатељ)[165], *kačkin* (одметник),[166] *musafir* (гост),[167] "човек на хлебу", *i ikuri* (бегунац),[168] крвник[169]. Све то указује на узроке утока, права бегунаца на утоку, одговорност даваоца утока.

Бегунци траже уток да би се спасли од крви, нашли заштиту од освете, избегли одговорност пред државним властима. Уток се тражи од "пријатеља", у кући спремној да пружи личну заштиту, смештај и исхрану. Три су главна разлога бекства на уток: спасавање од освете, заштита нејаких од најезде јачих и бекство испред државних власти.

Страх од освете је вероватно најстарији. После губитка слободе кретања, бегунац без заштите своје крвносродничке групе тражи заштиту у другој групи. Његова група га је "отличила", дала му "слободан пут", екскомуницирала га. Дегран наводи пример гоњења вероломника, чија је кућа била спаљена, а он остао да лута планинама док буде убијен.[170] Када појединци необуздани чланови повреде интересе другог братстава, доводе у опасност и интересе своје заједнице, која би морала да прими борбу за живот и смрт са повређенима. Она се могла ослободити одговорности ако се одрекне кривца. Тако искључени члан звао се отличеним.[171] "Слободан пут" је санкција истоветна са "отличењем". Екскомуницирање из братства следило је за непоправљива вероломства, преступе ендогамије, обљубу над родицом, убиство рођака. Вероломнику је паљена кућа и наређивано да се исели из места. Такав бегунац зна да мора погинути ако не нађе заштиту па бежи у друго село и племе док се помири или главом плати. Њега примају свуда где дође.[172] Заштиту тражи лично или са породицом.

Други узрок утока је бекство испред најезде. Са сигурношћу се зна да турска феудална управа није била моћна да гарантује јавну безбедност у северној Метохији. Међуплеменска ксенофобија, нарочито у променљивим политичким приликама, изражавала се у честим најездама праћеним зулумом, отмицама, пленом, убиствима и осветама. Утоком су ублажавана та зла. Група којој запрети опасност од најезде бежала је на уток код друге којој није претила опасност. То се добро памти и за време последњих ратова, када су српска и албанска братства давала уток једна другима.

Албанско братство Гаши из Чабиња било је под заштитом српског братства Кизићи приликом егзекутивних мера полиције 1918. године.

---

165 Израз *mik* има три значења: *mik më kokë* – пријатељ који је спреман да се жртвује, мушкарац из женине родбине и гост који се дочекује или прати из куће, *Fjalor*, стр. 313.
166 *kačkin* – тур. бегунац, избеглица. Bratoljub Kljajić, *Riječnik stranih riječi*, Загреб, 1962, стр. 682.
167 Сваки странац је гост у туђој кући.
168 *I ikuri* је албански израз са истим значењем као турски израз *kačkin*. *Fjalor*, стр. 190.
169 М. Миљанов, *Племе Кучи у народној причи и песми*, Сабрана дјела 1, Титоград, 1967, стр. 128; *Живот и обичај Арбанаса*, стр. 18.
170 A. Degrand, *Souvenirs de la Haute Albanie*, Paris, 1901, стр. 158.
171 Јелић, *op. cit.*, стр. 2 и даље.
172 М. Миљанов, *Живот и обичај Арбанаса*, стр. 64.

Заузврат албанска братства пружала су заштиту српским за време Другог светског рата. Тако је 280 српских фамилија из Србобрана, Добруше, Коврага, Гусара и Верића нашло уток код албанског братства Кабаши у Ђураковцу (саопштење Кабашија Реџепа из Ђураковца од 10.4.1969). За то време, Срби из Прекала су на утоку код братства Паљокај у Ђураковцу, породица Перовића из Ђураковца код албанског братства Гегај и Паљокај. То братство је штитило још стотинак српских душа. Срби из Дрсника били су на утоку код братства Чуни. Кућа Дак Бећира држала је Србе из Долца, Кизићи из Чабића били су заштићени од фиса Гаши. У селу Кијево, током прве половине овог века, били су на утоку час Срби код Албанаца, час Албанци код Срба. Братство Шћепановића било је на утоку код Мираша Барлока из Ђураковца. Кућа Цен Хисена држала је на "хлебу" Богићевиће из Доброг Дола. (Саопштења Благоја Шћепановића, Салијај Зећир Реџепа, Велимира Угриновића из Шаљиновице и Милоша Јашовића из Сиге од 15. и 16.3.1969.).

Одсуство државне заштите нарочито је погађало самачке породице, тј. оно становништво које је изгубило братственичко-племенске везе, а живело по селима и доживело социјални пад. Роми на селу били су нашли стални уток и сталну личну заштиту код јаких албанских кућа и братстава. У својој потчињености постали су аграрни пролетаријат, али потпуно обесправљен, са ропским положајем сличним положају жена.[173]

На уток су примани бегунци гоњени од турских власти. Постојало је стално трвење племенског друштва и феудалних држава. Племенске заједнице опирале су се феудалној држави и њеном праву, одбијале покорност, чувале племенску организацију и солидарност од растакања, а своје односе уређивале мимо државних закона, по својим обичајима. Лица која је гонила феудална држава (*kačkini*) склањала су се на уток код других племена у најјачим селима или братствима, нарочито у Ругови, Јунику и Истинићу. Та села су у току XIX и почетком XX века била пуна одметника. Турске власти нису смеле да их нападну, бојећи се од племена која су им дала уток (саопштења Б. Хоџе, М.К. Шаље, Рам Кера и Е. Госке). Уток је постојао и по градовима. Дегран пише да је градско становништво, чим чује пуцањ, отварало капије на својим кућама да прими гоњеног под заштиту. Е. Госка саопштава да је такав обичај у градовима био све до 1945. године.

Уток је могао да да сваки слободан човек који није дужан крв. Западањем у крвни дуг, давалац утока је заштићене преводио у друго уточиште.[174] Давање утока било је у средњем веку општа обавеза. Манастири су примали бегунце на уток, а калуђерски ђаци оружјем их бранили.[175] Турци су звали бегунце на уток из политичких разлога ради исламизирања.[176] Арбанашка кућа припадала је Богу и бегунцу (КЛД, па. 53, 602). Пасја кућа се затварала мусафиру, а

[173] За убиство Рома плаћало се само половину крвнине као за убиство жене.
[174] Током 1942. године, Салијај Зећир Бајрам погибе, одбијајући најезду од Шћепановића из Шаљиновице које је држао на утоку. Ускоро је освећен. Али није могао даље држати Шћепановиће у својој кући, јер се морао повући у кућни притвор, па их је поверио на уток Зенун Коки из Шаљиновице (саопштење Салијај Зећир Реџепа и Благоја Шћепановића од 15.3.1969. године).
[175] С. Дучић, *op. cit.*, стр. 202.
[176] Јелић, *op. cit.*, стр. 82.

људска кућа и јуначке прси биле су свакоме отворене.[177] Уток је давао иноплеменик. Убица се могао крити у својем племену само кратко, највише 2–3 дана. Братство које би му давало дужу заштиту излагало се опасности освете. Зато је убица бежао у други барјак и друго племе, где му је опстанак био безбеднији.[178]

Дужност давања утока претворила се у култ. И кућа убијеног дужна је била да пружи заштиту своме крвнику, а убица осветнику. Примере за то наводи и А. Јовићевић[179] и М. Миљанов[180]. Такве примере наводе и известиоци. Рецеп Кабаши из Ђураковца саопштава 10.4.1969. године:

Чуо сам од свог оца како је пре педесет година неки католик пребегао из Албаније да у Ђураковцу изврши освету над Кабашијем Бајрамом. Рођаци убијеног дадоше се у потеру за убицом. Овај утече у кућу Кабаш Уке, брата убијеног Бајрама: "У твоје руке падам и на твојој сам беси." Ука му саопшти да га не може примити у кућу због жалости за изгубљеним братом, па га смести на уток у кућу Пањокаја у Ђураковцу, рекавши му: "Сад си на мојој беси и не могу те убити јер си ми пао у руке. Имаш бесу и за 5 дана пошто одеш из Ђураковца, али касније ћу те убити", што је и учинио.

Ђазим Бериша из Пећи саопштава 22.6.1971. године:

Кућа Садик Раме из Малог Ђурђевика помиње се по чојству. На сам дан жалости, примила је на уток свога крвника и провела га у његово село да не погине.

Михајло Шишовић извештава 10.12.1973. године:

Случајно у лову пре неколико година повредих двоје деце из куће Ради у Пашином Селу. Повређене однех родитељима. Око мене се окупи махала и запрети ми. Ја се предадох господару куће коме уручих пушку и рекох: "Моја пушка, а твоја рука." Господар куће нареди да се сви удаље и пружи ми заштиту. Убрзо је дошло до измирења.

Никола Шабанај из Клине саопштава 18.11.1970. године:

Пре више од 20 година дође из Албаније осветник да "узме своју крв" у Пограђу. Током целе ноћи вребао је притвореног убицу не би ли се над њим осветио. Стеже мраз, осветник закуца на врата и затражи конак у кући убице. Овај га прими и заједно су вечерали и спавали. Убица даде осветнику пратиоца да га изведе из села, а осветник му на растанку рече: "Хвала ти на хлебу, ватри и поштењу, али крв не могу поклонити."

На таквим примерима васпитавала су се и деца у породици.[181] Известиоци сматрају да се давање утока није смело одбити због претње реалним санкцијама, етичким обзирима и религиозним предубеђењем.

Известилац Е. Госка (10.9.1970. године) каже да бегунци могу нанети зло кући која одбије да их прими на уток, могу се вратити, запалити кућу, поклати стоку или учинити какво друго зло. Гоњен човек спреман је на све.

---

177 М. Миљанов, *ор. cit.*, стр. 20.
178 А. Јовићевић, *ор. cit.*, стр. 103.
179 А. Јовићевић, *ор. cit.*, стр. 102.
180 М. Миљанов, *Племе Кучи*, стр. 128.
181 М. Миљанов, *Живот и обичај Арбанаса*, стр. 29–30.

Корисније је дати му уток и учинити га пријатељем него се бојати њега и његове дружине. Б. Хоџа мисли (19.11.1972. године) да је слаб човек који одбија да прими бегунца. Сматрају се срамотним. Цело братство га осуђује. Ако нема где да прими људе, треба да их поведе у другу кућу да би им спасао живот. Постојала је и религијска принуда за давање утока. Ибиш Кастрати саопштава 10.1.1966. године легенду:

> Никад се не зна ко тражи "хлеб" – убица или божији човек. Ко одбије да да "хлеб", мора га снаћи неко зло: поплава, пожар, смрт у породици, помор стоке. Није давно било када је неки човек на пашњацима Штедима затражио "хлеб" чобану из Лоће. Уместо млека добио је сурутку. Божији човек је проклео. Убрзо затим *kučedra*[182] – водени демон изазвао је поплаву, која је однела планински стан, стоку и проклетога. А божјем човеку ништа се не може. Идриз Идризи и Халил Мустафа из Белопаћа видели су га на Штедиму, а Рустем и Зепељ Кастрати хтели су да га убију и пуцали на њега, али га зрно не погађа. Божјем човеку не може се нанети освета.

Свака кућа није била у могућности да даде уток на дуже време и без сагласности свога братства. О пријему на уток за дуже време одлучује скупштина братства даваоца утока. Геземан је писао да уток дају врховни поглавари племена и барјактари.[183] Кућа која даје уток на дуже време треба да је оџак,[184] економски јака, задружна, "кућа од барута" која може бранити и хранити. Такве куће су биле велике и богате породичне задруге Лазовић и Фетаху.[185] У кући треба да постоји просторија за "госте" који се не смеју мешати са женама. То је обично зграда утврђена за одбрану, вишеспратница од камена са високим дворишним зидовима и уграђеним пушкарницама. Није било специјалних градова за давање утока, као код старих Јевреја на 1500 година пре наше ере.[186] У северној Албанији било је покушаја да се подигну

---

[182] Kutshedra (ослоњено на грчко *hidra*, лат. *excetra*) – водени демон, бог невремена, оно што бесни, грми, треска. Екрем Чабеј, *Живот и обичаји Арбанаса*, Књ. о Балкану I, Београд, 1936, стр. 315; Treimer K., *Zur Rückerschliessung des illyrischen Götterwelt und ihre Bedeutung für südslawische Philologie* – Архив за арбанашку истину и етнологију I, Београд, 1923, стр. 29; Mayer, *op. cit.*, стр. 73.

[183] Gezeman, *op. cit.*, стр. 53.

[184] Известиоци Ћазим Бериша и Рустем Кастрати из Пећи саопштавају 19.6.1970. најпознатије оџаке: Поватај Ук Рустема (фис Краснићи) из Г. Стреоца, Али Барјактари (фис Краснићи) из Вреновца, Грвала Бећир из Крушевца (чувена по томе што је дала 11 мушкараца за барјактара из Врановца), Камбер Адема (фис Кастрати) из Љубуше, Селман Шабана и Шабана Реџа (фис Шаља) из Истинића, Шабан Тахир (фис Шаља) из Раушића, Сали Руста (фис Гаши) из Дечана, Али Мехмета (фис Бериша) из Пожара, Али Реџа (фис Морина) из Јуника, Хаџи Зеке из Пећи, Хаџи Шабана Беке из Пећи, Шабан Полуже (фис Кастрати) у Дреници, Рамадан Шабана (фис Гаши) из Кијева, Садик Раме (фис Бериша) из Ђурђевика, Хасан Коца (фис Тхаћи), из Глођана, Зефи Богељ (фис Бериша) из Злокућана, Сали Мон Краснићи из Малесије (северна Албанија). Овај последњи је за време Другог светског рата држао на својој беси 56 села у Малесији и давао подршку избеглицама, радницима и партизанима из северне Метохије и северне Албаније.

[185] Велика породична задруга Лазовића у Брестовику била је све до 1918. године пуна бегунаца – Срба и Албанаца. – Турске и аустроугарске власти нису могле да препознају бегунце међу осталим члановима задруге (саопштава Рам Кељо 9.7.1966, који се и сам налазио на утоку у тој кући). – У великој кући Реџ Фетаху у Ђураковцу било је све до 1945. године много бегунаца. Лети су обрађивали поља а зими крчили утрине и спремали дрва за огрев. Економска снага ових задруга дозвољавала је смештај и исхрану, а бројчана снага заштиту бегунца.

[186] IV кн. Мојсијева XXXV, 13.

специјалне зграде за уток бегунаца.[187] У северној Метохији грађени су чардаци за бегунце. Такав чардак држао је Нимон Музлија у Орном Брду. Његов унук Мухарем Музлија из Пећи саопштава 17.6.1968. године:

Покојни Нимон био је наследио чардак од свога оца. Довољно је било да неко закуца на капији и затражи да буде примљен на "хлеб". Узимали смо му оружје и смештали га у чардак. Бегунац би причао зашто је побегао из свог племена и кога је убио. Код нас би боравио неколико месеци или годинама. Неки су долазили само да се одморе од кућног притвора. Мој деда би по гласнику послао поруку повређеној кући да је крвник на нашем "хлебу" и да га не смеју убити. Ако би повређена кућа поручила да бегунца не држимо, проводили бисмо га на уток у друго село, обично у Јуник да му суди Ода у Јунику. – На нашем чардаку било је по 20 бегунаца. Наше жене месиле су им хлеб. Од својих кућа добијали су одећу и обућу. Зими и лети радили су на нашем имању. Срамота је јести туђи хлеб без рада. Са њима је било и незгода. Један је пролазио поред туђих жена које су сакупљале сено и био оптужен због покушаја недозвољених односа са њима. Он се правдао да је пролазио поред жена да би му заштита била сигурнија, јер се сусретао са човеком коме је дуговао крв. Заклео се са саклетвеницима и оправдао се. Други бегунац није смео да однесе ручак косцима бојећи се људи којима је дуговао крв. Мој деда му је дао грану са своје трешње и рекао: "Иди под мојом сенком." Браћа убијеног задржаше бегунца, који им рече чија је трешњева грана. Они га пустише и продужи пут, јер нису смели да га убију под симболом који смо му ми дали. Једном нам убише бегунца на утоку. Мој деда га је осветио и опрао свој образ.

Уток је унилатералан пакт о заштити. Закључује се стипулацијом између бегунца и даваоца утока. Бегунац обично саопштава: "У твоје руке и на твој образ падам", "на твоју се бесу предајем[188], "у твојој сам руци и на твојој сам беси". Рецеп Кабаши и Мухарем Музлија сматрају да ти изрази имају исти смисао као питања: "Примаш ли ме у кућу, на хлеб, на огњиште"?, "могу ли да стојим код тебе"?, "могу ли да оставим фамилију код тебе?" Б. Хоџа каже да све то има исти смисао као да каже даваоцу утока "брани ме", али се из обазривости не позива у одбрану. Давалац утока уводи бегунца у кућу. Тиме је споразум закључен. У кући га нико не сме напасти.

Бегунац се не сме користити средствима напада и одбоја. Он је под влашћу господара куће која му је дала уток. У туђој кући мора да преда оно што му је најсветије – оружје. Пошто га се разоружа не може чинити зла дела (КЛД, пар. 614–615). Предаја оружја врши се без понижавања бегунца. Давалац утока "чини част" бегунцу тиме што се нуди да му у знак гостопримства "придржи оружје". Вулгаран захтев за разоружавање деловао би увредљиво. Бегунци гоњени од стране турских власти нису морали бити разоружани. И бегунац "чини част" даваоцу утока када му предаје своје оружје. Предајом оружја престаје моћ бегунца. Од наоружаног јунака, субјекта који би се могао бранити одбојем, постоје човек сличан "робу", заштићени објекат за чије понашање

[187] М. Миљанов, *op. cit.*, стр. 18.
[188] С. Дучић, *op. cit.*, стр. 200–201.

објективно одговара давалац утока за све време док га штити. О томе Бечов пише:

> Ако бегунац учини какво зло дело док је на твом "хлебу", ти си одговоран. Човек коме буду учињена насиља и штете није дужан да гони штетника, већ ће закуцати на врата даваоца утока... Прати бегунца, јер си његов заштитник и чувар, али и одговоран да га спречиш од чињења каквог злог дела... Ти ћеш одговарати ако твој бегунац провали чију кућу у селу, плени чије стадо или изврши какву грабеж. Ти ћеш платити штету коју је он учинио, макар продао своје овце или вола из јарма или ред воде за натапање. Част и силу подели са својим бегунцем, али оштећеног обештети. Што регресираш од бегунца задржи за себе. Ти плаћаш штету макар ништа не регресирао. Као што имаш право да тражиш од другога да плати штету твоме бегунцу, тако си дужан и да сносиш одговорност за штету коју он учини (КЛД, пар. 629–639).

За уток се не тражи стипулација између гонича и даваоца утока. Али важно је разгласити код кога је бегунац на утоку. Добро је да давалац утока поручи гоничу да се привремено уздржи од гоњења и освете. Тако је сигурнији да ће се његова заштита поштовати.

Давалац утока дужан је да да бегунцу: хлеб, со, срце и огњиште. "Хлеб, со и срце, ватра, дрва за огрев и нешто папрати за простирку треба да су спремни за госта у свако доба" (КЛД, пар. 607–609). Сваки од тих израза има не само економско него и правно значење. Со упућује на дужност исхране, а хлеб је симбол заштите. Бегунац се храни као породица даваоца утока (КЛД, пар. 611). Срце је симбол храбрости у пружању заштите и надмоћи над заштићеним. Огњиште је симбол топлине и гостопримства. Господари кућа сматрају огњиште највећом светињом.[189] Илирска гостољубивост позната је још од Тацита[190]. Тако је било и код Јелина[191], у Црној Гори и Босни[192]. Све то ствара уверење о безбедности бегунца. Заштита и безбедност бегунца су светиња, која се не сме занемарити ("заштита се не напушта", КЛД, стр. 68). Давалац утока је дужан да бегунца заштити и од чланова своје крвносродничке групе "пријатељ је пријатељ, а рођак рођак" (КЛД, пар. 640). Заштита бегунца је одговорнија од заштите крвног сродника. Заштита сродника се може напустити, али не може одговорност за заштићеног бегунца. Заштита обухвата бегунчеву личност, част и имовину.

Давалац утока је обавезан да бегунца од сваког нападача штити одбојем. Примере одбоја забележио је Дучић[193]. Одбој, установа позната у српском

---

189 Око огњишта се окупља фамилија и обављају најважнији правни послови, веридба и женидба. Ту се одржава породични скуп и доносе одлуке већа мушкараца о осветама и умиру крви, врше заклетве са саклетвеницима. Ту су оставе за оружје и иконе за молитву. Огњиште је болница и место жалости. Са огњишта се износе мртви. Поред огњишта је место за господара куће и за госте. Ту спавају неожењени момци и одатле кроз пушкарнице бране куће. Гашење огњишта је нестанак мушких глава у кући – ископавање куће (Б. Хоџа из Јуника 12.1.1966. године).

190 Georges Davy, *La foi jurée*, Париз, 1922, стр. 46.

191 L. Mihačević, op. cit., стр. 81.

192 A. Boué, *op. cit.*, стр. 388.

193 С. Дучић, *op. cit.*, стр. 202–203.

средњовековном праву пре цара Стефана Душана[194], у обичајном праву значи физичко супротстављање сваком насртају на личност, част и имовину. Трећа лица дужна су да се уздрже од сваког непријатељства према бегунцу, а да се за своја евентуална потраживања обраћају само даваоцу утока. У противном вређају част даваоца утока и са њиме улазе у крвне заваде.[195] То се може доказати бројним примерима.

Зећир Спахија отргао се из руку нападача и побегао у кућу Бајаја Селима. Селим га је одмах разоружао, не дозвољавајући да из његове куће "ратује". Нападачи су енергично тражили да им се преда Зећир, што су Селим и његова мајка Хана одбили: "У нашој кући немате право никога да убијете." Нападачи су чак уперили пиштоље на даваоца утока, претили бомбама, изнуђивали предају бегунца. Зећир их је одбио. Нападачи су се удаљили, а бегунац, пошто је узео оружје, напустио је уток, с тим што му је давалац утока дао пратњу док изађе из села.[196]

Хаџић Авдуљ Исен из Гусара саопштава 20.7.1970. године:

Пре двадесет година дотрча човек и рече ми: "У твоје и божје руке." Гонич затражи да му га предам. Потегох оружје и одбих, претећи убиством гоничу. Затим сам испратио бегунца док се нашао ван опасности. И гонич и бегунац ме поштују јер сам спречио да западну у крв. То је тешко бити, али је такав обичај.

Садику Р.Б.из Пашина Села саопштава 1.6.1966. године:

Године 1965. затекао сам А. Имера са мојом женом у прељуби и ранио га. Рођаци повређеног запретише ми и повукох се у кућни притвор. Ту нисам био сигуран, па се са својом породицом предадох суседу код кога сам се преселио. Он запрети повређенима и одби напад од мене. Штитио ме стално и док сам обрађивао земљу.

Братство Кизић оружјем је одбило напад од братства Гаши 1918. године. У том одбоју погинуо је Јован Кизић (саопштење Б. Шћепановића из Шаљиноваца 15.3.1969. године).

Мурат Осман из Бураковца погинуо је одбијајући грабљивце стоке која је припадала Јаредићима, Ђурићима и Шћепановићима, који су од 1941. до 1944. године били код њега на утоку (саопштење Р. Кабаши 10.4.1969).

Предњи известилац тврди да је давалац утока одговоран за повраћај ствари коју неко одузме од бегунца:

За време прошлог рата Елез Здравковић из Томанца био је под заштитом братства Шатри из истог села. Непознати нападачи пленише 20 говеда Здравковића. Шатри, преко својих пријатеља, пронађоше грабљивце и затражише повраћај стоке. Грабљивци се успротивише приговором да стока не припада братству Шатри. Шатри одбише приговор: "Ако неко треба да украде ту стоку, то смо ми, јер је стока из нашег села." Затим запретише крвном завадом, па грабљивци вратише стоку.

---

194 Драгослав Јанковић, *Историја државе и права феудалне Србије XII-XV в.*, Београд, 1961, стр. 89.
195 A. Degrand, *op. cit.*, стр. 60.
196 Пријава станици народне милиције у Истоку бр. 1674/1 од 9.7.70.

Бегунац је туђе крви. Његова заштита је апсолутна, *erga omnes*. Давалац утока дужан је да гони макар најближе сроднике за повреду личности, части или имовине бегунца. Убити бегунца представља неопростиви деликт који се може искупити само животом.[197] Давалац утока је дужан да освети погинулог бегунца. "Убици се може опростити ако ти убије оца или члана твоје фамилије или твог брата од стрица, а не може му се опростити убиство бегунца" (КЛД, пар. 649). Примере освете погинулих бегунаца забележили су Дегран[198] и Дучић[199]. Нимон Музлија осветио је бегунца који му је убијен на утоку. Таква освета је обавезна и часна. То је почетак кажњавања. "Ако убијеш неког зато што ти је убио бегунца, дужан си крв члановима породице убијеног, али не подлежеш глоби" КЛД, пар. 952). Убица бегунца не може да се искупи плаћањем крвнине даваоцу утока који не може "да прода туђу крв". Иначе би био гоњен као издајник. Пропуштањем освете убијеног бегунца наступила би инфамија за даваоца утока. Од издајника се нико не жели женити нити за његове момке удавати кћери. Издајство се кажњава смрћу (КЛД, пар. 767). Кажњавање давалаца утока као издајника опева се у народној песми. Е. Госка саопштава:

> Јусуф Дуља, бежећи пред Турцима, нађе уток код свог зета. Овај га издаде Мехмет-аги Тетовцу. Турци опколе Јусуфа и убију на утоку. Сестра убијеног, а жена издајника, казни мужа: уби њега, сина и кћер. Тако истражи и своје потомство. То је опевано у песми: "Када је ударила ножем мужа – као да јој се брат дигао из гроба, када је ножем ударила сина – као да је своје очи извадила."

Слични пример забележио је и М. Миљанов.[200] То је онај бич строгости којим је "стегнута част" у племенском друштву. Пред таквом строгошћу издајник настоји да фингира освету, представљајући јавности као да је само случајем пропустио да убије вероломника. Фингирањем извршења санкција правда се пред јавношћу. Рам Керо саопштава 9.7.1968. године пример фингирања освете над вероломником:

> Пре седамдесет година Шпен Халил уби Садрија Барла из Јошанице па оде на уток код Ујкана Хасана. Брат убијеног подмири златом даваоца утока да му изда бегунца. Договоре се да пошто осветник убије Шпена опали куршум у бутину своје десне ноге и представи да га је ранио давалац утока у покушају освете. Тако и учинише. Нико није претпостављао да се ради о договореном кршењу бесе. То што осветник није погинуо оцењено је као наклоност судбине, јер нико од давалаца утока није тражио даљи акт освете.

Најтежи облик издаје је кад подмићени давалац утока убије бегунца. Таква издаја наноси инфамију целом братству. То је запрећено затирањем трага, уништењем куће и потомства. Ђечов наводи:

> Негде 1884. године Пер Ђук Деда из Гојана у Миридитима од рода Буњаја уби Прена Ђона Зефа из истог места, док му је био на утоку. То је

---

197 Јелић, *op. cit.*, стр. 80.
198 A. Degrand, *op. cit.*, стр. 157
199 С. Дучић, *op. cit.*, стр. 202
200 М. Миљанов, *Племе Кучи*, стр. 79–80.

озлоједило све припаднике барјака, па се окупи по један мушакарац из сваке куће и колективно извршише убиство издајника (КЛД, стр. 117).

И у северној Метохији, где је турска власт била нешто јача, било је колективног кажњавања издајника. То саопштава М.К. Шаља 20.10.1970. године:

У турско време у Папрађанима би убијен човек код давалаца утока. Сељаци се окупише и раскућише даваоца утока, тако да се истражио.

Ако се то није могло учинити као у предњем примеру, сељаци су провоцирали узроке затирања трага издајнику. Пример саопштава Ћазим Беришa 22.6.1971. године:

Од оца сам чуо о неверству према Зумберу Фазлији и Раму Бинаку из Дашиноваца. Они су били на утоку код пријатеља у Шеремету. Момци даваоца утока приме мито и убију Рама Бинака, а Зумбер побеже у кућу Јаха Салиха. Рођаци овог последњег потпуно истражише мушкарце вероломног даваоца утока. Испровоцираше их око воде и побише у року од 6 месеци. Једног убише да освете Бинака, другога што је издао Фазлију, трећег за ово, а петог за оно.

Давалац утока дужан је да гони за сваку увреду нанету бегунцу. Посебно он није смео да га вређа. Нарочито му је било забрањено да ступа у недозвољене односе са бегунчевим женама. Чак и гоничи су помагали бегунце да гоне вероломне даваоце утока. Е. Госка саопштава 26.4.1969. године:

Пре више од 50 година католик из Малесије нађе уток у кући Идриза Куча у Љутоглави. Са бегунцем је била и жена, са којом давалац утока ступи у недозвољен однос. Зато бегунац остави жену даваоцу утока, споразуме се с кућном којој је дуговао крв да му даде бесу док "оперс образ" према даваоцу утока. Из Албаније се врати у Љутоглаву, па на катунима у Сувој планини код Истока уби три момка из куће даваоца утока: једног за обљубу жене, другог за кршење бесе, а трећег зато што је жену изгубио. Осветник се затим склони на уток у кући Љана Љајића у руговском селу Јошаница. Братство Кучи гонило је осветника, али га је бранило братство Љајићи. У одбоју погибе Љајић, давалац утока. Братство Кучи западе у крвни дуг према руговском братству Љајићи, па се повуче у кућни притвор, а бегунац се спасе.

Други пример опеван је у народној песми и саопштавају га Мифтар Пајазитај и Е. Госка 22.7.1979. године:

Халил Гаш из Црнобрега нађе уток у Вучитрну код Бећир-аге Мађуна. Бегунац затражи мало земље да ради. Ага пристаде уз услов да му бегунац доведе своју сестру Хајрију у харем за неколико ноћи. Увређени Халил уби агу па се врати у Истинић, где доби нови уток у кући Реџа Ахмета. Бегунчеви рођаци из Црнобрега затражише предају бегунца. Давалац утока пристаде, скренувши им пажњу да ће их убити ако бегунца издају Турцима. После три месеца рођаци убише Халила уз правдање да је преступио са женама. Реџ Ахмет, са чијег је утока предат убијени рођацима, није прихватио то правдање, већ посла свог рођака Мифтара Зечу да освети бегунца. Овај убије свога зета у братству Гаши у Црнобрегу. Братство

Гаши затражи крвнину од Мифтара Зећа. Овај одговори: "Крвнину су вам платили Турци пре него што сте убили Халила."

Обичајно право није прихватало никакво правдање које би истицао давалац утока због гоњења бегунца или због пропуштања његове освете. "Пошто бегунац дође у кућу, не може ти бити ништа дужан." Вероломни даваоци утока најчешће су оптуживали бегунце за недозвољене односе са женама. Таква оптужба није прихватана. Б. Хоџа саопштава (6.8.1967. године) да је обичај да се сва разрачунавања са бегунцем свршавају после утока и наводи пример:

> У Јунику се зна да је један човек дуго времена био на хлебу у кући Ага из Батуше. Бегунац ступи у недозвољене односе са женама даваоца утока и осрамоти га. Ту му више није било опстанка, већ пређе на "хлеб" код Шеха Бећа Ајдара у Јунику. Да би се осветио, Ага из Батуше убије бегунца на вратима куће Шеха Бећа Ајдара. Овај последњи се освети тако што уби два највиђенија мушкарца из Агове куће – једног за крв бегунца ("за част свога хлеба"), другог зато што му је повређена кућа ("за част својих врата").

Није обичај ни да се бегунац разрачунава са даваоцем утока док је на његовом "хлебу". То се види из примера који саопштава Е. Госка 14.5.1968. године:

> Јашар, син Хаџи Мустафе из Дреља, са својом фамилијом побеже "на хлеб" код неког Краснићи у Малесију. Син даваоца утока зађе у недозвољен однос са бегунчевом женом. Бегунац уби жену, а њеном партнеру саопшти: "Тебе не могу још убити, јер сам на хлебу твог оца." То је било 1914. године.

У последње време, обичајне судије су допуштали да се давалац утока правда пред оптужбом за издају бегунца. То се чинило онда кад се није знало је ли бегунац издан или га је криминалистичка полиција открила. Мухамед Љан из Дечана саопштава 4.7.1968. године:

> Неки Гаш са Косова уби човека 1951. године, па се одметну са намером да пређе државну границу. Уток нађе у кући Садрија Шабана Фтаћа из Побрђа код Дечана. Полиција изненади бегунца позивом на предају. Бегунац пружи отпор и погибе. Рођаци погинулог бегунца трагали су да сазнају ко је издао уточиште. Године 1964. оптужише кућу Салија Ахмета Фтаћа. Овај је то порицао, па му је обичајни судија дозволио да се оправда са 12 саклетвеника. После тога оптужен је давалац утока. И он се оправдао заклетвом са 12 саклетвеника.

Уток може да траје и годинама. Он престаје кад се бегунац помири са повериоцем крвног дуга, кад престане опасност од најезде, кад давалац утока изгуби статус слободног човека, преласком бегунца у друго уточиште, отказивањем утока и упозорењем повериоца крвног дуга да се уток откаже. Мухарем Музлија саопштава да се лично незаштићени бегунац преводи у друго уточиште:

> Кад осветник одлучи да убије дужника крви, пошаље абер даваоцу утока да бегунца више не држи на хлебу ("на своју тврду главу"). Давалац утока и осветник се споразумеју о новом уточишту, где се бегунац предаје другом даваоцу утока и о томе обавештава фамилија бегунца.

Уток је бесплатан. Давалац утока нема права да од бегунца захтева никакву накнаду за заштиту коју му је указао. Али бегунац може поставити питање даваоцу утока: "Могу ли код тебе да радим?" Ако добије потврдан одговор, бегунац привређује на имању даваоца утока. Таквим радом не стиче никакву имовину. Сва зарада припада даваоцу утока. За узврат давалац утока може помагати фамилији бегунца у обради њиховог имања. На имању даваоца утока бегунац се слободно креће ако му дозвољава давалац утока, који је слободан на имању бегунца.

Најтежи је положај бегунаца са фамилијама. Они обично дају под наполицу своје имање даваоцима утока. Тако су поступили бегунци из куће Р. Булатовића, који су нашли уток код Кабаша и Пренаја 1968. (саопштење Р. Булатовића од 7.10.1968.). – Бегунци који немају имовине принуђени су да са породицама раде на пољопривредним имањима даваоца утока и да, за случај дугог трајања утока, постану бесплатна радна снага, зависни људи. У несигурним временима великих најезди и крвних завада људи без личне слободе могли су да постану нижа друштвена класа, робље без имовине, подложно примитивној али суровој експлоатацији. У том процесу вршила се и друштвена подела на слободне и полуслободне, експлоататоре и експлоатисане. Роми на Косову пример су колона и зависних људи који су тек после 1945. године постали потпуно лично слободни и економски се осамосталили.

Установа утока почела је пропадати од момента када су државне власти почеле кажњавати даваоце утока и потискивати племенске обичаје. Тада су бегунци проглашени одметницима, а даваоци утока јатацима. Забрана почиње још из доба цара Стефана Душана[201]. Али се она у несигурним временима одржавала све досад. То се види из ових ретких примера:

Пошто је Л.Н. из Каменице код Истока у мају 1967. лишио живота свога стрица М., нашао је уток код својих пријатеља у М. Дубову, где је боравио четири дана, када се предао органима власти.[202] На сличан начин поступио је и Б.М. из Клинчине. Пошто је лишио живота свог рођака у селу, нашао је уток код својих ујака у фису Кабаши у Пећи, затим код пријатеља и побратима у Ђаковици. Цело братство било је против њега и насртало му на кућу.[203] – Пошто је Б.У. из Г. Луке убио човека нашао је уток од два месеца код Шабанија К. из Лабљана.[204] Кад је син А.М. из Истинића 1941. године убио свог истоплеменика и суседа шаљског барјактара, побегао је са свим мушкарцима на уток код Љуша Хајризи из Г. Стреоца (саопштава Рустемаја Рама од 23.12.1968). Такав обичај био је и код Срба. Породица Р. Булатовић из Прекала нашла је уток у породичним задругама братства Кабаши и Прекај у Ђураковцу, чиме се спасила од освете.[205]

---

201 "Нико ничијега човека да не прими, ни цар, ни царица, ни црква, ни властелин, ни други који било човек да не прима ничијег човека без писма царева, такав да се казни, ко био, као издајник" (ЗЦСД, чл. 140).

202 Спис Окружног суда у Пећи, К. бр. 46/67.

203 Спис Окружног суда у Пећи, К. бр. 17/69.

204 Спис Окружног суда у Пећи, К. бр. 7/66.

205 Спис Окружног суда у Пећи, К. р. 55/67 и саопштење Рада Булатовића из Прекала од 7.10.1968.

После 1945. године, организована је јавна безбедност и заштита а установа утока је готово заборављена. Убице, пред страхом од освете, брзо се предају непосредно органима милиције. Њихови рођаци, избегавајући освету, још понекад траже азил у туђим кућама.

III) Провођење[206]

Провођење је унилатералан облик личне заштите угроженог лица у пролазу кроз непознат крај од једног до другог сигурног места. За ту установу нема посебног термина у албанском народном језику, већ се назива општим термином за заштиту – *ndorja*. Провођени је лице којем се пружа заштита у путу. Провођија[207] је слободан човек, који прати и штити провођеног. У албанском народном говору назива се дорација[208]. Тај се израз одомаћио и код Срба у Метохији, помиње се у манастирским књигама.[209]

Провођија треба да је човек који сме да се слободно креће. За провођење на кратком растојању, провођија може бити и дужник крви. "Ко је дужан крв некоме из свога села, не може бити дорација, а ако је дужан крв некоме из другог села, може бити дорација кроз своје село" – саопштава М.К. Шаља из Пећи 20.9.1971. Провођија може бити сваки племеник на територији свог племена. Непознатог "госта" дужна је да испрати кућа из које креће до одређеног места. Ако нема мушкарца у кући прате га жене.[210] Ако погине неко у у друштву чије жене, свети га њезин род и дом. Оба рода хоће да докажу да жена није бездомница и безбратница.[211]

Провођење може бити и без пратње провођеног. Довољно је провођеном дати свој знак, барјак, лист са гране ("сенку") симбол бесе (алб. *shejn besimi*). Знак провођије је знак личне заштите. Барјак је најугледнији знак заштите. Сватовски барјактар је провођија сватова. О томе Даутај Незир из Црнобрега саопштава 25.6.1970. године:

> Мој деда Махмут Даут Гаши био је барјактар сватова Авдуља Рама Таћа из Побрђа 1905. године. Под барјаком му погибе сват Муса Тхаћи из Побрђа, који је дуговао крв неком Аљају из Дреновца. Истог дана рођаци осветише убијеног и убише два Аљија. Мој деда, одговоран што му је погинуо човек под барјаком, чекао је дванаест година док је осветио убијеног и "осветлио образ", па је за ту крв платио 48 златних турских лира. Отада се моји преци разгласише као велики дорзони.

Божина Радомир Манојловић дотакао се барјака шаљског и тиме спасао главу од Турака у Скадру[212]. И бела крпа на дрвету је знак заштите провођењем.[213] Провођени може да добије гранчицу са лишћем као знак

---

206 Термин средњовековног српског права ("провожденије") ЗЦСД, чл. 93.
207 Израз узет из чл. 132. ЗЦСД.
208 Дорација, ковница од алб. именице *dora* (рука) и турског суфикса – *џија*. Помиње се у Главном протоколу прихода и расхода манастира В. Дечани од 1890–1896, стр. 9, 13, 15, 121.
209 *Ibid.*
210 Тројановић-Гајић, *op.cit.*, стр. 6.
211 С. Дучић, *op.cit.*, стр. 180.
212 *Ibid*, стр. 201.
213 *Ibidem.*

заштите. То означава да се креће под нечијом "сенком" – каже М.К. Шаља 20.11.1970. године. Када су се са Цетиња враћали шаљски главари, Ујк Мираш Никћ сломио је лиснату грану, па је ставио најстаријем Шаљанину за врат говорећи: "Ако те ко такне на бесу Ујка Мирашеву, такао је мене и мој фис."[214] Тројановић – Гајић пишу да су и животиње могле служити као знаци заштите. Ако провођеног неко пита чије је псето, мачка, магаре итд. које је са њиме, треба да каже, јер је то знак заштите.[215]

Провођенима је понекад била потребна и оружана пратња неопходна за одбој у случају напада. Трговачке караване пратила је оружана пратња. Она је била потребна и за провођење у градовима, где се може десити да човек погине међу мноштвом света, а да се не зна ко га је убио (саопштење Е. Госке од 12.3.1967. године).

Провођени је обично иноплеменик. Ако би провођија и провођени били из истог братства, иноплеменик би могао да убије провођеног без страха да ће се сукобити са трећим фисом (саопштење Б. Хоџе од 20.9.1970. године).

Провођени је често дужник крви који нема дозволу за напуштање кућног притвора. Ако има ту дозволу, провођење му није потребно.[216] Трговци су били често провођени. Њима је био потребан провођија. М.К. Шаља извештава 14.1.1971. године како се путовало за време турско:

> Због пљачке и отмица путовање је било опасно. Путник је морао да има дорацију који ће га штитити. Ко је путовао из Пећи у Скадар, морао је унапред да зна имена људи који ће га дочекивати и испраћати. Један би га проводио кроз територију једног, а други кроз територију другог фиса. Провођење је текло "из руке у руку". Ако се провођеном догоди какво зло у путу, фамилија пита првог провођију, овај другог, па даље док се нађе онај под чијом је заштитом погинуо. Тај је био дужан да освети убијеног путника. Трговци су познавали јаке куће (које уважава цео фис) и са њима се спријатељили. Слали су им кафу и шећер о верским празницима, хвалили их и препоручивали један другом. Ако би провођени погинуо, такав провођија би окупио своје братство и обавестио да је погинуо човек на његовој беси. Ту би се одредила два момка да освете убијеног.

Провођење је било потребно и свештенству. Фра Ловра Михачевића проводио је Шан Цунгели, а у Мириditима двадесет наоружаних људи. До Орошја пратио га је један старац. У Кроји дали су му женску да га испрати, јер су мушкарци били у кућном притвору.[217] Из Главног протокола прихода и расхода манастира Високи Дечани за време настојатеља јероманаха Данила и јепитропа Руфима од 1. септембра 1890. до јула 1896. године види се да су особље дечанског манастира пратили провођије. То су били мушкарци из фиса

---

214 *Ibidem.*

215 Тројановић-Гајић, *op. cit.*, стр. 6.

216 Дужнику крви који има дозволу за привремену слободу кретања није потребан пратилац као заштитник, јер му је заштитник дорзон чијим је посредством добио дозволу да изиђе из кућног притвора. Али, угрожени од освете и данас воде са собом по једног сведока који би видео евентуалног нападача. Тај сведок "чува образ" даваоцу дозволе за привремену слободу кретања, како би се знало да привремено ослобођеног није убио осветник већ евентуално друго лице (саопштење М.К. Шаља од 14.4.1971. године и Бајрам Берише од 25.3.1970. године).

217 *L. Mihačević, op.cit.*, стр. 5, 27 и даље.

Гаши у Дечанима који су проводили: калуђерс кад су одлазили у обилазак манастирских поседа у В. Хочи (стр. 26–55) или пашњака у Синају (стр. 59), ђаке богословије који су се враћали у Призрен (стр. 64–65), калуђере у обиласку манастирских читлука (стр. 68). Сваком непознатом путнику био је потребан провоција.

Провођење је унилатерално и закључује се стипулацијом између провоције и провођеног. Провођени се обраћа провоцији речима: "Можеш ли ме узети у руку (*në dorë*) од овог до оног места, од ове до оне куће; одговараш ли да нећу бити убијен док дођем тамо и тамо, бојим се да идем сам јер сам дужан крв томе и томе, могу ли ићи с тобом?" Пошто провоција даде потврдан одговор, споразум о провођењу је закључен. То се види из ових саопштења:

> Човек коме прети освета и налази се у кућном притвору а треба да пође у суд или код адвоката, може, да нађе једног пријатеља куће убијеног и да му каже: "Можеш ли ме узети у руку да с тобом пођем тамо и тамо?" И пријатељ повређене куће може доћи и рећи крвнику да пође са њиме. Крвник ће га тада питати: "Одговараш ли да ме тај и тај неће убити?" (саопштење М.К. Шаље из Пећи од 20.9.1970. године).

> Кад ти неко каже "бојим се да идем сам јер сам дужан крв, могу ли ићи с тобом?" – треба да пазиш, јер ако му кажеш да може, ти одговараш ако он буде убијен" (саопштења И. Љајића и Е. Госке од 17.9.1969).

Неки известиоци сматрају да је провођење сигурније ако се закључи билатералан споразум, тј. ако се упозна повређена страна о намери провоције да проведе дужника крви и ако се добије пристанак повређеног. Тако Ћазим Бериша саопштава 18.9.1969. године:

> Ако неко пита може ли ићи с тобом тамо и тамо, најбоље је да пошаљеш два човека код господара куће коме провођени дугује крв и да му поручиш: "Пушти ми крвника да га проведем тамо и тамо." Ако ти одобри, сигуран си да нећеш пасти у крв.

Други тврде да је обичај да нико не сме напасти човека који се налази у друштву другога, јер је општа дужност уздржати се од напада на провођено лице. Стари је обичај да сваки слободан човек може провести другог до сигурног места. То је било потребно да угрожени не би био убијен из освете или да у одбрани не би кога убио. Али, слободан човек може проводити убицу само три пута. После тога, повређена страна може да му поручи да га више не проводи, а угрожено лице може узети другог провоцију. Забрану провођења треба поштовати. Иначе, слободан човек понижава повређену страну и од ње може бити убијен (саопштење Николе Шабанај из М. Крушева од 19.3.1969). Предње казивање потврђује пример који саопштава Е. Госка 26.4.1969. године:

> Пошто Кучи из Љутоглаве убише Љана Љајића из Ругове, Мурић Рам Бајрам, барјактар из Кошутана, ујак убијеног уздајући се у сродство и свој углед, прихвати да проведе Кадрија Куча, уз противљење Љајића. Љајић Кер Садрију увреди то па код куће Сефедин-бега Махмутбеговића у Пећком пољу уби прво провоцију, а затим провођеног.

Забрана провођења од стране оштећеног мора се поштовати да би се оштећеном омогућило да изврши освету. Иначе, ако те забране нема,

провођење је дозвољено и представља општу обавезу. Као што се не сме напасти човек на утоку, тако се не сме напасти за време провођења. Заштита добијена провођењем је апсолутна.

Провоција није само путовођа, калауз који показује пут, већ дорзон, који ослањајући се на своје братство и фис, штити провођеног. И код провођења важи правило: ко нападне провођеног напада на провоцију као чувара бесе, који би могао опростити напад према себи, али не и према провођеном. Дужност провоције је да пружи одбој нападачу и заштити провођеног. Ево примера:

На свом путовању кроз Дибарску Малесију, у дому где је био на преноћишту, умало наста покољ због доласка странца. Човек који је био устао против Јастребовљеве смелости да посети њихов крај платио је главом, јер га је убио Ахмет-бег, који је био у друштву Јастребова.[218]

Ако провођени буде убијен, провоција је дужан да га освети. Зато има више примера:

Око 1900. године син освети оца тако што уби Благоја Маниташевића из В. Хоче од Призрена. Непосредно пре тога у друштву убијеног био је провоција Албанац, који, пошто чу пуцањ, стиже убицу и освети Благоја.[219]

Јусуф Зећир извршн освету над човеком кога је проводио један Шатри из Томанца. Касније, провоција уби Јусуфа Шатрија и тако "опра свој образ" (саопштење Е. Госке од 17.4.1967).

И у Будисавцима провоција је "опрао образ" и убио убицу провођеног.[220] Чак се и покушај убиства провођеног кажњавао смрћу:

Док је у манастиру св. Тројице код Призрена седео Јастребов, неко је опалио кроз прозор и промашио. Пратилац Јастребова је после неколико дана, пронашао нападача и убио га.

Нападом на провођеног чини се неопростив деликт провоцији. Кућа убијеног може опростити крв убици, али то не може провоција. Вероломни убица нема право да користе бесу. Проводилац из Будисаваца дао је бесу убици провођеног, али га је ипак убио, зато што је сматрао да таква беса није уобичајена.[221] И у Црној Гори провоција је светио провођеног. Отац је убио сина који је убио провођенога.[222]

На провођењу дужника крви коме прети освета услуга провоције је бесплатна. Али, провоције су наплаћивали своју услугу од иноплеменика и феудалаца.

Манастири су давали бакшише провоцији. Војвода пећки добио је три гроша бакшиша што је провео богослове из Патријаршије у Дечане, а Биљал, дечански војвода, три гроша што их је провео до Патријаршије. Кољ Гега добио је 11 гроша што је ишао са Руфимом из Дечана у Пећ за

---

218 Ястребов Иван Степанович, *Стара Сербия и Албания.* Споменик СКА, Други раз, 36, Београд, 1904, стр. 229.
219 С. Дучић, *op. cit.*, стр. 199.
220 Тројановић-Гајић, *op. cit.*, стр. 6.
221 С. Дучић, *op. cit.*, стр. 199.
222 А. Boué, *op. cit.*, стр. 390.

аргате, а за провођење Ђерасима до В. Хоче плаћено је 23 гроша; кад је ишао с Руфимом у Призрен и пратио архимандрита, плаћено му је 34,10 гроша. Марк Деда добио је од дечанског манастира 80 гроша што је месец дана пратио Висариона.[223] Тако је било и у Пећкој патријаршији. Војводи Жују плаћено је 12,5 гроша за праћење до Будисаваца, за праћење до чаршије 1,32 гроша.[224] Манастири су имали и своје сталне дорације. У Главном протоколу прихода и расхода ман. В. Дечани стоји: "Дадосмо Алези дорацији из Трнопоља 4,20 гр". (стр. 9), "Дадосмо Алези Абдулаовоме у Трнопољу дорацији годишњу плату од 23 гроша" (стр. 15), "Али Мацуљи из Симче дорацији, што прима годишње 15 гроша" (стр. 13), "Дадосмо Јаји Зекиноме дорацији из Барде годишњу плату 15 гроша" (стр. 15), "Дадосмо Барди Алићу дорађији г. плату 15 гр." (стр. 15), "Али Бајраму из Барде дорацији г. плату 15 гр." (стр. 121), "Шуту Алиту дорацији из Брде г. плату 15 гр." (стр. 15).

Установа провођења потиче вероватно још из преднемањићког периода. За време Немањића била је забрањена. Законик цара Стефана Душана забрањује провођење и пратњу, а наређује успостављање сталних стража на путевима. Средњовековни законодавац претендује да организује безбедност на путевима које поверава кефалијама.[225] Али та установа није се дала лако искоренити. Она се одржавала све до нашег века. Ваља увек имати у виду време турског војног феудализма, када ни мутасериф, као султанов представник, није смео да зађе у ове крајеве без дозволе албанских племена.[226] Ни француски конзул Дегран није могао путовати без приватне заштите.[227] Турска власт је била слаба, а лична безбедност на путевима неорганизована. И данас, угрожени од освете често још траже људе који би их провели. Али ова установа брзо пропада.

IV) Велика дорзонија

Пружање трајне заштите читавим махалама, селима и феудалним поседима тј. великом броју људи и њиховој имовини назива се великом дорзонијом *(dorzonija e madhë)*. Раздвајање, провођење и уток су установе којима се пружа привремена заштита. Велика дорзонија пружа трајну заштиту док невоља прође.

Велику дорзонију могу да пруже велики дорзони. Каква је њихова улога види се из саопштења Суљ Крснићи, Фетаху Мурата и Брахим Хоџе који, почетком децембра 1972. године, саопштавају:

> Велики дорзони чувају велику бесу која се даје за велике ствари: за живот и имање великог броја људи који се повере јакој кући иза које стоји цело братство или фис. Ако иза једног великог дорзона стоји сто

223 Главни протокол прихода и расхода манастира В. Дечани, 1890–1896, стр. 65–67, 124, 127, 129.
224 Журнал манастира Патријаршије у Пећи за 1908. годину, стр. 13.
225 ЗЦСД, чл. 23, 93, 155, 157, 158.
226 Тројановић-Гајић, *op.cit.*, стр. 3–4.
227 A. Dëgrand, *op. cit.*, стр. 122–123.

наоружаних, људи га се боје. Он ће бранити своје штићенике и од братственика и од иноплеменика за дуго време.

То значи да трајну заштиту великог броја људи и имовине може да пружи само врло угледна, гласовита, оружано јака не само личност и кућа, већ првенствено братство које је моћно да одбије сваки напад. За такву заштиту потребно је ангажовање јаке куће и братства спремних да пруже заштиту.

Велика дорзонија развила се из обичаја оружане заштите имовине и људи оних кућа које изгубе слободу пред страхом од освете. О том обичају М.К. Шаља саопштава 14.1.1971. године:

Кад једна махала или заселак падну у дуг крви, па се не могу склонити на уток, њихови пријатељи из других фисова шаљу наоружане момке да бораве у кућама угрожених. Ти момци чувају затворене крвнике од освете, обрађују им имање и чувају стоку. На њих се нико не љути. Осветници их не смеју напасти, јер су из других фисова који им ништа не дугују. Ако би их напали, запали би у крвне дугове према тим фисовима. Над махалом коју они бране не смеју се вршити напади и освете.

Пример за то саопштавају известиоци:

Породична задруга Демај Зеђа у Трстенику била је у кућном притвору 1958–1961. године. За то време у њој су се налазили њихови сестрићи који су обрађивали имање и бранили фамилију (саопштење Зеђа Демаја из Трстеника од 17.7.1961). – Док се махала Бериша у Трстенику налазила у осмомесечном кућном притвору 1966/67, прискочили су јој у помоћ пријатељи из другог фиса, који су обрађивали имање и боравили на стражи (саопштења Адем Берише од 20.11.1970. године). – Пошто је кућа Б. Берише из Клинчине запала у дуг крви, пријатељи из Ругове засели су у њој, помажући при обради имања и пружању заштите (саопштење Бајрам Берише 20.3.1969).

Слично томе, у време несигурности и најезда довођени су у угрожена села заштитници из албанских фисова да чувају села. На заштитнике из једног племена нису смели нападати иноплеменици. Благоје Шћепановић и Рецеп Кабаши саопштавају:

Срби из Дрења, бојећи се најезде и плена 1941–1944, склопили су споразум о заштити са Зенун Краснићем. Њему је била намештена соба у кући Ђурића, где је боравио са послугом и оружјем. У исто време Дончићи су у селу Бич били наместили одају у којој је боравио дорзон Туни из села Лесковац. – Радоје Закић из Шаљиновице био је позвао Албанца да код њега станује и да га штити од најезде. Цур Хисен из Доброг Дола је на сличан начин штитио братство Богићевића. За време њихове заштите сељаци су се безбедно кретали у својим селима и обрађивали имања.

Стална заштита била је потребна и наметана манастирима. Манастир Високи Дечани био је под заштитом Сали Русте из Дечана. Њему је у манастиру била намештена одаја с послугом и оружјем (саопштење игумана Макарија 14.9.1967. године). Јастребов пише да се још у XVIII веку фис Гаши почео да уплиће у послове Манастира. Скадарски Мехмет-паша Беговић 1786. и Тахир-паша пећки 1779. године строго су осуђивали мешање фисова у избор

манастирског војводе.[228] – Према легенди, скадарски паша је препоручио фису Келменди, још пре више од 200 година, да штити манастир Пећку патријаршију. То је прихваћено на скупштини руговског фиса Келменди, па је заштиту преузело братство Никћи (саопштење игуманије Февроније од 15.4.1970). – Манастир Горioч имао је за заштитника човека од велике и јаке породице у Истоку.[229] Манастир св. Марка код Призрена штитили су Албанци.[230] И Девич је имао свог заштитника.[231] Кад је било прикладније, заштитници су са позиција силе разговарали и са турским властима, претили шумокрадицама и доводили у послушност кметове.[232] Они су се служили средствима обичајног права, чиме се није могла служити турска управа. Напад на заштићени објект одбијали су оружјем.

Велика дорзонија није бесплатна. Заштићени су морали плаћати заштиту.

Кућа Гашија Салије Рустема у Дечанима имала је знатна новчана примања од Манастира. За период од 1.9.1890. од 30.8.1891. године плаћено је војводи Русти 1.499 гроша, војводи Осману из исте куће 1.440,20 гроша, а војводи Бећиру 543 гроша. Пећки војвода Жујо уведен је у књигу манастирског особља са платом од 150 гроша.[233] Године 1914–1915 игуман Пећке патријаршије имао је плату 40, а војвода Жујо 30 перпера.[234]

Плаћена заштита постала је примамљива за заштитнике. Велики дорзони су се наметали да уз накнаду пруже своју заштиту имућнима који су могли добро да плате. Заштитницима се дају војводске титуле. У Главном протоколу прихода и расхода ман. В. Дечани 1890–1896. године помињу се: Руста војвода (ср. 5), Осман војвода (*ibid.*) Бећир војвода (стр. 17) Садрија брат војводски (стр. 26), син Руста војводе Бијал, белопољски војвода (стр. 26), пећки војвода Жујо (стр. 9). У Деловодном протоколу ман. Патријаршије у Пећи за 1906. год. помиње се "Жујо буљукбаша војвода" (ред. бр. 16). За војводе су биле уређене луксузне просторије у манастирским конацима. Са њих су скинути опанци, па су пристојно обувени ("куписмо три пара кондура ћацима и војводи"), нарочито за свечане прилике ("за бајрам куписмо јеменије за војводу Руста и Османа"). Војвода је у манастирима дочекиво госте и чашћавао их о празницима, имао коња седланика ("куписмо коња и седло за војводског коња"), момка ("војводин момак").[235] Е. Госка саопштава да је манастир Патријаршија у Пећи, ради лакшег добијања заштите и олакшања војводи, био отворио пекару у којој се бесплатно делио хлеб, симбол заштите и солидарности – племеницима војводе Жуја.

Поласкани титулама и примамљени новцем велики дорзони нису дозвољавали да манастире штити турска власт. Дечански калуђери у XVII веку су често путовали у Цариград и добијали фермане турских султана за заштиту манастира, али се племенски прваци нису осврtали на царске заповести, већ су

228 Ястребов, *op. cit.*, стр. 33.
229 Тих. Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. VI, Београд, 1932, стр. 59.
230 Ястребов, op. cit., стр. 108.
231 Журнал прихода и расхода манастира Патријаршије у Пећи, за 1908. годину, ред. бр. 103.
232 Главни протокол прихода и расхода м. В. Дечани 1890–1896, стр. 15, 66, 67, 26, 55 и 59.
233 Књига особља манастира Патријаршије у Пећи з 1904–1906 стр. 53.
234 Дневник касе м. Патријаршије у Пећи за 1914–1915, стр. 15, 56.
235 Главни протокол м. В. Дечани за 1893–1896, стр. 7, 20, 13, 16, 55, 56, 15, 11, 68, 71.

од манастира изнуђивали новац, стоку и покретну имовину.[236] Они нису дозвољавали манастирима да се штите утврђењима. Када је, 1865. године, дечански манастир покушао да обнови одбрамбени зид, фисовски прваци послали су свога човека да убије зидара.[237] Велики дорзони се нису хтели одрећи учешћа у феудалној експлоатацији коју су наплаћивали за заштиту. То помаже да се наслути како се у дугом историјском процесу могао да издвоји властелински слој, прво над инокосним и незаштићеним сточарима и земљорадницима, а затим сигурно и над оним јачим и задружнијим. Феудалним поседима била је потребна оружана заштита великих дорзона и њихових братстава, кадрих да се супротставе најездама, крађама и пљачкама. И обични албански барјактар делио је власт са таборима турске војске.[238]

Велики дорзони постају плаћени војници и почињу да се издвајају од својих племеника. Материјалне награде их везују за феуде којима намећу плаћање крвнине за сва лица погинула у атару феудалног поседа. Тако могу да врше убиства, правдајући се да су одбојем пружили заштиту и да не треба да сносе штету од свог посла. Но, и сами гину у пружању заштите. Кад је не могу пружити појединачно, позивају у помоћ свој фис. Током 1941. године, војводе Никћи не успева сам да одбрани манастир Патријаршију, па шаље гласнике у свој фис да му пошаљу у помоћ 40 наоружаних људи из Ругова. Они су лако одбили нападаче (саопштење Никћ Мехмета 22.7.1971. године).

И турске власти настоје да велике дорзоне ставе у своју службу. У тежњи за богаћењем, лако се корумпирају. Често су закупци пореза у селима – спахије. Један број се ангажује на војним пословима и добија титуле барјактара, који су позвани да обуздају своје племенике од најезда на турске феудалне поседе и да, иако врло нерадо, настоје да мобилишу братственике у турску војску изван своје територије. Други, још лакомији на богатство, хоће да постану феудалци, па купују реална права на феудалним поседима и то махале са кметовима, те постају аге. Један Шаља из Истинића постао је ага у Прекалу.

Претенденти на звање великих дорзона распињу се између жеље за јачањем своје моћи у оквиру братства и тежње за увећањем своје имовине, између привлачног компромиса са феудалцима и солидарности са својим братствима. Неповерење у турску управу не дозвољава им да се одвоје од својих племена. Кад би се од њих одвојили изгубили би оружану снагу и утицај. Зато никад нису ни могли постати властела у северној Метохији, где нема ни једне личности која је постала утицајнији међуплеменски вођа, као што је то успела кућа Ђон Марк Ороџија у Мирадитима у северној Албанији. Ослањајући се једном ногом на своја братства, а другом на феудални поредак, претенденти на властелинство, често се међусобно гоне и западају у крвне размирице. Они више сметају турској управи него што јој помажу. Увођењем јавне заштите 1945. године потпуно губе сваки утицај. Тек тада се ефикасно остварује наредба средњовековног законодавства.[239]

---

[236] Ястребов, *op. cit.*, стр. 29.
[237] Ястребов, *op. cit.*, стр. 29–33.
[238] С. Дучић, *op. cit.*, стр. 202.
[239] "Властеоски људи, који седе по црквеним селима и по катунима, да пође сваки своме господару" (ЗЦСД, чл. 22).

2. БИЛАТЕРАЛНИ ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ ЛИЧНОСТИ

Код билатералних облика заштите личности јављају се две стипулације о одговорности – између дужника и дорзона, с једне, и повериоца и дорзона с друге стране. Билатерална заштита везује се за одређену обавезу тако да може да послужи као правно-технички облик заштите сваког уговора. Док унилатерални облици заштите служе више безбедности *erga omnes*, билатерални штите облигационе односе *inter partes*.

Позната су четири облика билатералне заштите личности: посредовање, ослобођење недужних сродника убице, дозвола привременог кретања убице и заштита уговора о умиру крви.

I) Посредовање

Посредовање је облик билатералне заштите усмерене ка постизању примирја између завађених. Пошто свака страна пориче своју одговорност за настанак конфликтне ситуације, оптужујући противника и претећи физичким обрачунима, трећи, незаинтересовани слободни људи посредују да утврде одговорност и кривицу, разлоге свађе, како би путем преговарања остварили билатерални споразум о примирју. Ти посредници зову се *ndërmjetësi*.

Посредник је обично плећнар[240] завађених кућа и братстава или њихов пријатељ. Посредницима се обавезују завађени да ће се за извесно време (петнаест дана до три месеца) уздржати од узајамних расприја и свађа и допустити да се извиди ко је одговоран и шта је узрок насталог поремећаја.

Посредник се обраћа прво једној, па другој сукобљеној страни да пристане на посредовање и упозорава их на озбиљност обавезе и санкцију за случај вероломства. Према саопштењу Б.Хоџе од 6.1.1966. године, посредник треба да каже свакој завађеној страни: "Добро пази, ако што покушаш против свог противника, ја одговарам, ја сам посредник и не бих ти могао опростити." Сваки посредник мора да стегне противну страну и брани оног у чијем интересу посредује. Они морају да их стегну, јер друкчије не би могли да их смире.

Посредник је обично један ако су завађени из истог братства, два ако су из две крвносродничке групе.

По завршеном извиђању, посредници обавештавају завађене и јавност ко је по обичају крив за настали сукоб и ко би, по њиховом мишљењу, био дужан да се правда или да плати штету. Завађени не морају да прихвате гледиште посредника. Понекад, посредници успевају да трајно помире завађене. То чине

---

[240] Плећнар од речи *plak*, етимолошки врло слично грчким особеним именима *плакон, плакидас, плакиа*, грчки придев је *палаи*, *-ak* је суфикс (Meyer, op. cit., стр. 77). Придев *палаи* на старогрчком значи стари (Мајнарић-Горски, op. cit., стр. 414). У албанском језику израз *plak* има више значења. Прво значење је старац, а друго арбитар, који се позива да одлучи у спору. Множина од речи *plak je pleq*. Отуд изрази плећнија (обичајни суд) – савет изабраних стараца. Плећнар је лице које учествује у савету стараца (Fjalor, стр. 416, 418).

личном интервенцијом, уз помоћ других утицајних и искуснијих плећпара или судећих кућа.

Посредовање се назива *ndërmjetësia*. Тако се назива и рок слободе кретања завађених за време посредовања. Тај рок има друкчији обичајноправни значај од привремене дозволе кретања лица којима прети освета – бесе. Бесу тражи кривац, а даје повређени. Ко тражи бесу признаје своју кривицу. Беса се тражи из кућног притвора. Завађени који не признају своју кривицу не може да тражи бесу, јер би му то касније могло бити узето као оптужни доказ. Али зато може да тражи *ndërmjetësiju* – рок слободе кретања ради извиђања. О томе извештава М. Шаља 12.5.1968. године:

> Један мој рођак морао је да се повуче у кућни притвор зато што је неко рекао да је крив за неко убиство. Он ме је уверавао да нема дотица у тој ствари и молио да му извадим једну бесу код повређене стране. Упозорио сам га да не тражи бесу ако није крив, већ нека тражи *ndërmjetësiju*. Тако је и било. Касније, кад је ствар изашла на обичајни суд, постављено је питање је ли тражио бесу. Пошто је утврђено да је тражио само *ndërmjetësiju*, обичајни суд је дозволио да се оправда заклетвом са 24 саклетвеника да није крив. Кривица је пала на човека из друге куће, који се није могао оправдати заклетвом јер је тражио бесу.

Иначе посредник одговара као дорзон. Имер Љајић и Е. Госка саопштавају 17.7.1969. године:

> Ако неко од оних који су дали обећање посреднику убије свог противника, посекао је посредника и овај га мора убити. Иначе би се сматрао ништачовеком и издајником који се подухватио да одговара за обавезу коју није чувао.

II) Ослобођење недужних сродника убице

Ослобођење недужних сродника убице усмерено је ка сужавању круга људи према којима треба да се усмери освета. Ђечов, дотичући се легенде, пише да су Лека Дукађини и Ђерђ Кастриот Скендер–бег (XV в.) полемисали о кругу лица позваних на освету и жртава освете. Скендер-бег је заступао гледиште да сваки крвни сродник убијеног може да гони сваког крвног сродника убице ("крв вуче крв"). Лека Дукађини се противио таквом схватању, настојећи да се круг лица одговорних за убиство ограничи на саучеснике ("крв за прст"). Пошто се нису могли сагласити, остало је да се на територији под управом Скендер-бега због освете гоне братства и наследници делинквената, а да се на територији под управом Леке Дукађинија освета усмерава само према лицима која су имала дотицаја са убиством (КЛД, стр. 122). Гледиште Скендер-бега долази до изражаја на дан убиства ("дан крви") када сваки племеник убијеног може да изврши освету над сваким братственником убице, а гледиште Леке Дукађинија у ослобођењу од освете недужних сродника убице. О међуплеменској освети на дан крви Е. Госка (15.4.1967) и Ељшани Хаџије (12.9.1970) саопштавају пример:

Сокољ Ђерим из Озрима би убијен 1900. од братства Рапај из Трстеника и то као жртва освете, зато што је његов племеник истог дана био убио некога из Ступа.

Ослобођење недужних сродника убице настаје споразумом између братства убице и братства коме је припадао убијени. Тим споразумом ослобађају се кућног притвора и гоњења братственици делинквента који нису имали учешћа у деликту као изршиоци, подстрекачи и помагачи.

Крвне заваде представљају поремећај односа не само између две фамилије већ и између њихових братстава. Повређено братство претпоставља да му је повреду нанело читаво братство убице, а да је убица само његов извршни орган. Зато управља претњу према сваком припаднику братства делинквента. Цело братство убице мора да се повуче у кућни притвор, где остаје док се утврди је ли убица извршио деликт без знања или по налогу своје групе. Ако се утврди да је делинквент направио ексцес у име своје или своје фамилије, повређена страна дужна је да сведе потраживање крвног дуга на фамилију убице. Свођење одговорности изражава се у одлуци о ослобођењу од гоњења недужних братственика. Та процедура понекад се пролонгира месецима.

Тако, на пример: после убиства Е.Д. из Ступа 1966. цела махала Бериша од десетак великих фамилија била је у кућном притвору пуних 8 месеци.[241] Братство Буђоли из Раушића налазило се неколико месеци у кућном притвору, после убиства једног Морине из Раушића 1963. године. Братство Абази у Пећи налазило се у притвору више од годину дана, после убиства једног Ради 1970.

Могло би се узети као правило да је, кад је убица и убијени из два племена, трајање колективног притвора дуже, краће ако су из истог племена, које зна да делинквент није поступао као извршни орган братства. Инобратственици треба да покажу да је деликт наступио ексцесом поједине фамилије. Колективни притвор најдуже траје кад неко убије истакнуту личност у туђем братству (плећнара или барјактара).

Ослобођење недужних сродника убице врши се на иницијативу притвореног братства, посредика и мировних тела. Затим плећнари повређеног братства окупљају своје сроднике на скупштину, која утврђује ко је одговоран за убиство њиховог сродника и које фамилије треба ослободити кућног притвора и гоњења ради освете. На скупштини се утврђују и услови под којим се даје ослобођење сродника убице. Битан услов је да се ослобођени уздрже од помоћи фамилији делинквента која остаје у кућном притвору. За случај сумње, братственичка скупштина повређеног одређује и средства којима се могу оправдати поједини сродници делинквента да нису имали дотицаја са деликтом.

Потом се закључује билатерални пакт о заштити узајамних права батства. Повређена крвносродничка група даје дорзона који ће одговарати за њену обавезу да неће узнемиравати ослобођене. Б. Хоџа саопштава (17.8.1971):

> Одлуци кувенде (скупштине) треба дорзон, који ће да чува споразум и да стеже све мушкарце повређене стране да не гоне ослобођене братственике убице. Без дорзона лако би се нашао изговор да неко није знао за одлуку

[241] Спис Окружног суда у Пећи, К. бр. 48/66. и саопштење А. Берише из Трстеника од 15.4.1970. и Шаље М.К. од 12.6.1970.

свога братства, да се са њоме није сложио итд. Дорзон то не дозвољава. Ко би преступио одлуку кувенде и гонио ослобођеног, "посекао би дорзона".

И ослобођени су дужни да даду дорзона одговорног за њихову обавезу да ће се уздржати од указивања сваке помоћи притвореним делинквентима и да ће се од њих дистанцирати док се буду налазили у притвору. М.К. Шаља из Пећи саопштава (12.6.1970):

Дорзон ослобођених је дужан да стегне све њихове мушкарце да не помажу фамилији убице. Не смеју га проводити нити му стајати на стражи. Не могу му помагати код обраде имања нити чувати стоку. Ко би прекорачио те забране, могао би бити изложен гоњењу од стране повређених.

Како изгледа дорзонија за ослобођење недужних сродника убица и каква је одговорност дорзона, види се из примера који саопштава М.К. Шаља (12.6.1970):

После погибије Амаћекаја Е.Д. (фис Шаља) из Ступа 1966, Окружни суд у Пећи осуди два сина А. Берише из Трстеника за убиство. Цело братство Бериша у Трстенику (махала од 8 кућа), бојећи се освете, било је у кућном притвору и очекивало најезду фиса Шаља. У свим кућама притворених страже су данонoћно чувале да ко не изврши освету. Пустом махалом кретале су се само жене. Посредовали су људи из разних фисова да се ослободе недужне куће. Амаћекаји су дуго извијали ко је имао додира са убиством. После осам месеци, кад се оконча поступак пред државним судом, као рођак повређених предложих да се ослободи притворено братство. Пуних 15 дана претресао сам са рођацима ко је могао имати дотицаја са кућом убица у извршеном деликту и саветовах да се цела махала не држи у притвору, јер ће интервенисати државне власти. Амаћекаји сазваше скупштину фиса Шаља из Ступа и би одлучено да се сви Берише из Трстеника, осим куће А. Берише, из које су осуђене убице, и куће И. Берише, на коју се сумњало да је саучесник, ослободе. Кући И. Берише би дата могућност да се оправда заклетвом са саклетвеницима да није имала "прста" у убиству. Даље би утврђено да ослобођени Берише не смеју помагати своје рођаке остављене у притвору. За ту одлуку Шаље дадоше Беришама за дорзона Незира Хаџију из Трстеника, човека на гласу из фиса Морина, вишеструког женидбеног пријатеља повређене фамилије. Поред њега, Беришама би дат и други дорзон који је одговарао за понашање Амаћекаја у пословима око вода, међа, плотова и путева, како се не би нашао други разлог за освету. Скупштина одлучи да од ослобођених Бериша узме два дорзона – једног који ће водити рачуна да Берише "чине част" Амаћекајима, а другог који ће одговарати за путеве, међе и јазове да не дође до свађа. Скупштина запрети рођацима да поштују одлуку по цену живота. – Затим се известилац с дорзонима упути кући једног од ослобођених Бериша. Ту се окупише на своју скупштину ослобођени Берише, где им беху саопштене одлука повређеног братства и имена дорзона. Известилац им саопшти да су од сутрашњег дана слободни сви осим куће А. Берише и И. Берише. Сутрадан у зору изненадише га два Амаћекаја из Ступа који му саопштише да се у току ноћи део братства

пишманио и не дозвољава ослобођење Бериша. Известилац поново окупи скупштину братства и провери је ли ко опозвао претходну одлуку и опозив саопштио Беришама. А затим саопшти рођацима: "Јутрос ми стиже глас да сте се пишманили. Ја сам јуче дао реч Беришама да су слободни. Од свакога ко би погазио ту реч, тражићу крв. Од данас сам ја дорзон за слободу Бериша."

Исти известилац 8.1.1971. године саопштава и други пример ослобођења недужних сродника убице. Из примера се види да је повређено братство покушало да изигра одлуку мировног већа ССРН и превари ослобођене пропуштањем да да дорзона:

Скупштина повређеног братства Морина из Лоће, на иницијативу мировног већа ССРН у Пећи, донела је одлуку о ослобођењу братства Буђоли, које се налазило у кућном притвору због дуга у крви. Али није био именован дорзон. Скупштина повређеног братства била је одлучила да одговара мировно веће уместо дорзона. То сам сазнао и преко пријатеља проверио да Морине припремају вероломство. Зато се обратих угледном братственику оштећених Ука Морини и рекох му: "Ко ће бити дорзон у овој ствари?" – "Мировно веће" одговори Ука. – "А ко ће од нас рећи братству Буђоли да одговара за њихову слободу?" припитах поново. "Сви ми"гласио је одговор. Тад рекох Уки: "Није то наш обичај, већ кад дођемо на капију притворених Буђоли, треба ти први да их позовеш и да им кажеш да су ослобођени и да си дорзон". Ука се правдао да се о томе није договорио с рођацима на скупштини. Тада му рекох да ће мировно веће одложити ослобођење притвореног братства док се поново сазове скупштина повређених и не одлучи ко је дорзон. Ука се опирао, сумњајући у своје рођаке. Ја му рекох: ако неће да ослободе и ако им се не може веровати, онда нека се споразумеју да дају Буђолима дозволу за слободу кретања на неодређено време, па, кад буду одлучили да се освете, нека је откажу.

Ослобођење може да тражи и појединa кућа из братства делинквента. То показује пример који саопштава Рамо Жутај, учитељ из Раушића, 4.4.1970. године:

Пошто мој рођак Б. (фис Краснићи) из Раушића уби З.А. (фис Кастрати) из истог места, 1967, моје братство повуче се у притвор. Седам дана нико није излазио из куће. Ја нисам хтео да тражим бесу јер нисам био крив. После седам дана послах два човека да траже трајно ослобођење за мене и моју фамилију. Ти људи објаснише повређенима да је моја кућа давно одељена од куће делинквента, да нема никакав додир са убиством и повређени ме ослободише. Дали су и дорзона који гарантује за моју слободу.

Повреда заштите ослобођеног братства кажњава се као вероломство, а неверство дорзона као издаја. Иначе, изолована од свога братства, кућа делинквента остаје усамљена у одбрани на дугом и тешком путу свога искупљења или изравњавања крвних дугова са повређеном фамилијом. То су многе године кућног притвора.

III) Дозвола привременог кретања убице

Ђечов назива дозволу за привремено кретање убице бесом (КЛД, пар. 854). Тако се назива и у народном говору зато што је то најчешћи облик билатералне заштите. За то време нема гоњења, вребања и освете над убицом и његовом фамилијом. Том дозволом притворена фамилија убице добија рок у коме се може слободно кретати. Тиме се привремено ослобађа кућног притвора. Кућни притвор фамилије угрожене осветом је обичај који је још сачуван. Повређена страна сматра се позваном на освету ("да узме своју крв"). Године 1969. било је 5.600 лица у кућном притвору[242]. Кућни притвор је и обавеза према повређеној страни. Е. Госка саопштава 4.1.1966. године:

> Крвник треба да чини част господару крви (тј. повређенима), да се затвори и да не излази из куће. Тиме признаје своју кривицу и покорава се повређеној страни, сматра је јаком да се може осветити. Ко неће да се затвори понижава господара крви, сматра га слабићем и затвара пут мирења.

Дозвола за привремено кретање убице из кућног притвора може бити орочена или неорочена. Орочена траје обично од 15–60 дана. Неорочена траје до опозива. Дозволу даје поверилац крвног дуга. У вађењу дозволе учествују три лица: поверилац крвног дуга, дужник крви и дорзон, кога Ђечов назива *бестар*, који посредује за добијање "бесе" и одговара да до освете неће доћи док она траје (КЛД, пар. 851–852). Дозвола се добија помоћу две стипулације. Прву закључује дорзон са повериоцем крвног дуга кога пита: "Хоћеш ли ми дати једну бесу за дужника крви тога и тога?" Пошто добије потврдан одговор, дорзон упозорава на санкцију за случај вероломства. То упозорење чини на прикладан начин, подсећајући на одговорност, питањем: "Је ли беса чиста?" То питање има исти смисао као кад би било речено: одговараш ли да ће се сви позвани на освету уздржати од освете? И. Љајић саопштава 20.6.1971. године:

> Кад пођем господару крви да тражим бесу за свога пријатеља, не могу му рећи хоће ли дати главу да ће одржати реч. Доста га је питати је ли беса чиста. Господар крви сам зна да својом главом одговара да не сме "узети крв" за време трајања бесе.

Пошто добије потврдан одговор, дорзон се узда да су се сви заинтересовани сродници повређеног, најчешће на скупштини, обавезали да ће трпети привремену слободу кретања фамилије убице. Господар повређене куће ("господар крви") преузима одговорност за обуздавање својих сродника од освете. Шабанај Никола из Клине саопштава 19.3.1971. године:

> Господар крви треба да да чисту бесу, тј. да се договори са својим рођацима. Ако само један од њих оспори давање бесе, беса се не може дати. Када сам ја био пао у крв и тражио бесу, замолих дорзона Љута Прљаску да ми извади бесу од Симонаја. Он пристаде, па позва сведока Гојанија Пјетра из Радуловаца да заједно пођу господару крви, коме се обрати: "Дошао сам у твоју кућу и на твоје огњиште да ми као поштен човек даш за Шабанија једну бесу, чисту и добру, бар за тридесет дана". Господар крви није могао одговорити док се договори са рођацима, па му рече да дође кроз два дана.

[242] Саопштење Радио телевизије Београд од 4.6.1969.

После два дана му рече: "Теби дајем бесу за Шабанаје од данас, пошто падне мрак па за 14 дана. А четрнаестог дана, чим падне мрак престаје беса". Дорзон га запита: "Је ли беса чиста?", а господар крви му одговори: "Без бриге, чиста је, ја ти одговарам". Затим Љут Прљаска дође на моје огњиште и пред Пјетром Гојанијем и другим људима рече ми: "Симонаји су ми дали за тебе бесу. Слободан си од данас кад падне мрак па за 14 дана. Ако те четрнаестог дана, пошто падне мрак убију, ја не одговарам".

Наведеним примером се објашњава како се закључује друга стипулација између дорзона и дужника крви. Ни дужник крви не тражи од дорзона изјаву о одговорности и санкцији. То би било некоректно. И. Љајић каже 20.6.1971. године:

Дорзону за бесу не треба да кажеш да он одговара ако те господар крви убије на беси. Он то зна. А ти, ако му не верујеш, немој га узимати за дорзона.

Иначе, дозвола за безбедно кретање не може се добити једном стипулацијом. Чун Ђоко саопштава 4.1.1971. године:

Пре две године молио сам Маријана Пренда из Долца да ми извади једну бесу. Господар крви га одби, па ми Маријан рече да се слободно крећем на његову реч недељу дана, јер ће он убити господара крви ако би нада мном била извршена освета. Ја му захвалих, али одбих. Знао сам да господар крви није могао да да чисту бесу, па ће је дати кад буде могао. Не би ваљало да се дорзон и господар крви побију због мене. Нисам хтео бесу на силу.

Дозвола за слободу кретања не даје се конклудентном радњом. Б. Хоџа саопштава 12.1.1966. године:

Ако дорзон тражи бесу од господара крви, а господар крви ћути и клима главом – то није беса. Беса се не даје климањем главе и шапутањем, већ поштено, јасно и гласно, да свак чује, а најмање један сведок.

Без обавештења дорзона, поверилац крвног дуга не сме да укида важност дозволе, нити да узнемирава дужника крви или да га гони. Ако би до тога дошло дорзон би га позвао на одговорност. То се види из примера који саопштава Осман Морина из Трстеника (15.10.1969) и Бериша Бајрам из Клинчине (13.10.1969):

Адам Ариф Шаља био је извадио бесу за Д. Беришу из Трстеника у трајању од четири недеље. За то време један малолетник из куће даваоца бесе, у друштву малолетника из фиса Морина, узнемири једног мушкарца из куће која је добила бесу. Овај се пожали дорзону, који позва на одговорност даваоца бесе, који се правдао да је поштовао бесу, јер је ексцес направио малолетник Морина из другог фиса без његовог одобрења. Да би истерао ствар на чистину, дорзон нареди да се фисови оба малолетника повуку у кућни притвор док се са саклетвеницима оправдају да ексцес није био срачунат на кварење бесе.

Насупрот томе, дорзон увек може укинути бесу, дужник крви је обавезан да се према повређеној страни понаша покорно:

Убица и чланови његове фамилије који имају бесу, треба да се уљудно и паметно понашају, да мушко и женско води рачуна да не учине каквў штету,

да не узнемире фамилију повређеног. Ако се рђаво понаша убица и његова фамилија, треба им ускратити бесу (КЛД, пар. 866–868). – Кад дужник крви пролази поред господара крви, треба да обори поглед и да му се склони с пута. Никада не сме одговарати, мора га стално хвалити. Ако дорзон од било кога чује да се дужник крви понаша непокорно, може му рећи да га више не држи на беси. Који човек добије бесу, не треба да дигне главу и да се прави јунак. Нека што мање излази на очи господару крви и његовој фамилији и нека не заборави да је дужан крв (саопштава Е. Госка и И. Љајић, 1.9.1970).

За време дозволе кретања, дужнику крви забрањено је коришћење самоодбране, јер је под заштитом дорзона и дужан да се пасивно односи према сваком гесту повериоца крвног дуга, макар се радило о непосредној оружаној интервенцији. Дужник не треба ни да претпоставља да би га поверилац крвног дуга могао убити на беси. Тиме би га омаловажио. Шабанај Никола саопштава 19.3.1971. године:

Ако господар крви пушком нанишани на мене док сам на беси, ја морам да сагнем главу и да не помишљам на одбрану. Треба да верујем да господар крви нишани на зеца или на птицу, а не на мене. Ако друкчије поступим, вређам господара крви, који је дао бесу. Ја морам да знам да неће да убије свезаног крвника. Док сам на беси, ја сам свезан. Својим рукама се не могу бранити од господара крви. Али свезан је и господар крви. Дорзон је једном руком свезао њега да ме не напада, а другом мене да се не браним.

Дужник крви не мора да користи дозволу за слободу кретања, али је срамота ако је не користи да пође на сахрану и саучешће код повређених (КЛД, пар. 856). Обим искоришћавања дозволе ограничена је и страхом и обзирима према повериоцу крвног дуга. Али, макар дозволу не употребљавао, притворени је дужан да редом ангажује час једног час другог човека ради добијања дозвола. Ако дужник крви не тражи дозволу, поступа мимо обичаја, сматра се да не жели компромис, да одбија покорност повериоцу и да га изазива на освету. Дужност је тражити, а храброст дати бесу (КЛД, пар. 855). Никола Шабанај саопштава 19.3.1971. године:

Крвник не сме избегавати да тражи бесу. Он не треба да стави руку на своје оружје и да каже да му беса није потребна. Ако би тако поступио, људи би му рекли да изазива господара крви на освету. Ко се повуче у кућни притвор а не тражи бесу, није ништа урадио да омекша срце и укаже част господару крви, да окупља људе да га помире.

А Ђоко Чуни објашњава да је тражење бесе потребно и повређеној породици. Он каже 1.3.1967. године:

Господар крви воли да му се тражи беса. Он не може увек да се освети крвнику. Понекад мора да чека годинама, док му прирасту деца, док му се врати син из војске или брат из затвора. Време иде полако, а крв се не заборавља. Слађа је освета после сто година од оне после три дана. Зато крвник треба да стално тражи бесу. Некад три дана, пре него што прође једна, тражи другу бесу. Тако може проживети на беси. Господара крви људи моле, хвале, омекшавају му срце. Ни њему није лако да се освети, јер би морао да повуче у кућни притвор своју фамилију и да постане сиромах.

Дозвола за слободу кретања тражи се деценијама, све до умира крви или освете. Угрожени користе час једног час другог сродника повређене куће у вађењу бесе. Када се сви сељаци изређају као дорзони, онда се ангажују по други пут. Тако ради кућа Хуљај Зуна од 5.5.1949. године. Он саопштава 14.5.1971. године:

Откада је мој брат Исуф нехотично, 1949. године, убио сина Садрије Хасана из Г. Стреоца, пуне 22 године наша фамилија живи на беси. Један дорзон нам донесе бесу од 15 дана, други четири недеље, трећи два месеца. Два дана пре истека једне, шаљемо дорзона на другу бесу. Тако вежемо једну бесу на другу, па свет и не зна да живимо на беси. Бесу на неодређено време извадио нам је Авдуљ Аслини. Она је трајала до 1965. године Тада дође дорзон и рече да је остарео, да више не може бити ни јунак ни дорзон, орочи нам бесу још за три недеље, а за касније рече да тражимо другог дорзона.

Господар крви који одбије да изда дозволу за слободу кретања сматра се слабићем, јер није у могућности да обузда своје сроднике од освете.

Дорзон бди над понашањем обеју страна. Њему је лично одговоран господар крви. Освета за време трајања дозволе је вероломство које се кажњава смрћу[243]. Отуда пословица: ко узме крв на беси, губи своју крв. Док не освети вероломно убијеног, дорзон је носио одело сашивено једном половином од белог а другом од црног сукна – саопштава Исо Ђоцај, судија из Пећи 6.6.1970. године.

За извршену санкцију над вероломником дорзон се искупљује плаћањем крвнине. О пореклу средстава за плаћање крвнине Б. Хоџа саопштава 3.10.1970. године:

Паре које дорзон плаћа на име крвнине вероломној кући обично нису његове, иако се каже да јесу. Те паре даје кућа коју је дорзон штитио. Али то се не прича, јер се не жели убијати добар глас дорзону. Треба створити изглед да је дорзон човек који се јуначки жртвује за пријатеља под заштитом. Зато нико неће рећи да је дао паре дорзону да плати крв. Не може се причати да је неко туђим парама платио дуг крви. Рекло би му се да је убио за паре. Те паре не дају се дорзону јавно на скупштини и плећнији, већ у четири ока, да нико не види. Но и кад не добије паре од куће коју је штитио, дорзон ће платити крвнину својим средствима.

Ако ни поред такве привилегије дорзон не би извршио санкцију над вероломним осветником био би издајник. За убиство издајника плаћа се пола крви. О томе Б. Хоџа каже 3.10.1970. године:

Мој покојни отац Авдуљ пре тридесет пет година мирио је кућу издајника са кућом која га је убила зато што није држао бесу. Мој отац је рекао да се кући издајника плати половина крви. Другу половину губи због издаје.

Издајнику се не дозвољава вођење спора са кућом вероломно убијеног. Б. Хоџа из Јуника каже 3.10.1970. године:

---

[243] А. Јовићевић, *op. cit.*, стр. 102.

Нисам чуо да је ко долазио у Оду у Јунику или где другде да пита шта ће да ради са дорзоном који је постао издајник. Са таквим се људима не суде. Он не може да нађе поштене људе који би га оправдали заклетвом.

Издајнику није дата могућност да се ослобађа одговорности за гоњење вероломника. То би ослабило ефикасност дорзоније и негирало строгу одговорност чувара бесе. Један преседан је могао бити од одлучног утицаја на претварање заштите у издају. А то би значило рушење ослонца целокупног обичајног права.

IV) Умир крви

Уговором о умиру крви поверилац крвног дуга трајно се одриче потраживања дуга у крви, тј. крвне освете, уз обавезу дужника да плати одређени износ крвнине. То је најзначајнији уговор у племенском друштву. Њиме се трајна крвна завада претвара у мир завађених кућа и група. За закључење уговора о умиру крви потребне су бар две претпоставке: економска мерљивост крвног дуга и етички разлози за одустанак од освете.

За мерљивост крвног дуга требало је усвојити начело: "крв за крв". То је начело талиона без кога не може да буде мерила за вредност крви. Начело талиона познато је и код других старих народа[244]. Према легенди коју наводи Ђечов, још у XV в. у Албанији је трајала полемика око прихватљивости талиона. Ђерђ Кастриот Скендер-бег заступао је гледиште да се не може изједначавати крв лепог и крв ружног човека. Лека Дукађини сматрао је да се крв једног може пребијати за крв другог човека. Своје гледиште правдао је разлогом да од лепог оца може да се роди ружан, а од ружног леп син. Гледиште Леке Дукађинија је прихваћено: "Леп се рађа од ружног, а ружан од лепог – душа за душу, а физиономију даје Бог. Мушко, ма колико да је, рачуна се добрим и нема разлике међу њима (КЛД, стр. 121, пар 886, 891). Иначе, осветницима из јаког братства није било много да убију и четворицу за једног, правдајући се да "рука није теразије".[245]

Примена начела талиона превазишла је несразмерну освету која је практикована док се примењивало начело "рука није теразије". Тиме се хтело избећи понављање освете. Субјективно ценећи вредност свог губитка, не само код убиства већ и код рањавања, осветник је могао да несразмерно убија. Последице поновљене освете су теже од обичних. Због њих се крвна завада могла ширити на читав круг племеника, а религије су забрањивале освету над недужнима,[246] ислам у свим случајевима где је изостала смртна последица.[247] Усвајањем начела "крв за крв" настала је могућност обрачунавања мањих и већих губитака, пребијање крвних дугова, изравнавања разлика плаћањем у новцу и плаћање крвнине ради искупљења од освете.

Осим тога требало је превазићи противречна етичка схватања о кукавичлуку људи који се одричу освете. По тим мерилима јунак је позван на

---

[244] Пета књига Мојсијева XIX, 21.; Друга књига Мојсијева XXI, 24–25.
[245] М. Миљанов, *Живот и обичај Арбанаса*, стр. 65.
[246] Пета књига Мојсијева, XXIV, 16; *Курхан часни*, Загреб, 1969, стр. 40, фуснота.
[247] *Ibid*, 2: 178.

освету, а крв праштa кукавица. Крвнина се сматра цркавицом коју је боље вратити него узети. Средина је склона да изложи подсмеху повериоца који је наплатио крвнину. Дегран је забележио да је жена примила крвнину за погинулог мужа кад је имала осмогодишњег сина, коме је приговаран кукавичлук. Увреде и презриве алузије подносио је до своје 52 године а затим је вероломно осветио оца.[248] Сличан пример саопштава М.К. Шаља из Пећи 8.2.1970. године:

Младића из околине Србице, који је добио коња на име крвнине за погинулог оца, исмевали су рефреном "син је оца појахао". Због тога је вероломно осветио оца, а крвнину вратио.

У народу се каже: ако је поштено да се крв оца и брата плаћа новцем, онда је боље платити туђу крв него наплатити своју. Таквом, вероватно старијем схватању, супротставља се модернији резон, према којем се праштање крви и толеранција сматрају врлином јунака. Оба схватања егзистирају вековима. Врлина освете почива на страху од напуштања заштите одбојем, а врлина мирења на страху од поновљене освете. Повређена страна сматра се увек позвана на самозаштиту и велича освету, а дужник крви сматра врлином праштање дугова у крви.

Умир пребијањем крви је вероватно старији начин измирења. Завађене групе су се мириле пребијајући "душу за душу, живот за живот, две теже ране за једну крв". У пребијању крвних дугова нема моралног прекора, јер се крви не плаћају новцем, већ отписују осветом. Таквих колективних умира било је у брдима с. Албаније и Црне Горе још у XIX и XX веку. Демуш Цури из Г. Стреоца саопштава (20.7.1970. године) да је присуствовао пребијању дугова крви и гледао како се у један џак стављају каменице којима се броје крви једног братства а у други другог, или како се на оградама моста, као на рабошу, бележе дугови и потраживања завађених страна. Слично мирење десетина и стотина убистава и рана било је и у Црној Гори.[249]

Тежи је, сигурно и познији, уговор о умиру крви уз накнаду. До њега се доспева дугим наговарањима, принудама и застрашивањем. Тако да ни часна реч, ни високо плаћена крвнина нису јемство да ће се умир поштовати. Поверилац крвног дуга може да се предомисли и да се освети. Такав пример саопштава Исени Бериша 27.3.1971. године:

Мој рођак Бериша Х.С. из Рухота уби свога суседа Мурића С.Л. Мировно веће их измири. Би речено да се крвнина плати сину убијеног кад дорасте до пунолетства. Пошто малолетник дорасте да може руковати оружјем, тајно се договори са својим стричевима и изврши освету. После тога пребили су крв за крв.

И Шабан Мета из Пепића саопштава 12.6.1970. године:

Пошто је Мурић Ј. био осуђен за убиство Демаја Б. из Шкреља и Мурић К. из Кошутана (списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 101/60) мировно веће помири завађене. Повређени одбише да приме крвнину. У јуну 1968. Демај

---

248 A. Degrand, *op. cit.*, стр. 158.

249 Томица Никчевић – Бранко Павићевић, *Црногорске исправе од XVI–XIX века*, Цетиње, 1964, стр. 162–163.

Т. освети једну крв (спис Окружног суда у Пећи, КМ. бр. 34/68), а што се тиче друге, би разглашено да нико не сме убити Мурића Ј. јер је резервисан да се над њим изврши освета за другог погинулог.

Ни дужник крви не може увек да одржи обавезу и плати крвнину у одређеном року и облику. То дозвољава противној страни да се врати на пут освете.

Уговор о умиру крви обезбеђује се пактом о заштити. За обавезе странака одговарају дорзони. То су дорзони за крв и дорзони за крвнину.

1. Дорзон за крв

Дорзон за крв (*dorzon per gjak*) одговара за трајност обавезе повериоца крвног дуга да ће се уздржати од освете над дужником крви. Због дуге и још честе употребе, то је добро очувани облик дорзоније.

Дорзонија за крв је најзначајнија, најтежа и строго формална обавеза, јер је такав и уговор о умиру крви у племенском друштву. Уговором о умиру крви завађене стране се одричу физичких средстава заштите нападом и одбојем и прелазе на правна средства заштите. Освета се превазилази правом, а композиција компензацијом. У закључењу уговора учествују не само повериилац крвног дуга, дужник и дорзон, већ бројно мировно тело – плећнија састављена од многих фисова. Приватни оружани сукоб разрешава се у складу са јавним интересом. Никола Шабанај саопштава 20.2.1971. године:

> Пошто господар крви измрцвари дужника крви кућним притвором, дужник поручује повериоцу крвног дуга: "Пошто нећеш да се миримо, морамо ратовати. Убио сам ја тебе, убићеш ти мене, па ја твог сина, а ти мога, па ја твог деветог унука, а ти мога. На крају ћемо се ипак помирити. Зато бирај од дванаест албанских фисова 12 људи, а ја ћу изабрати 12, или ти изабери свих 24, па како они кажу нека буде."

Тако мировно тело врши принудно спрезање воља завађених страна и претвара их у трајну нагодбу. Дорзонија за крв је свесни чин којим се пред страхом од освете везују нагонске силе завађених и усмеравају ка праву. Она је најтежи акт не само због одговорности, коју, без сопственог материјалног интереса, преузима незаинтересовани човек, спреман да постане убица и да буде убијен због бесе, већ и зато што се том заштитом конституише правна одговорност, која се преноси и на наследнике, за "хиљаду година" унапред, до заборава.

Пакт о заштити се конституише пред мировним телом. Прво, господар крви даје јавну изјаву о праштању дуга у крви, обраћајући се мировном телу: "Вама поклањам ову ствар, а ви радите што хоћете". Тиме своју част или срамоту због одрицања од освете и заштиту својих интереса преноси на мировно тело, не одричући се права на обештећење. Услови под којима се даје та изјава су такви да се не зна је ли она дата из уверења или је изнуђена. Осим тога још се не зна да ли је крвносродничка група повериоца крвног дуга сагласна с изјавом или ће се осветити. Мировно тело утаначи уговор, али нема средстава да заштити дужника крви. Зато, оно не може на своју одговорност да даде слободу дужнику крви. Обавеза о праштању крвног дуга треба да буде

поуздана да се не би омаловажили част и моћ мировног тела. Заштита се поверава дорзону као чувару бесе.

Процедуру везивања бесе започиње дужник крви који пред мировним скупом тражи дорзона: "Хоћу да ми се да за дорзона за крв добри и поштени јунак од јунака, Н.Н." При избору дорзона руководи се начелом да он буде "кућа од барута" из незаинтересованог братства или утицајнији сродник повређеног, који ће деловати превентивно и обуздавати своје сроднике од освете. Мировно тело налаже повериоцу крвног дуга да да траженог дорзона. Ако га не може довести, претпоставља се да је изјава о праштању дуга у крви несигурна и смишљена на изигравање умира подмуклом осветом. О томе Е. Госка каже 25.6.1969. године:

> Кад господар крви каже да не може да доведе дорзона ког тражи његов крвник, овај може да тражи другог дорзона од поверења. Ако господар крви не може довести ни једног човека коме верује дужник, беса се не може свезати. Јер, ако господару крви не верује човек који се тражи за дорзона, како му може веровати дужник крви који се боји освете.

Дорзона за крв може предложити и поверилац крвног дуга, са чијим се предлогом треба да сагласи и дужник крви. Камбер Хадарђонај из Вокше саопштава 23.5.1970. године:

> Пре десетак година, Таћ Рец Делија из Преколуке уби свог рођака Таћија Х. и рани Таћија Ђ. Дервиша. Тако постаде дужник једне и по крви. Убицу осуди државни суд, али је његовој фамилији претила освета. Фаик Дино из Дечана и Исо Мађарај из Истинића окупише скупштину повређеног фиса Таћи, која одлучи да их помири, а да крвник плати 500.000 ст. дин. за крв убијеног, а 300.000 ст. динара за пола крви рањенога. Осим тога обевезао је крвника да се исели из свога братства и села у Ђаковицу, како се не би стално сусретао са фамилијом убијеног. Пошто је господар крви пристао на одлуку скупштине, Фаик Дино и Исо Мађарај упиташе господара крви: кога даје за дорзона за крв. Он им одговори да предлаже за дорзона известиоца, свог плећнара и Сандрија Арифа из Преколуке, свог рођака. Са тиме се сагласио и дужник крви.

Ако тражени дорзон оправдано изостане, бира се други. Дорзон који не познаје повериоца крвног дуга може захтевати помоћног дорзона. Поверилац крвног дуга први пита дорзона хоће ли се ангажовати за дату обавезу, зато што противна страна верује само њему. То је прикладније него кад би се дорзон наметао повериоцу крвног дуга. Пошто поверилац ангажује дорзона за дату обавезу, долази до почетног преимућства дорзона. Поверилац се више не може изговарати да му је обавеза наметнута или одговорност изнуђена. То почетно преимућство дорзон појачава упозорењем господару крви и његовим сродницима на озбиљност чина, строгост дорзоније, тежину санкције за случај вероломства ("Знаш ли шта је дорзон? Дорзон мора да држи реч. Могао бих да поклоним своју крв, али се туђа не може поклонити. Више волим свој образ него живот. Образ се не може купити за паре. Дорзон мора да убије или да изгуби образ ако се сломи беса. Ако мислиш да чиниш шта друго од онога што данас кажеш, реци, да не улазим у овај посао. Немој да ме узмеш на врат. Ако се касније предомислиш и убијеш га, мене ћеш посећи и морам те убити.") То

значи да дорзон одбија да се ангажује без претходног јасног упозорења на санкцију за случај вероломства. Упозоравајући на значај дорзоније, он подвлачи да изјава о одговорности и заштити мора да се безусловно испуни. Господар крви мора да буде начисто да се не ради о празном обећању, већ о строгој обавези.

Затим дорзон наглашава своју одговорност и инфамију која га принуђава да чува бесу. Он нема право да диспонира туђим као што би могао својим интересом, јер се ангажује без каузе. Даље потенцира последице вероломства. Душтво му указује част да бесплатно чува бесу, али неодговорно понашање имало би за последицу друштвени прогон дорзона који више воли свој живот него туђи. Одговорна обавеза о одрицању од освете не може се преиначити ни опозвати јер се ради о животу или смрти. Од поштене и савесне изјаве господара крви зависи хоће ли дорзон бити принуђен да интервенише као извршилац санкције за вероломство или бити гоњен као невера. Недужан би могао да западне у крвне дугове, па упозорава повериоца крвног дуга да га не доведе у положај у коме би се морао жртвовати и убити. Најзад, дорзон директно саопштава санкцију за случај вероломства. Вероломством би дорзон био без кривице "посечен". Пред страхом од срамотне погибије због издаје, морао би да убије повериоца крвног дуга.

Поверилац крвног дуга саопштава свој одговор тако што каже: "Дао сам реч пред људима и назад је не повлачим. Што се пљује не може се лизати. Рекао сам и поклонио крв. Ни за хиљаду година неће бити другачије од овога што сам данас рекао. Буди без бриге. Нећу те посећи нити ћу ти узети образ. Ако га убијем, мени је црн образ, а ти ме мораш убити. Слободно уђи за мене у ову ствар као дорзон. Беса". – Та изјава је садржајна. Господар крви саопштава да му је познато да се ради о постојаној и одговорној обавези која се не може опозвати и да се више не може правдати етичким разлозима и условима под којима је изјава дата. Дозвољава да је поступио нечасно када се одрекао освете, али зна да је одрицање неопозиво. Потврђује да нема менталне резервације и да је изјавом обавезао потомство "за хиљаду година". Затим бодри дорзона да се слободно ангажује, јер га неће довести у ситуацију да буде осрамоћен и гоњен као издајник. Коначно, даје му најзначајније овлашћење: да изврши санкцију за случај вероломства. Тиме је закључен споразум између повериоца крвног дуга и дорзона, у коме је поверилац заложио своју личност за обавезу.

Друга стипулација закључује се између дорзона и ослобођеног дужника крви. Пошто му је поверилац крвног дуга заложио своју личност, дорзон даје кратку изјаву пред мировним телом: "У овој ствари ја сам дорзон за крв. Ја одговарам својом главом и својим образом да ће бити онако како је господар крви данас пред људима рекао."

Ево неколико примера закључивања пакта о заштити од освете. Камбер Хадерфонај саопштава 23.5.1970. године:

> Пре пристанка да се ангажујем као дорзон, водио сам разговор са мушкарцима повређене куће и њиховим рођацима. Упозорио сам их: "Ви ме нудите као дорзона за крв. Знате ли шта је дорзон? Упамтите да ако

намеравате да ме узмете на врат и учините што друго од онога што сте данас рекли, ја сам одговоран. Ако будете убили једног од мојих синова, могу вам поклонити крв, али као дорзон туђу крв не могу поклонити. Образ није обојак. Ако убијете кога од мушкараца из куће Реџа Делије, морам вас убити." Пошто су сви рођаци повређених то чули и обећали да ће одржати реч, господар повређене куће Тањија Ђ. Бериша рекао је: "Што се пљује не може се лизати. Реч коју смо дали пред људима не можемо да погазимо. Рекли смо и поклонили смо крв. Уђи као дорзон, без бриге, за хиљаду година неће бити друкчије од оног што смо данас рекли. То је беса." Затим сам изашао пред људе и рекао да сам дорзон за крв.

Ељшан Хаџија из Озрима саопштава 4.7.1970. године:

Мој стриц Тахир, као качак, уби Кастратија Цака Мехмета из Бањице. За време рата 1941–1945. мирила нас је мировна комисија. Она нареди да платимо 126 албанских наполеона крвнине. Затражих дорзона за крв Авдија Смајла Гаша из Орног Брда. Он није хтео да одбије иако је могао, већ је пошао у махалу Кастрати у Бањици, где је разговарао са рођацима покојног Цака и рекао им: "Пазите добро шта се данас каже. Ово је дорзонија за крв. Ако хоћете да сломите реч и учините што друго, реците сад. Сутра би било доцкан. Ако уђем у овај посао а сутра убијете из освете, главом ћете платити крв убијеног и мој образ." Кастрати му рекоше да као дорзон мора да убије онога ко сломи бесу. Затим је дорзон изашао пред мировну комисију и саопштио: "Ја сам дорзон за крв у овом послу. Ја одговарам за реч Реџа Исена Кастрата, који је опростио крв Цаки Мехмета."

Исти известилац саопштава да је тако поступио и дорзон за крв Бљакај Рам Цамон из Врела кад је примио одговорност за обавезу братства Бицај да се неће осветити према Ељшанима због погибије Бицаја Зенуна Салије. И код католика је исти обичај као код Албанаца муслимана. Ну Соколь Кабаши из Глођана саопштава 27.5.1970. године да је Гојан Бон Цено као дорзон за крв био окупио све братственике и саопштио им да он одговара за случај освете и да ће убити сваког ко би покушао да изврши вероломну освету над фамилијом Зефа Бона из Дуге Њиве, па је нагласио да ће и његова четири сина: Прен, Ну̀о, Соколь и Микељ бити дорзони за крв ако он умре. Према саопштењу известилаца, на исти начин се ангажује и дорзон код умира крви приликом рањавања.

Изјаве о одговорности повериоца крвног дуга дорзону а овога дужнику треба да буду непосредне. Изузетно, сродници одсутног господара куће, синови и браћа из исте куће могу дати изјаву о заштити и одговорности. То се види из примера који саопштава Алија Османај из Стародворана:

То је било 1960. године. Кабаш Рамо рани Тањија Етемаја Беку. Повређени није хтео да пријављује случај властима, јер је желео освету. Посредници измире завађене и затражише дорзоне. Тањи изабраше, а Кабаши им дадоше Гашија Османа Уку из Стародворана за дорзона за крв. Пошто је Ука био одсутан, упиташе његовог присутног сина Алију: "Пристајеш ли да твој отац буде дорзон у овој ствари?" Алија се посаветова са својом браћом па рече: "Бићемо дорзони, али ако нас преваре и сваде се са Беком или не учине онако како су људи рекли, имаће посла са нама."

Затим саопшти посредницима: "Кућа мог оца Гашија Османа Уке је дорзон за Кабаша Идриза Рама."

М.К. Јовановић сматра да се у случају мирења може ангажовати и одсутни дорзон, "*dorzon perkundraj*",[250] али такав пример нисам нашао.

Закључивање дорзоније за крв може бити са мање формалности при мирењу сељака из истог места, на скупштини села, нарочито ако се ради о лаким повредама и обичним ранама. Обе стране присуствују скупштини, па било ко од присутних може именовати дорзона, без строге форме стипулирања између повериоца и дорзона, с једне, и дорзона и дужника, с друге стране. То се види из примера који саопштава Мехмет Краснићи из Г. Барана 9.12.1970. године:

Крајем 1970. године дође до туче Мурића Ука Дема и Шаља Шабана Мурта у Кошутанима, када би повређен Муратов братанац Муса. Убрзо се у кући повређеног окупи скупштина братства завађених. "Тебе Тахира Цољија и тебе Рама Цена тражим за дорзона за реч Шаља Шабана Мурте". Плећнари их упиташе да ли пристају. Именовани, не питајући присутне, изјавише да пристају да буду дорзони. Затим Шаља Шабан Мурат затражи да Мурић Рам Суљо, Мурић Шабан Алија и Мурић Рам Камбер из истог села уђу као дорзони за обавезу Мурић Ук Дема. И ови су пристали, не питајући никога.

Ако само једна страна потражује дуг у крви, онда само њу треба обуздавати од освете, па она даје дорзона за крв. Код пребијања крви, свака страна даје противној дорзона за крв. То показује пример који саопштава Куклеци 15.10. 1970. године:

У Истинићу је постојала крвна завада између братстава Тишукај и Хакљај. Уследила је освета, која се могла поновити. Мировно веће ССРН приступи умиру. Прво су тражени дорзони. На захтев Хакљаја Тишукаји дадоше за дорзона свог даљег рођака Мифтара Пајазитаја, а на захтев Тишукаја Хакљаји додоше дорзона Хазира и Хамзу Хакљаја, своје рођаке из Истинића. После више од годину дана нагађања, дође до умира да се пребије "крв за крв". Дорзони рекоше да се завађени неће свадити за хиљаду година, а известилац каже да ће као председник мировног већа донети и писмено решење којим ће поменути дорзоне.

Дорзон за крв треба да је јак. Још Геземан је уочио да тај појам значи бројну јачину, тј. број пушака које ће у случају потребе пружити заштиту, али истовремено и морални углед братства који одговара личном угледу појединих истакнутих братственика.[251] То треба да буде неподмитљив, лично поштен и одважан "сој и род". О етичким квалитетима дорзона за крв саопштавају известиоци:

За дорзона за крв бира се: ко не лаже, ко се не да подмитити, ко је јак, ко је поштен и држи бесу, ко је спреман да опере образ чак и гроба у коме лежи његов предак (саопштење Ајдарај Азем Шабана 24.9.1971. године). –

---

[250] М.К. Јовановић, *О Арнаутима – крвна освета и беса*, "Полиција", Београд, бр. 1 и 2, 1920, стр. 14. и 15.

[251] Gezeman, *op. cit.*, стр. 55.

Дорзон за крв треба да буде: сој и род, да није понизио своје племе којим поступком, да није погазио бесу, да није никога посекао на беси, да нико из његове куће за шест пасова уназад није учинио ништа што квари бесу, да није дужан крв, да је спреман да се жртвује за оног кога је узео на бесу, да му је одобрило братство да буде дорзон, да пружа поуздање да ће и његови потомци бити спремни да се жртвују за бесу (саопштење Рустема Кастратија и Ћазима Берише од 19.6.1970. године).

Према саопштењу Берише Исена од 17.3.1971. године, Црногорац може бити дорзон за крв Албанца и обратно, јер су Црногорци и Албанци сличии пошто живе племенским животом. И Србин који има племе може да буде дорзон за крв. Ром не може да буде Албанцу дорзон за крв, зато што није јак, нема племена, па му треба заштита дорзонијом. Исти известилац каже даље да поп и хоџа не могу бити дорзони. Они једнако припадају свима. Они не ратују него моле бога и уче људе да живе у миру, не могу да убијају нити да буду дорзони за крв. Иначе, свештенство је под заштитом парохије. Свештеник не подлеже крвној освети. Ако неко убије свештеника, убицу ће осветити парохије и чланови породице убијеног. Ако парохија освети свештеника, чланови његове породице немају право на освету. Ако парох убије, не подлеже освети, већ за његов злочин одговара његова фамилија (КЛД, пар 10). Б. Хоџа из Јуника каже 19.10.1970. године да ни обичајни судија не треба да буде дорзон у предмету који пресуђује. Он суди а не ратује. Али, ако се друкчије не може, нико му не брани да се ангажује као дорзон.

Дорзонија за крв може бити лоше постављена и беса рђаво везана. То се дешава кад дорзони буду постављени тако да одговарају само за обавезу дужника крви, а не за обавезу повериоца крвног дуга. До лошег везивања бесе долази у случајевима кад обичајни суд погрешно утврди да је недужна страна изазивач свађе, па наметне обавезу оној страни од које не прети опасност да ће се свадити. То показује следећи пример:

Пошто су Муљаји из Ложана изударали Осаје из Дечана, плећнари су их помирили. Али дорзони су били постављени наопако. Уместо да поставе дорзона да се Осаји неће осветити за претрпљену повреду и увреду, постављени су дорзони да Муљаји неће узнемиравати Осаје. После такве дорзоније један од Осојана на пијаци у Пећи освети се над Абдулахом Муљајем. Тада дође до новог умира, али без дорзона који би обуздавао Муљаје да ће се уздржати од освете над Осајима. Непун месец дана касније, између Муљаја и Осаја дође до крвопролића у коме је погинуло и рањено неколико људи.[252]

Дорзон за крв дужан је да спречи сваки покушај кршења обавезе о опроштају крвног дуга и позван да отклања све што би могло да изазове ново крвопролиће између фамилије убице и убијеног, да саветује и ставља пријатељске примедбе и упозорења, да стеже и прети употребом силе (КЛД, пар. 975–976). Под принудом дорзона, поверилац крвног дуга мора да се задовољи нагодбом постигнутом пред мировним телом и против ње се не може

[252] Из исказа Осмај Даута од 16.5.1969. године и Мулалић Авдулаха од 19.5.1970. године и списи Окружног суда у Пећи, К.бр. 64/69.

жалити нити од обавезе одустати. Пример саопштава Музли Барјактари из Врановца 20.7.1968. године:

Када је пре тридестак година Хаџи барјактар Краснићи из Врановца мирио Даут Хасана и Садрија Фета, затражи дорзоне. Садри Фета за дорзона да рођака Ибер Дина, а Даут Хасан свог рођака Фазлија Раму из Врановца. Даут Хасан био је обавезан да плати Садрија Фети пола крви у износу од 1.500 динара, што је одговарало вредности 25 добрих оваца. Повређеном би мало па покуша да се пишмани. Устаде дорзон и по три пута га запита: "Јесам ли ја твој дорзон?" Пошто му повређени одговори потврдно, дорзон настави: "Кад велиш да сам дорзон, своју реч нећу погазити за стотину година. Ја те нисам молио, већ си ме ти тражио за дорзона. Рекао си да пристајеш на оно што људи кажу. Ако погазиш реч, посекао си мене, а ја више волим образ него живот. И образ мог гроба има ко да опере". Повређени се морао покорити дорзону.

Заштита уговора о умиру крви не може се надоместити другим церемонијама и радњама при умиру. Једна од таквих радњи је фиктивна предаја везаног крвника повериоцу крвног дуга, што подсећа на *deditio* у римском праву. Ту спада и обичај да се цела фамилија убице преда повериоцу крвног дуга. Како се на то у народу гледа саопштавају Ука Гаши и М.К. Шаља 16.1.1971. године:

Кад неко неће никако да се мири, дужник га може натерати тако што ће са целом својом породицом доћи у кућу господара крви и рећи: "Одсад смо у твојим рукама." Тада је цела фамилија крвника у "руци" господара крви, који је дужан да је брани. Таква мирења осуђује фис дужника крви. Фис не дозвољава да неко себе с целом фамилијом предаје господару крви, јер сматра да је боље да фис изгуби једног мушкарца него целу фамилију. Али, како су завађени из истог фиса у истом селу, онда фис не губи ништа таквим умиром, јер изостаје освета. – Довођење крвника са свезаним рукама у кућу господара крви није сигурно. Господар крви може га развезати и ослободити, али га може и убити, каквих је случајева било у околини Дечана, а, према Јелићу, и у Дукађину.[253]

Друга радња церемонијала при умиру јесте "крвни хлеб". То је заједничка гозба измирених братстава после умира. Пре постављања дорзона софра се не поставља (КЛД, пар. 972). – Положај дорзона за крв ублажава се женидбеним везама, побратимством и кумством између измирених кућа. Побратимство је вештачко ороћавање несродника узајамним пијењем крви. Оно је чешће код умира поводом тучњава и рањавања него код убистава. Њиме се хоће постићи солидарност измирених. Без претходног упозорења да прекине, побратим неће убити побратима ни ако га нађе у недозвољеном односу са женом. Између побратима постоји солидарност у одбрани као међу браћом. Тако, на пример, З.Ш. је 1968. године извршио освету за рачун Б.М., свога побратима. Овај последњи је признао пред судом деликт као свој и био осуђен као извршилац.[254] Слично је и с кумством. Камбер Хадерђонај саопштава 25.3.1970. године: када се помирени вежу кумством, дорзони им више нису

[253] Јелић, *op. cit.*, стр. 104.
[254] Спис Окружног суда у Пећи, К. бр. 17/69.

потребни, већ су дужни да један другога помажу и освете. У априлу 1970. године био је такав случај. Пошто је И.Ђ. згазио дете О.К. у Дечанима међу њима је дошло до умира, а затим до кумства. Лепше је кад поверилац крвног дуга позове убицу за кума, него кад дужник њега зове, јер се сматра да је дужник био на муци. Али кумство долази после дорзоније. То се види из саопштења Реџеп Берише из Орашја 22.5.1970. године:

> Пошто Берише из Орашја 1964. године западоше у дуг од две крви према Кинцију Мехмету и Кукањију Ахмету из Меје код Ђаковице (спис Окружног суда у Пећи, К.бр. 60/65) и пошто Кинђи Кадрија освети брата Мехмета, дође до умира крви. Берише су обавезани да плате једну крв од 500.000 старих динара за убијеног Кукања Авдула и пола крви од 200.000 ст. динара за побачени плод при нападу уплашене жене из куће Кинђи. Обичајни суд постави дорзоне, а затим се завађене три куће окумише.

При умиру крви кумство је практиковано и код Црногораца и у Комунитади Топољској.[255]

Дорзон за крв одговара само да неће бити освете за оно убиство око којега су странке помирене. Ако се измирени заваде око какве друге ствари, он не одговара. Зато има случајева да неки повериоци крвног дуга подметну други разлог за свађу и убиство којим у ствари врше освету. Е. Госка каже 24.4.1968. године: да ако дорзон мисли да су се завадили због другог и ако се то зна, нема право да се у то меша, јер није сломљена она беса за чије је чување одговоран.

Код дорзоније за крв најбоље се уочава деликт вероломства који настаје у случају кршења обавезе о опроштају конкретног крвног дуга. Није вероломство кад се помирене куће или братства заваде каквим другим поводом. Ако би, на пример, после умира, ради освете, један Гаши убио неког Шаљу учинио би вероломство. Али ако би га убио ради тога што је преверио кћер коју му је обећао – не би прекршио обавезу за умир крви ни учинио деликт вероломства.

Оштрина санкције за вероломство зависи како од снаге дорзона тако и од тежине последице. Имер Љајић саопштава 10.2.1972. године:

> Јак дорзон ће опрати образ и за најмању ствар. Што боље "осветли образ", то се даље преносе глас о његовом поштењу и јунаштву. Он никоме неће да дозволи да се дотакне његове части. Кад једном изгуби образ, више га не може купити.

Пред страхом од дорзона, вероломник се мора повући у кућни притвор или бежати из своје средине како би био недостижан дорзону. Не може се користити бесом. Дорзон за крв гони да убије вероломника. Али у извршењу санкције довољно је да вероломник буде рањен, јер "рука није теразија", па се сматра да је рањени остао жив захваљујући случају или натприродној сили. Е. Госка каже 19.7.1966. године да ко не погине од дорзона из пушке, има да захвали судбини, а кад умре од невелике ране, опет је то била судбина. Дорзон не може ратовати против судбине. Он није дужан да гони вероломника кога је

---

255 Др Ђорђе М. Миловић, *Прилог проучавању кривичних судова добрих људи у Комунитади Топољској (Млетачки период)*, Цетиње, 1959, стр. 33–68; Никчевић Т. – Павићевић Б., *op. cit.*, стр. 31–303.

у покушају убиства само ранио. Уплитање судбине можда је последица утицаја религија да ублаже сакралне санкције.

У случају сумње на вероломство, дорзон је позван да тражи да му се осумњичени јавно правда заклетвом са саклетвеницима. Ако би одбио да се правда, дорзон му шаље поруку: "Пошто нећеш да се опереш пред људима, узео си ми образ и дугујеш ми крв, (саопштења Б. Хоџе од 12.1.1966. године и Е. Госке од 14.1.1966. године). Тада осумњичени мора у кућни притвор пред страхом од убиства, док се не оправда саклетвеницима.

Оштрина санкције одговара и тежини борбе против освете. Без оштрих санкција не би могао да се обузда поверилац крвног дуга. Е. Госка каже 24.4.1968. године да без страха од крви нема одустанка од освете.

У страху живи и дорзон који толерише некажњено вршење вероломства. Сматра се да је као саизвршилац помогао вероломнику да учини нечасно дело (КЛД, пар 766.) и олакша освету. Комплот између вероломника и издајника не треба доказивати. Он се претпоставља. Ако дорзон за крв не буде ништа учинио да опере свој образ, онда ће, према саопштењу Б. Хоџе, Е. Госке, М.К. Шаље и И. Љајића, братство вероломно убијеног причекати извесно време, обично годину дана (колико је трајао период жалости за убијеним), да види став дорзона. Буде ли дорзон за то време индиферентан, изневерена крвносродничка група гониће га као издајника.

Вероломно повређени не гони вероломника који је извршио освету, јер сматра да је он само "узео своју крв". Друштво принуђава дорзона да изврши санкцију или га гони строже него што би дорзон требало да гони вероломника. За издају услед које је дошло до крви пада се у дуг крви, а издајник мора да плати и 500 гроша селу (КЛД, пар. 767) и да са потомством трпи инфамију.

Ево неких примера ангажовања дорзона за крв у извршењу санкције над вероломним осветником. Први пример саопштва Брицор Реџ Суља 2.7.1970. године:

Краснићки барјактар из Врановца, између 1941. године и 1944. године, обавеза Шаља Јашара Алију из Рашића да плати пола крви повређеном Цану Брахиму из фиса Бериша у Раушићу, који даде своја два рођака Ђоцаја Беку Реџу и Брицора Садрију Салију као дорзоне за крв и узе 43 албанска наполеона на име крвнине. После умира господар крви сломи бесу и освети се над крвниковим братом Шаља Смајлом Алијом. Ђоцај Бек Реџо, као дорзон за крв, покуша да убије известиоца Брицор Реџа Суља, блиског рођака вероломног Јашара, који није имао ближих мушких сродника, над којим би се извршила освета. Поново дође до умира крви, па се преби крв погинулог Шаља Смајла Алије за рану Брицора Цана Брахима, који је био само повређен и за пола крви што је дорзон дуговао Брицору Реџу Суљи.

Други пример саопштава Шабан Мета 12.6.1970. године:

У Ругови сви знају да је кућа Жуја Идриза (фис Келменди) била дорзон за крв неког Бобаја из Љубенића, који погибе од некога из Бунџова. Бобаји узеше крвнину. Мислило се да је умир чврст. Али Бобаји се не уздржаше, већ се на беси осветише. Кућа дорзона Жуја Идриза опра образ и уби вероломника. За ту крв дорзон није ништа платио, јер су Бобаји већ били добили крвнину кад су се мирили први пут с онима из Бунџова, па су ту

крвнину задржали као накнаду за крв коју им је био дужан дорзон. То је било пре око четрдесет година.

Веома компликован пример саопштава Кабаш Ну Сокољ из Глођана 27.5.1970. године:

Уочи рата 1941. године Зеђ Камбер (фис Таћи) испребија Зефа Цуба (фис Бериша), братанца Барлеца Ђона – сви из Глођана. Помирише се. Повређена кућа даде два дорзона – свог рођака Адама Садика и ујака Сокољ Ну Кабашија. Затим се помирени поново завадише око вода. Повређени је оптуживао Зеђа Камбера да му је одузео воду за натапање. Зеђ Камбер се оправдао да је оптужба намештена да се изигра умир. То повероваше дорзони. Повређени Зеф Цуб са својим братанцом Берлецом Ђоном беше вероломно претукао Зеђа Камбера. Дорзони поручише вероломницима да од њих траже једну крв. Вероломници су покушли да се правдају да то није било из освете, већ због воде и понудише да се оправдају. Дорзон Сокољ Ну Кабаши пристаде да му се вероломници оправдају са 24 саклетвеника да Зеђа Камбера нису претукли из освете, већ ради воде. Али дорзон Адем Садику није веровао својим рођацима, није признао њихову заклетву, већ посла синове (Суљ Адема и Хиса Адема) да заједно с повређеним Зеђом Камбером измлате вероломника Барлеца Ђона, за време док се овај возио на колима са Цубом Коцијем и у друштву дорзона Сокољ Ну Кабаши пред којима су се правдали. Цуба Коци и Сокољ Ну Кабаши сматрали су се одговорним за судбину Барлеца Ђона, па као пратиоци узеше га у заштиту. Момци дорзона нису поштовали ту интервенцију зато што вероломник нема право на заштиту, па су га истукли. Али Сокољ Ну Кабаши био је другачијег уверења, па позва своје синове (Прена, Ну а, Паљуша и Микеља) и нареди им да дају одбој. Њих четворица моткама премлате Зеђа Камбера и Хиса Адема. После тог наста тежак спор. Повређени Берлеца Ђон тражио је пола крви од дорзона Адема Садика. Цуб Коци тражио је од истог лица пола крви за сломљену руку. Зеђ Камбер и Зеф Адем тражили су по пола крви од Сокоља Ну а чији су их синови повредили. Завада између њихових кућа трајала је до 1943. године. Тад су их помирила 24 плећнара из дванаест албанских фисова, одлуком: "Рана за тучу, колац за пушку, све се пребија једно за друго, јер је све било ради образа". Свака кућа дала је противној по једног дорзона.

И поред строгости дорзоније, "части и образа" дорзона, ваља напоменути да указивање заштите дужнику крви који је од слабог братства, усамљен и нејак, може да изостане, ако фис не показује интересовање да гони толерантног дорзона као издајника. То се види из примера који сопштава Е. Госка 14.5.1968. године:

Абдулах Седеф из фиса Шаља живео је у Пећи одвојен од својих рођака у Истинићу. Братства није имао, а фис се за њега није интересовао, па су га људи сматрали да је без фиса. Био је убио више људи из фиса Гаши у Орном Брду. Дође до умира. Чак му је био дат и дорзон за крв. Али Барли Јусуф, син једног од убијених Гашија, извршн вероломну освету над Абдулахом. Дорзон га није осветио јер Абдулах није имао никог од ког би

се дорзон бојао, а фис се није интересовао за његову погибију. То је било пре 1912. године.

У таквом механизму заштите личности треба утврдити обрачун крви између вероломно убијеног, издајника и вероломног убице. Према саопштењу Е. Госке, Б. Хоџе, И. Љајића и Суља Краснићи, тај обрачун врши се овако:

Кад вероломник убије заштићеног који се за свој крвни дуг још није био искупио плаћањем крвнине – пребија се крв повериоца крвног дуга за крв дужника крви, дорзон је дужан да накнадно изврши санкцију, убиство над вероломним убицом и плати крвнину његовој кући.

Кад се поверилац крвног дуга вероломно освети над дужником крви који се искупио плаћањем крвнине, дорзон који убије вероломника не плаћа крвнину његовој кући, већ она задржава ону крвнину коју је била добила уговором о умиру.

Ако неко убије заштићеног човека који оспорава крвни дуг, дорзон је дужан да га освети, после чега се пребија крв убијеног вероломника за крв човека погинулог под заштитом.

Кући убијеног издајника плаћа се пола крви, а друга половина отписује се за издају (саучесништво).

Из тог није тешко уочити да је смртна казна за вероломство била претња којом се хтела сузбити освета, да је племенско друштво преображавало крвну освету у санкцију за вероломство.

2. Дорзон за крвнину

Дорзон за крв може да пружи трајну заштиту од освете и да одговара само ако дужник крви испуни своју обавезу, тј. ако о року извршн сва давања и чинидбе из уговора о умиру крви, првенствено ако плати крвнину. Дорзон за крв треба да преда крвнину повериоцу крвног дуга. Али он није дужан да је плаћа из својих средстава, већ да је добије од дужника. Ако дужник крви не плати крвнину, раскида се уговор о умиру, а поверилац крвног дуга постаје слободан од обавезе да се неће осветити. Основна и прва дужност дужника крви је да се искупи плаћањем крвнине. Плати па се не бој (*paguej e mos druej*) – гласи албанска правна изрека.

Дорзон за крвнину (*dorzon i te hollavet të gjakut*) одговара да ће дужник платити крвнину на строго одређени начин и у строго утврђеном облику и року. Ђечов пише да дорзона за крвнину бира кућа повериоца крвног дуга (КЛД, пар. 977). Према саопштењу извештилаца, то не мора да буде увек тако, јер га може изабрати и дорзон за крв, предложити мировно тело или кућа дужника крви. Дорзон за крвнину је потребан дужнику крви, који се искупљује, више него повериоцу крвног дуга, који се одриче освете. Дужник крви страхује од раскида уговора о умиру и од своје погибије. Али, он не може лично да преда крвнину у руке повериоцу крвног дуга (КЛД, пар 981). Тиме би га могао изазвати и понизити. Крвнина се мора платити посредством дорзона у строгој форми извршења престација.

Крвнина се може састојати од различитих ствари. Ђечов сматра да се она може платити било којом ствари по начелу "дај шта даш" (алб. *gia cdo gja*) –

суседу као накнада за крвнину. Али пренос земље је ограничен пречим правима рођака. Зато давање земље наиме крвнине може представљати узрок за нове свађе. Известилац Шатри Хазир из Томанца (15.8.1971) прекорева плећнара што га је обавезао да крвнину плати земљиштем: "Кад би се тако добијала земља, многи би заподевали свађе, па за своју кост узимали туђу њиву." Обично је крвнина плаћана "старим парама" тј. у злату. За време турско једна крв се процењивала на 12 кеса или 48 златних лира. У с. Албанији крвнина је била 6 кеса (КЛД, стр. 89), а у Црној Гори 50 талира.[256] Према саопштењу Хаџи Ељшана од 1.8.1970. године крвнина се мора платити предметима утврђеним на умиру. Ни дужник крви ни поверилац крвног дуга не могу тражити плаћање ван уговорног облика. Ако је уговорено, крвнина се мора платити у злату. Дужник не може плаћати крвнину по начелу "дај шта даш". Не сме доћи до спора око садржаја престације дужника крви. Спор око крвнине разорио би умир и вратио повериоца крвног дуга на пут освете. Дорзон за крв би се дезангажовао.

Хаџи Ељшани саопштава 4.8.1970. године:

> Ако дужник крви не плати крвнину како је речено, дорзон за крв доћи ће у кућу дужника и рећи: "Нисте донели оно што је било речено, већ друго, што ја не могу дати господару крви; не могу бити дорзон за крв, па од умира нема ништа".

Крвнина се мора платити строго о року. Утврђени рок за предају крвнине не може се одгађати (КЛД, пар. 978–979). Ту не сме бити доцње. "Ако убица полуди и почне зановетати са дорзонима за паре, варајући их обећањима "данас – сутра", они су дужни да у одређеном року свој новац предају кући убијеног. Село ће принудити рђавог дужника да измири своју обавезу" (КЛД, пар. 980). И доцња би могла да проузрокује раскид уговора о умиру крви.

Б. Хоџа саопштава 12.8.1970. године да крвнину треба платити одједном за сваку крв. Није обичај да се крвнина плаћа у ратама. Поверилац крвног дуга никад не долази да тражи крвнину нити се може с дужником погађати колико је од крвнине плаћено. Ако треба платити више крви, обичајни суд може да одреди да се крвнина за једну крв плати у једном, а за другу у другом року.

Последице неплаћања крвнине су тешке. Камбер Хадерђонај саопштава 23.5.1970. године да ко крвнину не плати на време остаје дужан крв, а Е. Госка 12.4.1968. године да ко не плати крвнину како је речено, нека се поново затвори и нека не излази из куће, јер ће бити убијен. Кад се паре за крв не донесу на време, према саопштењу Х. Ељашани, значи да се дужник није помирио, тако да дорзон за крв може доћи у братство дужника крви и рећи: "Нисте донели када је речено, па више нисам дорзон за крв" (саопштење од 4.8.1970. године).

О потреби дорзона за крвнину известиоци кажу:

> Дорзон за крвнину није потребан господару крви, јер он зна да крвнина мора бити плаћена. Иначе једва чека да се крвнина не плати да би се осветио. Дорзон за крвнину потребан је дужнику крви, који једва чека да се искупи од крвног дуга (Камбер Хадерђонај, 23.5.1970. године).

---

[256] Јелић, *op. cit.*, стр. 16.

Треба поставити дорзона за крвнину зато што се може десити да дужник крви нема средстава да плати, па ће крвнину платити дорзон (Е. Госка, 12.4.1968)

Без дорзона за крвнину не треба почињати умир крви, јер она страна која буде обавезана да плати може одбити да испуни обавезу (Б. Хоца, 12.8.1970. године).

Дорзон за крвнину је потребан јер се може десити да се господар крви договори с дорзоном за крв да покваре умир. У том случају, дорзон за крвнину однеће паре господару крви, који му не може рећи: "Држи ти паре а ја ћу се осветити" (Х. Ељшани, 4.8.1970. године).

Крвник не може отићи у кућу господара крви и рећи: "Ево мојих пара за твоју крв", јер га господар крви може одбити речима: "Задржи ти паре, а ја ћу узети своју крв" (И. Љајић, 12.6.1971).

Известиоци који су се ангажовали као дорзони за крвнину сагласно саопштавају да су морали да плате крвнину строго о року по цену "своје главе и свог образа". А ево што кажу о начину ангажовања дорзона за крвнину. Пример соопштава Шаља Кољ Демо 6.5.1970. године:

На кувенди (скупштини) би речено да кућа крвника Пјетра Нуа из Дукађина у року од четири недеље плати кући господару крви Зефа Паља 6 кеса старих пара. Ја сам био рођак убице и знало се да имам новац. Зато ми рече Пјетар Нуо: "Можеш ли да будеш дорзон за мене? Надам се да ћу кроз четири недеље продати јарад и набавити паре. Ако их не продам, можеш ли ти дати паре, па ћу их вратити чим продам јарад?" Одговорих му: "Без бриге, ући ћу као дорзон; ако не снађеш паре, пази да ми јавиш. Немој ми образ узети!" На кувенди рекох да сам ја дорзон за крвнину. – Неколико дана пре рока, дође Пјетар Нуо и рече да није продао јарад. Рекох му да не брине, јер ја имам пара. Морао сам платити или се убити, јер сам на кувенди пристао да платим. Ако не бих платио, покварио бих умир, па би ми био црн образ међу браћом и пријатељима. Два дана пре рока понео сам 6 кеса старих пара и предао их дорзонима за крв. – Заједно смо пошли у кућу убијеног Зефа Паља, где дорзони за крв, у мом присуству, избројише паре и из својих руку дадоше их у руке господара крви.

После три месеца дужник продаде јарад и врати паре. Вратио је и морао је да врати, јер сам му спасао главу. Ја му нисам могао рећи: "Купио сам те и мораш платити", јер рођак рођака не може да купи. Али ако би одбио да плати, могао бих му рећи пред људима да је ништачовек и да ме је преварио. Не би требало да га убијем за дуг, јер је срамота због пара убити човека, али бих се с њим могао свадити, и, ако му узврати увреду, чак га и убити мимо своје жеље и обичаја.

Други пример саопштава Реџај Имер 11.2.1967. године:

Године 1942. био сам дорзон за три крви које је дуговао Шабан Тахир из М. Јабланице. Требало је платити 125 албанских наполеона у року од 6 месеци кућама Фериза Краснићи из Радавца, Гашија Смајли Љеша из Каличана и Бљакаја Суља из М. Јабланице. Дужник крви Шабан Тахир ме замоли да будем дорзон за те паре како је речено. Одговорих му да не брине

јер ћу ја ући као дорзон, али да пази да ме не "узме на врат". Пред плећнијом рекох да сам ја дорзон за крвнинину и да одговарам својим имањем и својом главом да ће свака крв бити плаћена пре истека рока од 6 месеци. Дужник крви поштено је донео пре и дао их мени, ја дорзонима за крв, који их предадоше господарима повређених кућа. Да није дужник донео паре, морао бих платити својим средствима, јер сам одговарао својим образом.

Е. Госка, Х. Ељшани и Ђ. Бериша саопштавају 4.8.1970. године да дужник крви пре него што приступи умиру треба да нађе поштеног човека кога ће питати хоће ли бити дорзон за крвнину и одговарати за њега, а може и пред мировним телом да се споразуме са неким човеком да буде дорзон за крвнину. Дужник крви је сигуран кад му дорзон за крвнину каже: "Без бриге, ући ћу као дорзон за тебе, пази, немој да изгубим образ, јави ми неколико дана раније ако не спремиш паре". Дорзон за крвнину може да упозори дужника крви речима: "Немој ме преварити". Срамота је преварити дорзона који откупљује дуг крви. "Ко поједе дорзона за крвнину, може појести своју главу". Из тог се види да се дорзонија за крвнину закључује помоћу две стипулације, једне – између дужника крви и дорзона за крвнину, а друге између дорзона за крвнину и мировног тела.

Дорзон за крвнину одговара за предају крвнине. Он је дужан да плати о року, макар из својих средстава. Известиоци саопштавају да се крвнина често сакупљала добровољним прилозима:

> У руговским селима често су сакупљани прилози за откуп сиромашних дужника крви. Неко је давао новац, а неко стоку. То је била редовна појава у прошлости (И. Љајић, 15.5.1971. године).

> Народ радије даје убици прилог преко дорзона за крвнину него лично. Крвника би прекорили што је пао у дуг крви, а и касније да су га откупили. Зато је крвнику лакше да прикупља прилоге за свој откуп преко дорзона за крвнину (Е. Госка, 15.2.1972. године).

> Шабан Незири (Ром) из Дуге Њиве, током 1971. године, молио је своје рођаке, пријатеље и познанике у Метохији и Црној Гори, све до Подгорице и Никшића да му помогну да сакупи 20.000 динара за давање крвнине кући Реца Сефера из Дуге Њиве, чији је син погинуо при провaљивању куће ради отмице жене (Тоска Рецеп, 16.5.1971. године).

Известиоци не саопштавају санкције према дорзону који пропусти да преда крвнину. Међутим, дорзони за крвнину сагласно истичу да су морали да је плате "по цену своје главе и свога образа". Не зна се случај да је дорзон за крвнину занемарио обавезу. К. Хадерђонај објашњава 23.5.1970. године да дужник крви настоји да што пре плати крвнину како би се искупио од дуга у крви, па је дужност дорзона за крвнину лака. Све што може да се искупи новцем није тешко. Тешка је одговорност за крвнину која се не може искупити новцем. Отуд се може претпостављати постојање строге јавне одговорности дорзона који не преда крвнину. Известиоци саопштавају да поверилац крвног дуга не може да гони дорзона за крвнину због неплаћене крвнине. Дорзон за крвнину не залаже свој живот господару крви. Неплаћање крвнине враћа однос међу помиренима у раније стање. Поверилац крвног дуга могао би гонити

дужника крви осветом. Али, ако би до освете дошло кривицом дорзона за крвнину, овај би сигурно био гоњен као издајник.

Предаји крвнине најчешће се опире поверилац крвног дуга који се покајао после умира, па хоће освету. Такав настоји да не прими крвнину и договара се са дорзоном за крв како да избегне њену наплату. Ако се деси да и дорзон за крв одбије пријем крвнине, наступа неизвесност у погледу сигурности заштите. Тада се каже да је наступило стање "крвнине која виси" (алб. *të hollat për gjakun pasullim*). У том случају дорзон за крвнину обавештава мировно тело да поверилац крвног дуга и дорзон за крвнину одбијају пријем крвнине. Мировно тело може да одлучи да се крвнина задржи на депозиту код дорзона за крвнину који ће је исплатити господару крви кад овај буде вољан да је прими. Тако, крвнина може да остане на депозиту код дорзона за крвнину десетинама година. Музли Барјактари саопштава (12.7.1968) да још од времена турске владавине лежи крвнина коју је платио Дак Бајрам из Дубовика за убијеног Дина Селмана из Врановца, код дорзона за крвнину Суља Касапија из Пећи. Ако кућа Дина Селмана вероломно изврши освету, осветиће се дорзон за крв, који ће се откупити крвнином која се налази код дорзона за крвнину. Муђај Асан извештава 15.2.1972. године да код дорзона за крв Зекаја Уке из М. Јабланице "виси" 30.000 динара, које одбија да прими поверилац крвног дуга Мушај Ђемо од Мушаја Седика. Поверилац крвног дуга незадовољан је плаћањем у новцу, па би хтео да изнуди једну ливаду наиме крвнине. Ти депозити крвнина остављани су у аманет потомцима да их чувају као највећу светињу. Новац мора увек бити на броју да се преда повериоцу крвног дуга или дорзонима за крв. У последње време, према саопштењу Адема Лукаја, судије Уставног суда Србије од 10.12.1972. године, депозити за крвнину постају предметом разних злоупотреба и проневера.

Дорзон за крвнину, који својим средствима искупи дужника, чини то на основу своје јавноправне одговорности. Тиме постаје регресни поверилац и стиче право да од дужника наплати своје потраживање. Не одговара начелу правичности да дужник "поједе дорзона", тј. да због дужника дорзон трајно умањи своју имовину. Ту се поставља питање: је ли регресни захтев дорзона за крвнину заштићен и на који начин. Шта би могао предузети дорзон за крвнину против дужника који не би могао или не би хтео да измири регресну тражбину, је ли то неопростиви или опростиви, непоправљиви или поправљиви деликт. Та су питања од значаја за заштиту грађанскоправних потраживања у племенском друштву.

Пошто је дорзон за крвнину својим средствима искупио живот дужника крви, овај више не дугује крв, већ ствар којом је искупљен. Али, пошто се није искупио својим средствима, дужников положај зависи од дорзона који га је искупио. Он се налази "у руци" дорзона, који му не може рећи "ја сам те купио за паре" јер човек није предмет купопродаје. Дужник не дугује крв дорзону нити дорзон стиче право да га убије. Али дужник није сасвим безбедан. Он је обавезан да плати регресни захтев, са каматама, трошковима и штетом коју је имао дорзон. Висина крвнине утврђена је нагодбом при умиру, а висину регресног захтева одређује сам дорзон за крвнину без учешћа мировног тела. Дужник се не може спорити са дорзоном за крвнину који га је искупио.

Дужник који не плати регресну тражбину чини деликат преваре. Превара је поправљив деликт. Дужник може да испуни своју регресну обавезу и по истеку рока, кад му прилике дозволе, у овом или оном облику. Али дужник треба да увек обећава да ће платити дуг. Према дорзону је у односу подређености. Подређеност се манифестује спремношћу да дорзону као регресном повериоцу дозволи увид у своје имовно стање и наплату из расположиве имовине. Покорност дужника дорзону се манифестује и у спремности да уради све што му овај нареди. Дорзон има право да бесплатно искоришћава дужникове некретнине док наплати своје потраживање. Регресни дужник који не очекује побољшање својих материјалних прилика, дужан је да се искупљује "знојем", тј. треба да радом отплаћује свој дуг. Дорзон је овлашћен да инсолвентног дужника употреби као слугу на свом имању. Трајање таквог односа није окончано никаквим мерилима. Према саопштењу Божа Јашовића, од 10.12.1972. године и код Срба у Метохији инсолвентни дужник могао је да постане повериочев слуга и звао се пристав. Другим речима, дорзон за крвнину као регресни поверилац стиче заложно право на целокупну имовину регресног дужника, за случај немаштине и над његовом личношћу. Инсолвентни дужник, који због немаштине не може да измири регресно потраживање дорзона, чини кулпозну превару, за коју дорзон нема ни право ни интерес да га убије све док се овај покорава његовим заповестима. – Долозна је превара кад регресни дужник одбија да плати регресну тражбину и да се покори дорзону. Е. Госка каже 17.3.1968. године: "Када дужник каже да неће да плати дорзону износ који је овај за њега платио, зна се да хоће да поједе дорзона, а ко покуша да поједе дорзона, појешће себе". Дорзон не мора да трпи штету због свог ангажовања. Долозног дужника дорзон може гонити, вређати и јавно шиканирати, туђи га, па чак и убити. При нагодби о умиру крви регресно потраживање дорзона пребило би се за крв убијеног или рањеног дужника. Б. Хоџа из Јуника каже 12.8.1970. године:

> Ако ти је човек дужан паре, не смеш га убити. Али ако те дужник вара па се посрамотите и превариш се да га убијеш, плећнија ће, при одмеравању крвнине, имати у виду колико ти је убијени био дужан, па ће фамилији убијеног дужник платити толико мање пара.

Другим речима, обичајно право није установило санкцију за кулпозну превару, али толерише гоњење долозног учиниоца преваре. За случај убиства долозног дужника, дорзон стиче привилегију да пребије дуг крви за дуг у новцу. То ће рећи да обавеза регресног дужника, у крајњој консеквенцији, почива на страху од крви. Код кулпозне преваре, дорзону није у интересу да жртвује своју имовинску тражбину, код долозне дорзон може да се наплати животом дужника. Пред тим страхом, крвносродничка група не подржава дужника да изигра дорзона, већ му помаже да плати регресну тражбину и искупи се од зависности према дорзону као регресном повериоцу.

На таквом страху почива поштење и савесност и у другим заштићеним грађанскоправним пословима. Дорзон се уздржава од убиства дужника да би сачувао своје имовинско потраживање, а дужник тежи да плати регресну тражбину дорзону да би се ослободио личне и имовинске зависности. Отуда начела: парама треба платити крв; крвљу не треба плаћати имовинске обавезе;

срамота је убити сиромашног дужника ради новца; срамота је "појести дорзона".

Цео поступак конституисања заштите уговора о умиру крви је асиналагматичан. Прво се, у току једне процедуре, обавеза једне стране диже на степен одговорне и заштићене обавезе, а затим, у току друге процедуре ствара одговорност за обавезу противне стране. Друкчије не би могло ни да буде међу странкама које се налазе у међусобној крвној завади, које непосредно не комуницирају, када повериоца крвног дуга треба приморати на одрицање од освете, а некад и дужника на плаћање крвнине. Престација дужника крви може бити дефинисана тек пошто се поверилац крвног дуга одрекао освете. Саржину те престације одређује мировно тело, нагодбом, по обичајима. Садржина те нагодбе је понекад унапред непозната и дорзонима и страпкама, све док је не саопшти мировно тело.

3. ЗАШТИТА ЖЕНИДБЕНИХ НАГОДБИ

После уговора о умиру крви, женидбени послови су међу најзначајнијим и најсвечанијим у племенском друштву. Помоћу женидбених веза, две куће из различитих братстава и племена постају пријатељи. Женидбени уговор је посао међу пријатељима. Пријатељство је чврст ослонац поверења међу људима. Пријатељи треба сами да одрже своје узајамне обавезе. Зато се уговори о веридби и женидби не штите дорзонијом.

Женидбени уговор је теретни посао. Женити се, по обичајима, значи оснивати породицу, довести у кућу још једну женску особу ради повећања броја радне снаге и деце у кући (КЛД, пар. 28).

То се чини уз накнаду. Мужевљева кућа дужна је да плати откуп невесте и то најмање до износа потребног за набавку девојачке опреме. Откуп који се давао за девојку или жену у турско време износио је до 400 гроша, а касније се попео на 1500 гроша, колико износи цена пола крви за убијену жену (КЛД, пар. 44). Данас се креће од 50.000 до 120.000 динара.

Женидбени посао почиње веридбеном обавезом, а завршава се плаћањем откупа и предајом невесте братству мужа о свадбеним свечаностима. Узајамне престације извршавају се као међу пријатељима, без принуде дорзона. Родбини невесте није потребна заштита дорзонијом, јер нико не треба да нагони вереника да о року плати откуп. Вереник је слободан да раскине веридбени уговор, али у том случају губи већ плаћени износ откупа за вереницу. Будући да у моменту веридбе плаћа део откупа, веренику није у интересу да раскида веридбени уговор. Он не може рачунати да ће његова породична задруга снаћи друге паре да му купи другу жену. Зато је његова обавеза чврста. Вереник откупљује невесту низ година, од њеног детињства док дорасте за удају. Рокови плаћања откупа нису стриктни. Они могу да се померају према приликама и могућностима вереника. Вереник не дугује крв да би откуп морао да плати стриктно о року. Он се само не може женити док не откупи невесту. Родбина веренице не дозвољава њену удају док не наплати њену откупнину. Обичај је да се невеста не предаје сватовима пре наплате целокупне уговорене

своте откупа. Вереница служи као залог док се откупи. То се види из примера који саопштава Е. Госка 17.1.1966. године:

Једна кућа из околине Дечана вери девојку у Ругови. Пре свадбе оста дужна још 150.000 динара. Тај износ је обавезна да плати кад дођу сватови по девојку. На дан свадбе младожења се изговори да није могао спремити новац и понуди дорзоне да ће платити за недељу дана. Кућа девојке одби са образложењем да није обичај да се паре за девојку наплаћују ни преко дорзона ни пошто је сватови одведу из родитељског дома. Зато се један од сватова врати кући да донесе дуг и још толико новца на име издатака око дводневне гозбе сватовима који су морали да чекају док се невеста искупи. Уместо да сватове послужи само кафом и дуваном, по обичају, кућа девојке их је гостила брављим печењем. Другог дана би исплаћен дужни откуп и сви трошкови гозбе. Тек тада сватови одведоше невесту. Као што се крвнина плаћа о року да се умир не разори, тако се и откуп за девојку мора дати унапред да се пријатељство не поквари. Пријатељима не приличи да се суде око откупа девојке. Ако би отац тражио паре за удату кћер, зет би му могао рећи: "Пара немам сем ако хоћеш да ти вратим жену." А пословица гласи: кћер враћена – као кола сломљена.

Ни кући вереника није потребан дорзон који би вршио принуду на плаћање откупа или својим средствима плаћао откуп туђе жене. За доказ плаћеног откупа довољан је исказ просца. Просац добија од куће вереника цену да је својом руком преда кући из које је вереница. Али просац није дорзон, већ задовољава само строгу форму плаћања откупа "кроз три руке", памти износе и предмете које је предао родбини веренице.

Истина, Ђечов пише да је просац (алб. *msit*) посредник између момка и девојке да не би родитељи једног или другог вереника одустали од споразума или га преиначили. Он је дужан да буде непристрасан према обема странама, да обилази куће пријатеља и преноси им узајамне поруке. У друштву вереникове оца или брата носи новац родитељима девојке; има право и да се меша у односе између тих кућа све до дана свадбе (КЛД, пар. 38).

Дорзонија у веридбеним пословима не би одговарала ни моралним схватањима друштва. Није часно уплитање у туђе женидбене послове. Просац је обично братственик једне или друге стране. Невеста не може да буде предметом посредне предаје. Она не сме да пролази "кроз три руке". Дорзонија би доводила вереницу у покоран положај према дорзону, што би отворило могућност одржавања недозвољених односа са туђим вереницама. То би се, даље, противило начелу невиности и верности женске особе. Посредну примопредају невесте поучно је жигосала српска народна песма "Женидба Максима Црнојевића".[257] Б. Хусај и Шабан Грош саопштавају 10.7.1971. године:

Ако би отац дао своју кћер дорзону да је преда мужу, она би извесно време остала у рукама дорзона, који би могао и да спава са њоме. После тога, муж је не би могао вратити оцу, пребацујући јој неверство, јер би му овај могао рећи: "Кад сам је дао дорзону, још је била девојка."

[257] Вук. Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. II "Нолит", Београд, 1969, стр. 328–354.

Вереник штити своје право на вереницу, а муж на жену. Жена је "у руци" мужа. Муж је бранич жене. Вереница је "у руци" вереника од момента веридбе. Жена је откупљена и мора се покоравати мужу. То је његова неотуђива "њива" која рађа децу. Много више него њиву, муж је дужан да штити жену. Моменат заштите почиње веридбом, прстеновањем. Веридбени прстен је знак вере и везе између момка и девојке. Девојка припада момку који јој је прстен послао. Уколико би било друкчије, девојчина родбина би пала у дуг крви према веренику (КЛД, пар. 41). То значи да вереник односно муж штити своје право на вереницу односно жену оружаним одбојем. Зато нико не сме узети туђу вереницу пред страхом од дуга у крви. Отац или брат, стриц или рођак, који превере своју одиву и дозволе јој да напусти вереника и да се уда за другог, падају у дуг крви. Ако вереница или жена, без знања свога рода, одбегне за другога, сматра се да је отета. Отмичар пада у дуг крви према веренику, који је позван да га убије. Попуштањем гоњења изневерени вереник и његова кућа падају у инфамију. Свако их може прекорити да нису људи кад су дозволили да им други отме жену. То се види из примера у спису Окружног суда у Пећи, К.бр. 37/70. Пошто је И.С. из Рашкоца одбио да да своју кћер К. за њеног вереника Хамзу, овај је уграбио вереницу и са њом живео неколико недеља. Суд га је осудио за силовање, а невесту вратио оцу, који је удаде за неког момка у Призрену. Преварени момак, борећи се за своју вереницу, лиши живота њезиног оца. Ако би се вереница удала без знања својих родитеља за другог момка, преварени вереник убио би њеног мужа.

Све је то требало рећи и ради упоредног проучавања уговора у којима је настајала одговорност и заштита. Веридбени уговор је вероватно најстарији у историји права. Ипак, код њега се одржала самозаштита. Зато се, са доста основа, може претпостављати да настанак дорзоније не треба везивати за веридбени уговор, који спада у однос међу пријатељима.

Пословично се каже да је муж дорзон своје жене. Из тога не треба изводити закључак о постојању дорзоније код закључења веридбених уговора. Пословица само наглашава елементе самозаштите и искључује каква друга средства заштите жене. Жена је "у руци" мужа, па се око ње не може нико парничити. "Жена се не изводи на обичајни суд (плећнија). Ко изведе жену на плећнију може остати без ње. Плећнија би могла да му је узме и да је да јачем. Само слабић расправља женидбени проблем на плећнији. Жена је образ мужа. Ко не може да брани свој образ и своју жену не треба да је жив" (саопштење Шабан Гроша од 16.5.1972. године).

Али веридбени уговор не може да реши све животне проблеме. Има ситуација у којима веридбени уговор не може да буде извршен. Веридба се може закључити док су вереници у колевци, а кад умре један од њих уговор се не може извршити. Један од вереника може бити неспособан за брачни живот због телесних или душевних мана. Током брачног живота може доћи до тешких поремећаја, тако да заједнички живот супружника постане немогућ. Жена може да надживи мужа и да се ослободи личне везе са њиме. Услед свега тога долази до спорова између пријатеља, до опасности од крвних завада, до претње убиствима и осветама. Страх од крви диктирао је нужност нагодби и у женидбеним споровима.

Племенско друштво морало је да изнађе часне начине ради разрешења тих спорова, првобитно сигурно само оних који су настали без кривице супружника и њихових родова, а затим и оних који настану кривицом једне стране. Плећнари су успевали да превазиђу крвне заваде пријатеља часним уговорима. Они су креатори ослобођења жене од везе са мужем и његовим братством, о њеном враћању под заштиту свог рода, о преудаји и накнади штете коју претрпи увређени муж итд. У тим уговорима, муж треба да се одрекне средстава самосуђа и да прихвати заштиту дорзонијом. Процедура стварања заштите и одговорности за испуњење обавезе из таквих уговора је углавном иста као код уговора о умиру крви. Свака страна даје дорзона који је дужан да памти нагодбу и изнуди поштовање обавезе. Као и у случају умира крви, дорзон је дужан да изврши санкцију над вероломником, а одговара као издајник за толерисање непоправљивог вероломства.

У тим споровима постоје две врсте уговора. Једни се тичу отпуста жене, а други санирања женидбених деликата.

1) Заштита уговора о отпусту жене

Предуслов за постизање уговора о отпусту жене јесте да ниједна од странака није понижена или осрамоћена "да је сачуван образ пријатеља". Тада се женидбени неспоразум може разрешити часним споразумом, без крвне заваде. Часним споразумом се санирају односи између кућа и братстава мужа и жене. Споразумом се може раскинути постојећи или преновити веридбени уговор. Муж се може обавезати да поштује и издржава жену или да је отпусти.

Најтеже је одлучити о отпусту жене, која је од веридбе до своје смрти везана за вереника (мужа) и његову родбину. Жена се не може једноставно ослободити те везе нити преудати без дозволе мужа. Развод брака може се добити само отпустом, тј. мужевљевом јавном изјавом "пред људима".

Отпуст може бити дат без "ослобођења" жене, тј. без дозволе за преудају или уз дозволу преудаје. Дозвола може бити ограничена или неограничена. Неограничена је кад се жена може удати за било ког, ограничена кад јој се забрани удаја у одређеним братствима или селима. Ограничења су последица основаних или неоснованих сумњи да је женска тајно преверена или другом обећана. Не дозвољава јој се удаја у местима где станује човек за кога се претпоставља да му је обећана. Уговорено ограничење мора се строго поштовати. Прекорачење дозволе може довести до крвних завада. – Веридбени уговор може се и преновити. Пријатељске куће могу се споразумети да се вереница уда за другог момка из вереникова братства или да то братство узме другу девојку из братства веренице.

Постоје четири облика развоја брака отпустом жене: уз забрану удаје, уз ограничену дозволу преудаје, уз неограничену дозволу преудаје и отпуст удове. Дорзонија штити садржину обавеза свих тих уговора. Строгост заштите није ништа мања него код умира крви.

1. Отпуст жене уз забрану удаје

За женску особу је најтежи отпуст без дозволе удаје. Забрана преудаје је апсолутна. Разлози за забрану су различите кривице женске особе или њене родбине.

Господар куће из које је вереница може једнострано да раскине веридбени уговор уз обавезу да се вереница неће никад удати. Такав раскид не мора бити образложен. Фактички, разлози могу бити лични и друштвени. Кад се иста женска особа вери за више момака, од којих ниједан неће да одустане од свог права на њу, већ прети убиством, вереница може да изјави да се одриче удаје и тако спречи крвну заваду, тј. спашава живот оцу или брату који су је преверили. То је добро уочио Јован Лазовић у свом извештају Богишићу.[258] Вереница која се одрекла удаје зове се заветована девојка – тобелија.

Уз исти услов и жена може развести брак. Шабан Грош саопштава 16.5.1972:

> Жена може да напусти кућу свога мужа и да каже да ће заувек остати у кући свога оца или брата и да се неће удавати. Тад се каже да хоће да обуче чакшире и да се носи као мушкарац и да јој сватови више неће долазити. Напуштени муж нема право да убије жениног оца или брата, јер није срамота да кћер живи у кући свога оца. Али то се мора рећи јавно, пред људима и осигурати дорзонијом.

Нисам нашао пример који би потврдио исказ тог известиоца и из кога би се видели разлози због којих жена трајно напушта брачну заједницу уз обавезу да се неће удавати. Сигурно је да жена о томе не би могла одлучивати без учешћа своје родбине и мужевљеве куће. Такав уговор штитио би се дорзонијом у којој би ангажовани били крвни сродници или ујаци мужа и жене.

2. Отпуст жене уз ограничену дозволу преудаје

Апсолутна забрана преудаје превазилажена је уговорима у којима долазе до изражаја либералнија схватања: да се отпуштеној жени дозволи преудаја уз извесна ограничења.

После смрти вереника или мужа жени се дозвољава удаја у братству преминулог мужа (левиратски брак) и то прво за ближег па за даљег мужевљевог рођака. Даљи напредак је отпуст са дозволом да се преуда изван мужевљевог братства и изван одређених територија. Сврха тих ограничења је да се због отпуштене жене онемогући евентуална свађа између разведеног мужа и његових рођака, односно девера, који се одрекну левирантског брака, и њихових сродника и пријатеља. "Шта би се десило кад би један по једном, а други по другом основу истицао своје право на отпуштену жену?" – питају се известиоци. Преудаја отпуштене жене не сме да доводи у питање братственичко-племенску солидарност мужевљеве групе и њене везе са другим групама. Регионалном забраном не дозвољава се преудаја на територији братства у које се сумња да је преверило дотичну женску особу. Кућа и братство преминулог или разведеног мужа не дозвољавају да се отпуштена

[258] Закон Леке Дукађинија, *Анали*, октобар-новембар 1956, стр. 467.

жена преуда за њихове непријатеље, који би је могли употребити за подмукле освете. Известиоци Етемај Бајрам и Метај Алија саопштавају 16.10.1972. године:

> Разведеној жени се не дозвољава да се преуда за суседа, рођака, пријатеља и непријатеља. Муж не жели да види отпуштену жену. Она добро познаје његове породичне прилике и навике, па може да направи "*seire*", тј. да подметне свом бившем мужу и његовој фамилији мађије, услед чега може да дође до помора његове чељади или угинућа стоке. Отпустом жене забрањује се удаја за непријатеља њеног мужа. Такав би је могао употребити за подмукле освете и велика зла. Она не треба да се уда за рођака, суседа, кума, побратима или пријатеља ранијег мужа, јер би могла да помути и добре односе међу њима. – Она треба да се уда у другом крају за човека који није познат њеном мужу. Муж може дати отпуштеној жени неограничену дозволу за преудају само кад зна да се његови пријатељи и непријатељи неће њоме оженити.

Женској се особи дозвољава ограничена удаја најчешће у случају смрти вереника или мужа, данас све чешће и када се мушкарац хоће ослободити везе са вереницом или женом. Жена успева веома тешко да се ослободи веридбе или брачне везе, па и то готово увек уз обавезу да се разведеном мужу врати откуп или плате издаци потребни за другу женидбу.

Узајамне обавезе куће мужа и родбине жене штите се дорзонијом. Дорзон одговара за поштовање дозволе о ограниченој преудаји жене и да се муж неће осветити. Ако би муж, односно његово братство одустало од дате дозволе, дорзон би их принудио да се попашају у складу са уговорном обавезом. Ако би муж прекршио дату дозволу и убио због преудаје отпуштене жене, дорзон би га гонио као вероломника. Ако би се отпуштена жена удала на забрањеној територији, дорзон би одговарао и гонио њеног оца, брата или стрица као вероломнике. Ако би се рођаци извињавали да им је одива сама одбегла или је отета, дорзони би их позвали да то докажу разведеном мужу заклетвом са саклетвеницима, после чега би дошло до савеза између дорзона, разведеног мужа и родбине отете жене ради гоњења човека за кога се жена удала. Шабан Грош саопштава 16.5.1972. године:

> Кад неко ограби ослобођену вереницу те се тако преуда за момка из забрањеног села, њена родбина се може оправдати од дуга у крви. Дорзон ће позвати ранијег вереника или мужа па затражити од родбине ограбљене женске особе да се закуне са дванаест саклетвеника да нико није знао да ће се удати у тој кући. Ако се њена родбина опере заклетвом, бивши вереник или муж и родбина отете жене, заједно са дорзоном, гоне онога што је жену ограбио.

Заштиту уговора о отпусту жене уз ограничену дозволу преудаје илуструје пример који саопштава Хусај Бајрам 3.6.1970. године:

> Био сам дорзон за једну девојку. Та дорзонија завршила се крвљу. Пре Другог светског рата нека Руша из куће мог рођака Авдије била је још као дете верена за момка из куће Б.Ш. у М. Штупељу. Момак погине на сремском фронту. Али још пре тога постојала је сумња да је Руша преверена за неког момка из Боге или Јошанице. Наста опасност од крвне

заваде. Плећнија одлучи да Руша буде слободна да се уда изван села М. Штупељ, Јошаница и Боге. У М. Штупељу није ваљало да се уда, јер је из тог села био њен вереник. У Боге и Јошаници није ваљало да се удаје, јер се сумњало да је преверена за момка из тих села. Ако би се удала у тим селима, њена родбина пала би у дуг крви. – Кућа погинулог вереника даде дорзоне који су одговарали да је Руша слободна да се уда за свакога изван забрањених села. Дорзони су били Љ.Љ., барјактар из М. Штупеља, рођак погинулог момка, и неки Мехај, њихов сусед. Кућа погинулог вереника тражила је мене и Садика Б. из Шкреља за дорзоне да се Руша неће удати у забрањеним селима. Ја сам одбијао да се ангажујем, јер сам веровао да је из забрањених села њен нови вереник. Узалуд ме је Рушин брат Авдија молио да будем дорзон. Али М.Т., блиски рођак Авдијин, охрабри ме изјавом: "Уђи ти као дорзон њима, а ја улазим теби као дорзон за обавезу Авдије. Ако Авдија превари, ја сам теби одговоран. Ја ћу учинити оно што би ти морао да учиниш." То ми је олакшавало положај, јер сам знао да, ако превари Авдија, гониће га М.Т. Зато пред плећнијом пристадох да будем дорзон у овој ствари. – После два месеца Руша утече за Р.У. из Бога. Кућа бившег вереника стално је чекала да види шта ће урадити дорзон. Ми смо се распитивали ко је Рушу тајно преверио. На крају рекох дорзону М.Т.: "Руша побеже за Р.У., а ти му узе образ који се не може парама купити ни косити као ливада. Мораћу неког да убијем и да идем на робију." На то ће М.Т.: "Немој да те боли глава. Ја сам ти дао бесу. Ово је моја ствар, гледај само шта ће бити!" Три-четири месеца после Рушиног бекства, малолетни син дорзона К.Т. паде у заседу Рушином стрицу, који ју је био преверио, и нанесе му тешку рану, од које је умро у болници у Пећи. Суд је третирао ово убиство као малолетнички деликт. Прави разлог је остао непознат. Образ дорзона био је сачуван. Братство Авдије избегло је крвави обрачун са братством првог Рушиног вереника.

Због овакве строгости, дорзонија код заштите отпуста жене назива се и дорзонијом за крв.

3. Отпуст уз неограничену дозволу преудаје

У браку могу настати неподношљиви односи, тако да муж хоће да се ослободи жене по сваку цену. Плећнари су му дали могућност да без образложења отпусти жену, с тим да јој дозволи преудају без икаквих ограничења.

Пошто муж отера жену, окупља се плећнија да уреди односе између кућа мужа и жене. Дорзони могу да натерају мужа да се изјасни о преудаји жене. То се види из примера који саопштава Прлеши Пјетер 16.9.1970. године:

После три године заједничког живота, 1969. године, Зеф из Јагоде врати своју жену Пашку, њезином оцу, овде известиоцу. Бојећи се оптужбе да је самовољно одвојио жену од мужа, отац је није смео држати у својој кући, већ је привремено сместио код стрица. Од зета је добијао одговоре да је није отерао, већ да је сама утекла. Таст је нудио враћање Пашке мужу, али овај је одбијао изјавом: "Нити је примам у кућу, нити је слободна". Известилац окупи плећнију од 19 људи, која утврди да муж неће да врати жену, нити да

је ослободи. Плећнија одлучи да муж врати жену својој кући или да јој дозволи да се преуда без ограничења. Беху постављени дорзони са обе стране. Ну Пјетар Нрец, мужевљев рођак из Јагоде, и Маријан Дедић из Радуловаца одговарали су да ће муж вратити жену и држати је како треба или је ослободити. Барлец Ука из Будисаваца и Љут Прљаска из Злокућана одговарали су да неће бити сметњи да се Пашка врати мужу. – Ни после неколико месеци нико не дође да одведе Пашку у мужевљев дом. Таст позва дорзона, пред којим Зеф изјави да је Пашка слободна, да више никад неће бити његова жена и да се може удати за кога хоће.

Дорзони могу да принуде родбину одбегле жене да је врате мужу. Пример саопштава Даутај Незир из Г. Црнобрега 25.6.1970. године:

Пре четири године невеста једног Шаље из Истинића побеже у кућу Ука Љуша из Црнобрега. Рече да јој се муж не свиђа и да му се неће враћати. Скупише се неки Шаље из Истинића и Гаши из Црнобрега и одлучише да жену врате мужу. За испуњење договора поставише дорзона Алија Барлоша Гашија из Г. Црнобрега. Он нареди да се под претњом крви невеста одведе мужу у Истинић.

У данашњим условима и жена може да принуди мужа да је отпусти. То бива пошто муж изгуби сваку наду да ће му се вратити и пошто га људи приволе да се одрекне самосуђа и пристане на нагодбу. У тој нагодби постављају се дорзони, који приволевају мужа да толерише преудају жене, а женину родбину да плати напуштеном мужу трошкове нове женидбе. Иначе се тешко признаје развод брака пред редовним судовима. "Нека судија отпушти своју жену ако му не треба, а моју жену не може отпуштити" – протестују мужеви у бракоразводним парницама. Разведену жену нико не сме да узме ако није добила дозволу за преудају. То се види из примера који саопштава И. Љајић из М. Штупеља 22.7.1970. године:

Пре десетак година био сам у плећнији која је отпуштала Хаву, кћер Ш.И. из Крушевца, од њезиног мужа И.Љ. из М. Штупеља. Хава је била добила развод брака на државном суду, али је нико није смео узети за жену пре него што је муж отпусти. – Да не дође до крви, рођаци стегоше И.Љ. да пристане како каже плећнија. Са тиме се сложи и Хавин отац са својим рођацима. Оба братства одредише по три човека за плећнаре и по једног за дорзоне. Хавин отац изабра за орзоне Рама Љајића, барјактара из М. Штупеља, мужевљевог рођака из јаке куће. Затим И.Љ. изабра за дорзона Иса Селима, барјактара из Јошанице, Хавиног рођака, кућу од барута, најбољег друга Љајића Рама, барјактара. У кући Хавиног оца у Крушевцу плећнија одлучи: да муж отпусти Хаву и дозволи јој да се преуда где хоће, а да Хавин отац у року од годину дана плати своме зету 300.000 динара на име трошкова нове женидбе. За тај уговор остадоше одговорни дорзони. Ис Селим је као дорзон из своје руке предао 300.000 ст. динара дорзону Раму Љајићу, који их је даље уручио разведеном мужу.

Илустративан је пример у списку Окружног суда у Пећи, П. бр. 116/69, где се виде напори Р. Шахаде из Гребника да се разведе од свог мужа. Дорзон је успевао да је принуди да настави брачну заједницу, али је она, на крају, ипак успела да принуди мужа да је отпусти уз накнаду трошкова нове женидбе:

Крајем 1965. године, месец дана после удаје, Шахзада се врати родитељима и изјави да не може да живи са мужем и да му се више неће враћати. Плећнија одлучи да се мора вратити мужу, да више не сме бежати из његове куће, да јој муж не сме чинити зулум и да треба да се лечи у случају болести. Њен ујак Халил би постављен за дорзона да ће се вратити мужу, а мужевљеви рођаци Јашар, Азем и Сефер за дорзоне да јој муж неће учинити зулум и да ће је лечити. Дорзони је вратише мужу, са којим се она поново сукоби и врати се родитељима. Дорзони наредише да се Шахзада врати мужу или ће бити убиство. Брат Адем јој нареди: "Мораш отићи под претњом пушке". Поново је дорзони вратише мужу. Више није смела да бежи у очеву кућу. Али се Шахзада склонила у болницу. Лекари су јој били наклоњени и друго је задржавали на лечењу. Пред дорзонима се њен отац бранио да кћи није у његовој кући, већ да је из куће свога мужа пошла у болницу. Дорзони нису смели да је силом одведу из болнице.

Поново се окупила плећнија која закључи други уговор: да Шахзадин отац плати свом зету 20.000 н. динара да купи другу жену, а Шахзада да се уда где хоће. Тако и би. Шахзада убрзо оздрави и уда се за другога, који је помогао тасту да плати обештећење ранијем зету. Дорзони су одговарали и за ову нагодбу.

4. Отпуст удовице

Ни удова није слободна. Она је дужна да чува образ свога рода и дома. Њен брак је престао, али не и веза са рођацима преминулог мужа. Судбина удове може да се расправи на три начина: да ступи у левиратски брак, да остане неудата у мужевљевој кући, да се врати у род са ограниченом или неограниченом дозволом за преудају. Уговор о томе закључују крвни сродници удове и њеног мужа.

У левиратском браку, младу удову узима најближи девер. Пре̌че право има ближи над даљим рођаком преминулог мужа. Најближи је мужевљев брат, даљи – брат од стрица. Прво мушко дете из левиратског брака обично добије име преминулог мужа. – Удова са децом може да одбије левиратски брак и да се обавеже да ће неговати своју децу у мужевљевој кући. Тада не сме да ступи у недозвољен однос ни са једним мушкарцем. Најближи сродници преминулог мужа позвани су да је штите, да јој "чувају образ" и да, као да је муж жив, убију сваког мушкарца који покуша да "узме част" њиховој кући. – Удова без деце или само са женском децом лакше одлучује да напусти кућу и децу преминулог мужа и да се врати у свој род ради преудаје. Рођаци преминулог мужа дужни су да јој дају отпуст уз дозволу да се преуда.

О свему томе одлучује се нагодбом између мужевљеве и удовине родбине. О заштити тог уговора постоје два различита мишљења. Ђечов сматра да млада удовица са децом може, ако жели, да остане у мужевљевом дому уз дорзоне из оба села. Два дорзона треба да буду из села у коме је остала удовица. Они су одговорни да нико са њом неће имати посла и да неће осрамотити име рода и дома. Друга два дорзона дају њени родитељи или браћа од стричева. Они треба да одговарају да се удова неће одвајати од деце, сем за

случај преудаје (КЛД, пар. 57). Насупрот томе моји извештиоци одлучно поричу ангажовање дорзона код уговора о судбини удове. Они кажу: "Не ставља се дорзон уз удовицу, ватра и барут не могу заједно". Тиме хоће да кажу да би се дорзон могао саживети са обудовелом женом, што би било нечасно (саопштење Х. Ељшани од 4.7.1970. године). Објашњавајући зашто дорзон не штити нагодбу о судбини удове, Чуни Ђерђ, каже 7.7.1970. године:

Код нас се каже да је женска памет као зимска ноћ – више пута се мења. Жена има девет воља, а мушкарац само једну. Жена позове мушкарца о Ђурђевудне, а он се одазове тек о св. Митру. Удовица вазда може да каже да хоће да се уда, па њена обавеза да се неће удавати није тврда.

Пошто сам предочио извештиоцима друкчије гледиште Ђечова, добио сам објашњење: удова без деце или са женском децом нема чему да се нада. Женска деца ће јој се удати, па ће остати сама. Или ће узети девера или се вратити оцу да живи код њега док се не преуда. То значи да удова нема удела у заоставштини свог мужа. Ако остане у заједници са синовима, има њихову заштиту, па јој не треба дорзон. Удова са недораслим синовима, у инокоштини, дужна је да пређе са децом у кућу најближег рођака преминулог мужа. Рођаци јој чувају част и мужевљево имање. Али ако би у инокоштини остала са децом на имању мужа, требало би да код ње буде њен брат или девер, отац или стриц. Неко треба да је штити и помаже у обради имања док одрасту синови.

Трагајући за конкретним примером дорзоније код уговора о отпусту удовице добио сам обавештење од Хадарђонаја Рама Исуфа 28.5.1970. године:

У мају 1969. године плећнија састављена од по три човека од рода удове Зизе и њеног мужа пок. Рама одлучила је да врати у род Зизу, која није имала деце. Зиза је била обавезана да одмах напусти мужевљеву кућу и слободно да се уда где год хоће изван села Вокше. Рођаци преминулог мужа дозволише Зизи да понесе предмете своје личне гардеробе и обећаше јој у року од године дана платити 8.000 динара на име њене течевине и наследног дела у мужевљевој заоставштини. Дорзон Х. Салија и Х. Алија преузеше одговорност да ће Зизи бити плаћена утврђена свота, а Д. Осман и Д. Мухарем да се Зиза неће вратити на заоставштину мужа. Пошто удова напусти мужевљев дом дорзони Х. Салија и Х. Алија изјавише да су погрешно ангажовани, јер није обичај да се отпуштеној жени даје било каква новчана накнада нити део из мужевљеве заоставштине.

Други пример саопштава Краснићи Музлија из Врановца 20.7.1968. године:

Пошто је 1967. године умро син Д. Ибиша за којим је била кћи З. Зенуна из Котрадића, удовица би позвана да каже хоће ли се удати за кога од мужевљевих рођака или се вратити у свој род уз дозволу да се преуда. Би одлучено да се врати своме оцу у Котрадићу. Плећнија јој забрани да се удаје у 18 поименично набројаних села, међу којима је било и село Прилеп код Дечана. За поштовање тог ограничења беху постављени дорзони. – Удова се преудала баш у забрањеном селу Прилеп. Дорзони дођоше да консултују искусног извештиоца, који им рече да их ова дорзонија не везује. Удовици се може забранити удаја у фису коме је припадао преминули муж или на једној територији, али не у селима са разних територија. То дорзони саопштише кућама Д. Ибиша и З. Зенуна, па се дезангажоваше.

Ваља објаснити разлике у гледиштима о заштити нагодбе о судбини удовице. Код левиратског брака или останка удовице у фамилији преминулог мужа није потребно ангажовање дорзона. То су уговори међу пријатељима. Ту удова остаје у крвносродничкој групи мужа и ослања се на старатељско-туторску заштиту мужевљевих рођака. Такве нагоде не штите се дорзонијом.

Код отпуста удовице са дозволом за преудају може доћи до сукоба интереса њене родбине и мужевљевих сродника. Мужевљева кућа није равнодушна према захтеву удове да се уда изван левирата, док је родбина удове склона да подржи њену жељу да се преуда по свом избору. Иза различитих ставова стоје опречни интереси. Кући преминулог представља штету да изгуби плаћену жену и кад се не ради о нези деце. Родбина удове рачуна да за њу добије нови, макар и мањи откуп. Постепено је продирало гледиште да удове добију отпуст уз ограничену дозволу преудаје за што одговарају дорзони. Данас влада мишљење да "удова добија уста" и да се без икаквих ограничења и без откупа може удати по свом избору. – Зато, нити је Бечов у праву кад сматра да удови без деце треба дорзон ако остави кућу мужа, нити су у праву известиоци који поричу могућност ангажовања дорзона при уговору о отпусту удовице. Све зависи од садржаја уговора. Где владају старија схватања о ограничењу преудаје, постављају се дорзони. Где је преовладао обичај о слободи удове да се преуда, дорзони нису потребни.

Обавезе да се отпуштеној удови плати течевина или наследни део у мужевљевој заоставштини представљају новију појаву. Јер по обичајима сва заоставштина припада мушким сродницима оставиоца. Шеријат и савремено право почели су да мењају положај жене код наслеђивања. Али плећнари се држе старих обичаја. Мушким сродницима не одговара инфилтрирање жена у наследно право. Они не дозвољавају да се удови призна ни течевина ни право на наслеђивање. Давање накнаде отпуштеној удови противно је обичајима. Код уговора о тој накнади дорзони се само привидно ангажују док удова напусти мужевљев дом и заоставштину, а затим се лако дезангажују уз оправдање да дорзони не могу поступати мимо обичаја.

II) Заштита уговора о санирању женидбених деликата

Плећнари су настојали да нађу частан начин за изравнавање женидбених деликата – прељубе жене и браколомства. Те деликте чини жена са својим партнером, а муж брани своју "част" одбојем, тј. убија жену и њеног партнера. Они који буду убијени при акту прељубе губе крв и не могу бити освећени.

Плећнари су сужавали право мужа да убије због прељубе. Прво су дозволили убиство једним метком оба партнера затечена *in flagranti*, "док су им чкури развезани". Муж треба истовремено да убије и жену или да је отпусти. Мимо тога не би смео убити преступника. Без убиства или отпуста жене не би могао да се правда пред оптужбом да је помоћу жене намамио човека да га убије. Ни жену не би смео да убије, а да поштеди њеног партнера, јер се не би могао правдати пред оптужбом да ју је безразложно убио. Ако поштеди једног партнера пада у дуг крви.

Тешко је затећи партнере *in flagranti*. Још теже сваку прељубу казнити смрћу. Грехота је убити браколомног рођака због прељубе над снахом. Братственичка солидарност јача је од женидбене везе. Крвног сродника треба поштедети, а неверну жену отпустити уз дозволу да се преуда, превареног мужа обештетити у висини трошкова потребних за нову женидбу. Такав уговор није лако закључити, а треба га заштитити. Изневереног мужа ваља чврсто обавезати да се одрекне освете, браколомног рођака принудити да плати трошкове нове женидбе, родбину неверне жене заштитити да одиву може да преуда. Све се то штити дорзонијом. Пример саопштава Шабан Грош 16.5.1972. године:

> Пре рата, 1941, неки Бериша затече рођака код своје жене. Би му жао да убије своју крв, па га затвори у ложницу са женом, док окупи братство. Затим отера жену. На кувенди дође до нагодбе да браколомни рођак плати превареном мужу трошкове друге женидбе колико буду износили. Били су постављени дорзони. Кућа браколомника дала је дорзона да ће платити трошкове друге женидбе, кућа превареног мужа да ће поклонити живот браколомном рођаку и да је отерана жена слободна да се уда где хоће.

Плећнари настоје да спрече убиство због прељуба, па и у другим случајевима обавезују браколомника да превареном мужу плати трошкове поновне женидбе. То се види из казивања Уке Љајића од 21.4.1969. године:

> У. Љ. из Пепића затече своју снаху у недозвољеном односу са познаником А.Љ. То је било 1968. године. На браколомника је пуцао, али је промашио, што се види из списа Окружног суда у Пећи, К.бр 62/69. Затим отера своју снаху у род. То исто учини и са својом женом теретећи је да је посредовала у вршењу браколомства. Окупи се плећнија, која донесе нагодбу: да муж отпусти неверну жену, а браколомник да му плати трошак друге женидбе у износу од 15.000 динара. Беху постављени дорзони да ће нагодба бити поштована и да ће отерана жена бити слободна да се уда где хоће.

Тиме је племенско друштво штитило уговоре у бракоразводним односима. Ту је превазилажење самосуђа исто толико важно као код крвних завада. Уговорима о умиру крви спречава се освета, а уговорима око женидбених послова отклања могућност избијања крупних завада. У тим нагодбама врши се својеврсно пребијање: уместо једне – муж добија другу жену путем накнаде да је купи.

Механизам дорзоније у женидбеним нагодбама сличан је дорзонији за крв, односно крвнину. Ради се о билатералном пакту. Кршење заштићених обавеза може резултирати поправљивим и непоправљивим вероломствима. Починилац непоправљивог деликта био би муж, вереник који убије, односно родбина жене која дозволи преудају мимо дозволе. Вероломницима се прети смртном казном, коју изршава дорзон. То је готово увек рођак, ујак, побратим или кум вероломника. Одговорност дорзона темељи се на санкцији због издаје. Зато се дорзонија у женидбеним односима сврстава у исти ред са дорзонијом за крв. – Поправљива су вероломства враћања одбегле жене мужу и доцња при плаћању трошкова нове женидбе. Дорзон може да накнадно врати жену мужу или испуни престацију дужника из својих средстава.

4. ЗАШТИТА ПРИ НАСЛЕЂИВАЊУ

Дорзонијом се штите наследна права. Њоме може да се пружи заштита изјави последње воље, заоставштини и фамилије оставиоца.

После смрти господара задружне куће у којој има одраслих мушких укућана, најутицајнији од њих постаје нови господар. Питање наслеђивања имовине се не поставља. Међутим, после смрти господара инокосне куће, у којој нема мушкараца дораслих да преузму господарење, кућа остаје без заштитника. Жена и деца не могу да буду господари куће, нити су кадри да бране своју личност, част и имовину. Потребно је да неко господари заоставштином, да је сачува, да закључује правне послове, да удаје кћери и жени недорасле мушкарце. О томе могу да одлучују одрасли људи. Заменик господара куће може бити постављен тестаментом или одлуком оставиочевог братства и назива се дорзон.

1) Тестаменталии дорзон

Обичај је да оставиоца наслеђују синови, а ако њих нема, онда мушки сродници по очевој лози. Најудаљенији племеник је ближи од удате кћери и жене. Ђечов тврди да, у недостатку ближих мушких сродника, "угашену кућу" наслеђује братство, макар у стотом степену сродства (КЛД, пар. 97). Оставилац не може тестаментом да измени наследни ред, нити да саставља институциони тестамент или да увећа део једног на штету другог наследика. Још за очева живота, синови могу захтевати деобу његовог имања. Дуплицитет наслеђивања – тестатски и интестатски ред не постоји.

Господар куће може да тестаментом одреди дорзона који ће привремено господарити његовом фамилијом и имовином. То чини унилатералним споразумом с дорзоном непосредно или поруком. У редовним приликама оставилац може именовати дорзона. Суљ Краснићи и Мурат Фетаху саопштавају 4.12.1972. године:

> Уочи своје смрти господар куће може пред људима да каже неком од својих рођака: "Умрећу, а немам коме да оставим нејаку фамилију. Нема ко да ми кућу пази и брани и да држи моје имање. За сина сам верио кћер код тога и тога. Кћери сам обећао томе и томе. Дужан сам толико, а тај и тај дугује ми толико и толико. Неће имати ко да наплати ни да подмири дугове. Хоћеш ли ти узети моју фамилију и моју кућу у своју руку, док ми који од синова порасте?" Кад му рођак пред људима одговори потврдно, зна се да је господар куће поставио дорзона који ће му држати фамилију док му син порасте.

Тестамент сличан војничком сачињава се у ванредним приликама. У боју рањени господар куће може да изјави своју вољу о постављању дорзона. Исти известиоци кажу:

> Смртно рањени господар куће може да позове неког од својих другова и да му каже: "Ја погибох. Понесите ме и закопајте под оним великим дубом на мом имању, поред куће. Моје оружје и барјак узми ти и предај га моме

брату или сину кад порасте. Моју фамилију узми у своје руке док порасту моји синови. Њима реци да моју крв траже од тога и тога."

Исти известиоци описују како тестатор може да именује дорзона поруком:

"Дај ми бесу да ћеш поћи код Н.Н. и мојих рођака и да ћеш им рећи да сам им ја поручио да Н.Н. узме у своју руку моју кућу и моју фамилију, да их брани и да им чува част док порасту моји синови". Тај човек преноси поруку рођацима погинулог, а они ће пристати да Н.Н. буде дорзон за његову фамилију.

Тестаментални дорзон одговара оставиочевим наследницима и оставиочевом братству. Поменути известиоци кажу:

Дорзон не одговара покојнику који га је именовао. Он одговара наследницима и људима који су чули шта је оставилац поручио, како се дорзон обавезао и шта је радио. Наследници могу да кажу пред људима: "Дорзон није држао бесу, већ нам је појео имање и пуштио да га други узме. Учинио нам је неправду и осрамотио се". Кад то чују људи припретиће дорзону и принудити га да плати штету или врати наследницима оно што је узео.

II) Интестатски дорзон

Ако господар инокосне куће умре без пунолетног мушкарца у кући и тестаменталног дорзона, окупља се скупштина његовог братства и поставља дорзона да привремено господари његовом кућом и фамилијом. Осман Барјактари саопштава 25.11.1972. године пример:

После изненадне смрти М.К. (фис Шаља) 1972. године у његовој кући остадоше две жене и малолетни син А. Кћери од прве жене биле су удате. Остави кућу у Пећи, породичну пензију и барјактарство. Старија венчана удова са својим кћерима желела је да се наследство расправи по државном закону. Она млађа невенчана, са својим сином мал. А. тражила је да се наслеђе расправи по обичајима, тако да њен малолетни син наследи целокупну имовину. У то се умеша кувенда оставиочевог братства, које стаде на страну оставиочевог малолетног сина. Рођаци се прво договоришe са родбином оставиочевих жена, које обећаше да се неће преудавати, већ живети заједно. Затим кувенда одлучи да се фамилији оставиоца постави за дорзона оставиочев блиски рођак Рецо, који ће господарити док порасте малолетни син оставиоца, чувати оставиочеово оружје, имање и фамилију, примати пензију и водити благајну, све као да је оставилац жив. Његова је дужност да чува част оставиочеве куће и да не дозволи никакву деобу његовог имања. Дорзон принуди наследнике да повуку тужбе пред судовима, забрани деобу имања међу зетовима. Да је старо време носио би и оставиочев барјак, док порасте оставиочев син.

Такав дорзон је тутор и старатељ. Он не користи ништа од заоставштине нити живи у кући са фамилијом оставиоца, већ њоме управља и репрезнтује је. Исти известилац даље наставља:

Фамилија оставиоца остаје да живи на свом имању, али мора да се покорава дорзону. Дорзон се стара о обради имања и убирању плодова, води

благајну, одлучује шта ће се од фрута продати, а шта оставити за домаћу потрошњу. Он не дозвољава да се из заоставштине отуђи некретнина. Уз одобрење кувенде може да даје некретнине у подлог, под наполицу, али ретко када да је трампи или прода. Дорзон брани и образ оставиочеве куће. Он је позван да гони сваког ко се дотакне части оставиочевих жена. Он се стара о удаји девојака и женидби оставиочевих синова. Дорзон ради бесплатно. Али, ако би кога убио да опере образ оставиочевој кући, крвнина би се платила из заоставштине. Ако је имовина мала, дорзон би морао да плати крвнину из својих средстава. Кувенда контролише рад дорзона. Он обавештава своје рођаке о свим значајнијим пословима. Кувенда има право да га смени и постави другог. По пунолетству једног од мушких потомака оставиоца дорзон му полаже рачун и уступа господарење. Ако дорзон присвоји што из заоставштине, сваки од рођака може му рећи: "То што си узео ти, вратићу ја". Тада дорзон мора да врати оно што је узео. Кувенда може да одбије приговор наследника упућен дорзону. Она може да каже наследнику: "Дорзон је морао да за тебе и твоју кућу учини то и то. Од њега немаш шта да тражиш. Све што имаш према њему, тражи од нас." И наследник мора да се покори.

5. ЗАШТИТА ГРАЂАНСКОПРАВНИХ УГОВОРА

У племенском друштву постоји шаренило грађанскоправних облигација, мноштво уговора са безброј модулација о привременим или сталним, делимичним или потпуним, подељеним или неподељеним, условљеним или безусловним, готовинским или кредитним, једнократним или сукцесивним, ороченим или неороченим обавезама на давања, трпљења и чинидбе. Садржина обавеза није ограничена никаквим правним регулама. Преносилац и прибавилац могу да закључују најразличитије споразуме. За чврст уговор најважнија је одговорност и заштита. Преносилац који испусти ствар из своје државине, не може је више бранити одбојем, јер би морао нападати личност држаоца. Нападом на личност разарао би своје облигационо право и губио своју тражбину. Тиме би се облигациони однос претварао у деликтни. Немаштина, колебљивост, пишманлук, изазовна свађа разарају облигациони однос. Залога и капара постоје као средство економског обезбеђења, али и права из залоге и капаре треба заштитити.

Плећније и кувенде су ad hoc састављена тела, без снаге да ефикасно штите бројне послове размене. Та тела се занимају односима из којих цела заједница може да трпи штету или стекне добит. Ако поводом размене дође до свађе, кувенде и плећније интервенишу за постизање умира. Тада економска размена постаје споредна, примарно је сузбити крвне деликте и освете. Принцип њиховог рада је попуштање јачем. Оне не поштују начела економске еквивалентности у размени, већ поравнавају и мире. Плећније не могу пратити многобројне уговоре од настанка до гашења облигације.

Уговарачи су упућени да своја права штите дорзонима, који су извршиоци уговора. Пошто нема сталних органа пред којима се закључује уговор и који

би принуђавали на њихово извршење, уговарачи се служе дорзонијом. Форма заштите је билатерална. Пошто се дорзон ангажује, његовим посредством се отуђује ствар прибавиоцу, који је такође дужан да посредством дорзона изврши престацију. Размена се врши уз раздвајање уговарача да се не би сукобили.

Одговоран дорзону, прибавилац не стиче својину на прибављеној ствари пре него што је плати. Он је може дирати, искориштавати и бранити од трећих лица, али је без одобрења дорзона не сме отуђити пре плаћања. Дорзон је овлашћен да пренету ствар рееманципује, тј. да је одузме од прибавиоца и врати преносиоцу, задржи у свом поседу или отуђи ради прибављања средстава за исплату повериоца. Б. Хоџа каже 8.6.1970. године:

> Дужник не сме да прода ствар пре него је плати. Дорзон му је може одузети. Све до исплате ствар је у "руци" дорзона. Дорзон може пред сведоком рећи дужнику: "Ако не донесеш паре кроз толико дана узећу ти ствар". Дужник не може да каже да му је дорзон отео ствар.

Известилац И. Љајић каже 20.6.1970. године:

> Ко отуђи ствар коју дорзон мора да плати из свог џепа, преварио је дорзона. Дорзон може да се свади и да каже: "Преварио си ме и појео, али пази, ја могу да поједем твоју главу". – Ако дужник купљену ствар оштети или изнури купљеног коња или вола, дорзон може да узме те ствари и да их прода да би платио дуг. Ако ствари узме, нема право да тражи ништа друго од дужника.

Дорзон је овлашћен да врши наплату из целокупне имовине дужника. Једино он може да слободно уђе у кућу дужника и изврши заплену његових ствари. Он делује као орган извршења уговора. Шабан Грош каже 16.5.1972. године да дорзон није поверилац који би морао да преклиње и моли дужника, већ може да прети и плени све његове ствари. И. Љајић саопштава 20.3.1970. године да је доста кад дорзон дође са једним или два сведока у кућу дужника и одбије сваку част, па саопшти: "Ја и ти се нећемо раздвајати док не платиш". А Б. Хоџа каже 20.6.1970. године: "Ако дужник спречи дорзона у пленидби ствари може доћи до свађе, за коју је крив дужник".

Против дужника који прикрива своју имовину дорзон може да одреди кућни притвор. Дорзон може доћи на огњиште дужника и изјавити да се неће удаљити пре наплате потраживања. Дужник се не може удаљити из куће да остави дорзона код својих жена. Он мора остати у кући у својеврсном притвору, а јавност осуђује дужника и сматра га инфамним. Уочи рата 1941. године И.З. из Јуника је као дорзон, током целе зиме, био у кући дужника С.М., док је наплатио неке овце (саопштење Б. Хоџе од 8.6.1970. године). Бајрам Хусај каже 5.6.1970. године:

> Срамота је због пара задржавати дорзона у својој кући. Свако ће рећи да је дужник пустио туђег човека код својих жена. Поштен човек не би ни за целу Ругову дозволио да му дорзон туторише по кући. Дорзон се не може убити. Свако може прекорити дужника питањем: "Јеси ли пустио дорзона код жена?"

Дорзон може да се обрати братству дужника за помоћ у извршењу обавезе. Ако братство занемари његов захтев, дорзон га може принудити ложењем

ватре у дужниковом селу. Кад дорзон наложи ватру у туђем селу, спречава женскадију да се слободно креће.То је срамота за цело братство у селу. Тада се рођаци дужника морају окупити и договорити да плате дуг (саопштење Б. Хоце од 8.6.1970. године). Примери такве принуде су ретки. Демуш Цури из Г. Стреоца саопштава 24.7.1968. године да је за време турско неки Салија из Г. Луке заједно са два наоружана момка наложио ватру пред кућом дужника К. Шаље у истом селу. Рођаци дужника прикупили су средства и предали их дорзону. То је вероватно стари индоевропски обичај. Ложењем ватре, дорзон прети да ће се настанити у повериочевом селу и загосподарити у његовом братству. То не одговара крвносродничкој затворености и безбедности братстава, која не допуштају инфилтрирање странаца.

Дорзон није овлашћен да ради економског потраживања убије дужника. Ко мисли да свађом наплаћује дуг, нека не буде дорзон. Свађом се губе паре, а не добијају – каже Б. Хоца 8.6.1970. године. Али ако не успе да наплати тражбину, дорзон може изазивати, вређати и понижавати дужника, а може се "преварити" да га рани или убије. Тада се друштво ставља на страну дорзона и брани га да је поступао ради чувања бесе. При умиру пребија се дуг у крви за потраживања у новцу.

Дорзон зна садржину обавеза, уговорне услове и рокове. Он онемогућава неспоразуме између повериоца и дужника. Без икаквог судовања, дорзон отклања свађу у процесу размене. Он посредује на оној страни где је право. Тако је било и у Стубичкој Жупи и Хрватском Загорју.[259] Његова реч је пресудна, њему се верује, јер није економски заинтересован. Ако је изјава дужника супротна изјави повериоца и дорзона, плећнија прети дужнику. Б. Хоца саопштава 2.9.1970. године да није веровао неком Шаљи из Јупика да је трговцу Т. Нагавци вратио 100 наполеона у злату без посредовања дорзона. Пошто је дорзон изјавио да преко њега дуг није плаћен, мировно тело је запретило дужнику паљењем куће ако не подмири дуг. Дужник је, затим, уговорио нов рок до када ће измирити дуг.

И поверилац може да принуди дорзона да чува бесу. Он може доћи на дорзоново огњиште и "седети код жена", чекајући да дорзон поступи по обавези. Поверилац прети дорзону притварањем, а може се жалити и његовом братству које ће изнудити извршење обавезе. Немарни дорзон губи јавно поверење и остаје неверан, људи га потцењују и презиру. Код грађанскоправне заштите дорзонијом, нема непоправљивих вероломстава и издаја. Дорзон може да се искупи из "руке" повериоца плаћањем обавезе из својих средстава, а касније своју тражбину да регресира од дужника. Из такве дорзоније настало је савремено јемство.

Код грађанскоправне заштите дорзонија постепено почиње да губи оквире крутог формализма. Робна размена превазилази строгу форму конституисања пакта о заштити. Дорзон постепено постаје симбол принуде над дужником и чинилац почаствован да присуствује конституисању уговора или обавезе дужника. Почиње да ишчезава стара форма закључења пакта о одговорности и заштити помоћу две стипулације. Дорзон не мора увек својом руком да изврши

259 Валтазар Богишић, *Грађа ў одговорима из различитих крајева Словенског југа*, ЈАЗУ, Загреб, 1874., сар. 458.

сваку престацију. Поверилац и дужник не могу увек да уговарају у присуству дорзона. Дорзонија постаје флексибилна и прилагођава се потребама живота. Уговарачи све чешће именују за заштитнике обавеза одсутне дорзоне, чија "рука" постаје мање видљива, али ипак спремна да изврши фиксну принуду над дужником. Формализам се најдуже сачувао код уговора о промету некретнина.

I) Заштита уговора о промету некретнина

Циљ дорзоније код уговора о промету некретнина је да заштити слободну државину и личност прибавиоца, да овај буде безбедан на прибављеном поседу, с једне стране, и да заштити право преносиоца у погледу накнаде, с друге стране. У тим уговорима пакт о заштити сачувао је доста строгог формализма, који је конститутивни елеменат уговора.

Заштиту прибавиоца условљавају колективистичка права братства на земљиштима која се налазе на њиховој територији. Предмети колективног искоришћавања су пашњаци, утрински земљишта, неподељене шуме и воде, што се не може отуђивати. Сваки братственик има право да користи те предмете кад хоће и колико може, чак и пошто се исели из свога места. Но ни на индивидуалним поседима још нису ишчезла сва колективистичка права. Сеоска и братственичка стока може се напасти после жетве и косидбе. Интереси колективне одбране били су сметња инфилтрирању иноплеменика на територију другог братства и села. Братства су резервисала себи право пречег прибављања некретнина својих чланова. Ђечов каже да се готово никад не дешава да се неком изван села прода земљиште, воденица или ред воде за натапање. Мештани онемогућавају прибављање тих некретнина странцу (КЛД, стр. 32). И код Албанаца, као пре код Германа, Словена и других народа, још постоји обичај пречег права прибављања земљишта у корист ближњих и помеђаша. Темељ куће на селу није отуђив, већ се исељени може увек вратити да на њему сагради кућу и настави живот у свом братству. То значи да некретнине нису слободне за пренос. Сваки братственик може одбојем бранити своја права на некретнинама која би отуђио преносилац. У том случају, прибавилац би се морао оружано штитити на прибављеном поседу. А то значи да би морао ратовати са братством и фисом преносиоца.

Да би неко прибавио некретнину на селу, мора добити дозволу братства и села у коме се она налази. Дозволу о ослобођењу некретнине за пренос даје скупштина братства, односно села. При издавању дозволе води се рачуна о личности и фамилији прибавиоца. Село има право да бира новог суседа. Прибављање земљишта дозвољава се интересенту који оставља утисак да ће поштовати обичаје дотичног села и покоравати се одлукама његове скупштине. При издавању дозволе, скупштина води рачуна о пречем праву прибављања. Пречи је у праву ближи, па даљи крвни сродник по мушкој лози (КЛД, пар. 464). На скупштини се изјашњава сваки рођак преносиоца. Ако земљиште не купе рођаци, пречe право има помеђаш (КЛД, пар. 465–467). Ако би се само један од братственика или сељана успротивио издавању дозволе о отуђењу, прибавилац не би био безбедан у поседу. Незадовољни братственик окупио би око себе групу рођака и сељака и узнемиравао прибавиоца ситним или крупним зулумима. Дозволу за отуђење тражи преносилац а добија је, по

правилу, само онда када у селу нема интересената са пречим правом прибављања и када некретнина није другом обећана.

Дозвола се саопштава прибавиоцу у форми честитања (алб. *për hair*),[260] на гозби коју приређује прибавилац (КЛД, пар. 476–477). Честитање има правни значај. Пред прибавиоцем се господари кућа изјашњавају да су сагласни што је некретнина прешла у његов посед и што су је изгубили из своје "руке", што је за њих убудуће "мртва". Према саопштењу Живка Кизића од 26.5.1972. године исти обичај постоји код Срба у Метохији, а код Куча се звао одомаш.[261]

О тим обичајима известиоци кажу:

Фис и село имају право да бирају суседа. То треба да буде фамилија од које очекују да ће бити поштена, да није склона свађама, неће уносити смутњу ни узети образ селу. Пази се на поштовање части жена. Људи не воле да им се жене срећу по сеоским путевима и јазовима са непознатима. Рођак, који хоће некоме да даде своју земљу, треба на кувенди села да каже име прибавиоца. Сељаци могу рећи да дотично лице не примају за суседа, већ ће му наћи другог, бољег човека, који ће узети земљу уз исте услове. Паметан никад неће узети земљу без одобрења села. Ако то учини, може га свашта задесити. Неко ће му забранити пролаз путевима, други довођење воде, трећи му харати имање или наговорити своју децу да се свађају са његовом. На крају ће га оптужити за узимање образа и части женама. После тога придошлица мора да напусти земљиште (саопштење Фератаја Суља 6.8.1971. године).

Да би знао јесу ли братство и село преносиоца ослободили земљиште и пристали да га имају за суседа, прибавилац, а нарочито онај из другог фиса, треба да именује неколико људи које је продавац дужан да му доведе у кућу ради честитања. Међу њима треба да буде и продавчев плећнар. У кући купца, на гозби уз кафу и дуван, купац започиње разговор о куповини, питајући да ли га сви примају за суседа и хоће ли се моћи одржати у поседу. Сеоски плећнар разматра садржину уговора са продавцем и купцем. Ако је све по обичају, плећнар наређује честитање. Чланови продавчеве кувенде један за другим пружају руку прибавиоцу, изјављујући: "Нека је срећно и дуговечно". На крају то чини и сеоски плећнар. Такав пазар земље је тврд (саопштава Брахим Хоџа 7.8.1971. године).

Кад фис дозволи да земљиште пређе у руке иноплеменика, онда је оно "мртво за фис". Пропада пређе право које је фис имао. Друго племе стиче имање. То пада болно и тешко. Зато сваки рођак преносиоца треба да изјави прибиваоцу да је земља слободна и да ће бити на њој слободан (исказ М.К. Шаља од 17.8.1969. године).

Ако макар један рођак продавца не честита прибавиоцу, овај треба да зна да му посед није тврд. Кад-тад може да се јави незадовољни рођак преносиоца и да каже: "Ја ти дајем оно што си ти дао и земља је моја, ја ти

---

260 Hair (*hajyr* – тур.: *добро, доброта, срећа, корист, задужбина, благослов, молитва за напредак*). Б. Клаић, *op. cit.*, стр. 553. Честитање са *për hair* уобичајено је у свим важнијим пословима: рањенику да преболи, вереницима за срећан брак, прибавиоцу некретнине за несметану државину.

261 С. Дучић, *op. cit.*, стр. 161.

је нисам честитао". Ако прибавилац одбије захтев незадовољног сродника, овај ће рећи: "Ти знаш наш обичај. Та земља је као крв. Чим ти нисам честитао, морао си да знаш да се нисам сложио да ми земља "умре"." Ако прибавилац остане упоран, доћи ће до свађе (исказ Даутаја Незира од 26.7.1971. године).

Осим тога, отуђење земље треба да је "чисто", тј. да није обећано неком другом још пре него што је преносилац решио да га отуђи. Ако је отуђење поседа некоме обећано, макар и без утврђивања услова и цене, прибавилац улази у несигуран посао. Заинтересовани може да га уз исте услове истисне из поседа. Помоћу дорзона прибавилац утврђује да ли су сви имаоци пречих права сагласни са отуђењем. О томе Б. Хоџа саопштава 7.8.1971. године:

Пре него што се прибави туђа земља, треба имати дорзона који добро познаје братство власника. Дорзон треба да се распита је ли земља слободна. Он треба да пита све мушкарце из куће преносиоца, рођаке и суседе је ли продаја чиста. Ако има непунолетних мушкараца, дорзон ће тражити да му неко од њихових пријатеља и рођака да бесу да дечаци неће тражити земљу пошто одрасту. Ако је неко у затвору или на раду у иностранству, треба и за њега узети бесу посредством најближих рођака. Дорзон је увек потребан кад се ради о послу око земље. Дорзон треба да пита је ли земља раније коме обећана. Ако је господар земље другоме дао реч о отуђењу, нека је нико не узима. Иначе ће се сукобити са оним коме је раније обећана. Ко први добије реч, добија земљу.

Тек уз дорзонију може се донети чврста одлука о прибављању. Дорзон одговара за ваљаност продаје и саопштава прибавиоцу: "Ја одговарам својом главом и својим имањем да ће бити онако како је данас речено." Тај дорзон је обично сеоски плећнар.

Дорзон за земљу штити уговор од једностраног раскида и стара се да некретнина буде предата прибавиоцу, кога штити од евикције. Слично је било и у Пољичкој Жупи.[262] Ако преносилац покуша да побија уговор подметањем свога рођака као имаоца пречег права, дорзон ће се супротставити. Ђокај Нуо каже 28.6.1971. године:

Ако би ко, после честитања, узнемиравао прибавиоце земљишта, овај ће рећи дорзону, који ће пред кувендом фиса или села рећи ономе што узнемирава. "Је ли то земља била тога и тога, је ли ти нуђено да је узмеш, јеси ли рекао да нећеш, јеси ли пристао да ти прибавилац буде сусед, јеси ли казао *për hair*, шта хоћеш сада? Са прибавиоцем немаш ништа. Све што имаш, тражи од мене. Ја ћу радије изгубити своју земљу него ону коју је прибавилац узео."

Ако евинцијент оспори тај навод, спор се води између њега и дорзона. Дорзон стиче привилегију да заклетвом одбије виндикациони захтва. То се види из примера који саопштава Б. Хоџа 7.7.1971. године:

Пре две године, у Стреоцу господар куће продаде два хектара земље суседу. Дорзон је питао продавчевог оца је ли земља слободна и добио потврдан одговор. Али продавчев отац није присуствовао честитању. После

262 А. Соловјев, *op. cit.*, стр. 400.

годину дана продавчев отац затражи да му купац врати земљу јер му није честитао. Купац се успротиви наводом да је добио честитање о јесени, када се продавчев отац вратио с планине. Дорзон је интервенисао и спречио свађу. Обичајни суд од 12 људи одлучи да се дорзон Шабан Демо са људима који су радили у башти кад је отац продавца честитао купцу, закуне и да земља остане купцу, а ако се не закуне да се врати продавцу. Дорзон се заклео и земља је остала купцу.

Међутим, дорзон за земљу не може одбити евицијента који се држи обичаја па није честитао прибавиоцу. То се види из ових примера:

Пре више од 30 година Бињакај Имер из Д. Црнобрега купи ливаду од свог рођака Кадрије. Други продавчев рођак Нељо изјави да нема новаца, али ће ливаду купити кад-тад. Он одби да честита купцу. Купац исплати цену преко дорзона. – Али 1971. године Нељо се обрати наследницима прибавиоца тражећи да му уступе ливаду. Дорзони потврдише да Нељо није честитао и ливада би уступљена Нељу уз цену коју одмерише проценитељи (саопштење Незир Даутаја од 26.7.1971. године).

Купац из Лоће плати 1970. године 70.000 динара за неку њиву. Јави се неки човек коме је раније била обећана по цени коју други понуде. Дорзон је бранио купца тиме да продавац није дао никакво обећање, већ је тражилац земље само нудио цену од 50.000 динара на коју продавац није пристао. Обичајни суд је досудио да онај који каже да му је земља обећана узме пет саклетвеника и закуне се да му је земља била обећана, па да узме половину, а друга половина да остане купцу.

1. Уговор о трампи

Извршени уговор о трампи не осигурава постојаност размене. Трампа се не врши увек уз поштовање начела еквивалентности. Б. Хоџа каже да код трампе има често елемената принуде и преваре, али се на то позива страна која тражи раскид уговора. Јачи успевају да трампом добију већу површину или земљиште другог бонитета. Кад друга страна бројно ојача и постане утицајнија, може истицати захтев за раскид уговора.

Имер Љајић каже 3.8.1971. године:

Уговор о трампи треба утврдити печатом, тј. дорзоном. Свака страна треба да да оној другој по једног дорзона. Тада је уговор тврд. Дорзони неће дозволити раскид уговора вољом једне стране. – Може да се деси да једна страна, ређе сам уговарач, него његов брат, син или рођак, каже да јој није право, да је узето више него што је добила, да је узето боље земљиште а дато горе, да је узето на силу, да своју земљу тражи натраг или ће за њу ратовати. Дорзон ће га ухватити, ставити му руке на раме и рећи: "Ти буди пишман, а ја нећу. Ти си ме звао за дорзона, па не могу сломити бесу. Њега немој да дираш. Све што имаш да тражиш, тражи од мене. Ти си мени дао реч, а ја земљу другоме." После тога пишманџија нема куд јер би се свадио са дорзоном. – Пре двадесет година мој братанац покаја се због трампе неке земље за коју сам ја био дорзон. Ја му скренух пажњу: "Док сам ја жив, ти се не можеш пишманити. За твоју љубав не могу да изгубим образ. Ставио

си ме за дорзона, па ако се пишманиш, морао бих те убити или платити својом главом." После тог братанац се смирио.

Без дорзона уговор о трампи је несигуран и непостојан. Један од прибавилаца може изнудити повраћај трампљене некретнине, уз одбијање да врати ону коју је добио. То се види из следећег примера:

Уговором закљученим пред Општинским судом у Пећи Ђ.Х. из Д. Стреоца трампила је своју њиву за ливаду Љ.Д. из Г. Стреоца. Трампа је извршена 1963. године. У мају 1969. године три сина Ђ.Х. запоседоше парцелу која је дата у замену и истиснуше власника из поседа. Власник је био нејак. Окупи се плећнија и одлучи да синови Ђ.Х. задрже и парцелу коју су добили трампом и ону коју су узурпирали с тим да плате нејаком власнику 4.000 динара. Власник је касније водио парницу пред судом, али судску пресуду није могао извршити, јер се није могао одржати ни после проведеног судског извршења (спис Општинског суда у Пећи, П.бр. 1118/69 и И. бр. 2241/70). "Да је трампа имала дорзона, синови Ђ.Х. не би могли да узму њиву" – каже известилац Љуфај Демо 25.2.1972. године.

2. Уговор о подлогу

Подлог се код Албанаца зове *pëng*[263]. И у обичајном праву подлогом се реално обезбеђује потраживање повериоца. Подлог је залагање некретнине. Предмет залога је најчешће земљиште које се залаже кад је власник принуђен да због крвног дуга са фамилијом привремено напусти имање, затим ради добијања средстава за плаћање крвнине, за откуп веренице, за исплату цене за другу некретнину коју прибавља и сл.

Подлог се разликује од хипотеке. Хипотека је заложно право на основу којег хипотекарни поверилац може да тражи наплату свог потраживања из хипотековане ствари. При томе ствар која је предмет хипотеке остаје у државини дужника. Својина хипотекарног дужника на хипотекованој ствари заштићена је правом. У обичајном праву заложни поверилац узима у државину заложену некретнину с правом да је искориштава и убира плодове све док наплати своје потраживање, обично три године, колико је потребно да се нађубрено земљиште интензивно искористи обрадом. Трајање подлога може бити и неорочено. Код неороченог, уговор о подлогу се аутоматски продужава сваке треће године. Такав подлог може да траје и до педесет година. Складно религијским забранама[264], залогопримац не тражи камату на дати новац. Уместо камате искориштава земљиште обрадом и убирањем фрута.

Залогопримац може бити угрожен у поседу. Б. Хоца каже 7.8.1971. године:

Пошто човек који држи земљу у *pëng*, нађубри и пооре, дужник му може донети паре и рећи да му врати земљу. Такав дужник би хтео да на силу узме нађубрено и обрађено земљиште и оштети човека који му је дао паре.

А М.К. Шаља истиче угроженост залогопримца од стране дужниковог братства. Он каже 19.1.1971. године:

---

263 Лат. *pignus*, првобитно истог значења са грчим *хипотхики* или *хипотхикисими*, што се преводи као "нешто што је на руку дато", капара или залог. Мајнарић-Горски, op.cit., стр. 579.
264 Трећа књ. Мојсијева, XXV, 37 Курхан, 2: 175–280.

Кад дође рок за враћање зајма, дужник може да се жали да нема новца, да је искоришћено више фрута него што вреди зајам, да хоће земљу натраг, макар ратовао. А поверилац му не може дати земљу док не прими све паре. Али се поверилац не може ни одржати на узетом земљишту против воље дужникова фиса.

И залагодавац може бити угрожен понашањем залогопримца. Он је привремено изгубио радну својину[265] на заложеној некретнини и мора бити сигуран да ће му ствар бити враћене кад врати зајам. Противна страна може му то право оспорити наводом да је уговор о подлогу истекао и претворио се у купопродају. Уговор о подлогу може бити комбинован са клаузулом према којој ако се не врати зајам о року подложена некретнина остаје у својини залогопримца. Такво задржавање подложеног земљишта забрањивало је и српско средњовековно право.[266]

Пактом о заштити штите се обавезе залогодавца и залогопримца. Известиоци саопштавају:

Када се земља даје у *pëng*, свака страна треба да да дорзона. Повериоцу треба дорзон за земљу, а дужнику дорзон за паре. Дорзони треба да памте реч и рок враћања земље и новца. Они знају је ли речено да дужник губи земљу ако у року не врати дуг (исказ Никћа Сокоља од 7.1.1970. године).

Ако поверилац каже да земљу узету у *pëng* неће да врати дужнику, дорзон му може вратити паре и узети земљу. Ако поверилац одбије, дорзон ће му рећи: "Пошто нећеш да му пустиш земљу, ја ћу му дати своју земљу, па ћу ићи на улицу. Радије ћу изгубити имање него образ." – После тога зна се да може доћи до крви. Окупиће се кувенда и рећи повериоцу: "Узми своје паре, а врати туђу земљу" (исказ истог известиоца).

Ако поверилац каже да је прошао рок залоге, па да је земља заувек његова, људи ће рећи да буде онако како се дорзон закуне (исказ М.К. Шаље од 9.1.1971. године).

Помажући дужнику да одржи својину на заложеној некретнини, дорзон посредује код уговарача да новелирају рокове о враћању дуга и трајању *pënga*:

Кад дужник не врати новац о року, дорзон ће окупити кувенду његовог братства да се види хоће ли рођаци дужника да плате дуг и узму заложену земљу или ће се продужити уговор још за три године. Иначе, дорзон може повериоцу дати своје паре, а земљу узети да ради док му дужник не врати новац (исказ И. Љајића од 3.8.1971. године).

Ко има јаког и поштеног дорзона, нека се не боји да ће му земља пропасти. Ако је дао земљу у *pëng*, дорзон ће је извадити. Ако држи туђу земљу, дорзон ће га одбранити да му је не узму пре рока. Ако дужник хоће да плати дуг стоком, а не новцем, дорзон ће га натерати да плати онако како је речено (исказ Б. Хоџе 7.8.1970. године).

---

265 Карл Ренер, *Социјална функција правних института – прилог критици грађанског права*, Београд, 1960, стр. 85.
266 ЗЦСД, чл. 90.

Штитећи право уговарача, дорзон може да одобри заложном повериоцу издавање заложене ствари у пазалог (алб. *karapëng*). Поверилац може дати у пазалог земљиште само ако нема другог свог земљишта. Шабан Грош каже 10.8.1971. године, да се поверилац и дорзон могу договорити да се заложена земља да у пазалог. А Ибиш Кастрати каже 2.12.1971. године да је пазалогодавац дужан преко дорзона да саопшти залогодавцу име пазалогопримца. Залогодавац не мора да пристане да се његова земља даје у пазалог, али је тада дужан да без одлагања плати дуг или нађе залогопримцу друго лице које ће узети ствар у пазалог. Код пазалога може да буде више дорзона. Једни штите однос између залогодавца и залогопримца, а други између пазалогодавца и пазалогопримца.

Шабан Грош говори о моћи дорзона код уговора о *pëngu*. Он каже 9.8.1971. године:

> Са дорзоном нема шале. Онај што треба да да паре или земљу, па одбије да се покори дорзону, не сме више да излази из куће. Дорзон се може са њиме свадити. Зато је боље замолити дорзона да помогне, него га безобразно изазвати да убије. Дорзон не моли него убија.

Тако дорзонија помаже да заложена некретнина добије два господара – власника и држаоца. Сваки од њих јавља се према трећем лицу као регални господар и заштитник ствари. Прибавилац и преносилац налазе се у уговореном односу, где ни један ни други не могу да располажу неограниченим правом на заложеној ствари. Добровољно поштовање таквих уговора била би само могућност, коју дорзон претвара у одговорност и право. Тиме је дорзонија доприносила развоју облигационог права у пословима који одвајају државину од својине.

3. Уговор о наполици

Код уговора о наполици господар земљишта (власник или заложни поверилац) даје земљиште на обраду наполичару, који се обавезује да ће му сваке године давати одређену количину, обично половину плодова. То је уговор доста стар, познат у Византији, немањићкој држави, Црној Гори и Дубровнику.[267]

И уговори и заштита уговора су доста компликовани. Обавезе господара земљишта могу бити бројне: давање семена, обезбеђење воде за натапање, осигурање личне безбедности наполичара. И наполичар има различите обавезе: да обради имање, да врши инвестициона улагања, мелиорације (КЛД, пар. 293–314), да убира плодове, дели их и предаје господару земље. Из противречних интереса могу настати сукоби. Наполичар тежи да што боље напаса своју стоку и што мање инвестира на туђем имању. Господар земљишта хоће интензивнију обраду, што више улагања туђег рада у инвестиције. Отуда стални сукоб рада и својине. Наполичар је несигуран. Власник га може, пре убирања плодова, отерати са имања и присвојити производе његовог рада. И власник је у неизвесности. Наполичар га може оштетити ако остави земљиште

---

267 К. Јиречек, *Историја Срба*, II, Културна историја, Београд, 1952, стр. 166.

необрађено или однесе плодове више него што је уговорено. Плећније и кувенде не могу расправити њихове међусобне односе. Б. Хоџа каже 18.9.1970. године да би тужбу господара земљишта против наполичара одбацио и саветовао му да узме другога који ће радити земљу. А Е. Госка каже 25.11.1969. године да плећније не могу никога натерати да сеје на време и убира плодове. Сеоска скупштина може дозволити наполичару да обрађује њиву у њеном селу, али га не може убити да би га принудила да ради, каже Хаџија Ељашани 20.6.1971. године.

Заштита уговора о наполици врши се дорзонијом. Дорзон треба стално да раздваја господара земље и наполичара, тј. да разрешава текуће несугласице. Заштићен дорзонијом власник може да живи у граду а наполичар и дорзон на селу.

Известилац Зенељ Незири истиче потребу заштите власника од наполичара. Он каже 2.8.1971. године:

Пре него што неко да земљу у наполицу, треба да тражи да му наполичар да дорзона. Дорзон ће стегнути наполичара да дубоко оре, на време сеје, наводњава, праши кукуруз, коси сено, поправља плотове и чисти јазове. Дорзон ће присуствовати деоби плодова и старати се да наполичар не украде фрут. Он ће власнику предати половину фрута. Наредиће да се власнику преда половина извађених крља. Дорзон може наполичара да уклони са имања и да доведе другог. Ако се наполичар не покори, дорзон ће се са њиме свадити. Дорзон може да бије наполичара, који га је преварио и узео му образ.

Са друге стране, И. Љајић (3.8.1971. године) наглашава потребу заштите наполичара:

Пре него што узме туђу земљу, нека наполичар каже да му власник даде дорзона. Иначе се може десити да пођубри и обради туђу земљу па да га власник отера пре убирања фрута. Рођаци власника могу да направе шер који ће га отерати са земље. Могу му забранити пролазе и проводе воде, оптужити га да насрће на жене. Ако се то деси, наполичар треба да каже дорзону. Дорзон ће стегнути власника и његове рођаке и забранити им да узнемирују наполичара. Ако га не послушају, дорзон ће им запретити да ће наполичару дати половину фрута са свог имања. Тада свако зна да дорзон хоће да заштити наполичара, макар се свадио са власником и његовим рођацима.

Наполичару је потребна заштита дорзонијом, нарочито кад обрађује земљиште ван свог села. Власнику је потребан дорзон, нарочито кад не станује на имању, већ у другом селу или граду, па се боји да ће му наполичар запосести имање и одбити да га врати и преда плодове. Дорзон је потребан не само економски јачој, већ и оружано слабијој страни. Феудалци су имали плаћене дорзоне који су се старали да принуде наполичаре. Дорзоне на манастирским имањима у Истинићу народ је звао "поповски дорзони" – каже М.К. Шаља 12.4.1972. године.

Код уговора о наполици дорзон је вршио ефикасну принуду над наполичарима у корист феудалних поседника и доприносио да се наполичарски, а касније феудални однос стабилизује. То је могло да има

велики значај у процесу ране феудалне експлоатације. Дорзонија је могла да буде средство угњетавања сиромашних радних слојева од класе земљопоседника на прелазу од родовског на феудални поредак.

4. Уговори о службеностима

Службености спадају у стварна права и штите се одбојем. Стварне службености мање се појављују код сточара него код земљорадника. Земљорадници се споразумевају око службености приликом деоба и купопродаја некретнина. Уговори о службеностима закључују се обично пред плећнијом или кувендом и штите дорзонијом. После зађевица око путева и јазова, интервенишу мировна тела, пред којима обе стране дају дорзоне да ће поштовати нагодбу.

Б. Хоца саопштава 7.8.1970. године о значају дорзоније код службености:

Ако не би било дорзона, господар земље могао би да каже да је само привремено дозволио пролаз или провод воде преко своје земље. Дорзон може да стегне господара земље да дозволи мирно провођење воде или пролаз кола преко његовог имања.

Е. Госка каже 12.11.1968. године:

Ако дође до спора, људи могу да позову дорзона да се закуне да је господар земље или његов отац дозволио некоме да заувек може да води воду јазом преко његове њиве или вози кола преко његове ливаде.

5. Уговор о купопродаји некретнина

Уговор о купопродаји некретнина штити се дорзонијом. Дорзон је обично утицајни сеоски првак који помаже иноплеменом купцу да се прилагоди новој средини, да прихвати сеоски ред и обичаје, да се покорава одлукама сеоске скупштине и да кумством и побратимством створи односе солидарности са суседима, код Албанаца католика да учествује на славама, да узима учешће у заједничким радовима, на свадбама, мобама и у одбрани села. Само тако иноплемени купац може да добије наклоност већине и да се одржи у туђем селу.

Али дорзонија доприноси конституисању уговора о купопродаји некретнина и међу сродницима. Уговарање тече асиналагматично кроз два самостална акта: акт продаје и акт куповине. Прво се одлучује о продаји. Продавац доноси одлуку о предмету продаје. Ту могу да се јаве инсолвентни пречекупци, рођаци готови да некретнину олако резервишу за себе, забране њену продају солвентним купцима. Рођак лако каже да ће да купи, али га је тешко стегнути да да паре. Он резонује да нико други не сме купити, да може да ремети продају. Само кад се земља продаје да се плати крвнина, продавац може поставити рођаку услов: "Или узми земљу или плати крв" (исказ И. Љајића од 3.8.1971. године). Иначе рођаци рачунају да ће од цене платити колико буду могли, ако буду могли и кад буду могли. Рачунају да даљи купац настоји да избегне свађе око куповине, а продавац као рођак сукобе око цене. Ту се тешко уобличава купопродајни уговор, а нарочито цена и рокови плаћања, што се често мора изнудити. Шабан Грош саопштава 9.8.1971. године да је продавац

морао да хицима из пушке убије јарца свога брата који је запосео његово имање а одбијао да се договори о цени и року плаћања, рачунајући да је братовљева земља његова, да је нико други не сме купити и да се брат са њиме неће свадити због цене.

Нагодба о цени представља други акт – куповину. Ту се одлучује о цени, роковима плаћања, одустаницама, привилегијама у корист крвних сродника у погледу висине цене, облика и рокова плаћања. У току те процедуре изговори се много речи, са много предлога и противпредлога, од којих сваки претендује да буде коначан. Али тек дорзон коначно дефинише садржину обавезе за коју преузима одговорност.

У купопродаји некретнина некад се јављају два дорзона – један који одговара за обавезу продавца, а други за обавезу купца. Понекад постоји само један дорзон одговоран за постојаност обавезе обеју странака.

Дорзон одговара да је "земља тврда", тј. да неће бити евинцирана. Б. Хоџа каже 7.8.1971. године:

> Потребан је дорзон за земљу. Ако купац посумња да ће малолетни или одсутни продавац рећи да није продао и тражити да му се врати земља, дорзон ће наредити таквом продавцу да купца остави на миру и запретити да ће у случају узнемиравања дати купцу своју земљу. Тада продавац зна да се мора сукобити с дорзоном.

Дорзон се не може трајно ангажовати да штити купца на некретнини прибављеној противно поштовању права прече куповине. Напад на купца може уследити и намештеним поводом. Али, дорзон одговара да ће некретнина бити предата купцу. Ибиш Кастрати из Пећи саопштава 2.12.1972. године:

> У пролеће 1953. године продао сам своје имање Брахиму Реџи из Шкреља. Рођаци одобрише продају. Купац је тражио од мене да му дам дорзона Имера Муљу и Идриза Адема из М. Штупеља, моје рођаке. Дорзони изјавише да одговарају да се ја нећу пишманити и да ће му они предати земљу у посед, чим преко њихових руку плати цену. Купац спреми цену и даде је дорзонима. У међувремену моји стричеви се предомислише и истакоше да ће они као пречекупци платити цену и купити некретнину. Купац се са својим синовима противио њиховом захтеву истичући да ће за земљу ратовати. Дорзони му рекоше да нема потреба да ратује, јер ће га они увести у посед, али га не могу заштитити за време обраде некретнине. Могло је да дође до крви. Окупи се мировно тело пред којим дође до нагодбе да се купац одрекне куповине, а да цену плате пречекупци.

Дорзон одговара продавцу да ће некретнина бити купљена. Ако се купац пишмани, дорзон је дужан да је купи или прода другоме. Шабан Грош саопштава 12.6.1971. године пример:

> Пре десет година мој познаник Буњкуртај Рамо из Бога, тражио је од Шахзаде, уд. пок. Хилми-бега из Пећи, да му прода воденицу. Она му обећа уз услов да ја будем дорзон. Пристао сам. Узех од Рама нешто новца и дадох Шехзади на име капаре, учинисмо *për hair* и пођосмо у Накло да воденицу предамо купцу. Ту нас дочекаше мештани противљењем истичући да је воденица у њиховом селу и да ће је купити кад буду могли, да је другоме

неће дати без крви. Рамо одби да купи зло за паре. Као дорзон морао сам је ја држати. Мештани су ме годинама узнемиравали, претили свађом и вукли по судовима. На крају сам је њима продао.

Пречекупац је дужан да у одређеном року депонује цену код дорзона. Ако то пропусти, продавац је овлашћен да некретнину прода следећем купцу. Кабаши Рецеп из Ђураковца саопштава 10.2.1972. године:

У току 1971. године продавала се нека њива у М. Истоку. Више суседа хтело је да је купи. Б.А. био је пречи у праву, али није хтео да да цену коју нуде други интересенти. Зато му продавац рече да изабере дорзона и да у року од 6 недеља остави код њега износ који други интересенти нуде на име цене. У противном земљу ће купити следећи пречекупац. Б.А. је депоновао цену код дорзона и купио земљу.

Дорзон врши исплату цене. Суљ Никћи саопштава 24.12.1970. године:

У мају 1970. године Ш. Пеја продавао је неку њиву Ш. Љајићу из Пепића, који је нудио цену у ратама. Договорише се да ја будем дорзон. Ја обећах купцу да ћу платити цену уколико он не нађе паре. На моју одговорност продавац предаде земљу купцу у посед. Три дана пре рока предао сам цену продавцу.

Ако дорзон плати цену из својих средстава, стиче заложно право на купљеној некретнини и има право да је искориштава све док му купац не исплати дуг. Перђељај Аслан из Љумбарде каже 6.6.1970. године:

Пре тридесет година, на скупштини братства Гаши у Љумбарди, огласи Рецеп Дервиш Гаши да продаје кућу и земљу. Мурац Цен Гаши понуди готовинско плаћање. Али му не даде Шабан Цен Гаши као пречекупац, већ обећа да ће наћи паре у року од три недеље и платити цену. Продавац је тражио мене за дорзона. Пред људима рекох да ми да бесу да ће кроз три недеље донети паре, па ћу бити дорзон. Купац даде бесу. После тога изјавих да ја одговарам за плаћање цене о року. Купац не спреми паре. Позајмио сам новац код разних лица и исплатио цену у присуству купца и његових рођака, који рекоше купцу да ако за 15 дана не спреми паре и не преда их мени – имање остаје, да га ја радим све док не подмири дуг.

Продавац не прима цену непосредно од купца, а нарочито кад се ради о плаћању у ратама. Он се боји спора око висине наплаћене цене. Сокољ Грош Келменди у записнику код Општинског суда у Пећи у предмету П. бр. 236/67 каже 6.2.1968. године:

Сав новац који се односи на ову купопродају, сем 120.000 динара, исплаћен је од стране дужника преко мојих руку. Познато је да тужени (купац) није исплатио тужиоцу (продавцу) још 120.000 динара јер тужилац није хтео да их прими без мене... Истичем да сам ја у томе послу био јемац.

Дорзон одговара и за клаузуле о капари и одустаници. Суљ Никћи саопштава 24.12.1970. године:

Априла 1970. године Шабан Мурић из Кошутана купи код неке Мазе из Пећког Поља хектар земље. Свака страна задржи право да одустане од уговора у року од 6 месеци. Ако би купац одустао, дужан би био да врати земљу и губи капару од 10.000 динара. Ако би продавац одустао вратио би

капару и платио на име одустанице 10.000 динара. Дорзон за такав уговор био сам ја. Да се пишманио продавац, не бих му вратио земљу док не врати капару и плати одустаницу. А да се пишманио купац, узео бих му земљу и вратио је продавцу.

Дорзон одговара за уговорено прече право куповине. Б. Хоџа из Јуника (18.9.1970) и Никћ Соколь из Алагине реке (7.1.1970) кажу: продавац који не дозвољава да му било ко буде сусед, треба пред дорзоном и људима, приликом честитања, да каже купцу: ако науми да прода купљену земљу, да прво понуди њега, јер је нико други не сме купити пре њега. Такву изјаву треба да памти купац и дорзон и да је пренесу својој деци.

Дорзон је дужан да штити купца заклетвом пред обичајним судом. Прен Ђон из Коренице, саопштава 9.5.1971. године:

После десет година од продаје своје њиве продавац Б.Х. из Коренице затражи да му Пренеј Ђон као купац врати њиву. Свој затхев је правдао тиме што му наводно није плаћена цена. Али дорзон Прен Нуш Ђон из Коренице узе у заштиту купца. У марту 1970. године мировно тело од 40 људи обавеза дорзона да се закуне ношењем камена о врату. Прен Нуш Ђон положи заклетву да је продавцу исплаћена цена и одбрани купца.

Кад се дорзон дезангажује, преварени поверилац прети свађом дорзону. То се види из исказа Рећај Салије из Шкреља од 20.11.1971. године:

Мој одељени брат У. није дозволио да продам земљу Курбогају Рецепу. Говорио је да као брат има прече право да купи имање, јефтиније и на почек. Ујаци нас нагодише тако што обавезаше У. да ми плати пуну цену и то у две рате. Нисам веровао брату, па затражих за дорзона Рецаја Х.Ш. из Шкреља. Пустих земљу. Дорзон није донео новац јер се пишманио, а ни брат није платио. Сада због брата морам да се свадим са дорзоном.

Дорзонија за земљу праћена је доста строгим формализмом. Споразум о заштити закључује се јавно, пред људима, на сеоској скупштини. Послови око заштите земље су доста слични уговорима о умиру крви и женидбеним нагодбама. У свим пословима за које је потребна претходна дозвола братственичке скупштине, дорзонија је значајна и тешка обавеза. Зато се дорзонија за земљу сматра сличном дорзонији за крв. Разлика је у томе, што се у једном случају конституише одговорност да не дође до освете, а у другом да због некретнина неће доћи до крвне заваде.

II) Заштита уговора о промету покретних ствари

Промет покретних ствари има три карактеристике. Те ствари су слободне, могу се физички узети у руку и преносити, а уговор о њиховом преносу не мора се закључивати на огњишту продавца, већ на тржишту.

Покретна ствар је слободна, јер се налази у индивидуалној својини појединца или куће и није оптерећена пречим правом куповине. Преносилац је може отуђити не тражећи дозволу братства или села. Покретне ствари су производи рада или, како народ каже, "зној" који не продаје братственички колектив, већ појединац (исказ И. Љајића 10.7.1970. године).

Покретна ствар се може изнети на пијацу, где се врши промет више између несродних него међу сродницима. На тржишту се, без икаквих сродничких обзира, сучељавају вредности роба и њихови власници. Продавац настоји да изврши економски еквивалентну размену. Предност има купац са готовим новцем. Продавац који не успе да прода робу за готово, треба да кредитира купца. За кредит је потребно поверење – дорзон.

Промет на пијаци превазилази строги свечани формализам. Прибавиоцу није потребна гозба за свечано честитање. *Për hair* је само узречица продаваца упућена купцу, као што купац упућује продавцу жељу да здраво троши новац ("халал паре") – каже И. Љајић 14.10.1971. године.

Братство није заинтересовано за предмет покретних ствари свог сродника. Братственичке скупштине и обичајни судови нису прикладни за пресуђивање спорова око мноштва уговора између познатих и непознатих на пијаци. Ако се продавац пожали својој братственичкој скупштини да је преварен, ова ће га посаветовати да други пут покуша да превари купца (исказ Е. Госка 19.9.1970. године).

Уговорима о прометној размени није увек потребна заштита, јер прибавилац штити ствар одбојем. У отуђењу на кредит потребна је одговорност дужника и заштита повериоца. Ту се јавља дорзон, који узима ствар из поседа преносиоца и преноси је у посед ("рука") прибавиоца, да би на исти начин, касније, извршио престацију дужника.

На пијаци није лако наћи присутног дорзона од поверења. Зато уговарачи могу да повере заштиту и одсутном дорзону. Беса се може везати и голим именом дорзона. Физички послови око размене могу се извршавати и без присуства и интервенције дорзона. Дорзон ће интервенисати тек ако буде позван да гони дужника који је изневерио и злоупотребио његово име. То омогућава уговарачима да брзо и непосредно закључују чврсте уговоре, уз пакт о заштити, закључен у присуству само једног сведока. Тако продавци могу да тргују на удаљеним тржиштима, да дају робу на кредит и да налазе заштиту.

1. Уговор о купопродаји покретних ствари

У уговору о купопродаји покретних ствари постоје два облика дорзоније. Први је онај у коме је дорзон присутан и учествује у стварању уговора и пакта о заштити, од момента настајања облигационог односа до његовог гашења. То је обична дорзонија. Код другог облика, дорзон не присуствује закључењу уовора и пакта о заштити, већ се јавља тек кад буде позван. То је "летећа дорзонија" (алб. *dorzoni flyturim*).

1. Обична дорзонија. Код обичне дорзоније заштита се успоставља познатим билатералним споразумом. Поверилац бира дорзона, а дужник га доводи. Дорзон се упознаје са обавезом и даје изјаву о одговорности и заштити. Затим дорзон обави пренос ствари. То се види ближе из ових примера:

> Продавац С.Ц. из Јуника није хтео да преда пар волова купцу Краснић А.Ђ. из Јуника без дорзона Краснића Шерифа Хаџије. Купац доведе дорзона на пијацу. Дорзон рече продавцу да се ангажује и да му одговара да ће цену платити кроз месец дана. Продавац предаде дорзону волове, па их

дорзон одвеза и врати везу продавцу, а волове предаде купцу коме нареди да му донесе цену три дана пре рока како би је на време предао продавцу (исказ Крснића Шерифа Хаџије од 27.5.1970. године).

Липај Муса из Каменице био је 1965. године дорзон Реџ Садику из Истока, који беше погодио своју јуницу са купцем из Укче. Купац је позвао Мусу и замолио га да му одговара код продавца да ће цену платити кроз две недеље. Дорзон није добро познавао купца, али се ангажовао. Продавац му је дао везу, па је дорзон одрешио јуницу и предао купцу (исказ Липаја Мусе из Каменице од 18.2.1967. године).

Заштиту дорзонијом захтевају и уговарачи – рођаци који се добро познају, али су без узајамног поверења у трговини на пијаци или код куће. Мус Соколь из Алагине Реке саопштава 7.1.1970. године:

А.К. Никћи из Алагине Реке није хтео да преда стог сена рођаку З.У. Никћи, који је био познат по спорости у плаћању дугова. Увек се извињавао да рођак може причекати и да неће убити. Зато купац замоли Никћа Соколља да му помогне као дорзон да купи сено. Овај се ангажовао и рече продавцу: "Пусти сено, кроз четири недеље дођи код мене и узми паре". Продавац пружи руку према стогу сена и рече дорзону: "Узми сено, дајем га теби, на твоју бесу, да ми даш паре кроз четири недеље". Дорзон показа руком на стог и рече купцу: "Носи сено, али немој да заборавиш на рок и на паре".

Дорзонија чини правно ваљаном и изнудљивом обавезу недораслог лица без пословног поверења. Љокај Зећир из Љубуше саопштава 2.6.1970. године:

Пре три године неки католик из Новог Села није хтео да преда краву Дему Садрији, дечку из Љубуше, који је обећавао плаћање цене у две рате. Известилац се умешао на страни купца као дорзон и рекао да пусти краву, обећавајући да му одговара за плаћање цене о року. Продавац је пристао.

Поверилац води рачуна да дорзон не буде од њега много јачи, јер би се могао поуздати у своју моћ и занемарити своју изјаву и одговорности и заштити. То би упутило повериоца на физички обрачун. Имер Љајић саопштва 5.1.1971. године:

Пре више од годину дана мој рођак Осман погоди пар волова код Шабана Ћеља из Ћушке за 4.000 динара, са роком плаћања кроз четири недеље. За дорзона је нудио Рама Барјактара из Ругове. Али продавац одби изјавом да је Рам Бајактар веома јак, тако да са њиме не може ратовати због пара волова. Затим продавац затражи за дорзона известиоца, који није много јак, али држи бесу. Известилац даде изјаву о одговорности и заштити, узе волове од продавца, обећа паре о року и тај рок одмах продужи на 6 недеља. Као дорзон има право да продужи рок за две недеље. Продавац предаде волове известиоцу као дорзону, а овај купцу.

Дорзон штити повериоца од дужниковог покушаја да једнострано раскине уговор приговором да старешина породичне задруге није дао сагласност на закључење правног посла. Бајрам Хусај из Шкреља саопштава пример 8.6.1970. године:

Кад је 1957. године И. Баља из Бога купио коња јањака од неког продавца из Јуника, ставио је мене за дорзона. Узех коња и предадох га купцу а продавцу сам одговарао да ће му цена бити исплаћена кроз 7 дана. Оцу и стричевима купца није се допала скупа трговина њиховог момка, па му рекоше да врати коња. Али им он саопшти да је дао дорзона. Господар куће купца покушао је да одврати дорзона од ангажовања на овом послу. У томе није успео, већ му је предао цену да је исплати продавцу.

При куповини на пробу дорзон може да принуди продаваца да врати цену и узме ствар која није издржала пробу, а може и да посредује ради нивелирања уговора. И. Љајић саопштва 5.1.1971. године:

Пре две године неки Бињак из Врела продао је известиоцу за 1.600 динара краву и обећао да ће се крава отелити кроз недељу дана и давати 5–7 литара млека дневно. Купац плати одмах 1.400 динара а остатак обећа платити после пробе. За дорзона би постављен Смаил Мањуш из Пећи. Убрзо се показа да крава даје само по 3 литра млека дневно. Купац се обрати дорзону, а овај продавцу. Продавац је одбијао купчев приговор. Дорзон запрети да ће из својих средстава вратити цену купцу и узети краву. Затим се странке нагодише да се цена за краву снизи на 1.400 динара.

Дорзон је у обавези да плати цену макар својим средствима. Као регресни поверилац стиче право да поврати ствар из државине купца, задржи је за себе или прода. Он може да се меша у имовинске послове регресног дужника. То се види из исказа И. Љајића од 5.1.1971. године, који је био дорзон свом рођаку Осману, па је из својих средстава платио волове продавцу Шабану Зељу из Ћушке:

Кад би рок плаћања, продавац ми посла глас да ми је пустио волове, а пара нема. Кроз два дана позајмих паре и предадох их продавцу. Затим се упутих да своје потраживање наплаћујем од купца, који ми понуди волове, већ мршаве и истрошене вучом балвана. За њих се није могла добити плаћена цена. Зато одбих његов предлог, па му нађох купца да прода волове и још неку грађу коју му продах. Лично сам присустовао исплати цене и из Османових руку узео паре који ми је дуговао.

Дорзон као регресни поверилац може да "стави руку" на дужника и да му запрети физичким обрачуном. В. Бљакај саопштава 24.6.1970. године:

Пошто сам као дорзон, пре две године, платио за Ј. Беку из Коврага цену од 2.000 динара за волове које је купио од М. Сатларевића из Драгољевца, морао сам дуго да тражим паре од купца, који је хтео да ме "поједе" и избегавао сусрет са мном. Случајно га нађох на пијаци и ставих руку на њега, питајући га пред људима да ли памти да ми је шта дужан, па му запретих да ми више не излази пред очи ако ми кроз пет дана не врати дуг, после чега му више неће паре помоћи јер ћемо се физички обрачунати. Кроз пет дана дужник је донео паре, морао је.

Ако купац отуђи ствар пре исплате цене, дорзон ће платити продавцу, а купац одговара дорзону за превару. "Купац који прода ствар коју није платио, посекао је дорзона. Дорзон ће платити ствар. Али купцу није добро, јер се дорзон може са њиме свадити" (искази Шабана Гроша од 20.12. 1972. године и Суља Краснићи од 21.12.1972. године).

У селима има дорзона који су у сталним пословним везама са занатлијама и трговцима по градовима. Сељаци их ангажују за дорзоне. Известилац Буфај Хаџи Суља из Д. Куке каже 1.3.1971. године да је често дорзон за своје рођаке и познанике код јорганција који спремају девојачку опрему у Ђаковици. Момци хоће свадбу, а јоргани и душеци им леже код јорганција. Док их не однесу невести, неће је добити. Зато известилац пође код јорганција и као дорзон подигне постељину. Касније му момци плате јер не могу да дозволе да им се одузимају јоргани и душеци испод невеста. Ш. Грош саопштава да је као дорзон узимао постељину испод невесте да би наплатио туђа потраживања. – И сеоски трговци давали су робу на кредит уз ангажовање дорзона. Буфај Хаџи Суља био је дорзон сељацима код бакалина Реџепа у Папрађанима, где су сељаци куповали робу на вересију а плаћали је о јесени пољопривредним производима. Такви дорзони су често вршили разне аранжмане са повериоцима на штету дужника.

Обична дорзонија код уговора о купопродаји покретних ствари одговара малом промету на уском тржишту. Живљи промет на ширем тржишту наметао је еластичније облике заштите.

2. Летећа дорзонија. Обична дорзонија представља гломазну процедуру за кредитирање трговине. Присуство преносиоца, прибавиоца и дорзона не одговара професионалном трговцу, који купује ради продаје. Трговцу је потребан кредит без крутог формализма. Он хоће непосредно да узме ствар из државине продавца, да је брзо пренесе у државину купаца. Он не може да дозволи заснивање дорзоновог заложног права на роби коју хоће да прода брзо и исплати цену. Трговина претпоставља брзину промета. Посао трговца је "летећи" и треба му "летећа дорзонија".

Уместо да на разним пијацама тражи дорзона од обостраног поверења који би био присутан закључењу уговора и пакта о заштити, трговац се служи његовим именом. Он тражи широко познанство угледних људи, зна имена утицајних рођака, пријатеља, побратима, кумова и другова продаваца на подручјима где тргује. Он има велики неписани албум имена људи познатих "од брега до брега", од једне до друге планине. Што је већи број његових гласовитих познаника, то му је шире кредитно поверење. Као што на путовањима кроз непознате крајеве ослања своју личност на заштиту чувених кућа, тако и на непознатим пијацама може да добије кредит ако својој обавези дода одговорност познатог чувара бесе. На заштиту таквих дорзона ослањају се повериоци више код продаје на пијаци него код куће, врло ретко при малим зајмовима.

Тргујући на пијаци, уговарачи своде стару круту форму дорзоније на најнужније елементе. Пошто се споразумеју о предмету, цени и року плаћања, настављају закључивање пакта о заштити. Купац набраја имена лица која би могао да познаје продавац. Пошто продавац одговори да му је одређена личност позната, купац му саопштва: "Он је дорзон за мене, он ти одговара за мене, он ће ти донети паре, код њега ћеш наћи новац". Кад се продавац сагласи, конституише се пакт о заштити, без непосредног физичког присуства дорзона.

Пошто добије такву заштиту пред сведоцима, продавац "пушта" ствар из своје руке непосредно и предаје је у државину купца. Ствар се не преноси преко три руке. Јер, и одсутни дорзон чува бесу и штити обичајноправни ред, тј. конкретну обавезу. Уговарачи обавезују одсутног дорзона да одговара за исплату цене. Он треба да плати својом руком. Плаћање цене треба да прође "преко три руке", тј. да се обави посредством дорзона. Тај ред морао се задржати не само зато што је дужник упутио повериоца да наплати цену код дорзона, већ и због сигурности заштите. Плаћање цене посредством дорзона представља поуздан доказ и да је цена плаћена и да је дорзон чувао бесу.

Ево неколико примера летеће дорзоније:

Пре петнаест година, на пијаци у Пећи, Шабан Азем из Аџовића купи коња код неког Шаље за 17.000 динара. Саопшти продавцу да ће му платити цену кроз четири недеље. На то му продавац одговори: "Не познајем те". Купац је рећао имена људи на које би се продавац могао ослонити. Кад помену име Рама Келменда из Ђушке, продавац рече да га познаје. На то му купац саопшти: "Њега ти дајем за дорзона, он ти одговара за мене и донеће ти паре кроз четири недеље". Продавац је пристао и предао коња купцу, после чега се упути у кућу дорзона: "Ја пустих коња Шабану Азему из Аџовића за 17.000 динара на твоје име, за четири недеље. Познајеш ли га?" Дорзон му одговори да је купац поштен човек и да ће платити цену. Купац је донео цену два дана пре рока, предао је дорзону, а овај продавцу (саопштење Рама Келмендија од 21.12.1970. године).

Азем Фами из Приштине купи на пијаци у Пећи четири вола од Зумбера Халита из Озрима. Погодише се да ја будем дорзон. Подавац ми исприча да ме је Азем Фамис ставио за дорзона. Рекох му да не брине јер га ја познајем. Два дана пре рока купац је донео паре и испричао ми да их дугује неком сељаку чије име беше заборавио. Пођосмо у кућу продавца коме ја предадох паре (саопштење Хаџи Ељшана од 1.12.1970. године).

"Летећи дорзон" треба да је на гласу и да држи бесу. Кад ме је Зећир Маркај из Минчевића, 1967. године, на пијаци у Клини дао за дорзона неком продавцу волова, нисам знао за то. Продавац ми је испричао и ја сам га одмах исплатио, а дужник ми је донео паре два дана пре рока (саопштење Чунија Ђока од 4.1.1971. године).

Таквих примера могло би се навести у неограниченом броју. Но овде би се могло поставити питање какав је правни карактер споразума којим уговарачи обавезују одсутног дорзона. Је ли то уговор на терет трећег лица? Могу ли два лица обавезивати треће? Како могу два лица да закључе споразум на терет трећег без његовог пристанка? Ствара ли се тиме могућност превара и обмана? Како може дужник да превађује своје обавезе на дорзона? Може ли дужник да изигра повериоца? Сва су та питња интересантна зато што се ради о племенском друштву без организованих установа за пружање заштите. – Но ваља имати у виду да се ту не ради о уговору на штету дорзона, који се ангажује без каузе, да дужник не превађује своје обавезе на дорзона и да се не ради о уговору на терет трећег лица. Пакт о летећој дорзонији је само средство заштите, додатни споразум којим уговарачи именују извршитеља дужникове обавезе. Летећи дорзон је само заштитник, позван на истеривање права, коме

се у одсуству указује част, поштовање и поверава чување бесе, што је општа дужност (*ius honoris*) која прожима целокупно обичајно право.

Дужник не сме да злоупотреби дорзонију, нити да ангажује дорзона без покрића. Он треба да је уверен да га дорзон неће издати већ подржати и помоћи. Дужник се ослања на добро познатог човека, који је спреман да се жртвује. Известиоци И. Љајић и А. Никћи саопштавају 5.1.1971. године:

> Не треба да именујеш летећег дорзона ако га добро не познајеш и ако ниси сигуран да ће ти помоћи. Ако би се десило да не можеш платити дуг, дорзон те може довести у кризу речима: "Зашто товариш другога ако сам не можеш да носиш? Ко ти је рекао да напразно, узимаш моје име? Зашто лажеш људе мојим именом? Људи ће рећи да си се са мном договорио да их вараш. Ко ће веровати да сам поштен човек, кад си ме ти узео у реч и преварио? Ти ми узе образ и мораш ми платити". И, реч по реч, готова свађа.

Трговац треба да има финансијско покриће за своје послове. Он не сме дозволити да поверилац изненади летећег дорзона захтевом за наплату. Тиме би овај био доведен у зависан и понижавајући положај. Поверилац би могао да "стави руку" на дорзона. Дужник треба да код дорзона на време обезбеди кредит или му преда дужни износ, да га упозна са обавезом и роком плаћања. Ако поверилац изненади инсолвентног дорзона захтевом за наплату, овај се може наљутити на дужника, као што је учинио дорзон Никћ Алија из Алагине Реке, који саопштава 31.12.1970. године:

> Ако поверилац затражи паре, а дорзон нема да плати, дорзон је осрамоћен. Дужник не сме дозволити да поверилац стави руку на дорзона, као што је Благоје Кљајић ставио руку на мене. Кад сам се срео у Рожају са Благојем, овај стави руку на мене, питајући ме јесам ли ја Никћ Алија, кога је Рустем Реџо ставио за дорзона за износ од 750 динара на име цене за овна продатог Рустему. Тек тада сам сазнао да сам дорзон, па кроз два сата позајмих паре и платих Благоју. Затим нађох Рустема Реџа и рекох му: "Немој други пут товарити на моје име бреме које не можеш сам да носиш! На купуј овнове на моје име! Због тебе људи стављају руку на мене, па бих је и ја могао ставити на тебе."

Ако дужник није сигуран да ће о року спремити новац за исплату цене, треба да закључи уговор о зајму са дорзоном. То се види из примера који саопштава Шабан Мета 12.6.1970. године:

> Пре шест месеци неки Суљо из Пећи погоди коња код Исена Келемнда на пијаци у Клини. Са продавцем се није познавао, а новца није имао. Продавац му даде коња, а купац њему дорзона Шабана Мету да одговара да ће цена бити плаћена кроз два месеца. После двадест дана купац обавести мог брата Хаџију да нас је ставио за дорзоне. Хаџија му обећа да ће платити. О року ми се продавац обрати за наплату, па пођосмо код купца, који није имао новаца, али понуди своја два коња да их продамо и наплатимо новац. Нисам хето да му узмем коње, јер смо му обећали покриће, већ затражих од продавца нов рок од четири недеље да дуг платим својим новцем. – Ако ми Суљо не плати дуг, наћи ћу четири човека пред којима ћу му поставити рок за паре. Ако не плати, узећу му коња. Ако

Суљо одбије да ми преда коња, рећи ћу му "мораш". Ако опет одбије, поново ће му рећи "мораш". Ако и по трећи пут каже да неће, могу га тући за превару. Али до тог неће доћи. Нећу да останем па злу гласу као онај човек што је пре седам година убио другог за двеста хиљада динара.

Летећи дорзон не мора да одговара за било чију обавезу, већ само за обавезу познатог му дужника. Он може да одбије да се ангажује према непознатом дужнику. То чини изјавом којом саопштва повериоцу да не познаје дужника. Шаља М.К. и Гаши У. из Пећи кажу 16.1.1970. године:

Кад те неко пита да ли познајеш тог и тога, не треба одмах да одговориш потврдно. Треба прво питати: "Зашто ме питаш?" Пошто сазнаш да је у питању дорзонија, онда кажи како хоћеш. Ако пристајеш да будеш дорзон, можеш му рећи да га познајеш, а ако не пристајеш, реци да га не познајеш. Ако си одмах казао да га познајеш, пристао си да будеш дорзон.

Пошто дорзон изјави да познаје дужника, дужан је да се ангажује и заштити тражбину повериоца. У противном поверилац га сматра саучесником у превари. Мецит Шаља из Пећи описује 16.1.1970. године како је нехотично постао дорзон и морао да плаћа туђ дуг:

Пре две године упита ме нека жена из Пећи да ли познајем једног човека из Клине. Одговорих јој потврдно. Тада ми она исприча да му је продала ћилим за 500 динара, с тим да ће у року од четири недеље добити паре од мене. После четири недеље дође она и затражи паре од мене. Одговорих јој да јој нисам ништа дужан. Она се изненади и рече: "Зар нисам на твоје име дала оном човеку из Клине ћилим за 500 динара и зар ми ниси рекао да га познајеш?" Узалуд сам објашњавао да у граду више није такав обичај. Жена није хтела да ми изиђе из куће док није наплатила цену. А главног дужника још нисам срео.

Ако дорзон изјави да не познаје дужника, поверилац је преварен. Његово право остаје без заштите. Где нема заштите настаје самосуђе. Преварени поверилац гони преварног дужника. Како то бива, види се из овог примера:

И.Х. из Ђаковице купи, 27.9.1967. године, вола од Д. Зенеља. За дорзона именова одсутног Ахмета Балату из Ђаковице. О року плаћања продавац се са својим братом Метом обрати дорзону за цену, али га дорзон одби изјавом да не познаје купца. На записнику пред Општинским судом у Ђаковици, КИ. 48/67 од 28.10.1967. године, купац је објаснио шта се даље десило: "Д. Зенељ са још два брата заустави ме код моста на Зеленој пијаци. Одмах се упутише ка мени да се физички обрачунају. Од њих је један имао у руци нож, а друга двојица штапове. Било би ту свашта да се није затекао С. Шабан, пријатељ мога брата Сокоља, који се ту појави као мој дорзон, тј. узе на себе обавезу да исплати Д. Зенеља".

Ни летећи дорзон није индиферентан према преварном дужнику који се напразно служи његовим именом. Тиме му се умањује част и углед. Људи га могу прекорети да је нејак, да не чува бесу или да се договорио са дужником. Шабан Грош каже 17.5.1972. године да дорзон не може да отрпи инфамни јавни прекор: "Да што ваљаш, не би дозволио да безобразници твојим именом варају поштене људе, па ти нема места међу људима. Твојим именом се служе људи црног образа. Ти си присмока свакој лажи". Тако га јавност принуђава да гони

превареног дужника. Е. Госка саопштава 27.10.1968. године како дорзон треба да поступи са превареним дужником:

Дорзон треба да стави руку на раме преваранта и да му пред људима каже: "Јеси ли ти онај што мојим именом лаже поштене људе? Пре се нисмо познавали, па нисам могао да будем дорзон. Али сада те познајем и сад сам дорозон. Ти знаш да дорзон не пашта, него убија". И, реч по реч, готова свађа.

И пред државним судовима летећи дорзони се придружују гоњењу преварних дужника. То се види из списа Општинског суда у Ђаковици, К.бр.7/67 и 306/67. Образлажући због чега је оштећен преварама оптуженог И.К., који је на вересију куповао стоку на пијацама у Ђаковици, Ораховцу, Призрену и Сувој Реци, именујући га, летећи дорзон Ахмет Балат на записнику од 31.12.1966. године каже:

Био сам непријатно изненађен што су људи преварени и што се на мене позивао, тим пре што сам увек држао своју реч и што нисам желео да ме један такав човек компромитује и руши мој ауторитет.

И други летећи дорзон Али Љуља из Ђаковице придружује се кривичном гоњењу на записнику од 11.1.1967. године:

Од Ахмета Балате сазнао сам да се тај И. позивао на наш ауторитет и да му ми будемо дорзони за неку краву продату од стране неког сељака из околине Призрена. Овакво позивање на нас, а посебно на мене, сматрам компромитовањем своје части, што је донекле успело том окривљеном, јер нас обични сељаци познају, па су, вероватно кроз наша имена поверовали то што се збивало у вези продаје или куповине стоке.

Тако, дакле, заштита летећом дорзонијом почива на страху дужника од спреге превареног повериоца и увређеног дорзона. Преварени поверилац би самосудно истеривао своје право које је остало без заштите, а увређени дорзон гонио превареног дужника зато што је злоупотребио његово име.

Позитивно право забранило је самовлашће и самосуђе. Данас дорзон не сме самосудно да гони дужника ни да наплаћује свој регресни захтев из дужникове имовине или личности. То је довело до појаве професионалних превараната на пијацама, који користећи обичаје и не бојећи се дорзона, обмањују лаковерне продавце куповањем великог броја стоке на вересију, позивајући се на заштиту летећег дорзона. Летећи дорзони плаћају или одбијају да плате обавезе преварених поверилаца. Изневерени се обраћају за судску заштиту. На суду се преваранти бране да су поступали по обичајима, да су дорзони добровољно платили њихову обавезу или да ће платити регресни дуг кад буду могли. Таквих појава има на пијацама у Пећи, Ђураковцу, Истоку, Ђаковици, Сувој Реци, Ораховцу, Призрену.[268] Спор поступак државних судова и немоћ дорзона погодују лакомој грамзивости превараната, што утиче на брзо пропадање летеће дорзоније.

---

268 Списи Општинског суда у Ђаковици, К. бр. 7/67, К. бр. 306/67, Општинског суда у Ђураковцу, К. бр. 355/68, Општинског јавног тужилаштва у Пећи, КТ. бр. 1206/67, Општинског суда у Пећи, И. бр. 34/68.

2. Уговор о зајму

Сви зајмови не дају се у четири ока. Зајам у четири ока практикује се међу пријатељима. То је више идеал него животна пракса. Кад се да зајам у четири ока, поверилац није заштићен. Дужник може да оспори постојање обавезе, да је изврши кад и ако буде могао. Ако се поверилац и дужник сложе спор им може пресудити плећнар, који ће обавезати једног од њих да се закуне да би добио спор. Привилегију на заклетву често добија онај ко је физички јачи.

У натуралној привреди племенског друштва постоји оскудица новчаних средстава. Спорови због незаштићеног уговора о зајму могу да настану и због прирачунавања уговореног интереса главном дугу. Дужник често прима мању своту уз обавезу да после кратког времена врати зајам са прирачунатом великом каматом. Без дорзона, дужник се брани да је примио мањи износ, а поверилац потражује већу своту. Кад је ангажован дорзон, дужник мора да плати колико је речено, а не колико је стварно примио на име зајма – саопштава Е. Госка 20.12.1969. године. Поверилац се боји да ће му неодговорни дужник враћати зајам у натури, уместо у новцу, колико и кад буде могао. Уговор о новчаном зајму не трпи бесконачно пролонгирање рокова враћања, претварање зајма у трампу или какав други облик размене, нити праштање или поклањање тражбине.

Зајам се не може заштитити ни залогом. Залога је само средство економског обезбеђења. Подлога некретнина обезбеђује дугорочне зајмове. Залагање покретних ствари није увек прикладно. Сточари не могу залагати стоку, коју је повериоцу незгодно хранити и чувати. Градски трговац нема средстава економског обезбеђења.

Дорзонија код уговора о зајму има два облика. Први је обична дорзонија, кад дорзон узима новац од повериоца и предаје га дужнику. Други облик подсећа на кредитни налог; дужник подиже зајам непосредно од зајмодавца по налогу дорзона.

Први облик има две варијанте. Код прве варијанте дужник прво тражи дорзона коме ће зајмодавац веровати и заједно с дорзоном долази код зајмодавца да се споразуме о висини зајма, каматама и року враћања. Ту зајмодавац тражи да се дорзон обавеже за обавезу дужника. После изјаве о одговорности и заштити, зајмодавац предаје зајам дорзону, а дорзон дужнику. О року опет дорзон враћа зајам повериоцу из средстава дужника или својим средствима. Тако дужник остаје у сенци. Пример за прву варијанту саопштава Рамо Келменди из Ћушке 31.12.1971. године.

> Ј. Салих из Глођана замоли ме да за њега код мог синовца А. Беке из Ћушке узмем на зајам 5.000 динара. Пођосмо код зајмодавца, коме рекох да му ја одговарам за паре. Он ми даде новац у руке и рече: "Теби дајем 5.000 динара, а ти ради са њима шта хоћеш, само да ми их вратиш кроз два месеца". Узех паре и предадох их у руке зајмотражиоца Ј. Салиха. О доспелости дође дужник и замоли ме да му код повериоца продужим рок враћања зајма. Поверилац се сагласи и тако већ годину дана продужавам рок враћања.

Друга је варијанта кад зајмотражилац, без дорзона, сам закључи уговор о зајму, а затим приведе дорзона ради давања изјаве о одговорности и заштити и ради подизања новца. Пример за другу варијанту саопштава Хакај Сејдо 8.12.1969. године:

Пре четири године Х. Реџо из Кашице уговори код С. Павићевића из Витомирице зајам од 200.000 динара. Зајмодавац му рече: "Новац не могу да ти дам јер те добро не познајем". Х. Реџо поче да му набраја имена људи којима би зајмодавац могао веровати. Међу људима помену известиоца као дорзона. Затим зајмотражилац поведе дорзона зајмодавцу. Ту се споразумеше о дорзонији. Повериlац даде новац дорзону, а о року враћања затражи од њега паре. Дорзон замоли повериоца да причека недељу дана док стегне дужника. Дорзон се обрати дужнику: "Своју ћу земљу продати, а образ нећу изгубити". После тога дужник није смео да чека, већ нађе паре и предаде их дорзону да их овај врати повериоцу.

Други облик дорзоније код уговора о зајму подсећа на кредитни налог. Зајмотражилац се, прво, распита код кога би могао добити паре. Затим налази дорзона са којим је кредитор у добрим односима да га неће одбити. Са дорзоном закључује споразум о ангажовању: о висини зајма, року враћања итд. После тога дорзон упућује зајмотражиоца кредитору својим налогом. Према саопштењу Е. Госке, зајмотражилац се обраћа зајмодавцу: "Послао ме је дорзон Н.Н. да ми даш то и то за толико и толико времена, па ће ти он вратити". Уз то зајмотражилац предаје зајмодавцу какав веродостојан знак који је дорзон упутио зајмодавцу као доказ да се преноси његов налог. Веродостојни знак треба да је познат даваоцу зајма као ствар која припада дорзону. Према саопштењу С. Краснићија од 4.1.1971. године, то може да буде дуванска кутија, чибук или лична карта дорзона. При предаји веродостојног знака тражилац зајма саопштава зајмодавцу: "Тај и тај ти је послао ову ствар да је задржиш док се не видите, а новац да му пошаљеш по мени". Поверилац може веродостојни знак вратити зајмотражиоцу зајма или задржати. После тога, износ зајма предаје непосредно у руке зајмотражиоца без физичког присуства дорзона. Тако бива нарочито у случајевима кад је дорзон стар или му је далеко да пође до даваоца зајма.

И овде се поставља питање: може ли дужник да изневери повериоца, да пренесе налог дорзона друкчије него што гласи, или узме зајам без претходног налога дорзона. Ту се треба присетити летеће дорзоније. Преварени дужник одговарао би повериоцу за превару, а дорзону за увреду. Оба би га физички гонили. Страх од двоструке одговорности обуздава зајмотражиоца од преваре.

На тај начин дорзонија је доприносила не само заштити већ и уобличавању уговора о зајму, омогућавала кредитирање трговине без залагања некретнине. Од кредитног налога са веродостојним знаком, па до чека и менице потребан је само један корак – писменост. Заштита уговора о зајму дорзонијом постоји не само код Албанаца већ и код Срба и Црногораца на Косову. Када су С. и Ђ. Љубићи из Пећи давали зајам Р. Бакићу из Љевоше, ангажовали су као дорзона П. Павићевића, који се обавезао да је одговоран и да у своје руке узима паре да их врати 15.1.1972. године.

3. Уговор о делу

Код уговора о делу постоји неповерење између наручиоца и посленика. Наручилац није сигуран да ће му посленик у року квалитетно и квантитативно извршити обавезу. Посленик не верује да ће му наручилац платити накнаду и боји се да ће га отерти са посла или се свадити са њиме.

Уговор о делу може да садржи бројне клаузуле које се тичу квалитета, квантитета, рокова и материјала. Његова заштита није једноставна ни у савременом праву. За заштиту уговора о делу потребна је динамична и оперативна интервенција, "рука" која стално раздваја уговараче и усклађује њихово понашање. Такву заштиту пружа обична билатерална дорзонија, од момента закључења уговора до његовог извршења.

Одговорност дорзона зависи од садржаја престације. Предмет уговора о делу може бити различит и није јасно издиференциран од уговора о раду. То може бити лечење, грађење, производња грађевинског материјала, превоз, занатске услуге.

Узмимо за пример уговор о лечењу са хируршком интервенцијом. Хирург се налази у опасности. Током хируршког захвата може да наступи инвалидност или смрт болесника. Родбина пацијента може да оптужи хирурга тражећи дуг у крви. Зато је, пре интервенције, хирургу потребна заштита дорзонијом. Дорзон одговара хирургу да ће се родбина пацијента уздржати од сваког гоњења хирурга. Тројановић – Гајић забележили су обичај према којем породица болесника који умре при лечењу повреде мозга сумњичи хирурга и тражи "своју крв" од њега.[269] Хирурзи и данас траже сагласност родбине за операцију болесника. Раније су се ослањали на заштиту дорзона. То се види из народне песме "Женидба Сокол Алила". Рањеног Сокола Алила хећим није смео да лечи ни по краљевој наредби пре него што је добио веру од Ника барјактара да неће бити убијен ако не излечи Сокола.[270] Таква заштита подсећа на дорзонију за крв.

Код уговора о грађењу дорзон памти сложену обавезу и утиче да свака страна изврши своју престацију строго по уговору. Б. Хоџа саопштава 6.7.1971. године:

> Када двојица закључе уговор о грађењу, треба им дорзон. Мајстору треба дорзон који одговара да ће му рад бити плаћен, а газда да се мајстор неће пишманити и побећи са места рада. Ако наручилац неће да плати мајсторе, платиће дорзон. Ако се мајстор пишмани – дорзон ће га натерати да одржи реч. Газда може тражити да му дорзон направи кућу.

Известилац И. Љајић наставља 5.1.1970. године:

> Дорзон треба да упамти сваку реч уговора о грађењу: кад радови почињу, а кад се завршавају, од чијег материјала, место грађења, димензије зида или бунара, цену, време и начин плаћања. Ако мајстор каже једно

269 С. Тројановић – М. Гајић, *op. cit.*, стр. 9.

270 Тих. Р. Ђорђевић, *Још неколико арбанашких песама*, Наш народни живот, књ. X, Београд, 1934, стр. 34–36.

газда друго – дорзон је међу њима да реч остане чиста. Верује се само оно што каже дорзон.

Посленику је често потребна и лична заштита док ради на туђем земљишту, на територији туђег братства, међу непознатим људима који га могу отерати пре исплате уложеног рада и материјала. И. Љајић каже 5.1.1971. године:

Има лукавих људи који хоће да отерају мајстора пре исплате радова. Кажу му да није добар мајстор, траже да уради оно што није погођено, наводе да су тобож увређени понашањем мајстора према женама у селу, да бежи, а кућа, воденица или бунар који је направио остају на имању господара земље. Ако мајстор има дорзона, наручиоцу не помажу таква лукавства.

Известилац Мавраj Садрија, грађевинар из Стародворана, извештава 25.11.1971. године да никад не започиње радове без дорзона. Комуницирање између њега као извођача и наручиоца иде преко дорзона, па су тако мирни и он и наручилац. Шаља Бећир Љош из Истинића саопштава 9.1.1971. године да и наручиоцу треба дорзон преко кога ће посленику плаћати авансе и цену, везати га да започне и заврши дело према уговору.

Ради потпуније илустрације садржаја заштите права и одговорности за обавезу из уговора о грађењу наводим део исказа Шаља Бећира Љоша од 9.1.1971. године:

Дорзон кога узима мајстор треба да каже наручиоцу: "Као дорзон морам да исплатим мајстора макар својим новцем". Кад наручилац узима дорзона, овај ће рећи мајстору да у овај посао не улази ако не мисли да га поштено заврши, јер се дело мора направити како је уговорено, макар дорзон продао своје имање да плати другог мајстора. Наручилац треба да преда награду дорзону а дорзон посленику. Дорзон треба добро да размисли хоће ли и када исплатити мајстора и како ће се извршити радови. Пошто радови почну или се плати награда, дорзон одговара за испуњење уговора. Дорзон може да позове неколико људи из братства уговарача који се поколебао и да саопшти да нема пишмана, јер ће дорзон платити мајсторе из својих средстава или се свадити са дужником.

Дорзон Келменди Рамо из Ћушке саопштава 31.12.1970. године да су пре неколико година неки мајстори из фиса Келменди у Србици били изгубили поверење да ће им наручилац Р. Алија из Ћушка платити, па су обуставили радове на градњи његове куће. Обе стране имале су поверења у њега да буде дорзон. Он је обећао мајсторима да ће им бити исплаћен сваки динар, чим заврше радове. Тако је и било.

Мавраj Садрија из Стародворана саопштава 25.12.1971. године да је дорзон дужан да заштити наручиоце:

Кад мајстор неће да ради, дорзон може да погоди другог по цени коју хоће, може позајмити паре уз високе камате, може зарачунати своје дангубе, па све то ставити у рачун мајстору који није извршио обавезу. Мајстор мора све то да плати или да се свади са дорзоном и изгуби живот.

Смрт дужника нема утицаја на исход уговора о делу. Келменди Рамо саопштава 31.12.1970. године:

Наручиоца који је дао паре не занима је ли мајстор умро. Он је исплатио паре преко дорзона. Како је знао да узме и преда паре, тако дорзон треба да зна и како ће се завршити погођено дело. Ако је умро мајстор није умро дорзон. Дорзон ће стегнути наследнике умрлог мајстора да заврше дело или нађу друге мајсторе.

Дорзонијом се штити и уговор о превозу. Аутор је са превозником Р.Ч. из Пећи неколико пута утаначавао рок превоза шљунка. Превозник је извршио обавезу тек на интервенцију дорзона Исљама Гашија из Пећи, преко кога је плаћен превоз. Дорзон је интервенисао код превозника: "Ако за један сат не извршиш превоз, ја ћу га извршити за пола сата, па ћу од тебе наплатити двоструко".

У заштићеном уговору о делу уговарачи непосредно не контактирају, јер би могли пореметити односе препиркама и свађама. То би отежало положај дорзона, који би се могао дезангажовати. Буфај Суљ Хаџија саопштава 1.3.1971. године:

Пре 5–6 година мој брат Шабан уђе као дорзон да ће неки Зумбер из села Крушевца направити циглу С. Арифу из Д. Луке. Наручилац даде дорзону 130.000 динара аванса па их овај даде циглару, који не изврши обавезу, тако да је наручилац набавио циглу на другој страни. Затим је наручилац непосредно тражио од циглара повраћај аванса. Међу њима дође до препирке и свађе. Тек после тога наручилац затражи интервенцију дорзона. Дорзон га одби, зато што је поступао мимо обичаја и, заобилазећи дорзона, свадио се са дужником. Но да не би губио углед међу људима, дорзон из свога џепа врати аванс наручиоцу, а затим подера десет пари опанака док наплати дуг од циглара.

У уговору о делу дорзонија је доприносила спајању производног рада и капитала, оригинарном стицању својине, продаји радне снаге. Под заштитом дорзона, радна снага је могла да се запосли изван својих пребивалишта, на великим градилиштима. Дорзон је одговаро за исплату зарада непознатим посленицима из удаљених места. Он је одговарао час за обавезу наручиоца, а час за посленика и одржавао бесу међу њима, претећи гоњењем за вероломство. За случај неверства запао би у личну опасност због сукоба са посленицима из далеких крајева или наручиоцем из свога места. Превареном повериоцу претила је спрега дорзона и превареног дужника. Беса почива на страху. Страх пред непознатим из далеког краја већи је од страха од познатог суседа, страх од даљег већи је него страх од ближњега.

Са социолошког аспекта, штитећи уговор о делу, дорозон се јавља у улози првобитног жандарма, који притискује посленике да изврше дело наручиоцу, да увећају његова материјална добра – приватну својину.

4. Уговор о наполици стоке и ћесиму

Уговор о наполици стоке и уговор о ћесиму су веома сродни. Власник даје своје стадо другом лицу – чувару ради напасања, чувања и искоришћавања за одређено време с тим што се чувар обавезује да ће власнику вратити одређени

број грла стоке и део приноса и приплода.[271] О уговору о наполици стоке известиоци Шаља Б.Љ. из Љајић И. саопштавају да власник даје своју стоку наполичару с тим да па равне делове сносе издатке око исхране, док наполичар ангажује своју радну снагу око неге и искоришћавања стоке, па о утврђеним роковима деле на равне делове сав принос, приплод и главницу. Код уговора о ћесиму, власник даје стадо, а сточар сноси издатке око неге, исхране и искоришћавања стоке, обично оваца. Чувар је дужан да плати власнику по 1 кг вуне годишње од сваке овце, и да му после три године врати основно стадо у стању у каквом је било кад га је узео. Остале приносе и приплод чувар задржава као накнаду за рад.

Разлика између уговора о наполици стоке и уговора о ћесиму је у одговорности за случај више силе. Код наполице, власник сноси ризик за случај више силе, а код ћесима чувар одговара за вишу силу. Ђечов каже да стока која се узима на ћесим (приплод) не може да липше (КЛД, пар. 165–166), што значи да власнику мора да буде враћена главница. Известилац И. Љајић објашњава 5.1.1970. године да је чувар дужан да врати власнику основно стадо и у случају угинућа стоке дејством више силе, јер, овца дата на ћесим има "главу од челика", док код стоке дате у наполицу чувар се може извинити дејством више силе.

Оба та уговора садрже доста сложене обавезе, са мноштвом клаузула о броју грла, здрављу и старости стоке у моменту предаје и враћања, расподели приноса и приплода, начину учешћа у трошковима исхране, одговорности за случај више силе. За извршење таквих обавеза потребна је већа савесност него код купопродаје или зајма. Дорзонија превазилази онтолошку противречност између обавезе и права. Власник би хтео да му се стока врати добро ухрањена, млада и здрава, да од ње добије што више приноса и приплода. Чувар би хтео да са што мање рада и средстава искористи туђу стоку. Власник би хтео да ризик више силе превали на противну страну. И обратно. Уговори о наполици стоке су правни облици експлоатације, која није ништа хуманија од оне у класном друштву.

У ћесиму чувар даје дорзона власнику стоке. Дорзон одговара за обавезу чувара, тј. да ће власнику бити враћено стадо о року, квалитативно и квантитативно по уговору и да ће му бити предате договорене количине приноса. Код уговора о наполици, дорзон стално посредује међу уговарачима око деобе приноса и приплода, учешћа у заједничким трошковима, ради савесне неге и искоришћавања стоке.

Е. Госка сопштава 12.7.1970. године каква је улога дорзона код наполице стоке:

> Пошто прими стоку, чувар може да каже да је стока липсала, да је појео вук, да је убио гром, да није било толико грла, да се овца није ојагњила, да је било мало вуне, да су овце биле безубе и враћа их какве их је узео, да није било довољно соли ни сена. Ако се власник жали плећнији, људи ће га исмејати, јер је закључио уговор без дорзона. Само преко дорзона треба пуштати стоку из своје руке. Дорзон зна је ли овца липсала или је појео

[271] КЛД, пар. 155–179; Пуповци, *op. cit.*, стр. 258–259.

чобанин, каква јој је паша, је ли било доста сена, кад се ојагњила, је ли имала соли, колико је вуне постријжено, колико је зуба имала кад је предата чобанину, колико је приноса и приплода дато власнику. Без дорзона се са овце не може кожа скинути. Дорзон одговара да се власнику врате овце са здравим зубима, преда половина вуне, сира и јагањаца.Чобанин не сме да превари дорзона, који би предао власнику своје овце и своју вуну. Дорзон може да уђе у тор чобанина и по свом избору да бира овце, да из његовог млекарника узме сир, а јагњад из обора.

Пример дорзоније у уговору о ћесиму саопштава Шаља Бећир Љош 9.1.1971. године:

Пре десетак година Гаши Љан Садик из Црнобрега давао је својих 30 оваца на ћесим чувару Шаљи Рама Халилу из Истинића. Власник стоке тражио је мене за дорзона. Пристао сам да одговарам за обавезу чобанина. Ушао само у тор власника, а чобанин је стајао са спољне стране улаза. Својом руком хватао сам сваку овцу и загледао је у зубе, па је предавао чувару, коме на крају рекох: "Какве си данас узео, такве на данашњи дан, кроз три године да вратиш на истом овом месту". Чувар је поштено сваке године давао вуну власнику. Кад би рок враћања оваца, позва ме да их заједно предамо власнику. Он је приводио овце и давао их мени, ја сам им опет прегледао зубе и убацивао у тор. Свакој је била глава од челика. Да је било друкчије – наставља известилац, молио бих власника да причека 15 дана, па бих позвао неколико рођака чувара и пред њима га питао зашто се не држи речи и зашто ме је узео на врат. Стегао бих га да преда вуну и овце и запретио му да ћу дати своје овце и своју вуну по избору власника. Тада би дужник знао да ће имати посла са мном.

Дорзон је овлашћен да принуди дужника да изврши обавезу према власнику стоке. Како то може да изгледа код уговора о ћесиму, види се из примера који саопштава Шабан Грош 12.6.1971. године:

Пре дванаест година Јусуф Ђ. из Скивјана замоли мог одељеног стрица да му буде дорзон код ћесима. Мој стриц пође са њим код З. Љајића и Б. Љајића у село Бунцов код Рожаја, па из њиховог тора, на своју одговорност, узе 30 младих оваца, којима изброји зубе, па их даде Јусуфу Ђ., који се обавеза да ће их вратити кроз три године и годишње плаћати по килограм вуне од сваке овце. Прођоше године, а од Јусуфа ни вуне ни оваца. Пријатељи нас почеше исмејавати да не чувамо бесу. То нам је било тешко. Мој стриц беше остарео, па ја преузех дорзонију. Пођох да иштем вуну и овце од Јусуфа, који ми показа празне торове, а на јаслима само краву и теле.

Три дана сам му седео у кући на огњишту, а четвртог одреших му краву и теле и пред два човека му рекох да тиме наплаћујем вуну, а да ћу за овце поново доћи. Краву и теле предадох и платих вуну Љајићима. Затим сам сазнао да Јусуф крије стадо оваца код пријатеља у Мељи. Из туђег тора нисам смео да узимам овце. У јесен, дође ми абер да је Јусуф сакрио овце у својим торовима. Опет дођох са два Јусуфова суседа (Р. Садри и О. Хадри) на његово огњиште, па се упутих у његове торове сакривене у дворишту резервисаном за кретање жена, где мушкарцима приступ није дозвољен. У десној руци сам

држао револвер, а левом сам из тора избацио 30 бираних оваца да подмирим Љајиће.

Таква заштита уговора о наполици стоке и ћесиму не изгледа да је била мање ефикасна од оне коју би таквим пословима могли да пруже редовни судови данас. Чак је била једноставнија и ефикаснија, јер је садржала економски надзор, јемство и принуду.

5. Уговор о остави

Предметом оставе могу да буду покретне и непокретне ствари, чак и кућа са фамилијом.[272] Остава некретнина среће се и код Срба на селу. То је обични уговор међу пријатељима и рођацима, доброчини, без заштите. Остава покретних ствари сматра се и аманетом. Али уговор о остави закључује се и међу непознатим. Оставу код непознатог штити дорзон, који одговара оставодавцу да ће му ствар бити враћена и да га чувар неће изиграти. Код оставе без дорзона оставодавац из далеког краја не би могао да принуди оставопримца да докаже своју савесност и положи рачун у случају пропасти ствари. Известилац Алија Љајић саопштава 12.6.1971. године:

> Човек није сигуран да ће наћи своју стоку, жито или мрс од чувара. Лукав човек зна да нађе оправдање како му је туђа ствар нестала или пропала. Зато треба наћи дорзона који ће да одговара за човека и кућу која је узела туђу ствар на чување.

Е. Госка саопштава 11.3.1969. године да је оставодавцу потребан дорзон, иако је велика срамота кад неко присвоји ствар која му је остављена у аманет. То је исто као крађа и таквом људи кажу да је ништачовек. А Шабан Грош каже 12.6.1971. године да је срамота оставодавцу да се свађа са оставопримцем због ствари која му није враћена, али није срамота кад се дорзон свађа због остављене туђе ствари.

Постоје две варијанте заштите оставе. По првој дорзон непосредно из своје руке предаје на оставу туђу ствар чувару. Ствар се креће кроз три руке, после чега дорзон даје налог оставопримцу да о року непосредно врати ствар оставодавцу. Е. Госка каже 19.3.1967. године: "Ствар ће се добро сачувати ако се да у руке дорзона, да је он преда чувару, док власник дође да је узме."

У другој варијанти дорзон не присуствује предаји ствари на оставу, већ само даје налог оставопримцу да је прими. Предајући ствар, оставодавац преноси оставопримцу налог дорзона. А. Љајић из Кошутана каже 12.6.1971. године:

> Кад остављаш ствар, није сигурно да ћеш је поново наћи. Сигурно је ако кажеш: "Послао ме је тај и тај да код тебе оставим ово жито, стоку или мрс за неколико дана, док се вратим. Он је рекао да је на његову бесу оставим код тебе."

---

[272] Оставом стоке се помаже оставилац који се нашао у невољи. Власнику разузму овце у јесен а врате их изимљене у пролеће. То је израз солидарности (Мирко Барјактаровић, Ругова, стр. 185). Таква остава се практикује кад власник стада западне у дуг крви. За време рата 1941–1944. неки арбанашки сељаци су држали на остави стоку избеглица све до краја рата. Кад инокосни човек пође у војску или у затвор, оставља своју кућу, имање и фамилију свом најближем сроднику. Кад неко емигрира, а не прода имање оставља га другоме на чување док се врати. Ко купи сточну храну може сместити своју стоку код пријатеља да је изими.

За судбину ствари оставопримац одговара дорзону а дорзон оставодавцу. Дорзон је позван да принуди оставопримца да врати ствар или да се оправда за њену пропаст. Пример саопштава Гаши Јусуф из Мађевића 15.6.1971. године:

Неки дорзон из Набрђа рече сељаку да слободно остави три каце сира у воденици Ш.Р. у Дрељу и да каже воденичару ко је поручио да узме сир на оставу. Кад се оставодавац вратио, воденичар му показа разбијен кров на згради и рече да су му каце са сиром покрадене по ноћи. Оставилац саопшти то дорзону. Дорзон позва на одговорност оставопримца и рече му да не верује његовој фамилији. Плећница одреди да се воденичр у року од месец дана закуне са саклетвеницима да сир није узео ни он, ни ко од његове фамилије, нити знају ко га је узео, већ да му је украден кроз кров воденице. Воденичар није могао да нађе саклетвенике да га оправдају, већ је морао да плати сир по процени. Дорзон наплати паре и предаде их власнику сира.

Дорзонија је уобличавала уговор о остави, штитила оставодавца и принуђавала оставопримца да савесно чува туђу ствар. Остава по налогу дорзона, без његовог непосредног учешћа у продаји ствари омогућавала је трговцима депоновање робе код непознатих људи у далеким крајевима.

6. Уговор о послузи

Природна је обавеза да рођак рођаку да своју покретну ствар да се бесплатно послужи и да је врати. Ту је предмет послуге ситни пољопривредни алат – секира, мотика, рало – хаљина, оружје, одело, товарна стока.[273] Такви уговори обично нису заштићени јер се уговарачи ослањају на узајамно поверење.

Кад су уговарачи несродни и непознати, послуга се штити дорзонијом. Послугопримац тражи дорзона који ће за њега одговарати послугодавцу за повраћај ствари. То је обична билатерална дорзонија. Дорзон узима ствар у своје руке и предаје је послугопримцу, а дужан је да је својом руком врати послугодавцу. Пример саопштава Духанај Пашко 19.2.1970. године:

Током рата 1941–1945. године замоли ме Дели М. из Ђурђевика да пођем са њим у село Кош и да му као дорзон помогнем да од Миљка Поповића узме на послугу капу од казана за ракију. Миљко изнесе капу, даде је мени у руку и рече: "Теби је дајем у руке и од тебе тражим да ми је вратиш". Ја је предадох Делију М. Тако оста до 1964. године, када ми дође абер од Миљка да му казанска капа није враћена. Пођох код послугопримца, који ми рече да је казанска капа дотрајала и од употребе пропала. У међувремену умре послугодавац. Причеках три месеца док прође време жалости када се не разговара о споровима са наследницима. Затим позвах Миљкове наследнике да од послугопримца тражимо наплату казанске капе. Они ме одбише наводом да сам ја дорзон и да сам дужан да им казанску капу купим или платим. Тако ћу морати да учиним.

Има доста основа да се претпостави да постоји и друга варијанта дорзоније за послугу, слична оном налогу који постоји код оставе или зајма.

---

273 Пуповци, *op. cit.*, стр. 264.

7. Уговор о опклади

Опклада је уговор на срећу. И у племенском друштву, уговарачи депонују предмет или износ опкладе код трећих лица од обостраног поверења – дорзона. Уговорене износе или предмете дорзон предаје страни која добије опкладу. О заштити уговора о опклади дорзонијом саопштава Е. Госка 22.5.1970. године:

> Кад један каже јест, а други каже није, сваки од њих може да положи ствар или износ једнаке вредности у руке дорзона. Дорзон ће ствари или износ дати ономе који је погодио истину.

8. Дорзонија у коцки

Известиоци саопштавају да се дорзонијом штите игре на срећу. Коцкар који нема средстава, противна страна му не верује, може учествовати у игри ако дорзон изјави да одговара за његове губитке. Такав играч игра за свој рачун, добитак задржава за себе, а дорзон плаћа његове губитке и задржава право на регрес из његове имовине. Шабнак Никола из Клине (18.12.1972. године) и Шефћет Лика из Пећи (20.6.1972. године) саопштавају:

> Људи могу да коцкају и кад немају новаца. Ко нема пара, може да нађе дорзона, који ће играчима рећи да одговара за њега. Што играч добије, задржава себи. Ако губитак не плати, дорзон плаћа, па му коцкар мора вратити.

9. Незаштићени уговори

У животу има доста незаштићених уговора. Уговарачи створе обавезе ослањајући се на узајамно поуздање, па их оставе без заштите. Такви уговори могли би се разврстати у три врсте. Прву чине они који се не штите дорзонијом. У другу групу спадају уговори чији је значај мали или се промптно извршавају. Трећу чине уговори који се накнадно могу заштитити.

Уговоре о моби, о узајамној помоћи при раду, заједничком ангажовању у дочеку и смештају гостију који долазе на славе, свадбе и саучешћа, о заједничкој помоћи у нези болесника и сахрани умрлих, супони,[274] "на чашицу" (бачијање),[275] спрези,[276] ситној позајмици (узајмица)[277] није обичај штитити дорзонијом. Ти споразуми нису уобличени у чврсти уговор. Нико се не може принудити да дође на мобу, узврати помоћ у раду, да угости туђег госта, да негује болесника и помогне при сахрани умрлог, да бачија заједно с другим. Нису заштићени ни споразуми о напасању стоке супоном и спрезању своје запрежне или товарне животиње са оном другог власника. Ти споразуми потичу из колективистичког начина живота и ослањају се на обзире.

---

[274] Супона – споразум по коме више власника помешају стоку, па једни напасају једну, а други другу врсту стоке, док плодови припадају сваком власнику понаособ.

[275] "На чашицу" – бачијање – удруживање стада ради заједничког напасања и искоришћавања, при чему се плодови и приноси деле према броју оваца.

[276] Спрега – споразум власника о спрезању волова или коња у један пар ради заједничке употребе.

[277] Позајмица – узајмица – споразум о позајмљивању радне снаге.

Дорзонијом се не штити ни уговор о поклону, јер се поклонодавац не може принуђивати да ствар пренесе поклонопримцу, а нити овај да узврати уздарје. "Ако некоме кажеш да му поклањаш ствар, па касније порекнеш са "поклонио – не поклонио", ниси обавезан да се правдаш ни залогом ни плећницама. Слободан си да реч "одржиш или не одржиш" (КЛД, пар. 517–518). Поклонодавац може увек да захтева повраћај непотрошене ствари коју је дао, а поклонопримац је дужан да је врати. Ту се често ради само о прекаријуму, који има код Албанаца посебан положај, па се може опозвати. Поклонопримац је увек дужник. Од дуга се искупљује уздарјем. Пошто да уздарје може да приговори да је поклоњени предмет купио – каже И. Љајић 5.1.1970. године.

Није обичај да се штите ни уговори мале вредности. То су споразуми о услугама свештеника, ковача, траварица, надничара, воденичара, водочувара, чувара поља, чобана, слуга, угоститеља. Код тих послова престација дужника је најчешће мала и неодређена, претежније у натури него у новцу. Ти споразуми нису издиференцирани у одређени уговор о раду. Нису заштићени ни уговори о ситним позајмицама, оставама и купопродајама, као ни уговор о давању стоке "на сир".[278] Ту се узајамне престације не извршавају увек *stricti verbis*. Ти уговори се ближе солидарној помоћи него правно уобличеном промету.

У трећу групу спадају незаштићени уговори, ослоњени на поуздање повериоца у дужника. Тек ако дужник не изврши престацију, поверилац настоји да своје право накнадно заштити дорзонијом. То се види из исказа Е. Госка и И. Љајића 20.7.1970. године:

> Кад поверилац тврди да се преварио у дужника, треба да нађе јаког човека од кога се дужник стиди и боји, кога поштује и са којим не жели да поквари пријатељство, па са њим да пође код дужника да наплаћује свој зној. Пошто дужник призна дуг и каже да ће платити кад-тад, јак човек може да каже повериоцу: "Буди без бриге, ја ћу ти платити, ја сам дорзон за њега". Затим ће рећи дужнику: "Ја ти верујем и улазим као дорзон. Ја ћу платити, макар ми ти никад не платио". После тога дужник нема куд већ мора да плати или да поквари пријатељство са дорзоном.

Накнадна заштита уговора може да наиђе на непремостиве сметње у случајевима кад дужник оспори потраживање, истакне приговор на квалитет прибављене ствари, приговор пребијања, противзахтев и сл. Дорзон се не може ангажовати за обавезу чије је постојање спорно. Б. Хоџа саопштава 12.8.1971. године:

> Кад дужник оспорава дуг, нико му не може рећи да лаже нити га обавезати дорзонијом. Ту дорзон ме може да уђе, јер су се речи помешале.

---

278 "На сир" – уговор који обавезује сточара да бесплатно напаса које грло стоке свога пријатеља, а о јесени му преда нешто мрса (Пуповци, *op.cit.*, стр. 256–257; А. Јовићевић, *Малесија*, стр. 43; М.Р. Барјактаревић, *Ругова*, стр. 193). Стока је често особено власништво жене, која је не може држати у кући већ је напаса њена родбина, па део приноса продаје за зимницу, а други део даје одиви. То је уговор међу пријатељима. – Кад се цело стадо даје "на сир" и уговори шта ће се вратити власнику о јесени (обично све овце и јагњад, по два кг сира, килограм скорупа и сва вуна) – треба дорзон (исказ Суља Краснићи од 25.8.1971. године).

Повериоцу остаје да тера дужника на спор пред плећнијом, како би се заклетвом рашчистио спорни однос, па онда поставио дорзон.

Облигациони односи настају и деликтом. Деликтне ситуације санирају се нагодбом између штетника и оштећеног. Те нагодбе се штите билатералном дорзонијом слично као код умира крви и женидбених послова. Дорзонија је чинилац заштите свих облигационих односа. Друкчије не би могло ни да буде у племенском друштву које нема сталног суда или пристава, конзула или магистрата који би интервенисали да изнуде испуњење обавеза.

6. ЗАШТИТА ОБИЧАЈНОГ СУДОВАЊА

У обичајном судовању племенског друштва постоји један основни облик којим се разрешавају спорови међу странкама – нагодба. Другог облика не би могло бити у друштву без сталних државних институција за вршење принуде. Свака страна може да бира између средстава самосуђа (напад – одбој) и нагодбе са противном страном. Обичајно судовање је процедура којом се долази до мирољубиве нагодбе.

Процедура обичајног судовања је збир процесних споразума који воде мериторној нагодби. Ту се ради о компромисима процесног и материјалноправног значаја. Циљ процесних компромиса је обуздавање од самосуђа и везивања странака за разрешења спорног односа обичајноправним редом. Ту је реч о компромису за излазак на обичајноправни пут, компромису о избору плећнара, компромису о привременим мерама, компромису о заклетви и мериторној нагодби. Сви ови компромиси теку поступно и еволутивно и штите се билатералном дорзонијом.

1) Компромис о изласку на обичајноправни пут

Између странака постоји сукоб интереса који представља сметњу да се закључи компромис о изласку на обичајноправни пут (алб. *ne rrugë*). Оштрина сукоба најчешће зависи од врсте штете, тј. да ли се ради о оштећењу живота и тела, опростивој или неопростивој увреди или имовинској штети. Странка оштећена крвним деликтом и неопростивом увредом опире се разрешењу спора компромисима, који негирају њену моћ самосуђа и право на освету. Оштећеник који је претрпео имовинску штету настоји да на миран начин добије обештећење знајући да га не може наплатити самосуђем које би имовински однос претворило у деликт. И обратно. Делинквент који је учинио крвни или бешчастећи деликт, пред страхом од освете, настоји да настали однос расправи по обичајима. Штетник који је учинио само имовински деликт узда се да га оштећени неће физички напасти ради имовинске тражбине, па одбија да разреши спорни однос по обичајима и плати штету. Такви сукоби интереса морају се превазићи. О начину њиховог превазилажења код крвних деликата и тешких увреда било је речи код умира крви и спорова из женидбених послова. Противречности интереса превазилазе се и код чисто имовинских деликата.

Често саме странке разреше битније имовинске спорове. Оштећеник зна да опрости мању штету или штетник да је надокнади. Постоје и средства принуде над штетником који одбија да плати штету. Пријатељи, рођаци, плећнари принуђавају штетника да плати штету. Та принуда може ићи све до претњи "слободним путем", тј. до одличења. Али нико нема право да, без претходног пристанка, одузме имовину штетника и обештети оштећеног. Кад братственици и рођаци штетника занемаре захтев оштећеног за посредовање у наплати штете и кад се она не може наплатити мирним путем, оштећеник припрети средствима самосуђа, тј. нападом на штетникову имовину или личност. Тиме изазива братственика оштећеног да посредује за изравнање спорног односа. И. Љајић каже 18.4.1972. године:

> Рђавог човека није лако натерати да изађе на обичајноправни пут. Он пушта своју стоку у туђе њиве и ливаде, а кад се опомене, каже да неће више, док у себи мисли друкчије. Оштећеном срце плаче и жали се штетниковим рођацима, а они само обећавају, а ништа не чине. То досади оштећеном, па налази начин како ће штетника и његово братство натерати да траже правду. Зато му својом стоком направи двапут већу штету од оне што је претрпео. Тек тада оштећени почне да се љути, да тражи правду или да се свађа. Затим се формира мировно тело и поставе дорзони да један другом не чине штету. Постоји прича како је рђав човек сваке године крао суседу по бразду земље. Помеђаш га је узалуд молио да уреде међу. Кад му дојади, покоси овас на штетниковој њиви. Штетник ноћу покоси кукуруз на њиви помеђаша. Ујутро се оба братства поделише на два фронта. Тек тада их људи раздвојише и поставише међу. – Шта се може суседу који затвори пут? Мора му се затворити јаз да не доводи воду. Тада ће се и његови рођаци сетити да га принуде да поштује ред. – Или кад дужник стално обећава да ће платити кад могне, али не плаћа. Повериоцу досади да га моли, па му мора рећи: "Имаћеш и платићеш. Ти си појео мој зној, а ја ћу твоју главу". Таквих случајева било је за време турско, а сада повериоци радије туже државном суду.

Дакле, посредници за постизање компромиса о накнади штете интервенишу кад запрети опасност да имовински деликт прерасте у крвни делкт. Онда они траже да им се "поклони *посао*" (алб. *punë* – што значи посао, рад, активност, дело, ствар, парница), тј. да се да пристанак на разматрање спорног случаја по обичајима. Ту изјаву треба везивати дорзонијом. Јер, како каже Суља Краснићи 15.2.1971. године:

> Кад некоме кажеш да пропусти спор да се реши како кажу људи, може рећи да пристаје. А када га питаш кад ће то бити, може одговорати да има времена. Стално обећава, а неће да се везује. Ако га прекориш може рећи да је био обећао зато што је мислио да је можда нешто дужан, а да зна да ништа не дугује противној страни, па неће да иде на обичајни суд.

Обична изјава о пристанку на обичајно судовање није постојана. На основу ње не може да се покрене механизам судовања: плећнари, проценитељи, саклетвеници итд. Пре тога, парничној страници треба "везати руке" дорзонијом и потиснути је "у сенку". Дорзон ће испред ње иступати пред

обичајним судовима, са пуном јавном одговорношћу да ће се поштовати обичајноправни ред. Суља Крспић каже 15.3.1971. године:

Кад неко каже да дорзону поклања парницу па да ради како зна, дорзон треба да га упозори: "Пази, немој што да урадиш на своју руку и да ме изгориш, па да имаш посла са мном, а не са њиме!" Пошто парничар каже: "Без бриге, на моју бесу, ради како знаш, овај је посао у твојим рукама" – можеш да изиђеш пред људе и да кажеш да сву тој парници дорзони да ће бити онако како људи кажу.

Известилац Е. Госка каже 7.6.1970. године:

Парнична странка треба пред људима да каже дорзону да је у његову руку предала парницу, да га неће узети на врат, да о парници више неће да зна, већ да дорзон ради како зна.

То се потврђује примерима. У свом поднеску од 15.3.1971. године Феризај Цен Нимон из Д. Стрсоца обратио се Општинском суду у Пећи са објашњењем зашто повлачи тужбу пред редовним судом и зашто се обратио обичајном суду:

Пре двадесет дана дође ми у кућу Мет Цена из Д. Стреоца и рече ми: "Поклони ми ту ствар, ја ћу је решити као за мене!" – "Поклањам ти је", одговорих, "па ако се реши да ми узме цело имање – узмите га". Отада је Мет Цена дорзон у спорној ствари.[279]

Пошто обе странке дају дорзоне, заштићен је копромис о изласку на обичајноправни пут. Тиме странке добијају своје одговорне заступнике којима су повериле парнице и дале им неограничене пуномоћи пред обичајним судовима. Слично је било и у старом руском јемству. Од јемца се није захтевало да доведе окривљено лице пред суд, већ да да уверавање да ће оно пристати на пресуду и обећање да ће у противном сам јемац платити потраживања повериоцу.[280]

Дорзон одговара својом чашћу и својим образом за своју легитимацију. Странке му више не могу отказати пуномоћ, јер би му тиме нанеле јавну увреду и разориле обичајноправни ред. Процедура се не може враћати натраг. М.К. Шаља каже 17.1.1971. године:

Кад си дао дорзона за парницу, не можеш натраг. Иначе ће ти дорзон рећи: "Ти си пишман, а ја се не могу пишманити. Ти нећеш, а ја хоћу. Ти хоћеш да ми узмеш образ пред људима, а је не дам. Рекао си да ме нећеш узети на врат и да ћеш послушати што људи кажу. Сад хоћеш да ме посечеш. Зашто ме стављаш у ватру? Ако ти нећеш да платиш оно што људи кажу, платићу ја. Више волим свој образ него своје имање и живот."

Код компромиса о изласку на обичајноправни пут дорзон није пуномоћник који је прекупио парницу. Он се ангажује без властитог интереса. Али он је снабдевен овлашћењима из којих проистиче његова јавна одговорност да принуђава странку и да јој прети ради покоравања обичајноправном реду. Странка не може натраг у самосуђе, већ мора да се креће напред ка мериторној нагодби. Друга је ствар што је у парници дорзон истовремено и бесплатни пуномоћник, и јемац и принудни извршитељ.

---

279 Спис Општинског суда у Пећи, П. бр. 382/67.

280 Е. Капустин, *Древне руское наручитељство*, Казањ, 1855, стр. 17.

II) Компромис о избору плећнара

Кад су странке вољне да без принуде разреше спор по обичајима, не значи да су равнодушне за исход парнице. Исход спора зависи од плећнара. Постоје многи плећнари и судеће куће са различитим критеријима, схватањима и наклоностима. Исти чињенични скуп може бити разрешен различито. То зависи од плећнара и права које се примени. Један плећнар може да примени старије обичаје, други савременије, трећи шеријат, четврти позитивно право. Сваки од њих може бити више наклоњен једној од странака. Плећнар може да упути странке на заклетву. Свака странка хтела би плећнара који јој је наклоњен. Свака подозрева да плећнар може бити подмићен од противне стране. Обичајни судија Брахим Хоџа извештава да га странке прво покушавају искушати о правом мишљењу за конкретан спор. А затим одлазе на савете код разних плећнара, да би се одлучиле који ће им плећнар најбоље одговарати.

За избор плећнара потребан је компромис. Тај компромис мора да буде постојан како га странке не би једнострано раскинуле. Плећнар нема власти да принуди странке да поштују и изврше његову одлуку. Управо, он не доноси никакву одлуку већ саопштава шта је право у конкретном спору или како треба да се утврди штета. Без дорзона, његова одлука била би само правно мишљење необавезно за странке. И. Љајић саопштава 18.4.1972. године:

> Ако плећнар суди без дорзона и каже да неко треба да плати, обвезани може да и не плати, правдајући се: "Не пристајем како је рекао тај и тај. Хоћу да идемо код другог плећнара". Кад се то деси ништа није учињено.

Дорзонија спречава настанак такве ситуације. Странке не могу једнострано раскидати компромис о избору плећнара. На то плећнар пази по дужности. Он одбија да суди без дорзона. То се види из ових саопштења:

> Плећнар неће да суди без дорзона јер се боји да ће незадовољна страна сломити његову реч и тражити другог плећнара. А кад има дорзона, реч је стегнута да не може врдати – каже Мифтар Пајазитај 22.6.1970. године.

> Када је Р. Весељ из Пепића дошао да пита Гашија Хаџи Хима из Ђушке како би требало по обичајима пресудити спор са Љ.У. из Пепића, који је из куће отерао жену и снаху, а покушао да убије човека који је био у њиховом друштву (спис Окружног суда у Пећи, КИО. 55/68), заједно су пошли код обичајног судије Мухамеда Љана у Дечанима, који их је одбио: "Не могу да вам судим док не дате дорзона" (саопштење Гашија Хаџи Хима од 20.6.1968. године).

Обичајни судија Брахим Хоџа каже 19.9.1970. године:

> Реч плећнара не сме да буде узалудна, већ тврда. Плећнар треба да каже како је право, зашто једна страна губи а друга добија. Пошто странка чује зашто губи, може да промени реч па са друкчијим образложењем да дође другом плећнару и да добије спор. Ако би се то десило, људи се не би помирили, већ препирали који је плећнар у праву. Тражили би трећега, па четвртог. Спор се не би никад завршио. Зато плећнар треба да утврди ко је дорзон. Кад нема дорзона, плећнар може само да слуша шта је било, али не

може да саопштава своје мишљење. Реч плећнара треба да има печат. Без дорзона нема печата.

Известиоци И. Љајић, С. Краснићи и Е. Госка кажу 12.2.1970. године:

Кад је спор тежак, треба се договорити који ће плећнар судити. Плећнар утврђује ко су дорзони. Затим их мирно слуша, не препире се, већ пушећи дуван и пијући кафу, каже шта је право. Он може да каже да се њива не оре, да се ливада не коси док се учини то и то. Он може наредити да се нечија крава остави у туђој штали док се утврди чија је. Плећнар одређује која ће се страна заклети. Али плећнар не ратује за своју реч. За њу ратује дорзон. Ако дорзон неће да ратује за оно што је плећнар рекао, људи ће презрети дорзона и повериоац ће са њиме ратовати.

Дорзонија код избора плећнара је чинилац који даје обавезан карактер компромису не само као процесуалном акту већ и акту са значајном материјално-правним смислом. Дорзони одговарају да ће се поштовати само она изрека коју буде дао одређени плећнар.

Друкчије не би могло да буде. У племенском друштву нема сталне извршне власти за процесне радње или за мериторне одлуке обичајних судова. Награда коју странке дају плећнару не обавезује га да изврши своју одлуку,[281] али је плећнар морално заинтересован да се поштује његова одлука. Коме би плећнар упутио странку која је успела у спору да изврши одлуку ако не би било дорзона? Економска и оружана моћ плећнара није толика да би могао сам да изврши престације у свим споровима у којима је одлучивао. Дужност дорзона само по изузетку може да се кумулира са дужношћу плећнара, и то код ситних спорова међу рођацима.[282] Али кад плећнар суди теже спорове међу непознатим људима из далеких крајева, његова функција ограничава се на саопштења оног шта је право у сваком конкретном случају. Плећнар нема власти. Он је више правник него судија, мислилац а не принудни извршитељ.

III) Компромис о заклетви

Заклетва са саклетвеницима је најважнија процедура у обичајном судовању. Њоме се уклањају противречности у чињеничном стању и доноси мериторна одлука у контрадикторним споровима. Без претходно утврђеног чињеничног стања не може се применити право. То је старо освештано начело. За разлику од савременог писаног права са развијеним доказним средствима, процесно право племенског друштва је усмено, неразвијено и оскудно у доказним

---

281 За спор који вреди једну крв плаћала се награда плећнару у износу од 4 златне турске лире. Ако плећнар не уме да пресуди носио је новац другом плећнару, док се нађе онај који ће пресудити. Тако је било за време турско. Данас се траже само дорзони, а награда за суђење оставља се плећнару на тас пошто саопшти одлуку (исказ Брахима Хоџе од 2.8.1968. године).

282 После свађе братства Тхаћи у Бобовцу, заједнички пљак помири рођаке у спору око повреде пса. Сам пљак се заклео оштећеном да штетник није поступио из инаата већ нехотично, а затим му саопштио: "Он ти више ништа не дугује, све што имаш тражи од мене" (исказ Блац Исуф Кадрије из Бобовца од 11.10.1969. године). Кад ти плећнар каже да ће платити за дужника, онда си сигуран да ћеш бити подмирен. (Исказ И. Љајића од 18.6.1972. године). – Ако се плећнар обавеже као дорзон, нико га не сме преварити. Ко гурне плећнара у ватру, опекао је себе. Било је случајева да људи сломе бесу коју је чувао плећнар, па је убијени тражио крв од плећнара који је морао убити свог вероломног рођака (исказ Суља Краснићија од 15.3.1971. године).

средствима. Осим тога, сваки човек је господар своје речи да може са истим правом као и други нешто тврдити или одрицати. Ту важи начело: "Твоје јест, моје није". Противречност материјалног интереса изражава се притивречним изјавама. Свака страна изјављује оно што сматра да је у складу са њеним интересом. Свако се узда у самосуђе и сматра се јаким да брани своје право. Сваки парничар претендује да његова изјава буде уважена ако се жели избећи напад – одбој. Чак и пред државним судовима странке хоће да уцене судије изгледима на свађу и крвљење. Зато треба превазићи противречан однос. Савремено право то чини доказним поступком и судским одлукама, а обичајно право заклетвом са саклетвеницима.

У сваком спору могу да постоје неслагања око чињеница или права. Кад су чињенице неспорне, неслагања о праву разрешавају обичајне судије. Пошто се странке обавежу дорзонима да ће извршити судску одлуку, плећније и кувенде могу да расправе веома сложене спорове између више учесника. Али када су спорне чињенице, а нема сведока да храбро посведочи, једнако се верује свакој страни, јер "свако има прво да нагрће ватру на своју погачу" – каже Бајрам Хусај 17.12.1971. године. Сваки господар је рекао своју реч, али није довољно јак да својом изјавом надјача изјаву противника. Да би изјава једног постала јача, треба да постане заједничена, тј. да се за њену истинитост заложе саклетвеници бирани од противне стране. То ће рећи да се заклетвом утврђује хоће ли изјаве једне стране постати друштвено признате.

За чију се изјаву ангажује већина, та постаје меродавна. Лица која се ангажују за њену истинитост су саклетвеници. Њих бира једна страна, а дужна је да их приведе она која је обавезна за заклетву. Ангажовање саклетвеника врши се на сличан начин као код дорзоније. Сваки саклетвеник мора изаћи пред јавност и заклети се да је истинита изјава одговарајуће странке. Пре тога сваки саклетвеник закључује посебну стипулацију о личној одговорности са обвезаним на заклетву. И саклетвеник као дорзон прети обвезаном на заклетву: "Немој ме узети на врат, немој ми узети образ" итд. Они преузимају одговорност за истинитост односне изјаве. Зато их народ понекад назива и дорзонима.

Полагање заклетве је правна дужност. И. Љајић каже 18.4.1972. године:

> Од дужника који пориче своју обавезу може се захтевати да се пред људима закуне са саклетвеницима да не дугује. Ако он неће да се куне, поверилац може понудити заклетву. Ако дужник ни на то не пристаје, за случај свађе људи ће рећи да је он крив.

За заклетву је потребан компромис, који може бити закључен из уверења или изнуђен од рођака, пријатеља и мировних тела. При добровољном компромису, странке саме уређују која ће се од њих и како заклети. Код изнуђеног компромиса заклетву одређују обично плећнари. Такав компромис садржи низ сложених и прецизних обавеза. Њиме се утврђује која ће странка да положи заклетву (господар заклетве) и ко јој је противник (господар спора). Одређује се број саклетвеника и утврђују њихова имена, начин, место и време заклетве, садржина заклетвене изјаве, лаконска формула којом се отклањају противречности. Најзад, компромисом о заклетви се одређује и садржина

мериторне одлуке зависно од исхода заклетве. Странка која положи заклетву добија спор.

Такав компромис не сме остати незаштићен. Он се штити дорзонијом. Дорзони не дозвољавају странкама да одустану од утврђене заклетвене процедуре или да се споре око ваљаности било које ставке из формуле о заклетви. Дорзони памте садржину компромиса и одговарају да ће се странке понашати у складу са њиме. Б. Хоџа саопштава 12.8.1971. године:

Пошто плећнар каже ко и како треба да се куне, ниједна страна не може рећи да не пристаје. Ту је дорзон који ће рећи господару спора: "Ако нећеш да ти се противник куне, немаш шта да тражиш од њега, већ све што имаш ишти од мене. Ја ти нисам ништа крив да ме посечеш". Дорзон је печат заклетве. Ни господар заклетве не може рећи: "Пристао сам да се кунем, али више не пристајем". Дорзон ће му рећи: "Или се закуни или му плати оно што су људи рекли. Ако ти не платиш, платићу ја јер ја одговарм пред људима."

Ни формула коју донесе плећнар не може се више мењати. То би враћало поступак натраг. Е. Госка из Пећи каже 28.1.1971. године:

После одлуке плећнара господар спора не може рећи господару заклетве: "Ти хоћеш да се кунеш само да ниси украо, ја тражим да се закунеш и да не знаш ко је украо". Ту је дорзон који ће рећи господару спора да мора бити онако како је плећнар рекао. Ако је речено да се господар заклетве закуне да није убио и да не зна ко је убио, онда се он не може извлачити речима: "Могу да се закунем да нисам убио али нисам дужан да се кунем да не знам ко је убио". Дорзон би му рекао: "Ако не можеш да се закунеш како је речено, реци ко је убио или плати крв."

У току заклетвене процедуре странке су раздвојене. Заклетва се може спровести без њихових узајамних додира, трвења или препирки. Ако изречено није уговорено, ни господар спора ни господар заклетве не морају да дођу на место где се полаже заклетва. Ту су дорзони који прате заклетвену процедуру. Дорзони одговарају и за даље понашање странака сагласно исходу заклетве.

*

Из тога се види да је дорзон "рука на суду". Изгледа да га је тако називао и средњевековни законодавац (ЗЦСД, чл. 84). Дорзон је она моћна "рука" која штити сваки појединачни процесуални компромис и стара се о његовом извршењу у формалном и материјалном смислу. Он одржава дисциплину странака и ред за време судовања, принуђава штетнике и оштећеног да пристану како суд каже, да прихвате процесне и мериторне нагодбе и да их изврше. Потупно, једну за другом, сваку од изјава парничних странака везује дорзонија у чврсту обавезу и не допушта кретање процеса натраг. За то време плећнар мирно суди. То ће рећи да је и у племенском друштву уочљива подела на органе судовања и органе изршавања судских одлука. Дорзон у знатној мери олакшава плећнару да обузда оружано јачега. Иако води рачуна о оружаној снази странака, захваљујући дорзону, плећнар је могао да све мање занемарује

снагу странке слабије у праву. Дорзони јавно одговарају "својом чашћу и својим образом" за провођење одлуке плећнара. Противљење одлуци плећнара "посекло" би недужног дорзона. Непослушна странка постала би вероломник и дошла у сукоб са дорзоном, који се почасно и пожртвовано прихватио дужности заштитника правосуђа.

Дорзонија је доприносила да судовање изиђе из оквира догађања једнобратственика и крвних сродника. Њоме је постепено потискивано начело: "Ко пође на плећнију са оба рукава, вратиће се без једнога". Она помаже да се утврди шта је спорно и међу иноплеменим парничарима и да плећнар донесе прецизну одлуку шта је један дужан да учини или да противној странци.

Тај релативно прости механизам, који би се могао представити схемом: штетник – дорзон – плећнар – дорзон – оштећеник – потискивао је странке у позадину и изнад њих истицао изабрани обичајни суд као арбитра у сваком конкретном спору. Плећнар је централна личност, глава тог суда, а дорзони његове руке које држе на одстојању парничне странке, онако као што јаки људи раздвајају двојицу који се свађају. Такво тело могло је да разреши сваки спорни однос који би плећнар могао часно да пресуди и где су дорзони кадри да се ангажују.

Тако су могле да се стварају најшароликије судске облигације, чија се садржина постепено прилагођавала духу времена. О чему год су људи могли да се погоде ван суда могли су се нагодити и пред судом. Па и више. Успели су да деликтни однос претворе у мирољубиву нагодбу, а деликт превазиђу контрактом. Дорзонија је главни оквир реторте у којој се трансформишу самосудне нагонске страсти штетника и оштећеног и претварају у чврсто заштићену судску облигацију, за чије испуњење одговара дорзон својом имовином и личношћу.

ЗАКЉУЧАК

У племенском друштву лично јемство је средство заштите и превазилажења самосуђа. Људи повезани крвносродничким везама првобитно су се ослањали на заштиту братства и племена, солидарно се бранили од напада. То им је била природна обавеза. Власник и држалац ствари бранили су своје ствари одбојем, а на страху од одбоја почивало је устручавање од напада. То је било време самосуђа и освете као првобитних средстава самозаштите. Али изван својих братстава и племена људи су били изложени опасностима ксенофобије и нису се могли ослонити на крвносродничку солидарност, јер самац није могао да буде моћнији од крвносродничке групе странаца. Ни власник ствари није могао самосуђем да штити ствар која није у његовој државини, као што ни поверилац није могао нападом да наплати своје потраживање. Самосуђе није одговарало заштити облигационих односа. Оно је облигационе односе претварало у деликт.

Дорзонија је превазилазила самосуђе и освете. Њоме је поверавана заштита трећем лицу – дорзону, који је преузимао личну и друштвену одговорност за безбедност туђе личности, ствари или права. Поверавајући

своју личност, фамилију, имовину или права на заштиту дорзону, поверилац је принуђавао дужника да прихвати принудно поштовање права.

Пакт о заштити конституишу поверилац, дужник, дорзон и јавност. Он може да буде унилатералан, када се дорзон јавља као добровољни чувар јавног реда и безбедности. Билатералним пактом штите се облигациони односи. Форма закључења пакта о заштити подсећа на *sponsio* у римском праву. Поверилац бира дорзона коме уз личну одговорност поверава заштиту својих права. Са своје стране, дужник је у обавези да уз личну одговорност испуњава своје обавезе према повериоцу. Таквом пакту јавност даје друштвено признање. Ту дорзон залаже целокупну своју личност за испуњење обавезе дужника, а дужник залаже дорзону своју личност да ће поштовати права повериоца. За такву заштиту одговара се животима. За обавезу се залажу животи људи. Дорзон даје изјаву о одговорности и заштити без властитог материјалног интереса. У дорзонији треба тражити изворе ванкаузалне одговорности.

Дорзонијом се превазилази солидарна одговорност братства и племена. Одговорност за заштиту је индивидуална. Дужник одговара дорзону за извршење своје обавезе према повериоцу, а дорзон повериоцу и јавности за заштиту права дужника. Солидарна одговорност дужника и дорзона не одговара приликама племенског друштва. Она би ишла на штету повериоца, који не би био довољно јак да се супротстави солидарности дужника и дорзона. Дорзон прецизно зна ко је одговоран за испуњење обавезе, а поверилац кога да позове у заштиту.

Пакт о заштити додаје се уговорима да би се освештали, да би се неодговорне изјаве дигле на степен чврстих обавеза и постале повериочево заштићено и изнудљиво право. Он траје до гашења облигационог односа, а код трајних обавеза заштита се преноси наслеђивањем.

На дорзонији почива целокупно арбанашко обичајно право. Она се употребљава не само код нагодбе о умиру крви, тј. не само у кривичном већ и у грађанском праву. Њен народни назив је беса. Тачније, беса је поуздање у заштиту дорзонијом. Сви уговори ослоњени на дорзонију називају се бесом. Будући да нема сталних органа за пружање заштите, то нема ни општег поуздања, ни опште бесе. Постоји онолико беса колико има дорзонијом заштићених уговора. Сваком чврстом уговору потребна је беса, а свакој беси чувар. Ти чувари бесе – дорзони – постављају се и смењују. Свакој чврстој обавези, свакој беси потребан је посебан чувар, сличан оном каквог је нашао Морган код Ирокежана[283]. Као што нема опште бесе, тако нема ни посебног чувара који би над њом бдио.

За бесу се одговара животима. Бесу штите санкције за деликт вероломства које учини дужник према дорзону и за деликт издаје коју учини дорзон пропуштањем заштите. Ти деликти могу бити поправљиви и непоправљиви. Непоправљиви су кад поверилац претрпи ненадокнадиву штету, а поправљиви када се штетне последице могу реституисати. Уопште узето, непоправљива су вероломства и издаје учињене на штету живота и безбедности људи, а

[283] Енгелс, *Порекло породице*, стр. 94 и 95.

поправљиве на штету имовине. Непоправљива вероломства су долозна и кажњавају се смрћу. Вероломства на штету имовине сматрају се кулпозним и могу се реституисати. Но и долозно вероломство на штету имовине дорзона може бити кажњено гоњењем личности дужника. Крв убијеног долозног регресног дужника пребија се за имовинско потраживање. Страх од плаћања имовинске обавезе животом принуђава дужника на дисциплину. Из тога резултира сакралност заштите коју пружа дорзонија.

Дорзон раздваја повериоца и дужника од настанка до гашења заштићеног облигационог односа. Начин пружања заштите зависи од садржине обавезе. Сва давања која се могу из руке чинити врши дорзон из своје руке. Покретне ствари преносе се кроз три руке, посредством дорзона. Та форма, која подсећа на манципацију у римском праву, омогућава дорзону да врши стални надзор над испуњењем обавеза уговарача. Дорзон иступа као овлашћени принудни извршитељ уговора.

На датом ступњу развитка дорзонија је служила као прикладна заштита најразличитијих уговора, вансудских и судских. Уговарачи су релативно слободни да стварају консенсусе најразличитијег садржаја: о мирењу, праштању крвних дугова, преносу ствари итд. Дорзонија штити уговараче од узајамних насиља, лукавстава, превара, скривених мана, евикције итд. Њу одликује простота, која као да проистиче из нагона. Уговарачи уговоре, али један другоме не верују док не нађу бираног човека који ће одговарати и штитити настали однос. Дорзон од поверења одговара за обавезу дужника без поверења.

Облици дорзонија зависе од садржине заштићеног односа. Пружање заштите угроженом је општа обавеза која има различите облике (раздвајање, уток, провођење итд.). Из унилатералног споразума о заштити проистиче друштвена одговорност дорзона да отклони и одбије сваки напад на угроженог, који, док је под заштитом, мора да се уздржи од напада и одбоја. Он је "у руци" дорзона који безусловно одговара за његову заштиту. Дорзонија је средство заштите свих чврстих обавеза из уговора о ослобођењу од гоњења недужних сродника убице, дозвола о привременој слободи кретања, уговора о умиру крви и плаћању крвнине, уговора о разводу брака и уговора којима се превазилазе женидбени деликти. Дорзонија је нашла примену и у пословима наслеђивања. На пакту о заштити почивају сви чврсти облигациони односи грађанског права: трампа, подлог, наполица, купопродаја, зајам, уговор о делу, о чувању и искоришћавању стада, уговора на срећу, чак опклада и коцка. То ће рећи да се дорзонија јавља као уобичајено опште средство заштите – беса.

Дорзонија има генусно значење за настанак права и обавеза. Без изјаве о одговорности и заштити као чиниоца правне принуде није могла настати одговорна обавеза ни заштићено право. Незаштићена обећања уговарача могла су да створе само лабаве споразуме, који се нису морали испуњавати и који су се могли једнострано раскинути. То су била само обећања чије се неиспуњење могло паравдати немаштином, недостатком интереса, неодговорношћу странака, малолетством итд. Тек дорзон даје таквим обећањима обавезну снагу и правни квалитет. Изјаве странака су економског значења, а изјава о заштити и одговорности коју даје дорзон има

принудноправни значај. Кад се дорзон обавеже настаје чврст облигациони однос. Тако се дорзонијом постиже превазилажење противречности између права и обавеза у облигационом односу. Дорзон је трећи чинилац који претвара обавезу дужника у право повериоца, обично обећање дужника у изнудљиво право повериоца. Тек помоћу дорзоније економски дужник постаје правним дужником, а економски поверилац правним повериоцем. То значи да албанско обичајно право није почивало на "дуалистичком јединству супротности",[284] већ да у њему постоји трећи синтетички чинилац превазилажења дуалистичких супротности – дорзон.

Као конститутивни чинилац при стварању чврсте обавезе и заштићеног права, дорзон је веома активан. Он уобличава садржину обавезе и прецизира предмет престације. Он зна за шта се ангажује, а не може се ангажовати за неодређене и немогуће обавезе. Он цени које су обавезе дозвољене и могуће јер одговара за њихово извршење.

Дорзон одговара за обавезе *stricti verbis*. Тиме утиче на формирање разноликости облигационих односа и на усклађивање садржине обавеза са објективним економским законима друштва. Прецизним одређивањем облика престације дорзон не дозвољава дужнику повраћај на трампу. Дорзонија доприноси да престације добију париционн рок, да се рокови поштују. Дорзон се не ангажује за неорочену имовинску обавезу, већ одговара за поштовање рокова.

Дорзонија је чинилац који је допринсио настанку синалагматичног уговора. Незаштићени уговори између братственика карактеристични су по асиналагматичности, где права и обавезе уговарача не настају истовремено, већ једна страна извршава одређена давања и чинидбе другој пре него што се утврди садржина обавезе, место и време противчинидбе дужника. Иноплеменик нерадо улази у такав однос. Он тражи да се утврди престација противне стране истовремено када се утврђује садржина његове обавезе. Кад се уз давање повериоца једновремено утврди и осигура садржина обавезе дужника закључен је синалагматични уговор. Дорзон се не може ангажовати код асиналагматичног уговора.

Дорзонија је од значаја и за упознавање почетка социјалне диференцијације у племенском друштву. Дорзон, јак човек, "кућа од барута", личност од поверења, заштитник права, ангажован без сопственог економског интереса, позван да брани туђе животе и имовину, а гони вероломнике, да чува бесу и да се излаже личним жртвама и ризику у бесудном друштву – стиче велики углед. Он је позван да буде веран у великој и малој ствари. То подсећа на сличну установу код старих Јевреја: "Ко је неверан у маломе и у многоме је неверан. И ако туђем не бисте верни, ко ће вам више дати веру".[285] Он се излаже ризику да га "посеку" непоуздани људи, да у његовој "сенци" живе и тргују. Он их кажњава за вероломство строгим санкцијама које подсећају на старозаветну изреку: "Ко говори лаж, погинуће".[286] Пружајући правну заштиту, дорзон је позван да "не

---

[284] Јаков Рамадановић, *Крвна освета као дијалектичко јединство супротности,* "13. мај", Часопис Савезног секретаријата за унутрашње послове Београд, год. XXIV, бр. 10, октобар 1971, стр. 39–43.
[285] *Лукино јеванђеље*, XV. 10–12.
[286] *Приче Соломонове*, XIX, 9.

гледа што је његово, него да гледа што је у другога".[287] У тој функцији, он је чувар друштвеног реда и поуздања, бесник, јунак, витез, који се излаже "рзиле погибији",[288] херојској смрти. Његова пожртвованост се истиче и велича. Он се не свађа због својих интереса, већ убија за другог. Он држи реч, спречава свађу међу људима. Што дубље у прошлост, то величање треба да је било изразитије. Велики дорзон је вероватно сличан хероју античког типа, као код Јелина херојског доба. Њему је резервисано почасно место на свечаностима и гозбама. Под претњом инфамије гони вероломнике, без страха и милости. Пред алтернативом: издаја или херојски подвиг без властите штете – он бира подвиг. Такав избор му је наметнут, јер би му издаја донела срамну смрт, а бесплатни херојски подвиг – поштовање, част, помен у народној песми.

Дорзон је радо примљен. О његово пријатељство се отимају. Са њиме се жели побратимство, женидбена веза, кумство. Око њега се окупља круг људи спремних да га подрже и да му помогну. Издижући се постепено над скуштином својих братственика и истичући се на међуплеменским мировним телима, он постаје све угледнији и имућнији. Његово име постаје надалеко чувено, а његова кућа уточиште бегунаца и заштитник трговаца. Око његове куће се окупља све више људи спремних да се ангажују у његово име и по његовом налогу. Њему се не дозвољава да економски пропадне. Издатке које чини штитећи правду регресира од лица које је штитио и за које је одговарао. Што је већи број ратника око њега и моћ му је већа. К њему утиче све већи број угрожених да добију заштиту. Уточници плаћају заштиту радом. Његова економска моћ расте. Он се диференцира од осталих братственика, постаје плаћени велики дорзон, кадар да штити велики број зависних људи, читава села, да држи под стегом не само своје братственике већ и широк круг мање моћних људи. Довољан је један гест, реч, само знак, симбол, лист са гране, помињање имена таквог дорзона да се осигура заштита и нападач уздржи од напада. Такав дорзон не мора да присуствује закључењу сваког пакта о заштити. Уговарачи му могу поменути само име и на њега се ослонити као на "летећег дорзона" да конституише бесу.

Дорзонија је настала веома давно, у тами дубоке прошлости племенског живота, у време неписмености, као једно од правних средстава заштите приватне својине и међуплеменске размене, у приликама првобитног правног обликовања односа производње и размене. Она је карактеристична за период неписаног приватног права. Дорзон замењује писану исправу, он је "печат" на уговору, изабрани јавни заштитник.

Дорзонија је правни институт племенског друштва. Распадањем племенског друштва као целине мењају се и његови институти. При истраживању прилика које су диктирале нужност превазилажења дорзоније могло би се поставити питање: коме је сметала појединачна воља и моћ бројних дорзона овлашћених да врше санкције, и ко је, потискујући дорзонију, почео да преузима и наплаћује заштиту личне безбедности људи, њихове имовине и права. То је могла да учини само држава. Држава је чинилац који је почео да укида дорзонију и уноси нове квалитете у живот друштва. Она је искључиво себи

[287] Павле, *Прва посланица Коринћанима*, X, 28.
[288] М. Миљанов, *Живот и обичаји Арбанаса*. стр. 44.

резервисала право на употребу силе и стварање права и заштите. Држава је увела своје чуваре јавне безбедности, полицију, судове, апарат принуде. На Балканском полуострву, међу албанским племенима, тај процес траје веома дуго. Прелаз са племенског и обичајног на државно право није могла да проведе византијска управа, чији се утицај кретао изнад обичајног права или се на њега ослањао у додиру са арбанашким племенским заједницама. Византија је остајала далеко од увођења права и заштите у међусобне односе арбанашких племена. У томе није успела ни држава Немањића. Током целог средњег века племенске заједнице сукобљавају се са феудалним поретком. Феудализам покушава да стави дорзоне у своју службу. Дорзонија егзистира и током многовековне феудалне турске управе. Ни буржоаски правни поредак не успева да је сасвим потисне. Тек нови правни поредак ствара нове односе, сигурну друштвену заштиту, која потискује стару бесу. Са даљим развитком нових односа биће потиснути и укинути сви заостали стари односи и обичаји на селу. Већ нестаје стара беса са својим чуварима. Дорзонија је почела да се постепено изобичајава и заборавља.

ЈОШ ЈЕДАН ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ АРБАНАШКЕ БЕСЕ

Код Албанаца у Југославији је сачуван до наших дана механизам помоћу кога се успоставља беса у породичним, братственичко-племенским, кривично-правним и облигационим односима и код обичајног суђења. Проучавајући албанске правне обичаје на Косову и Метохији дошао сам до извесних сазнања о томе како се ствара мрежа бесе од породичног огњишта до обичајног суђења, којим се окончавају међуплеменски спорови и освете. Зато ћу укратко нешто рећи о беси у кући, братству и племену, облигационим и деликтним односима и обичајном суђењу.

1. Беса у кући

Арбанашка кућа (*shtëpia*) подсећа на *domus* и слична је фамилији код старих Римљана. На стару јелинску *oikia* подсећају одвојене просторије за боравак и кретање женских особа.

У свакој породици се везује беса између мужа и жене. Пре прве брачне ноћи, муж пита жену је ли дала бесу којој мушкој особи. Пошто добије негативан одговор, муж тражи да му жена даде бесу, тј. да се обавеже да ће му бити верна и потчињена. Тиме се хоће избећи подметање наследника и наметнути владавина мушкараца над женама. Та беса је санкционисана тиме што муж може да убије жену ако је ухвати на делу прељубе или да је казни сексуалном апстиненцијом тако што је враћа у род уз забрану преудаје.

У кући може да живи више ужих породица које чине породичну задругу, што подсећа на римски *consortium*. На челу куће се налази и за њу одговара њен господар, кога Албанци називају *i zoti të shtëpisë*, што у буквалном преводу значи бог куће и потиче вероватно још из времена многобоштва, када је свака кућа имала свога бога. Господар куће се устоличава као апсолутни владар у кући – сведржитељ. Том приликом се свим члановима фамилије саопштава: "Ово је наш бог куће, њега морамо слушати као Бога." Тиме он добија свемоћ (алб. *fuqia*, што подсећа на *patria potestas* у римском праву) да може да располаже имовином куће, командује члановима фамилије, одговара за њихово понашање, даје азил бегунцима из других кућа, итд.

Механизам везивања бесе између укућана и господара куће састоји се од две стипулације. Првом, господар добија изјаву укућана да ће га они слушати као Бога, а затим се он појављује пред братством и племенском јавношћу, где саопштава да је он господар одређене куће, која добија његово име. Пред лицима изван куће тиме постаје одговоран за понашање своје фамилије иза штете које учини кућа (чељад, стока, лица која имају азил итд.). Прихватајући га за "Бога куће", сваки укућанин му даје овлашћење да га може у свему заступати пред трећим лицима и пренети на њега одговорност за своје поступке. Саопштавајући то јавности, господар, имајући у залогу животе

својих укућана, преузима одговорност за њихова чињења, нечињења или трпљења. За укућане одговара пред "боговима" других кућа. Његова одговорност је сакралне нарави и мери се вредношћу живота. Дакле, једном стипулацијом прима у залогу животе својих укућана, а другом стипулацијом пред јавношћу преузима за њих сакралну одговорност. То је беса у кући.

2. Беса у братству и племену

Албанци по селима живе у родовским, братственичко-племенским заједницама, које одржавају своје скупштине (алб. *kuvenda*) на којима доносе обавезне норме за цело братство, село или племе. Те норме се такође називају бесама. На братственичким скупштинама или скупштинама села учествује из сваке куће по један мушкарац, обично господар куће а на племенским скупштинама и међуплеменским састанцима (алб. *kuvende të fisavet*) главари изабрани на сеоским или братственичким скупштинама. На међуплеменским скупштинама доносе се одлуке које се зову бесе или кануни. Оне имају снагу закона. На Косову и Метохији и у северној Албанији те одлуке се зову Канун (*legës*) Дукађини, а народ из назива Канун Леке Дукађина. У Албанији постоји мноштво таквих кануна, што подсећа на *leges regiae* код старих Римљана из времена које је претходило Закону од XII таблица. У тим канунима је утврђена одговорност за поштовање норми и санкције за њихове прекршиоце.

За поштовање братственичких и сеоских одлука одговарају господари кућа, а за поштовање племенских и међуплеменских беса дорзони.

Санкције предвиђене за кршење бесе су различите – од глобе коју наплаћују глобари за лакше деликте, преко клања стоке и паљења кућа за теже, до истеривања из братства и племена и губитка племенске заштите (слично *expugnatio* код Римљана), убиства за деликт ендогамије и међуплеменског рата – за најтеже деликте. Рат следи ако чувар бесе – дорзон – као племенски главар не проведе санкцију над тешким делинквентима из свога племена.

Извршиоци тих санкција се називају велики дорзони. Они су се на егзекуцију јавно обавезали на племенским и међуплеменским скуповима. Њих су њихова братства и племена изабрала за велике дорзоне. Зато они не одговарају за санкције које изршавају, тј. не подлежу освети. У немирним временима моћ великих дорзона расте до те мере да могу дати азил читавим селима. У временима мира њихова моћ постаје готово неприметна.

Друштвене организације Социјалистичког савеза радног народа на Косову и Метохији покушавале су да Канун Леке Дукађинија потисну везивањем племенских и међуплеменских беса испуњених савременијим садржајима о колективном уздржавању од убистава и освета (Ругово) и чувању шума од шумокрадица (околина Дечана). У томе нису успевале. Не уклапају се нови садржаји и старе форме нити се само новим формама могу потиснути стари садржаји.

3. Беса у облигационим односима

Племенске и међуплеменске бесе се често претварају у међубратственичке и међуплеменске заваде, крвне освете, до 1918. године чак и у ратове. Кануни се ремете криминалом и разменом која је, као онтолошки противречан процес, бременита преварама. Све се то покушава санирати поравнањима поверилаца и дужника, оштећених и делинквената. Та поравнања су лабава док се не вежу опет личним јамством – бесом. Опет су потребни лични јамци – дорзони, који ће направити стегу и у односима између завађених странака.

У облигационим односима не постоји само једна беса, већ онолико беса колико има појединачних залагања живота *sine causae*. Ту све јамчи један за другога, јаки јакоме, слабији слабијему, богати богатоме, сиромашни један другоме.

Установа таквог личног јамства сачувана је до наших дана код Албанаца у Југославији. Њу је само делимично потиснуло савремено право, које не допушта убијање вероломних дужника од стране дорзона, ни издајничких дорзона од стране поверилаца. Позитивно право није санкционисало бесу као криминал, али јој је пољуљало главни ослонац – дорзона. Но, у највећем броју случајева се поштује јамство да се крвна освета неће поновити. Јер дорзони прете да ће у промењеним политичким приликама убити вероломника или његовог наследника; обичаји не познају застарелост, а сељаци се прибојавају промене прилика. Иначе, код поправљивих деликата везаних за економске преваре, лично јамство се обично не поштује. На том сектору је беса пропала и не само што се није развила у моралну категорију, већ се изродила у криминал.

4. Беса у обичајном суђењу

Из деликата и неиспуњених грађанскоправних обавеза рађа се крвна освета. Помоћу освета се не изравнавају рачуни међу странкама. После крвне освете дужник може да постане поверилац, а поверилац дужником крвног дуга. Отуда се ланац крвних освета може отегнути у недоглед.

Крвној освети стају на крај обичајни судови (алб. *plegnia*).Обичајни судија може да постане свако коме странке поклоне поверење међусобним компромисом о изласку на обичајноправни пут. Тај компромис је зајемчен бесом и дорзонима. На Косову и Метохији постоје судеће куће у којима се обичаји преносе традицијом. Оне познају прецеденте и вешто пресуђују спорове по обичајима.

Пре изласка пред обичајни суд странке траже посредовања ради раздвајања (алб. *ndërmjetsija*) и привремене дозволе за слободу кретања (алб. *besa*). За поштовање тих дозвола тражи се лично јамство (алб. *ndërmjetsija, dorzonija, bestari*), које би се дало упоредити са установом *fidepromissio* у римском праву. И за поштовање тих обавеза се одговара животом у троуглу поверилац – дорзон – дужник.

На плећнији може доћи до ангажовања малих дорзона. Кад међу странкама дође до спора око чињеница, налаже се заклетва са саклетвеницима. Зависно од тежине спора, судија може да одреди 6, 12 или 24 саклетвеника.

Саклетвенике бира оштећена страна из рода противне странке. Формулацију заклетвене изјаве одређује судија. Зависно од исхода заклетве дорзони извршавају формулу, коју је као пресуду изрекао судија. То подсећа на формуларни поступак код Римљана.

Саклетвеници су *мали дорзони* зато што ниједан од њих не залаже целокупну своју личност за истинитост положене заклетве. Обвезани на заклетву има само један живот и даје у залог саклетвеницима део свог живота, свакоме по 1/6, 1/12 или 1/24 живота. Више од примљене залоге не могу заложити ни саклетвеници господару бесе пред којим се заклињу. Зато саклетвеник не може убити кривоклетника који му није заложио цео живот. Ни оштећени господар бесе не може да убије ниједног саклетвеника за случај кривоклетства. Не може убити ни све саклетвенике јер се не могу убити 24 човека ради намирења једне крви – како се пословично каже.

Мали дорзони се још заклињу код Албанаца на Косову и Метохији. Али се њиховим заклетвама све мање верује. Сматра се да се заклетвене изјаве дају пристрасно и уз подмићивање. Мали дорзони чине зачетак пороте, али поротни суд никад нису постали зато што није било државе да их у том правцу усмери.

ЗАКЉУЧАК

Овим кратким саопштењем мислим да је потпуно доказано да је беса првенствено правна категорија. Она је остатак прастарог предфеудалног племенског права које још постоји код Албанаца у Југославији. То право делује сепаратно не због својих националних карактеристика већ због своје анахроности, због форме и садржине која се не може уклопити у савремене цивилизацијске токове. То право долази у директан сукоб са породичним, грађанским и кривичним правом савремених држава. Оно улива албанском становништву страх – женама од мушког пола, укућанима од господара кућа, господарима кућа од великих дорзона и сакралних санкција донетих на племенским скупштинама. Беса је данас погоднија за вршење криминала него за савремени правни саобраћај. Стари правни механизми нису прикладни за савремену правну комуникацију. Са гледишта правне етике изгледа да би требало чекати много векова да се беса развије у савесност и поштење при закључењу и извршавању правних послова. Приступ беси као религијско-етичкој категорији доприноси њеном анахроном одржавању.

КУМСТВО – РЕЛИКТ СТАРОГ САКРАЛНОГ ПРАВА

И код хришћана и код муслимана постоји религијска установа кумства. Кум се јавља као неопходни чинилац при крштењу (код хришћана) и шишању (код муслимана). Кум је сведок при венчању код хришћана. То је стара установа вероватно код ових религија. Право порекло кумства још није расветљено у науци.

Установа кумства вуче своје порекло из старог сакралног права, које је постојало пре хришћанства и ислама, у племенском друштву. У старом сакралном праву за обавезе се одговарало животом. Између повериоца и дужника стваран је однос сакралног поуздања које се звало "вјера", код Албанаца – беса, а код старих римских трибуса – *fides*. То поуздање је чувао незаинтересовани, чувар "вјере", чувар бесе, чувар *fidei*. Такав чувар "вјере" постоји и до данас код Албанаца на Косову и назива се чувар бесе. Он је овлашћен да убије дужника који прекрши своју обавезу на давање, чињење, нечињење, трпљење. Он одговара животом повериоцу да ће дужник испунити дату обавезу. Таквих чувара вјере било је много у сакралном праву старих народа пре прихватања савремених религија и јачања ефикасности државне заштите. У старом праву словенских земаља називали су се "држани". Чувар вјере код старих римских трибуса назива се *praes*. Вероватно су постојали и у свим племенским друштвима пре настанка државе и дуго после њеног настанка. То су били лични јемци, који су животом одговарали за понашање других лица.

Све велике религије, посебно хришћанство и ислам, имале су велику историјску мисију га уобруче дифузне племенске заједнице у шире државне творевине и подигну племена на степен државног заједништва. То је био мукотрпан, многовековни посао свих религија. Племенско друштво се опирало том заједништву. Племена су се радије држала сакралног права и сакралне заштите бремените приватном оружаном заштитом и крвном осветом. Радије су се ослањала на изабране чуваре сакралних обавеза него на мало ефикасну државну заштиту и религијски обзир. Племенско друштво је било увек богатије правном него било каквом другом философијом. Зато је тешко прихватило нове религије и покорност црквеној и државној апаратури. Зато је споро примало савремене религије и претакало се у државне заједнице.

Да би надвладале племенске заједнице, савремене религије су употребљавале и инструментариј старог сакралног права, средства за стварање старог поуздања и старе "вјере", између којих и установу чувара "вјере". Ко би намераво да ступи у хришћанску или исламску религију није му се веровало док не да гаранцију – лично јемство да се одриче старе "вјере", да ће остати постојани припадник нове религије, поштовати њен култ и учење, њену хијерархију и заповести. Да би се створило поуздање у трајну обраћеност новог верника, сваки од њих је требало да да сакралну обавезу на начин који важи у старом сакралном праву, у "старој вјери". За такву обавезу дату цркви

гарантовало је треће лице које је одговарало за обраћеног – кум. Кума је бирало лице које се обраћало новој религији. Он је пред црквом одговарао за обраћеног, за кршење обавезе обраћеног. Обраћеног је гонио кум, ако прекрши обавезу. До које ширине су првобитно ишла овлашћења кума данас се може само нагађати. Не зна се да ли је кум само корио или принуђавао обраћеног који отпадне. У светим књигама хришћанства и ислама нема о томе јасних трагова. Зато се сада са сигурношћу не може знати да ли је кум, као чувар сакралне вјере био овлашћен и да убија отпаднике од цркве за чији пријем је гарантовао. Али, макар и да није убијао, кум је играо застрашујућу улогу да обраћени постојано остане припадник нове вјере. Обраћени су се првобитно морали бојати да их кум може и убити за случај отпадништва од нове религије. Тај страх је морао постојати као наслеђе сакралног права. Јер и код мањих обавеза чувар старе "вјере" је одговарао повериоцу за обавезу дужника, а дужник чувару "вјере" за обавезу према повериоцу. Тај страх није могао нестати појавом великих савремених религија. Од тада је установа кумства наставила да живи традицијом до наших дана. Али првобитни правни значај кумства је све више губио на сакралном значају. Уколико је државна заштита постајала ефикаснијом а утицај новијих религија свеобухватнији, утолико је кумство све више постајало само правно бесадржајнији обичај везан за религијски култ при крштењу. Данас је установа кумства изгубила потпуно свој првобитни правни садржај. Тај садржај се потпуно и заборавио.

Установа "чување вјере" – кумство – уведена је и у брачно право, при венчању. У хришћанској култури постоје и до данас кумови при венчавању. Чак је и савремено породично право задржало установу сведока приликом регистрације брака. Ти сведоци се популарно називају кумови. Занимљиво је знати зашто је установа "чување вјере" продрла у брачно право.

У току много векова црква је била искључиво надлежна за послове брачног и породичног права. У пословима породичног права пред њом су се појављивали проблеми везани за ступање у брак, његово заснивање, трајање и престанак. Лица која ступају у брак требало је да припадају истој конфесији. Невеста је требало да буде примљена као *virgo intacta* – да је муж не би отерао. Развод брака се није дозвољавао јер се жена куповала, а разводом се разарао однос пријатељства међу одређеним племенима. За чврст брачни однос супружника требало је да гарантује црква. Али она није била кадра да преузме одговорност за заштиту свих односа међу супружницима у безбројним браковима. Зато је црква тражила личног гаранта за постојан однос у сваком браку. Тај гарант је опет кум – чувар старе сакралне обавезе. Куму су се супружници обраћали за случај поремећаја брачних односа. Кум је посредовао да се брачна разилажења превазиђу. Без његовог посредовања није се могао закључити брак, али ни раскинути брачна заједница. Тако је донедавно било у Црној Гори и Херцеговини. Ниједна од орођених кућа није се смела замерити куму. Он је недужно био одговоран и, вероватно, могао је у старо време и гонити ону страну која му се не би повиновала. Другим речима, кум при венчању био је инструмент заштите брака који је регистровала црква. Ова је прописивала брачне обавезе, а кум се старао да буду поштоване од супружника.

Овај напис дозвољава да се наслути како су савремене религије веома вешто и тактички превазилазиле старо сакрално право помоћу његове основне установе "чувара вјере". Он је остајао дуго времена лични гарант којим су се користиле савремене религије да преведу племенске заједнице сакралног права (заједнице "старог завета") у нове услове државног заједништва ("новозаветне") и нове религијске припадности. Тако се "ново вино сипало у старе мехове све док се они нису распали".

БЕСА И ДУЖНИЧКО РОПСТВО

Током историјског развитка сви народи су прошли кроз родовско-племенске заједнице. У њима су, још пре настанка државе, имали своје племенске обичаје као своје право. За правну историју је занимљиво да ли је у родовско-племенском праву постојао механизам, који би водио у дужничко ропство. Данас се то може истраживати још код Албанаца на косовском селу, где су још свежи трагови племенског друштва и његових обичаја. Пажљивом анализом установе *бесе* може се констатовати да у обичајима Албанаца постоји механизам који може одвести у дужничко ропство.

Карактеристично је да тај механизам не постоји у непосредном односу између повериоца и економског дужника, већ између чувара бесе и дужника. Правна установа која везује повериоца, дужника и чувара бесе је лично јемство које се код Албанаца назива дорзонија, а етимолошки је изведена од речи *dorë* (рука) и *zënë* (ухваћен). То подсећа на *manus capere* у римском праву. Лични јемац – *dorzon* – је сличан *praes-u* код Римљана и *држаоу* код Словена. *Dorzon* је чувар бесе, а беса је пакт о сакралној заштити, што је слично *fides* код Римљана и *вјерп* код Словена.

Према саопштењу свих извештилаца које сам анкетирао на Косову, до пакта о заштити – бесе и њеног чувања – долази пошто се закључи уговор између повериоца и дужника. Тада право повериоца треба заштитити, а обавезу дужника учинити апсолутно изнудљивом, без помоћи икаквог државног механизма. Зато поверилац и дужник уговарају ко ће одржавати поуздање између њих, тј. ко ће сакрално јамчити и чувати бесу међу њима. Дужник је у обавези да нађе чувара бесе у кога поверилац има поверење.

Пакт о чувању бесе врши се *залагањем живота*, што се врши помоћу две стипулације. Првом стипулацијом дужник се јавно, пред најмање једним сведоком, обавезује чувару бесе да ће испунити обавезу према дужнику, тј. да ће безусловно дати, учинити, трпети оно што је уговорио или што ће бити уговорено. Та стипулација је сакралне нарави, зато што дужник јавно залаже свој живот за обавезу и даје овлашћење чувару бесе да га може убити за случај вероломства. То је важно истаћи зато што ту лежи правна основа механизма дужничког ропства у албанским обичајима. – Другом стипулацијом чувар бесе, са своје стране, опет јавно залаже свој живот повериоцу, да ће безусловно заштитити његово право према дужнику, тј. да ће обавеза бити извршена или дужник убијен за случај вероломства. Таквом *залогом живота* настаје сакрално јавно поверење – *беса.*

Кршење бесе је вероломство. Ако чувар бесе не буде изнудио и испунио право повериоца, овај га може убити као издајника (алб. *hjekës*). Кад дужник прекрши обавезу, чувар бесе је дужан да га убије као вероломника.

Но, вероломство може бити поправљиво и непоправљиво. Непоправљива је, на пример, освета после умира крви. Тада је чувар бесе дужан да убије

вероломног осветника. Ако то не би учинио, морао би се повући у кућни притвор да га оштећени род не убије. Поправљива су вероломства која се тичу обавеза имовинске природе. Код поправљивих вероломстава чувар бесе не мора убити дужника, већ може из својих средстава исплатити тражбину. Пошто чувар бесе измири тражбину коју је дужник пропустио да плати, онда задржава право залоге на самој личности дужника. Јер, регресни дужник је јавном стипулацијом заложио живот за обавезу.

"Држећи у руци" као залогу саму личност дужника, чувар бесе може да поступи по свом нахођењу и да бира како ће намирити своје регресно потраживање – хоће ли лишити дужника имовине или га принудити да доживи социјални пад и радом отплаћује регресни дуг са високим каматама, трошковима итд. Пошто је плаћањем дуга повериоцу проценио да нема интереса да убије вероломног дужника, чувар бесе рачуна да му је корисније држати у залогу живот регресног дужника, па га или лишити имовине или *статуса слободног човека* и наметнути му *дужничко ропство*, што у натуралној привреди може потрајати веома дуго и што чувар бесе, нарочито код повчаног регреса, може обрачунавати вредност накнаде по свом нахођењу, без икаквог суда. Регресни дужник мора свој заложени живот да искупљује, рачунајући да му је корисније извршавати заповести чувара бесе као регресног повериоца, него погинути као вероломник. Искупљивање се врши радом, удајом девојака без плаћања откупне цене или ратовањем. Све док не искупи заложени живот, регресни дужник је привидно слободан, али правно и економски поробљен. Правно, зато што представља заложену *ствар* којом се не могу закључивати никакви правни послови. Економски, зато што мора да отплати регресни дуг. Таквих случајева било је на Косову све до педесетих година овог века, нарочито у односима између албанских сељака као чувара бесе и Рома као регресних дужника.

Међутим, овај однос између Албанаца никад није могао да преовлада и да родовско-племенске заједнице уведе у робовласничко друштво. Међусобна родовско-племенска солидарност имала је одлучујући утицај на односе између чувара бесе и регресних дужника. Регресни дужници су често отплаћивали своје дугове вршењем крвних освета за рачун чувара бесе. Осим тога, родови су искупљивали своје припаднике не дозвољавајући да постану дужнички робови иноплеменика. Најзад, Албанци нису имали робовласничку државу која би се служила механизмом сакралног права да створи или одржи робовласнички поредак.

Но, када се претпостави да је сакрално залагање живота, слично као код бесе, могло да постоји и код других старих народа, Јелина и старих Римљана на пример, може се наслућивати правни механизам, којим је подстицан прелаз од племенског на робовласничко друштво. Тај механизам је садржавао унутрашњу противречност – заштиту и слободу на једној, а стварање дужничког ропства на другој страни. Та претпоставка би се дала верификовати даљим упоредним истраживањима. За сада се само зна да је право старих Јевреја забрањивало неопрезно јемство[289] вероватно зато што није толерисало међусобна залагања живота за обавезу.

[289] Соломон, *Мудре Изреке*, VI, 1–5, *Библија, Стари и нови завјет*, Загреб, 1968.

СУКОБИ ПОЗИТИВНОГ ПРАВА И АЛБАНСКИХ ОБИЧАЈА НА КОСОВУ

У време оснивања предратне Југославије (1918) и албанска држава је била у процесу формирања. Стање на Косову и Метохији и у северној Албанији било је на нивоу оружане племенске демократије. Турска империја је код већине Албанаца уклонила слој хришћанске феудално-византијске правне и друге културе а успела да га само у градовима делимично замени исламском културом. Византијска култура је (крајем XVII и почетком XVIII века) пресељена на леве обале Саве и Дунава, а још раније и у Црну Гору, Херцеговину и Приморје. Остали неисељени Срби у Метохији и на Косову поступно су прелазили на ислам, албанизовали се и усвајали сурове обичаје албанских племенских заједница.

Ниво правне културе садржане у албанским обичајима на селу могао се упоређивати са вишим ступњем варварства у историјском развитку других народа. Арбанашко село није прихватило ни феудално право. Још у време цара Стефана Душана (XIV век) била је успостављена безбедност на путевима. Те безбедности већ није било ни 1918–1924. Путовало се уз оружану пратњу. Свуда су се кретали наоружани одметници (качаци), који су пљачкали и убијали. На њих су као на инструмент јавне власти хтеле да се ослањају прве владе Албаније. Све до 1924. године качаци су масовно убацивани у Југославију.

Феудализам се распадао пре него што је расточио жилаве племенске заједнице. Ни краткотрајна буржоаска власт (1918–1941) није успела да укине племенске обичаје Албанаца. За време Другог светског рата (1941–1945) поново се успостављају феудални односи на селу. Тек социјалистичка држава коначно укида феудалне односе на селу, али наслеђује племенски живот арбанашких брђана. Код Албанаца у градовима прескаче се читава једна историјска епоха – капиталистички развитак. А село је чак из племенског друштва требало да ускочи у социјализам, из племенских обичаја у социјалистичко право. То изазива сукобе.

Сукоби племенских обичаја Албанаца са социјалистичким позитивним правом манифестују се готово у свим правним областима: код крвне освете и кућног притвора, друштвеног положаја жене, моћи господара куће, у начину стицања својине, у облигационим односима, кривичном праву, суђењу итд. Осврнимо се укратко на сукобе у тим питањима.

1) Крвна освета код Албанаца у Југославији сачувала се до наших дана у готово непромењеном облику. Осветом се наплаћују крвни и други дугови. То је средство наплате вредности отетих жена, несталих ствари и неизмирених обавеза. Најчешћи узрок су јој блуд, жене, родоскрвњења.

Страх од крвне освете прати кућни притвор. Мушке особе угрожене осветом не смеју да се крећу изван својих кућа. Године 1969. на Косову је било

5.600 људи у кућном притвору.[290] На Косову је донет и кривични пропис којим се забрањује самовласно кућно притварање уз претњу крвном осветом.[291] Тај пропис се, углавном, не поштује. Органи јавне власти још нису у стању да осветом угрожене ослободе "навике" повлачења у кућни притвор. Чак се и један судија Врховног суда у Приштини, пред страхом од крвне освете повлачио у кућни притвор. Некада су и цела братства по неколико месеци у кућном притвору.

Кућни притвор се прекида привременом дозволом за слободу кретања. Ту дозволу дају оштећени делинквентима посредством чувара бесе (алб. *bestar*). То се зове беса. У фебруару 1988. године на Косову се кретало под бесом 17.000 људи.[292]

Оштећена страна може по обичајима да се одрекне крвне освете и, без мешања државних судова, новчано да поравна са делинквентом. То се зове мирење крви. Та мирења не обезбеђује државна власт већ уобичајено чување бесе (алб. *dorzonija*). Уместо заштите у троуглу кривац – државна власт – оштећеник, обичаји признају заштиту: кривац – чувар бесе – оштећени. Такав пакт о заштити је сакралне нарави, не због религијске санкције већ због страха да ће чувар бесе убити вероломника или ће га убити лице оштећено вероломством.

Позитивно право не забрањује давање дозвола за привремену слободу кретања ни мирења по сакралним обичајима. Чак мировна већа Социјалистичког савеза радног народа настоје да се издејствују привремене дозволе за слободу кретања и измире крвне заваде. Али, држава не признаје сакрални карактер чувања бесе. Она инкриминише као убиство освету коју чувар бесе учини на штету вероломника или вероломством оштећени на штету чувара бесе. Позитивно право није могло да допусти убиства на основу приватних стипулација о сакралној заштити. Ту је дошло до оштрог сукоба обичаја са позитивним правом, између бесе и кривичног законодавства.

Пред страхом од кривичног гоњења, чувар бесе се повлачи у домен патријархалне етике. Његова заштита је још у обичају при мирењима крвних дугова, али га је страх да убија вероломнике. Убиства вероломника "одлажу се" за нека времена. Тако беса као обичај постепено губи свој носећи стуб и постепено се "заборавља". Надјачава позитивно право.

2) Код Албанаца на југословенском селу нема равноправности полова. Жене по обичајима представљају патријархално робље, без права на стицање својине и наслеђивање. Брак се закључује веридбеним уговором о куповини невесте. За кршење тога уговора прети се крвном осветом оца, брата или другог вереника препрошене женске особе. Жена не може да тражи раскид веридбене везе ни развод брака. Сваком мушкарцу који се ожени мимо обичаја прети опасност да буде убијен.

Разведеној жени се по обичајима не поверавају деца на негу и издржавање. Она се сматра "њивом која мужу рађа децу". Жена не би ни могла да издржава

290 Саопштење Радио-телевизије Београд од 4.VI 1969. године.
291 Чл. 47. Кривичног закона САП Косова, "*Службени лит САП Косово*", бр. 20/77.
292 "*Политика*", Београд, 5.2.1988. године, стр. 13.

децу јер је без имовине. Разведеним женама се не плаћа никаква алиментација; оне се удају, уколико им разведени муж није забранио поновну удају.

Жене живе одвојено у изолованим просторијама недоступним погледу мушких особа. Са својим мужевима се састају у ложницама.

Постоји стална бојазан од везивања женске бесе (што се може упоређивати са *mala fides* код Римљана). Из женске бесе рађа се блуд, подметнути наследник, убијање чувара жена. Зато су недозвољене везе са туђим женама најчешћи узрок крвних освета.

Све се то сукобљава са позитивним правом, које прописује равноправност полова, слободан избор брачног друга, закључење брака без веридбеног уговора, узајамну обавезу издржавања супружника, могућност сваког супружника да тражи развод брака и да му деца (зависно од економских и других услова) буду поверена на издржавање итд. Али, позитивно право је оставило и као приватну диспозицију странака хоће ли закључити веридбени уговор о купопродаји невесте које оно неће заштитити, како ће се споразумети о разводу брака и издржавању деце, ко ће се одрећи течевине и наследства. Родбине супружника обилато користе те могућности: прво се споразумеју по обичајима а затим траже да државни органи формално верификују њихов споразум. Тако венчањима претходи купопродаја невесте, разводима брака – одлука мужа да напусти жену без издржавања и да јој одузме децу и имовину стечену у браку. И код расправа заоставштине судови обично само верификују раније одрицање жене од наследства.

У новој Југославији дошло је до сусретања полова у просвети, економици, јавним службама, на улици и лагано се рађају савременији обичаји. Но, још увек су најчешћа убиства због жена, само што се наводе други лажни поводи и мотиви да би се сачувао углед њихових чувара. Сачувани обичај купопродаје и чувања жена отежава закључење мешовитих бракова између Албанаца и неалбанаца, између градског и сеоског стновништва.

3) У арбанашкој кући на селу сви укућани, и када не живе у великим породичним задругама, покоравају се моћи (алб. *fuqia,* слично римском *patria potestas*) господар куће (алб. *i zoti të shtëpisë*, што буквално значи "бог куће" и подсећа на *pater familias* у римском праву). Помоћу господара кућа братства (алб. *vllaznia*) и племена (алб. *fis*) уређују односе на својим територијама.

Господар куће је репрезентативни оружани поглавица са пуном економском моћи у кући. Он командује мушкарцима и женама у кући, жени своје мушке а удаје женске чланове, може развести брак сваког од својих мушких укућана. Он продаје и купује, распоређује радну снагу, наређује поставе, исповеда укућане, одређује ко ће и кад извршити неки деликт – убиство и освету. Дисциплински је старешина и судија својим укућанима, које може кажњавати сакралним казнама (слично *ius vitae et necis* код Римљана). По обичајима, он одговара имовином и животом за све што учине његови укућани.

Моћ господара сукобљава се са позитивним правом, које тражи персоналну одговорност делинквента, а забрањује господару куће сакралну моћ над животом својих укућана. У пракси неки господари кућа изигравају позитивно право вршећи деликте посредством малолетника, који су блаже третирани

пред државним судовима. Сакралну моћ на живот и смрт својих укућана задржавају тако што посредством рођака убијају непослушне укућане па се пред државним судом појављују као сведоци у корист одбране убице. Зато позитивно право дели своју моћ са моћи господара кућа код Албанаца на Косову.

4) Својина по обичајима стиче се и окупацијом непокретности и пљачки покретних ствари. Све до седамдесетих година XX века окупација непокретности вршена је потискивањем домородаца. После велике сеобе Срба (XVII и XVIII век) северноарбанашка племена окупирала су њихове напуштене поседе или, уместо исељених, ушла у феудалне односе. Касније почиње окупација и делова необрађеног земљишта уз ређе привођење култури. Право својине на окупираном поседу обележава се белим моткама. И у новој Југославији је окупирано на десетине хиљада хектара земљишта, најчешће под маском разграничења друштвене од приватне имовине.

Тежња за стицањем својине окупацијом још је сачувана и манифестује се у разним видовима. Племена ометају право куповине некретнина иноплеменицима, како би непокретност била напуштена а затим окупирана. Под тим притиском велики број Срба и Црногораца на Косову отуђио је своје непокретности у бесцење.

Својина се и по обичајима сматра апсолутним правом. Оно не трпи терете службености нити се може ограничавати експропријацијом или национализцијом. Зато су ограничавања својине на некретнинама на Косову била чешћа на штету неалбанског становништва.

Пљачком се стицала покретна имовина од давнина. Оружјем се пљачкало и за време турско и у периоду од 1941. до 1944. године. Посебно је у тзв. "качачком покрету" био развијен "пљачкашки начин привређивања", све док није сломљен у Албанији 1924. године, да би оживео за време Другог светског рата и био коначно ликвидиран половином XX века, када у масама качаци из северне Албаније, под маском политичких емиграната, беже у Југославију и предају се властима. Пљачкашки менталитет се још сачувао и организоване групе пљачкају друштвену имовину, понекад и камионима.

5) Обичаји познају велики број класичних облика уговора. Уговори се најчешће закључују усмено, због донедавне велике неписмености. И облигације се штите бесом, а престације извршавају посредством чувара бесе, који повериоцу имовином и животом одговара за обавезу дужника, док дужник на исти начин одговара чувару бесе. Тај троугао одговорности животом (поверилац – чувар бесе – дужник) чини срж правне филозофије у албанским обичајима. То подсећа на *sponsio* у старом Риму.

Да би изнудио престацију, поверилац је пактом о заштити овлашћен да "стави руку на врат" чувара бесе (слично *manus injectio* у римском праву). То је опомена и претња чувару бесе да изврши престацију дужника. Са своје стране, чувар бесе је овлашћен да "стави руку на врат" дужника и принуди га на извршење престације или регресне тражбине чувару бесе.

Позитивно право не приписује залагање живота за имовинске обавезе. Држава преузима заштиту облигационих односа. Али, та заштита није сакралне нарави. "Држава не може да заложи свој живот за имовинске

интересе појединих грађана". А албански сељак, држећи се обичаја, очекује да му држава из својих средстава подмири потраживање па да се затим регресира од дужника. Зато њему не одговара ни примарна одговорност дужника, а секундарна одговорност јамца.

У овом тренутку се још увек закључују уговори заштићени бесом, па чувар бесе изнуђује извршење престација или их сам извршава. Чест је случај да повериоци траже заштиту пред државним судовима. Тада се деси да утуже чувара бесе уместо главног дужника. Пред страхом од кривичног гоњења чувара бесе, беса све више постаје етичка категорија. То рађа масовна вероломства и преваре.

6) Обичаји разликују тешке, осредње и лаке кривице. Примера ради у тешке кривице спадају: убиства, неплаћања крвних дугова, родоскрвњења, деликти из женидбеног уговора (отказивање веридбе, поновна веридба већ верене девојке, отмица жена, женидба разведеном женом којој је забрањена преудаја), блуд, прељубе, непоправљива вероломства, грабеж, повреде просторија за чување жена и сл. Средње кривице су: тешке телесне повреде, подметање других уместо верених девојака приликом удаје, силовања, прељубе са женама рођака, издаје, провалне крађе, "крађе" земљишта. Мале кривице су: лаке телесне повреде, поправљива вероломства, паљење туђих ствари, тровање стоке. То су деликти за које се гони крвном осветом, истеривањем из села, плаћањем пеналног обештећења или другим казнама по обичајима. Грађанскоправна превара није деликт, јер важи начело: "Данас сам преварен – сутра ћу преварити."

Позитивно право се разликује од обичајног и по предмету инкриминације и по санкцијама. Зато, кривице које нису прописане позитивним правом гоне се обичајним санкцијама. Кривице непознате обичајима бране се непознавањем позитивног права. Кад је иста кривица садржана и у државним законима и у обичајима, делинквента може сустићи дупла казна – од државног суда и од оштећене стране. Тада оштећеног мало занима казна коју изриче државни суд ("то је ствар државе") већ гони и приватним санкцијама по обичајима.

Просвећење, економски интерес, јавна безбедност утичу да се и у области кривица странке све чешће покоравају одлукама државних судова, што још није искључило обичајна суђења.

7) Међу Албанцима на косовском селу постоје две врсте судова: државни, који суде по позитивном праву и обичајни, који кажњавају или поравнавају странке по обичајима.

Обичајни судови разматрају односе засноване на обичајима које не признаје позитивно право. Странке заснивају односе по обичајима и очекују да их по обичајима разреше. Кад позитивно право такве односе регулише на други начин, нека од странака сматра се оштећеном и угрожавањем живота принуђава противну странку да се спорни однос расправи по обичајима. То се често дешава у породичним својинским (залога са антихрезом алб. *pëng*) и деликтним односима. Отуда појава непризнавања одлука државних судова и органа управе. Ту се често манифестује сукоб обичајног са позитивним правом.

На челу обичајних судова су најчешће судеће куће, од којих неке традиционално суде Албанцима уназад 25 генерација. Странке бирају судећу

кућу компромисом. Судећа кућа тражи од странака чуваре бесе, којима странке залажу животе да ће извршити одлуку обичајног суда. То је албанска плећница.

Ако су чињенице неспорне, судећа кућа казује шта је право, а чувари бесе принуђавају странке да изврше судску облигацију. Кад су чињенице спорне, судећа кућа обавезује једну од странака да се са шест, дванаест или 24 саклетвеника (слично римском *conjuratores*, германском *Eideshelfer*) закуне, чиме се залажу животи за истинитост заклетвене изјаве, коју је формулисао обичајни судија. То подсећа на *sacramentum in rem* и *sacramentum in personam* и формуларни поступак у римском праву. Право на заклетву добија странка која понуди угледније и оружано јаче саклетвенике. Сведоцима се не верује без заклетве. Ко хоће да му се верује, треба да је спреман да заложи живот за истинитост свог исказа. Странка која положи заклетву добија спор. У случају кривоклетства следи јавна или подмукла освета над саклетвеницима. Ако нема кривоклетства, везано је сакрално поуздање – беса међу странкама.

Обичајни судови никад не одлучују да се изврши крвна освета већ завађене поравнавају имовинским обавезама. Карактеристично је да обичајни судови врло често преиначавају одлуке државних судова. Странка која је добила спор пред државним судом може да га изгуби пред обичајним. Обични сељак Брахим Хоца из судеће куће у Јунику преиначио је многе одлуке врховних судова.

Пошто се ради о поравнањима помоћу имовинских давања, која зависе од диспозиције странака, државне власти толеришу рад обичајних судова. Преко пута Општинског суда у Дечанима налази се приватна судница Мухамеда Љана. Изгледа да великој активности обичајних судова треба потражити узроке и у слабој ефикасности државних органа у извршном поступку. Државни органи лакше донесу одлуке него што их изврше. Они раде споро и тромо, док чувари бесе одмах извршавају одлуке обичајних судова.

ТРАНСФОРМАЦИЈА СТАРИХ ОБИЧАЈА У ПРАВНИ ЖИВОТ НА КОСОВУ

Сваки народ је пролазио кроз процес друштвеног прелаза с правних обичаја, који постоје у племенским заједницама, на позитивно право које доноси и примењује држава. Тај прелаз вршен је кроз потискивање обичајног права родовско-племенских заједница, права које не признаје држава, на позитивно право које намеће држава. Ретко где у свету је тај процес тако дуго трајао као на Косову. Почео је још у време владавине Рима и Византије, трајао за време владавине Немањића, надживео турску управу и трајао до наших дана, завршавајући се пред нашим очима.

После досељавања на Балкан (VI–VII век), српска племена са својим племенским обичајима ступила су у додир с илирским, касније албанским племенским заједницама, када је створена својеврсна српско-арбанашка симбиоза племенских правних обичаја. Племенске заједнице биле су аутономне у погледу примене свог неписаног права које је утврђивано на регионалним скуповима братстава и племена, слично као *leges regiae* у старом римском праву пре доношења Закона од XII таблица.

За племенски живот је карактеристично постојање велике породичне задруге, која броји до 100 чланова у једној кући и која је самостална економска и војничка јединица, на чијем се челу налази господар куће с овлашћењима која подсећају на *patria potestas* римског *pater familiasa*. Збир више кућа у истом селу је братство, а више братстава које традиција везује за истог претка – племе (алб. *fis*). Братства и племена имају своју територију – шуме и пашњаке. Привреду тог друштва представља више сточарство него земљорадња. Свако племе је аутономно у односу према другима. Оно пружа сву заштиту својим припадницима.

Племенско друштво је патријархално. Права имају само мушкарци. Жене су објекат. Женидбене везе се успостављају уз плаћање откупа родбини невесте. Зато жена нема право да тражи развод брака. Земљишта припадају територијалном племену и братству, а затим постепено прелазе у својину породичне задруге. Иноплеменик не може без дозволе племена стицати својину на територији туђег братства. Женска лица у принципу не могу стицати својину ни наслеђивањем. Поштовање тих обичаја је запрећено страхом по живот и осветом. Иначе, свако племе је овлаштено да забрани иноплеменицима пролаз кроз своју територију и позвано да пружи азил бегунцима из других племена који доживљавају социјални пад.

Племенско друштво одржава се на равнотежи страха од крвне освете. Освета се потискује неписаним обичајним судовањем и завршава нагодбама, којима се делинквент обвезује да накнади штету оштећеној страни, под претњом кућног притвора и освете. Све судовање врши се по приватној диспозицији. Судови (алб. *плеҳниje*) нису стални, већ их странке бирају *ad hoc*.

Они подсећају на герузију код старих Грка. Спорне чињенице утврђују се заклетвом са саклетвеницима (*Eideshelfer, conjuratores*), који животом одговарају за истинитост своје заклетве. Судске нагодбе извршавају јемци (алб. *дорзони*), чија је улога слична *praes-u* у најстаријем праву Рима. Обавеза из личног јемства је наследна и за њу се одговара животом. На страху за живот почива вера (алб. *беса*), фундаментална категорија племенског правног живота. Такво право код Албанаца се назива Канун Леке Дукађинија (XIV век), иако је слично обичајима предмојсијевског доба код старих Јевреја.

Те исконске обичаје није успела да искорени Византија ни феудална српска властела Закоником Цара Стефана Душана (XIV век). Већ 1389. године долази до слома феудалне српске државе и до османлијског освајања. Турска војна управа не успева ни за 500 година да племенским заједницама наметне своје право. Православно српско становништво на Косову не прихвата ислам, ни турско цивилно право. Већина српског становништва, крајем XVII и почетком XVIII века мигрира с Косова у Војводину, где прихвата аустроугарско цивилно право. Напуштени косовски простор попуњава становништво албанских сточара, који, силазећи с брда у равницу, доносе свеже племенске обичаје. Већина албанског становништа прелази с католичанства на ислам, али задржава обичаје. Неефикасна турска управа дозвољава им да међусобно аутономно судују по обичајима. Турско правосуђе штити само танак феудални слој и турско становништво по градовима. Иначе се и порез морао прикупљати уз помоћ турске војске.

Краткотрајна црногорска, српска и аустроугарска управа 1912–1918. године разорила је турске правне институције, немајући времена да их замени новим и ефикаснијим. Предратна југословенска држава успева да од 1919. до 1941. године организује цивилну, војну и судску власт. Она намеће свој казнени законик, али тешко успева да изнуди његово поштовање. Скоро читаво време постојања предратне Југославије, њена полицијска власт заузета је гоњењем одметника (качака), а њена управа неправичном аграрном реформом. Турско становништво по градовима примењује шеријатско право, српско становништво Српски грађански законик, док већинско албанско становништво игнорише државно право, па у цивилним и деликтним односима примењује своје обичаје.

Током Другог светског рата (1941–1945) разорене су институције предратне Југославије. Окупационе снаге поново успостављају феудални поредак.

После ослобођења, 1945. године, организују се нове правне институције. Оне, по први пут, почињу ефикасно да потискују старе обичаје, сачуване нарочито код албанског становништва, примењујући ново социјалистичко право. Одмах се доследно проводи аграрна реформа и ликвидира феудализам. Градска, а добрим делом и сеоска привреда, преводи се на социјалистичку основу. Уз масовно учешће народа ствара се ефикасна јавна сигурност. Ствара се масовна радничка класа. За масовно неписмено становништво организује се на матерњем језику школска мрежа до универзитета. Широки народни слојеви узимају учешће у управљању свим државним и друштвеним пословима. Роми се ослобађају положаја робова. Жене Албанке, које чине трећину стновништва, стичу статус слободних људи. На нове друштвене односе ефикасно се

примењују социјалистички закони и самоуправна правила привредних и друштвених институција, у којима равноправно одлучују становници свих народа и народности. Квалификовани правни стручњаци свих народа и народности учествују у примени новог права.

Посленици у правном животу Косова су очевици сложености која прати смену обичајног права позитивним. Историјски дуг и тежак процес трансформације обичајног живота приводи се крају, утолико брже уколико се брже смењују остаци братственичко-племенских реликата новим друштвеним односима и уколико су јавне институције проницљиве да разлуче старо и ново и пруже ефикаснију заштиту новом праву.

НАПОРИ АДВОКАТУРЕ НА КОСОВУ

Кроз прошлост, на Косову никад није било превише права. Ту су још свежи трагови древних обичаја који потичу из племенског друштва, психологија коју је остављало турско феудално право и нешто остатака буржоаског права. Све то утиче на примену новог социјалистичког права.

Племенско друштво оставило је још сачувану крвну освету, патријархалну обесправљеност жене, самовлашће и самосуђе појединаца који се ослањају на братственичке групе, кућне притворе, итд. Феудални поредак (делимично отклоњен 1918. године а обновљен 1941–1944. године) дефинитивно укинут 1945. године, кад је задат ударац беговату, а земља додељена онима који је обрађују, оставио је трагове психолошког осећаја феудалне потчињености. Ревизијом додељивања земље колонистима исправљене су грешке предратне државе. Социјалистичко право градило је своје самоуправне ходове који истовремено превазилазе и племенске обичаје, и феудалну психологију, и буржоаско право. Ти остаци чине рад свих правосудних органа, па и адвокатуре на Косову, компликованијим него у другим крајевима Југославије. Практично, не само без земљишних књига, већ без икакве правосудне традиције врши се процес стварања и развијања правног живота.

Адвокатура на Косову је један од најмање упадљивих, али најактивнијих чинилаца каналисања друштвене свести оквирима социјалистичког права. Револуционарне масе, побуђене на рад и стварање новог друштва, пробуђене су на стварање новог права. У том процесу има и порива, којима није место у оквирима законитости, ексцеса са којима се адвокатура смело хвата у коштац.

На Косову је углавном судска адвокатура, која се још педесетих година укључила у борбу за самоуправљање. Чим су донети прописи о предаји основних средстава на управљање непосредним произвођачима, адвокати су се интензивно ангажовали да допринесу настанку и развоју самоуправљања. То је било време велике оскудице образованих правника. Малобројна адвокатура прихватила се големог посла на изради нормативних аката радним организацијама. Све до половине прошле деценије, кад су приспеле младе генерације правника, адвокати су били практично једини који су за стотине радних организација сачињавали нормативна акта, који су се умножавали и преписивали. Они су иницирали увођење првих савета у земљорадничким задругама, што је *ad literam* понекад приписивано и од савезних законодаваца. Помажући радним организацијама у привредном судовању, адвокати су их упућивали да се међусобно не черупају око друштвених средстава. Са нарочитом брижљивошћу иницирана је заштита радника од бирократске самовоље појединаца оптерећених феудалном психологијом, која није разумевала суштину радног односа. Одан приступ самоуправљању и мудра храброст у борби за законитост створили су друштвени ослонац адвокатури као јавној служби.

Ослоњена на друштвено поверење најширих радних маса и штићена законима, адвокатура на Косову је увек прилазила заштити грађана с позиција хуманости којој су сметали обичаји. Адвокатура је темељито упознала народни живот и обичаје. Албанске обичаје је чак научно обрадила без икакве романтичарске лакировке. Тиме је помогла и себи и друштву да лакше и сигурније препознају поводе и мотиве деликвенције и прекршаја, да мудрије оцене доказни материјал који нуде странке и да се заузме јаснији став при законодавном раду. Схваћена је суштина крвне освете, бесе, обичајног судовања, положај жене, пречег права куповине некретнина итд., што се све среће у свакодневном раду правосуђа и управе. Постали су прозирнији мотиви и намере зулума јачих над слабијима, моћних над немоћнима, ванекономски мотиви провоцирања самовласног отварања и затварања путева и канала за наводњавање, намештени поводи за вршење кривичних дела.

Уз пуну опрезност према било каквој анархији, опирући се притисцима конзервативних снага и самовољи појединаца, адвокатура је чврсто стајала на позицијама законитости и у односу према органима управе. Игноришући презире којима је адвокатура била етикетирана као конзервативна институција старог друштва, адвокати су упорно давали свој допринос управном поступку, и то не само у пословима социјалног осигурања, експропријације, пореза итд., већ и оцени сврсисходности неких привредних акција које је проводила управа. Без обзира на периодичне фискалне притиске, адвокати су помогли управи да се ослобађа тромости, а понекад да прекине провођење неких скупих и недовољно промишљених потхвата. Адвокати су врло аргументовано доказали да меринизација оваца у планинским пределима представља скуп економски промашај, да се расправљање самовласних заузећа земљишта у друштвеној својини претвара у пустошење шума, да превисоки порези на промет некретнина могу имати за последицу скупу реамбулацију катастра (јер грађани врше промет без судског преноса), да превисоко опорезивање занатлија води поскупљењу занатских услуга и затварању занатских радњи. Сензибилни на економске ефекте привредно-управних мера и готови да реагују на свако оштећење заједнице, адвокати су уверили и органе управе и локална представничка тела да адвокатура увек има у виду само онај интерес грађанина који је у складу са општим друштвеним интересом. Сада више нема радника у управи који се може поуздати да се његовом мачу не може доскочити пером, да ће његова тромост остати незапажена од стране адвокатуре.

И адвокатура је доприносила развитку судске праксе и законодавства. Својим правним схватањима обогаћивала је судску праксу, што је налазило места у збиркама судских одлука. Допринос легислативи био је невидљив. Углавном кроз своје поднеске адвокати су стварали климу да нека њихова схватања нађу израза у Кривичном закону САП Косова[293] (забрана помагања малолетнику у извршењу кривичног дела убиства – чл. 31. КЗК, тешка телесна повреда учињена на мах – чл. 38. ст. 5. КЗК, забрана ограничења слободе кретања из освете – чл. 47. КЗК, забрана повреде равноправности језика и писама – чл. 45. КЗК итд.). Допринос адвокатуре легислативи могао би бити и

[293] "Службени лист САПК", Приштина, бр. 20/77.

већи да је било када директно консултована. Сигурно је да би се адвокатура залагала за строжа квалификовања самовлашћа, за заштиту слободе жене после раскида веридбе, развода или престанка брака, за ефикаснију регулативу алиментација деци чији су родитељи на раду у иностранству.

У патријархалној средини на Косову после рата су жене први пут постале субјекти права. По племенским обичајима оне су само објект права. Сада су формално стекле могућност да се појављују пред судовима, да траже развод брака и заштиту гравидности и материнства, да равноправно са мушкарцима конкуришу за ступање у радни однос, да наслеђују. Али жени, нарочито Албанки са села, данас је потребна не само формална већ и фактичка заштита. С више одлучности треба јој омогућити коришћење наследних права, слободније јој досуђивати течевину и алиментацију, поверавати јој децу на одгој и издржавање, штитити њено право и слободу да се без страха од освете уда после раскида веридбе, развода и престанка брака. Јер, има чак и факултетски образованих људи, који претећи осветом, забрањују разведеној жени да се преуда, а себи доводе друге жене.[294] Законодавна и судска пракса, у заједници са средствима информисања, могле би разбијати патријархална схватања да је женско само неотуђива "њива која се сеје да роди мушку децу", без фактичког права да стиче или наслеђује.

Адвокатура би се сигурно заложила и за прецизнију регулативу адхезионог поступка. На Косову је још свеж обичај крвне освете. Учиниоцима кривичних дела изричу се казне. Али судови у адхезионом поступку не одлучују о обештећењима осим када су оштећене радне организације. Чак и код елементарних видова штете (боли, трошак за споменик, издржавање деце), где се може одлучити без пролонгирања поступка, кривични судови упућују оштећене на грађанске парнице које су скупе. Тако оштећени излази кратког рукава из кривичног суда. Такав пропуст судова није последица грађанскоправне нестручности кривичних већа. Али то оставља врло широк простор деловању обичајних судова, чије су услуге скупље од адвокатских и праћене подмићивањем. Обичајни судови мире завађене обвезом на плаћање крвнине. Тако су, уз крвну освету, конзервира обичај плаћања крвнине, до данашњег дана. Ако би адвокатура успела да заинтересира кривично судство да у адхезионом поступку одлучује о грађанскоправним захтевима, постигла би се вишеструка корист: био би потиснут обичај крвне освете, сужен простор харања обичајних судова, појачана ефикасност судских одлука које би погађале делинквенте и казнама и грађанскоправним обавезама, према којима је овдашњи менталитет врло осетљив. То би подигло углед редовних судова изнад сеоских плећница (обичајни суд) и имао би превентиван значај. Но кривичне судије заиста нису материјално стимулисане да пресуђују грађанскоправне захтеве оштећених. То им се не плаћа у актима о награђивању. Али акти о награђивању судија могли би бити и стимулативнији. Уосталом, значајније и теже је сузбити крвну освету него изменити нормативни акт о награђивању судија. Наиме, после досуђеног обештећења, оштећени не би имали више основа да осветом уцењују сроднике делинквената. Били би задовољени и са гледишта обичајног права.

[294] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 135/77.

Адхезиони поступак олакшао би провођење у живот члана 47. КЗ САП Косово. Према тој норми подлежу кривичном гоњењу лица која из осветољубља ограничавају другима слободу кретања. Сврха прописа је забрана самовласног кућног притварања људи које закон не гони, тј. укидање кућног притвора сродника делинквената. На Косову има око 5.600 кућних притвореника, који су слободни по позитивном праву, а ухапшени по обичајима.[295] Има чак и читавих заселака (махала) чији су мушкарци у кућном притвору пред страхом од крвне освете. Засеоци припадају одговарајућим братствима која колективно и животима одговарају за дело свог сродника. Друштво не може очекивати од тако притворених никакве иницијативе за правну заштиту своје слободе, без обзира на кажњивост узурпаната туђе слободе. Притворени су наиме плашљиви. Они се боје да би тиме увредили повређена братства и убрзали освету. Кад сам посетио један притворени заселак у Скивјану код Ђаковице, притвореници су ми рекли: "Пали смо у дуг крви. Притвором се покоравамо повређенима и чинимо им част. Ако нам дају дозволу да се слободно крећемо (бесу), хвала им. Ако нам не дају, опет им хвала. Ми их нећемо пријављивати властима ни суду." Тако немоћне људе, на иницијативу адвоката, почињу да штите средства информисања, пре органа јавне безбедности.

А ограничавање слободе кретања из освете је кривично дело, које се гони по службеној дужности (члан 47. у вези с чланом 172. и 173. КЗ САП Косова). Ако би у адхезионом поступку било досуђивано обештећење повређенима, престали би разлози и за кућни притвор. Чак би се могао вршити и попис имовине делинквената ради обезбеђења одштетног захтева. Тиме би престала уцењивања кућним притвором ради освете и обештећења. Била би ликвидирана једна племенска установа какву не познаје модерни свет. Хиљаде људи би се вратиле привређивању. Ојачао би осећај слободе.

Адвокатура на Косову би могла знатно више да помогне уставном судовању. Постоји немали број нормативних аката, не само у организацијама удруженог рада већ и у општинама, који нису у складу с Уставом и законима. Многи су чак неразумљиви. Ни друштвени договори се не објављују увек тачно у службеним гласилима (на пример: судска таксена тарифа). То доводи до неразумевања и нарушавања права. Поједини руководиоци радних организација остављају себи одрешене руке у поступању с радницима уношењем у нормативне акте одредби о премештању радника из једног у друго удаљено место (противно члану 43. Закона о међусобним односима радника у удруженом раду и радним односима радника запослених код послодаваца – "Сл. лист САПК" 13/74) или одређују неплаћено продужено радно време. Нормативни неред запажа се и у школству – од основних школа до факултета. У неким основним и средњим школама постоји стара навика да се слободна радна места попуњавају за одређено време. Тиме се просветни радник доводи у зависан положај или се радно место резервише будућем кандидату који буде одговарао нечијим жељама. Произвољним оценама моралне подобности изигравају се конкурси за попуну радних места и на неким факултетима.

[295] Саопштење ТВ Београд од 4. јуна 1969.

Таквим приступима, адвокатура на Косову уздиже се ка све сложенијим задацима у примени и развоју права. Тим и сличним ставовима помаже развијању свести свих чинилаца који примењују право. Довољно је сетити се честих промена састава судског кадра. Из редова правника, нарочито албанске народности, бирају се већ петнаестак година младе судије. Без икакве охолости или омаловажавања који би проистицали из дугогодишњег искуства или стечене рутине, адвокати и колегијалним контактом, и свакодневним радом, и кроз рад удружења правника настоје да охрабре младе људе да стекну потребну упорност, рутину и ефикасност у борби за примену права. Та законитост се не постиже одједном, виолентним пресецањем, већ стрпљивим и дугим радом без тромости. Отуда на Косову све мање преких, а све више промишљених одлука. На мудре оптужбе адвокатура реагује мудрим, а на храбре храбрим одбранама. Тиме подстиче органе правосуђа да доносе и мудре и храбре одлуке. У борби за законитост није увек довољна мудрост. Понекад је нужна и храброст.

Свестрано се доказујући, адвокатура на Косову стекла је више интимног поверења него видљивог друштвеног признања, које би се изражавало макар код фискуса и социјалног осигурања равноправношћу у односу према другим радним људима. Но адвокати су схватили своју обавезу да доприносе заштити грађана и заједнице без великог оптерећења мислима о својој заштити, као да за њих нема изгледа да старост проведу у нераду и као да им је судбина – смрт иза бранитељског пулта.

ВЕРОЛОМСТВО У ОБИЧАЈИМА АЛБАНАЦА

Беса је чврста веза, стега у којој се залажу животи за правну обавезу. Жена залаже живот мужу да неће учинити прељубу и подметнути наследнике. Укућани, фамилија, "робље" залажу живот господару куће (алб. *i zoti të shtëpisë*, римски *pater familias*) да ће га слушати као Бога. Поверилац крвног дуга залаже живот чувару бесе да ће поштовати уговор о умиру крви и да неће поновити освету. Чувар бесе залаже живот дужнику на пут крвне освете. Господар куће залаже живот момку да испрошену девојку неће за другог удати. На братственичко-племенским скупштинама дају се бесе да ће се поштовати одлуке тих скупова: да се неће вршити блуд, да се неће просити испрошене девојке, да се неће свађати, убијати, грабити, пљачкати, красти, да су слободни путеви, планински пашњаци, водопоји итд. Пред обичајним судовима дају се бесе да ће се поштовати и извршавати одлуке плећније (обичајни суд). На пијаци се залажу животи да ће се дугови плаћати о року, итд. У свим тим приликама игра са животима за примену права.

Та чврста стега једнима одговара, другима смета. Они којима смета настоје да се ослободе стеге, да се "развежу" (латински: *delinkvere*). Жени смета стега да ће бити верна мужу којега није претходно познавала. Робљу смета стега господара куће, којом је доведено у ропски положај; оно хоће самосталност и слободу. Опростиоцу крвног дуга не одговара беса да ће се уздржавати од освете зато што га средина сматра слабићем неспособним да се брани одбојем и крвном осветом, па се боји да ће му бити разграбљена имовина и фамилија. Чувару бесе смета одговорност животом за стезање рођака и пријатеља за уздржавање од освете; наклоњен је да му прогледа кроз прсте и кад не изврши обавезу. Одлуке кувенде (братственичко-племенска скупштина) не задовољавају све братственике и племенике. Оне се доносе у корист бројно јачих и богатијих. Плећније суде по праву јачега: да отклоне убиства и крвне освете.

Када би се Албанци придржавали својих беса, међу њима би владало обичајно право – савесност и поштење. А донедавно су међу њима буктали међуплеменски ратови. Уместо савесности и поштења у облигационим односима цвета превара. Пословично се каже: беса је живот, вероломство смрт. То не треба буквално разумети. Беса је увек ремећена вероломствима, а вероломства санирана бесама.

Овде ће бити изложени основни мотиви за вероломства, господари кућа као организатори и робље као извршилац вероломства, намештање лажних повода да се сакрије вероломство, тајности вероломстава и откривање деликата.

Све мотиве немогуће је набројати. Мотивације за вероломства сажето би се могле приказати овако:

На првом месту је сексуални нагон. Бесе га стежу широким дијапазоном забране инцеста (недопустивост сексуалних веза унутар *фиса* – племена), обичајем женидбе и удаје без претходног познанства брачних другова,

проглашавањем блуди за смртни грех. Те забране изазивају појаве инцеста и у најужој фамилији. Према саопштењу Мила Вујовића, службеника Управе државне безбедности у Пећи, добијеном шездесетих година, појава инцеста је врло честа код Арбанаса муслимана, незапажена код католика. И прељубе су чешће код муслимана него код католика, нарочито у Дечанима и Ругови. Разлика се може објаснити утицајем хришћанства које практикује тајну исповест и жена. Рођаци се боје да ће их жене открити свештеницима. Жене сматрају себе робињама које су дужне да се подају чим их мушка особа присвоји стављањем руке на раме. Мушке особе се сматрају позванима на блуд чак и погледом женске особе. Боје се да њиховим погледом могу бити позвани на вршење блуди. Ако би такав позив одбили, женска особа би их својим чуварима лажно оптужила да су је мамили на блуд. Ако би прихватили, могли би насести на мамац и пасти у клопку туђег господара куће. У оба случаја морали би изгубити главу. Вршење блуди је вероломство на штету части жена и образа њихових чувара.

Други мотив за вероломство је крвна освета. Етичка схватања су таква да се опростилац крвног дуга боји да ће га средина сматрати кукавицом, којој се може разграбити имовина и фамилија. Зато су мирења крви често изнуђена. Дужници крви досаде тражењем умира; шаљу посреднике – своје људе – познанике и пријатеље оштећене стране. Тражи се час дозвола за безбедно кретање мушких особа (беса), час мирење са убицама. У кући оштећеног окупи се понекад и по 40 људи. Њих треба чашћавати, хранити. То дојади повериоцу крвног дуга и безвољно пристане да да изјаву о одрицању од крвне освете. У једном селу код Ораховца сви рођаци су боравили у кући оштећеног принуђавајући га да се помири са својим противником. После саобраћајне незгоде, у којој је изгубио живот човек из Урошевца, по четрдесет људи из Истока путовало је аутобусима сваки дан у кућу погинулог док није опроштен дуг у крви. Има случајева да малолетник освети оца кад постане пунолетан, иако је крв била тобож помирена.

Трећи битни мотив за вероломство је користољубље. Арбанашки сељаци веома цене силу и богатство. Силом могу потчинити или бити потчињени. Богатство им служи за куповање жена (полигамија), плаћање крвних дугова, изнајмљивање убица и економску експанзију. Аге и бегови били су на цени због силе и богатства. Користољубље добија израз кроз вероломне деликте: грабежи, пљачке, отмице жена, изигравање пречег права куповине, крађе, преваре.

За све то треба сломити бесу. Увек се тражи неки ослонац у нади да ће се вероломством изиграти беса.

У арбанашком друштву још постоји патријархално робље. То су сви укућани, сем господара куће. Господар куће се узда у робље да ће прекршити бесу.

Господари кућа везују бесе и морају се понашати као свеци и "беслије". Зато они ретко када лично извршавају вероломства. Они се пред јавношћу морају легитимисати као часни, поштени и савесни људи. Ако би јавно кршили бесу постали би *besëthyes* – вероломници, ништа их не би могло оправдати. Цела њихова фамилија сматрала би се вероломном. Са њима се више не би

могли закључивати правни послови, ни успостављати женидбене везе. То би била нека врста *capitis diminutio maxima*. И лично би их гонио чувар бесе. Морају јавно да се држе бесе као свеци религије. Њих нема ко да брани за случај извршења вероломства. Они су позвани да дисциплинују своје робље да чува бесу а не да је крши. "Без бесе се не може живети" – гласи арбанашка правна пословица. Вероломном господару куће прети истребљење фамилије.

Господарима кућа не може се опростити смрт као најтежа казна за вероломство. Робљу може. Сматра се да господар куће непажњом или случајем није успео да дисциплинује робље да поштује бесу. Зато господари кућа посредством робља чине вероломства од којих цела кућа има користи (вероломства из користољубља). Вероломства ради блуди господари не одобравају, али често толеришу.

Робље чини вероломства по налогу господара куће. Заједно остварују злочиначки план, конструишу повод, договарају се о месту, времену и начину извршења бесом забрањене радње, начину одбране пред плећнијом (обичајни суд) и пред државним судом. Господар куће, макар глумио свеца, постаје главни бранилац свога вероломног роба. Још пре извршења вероломства роб је сигуран да има ко да га брани. Господар куће ангажује свој углед и имовину, рођаке и пријатеље да брани свога (слично римском *sui*). Он се бори да поново веже бесу, да живот роба искупи компензацијом. Господар куће правда се намештеним поводом и мотивом. Он ће се пред плећнијом заклети саклетвеницима да вероломни делинквент није учинио кршење бесе већ био изазван понашањем оштећеног и прекорачио меру нужне одбране. И фис (племе) ће бранити вероломника, нарочито када су стричеви и рођаци учествовали у планирању вероломства. Јака и богата кућа у томе успева.

Робље обично за свој рачун ("на своју главу") врши сексуална вероломства. Женске особе не могу одговарати за вероломство јер су објект, а не субјект права. Њих штити род и дом. Зато је женску особу срамота убити и када је затечена *in flagranti*. Она може без страха да позива на вршење блуди. Из разговора са известиоцима сазнао сам да је у неким случајевима женска особа била мамац за убијање мушких особа. Но, и сексуални вероломници уздају се у свој фис да ће их осветити ако погину без затицања *in flagranti*.

Коначно, господари кућа везују бесе изван куће а у кући наређују робљу да чини вероломства. Вероломство робља сматра се само попуштањем дисциплине у кући. *Mala fides* организује се у кући, а манифестује изван куће.

Да би се прикрило вероломство у арбанашком народном животу конструише се маска – лажни, исконструисани повод. Тиме се хоће приказати деликт као прекорачење нужне мере у одбоју од напада оштећене стране.

Са намештеним поводом може се ићи на плећнију. Са вероломством се не може на плећнију. Лажни повод је и средство одбране пред државним судом. Код лажног повода не плаћа се казна *in duplum* за имовинске деликте. Казна *in duplum* је накнада штете за ствар и казна за вероломство ("образ"). Намештени повод оправдава и господара куће. Сматра се да он није организовао вероломство већ у тренутку изазова оштећене стране изгубио контролу над понашањем свог развезаног робља.

Бесе се везују јавно, пред најмање једним сведоком. То је частан посао – пакт о заштити. Беса треба да буде позната племенској јавности.

Вероломство се припрема без сведока, тајно. То је нечастан посао – завера који се крије од свих лица изван завереничког круга. Завера се ствара сакралним стипулацијама, својеврсном бесом. И код завере се залажу животи завереника. Завера је тајна беса против јавне бесе. Код завере не постоје јавни чувари бесе, који животом гарантују за облигациони однос. Завера разара облигациони однос. Код бесе учествују само људи. У завери могу учествовати и жене. Завереникс код вероломства, нарочито ради сексуалне делинквенције, могу убити чувари жена. Завереници се боје погибије па је њихова завереничка беса чвршћа од јавне бесе. Уосталом, криминал је увек конспиративан а вршење правде јавно.

Заверу ради вероломне освете или из користољубља организује господар куће лично или посредством свог заменика, најискуснијег мушкарца у кући. Ту завереници дају један другом бесу да ће заверу држати у тајности нарочито од својих жена из других фисова. Жене из других фисова могу разгласити заверу. Ако би то пријатељи сазнали открило би се вероломство.

Брижљиво се прикрива главни организатор завере – господар куће. Он обезбеђује себи алиби у време извршења деликта. Обично се нађе у посети пријатељима, на трговачком путу, знатно удаљен од места извршења деликта. Тако се правда да му је робље било недоступно контроли.

Непосредни изршилац деликта готово никад није сам. Албанци ретко кад имају храбрости да нападају појединачно. Они су смели кад нападају групно, кад непосредни извршилац има заштиту завереничке групе. Чланови завереничке групе распоређују се: неки тајно извиђају или уходе жртву, други се налазе у приправности да вероломнику пруже уточиште и заштиту после деликта, да му обезбеде одступницу којом ће избећи да постане жртва поновљене освете. То је буљук распоређен према злочиначком плану.

Иначе форма везивања завереничке бесе је слична форми везивања јавне бесе. Организатор завере обраћа се учеснику речима: "Хоћеш ли ми дати једну бесу да ником нећеш рећи оно што ћу ти казати?" Потврдан је одговор: "Дајем ти бесу да никоме нећу рећи оно што ми ти будеш казао." Тиме је беса свезана и следи стварање и извршење злочиначког плана. Све је то тајна.

Свака завера мора да буде тајна. Ако би била јавна, друштво би осујетило извршење деликта. Тајношћу се успевају сакрити саучесници од одговорности пред плећнијама и државним судовима. Завереници се боје чувара бесе – дорзона. Дорозон је позван да гони вероломнике и убије за вероломство. У противном ће га убити оштећена фамилија.

Највећи успех је придобити чувара бесе да прогледа кроз прсте вероломнику. Дорзон одговара за заштиту само једног облигационог односа. Ако се са дорзоном постигне споразум да ће поверовати у истинитост лажног повода као у нов однос који није под његовом заштитом, организатор завере је успео да вероломство оцени племенска јавност као деликт који није кршење бесе. Тада се спор може претресати пред плећнијама. Уместо поновљене

освете може уследити компензација. Ако је дорзон частан човек, вероломство тешко пролази. Дорзон строго гони чак и покушај вероломства.

Иначе, оно што је криминал за позитивно право не мора бити криминал по обичајима. Оно што држава сматра врлином или олакшавајућом околношћу може бити смишљено и завереничким планом. Када се делинквент сам пријави органима гоњења и у целости призна своју кривицу, судови му узимају као олакшавајућу околност. А то је често наставак извођења завереничког плана вероломника чији је циљ да га заштити милиција, да добије блажу казну и сакрије саучеснике.

Деликт вероломства може бити извршен тајно и јавно. Тајно се врше блуд и крађе, грабежи и пљачке, тровања и понека убиства. Велики број вероломних деликата остаје неоткривен, чак и непримећен (блуд, тровања).

Када оштећени примети деликт а не зна ко је делинквент, трага за делинквентом преко рођака и пријатеља, људи и жена. Чак се ангажују плаћени приватни детективи – сокови (алб. *kapicat*). Хоће макар какав траг и глас о учиниоцу или о несталој ствари. За случај сумње у некога подиже тужбу (алб. *puna*, рим. *actio*). Ако тужени пориче, дужан је да се правда заклетвом са саклетвеницима које изабере оштећена страна. Ако се макар само један саклетвеник не ангажује, плаћа накнаду штете. Тужени кривац може само да добија у тој процедури: уместо крвне освете плаћа компензацију.

Јавно сазнато вероломство може бити поправљиво и непоправљиво. Непоправљиво је када се последица не може реституисати (убиство, рањавање, блуд – нарочито инцест, грабеж туђе веренице, отмица туђе жене). У таквим случајевима чувари бесе кажњавају вероломног делинквента убиством. Додуше, казна не мора да резултира смрћу вероломника. Довољно је да хитац из ватреног оружја рани вероломног делинквента. Сматра се да треба да захвали Богу што није погинуо. Тиме је осветљен образ чувара бесе. У Ругови је било случајева самоповређивања ватреним оружјем, па приказивано као казна коју је извршио чувар бесе. То значи да и код непоправљивих деликата има завера у којима учествује и чувар бесе. Ако чувар бесе не реагује, биће убијен као *hjekës* – издајник, помагач; убиће га оштећена страна.

Пљачкаши ствари, нарочито стоке, за време Другог светског рата (1941–1945) правдали су се Србима и Црногорцима да нису имали умишљај на противправно присвајање, већ су чували ствари од пљачке својих сународника да би вратили власницима после рата. Али ствари нису враћене пре него што су пљачкаши откривени! Тако су, сматрају, избегли казну. И јесу.

Тежња арбанашких плећнија је да непоправљива вероломства учине поправљивим. Брахим Хоџа из Јуника, најугледнији обичајни судија међу Арбанасима, саопштава седамдесетих година да се компензацијама може изравнати сваки спор који се изнесе пред плећнију.

Плећније уважавају намештене лажне поводе код одбрана делинквената. Додуше, налажу господарима кућа да то доказују заклетвом са саклетвеницима. Тако и плећније, у циљу стварања мира и нове јавне бесе међу завађенима, доприносе прикривању завера на штету бесе. Плећније штите патрицијски слој господара куће који изван куће везује бесу, а у кући организује да се прекрши.

Све то има утицаја да се завере на штету бесе тешко откривају и да се о њима нерадо говори. Много се прича о бесама, а строго таје бесе против беса – завере у кући против бесе изван куће. Отуда је арбанашко вероломство за науку остало неприступачно.

Вероломство је основни деликт у албанском обичајном праву, деликт који се строго прикрива. Истиче се беса којом се ствара право, потискује се са видела вероломство којим се чине деликти. А то су две стране исте медаље. То је противречан процес који се кажњава међуплеменским ратовима, убиствима, крвном и поновљеном осветом и другим казнама утврђеним па племенским и међуплеменским скуповима у тзв. канунима. Противречност између бесе и вероломства је слична противречности између позитивног права и делинквенције. Битна разлика је што је беса сакрално поуздање у апсолутност заштите, стеге којом би патријархални слој господара кућа хтео под претњом смрти да дисциплинује туђе фамилије, патријархално робље и дужнике. То се бесом само делимично успева и то док одговара појединим "боговима" (господарима) кућа. Господари кућа су изван куће окренути беси, а у кући завери против бесе – вероломству. Кад појединог господару кућа одговара, ствара заверу у својој кући и посредством патријархалног робља крши бесу. То чини из осветољубивих и користољубивих побуда. Патријархално робље следи тај пример па ствара заверу против бесе и из сексуалних побуда.

Завере су тајне са злочиначким планом и намештеним лажним поводима. Тајност завера отежава њихово уочавање и илустровање примерима. Упоредни метод се не може применити зато што нема писаних трагова из раног римског и других страних права. Зато проучавање вероломства код Албанаца данас може бити од методолошке користи за попуњавање празнина у историји, нарочито кривичног права старог Рима.

За размишљање је колико вероломство чини штете позитивном државном праву. Ако се завера сме употребити против свете арбанашке бесе и ако је често надјача и изигра, како тек бива употребљена против позитивног права. Кад је неко подмукло вероломан према свом обичајном праву, колико је тек вероломан према позитивном праву. Ако се домаће робље употребљава да војује против бесе, може бити употребљено и против позитивног права. А господари кућа срчу чај и пуше дуван, ослањајући се на боговску надмоћност коју имају над својим укућанима. Обичаји не дозвољавају да се гоне као организатори завера и стваоци злочиначких планова.

МЕХАНИЗАМ РОПСТВА У АРБАНАШКОЈ БЕСИ

Готово је непознато да арбанашка беса садржи механизам за настанак патријархалног и дужничког ропства, да се из ње, на једној страни, грана моћ господара куће, одакле настаје патријархално ропство, а на другој – чување бесе, што у себи садржи изгледе за западање у дужничко ропство. Будући да су установе сличне бесп постојале и код других народа на датом степену развитка, излагање односа између бесе и ропства може бити занимљиво као схема кроз коју се могу сагледати механизми основних правних установа у робовласничким и раним феудалним друштвима. Беса садржи робовласнички правно-социјални механизам иманентан моћи господара куће и чувара бесе. Заједничка основица тм је слична римској установи sponsio. Можда арбанашка истраживања попуњавају празнине настале интерполацијама у раним римским изворима пре Јустинијанове кодификације, као и у правно-историјским изворима других старих народа, чији су извори нестали или озбиљно оштећени.

За правну историју је занимљиво изложити однос арбанашке бесе и ропства. Беса се упоређује са установом *fides* код Римљана, а зна се да је и у старом Риму постојало ропство. Код нас се, још и данас, код албанских сељака на Косову и Метохији може срести и беса и ропство. Зато је занимљиво указати на њихов међусобни однос. Успех у том покушају могао би методолошки помоћи да се објасни однос између *fides* и ропства. Непосредно посматрање и анализа механизама старих института могу допунити њихове друге изворе и научну празнину.

Код Албанаца на Косову и Метохији може се из анализе бесе издвојити механизам западања у патријархално ропство, у дужничко ропство и видети однос између ова два механизма. Изложићемо их тим редом.

Беса у кући и патријархално ропство

Код Албанаца на селу још постоје трагови патријархалног ропства које потиче из бесе у кући. О беси у кући већ је писано и овде нема потребе да се понавља. Углавном, беса се састоји од *моћи* (алб. *fuqia*, слично римском *patria potestas*) господара куће (алб. *i zoti të shtëpisë*, слично римском *paterfamilias*), коју овај има над члановима своје фамилије, или, како албански сељаци кажу, – *робљем*. Та моћ је *неограничена* и у погледу располагања имовином и у погледу располагања животима укућана. Права која из те моћи проистичу су апсолутна (*usus, fructus, abusus*). То ће рећи да господар може располагати животима свога робља као стварима. Под појмом *abusus* подразумева се и право господара да убије свога роба. Додуше, он то чини само изузетно – кад га жртвује за унапређење фамилије. Како господар води фамилију и кућу изложено је у мом раду *Господар куће код Албанаца*. Зато овде неће бити поновљено. Иначе, господар куће употребљава и искоришћава своје робље за

повећање фамилије и стицање имовинских добара. Нека жене рађају децу, а мушкарци привређују и ратују.

За овај прилог је занимљиво какав је однос између бесе и патријархалног ропства. Ту се на првом месту утврђује на који начин се ствара беса између господара куће и мушких укућана. У многољудним фамилијама прво се везује беса између мужа и жене. Пре прве брачне ноћи, муж тражи бесу од жене да ће му бити верна и потчињена, да му неће подметнути наследника. Тако муж стиче поуздање да ће све потомство бити његово. Иначе, веће мушкараца бира господара куће и сазива збор свих укућана којима саопштава: "*Ово је наш господар куће и њега морамо слушати као бога*". Укућани се са тиме увек сложе. То је прва стипулација између укућана и господара куће. Господар куће постаје *сведржитељ, "бог" куће*. Као такав има право на *usus, fructus* и *abusus* укућана. – После тога се везује друга стипулација. Господар куће излази пред братственичко-племенску или сеоску скупштину и саопштава да је он "*бог*" куће. Тиме преузима одговорност (сл. римском *sponsio*) за дисциплиновано, савесно и поштено понашање свога робља, чију заштиту преузима. Та одговорност и заштита делује *према свима* (*erga omnes*).

Веће мушкараца је проглашењем "бога" куће заложило своје *животе* да ће поштовати вољу свога господара. А господар куће је пред племенском јавношћу *заложио свој живот* и имовину (укључујући и робље) да ће фамилија бити дисциплинована, савесна и поштена. Тако се за сваку кућу, за сваку фамилију зна одговорно лице – "бог" куће коме се трећа лица имају обраћати у циљу трговине, издавања злочинаца, наплате уговорних и деликтних потраживања итд. Захваљујући залагању својих живота "богу" куће – господару, укућани му се покоравају као Богу. А захваљујући чињеници да је за њих заложио свој живот *erga omnes*, господар куће поступа према њима као Бог – сведржитељ. Тако је у принципу, иако се под власт господара куће може доспети рођењем и женидбом.

Испод *fuqia* господара куће може се изаћи смрћу, отпустом жене уз право на преудају и еманципацијом мушке особе. Мушке особе могу се еманциповати делимично и потпуно. Делимична еманципација настаје кад мушка особа дорасте за ношење оружја. Онда већ може располагати својим оружјем. Потпуна еманципација настаје *деобом куће*, када подељене фамилије бирају новог господара. Други случај потпуне еманципације је кад господар одлучи да своју *fuqia* пренесе на другог господара, тј. када мора да изда кривца ради освете, што је данас само теоретска могућност.

Дакле, у сржи *fuqia* господара куће је залагање живота – јамство животима. Из те *fuqia* јавља се патријархално ропство. Ту свако види свој интерес. Патријархално робље слуша господара као Бога, јер служи *свог* (слично римском *sui*) господара. Господар куће командује укућанима као Бог јер је заложио живот за њих, командује *својима* (опет римско *sui*), а физички не ради. Ако не би било тако, фамилију би разграбили странци и подвели је под *fuqia* других господара – туђина. Отуда је боље робовати *своме* него туђину.

Fuqia, дакле, није циљ, већ средство у функцији везивања бесе између робља и господара по *вертикали*, да би господар куће могао даље – и по

вертикали и по хоризонтали – везивати бесу са фисом (племе) и иноплеменицима.

Чување бесе и дужничко ропство

О беси и дужничком ропству већ сам нешто писао. Утврђено је да код Албанаца не постоји видљиво дужничко ропство, али да у беси постоји механизам који може одвести у дужничко ропство. Овде ће нешто морати да се понови да би се одговорило постављеној теми и, најзад, указало на сличности и разлике механизама из којих настају патријархално и дужничко ропство.

За механизам дужничког ропства је карактеристично да настаје из бесе, која се везује *хоризонтално* између господара кућа (или по њиховом овлашћењу) посредством чувара бесе. Ту је она линија: поверилац – чувар бесе – дужник и обратно. Правна установа која везује повериоца, дужника и чувара бесе је лично јамство које се код Албанаца назива *dorzonia* (*dorë* – рука, *zënë* – ухваћен) што подсећа на *mancipatio* у римском праву. Лични јамац је сличан *sponsoru* код Римљана и држану код Словена. Зове се чувар бесе – *dorzon*. Беса је сакрални пакт о заштити и одговорности.

Према саопштењу свих известилаца анкетираних на Косову и Метохији, до бесе се долази уз закључење уговора између повериоца и дужника. Уговор закључују господари кућа, који имају *fuqia* над својим патријархалним робљем и имовином куће. Тада право повериоца треба заштитити, а обавезу дужника учинити *апсолутно* изнудљивом, без помоћи икаквог државног механизма. Зато господари кућа уговарају ко ће одржавати поуздање између њих, тј. ко ће сакрално јамчити и чувати бесу међу њима. Дужник налази чувара бесе у кога поверилац има поверење.

Пакт о чувању бесе закључује се *залагањем живота* помоћу две стипулације. Првом стипулацијом дужник се јавно, најмање пред једним сведоком, залаже да ће испунити обавезу према повериоцу. Та стипулација је сакралне нарави зато што дужник залаже свој живот за обавезу и даје овлашћење чувару бесе да га може *убити* за случај вероломства, чиме залаже и сва стварна и лична права (*usus, fructus, abusus*). То је важно истаћи јер је ту највидљивији траг механизма ропства. Тако чувар бесе добија у "*руку*" дужника. – Другом стипулацијом чувар бесе јавно *залаже свој живот* повериоцу, апсолутно јамчећи за његово потраживање према дужнику. То значи да ће обавеза бити испуњена или дужник убијен. – Отуда у случају да сам исплати потраживање, чувар бесе има право да као регресни поверилац, који има у "руци" дужника, врши над њим што хоће – *usus, fructus,* чак и *abusus*, тј. убиство у случају непоправљивог вероломства. Ту се господари кућа играју животима, где се може изгубити не само *fuqia* над робљем већ и глава.

Ако дужник одбија да изврши престацију, а изврши је чувар бесе из своје имовине, ослобођена је личност чувара бесе из "руке" повериоца, али је зато остала у залози *личност* дужника у "руци" чувара бесе. Дужник постаје регресни дужник, а чувар бесе регресни поверилац. Имајући право на *usus, fructus* и *abusus* личности регресног дужника, чувару бесе остаје да бира хоће ли убити регресног дужника, наплатити дуг из његове имовине или га

принудити на робовски рад – "да плаћа знојем". У овом последњем случају господар куће губи статус слободног човека јер му је наметнута *fuqia* регресног повериоца. Регресном повериоцу имовинских тражбина не исплати се убити сиромашног дужника. Корисније га је принудити да робовски ради за отплату дуга, што у натуралној привреди може трајати годинама. Ако регресни дужник не пристане, регресни поверилац као чувар бесе може га убити.

И поред тог механизма, дужничко ропство није могло да овлада код Албанаца нити да их уведе у робовласничко друштвено уређење. Родовско-племенска солидарност имала је одлучујући утицај на односе између чувара бесе и родовских дужника. Регресне дужнике су искупљивале родовске заједнице, којима су касније отплаћивали дуг више ратовањем и пљачкањем него радом. У том правцу постоји извесна зависност између откупљених регресних дужника и њихових заједница. Узгредно се може напоменути да наука зна да Албанци нису прошли кроз робовласнички поредак а да су Илири живели у робовласништву за време Теуте и Генција, својих владара. Отуда нелогичност у повезивању порекла Албанаца с Илирима. По дорзонији (*dordhoni*) етимолошки би били ближи Дарданима. Но то је друга тема, која нас овде не интересује.

Из изложеног се види да је дорзонија у функцији чувања бесе по хоризонтали, да делује *inter partes*. Ако не би било тако, изостао би правни саобраћај у односима међу господарима кућа. Њихова *fuqia* би била немоћна да реши основни проблем друштва – саобраћај изван куће, нарочито крвне освете.

Однос између fuqia и dorzonia

На првом месту се може говорити о сличностима. Сличности су формалне и материјалне.

Формална сличност између *fuqia* и *dorzonia* је у томе што обе настају помоћу две стипулације. Господару куће даје *свемоћ* (*fuqia*) веће мушкараца, које он узима као залог у своју "руку", да би затим заложио себе братственичко-племенској скупштини и свима који би имали какав однос са *његовим* робљем. Исто тако, чувар бесе добија у залог живот дужника као јамство на основу којег залаже свој живот повериоцу. Дакле и *fuqia* и *dorzonia* потичу из две стипулације што подсећа на стари римски *sponsio*.

Садржајна сличност је у томе што оба ова механизма доводе до *залагања живота*. Веће мушкараца залаже живот господару куће, а овај братственичкој скупштини, дужник – чувару бесе, а овај повериоцу. То чување бесе даје и *fuqia-i* и *dorzonia-i* апсолутни карактер (*usus, fructus* и *abusus*).

Разлика између *fuqia* и *dorzonia* била би углавном у следећем:

Fuqia као моћ господара куће ствара бесу по *вертикали* у односу између господара куће и чељади. Отуд настаје патријархално ропство, у коме су чељад *робови своме* (римски *sui*) *господару*, који их штити према странцима. Та *fuqia* има трајни карактер, најчешће до краја живота.

Dorzonia је моћ коју чувар бесе има по *хоризонтали*. Она траје до гашења облигационог односа, код умира крви до заборава. Она штити странце једне

према другима, али може резултирати и дужничким ропством, у коме један господар куће са својим робљем и имовином пада под *fuqia* странца – туђинца са којим не живи у истој кући.

Закључак

Тако је изложена јединствена схема арбанашког механизма ропства садржаног у беси. Утврђено је да је ропство *иманентно* беси. Патријархалну слободу коју даје беса негира претња ропством.

Ако би се овај архаични систем пројицирао на древна права старих народа онда би се старо римско и породично право могло повезати у јединствен систем везан установом *fides* и ропства. У *fides* би била уклопљена, на једној страни, *patria potestas*, помоћу које би *paterfamilias* био *сведржитељ* своје фамилије – свог патријархалног робља. На другој страни, по хоризонтали би се пружала установа *praestare*, која би стварала *fides* међу иноплеменицима, међу разним трибусима. Из ње би извирало дужничко ропство. Формална основа *patriae potestatis* и установе *praestare* били би *sponsio* (слична јелинском *spitho*). Друштвене последице би биле противречне: претња патријархалном робљу да ће пасти под *patria potestas* странаца уз истовремену његову заштиту од *sui*, као и претња регресним дужницима да ће пасти у дужничко ропство за случај непоштовања *fides*. Слично је могло бити и код старих Јелина, а касније и код Словена уз велике модификације *вјере* утицајима хришћанства.

Тек уклањањем многобројних сведржитеља – "богова кућа", *paterfamiliasa*, дорзона, тачније *укидањем многобоштва* и престанком залагања живота, могло је доћи до оних правних установа насталих тзв. рецепцијом римског права. Али тада су већ постојале велике религије и државе које су себи резервисале право на заштиту и кажњавање мушкараца и жена.

БЕСА ЖЕНЕ И ДЕТЕТА

Беса је древна арбанашка правна установа, још сачувана у готово непромењеном облику. Она је сродна праву старих Словена и установи fides код Римљана. Садржина бесе састоји се у светом поуздању које човек има у заштиту своје личности, фамилије, имовине и права. Ту заштиту пружа му други слободан и јак човек са својим братством и племеном. Зато је, у недостатку других средстава заштите, беса ослонац целокупног обичајног права Албанаца.

У племенском друштву заштиту личне безбедности пружају куће, братства и племена, а првенствено они којима индивидуа припада. Они то могу да чине према својим људима који се не налазе у крвним дуговима и на својим територијама. На територији туђег племена иноплеменик није сигуран. Мушкарци из кућа које западну у дугове крви морају да се повуку у кућни притвор или да потраже заштиту личне и имовинске сигурности код других племена, код других арбанашких фисова. Незаинтересовани иноплменик је лични јемац, заштитиник (алб. *dorzon*), који узима у заштиту угрожене и нејаке уз обавезу да ће их осветити уколико буду нападнути или убијени док се налазе под његовим окриљем – на беси. Гоничи се уздржавају од напада на заштићене пред страхом од освете која им прети од дорзона. Иза дорзона стоји војна и имовинска снага његове куће, братства и фиса. То принуђава гонича да се толерантно понаша према заштићеним, који се налазе на беси дорзона – заштитника. Напад на заштићеног представљао би повреду бесе – вероломство. Дорзон је позван да за вероломство гони нападача. Такво гоњење доводи до сукоба дорзона са својим фисом против вероломника. Повредом бесе вероломник изазива фис нападнутог против себе и свога фиса, а фис дорзона да га гони за вероломство. Два фиса су јача од једног. Зато повреда бесе изазива две крвносродничке групе, два фиса против вероломника и његова фиса. То је неравна борба, у којој мора да подлегне фис вероломника.

Под заштитом дорзона угрожени могу да напуштају кућни притвор, да се безбедно крећу и кроз територије туђих фисова, да налазе азил (уток), да путују и тргују. Заштитник може лично да прати заштићеног. Свака личност која се налази у чијем друштву истовремено је с њим у односу заштите. Човек је безбедан на путу ако је у друштву. Јавна безбедност је била организована тако да заштитник брани заштићеног одбојем. Дорзон има јавни мандат да освети заштићеног који је убијен или нападнут на беси. Ако дорзон не би гонио вероломника, сматрао би се презреним издајником, кога је позван да гони фис нападнутог.[296]

Заштитник не мора увек пратити заштићеног. Он му може дати свој заштитни знак, симбол заштите под којим се угрожени безбедно креће. То се

[296] Др Милутин Ђуричић, *Лично јемство у арбанашким правним обичајима* (*дорзонија*), докторска дисертација брањена на Правном факултету у Београду 1973. године, стр. 1-503 (рукопис).

зове симбол вјере (алб. *shej besimi*). Знак вјере може бити било која ствар заштитника, чак и лисната грана коју заштитник стави на врат заштићеном[297] да се безбедно креће у његовој сенци. Ако би заштићени погинуо под таквим знаком, убица би одговарао заштитнику за вероломство које се кажњава смрћу.

Деца и жене нису позване да одбојем бране заштићене нити да гоне вероломнике. То могу да чине одрасли мушкарци. Жене и деца се налазе под заштитом одраслих мушкараца. Муж је бранич жене и детета.[298] Али жене и деца су позвани да чувају бесу, да пружају уток и заштиту угроженима. Албанка која је под строгим надзором очеве и мужевљеве родбине и њихових фисова, којој се сваки недозвољени додир с мушкарцем уписује у најтежи грех, која се, затечена у прељуби, кажњава смрћу,[299] истовремено је позвана да чува бесу – да сваког угроженог прими чак и у своју ложницу да би му пружила заштиту. Деца се још од малена одгајају да чувају бесу, да чим чују пуцањ отворе капије на кућама и тако олакшају угроженим да се склоне. Чак и у обичном опхођењу, при путовању, албанске жене и деца налазе се иза одраслих мушкараца, као да пазе да их ко не нападне. Жене и деца су ослонац бесе, симболи ефикасне заштите, најсигурније поуздање.

Иза сваког детета и жене који чувају бесу стоји њихово огњиште, братство и фис, који су позвани да гоне вероломнике. Ако се туђе дете нађе у друштву нападнутог, нападач одговара фису коме припада дете. Кућа, братство и фис таквог детета сматрају се обавезним да убиством казне нападача за деликт вероломства које је учињено на штету детета које је чувало бесу, а посебно да нападачу ставе на терет још један деликт – психичку повреду детета при доживљавању напада. Тако се стиче трострука одговорност нападача. Он одговара фису нападнутог за претрпљену штету, фису заштитника за душевну повреду детета и за вероломство. Два фиса самостално гоне нападача троструком одмаздом.

Пред страхом у западање у нове крвне дугове, осветници се уздржавају од освете, чак и у присутности детета из породице према којој је управљена намера за освету. Мој известилац Никола Шабанај из Клине саопштава 16.1.1971. године да је пре рата осветник из Албаније провалио у кућу дужника крви у Метохији с намером да "узме своју крв", тј. да се освети. Дужника крви затекао је у постељи с дететом и опростио му крвни дуг речима: "За мене си мртав, иако те због детета не могу убити. Пошто сам ти ушао у кућу, а не могу те убити, поклањам ти крв." И други известиоци – најчувенији обичајни судија Брахим Хоџа из Јуника, Емин Госка из Пећи, Имер Љајић из Малог Штупеља и остали – сагласно тврде да се над крвником не врши освета ако је у друштву детета из страха да осветник може запасти у нове крвне дугове, као и из емотивних побуда.

---

297 Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, Српски етнографски зборник СКА, књ. XLVIII, Београд, 1931, стр. 201; др С. Трајановић - М.Гајић, *Крв и умир код Срба и Арнаута*, Етнографска студија. Одштампано из "Кола", Београд, 1901, стр. 6

298 Петар Петровић Његош, *Горски Вијенац*, 2315.

299 Милутин Ђуричић, *Правни положај жене у шиптарском обичајном праву*, Зборник Више економско-комерцијалне школе, Пећ, књ. II, 1965, стр. 117-156.

Поуздање у бесу жене јаче је од поуздања у бесу детета. Код бесе детета нападач се сукобљава само са фисом против кога је извршио напад, па не одговара за вероломство.Тек ако је дете из фиса коме не припада нападнути, нападач одговара за вероломство. Иза жене, међутим, увек стоје два фиса одговорна за њену "част и образ". То је фис њеног рода и њеног дома, јер је у обичају ексогамија. Повређени на беси жене могао би оптуживати оба њена фиса да су га преко ње издали вероломнику. Зато су оба фиса дужна, и то сваки од њих самостално, да гоне вероломника. Тиме доказују да нису саучесници у вероломству, да су кадри да пруже заштиту жене и да "осветле свој образ". Отуда повреда заштите коју чува жена увек резултира ангажовањем бар једног незаинтересованог фиса у гоњењу вероломника. Ако је жена из куће нападнутог, вероломника ће гонити род те жене. Ако је над нападнутим била заштита веренице из његовог рода, вероломника ће гонити фис њеног вереника. Али ако је бесу чувала жена која не припада фису нападнутог, вероломника ће гонити и фис рода и фис дома те жене. Стеван Дучић пише: "Кад у Арбанаса погине ко у друштву чије жене, тог освети и њен род и дом жене која га је пратила. Оба рода хоће да докажу да она жена није безбратница ни бездомница."[300] Вероломник који сломи бесу чије жене може да одговара вишеструко: оштећеном за повреду, женином роду за вероломство, женином дому за вероломство. Отуда код гонича уздржавање, а код заштићеног поуздање у бесу жене.

Повећана је одговорност вероломника који прекрши бесу гравидне жене. Фис њеног мужа може да оптужи нападача не само за вероломство већ и за губитак "једне крви", једног детета услед евентуалног побачаја заштитнице. Побачај се образлаже насиљем нападача, који је страхом потресао трудницу да дође до побачаја. Пре неколико година, у свађи између братственика Гаши и Кинђи из Орашја, задесила се трудница која је побацила. То је стављено на терет нападачу. Тиме је он запао у крвни дуг не само према братству човека кога је убио, већ и према фису мужа оне жене која је побацила. На умиру је био обавезан да плати две крви.[301] Кад се томе дода одговорност за вероломство, које гоне фисови рода и дома жене, није тешко претпоставити каква је одмазда претила вероломном нападачу и његовом фису. Јер вероломство је неопростив деликт, који се не може искупити плаћањем крвнине, већ само опростити и то ако пристану оштећена братства.

Комбинована беса коју чува туђа жена и туђе дете има још већу ефикасност. Ако дође до повреде такве бесе, мноштво фисова устаје да гони вероломника. Фис убијеног га гони за крвни дуг, фис рода и фис дома жене за вероломство и евентуални побачај, а фис детета за вероломство и страхом изазвани психички поремећај детета. Могао би наступити стицај код ког би три фиса гонила нападача осветом, уз посебну одговорност за вероломство.

---

[300] С. Дучић, *op. cit.*, стр. 180.

[301] Ако је побачени плод мушког пола, штетник запада у дуг од једне крви, а ако је женског пола, у дуг од пола крви. (Др Милутин Ђуричић, *Обдукција у обичајном праву Албанаца,* "Адвокатура,", часопис Адвокатске коморе Србије, Београд, год. III, број 2, 1977, стр. 67.

Беса је код Албанаца светиња. Посебно је света она беса коју чува тобелија.[302] То је девојка која се заветовала да се никад неће удати. На давање таквог завета принуђена је страхом од крви. Таква девојка је од стране своје родбине била верена за више мушкараца из различитих фисова. Отац је био обећао за жену једном, господар куће (не знајући за претходну веридбу) другом, стриц или брат трећем итд. Веридбено обећање је код Албанаца светиња. Сваки вереник се сматра омаловаженим слабићем ако му се одрекне веридбено обећање. То би била јавна срамота, за коју се трпе прекори. Зато ниједан од вереника не пристаје на раскид веридбеног уговора, већ родбини верените прети убиством, чиме хоће да докаже да није инфаман и нејак, већ да је у стању да брани своју част и друштвени углед. Да би избегла убиство свога оца, брата, стрица, који су је, можда још у колевци, верили за више момака и да би спречила међуплеменски рат својом удајом, вереница се заветује да се никад неће удавати. Жртвовањем свога материнства доказује да није крвомутница већ миротворац и да поштује част и углед свих својих вереника и њихових фисова. Тиме се не раскидају веридбена обећања, како сам погрешно на другом месту писао,[303] већ само изостаје њихово извршење. Заветована девојка стиче велик друштвени углед и право да се може слободно кретати и у мушком друштву. Тада може да замени женску одећу мушком, стиче права као мушкарац у кући и може да носи оружје, а то ће рећи и да учествује у војним походима.[304] Иза ње војнички стоји фис њеног рода. Будући да ни са једним од вереника није раскинула веридбено обећање, иза тобелије остаје и заштита свих фисова којима је била обећана веридбама. Ако би ко повредио њену бесу, вероломника би гонио фис њеног оца и сви фисови њених вереника. То би био рат многих фисова против вероломнога. Мој известилац Рустем Шаља из Добре Воде (50 г.) каже 21.7.1977.: "Ко би убио или ранио човека на беси тобелије, изазвао би против себе ратни русвај многих фисова. Њен род би ратовао против вероломника да докаже да тобелија није саучесник у кршењу бесе. Први вереник са својим фисом би ратом против вероломника јасно доказивао да његови прсти преко тобелије нису умешани у вероломство и да би био кадар да "осветли свој образ" пред вереном девојком. Други вереник исто тако. Посебно би кућа и фис вероломно убијеног или рањеног гонили убицу да узму своју крв ради освете."

Појава заветованих девојака била је раширена у земљама старог Средоземља,[305] које је живело племенским животом и у коме је постојала крвна освета, где је веридбено обећање било светиња. Пошто је тако, могло би

---

[302] *Тобелија* - од турске речи *tövba* - покајање, кајање; *tövbe* - завет да се неки грех неће поновити. (Братољуб Клаић, Рјечник страних ријечи, Загреб 1962, стр. 1493); Мирко Р. Барјактаровић, *Прилог проучавању тобелија* (*заветованих девојака*), Зборник Филозофског факултета у Београду I, 1948, стр. 343-353.

[303] Милутин Р. Ђуричић, *Арбанашка заклетва - беја*, Посебан отисак из књиге "*Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена*", књ. 46, ЈАЗУ, Загреб, 1975, стр. 52. На том месту рекао сам: "Објављивањем да је вереница тобелија ништи се веридбени уговор". Накнадним истраживањем дошао сам до података да се он не извршава а да оставља одређене последице.

[304] Легендарне жене ратнице - амазонке познате су старом свету. *Стара Грчка*, Институт за историју Академије наука СССР, с руског превела Нина Ожемјакин, Сарајево, 1962, стр. 125 и даље.

[305] *М. Гушић, Остајница - томбелија - вирџин као друштвена појава*, Рад III конгреса фолклориста Југославије, Цетиње, 1958, стр. 55.

се претпоставити да раширеност појаве заветованих девојака – вирџина – није била значајна само због њихова завета, већ и због заштите која се преко њих могла постићи окупљањем ради одбране фидес више племена у рату против вероломног племена. То, дакле, наводи на смело резоновање о војном и политичком аспекту култа Девице међу племенима старе Грчке (на пример Атена Партенос[306]). Замислимо колико се племена могло удружити у војни савез за веру заветоване девојке, обећане многим племенима, уз њихову готовост да на њен позив крену у рат против племена које она оптужи.

Кад се света беса заветоване девојке комбинује са теофанијом, долази до мистерије. Ево како! Код Албанаца још живи легенда о постојању божјих људи. Средовечни известиоци Ибиш Кастрати из Пећи и Рустем Шаља из Добре Воде саопштавају да код великог броја становника на селу постоји свеже веровање да се кроз народ повремено појављују божји људи, који проверавају како се поштују древни обичаји и чува беса. Према казивању Ибиша Кастрати, није било давно кад је божји човек виђен на планини Штедим, док је пушио дуван и одбијао сваки разговор. Рођаци тог известиоца – Рустем и Зенељ Кастрати пуцали су на божјег човека, али га зрно не погађа. Он је неповредив. Известилац Рустем Шаља саопштава да су муслимански свештеници одржавали уверљивом легенду о божјем човеку и физичкој неповредивости божјих људи. Отуда за племенски ратнички менталитет важан закључак: против божјег човека се не може ратовати, над њим се не може вршити освета. Насупрот томе, божји човек се ослања на заштиту Бога који природним стихијама кажњава вероломне фисове провалама облака и поплавама бачија ("када и реке могу потећи узводно"), громовима и пожарима, болестима и епидемијама. При свему томе, непознати божји човек живи обичним животом.

Сад можемо претпоставити поуздање у бесу коју чува заветована девојка заједно с дететом – божјим човеком. Против прекршиоца такве бесе ступиле би у рат природне и натприродне силе. Фисови који стоје иза заветоване девојке покренули би се против вероломнога. Увређен због психичког узнемиравања свог детета, Бог би вршио своју освету средствима којима се људи не могу одупрети. Страх од тако комбиноване одмазде стварао је свети култ вере у моћ заветоване девојке с божјим човеком. У грчко-римском свету тај култ је вероватно и створен на темељу древног племенског поуздања у заштитничку моћ заветоване девојке и теофаније. Даље је требала само догма и уметнички израз да лик заветоване девојке с дететом – божјим човеком буде на привлачан начин приказан, овековечен сликарством и вајарством и претворен у правно-религијски систем заштите.

Но, без обзира на теофанију, стоји чињеница да што дубље у тами прошлости, то више су заветоване девојке биле ослонац поуздања и заштите. Од давнина, још у племенском животу старих Римљана, на неколико векова пре наше ере, под окриљем римске богиње Весте, постојала су светилишта заветованих девојака – весталинки[307], можда међусобно орођених вештачким сестринством и солидарних истим схватањем и огњиштем. Заветоване девојке

[306] *Стара Грчка*, *op. cit.*, 536 и даље
[307] Н. А. Машкин, *Историја Старог Рима*, Београд, 1968 и даље.

постајале су богиње. Претпоставимо да је иза сваке од њих стајало више племена, спремних да ратују на њихов позив.

Тада можемо схватити колики је био ауторитет тих светилишта и какво су поуздање она стварала.

Но то нас води у далеку прошлост. Овде будимо задовољни што нас свеже сачувани древни обичаји у албанским племенима наводе на доста основане слутње о рационалном језгру, друштвеној потреби и мисаоним комбинацијама неких античких правних и религијских установа симболизованих кроз најлепша уметничка остварења.

ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У ШИПТАРСКОМ ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ[308]

Ранији правни системи узалуд су покушавали да својим утицајима измене патријархалне традиције. Ни католичка црква, ни Отомански грађански законик, ни шеријатско право нису успели да сузбију конзервативне обичаје ни толико да жена постане фактички биће *sui iuris*, субјект права. Компромисно политиканство комбиновано са примитивизмом и брзе смене различитих правних система осујетили су замену обичаја из прошлости модернијим регулама. Отомански грађански законик (Medželle) и шеријатско право оставили су трагова по градовима, док је у селима остало петрифицирано обичајно право из дубоке прошлости, онакво, какво је памћено и преношено традицијом.

Социјалистичко право успело је да изведе жену са села на биралишта, одвикне је од ношења зара и фереџе, изведе женску децу у школе и мали број њих у друштвено самоуправљање. По градовима је већ потпуно надвладало ону смешу шеријатских и племенских обичаја које је затекло. Још траје борба за примену и преовлађивање позитивног права у односима према жени на селу. Има мишљења да се она неће завршити ни кроз 50 година, јер се традиције жилаво опиру новинама. Ако би таква мишљења била прихваћени ослонац друштвене праксе, онда би друштво морало још дуже причекати за примену уставних начела о свестраном слободном развоју личности, без чега нема социјализма. Практичари у правној, политичкој, економској или културној делатности, још ће се срести са сметњама, чији обичаји чине законитости и прогрес на селу. Те препреке могу се лакше савладати ако се познају обичаји, њихова подлога, начин на који се камуфлирају и узмичу. Познавање обичаја могло би свесно убрзати њихову ликвидацију.

Гентилна организација друштва и својински односи

Положај жене у Шиптара може се разумети само уз познавање основних друштвених оквира средине која је живела по обичајним правилима. То су: породица – кућа, братство и племе.

Кућа (*shtëpia*) чини основ друштвеног уређења. Она је, са једне стране, део шире заједнице – братства, а са друге: скуп чланова једне или више супружанских породица. Ако је са малим бројем лица зове се самотиња (*vetemllëk*), а са већим бројем је задружна кућа (*shtëpi e madhe*). Велике куће су бројне а има их са преко 80 чланова.[1] Јаком кућом (*shtëpi e fortë*) назива се она са већим бројем одраслих мушкараца. Дакле, у овом смислу израз "кућа" не треба разумети као просторију за смештај људи, већ као: скуп крвно везаних сродника који су заједнички удомљени, заједнички привређују са својим

[308] *Фус ноте овог поглавља дате су на страни број 382 а), 382 б) и 382 в) - од броја 1-88.*

женама на имовини која је заједничка свим мушким члановима (агнатски карактер) и који се покоравају унутарњој организацији те скупине. У ширем смислу израз "кућа" означава описани скуп људи и сву њихову непокретну и покретну имовину са свим имовинским правима и обавезама.

У унутрашњој организацији кућа се састоји од господара куће (*zoti i shtëpisë*), одраслих мушких сродника, жена и деце.

Господар куће је изабрани или наметнути шеф. Он управља кућом, али је у актима располагања основном имовином везан потребом сагласности осталих мушких сродника. Он није само економски старешина и лице које распоређује и одлучује о свакодневним текућим пословима, већ истовремено и заступник и представник куће, тј. свих лица у њој према трећим лицима. Господар одговара непосредно за сваког члана тако широке породице и пред судом. Стварни кривац се и не тражи. Повређени, односно оштећени не излазе пред суд, већ то чине њихове респективне старешине.[2] Обим те одговорности се простире и на грађанске и на кривичне ствари.[3] Слична одговорност господара куће стајала је и у Душановом законику: "И ко зло учини, брат или син, или сродник, који су у једној кући, све да плати господар куће, или да даде ко је зло учинио."[4] Таква одговорност господара куће пред трећим лицима повлачи и већу личну одговорност и послушност његових укућана према њему. Он мора у кући имати неоспорени ауторитет, јер без тога не би могао бити њен представник и заступник. Његова власт је, стога, знатно већа него домаћина или старешине куће у црногорској или српској породичној задрузи с краја XIX века.

Одрасли мушки чланови су радна снага, али равноправни у одлучивању и способни да предузимају правне послове. Кућу обавезују само они послови који су предузети од господара куће или по његовом одобрењу. Одрасли мушкарци деле власт са господаром куће у одржавању дисциплине. Сваки од њих је дисциплински старешина своје уже породице. Савет одраслих мушкараца има врхунску власт и поставља господара куће. О његовим одлукама и ставовима води се рачуна у господарењу. Савет је и орган кажњавања мушкараца.

Остала лица у кући су деца и жене. Жена је лице "и у кући" оца или брата, мужа или сина. Овде се под изразом "у кући" мисли на лични статус жене и подсећа на израз "*in manu*" у раном римском праву. У том смислу жена је објект права породичне гентилне скупине. Јер, првобитну патријархалну породицу не представља само породична заједница лица које уједињава заједничко очинско порекло, већ у ствари заједницу у којој се поред чланова породице као слободних налазе и неслободна лица.[5]

Као основна установа кућа је део братства, његов одвојени огранак. Братство (*vafazeni*) је скуп крвно везаних сродничких кућа по мушкој лози. Братственичке куће су и географски врло често међусобно груписане, тако да и у низији чине једну насеобину – махалу или катун[6] – село. Најчешће братственички родови живе у једном селу а негде су братства настала рачвањем сродних кућа.[7] Род и братство се често идентификују.[8]

Племе – фис означава један род, генс, тј. скуп више братстава које психички везује традиција по свом реалном или фиктивном пореклом од заједничког претка по мушкој лози. Братство и племе су широке породичне заједнице с друштвено-политичким особинама. То није природна група као биолошка или

супружанска породица, већ је то нарочита друштвена групација детерминисана начином привређивања (сточарство са нешто земљорадње у планини). Припадност групи одређује се по сродству као чисто друштвеној вези и то унилатерално, по мушкој лози, јер планина припада једном ширем колективу, који чине само мушкарци.[9]

Друштвени услови за развој приватне својине били су створени почетком развоја сточарства кад је према уобичајеној подели рада мужу припадало прибављање хране, а жени послови у кући и око њеног ужег круга. Из овога је постепено изостао обичај по којем би се свако у свом домену почео постепено осећати власником средстава којима је радио. На том основу развио се и обичај по којем је муж постао власник главног богатства тадашњег друштва – стоке.[10] Па како је и сточарско привређивање остало главно занимање арбанашких племена,[11] самим тим и приватна својина друштвеног богатства остала је као извор неједнакости међу половима.

Друштвени статус женских лица

Са имовинском неједнакошћу наступила је друштвена и правна неједнакост послова. Култура сточара није лако примала утицаје.

Патријархална култура наметнула је жени друштвену затвореност. Жена је изолована у кући; друштвени живот јој је недоступан; она нема своје власти.

Интересантно би било истражити обим слободе кретања Шиптарке из времена које је претходило прелазу на ислам и земљорадњу. Да ли је она имала онолико слободе колико у старом Риму? – Римљанка је могла са својим мужем примати госте, присуствовати свечаностима, циркусима и позоришту. Она је могла излазити у кочијама на улицу, китити се златом и носити одећу у различитим бојама, све док јој то, у доба пунских ратова, нису забранили закони Опиа. Она је могла сведочити пред судом своје и туђе ствари.[12] Ослањајући се на до сада очуване обичаје не само код муслимана већ и код католика, – не би се могла крити поређења између обичајног положаја Шиптарке и Римљанке. Обичајно право Шиптара задржало је извесне институте непознате за Рим након његовог раног развоја: убиство жене под одређеним условима (нпр. *in flagranti*), забрану жени сведочења пред судом, јаке трагове обичаја куповине жена, држања жене у сталној власти мужа или господара куће итд.

Но, сигурно да је преласком на земљорадњу слобода кретања Шиптарке била ограниченија него старе Римљанке. Везивањем за земљорадњу саграђене су куће са "кулама", одвојена је соба за жене, преграђено је двориште око куће и ограђено високим неприступачним зидовима и плотовима. У кући су жене биле потпуно затворене и дружиле се само са другим женама. Женска одаја, слична грчкој *гинеји*, била је изоловани део на горњем спрату или у стражњем крилу зграде за становање, куда мушкарци, посебо странци нису могли продрети и куда су се жене повлачиле приликом мушке посете. Скоро истим речима Енгелс описује затвореност жене у старој Атини.[13] Ислам је затвореност жене претворио у кућни запт са дисциплинском влашћу над женом.[14] Под притиском турског насиља и католички део Шиптара на

косметском селу ограничио је иначе уску слободу кретања жене, тако да у обичајима нема разлике од припадника ислама.

Забрана друштвеног комуницирања међу половима је двострана. Жени је ван куће ограничена слобода кретања, ван дворишног круга не излази без страже мушкарца. Са друге стране одраслим мушкарцима се генерално забрањује свако обраћање женама. Ако је жена у друштву мушког сродника или мужа, није допуштено обраћати се ни њеном пратиоцу. Мушкарцима није допуштено на било какав начин скретати пажњу женског лица из друге куће. Преступ ових забрана теже је погађао мушкарца. Забране су биле санкционисане претњом отпуштања жене и лишењем живота мушкарца. У Истинињу је 1943. године убијен непознати пролазник зато што је мужу у присуству жене пожелео срећан рад.[15] У Шаптеју је 1920 године, убијен пролазник који је испред туђих жена галопирао на коњу.[16] У Орном Брду је 1965. године муж истерао жену зато што је додала ватру пролазнику да запали цигарету, а пролазнику је запрећено осветом уколико мужу не плати трошак поновне женидбе.[17] Чак је и недопуштено упитати мушкарца за здравље жене.[18] Однос међу половима није слободан ни у кући. Држи се за непристојност залажење мушкарца у женске одаје, а забрањено је и домаћим мушкарцима задржавати се у ћилеру супружанске породице. Женама није доступан разговор мушкараца и када се ради о свакодневним породичним питањима у кући.

Од рођења женско лице налази се у "кући", тј. под влашћу господара куће. Господар ту власт остварује над девојком преко њезиног оца. Женско лице налази се истовремено и под очевом влашћу. Без утицаја је сродство господара куће за власт над женским лицем. Господар куће може бити деда или отац, брат или син, стриц или други одрасли мушкарац. Његова воља мора се поштовати. Ауторитет оца је мањи у односу на ауторитет господара куће због разлике у одговорности према трећим лицима. Своју распоредну власт у економским пословима господар остварује посредно – преко бачице, где се отац не може мешати.

Женско лице не може се еманциповати и постати способним за друштвени и правни саобраћај, без обзира на узраст. Појам пунолетства за жену је безначајан, јер представља само физичку зрелост за удају. Девојка не може залазити у односе робно-новчане размене, не може ни куповати ни продавати. Изузетно жена може у пратњи мушкарца одлазити ради куповине у град. Све куповине и продаје, па чак и најситнији прибор, од игле до козметике, набавља мушкарац.

Веридбом се девојка не еманципује. Након веридбе према њој се пооштрава режим затворености у родитељском дому. Ни у пратњи одраслог мушкарца из куће вереница не може често правити посете другим кућама, јер би то могло изазвати подозрење вереника. За веридбу и удају не тражи се ни претходна ни накнадна сагласност девојке.

Удајом се мења статус женског лица утолико што власт господара родитељске куће прелази на мужевљеву кућу, а очинска власт на њеног мужа. Но, и после удаје ауторитет родитељске куће се сасвим не губи. Муж и жена спадају у два различита генса. Женско лице остаје по крвном сродству везано

за свој род и братство. Жена се после удаје казује очевим именом. Родбина понекад одговара за деликте које учини жена. Ако, нпр., удата кћи учини какво кривично дело према трећим лицима, отпуштањем жене мужевљева кућа преноси одговорност на женину родбину.

Власт господара мужевљеве куће је искључена у тим питањима организације живота и дисциплине у кући. Жена је обавезна да се покорава наређењима добијеним у мужевљевој кући. Власт господара мужевљеве куће је редовна, а власт господара родитељске куће само изузетна. Родитељска кућа одговара мужевљевој ако жена изневери мужа док се налази у посети родбини. Родбина жене може се екскулпирати осветом над мужевљевим ривалом, но и тада муж не мора узети натраг жену, али се жена не сме удавати за другог ако јој то муж не дозволи.

Супружанска власт над женом зависна је од одељености мужа од осталих братственика. Ако је муж одељен, у његовом ауторитету сједињује се и власт господара куће. Ако је у задружној кући, власт мужа је ограничена на давање или одбијање сагласности да жена посети свој род, располагање супружанском имовином, кажњавање жене, разрешење женидбе и сл. јер се понекад у те послове не меша господар.

И сви одрасли мушкарци из исте куће имају нека овлашћења над женом. Ако би жена била затечена у прељуби, сваки од њих би био овлашћен да у том тренутку лиши живота жену и њеног партнера, јер се то сматра увредом нанетом целој кући.

У самосталним породицама жена има неке предности у погледу свог положаја. Мање приватно власништво мужа чини мањом основу која је стварала економске и друштвене разлике између њега и његове жене. Осим тога заједничким радом на одржавању или подизању свога власништва изједначавају своју животну судбину, уношењем у своје односе више људских елемената.[19]

Жена нема никакву власт над другим лицима, ни над својом децом. Она никад није без туторства мушкарца, чак ни у инокосним породицама. Ако је муж удаљен из куће за дуже време (због ратних прилика, издржавања казне затвора и сл.) он именује жени тутора из круга лица у која има поверења. При томе је и сам ограничен, јер за тутора не може именовати лице из друге махале, али може из женине родбине.

Женама није допуштено присуствовање и учешће у каквом скупу братства или села, катуна или племенске скупштине. Оне су често онемогућене да присуствују религиозном култу (по селима муслиманке не похађају богомоље). И богослужење је резервисано за мушкарце. Црква је успела само донекле да изобичаји ту забрану али ни онда жене се нису могле кретати без мушкарца.

Женско лице не може бити субјект ни приватног ни јавног права. Оно нема ни активне ни пасивне легитимације нити се може појавити пред судом ни као тужилац ни као тужени, ни као публика ни као сведок. Не може бити ни говора о каквој друштвеној функцији жене. Господар куће, племенски главар, морао је бити само утицајнији мушкарац.

На тај начин женско лице је обичајним правом лишено: слободе кретања, слободе савести, личних и родитељских права у савременом значењу тих појмова; али је ипак било значајни чинилац у економском животу куће.

Жена у економији

Затвореност супружанске породице у односу на кућну заједницу, куће у односу на братство а овог у односу на племе, те и племена међусобно, а свих њих заједно у љубоморном чувању традиције (етнопсихичка особина) уз посебну друштвену изолованост жене – ствара представу као да жена у Шиптара не учествује у економици. Такво гледање не одговара стварности и створено је, не због тога што је жена одсуствовала од привређивања већ ради тога што су се мушкарци тешко привикавали на земљорадњу. Стога је то мишљење новијег датума. Планински сељак, ако је остао још претежно пастир, никада неће рећи да је његов физички посао тежи од рада жене, док земљорадници у низији то често истичу, јер им тешко пада привикавање на земљорадњу. У аутоархичној привреди жена није била затворена зато да би била поштеђена рада, већ да би била јаче експлоатисана. То је условљавао сам натурални карактер привређивања у коме се занатство није одвајало од домаћинства.

Из првобитне заједнице изашла је природна подела рада: материнска функција жене. Жена је била главни чувар огњишта, ватре која се и данас налази у одаји за жене. Касније, у сточарском привређивању жена не учествује са мање интензитета него мушкарац. Поред послова везаних за негу деце, одржавање чистоће у просторијама за становање, спремање хране и одеће за супружанску породицу (предење, ткање, плетење, шивење и сл.), жена је ангажована и у сточарењу: мужом стада, прерадом млека у смок, прањем, чувањем и одржавањем сточарских производа до момента утрошка или продаје. Поред тога, она учествује у сакупљању сена, ношењу воде, обради врта. Жени је пао у део од друштва затворени али свакодневни досадни и тешки посао. Мушкарац је пастир, који у време косидбе има тежи рад. Он је и лице које нешто од сточарских замени за друге производе. Иначе, екстензивно сточарење не изискује какве напоре пастира, већ пре постаје нека врста одмора и разоноде у песми, препричавању традиција и мухабетисању.

У процесу прелаза на земљорадњу мушкарац је теже мењао своје навике, јер се морао привикавати тежем и досаднијем раду. Мотика је у сточарским условима привређивања сматрана оруђем за рад жене ("за мушкарца је пушка – а за жену мотика").[20] И то је један од разлога за екстензивно привређивање у земљорадњи. Но и у земљорадничким пословима жена је била делом ангажована код сакупљања пасуља, комишања кукуруза, бербе воћа, жетве стрних жита, при чему је, с обзиром на земљорадничко-сточарско привређивање и даље обављала и послове које је, пре прелаза на земљорадњу, имала у сточарству. Привремено предвајање куће (део са стоком на планински катун, део у низији) условљавало је потпуније ангажовање жене и у сточарењу и у земљорадњи. Но, у свом привређивању Арбанаси су мање вредни и мање раде. Њихови старци не раде, њима се из поштовања даје да старост проведу у миру и одмору. Али има и млађих људи који не воле да раде. Често, када ови

млађи немају старијег, који би гонио на рад, најмљују Цигане и Циганке за обрађивање и прикупљање њихове летине, а сами иду на разне мухабете (разговоре) најчешће са старијима, који као што рекосмо не раде и који се преко лета скупљају у хладовинама и мухабетишу. Насупрот томе женска деца до пубертета и старе жене чувају стоку. Ван дворишног круга, жена је увек била под стражом мушкарца. Сама организација приређивања изискивала је да унутар куће жена стиче одређене економске функције. У свакој кући постоји домаћица, звана бачица. Бачицу бира савет куће. Само она улази у кућни савет, али не може одлучивати нити присуствовати саветовањима мушкараца када се решава о питањима невезаним за унутарњу економију куће. Бачица може давати мање зајмове и наручи другим женама у суседству (брашно, хлеб, со, сир и масло). Због безначајности таквих позајмица и устручавања од мешања у женске послове, није могло доћи до тога да спорове ове врсте решавају мушкарци. Она је даље заповедала женама у кући, имала овлашћење да их шаље по воду, по дрва, да однесу храну радницима, да наводњавају, да износе ђубре, да жању, да окопавају и да љуште кукуруз.[21] Дакле, израз бачица могао би се заменити Еурипидовим изразом *oikurema* што значи врховна служавка.[22]

У кућама са више жена бачица је одређивала редушу (мађиаторе). То је жена која за један временски период има стално задужење за одређени посао у кући (спремање хлеба, јела и сл.).

Остали део времена, када није привређивала на пољу или око стоке, нити била редуша у кући, жена се могла посвећивати домаћој радиности.

Па ипак, привређивање жене увек је било ограничено првенствено због ограничености слободе њеног кретања и одстрањености од друштвеног живота.

Положај девојке

Рођењем женског детета не уноси се никаква измена у имовинске прилике и својинске односе мушких чланова куће. То ствара само обавезу издржавања, што за породицу сличну консорциуму не представља озбиљну тешкоћу. Смештај јој је обезбеђен у родитељској соби, исхрана заједно са децом и женама у посебном делу куће, а о одећи стара се мајка. Мајка може кћери научити пословима домаћинства и домаће радиности. Женско дете нема редовних задужења. Оно не редује већ само испомаже.

У време *pubertatis proximus*, а у случају веридбе и пре, женско дете се повлачи у просторије куће, из обзира према кући вереника. Вереник се, међутим, не сме мешати у надзор над девојком док се она налази у родитељском дому, јер би тиме увредио част девојчине куће што би могло проузроковати раскид веридбе и њене последице.

Период вереништва некад траје врло дуго, редовно годинама. То зависи од сазрелости женског лица за удају, а много више од тога – је ли кућа вереника извршила своју престацију у погледу предаје новца или ствари потребних за девојачку опрему.

О веридби девојка сазнаје од својих родитеља, чешће после него пре доношења одлуке. Одлуци господара куће не може приговорити. Приговор би

био не само знак непокоравања, већ и узрок заваде међу пријатељским кућама. Одбијање девојке да узме мушкарца коме је обећана не би могло да извини кућу веренице пред кућом вереника. "Кад вереница остави свога вереника, онда својта те девојке постаје дужна томе веренику крв – ако би се она за другог удала, а ако се не би више удавала, те би њен род зато дао јемчеве онда њена својта не остаје дужна веренику крв... Кад би се таква веренпца за другог удала, ако вереник не убије кога, но дођу до умира, онда својта девојачка мири веренику уцену женске крви."[23] Дакле, приговор девојке на веридбу могао би се уважити само ако се гарантује да се никада неће удати. Али, ако би се она после тога удала, макар и након 50 година, кућа ранијег вереника била би увређена до спремности на освету према кући свога ривала.

Девојка се може ослободити вереничке обавезе: у случају своје смрти, и у случају једностраног раскида веридбе од стране вереника. Са своје стране, вереник је овлашћен да раскине веридбу не само у случају ако његова заручница тешко телесно или душевно оболи да је неспособна за брак, или због њеног недостојног понашања, већ по сопственом нахођењу, које не сме бити увредљиво. "Када Арбанас остави вереницу којој је био унапред дао прстен и још новаца, он не потпада никаквој одговорности, али губи све оно што је до тада дао вереници."[24]

У случају раскида веридбе са стварима девојачке опреме добијеним из средстава мужевљеве куће поступиће се зависно од разлога због којих је веридба престала. Ако до престанка веридбе дође смрћу девојке поступање са девојачком опремом није свуда једнако. У неким кућама вереник неће добити накнаду за ствари ни новац који је предао кући веренице, јер се вредност тих ствари пребија за издатке девојчиних родитеља око њене сахране. Узима се да је након веридбе девојка правно припала своме веренику, а била је само на чувању и издржавању у родитељској кући. Стога веридбом ризик за случај више силе прелази на вереникову кућу, а тим самим и трошак сахране.[25] У другим случајевима, нарочито када је издатак куће вереника био велики, куће се међусобно погађају око ствари девојачке опреме, било тако што се веренику даје за жену друга девојка из исте куће, или делимична накнада у новцу. "Деси ли се да девојка умре под прстеном, њен отац повраћа пола пара које је примио, али вереник често пута неће да прими ништа, већ тражи другу девојку из исте куће."[26]

Буде ли до престанка веридбе дошло смрћу вереника, куће могу покушати да одрже пријатељство удајом преживеле веренице за другог сродника у кући или у братству преминулог вереника, а ако до таквог споразума не дође, кућа веренице дужна је вратити верениковој кући све што је примила, без чега се нити девојка сме удати нити ко њоме оженити. Смрт вереника или веренице разрешава живу страну и она се може поново верити. Али ни то увек није тако.[27]

Ако веридба престане због тешког телесног или душевног обољења веренице, услед чега би она била трајно неспособна за економски или брачни живот, кућа вереника може да раскида веридбу, што се сматра оправданим. У таквом случају са стварима из девојачке опреме поступиће се на исти начин као за случај смрти вереника. Ако се вереник полно онеспособи, кућа веренице

може отказати веридбу због неспособности вереника за брак, али мора вратити сав примљени износ новца. Али ако вереник остане неспособан за привређивање, макар и тешки инвалид, уз услов да је сачувао полну способност, кућа веренице није овлашћена ни да покуша тражити раскид веридбе.[28]

Ствар се компликује и односи заоштравају међу пријатељским кућама када вереник покуша да раскине веридбу мотивацијом недостојног понашања девојке. Покушај тог раскида почиње пуштањем у ток најповерљивијих канала, којима у строгој тајности вереник обавештава о својој намери. Тим поводом се састаје тајно веће од најуже родбине заручника. Ако кућа вереника успе да убеди супротну у своје наводе, веридба се раскида а кућа девојке враћа све што је примила. Ако кућа веренице откаже веридбу без доказа о основаности раскида, то резултира увређеношћу супротне стране која се компензира врло често делинквенцијом.

Могућан је случај да женско лице остане доживотно неудатим. То је редак случај, јер је међу Шиптарима већи број мушкараца него жена, што се објашњава бољом негом мушке деце. То могу бити девојке са телесним и душевним недостацима или унакаженошћу која их чини трајно неспособним за брак и привређивање. А. Јовичевић у цитираном делу наводи да се кћери које стекну право искључивог коришћења очеве заоставштине ретко удају. На Космету такви случајеви нису запажени.

Ванбрачна трудноћа женског лица представља најосетљивију увреду. "Кад Арбанас направи незаконито дете у томе случају он постаје дужан својти те женске полу крви, тј. кад дођу до умира преступник плаћа полу крви својти те женске, али таквога преступника главари ни су чим не кажњавају, и дете такви преступник мора примити у своју кућу. Но до умира такви преступник мора се чувати од својте женске, којој је он част нарушио".[29]

Утврђивање очинства вршило се само за децу ван брака. Признање детиње мајке било је скоро довољан доказ. Осумњичени мушкарац је могао отклонити последице само ако родбина ванбрачне мајке пристане да јој се по њеном избору закуне 12 људи да са детињом мајком није имао полни однос. "Ако девојка, која је незаконито задетинила рече некоме да јој је он дете направио, па тај не би признао, у томе случају одреди му се 12 људи из племена да га они оправдају, и ако се они закуну да он није имао полног одношаја с том девојком, она се о тим и оправда а ако се они не могу зато заклет, онда тај постаје за то дело кривац."[30] Путем веридбе и женидбе ванбрачном мајком преступник се није могао екскулпирати.

Ако би одбила да прокаже детињег оца, женска би била изложена опасности малтретирања и прогонства. "Готово су непознати случајеви трудноће код девојака или удовица. Деси ли се такав случај она нема образа међу својима и бежи далеко, обично у Скадар и никад се више не поврати својима. Кад би се повратила или ишчекала да се породи у свом племену, морала би казати преступника, и овај би онда свој грех платио главом.[31] Изговором силовања женска је могла делимично отклонити штетне последице од себе и части своје куће, али је онда њен партнер дуговао крв, односно плаћање накнаде штете и глобу. Но, врло често мајка затруднеле девојке и

данас успева да путем тајне интервенције и помоћи ујчевине сакрије ванбрачну трудноћу отклањањем порођаја насилним абортусима.

Дакле, обичајно право није респектовало природне наклоности међу половима.

Удаја

Женидба је имала вишеструки циљ:

– биолошко – гентилни: рађање деце чије се очинство није могло оспоравати, а посебно мушке деце, која треба да наступе као следбеници очеве имовине и очевог имена, ради продужења породичног генса;

– економски: репродукција радне снаге и њезино прибављање женидбом;

– социјални: стварање међуплеменских пријатељских веза. Колико је једна кућа и братство имало више пријатеља, били су сигурнији, јачи и утицајнији. И у Риму је жена била мост који је спајао један генс, једну велику породицу са другом.[32] Женидбене везе цене се силно и оне су помогле много да се утврди јединство Малесије.[33]

Породица је по правилу моногамна. Полигамија као реминисценција преисторијског групног брака (слично као код старих Грка[34]) је изузетна појава и јавља се најчешће у браковима без деце, тачније без мушке деце. Женска деца сматрају се као неки досуђени терет.[35] С обзиром на друштвене тешкоће услед кварења пријатељства "пуштањем жене" која није дала наследника излаз је нађен у полигинији као корективу и допуни постојећег брака ради добијања мушког порода. Нешто слично постојало је и у Хамурабијевим законима у старом Вавилону[36]. Но, до полигиније могло је доћи и ради постизања других циљева ради којих је женидба установљена.

Постојање левиратског брака објашњава се економским и социјалним мотивима. Тиме се хтело удову као радну снагу или као мајку задржати у кући, а, сем тога, таква женидба није изискивала поновне трошкове, или бар не у већем износу. Баш ради економских разлога постојао је и утврђен ред код женидбе братственикoвом удовом: ближи девер и мужевљев рођак имао је пре право него даљи (као код имовине), а мушкарац у кући пре него одељени братственик истог степена сродства. Прекорачење тога реда није било допуштено без претходног пристанка ближег по реду, јер би то довело до поделе куће, а затим и до крвних деликата. Осим тога, левиратски брак је одржаван и ради социјалних циљева куће – пријатељства са другим братством, односно фисом. Отуда и појава извесног реципроцитета, нпр.: уместо умрле веренице пријатељска кућа уступа другу девојку преживелом веренику, или се зету-удовцу даје друга жена из родбине преминуле жене.[37] Код левиратског брака удова није могла узети мужевљевог оца, стрица, братанца, деду или пасторка.

У женидбеним везама влада начело егзогамије, тј. женидбене везе међу фисовима су забрањене са малим изузетком (нпр. код племена Шаља). Иако је преласком на земљорадњу фис изгубио суштину своје организације, ипак сваки Шиптар зна име свога фиса, а тим самим је фис сачувао једну одлику – забрану ендогамије. Разликовање сродства не изгледа тако старо. К. Јиречек о томе

каже: "Изгледа да се код данашњих Срба и Арбанаса тек дугим утицајем цркве развило старо осећање сродничких ступњева; на синоду у Бору 1199 чуле су се тужбе, како људи "*in partibus Dalmatie et Diocle*" противно одредбама црквеног права, склапају бракове "*in quarto et quinto gradu vel infra*".[38] Забрана ендогамије на селу утицала је да се обично не склапају бракови ни међу кућама различитих фисова који су у истом селу.[39]

Егзогамија нема само сугенични значај (*turbatio sanguini*) већ првенствено социјални. Свуда где се успевало успоставити вештачко сродство као основ међусобног везивања, искључивана је брачна веза. Такав је случај код кумства[40], посестримства[41], помајчинства[42]. Иначе егзогамија је била строга наредба и њено кршење се оштро кажњавало чак и паљењем кућа обеју страна.[43]

Закључењу женидбе није претходила сагласност воља брачних другова; довољна је била понуда куће момка и пристанак господара девојчине куће. Вереници се нису међусобно ни познавали. Некада су деца заручивана док су била у колевци. Међу супружницима су се јављале и несразмерне разлике у старости. Венчања су се обављала и без присуства невесте.

Облик закључивања женидбе могао је бити са утврђеном формом или без ње. Формалности су се састојале од веридбених и свадбених свечаности у кући момка и накнадног верског обреда, који је често био споредан. Без икакве формалности закључиван је левиратски брак, нарочито у случајевима када је већ мушкарац имао једну или више жена. Женидба без формалности по последицама била је у свему равна браку са свим формалностима. И римско право у најранијем периоду познаје природни брак без икакве формалности код закључивања.[44]

Обичајно право не познаје неки утврђени временски термин за одређивање полне дозрелости и узраста за женидбу. То је фактичко питање. Дозрелост се увек није тражила. Отуда бракови малолетника, нарочито женских.

У принципу брак је непрекидан и престаје смрћу једног од брачних другова. За мужа је раскид женидбе имовинска штета. Жена није могла по својој вољи тражити раскид брачне везе, док је то право остављено мужу и његовој кући. Изузетно, жена је могла тражити раскид брака у случају мужевљеве телесне мане која би онемогућавала одржавање полне везе. Муж је могао раскинути женидбу на два начина: истеривањем "из куће" или пуштањем жене. Жена се могла отерати због прељубе или крађе. Било који од наведена два разлога тешко је било доказати на несумњив начин. Прељуба жене значи повреду мужевљева генса. Тиме се ствара могућност рађања подметнутих наследника ради присвајања имовине, породичне традиције и култа предака, те и убацивање странаца у крвно сродство. Увређени муж или син могао је због прељубе истерати жену односно мајку и осветити се преступнику. За родбину такве жене то представља понижавање и увреду.

Стога се она опире истицањем противразлога: ако је њена кћер затечена у прељуби зашто није лишена живота заједно са својим партнером. Има случајева да таст на дан свадбе симболично преноси на зета своју власт предајом два куршума – један за кћер а други за њеног евентуалног ванбрачног партнера. Тиме је зет овлашћен да их лиши живота *in flagranti*, али не и након

тога. Постоји забрана лишавања живота жениног партнера уз истовремено поштеђивање жене. Тиме се хоће спречити освете из других мотива (провоциране путем жене). Последице истеривања жене из куће мужа наступају за истерану жену, њену родбинску кућу, њеног ванбрачног партнера и трећа лица. Истеривањем из мужевљеве куће жена се враћа у свој род. То враћање може бити пропраћено забраном нове удаје. За родбину жене наступа увреда части и имовинска штета ако муж инсистира за накнаду издатака учињених око женидбе. Женин партнер је кривац пред мужевљевом кућом, а према њему увређени муж може истицати захтев за накнаду трошкова поновне женидбе. Трећим лицима није дозвољено да узму за жену отерану прељубницу ако, претходно, њен раније муж није дао допуштење за њену преудају. Преступ ове забране кажњава се крвном осветом. Отуда мотиви делинквенције.

Крађа је као бракоразводни разлог ређа. Канун Леке Дукађина има велики број одредаба о забрани крађе. Али где год се једна појава много забрањује, мора се претпостављати да се тешко сузбија. По свом положају у друштву жена је најмање могла да учини какву крађу. Крађом се, међутим, најчешће камуфлирају други бракоразводни разлози, првенствено прељуба.[45] Она служи само као изговор пред светом и женином родбином, а истовремено и за прикривање припрема крвне освете над мужевљевим ривалом. Последице истеривања жене због крађе сличне су последицама због прељубе.

Други начин престанка брака је пуштање жене. То је по правилу и реткост, с обзиром на трошкове женидбе. До пуштања жене може доћи када мужевљева кућа не жели да прими одговорност за женин деликт према трећим лицима. Пуштање жене више погађа осетљивост њезиног мужа него њезине куће. Та осетљивост се ублажава забранама преудаје жене за мужевљеве братственике и познанике, у фису из којег потиче њезин муж или селу у коме је била мужевљева кућа. Чак и пролаз сватова поред села њеног раније мужа може бити схваћена као провокација његове осетљивости. Пуштена жена по правилу се може поново удати. Али изнимно муж јој то право може ускратити. То ће бити када је муж преда на издржавање родитељској кући не изјашњавајући се о судбини женидбене везе. То се зове "ни пуштање ни држање жене", а можда је у обичаје доспело последицом утицаја шеријатског права. Шеријат је познавао talaki ridžii, тј. пуштање жене уз опозив (повратак), што *ipso facto* не проузрокује разрешење женидбене везе.[46] Таква ситуација дозвољавала је мужу поновну женидбу, али ускраћивала жени преудају претњом сваком мушкарцу крвном осветом као за извршену отмицу због чега је у прошлости долазило и до међуплеменских ратова.[47] У селу Липа и данас је отворено питање судбине једне младе жене, која је након 6 година брака *virgo intacta* отпуштена са забраном преудаје, јер је без мужевљевог одобрења нико не сме оженити.

Tempus lugandi у обичајном праву није временски утврђен. И након 15 дана од мужевљеве смрти удова може ступити у левиратски брак. Исто тако није јасна судбина детета рођеног након пуштања жене. Зна се толико да гравидна жена може бити отпуштена или истерана из куће; ако се породи у родитељској кући – дете се предаје мужевљевој кући на издржавање. Али, ако се, међувремено, жена преуда, неки мисле да дете припада кући другог мужа, јер

се његово очинство не може побијати. Бригу о деци води мужевљева кућа. Било из ког разлога се не налазила у кући мужа, мајка не преузима никакву родитељску обавезу према деци, нити може користити било каква родитељска права када није са њима. Кућа мужа неће допустити да жена посети своју децу у кући свога ранијег мужа. Изнимно се могу сретати у родитељској кући жене, јер деци није забрањено да посете своју ујчевину.

Како се види и у брачним обичајима жена је објект а не субјект права.

ИМОВИНСКА ПРАВА ЖЕНСКИХ ЛИЦА

1) Издржавање

Свако лице које живи у кући има природно право на издржавање и трошкове сахране. Издржавање има натурални карактер и састоји се од давања: смештаја, одеће, обуће, исхране и трошкова лечења. Оно се јавља као корелат дужности рада.

Смештај одраслих неожењених мушкараца налази се у мушкој одаји, а смештај жена уређен је по ћилерима. Ћилери су мале тескобне просторије појединачно одвојене у стамбеној згради у којима преко ноћи бораве супружанске породице. Жеља је сваке супружанске породице да има свој ћилер, али у брдским крајевима и сиромашним кућама то није увек лако. У ћилеру жена борави заједно са мужем и децом. Преко дана она је заједно са осталим женама у женској одаји, где обавља домаће послове. Након окончања посла за кућу, жена је слободна да се повуче у свој ћилер да би обављала послове везане за спремање одеће себи, својој деци и мужу. Ћилер је заједничко власништво куће али се налази на употреби искључиво супружанске породице.

Одећу и рубље женско лице доноси приликом удаје у предметима своје девојачке опреме. Али од рођења до смрти, у кући где трајно борави, женско лице добија и посебан оброк у вуни, памучном прediву или платну да од тога спреми своју радну одећу. Тај оброк је периодичан, једном или два пута годишње, некад и ређе, што зависи од имовинских прилика куће. Оброк добија свако лице у кући, женско и мушко, дете и одрасла особа, по правилу у једнакој количини.

У инокосним кућама, које се састоје од једне супружанске породице, жена је једновременс и бачица те је њен утицај већи код одлучивања о својој одећи. Супружанска породица нема задружних ограничавања у погледу одевања.

Обућом се снабдевају сва лица, мушка и женска, периодично. Домаћин куће набавља једном или два пута годишње опанке за особље у кући. Код "обувања фамилије" жена нема исти третман као мушкарац. Она ређе добија обућу.

Исхрана се даје у дневим оброцима. Женска лица се хране одвојено од мушкараца, а деца за истом трпезом са женама. Број оброка утврђује свака кућа посебно зависно од свог имовног стања. Јеловник утврђује бачица без утицаја осталих жена. У погледу исхране жена није равноправна. За одрасле мушкарце спрема се и количински и квалитетно боља исхрана. То се мотивише

разлозима поштовања мушкараца, тачније би било рећи изражавањем потчињености жена. Појединачног издвајања у исхрани ни за болесну жену нема.

У ширем смислу издржавање обухвата и издатке око лечења. За те трошкове дуго није знала кућа у Шиштара, јер се медицина ограничавала на надрилекарство и врачбине. Тек после Другог светског рата сазрело је схватање о потреби и створене су могућности за коришћење здравствених услуга. С обзиром на натурално привређивање, кућа се тешко одлучивала на новчане издатке макар и за лечење.

Право на издржавање у кући женско лице стиче наступањем трајног живота у њој. То је право доживотног трајања.

Рођење је природна чињеница којом се заснива право издржавања. Новорођенчету даје издржавање очева кућа. Изузетно, ако се кућа сведе на мајку са децом, без имовине или с недовољном имовином, уз пристанак братственика по очевој лози – деца могу бити узета на издржавање од својих ујака.

Веридба, редовно, ништа не мења у издржавању кћери. Све до удаје женско лице користи издржавање у кући где се затекло у моменту веридбе. Изузетно, веридба може имати утицаја на промену даваоца издржавања. То ће бити кад, у интервалу између веридбе и удаје, родитељска кућа није у могућности да даје издржавање за брак недораслој кћери. То ће наступити у случају смрти јединог мушкарца у кући веренице и преудаје њезине мајке. Нема се поверења женско дете препустити кући преудате мајке. Стога кућа вереника, може у споразуму са најближом девојчицом родбином по очевој лози, или ако ње нема, по мајчиној, преузети вереницу на издржавање док одрасте и полно сазри, након чега наступа женидба.

Удаја је чињеница релевантна за промену даваоца издржавања. Моментом удаје та обавеза прелази са родитељске куће на мужевљеву. Не би се могло ни претпоставити да се зет досели у своју тазбину; то би била неподношљива срамота. Обе куће би биле изложене подсмеху и притиску средине.

Удајом женског лица само се обуставља коришћење његовог права издржавања у родитељској кући, али се заувек не гаси. За случај напуштања мужевљеве куће из било којих разлога жена има право да се поврати у кућу свога оца односно браће ради даљег живота и издржавања. Родитељска кућа дужна је да даје издржавање без обзира да ли су жени родитељи у животу. Жена није слободна, након напуштања мужевљеве куће да по својој вољи изабере даваоца издржавања. Сем родитељске куће, ближих братственика и ујчевине нико је не би смео примити код себе ни привремено; тиме би се изложио опасности крвне освете. Такав поступак био би инкриминисан као отмица жене.

Изузетно, жени која је напустила мужевљеву кућу, може се дозволити повратак ради издржавања у њој. То ће моћи да користи удовица која је са намером преудаје оставила децу, покајала се и одлучила на повратак у кућу преминулог мужа. Једини услов јесте да се није преудавала, у противном, кућа првог мужа одбиће да је прими. Исту могућност може користити жена која је била "ни пуштена ни држана", ако се муж одлучи да је врати у кућу.

Давањем издржавања престаје једини од начина на који престаје боравак женског лица у кући: смрћу, удајом, истеривањем их куће и раскидом женидбе. Жени је увек обезбеђено издржавање тамо где се налази. Једини изузетак био би у случају када родитељска и мужевљева кућа екскомуницирају женско лице, али је то редак случај који се редовно ублажава интервенцијом ујчевине и даље родбине.

Женско лице није могло предузети мере за обезбеђење средстава за своје издржавање, чак и код потпуног отуђивања имовине даваоца издржавања.

Трошкови сахране такође падају на терет имовине куће и нешто су мањи него трошкови око сахране мушкараца. Они се састоје од издатака за одећу покојнице, за верски ритуал и репрезентацију око угошћавања при пријему саучешћа.

2) Супружанска особина

Појам особине не можемо одредити боље него што је учинио Богишић у чл. 967 Општег имовинског законика: "Особина је или особак она имовина која неком домаћем члану, мушком или женском, припада засебице од домаће имовине, па одвојено и од права које има као члан, на скупну домаћу имовину."[48]

У српској и хрватској породичној задрузи и у црногорској кућној заједници институт особине био је познат обичајном праву а касније унет и у законодавство. И обичајно право Шиптара познаје овај институт али са другачијом садржином. У породичној задрузи мушкарац не може имати особину. Одвојена имовина одраслог мушког лица водила би неслози у кући и раскиду кућне заједнице. Изузетно, одрасли мушкарац може имати особину на предметима оружја што му кућа набавља из заједничких средстава. Но зато је обичајно право, нарочито у последње време, нагласило особину жене.

Оно што се зове особином жене су предмети којима се користи супружанска породица, засебно од имовине куће и одвојено од права које има супружанска породица у укупној имовини куће. По својој употреби и намени ти предмети се могу поделити: а) на предмете личне гардеробе жене и њених оруђа за домаћу радиност (одећа, обућа, накит, направе за предење, плетење и ткање); б) на предмете личне гардеробе мужа и деце и то: све предмете личне гардеробе неодрасле деце, а од гардеробе мужа само преоблак (вео), плетена одећа (чарапе, џемпери) и сукнена одећа док је у изради; ц) на предмете које биолошка породица заједнички употребљава: намештај, постељина, застирке у ћилеру (кревети, душеци, јоргани, јастуци, ћилими, шкриње, и др.) на предмете остале покретне имовине (стока, новац, вуна) што је у државини супружанске породице одвојено од имовине куће.

Противречна су гледања на могућност стицања особине на некретнинама. Једни сматрају да жена може стећи особину на некретнинама али зато не наводе уверљиве примере. Вероватно да су таква схватања новијег датума, под утицајем шеријатског права. Други, са више разлога поричу могућност да жена стекне особину на непокретности. Сигурно је, међутим, да због карактера схватања својинских односа и традиционалног статуса жене све до половине

XIX века није могло бити ни речи о стицању особине на непокретностима. Тек касније под утицајем шеријатског права у наслеђивању створена је правна могућност да жена стекне особину на непокретности.

Женско лице стиче особину: девојачком опремом, поклоном и течевином.

Особина се стиче поклонима пре и након удаје. Пре удаје женско лице стиче имовину у предметима девојачке опреме, где спадају предмети личне гардеробе (за што дужи временски период), накит, већа количина мушког веша и мушких плетених ствари, намештај за спаваћу собу са постељином и застиркама и мања количина дарова за мужевљеву родбину. Сви ти предмети, осим дарова за мужевљеву родбину, представљају особину жене након удаје, али само док се буде налазила у мужевљевој кући.

Главни економски извор средстава за набавку девојачке опреме потиче из куће вереника. Она предаје кући веренице потребне количине вуне, памука, платна и готовог новца, што се редовно употребљава за набавку девојачке опреме. Правно узевши, тај издатак кућа вереника чини на основу овлашћења које има мушкарац да буде ожењен из заједничке имовине куће, док кћи нема право да стиче девојачку опрему из имовине својих родитеља. Издатак око женидбе није мали. Поред девојачке опреме, мужевљева кућа финансира и трошкове око свадбених свечаности у својој и девојчиној кући. Сем тога излаже се издацима око мситније. Мситнија је новчани износ који кућа вереника даје као награду просцу из девојчиног братства за посредовање при веридби. Тај новчани износ није увек мали и чешће се дели са оцем веренице. Отац веренице такође може захтевати мситнију. Сетимо се деобе куповне цене у Арабији пре ислама: "Куповна цена делила се на два дела: на мехр и садак. Мехр је припадао сродницима који би закључивали уговор о браку, а садак се обично употребљавао за опрему удаваче."[49]

Право одређивања висине средстава за опрему девојке припада њеној родбини. Кућа веренице настоји да јој кћи буде што боље и богатије опремљена, првенствено постељином и предметима личне гардеробе за њу и њезина мужа за што дужи временски период, по могућству доживотно. У моменту веридбе није достојно погађати се око висине трошкова те опреме, али је недопуштено захтевати женидбу пре него што вереница буде потпуно опремљена на начин како то оцењује њена родбина. Стога, пре него што и последњи динар буде измирен за опрему девојке, свадба се не може одржати, јер би то представљало увреду која би подсећала на отмицу.

Правно, вереница не добија ништа од вереника, јер се она са њиме не споразумева ни о веридби ни о девојачкој опреми. То чине њихове куће. Кућа веренице постаје власником новца и ствари добијених од вереника. Она је овлашћена те ствари делимично или потпуно отуђити или задржати за своје потребе, али их обично, бар делимично, употребљава за опрему девојке. Вереница не може стављати никакав приговор везан за количину ствари или новца што добије за своју опрему, без обзира што те ствари потичу из куће њезиног будућег мужа. Ни вереник не може стављати какве приговоре на располагање стварима или новцем које је предао за опрему девојке. Особину на предметима девојачке опреме женско лице не изводи из поклона добијеног од вереника, већ из овлашћења које је на тим стварима имала кућа њезиних

родитеља. Кућа девојке одговара кући мушкарца само за испуњење обећања о удаји кћери. Извршењем те обавезе имовински пиштa више не дугује. Чак и пошто је припремљена девојачка опрема и предата у притежање вереници, њена родитељска кућа може располагати том опремом (нпр.: од раскида веридбе кривицом вереника, у случају уступања девојачке опреме другој девојци која се даје веренику и сл.).

Пресељењем невесте у кућу мужа, уз њу се преноси и њезина опрема. Ни муж, ни његов господар куће немају право приговарати на количину или квалитет опреме што је невеста донела, без обзира на вредност робе и повца датих њезиној родбини. То се, изузетно, може учинити само након прве брачне ноћи ако муж, незадовољан дефлорисаношћу, раскине женидбу.[50]

Након удаје те ствари се смештају у супружански ћилер. Њих могу користити искључиво чланови супружанске породице. Сви остали укућани лишени су права било каквог коришћења тих ствари јер би претходно морали тражити изричито одобрење жене, што представља непријатност. Наовлашћено коришћење тих ствари сматра се крађом која се кажњава. И сам муж увек истиче да су то женине ствари.

О границама овлашћења које жена има на тим стварима мишљења су подељена. По једнима, жена може особином слободно располагати, док, други сматрају да је жена у томе ограничена не само економским интересима супружанске породице већ и мужевљевом влашћу над женом и њеном особином. Право мишљење оснива се на претпоставци да је жена, зато што се о тим предметима искључиво стара њихов власник. Друго мишљење верније одражава обичај и однос према имовини жене. Она се ни фактички ни правно не налази у искључивом поседу тих ствари нити је легитимисана да отуђује имовину супружњачке породице. Њу обичај сматра пословно неспособним лицем, без легитимације која би јој дозвољавала отуђење супружанске имовине.

Женином особином сматрају се и они предмети који по својој намени нису у поседу жене нити их она лично употребљава (ствари дечије и мушке гардеробе), али су у супоседу жене, мужа и деце (намештај и постељина). У задружним кућама води се режим одвојене имовине за сваку супружанску породицу. Како је жана та која се стара о справљању и одржавању одеће и постељине, то је, ради разграничења што је чије и унутарњег рада у кући, имовина сваке супружничке породице обележена као женина особина. Друкчије није могло бити: мушкарац не може имати особан, а рад око чувања, одржавања и повећања тих предмета непосредно не спада у делокруг мужа већ жене. Осим тога, пошто је жена странац, доведен из другог фиса, истицање њене особености у унутарњој организацији куће, од значаја је за јачање забране неовлашћеног коришћења предметима намењеним употреби одређене супружанске породице. И најзад, истицање подвојености женине особине неопходно је код полигиније, где се морала разликовати имовина једне од имовине друге жене.

Особина жене наглашена је углавном унутар мужевљеве куће. Но сама та чињеница не даје право жени да без сагласности мужа располаже тим

предметима. Њена особина, чак и на стварима личне гардеробе, више је фактичка, економска, употребна, него својинска и правна.

Обим и трајање овлашћења жене на предметима њене девојачке опреме зависан је од употребне и економске намене појединог предмета, одељености или заједнице њезиног мужа са широм породицом, потомства у браку, боравка жене у мужевљевој кући и разлога за њено напуштање.

Док се налази у мужевљевој кући, сва девојачка опрема сматраће се њеном особином. Али ако дође до престанка живљења измениће се и однос куће према предметима женине особине. То је зависно од личне и употребне намене појединог предмета, одељености мужа, постојања потомства и разлог за напуштање куће. Тако нпр.: ако женидба престане смрћу одељеног мужа без деце, жени припадају у особину све ствари девојачке опреме и она их може натраг однети у кућу својих родитеља. Али ако муж није био подељен или је иза себе оставио децу, жени, при повратку у род, припадају из дотадање особине само предмети њезине личне гардеробе и горњи део постељине, док све остале ствари остају мужевљевој кући. На исти начин ће се поделити ствари у случају пуштања жене. У случају истеривања, жени ништа неће припасти сем опанака и одеће која се на њој нашла у том моменту. Како се из наведеног види, постоји знатна разлика између предмета који се сматрају фактичком особином од оних који се сматрају својинском особином жене.

Чињеница да се особина жене на предметима девојачке опреме може под одређеним условима делимично или потпуно изгубити на њезину штету наводи на размишљање зашто жена нема класична својинска овлашћења на предметима своје девојачке опреме. Тиме се враћамо на питање: по ком основу је кућа веренице примила имовинску вредност од куће вереника; ако је кућа вереника била наменила ту имовину за опрему веренице, зашто вереникова кућа нема право никакве рекламације на вредност ствари које невеста донесе у мужевљеву кућу; и, због чега вереница нема право да према својој родитељској кући истиче захтев да јој се преда све оно што је вереникова кућа наменила за девојачку опрему. Краће речено: је ли муж изгубио својину над стварима које је предао за девојачку опрему; је ли то право пренето на његову жену.

По обичајима Шиптара појам женине особине није подударан са тим појмом у другим суседним обичајима. У стицању особине жена није еволуирала до неограничене власти макар и на ограниченом броју предмета своје личне гардеробе. Да би се то разумело мора се претпоставити да се кроз девојачку опрему синтетизују одрази две противречне историјске појаве. То је, прво, реликт куповине жена познате код многих народа на прелазу из матријархата у патријархат. Накнада за жену у виду стоке и новац давала се кући веренице. Реликт обичаја куповине жена је још. Он се и данас осећа и у женидби и у свакодневном говору, кад се каже: *kaq pare ja kom la mikutë meu martue* – толико сам дао новаца пријатељу да се могу оженити, већ и у споровима који настају поводом престанка женидбе (тражење накнаде штете у висини трошкова поновне женидбе, повраћаја новца у случају истеривања дефлорисане девојке итд.). Но, са куповином жене временски се престало и

питање економског обезбеђења кћери, њено имовинско осигурање елементарним потребама које јој задружна кућа после удаје није могла дати.

Класични правни системи решавали су економско обезбеђење жене установама *donatio ante nuptias* (*donatio propter nuptias*) – предбрачним одвајањем дела мужевљеве имовине и њено препошење у својину жене, касније и миразом. Родовски односи у кући сточарских племена нису допуштали издвајање имовине ради давања мираза кћерима, нити након женидбе одвајање особка сину ради економског обезбеђења. Али је зато било петрифицирано право мушкарца да му кућа из заједничких средстава купи жену. На другој страни, само износ добијен од вереника могао се употребити за опрему кћери. Тако је временом вулгарна куповина жене модифицирана. Она је срасла са обичајем опремања кћери.

Отуда и хетерогеност гледишта према титулару својине на предметима девојачке опреме. Муж полази од схватања да је плаћањем жене платио и ствари које му је донела. Женина кућа сматра да је порекло опреме из њене имовине. Тај сукоб гледишта је прикривен све док траје женидба, јер и муж и жена имају фактичку државину и употребу предмета. Чак им више конвенира да се у задружној кући ти предмети третирају као "женине ствари", јер кроз то имају могућности истицања ефикасног приговора против насртаја осталих укућана. Али код престанка женидбе разнородност гледишта доводи и до делинквенције.

Особина се могла стицати и поклонима учињеним жени. У примању поклона жена је била ограничена: кругом лица која могу бити поклонодавци, временом у којем јој поклон може бити учињен и предметима који јој се могу поклонити.

Од својих родитеља и браће из родитељске куће примање поклона јој није забрањено. Од мужевљеве родбине и пријатеља жена прима поклоне на дан свадбе или скидања хавала. Од жена би увек могла примати поклоне ако не би било сумњичавости на подвођење.

Предмет поклона не могу бити некретнине. Најчешћи поклони су од одељеног оца без мушког потомства. Стока стечена поклоном не може се неговати заједно са стадом куће, јер би приход и приплод припао кући. Она се поверава трећем лицу "на кесим" или "на сир", а добијеним приходом и приплодом супружника породица располаже према свом нахођењу, уз једно ограничење: да их не сме употребити за своју исхрану, сем у случају болести.

Како жена нема правне могућности да се стара о тој имовини, то чини муж, његова браћа или родбина жене. У случају престанка живљења у кући мужа и са тако стеченом особином поступа се зависно од фактичког домашаја предмета, разлога напуштања куће, постојања потомства и одељености мужа.

Даљи начин стицања особине је течевина жене везана за домаћу радиност где жена прерађује а муж продаје и прибавља предмете за прераду.

Супружанска особина, можда и због утицаја шеријатског права назива се у обичном говору женином особином. Иако је некад могла знатно да нарасте, жена на њој никад није имала искључиву својину. У крајњој линији, та имовина је била фактички додатак имовине куће, стицан интензивнијом експлоатацијом жене. Друштвени значај свих видова те особине је у стимулисању

прековремене експлоатације женског рада, имовинском јачању супружанске породице у задружној кући и подизању њеног поуздања да се може одржати и без породичне задруге.

3) Женска лица и наслеђивање

Став друштва према институту својине у највећој мери утиче на наслеђивање. Напред је било речи о родовској организацији друштва, жени као објекту права и мушкарцима као титуларима права својине. То је утицало на наслеђивање, као што је, са своје стране и наслеђивање чинило супротан утицај на одржавање и јачање таквих односа.

Утицај пола је одлучујући фактор у наслеђивању. Као у најстарије доба правног развитка човечанства (нпр.: *Lex Salica*) у обичајима Шиптара је у области наслеђивања доследно изражена неједнакост третмана мушких и женских лица. Све што жена може да наследи је име и фис свог оца. И после удаје остаје крвно везана за очеву кућу братство и фис, па је више понешена за родом него за домом.[51] Кћи је ванзадружни сродник који би могао наслеђивањем извршити деобу задруге или унети у задругу лице другог фиса и тиме нарушити кланску ексклузивност. Сестра не може наследити ни браћу ни сестре. "Ако некоме пусто остане његово имање, а нема у близини по степенима сродства мушког наследника, онда се тражи ко је по крвном сродству њему најближи тај и наслеђује његово имање, па ако му је далеко и на десет пасова, и то се рачуна по мушкој линији, а никако по женској, јер женске код њих никако не наслеђују" – стоји у Канону Л. Дукађина.[52] "Девојка која нема браће не може понети у мираз очево имање, него оно остаје очевој најближој својти. То је отуда што би муж такве девојке морао се населити на њеном имању. Он би на то пресељење био приморан, јер нико од својте не би хтео купити имање па ни обрађивати га и имање би на тај начин пропало" – каже А. Јовичевић у цитираном делу о пасивном бојкоту према таквом странцу. Затим описује активан притисак и насиље чему би се изложио досељеник: "Код Малисора је обичај да у случају убиства, својта убијеног може у року од 24 часа убити ма ког од братства зликовца, или ма ког од племена ако је убица из другог племена. У том случају досељеник из другог племена или братства може главом платити, ако је убица из његова братства или племена. Због тога нико не би узео девојку на мираз нити се населио на њеном очинству.[53]

а) Наследно-правни положај кћери

Чак и само пребивање у другом племену могло је представљати опасност по сопствену сигурност, камоли досељавање на имовину која је по традицији припадала другом братству. То би само по себи могло да изазове осећање увреде и потцењивање братства, те и повод за свађу и освету. Друштвене прилике су биле такве да се човек осећао сигурним само у својој кланској средини – кући, братству и племену, а странац се у другом племену није могао одржати пред стихијском или смишљеном необузданошћу туђинског притиска.

Обичајно право по обиму права наслеђивања разликује својинске наследнике – мушка деца, од несвојинских (наследника само извесних права

изведених из својине), којима су могла постати и женска лица. Женска лица су дакле могла имати само нека наследна права као што су и обавезе према женским лицима могле бити наслеђиване (нпр. издржавање). Да видимо ближе положај женског лица као наследника.

Подсетимо се раног развитка римског права. У раном развитку римског права удате жене не наслеђују свога оца јер му нису ни суи, ни агнати. Неудате кћери док су у кући уживају потпуно равноправно са мушкарцем породичну имовину. Али у најстаријем праву, док је било нормално да наследници након смрти *paterfamilias-a* остану у заједници – конзорцијуму, оне нису добијале део наслеђа, јер би то значило однети један део имовине приликом удаје а то није одговарало потребама и схватањима тадашњег друштва.[54] Преторско право је побољшало положај женског лица у наслеђивању. Док је *Lex Salica* искључивао жену, Хилпериховим едиктом она је била позвана на наслеђе иа земљу, а према Маркулфовој збирци формула искључивање кћери из наслеђа сматрало се варварством.[55]

У обичајном праву Шиптара женска лица рођена у кући имају право издржавања до смрти. Очевом смрћу кћи задржава право на издржавање из имовине кућне заједнице. Но за остварење тога права она не може поставити захтев да јој се из заоставштине било шта одели и уступи на одвојено коришћење. Њезиног оца наслеђују синови и унуци мушке лозе, па остали мушки сродници од ближег ка даљем уз искључивање даљих. Право издржавања у родитељској кући наслеђује и разведена кћи. Она се може вратити у ону кућну заједницу у којој се налазио њен отац у моменту смрти. Ако се међувремено очева имовина изделила међу његовим мушким наследницима, разведена кћи враћа се у кућу најмлађег свог брата, јер, приликом деобе са синовима, по обичају отац остаје на огњишту са најмлађим сином. Она ће тако прелазити на издржавање наизменично код свих деоничара заставштине њеног оца док је жива или се поново уда. Наследници се могу међусобно договорити да од своје имовине издвоје и даду на коришћење (не и у својину) један део оном брату код којег одлуче да се разведена сестра стално настани. Након њене смрти или удаје сваки од њих ће поново узети у државину онај део који је у поменуту сврху био дао.

Но моментом очеве смрти кћи може стећи и право уживања на очевој заоставштини. То ће бити у случајевима: а) ако је кћи неудата, б) ако је очева имовина била одељена од имовине његових наследника односно заједничара, ц) ако *decuius* није оставио мушке деце ни по праву репрезентације од умрлих синова. У случају стицаја свих ових околности, кћи има право све до удаје или смрти да ужива заоставштину, док ће гола својина (*nudum proprietas*) остати његовим наследницима по мушкој лози, а државину тог наслеђа они ће стећи удајом или смрћу кћери. За време трајања тога уживања наслеђеног добра кћер је ограничена у располагању. Обим ограничења зависи од тога да ли је у питању покретна или непокретна ствар као и од економске вредности имовине, односно њене довољности за издржавање кћери. Ако су само плодови и приходи од имовине довољни за њено издржавање, она ће се ограничити на њихово коришћење, без права да отуђује ишта од заоставштине. У противном може отуђивати покретне ствари сем *decuisova* оружја које је моментом

делације припало својинским наследницима и у државину. Иначе од непокретне имовине кћи не може ништа отуђити. У сваком случају њезина својевласт код располагања заоставштином не постоји, јер оставиочеви мушки сродници управљају заоставштином и воде рачуна и о личности његове кћери. По обичајима на Космету такав старалац најчешће уреди ствар тако да кћи приступи кућној заједници својинских наследника где се искључивост њеног права коришћења заоставштине гаси и своди само на право издржавања које прима од очевих наследника.

Друга је ствар, што је шеријатско право местимично оставило траг у погледу својинског наслеђивања женског лица.

б) Удова и наслеђивање мужа

Брачна веза кроз историју има много мањи утицај на формирање наследног реда. У арбанашком обичајном праву наследно правни положај удове гори је него њен положај у класичном римском праву. По Закону од XII таблица жена из манусног брака је имала положај *filiae*, а то ће рећи исто тако наследно право као и деца. Она је *heredes sui* долазила у ред *domestici heredes*, те је добијала исти део као и потомци првог степена. Жена из неког другог а не манусног брака није имала никакво наследно право према заоставштини свог мужа, јер она није ни улазила у његову породицу.[56] У обичајном праву Шиптара код наслеђивања жена нема исти положај као кћи. За разлику од кћери као сродника, удова из мужевљеве заоставштине има право на издржавање и на удовички ужитак само под ограниченим условима. Мужевљеви својински наследници могу је под одређеним условима лишити тих права. То може наступити у следећим случајевима:

1) ако удова са преминулим мужем није имала деце, односно није имала деце уопште у тој кући. "Удовица која није имала деце, по смрти свога мужа иде одмах код свога оца... Ако је удовица имала кћер која је умрла нема никаква права на исхрану; сматра се као да није ни имала деце."[57]

2) ако је удова са преминулим мужем имала женску децу. У оваквом случају њено право издржавања и ужитка мужевљеве заоставштине траје док су јој кћери живе, односно док се удају, а онда се то право гаси. "Ако удовица има живу кћер, живи на мужевљевом имању, докле кћер не уда, а тада губи сва права на исхрану и иде са мужевљевог имања у род код кћери."[58]

Насупрот овом схватању други мисле да удова без порода и када је у изгледу да га неће добити ни путем *nasciturus pro iam nato* може остати на мужевљевој имовини и да то представља највећу част за мужевљеве братственике. Дужност би била жене само да остане верна преминулом мужу и његовој кући, у ком случају јој нико од својинских наследника не би правио никакве сметње већ би је у свему помогао.[59] Међутим, овакво резоновање је новијег датума и такав обичај је могао настати под утицајем савременијих права наслеђивања.

Овде се налазимо код питања удовичког ужитка које је историјски као правни институт настало касније од права издржавања. У класичном праву установа удовичког ужитка настала је тек Јустинијановим новелама (537–543 и то у случају да жена конкурише на наслеђе са децом из свога брака са *decіusom*.[60] Иако тако стара у историји права, та установа је релативно нова за

арбанашко обичајно право да се није довољно била учврстила и уобичајила... Практично, удова без деце налазила се пред алтернативом: напустити мужевљеву заоставштину и вратити се у родитељску кућу, или се с оставином свога брачног друга (као део те заоставштине) укључити у кућну заједницу мужевљевих својинских наследника. У пракси је удова могла бирати једну од те две могућности, јер својински наследници имовине њеног мужа нису имали економски интерес да удова као странац заснује и одржи право удовичког ужитка. Са своје стране, удова, будући без деце, била је мање наклоњена мужевљевим сродницима који су за њу били странци, него својој родитељској кући у којој је такође могла користити право издржавања. Стога је она радије напуштала мужевљеву заоставштину него прелазила на издржавање мужевљевих сродника.

Но, ипак, установа удовичког ужитка постојала је у извесним случајевима, и зависила је од тога: да ли је *decuius* био одељен од својих сунаследника, је ли оставио потомства и колика му је била имовина, као и од тога да ли је у браку са њиме удова имала макар и преминуло мушко дете. У вези са тиме разликује се неколико случајева:

1) Док би удова била у кућној заједници са својинским наследницима преминулог мужа припадало би јој само право на издржавање: "кад је један од синова умро пре деобе, оставивши након себе само жену без деце – па ако се та не преуда, онда при деоби одреди се њој годишње издржавање... а део њеног мужа разделе сва браћа.[61]

2) Насупрот томе, ако је муж био одељен од својих својинских наследника његова удова је могла стећи право удовичког ужитка: "Кад један од браће умре после деобе – оставивши након себе кћер, та кћер кад се удаде, њено очинство деле браћа њенога оца. Ако је та девојка нешто штетна те није за удадбу – или ако се од удадбе одрече, онда она остаје на очино имање до своје смрти, али ништа од њега не сме продати. Тако исто бива и кад остане на такво имање и удовица самораница."[62] Док је тако по Кануну, у пракси је положај удове био гори него кћери." Је ли удовица имала сина, па је умро, има право до смрти или удадбе на два рала земље и две косе ливаде од мужевљева имања. На овом имању може живети, држати стоку и уживати све приходе, но од некретности не може ништа отуђити.[63] То значи да је и она удова која је била изузетно бенефицирана чињеницом што је имала у браку мушко дете које је умрло, била ограничена у погледу обима предмета заоставштине. Оне које нису имале синове биле су у тежем положају. Није било чврстог обичаја ни изнудљивости у одређивању дела заоставштине који би био остављен удови на име ужитка. Срећу се трагови обичаја који подсећа на тзв. сиромашну четврт (*quarta coniugis inopsis*) из неразвијеног доба класичног права.

Удова је лакше него кћи или мајка губила права на издржавање или удовички ужитак и кад их је стекла. Основана или неоснована сумња на прељубу, крађу или неморалан живот – довољан је разлог за истеривање жене са заоставштине и узимање у посед целокупног имања оставиоца. У преосетљивој средини основаност сумње мотивисала се субјективним интересима а оцењивала произвољним мерилима, те је удови тешко било да се одржи неучвршћеном установом удовичког ужитка.

3) Мајка као наследник

У преторском римском праву мајка је могла наслеђивати сина. У II веку наше ере законским актом *Senatus consulum Tertullianum* мајка је била позвана на наслеђе своје деце, а у доба Јустинијина учвршћено је наследно право мајке.[64] Обичајно право у Шиптара није позивало мајку на наслеђивање заоставштине њезиних синова. Она је имала положај сличан кћери.

4) Женско лице као оставилац

Све до новијег доба по обичајима мушкарац није полагао право на наслеђивање заоставштине женског лица, не само због тога што се жена сматрала странцем, већ пре свега што је њена имовина била тако незнатна да није изазивала никакав интерес. Аспирације мушкарца за наслеђивање женског лица биле су минималне. У Ругови је и до сада сачуван обичај да се иза смрти жене њезине ствари раздају сиротињи "за душу".[65] Одстрањујући жену из реда наследника, обичајно право је консеквентно одстранило и мушкарца од наслеђивања жене, лишавајући га тако једне непостојеће користи, тј. једне фиктивне могућности.

Тек касније, када је створена супружанска особина, која је де факто била особина мужа, а само формално се жена јавља као њен титулар нарушен је принцип реципроцитета у корист мушкарца. Тако у обичајима на Космету особину умрле кћери наслеђује њезин отац, иако се обично каже да је наслеђује мајка, јер отац не може имати особину. Ако је надживела оца, умрлу кћи наслеђује брат односно кућа.

Заоставштину удате жене у кући наслеђује њен муж. Наслеђена имовина служи му за опрему друге жене. Ако већ има другу жену онда се заоставштина умрле жене сматра особином друге, јер муж не може имати особину.

Заоставштина мајке припада њеним синовима ако је умрла у њиховој кући, односно оцу или брату ако се код њих нашла у моменту делације.[66]

5) Женско лице при деоби кућне заједнице

Иако је својина на имовини куће била дуго времена сачувала колективистички облик, ипак је дељива, јер колективистичке заједнице нису на тој имовини фидеикомисарни уживаоци без права на деобу породичних добара. Право да захтева деобу има само мушкарац. То право се може поставити према оцу, браћи и осталим рођацима у кући. Деоба се може тражити без навођења разлога. Женско лице нема право захтевати деобу.

У српској задрузи постојале су две врсте домаћих добара које су могле бити предметом деобе: наслеђена добра – старина и стечена добра – приновак. У правним правилима Српско-грађанског законика ова подела је веома важна због тога што се наслеђена добра деле по наследном реду, а стечена према броју мушких лица која су могла учествовати у стицању.

Ова подела је без практичног значаја за деобу по обичајном праву Шиптара. Сва имовина куће, без обзира одакле потиче, приликом деобе представља имовинску целину на коју се примењују иста обичајна правила. Не води се

рачуна шта су наслеђена, а шта стечена добра, јер стечена добра прирастају наслеђеним добрима. У том смислу обичајно право у Шиптара је исто као што је било обичајно право у Црној Гори. Разлика је само у томе што у обичајном праву Шиптара женско лице никако не може добити никакав део из оне имовине која се дели по мушким стаблима (*in stirpes*) као што су: некретнине, стадо, новац, сено, кућни намештај (сем супружанске особине) и сл. Међутим, женско лице приликом деобе домаћих добара може добити удео на оној имовини која се дели по главама (*in capito*) а то су предмети животних намирница: жито, брашно, смок, пиће и сл.[67]

При деоби пасиве женско лице се такође не узима у обзир, јер се пасива дели према имовини коју су наследили мушкарци *in stirpes*. Осим тога, сматра се да жена није могла постати дужником.

Предмети супружанске особине припадају супружанској породици. Али, како је у новије време, могло доћи до случаја да из супружанске особине жена чини зајмове господару куће и тако постане поверилац куће, при деоби се то узима у обзир, тако да кућа прво измирује дуг који има супружанској продици, тј. "дуг жени", а затим врши поделу преостале активе. Ако би кућа жени оспорила то право, она би се могла преко свога мужа обратити људима који врше деобу – мужевљевим братственицима изван куће, који би одлучили о њеном захтеву.

Обавезе издржавања женских лица приликом деобе прелазе на домаћинства, тј. куће којима су припале жене. Са оцем остају кћери, а са браћом сестре ако им је отац умро пре деобе. Сестрама које немају изгледа за удају неће у део припасти ништа од имовине куће, али се брату са којим сестра остаје у заједници оставља извесна имовина из заједнице на искоришћавање за потребе њезиног издржавања. Након смрти или евентуалне удаје сестре та имовина се накнадно дели. На исти начин се третира и обезбеђење добара удове: "Кад се дели једна кућна арбанашка заједница... ако отац није жив но само мајка, онда мајци се даје из заједничког имања, колико се види да ће јој доста бити за издржавање, а друго све деле синови. Када родитељи умру њихов део што претече, иза трошка смрти и укопа, деле синови на равне делове."[68]

Овде би само додали још две интересантне појединости:

Обичајно право није уједначило праксу код решавања питања: треба ли приликом деобе куће издвојити у корист родитеља убијеног имовину која је добијена као накнада за умир крви, или је делити као осталу имовину на равне делове. По једнима таква имовина сматра се особином супружанске породице, чије је лице погинуло, а по другима имовином куће, јер је цела кућа у солидарној обавези да заштити и освети. Прво схватање је заузето приликом деобе куће Бећирај у Врелима[69] а друге приликом обезбеђења издржавања једној мајци у Дечанима.

Обичајно право не познаје ни институт остојбине, који је био јако изражен у обичајном праву суседних црногорских племена и у Даниловом законику. Према том институту удовици се давала материјална накнада приликом преудаје и то у одређеним износима. Та накнада обрачунавала се према времену проведеном у кући и на заоставштини мужа. То је била нека врста накнаде за рад који је жена улагала за вођење домаћинства, одржавање имања

свога мужа за његова живота и након смрти до преудаје и за подизање деце. Висина остојбине зависила је и од постојања деце у браку и њиховог пола.[70] У обичајном праву Шиптара на Космету жена не добија никакву накнаду кад напушта мужевљеву кућу, мада је иначе код Арбанаса било неких зачетака остојбине: "Кад у једној кућној заједници остане удовица, па хоће по смрти свога мужа, да из те куће изађе – и да се у род поврати, па се преудаје, таквој не плаћа се никаква остојбина, нити јој се ишта друго даје осим што јој се нешто одреди на име хране те године што излази из своје куће, јер се каже да је то "за ту годину замучила".[71]

6) Заштита имовинских права женског лица

Имовинска права женских лица по правилу нису могла бити решавана пред судовима. Кућа је аутархична целина у чију се унутрашњу организацију нису могли мешати судови, најмање код одлучивања о имовинским питањима жене. Своје право издржавања жена је могла штитити приговором учињеним господару куће. Њему се могла пожалити на поступак мужа или било којег лица у кући. Своја наследна права могла је преко најближих својих или мужевљевих сродника истицати пред утицајнијим сродником њезина оца, мужа или сина. Супружанску особину могла је штитити приговором учињеним пред господаром куће. Своја потраживања при деоби куће могла је истицати пред братственицима који су вршили деобу, али преко свога мужа.

У женидбеним стварима расправљала је и одлучивала мужевљева и женина кућа преко својих представника. Ако је природа женидбеног спора могла проузроковати крвну освету, угрожена страна је износила спор пред племенски суд (плећнију) пред којим се жена није могла појављивати.

СУКОБ СА ПОЗИТИВНИМ ПРАВОМ

Обичаји немају ништа што би било прихватљиво ни за римско право након његовог раног развоја, а још мање за каснији развој цивилизованог света. Они одржавају односе какви су настали тек након распада првобитне заједнице, те су садржајно најзаосталији у Европи. Неких сличних или истих обичаја било је раније код суседних народа на Балкану, нпр. у Црној Гори и Србији, али су раније изобичајени.

Процес потискивања обичаја данас је најуже везан за продор и преовлађивање савремених друштвених односа. Од интереса је нагласити да се савремени правни систем најрадикалније сукобио са обичајним положајем жене. Целокупним законодавством жена је потпуно изједначена са мушкарцем. Тиме је Шиптарки одједном признато право на пуну личну слободу, учешће у јавном и друштвеном животу и сва грађанска права, што је засекло обичајна правила темељена на најаутархичнијој привреди, консенквентном патријархату, традиционалној затворености личног кретања и племенској ексклузивности.

Погрешно би било узети да је такво законодавство одједном могло бити безрезервно прихваћено. Утицај традиција је врло јак. Јер, како с правом каже академик др Тома Живановић: "Обичајно право је не само *партикуларног*

карактера, већ и *конзервативног*. Једном учвршћено у народу оно се тешко напушта и чак га и закони тешко истискују."[72]

Обичаји се опиру, чешће пасивно, а ређе и активно, модерном законодавству. То се не да видети из постојећих статистика, без посебног анализирања положаја жене на селу, јер је у градовима и индустријским насељима са савременим односима преовладала савремена свест. А на селу, где још постоји приватна својина, правни односи се обављају и – по обичајима.

Заостала средина је карактеристична по двојству морала и непречишћености свести. Ту су, прво морал и свест – проткани партикуларним обичајем међусобног понашања затворене средине; а, затим, морал шире заједнице који захтева поштовање позитивних закона без чега не би могло бити шире друштвене комуникативности. С обзиром на квалитативну разлику та два морала, они се међусобно искључују а појединац као друштвено биће које живи и унутар уже и унутар шире заједнице је често једновремено и субјекат и објекат њиховог међусобног сукобљавања. Као субјекат, човек често и несвесно подржава обичајни притисак који врши заостала средина истицањем контраста између строгог поштовања обичајне традиције, с једне, и њеног напуштања, с друге стране. У причама и мухабетлуцима велича се поштовалац традиција, његов наводни карактер и физичка снага. Личност верна обичајима је јунак и бесник,[73] човек који поштује култ предака и који заслужује поштовање. Као објекат тог сукоба, у немогућности да даље поштује старе обичаје у новим приликама, личност у тој средини трпи да буде третирана као слабић и кукавица, узимана у речи као негативан пример и помињана као неваљалац. Пред бесником се узмицало и њему се средина покоравала, дозвољавала му да одлучује, а на слабића је насртала презиром, омаловажавањем, заједљивошћу, и активним бојкотом, на начин сличан оном што је римско право исказивало изразом *infamia*.[74]

У селима се још увелико практикују обичаји везани за ограничење личног кретања жене, њеног стицања имовине, веридбу малолетница, плаћање девојачке опреме, давање мситније, одлучивање о женидби и удаји без међусобног познанства и сагласности будућих супружника, чешће удаје него женидбе малолетних, двоженство, терање жене са забраном удаје, спречавање женског лица у стицању својине течевином и наслеђем итд. То се сукобљава и са позитивним правом и са савременим друштвеним моралом. Ево неких примера таквих појава.

По обичајима, како је речено, жена се није могла појавити као сведок ни при каквом правном послу. Последицом тога судови имају и сад тешкоћа са женама као сведоцима. Оне се ретко предлажу и у парницама где би могле посведочити, нпр. код брачних односа. Чак и неки полуобразовани мушкарци нерадо дозвољавају да им жене буду сведоци.

Повлачењем женске деце у времену *pubertatis proximus* још се чине повреде прописа о обавезном осмогодишњем школовању. Познанство у школи емотивно везује, некад и доживотно. Школа све више сузбија стари обичај веридбе и женидбе без познанства и узајамне природне наклоности. У сукобу обичаја и закона код слободе избора брачног друга, конзервативизам намеће веридбу малолетних а ређе и фактичку женидбу без икаквог одобрења суда.

Кад се такво понашање сукоби са кривично-правном санкцијом, родбина малолетнице покушава да прикаже да јој је кћер отета, мада су отмице жена већ изобичајене.

Пред судове не излазе већ остају у адвокатским канцеларијама немогући захтеви којима би, гледајући жену само као објекат права, као ствар, уверени мужеви хтели да им судови реивиндикационим пресудама поврате жену у својину и државину. Ту остају и жеље невенчаних жена (које се сматрају равноправним са венчаним) да им ванбрачни мужеви плаћају алиментацију или да их се присили на натурално издржавање. Неостваривост инстиктивних жеља води заоштравању међусобних односа некада пријатељских кућа нарочито када су зет и шурак међусобно трампили сестре, па се један брак раскине бекством жене у ком случају напуштени муж жели да, ако не може жену повратити у кућу, добије патраг удату сестру која се томе противи.

Полигинија није дозвољена Основним законом о браку, а кажњива је Кривичним закоником. После Другог светског рата двобрачност је сузбијена, али обичајна полигинија још није сасвим ишчезла. Одиста конкубинат се ретко јавља у градовима. У селима, где је још јака традиција женидбених обичаја, конкубинат није редак ако је прва жена стерилна или има само женски пород. Због стерилности жене бракови се чешће разводе него одржавају, јер и по обичајима и по позитивном праву није тешко успети у разводу брака. Некад се споразумно разводе бракови пред судом, а након тога настави се по обичајима женидбена веза; судски разведена жена и даље остаје у кући мужа са свим ранијим дужностима, а муж се, и по обичајима и по позитивном праву, жени другом женом. Тако у истој кући коегзистирају две жене: разведена на основу обичајног, а венчана – на основу и обичајног и позитивног права. Мушкарци са села, са радним односом у граду, у оваквим ситуацијама предвајају породице: прва жена са кћерима остаје у кући на селу, а друга са мужем и децом прелази у град. Обе њих муж похађа ради вршења женидбених обавеза. Обичаји левиратске женидбе још нису ишчезли, нарочито код муслиманског становништва на селу, мада млађи мушкарци све упорније одбијају да ступе у такав однос. Бракови се разводе пред редовним судовима. У бракоразводним парницама некад се појављују вешта изигравања жена, истовременом комбинацијом час обичајних, а час позитивно-правних навика. Кад један муж није успео судском пресудом да разведе брак и отпусти жену окупио је обичајни суд својих људи и одлучио да се жена удаљи из куће, да јој одједном да сву алиментацију и повери дете на издржавање (О алиментацији и поверавању детета одлучено је уз мешање позитивног права.) Пошто је жена у граду смештена код неког старца, истог дана, покренута је друга бракоразводна парница са разлозима да је учинила прељубу и одузела дете од оца. На селу се бракови ретко разводе. Друга женидба је скупа. Када се разводе, иницијатива припада најчешће мужу. Бракоразводни разлози су често прикривени. Мужеви нерадо наводе полна неслагања, прељубу, љубомору и сл. као разлоге. Често се жени приписује крађа, иза чега стоји сумња на неверство. Истицањем крађе као бракоразводног разлога камуфлира се основана или неоснована сумња на прељубу учињену са мужевљевим ближим или даљим сродницима.

Постоји несвесно оптуживање као да је жена "украла" контакт са мужевљевим сродником, али се не заборавља ни кривица сродника што је нарушио моралне забране. Углед мужа, куће и братства не дозвољава да се то јавно каже. То би давало повода заподевању заваде међу мушкарцима у кући или братственицима, што би умањило углед и утицај куће. Подметањем крађе као мотива жели се постићи морално омаловажавање само жене; навођење њезине прељубе давало би повод потцењивању полне снаге превареног мужа. Примитивна средина, по свом првом импулсу, схвата прељубу жене као њен сексуални изазов потентнијем партнеру. Иначе, прељуба, и са мужевљевим најближим рођаком сматра се разумљивом.[75] Подсвесно се наслућује да природне привлачности нису биле подлога њихових брачних односа. А редован пратилац таквих бракова је тежња за неверством, која се остварује кроз прељубу у кући или прикривену проституцију.[76]

У парницама за развод брака жена са села ретко истиче захтев за алиментцију, без обзира на правне могућности. Разлози томе су: издржавање које жена по обичајима има у родитељској кући и брза могућност поновне удаје због већег броја мушкараца него жена. Разведене жене имају добре изгледе за поновну удају, ако нису одвећ старе или ако се чуло да су се развеле због сумње на прељубу. Око таквих жена мушкарци се отимају из два разлога: трошкови женидбе су нешто мањи а мисле да ће постати чувени ако успеју да им дотична жена буде верна.[77]

При разводу брака супружници споразумно предлажу да се деца повере оцу на негу, издржавање и васпитање, јер, по традицији се сва деца сматрају очевом. Неприхватљиво би било по обичајима да деца одрастају у другом фису, поготову ако се мајка преуда. Жена нема имовине из које би издржавала пород, а за њену кућу било би срамота да добија алиментацију из куће разведеног зета, јер би се то могло ценити као какво подмићивање ради навођења на прељубу.

Као и раније, деца из разведених бракова по правилу су лишена мајчине неге и моралне подршке. Стога озбиљну пажњу привлаче они ретки случајеви у којима жене са села постављају захтев за поверавање деце и алиментацију.

Имовинскоправне норме позитивног законодавства су диспозитивне нарави чије је коришћење остављено на вољу странкама. То се често злоупотребљава на штету жене. Средина утиче моралним притиском да се женско лице одриче наследних права и течевине. Стога оставиоци са женским протомством нису сигурни у своје братственике, бојећи се да ће наследнице бити преварене и одређи се наследства. Да би им дали моралну подршку да наследе, они инсистирају да се путем тестамента или каквог заживотног уговора осигура наслеђе њиховим кћерима, без обзира што су у наслеђивању мушка и женска лица законом изједначена. То неповерење понекад ствара сувишне послове судовима.[78]

Женска лица у све знатнијем броју користе своја наследна права. Па, ипак, редак је случај да се удата кћер са својим мужем нађе у државини наслеђеног пољопривредног имања. Братственици или мушки потомци оставиоца, ако женско лице не могу приволети на одрицање од наслеђа, отежавају могућност фактичког поседа имовине, провоцирају спорове око сметања поседа, као и

друге парнице у којима се појављују наводни усмени споразуми, безначајна писмена састављена од пријатеља и братственика итд. као исконструисани доказни материјал за пролонгирање и економско замарање жене судским трошковима. Из традиционалног интачења пред судовима криво сведоче, нарочито она лица која су покушавала, као обичајни суд, да пресуђују спорни однос, тако да некад демонстрирају уверењост што се, незадовољна њиховом одлуком, странка обратила редовном суду. Они настоје да искривљавањем чињеница наведу суд на одлуку какву су они донели.

Сличан је случај када жена тражи својину основом течевине. И кад успе у својинској парници, тешко може ући у посед. Некад, међувремено, од правоснажности пресуде до њеног извршења спорну имовину заузме друго лице па парница изнова почиње. Имовина је притиснута изазовима заинтересоване стране и њених званих и незваних помагача. Они ометају државину различитим лукавствима и свађама (око међа, воде, стварних или личних службености). И то је последица традиције нерадог прихватања странаца у заосталој средини. Ту ничу корени оне мотивације за деликте којима се каже да је повод – земља.

Жена је чест мотив делинквенције. Све до краја Другог светског рата жена као мотив била је повод најтежој врсти злочина, где су крвне освете трајале деценијама. У њима је са обе завађене стране гинуло и до 40 људи.[79] Некада је крвна освета узимала толико маха да су се делинквенти, након извршених кривичних дела давали у одметништво, познато као качаклук. Качаци су међусобно годинама ратовали. Пре 1918. године у Белегу је избио качачки рат међу кућама из племена Беришa, Шаље и Гаши само због тога што је мушкарац некој жени изразио своје симпатије убацивањем пушчаног метка у воду којом је прала рубље.[80] У Истинићу је качачком рату био повод разговор са женом којој се мушкарац неистинито представио као кум.[81] У тим ратовима гинуло је на десетине качачких братственика, помоћника и јатака. Тога више одавно нема, али је жена још увек мотив за један број крвних деликата.

Како је речено, затицање *in flagranti*, екскулпирало је мужа ако одмах лиши живота оба партнера. Али сумња на прељубу није се сматрала оправданим разлогом. Вештог преступника, још ако је мужевљев братственик са слободним приступом у кућу, тешко је затећи. Са друге стране, жена је скупа, толико, да је лакше опростити јој прељубу него платити трошкове друге женидбе. Те околности су утицале да и муж постане лукавији код уклањања ривала. У припремању деликта над њиме, муж или неко од његове родбине претходно припрема и за суд и за своју средину лажни мотив којим камуфлира прави разлог злочина. Обично се ривал претходно испровоцира тако да, ценећи по обичајима, остане презрен ако се не освети. Након тога се поново нападне. На пример: један уверени муж и син, из заседе, хицима је напао свога рођака, који се, очекујући напад, одбранио на сличан начин. Жртава није било. Пред судом је нападач теретио ривала представљајући га нападачем ради освете због увреде части нанете детету нападнутог. Иза овога је стајао прави мотив: нападач се осећао уверен и као муж и као син, јер је сумњичио нападнутог да одржава недозвољене односе са његовом мајком и женом. Ниједан од њих није пред судом наводио прави мотив.[82]

Некада су мотиви кривичних дела неразумљиви ако се обичаји добро не познају. Има кривица мотивисаних неплаћањем просилачке награде, мистије. Кад једном просцу та награда није била исплаћена, обио је кућу дужника, однео му ствари и распродао их.[83]

Даља истраживања довела би до откривања и других мотива за нетрпељивости и деликте: једностране отказивање веридбе, узимање туђе веренице, пропуштање обештећења оштећеног мужа и сл. Судови се често нађу у ситуацији да наслућују мотив, али га не могу формално утврдити, јер: и окривљени, и оштећени, и сведоци избегавају изношење истине. "Ако неко суди а да није прибавио сва обавештења која може да прибави, он не може избећи погрешно суђење".[84] Али како друкчије пресудити кад и оптужени понекад ускрати исказ који би га екскулпирао; јер радије прима казну него слободу у страху и неизвесности.

ЗАКЉУЧАК

Еманципације жене на селу не може бити док постоје велике гентилне породичне задруге које конзервирају старе патријархалне обичаје. Пред братственичким колективом мушкараца узмичу не само сопствене жене, већ и друге индивидуализиране породице. Претњом и притиском ти колективи настоје да одрже традицију представљајући себе јаким кућама и инсистирајући чак и у односу према широј заједници на какво бенефицирано друштвено респектовање.

У нас још нема јасног става према тим колективима. Тако др Краснићи наводи као разлог њиховог одржавања политичке прилике између Првог и Другог светског рата, па, позивајући се на напис М. Миљковића "О положају националних мањина у НР Србији", децидирано тврди да је томе разлог што је: "Стара Југославије донела Шиптарима гори живот него што су га имали под Турцима; они су били потпуно обесправљени, одузимана им је земља, није им признат статус националне мањине, нису смели да имају ни једну школу ни књигу на свом језику, били су потпуно одстрањени из државних и јавних послова."[85] Остављајући по страни наметнуту полемику о томе у чему је бољи био положај Шиптара за време Отоманске царевине, које су школе отворили били Турци за Шиптаре и да ли је пре или после 1918. године започело проглашавање чивчија слободним власницима земљишта, је ли турски феудализам затвореног типа сметао развоју буржоаског поретка, као и питање каква је научна сврха аутора наведених тврдњи – овде остаје да се каже да ни у новим друштвеним условима, када су отворене школе, штампане књиге – све на матерњем језику и када су свим радним људима призната једнака права на свим подручјима, – ни у тако јединствено повољним приликама, за пуних двадесет година, нису ишчезле породичне задруге, нити њихов утицај на положај жена одстрањен, већ се и сада женска лица повлаче из школе и у доба пубертета затварају, спречава слободно кретање жена и отежава њихово укључивање у друштвени живот, чак и забранама уношења телевизије у сопствене куће.[86]

Овим верификујемо следеће мисли Џона Лока:

"Врло је позната ствар да деца примају од својих родитеља, дадиља и других особа око себе разне ставове (нарочито о религиозним стварима) који се, кад се увуку у њихов неопрезан и још неусмерен дух, тамо постепено учвршћују, док се коначно (без обзира да ли су истинити или лажни) дугом навиком и васпитањем утврде толико да их нико више не може ишчупати. Јер кад људи одрасту и почну размишљати о својим уверењима, они виде да се уверења те врсте налазе у њиховом духу откад памте; и не сећајући се кад су их и како примили, спремни су да их поштују као светињу, не дозвољавајући никоме да их скрнави, дира, или доводи у питање; за њих та уверења постају *urim* и *thumim* нешто што је Бог директно унео у њихов дух, као велико и непогрешиво мерило истине и лажи, на које ће се они позивати у свакој распри."[87]

Дужем одржавању гентилних задруга погодовало би прихатање гледишта да ће оне нестати саме по себи, постепено, о чему је др Красниħи писао: "Нису потребне ни оправдане никакве административне или економске мере да се ова установа одржи или распадне: она ће сама по себи нестати и њен процес одумирања је сасвим природан.[88] У савременим условима такво гледиште се не може прихватити, јер се оно темељи на вулгарном економизму који има много дубље корене него што ми мислимо. Анализу овог проблема ваља вршити са једног ширег становишта. Препуштање прогреса несвесном деловању економских сила успоравало би развитак. Како у друштвеним збивањима учествује човек као разумно биће, боље би било и овом питању прилазити организованом активношћу која би била свесно усмеравана да што пре убрза распадање оваквих примитивних колектива.

Од наведеног погрешног резоновања су и мишљења о могућности уклапања породичне задруге у савремене друштвене односе. Родовска крвна везаност, на којој се темељи традиционално сродство, често је у пракси резултирала партикуларистичком затвореношћу и солидарношћу у ситносопственичким деформацијама социјалистичких тенденција. Ово истичемо нарочито због тога што се друштвена заједница већ налази у периоду промена друштвених односа на селу, чему се аутархично опире гептилна задруга, супротстављајући: настојањима интензификације пољопривреде – изговор о недостатку радне снаге; употреби механизације – незапосленост својих укућана; друштвеној организацији кооперације – братственичке организације; откупу земље – непокретност своје радне снаге. Овај *circulos vitiosus* потиче из традиционалних стремљења ка даљем економском јачању приватне својинске основице, јер је после укидања обавезног откупа, опорезивања по катастру и ликвидације СРЗ–а дошло до јачања тих колектива.

Дубљи су корени на којима почивају породичне задруге и потчињеност жене у њима. То је приватна својина. Због специфичних услова привређивања у прошлости гентилна задруга се није распала пре две-три хиљаде година као што се распао римски консорцијум, већ се и по прелазу на земљорадњу накалемила на феудални турски велепосед. Отуда схватања да и у социјалистичким друштвеним односима може на неки начин бити сачувана родовска ексклузивност и организација рада (што није случај само на

Космету), а са њоме и затвореност жена. Међутим, без атомизирања гентилног скупа ради индивидуалног и слободног учешћа у подруштвљеном раду и мушкараца и жена нема ослобођења рада. У том процесу, и с обзиром на наталитет на Космету, еманципација жене не сме заостајати за развојем својинских односа. Темпо развоја друштвених односа зависан је и од те емаицшпације. Стога, проблем фактичог ослобођења жене на селу, не спада више само у домен грађанског или приватног породичног права, већ је због друштвеног интереса то првенство јавноправна ствар. Постојећи нормативни акти, том проблему нису посветили дужну пажњу или се занемарује њихово провођење.

И правна оперативна и легислативна налазе се пред неизбежном дужношћу да оживотворе неке одредбе постојећих нормативних аката или да их употпуне у циљу ефикасније заштите жене.

У кривичном законику постоји забрана противправног лишавања слободе, која није примењена за заштиту жена чији се круг кретања негде још ограничава непрозирним зидовима.

У прописима о обавезном осмогодишњем школовању наређено је школовање женске деце до 15 година старости. Ти прописи увек се не поштују на селу, иако се већ јавља потреба за десетогодишњим школовањем где ће обавезна старосна граница можда морати да се помери.

Основним законом о браку забрањени су бракови без слободног пристанка женика и невесте, али нема прописа који би давао овлашћења за одлагање, ако не одбијање венчања ради прибављања доказа или верификовања навода о слободном предбрачном упознавању у случају сумње у узајамну природну наклоњеност због обичајних прилика. Такав пропис би омогућавао фактичку слободу ступања у брак жене, јаче је везао за предбрачну друштвену активност и у основи допринео уклањању неосноване љубоморе као мотива крвних деликата. Нема бојазни да би тиме било отежано закључивање брака, али је сигурно да би у корену морала бити прекинута традиција принудне женидбе и удаје и пружена ефикасна подршка будућим супружницима у тежњи за узајамно упознавање и друштвену еманципацију. То би изискивало и строжију забрану конкубината.

Већ постоји међусобни антагонизам између лица која се жене и удају и њихових кућа. Разлог су велики материјални издаци око женидбе. Давање јасне законске могућности мужу да од девојчиних родитеља тражи повраћај неосновано плаћеног износа пре закључења брака, допринело би уклањању ружног трага куповине жена.

У том процесу би се и жена јаче активирала у коришћењу својих радњи и наследно-имовинских права.

"Људском духу није лако да одстрани оне конфузне појмове и предрасуде које је упио из неразборитости, путем обичаја или општег мишљења; тек трудом и општим испитивањем својих идеја он може да их сведе на оне јасне и изразите просте идеје од којих су састављени и да види, које су од тих простих идеја нужно међусобно повезане и зависне. Док човек не испита на тај начин примарне и првобитне појмове о стварима, он ће градити на нејасним и несигурним принципима и често ће губити пут."

309 *Фус ноте овог поглавља од броја 1-88 дате су на страни број 692.*

УТИЦАЈ АЛБАНСКИХ ОБИЧАЈА НА ИМОВИНСКУ СЛОБОДУ ЖЕНА

Тек после 1945. године Албанке у Југославији су постале равноправне са мушким полом. То је формално-правна равноправност. Од формалне до фактичке равноправности је широко растојање које Албанка треба да пређе дугом и упорном борбом, праћеном постепеним успонима и честим поразима. Жена је, према обичајима, патријархални роб, предмет купопродаје, објекат а не субјекат права. Подизање тога роба на ниво слободног правног субјекта представља дуг пут и тежак посао.

Досад су се Албанке, уз велико ангажовање државних власти, изборише да скину зар и ферецу, изиђу на биралишта, добију обавезно осмогодишње образовање. Многе су добиле средње, више и високо образовање, неке чак стекле и научне титуле, укључиле се у јавни и привредни живот друштва. Али, огроман број Албанки, нарочито по селима, још је без слободе и својине, тј. без имовинских слобода, које им признаје позитивно право, али ускраћују обичаји. Зато се стиче више него утисак да Албанка и када је школована и запослена стиче имовину за мушки пол, а да фактички не може да дође до права својине нарочито на непокретној имовини – ни стицањем ни наслеђивањем. Албанац још сматра природним правом да помоћу жене, као своје "торбе за ношење", стиче себи својину и упорно се опире да призна женама имовинске слободе.

Своје међусобне имовинске односе мушкарци код Албанаца уређују на два начина: обичајима (посредством већа стараца, алб. *plegnia*) и посредством редовних судова. На селу, а и у неким варошима још су јачи обичаји од позитивног права. Албанка се не може ослонити на обичајно право зато што јој оно не признаје никакве имовинске слободе. За остваривање имовинских права остају јој само редовни државни судови. Зато је интересантно размотрити како се арбанашке братственичке скупштине и плећније опиру захтевима жена за стицање имовинских слобода пред редовним судовима, како се сукобљавају плећније и редовни судови, каквим су притисцима изложене жене као парничари, на шта се ослањају мушкарци у борби против имовинске равноправности жена.

Према обичајима, жена је "њива која рађа децу мужу". То је њена природна и привредна функција. Мушка деца ће, пошто одрасту, "ратовати" и привређивати. Женску децу отац може још у колевци верити и за то добити одређени износ и тако зарадити. Женском полу не припадају деца, ни својина на стварима. То је резервисано за мушки пол. Жена се не издржава из вредности своје имовине. Њу издржавају њени чувари – отац у свом дому, муж у својој фамилији. Разведена жена се одмах преудаје ако јој то дозволи муж од кога се развела. Удова без деце враћа се у свој род на издржавање.

Обичајни судови одлучују само о праву жене на девојачку опрему (алб. *qeiz*). Ако муж отпушта жену због предбрачног неверства, а с њом није имао

полни однос, жена губи чеиз. Ако је њену дефлорисаност проверавао полним додиром, чеиз припада отпуштеној жени. Друге имовинске спорове жена не може добити пред плећнијом. А ако их води пред судом, плећнија ће се потрудити да се спор разреши у складу с обичајним правом, тј. да жена не добије никакву имовину, посебно непокретну. Зато се пословично каже да жени нема места на плећнији.

Жена не може стећи непокретност због ксенофобије. Постоји племенска компактност арбанашког становништва по селима и махалама. То становништво не трпи дошљаке из других племена. Ни зет не може бити становник махале из које му је тазбина. "Домазетовиће" не признају албански обичаји а тешко их подносе и обичаји у Црној Гори. Још мање жена може издвојити своју имовину и удати се са миразом. Чак и кад јој државни судови признају право својине на некретнинама нико их изван обичајног круга, не сме запоседнути, обрађивати, користити. Цела родовска скупштина села омета продају, посед, коришћење. Ако се прибавилац некретнине и поред протеста племена, дрзне да запоседне имовину прибављену од које Албанке, биће лажно оптужен за недозвољене односе са женама у селу и гоњен крвном осветом. Када је Шахзада, удова Хилмибега из Пећи продала воденицу у Наклу купцу Шабану Грошу из Ругове, мештани су се успротивили наводом да је воденица у њиховом селу, да ће је они купити када буду могли и да је другоме не дају без крви. Са купцем су се редовно свађали и вукли га по судовима. На крају је морао њима да је прода. Када се силни Шабан Грош из јаког племена није могао одржати на купљеној некретнини, још мање се може одржати нејач са слабом рођачком подршком. "Нико не жели да купује себи зло за своје паре". Додуше, Шахзада је бар успела да Шабану Грошу прода воденицу. Мештани је од ње не би купили већ би чекали да опусти, почне да се руши и пропада, па би је самовласно заузели као предмет дереликције. Предметом дереликције је и свака сеоска непокретност ако је жена наследи. Нико је не сме обрађивати изван круга лица одређеног обичајима.

Превара и принуда ради депоседирања жене

Када у кући остане самохрана удовица која је престара за левиратски брак, девери је без икакве имовине враћају у очев дом како би уштедели на трошковима њеног издржавања. Зато се може користити и плећнија као што показује пример:

> "Нека Хадерђонај Зиза из Вокше код Дечана била је удовица без деце. Малтертирали су је девери са којима је била у заједници. Она се пожали родбини. Родбина се превари па окупи плећнију да одлучи о њеној судбини. По позитивном праву имала је право на течевину и половину оставине свога мужа. На то се пред плећнијом позивала њена родбина. По обичајима је била дужна да се врати у очев дом на издржавање јер није имала деце. На то су указивали девери. Плећнија одлучи да се удови у остављеном року исплати извесна новчана накнада и да се она врати своме роду на издржавање. Ради извршења ове одлуке беху постављени и чувари бесе (алб. *dorzon*). Пошто се удова врати у род, девери одбише да изврше одлуку плећније о плаћању новчане накнаде, а чувари бесе се дезангажоваше с

образложењем да није обичај да се удови без деце даје било шта ни на име течевине ни на име наслеђа или издржавања. Касније је дошло до спора пред редовним судом, који није могао да утврди ни када је удова закључила брак са својим покојним мужем."

Но, ту је битно да је плећниja преварила удову да би је истиснула из поседа. Привидно је подржала захтев њене родбине за наслеђе и течевину, присилила је да некретнину уступи деверима а девере, тобоже, обавезала да јој плате новчану накнаду. Касније јој је отказала сваку подршку дезангажовањем чувара бесе. Пошто је удова депоседирана, све је ишло лакше.

Истиснути женско лице из имовинског поседа први је циљ претендената на присвајање и окупацију њене имовине. То може бити учињено грубом силом или лукавством. Ајша Мумџија је грубом силом истиснута из поседа куће коју јој је отац оставио у Пећи. Неки Љубуша, далеки рођак њеног оца, сматрао је да има прече право од кћери оставиоца. Зато је одмах после рођакове смрти истерао Ајшу из куће, а сам је запосео, представљајући се као тобожњи покојников брат. Ајши је препустио вођење судских спорова у којима она никада није имала успеха.

Удова Скоко Делва истерана је из куће коју је купила властитим новцем. Њезини девери (Гацафери) рођаци пок. Хисена сматрају да би и мираз који је донела своме мужу требало да припада њима, зато што Делва са њиме није имала деце. Зато се Делва морала иселити из Пећи у Рожаје својој родбини.[309]

Шефкија Муљај из Дечана оглашена је наследником непокретне имовине решењем Општинског суда у Дечанима О.бр. 28/83 од 31. августа 1983. године, али су јој наслеђену имовину одмах окупирали Дино Муљај, Мухарем Муљај, Мето Муљај, Рамо Муљај, Џафер Муљај, Шкелзен Муљај, Махмут Муљај, Албано Муљај, Зуко Муљај и Мехмет Муљај – сви их Истинића. Код њих је имовина и данас у државини. Шефкија је повела својинску парницу пред Окружним судом у Пећи.[310] Но, пресуда суда представљаће за парничне странке обично парче хартије. Јача је сила него право.

И Љокај Нифа безвољно води својинско-наследну парницу којом тражи оставину свога оца. Предмет је у почетном стадију од 1978. године.[311]

Перфидније се истискују жене из поседа у селима око Ђаковице. Ту се са женама-власницима закључују разни уговори на основу којих су жене дужне одмах да испуне своје престације, док их мушкарци никада не извршавају према женама. Тако је Сервета Нимани из Ђаковице продала Бећиру Садику 4 ара земље као плац за кућу у Скивјану за 400.000 ст. динара и одмах извршила своју престацију те је купац и кућу направио, а плац одбија да плати јер Сервета по обичајима нема права да наслеђује.[312] Плац јој не може вратити јер је вредност зграде већа од вредности земљишта. Сервета Нимани је на лукав начин истиснута и из осталог поседа од 4 ha радне земље. Њен рођак Ниман Нимани понудио јој је да узме у закуп те некретнине за малу цену. Пошто је

[309] Списи Општинског суда у Пећи, П.бр. 193/85.
[310] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 781/84.
[311] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 271/79.С
[312] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 587/73.

депоседирао Сервету, оспорио јој је право својине наводом да је у питању уговор о купопродаји а не о закупу.[313]

У таквим случајевима женама остају само судски спорови.

Спорост грађанског поступка

Албанка се налази у врло неповољном процесном положају пред судом. О њеним својинским правима одлучује се веома споро. Као да нико нема разумевања за њен имовински положај. Људи у правосуђу и органима јавне власти као да нису свесни да свака својинска тужба Албанке против лица мушког пола представља подвиг којим се врши даља еманципација жене. То је чин сексуалне револуције, чија суштина није само слобода полних додира већ првенствено имовинска слобода. Стиче се утисак да би судови имовинске спорове жена најрадије препустили плећнијама! Они не знају да жена не може добити спор пред плећнијом. У судовима се потискују имовинске тужбе жена и гурају у задњи план. Поступак се пролонгира. У свести нижих судова није сазрела мисао да имовинске спорове жена треба решавати приоритетно. Ради се о тужбама робиња које више не желе то да буду.

И адвокати нерадо заступају жене у наследно-својинским споровима јер оне немају финансијских средстава за плаћање трошкова. Будући депоседиране, не убирају фрут са имовине, а друге изворе прихода ретко кад имају. Адвокати знају да ће противна страна прологнирати спор деценијама, да ће намештати лажне сведоке и да је коначни исход спора релативан зато што се жена тешко може увести у посед некретнина и искоришћавати их.

Парнични поступак траје веома дуго. Ајша Мумција је око оставине свога оца водила спор деценијама. Спор Љокај Нифе из Прилепа не креће даље од тужбе већ десет година.[314] Бећир Садику, уместо уговорене цене, нуди Сервети Нимани накнаду као за експроприсано земљиште. И такав став цени Окружни суд у Пећи.[315] Шефкија Муљај је, после пет година парничења, успела у првостепеном поступку, али су се десет Муљаја из Истинића жалили Врховном суду у Приштини, наводећи да су у међувремену саградили кућу на њеној земљи.[316] Тужени Гацафери спремају доказе да оспоре течевине Скоке Деве сведоцима који тврде да она није имала свог новца за куповину куће.[317] Када је поменута Дева тужбом за сметање поседа покушала да се заштити од избацивања из куће, намештено јој је погрешно достављање позива тако да није ни знала дан расправе, па је донето решење о повлачењу тужбе.[318] Зухра Љубенићи из Бање још 1984. године тражила је својину на земљишту које је узурпирало шест лица. Половина њих је пристала да се поравна пред судом и да јој плати некретнине. Касније се испоставило да су преварили и Зухру и суд јер су одбили плаћање, а суду нису накнадно приложили пуномоћја осталих

[313] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 73/86.
[314] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 271/79.
[315] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 587/73
[316] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 781/84.
[317] Списи Општинског суда у Пећи, П.бр. 193/85.
[318] Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 924/85.

тужених. Зато је Зухра морала поново да тужи и побија поравнање.[319] Зеја Фетехај је тек после 17 година парничења успела у имовинском спору.[320] Сервета Нимани још не може да докаже да је била закуподавац а не продавац некретнина, иако нема никаквог писмена о купопродаји некретнина. Судови су одбијали да саслушају сведоке о околности закупа.[321]

Док трају наследне парнице жена, мушки узурпатори мирно убирају фрут с имовине тужиље. Неки се толико одомаће да на тој имовини подигну куће и штале, па се у судском поступку позивају на чињеницу да вредност инвестиција прелази вредност земљишта. Дуготрајност поступка наводи жене да, пре окончања својинске парнице, још туже због неоснованог богаћења. Тако је учинила Ајна Мехметај из Батуше код Дечана против Рамај Исуфа из Шаптеја.[322]

Спорост поступка треба тражити у многим чињеницама. Као прво, тужени се надају да ће се прилике променити па ће пресуде редовних судова изгубити сваку важност. Зато ангажују многе лажне сведоке да прологнирају поступак. Затим траже разна посредовања и везе са судовима да би се поступак успорио. Жене тешко налазе сведоке, зато што се људи боје да им се не пребаци везивање криминалне женске бесе, која се гони осветом. Сведоцима се често прети да не дају исказе у корист навода жена. Као да је мушки пол фронтално јединствен у оспоравању својинских права женских лица. Даље, постоји очекивање да жене неће издржати у финансирању својих парница (таксе, адвокатске награде, дангубе сведока) па ће им досадити вођење спорова те ће доћи до повлачења тужби, што се чешће и дешава. Нижи судови, нарочито пороте не показују довољно разумевања за неповољан положај жена. Они би најрадије поравнавали на штету жена. Жене не могу да чашћавају поротнике и сведоке јелом и пићем. За лажно сведочење практично нико не одговара.

Таква је друга фаза напора жене у стицању имовинске слободе.

Притиски и удене

Трећа фаза почиње након правоснажне пресуде. Ни пошто успе у спору, жена не стиче својину. Изршни суд може, уз више или мање сметњи, провести извршење и окончати извршни поступак. Али када се тиче некретнина, то је пука формалност. Суд сачињава записник о проведеном извршењу, али жена фактички не ступа у посед. Некретнина се и даље налази под сметњом туженога. Нико на њој не сме заорати бразду или направити откос. Тужени комбинује различите сметње, као на пример: да цело братство или село затвори путеве ка некретнинама које су припадале жени, да се прекину јазови за наводњавање земљишта, да поново запоседне некретнину, да изазове нове поседовне тужбе или кривичне тужбе за деликт самовлашћа, који се углавном условно кажњава. На крају тужени може запретити убиством за исконструисани и намештени обичајни деликт везан за част жена. Јусуф Кучи из Љутоглаве саопштава 1981. године добар пример:

---

[319] Списи Окружног суда у Пећи, П. р. 23/84.
[320] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 117/71 и П. бр. 163/78.
[321] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 73/86.
[322] Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 384/79 и Окружног суда у Пећи, П. бр. 373/85.

"Пре неку годину, пошто је после дугог грађанског парничења са ујаком у Љутоглави, судским путем сестрић добио наследно-својинску парницу и провео извршење, ујак му намести обичајно-правни деликт. У току ноћи разби капију од своје авлије па сутрадан посла гласоноше сестрићу да му саопште да га тужи за неопростив деликт – разбио му је капију и тиме узео образ куће, па ће га убити. Сестрић се правдао да то никад не би учинио своме ујаку, али га гласоноше посаветоваше да се повуче у кућни притвор док се не оправда пред плећницом. Његови рођаци окупише плећницу да расправи спор са ујаком. Плећница одлучи да сестрић врати ујаку 4 хектара најплодније земље коју му је доделио суд, а ујак да га тужи за разбијену капију. Тако се измирише. Но, село је убрзо разумело ујаков трик да је сам разбио своју авлију и изложио жене погледима непознатих лица. Зато изгуби друштвено поверење да не може везати бесу. Да би се рехабилитовао, хоџа му је саветовао пут у Меку на хаџилук. Али ни после хаџилука друштво му није веровало већ га је сматрало човеком црна образа, тако да је господарење куће предао свом најстаријем сину."

Сада су све чешћи случајеви да, после добијеног спора, жена продаје своју непокретност рођацима са којима се спорила. Али ни то није лако, јер се мора свршити по обичајима. Окупи се сеоска скупштина која одлучује хоће ли се куповати спорна некретнина, ко ће је купити и по којој цени. Тек ако успе да је прода, жена сматра да је успела у спору. Зна да непокретност више није њена и да не може бити предмет самовласне окупације на њену штету.

Закључак

Албанка се више не бори само за културно-просветну еманципацију и радни однос. Она се све више залаже за пуну имовинску еманципацију – својину и слободу. То је нов правац текуће сексуалне револуције на Косову и Метохији, па и у другим крајевима где живе Албанци. Против просветне еманципације и радног односа жена отпори су ослабили. Јак је отпор њеној имовинској еманципацији. Против те еманципације је готово фронтално мушки пол. Ако се имовински еманципује, жена неће стицати за мушкарце већ за себе. Сада, и кад је у радном односу, стиче за мушки пол. Против ње су братственичке скупштине и плећније. Ни нижи судови јој нису наклоњени у својинским и наследним парницама. Судски предмети жена се одлажу, процеси трају деценијама. Још нема свести да Албанки, као патријархалном робу, треба помоћи.

АП Косово може много учинити. На основу својих уставних овлашћења, Косово може употпунити своје прописе о браку и породици. Да ли би било оправдано донети прописе по којима би Албанка самом удајом стицала право сусвојине на мужевљевој непокретној и покретној имовини? Изгледа да би се тиме сузбио обичај купопродаје жена и онемогућило њено лишавање имовинских права у поступку обичајног судовања, да би јој се олакшао процесни положај доказивања пред редовним судовима, да би се и разведеним женама лакше поверавала деца на издржавање. Друго, да ли би било оправдано онемогућити Албанке да се одричу наследних права ако би се довеле у положај обавезних наследника оставиочеве активе? Да ли би то

допринело разбијању племенске компактности по селима? Да ли би тиме Албанка постала слободнија у избору брачног партнера? Да ли би уследио већи број мешовитих бракова? Основано је веровати да, ако би се Албанка изједначила са мушкарцима у својинским правима, основна сметња њеној неравноправности била би отклоњена. Уместо објекта права – постала би његов субјекат.

И правна техника могла би много да помогне. Албанку би требало чешће ослобађати плаћања судских такси. Тиме би им судови помогли да издрже у својинско-наследним парницама. Судови би могли да покажу више разумевања за интересе жена и у доказном поступку. Више треба веровати жени као странки и сведоку него целом низу намештених сведока. Тужбе жена могле би се приоритетно узимати у поступак, а самовлашће најстроже кажњавати.

То би доприносило сузбијању патрицијско-господарећег менталитета код мушког пола, који је навикао да му жена буде робиња и да му буду потчињени мушкарци који немају јаку братственичко-племенску заштиту. А заштита је насушна потреба средина у којима живе Албанци.

ЖЕНСКА БЕСА И КРВНА ОСЕТА

УВОД

Предмет овог рада је женска беса као узрочник крвне освете у остацима родовско-племенског друштва, који су до данас још сачувани код Албанаца. Та тема није обрађивана.[323]

Женску бесу дефинишемо као сакрални, обичајима недопуштени, крвном осветом гоњени, преко неовлашћених посредника успостављени недозвољени однос између мушког и женског пола ради вршења блуди или других тешких деликата у родовском друштву. Под блуди се подразумева свака илегална тренутна или трајна веза међу половима, без обзира да ли је заснована ради привременог сживљавања или трајног заједничког живота.

Одмах треба указати на разлику између бесе и женске бесе.[324] Беса је основни институт обичајног права Албанаца. На узајамном поуздању одраслих

---

[323] Кад сам писао о положају жене у обичајном праву (Милутин Р. Ђуричић, *Положај жене у шиптарском обичајном праву*, Виша економско-комерцијална школа у Пећи, Зборник радова, књ. II, Пећ 1965, стр. 117-156), нисам имао обавештења о постојању женске бесе. Писци је раније нису помињали. Известиоци мушког пола о њој су дуго ћутали. Тема је осетљива и помињање женске бесе могло би да изазове сумњичења са нежељеним последицама. Док сам сабирао грађу за овај рад известиоци су ми напомињали да истражујем "нечасне" послове. На опрезност су ми скретали пажњу и неки пријатељи из научних кругова. Но, нико није порицао занимљивост проблема, а постепено сам схватио да "нечасност" има више правни него морални садржај.

Будући да сам се више од 20 година бавио адвокатским позивом на Косову, процењујем да око четири петине кривичних дела убистава међу Албанцима са села настају због жена. Селман Ука, окружни јавни тужилац у Пећи, сматра да се тачан проценат не може одредити јер се прави мотив прикрива лажним, али он сматра да су у 90% случајева повод убиствима жене. И међу интелигенцијом још постоје заблуде да су државне власти завађале људе због жена. У тим заблудама има и дифузне патријархалне реакције против еманципације жена.

[324] Израз женска беса нисам срео у научној литератури. Сличан израз се не среће ни код истраживања народних обичаја српског народа. Израз се ретко среће у разговорима мушких особа код Албанаца. То је табу тема. Али тај израз употребљавају Албанке. Израз сам први пут чуо у фризерском салону Елизабете Хоти из Пећи 17.3.1980. године. После тога сам се уверио да жене често употребљавају тај израз. Ја сам га први пут употребио октобра 1980. године у свом прилогу *Патријархални морал и заштита* (ЦАНУ, Одјељење друштвених наука, Одбор за филозофију и социологију, Округли сто Традиционалне и савремене вриједности Црногораца, Титоград, 24. и 25. октобар 1980, стр. 1-8, рукопис), што сам објавио (*Племенски морал и заштита*, Адвокатура, часопис Адвокатске коморе Србије, год. VI, бр. 4, октобар-децембар 1980., Београд, стр. 50). Пошто није било реаговања, узео сам га у наслов овог рада. Израз је изворни, из народа, и нема сметње да буде прихваћен у научној комуникацији.

Бавећи се методом сабирања народних обичаја (Милутин Р. Ђуричић, *О методу сакупљања албанских правних обичаја*, Анали Правног факултета у Београду 1979, стр. 496-505), учинио сам један пропуст. Сва досадашња истраживања обичаја и народног права текла су на основу исказа и примера добијених од известилаца мушког пола. Од жена се није тражио активан допринос изучавању обичаја, па ни њиховог положаја. Ни овај рад није богат исказима жена. Албанке, нарочито оне са села, још се фактички налазе у потчињеном положају, па су недоступне за научни разговор истраживачу мушког пола. Научне раднице би од њих можда прикупиле више грађе. Грађа за овај рад је једним делом прикупљена и од еманципованих жена у граду. Примери су добијени саопштењима известилаца и грађом из судских списа. Многа саопштења учињена су у поверењу. Чување тајне и природа теме намећу велику обазривост код саопштавања извора неких података.

мушких особа, посебно оних из једне куће, почива целокупни ред родовско-племенског друштва. Часно је бити човек од поуздања, држати и везивати бесу. Та част почива на сакралном карактеру обавеза за које се одговара животом својих припадника. Без сакралног страха нема бесе ни "образа". Да би обавеза и страх били познати, бесе се везују јавно, пред одређеним форумом најмање једним сведоком. У конституисању бесе учествују само мушке особе. Беса је патријархални институт којим се штите угрожени људи, њихова права и имовина. Посредници у везивању бесе су најпоузданије мушке особе – чувари који се смело ангажују да, без сопствене штете, штите туђа права, гоне вероломнике и одрже мукотрпно створени ред међу измиреним родовима и братствима. Чувари бесе су почаствовани хероји, јаки људи, из моћних братстава, "кућа од барута". Њима се указује част у друштву на јавним скуповима и гозбама. Код бесе је жена објект права. Беса служи владању мушког над женским полом. И код тзв. бесе жене и детета жена је само симбол мушке заштите угрожених.[325] У племенском друштву беса је добра узданица, нешто врло блиско *bona fides* у римском праву.

Женска беса је појава која обично претходи беси. Она је основни узрок ремећења обичајно-правног реда и мира. Лица која учествују у ремећењу тога реда или то толеришу сматрају се нечасним, безобразним, инфамним. Женском бесом ствара се непоуздање у основној установи родовског друштва – кући и фамилији. То даље ствара родовско-племенско непоуздање. Женска беса се темељи на сакралном пожртвовању мушких и женских особа из различитих родова у вршењу деликата. И учесници у везивању женске бесе спојени су сакралним страхом. Они излажу ризику свој живот за ремећење обичајно-правног реда. Зато је женска беса обично тајна веза између две особе различитог пола међу којима посредује трећа особа, која омогућава ступање у додир неке мушке особе са женом, изигравајући њеног чувара. Деликти који потичу из женске бесе јесу блуд, грабеж неиспрошене, преотимање испрошене, отмица удате жене, прељуба и завера учесника женске бесе на штету личне безбедности и својине патријархалног друштва. Из женске бесе резултирају још и крађа, пљачка, убиство, разбојништво. Женска беса води смутњи и крвној освети. Она је у недавној прошлости била основни узрок међуплеменским ратовима. Посредници у везивању женске бесе сматрају се нечасним. Њима је забрањен приступ у друштво. Бивају гоњени до уништења.

Грађу сам сакупљао или посматрањем села, улице и суднице. Моји клијенти ме сматрају припадником албанског фиса Бериша, иако сам по народности Србин. Потребу припадности фису нисам научио од Моргана. Она ми је наметнута од известилаца и клијената у жељи да будемо што присније. Тако смо се боље разумевали и присније комуницирали.

Изгледа да је било крајње време да ова тема буде обрађена. Ако би то икад било пропуштено, важна обичајна појава могла би да буде за науку потпуно заборављена, што би оставило слободан простор за нагађање шта је проузроковало и још изазива највећи број крвних, нарочито поновљених освета.

Највише грађе сакупљено је са подручја северне Метохије, која обухвата четири општине - Пећ, Ђаковицу, Исток и Клину. Оне су настањене са преко 70% албанског стновништва. Географске, етничке, економске и културне карактеристике истраживаног терена изложене су у мојим ранијим радовима (*Арбанашка заклетва - беја*, Посебан отисак из књиге *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Словена*, ЈАЗУ, књ. 46, Загреб 1975, стр. 8-10; *Чувари бесе*, САНУ, посебна издања, Одељење друштвених наука, књ. 83, Београд 1979, стр. 15-16).

[325] Милутин Р. Ђуричић, *Беса жене и дјетета*, Одвјетник, Загреб, 1977, стр. 397-404.

Женска беса негира патријархална права мушког пола, друштвену сврху легитимних односа међу половима. Помоћу ње се искључује женска особа као спона у систему допунске заштите стварањем женидбених пријатељстава. Женска беса се сматра "злим поуздањем", неверством, и могла би се упоређивати са *mala fides* у римском праву. Толерисати женску бесу сматра се инфамним. Ту се "образ" мора "осветлити" крвном осветом. Отуда је женска беса основни узрок крвних и нарочито поновљених освета.

Излагање женске бесе и крвне освете подељено је у шест делова.

У првом делу, приказан је легални однос међу половима: женидбени обичаји, виргинитет и заштита, негација виргинитета начелом "чувања образа пријатељу" и пријатељство као заштитна сврха женидбе. Без тога се не би могло разумети даље излагање.

Други део разматра илегални однос међу половима: женску бесу, учеснике у њеном везивању (блуднике и посреднике), форму везивања женске бесе, њен сакрални карактер, функцију посредника и клопку која се намешта учесницима женске бесе.

У трећем делу су изложени начини гоњења учесника у везивању женске бесе, чување образа и поштења, гоњење посредника и блудника код грабежи неиспрошених, преотимања испрошених девојака, отмице удатих жена, прељубе и гоњења блудница.

Четврти део приказује чување жена од везивања женске бесе, и то помоћу људи, животиња, архитектуре, ношње, поделе рада и кастрационог страха над мушком омладином.

У петом делу разматрају се изигравања и злоупотребе средстава за чување жена – хавала.

На крају су изложени време и историјски услови настанка и одржавања женске бесе, нужност стављања секса у службу заштите и самоодржања и пропадање женске бесе у савременим друштвеним условима.

Рад је прожет исказима живих известилаца, илустрован примерима из живота и савремене судске праксе у Метохији. У њему се налазе и компарације које упућују да је слична установа постојала и код Срба у средњем веку.

ПРВИ ДЕО

ЛЕГАЛНИ ОДНОС МЕЂУ ПОЛОВИМА

У овом делу биће изложени женидбени обичаји, виргинитет и његова негација начелом чувања образа пријатељу и пријатељство као друштвена сврха женидбе.

I – Женидбени обичаји

Легални однос међу половима претпоставља да је веза између њих утврђена на начин одређен обичајима. Код Албанаца није било никаквог писаног права, па ни породичног. Обичајно право не познаје писане законе. Оно што се у

народу назива Канун Леке Дукађинија није писани закон, већ скуп неписаних правних обичаја.[326]

1) Проводаџија

За ступање у дозвољену везу мушкарца и жене потребно је познанство господара њихових кућа, просидба, веридбени уговор, плаћање откупнине за девојку и примопредаја веренице господару куће момка о свадбеним свечаностима.

Неопходно је да се упознају господари кућа које се намеравају ородити. Без њихових изјава не може се закључити веридбени уговор као основ будућег пријатељства две куће, два братства и фиса. Познанство момка и девојке није ни потребно ни дозвољено. Бајрам Хусај, директор "Водовода" у Пећи, саопштава 6.5.1980. године да се до 1960. године момак и девојка углавном нису познавали. И код Срба у средњем веку момак није могао видети девојку пре женидбе. У песми "*Женидба Митра Јакшића*", овај је годинама бесплатно дворио војводу Јанка да би га ропкиња довела у везу са девојком којом се оженио.[327] Ни вереница није познавала момка, што се види из народне песме "*Опет уочи свадбе*", где девојка чезне да види Петра вереника – је ли леп и добар колико га хвале.[328] Код Албанаца, момак који има господара куће не стара се о својој женидби, нити девојка има право да мисли о својој удаји. То је дужност њене браће или браће од стричева – каже Ђечов.[329] Наиспрот томе, момак који нема родитеља може мислити о својој женидби.[330]

Господаре кућа интересује са киме ће се ородити. Жеље пријатеље из јаких кућа, добра соја и рода, часне људе који чувају бесу. Пошто често таст не познаје будућег зета, ни свекар будућу снаху, међу њима посредује просац, проводаџија (алб. *nisit*). Он хвали момка и његове претке код будуће тазбине, а будућу снаху и њен род код свекра, описује поштење зета итд. Ђечов каже да проводаџију ангажује кућа момка или девојке.[331] Известиоци из Метохије саопштавају да га ангажује кућа момка. Ахмет Фетаху (51), земљорадник из Ђураковца, саопштава 9.5.1980. године да је дужност проводаџије да код девојачке родбине хвали момка: да је леп, стасит, поштен, из јаке куће, богат, са великим бројем стоке, добрим имањем и кућом, да је при завршетку студија, да ће постати функционер са добром платом итд. Све то треба толико да увелича пред господаром девојачке куће да би деловало сугестивно ("када бих имао своју девојку, дао бих је оберучке"). Посебна му је дужност да утврди је ли девојка слободна[332], тј. да није претходно верена, како би се избегле крвне заваде. Тако треба да чини док је испроси. Истоветна установа још постоји и код Срба на Косову, и зове се наводаџирање. Наводаџија убеђује родитеље да

---

[326] Милутин Р. Ђуричић, *Да ли је постојао Закон Леке Дукађина*, Адвокатура, Београд, година II, бр. 2, април-јуни 1976, стр. 54-56.
[327] Вук Стеф. Караџић, *Српске народне песме*, II, "Просвета", Београд, 1958, стр. 597 и даље.
[328] *Op. cit.*, I, стр. 9.
[329] A. Shtejfan Konst. Gjecov, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkodër 1933, пар. 31.
[330] *Op.cit.*, пар. 30.
[331] *Op. cit.*, пар. 37-38.
[332] *Op. cit.*, пар. 39.

обећају своју кћерку неком момку. Он има право да наплати своје ангажовање. Та награда назива се код Албанаца *msitnija*, а код Срба: давање пара у тмину (саопштење Зарије Поповића, судског поротника из Коша код Истока, од 9.5.1980. године). На почетку овог века награда проводацији износила је 50 гроша и пар кожних ципела[333]. Зарија Поповић саопштава да је 1937. године платио наводацији Ристу Карабешу из Томанца 500 динара као награду за просидбу његове садашње жене. Бајрам Хусај саопштава да је та награда 1980. године била код Албанаца 40.000 динара.

Блажо Станковић (68), адвокат из Приштине, каже 2.5.1980. године да на Косову постоји наводацирање као занимање. Професионалне проводације будно прате коме се рађају женска деца, како изгледају у детињству, ко су им родитељи, информишу се где има незаручених девојака и уз велику награду просе их по налогу господара кућа неожењених момака. Они се годинама занимају да испросе девојку. Један проводација из Метохије четири године је посећивао кућу у Призрену да добије обећање да ће се девојка верити за одређеног момка. Кућа девојке је затезала јер село момка није имало добре воде за пиће. Момак је морао да направи бунар пре него што му је девојка обећана. Професионалне проводације имају солидне приходе од тога занимања. Момак и девојка упознају се по чувењу и описима које су њихови родитељи добили од проводација.

Улога проводације углавном се завршава закључењем веридбеног уговора. Његов се посао може продужити ако се господари кућа договоре да се преко проводације исплаћује цена за девојку.

2) Веридбени уговор

То је следећа етапа у процедури која претходи легалној женидби. Просац, односно проводација, са господаром куће и неколико рођака будућег вереника посећује огњиште господара куће девојке. Ту ложе ватру да заискри, што изгледа симболизује њихову жељу да се множе као варнице. После обеда закључују веридбени уговор, којим се утврђује предмет и цена. Господар куће девојке изјављује да им поклања ту и ту девојку, стару толико година именујући јој оца. За сваки поклон мора се дати уздарје, које се код веридбеног уговора утврђује на вредност половине мушке крви. На почетку овог века цена за девојку износила је 1.500 гроша, а сада, према саопштењу Бинака Беришe (74 г.) из Ромуна и Ислама Елезаја (66 г.) из Клинчине (16.5.1979.), од 80.000 до 150.000 динара. Није коректно рећи да је то купопродајна цена веренице. Девојке се вреднују крвљу, а крв се не продаје него поклања. Али за крвни дуг се мора платити крвнина, а за поклон девојке износ који се плаћа за пола крви.

Данас сав износ цене не задржава господар девојачке куће. Дошло је до једне хуманије еволуције. Део добијене цене употребљава се за набавку девојачке опреме. Колико ће се употребити за девојачку опрему зависи од увиђавности родбине. То се не утврђује веридбеним уговором. Момак треба да је задовољан макар му невеста дошла и без опреме. Нема право на рекламацију количине или квалитета опреме.

---

[333] *Op. cit.*, пар. 38.

Девојачка опрема назива се *чеиз*, а у селима се каже само ствари (алб. *tjesha*). Данас су, нарочито по градовима, чести случајеви да се сав износ цене употреби за набавку чеиза. Чак и по селима има кућа које уз девојку отпреме више чеиза од добијене цене. Али по селима та еволуција није отишла далеко. Родбине момка и девојке не договарају се шта ће бити купљено за опрему девојке, како је било у црногорским и херцеговачким селима крајем XIX века. И код Срба на Косову плаћала се цена за девојку. Зарија Поповић саопштава да је 1937. године својој тазбини платио за садашњу жену 4.500 динара – износ довољан за куповину 5 волова. На име девојачке опреме добио је малу противвредност. Остатак је задржала тазбина. Све то издалека подсећа на народну песму "*Женидба Ђурђа Смедеревца*", који је морао за просидбу и откуп девојке потрошити три товара блага и хиљаду дуката.[334] Остаци обичаја откупа девојке, али у рудиментарној форми, могу се срести и у околини Ужица.[335]

Предбрачног испита вереника нема код Албанаца – ни код католика ни код муслимана. Црква нема увида у то ко је са којом верен. Све се ради без њеног знања. Тек у последње време католички свештеници на Косову успевају да обаве предбрачни испит младенаца, а затим три недеље узастопце објављују, после мисе, имена верених. Тако стављају до знања верницима да нико не препроси девојку јер би запао у дуг крви (Микељ Марку, 50. г., адвокат из Пећи 2.4.1980. године).

3) Сватови

Пошто се исплати цена до последњег динара, уговара се свадба. Пре исплате цене тазбина одбија да опрема девојку.[336] Свадба се уговара у "одређени дан". То је термин којега се обе стране морају стриктно придржавати, када се вереница има предати братству вереника. Термин се не може променити ни у случају смрти у једној од орођених кућа. Тога дана врши се најсвечанији чин, добија се у државину мужа жива "крв" другог братства. Обе стране припремају свечаности, јер одређеног дана треба да пођу сватови за девојку.

На Косову број сватова се обично не уговара. То зависи од имовинских могућности момка. За дочек у кући невестине родбине нема озбиљнијих издатака. Ту се не приређује весеље сватовима, нити има гозбе. Родбина девојке је забринута и ожалошћена. Кућа невесте послужи их само кафом и дуваном, после чега сватови напуштају пријатеље.

У друштву остатка племенске оружане демократије сватови још личе на оружану скупину, чија је дужност да прими вереницу из очевог дома и заштити је док дође у мужевљеву кућу. Без сватова невеста би могла бити опљачкана. Тај обичај у окрњеном виду задржао се све до сада у разним крајевима наше

---

334 Вук. Стеф.Карџић, *op.cit.*, II, стр. 455-456.

335 На свадби у Београду, 1. маја 1980. године, родбина је невесту из околине Ужица била затворила у скровитој просторији куће. Испред неколико врата која су водила у њену одају били су постављени чувари. Девери су морали да плате сваком од њих по 500-1000 динара да дозволе пролаз к невести, која је већ одавно живела са младожењом и била гравидна.

336 *Чувари бесе*, *op.cit.*, стр. 104. и 105.

земље, без обзира на то што постоји организована јавна безбедност па се и не помишља на отмицу жена. Код Албанаца се најбоље може видети, да су сватови мање гости а више оружана скупина. Као и код Црногораца, има случајева да сватове предводи барјактар, а сада све чешће са заставом.

По обичају невеста се не даје без сватова. Вереник не сме да одведе вереницу без њих, нити да је прими у кућу ако му сама дође. Тиме би узео образ тазбини и пао у дуг крви. М.Б. (68), домаћица из Добруше, саопштава 16.6.1979. године да је пре десетак година неоткупљена вереница сама дошла веренику из куће У. у Каличанима. Тазбина је оптужила зета за дуг у крви, па се морала платити тазбини крвнина – пола крви за откуп девојке, а друга половина за образ, и тако се помирити.

Али има изузетака. То бива кад родбина девојке треба да буде јавно понижена пред кућом момка и јавношћу. У околини Клине мировно тело обавезало је Н.Ш-а – да на име дуга од пола крви доведе своју кћерку М. и поклони рањеном зету аутомобил. Довођењем своје одиве у кућу зета морала се доказати своја покорност пријатељима (саопштења Николе Шабанаја и Микеља Марка из Клине од 1974. године). Блажо Станковић саопштава други пример:

> Неки сељак из Граданца код Штимља трговао је својим кћерима и за то био осуђиван. Поред цене из веридбених уговора тражио је додатне суме као услов да преда девојке вереницима. Пошто није могао да издржи уцењивање таста, вереник му зароби сина и посла ултиматум да ће га убити ако му у фиксном року не буде доведена вереница у кућу. Таст му 1979. године доведе кћерку, а зет му ослободи сина. Такав пример је разумљив за друштво које зна да мора поштовати сакрално право према коме се за обавезе одговара животом.

4) Примопредаја невесте

По обичајном реду сватови примају вереницу у кући њених родитеља. Они немају могућности да је виде. Господар родитељског дома предаје је господару куће момка. Овај је преузима у заштиту, тако што невеста иде за њим неколико корака. То подсећа на смену straже. За њено чување до удаје одговарао је господар њене родбине, па предаје дужност господару куће мужа. Господар мужевљеве куће предводи је до покривених кола у којима се налазе жене. Затим крећу сватови са невестом и девојачком опремом. Они иду испред кола у којима су жене. Испред и иза тих кола налази се мушка стража. Посебно се чува невеста да је ко не отме или промени у путу (Микељ Марку, 12.4.1980. године).

По доласку у кућу момка, жене уводе невесту у ложницу. Сватови се построје као војска и овлашним шамарањем принуђавају момка да одмах пође вереници, да је види и одмах подели брачну постељу. За то време пред ложницом дежура једна од жена из куће мужа. Њена дужност је да, после сусрета младенаца, према траговима на постељи, обавести господара куће о виргинитету невесте (Мустафа Радонићи, адвокат из Пећи, 10.7.1980. године). Господар куће оглашава виргинитет невесте заповешћу да се скину покривачи са кола у којима је доведена. То значи да неће бити враћена у родитељски дом

већ је примљена у кућу мужа као поуздана жена. Затим настају весеље и гозба сватова.

Тако настаје легални однос међу половима. Ислам је настојао да то допуни венчањем, али код Албанаца увек не успева. Католичка црква је прописала верски обред венчања, у чему успева. Али и код католика се врло често девојка прво доведе у ложницу и обави свадбено весеље, па ако је прими господар куће као поуздану, враћа је у род где остаје неколико недеља, одакле је враћа са момком на венчање, кријући од свештеника раније свадбено весеље и полни однос (Микељ Марку, 2.4.1980. године).

II – Виргинитет и заштита

Обичаји захтевају да невеста при доласку у мужевљев род буде виргина. То није гола жеља мужа да добије жену која није дефлорисана нити се може разумети само осећајем његове љубоморе према предбрачном партнеру или страхом од ванбрачног материнства. Узрок је дубљи и треба га тражити у страху од недостатка ефикасније заштите личности и имовине у племенском друштву. Муж хоће жену у коју се може поуздати да га неће изневерити, окрасти и радити му о глави.

Предбрачно дефлорисана је неверница. Она се није у свом роду показала да може бити верна. Илегално је везала женску бесу са другим мушкарцем, са илегалним партнером, по чијем налогу је спремна да учини сва зла која могу угрозити личност и имовину њених чувара. Злочини могу бити различити: убиства, освете, тровања, крађе, подвођење жена, ванбрачна деца. Постоји страх од спремности дефлорисане невесте да учини сваки деликт по налогу свог предбрачног партнера. Од неверице се не може ништа сакрити. Она може проказати недела која учине њени чувари. Беса коју је дала предбрачном партнеру искључује верност мужу. Ни муж ни господар његове куће нису сигурни да од ње могу сакрити своје радње и намере, поверити јој кућу и имовину. И од верних жена мушкарци сакривају планове које кују у својој зборници.

Невеста која је сачувала виргинитет код оца сматра се да ће бити верна и дому. После удаје добија мужа који ће јој задовољити сексуалне потребе, хранити је и бранити, са којим ће имати пород. Тако се код ње неће родити жеља да веже бесу са другим мушкарцем ван мужевљеве куће. Виргинитетом доказује да се у њу може имати поуздање – (алб. *uzdaja*).

Обично прве брачне ноћи муж тражи да му жена да бесу да неће с другим одржавати полне односе. То обећање важи за убудуће. Али оно не представља довољну гаранцију за верност жене. То је беса без чувара. И без добијања те бесе, муж је овлашћен да убије жену због блуди. Он ју је купио и сматра да је може и убити.

И родбина веренице настоји да сачува виргинитет одиве. То не чини из обзира данашњег морала. Морал и право старог света били су изједначени. Свака морална норма била је истовремено и правна, са санкцијом у последицама. У племенском друштву није развијена етика на темељу спекулативне филозофије и религије. Постоји природна правна филозофија,

чија је аксиома да без страха нема образа. Родбина се боји предбрачне дефлорације одиве.

Предбрачна дефлорација могла би да буде разлог да муж врати одиву родбини. То би разорило пријатељство које се хтело успоставити ради стварања заштитничког оружаног савеза кућа и братстава. Том заштитом допуњава се заштита коју свакој кући дају братство и фис. Затим, враћање одиве у род представља рекламацију на мањљиву робу. Одива се још у роду покварила. Таква рекламација обешчашћује родбину. Девојка враћена као кола сломљена – гласи албанска народна пословица. Враћање одиве довело би до спора са зетом око женидбених трошкова. Тазбина би била дужна да плати штету. Са друге стране, враћена одива не може се поново продати. Нико не жели да купује покварену робу, коју би из безбедносних разлога са страхом држао у кући. Не купује се туђе зло за своје пре – каже народ. Кућа одиве губи поштење и сматра се неспособном да сачува своје жене. Друге одиве из исте куће тешко би се удале за добра пријатеља. Безобразна родбина доживљава социјални пад. Она може да комуницира са себи равнима по образу и поштењу. Уместо да момак плаћа наводацију да му испроси добру девојку, кућа одиве би морала да га плаћа да јој помогне у удаји, макар за момка слабијег соја и рода. То води успостављању пријатељства са тањевином од које се не очекује јак одбрамбени савез. Све то наводи родбину да убије сваког ко узме част одиве.

Враћање одиве охрабрило би људе да вежу женску бесу са туђим женама. То би водило отмици жена без плаћања цене. Најтраженија роба племенског друштва – жене – била би разграбљена. Зато родбина не дозвољава ни веренику сусрете са вереницом пре но што је предала господару његове куће. Вереник који би успоставио предбрачни однос са вереницом узео би образ њеној родбини и пао у дуг крви. Пред страхом од крвних завада родбина тражи да одива буде верна роду и дому.

III – Негирање виргинитета начелом чувања образа пријатељу

Сватови утичу на момка да што брже упозна невесту, како би пријатељство међу орођеним братствима било на несумњив начин потврђено. Хтели би да се виргинитет много не проверава, да муж буде задовољан тиме што се оженио. Али има момака који проверавају и рекламирају виргинитет невесте, а жене које рекламирају полну потенцију мужа.

Момак, пре полног акта, обично испитује невесту је ли коме другом дала бесу. Невеста га може преварити изјавом да је невина или, ако јој се не свиђа, да је пре брака дала бесу другоме. Тако се при првом познанству сваки момак боји да може бити преварен на један или други начин (Шаћир Ђакова, 48 г., адвокат из Пећи 31.7.1980. године). Ако буде преварен, може бити и оштећен. Ако је невеста дала другом бесу, угрожена му је безбедност. Ако врати жену у род, разара пријатељство и губи трошкове женидбе. Рачуница му показује да је боље да задржи дефлорисану невесту, него да штетује женидбене издатке и изгуби жену коју је једва откупио. Везу жене са предбрачним партнером може да прекине, а женидбене издатке тешко да наплати. Из тих разлога радије прихвата начело чувања образа пријатељу, што претпоставља одустанак од рекламације виргинитета. Осим тога, ту је и шири друштвени интерес. Ако би

се невеста вратила, њен род би био црна образа, што не чува жене, па би морао да тражи и убије предбрачног партнера своје одиве. Зато Рамо Љајић (65 г.) из Пећи 7.4.1980. године каже, да је боље сачувати образ пријатељу него подићи цркву или џамију.

То начело прихватили су и обичајни судови (алб. *plegnija*). Момку који рекламира виргинитет пре сношаја каже се да је преварен зато што се не свиђа невести. Ако га рекламира после сношаја приговара му се да није стручан за утврђивање невиности жена. У оба случаја губи жену. Разлика је само у томе што у првом случају задржава девојачку опрему, знатно мање вредности од цене плаћене за невесту, а у другом губи жену и девојачку опрему. Враћена невеста лако се удаје за "јунака" који је може сачувати од веза са другим мушкарцима. Тада се каже да је неко својим парама другог оженио. Став обичајног суда види се из примера који саопштава обичајни судија Брахим Хоџа (63) из Јуника 10.6.1980. године.

Пре годину дана момак из околине Призрена хтео је да отпусти невесту зато што му није дошла невина. Братство га је саветовало да може задржати девојачку опрему и захтевати од тазбине износ од 100.000 динара колико је платио за невесту. Тазбина се противила. Наста опасност од крвне заваде. Странке се сложише да им изветилац пресуди. Он узе чуваре бесе да ће бити како он буде одлучио. Известилац пође у кућу момка који му је признао да је обавио полни однос са невестом. Известилац не прихвати његов навод о предбрачној дефлорацији невесте зато што момак није стручан за утврђивање виргинитета. Момак понуди као доказ испитивање невесте. Известилац одби са образложењем да жена није сигуран сведок зато што је муж претходно подучава и принуђава што ће рећи. На крају, известилац рече да се спор расправи заклетвом са саклетвеницима. Ако се муж са 12 саклетвеника закуне да није подучавао невесту како ће сведочити, онда је може вратити у род и затражити њен *чеиз*. Ако се не закуне са саклетвеницима губи и *чеиз* и жену. Муж се није могао заклети, па су чувари бесе одмах извршили одлуку. Натоварили су невесту и *чеиз* на камион и вратили је у род. Она се убрзо удала за јунака. Нови муж је добио жену и њен *чеиз* без пара. Сачуван је образ тазбини, која би морала да убије свог рођака кога је муж наводио као родоскрвнитеља.

Ко изведе жену на плећнију остаје без ње. То је правило албанског обичајног права. То знају момци и господари њихових кућа, па се виргинитет ретко рекламира. Не исплати се отпустити жену и штетовати женидбене трошкове, својим новцем женити друге људе.

Куповина жена сукобљава се са начелом виргинитета, а предбрачна дефлорација са потребом поуздане заштите личности и имовине. Те противречности се превладавају јачањем ефикасне јавне безбедности коју организује држава и еманципацијом жене. Купопродаја се још задржава, а виргинитет је практично жртвован.

Код Срба и Црногораца било је немогуће рекламирати виргинитет. Постојала је установа девера, који, прве неколике ноћи, спавају са невестом као са сестром. Девери се помињу у средњем веку, што се види из песме "*Женидба Имраор Ненада*", где снаха убија девера који покуша да је обљуби, и

из песме "*Бећир-бег и Диздаревића*",[337] где девери обљубљују снаху и убијају јој мужа. Ако би момак рекламирао виргинитет, тазбина би одговорила да је девојку предала невину деверима. Момак би морао да оптужи и девере. То би довело до крвне заваде у братству мужа.[338] Зато известиоци саопштавају да се код Црногораца не рекламира виргинитет. То чине наводно Цигани. Албанци нису увели установу девера, зато што су се ослањали на куповину жена и на чување образа пријатељу, тј. на штету коју би претрпели отпуштањем жене и враћањем *челза*.

Редак је случај рекламације чедности код Албанаца данас. Микељ Прекупаљај (69) саопштава 30.7.1980. године случај неког момка из околине Штимља који је отпустио невесту због предбрачне женске бесе. Бранио сам невесту коју је муж тужио за развод брака због предбрачне дефлорације. Господар куће је принуђавао сина да задржи невесту, али је момак побегао у гаражу предузећа, где је спавао док се није развео. Садик Мироци (38), професор из Јуника, наводи пример лекара који се вешто снашао да врати дефлорисану и добије виргину. Он 10.7.1980. године каже:

> Пре извесног времена, лекар направи свадбу и, пре односа са невестом, упозори је да је стручан да провери невиност. Тражио је да му право каже је ли пре брака дала бесу другоме. Она му именова момка са којим је предбрачно живела. Лекар је одмах аутомобилом одведе у кућу тог момка, чијем господару саопшти случај. Момак призна тачност навода па га господар куће ожени том невестом. Тиме паде у обавезу према лекару. Изведе своје три неиспрошене кћери да између њих лекар изабере себи жену. Виргина се сама јави и лекар је одведе кући. Зачуђеним укућанима испричао је о чему се ради. Сватови су му честитали што је био сналажљив и успоставио пријатељство између три куће.

Готово истоветан пример наводи и Бајрам Хусај, с тим што је пре 15 година муж на Косову добио од невесте признање са ким је свезала предбрачну бесу. Муж је одвео томе момку и добио другу жену (исказ од 1.4.1980. године).

И зет је дужан да чува образ тазбини. Он мора да крије предбрачни однос са невестом. Док је у родитељском дому не треба ни да је види. Између кућа С. и Ш. у околини Клине било је дошло до крвне заваде, зато што је момак ради просидбе усамљено разговарао са девојком. Сувише слободни зет био је тешко телесно повређен. Касније су се помирили и дали му исту девојку за жену.[339]

Предбрачна гравидност кћери тежа је од смрти у кући. Њен господар дужан је да пронађе предбрачног оца и све посреднике, да убије блуднике са дететом. Будући зет не сме дозволити да му вереница остане предбрачно гравидна. У једном селу код Ђаковице баба је заклала своје унуче иако је знала да је ванбрачни отац вереник њене кћери. Њему је претила опасност да западне у крвни дуг због узимања образа пријатељу.[340] Зато момак који је одржавао предбрачне односе са вереницом не дозвољава контролу његове прве брачне

[337] В. Караџић, *op.cit.* II, стр. 603 и 605, 606.
[338] М. Ђуричић, *Улога девера у сузбијању крвних завада и освета*, Адвокатура, Београд, број 2, 1981, стр. 56-59.
[339] Списи Окружног суда у Пећи. К.бр. 9/71.
[340] Списи Окружног суда у Пећи. К.бр. 100/73.

постеље већ је сам намешта. Боји се да би се могло јавно разгласити узимање образа пријатељу. (Исказ Мустафе Радоњићија од 7.7.1980. године). У старој Херцеговини и Црној Гори поп није хтео да венча гравидну невесту. Говорило се да би то било "венчавање жене са дететом" (Исказ Иване Ђуричић, 83. г., домаћице из Пећи, од 11.1.1981. године). Албанци су нашли практично решење. Рамо Љајић из Пећи саопштава 7.12.1979. године да се дете рођено из предбрачног односа вереника са вереницом не признаје легитимним из страха од тазбине, али се вештачки усваја, добије презиме оца и наслеђује. Ево примера:

> Неки хоџа из Ђ. ожени сина, чија невеста прве брачне ноћи роди мушко дете. Нико није рекламирао гравидност невесте. Хоџа уреди да се дете у току ноћи изнесе пред џамију па ујутру објави пред џематом постојање нахочета, које ће за севап узети. Хоџа је однео дете кући, дао снахи да га доји, дао му своје презиме. Уз природне родитеље је одрасло и наслеђивало. Тиме је сачуван образ пријатељу, а највероватније и живот младожењи због предбрачних односа са невестом.

Иако је преовладало начело чувања образа пријатељу, има случајева да се дефлорисана врати у род и жртвују женидбени трошкови. То се среће код родоскрвњења, тј. када рођак обешчасти верену рођаку. Момак нема више поверења да пошаље жену у посету роду. То му онемогућава одржавање пријатељских веза, па рекламира дефлорисаност са рођаком. Када је, пре рата, Албанац из Скопља вратио невесту њезином оцу, био је понуђен кафом, коју је одбио и показао шупљу чашу. Тиме је ставио до знања да нема пријатељства са нечасним људима. Отац невесте утврди да је одржавала предбрачне односе са рођаком, којег убије. Затим је зет поново посетио тазбину и, сада код људи који су осветлали образ, попио кафу и одвео другу кћер за жену.[341] Сличан случај био је и у Њујорку. Албанац је вратио дефлорисану кћер Ћ.К., рекламирајући преступ са рођаком Н-ом, којег је убио 1977. године.[342] За такав преступ код Црногораца је извршавана казна каменовањем (гомила). Тамо се ни коњ није пуштао да оплоди кобилу која га је ождребила. Према обичајима у Ругову, муж има право да утврђује ко је дефлорисао невесту и да га убије, да невесту врати у род и оцрни образ кући своје тазбине која је није сачувала (Бајрам Хусај 1.4.1980. године).

Но и када се не рекламира виргинитет није извесно да су се укућани помирили са дефлорисаношћу. Предбрачни партнер је угрожен пошто га жена прокаже. Њега не гони тазбина, већ кућа мужа. Она му може наместити клопку. Може га намамити преко исте или других жена на нови блуд, а може га и убити уз или без намештања лажног повода. Шаћир Ђакова саопштава пример 31.7.1980. године:

> Момак из Пећи оженио се 1948 дефлорисаном невестом из Вучитрна. Принудио ју је да му каже са киме је везала женску бесу. Преступника је позвао на свадбу и убио га у Пећи. Убица је затим био у одметништву док није ухваћен и предат суду.

---

[341] М. Ђуричић, *Забрана родоскрвнућа*, Одвјетник, бр. 11-12, Загреб, 1979, стр. 402.
[342] *Op. cit.*, стр. 403.

Муж може забранити отпуштеној невести преудају.[343] Може наместити лажан повод и мотив да убије предбрачног блудника. То се види из примера који се недавно десио у околини Ћаковице:

Момак из куће А. оженио се 1979. године. Три дана није скидао покриваче са трактора на коме је довезао невесту. То је био знак да невеста може бити враћена у род због везивања женске бесе. Следећег дана дође до оружаног сукоба између укућана момка и његових суседа из куће И. У оружаном сукобу учествовало је 14 лица. Резултат – 3 мртва и више рањених. Погинули су младожења и сумњиви преступник. Пред судом су обе стране прећутале прави разлог боја. Навели су као повод обрачуну гомилу песка у реци, чега је било довољно за обе куће. Суд се није упуштао у утврђивање правног разлога, нити хтео да саслуша невесту, већ је као повод прихватио гомилу песка.[344] Старији људи и обичајни судије су објашњавали да је прави разлог тога што са невестиног трактора данима нису скидали покривачи, а ту има "нешто" због чега ниједна страна јавно не износи истину. Нападачи се боје да би узели образ пријатељу и штетовали цену плаћену за невесту, а нападнути да би изгубили крв по резону правних обичаја.

По правилу образ пријатеља не чува се кад је овај нејак и када се може постићи материјална добит оптужбом за предбрачну дефлорацију невесте. То се види из једног бракоразводног спора:

После двадесетогодишњег заједничког живота у браку, жену Н.Б. из околине Пећи оптужи муж да је другом предбрачно дала бесу и одржавала недозвољене односе. У одговору на тужбу она објашњава да је муж тужи из интереса. Њен девер убио је брата од стрица пре осам година и осуђен од државног суда. Али кућа убијеног по обичајима тражи крвнину од њезиног мужа, који је са убицом живео у кућној заједници. Оштећени прете осветом. По обичајима, тужилац може да одбије плаћање крвнине ако отера жену и тиме докаже да је брат убио због блуди, али то мора урадити одмах. У конкретном случају то не би могао постићи обичајним редом, јер није отерао жену приликом убиства рођака. Али рачуна да може отпустити жену пред државним судом и тако избећи плаћање крвнине. За износ крвнине могао би да купи две млађе жене. А од Н. и њене родбине не боји се зато што су инокосни да би га смели убити и опрати образ.[345]

То је редак али карактеристичан пример. Убијањем уз истеривање жене убица се може ескулпирати од крвног дуга, а крвнину употребити за куповину других жена. Зато обичајни судови не прихватају правдање поводом блуди ако чувар жена није затекао мушкарца са "развезаним учкуром".

И невеста је дужна да чува образ мужу. Њена рекламација да је муж импотентан не може се уважити. Тиме би се мужу узео образ и разорило пријатељство са тазбином. Коначно, ако је један из куће импотентан нису остали. Жену је купила мужевљева кућа, па је може узети девер, бар код

[343] М. Ђуричић, *Забрана преудаје*, Одвјетник, бр. 5-6, Загреб 1979, стр. 179-183.
[344] Списи Окружног суда у Пећи, К.бр. 13/80.
[345] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 457/80.

Албанаца муслимана. Ево примера који саопштава Брахим Хоџа 10.6.1980. године:

> Пре извесног времена, побеже невеста својим ујацима у намери да напусти мужа. Жалила се да је импотентан. Муж са својом тазбином уреди да спор расправи известилац. Овај изда наредбу да се жена привремено смести код родитеља. Ту ће бити боље чувана него у ујчевини. Утврди да муж са њоме није имао полне односе. Док је жена тврдила да је импотентан, муж је лекарским уверењем доказивао своју полну способност. Он је теретио жену да му не дозвољава приступ, већ постељу преграђује јастуцима. Известилац нареди да жена пође мужу који је још био нејак, и да остане код њега годину дана, да спава са њиме како би се видело шта ће даље бити. Прође година а муж и жена остадоше при истим наводима. Известилац нареди да се чека још година. Поново је наредио да се чека и крај треће године. Каже да тежи спор није имао и да не зна како ће га пресудити. Не може поверовати жени и развести је зато што би узео образ мужу. Друга га не би узела, па одлаже годину по годину док се жена са мужевљевим укућанима друкчије не договори. Иначе волео би да ту није ангажован као судија.[346]

Кад нема спора о виргинитету и импотентности брак је ваљан. Жена прелази у руке (*ne dorë*) мужа да је брани и храни. Њена је дужност да својом верношћу чува образ дома. Међу ороћеним кућама утврђено је пријатељство.

IV – Женидбено пријатељство и заштита

Женидбене везе имају своју природну и друштвену сврху. Оне служе продужењу врсте. Али у племенском друштву имају и друштвено-безбедносни значај, јер стварају пријатељства као ослонце изванплеменске заштите. Племенско друштво нема организованих безбедносних установа, нити познаје интелектуално пријатељство које би се темељило на идејној истомишљености и политичком опредељењу. Оно зна за пријатељства кућа и братстава која пружају заштиту личне и имовинске сигурности. То се постиже женидбеним ороћивањем као природним везама. Пријатељи су ујаци и сестрићи, зетови и тазбина. Такво пријатељсто је допуна племенске заштите која почива на родовској солидарности.[347]

Мрежа пријатељства грана се од тазбине према сродницима по одивама, према сестрићима и унучадима од удатих кћери, па се продужава и на праунучад "по млеку". Јаче куће одржавају таква пријатељства кроз генерације потомака. Оне бирају пријатеље према себи. Јача кућа тражи јачицу, а тањевина себи равне. Кућа из Ђаковице није хтела да уда своју кћер за агронома из Дечана зато што не би имала пријатеља за разговор нити кога да посети или прими у кући. Слаба кућа не сме ни да тражи девојку из јаке куће. Када су неки Озринићи код Никшића просили одиву Мијановића из

---

[346] Слично је било и у првим вековима хришћанства и у дохришћанским римским законима, према којима жена није могла никако напустити мужа. - Девето правило Василија Великог. Никодим, епископ далматински, *Правила Православне цркве са тумачењима*, књ. II, Нови Сад, 1896, стр. 360-361.

[347] *Чувари бесе*, стр. 20-21.

Горњег Поља, родбина девојке сматрала се увређеном, изгрдила просце и забранила им да причају о просидби, јер би је осрамотили. (Исказ Иване Ђуричић од 11.1.1981. године). Свако настоји да нађе себи пријатеља доброг соја и рода. Одива из добре куће може имати пород који личи на ујаке.

Албанци класификацију пријатеље у три врсте. Бајрам Хусај саопштава 29.3.1980. године:

> Ожењеним синовима отац је објашњавао какав је који пријатељ. Најстаријем рече да има пријатеља "на оцаку", средњем да има пријатеља "код црепуље", а најмлађем да има пријатеља "изван дворишта". Затим им објасни да је пријатељ на оцаку таст, који долази у гостинску собу да даде савете и мишљења, без поуздања да ће прискочити у помоћ или да се сме пустити код жена у задружној кући. Пријатељ код црепуље је ујак, човек који се сме слободно оставити да залази у женске одаје, али није спреман да се жртвује за сестриће. Пријатељи ван дворишта су сестрићи, који не залазе у женске одаје, али су и без позива спремни да ујацима у невољи укажу оружану и другу помоћ.

Такво објашњење има своје психичке корене. Између зета и тазбине постоје емотивна разилажења не само зато што је таст лишен љубави кћери у корист зета, већ и зато што то зет осећа. Међу њима је заснован пријатељски однос купопродајом која је онтолошки противречан уговор. Зет је невесту плаћао "зној ем" и парама, а таст је хранио и опремио. Отуда је тазбинско пријатељство у првом степену само свесни напор да се савладају непријатне подсвесне емоције. И код Албанаца је таст више саветник него оружани помагач. Тек у следећим степенима сродства наступа јаче пријатељство. Сестре су расле са браћом и међу њима емотивне везе нису толико укорењене као између родитеља и деце. Међу њима се развило пријатељство у детињству. Зато сестре васпитавају своју децу да заштите ујаке. Сестрићи привржени ујчевини спремни су да сами прискоче у помоћ. Они нерадо залазе у женске одаје своје ујчевине и друже се на одстојању, "ван дворишта", али увек присутни кад се ујаци нађу у невољи. Позвани су и да освете ујаке. То им признаје обичајно право. Као што сестра има право да освети брата тако и сестрић може бити извршилац освете. Са своје стране, ујаци се покровитељски односе према сестрама и сестрићима, спремни да им пруже економску помоћ ако им је не пружи дом и братство. Они се, по основу заједничког дружења са сестрама у младости, могу пустити код женског огњишта, тј. "код црепуље", да чувају сестре и сестричине кад се ове нађу без мушког чувара. Али нису спремни за даљу оружану пожртвованост. Довољно им је што су "поклонили сестру", па је зет њихов вечити дужник.

У средњем веку женидбом су везивана пријатељства и војни савези међу државама. Жена је била спона таквих савеза. Та појава, како се чини, вуче своје порекло из племенског друштва. Код Албанаца има случајева да пријатељ одржи у животу човека и његове укућане. Када се братство у невољи дистанцира од заштите неке своје куће, прискачу јој у помоћ пријатељи. Братство Бериша у Трстенику морало је да изолује кућу свог рођака Арифа и да се обавеже да ће јој ускратити помоћ за време кућног притвора. Али, прискочили су у помоћ пријатељи из других фисова који су обрађивали имање,

чували стоку и одржавали стражу код Арифове куће, бранећи је од најезде фиса Шаља. Демаје из Трстеника оружано су бранили сестрићи из Новог Села код Ђаковице и покушавали да освете погинуле ујаке.

Пошто неко у братству направи бешчастећи деликт или убиство, може бити бојкотован ("лишен") или прогнан из братства. Мора се наћи сам у кућном притвору. Тада му прискоче у помоћ пријатељи док расправи спорни однос са својим фисом. Пошто је М. Бериша убио свога рођака у Љешанима, сви су га рођаци бојкотовали и нашао се у кућном притвору. Спасили су га пријатељи из Ругове, који су му обрађивали имање, чували стоку, држали стражу и, на крају, помирили га са братством. Све су то случајеви који су се десили између 1960. и 1970. године.

Када су се помирили Рапаји и Демаји било је говора да се Демаји иселе из свога места. Они су намеравали да живе код својих сестрића у близини Ђаковице. Тамо би нашли пријатељску заштиту. Зато се каже да пријатељи одрже поштење човеку. Ако неко направи непромишљеност на штету другога и запрети му опасност по живот, пријатељи посредују и утичу да га помире са оштећеним. Осим тога, код пријатеља се може наћи уточиште, конак и пратња у путу. Ту се могу сместити ствари и фамилија на оставу итд.

Дакле, пријатељство у племенском друштву служи одбрамбеној заштити. Материјални интереси пријатељских кућа су диференцирани. Од пријатеља се чува имовина, али на пријатељство се рачуна као на ослонац безбедности. Тиме се хоће рећи да је секс стављен у службу заштите. Људима је требало што више заштите личне и имовинске безбедности, што више "пријатељства глави".

ДРУГИ ДЕО

ИЛЕГАЛНИ ОДНОС МЕЂУ ПОЛОВИМА

I – Женска беса

Будући да су полови присилно и по нужди стављени у службу заштите, људи су настојали да се супротставе тако уском оквиру. У природи полова је узајамни избор партнера. Женама не одговара да их господар куће удаје за ружне, болесне, старе и импотентне људе; а и мушкарци хоће да им се жене допадају. Чезне се за пуноћом сексуалне насладе. У племенском друштву допадљивост партнера зависи од случаја. Будући да не могу развргнути наметнуту везу, полови чезну да је допуне илегално. На том путу сукобљавају се са обичајима. Непосредни контакт међу половима није слободан. Зато они стварају контакте преко посредника, личних јемаца – везивањем женске бесе.

Да би се изложила женска беса треба се упознати са њеним учесницима, формом везивања, њеним сакралним карактером и функцијом посредника.

II – Учесници у везивању женске бесе

Код везивања женске бесе постоје три учесника: блудник, блудница и посредник – лични јемац – кодош.[348]

1) Блудник

Блудник је мушкарац који настоји да мимо обичаја, без просидбе, веридбеног уговора, плаћања цене, сватова и легалног пријема невесте дође до могућности да успостави недозвољен однос са неком женском особом, за краће или дуже време. То може бити сваки дозрело несродни мушкарац из фиса којему не припада женска особа по рођењу. Ако би блудник био из истог фиса којем припада женска особа није му потребан посредник већ везу успоставља непосредно. Будући да је сродник чувар жена у свом фису, то се његов преступ сматра родоскрвњењем и кажњава смрћу.

2) Блудница

Блудница је полно дозрела женска особа која настоји да успостави или пристаје на успостављање недозвољених односа са особом супротног пола. И она треба да је из другог фиса, да не би била гоњена за родоскрвњење. Блудница може бити неудата или удата. Удовица има право да "отвори уста" при избору другог мужа, али јој је забрањен блуд.

3) Посредник

Посредник – кодош доводи у везу блудника и блудницу. Он је спона међу њима. Албанци га називају погрдним именом – кодош. Оно што је чувар бесе код обичајно-правног пакта о заштити то је кодош код успостављања недозвољеног односа међу половима, тј. код везивања женске бесе. Он тајно упознаје заинтересоване, преноси поруке, доводи их у везу, одређује време и место састанка, бди на стражи док су блудочинитељи заједно и обезбеђује им сигурну заштиту. Кодош може бити мушка или женска особа. Женска особа се назива кодошка, а код Срба кодошица.

Кодош може бити само особа којој је омогућено да слободно дође у везу са блудницом. Мушкарци, изузев рођака и пријатеља по ујчевини, не могу прилазити женским особама, као што ни жене не прилазе несродним мушкарцима. Зато су кодоши и кодошице по правилу сродници блудника или блудн ице, особе које могу контактирати са оба заинтересована пола ради успостављања њихове недозвољене везе. То су обично: рођаци, браћа од ујака, сестре по ујчевини, тетке и теткићи, ујне, куме итд. Оне контактирају са својим сродницима и доводе их у међусобну везу. Није у обичају да син буде кодош мајци, брат сестри, девер снахи. Такав би носио најпогрднији назив *dejuz*.[349]

---

[348] *Kodosh-e,* подводач-ица. Sokol Dobroshi, *Fjaluer srbokroatisht - shqip*, Prishitinë, 1953, стр. 409.

[349] Под изразом *dejuz* народ поразумева најпокваренније људе који подводе жене из својих кућа ради постизања економске или друге добити. *Dejuzi* су подводили одиве беговима ради заштите, службеницима ради избегавања плаћања пореза, откупа жита, кривичне одговорности, ради запослења итд. *Dejuz* свесно жртвује свој образ да би створио сакралну тајну везу с непоштеним који

Као кодошице јављају се Циганке. Њима је дозвољен приступ у женско друштво, а није им забрањен разговор ни са мушкарцима. Роми немају фис, нити чувају жене. Зато се свако заинтересовано лице може обратити Циганки да уз малу награду (кесица бомбона) посредује у преношењу недозвољених порука између мушкараца и жена. Један барјактар је користио жену Рома ради покушаја везивања женске бесе са туђом невестом (саопштење С. Мироци од 10.6.1980. године).

Кодошица се ангажује чешће него кодош. Њу обично ангажује блудница да пренесе поруку мушкарцу. Мушкарци се тешко усуђују да пошаљу кодоша. Боје се да могу бити откривени или упасти у клопку. Осим тога, систем чувања жена организован је тако да се жене крију од погледа мушкарца, али не и мушакрци од погледа жена. Жене знају бреше у систему свога чувања. Зато је мушкарац сигурнији ако му жена пошаље кодоша.

Известилац Мухарем Бањоли из Раушића саопштава 25.6.1980. године да се кодошици даје у почетку мала награда. Њу даје блудник, јер жена нема средстава. Већа награда даје се ако успе у посредовању. Блажо Станковић саопштава 12.2.1980. године да се подвођење још пре 1941. године било развило у занимање. Постоје професионални кодоши који су тако усавршили свој занат да доводе у везу заинтересоване парове на разне начине. Они знају многе трикове којима заваравају траг чуварима жена. Често се одевају као жене, одређују састанке парова, имају просторије за састанке, држе стражу итд. Таквим занимањем баве се за награду. Они не држе пријављене јавне куће са проституткама, али су, како се чини, њихове претече.

Женска беса везује се обично посредством једног кодоша. То се чини из опреза. Један кодош сигурно одговара за судбину пара. Ако би било више кодоша одговорност би била подељена, женска беса не би била сигурна и лако би пропала. Један од више кодоша могао би да изда пар и да га доведе у клопку, а не би се знало који га је кодош издао (Елизабета Хоти 20.3.1980. године).

III – Форма везивања женске бесе

Према саопштењима Фериде Катари (34), грађевинског техничара из Пећи, Дрите Кастрати (25), службеника из Пећи, и Елизабете Хоти од 17.6.1980. године, женска беа везује се кроз билатералну асиналгматичну процедуру, посредством кодоша. Један од блудника налази особу од поуздања: "Када женска особа хоће да се повеже с мушком која јој се свиђа или мушкарац са женом која му се допада, тражи кодоша или кодошицу који могу несметано комуницирати међу њима. Најбољи је онај кодош за кога пошиљалац поруке зна да је учинио какво тајно зло чије би га откривање учинило нечасним. Јер кодош треба да буде лице које не сме никоме да открије оно што му се повери, макар му било запрећено стрељањем, убиством брата, мужа или детета. Ни пред вешалима не сме да ода оно што је бесом свезано."

је уцењен блуди да мора изићи у сусрет постављеном захтеву под претњом убиства због оцрњења образа. То је најопаснији и најуспелији вид корупције (исказ Шпенд Краснићија (45), радника из Лоћана код Дечана, од 26.1.1981. године).

Пошиљалац поруке ствара прву стипулацију са кодошем: "Хоћеш ли да ми даш бесу да никоме нећеш казати оно што ћу ти поверити?" Кодош одговара: "Дајем ти бесу да никоме нећу издати оно што ми будеш рекао." Затим се пошиљалац поруке и кодош рукују у знак потврде да је међу њима закључена сакрална стипулација. Потом, пошиљалац поруке саопштава кодошу: "Кажи тој и тој особи да ми се свиђа, да бих се за њега удала (да бих се њоме оженио), да бих за њега побегла (да бих је ограбио), да сам у њу (њега) заљубљен–а, да ћу учинити све што зажели. Нека дође на то место и у то време да се видимо. Нека прође поред моје авлије да ме види. Нека ти каже где и у које време да се састанемо."

Следи друга стипулација између кодоша и примаоца поруке. Кодош упућује питање примаоцу поруке: "Дајеш ли ми бесу да нећеш никоме рећи оно што ћу ти казати?" Пошто добије потврдан одговор, и њих двоје се рукују и један другом кажу: "Беса". Затим кодош саопштава садржај поруке.

Ако прималац поруке потврдно одговори, везана је женска беса. Ако одбије да да повољан одговор, везивање бесе је безуспешно. Али покушај њеног везивања остаје тајна. Учесници у покушају остају за јавност часни људи.

Извештиоци се разилазе у одговорима на питање да ли је сигурнија женска или мушка порука. Рецо Шаља (60), столар из Пећи, каже да не треба бити брз у везивању бесе са женама. Увек је могућа клопка. Слично упозорење даје Соломон старим Јеврејима да не буду брзи туђинкама.[350] С друге стране, Рустем Шаља (55), службеник из Добре Воде, каже да се порука жене не сме одбити. Одбијање поруке мотивисало би жену да разгласи у свом кругу да дотични мушкарац није мужеван. Био би исмејан и као кукавица и као импотентан. Неожењени би се тешко оженио. Ожењеном би била протурена интрига да од њега има мужевнијих мушкараца, чиме би се хтела навести његова жена да са другим свеже женску бесу. Тако би постао инфаман и морао да пере образ крвљу. Блажо Станковић (11.4.1980. године) сматра да у племенском друштву жене могу уценити мушкарце на ступање у недозвољене односе, и то претњом да ће их лажно пријавити својим чуварима за покушај недозвољених односа.

С друге стране, жени се увек пашта ако одбије понуду мушкарца. "Сада не могу, нека сачека док будем могла, звађу га сама, позвађу га када ми буде потребан" (Елизабета Хоти 17.6.1980. године). Барјактару је кодошица пренела одговор невесте: "Поштеније је да ми кућа буде запаљена, него да откривам своју голотињу пред барјактаровим образом" (С. Мироци 10.6.1980. године).

То ће рећи да преимућство у иницирању везивања женске бесе имају жене. Оне најбоље знају пукотине у патријархалном систему свога чувања. Отуда код легалних односа бирају мушкарци а код илегалних жене своје партнере.

[350] *Изреке* II, 16-19, III, 25, V, 2, 8. *Библија, Стари и Нови завет*, Загреб, 1968.

IV – Сакрални карактер женске бесе

Ако би кодош издао особу која је послала поруку, ова би негирала и огласила га лажовом и смутљивцем, који настоји да обешчасти поштене људе и уведе братства у крвне заваде. Инфамија би погодила кодоша, па би био гоњен. Прималац поруке би такође одрицао да се упуштао у везивање женске бесе и оптужио би кодоша као смутљивца. Тако би се кодош нашао између две ватре: гонили би га и пошиљалац и прималац поруке. Пред страхом од двоструког гоњења, кодош мора да чува тајну. Откривањем поруке довео би себе и своју кућу у опасност. Гонио би га и сопствени господар куће са мушким укућанима. Посебно би га жене огласиле неверником, лицем које не чува бесу. Оне би га презреле и оговарале. Ако би кодошица разгласила тајну, њени мушки укућани би је тукли, зато што својим причањем може да завади своју кућу и братство са другима.

Исте последице би настале и за примаоца поруке који би открио тајну. Издао би кодоша и пошиљаоца поруке. Обе те особе и њихови укућани и братства порицали би истинитост разглашених навода и доказивали своје поштење гоњењем примаоца поруке. И он би био омражен као смутљивац, који хоће да изазове крвне заваде. Куће и братства пошиљаоца поруке и кодоша гониле би га као ништачовека, да би опрале образ. И њега би жене посебно оговарале као неверника, а укућани принуђивали да ћути како их не би уплео у крвне заваде. Пред таквим страхом мора да ћути.

Пошиљалац поруке нашао би се у најгорем положају. Он је иницирао везивање женске бесе. Гонили би га укућани, кодош и прималац поруке са својим укућанима и братствима. Био би оптужен да је покушао да се поигра образом поштених људи. Зато и он мора да ћути.

На том страху по живот почива сакрална тајна поуздања у женску бесу, за коју поменуте известитељке кажу да је много јача од мушке бесе. То значи да и у племенском друштву криминал везује јаче од правних обичаја.

V – Функција кодоша

Кодош који је свезао женску бесу наставља своју посредничку улогу. Он непрекидно преноси поруке, физички осигурава тајност односа међу блудочинитељима, проводи их до тајног места, враћа кућама итд. Понекад је, обучен у зар и ферецу, проводио женску особу до места за састанке. Други пут облачио блудника у зар и ферецу да га безбедније проведе. Свака особа треба да се безбедно осећа под заштитом кодоша. Он чува блудочиниоце од клопки.

Племенско друштво организује клопку да онемогући везивање женске бесе. Мушкарци настоје да открију учеснике у женској беси, да их ухвате на делу и убију, да им пукне срамотна погибија за коју нема освете. То је злоупотребљавано до тог степена да су мушкарци намештали тобожње поруке својих жена како би намамили друге на погибију. Убијали су људе поред својих дворишта, убацивали у авлије и представљали да убијају блуднике. То су забранили обичајни судови, који су заузели став да мушкарац може бити убијен само ако се са "развезаним учкуром" нађе над другом женом. И тада треба да буде убијен са својом партнерком као саучесницом или, у најмању руку, да ова

буде истерана из куће. Пошто је тешко убити "своју крв", а готово ништа лакше убити или отерати своју жену, друштво се морало уздржавати од честог намештања клопки. Али за блуднике и кодоша она увек представља опасност са којом се рачуна. Ф.К. саопштава 17.6.1980. године како је као кодошица спасла блуднике:

> Мојим посредовањем дошло је до ноћног састанка мушкарца из Призрена и девојке из Пећи у њеном дворишту. Момак је заједно са мном прескочио високи дворишни зид и провео ноћ са девојком. Мушка родбина примети да је девојка одсутна, па направи клопку. Блокирала је двориште и запосела капију. Кад сам то приметила, саветовах девојку да се повуче у кућу и да се пред мушкарцима оправда да је била тобож моја кодошица. А ја узех момка под руку и са њиме прођох испред зачуђене заседе. Мушкарци су били разочарани што им клопка није успела. Мене су опсовали што користим њихово двориште за састанке. Али су у јавности морали да ћуте да не би огласили своју девојку кодошицом. Нису имали основ да гоне момка јер им није узео "образ куће". Мене нису смели гонити јер ме не чувају. Остало им је само да опомену своју одиву да не буде кодошица. Тако сам жртвовала свој образ да бих спасила заљубљене.

Кодоши су намештали такве преваре чуварима жена да се њима наочиглед вршила блуд. Блажо Станковић каже да је било довољно да жена остави неколико пари женских папуча пред вратима своје ложнице па да у њој несметано борави са туђим мушкарцем. Мушкарци не смеју залазити у друштво туђих жена ни када су ове код женских особа у њиховим ложницама. Папуче су знак да жена има женску посету.

ТРЕЋИ ДЕО

ГОЊЕЊЕ УЧЕСНИКА У ВЕЗИВАЊУ ЖЕНСКЕ БЕСЕ

Везивање женске бесе има тешке последице у племенском друштву. То су: губитак образа и поштења људи, грабеж неиспрошених и преузимање испрошених девојака, отмица жена, прељубе, подметање ванбрачних наследника, крађа и пљачка имовине итд. Све то наноси штету и срамоту чуварима жена. Зато они гоне учеснике у везивању женске бесе. Не могу да отрпе црн образ и штету.

I – Чување образа и поштења

Разматрање чувања образа и поштења наметало би израду посебне студије. Ње до сада нема. На образ и поштење не гледа се с аспекта савремених моралних вредности заштите части и достојанства. То су правне установе племенског друштва. При њиховом разматрању ваља се увек пренети у далеку прошлост када етика није била одвојена од права, када су обичаји имали правну санкцију.

1) Образ

На питање шта је образ известиоци најчешће одговарају да је "образ – образ". Албанци и Црногорци заклињу се образом ("образа ми", "ако није истина ово што ти кажем да сам безобразан"). Стиче се утисак да је образ оружана и правна способност заштите у племенском друштву које нема јавне заштите. Ово зато што се често између образа и заштите ставља знак једнакости. Тај знак се ставља између образа и предмета заштите ("кућа је образ", "жена је образ", "човек на беси је образ", "држање бесе је образ").

По правилу, образ се не може компензирати материјалним обештећењем. "Образ се не коси као ливада, нити је опанак по коме се може газити" – каже Бајрам Хусај. Кад се једном оцрни образ, без крви се не може осветлити. Црн образ пере се само убиством. То, даље, значи да је образ способност за оружану заштиту, без чега нема опстанка у племенском друштву. Брахим Хоџа каже да је образ "снага, част, беса и глава".

Исти известилац саопштава да образ има и своју вредност која се изражава крвљу: "образ је пола крви", "црн образ је тежи од велике ране". То доказује да објашњењу појма образа не треба приступати из угла савремене етике или савременог права, већ с аспекта оружане храбрости за давање одбоја. Треба се саживети са временом одсуства јавне и правне заштите, када су се људи бранили приватно, сопственим средствима, одбојем. Образ је способност и моћ одбоја. На образ треба гледати из угла сакралног права племенског друштва у којем се за обавезе одговара животом.

Ако ималац права на самозаштиту не пружи одбој, постаје безобразан, човек црна образа. Ако чувар бесе не заштити лице које му се предало постаје издајник (алб. *hjekës*) и пада у дуг од пола крви. Кућа изданог може га убити. Без образа се не може везивати пакт о заштити – беса. Ко је сачувао образ може се слободно кретати, наћи заштитнике, користити се бесом, чувати бесу, учествовати на племенским скупштинама, водити разговоре са људима, пресуђивати туђе спорове, просити добре девојке, добро се женити и удавати кћери. У њега се има поуздање. Код њега може да нађе уток угрожени и нападнути. Човек са образом је поуздан – "бесник".

2) Поштење

Ни поштење није само етичка, већ и правна вредност. То је поштовање туђих права и уздржавање од повреде туђих интереса, туђих ствари и туђе заштитничке моћи. Известилац Ибиш Гаши (58), пензионер из Пећи, 14.4.1980. године каже да се поштење код Албанаца на селу много ценило: "Поштен је онај ко не напада на туђу ствар, а нарочито на туђе жене, ко не краде и не чини блуд, ко не скреће на себе пажњу женског света звиждањем поред туђих кућа или прозора." Другим речима, поштење је поштовање права других лица на самозаштиту, заштиту фамилије и ствари. Господар куће води рачуна о поштеном понашању својих укућана, како жена тако и мушкараца; он сваке вечери исповеда своје укућане да од њих сазна јесу ли учинили што непоштено другима или запазили да ко наноси црн образ њиховој кући.

3) Црн образ

Црн образ је изостанак самозаштите и заштите обећане другима. Црн је образ ономе ко претрпи повреду не узвраћајући одбојем, осветом. Образ се оцрњује дологним наношењем штете добру неког власника или чувара ствари и лица, уз потцењивање његове заштитничке моћи. Црн образ садржи два дологна деликта. Први је трпљење проитивправног оштећења заштићеног добра. Други је трпљење потцењивања сопствене заштитничке моћи. Првим деликтом се трпи штета, другим губи друштвени углед и трпи срамота. Отуда само омаловажавање заштитничке моћи без губитка неког добра не представља губљење образа. И обратно.

Последице оштећења неког добра могу бити мање или веће, зависно од његове вредности. Губитак економских добара може бити надокнађен. Нехатна штета може бити компензирана једноструким плаћањем вредности ствари. Дологна штета компензира се уз елеменат освете – плаћањем двоструке вредности ствари. Разлика између дологног и нехатног деликта проистиче из чињенице да нехатни делинквент није желео да наруши заштитничку моћ чувара ствари. Браственици се обично сматрају нехатним делинквентима. Они не желе да негирају заштитничку моћ својих крвних сродника и једноплеменика. Они су са оштећеним солидарни у колективној заштити. Зато, сем изузетка, рођак рођаку не може да узме образ. – Неопростив је деликт којим се наноси дологна штета чувару туђе личности и добра које се не може надокнадити економским давањима. Оштећење своје личности може да се опрости штетнику, али не може оштећење туђе личности која се налази под заштитом. Заштићено туђе добро не може се никоме поклонити. Власник је позван да гони заштитника да се освети штетнику. Ако то не би учинио, власник га сматра издајником а друштво човеком црног образа. Они га гоне као саучесника са штетником. Саучесник је зато што је отказао заштиту на коју се обавезао. Родбина је част одиве поверила заштити зета. Зато је мужу црн образ ако отрпи напад на своју жену.

4) Непоштење

Непоштење је напад на туђе добро. Непоштење, опет, није само морална већ и правна вредност. Ако носилац заштите не гони непоштеног човека, овај остаје фактички али не и правно непоштен. Непоштен човек је дужник који игнорише своју обавезу. То је дужник из дологног деликта. Због фактичке инфамије друштво га гони моралним презиром (алб. *uredja*).[351] Помиње се по непоштењу у беседама и на гозбама. Поштени људи избегавају додир са њиме, ускраћују му приступ у кућу и на сеоске зборове. Понекад га и село бојкотује. Чак се иде дотле да се непоштеном онемогућава боравак у селу и врши притисак да се исели из свог места – у туђину. То је у старо време била тешка казна. У туђини, прогнани остаје без братственичке солидарности и заштите и бива изложен непоштењу странаца у нападима на његова добра и фамилију. Пре рата су непоштене пријављивали жандармерији, претећи да ће према

[351] Израз *uredja* нисам нашао у албанско-српским речницима и не знам му тачно значење.

њима сами применити санкције ако их држава не обузда (Ибиш Гаши 14.4.1980. године).

Непоштен човек признаје или не признаје деликт, али се не каје. Он неће да сагне главу и да ступи у преговоре са оштећеним ради изравнања међусобних односа. Он другоме узима образ, али неће да плати штету. Често и не признаје да је учинио деликт. Јавним признањем покорио би се оштећеном и дозволио му да наметне услове обештећења. Код неопростивих деликата не сме ни да призна своје непоштење, зато што би тиме признао право оштећеном на освету. А то би била срамна погибија, која не даје право на поновљену освету.

5) Однос између непоштених и људи црна образа

Природна правна филозофија племенског друштва сматрала је да изједначи човека црна обрза са непоштеним, и то за све време док човек црна образа не да одбој, тј. не "осветли" образ. Непоштени негира заштиту, а човек црна образа солидарише се са том негацијом. Непоштен човек треба да буде гоњен. Њега првенствено треба да гони човек чији је образ оцрњен, зато што влада начело приватног гоњења. Изједначавањем човека црна образа са непоштеним хтела се постићи безбедносна сврха. Требало је подстицати човека црна образа да гони непоштеног, тачније: оштећеног да гони штетника. Подстицања се врше упозорењима и прекорима. Упозорава се да је непоштен човек украо овцу, други пут ће оштећеном бити отет коњ, затим жена или девојка, док на крају буде убијен. Човеку црна образа прети тотална штета ако се не брани. Услед уздржавања од одбране може остати без живота и фамилије (Рустем Шаља 25.4.1979. године). У знак прекора, човеку црна образа не дозвољава се узимање речи на скупштинама. Људи га држе по страни. Међу њима мора да ћути као кукавица и да сагне главу како би добио што мање прекора. Избегавају га кумови, пријатељи и побратими. Нуди му се кафа испод колена. Сви га коре у братству и племену ("да си мушко не би се непоштеном покорио као жена", "обуци опрегачу па живи као жена под заштитом оног непоштењаковића", "и поштена жена би осветлала образ а твој је још црн"). У знак црна образа носи одећу сашивену половином од белог а другом половином од црног сукна. Тиме признаје да се није заштитио и осветио, али и обећава да ће осветлити образ. Човек црна образа може бити поштен из угла савремене етике и права, али је непоштен са гледишта обичаја. Он је фактички поштен, али правно инфаман. Правну инфамију може да отклони гоњењем фактички инфамног, непоштеног човека. Тиме враћа правно поуздање и пере образ, диференцирајући се од непоштених. Кад опере образ слободно се појављује и хвали међу браћом и пријатељима, приређује и гозбе, јер је фактички непоштеног учинио и правно непоштеним.

Човек црна образа има привилегију да гони непоштеног. Овај му је направио штету и срамоту (узео му образ). Узимањем образа штетник је пао у дуг од пола крви. Када се томе дода још и вредност оштећене ствари, увек је непоштен човек дужан више од пола крви. Људи црног образа не желе да изгубе ту привилегију и да остану фактички инфамни, а непоштен човек правно исправан. Зато по правилу гоне непоштене људе, теже да им се освете и да им врате жао за срамоту.

6) Жена – образ човека

Племенско друштво сматра да је жена образ човека. После претходног излагања, то није тешко разумети. Жена је предмет заштите, али има и своју вредност. Њена вредност је пола крви. То ће рећи да родбина може продати девојку за износ довољан да се плати половина мушког живота. Ни мушакарац не може јефтиније купити жену. На другој страни, родбина је поверила жену заштити мужа. Сама заштита неког свога или туђег добра вреди пола крви. Зато момак који узме неиспрошену и неоткупљену девојку дугује њеној родбини пола крви на име вредности, а другу половину на име заштите. Момак који преузме испрошену девојку дугује њеном првом веренику крв – пола крви на име вредности девојке, а другу половину на име образа. Ко мужу преотме жену такође запада у дуг од једне крви – пола на име плаћене цене, а другу половину на име заштите. Блудник дугује мужу целу крв – пола на име кварења жене, а другу половину на име образа. Тако гледају албански обичајни судови, који овакве спорове пресуђују пребијањем крви за крв. Тако гледа и народ.

У принципу то су неопростиви деликти. Блудник не може поправити учињену штету над обешчашћеном женом. Он би могао да оштећеном плати трошкове друге женидбе, али му не може наћи бираног пријатеља. Он дугује образ не само мужу него и деци јавно обешчашћене жене. Не може плаћањем крвнине да опере црн образ оштећенима. Људима црног образа пребацује се да нису били кадри да сачувају ни своје жене, да су им жене блудинице, да деца нису потомци својих легитимних очева. Образ се не може купити за паре.

Будући да блудник запада у дуг од целе крви а друштво подстрекава оштећеног да освети образ – то се чувар жена пере убиством блудника. Тиме се изравнава рачун без остатка, све по начелу талиона: крв за крв. Изузетак је само кад је блудник – рођак преступио са женом свога рођака. Путем блуди је рођаку направљена штета, али не и срамота у погледу заштите. Зато рођак рођаку дугује за блуд над женом само пола крви. Односи између рођака обично се изравнавају тако што муж враћа у род покварену жену, а штетник плаћа оштећеном рођаку трошкове друге женидбе (мситинију, цену и свадбене трошкове до последње цигарете). Тиме се избегава поремећај крвносродничке солидарности у братству, односно фису.

7) Начело да жена треба да чува образ роду и дому

Сврха тога начела је да жена не залази у везивање женске бесе којом се хоће блуд и друга зла. Због блуди род девојке добија црн образ док не изврши освету. Дом удате жене такође губи образ док се не освети блуднику. У блуди је саучесник и жена. Својим непоштењем доприноси црном образу рода или дома, зависно од тога ко је чува. Род и дом су принуђени на освету. Да до освете не би долазило, жена треба да се уздржи од везивања женске бесе.

Жена која не поштује поменуто начело сматра се непоштеном и покваренom. Али њој није црн образ, већ њеним чуварима. Њој се не може судити јер се жене не изводе на обичајне судове. Њу није довољно ни убити због срамоте. Она је објект заштите, а не субјект права. За њу објективно

одговара чувар. Не каже се да је жена крива, већ да није добро чувана. Изузетно се пашта мужу ако је убије у моменту затицања у недозвољеном односу. И тада је чешће враћа у род него убија. Блудник може да задржи блудницу коју је уграбио, али за њу плаћа животом. Отац не може истерати кћер из куће, нити син отпустити мајку која се одала блуди. Чувари могу појачати надзор и туђи блуднице, али их не могу убијати. Блудница остаје непоштена и покварена, али је правно неодговорна. Начело да треба да чува образ роду и дому је готово без икаквих санкција према жени. Сматра се да жене не насрћу на мушкарце, већ мушкарци на њих.

Ово начело има и своју другу страну. Женска особа не сме да саопшти својим чуварима покушај везивања женске бесе. То би изазвало чуваре да убију блудника у покушају. Жена-денунцијант сматрала би се крвомутницом. То има за последицу изостанак активног отпора жена према насртају мушкараца и њихову затвореност према својим чуварима. Оне могу одбити везивање женске бесе, али се мало опиру кад дођу у везу са мушком особом.

То значи да је начело чувања образа роду и дому још у почетку било бременито унутрашњом негацијом.

II – Гоњење кодоша и кодошица

Кодош залаже свој живот за женску бесу. Тиме наноси црн образ чуварима жена. Зато је гоњен. Гоњење кодоша зависи од његовог пола. На један начин се гоне кодоши, а на други кодошице.

1) Гоњење кодоша

За гоњење кодоша потребан је сигуран јавни доказ. Треба га ухватити на делу подвођења жене блуднику, утврдити да их доводи у везу.

Брахим Хоџа саопштава 11.6.1980. године да кодош може бити убијен без западања у крвни дуг ако га чувар жене ухвати на делу подвођења: "Када се кодош ухвати да подводи туђу женску особу сматра се као да ју је сам уграбио. Такав кодош може бити убијен за време подвођења жене. У том случају се жени не дозвољава враћање у кућу својих чувара, већ остаје у кући кодоша. Крв убијеног кодоша пребија се једном половином за образ чувара а другом за губитак женске особе. Ако би убица дозволио повраћај жене у свој дом, пао би у дуг крви према кући убијеног кодоша."

(Шта бива са подвођеном блудницом нисам могао да утврдим. Да ли је кућа блудника узимала за жену неког од својих момака? Њеној родбини свакако не би плаћала цену која је урачуната у крв убијеног кодоша. Али је вероватно да би између куће убијеног кодоша и блудника дошло до некаквог аранжмана. Претпостављам да блудник надокнађује кући убијеног кодоша цену једне жене, тј. пола крви. Тако би се кућа убијеног кодоша бар делимично регресирала за изгубљену крв.)

Ако кодош није затечен на делу подвођења блуднице чувар га не сме убити. Не сме се убити ни ако је примећен на делу чувања страже блудницима. Суљо Метај (58 година), пензионер из Истока, саопштава 3.5.1980. године а Брахим Хоџа 25.5.1980. године да кућа којој се оцрни образ треба да пронађе и ухвати

кодоша. Ако га ухвати може га убити, али западa у крвни дуг који је опростив јер се може компензирати плаћањем крвнине. Брахим Хоџа наводи и пример:

> Пре рата 1941–1945. године сељак из околине Ђаковице примети суседа да посредује у блуди његове неудате кћери. Кодош је чувао блудника док је са блудницом боравио у шуми. Отац блуднице, несигуран да ће убити кодоша, убије његовог господара куће – оца. Затим се сусрео са кодошем па и њега убио. Кућа блуднице западе у дуг од две крви. Али пошто су оба убиства извршена да се осветли образ, сматрала су се опростивим. Обичајни суд одлучи да кућа блуднице плати две крви кући убијених и да се тиме изравнају односи међу завађенима.

Тако се поступа када је кодош иноплеменик. Суљо Метај каже да се тако може поступити и са кодошима из тазбине, а понекад и са одељеним рођацима. Ако је кодош из куће блуднице, ова се обично дели па се кодошу не дозвољава приступ код рођакиња. Брахим Хоџа каже да су сви рођаци чувари жена и да се индивидуалним ексцесом не дозвољава поремећај колективне крвносродничке солидарности. Рођак кодош сматра се само непоштеним, мада је било случајева да и стриц кодош буде убијен. Кодош рођак је своје зло (алб. *sher sebep*). Своје зло треба гонити, али се тешко може убити.

2) Гоњење кодошица

Обичајни судија Брахим Хоџа каже 11.6.1980. године да жена која је затечена на делу подвођења блуднице не сме бити убијена. Тиме би било учињено нечасно дело, срамота. Жена се налази под заштитом рода и дома (чува је род или дом), па би убица био гоњен са две стране. У племенском друштву страх и срамота су изједначени. Осим тога, убиством кодошице не би се осветлио образ и намирила штета због непоштења блуднице. За кодошлук жене може бити убијен њен чувар. Он одговара за понашање својих жена. Ако се убије чувар кодошице ухваћене на делу подвођења блуднице, ова се више не сме враћати у дом, већ се пребија крв чувара кодошице за штету због отпуштања блуднице и образ њеног чувара. Ако би блудница била враћена у свој дом, убица чувара кодошице пао би у крвни дуг.

Као кодошице најчешће се јављају жене из сопствене куће: мајка, сестре, стрине, рођаке из братства, ујне итд. што се све сматра "својим злом". Женске особе нем огуће је гонити. Чувари не могу "сами себе" убити због непоштења својих жена. Али ни снахама се увек не опрашта подвођење. Прекорене су што нису чувале образ дому. Било је случајева да снаха због подвођења буде враћена у род:

> У. Љ. из Ругова 1968. године затече своју снаху у недозвољеном односу са рођаком А.Љ. На блудника је пуцао и изгледа хотимично промашио зато што му је био рођак. Своју снаху блудницу отерао је у род. Жену је такође отпустио зато што је посредовала као кодошица.[352] Али тиме је себи направио штету. Оставио је кућу без две жене, којима је забрањивао преудају. Предомислио се, па обе жене вратио у кућу, задовољан што је пуцањем на рођака опрао образ куће.

[352] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 62/69.

Због посредовања у блуди кодошице се кажњавају прекорима и батинањем. То су домаће казне за које не зна јавност.

Иначе, жене се проверавају јесу ли кодошице, али се над њима не може водити истрага. Проверавају се оне које често посећују туђе куће. Тим посетама постају сумњиве. Мухарем Бајоли саопштава 26.5.1980. године да се провера врши обећањем богатих дарова ако успе подвести неку женску особу. Ако сумњива пристане, сматра се кодошицом и ускраћује јој се контакт са туђим женама.

Јавна истрага над женама није у обичају. Њима се не суди, не изводе се на плећницу (обичајни суд), не саслушавају се као сведоци нити заклињу у својству саклетвеника. Њих не исповедају господари кућа. Стоји им на вољу хоће ли, кад и шта саопштити својим господарима. Чувари не одговарају за кодошице ако нису ухваћене на делу подвођења блудница.

Чувари се могу заклети да њихови мушки укућани нису кодоши, али се никад не куну да им жене нису кодошице. То практично онемогућава сваку јавну истрагу за откривање кодоша. Зато је људима црног образа лакше гонити блудника него откривати кодоше и кодошице. За губитак једне жене и једног образа не може се добити више од једне крви. Не може се убити кодош и блудник. Кад би јавном истрагом откривали кодоше, били би поштеђени блудници. Ако би се истрага водила без успеха, разгласио би се црни образ куће која је покренула поступак. Само из радозналости, тајно, може се извиђати ко је кодош. То омогућава човеку црна образа да изврши избор: да ухвати кодоша на делу подвођења, па да га убије, или, чешће, да пронађе и убије блудника.

И још нешто: кодоша и кодошица може бити и више. Чувари жена не могу гонити све кодоше и блуднике. Ако су у том низу рођаци и пријатељи, настала би права пометња. Зато се практично занемарује јавно гоњење кодоша, а прогоне блудници. За опрегачом (тј. женом) иде у крв – гласи албанска народна изрека (Рустем Шаља 1.8.1980. године).

III – Гоњење блудника

Блудник је главни објект гоњења. Племенско друштво Албанаца гони га кад награби неиспрошену девојку, кад преузме испрошену, кад отме туђу жену, кад направи прељубу и подметне наследнике, кад изврши силовање или ступи у било какав контакт са туђом женом.

1) Гоњење због грабежи неиспрошених девојака

Ђечов констатује да поред регуларног обичаја женидбе постоји и иррегуларни – женидба отмицом.[353] Он не описује тешке последице отмице жена. Додуше, он није ни истраживао женску бесу, мада је за њу могао да зна. Дуго година био је свештеник у Метохији и северној Албанији. Са последицама отмице жена морао се срести.

[353] Gjeçov, *op. cit.*, par 29.

Под појмом отмице треба разумети грабеж жена, тј. такву женидбу која се обави без плаћања цене, без сватова, уз пристанак или без пристанка девојке, али увек без сагласности њене родбине. Родбина бира пријатеља. Она неће увек да има за пријатеље куће и родове од којих не очекује заштиту и добар третман своје одиве. Грабљивац је блудник који се јавно саживи са неиспрошеном девојком ради заснивања брачне заједнице, али без одобрења њене родбине.

Грабљивца гони родбина ограбљене неиспрошене девојке због црног образа и штете. "Ако неко ограби неиспрошену девојку њеном роду је црн образ што је није чувао. За то се плаћа главом – пола крви за образ а пола за девојку" – каже Фран Кољај (40), професор из Пећи, 15.6.1980. године. Црн је образ кући чија се неиспрошена кћи саживи са неким мушкарцем – потврђују Хасам Муђај (55), плећнар (обичајни судија) из М. Јабланице код Пећи, 3.5.1980. године, и Брахим Хоџа 10.6.1980. године. Грабљивац пада у дуг крви. Ако родбина неиспрошене девојке убије грабљивца, макар да је девојка сама побегла, пребија се његова крв за образ и вредност девојке, с тим да се девојка никад више не може вратити у род. Ако би родбина, после убиства грабљивца, дозволила да се одива врати у род, запала би према кући убијеног у дуг од пола крви. Друга половина крви убијеног пребила би се и за образ тазбине. У таквом случају нема изравнања без остатка, па се ређају поновљене освете каквих је 24 било у Јунику због грабежи једне неиспрошене девојке. Тај ланац поновљених освета измирио је Брахим Хоџа тако што је последњег дужника половине крви обавезао да плати једну "част" (половина крви) повериоцу крвног дуга.

Али, и када између увређене родбине и зета-грабљивца дође до умира, зет је дужан да плати част кући тазбине. Та част износи половину вредности једне крви и процењивала се на 100.000 динара у току 1979. године. Част је у ствари коректан израз за цену поштења или вредности неиспрошене девојке. Црн образ је осветљен чим су се зет и таст помирили.

Примера за убиство због грабежи неиспрошених девојака има и данас. Дневни лист *Rilindja*, који излази у Приштини на албанском језику, објавио је недавно један пример:

> Малолетна М.Б. из села Ђелекара код Гњилана, без родитељске дозволе, побегне и уда се за двоструког пријатеља њеног рода Исмаиља Селима. То је оцењено као грабеж и црн образ. Отац малолетнице Бећир Реџепи са својим синовима Имером, Хисеном и Рамаданом убије отмичаревог брата Абаза Селима из Танишевца 8. марта 1979. године. Тиме осветли образ и намири штету. Убице су осуђене од државног суда на укупно 40 година затвора.[354]

Имер Љајић(70), земљорадник из М. Штупеља, саопштава да је из куће Суља Ибиша у Ржаници ограбљена неиспрошена девојка, па је господар куће убио грабљивца. Салија Мета (60), пензионер из Ђаковице, саопштава да је уочи Другог светског рата девојка утекла за момка из околине Ратковца код Ораховца. Њен отац убије зета, а превари се па рани и његовог брата. Државни

[354] *Rilindja* - дневни лист ССРН Косова на албанском језику, Приштина, 28. септембар 1979. стр. 8.

суд био је изрекао казну убици. Али су родови остали и даље у завади, јер је убица прекорачио границу. Због једне девојке не може се убити више него један мушкарац, а отац увређене девојке ранио је и другог, чиме је свој род увалио у дуг од пола крви. Претила је опасност поновљене освете, али је известилац посредовао да их помири тако што је обавезао кућу убице да плати пола крви кући убијених. После тога живели су у слози и љубави.

И нерегуларна веридба сматра се за грабеж. То објашњава пример добијен од Брахим Хоџе 10.4.1980. године:

> Просци куће Хадрија из Ђаковице пођу у кућу Алије Мехмета Пожарија да просе девојку. Алија одбије просце. Но, Хадри шенлуком из пушака огласе веридбу. Алија је је очутао, примио цену, спремао *чеиз* за девојку, дочекао сватове па девојку предао господару куће Хадри. Пошто испрати сватове, сазва веће мушкараца којима саопшти да је веридба била на силу и мимо обичаја, па нареди да два момка истог дана убију зета. Момци предухитрише сватове и сачекаше их на уласку у кућу младожење, ког убију и повуку се у кућни притвор. Сутрадан Алија посла абер пријатељима: "На силу сте испросили девојку а ја је сада на силу удајем. Ако је оставите без мужа убићу вам још једног момка." Затим Хадри том девојком оженише брата убијеног. Отац известиоца Авдуљ Хоџа пресудио је спор по обичају: "Крв за образ."

Освета изостаје ако је родбина неиспрошене девојке нејака -- каже Салија Мета. То потврђује и известилац Ибиш Кастрати (49), службеник у Пећи, наводећи и пример: У току 1956. године сељаци из руговског места Пепићи, ограбили су из Дацића неиспрошену девојку. Дацићи су били нејаки, нису се осветили већ су преко органа власти издејствовали да им се девојка врати кући. – Б.Б. из Љешана био је бојкотован од свога братства зато што му је син убио рођака. То искористи З.Ш. и ограби му кћерку. Отац ограбљене покушавао је да преко државних власти издејствује враћање кћери у род. Али је ова то одбила изјавом да се удала из љубави. Бериша се није измирио са зетом и кћерком ни после 12 година. Зенун Салихај (50) из Укче саопштава да је једном Салихају дошла у кућу девојка којом се оженио. Тиме је пао у дуг крви. Родбина девојке није се помирила са кћерком и зетом. Чак одбија да од зета прими крвнину.

Црква је од првих векова збарањивала грабљење незаручених девојака. Василије Велики у својим правилима (22, 30, 37 и 40) забрањује такву женидбу без дозволе оних у чијој су власти. Он то назива блуд, препоручује мирење завађених кућа и забрањује закључење брака без сагласности родбине девојке.[355]

Сви известиоци саопштавају да се стари обичај убијања грабљивца неиспрошене девојке убрзано мења. Нова времена донела су и модерније обичаје. По обичајима, девојка је туђа нафака (Ибиш Кастрати 9.3.1980. год.). Тазбина и грабљивац неиспрошене девојке настоје да се помире. Постоји државна заштита, на коју се и Албанци са села све више ослањају и боје затвора. Бајрам Хусај саопштава 1.4.1980. године да се лакше мире грабљивци

[355] Никодим, епископ далматински, *op. cit.*, I, стр. 379, 389, 390, 394, 397.

који су претходно покушали да испросе девојку. Тако је бар у Ругови, где је утицај црногорских обичаја јачи. Насупрот томе, Брахим Хоџа тврди да се, нарочито у пограничним селима, теже мире грабљивци који су били одбијени при покушају просидбе. Тамо је још јачи осећај срна образа зато што је након одбијања рода момак уграбио девојку. Вазда треба имати у виду страх од људи који нису пријатељи, а уграбе неиспрошену девојку преко које могу тазбини и о глави радити. То се види из српских народних песама "*Опет Љутица Богдан*". Сестра која се "у силу брата" удала радила му је о глави, наговарала мужа да убије њеног брата, а сама га опила и оковала.[356] Та времена су прошла. Сада преовлађује савремени економски интерес. Људи се радије мире и почињу да дозвољавају половима слободан избор партнера.

Код Албанаца на селу има мирења на разне начине. Старији извештиоци Бинак Бериша и Ислам Елезај саопштавају 16.6.1979. године да се грабљивац може помирити са тазбином ако ова пристане да прими цену од једне крви. Брахим Хоџа саопштава 10.4.1980. године да као обичајни судија обавезује нерегуларног зета да тазбини плати једну "част". То је, у ствари, накнадно плаћање цене за девојку – пола крви. Известилац каже да је у многим случајевима одлучивао да кућа зета плати такву част. Вредност части износи половину крвнине, 1980. године 100.000 динара. Код старих Јевреја било је прописано 50 сребреника уз забрану отпуста жене,[357] а у Црној Гори 50 талира. Осмог фебруара 1830. године суд Катунске нахије осудио је Гаврила Турова из Трњина зато што је за жену уграбио кћер Мата Петрова на новчану казну од 50 талијера "како учини владика и Црногорци на Бигоџдере који год уграби дјевојку да има дат талијерах 50".[358] Ако се таст помири са зетом, постају пријатељи.

Према казивању Бајрама Хусаја и Реџепа Демаја (57), земљорадника из Шкреља, од 14.3. 1980. године у Ругови се прави разлика између грабежи девојке која сама одбегне и оне која је на силу отета. Ако неиспрошена девојка изјави да је сама утекла не гоне ни њу ни момка. Ипак, зет се осећа дужником и преко посредника тражи да се помири са тазбином. Ако добије негативан одговор ("Моја девојка је отишла за њим; кад бих имао снагу коју има држава не бих га гонио. Нека се не боји од мене. Али га за пријатеља нећу. Нека ми ни он ни девојка не пређу кућни праг."), изостаје пријатељство док је господар жив. Кад је одговор позитиван ("Моја девојка је сама изабрала мужа. Њен дом ми може бити пријатељ. Нека дођу да им честитамо."), што је данас најчешћи случај, свекар одбегле невесте посећује њену родбину, попије кафу и руча, а затим оставља дарове родбини невесте. Свакој женској особи у кући и рођакама даје по извесну суму новца, а невестиној мајци највише. Значајну суму новца оставља на послужавнику за кафу – мање ако су пријатељи имућни, више ако су сиромашни. Затим дође зет у тазбину. Њему се спрема посебан дочек и гозба. И он даје новчане дарове женским особама у кући, а таштн највише. Али на послужавнику за кафу не оставља новац. После тога

[356] В. Караџић, *Српске народне песме* II, стр. 560 и 570.
[357] *Пета књига* Мојсијева, XXII, 28-29.
[358] Томица Никчевић - Бранко Павићевић, *Црногорске исправе XVI-XIX вијека*, Цетиње 1964. стр. 157.

пријатељи се редовно посећују као да је била женидба са сватовима. Известиоци кажу да је у Ругови редак случај да таст убије зета који угради неиспрошену девојку. То могу бити појединци који не признају никога сем своје ја ("ја па ја").

Друкчије је ако је неиспрошена девојка отета силом и ако за то постоје сигурни докази (разбијање кућних врата, ложнице, плач и кукњава отете девојке и сл.). То је родбини теже од убиства. Сила узима образ кући и братству. Таквог отмичара гоне убиством.

Према казивањима Бајрама Хусаја, на силу отета девојка може се вратити у род. Пошто отмичар буде убијен, пребија се његова крв за образ куће и поштење девојке. Али у Ругови се такав случај не памти. Руговци припадају једном фису у коме доскоро није било женидбених веза. Брахим Хоџа разликује се од Бајрама Хусаја утолико што сматра да после убиства мушкарца који је насилно отео девојку ова више не треба да се враћа у род зато што би могло да дође до поновљене освете. Ни у раним вековима хришћанства није било дозвољено враћати насилно отету девојку. Насилник се одлучивао од цркве, није му било допуштено да узме другу жену (67. апостолско правило).[359] Иначе из народних песама види се да је насилне грабежи неиспрошених девојака било и код Срба у средњем веку.[360] Код Албанаца данас су насилне отмице веома ретке. У својој двадесетогодишњој адвокатској пракси имао сам 3–4 судска случаја. Но, код насилних отмица нема везивања женске бесе, па нас та тема овде више не занима.

Адем Ариф Елшани (73), обичајни судија из Озрима, каже 11.3.1980. године да је већ заживио обичај да тазбина сама тражи да се помири са зетом: "Зету који ти одведе кћер без одобрења однеси два кила шећера нека му је слатко". Ту има ироније према савремености која преовладава, али и истине. Мирење зета са тазбином постаје формалност. Ослобађање од старих обичаја тече убрзаним ритмом.

Лакше је помирити зета са тазбином, него вереника са момком који му преузме вереницу.

2) Гоњење преузимача испрошене девојке

Сви старији известиоци кажу да на Косову за време турске није било ни једног села у којем није било преузимања испрошених девојака. Због тога је у средњем веку проливено много крви и код Срба, што се види из песме "*Женидба Тодора Јакшића*".[361]

Преузимач испрошене девојке је блудник који наноси црн образ кући момка који ју је био испросио. По начелу пречег права куповине, вереник је имао првенство. Нико је није смео узети док он не раскине везу. Црн је образ веренику коме неко преузме девојку. Ако раскине веридбу, пропада му цена у плаћеном делу. Ако вереника остави вереница, њена родбина остаје дужна крв

[359] Никодим, *op. cit.*, стр. 137.
[360] В. Караџић, *op. cit.*, стр. 2, 386.
[361] *Op.cit.*, стр. 573 и 575

веренику, али само ако је преуда[362] или је знала да је препрошена па није обавестила вереника.

То је у животу сложеније од упрошћеног одговора Сокољ Баца Богишићевом известиоцу Јовану Лазовићу. Родбина веренице која остави свога момка пада у дуг крви само ако превари или преуда испрошену девојку или сазна да су је други препросили па не обавести првог вереника да је преузме. Девојка не може сама раскинути веридбени уговор, већ се претпоставља да ту неко посредује (жене – стрине, ујчевина итд.). Увек се сумња и на њене мушке укућане да су је преудали коришћењем женске бесе.

Сви известиоци кажу да код преузимања туђих вереница, прво, настаје спор између братства веренице и братства вереника. Род веренице дужан је да се оправда роду вереника да није знао за преузимање испрошене девојке. Правдање се врши заклетвом са 12–24 саклетвеника, зависно од компромиса са напуштеним момком. Бајрам Хусај саопштава 18.3.1980. године да отац преузете девојке, чим сазна, треба да пошаље посреднике кући вереника са обавештењем и поруком: "По обичајима ти се могу заклети са онолико људи колико ти хоћеш да од наших мушких укућана који умеју говорити – од најмлађег до најстаријег – ниједан није умешан у преузимање твоје девојке". Ту садржину има и заклетвена изјава. Напуштени момак треба да прими правдање заклетвом.

Ако се родбина преузете веренице не оправда заклетвом, сматра се кривом за једностран раскид веридбених уговора и пада у дуг крви према роду напуштеног вереника. Пример наводи Салија Метај из Ђаковице и Осман Баждарај (62) из Црнобрега код Дечана 12.12.1978:

Весељ Б. из Врела код Истока уби, пре рата, 1941. године Р. Алију из истог места, зато што се није оправдао заклетвом да није преварио одиву коју је Весељ био верио. За то убиство Весеља је опевала народна песма. Кућа Р. Алије је узвратила осветом.

Известилац Зенун Салихај саопштава други пример 6.10.1979. године:

Селман Незир из Укче пре тридесет година, вери своју кћер за Бајрама Нака из Мемића. Девојка одби да се уда за вереника па утече за момка из Горњег Стреоца. Њена родбина се није могла заклети да није знала за преузимање. Зато напуштени момак уби брата утекле веренице. Братовљева смрт се преби за образ вереника и цену коју је био платио за девојку.

Занимљив пример саопштава Блажо Станковић 22.9.1979:

Пре рата, 1941. године девојка из околине Истока би верена па утече другоме. Њена родбина западе у дуг крви зато што се није могла оправдати да није знала за бекство девојке. Веренику оста црн образ и штетова цену коју је за девојку био исплатио. Зато он убије брата одбегле девојке. Тек после тога убиства родбина веренице оправда се са саклетвеницима да није знала да је девојка препрошена. Вереник паде у дуг крви према роду

[362] Бранислав Недељковић, *Канун Леке Дукађина - Арбанашко обичајно право.* Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића. Анали Правног факултета Београд за октобар-новембар 1956, I, 24-25.

веренице, али се искупи плаћањем крвнине. После тога вереник уби преузимача веренице. Затим иста женска особа побегне трећем лицу. Брат њеног убијеног преузимача убија тога трећег. Затим синовац освети погинулог стрица. Због једне жене погинула су четири човека.

И Исен Бериша (64), хоџа из Рухота код Пећи, саопштава 8.3.1980. године да је Незир Бојић из околине Истока 1952. године убио човека који му је преузео вереницу. После тога је мировно тело одлучило да пребије "главу за штету и срамоту".

Пример се види и из списа Окружног суда у Пећи:

И.С. из Рашкоца одби да уда своју кћер за вереника Хамзу. Овај је ограби и оста са њоме у заједници неколико недеља. Државни суд га осуди за силовање а вереницу врати у род. Потом је отац вери за момка из Призрена. Али осуђени Хамза, "борећи се за своју жену", убије њеног оца.[363]

Кућа веренице не сме да раскине веридбени уговор ни пошто се вереник ожени другом женом, јер ислам дозвољава полигамију. То се види из списа Окружног суда у Пећи:

Мухамед М. из Заблаћа вери Емину, сестру Исуфа Х. из Прекала. По завршетку школовања вереник се ожени неком Нурадијом, а са Емином не раскиде веридбени уговор. Еминин брат једнострано раскиде веридбу са образложењем да не да сестру ожењеном човеку. Тим поводом Мухамед са браћом Халилом, Шабаном и Мустафом револверима и бомбама покуша да убије Емининог брата Исуфа.[364]

Род веренице греши ако не иде редовним путем, да се правда заклетвом пред братством веренице и да му препусти гоњење преузимача. Обичаји не дају за право родбини да гони преузимача веренице. Она не зна постоји ли аранжман вереника са преузимачем. Вереник и преузимач се могу помирити. Грешку су направили Ељшани из околине Пећи. То се види из примера који саопштава Адем Ариф Ељшани 11.3.1980. године:

За време турско, род Драгидели из Дренице преузе испрошену девојку у роду Ељшана. Да би се оправдали пред родом вереника Ељшани убише преузимача. Драгидели узвратише осветом. Мировно тело преби крв за крв а преузету жену врати у род. Да није била верена Ељшани би имали право да убију грабљивца своје девојке који им наноси штету и срамоту. Али, пошто је била верена, Ељшани су били дужни да се правдају са саклетвеницима њеном веренику. Његова је ствар да ли би се мирио са Драгиделима или штету и срамоту истеривао убиством преузимача.

Пошто се братство преузете веренице оправда заклетвом да није знало за њено бекство, преузимач испрошене девојке пада у дуг крви према њеном веренику. Вереник је претрпео штету и срамоту. Њему је црн образ. Зато је он са својим родом позван да убије преузимача. Убиством се изравнавају односи: крв за образ и цену девојке. Преузимач одговара животом за деликт учињен на штету вереника. Али, да би се одржала равнотежа обавеза, вереник не треба

[363] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 37/70.
[364] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 161/74.

да узме од родбине веренице цену коју је платио. Ако би примио повраћај цене, сматрало би се као да је узео девојку, па не би смео да убије преузимача.

Пример убиства преузимача саопштава Реџеп Демај:

Пре рата 1941–1945, Мањо Балија из Дреља преузео је вереницу неког Лутова из Алагине Реке. Братство ограбљене веренице оправда се саклетвеницима да није преверило девојку ни знало да ће бити преузета. Потом, кућа вереника Лутова уби преузимача веренице.

Следећи пример саопштава Зенун Салихај (50) из Укче 6.10.1979. године:

Ахмет Халими из Мужевина код Истока преузе Хатмону, вереницу Шабана Смаила из Сушице 1936. године. Родбина девојке – Салихаји из Укче – оправда се саклетвеницима да није знала да ће им кћер побећи из куће. Западе у дуг крви кућа преузимача Ахмета Халимија. Једног дана, сељаци прекоришe напуштеног вереника да му је црн образ кад може да ради њиву док му други спава са ограбљеном женом. Вереник се заветовао да неће обрађивати имање док не опере образ. Пође у Мужевине, сакри се на тавану преузимачеве ложнице и секиром сасече Ахмета и Хатмону, док су били у постељи. Мировно тело преби Ахметову крв за образ убице, а отац Хатмонин "опрости" убици крв своје кћери. О том подвигу је и песма спевана.

Хазир Чолаку из Јуника саопштава 12.2.1980. године да је за време Другог светског рата испрошена девојка из куће Х.Ц. побегла за момка И.Н. у Бецу. Родбина веренице оправдала се заклетвом. После тога, напуштени вереник убио је преузимача.

Зато су у старо време свештеници водили рачуна да не венчавају преузете веренице. Код старих Јевреја то је сматрано силовањем и кажњавало се погубљењем мушкарца који преузме туђу вереницу.[365] У правилу 20-ом хришћанског оца Василија Великог (IV в.) забрањује се преузимање заручених девојака.[366] Шести васељенски сабор у 98-ом правилу прописао је да ко узме ради брачног живота женску особу која је с другим заручена, а заручник јој је још жив, подлеже казни за прељубу.[367] Те одредбе Трулског сабора преузете су и у грчко-римским грађанским зборницима.[368] Код Албанаца заручник може и умрети, али се вереница не сме преверити, зато што је може узети за жену један од девера или рођака преминулог вереника, о чему је наведен пример на другом месту.[369] Православна црква не венчава без присуства личних јемаца – кумова. И ислам је водио рачуна да не венчава преузете веренице. То се види из примера који саопштава Ибиш Кастрати 24.9. 1979. године:

Пре Другог светског рата, Демо Салиху из Жура код Призрена вери девојку. За њен откуп беше платио 3.000 динара. Спремао се за свадбу. Али вереница је имала љубавника са којим побеже муфтији у Призрену ради

365 *Пета књига* Мојсијева XXII, 25 и даље.
366 Никодим, *op.cit.*, стр. 379.
367 *Op. cit.*, стр. 588.
368 *Op. cit.*, стр. 589.
369 *Чувари бесе*, *op. cit.*, стр. 109, 110.

венчања. Муфтија испита чија је, па одби док код њене родбине не провери случај. Отац девојке обавести вереника па овај убије преузимача.

У првим деценијама после Другог светског рата ни државне власти нису увек толерисале преузимање испрошених девојака. Настојале су да спрече узроке убиствима. То се види из примера који саопштава Суљо Метај, пензионисани радник милиције из Истока, 3.5.1980. године:

> У селу Забелу у Дреници две девојке из исте куће биле су испрошене за момке са Косова. Али оне савезеше женску бесу па утекоше за два брата који су живели у једној породичној задрузи. Братства напуштених момака опсадираше кућу преузимача и запретише бојем. Известилац је интервенисао да спречи проливање крви. Саслушао је одбегле девојке. Оне су изјављивале да су добровољно утекле и да желе да се удају по свом избору. Али их милиција врати у род. Затим се једна од њих удала за трећег момка, а друга за момка који ју је био преотео.

Бајрам Хусај саопштава 1.4.1980. године да кућа која је примила натраг ограбљену или испрошену девојку нема право да убије њеног преузимача зато што би пала у дуг крви. Преузимача може убити и вереник зато што му је узео образ и покварио вереницу. – Не сме је узети за жену ни пошто убије преузимача.

Он наводи пример:

> Пре Другог светског рата, момак из Ругове преузе туђу вереницу. Родбина девојке оправда се заклетвом, па овај уби преузимача. Затим погреши те се ожени вереницом. Тиме западе у дуг крви. Пошто је убио преузимача није смео да се ожени том невестом. Женска особа треба да се уда за неког из куће погинулог преузимача, тј. за једног од девера. Она је плаћена крвљу преузимача. Чак ако би се преузета вереница вратила у свој род, па се удала за трећег мушкарца, род напуштеног вереника могао би и тога гонити. Нико нема право да му је преузме.

Иначе, вереник који не убије преузимача може му преотети своју вереницу. То није само албански већи стари српски обичај. У песми "*Женидба Јова Будимлије*" овај отима бану од Ердеља жену коју је био први испросио.[370]

Са јачањем државне јавне безбедности и њене ефикасности расте и број мирења између братства које преузме туђу вереницу и братстава напуштеног вереника и преузете веренице. Са таквим мирењем биле су се среле и власти у Црној Гори четрдесетих година XIX века. Бјелопавлићи су преузимали команске жене, а судови Катунске нахије казнили су родбину Јока Стојановића са 50 талира, што је знала да јој је верена кћи одбегла за Усина Лазарова.[371] Јован Лазовић је саопштио Валтазару Богишићу да поводом преузимања веренице може доћи до умира и у северној Албанији, и то тако да својта девојке плати веренику цену женске крви.[372] То тече по уобичајеном поступку, о чему детаљно обавештава Бајрам Хусај 18.3.1980. године:

---

[370] В. Караџић, *ор. cit.*, стр. 616-622.
[371] Томица Никчевић - Бранко Павићевић, *ор. cit.*, стр. 177-178.
[372] Бранислав Недељковић, *ор. cit.*, I, 24 и 25.

Ако братство преузете веренице не може да се оправда заклетвом пред напуштеним вереником остаје му дужно једну крв. Зато шаље посреднике да се измире са кућном напуштеног вереника. Ако вереник пристане да узме другу девојку уместо преузете, ни родбина веренице ни преузимач не падају у крвни дуг. Тада вереник не сме да убије, сем ако хоће да падне у крв. Пословично се каже да "ован нема две коже", што значи да се не може узети друга девојка и искати крв. Но, може да се деси да род веренице даде напуштеном веренику другу своју одиву, само да би одржао пријатељство. У том случају вереник се не ослобађа обавезе да убије преузимача, већ има право да наплаћује образ и штету. Ако тако не би поступио, остао би му црн образ пред браћом и пријатељима. Јер, прву вереницу је купио а друга му је само ради пријатељства поклоњена. Таквих случајева било је у околини Ораховца. – Било је случајева да и сватови дођу по девојку а она без знања рода одбегне другоме за жену. Тада отац одбегле девојке поклони напуштеном веренику другу од својих одива само ради одржавања пријатељства. И таквом је момку црн образ ако се не освети преузимачу. Тако се тазбина мирила са напуштеним вереником.

И преузимач веренице настоји да се помири са родовима којима се замерио. Зато треба, прво, да покуша мирење са братством вереника. Посредници настоје да их помире обавезивањем преузимача да напуштеном веренику накнади трошкове једне женидбе. Ако напуштени вереник пристане, може бирати из куће преузимача неиспрошену девојку. Тако се компензира штета а међу завађеним успоставља пријатељство. Имер Љајић саопштава 28.9.1979. године пример таквог мирења:

У Великом Штупељу код Пећи била је верена девојка за момка из Љубуше. Други момак из руговског села Боге преузе ту девојку без знања њене родбине. Тиме западе у дуг крви. Посредници помириште преузимача са напуштеним вереником. Преузимач му даде за жену девојку из своје куће и постадоше пријатељи.

Сада обичајни судови мире преузимача веренице и вереника и без стварања пријатељске везе. Једноставно обавежу преузимача да плати напуштеном веренику цену потребну за куповину друге девојке. Недавно је мировно тело обавезало неког из Ђаковице да плати напуштеном веренику из Накла код Пећи цену женске крви у износу од 100.000 динара. Брахим Хоџа саопштава 10.4.1980. године да је пре две-три године у Каличанима код Пећи мирио завађене због преузимања испрошене девојке. За мирење је дао формулу: ако се родбина преузете веренице опере заклетвом да је нико од мушких глава није преверио ни знао да је препрошена, преузимач има да плати напуштеном веренику 80.000 динара на име образа и још 60.000 динара не име цене за девојку.

Пошто се преузимач помири са напуштеним вереником, родбина девојке нема право ништа да потражује. Сматра се да се девојка морала удати за неког. Родбини је плаћена цена од првог вереника. Тиме је обештећена. Али, ако преузимач, после мирења са вереником, жели да успостави однос пријатељства са родбином девојке, шаље посреднике да преговарају с тазбином хоће ли га примити у кућу као пријатеља. Ако тазбина пристане, поступак се одвија по

обичајима важећим за мирење после грабљења неиспрошене девојке. Ако се измири са тазбином постају пријатељи. После изравнатих економских односа, образ се не помиње. Бајрам Хусај саопштава да је лично мирио случај у Ругови: девојка из Шкрења била је верена за момка из Алагине Реке и побегла за некога из Коштутана. Приликом мирења одлучено је да преузимач плати напуштеном веренику трошкове друге женидбе, а отац девојке да му врати мситнију.

Известитељка Ф.К. из Пећи саопштава 1980. године пример везивања вишеструког пријатељства код мирења услед преузимања туђих вереница:

> Очух вери моју мајку за некога. Њена сестра била је добро удата, па јој препоручи девера за мужа. Мајка је одбијала зато што је била испрошена. Али је моја сестра убеди да пристане, истичући да ће људи наћи начина да размрсе своје сукобе. Мајка пристаде. Девер њене сестре, а мој отац, ноћу, ограби моју мајку. Само да би одржао пријатељство, очух моје мајке даде напуштеном веренику своју кћер за жену. Тако мој отац паде у крвни дуг. Да би се и ова крв подмирила, окупи се мировно тело (плећнија). Оно одлучи да мој отац даде своју сестру мојој ујчевини. Тако се везивало вишеструко пријатељство да се не зна ко је коме и како својта.

Мирења око преузимања вереница су тешка. Готово су немогућа код отмица удатих жена.

3) Гоњење отмичара удатих жена

Од известилаца нисам чуо да су Турци отимали удате жене Албанцима. Турци су живели по градовима, а Албанци углавном на селу. Ниво градске културе био је виши. Зато су грађани избегавали и још избегавају женидбене везе са сеоским становништвом. И Албанци по градовима нерадо закључују женидбене везе са сељацима. Није у питању само феудални менталитет, већ пре свега разлика у култури и обичајима. Варошани не желе сељаке за женидбене пријатеље, боје се крвних завада и освета. Градско пријатељство је интимније и мање прорачунато.

Међу Албанцима на селу има појава отмица удатих жена. Оне су много ређе од грабежи неиспрошених и преузимања испрошених девојака. Црн је образ мужу и његовој кући кад му неко отме жену. Отмица постоји без обзира на то је ли жена добровољно побегла или насилно одведена. Разлика је минимална и састоји се у томе што, како известиоци кажу, насилно одведена може бити враћена мужу и задржана у његовој кући. Одбегла се не враћа. Враћање одбегле жене схватило би се као подметање повода за убиство. Но, вратила се или не, отмичар пада у крвни дуг – пола крви за образ а друга половина за отмицу или кварење жене. Муж са својим мушким укућанима и братственицима позван је да гони отимача. Отмице се готово увек завршавају погибијом отмичара, његовог господара куће или мушког сродника. И код Срба у средњем веку отмица жене плаћала се главом. То се види из народне песме "*Јакшићеви дворн похарани*".[373]

---

[373] В. Караџић, *op.cit.*, стр. 600-609.

Најтежа је отмица девојке сватовима. То је био узрок крвних обрачуна сватова са отмичарима. Рамо Љајић саопштава 24.9.1979. године случај који се десио за време турско. Изнад Кеђ Потока у Дреници био се десио случај да се сватовима отме невеста. Зато дође до боја, у коме је погинуло много људи са обе стране. Место се данас зове Невестин гроб (алб. *Guri i nuses*). Брахим Хоџа каже 22.9.1979. године да је од свог оца Авдула чуо да је у старо време било доста отмица жена сватовима. Услед тога су избијали међуплеменски ратови. Да би се избегла кавга, сачуван је стари обичај да се сватовима у пролазу ослободи пут да мирно проведу невесту до мужевљевог дома. Албанци кажу: "Кад сватови пролазе, испрегни вола из јарма."

Ништачовеком се сматра муж који пропусти да осветли образ који му је оцрнио отмичар жене. На освету га принуђавају родбина и тазбина, браћа и пријатељи. Сви га коре да није могао сачувати жену коју му је тазбина поклонила. Известиоци наводе и примере убиства отмичара жена. Рецеп Демај саопштава 15.10.1979. године:

> Пре Другог светског рата, Беко Имери оте жену неком човеку из Бролића. Напуштени муж уби отмичара. Брат убијеног Бека понови освету, позивајући се да на то има право зато што је жена сама дошла у њихову кућу. Он уби неколико мужевљевих рођака из Бролића. Мировно тело измири завађене, тако што преби крв Бека за отмицу жене, а Бековог брата обавеза да плати крвнину за убијене сељаке из Бролића. Овај је морао да проси по Ругови и Пећи, да би сакупио новац за крвнину. Сакупљање новца за крвнину изгледа да је најстарији облик давања милостиње.

Блажо Станковић саопштава 30.9.1979. године пример недавног убиства због отмице жене:

> Пре петнаест година девојка у Кос. Митровици, верена у колевци, заљуби се у другога. Али се морала удати за момка којега јој је родбина изабрала. После удаје, договори се са љубавником да је отме. Док се налазила са мужем на путу, момак је уговореним светлосним сигналом обавести да побегне. То би схваћено као отмица и напуштени муж уби отмичара. Убици је судио Окружни суд у Приштини.

Дешавало се да због отмице жене буде убијено више мушкараца. Авдул Рамосај (57) из Црнобрега саопштава 20.9.1979. године пример:

> За време турско, мужу из Стубла или Доброша код Ђаковице оте жену момак из Јуника. Напуштени муж уби отмичара. Отета жена побегне другоме. Муж и њега убије. Жена утече трећем. Напуштени муж убије и трећег отмичара. Затим се окупи мировно тело да већа о кривици убице. Владало је мишљење да жена не вреди више од једне крви, па да за прву отмицу треба пребити крв првог отмичара, док за убиства другог и трећег отмичара треба обавезати убицу да плати крвнину. Пре доношења дефинитивне одлуке дође код убице Шабан Бинак, син опеваног Бинак Алије из северне Албаније. Он се погоди са убицом да ће га научити одбрани пред мировним телом ако му бесплатно изими овце. Научени муж пристаде пред мировним телом да плати све три крви ако му кућа сваког отмичара подведе по једну од својих жена да преспава са њима, ако то не учине неће платити крвнину. Мировно тело прихвати ту понуду као своју

одлуку. Пошто куће отмичара нису могле бити јавни кодоши својим женама, убица би ослобођен плаћања крвних дугова. Три крви се пребише за три отмице исте жене.

Из околине Ђаковице овај преседан се разгласио на Косову. Блажо Станковић саопштава сличан пример из околине Приштине:

Три момка отму туђу жену и задрже је у постељи, сваки по једну ноћ. Пошто је муж врати, жена му исприча случај. Овај убије сва три отмичара. Пред мировним телом правдао се да ће платити три крви ако му куће отмичара подведу своје три жене да са сваком преспава по једну ноћ.

Таква схватања заступају и известиоци из Ругове. Обичајни судија Брахим Хоџа пориче исправност таквог гледишта и сматра да због отмице једне жене може бити убијен само први отмичар: "За једну жену дозвољено је само једно убиство. Следећи отмичар није отео жену мужу већ отмичару."

Убиством се гони и покушај отмице. Довољно је да жена потрчи за другим човеком без пратње свога мужа, па да онај за ким је утекла буде убијен – каже Брахим Хоџа. Ако је више саучесника у отмици може бити убијен било који, па се саучесницима оставља да међу собом изравнавају рачуне чија треба да буде отета жена.

Поводом отмице удатих жена мирења су готово немогућа. То је неопростив деликт, бар када се тиче односа међу иноплеменицима. Ко врши насиље над туђом женом обичаји му не пружају заштиту. Напуштеног мужа бије свестрана инфамија. Сви га принуђавају да убије отмичара. Не може бити човек онај ко трпи отмицу жене, боље му је да се убије него да живи као кукавица – кажу сви известиоци. Али најглавнији разлог неопростивости овог деликта, чини се, јесте у томе што отмичар не може накнадити сву штету напуштеном мужу. Новцем би му могао платити трошак друге женидбе. Могао би му дати и неку од својих одива за жену. Али, остају деца без мајке. И та деца су позвана на освету. "Отмичар би могао набавити мужу жену, али не може мајку деци" – кажу известиоци. И када би се муж помирио, његови синови би убили отмичара "да оперу част мајке". Зато ниједан известилац није могао навести пример којим би илустровао како напуштени муж компензира штету за отету жену. Додуше, искусни обичајни судија Брахим Хоџа каже да би могао помирити отмичара тако што би га обавезао да плати напуштеном мужу трошкове једне женидбе. Бајрам Хусај мисли да би их могао помирити када би отмичар дао своју одиву напуштеном мужу. Али ниједан не наводи пример таквог мирења на које би пристао напуштени муж, коме је тазбина пренела дужност заштите одиве.

Брахим Хоџи је познат само један случај принудног мирења завађених због отмице жене. Отмичара из села Стубла или Брја код Ђаковице обавезало је мировно тело да врати жену напуштеном мужу. Тако су деца добила натраг мајку, а увређени муж морао је да пристане зато што му је запрећено паљењем куће и уништењем покретних ствари.

Ни рођак рођаку не праштa отмицу жене. Не погађају се око уређења односа компензацијом. Рођак не може напуштеном мужу дати одиву за жену, јер постоји забрана ендогамије. Муж не сме пристати ни да му рођак купи другу жену из другог фиса. То би наљутило децу да убију рођака-отмичара

њихове мајке. Услед тога дошло би до поремећаја крвносродничке солидарности у братству. Да би се сачувала солидарност у братству, напуштени муж не треба да се мири са рођаком-отмичаром, нити да га убије. То се види из примера који саопштава Брахим Хоџа 10.4.1980. године:

> Пре двадесет година Х.Ц. из Пепша оста без жене, коју му оте његов комшија и рођак Р.С. Будући да су из истог братства, међу њима није дошло ни до мирења ни до гоњења убиством. Остало је само да Р. дугује крв Х-у.

Готово истоветан случај десио се у Јунику. "Због једне жене рођаци нису дали да убију један другога", каже Шаћир Бакова. Са јачањем државне јавне безбедности отпада потреба заштите крвносродничком солидарношћу, па се дешава да и рођак буде убијен због отмице жене. А.Р. из Шкреља 29. јуна 1975. године убио је свога рођака У.Р. зато што је С., брат убијеног, у јесен 1974. године, отео снаху убице и са њом преспавао три ноћи.[374]

Црква је анатемисала отмичаре жена и њихове помагаче. То се види из 27. правила Четвртог васељенског сабора халкидонског и 92. правила Шестог васељенског сабора трулског.[375] Анатема је била најтежа казна. Она је повлачила искључење верника испод црквене заштите, његов јавни преступ и физички прогон.

У Црној Гори је, изгледа, отмица била опростив деликт још у XVIII веку. То се види из исправе датиране 11. децембра 1797. године, када је изабрани суд са владиком Петром I Петровићем мирио Ријечку нахију и Његуше због отмице једне жене и пресудио да се пребије 60 цекина за жену Луке Лубарде коју беше узео Мићо Ников Станишић[376]

Овим се завршава излагање јавних деликата који настају јавним везивањем женске бесе. Много је распрострањенија прељуба као тајни деликт.

4) Гоњење преступника код прељубе

Прељуба је деликт тежак као отмица жене. Муж се боји подметања наследника, какав је случај био у околини Клине. Наследник је подметнут куму. Одрастао је у кући својих легитимних родитеља, а, потом, са својом легитимном браћом убио своја два брата по природном оцу. Мотив убиства је прикривен, али су ми известиоци поверили да је убица подстрекаван да убије да би опрао част мајке.[377]

Прељубе повлаче за собом и друге опасности по заштиту. У договору са преступником блудница може нанети свако зло мужевљевој кући. Блудница може партнеру давати храну, научити га кад и како да покраде жито и опљачка стоку, обавестити га о породичним тајнама, допринети пљачки и убиству укућана. Пример наводи известилац Р.Ш.:

После Другог светског рата, удата жена ступи у недозвољен однос. Љубавник је ноћу проваљивао кров и долазио код ње у ложницу. Муж јој је био стар али богат, са великом имовином и породичном задругом. Она повери

---

374 Списи Окружног суда у Пећи, К..бр. 100/75.
375 Никодим, *op. cit.*, стр. 388, 579.
376 Т. Никчевић - Б. Павићевић, *op. cit.*, стр. 71-78.
377 Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 10/71 и саопштавање женидбених пријатеља оптужених.

блуднику да кућа има ћуп пун златног новца. Блудник преко ноћи запали кућу њеног мужа. Збуњени муж изнесе из куће златнике и сакри их у међи поред куће. Блудник је то и очекивао па покраде златнике из ћупа. После пожара, веће мушкараца утврди да нема златника. Нађен је ћуп пун песка покривеног малом количином златника. У породичној задрузи наста узајамно сумњичење. Зато се подели. Пљачкаш је и прељубници учинио део од присвојених златника. Дакле, прељуба угрожава и личну и имовинску безбедност мужа. Зато се реагује убиством блудника док се преступница отпушта из куће, уз или без забране удаје.

Прељуба може остати тајна или постати јавна.

Јавну прељубу учинио је пар који је ухваћен на делу. Кад се мушкарац нађе са "развезаним учкуром" уз тућу жену обичаји дозвољавају да их увређени чувар убије "једним метком". Тада се пребија крв убијеног за образ и штету увређеног. Крв жене праштају њени родитељи. Код јавно утврђене прељубе јавно се зна повод и мотив и пружа очигледан доказ. Такав случај десио се у Ђаковици 1964. године:

> Ђ.К. из Ђураковца приметио је свог пријатеља да често посећује његову жену кад је сама. Наста провера. Лажно је приказао жени да мора радити у ноћним сменама као чувар предузећа. Ова се договори са љубавником да је посети. Муж је чекао у заседи и убио пријатеља поред жене у постељи. Жену је отпустио. Она се одмах удала за јунака који је може боље чувати. Убица се пред судом бранио истинито наводећи прави повод и мотив.[378]

Код јавно утврђене прељубе рођак настоји да поштеди свога рођака. Гледа да га ухвати на делу па да жену отера у род, а рођака блудника обавеже на плаћање трошкова друге женидбе. То илуструје пример који саопштава З.С. из Укче:

> Недавно је син Х.К. из Врела код Пећи ухваћен у прељуби са својом снахом – женом Б.Х. у Врелима. Изневерени муж окупи своје мушке укућане који заробише преступног рођака и упутише ултиматум господару његове куће да им плати 150 хиљада динара или ће му убити заробљеног момка. Господар куће плати новац. Преварени муж отера жену њезином оцу, а за добијени новац купи другу жену.[379]

Тако се може поступити према истобратственику. Према блуднику из истог братства постоје рођачки обзири. Рођак може покварити жену, али не може узети образ рођаку. Коначно, цело братство је довело жену ради биолошке репродукције. Ради солидарности у нападу и одбрани братство не дозвољава међусобне крвне заваде.

Али када је у питању однос према иноплеменику, мирење тешко успева. То се види из овог судског случаја:

> К.О. из Црнца код Истока ухвати своју жену А. у прељуби са З.Р. из истог села. Људи их помире, тако што обавезаше преступника да плати трошкове друге женидбе увређеном мужу. Овај беше отпустио жену, примио новчану накнаду па купио себи другу жену, а блудница се лако удала

[378] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 20/66.
[379] М. Ђуричић, *Забрана родоскрвнућа*, стр. 403 (фуснота).

за другога који није морао да је плаћа. Њени синови нису били задовољни поступком свога оца, па 6.10.1977. године на пијаци у Истоку – на најпрометнијем месту, "да им што даље оде глас о јунаштву" – секирама откину главу блуднику. Тиме су опрали част своје мајке.[380]

Тајне прељубе не износе се на јавност. Увређени муж рачуна да тајно уклони блудника, а жену задржи за себе. Тако би био на добити. Фактичку инфамију, свој црн образ би сакрио, убио блудника, а не би морао отпуштати жену и куповати другу. То се види из примера који саопштава Шаћир Ђакова, адвокат из Пећи, 31.7.1980. године:

Емигранти из Албаније открију, крајем четрдестих година нашег века, да једна њихова снаха одржава недозвољене односе. Кришом ухвате блудника, убију и закопају леш, па засаде поврће. Органи јавне власти открили су случај.

Све већа ефикасност криминалистичке полиције утиче и на мењање обичаја. Сада је тешко тајно убити, зато што полиција открива. Тешко је и блудника ухватити на делу, а још теже отпустити жену и оставити децу без мајке. Зато се због тајних прељуба намештају убиства уз лажне поводе и мотиве. Ево неколико примера:

А.К. из Бобовца саживе се са својом стрином, која је као удовица била од њега одељена. Она ожени сина, који нађе запослење ван Косова а остави жену код куће. К. се саживе и са том невестом. Све је то опазио други стриц, па саопшти синовцу. Овај смисли како би се осветио преступном рођаку са којим је до тада био у најбољим личним односима. Инсценира свађу око тобожње штете и ошамари дете преступника. После кратког времена, увреба преступника и паде му у заседу одакле испали неколико револверских хитаца. Преступник је очекивао напад, па је реаговао дефанзивном бомбом. Увређени муж и син пред судом се бранио да је преступник први бацио бомбу ради освете због шамарања детета. Првостепени суд је поверовао нападачу и ослободио га оптужбе. Жалбом блудниковог браниоца ствар је расветљена, па је увређени муж осуђен као нападач, а блудник ослобођен.[381]

Д. и Р. из Ступа били су суседи и кумови. Током Другог светског рата, један од њих погреши са женом другога. Кућа преступнице сазна за прељубу и прикри је. Фактички је била инфамна и сматрала да треба да осветли образ. Инсценира свађу око гомиле камења на међи, где погибе преступни мушкарац. После овог убиства, ређале су се наизменичне освете све до 1963. године. Тада их мировно тело, уз подршку државних органа, помири.[382]

Једна старица из околине Пећи саопшти свом господару куће да треба убити суседа – рођака који одржава недозвољене односе са женом из њене куће. Било би непоштено да се убије преступник уз навођење правог разлога, посебно кад није ухваћен на делу. Господар куће осети се фактички

[380] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 114/77.
[381] Списи кривице Х. Криезију код Окружног суда у Призрену из 1965. године.
[382] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 101/60.

инфамним, осрамоћен је а нема поузданог доказа да јавно убије преступника уз истинито навођење повода и мотива. Смисли лажни повод и мотив за намеравано убиство. Око 2 ара земље заметну дуг спор пред обичајним судовима. Тако разгласи постојање спора и упозори блудника да се одбије од жене. Да би лажни повод и мотив за намеравано убиство био што убедљивији, заметну дуг спор и пред Општинским судом у Пећи.[383] После извесног времена дође до физичког обрачуна на спорном земљишту. Ту погибе мушкарац из куће блудника. Истог дана кућа убијеног узврати крвном осветом. Први убица бранио се пред судом да је деликт учинио ради спорне земље, а други да је убио рођака из освете.[384]

Е. Д. из околине Пећи преко своје удате сестре веза женску бесу са супругом једног Б. Са њоме се састајао у кући свога зета. Пошто је муж сазнао а деца му порасла, научи их да са блудником заметну свађу око јаза. Блудник изгрди Б-ине синове, па се ови најоше увређеним. Затим отац саопшти да им је блудник узео образ и да га треба убити. Ови се договоре, па коцима убију блудника на пијаци у Пећи. Пред судом су се бранили да су били изазвани вербалном увредом код јаза,[385] прави мотив и повод је ван суда објаснио М.К.Ш. из Истинића.

Обичајни судије са више искуства разликују подметнуте мотиве и поводе боље него државни судови. Обичајни судије боље познају народне обичаје. Брахим Хоџа каже да му то није тешко уочити. Због ситних зађевица и вербалних увреда не исплати се убијати а народ је велики рачунџија. Кад год се као повод или мотив убиству представљају свађе око међа, бразда, јазова, наводњавања, гомиле камења, ситне стоке, песка, дрвета итд. оштећени траже интервенцију судова или мировних тела. Ако тамо не нађу заштиту, гледају да узврате штетнику мало већом штетом од оне коју су претрпели. Тако се створи галама због које се заинтересују мировна тела и полиција. Кад се због ситних зађевица убије, прави мотив је жена. Због штете везане за отпуст жене и ради одбране пред државним судовима намештају се лажни поводи и мотиви за убиства. Не може се деци компензирати мајка, нити огласити свој црн образ због слабог чувања жена. "Због ситних зађевица нема убистава."

Код убистава због прикривене прељубе не долази до међусобног изравнања рачуна. Не пребија се крв убијеног за част жене увређеног мужа. Ту је еквиваленција поремећена. Убица не наводи прави мотив и повод зато што му обичаји не признају оправданост убиства без доказа хватањем блудника на делу. Али он сматра да му је блудник фактички оцрнио образ (фактичка инфамија). Осим тога, увређени муж не отпушта жену, без чега не може бити еквивалентности. Са друге стране, кућа убијеног зна или не зна да је њен момак учинио прељубу и да је фактички непоштено поступио. По обичајима је поштен све док не буде ухваћен на делу. Зато, и кад зна, родбина убијеног одбија да да право објашњење пред обичајним и државним судовима. Боји се да би признањем изгубила право и на крвнину и на поновљену освету. Кућа убијеног блудника, и када зна да је њен момак фактички непоштен, сматра се

[383] Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 522/77.
[384] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 92/77 и К. бр. 83/77, и саопштење Р.Б. из Витомирице.
[385] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 48/66.

према обичајном праву оштећеном, са црним образом, позваном на заштиту живота убијеног момка.

Услед тако различитих субјективних схватања настаје ланац поновљених освета. Кућа убијеног, фактички непоштена а по обичајном праву црна образа, настоји да осветли образ и изврши освету. Кућа над којом је извршена поновљена освета сматра да је прва противправно нападнута прељубом као првим поводом и мотивом за прво убиство, па по други пут узвраћа крвном осветом. Прељубом увређена кућа увек сматра да господар куће блудника објективно одговара за поступке својих укућана, да је био дужан знати и за непоштење свога мушкарца. И тако се крвне освете могу ређати кроз неколико генерација. Рамо Љајић саопштава да је било случајева да због једне жене погине по тридесет људи. Пошто завађене стране у узајамним осветама изгубе доста људи, слабија од њих попушта и прихвата мирење уз плаћање крвнине. Дакле, тајне прељубе су основни узрок поновљеним осветама. Кад човек човека убије другим поводом, односи се изравнавају пребијањем крви за крв. Али тајне прељубе ремете правно начело талиона.

Тако бивају кажњавани блудници у племенском друштву. Блажи је поступак према њиховим партнеркама.

IV – Гоњење блудница

Према блудницама има се више обзира. – Женска особа је објект а не субјект, домаћица а не оружник племенске демократије. За њено понашање одговарају чувари куће у којој се налази. Они треба да је стегну да буде поштена. Жени која преступи није црн образ, већ њеним чуварима. Она може бити само поштена или непоштена. Част жене штите мушки укућани.

Женско дете у свом роду сматра се туђом нафаком од момента рођења. Оно је уз родитеље док полно сазри. За то време је испрошено или неиспрошено. Опасност од блуди настаје полним сазревањем. Тада је углавном испрошена. Начело чувања образа пријатељу утиче и на став родбине према неудатој одиви. Отац је чува, али гоњење евенуталног блудника оставља будућем мужу. У очевој кући девојка је саветована да остане виргина, а гоњена само за случај ванбрачног материнства. У спречавању нежељене трудноће помажу јој траварице, које ангажује женско друштво. У случају ванбрачног материнства присиљавају је да каже са ким је преступила. У случају родоскрвњења може бити убијена. Обично одведу ванбрачну мајку са породом ванбрачном оцу или дете остављају на раскршћу да би га неко за севап нашао и усвојио.[386]

Убиство удатих жена је ретко и код очигледно доказане прељубе. Жена која учини прељубу може бити убијена заједно са блудником "једним метком". Ни тада убица не изравнава еквивалентност, већ је преступа. Убиством блудника задовољава се еквиваленција – пола крви за образ, а пола за жену. Убиство жене представља прекорачење. Тазбини није плаћена цела крв, већ пола. Друга половина крвнине резервисана је у корист заштите жене коју јој пружа родбина у односима према мужу. Родбина жене узима у обзир афект зета и "поклања" му пола крви одиве затечене *in flagranti*, с тим да јој убица плати

[386] М. Ђуричић, *Фис и ванбрачна деца*, стр. 258-267.

другу половину крвнине, што се назива "накнадом у новцу". Друкчије није могло ни бити зато што је природно да при убиству блудника ухваћеног на делу од истог куршума може страдати и непоштена жена. Гоњење зета због убиства непоштене жене доприносило би ширењу крвних завада и негирању гоњења мушкарца ухваћеног на делу. Ако би убио жену а поштедео блудника, изневерени муж пао би у дуг крви према тазбини. Сматрало би се да је убиство жене намештено ради других циљева, као што се сматра да је убиство мушкарца намештено ради других циљева ако се не отера жена. Уопште узето жена која направи прељубу ретко се гони убиством. Убица блудника не жели да се правда и да плаћа тазбини накнаду за убиство одиве. Зато се сматра срамотом убити жену.

Код грабежи неиспрошених и преузимања испрошених девојака, као и код отмица, жене припадају отмичарима и не убијају их. Црн је образ чувару који их није сачувао, а непоштен је мушкарац који их је уграбио, преузео или отео. Жена је правно неодговорна. У тим случајевима најтежу казну изриче јој родбина. Жени која је добровољно одбегла може се забранити посећивање рода. Та казна није лака. Њоме се женска особа лишава родбинске заштите. Препуштена је милости и немилости мужа. Сем њега нико је не сме заштитити. Ујчевина би могла да је прими на кратко време, да је нахрани и да јој смешта. Муж би и то могао да забрани. Ако би се замерила, муж би је могао истерати на улици да проси. Отуда стара народна изрека: "Млада курва стара просјачица."

Казна коју муж може изрећи жени је враћање у род уз или без забране преудаје. Тада родбина поставља питање за разлог враћања. Муж не сме да отворено наведе прељубу као разлог, јер би тазбина такав разлог одбила репликом да није ухваћен блудник. Забрана преудаје представља казну сексуалне апстиненције. Не сме се удати, а у свом роду не може да чини родоскрвњење. Та казна погађа и мушкарца који је жену платио па мора да купи другу. Зато враћање жене уз забрану преудаје може наредити само економски и оружано јака задружна кућа.

Ђечов пише да се од жена изнуђавају признања са киме су преступиле, да се живе пале у ђубришту, да се наложе две ватре између којих се пеку примећене блуднице,[387] док не одају блудника и друге тајне женске бесе. Могућно је да се са том појавом срео док је службовао као свештеник у северној Албанији. Известиоци с Косова саопштавају да се жени подноси нож под грло, да јој се прети секиром и револвером, да је малтретирана и тучена док не открије блудника. Али не потврђују степен суровости у изнуђивању признања какав саопштава Ђечов. Све то више личи на застрашивање него на стварна мучења. Јер, под притиском, жене обично лако дају истинита или неистинита признања, уз одбрану да су биле силоване. То одговара жељама мушкараца, јер могу задржати силовану жену а гонити своје мушке ривале. Отуда се у племенском друштву за жену увек каже да је силована, па је гоњење уступило место чувању жена.

---

[387] Gjeçov, *op. cit.*, пар. 931.

ЧЕТВРТИ ДЕО

ЧУВАЊЕ ЖЕНА

Пошто племенско друштво није успевало да открије женску бесу и кодоше ни дозвољавало претпоставку да му жене могу бити неверне, посвећивало је највише пажње чувању жена. Сматра се да је довољно заштитити женску особу од насртаја мушкарца да би остала поштена. Додуше, то се не зове чување жена, већ *havali*.[388] Средства за чување жена подешена су тако да чувају не само жене већ и покретне ствари куће. Али "кључ за разумевање је жена" (Бајрам Хусај 15.4.1980. године).

За чување постоји велики број средстава, која се допуњавају тако да жена, како се на први поглед чини, никад и ни у једној прилици не би била без чувара. У служби чувања налазе се људи и животиње, архитектура, ношња, подела рада, жалости и весеља и кастрациони страх.

I – Људи као чувари жена

Чувари жена су фис, братство и мушки укућани.

1) Фис и братство чувају жене колективно. Сваки припадник братства и фиса дужан је да пази да странац не дође у додир са њиховом женском особом. У дванаест руговских села цео фис Келменди чува жене које имају релативну слободу кретања на планинским пашњацима. Странац је праћен да не дође до жена. Насртај би био гоњен одбојем фиса. Из планина обичај је пренет у низију. По селима Метохије сељаци колективно чувају жене својих братственика. Пошто села нису увек племенски компактне целине, жене у њима немају ону слободу кретања као у Ругови. Братства су распоређена по махалама. Мушкарци махала чувају своје жене.

Обичај колективног чувања жена развио се у неповерење према странцу за кога се претпоставља да ремети тај обичај, у ксенофобију. На први поглед то личи на колективну љубомору. У ствари, ради се о неповерењу у жене. Има се утисак као да је свак радознао коме ће бити црн образ и чија је жена непоштена. Свака сумња у недозвољену везу јавно се алармира. Р.Д. из Шкреља је 1968. године хицима из револвера алармирао приступ странаца женским одајама свога рођака. На суду се бранио да је пуцао увис да би заштитио рођака од евентуалне крађе. Други то чине пљувинама сена и сламе чувара непоштене жене. Тиме га јавно упозоравају да припази на морал својих жена.

У селима са више фисова жене је тешко сачувати. Сељаци пазе један другога у пролазу кроз своју махалу. Али када се тиче туђих братстава помажу једни другима да продру до жена. Отуда начело: "Црн је образ братству које не сачува своје жене, али аферим ако продре до туђих жена."

2) Братственици и племеници чувају своје жене од додира иноплеменика. Али њихове жене су из других фисова. Њих треба сачувати од мужевљевих

---

388 *havale-lja*, именица женског рода са значењем: запрека, препрека, сметња, сметње, скровница. Микељ Ндреца, Албанско-српскохрватски речник, Приштина, 1976, стр. 112.

рођака и братственика. Братственици не падају у крвни дуг ако преступе са женама својих рођака. Оне су из другог фиса. То је довело до установљења обичаја да у свакој кући буде чувар домаћих жена.

Чувар домаћих жена је највештији и најхрабрији мушкарац, обично господар куће. У свом одсуству одређује заменика. У случају одсуства свих одраслих мушкараца, жене чува пријатељ од поверења – "пријатељ код прелуље".

Жене су стално под надзором чувара. Без њега се не крећу ван својих просторија. Он их предводи кад одлазе у род, на весеља и саучешћа, враћа их из рода у дом. Уз њих је за време пољских радова. На пијаце жене са села до недавно нису ни излазиле. Чувар им је набављао потребне ствари за домаћинство (игле, конац, памук итд.). Изузетно су на пијацу излазиле старије жене. И сада жене излазе у пратњи чувара. Известилац Рустем Шаља из Добре Воде саопштава 18.3.1980. године да је као пословођа продавнице морао бити врло обазрив у послуживању женских муштерија. Чувар доводи жене у продавницу и мотри сваки гест продавца. Овај треба да сагне главу и услужи жене без слободе да којој погледа у лице. Ни погледом не сме да скрене на себе пажњу жена. И по градовима млађе жене често излазе на пијацу бар у пратњи мушког детета.

Жене не долазе на гробља и сахране. О оптуживању жена, сведочењу, изласку пред обичајни или државни суд и управне органе нема ни говора. Не изводе се на плећнију (обичајни суд) јер се може остати без њих. Не ангажују адвокате својим мужевима; то чине други.

Старије жене чувају оне млађе. Свекрве извештавају господара куће о сумњивом понашању снаха. Ако старија жена или чувар обавести господара да нека хоће да узме образ куће, обично следи потајно или јавно убиство блудника.

Чињеница је да кућа купује жену једном од својих мушкараца и да жена зна за кога је удата. Али у кући има више неожењених момака. Код Албанаца муслимана девер може да се ожени снахом која остане удовица. То утиче на стварање неповерења ожењених мушкараца у неожењене. Своја жена мора да се чува и од девера.[389] Муж је чува ноћу. Она се не сме кретати изван ложнице. Ни господар куће не треба да залази у туђу ложницу. Такав поступак могао би да доведе до деобе породичне задруге.

Жене се чувају од времена полног сазревања до наступања старости. Родбина их чува док су у роду. Домовина их чува од момента пријема о свадбеним свечаностима. На покривеним невестиним свадбеним колима један чувар је спреда, а други, обично господар куће, на задњем делу кола.

Чуваној жени није могуће развести брак. И кад успе да дође до адвоката ради бракоразводне тужбе, није јој омогућено да дође на судску расправу. Б. Фаза из Пећи није смела да дође у судницу, па је од суда тражила милицију која би је у путу чувала од отмице којом јој прете муж и његови рођаци.[390] Њен

[389] А.Н. из Ругова сумњичио је брата да му живи са женом, па је наместио деобу као лажан повод и мотив за његово убиство 1975. године. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 31/75, и саопштење И.Х., истражног судије Окружног суда у Пећи.

[390] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 334/80.

муж се жалио да му је тазбина отела жену тиме што јој је дозволила да се врати у род. Она се жали на мужа да је бије и малтретира. Да не би долазило до крвних завада између зета и тазбине, црква је забрањивала развод брака.

II – Животиње као чуварп жена

Пас је пријатељ човека а чувар жене. Свака кућа на селу а многе и по градовима држе псе. Пси се неконтролисано крећу улицама метохијских градова. У сеоским двориштима дању су на вези а ноћу слободни. У високо ограђеним авлијама пси не чувају само стоку већ и жене од насртаја мушкараца. Обичајни судија Брахим Хоџа каже да пас чува образ куће. У њега се мушкарци уздају као у оружје.

Изненадно угинуће пса сматра се великом опасношћу за образ куће. Настају сумње да га је неко отровао да би несметано доспео до чуваних жена. Ни градски човек још није без брига после изненадног угинућа пса. Дипломирани правник је 1979. године био забринут услед изненадног угинућа пса. Подозревао је тровање срачунато на уклањање чувара. Поводом тога је водио истрагу у породици, појачао будност мушких укућана, а женским особама, ради застрашивања, показивао револвер. Каже да се није бојао само части женскиња, које су на школовању, већ да ће му кућа бити покрадена а он убијен.

И чактар на овну или јарцу чува жене док музу. У случају упада непознатог мушкарца, ован и јарац могу чактаром дати сигнал власнику жене и стада.

III – Архитектура у служби чувања жена

Архитектура се по стилу разликује на сточарску, земљорадничку и градску.

1) Сточарска архитектура је проста – стан од балвана или колиба. Али ни ту нису увек заједно мушкарци и жене. Жене имају млекарник или женску колибу у којој бораве дању. У већим планинским становима постоји одељење за жене. Земљорадничка архитектура споро продире у планинска села. Тамо цео фис чува жене и нема потребе за грађењем авлија са високим зидовима.

2) Земљорадничка архитектура настала је под утицајем Оријента. Будући да села нису фисовски компактна, требало је градити препреке које мушкарцима онемогућавају да дођу до жена. Око кућа су високи зидови који ограђују дворишта. Они су грађени од камена, цигле, бетонских блокова, непеченог ћерпича или прућа покривеног трњем. Оградни зид хоће да има и најсиромашнија кућа. Прво се сагради оградни зид, па кућа. На оградном зиду је увек затворена непрозирна капија, а на њој звекир којим посетиоци позивају господара куће. Зид и капија су образ куће.

У авлији је кућа са помоћним просторијама (штала, млекарник, тор, сено). Кућа може бити мања или већа. Свако жели да има што већу кућу и што више деце. Најпознатија је метохијска камена кула, са једним или више спратова. На њој су прозори тако мали да се човек не може провући. Они личе на пушкарнице, а зову се француије. Кроз прозоре нико не може доспети ни до мушкарца ни до жена. Куле су прикладне за кућне затворе и чување жена.

Кућа и авлија подељене су на мушки и женски део. У мушком делу куће налази се гостинска соба са оџаком и овчијским кожама уместо лежајева. То је зборница за мушкарце. Ту они проводе дању, а неожењени и у току ноћи. Ожењени се увече повлаче у ложнице код жена. Тачно се зна граница до које се жене у кући смеју кретати. У женском делу куће је црепуља са огњиштем и веригама. Ту се спрема храна, коју жене сервирају до одређене просторије одакле је носе мушкарци у своју зборницу где се налази трпеза. Мушкарци обедују у мушкој зборници, а жене код црепуље. Мушке особе послужују госте, спремају кафу и одржавају чистоћу у мушким просторијама.

Са женског огњишта води ходник у ложнице. На посебна врата жене излазе у свој део ограђеног дворишта, где се налазе бунар, стока, сено, млекарник, остава итд. Над радом жена у авлији води надзор најстарија – бачица. Жене без задужења у кухињи или авлији бораве у својим ложницама.

Санитарије на кулама биле су подешене тако да одвраћају поглед пролазника. Испусти за воду и фекалије окренути су према сеоској улици. То се донедавно могло видети у Новом Селу, Дубову, Стреоцу и другим селима која су била започела урбанизацију.

Забрањено је градити прозоре с погледом на туђе двориште. Треба бити поштен и уздржати се од погледа на жене у туђој авлији. Обичајном судији Брахим Хоџи 1976. године ни најближи рођак није дозвољавао да на својој Оди у Јунику направи улазне степенице с погледом на његово двориште. Сигурно се није бојао за личну безбедност од рођака, већ је чувао жене од нежељених погледа.

3) Градска архитектура сличи земљорадничкој у урбанизованим селима. И у градовима су високе авлије са капијама, француије на кулама и прозори са гвозденим решеткама, одвојене просторије за боравак жена. Има се утисак да је разлика само у луксузу унутарњих просторија. И у градовима су се становници донедавно бавили сточарством, па су им дворишта била преграђена на мушки и женски део. Ни у граду није обичај да прозори гледају на туђе двориште. Око тога су после рата вођени многи спорови.

IV – Ношња као чувар жена

Жена је чувана и ношњом, која је била или сточарска или оријентална.

1) Сточарска женска ношња моделирана је тако да буде непривлачна мушком погледу. У брдским крајевима жена марамом покрива косу, чело, браду и врат. Остали део одеће личи на униформу. Пространом кошуљом покрива се горњи део тела, тако да се не примете испупчења на грудима. Доњи део тела покривен је грубо набраном опрегачом на којој се с предње и задње стране налазе четвороугаони сукнени штитови који заклањају обрисе тела. Испод хаљине су широке димије од платна. Оне сежу до чланака на којима су вунене чарапе покривене опанцима. То је веома непривлачна мода. Младе жене по селима покривале су лице заром. Фереџа је пре Другог светског рата тек почела да улази у моду у богатијим кућама на селу.

2) До свршетка Другог светског рата, у градовима је владала позната оријентална мода са заром и фереџом, која је сакривала сваки део тела и стас

жене. Изгледа да је у средњем веку зар био продро и у далматинске градове, који нису исламизирани. Чак у Дубровнику су жене носиле копрену, што се види из народне песме "*Јане и Миленко*".[391] Женска мода је сушта супротност мушкој. Мушкарци су носили везене кошуље, одела накинђурена гајтанима, доламе, чалме и оружје. Племенско друштво старало се да модом учини жену што одбојнијом а мушкарца што привлачнијим.

V – Подела рада и чување жена

Послови се строго деле на мушке и женске. Мушкарац се бави радом ван куће (земљорадња, сточарство, лов, грађевинарство, трговина, "ратнички начин привређивања" итд.). Жена је везана за црепуљу и децу. Она спрема храну и пере рубље, музе стоку и ради око мрса, преде, тка и рађа децу. Шаћир Ђакова, адвокат из Пећи, саопштава да се у племенском друштву и рађање деце сматра привређивањем. Мушка деца ће, кад одрасту, радити и ратовати, а женска се могу продати. Високи наталитет оптерећује жену да нема много времена да мисли на везивање женске бесе. Изузетно, по селима жене помажу мушкарцима у берби пасуља, комишању кукуруза и сабирању сена. У градовима се баве и домаћом радиношћу, углавном ћилимарством.

Све се то зове – хавали. Они су постојали и код Срба у Метохији. Зарија Поповић саопштава 9.5.1980. године да своју вереницу није смео ни могао да погледа. У пролазу поред њеног дворишта морао је да сагне главу. За време турско и Срби по градовима пазили су на хавале. Бојали су се да им неожењени мушкарци могу видети и уграбити жене.

VI – Кастрациони страх и чување жена

Мушкој деци прети се одмалена да се држе даље од жена. Одрасли мушкарци прете дечацима кастрирањем. То улива страх у младе душе. Страхом се постиже ефекат везан за спречавање родоскврнења. Али то има и шире утиске везане за устручавање од контакта са женама пре женидбе. Кастрационим страхом се плаше младићи пре женидбе, а о свадбеним свечаностима охрабрују се момци да прве брачне ноћи покажу своју мужевност. За време првог легалног контакта са невестом понекад се и у селима нађе музика пред ложницом. Код муслимана је кастрациони страх појачан сунећењем, обрезањем које је ислам преузео од семитских народа на истоку. Код Албанаца католика нема обрезивања. То значи да је овај обичај уведен пријемом ислама. "Мушко дете треба обрезати да се не лепи за жене као крпељ за краву" – каже Брахим Хоџа 10.4.1980. године.

Сва та средства била су недовољна да спрече везивање женске бесе. Зато су установљена средства заштите хавла.

[391] В. Караџић, *Српске народне песме I*, стр. 328.

ПЕТИ ДЕО

ИЗИГРАВАЊЕ И ЗАШТИТА ХАВАЛА

Полни нагон се опирао чувању жена – хавалима. Изигравали су их и жене и мушкарци који по рођењу припадају разним фисовима. Оба пола су настојала да у границама могућег превазиђу сметње и препреке за ступање у додир са допадљивим партнерима. Са друге стране, чувари жена настојали су да оружано и правно забране свако изигравање хавала.

1 – Изигравање хавала

Ниједно средство за чување жена није било апсолутно сигурно.

Фис као чувар донекле одговара потребама чувања рођакиња од родоскрвњења. Али фис није могао да од својих истоплеменика сачува жене које су пореклом из других фисова. Припадник фиса опходи се слободно према жени свога рођака. Не боји се последица кад уз жену рођака није њен кућни чувар. Зна да рођак рођака неће да убије због жене из другог фиса. Отуда блуд између братственика и њихових снаха.

Жене изигравају домаће чуваре познавањем њихових склоности и навика. Кућни чувар не може све жене да прати у свакој прилици. Оне су слободне у својим двориштима, млекарницима, женским одајама, торовима, шталама и заходима. За време боравка у својој родбини, слабије су чуване него у кућама мужева. Ни у путу чувар их не може сачувати. Један известилац саопштава да је са туђом женом уговарао састанак храстовом граном на путу којим је пролазила с мужем. Муж ју је чувао док је она тобоже ради нужде била у шуми. Известиоци Елизабет Хоти, Бериша Бинак и Ислам Елезај наводе да женску особу треба чувати као ђавола, да је жена гора од њега; може се и у флаши затворити али ће наћи простор да изађе. Једном чувару из Ругове тројица су уграбила жену у путу и одвели је.

Пси су непогодни за сигурно чување жена. После упознавања са блудницима престају да сигнализирају њихово присуство. Блудници се упознавају са њима убацивањем хране са спољне стране авлије. Р. Шаља каже да се блудници прво спријатеље са псима да би слободно улазили у просторије за жене.

Високе оградне зидове савлађују ужадима и лествицама. Бориша Мићуновић (45), адвокат из Пећи, каже да му се млади људи често хвале да прескачу у авлије и упадају у просторије за жене помоћу ужади и преко стогова сена. Ни капије на авлијама нису сигурне. Жене их могу изнутра отворити. Не помажу ни француије на кулама. Ако се кроз њих не може проћи, може се провалити кров. Известиоци саопштавају да је било таквих случајева. Кроз француије мушкарци не могу да виде жене, али жене могу да виде пролазнике, да им баце мараму и изразе симпатије сигналима са огледала, као што је било код Срба у средњем веку ("*Девојка куне огледало*").[392]

[392] В. Караџић, *op.cit.*, стр. 333.

Ношња спречава мушкарца да ухвати поглед жене, али не и жену да погледа мушкарца. Предвођена својим чуваром, женска особа могла је себи да дозволи слободу да кришом уклони зар с лица и тиме изрази позив допадљивој мушкој особи. Фереџе су носиле жене, али су их могли обући и мушкарци да дођу у вези са блудницама.

Женско друштво је изоловано и неприступачно чуварима. Ту свака женска особа може имати другу од поверења да преко ње пошаље поруку допадљивом мушкарцу. Женско друштво организује сусрете парова. И код Срба су жене тражиле да буду намамљене на бекство, што се види из песме "Не отимљи већ ме мами".[393] Чувари жена не смеју залазити у женско друштво, нити се мешати у њихове забаве где се саопштавају интимне жеље.

Чувари се препредено и лукаво обмањују, а полови недозвољено саживљавају. Против тога је племенско друштво устало оружаним средствима да заштити хавале.

II – Заштита хавала

И хавали су добили заштиту. Они су проглашени предметима људске части (алб. *ndera*). Част је женска ношња зато што је жена образ човека. Част има ован и јарац са чактаром, пас, капија, дворишни зид, пчеларник, млекарник, кош и амбар, кућа и двориште за жене. Ђечов констатује да мушкарац који провали до ових ствари не може да се искупи новцем, већ се оштећени пере крвљу – осветом или прашта образ на молбу добрих пријатеља.[394] Обичајни судија Брахим Хоџа тврди да част има исту вредност као и образ и вреднује се са пола крви. Бајрам Хусај каже да се част и образ перу крвљу, јер је "част жене – образ човека".

Убиства због заштите хавала била су у прошлости веома честа. Нема ни говора да би, пре акције за скидање зара и фереџе у првим годинама после Другог светског рата, било тако смелог човека који би се усудио да на јавном месту уклони зар да види лице туђе жене. Такав пример нисам чуо од известилаца. Тек је народна власт успела крајем четрдесетих и почетком педесетих година да скине са жена зар и фереџу.

Будући да пас има част, свако се мора уздржати од његовог убијања. Бајрам Хусај каже да убити пса значи узети образ његовом власнику; ни у самоодбрани не треба убити пса већ пуцати изнад њега. Известилац саопштава пример пребијања људске крви за убиство пса:

> За време турско, неко је убио пса сељаку из Шкреља у Ругови. Штетници запалише још 7 кућа у Шкрељу. Уследи освета, па сељаци из Шкреља убију 8 мушкараца штетницима. Мировно тело преби седам мушких глава за седам запаљених кућа, а осму крв за убијеног пса.

Известилац Брахим Хоџа каже да је било доста убистава и мирења због убистава пса. Обичајни судови су настојали да поравнају штетнике и оштећене. Ушло је у обичај да ко убије туђег пса, ако не погине, треба да плати

---

[393] *Op. cit.*, стр. 384-385.

[394] Gjeçov, *op. cit.*, пар. 153-154, 199, 598, 601.

оштећеном хрпу пшенице високу колико је био дугачак пас од главе до репа. Мирења због убиства пса су ипак постала врло честа. У с. Албанији је обичајем било регулисано кад се пас може убити тзв. Законом пса.

Ђечов пише да због отмице овна или јарца под чактаром може доћи до убиства. Бајрам Хусај то потврђује и наводи пример из Ругове где је отмичар јарца или овна убијен кад се нађе у тору. По изласку из тора не сме да буде убијен, јер се запада у крвни дуг. Тор је простор у коме се крећу жене. Ђечов констатује да ако се завађени помире, штетник треба да плати оштећеном двоструку вредност одузете ствари и 500 гроша. Он не објашњава сврху плаћања новчаног износа. Вероватно је и у северној Албанији био обичај да мировно тело додељује накнаду части оштећеном. То мишљење потврђује Брахим Хоџа.

Оштећење капије значи узимање образа чувару. Капија је образ куће и има своју част. Оштећењем непрозирне капије, омогућава се нежељени поглед у двориште куће, руше се препреке за визуелни контакт са женама. Братство Шеху из Јуника убијало је због повреде части своје капије. Са јављањем јавне власти мирења су честа. Обичајни судија Мухамед Љан из Дечана саопштава 1968. године да је мирио завађене тако што је штетник био дужан да своја врата пренесе на авлију оштећеног а оштећена врата да држи на својој авлији одређено време. И Ђечов наводи сличан пример из села Качинара у Мириднтима (с. Албанија). Штетник је био обавезан да на својој авлији држи петнаест година врата са оштећене авлије Николе Марка, коме је дао своја неоштећена врата.[395] Ту постоји елеменат обештећења и освете. Штетник је дужан да на својој авлији држи поломљена врата која је сам оштетио, да петнаест година страхује хоће ли му неко видети жене кроз оштећена врата, свезати са њима женску бесу, опљачкати га и убити.

И дворишни зид има своју част. Због провале дворишног зида долази до убиства. Не сећам се више имена известиоца који је саопштио да је убијен човек који је женама убацио куршум од пиштоља кроз авлију од прућа. Т.К. из Млечана убио је човека који му је провалио зид око дворишта под изговором да проведе јаз за натапање.[396] Х.М. из Укче убио је 11. јула 1980. године С.И. зато што га је приметио да ноћу вири кроз плот његовог дворишта и настоји да угледа жене.[397] Убијени је у својој кући сматран непоштеним човеком, па му ни леш није уношен у кућу, већ са места срамотне погибије однет на гробље. Укућани нису примали саучешћа.

Кућа има част. Бајрам Хусај из Пећи саопштава да сељаци у Ругови сматрају да мушкарца који недозвољено уђе у кућу могу убити а да не западну у крвни дуг. Пола крви убијеног пребија се за образ, а пола за обешчашћену жену. Она се не мора истерати из куће, јер се у мноштву жена не зна која је преступила (исказ од 29.12.1980. године).

Пошто част хавала вреди пола крви, цела оружана заштита водила је поновљеним осветама. Убиством се пере част, али правда само половина крви. Кућа убијеног узвраћа осветом, па у обрачуну крвних дугова сама пада у дуг од

395 *Op. cit.*, стр. 115.
396 Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 161/80.
397 Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 159/80.

пола крви. У надметању ко је јачи а ко ће попустити, освете се могу понављати док једна страна толико не ослаби да није кадра да се оружано бори.

Обичајни судови настојали су да спрече понављање освете. Ода у Јунику, најчувенија судница у с. Метохији и с. Албанији, не дозвољава убиства мушкараца који нису ухваћени на делу блуди – "са развезаним учкуром". Али код обичајно-правне заштите хавала одлучује да кућа убијеног при изигравању хавала треба да се мири са убицом који је чувао част и да му плати пола крви. Сматра да је убица преступио ради образа а не из ината. Тиме су обичајни судови настојали да спрече убиства и поновљене освете.

Дакле, механизам племенске оружане демократије чувао је хавале оружаним средствима која су водила поновљеним осветама, док су мировна тела упозоравала на срамотне погибије због повреде хавала и сузбијала убиства и освете.

III – Злоупотребе у заштити хавала

Оружана заштита хавала била је предмет злоупотреба. Брахим Хоџа и Мухамед Љан саопштавају да су људи убијани далеко од хавала, па њихови лешеви преношени до дворишних зидова куће убице да би се представила срамна погибија при насртају на хавале. Обичајни судови су стали на пут таквом лукавству, прогласили да су убице пале у дуг крви и дужни да плате крвнину. Лешеви убијених убацивани су и у двориште за жене. Обичајни судови су се и томе супротставили са истим образложењем – убијени није затечен у кући. Лешеви убијених убацивани су у куће и ложнице. И томе су се обичајни судови успротивили са образложењем да убијени није затечен на делу вршења блуди. Признавали су за срамотну погибију, без права на осветy, само случајеве кад је убица једновремено убио блудника и његову партнерку једним метком или кад је поуздано утврђено да је убијени затечен са развезаним учкуром а његова партнерка отерана из куће. Такав став обичајних судова је још у важности.

Хавали су злоупотребљавани и кроз читав послератни развитак, нарочито у вези с основним образовањем женске деце. Дуго нису слата женска деца у школу због чувања хавала. Данас се хавали масовно злоупотребљавају ради избегавања економских и других обавеза према грађанима, радним организацијама и држави. Судски и порески извршитељи, инкасанти итд. не усуђују се да уђу у куће ради наплате потраживања. На капији су дужни да позову господара куће, код њега је новчаник. Овај не излази већ шаље децу да спрече улаз изјавом да у кући нема никог од мушкараца. Инкасанти не смеју да улазе у куће да не би узнемирили жене. Боје се да би могли бити оптужени по обичајима због рушења хавала. Услед тога долази до тромости и неефикасног рада многих служби. Само се чувар бесе (алб. *dorzon*) не осврће на хавале.Он као изршитељ са једним сведоком запоседне дужников оџак и не излази док не наплати тражбину. Својим присуством ограничава слободу кретања жена. У присуству сведока слободно залази и у женски део дворишта и у ложнице да одузме ствари ради наплате потраживања. Ограничавањем кретања жена врши притисак на господара куће да плати, јер, како каже Бајрам Хусај, "жена је кључ образа".

ШЕСТИ ДЕО

ВРЕМЕ И УСЛОВИ НАСТАНКА И ОДРЖАВАЊА ЖЕНСКЕ БЕСЕ

На крају треба одредити време и услов настанка, одржавања и престанка женске бесе.

Тешко је одредити историјски моменат настанка женске бесе. Може се констатовати да је столећима и миленијумима постојала паралелно са бесом. Беса је настала када је нужда наметнула гарантовање сигурности размене, мирење крвних завада, превазилажења међуплеменских ратова и заштиту својине, посебно жена са породом у кући. То је онај историјски моменат када су настајале приватна својина и патријархална породица – кућа са фамилијом. Њих је требало штитити не само од иноплеменика већ и од рођака. У условима неразвијених производних снага, заштита приватне својине и патријархалне породице била је питање породично-имовинског опстанка – живота или смрти. Средства заштите била су сиромашна. Поуздање фамилије у породично-имовинском стицању и заштити било је најчвршће средство зштите у које није смело да буде никаквих сумњи. Свака издаја кућних интереса имала је сакралну санкцију. Кућа је основна јединица лично-имовинске заштите пре настанка државне апаратуре. На челу куће је њен апсолутни господар – "бог куће" (алб. *i zoti të shtëpisë*) пред којим сакрално одговарају укућани и који сакрално одговарају за њих пред лицима изван куће.[398] Брачном везом са женом из другог племена настајала је опасност нарушавања поуздања у кући и губљења приватне својине. Та опасност се хтела премостити сакралним карактером женидбене везе, што се доказује предбрачном и брачном верношћу женских особа, које, за узврат, добијају средства за опстанак и заштиту личности и порода. Пре тога, како изгледа, мушки пол се дивље опходио према женама. Жене су постепено припитомљавале мушки пол уз породицу.

Први облик стварања патријархалне породице и заштите жене јесте њена купопродаја. Истина, жена се код Албанаца не продаје као друга роба на тржишту, по мерилима закона вредности. Она је и роба и човек. Купује се за половину вредности мушке крви. Тим плаћањем муж гарантује да ће је штитити као својину, да ће је хранити и бранити. Другу половину њене вредности ("пола крви"), у недостатку државног породичног права, резервише њен род да јој за случај потребе пружи заштиту од недовољно поузданог иноплеменог мужа. Тако се постиже еквивалентност, а жена две заштите – заштиту од мужа према трећим лицима и од рода према мужу. То је "заштита дома и рода". Тиме жена постаје сигурнија у односу на претходни период.

Податак да се жена делом продаје а делом поклања може да послужи као оријентација о дубокој старини женске бесе. Јер, при продаји легално није могла бирати партнера, али је могла стварати тајне везе женском бесом. То је стварало несигурност у заштити патријархалне својине. Несигурност се сузбија

[398] М. Ђуричић, *Господар куће код Албанаца*, Црногорска академија наука и умјетности, гласник Одјељења друштвених наука, књ. 3, Подгорица, 1981, стр. 127-173.

крвним и поновљеним осветама. Крвне освете, на крају ("макар после 24 колена"), окончавају се умирима крви, што се гарантује бесом. Дакле, поузданост у кући негирана је женском бесом чија је последица крвна освета иза које следи беса. Отуда се може закључити да је женска беса претходила беси. Све се то протеже кроз веома дуг период крвавих противречности. Њу је могла да превазиђе само шира, државна заштита личности, имовине и породице.

Са друге стране, недостатак заштите коју би пружила држава наметао је практичну потребу да женидбене везе буду стављене у службу личне и имовинске заштите куће и рода, да постану спона разних кућа и родова. Заштита коју су људи добијали од своје куће, рода и братства није била довољна ни за личну безбедност ни за напредак економског живота у племенском друштву. То што су неопростиви деликти на штету свога рода наметали нужност бекства у туђи фис, што су економске потребе захтевале кретање са стоком и робом кроз туђину, што је странац, био изложен опасностима окрутне и неподношљиве ксенофобије, што су женидбеним везама стварана пријатељска уточишта, што се код пријатеља осећало безбедније него код непознатог, што су се пријатељи узајамно бранили и стварали економске оружане савезе, што су се албански фисови одржавали помоћу пријатељстава, побратимстава и кумства – све то није довело до класне диференцијације довољне за стварање државе код Албанаца, али је помагало да се и без ње може опстати. Уместо вишка рада, нагон за продужењем врсте био је стављен у службу заштите. То је ограничавало природну слободу полова у избору партнера. Зато се може констатовати да за све време док је нагон за продужењем врсте служио личној и имовинској патријархалној заштити, уз одсуство избора партнера, постојали су услови за одржавање илегалне женске бесе са свим њеним последицама – крвним и поновљеним осветама. То траје до нашег столећа.

Добивши личну заштиту, жена, без слободе и својине, природно тежи да располаже својом личношћу, да се ослободи патријархалног ропства. Женска беса јој може помоћи само за тренутак, зато што њен илегални партнер бива убијен, а она остаје патријархални роб у дому легитимног господара куће. Женском бесом не успева да раскине заједницу живота са неподношљивим мужем. Његовом смрћу "добија уста", тј. постаје слободна да бира партнера. Зато се легитимни муж боји да му жена тајном везом ради о глави, чува жену и прети крвном осветом. Тако је у патријархалном друштву Албанаца дуго одржавано патријархално ропство жене.

Гоњење блудника крвном осветом, поред страха за личну и имовинску безбедност мушког пола, потиче из два правна основа – заштите својине и деликта издаје. Кућа која убије отмичара жене изравнава своје односе са кућом убијеног по начелу талиона: "крв за крв". Муж који убије отмичара жене наплаћује износ којим је платио жену. Тиме је накнадио штету, али и "осветлио" образ. У противном, био би инфаман. Јер, он би могао жртвовати цену којом је платио жену, али се не може ослободити обавезе заштите поклона добијеног од тазбине. У том случају би "поклонио оно што је туђе". Своје се може поклонити, али не и оно што је туђе. Поклоном туђега настала

би иста врста издаје као код толерисања кршења бесе после умира крви (алб. *hjeksija*). Тада би за чувара жена настала штета и срамота. Зато су крвне освете због женских беса трајале тако дуго и готово ништа их није могло спречити. Оне потичу из поремећаја правне еквивалентности, а то значи да је код Албанаца право старије од државе.

Све до овог века албански брђани нису снажније осетили снагу државе. Ни немањићка држава, ни католичка црква, ни турска управа нису биле кадре да организују јавну безбедност и уведу правне прописе међу албанске брђане. Црква их је стезала увођењем сексуалне апстиненције (обичај "стезања фамилије ужетом око огњишта") за време дуготрајних и честих постова, исповешћу и забраном блуди. Ислам је кроз обрезивање претио мушкарцима кастрирањем.[399] Турска управа се давно била одрекла увођења било каквог реда давањем "правне аутономије" албанским брђанима. За све то време владала је родовско-племенска анархија. Убиствима и осветама изравнаване су размирице око жена. Због женских беса трајали су међуплеменски ратови све до 1918. године. Потом се почиње стварати државна и јавна безбедност. То значи да узрок крвних освета потиче из нарушавања племенских обичаја.

Грађанска држава била је кратког века и толико сиромашна и неефикасна да коренито није могла изменити ни друштво ни обичаје. Пред државним властима су камуфлирани прави разлози убистава и освета. Социјалистичка држава је 1945. године затекла готово неизмењену феудалну прошлост са племенским обичајима. То је прва држава која организује ефикасну јавну безбедност и заштиту и потискује племенске обичаје својим правом. Она проглашава слободу и равноправност полова. Тада престаје нужност стварања женидбених веза ради одбрамбених савеза. Половима је омогућен слободан избор партнера, иако се не забрањује плаћање цене за жену ради набавке *чеиза*. Припадници остатка племенског друштва уводе се у привредни, културни и јавни живот. Са жена се скидају хавали. Патријархално робље проглашава се слободним формално-правним субјектом. Потискује се беса.

Све то утиче да се заборавља и женска беса. Нестају илегални кодоши као занимање. Оба пола слободно се срећу у школама и на улици, често и у економици. Али сеоска племенска традиција надживела је материјалне услове. Она још спутава жену у стицању својине и наслеђивању. Традиција спутава и њихове чуваре. Још је чврста везаност за кућу ради чувања жена. Остаци племенског друштва конзервирају обичаје, па им је свака државна заштита недовољно извесна и недовољно прикладна традицији. Јачањем јавне безбедности и демаскирањем старих обичаја јача лична и имовинска сигурност. Све то разара основну окосницу исконских патријархалних обичаја – однос према жени.

[399] У претхришћанским временима у државама Старог истока било је озакоњено јавно проституисање свих жена у корист храмова, што је могло да утиче на напуштање предбрачне и брачне верности и укидање крвне освете због неверства.

ТРАГОВИ ПОЛИАНДРИЈЕ КОД АЛБАНАЦА НА КОСОВУ

Бавећи се сабирањем правних обичаја у Албанаца на Косову, дошао сам до неких занимљивих података. Они указују на трагове полиандрије у патријархалном родовском друштву. Одмах треба истаћи да је код Албанаца на селу најраспрострањенији брак парова – моногамија. Још се среће и полигамија, нарочито кад први брак није дао порода или мушког потомства. Изузетак је полиандрија.

I Пример полиандрије

Један пример саопштава Блажо Станковић (71 г.), дугогодишњи адвокат у Приштини 22.4.1983. године:

> Пре тридесет година, у једном албанском селу у Дреници на Косову три одрасла брата из исте куће купили су себи једну жену са којом су наизменично живели и сматрали је заједничком женом. Говорили су да њихова кућа није имала довољно средстава да сваком од њих купи по једну жену како би засновали брак парова. Имали су само толико средстава да из заједничке имовине купе заједничку жену на коју су полагали једнака права. Жена је свој положај сматрала сасвим природним јер је сматрала да је доведена у кућу својих мужева да рађа децу. Нико се није интересовао ко је природни отац деце. Она су имала имена. Уместо презимена очевим именом, свом рођеном имену су давали име господара куће у којој су рођена. Ни жена се није презивала именима својих мужева већ господара куће у којој је живела. У таквим браковима синови не наслеђују очевину већ се деле.

Одмах се запажа да се ради о случају полиандрије у патријархалном фису, ретком и необичном примеру за остатке родовског друштва. Изложени пример показује да су за настанак полиандрије у конкретном случају постојале следеће претпоставке:

1) обичај прибављања жене куповином, што је још широко распрострањено међу Албанцима на косовском селу;

2) исплата цене за заједничку жену из заједничке имовине браће која су се женила;

3) потреба за биолошком репродукцијом куће у којој се деци из полиандричног брака није знао природни отац, што је условило да се деца не презивају очевим именом већ именом господара кукће (алб. *zoti të shtëpisë* што буквално значи бог куће) коме припадају сви укућани;

4) да се и жена презива именом господара куће, и

5) да у таквој кући нема наследног реда. Синови не знају ко им је отац па не наслеђују очеву имовину већ деле имовину кућне заједнице.

II Трагови полиандрије код брака парова

Горњи пример је потпуна, али изузетна илустрација полиандрије у патријархалном фису на Косову. Зато је занимљиво знати да ли је полиандрија оставила какве трагове у браковима парова. Ако има јачих трагова могло би се претпостављати да је код Албанаца полиандрија претходила браку парова.

Истраживања доказују да се неке сличности срећу: код веридбе (право на замену вереника било којим мушкарцем из његове куће), женидбе (право на замену мужа удатој жени), левирата, презивања жене и деце именом господара куће, наслеђивања и крвне освете.

1) Право на замену вереника било којим мушкарцем из његове куће

Ово право кућа вереника стиче веридбом девојке. Све до шездесетих година овог века, на селу је постојао старински обичај да се пре брачне постеље момак и девојка не познају ни по физиономији. Господар куће испросио би у другог господара неку девојку за једног од својих момака. Некад је девојка прошена још у колевци. Пошто је откупи и о свадбеним свечаностима доведе кући, господар куће распоређује мужа жени. Али, ако је верешик умро пре женидбе, веридба се не раскида. Умрлог вереника замењује други мушкарац из исте куће (исказ Бајрам Хусаја из руговског села Шкреље од 3.6.1970. године). Известилац наводи и пример:

> Пре Другог светског рата, нека Руша из куће мог рођака Авдије, била је још као дете верена за момка из куће Б.Ш. у М. Штупељу. Момак погину на сремском фронту. Кућа вереника остајала је при веридбеном уговору. Она је имала право да Рушом ожени било којег од својих момака. Али су све била деца за коју је Руша била сувише стара.

То право признаје и родбина веренице. Обичајни судија Брахим Хоџа из Јуника, чији преци уназад двадесет пет генерација пресуђују најтеже спорове међу Албанцима на Косову и у северној Албанији, саопштава 10.6.1980. године:

> Кућа Хадрија из Ђаковице насилно је била верила за једног од својих момака девојку из куће Алије Мехмет Пожарија, ставивши кућу веренице пред свршен чин шенлуком из пушака. Да би се осветили за ово насиље, Пожари на сам дан свадбе убију несуђеног вереника а његовом господару куће поруче: "Ако нам девојку оставиш без мужа убићемо ти још једног момка." Девојци би додељен други момак за мужа и то из куће убијеног вереника.

Дакле, још од веридбе се рачуна да брак не мора бити закључен између зарученог пара, већ да кућа вереника може заменити мужа једним од својих мушких укућана. Вереница није увек сигурна да ће се удати за оног са ким је верена. У изгледу јој је више мушкараца који би јој чинили парњаке.

2) Право замене мужа удатој жени

Право замене мужа удатој жени креће се код неуспелих веза брачних парова, на пример: кад жена наиђе на импотентног мужа. У том случају, по

обичајима, брак се не разводи, већ се жени мења муж другим потентним мушкарцем из исте куће. То се види из примера:

Пре тридесетак година, Срески суд у Приштини разводио је брачни пар из једног албанског села на Косову. Жена је тражила развод због импотентности мужа. Туженог је заступао његов господар куће. Он се успротивио наводом: "Ако је један мој мушкарац неспособан за општење са женом нису неспособни сви мушкарци у мојој кући. Тужиља је испрошена и купљена за нашу кућу. Ја ћу јој у својој кући наћи другог, полно способног мужа". Затим је тужба повучена, а господар куће јој је заменио мужа другом мушком особом из исте куће (Саопштење Блажа Станковића, адвоката из Приштине 22.4.1983. године).

На истом гледишту стоје и обичајни судови (алб. *pleqnia*) у Метохији. Пример саопштава Брахим Хоца 10.6.1980. године:

Пре извесног времена, побеже невеста својим ујацима у намери да напусти мужа. Жалила се да је импотентан. Муж се са тазбином договори да спор расправи известилац. Овај изда наредбу да се жена привремено смести код родитеља. Ту ће бити боље чувана него у ујчевини. Утврди да муж није са њом имао полне односе. Док је жена тврдила да је импотентан, муж је лекарским уверењем доказивао своју полну способност. Он је теретио жену да му не дозвољава приступ, већ постељу преграђује јастуцима. Известилац нареди да жена пође мужу који је још био нејак и да остане код њега годину дана, да спава са њиме па да се види шта ће бити. Прође година, а муж и жена осташе при истим наводима. Известилац нареди да се чека још годину. Поново је наредио да се чека и крај треће године. Одлаже годину по годину док се укућани мужа друкчије не договоре.

Очигледно је да обичајни судија неће да разводи брак зато што зна да је цела кућа верила и платила девојку, па има право да јој замени мужа.

Дакле, ни пошто се уда, жена није сигурна да ће бити пар мужу у чију је ложницу доведена јер јој господар куће може заменити импотентног мужа. Сви мушки укућани мужевљевог дома (сем свекра и порода) су њени потенцијални мужеви.

3) Левират – жена као предмет наслеђивања

Левират је добро позната установа у историји права. Код левирата дозрела мушка особа из исте куће (изузев свекра и потомка) наслеђују снаху – удову умрлог укућана. Код Албанаца је левир најчешће неожењени момак. Женидба обудовелом снахом представља уштеду за кућу – не мора се куповати друга жена за неожењеног. То значи да се сваки неожењени момак може оженити снахом. Само код Албанаца католика смрћу мужа "жена отвара уста", тј. стиче право да бира другог мужа изван куће у којој је обудовела.

4) Презивање жена и деце именом господара куће

Код Албанаца на селу све до 1947. године није било утврђеног презимена. У породичним задругама жене и деца се не презивају именом својих мужева или очева. Свака кућа има свог господара, који има неограничену власт (алб. *fuqia*,

слично римском *patria potestas*). Њега сви укућани често називају оцем (алб. *bab*). Он је одговоран за целу фамилију. Уз своје лично име, сваки би члан додавао име свога господара куће као својеврсно презиме, које би се мењало са променом господара куће. То се среће и код брака парова, као и у наведеном примеру полиандрије. Само у инокосним породицама деца се презивају именима својих легитимних очева, а жене именима мужева.

5) Одсуство наследног реда

Познато је да у патријархалном друштву имовину наслеђује само мушко потомство. И данас, по обичајима Албанаца на селу само синови наслеђују оца. И најдаљи рођак из истог фиса позванији је на наслеђе од жене или кћери.

Постоји један старији обичај који не познаје никакав наследни ред. Уместо наслеђивања врши се деоба куће – прво деоба чељади, а затим имовине. Обично породична задруга направи нову кућу одељенима, док господар куће остаје на старом огњишту. Уз мајку иде и пород, без обзира на очинство. Понекад се и жена са породом одваја од мужа.

Ако су у кући остале само женске особе у њу се усељавају сродници преминулог господара куће по "пречем праву близине". Они се некад саживе са удовом.

Изгледа да у овим старијим обичајима има трагова полиандрије: нема наследног кључа, деоба чељади по припадништву мајци, саживљавање рођака са удовом.

6) Чување жена од прељубе и крвна освета

Албански обичаји морају се посматрати и из угла чувања жена од прељубе и крвне освете. Сваки фис чува своје жене од недозвољених односа са иноплеменицима. То личи на колективну љубомору. Род чува жене и од даљњих једноплеменика јер је "ближа кошуља него хаљина". Род рачуна да би у извесној ситуацији имао пре право на имовину и жене својих рођака. Свака кућа има чувара жена која их чува и од рођака. Жене се не чувају од мушких укућана.

У патријархалном друштву Албанаца прељуба је неопростив деликт и узрок крвних завада и освета. Обично муж или било који од његових мушких укућана убије блудника, блудницу чешће враћа у род него што убија. Такав је обичај када је блудник из другог фиса.

Ако је блудник рођак превареног мужа, обичај је блажи. Блудни рођак бива обавезан да плати кући превареног мужа само штету – трошкове друге женидбе, а са блудницом се разводи брак враћањем у род.

Најблажи је обичај кад жена преступи са девером или другом мушком особом из мужевљеве кућне заједнице. То се готово и не сматра деликтом. У таквом случају преварени муж има право да тражи да се одели из кућне заједнице. То показује да је и код крвне освете полиандрија оставила свој траг. Док је према иноплеменом блуднику обавезна освета, према рођаку могућ захтев за накнаду штете, према преступнику из куће прељуба нема санкције.

Само претња деобом смета мушким укућанима да врше прељубе са снахама. Додуше, деоба повлачи слабљење економске и оружане моћи куће, па неки господари кућа строго кажњавају блудночинце са снахама, али не враћају снахе у род (не разводе брак).

Ово саопштење могло би допринети упознавању облика брака у патријархалним срединама, где се жене прибављају куповином. Сиромаштво раног патријархата могло је да услови појаву полиандрије као форме која је претходила браку парова. Економским снажењем патријархалног друштва, преовлађује брак парова, јер је сваком мушакрцу могла бити купљена жена. Најбогатији слој могао је себи да дозволи полигамију. Према имовинској диференцијацији разликовале су се и форме брака. То што се на Косову још у XX веку среће полиандрија, доказ је економског сиромаштва које је диктирало колективу мушкараца куповину колективне жене. Обичајни судија Брахим Хоџа тако и каже: "Само фукара може да купи једну жену за више момака". Савремени развитак друштва то је сасвим превазишао.

УЛОГА ДЕВЕРА У СУЗБИЈАЊУ КРВНИХ ЗАВАДА И ОСВЕТА

У нашем народу постоји стари обичај да, о свадбеним свечаностима, браћа изведу испрошену девојку и предају је деверима, који су, обично, браћа младожење или његови најближи сродници. Донедавно, девери су уводили невесту међу сватове, пратили је до куће младожење, поред ње спавали неколико ноћи, а затим јој дозвољавали да са мужем подели брачну постељу. Такав обичај је био у Црној Гори и Херцеговини и првих деценија овога века. Сад се тај обичај практикује у окрњеном виду. Девери не спавају поред невесте ниједну ноћ, већ јој дозвољавају да прве ноћи, по доласку у дом, подели са мужем брачну постељу.

Порекло овог старинског обичаја тешко је утврдити. Можда ће се обичај и заборавити пре него што се утврди његово порекло. Ту би можда помогло упоредно проучавање обичајних права старих народа. Али сврха обичаја може се још расветлити, захваљујући могућем упоређивању женидбених обичаја код Албанаца са обичајима код Срба, Црногораца и Херцеговаца.

У прошлости се невеста куповала. Муж је плаћао уговорену цену, а родбина невесте била је дужна да уговореног дана преда испрошену и откупљену девојку сватовима. Куповина жена практиковала се код Срба у средњем веку. Данас се још практикује само међу Албанцима у косовским селима. Између Срба и Албанаца још постоји велика разлика у обичају предаје невесте сватовима. Код Срба се девојка предаје деверима. Код Албанаца, господар куће из које је невеста предаје је господару куће из које је младожења, па се невеста уводи у кочије у којима се налазе жене из мужевљевог рода и у њиховом друштву напушта родитељски дом. Код Срба девери доводе невесту у мужевљев дом. Она остаје међу деверима све док јој ови дозволе да пође у брачну постељу. Код Албанаца невеста остаје скривена од погледа сватова, не проводи међу њима, већ је женско друштво, одмах по доласку у мужевљев дом уводи у ложницу њеног мужа. Још док траје свадбено весеље, сватови се построје као војска и овлашним шамарањем присиљавају младожењу да пође невести, са којом обично први пут теба да се види, сусретне и подели брачни кревет. Затим се сватови повуку у гостинску собу на весеље, док једна од жена, најближи сродник младожење, дежура пред вратима ложнице, да сазна резултат првог брачног сусрета младенаца, тј. да ли је невеста невина или предбрачно дефлорисана са другим. Ако је невина, дежурна ће променити постељину, обавестити господара куће, који ће скинути покриваче са невестине кочије и тиме објавити да је невеста невина и да је неће враћати из куће. Младожења може ускратити радозналост дежурној ако, после сношаја, нареди невести да намести кревет. То је гест којим младожења признаје да му невеста није невина, али да не жели да трага са киме је преступила и обично се тумачи вероватноћом да је младожења још пре брака на неки начин успео да успостави недозвољени однос са невестом. То јавно не би смео да саопшти зато

што би нанео штету части и угледу ("црн образ") роду невесте, који је није успео сачувати. И у овом случају господар куће скида покриваче са кочије и дозвољава велико сватовско весеље. Скидање покривача са кола у којима је невеста дотерана је јавни знак да је све у реду, да нема рекламације на виргинитет невесте и да неће бити отпуштена из куће због предбрачног неверства.

Тежак је случај када младожења остави ненамештену постељу, без трагова дефлорације. Дежурна то саопштава господару куће, који започиње испитивање невесте са киме је предбрачно преступила. То се чини ради заштите. Мужевљева кућа боји се да би предбрачни партнер, и после њеног ступања у брак, могао да настави одржавање недозвољених односа, да преко невесте сазна породичне тајне у мужевљевој кући, да сам или посредством невесте украде и опљачка, да посредује у блудочинствима према женама, да отме жене или убије из љубоморе мужа како би се домогао његове жене на подмукао начин.

Пошто невеста саопшти са ким је одржавала предбрачне односе, може да наступи неколико различитих ситуација. Она може бити враћена у род на сраман начин, истим оним колима којима је и доведена. То бива у сваком случају ако се открије да је чинила блуд са неким од својих братственика, позваних да је чувају. Ово зато што муж нема поверења да је пошаље у род ради посете и одмора, па му тазбина може подметнути наследнике. У том случају квари се пријатељство међу орођеним братствима, долази до спорова око повраћаја откупне цене за жену, женидбених трошкова и девојачке опреме. Обичајни судије пресуђују такве спорове обично тако што обавезују мужа да врати жену са свом опремом, ако се преварио да са њоме полно општи пре њеног изјашњења да није била предбрачно верена. Тако суди Брахим Хоџа, обичајни судија из Јуника и тако је пресудио један спор у околини Призрена 1979. године. Ако је младожења одмах питао жену са киме је имала предбрачне односе и она му то саопшти – дужан је да се уздржи од полног односа са невестом и да то саопшти господару куће. У том случају, господар куће може наредити да се невеста колима одвезе у кућу из које је њен предбрачни партнер. Овај је дужан да је прими за жену под претњом крвног дуга. Али, исто тако остаје у обавези према изневереном младожењи да му дозволи да бира за жену девојку из те куће. Тако је поступио недавно један лекар из неког села у северној Метохији. Најчешћи је случај да младожења и не пита невесту је ли му била верна пре брака већ да са њоме подели постељу, па се после присети да му жена није била невина. У том случају може вратити невесту у род, али губи право да захтева накнаду женидбених трошкова, а дужан је да девојачку опрему врати уз невесту. Са том опремом други ће је узети без икаквих женидбених трошкова. У том случају је враћање невесте чисти губитак за кућу младожење, која ко зна када ће моћи да снађе нове трошкове за другу женидбу. Зато је муж дужан да прећути да се преварио. У том случају пред сватовима се не скида покривач са невестине кочије, али се невеста не враћа у род већ настаје ћутање. Пошто од невесте сазнају са киме је преступила, укућани младожење могу убити њеног предбрачног партнера, као што је било у једном селу код Ђаковице између кућа А. и И. 1979. године, када

је с једне и друге стране погинуло и рањено неколико лица. При томе је предбрачни преступник очекивао напад и спремао се за оружану одбрану.

Поново подвлачим да је питање виргинитета у прошлости стајало у најтешњој вези са заштитом. Сматрало се да ако је невеста била верна пре брака, сигурно ће верна бити и по ступању у брак. Ако је пре удаје била неверница, издаће своје укућане и пошто се уда. Такав резон владао је и код Срба у средњем веку, како упућују српске народне песме.

Међутим, за разлику од Албанаца, Срби су изгледа доста рано поставили препреку утрђивању виргинитета доведене невесте. Невеста се предавала деверима, најближим мушким сродницима младожење. Они су поред ње спавали неколико ноћи. То је онемогућавало мужу да рекламира одсуство виргинитета код невесте. Ако би кућа мужа упутила какву рекламацију невести и њеном роду, они би реплицирали да је невеста спавала међу деверима. Њима је предата као чедна девојка, а шта су од ње они радили и како су је чували – то се рода не тиче. Ако би хтео да истерује ствар до краја на чистину, младожења би морао да оптужи девере, своје најближе сроднике, који су позвани да га штите и бране. У том случају инфамија би задесила кућу младожење и његово братство, а не кућу невестиног рода. Настала би крвна завада између девера, који нису сачували снаху, и младожење. Братство би се ставило на страну девера. Младожења би остао усамљен и изолован, изгубио би братственичку солидарност и заштиту. Не би могао остати у братству, а заштиту изван братства не би нашао. Био би деградиран и доживео би социјални пад – инфамију ("црн образ"). Корисниja му је била заштита братства и тазбине него усамљени вапај за виргинитетом невесте. Тако је, помоћу установе девера, код Срба, Црногораца и Херцеговаца стварана друштвена клима да се младожења унапред одрекне испитивања са киме је невеста одржавала предбрачне односе. То је био огроман допринос у смањивању крвних завада и освета. Ако се зна да се око 90 процената убистава на Косову дешава због блудочинстава – онда је лако закључити колико је установа девера допринела сузбијању крвних завада и освета.

Установа девера, дакле, није правно бесадржајна форма ни бесмислени народни обичај, већ је успостављена од мудрих људи старог света, не само ради заштите жене, већ, пре свега, себе и својих пријатеља од инфамије, крвних завада и освета. Занимљиво је да ову установу нису прихватили Албанци по селима. Можда су се бојали раздора и крвних завада унутар куће и братства? А можда се код њих оштрије постављало питање поуздања у жену зато што задуго нису имали националне цркве и државе које би их штитиле.

РУЧНИ ДЕВЕРИ И БРАК СА МАНУСОМ

Велики број института римског права сачуван је у народним обичајима на Балкану. Овај напис даје досад непознато објашњење брака са манусом. Упоређивањем брака са манусом са закључењем брака посредством ручних девера код Срба и Албанаца – католика, уочава се њихова велика подударност. Готово све установе римског права имале су за циљ да предупреде крвну освету. Ручни деверп такође имају ту улогу. Исту улогу имао је и брак са манусом.

Враћајући се још једном на породичне односе у римском праву, познавалац правних обичаја мора да застане пред недовољним објашњењем форме закључења брака. Правна наука још није осветлила садржину форме брака са манусом. Обично се каже да је брак са манусом везан за латинску реч *manus* што значи рука, да је од те речи изведена *mancipatio* (*manus capere*) као форма преноса права својине на стварима, да се наслућује да брак са манусом има неке везе са манципацијом, да код брака са манусом жена наслеђује, као и да постоји брак без мануса, о чему се готово ништа не зна. Таква празнина не задовољава научну радозналост о начину закључења брака – основне људске заједнице у старом праву.

У римском праву није научно објашњена ни манципација. Она се увек одваја од установе *sponsio*. Манципација је форма преноса ствари посредством трећег слободног човека – јемца, спонсора. Установе *sponsio* и *mancipatio* се прожимају. То прожимање је још сачувано у чистом виду у обичајном праву Албанаца на косовско-метохијском селу.[400]

Следствено, пошто су се права својине на *res mancipi* преносила манципацијом посредством трећег слободног човека (*praes, sponsor*) и пошто је жена била ствар која се продавала и куповала у римском праву, поставља се питање је ли жена била *res mancipi* или *res nec mancipi*. Од одговора на то питање зависи и сазнање да ли је жена прибављана непосредно од стране мужа или посредством других слободних људи. Брак са манусом упућује на прихватање гледишта да је жена била *res mancipi*, а брак без мануса да је била *res nec mancipi*. Пошто је постојао и брак са манусом и брак без мануса, та противречност није објашњена. Ту се можемо припомоћи сачуваним правним обичајима на Балкану који су остаци старог права.

У српским и арбанашким обичајима сачувана је до наших дана форма закључења брака посредством ручних девера и без посредства девера. У улози

[400] М. Р. Ђуричић, *Чувари бесе*, САНУ, Одељење друштвених наука, књ. 83, Београд, 1979, стр. 7–179.

девера у сузбијању крвних завада и освета писано је на другом месту.[401] Овде може бити само неких сажетих понављања.

Готово да још није уочено да у старом праву, у несигурним временима међуплеменских ратова, брак није био заједница љубави. Брак је био опасна заједница, готово нужно зло за продужење врсте и задовољење сексуалног нагона. Опасност је лежала и у чињеници да се брак није закључивао на основу предбрачног познанства и љубави супружника, већ на основу наредбе њихових господара кућа и купопродајног уговора. И код Срба на Косову и Метохији жена је била предмет купопродаје чак и у првим деценијама XX века, а код Албанаца и до данас. Опасност је, затим, лежала и у томе што су брачни другови били један другом странци (егзогамија), па су били обузети међусобном ксенофобијом. У приликама владавине крвне освете, муж је могао употребити жену као мамац за клопку човеку којег је хтео убити из било којег разлога. Тада је могао убити и своју жену – странкињу. Са своје стране, жена је могла отровати мужа да би се ослободила брачне везе и удала за другога. Могла му је подметнути наследнике из недозвољеног предбрачног односа, или за време трајања брака. Подметнути наследници су убијали своје легитимне очеве да би их наследили. Дода ли се томе да је у старом свету, па и код Срба, постојао обичај убистава родитеља од стране копилади и подметнутих наследника ради извршења ритуала тзв. канибалистичке еутаназије[402] – може се претпоставити каква је опасност претила од ванбрачне деце. Да не би био убијен, легитимни отац је убијао подметнуте наследнике. Пред страхом за сопствени живот стално се вртело сакрално (*sacer esto*) коло смрти. Отуда Мојсијева сакрална забрана прељубе.[403]

Предбрачни недозвољени односи нису били ретки. Кршила се забрана инцеста. Полови су се недозвољено зближавали. Код Албанаца у Пећи још постоји обичај да, ноћ уочи свадбе, женско друштво организује невести опроштајно вече са љубавником. Отуда могућност подметања наследника. Да би то онемогућили, мужеви траже девојке – виргине и јемство њиховог виргинитета.

Коло смрти може се проширити и на родбину дефлорисане невесте. Пошто муж сазна да је дефлорисана, враћа је у тазбину као мањиву робу и саопштава шта је од ње сазнао у погледу дефлорисаности. Затим тазбина убија њеног предбрачног љубавника ако је из истог племена. То убиство се правда кажњавањем за инцест, а оштећеном мужу даје се за жену друга девојка – виргина.

У таквим околностима друштво је морало пронаћи форму којом би се превазишло питање дефлорисаности и избегло коло смртне опасности при закључењу брака. У старом Вавилону то је била храмовна проституција, о

---

401 М. Р. Ђуричић, *Улога девера у сузбијању крвних завада и освета*, Адвокатура, часопис Адвокатске коморе Србије, год. VII, број 2, април-јуни 1981, стр. 56–59.

402 Симо Тројановић, *Лепота и проклетије у Срба*, Београд, 1898, стр. 1–38. Гордана Митровић, *Проблем еутаназије кроз историју људског друштва са посебним освртом на правна схватања овог проблема*, Адвокатура, часопис Адвокатске коморе Србије, год. VII, број 2, април-јун 1981, стр. 17–27. *Херодотова историја*, Нови Сад, 1959, стр. 58.

403 *Поновљени закони*, 5, 18.

чему пише Херодот. Свака жена је била дужна да се једном у животу пода странцу који јој баци у крило ситан новчић.[404] У Египту, уочи изласка Јевреја из ропства, уморена су сва прворођенчад, чиме је отклоњена опасност која је од њих потицала из сумњи да потичу из недозвољених предбрачних веза њихових мајки.[405] Стари Јевреји су законом прописали да сва прворођена мушка деца буду предата храму, па откупљена од стране оца. Тиме је скидано са дневног реда питање њиховог очинства.[406] У старој Јелади јављају се одвојене куће за жене – гиникије. Њих је прихватио ислам на Балкану.

У племенском друштву на Балкану појављује се манципација, брак са манусом, што сматрамо да је исто што и брак посредством девера. Жена постаје *res mancipi*. Форма се састоји у томе што девојка из руку браће (доказ да је *virgo intacta* због забране инцеста) о свадбеним свечаностима буде предата мужевљевој браћи – ручним деверима, који неколико ноћи спавају са њом као са сестром (опет забрана инцеста)[407], а затим је предају мужу.

Овај обичај постоји у Црној Гори, Србији, Херцеговини и у нешто окрњеном виду код Албанаца – католика у градовима. Те јемце невиности Срби називају ручним деверима, а Албанци *kunat*. Код Албанаца муслимана нема ручног девера, што значи да је хришћанство било увело установу ручних девера, а ислам укинуо.

Форма ручних девера који предају невесту мужу при закључењу брака, онемогућава отварање круга убистава поводом дефлорисаности невесте. Муж не може рекламирати виргинитет. У случају рекламације жена би се са својим родом бранила да је била виргина када је предата деверима. Мужу остаје да сумњичи своју браћу, која су пре њега спавала са невестом. То му не дозвољава господар куће и братство, односно племе. Не може се убити ручни девер – брат – због једне жене. Братство би остало без једног оружника, без једне пушке. Осим тога, пошто је обично више девера, сумња се дели на све њих. Подељена одговорност се проширује ако оптужени девери негирају да су дефлорисали снаху. Проширена одговорност је дељива, а код дељиве одговорности нема убистава. Не може се убити пола човека у братству мужа, а пола у братству жене. Зато муж мора да ћути и када му ручни девери предају дефлорисану невесту.

Потпуно је прихватљиво гледиште романиста да је брак са манусом увело племство (*nobiles*). Племство је било просвећеније и давало пример другима. Оно је било јаче везано за цркву и заинтересованије за укидање крвне освете. Племство је закључивало бракове ради стварања међуплеменских оружаних савеза. У племству је започела еманципација жена. Закључивање брака манципацијом посредством ручних девера, искључивало је племство из сакралног круга убистава и освета. То је веома важно када се зна да је 90% убистава код Албанаца због прељуба. Племство је брак са манусом (посредством девера) постепено уводило у народ, увек када је у питању удаја девојака. Када је до брака долазило отмицом жена и када су се удавале удовице

[404] *Херодотова историја*, *op. cit.*, стр. 80.
[405] *Друга књига Мојсијева* 11, 6–8.
[406] *Друга књига Мојсијева* 13, 13–14.
[407] *Левитски законик* 18, 6–17.

и разведене жене, брак са деверима није био обавезан. Зато се у српском народу и каже: "*девер уз девојку*".

Овде се поставља питање зашто други мушкарац осим најближег брата не може бити *manus*, тј. девер уз девојку. Ако би то био који други јемац, не би га везивала обавеза забране инцеста да дефлорише невесту, услед чега би на рекламацију виргинитета платио главом мужу дефлорисане. Коло смрти би се поново отварало.

Код брака са ручним деверима жена је постепено постајала слободнијом. Лагано су се укидале гиникије и жена је могла слободније да се креће и постепено наслеђује. Она је, по ставци *res mancipi*, почела да постаје субјект права и да губи својство ствари (*res*). Док је била *res nec mancipi* била је само објект. Код Албанаца муслимана на селу, који не практикују закључење брака посредством девера, жена је и данас објект, без права на наслеђивање, без својине и слободе. Албанци – муслимани закључују брак без мануса и за случај дефлорисаности, муж жену враћа у род, а себи задржава чак и њену девојачку опрему. И инцест се чешће појављује код бракова без ручних девера (без мануса). Уосталом, брак посредством ручних девера треба да је настао у време када су се супружници могли претходно бар визуелно познавати.

Да закључимо. Истраживање српских и арбанашких обичаја, хришћана и муслимана, упућују на закључак да је брак без мануса (без ручног девера настао пре брака са манусом. Брак без мануса постао је у раном периоду племенске организације друштва, у време више отмице него купопродаје жена из страха од подметања наследника. Тај је сакрални круг био широко отворен, а крвна освета је била резултанта предбрачног и брачног неверства жена. – Брак са манусом је познији и на његово уобичајавање утицала је јудео-хришћанска култура и државотворна хришћанска црква. По угледу на пренос својине на другим стварима манципацијом, посредством спонсора, и жене се при удаји уподобљавају у преносу својине на *res mancipi* и преко ручних девера, као најближих сродника мужа, узимају из руку браће и предају у руке мужа. Тиме се превазилази питање предбрачне дефлорисаности и губи могућност права на убиство због инцеста, или других предбрачних веза жене. Брак са манусом (посредством ручних девера) је крупан корак на путу еманципације жена. Ислам враћа точак те еманципације уназад, уводи брак без мануса и запт жене.

Данас је обичај закључења брака посредством девера пука формалност. Ишчезао је главни моменат: спавање ручних девера са снахом као са сестром неколико ноћи пре предаје мужу. Проблем дефлорисаности више није од значаја као некада, јер се младенци пре брака обично добро упознају и зближе. Нема сакралног кола убистава због недостатка виргинитета. Стога, данас девери, већ првог дана, предају снаху мужу. Брак са манусом је само форма чија је садржина иста као код брака без ручних девера. Данас се теже могу подметати наследници јер се експертизом може утврдити, односно оспорити очинство, што раније није било могуће. Ни проблем ритуалне канибалске еутаназије више се не поставља, јер се однос родитеља и деце изменио и доживео једну хуману еволуцију.

ЗАБРАНА ПРЕУДАЈЕ

Патријархална сеоска средина на Косову, чувајући успомену на остатке племенске оружане демократије, још поштује обичаје у односима међу половима. Ту се односи међу половима разликују од онога у класном друштву, а на брак се гледа мање с аспекта узајамне наклоности и љубави, а више из угла мушкости, војничког достојанства. Муж, његово братство и фис су у првом реду, чувари верности својих жена. Та верност не сме бити нарушена од момента закључења веридбеног уговора, па док траје брачна заједница, понекад ни после мужевљеве смрти – све до смрти жене. Неверност жене чест је повод за крвне заваде и освете, тако да у обичајима постоји строга забрана преверивања девојака и преудаје жена.

Правило је да се женске особе откупљују и да је откупнина висока. Веридба је правни посао, који може једнострано раскинути само вереник са својим братством. Али верена девојка не може једнострано напустити вереника. "Вереница је под сметњом да се не може удати, осим ако јој дозволи момак за кога је била верена и ако се ње одрекне. Вереник се може оженити другом, а да при том вереница остаје и даље под сметњом да се не може удати.[408] То исто вреди и за удате жене. Оне се не могу преудати пре него што добију дозволу мужа, односно његовог братства. Муж може вратити жену у род, одбити да с њом живи у брачној заједници, оженити се другом, а чинити сметње претходној да се преуда. Један професор из Пећи отпустио је жену, вратио је њезиним родитељима, оженио се другом, али оној првој не даје дозволу да се преуда. Списи Окружног суда у Пећи П. бр. 153/77. У том предмету Ганимет Зека из Новог Села истиче у жалби од 13.12.1977. године да су јој смањени изгледи за добру удају због тога што јој тужени (ванбрачни муж) забрањује да се уда, "тако да је нико не сме узети за жену, јер би запао у крвни дуг". Она се више се сме удавати, јер није добила отпуст по обичајима, већ отерана без права да се уда. "Тако тужитељу нико не сме да ожени ко не би хтео да погине." Такав случај зове се "ни држање ни пуштање жене".

Ђечов је писао да смрћу вереника престаје веридба,[409] што би значило да се вереница може преудати. Међутим, ја сам срео случај да ни после погибије вереника вереница није слободна и да су јој правили сметење за преудају. Кућа и братство умрлог вереника тек на обичајном суду дали су вереници ограничену дозволу за преудају. Слично је и с удовицом. Ни она се без претходног споразума свога рода и дома не може преудати. Мој известитељ Бајрам Хусај (57 год.) из Шкрења каже: "Родбина преминулог мужа може рећи удовици: Ако ти треба муж, ми ћемо ти га наћи између нас. Ако презиреш кога ти ми нађемо, можеш се вратити оцу, али се не можеш преудати."

---

[408] A. Shtejfen Konst. Gjeçov, *Kanuni i Lekë Dukagjinit,* Shkodër, 1933, par. 43.
[409] Gjecov, *op. cit.*, пар. 43.

Забране преудаје ("сметње") могу бити генералне, територијалне и персоналне.

Генерална је она забрана којом се женској особи налаже сексуална апстиненција и не дозвољава преудаја ни за кога. Код такве забране женска особа обично остаје да живи у кући своје родбине без права да се преуда. Такав случај наступа обично онда кад је крива жена или њена родбина за немогућност заједничког живота мужа и жене (кад жена сама побегне својим родитељима и одбије да се врати у мужевљев дом, кад се девојка вери за више вереника па ниједан неће да попусти у корист другог, кад се жена осумњичи за прељубу и сл.). Такве сметње намећу женској особи обавезу да се изјасни да се неће никад удавати, да постане тобелија. Ако би се удала, постала би крвомутница, зато што би због ње избиле крвне заваде. Напуштени вереник или муж убио би онога који ју је преверио или онога који се њоме оженио "без сватова". А да ли је женска преверена од своје родбине или отета ("ограбљена"), расправља се заклетвом са саклетвеницима. О забрани преудаје саопштава известитељ Рустем Шаља (55 г.) из Добре Воде: "Братство напуштеног вереника или мужа обавештава кућу оног који намерава да се ожени туђом женом поруком да је жена заузета и под сметњом. Разборит човек, чим чује за сметњу, одбије се. Али неразуман, још ако је задружан и јак, ратоборно се жени заузетом женом, без обзира што тиме запада у дуг крви. За сукњом иде и крв, па напуштени и потцењени мушкарац убија свога ривала. Обично се забрањује преудаја женама које нешто вреде, а муж их сумњичи за неверство и враћа у род, или женама које саме побегну из мужевљеве куће своме роду".

Територијална забрана преудаје постоји кад муж дозволи преудају изван одређених региона. Према казивању известитеља Рустема Шаље из Д. Воде, кад жена не ваља, кад је неспособна за брачни живот, кад је нерадна, кад је болесна или има какву непоправљивуману, да је муж и његови укућани не могу трпети, муж је отпушта уз нагодбу о разводу брака. Тада се утврђује на којем територију се не би смела преудати. Ако је жена веома лоша, муж јој дозвољава да се уда било где, јер зна да је неће узети они који је познају. А ако још нешто ваља, забрањује јој удају на одређеним територијама, обично тамо где се крећу његови сељани. Тада се даје дозвола да се преуда у супротном правцу од мужевљеве куће, да би била што даље од очију мужевљевих рођака и сељана. Не дозвољава се да јој "сватови пролазе кроз мужевљево село". Јер неко их може изазвати речима: "Чији оно сватови воде жену нашег Рустема, пред нашим очима, кроз наше село?" То је довољно да дође до свађе. Нека се уда у другом правцу, где нема познаника, пријатеља ни непријатеља разведеног мужа! Руговци обично забрањују преудају од патријаршије у Пећи до Чакора, сељаци из Дечана ограничавају дозволу за удају речним токовима (између Пећске Бистрице) итд. При томе се пази да се на забрањеном територију нађе и кућа онога на кога се сумња да ју је тајно преверио. То се чини из опреза да се ранији муж не би осетио подмукло превареним. Територијалне забране су најчешће.

Персоналне забране су ретке. Помоћу њих се ограничава преудаја за одређени круг поименично назначених лица – једног или више њих. Сматра се

да персоналне забране треба избегавати зато што се именовани мушкарац може каприцирати, па из "ината украбити ту жену" и изазвати претходног мужа или вереника на убијање из освете. Коректније је набројити територије где преудаја није дозвољена него имена мушкараца којима се чини сметња. Известитељ Бајрам Хусај из Шкреља каже: "Избегава се именовање кућа у којој се отпуштена жена не би смела преудати, зато што се та кућа може баш из ината оженити таквом женом и испровоцирати крвну заваду. Али кад се жена отпушта зато што јој се пребацује неверство, онда се у забрани именује не само село већ и име мушкарца за кога се не би смела преудати. Тиме се хоће испровоцирати именовани да је "*отме*" и тиме да повод ранијем мужу да га убије." Кршење забране кажњава се смрћу. Зато свако ко се жени треба да се распита је ли женска под сметњом. Оженити се особом која је под сметњом значи запасти у крвни дуг. Понекад и родбина жене хоће да завади првог и каснијег вереника или мужа. Мој известитељ Мифтар Пајазитај (50 г.) из Истинића саопштава 5.5.1978. године пример: Б. Ајдари из Истинића верио девојку у Црнобрегу. Таст одби да му уручи вереницу пре протека рока од 5 година, налазећи да је она још премлада. То нељути вереника, који се одмах ожени неком девојом из Радовца, а оном у Црнобрегу поручи да ће доћи по девојку кроз пет гоидна. Девојку из Црнобрега верише за другог момка из Истинића, и то из каприца да би завадили првог и другог вереника. Али, први учини абер оном другом да је девојка под сметњом и да фис Гаши из Црнобрега покушава веридбом своје одиве да завади фис Шаља из Истинића, међусобно. После тога, други вереник из Истинића запрети онима у Црнобрегу што су га преварили, кад су знали да је девојка под сметњом. Окупи се веће стараца које раскину обе веридбе, а девојци из Црнобрега дозволи да се уда, али изван територија које почиње левом обалом Дечанске Бистрице.

Ако обавештени игнорише упозорење да је женска особа под сметњом, може изазвати убојства и освете. Бајрам Хусај из Шкреља обавештава 11.11.1977. године да је за турско време замало дошло до међуплеменског рата: неком Мурићу из Кошутана жена одбије да се врати из рода у дом. Он је отпусти и таст му врати откупнину. Затим, уз шенлук из пушака отпуштену жену вери Шабан Келменди из Шкреља. Братству Мурићи то не беше право, па разгласи да је отпуштена жена под сметњом, да јој није дата дозвола за преудају. Братство Келменди реагује да је јако и да ће је отети. Звецну оружје на обе стране. Наста опасност од рата између братства Мурића и братства Келменди. Два братства се поделише на два фронта. Цела Ругова је интервенисала да их помири. Веће стараца одлучи да се Мурићи и Келменди измире, а отпуштена жена ни за кога да се не удаје.

Други пут је "отмица" изравната "отмицом". Исти известилац наводи још један пример. За време рата (1941–1945) неки Мурић из Кошутана трампи своју сестру за кћер неког Реџаја из Шкреља. Мурић даде своју сестру Реџају, али Реџајеву кћер из првог брака "оте" момак из Јошанице. Реџај се правдао заклетвом са саклетвеницима да му је кћи "украбљена". Мурић је преко своје сестре, Реџајеве друге жене, утврдио да је заклетва лажна. Зато му "украби млађу кћер, која је била верена за момка из Алагине Реке. Реџај се опет клео веренику из Алагине Реке да му је и друга кћер отета. Остаде да момак из Алагине Реке гони Мурића из Кошутана, који се правдао да није хтео никога

да понизи, већ само да се освети Ређају. Веће стараца пресуди тако што нађе да је Мурић часно поступио, а Ређаја обавеза да врати откупнину момку из Алагине Реке. Ређају оста лош глас да су му обе девојке ограбљене и да се два пута клео са саклетвеницима.

Сврху забрана преудаје известиоци објашњавају различито. Мет Бинакај, земљорадник из Црнобрега од Дечана саопштава 10.11.1977. године да генерална забрана преудаје има за циљ освету над женом која је напустила мужа да би се преудала, а да територијална забрана преудаје има за циљ предострожност према могућој освети жене која је отерана. Он каже: Ако муж пушта жену због сумње на неверство, кажњава је тиме што јој забрањује да се преуда. Из љубоморе забрањује љубавнику да се ожени његовом женом. Боли га њихово добро, а властито зло. Два мушкарца се не могу трпети ако воле исту жену, већ се свађају, каприцирају и узајамно убијају. Осим тога, преудајом за непријатеља, жена би могла да подгреје старе размирице и да буде употребљена као средство да нанесе зло бившем мужу. И отерана жена воли да се освети. Причаће о недозвољеном понашању и намерама својих бивших укућана. Могла би посредовати у стварању недозвољених односа са женама у кући која ју је отпустила. Зато отпуштена жена треба да се преуда само у далеким, непознатим крајевима.

Известилац Мифтар Пајазитај (50 г.) и Незир Мурсељај (64) оба из Истинића, наводе да је сврха забрани преудаје – избегавање прекора и љубоморе. Они кажу 10.5.1978: Разведени муж се боји прекора и исмевања, до чега може доћи и кроз песму: Глава му је од купуса, пустио је добру жену која је томе и томе родила толико и толико деце. Није умео да држи добру жену, већ је нашао гору. Кад му такву песму запевају женска деца, не може им ништа. Отуда пословица да добар муж не треба да пусти ни лошу жену. Али у свему томе и љубомора игра неку улогу.

И Шабан Грош (58 г.) из Шкрења мисли да је сврха забрани избегавање прекора и зависти. Он саопштава 11.12.1977. године: Човек не може да гледа кад други јаше добра коња, а камоли кад живи с његовом женом. Народ га кори: "Баш си јунак. Оно је била твоја жена, па је узео тај и тај, који уме да је држи, јер је бољи од тебе." После таквог прекора, мора се гинути. Зато пуштеној жени или не треба дозволити да се преуда или јој дозволити тамо где мало ко познаје њеног бившег вереника или мужа, тако да нико не прекори што је дозволио да му жену узме тај и тај.

Известилац Бајрам Хусај наглашава да забранама преудаје бивши муж избегава понижења. Он каже 11.11.1977. године: Вереник, односно муж и њихово братство не дозвољавају женама слободну преудају више због понижавања него због љубоморе. Напуштеног вереника или мужа може свак да омаловажи: "Ниси био способан ни јак да узмеш и држиш ону жену. Ни жену нису био кадар да одбраниш. Хвалиш се јунаштвом, а тај и тај спава код твоје жене. Да си шта ваљао, не би му је пустио. Кад си пустио да ти други ограби жену, не треба да си жив." Тако понижени не би могао дићи главу, већ би морао кукавички ћутати – све док неког не убије и тиме "осветла свој образ".

Микељ Марку (48 година), адвокат у Пећи, каже 12.1.1978. године да отпуштена жена не треба да се уда у близини свог ранијег мужа да не би постала поводом за свађе међу братствима, јер ни братству није лако да своју снаху гледа удату у близини за другога. Маријан Шабан, професор из Ђаковице (35 година), резонује да би отпуштена жена, преудата у близини, могла да "ојача осветнички инстинкт". Рустем Кастрати (58 година), директор Завода за запошљавање у Пећи, сматра да жена не треба да се преудаје у селима где су сродници и крвни непријатељи ранијег мужа, јер овај не би могао посећивати пријатеље, а свој однос с непријатељима морао би заоштрити тако да дође од убистава и освете. Сматра се да онај који се ожени туђом женом потцењује њеног првог мужа.

Етхемај Бајрам из Орног Брда и Мате Алија из Пригоде саопштавају: Лекин канун не дозвољава да се пуштена жена преуда за суседа, рођака, пријатеља и непријатеља. Разведени муж не воли да види отпуштену жену и њеног другог мужа. Она добро познаје породичне прилике и навике људи у кући бившег мужа, па лако може да направи "сеире", тј. да вешто подметне мађије, услед чега може доћи до угинућа стоке и помора људи. Разведени муж жели да избегне "сеире". Зато при отпуштању забрањује жени да се уда за његова непријатеља јер би је овај могао употребити у осветничке сврхе. – Не ваља да се отпуштена жена уда ни за рођака, суседа, кума, побратима или пријатеља ранијег мужа. Она може да помути добре односе, па да изазове и крвне заваде. Муж даје жени неограничену дозволу за преудају само кад зна да је његови суседи, рођаци, пријатељи, кумови, побратими, познаници и непријатељи неће узети.

Духанај Ђон (51 г.) из Клине и Куртеш Келменди (51 г.) из Пећи извештавају да жена из доброг рода сама избегава да се уда тамо где би била или могла постати поводом за свађу: Пуштена жена из доброг рода сама избегава да се преуда тамо где би могла постати предметом заћевица између претходног и садашњег мужа или њихових братстава. Добра жена не жели да људи задиркују и подбадају њеног првог мужа речима: "Јеси ли добро сачувао жену, коме си је уступио?" Јер, први муж може се осетити увређеним па да каже оном другом: "Ја сам пустио онај шљам, зашто си га ти узео?" И реч по реч – готова свађа. Препирке око жена и чувања њихове верности су слаба тачка око чега се људи најлакше заваде. Као што инат и разум не иду упоредо, тако ни чување верности жена и дозвола за преудају не иду заједно.

Из свега тога може се извући закључак да забрана преудаје има за циљ да отклони могућност свађа, крвављења и освета између разведеног мужа (и његовог братства), с једне, и другог мужа (његова братства), с друге стране. Дозвола за преудају тешко се даје не само због љубоморе, зависти, страха од женине освете, бојазни да ће се жена удати за непријатеља, "сеира" итд., већ у првом реду због прекора да муж није био кадар чувати верност жене и инфамије која прати такав прекор. Ко не може или не уме да чува верност жене, постаје инфаман. А отпуштање жене с дозволом за преудају у колизији је с дужношћу чувања верности жена. Зато се муж увек боји прекора што је дозволио да му се жена преуда. Ако дође до таквог прекора, мора "кукавички да ћути све док не осветла образ и неког убије". Да до тога не би дошло, обичајни суд му даје право да одреди територије на којима се не сме удати отпуштена жена.

ЖЕНА КАО СРЕДСТВО ИЗВРШЕЊА У ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ АЛБАНАЦА

Жена је најдрагоценија ствар код Албанаца, посебно на селу. Све до педесетих година XX века сељаци су продавали имања да би купили жену. Жена није субјект, већ је објект албанског обичајног права. Будући да је објект права, жена се употребљава као средство принудног извршења. Помоћу жена се врши притисак на мушке особе да плаћају дугове у крви и одричу се крвне освете. Претњом контакта са женама врши се принуда на господаре кућа да изврше своје грађанскоправне обавезе.

Сви известиоци из северне Метохије (Пећ, Дечани, Ђаковица, Клина, Исток) категорично тврде да је жена кључ за схватање обичајног права Албанаца. У својој студији *Положај жене у шиптарском обичајном праву*[410] доказао сам да је жена у албанским обичајима ствар, без својине и слободе. У другој студији, *Женска беса и крвна освета*,[411] доказано је да је крвна освета код Албанаца у 90% случајева последица недозвољеног односа са женама.

Истраживање порекла пречег права прибављања непокретности показује да је страх од недозвољених односа са женама главни узрок установљењу пречег права куповине непокретности од рођака и помеђаша, пречег права залоге непокретности (алб. *pëng*), наполице, итд. Мушкарце је страх од недозвољених односа странаца са њиховим женама. Из недозвољених односа може да се роди подметнути наследник, који ће убити легитимног оца да би присвојио његову имовину. Тако је и убиствима због некретнина прави разлог страх од недозвољеног контакта са женама. Дакле, блуд је основни узрок делинквенције којом се ремети арбанашка беса.

Но, жена је и средство у примени обичајног права код Албанаца. Она је најзаштићенија ствар (алб. *gja*, римски *res*), јер се налази под двоструким заштитом – рода и дома. Жену штите њен фис и њена домовина. "Муж је бранич жене и детета." Када неку обавезу треба изнудити од мушког пола по било коју цену, крајње средство принуде је жена. О употреби жене у поштовању бесе говори чланак *Беса жене и детета*.[412] У њему је изложено да је жена симбол заштите као пратиља дужника крви да не изгуби главу. Овде ће бити показано како се жена употребљава као средство принуде за плаћање дугова у крви и њихово претварање у накнаду штете. Даље ће бити речи о томе како се жене употребљавају као средство извршења наплате имовинских потраживања.

---

[410] Виша економско-комерцијална школа у Пећи, *Зборник радова*, књ. II, Пећ, 1965, стр. 117–156.
[411] Црногорска академија наука и умјетности, Гласник Одељења друштвених наука, 4/1983, стр. 101–175.
[412] "Одвјетник", Загреб, 1977, стр. 397–454.

Када међу људима дође до свађе и убистава, нарушава се беса па је треба поново успоставити. "Без бесе се не може живети", правно је арбанашко гесло.

Посебно је опасно када се међу собом заваде рођаци и братственици, људи из истог племена. Тада родовско-племенске заједнице доносе одлуку о мирењу завађених страна. Такве одлуке диктира родовско-племенска солидарност у нападу и одбрани. Повређени се обично супротстављају мирењу, претећи крвном осветом.

Да би изнудила пристанак повређене стране, родовско-племенска заједница у крајњем случају може да се послужи оштећениковим женама. Како то изгледа, види се из примера који је саопштио 21.12.1970. године Таћ Зогај Незир (78 година) из Пећи.

– Ближи и даљи рођаци окупе се у кући повређеног и не напуштају његово огњиште док не добију обећање о опроштају. Тако, док сам био у Лапчеву код Ораховца, покушах да помирим неке своје братственике. Беху се потукли момци из Куће Хаџијине с момцима из Хисенове куће. Окупих људе на скупштину и нисмо се мицали с огњишта оштећеног четири дана. Давили смо га убеђивањем о потреби опроштаја. Досађивали смо му. Да бих му што више досадио, залазио сам у двориште резервисано за жене, наређивао домаћици да пусти жене у двориште, разговарао са његовим женама, питао их јесу ли боље од својих мужева, на кога им личе деца. Тиме досадих оштећеном, па он опрости кривцима, а ја се ангажовах као чувар бесе за његову обавезу.

Било је, дакле, неопходно да известилац ступи у контакт чак и са женама оштећеног да би га приволео да опрости својим рођацима. Тиме је уразумио оштећеног.

Женама као средством принуде служили су се и католички свештеници у северној Албанији све до краја Другог светског рата. Шаља Кољ Демо (74 године) из села Бец код Ђаковице саопштио је 6.5.1970. године:

– Пре 30 година, док сам живео у северној Албанији, погибе Зеф Паљ од свог рођака Зеф Нуа, који западе у дуг крви. Пред страхом од освете ниједан мушкарац старији од 12 година није смео изаћи из куће.

Сваке треће године католички свештеници ишли су по селима да мире крви. Дође ред и на наше село. Прво су ишле жене са колевкама, за њима фратри, па народ. Пред кућом Зефа Паља жене преврнуше колевке, наста писак одојчади, народ је молио, фратри преклињали. Повређени се смиловаше, дозволише нам у кућу и господар поклони дуг у крви. Ми затражисмо да за његову поштену реч буду чувари бесе Љуљаш Ђељош и Пренк Нуо из фиса Шаља, рођаци покојника из јаких кућа које су имале по десетак наоружаних момака. Они пристадоше.

Док су људи у кући на скупштини која моли за опроштај дуга у крви, мушке особе с оштећене стране се налазе у некој врсти кућног притвора – не могу оставити туђе мушкарце са својим женама. Под таквим притиском се обично испослује или опроштај дуга у крви, или привремена дозвола за слободу

кретања делинквента из кућног притвора (беса). Тако је говорио јануара 1970. године Емин Госка (70 година) из Пећи.

Жене као средство принуде за извршење имовинских обавеза

Сваки теретни уговор треба извршити. Уговоре обично извршавају чувари бесе. Они узимају ствари из руку дужника и предају их повериоцима. Ако дужник нема средстава да плати дуг, чувар бесе га плаћа из своје имовине. Чувар бесе је својим животом гарантовао повериоцу да ће му тражбина бити подмирена. Пошто чувар бесе подмири повериоца, може настати регресно потраживање од дужника. И регресни дужник одговара чувару бесе да ће га подмирити целокупном својом имовином па и својим животом.

И жене су ствари (римски *res*, алб. *gja*) дужника па чувар бесе може запретити регресном дужнику задржавањем код жене, одузимањем жене, ложењем ватре пред његовом кућом. Обичајни судија Брахим Хоџа из Јуника 8.6.1979. године и Бајрам Хусај из Шкрења у Ругови саопштавају да чувар бесе може доћи на огњиште дужника и контактирати са његовим женама. Они кажу: "Срамота је због пара задржавати чувара бесе у својој кући. Свак' ће рећи да је дужник пустио странца код својих жена. Поштен човек не би дозволио за целу Ругову да му чувар бесе туторише по кући. Свак' може прекорети дужника питањем: "Јеси ли пустио чувара бесе код жена?"

Дешава се да чувар бесе по неколико месеци остане у кући дужника, све док не наплати тражбину. Седамдесетих година један известилац, чијег се имена више не сећам, саопштио је да је неки сељак из околине Ђаковице провео целу зиму код дужника, док није наплатио дуг. За то време је имао бесплатан смештај и исхрану код дужника.

И до дан-данас се дешава да поверилац запрети дужнику да ће му на име дуга отети жену. То се види из исказа М.М. Ђуричића из Београда, који је 1989. године саопштио пример:

"Седамдесетих година овог века продадох своју кућу у Приштини неком професору Албанцу. Оверисмо уговор код суда и кућу предадох у посед купца. Рок за исплату цене беше накнадно утврђен. После запоседања куће, купац ме упита шта урадити ако ми цена не буде плаћена о року. Питање није било наивно; претпостављао сам да ће ме купац изиграти за цену. Зато му одговорих: "Ако цену не платиш како смо се договорили пред људима, отећу ти жену а тебе убити револвером." Купац је исплатио цену 15 дана пре рока."

Поверилац може да изврши притисак на дужника ложењем ватре пред његовом кућом. Тада се цело братство дужника брине како ће бити подмирено потраживање. Обичајни судија Брахим Хоџа из Јуника саопштава 8.7.1970. године: "Чувар бесе може да се обрати братству дужника за помоћ. Ако братство занемари тај захтев, чувар бесе може да га принуди ложењем ватре у дужниковом селу, чиме спречава женскадију да се слободно креће. То је срамота за цело братство и село. Тада се рођаци морају скупити и договорити да плате дуг".

Известилац Демуш Цури из Горњег Стреоца код Пећи саопштава 24.7.1968. године и следећи пример:

– За време турско неки Алија из Горње Луке код Дечана, заједно са два наоружана момка, наложио је ватру пред кућом К. Шаље у истом селу. Рођаци дужника прикупише средства и предадоше их чувару бесе.

Ложењем ватре поверилац запрети да ће се населити у селу или у кући дужника.

ЗАКЉУЧАК

На основу изложених чињеница се може закључити да Албанци у изнуђивању примене обичајног права употребљавају жене. Контактирањем са женама изнуђују мирење завађених. Контактима са женама повређеног добијају опроштај од дуга у крви. Претњом да ће се контактирати са женама дужника врши се принуда за плаћање имовинске обавезе.

Срамота од могућности макар само визуелног контакта поверилаца са женама дужника почива на бојазни од подметања наследника и отмице жена. Претња отмицом жене, па убиством мужа представља последње средство принуде за наплату потраживања. То је, у ствари, двострука претња: узимање најдрагоценије ствари – жене – и најдрагоценијег природног својства – живота. Зато Албанци по цену живота не дозвољавају извршење над женама.

ВЕЋЕ СТАРАЦА КОД АЛБАНАЦА НА КОСОВУ

Веће стараца (алб. *pleqnia*)[413] је скуп људи изабраних од заинтересованих странака различитих албанских родова за мирење у неком спору. Сваки род у селу има свог репрезентативног старца (алб. *plak*)[414] који више-мање познаје правне обичаје и који је спреман да буде биран у веће стараца за странку из свога рода.[415] Ако је у неком селу један род малобројан (до 3 куће) оно за веће бира старца из најближег истоплеменог села[416]. Мања родовски компактна села обично имају једног старца.[417] Велика села са нараслим братствима имају старце братстава.[418]

Звање старца стиче се годинама и искуством у примени правних обичаја. О његовим моралним својствима треба да се зна да му се ни преци нису бавили нечасним делима, да му жене нису затицане у недозвољеним односима и да су били поштоваоци обичаја. Он треба да је непристрастан у односу међу рођацима и неподмитљив на њихову штету. Звање стараца се не наслеђује, али се често преноси са оца на сина.

Веће стараца је врло стара установа која подсећа на герузију код старих Јелина. За веће стараца код Албанаца се зна већ у XVI веку. Владике у Албанији ослањале су се на веће стараца.[419] Према родослову судеће куће Брахим Хоџе из Јуника зна се да су Албанци разрешавали своје спорове по обичајима најмање пре 25 генерација. Већа стараца још одлучују о везивању бесе.[420]

Обичајним правом служе се Албанци који живе у селима и мањим варошима (Исток, Клина, Дечани, Ораховац, Сува Река, Србица). Њега се није одрекла ни прва генерација досељеника у градовима. Староседеоци у градовима обично се више служе позитивним правом. Већа стараца утичу и на

---

413 *pleqnia*, савет стараца, облик множине од *plak*, старац. Gustaw Mayer, *Etimologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891, p. 77.

414 *plak-u*, сродног грчком *plakon, plakidas, plakia*, придев *palai*, *-ak* је суфикс, стари. *Ibid.*

415 У селу Каменица код Пећке Бање род Гаши старца Авди Уку, а род Келменди Јусуфа Липаја. У Малој Јабланици род Морина има Халила Мавраја, род Краснићи – Суља Бицаја, а род Шаља – Авдула Рецаја. У Дијаку код Ђаковице род Таћи има старца Мона Дервиша, род Морина – Халил Зећу. У селу Трстенику код Пећи, род Бериша има старца Арифа Беришу, род Краснићи – Уку Бајрама, род Морина – Сејди Весеља, род Кабаши – Имер Авдију, род Гаши – Рама Садрију. Тако је и у другим селима.

416 У селу Мужевине код Истока родови Таћи. Краснићи и Келменди су малобројни па их репрезентују старци истих родова из најближих села.

417 Село Горњи Стреоц (род Краснићи) има старца Шабана Идриза, а Доњи Стреоц (род Шаља) Авдуљ Ђуку.

418 Село Врела код Истока (род Краснићи) има четири братства, која имају своје старце: Мараји (30 кућа) – Суљ Цена, Бицаји (50 кућа) – Тахир Бицаја, Мађараји – Ук Зенуна, Дрешаји – Мехмет Хајриза.

419 Milan Šuflay, *Повијест Сјеверних Арбанаса*, Архив за арбанашку старину, језик и етнологију, II, Београд, 1925, п. 235.

420 A. Shtjefen Konst Gjeçov, *Kanun i Lekë Dukagjinit*, Shkodër, 1933, p. 100

правни живот у градовима.[421] И неалбанско становништво, пред страхом од освете, често је принуђено да следи албанске обичаје.[422]

Већа стараца бирају странке од случаја до случаја. Најлакше спорове мире већа до шест, средње до 12, а најтеже до 24 старца. Обично свака страна бира половину. Но, то није чврсто правило, јер и најтежи спор може помирити један човек изабран од странака или већа стараца.

Већа стараца заседају у облику потковице и јавно одлучују. Њиховој одлуци може да претходи компромис о накнади штете који закључе посредници. Тад веће стараца формално проглашава тај компромис као своју одлуку.

Место заседања је најчешће кућа оштећене стране.

Најтеже је склопити споразум о пристанку на мирење. Кад до тога дође и најтежем спору наће се решење. Ако га не уме наћи веће стараца, наћи ће га нека од судећих кућа којој су познати прецеденти.[423]

Пристанак на мирење

За мирење је потребан пристанак заинтересованих странака. Господар куће која угрожава туђе добро треба да се сагласи са понудом угроженог о изласку на обичајноправни пут (алб. *ne rrugë*).

Пристанак може бити неизнуђен и изнуђен.

Неизнуђен је кад једна страна прихвати понуду друге и изаберу чуваре бесе који штите такав споразум. Ситније спорове разреше и саме стране без посредника.

Пристанак је често измољен посредовањем (алб. *ndermjetsija*). Пред страхом од крвне освете угрожена страна непрестано шаље нове посреднике који данима и ноћима моле оштећеног да пристане на мирење, да им повери ("поклони") спор који ће они окончати најповољније. У XIX веку католички свештеници су сваке друге године са поворком народа преклињали оштећене да пристану на мирење. У турско време рођаци су везивали убицу и уводили га у кућу оштећеног молећи да пристане на умир крви.

Неизнуђен је и пристанак на понуду иза које стоји упозорење да ће се освете понављати: "Убио сам ја тебе, убићеш ти мене, па ја тебе па ти мене, па мој девети унук твога деветог унука. Некад ћемо се помирити. Боље пре но после. Зато изабери ти из 12 фисова 12 стараца а ја ћу 12, или ти бирај свих 24,

---

[421] Страх од освете утиче на учиниоце саобраћајних незгода да плате штету и када су оштећени искључиви кривци, делује на сведочење пред државним судовима, утиче на судове да доносе осуђујуће пресуде и против невиних возача како би им осигуравајући заводи платили штету. За време турско-албанска времена Шаља, Келменди, Краснићи и Берише настојала су да поделе Пећ на подручја у којима су биле надлежне њихове плећније.

[422] Албанских обичаја придржавају се и Роми. 1981. године био сам члан већа стараца испред једног невиног возача Рома из Књажевца који је, пред страхом од освете, платио штету за саобраћајну незгоду у Мушевинама, што му је редовни суд узео као признање кривице, чиме је оштећеном омогућено да штету наплати и од осигуравајућег завода.

[423] Најпознатије судеће куће су: Хаџи Кера у Јошаници (Ругова), Камбера Адема у Љубиши, Бајрама Аге у Рашкоцу, Уке Рустема у Г. Стреоцу, Хаџије Краснићија у Врановцу, Алије Феризија у В. Јабланици, Мухамеда Љана у Дечанима, Рамадана Шабана у Кијеву, Џемајла Обриње у Обрињу, Садрије Адемија у Ђаковачкој Јабланици; Марка Пљаскаја у Злокућанима, Уке Сахита у Грабанцци и Брахима Хоџе у Јунику. Оне се баве обичајним судовима у виду заната и уз накнаду.

па како они кажу нека буде". После такве поруке пристали су Симонаји из Клине да се помире са Шабанајима из М. Крушева.

Изнуђен је пристанак претњом. Претња може бити управљена на угоржавање имовине или личности лица које не пристаје. Претњу упућују оштећени штетнику. Известилац Имер Љајић из М. Штупеља саопштава 18.4.1972. године:

Непоштеног човека није лако натерати на мирење. Хара туђе њиве и ливаде, обећава да неће више да чини друкчије. Оштећени се жали његовим рођацима да га стегну, а они не предузимају ништа. То му досади па штетнику направи два пута већу штету од оне коју је претрпео. Потом штетник сам тражи правду.

Рђав човек је сваке године "крао" бразду земље од суседове њиве. Није пристајао да се уреде међе. Зато оштећени покоси овас на штетниковој њиви, а штетник кукуруз на њиви оштећеног. Затим се странке поделише на два фронта. Тек онда су интервенисали посредници, поставили међу и помирили их.

Суседу који намерно затвори пут мора се затворити јаз за наводњавање. Тада ће се сетити да постоји правда.

Кад неко стално вара а неће да плати дуг мора му се рећи: "Имаћеш и платићеш. Ти си појео моје паре, ја ћу твоју главу."

Свађа је једно од средстава којом оштећени скреће пажњу јавности на спор са штетником. Она се обично збива пред каквим скупом људи који интервенишу да не дође до крви, а затим истражују њен узрок и приволе штетника да пристане на обичајноправни пут. До ње долази поводом имовинских спорова.

Турске власти су се служиле принудом. Оне су биле основале тела за принудно мирење завађених – *islihat*. *Islihat* је био састављен од турских власти и албанских стараца. Дегран каже да је у Миридитима око 30 процената мушког становништва умирало природном смрћу, остатак је гинуо у осветама.[424] *Islihat* је принуђавао на мирења и узимао глобу од 500 гроша, али, племена су, после извесног времена, понављала стара непријатељства.[425] На Косову је *islihat* установљен 1901. године. Постојао је у Пећи, Призрену Приштини. Он је одредио цену крви и присилно мирио међуплеменске заваде.[426] Но, пошто принудно мирење није одговарало обичајима, *islihat* није могао да покаже пун успех. После мирења вршене су освете, а новац добијен на име крвнине стављан у недра убијеног.[427]

За време Другог светског рата, налик на *islihat*, формиране су мировне комисије. Таквих комисија било је у Истоку, Клини, Ђаковици и Пећи.[428]

---

[424] *A. Degrand, Souvenire de la Haut Albanie,* Париз, 1901, с. 165–166.

[425] Фра Ловро Михачевић, *По Албанији – Дојмови с пута*, Загреб, 1911, с. 106.

[426] Бранислав Ђ. Нушић, *Косово – опис земље и народа*, св. I, Нови Сад, 1902, стр. 142.

[427] Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, Српски етнографски зборник СКА, књ. 40, Београд, 1937, стр. 180.

[428] У мировној комисији у Пећи били су: Мануш бег (фис Бериша), Ђелан Первеза, полицијски префект из Албаније, Ђон Достаница, командант жандармерије у Пећи, Хаџи Барјактари из Врановца, Ука Поватај из Г. Стреоца, Зеко Брдунај, хоџа из Радавца, Камбер Хаџија из Почешћа –

Поступак је усмено или писмено покретала угрожена страна, која је депоновала трошкове. Комисије су оружјем изнуђивале пристанак противне стране. Прекршиоце својих одлука комисије су кажњавале клањем стоке, сечењем воћних стабала и паљењем кућа.[429]

После Другог светског рата те комисије су замењене мировним већима ССРН, која убеђивањем утичу на завађене да пристану на обичајноправни ред или расправљање спорова пред државним судовима.

НАДЛЕЖНОСТ ВЕЋА СТАРАЦА

Да би се знало шта спада у надлежност већа старац треба претходно искључити спорове које она не разматрају, а затим указати на оне које разматрају.

1 Послови који се не износе пред већа старац

Поред већа старац се обично не износе: спорови о којима одлучује господар куће, спорови које расправља скупштина рода, спорови из односа међу пријатељима, спорови око оспоравања очинства, деликти настали везивањем женске бесе, деликти родоскврњења, штете због повреде правних добара, штете из уговорене одговорности, уговори заштићени бесом, извршења, помирене ствари и послови о којима одлучују редовни судови и управни органи.

1) Спорови које пресуђује господар куће

Док су у истој кућној заједници чланови фамилије солидарно стичу, нападају и бране. Они имају јединство интереса под моћи (алб. *fuqia*, сл. римском *patri potestas*) једног господара куће (алб. *zoti të shtëpisë*), сл. римском *pater familias*). Међу члановима фамилије не може бити уговора ни цивилних спорова. Све односе међу њима суди господар куће (сл. римском *iudex domestici*) при чему може:

– да раскине веридбени уговор свога момка и испроси му другу девојку,

– да разведе брак импотентног или абнормалног мушкарца и његовој жени нађе другог мужа из исте куће,[430]

сви из фиса Краснићи; из фиса Келменди: Хаџи Керо, Селман Хусај, Џемајл Мехмети и Цуб Соколи – сви из Ругова; из фиса Тањи: Адем Ариф Елшани из Озрима, Зеф Дода из Јагоде и Хасан Коц из Глођана; из фиса Морина – Ука Бека из Крушевца. Даље су били чланови: Хасан Барјактари из Раушиња, Селим Шабани из Истинића, Бећир Грвала из Крушевца и Бећир Џемајли из Љешана. Остатак је попуњаван старцима које су бирале завађене странке.

[429] Такве казне сустигле су Фазли Абаза из Истинића и Шабана Азема за вероломно убиство Руста Биљала из Дечана.

[430] У једном селу у Дреници жена је повукла бракоразводну тужбу пред судом у Приштини пошто јој је господар куће обећао заменити импотентног мужа другим момком из своје куће. Ако нема мушкарца којим би заменио импотентног мужа, господар куће може вратити снаху у род да се уда за другога. По старијим обичајима био је овлашћен, и без питања, развести брак сваког мушкарца који је под његовом *fiqua*. Тако раде и данас уз додатну формалност развода брака пред државним судом.

– да (код муслимана) одреди који ће момак из куће ступити у левиратски брак са обудовелом снахом,

– да преда везаног непослушног убицу из своје фамилије оштећеном господару ради суђења (сл. римском *deditio*),[431]

– да осуди на смрт и убије неког од својих мушкараца због убиства или издаје госта, и

– да разврсне кућну заједницу и изврши деобу имовине.[432]

2) Спорови које расправља скупштина рода

Род има своју скупштину (алб. *kuvenda*) којој присуствују стари и млади, из сваке куће по један човек. Свака кућа може дати иницијативу за какву расправу. Скупштина се обично одржава у кући оштећеног да би га приволела на мирење. Родовској скупштини могу присуствовати рођаци из других места – добри познаваоци обичаја. Заседање може трајати и неколико дана. Скупштине родова у родовским селима, подножјем Проклетија, око Истока, Дечана, Клине и Ђаковице понекад се претварају у конференције ССРН. Оне још одлучују о:

– старатељству и туторству,

– наслеђивању куће без мушке главе и ближих сродника,

– пречем праву прибављања некретнина,

– мирењу крвних завада у роду и "личењу" (бојкот, исељавању) сродника, као на пример у Вокши шездесетих година овог века,

– пријему инородника са фамилијама на уток на дуже време,

– истребљењу рођака због издаје и убиства госта,

– мирењу других завада у роду[433] и

– коришћењу сеоских утрина, шума, вода, планинских пашњака, времену жетве и попаше.

---

[431] Овај обичај је временом еволуирао у голу форму помоћу које је оштећени мољен за опроштај крвног дуга. Данас је потпуно нестао.

[432] Милутин Р. Ђуричић, *Господар куће код Албанаца*, Црногорска академија наука и умјетности, Гласник одељења друштвених наука, књ. 3, Титоград, 1981, стр. 127–173.

[433] Децембра 1966. године у с. Бабај Боксу код Ђаковице завади се род Бериша. Ибрахим Укшин, задужен да чува свадбарке, није дозволио рођаку Кацији који је возио невесту да, уз допуштење младожење Сали Тафа, уђе код жена и види младу. Уверени Хација покуша, мимо обичаја, да, пре прве брачне ноћи младенаца уклони са кола кабину у којој је довезао невесту, чиме је хтео да увреди чувара жена гестом који је значио да се неће водити рачуна о виргинитету младе. Ибрахим га и у томе спречи. Дође до туче у којој је више лица задобило телесне повреде (спис Окружног суда Пећ, К. бр. 8/67). И родовска скупштина решавала је овај спор: Ибрахим је тужио Хацију за телесне повреде и Сали Тафа што га није заштитио као госта. И Хација је тужио Ибрахима за повреде и младожењу што га није заштитио као госта. Сали Тафо је тужио Хацију због покушаја уклањања кабине с кола. Свадбари су тужили Сали Тафа и Хацију због намере да се продре до њихових жена. Родовска скупштина их је измирила у Хацијиној кући.

3) Спорови из односа међу пријатељима

Из уговора међу женидбеним пријатељима не износе се пред већа стараца спорови везани за:

– плаћање цене за невесту. Обавеза момка на плаћање цене није утужива. Он не може добити девојку док у потпуности не плати цену;

– количину и квалитет опреме коју тазбина даје уз девојку (алб. *qeiz*);

– предају невесте, јер ако је тазбина не преда момку пада у дуг крви; и

– уговор о заштити и издржавању пријатеља. Тај уговор подсећа на римску *fiducio cum amico contracta*. То је неформалан посао по којем један пријатељ, пошто буде угрожен, побегне са стоком и фамилијом да се заштити, смести и издржава код другог, а као накнаду уступа даваоцу уточишта своје земљиште у посед и на искоришћавање. Пошто престану несигурна времена, бегунац се враћа на свој посед.

(Али, међу пријатељима су утуживи други лични и имовински спорови: колико је закључено веридбених уговора, је ли верена старија или млађа девојка, је ли вереница препрошена, је ли нека жена употребљена као мамац на нечије убиство итд.).

4) Оспоравања очинства

Утврђивање или оспоравање очинства није у обичају Албанаца. Дете припада кући у којој је рођено. Свако дете рођено у браку припада оцу. Ванбрачна деца се приписују вампирима (алб. *lugat*). Ванбрачни порођаји се прикривају а новорођенчад излажу на јавним местима (находчад).

5) Деликти из везивања женске бесе

Женска беса је недозвољена тајна веза између сексуално дозрелих лица разног пола уз посредовање личног јемца (алб. *kodosh*). Она нарушава власт господара куће, прети подметањем наследника, отмицом жена, пљачком имовине и личној безбедности фамилије из које је женска особа. То је инфаман деликт, који се не износи пред већа стараца. Господар блуднице убија њеног партнера или посредника који их је довео у везу. Отац убија момка који му одузме кћер без откупа, вереник момка који му преузме вереницу, муж отмичара своје жене.[434]

За време турско убијани су и мушкарци који провале препреке за чување жена (хавали). Сада се већ износи пред већа стараца ако неко сломи туђу капију, убије пса, зађе у простор резервисан за жене. Мири се и отац девојке коју момак узме без откупа.

[434] Милутин Р. Ђуричић, *Женска беса и крвна освета*, Округли сто Црногорске академије наука и умјетности у Титограду на тему крвне освете, одржан 19.2.1982, стр. 1–107 рукописа.

6) Родоскврњење

Родоскврњење се не износи пред веће стараца већ се родоскврнитељ убије. Пошто жена саопшти мужу с ким је направила родоскврњење, овај је враћа у род и саопштава име родоскврнитеља. Преступ јој не може опростити из страха да му тазбина не подметне наследнике. Таква женска особа не може да се уда док је родоскврнитељ жив. Тазбина постаје инфамна и одиве јој се тешко удају. Убиством родоскврнитеља скида се инфамија и преступница се може поново удати.[435]

7) Штете због повреде правних добара

Част и образ су правна добра. Код Албанаца кућа и жена имају част а мушкарац образ. У част се не сме дирати због страха од погибије. Образ има мушкарац који је спреман да фактички непоштеног мушкарца који дира туђу част учини правно непоштеним. Око образа нема суђења. У турско време није било суђења ни почасти.

Ни око слободе нема суђења. Може неко годинама бити у кућном притвору пред страхом од освете, али на тужбу нема право. Ко се повукао у кућни притвор исказује поштовање ("чини част") оштећеној страни.

Ни због вербалних деликата не излази се пред веће стараца. Обична псовка узвраћа се двоструко.

8) Штете из уговорне одговорности

Обичаји не познају тужбу за накнаду штете због неиспуњења уговора о року. Оно зна за штету сличну римском *damnum*. Тражити накнаду штете из уговорне одговорности није у обичају. Код бесом незаштићених уговора поверилац је задовољан кад му дужник изврши престацију. Једино чувар бесе (алб. *dorzon*) без већа стараца наплаћује све штете које је претрпео извршавајући престацију за дужника.

9) Уговори заштићени чуваром бесе

Код Албанаца је велики број уговора заштићен бесом, коју чува лични јемац – *dorzon*.[436] Чувар бесе је извршитељ престација из уговора који почива на беси. Беса има сакрални карактер. Чувар бесе даје у залог свој живот повериоцу да ће престација бити извршена. Својим животом одговара за туђу обавезу. Са своје стране, дужник залаже живот чувару бесе да ће извршити престацију. Зато уговори који се ослањају на чувара бесе (слично *praes, sponsor, fideiussor* у римском праву) нису предмет разматрања већа стараца. Они се извршавају строго како је речено (сл. римском *stricti verbis*) и о њима суди чувар бесе (сл. римском *iudicia stricta*). Ако би чувар бесе изневерио повериоца постао би издајник (алб. *hjekës*) и изложио свој живот опсности.

---

[435] М.Р. Ђуричић, *Деликт родоскврнућа*, "Одвјетник", новембар-децембар 1979, стр. 401-403.
[436] М. Р. Ђуричић, *Чувари бесе*, Београд, САНУ, Посебна издања, Одељење друштвених наука, књ. 83, 1979, стр. 1–179.

Већа стараца разматрају спорове из уговора који нису заштићени бесом. Спорови се могу водити и око тога да ли је постојао пакт о заштити. Поверилац може тужити да је неко био чувар бесе, а овај се бранити да је био само сведок закључења уговора. Може се спорити и око постојања или непостојања бесе у време извршења освете, о нарушавању бесе итд.

10) Извршења

У савременом позитивном праву извршни поступак следи после парничног или кривичног поступка. Он је потпуно одвојен од ових поступака. То је навело Рагиба Халилија да закључи како и већа стараца (*plegnia*) располажу апаратом принуде и да постоје одређена лица којима је Законик Леке Дукађинија (?!) признавао својство извршитеља.[437] Међутим, већа стараца немају извршне снаге. Извршење уговарају странке пре покретања поступка пред већем стараца. То се чини на исти начин као код уговора заштићених бесом. Формом стипулације ствара се одговорност извршитеља, "гаранта", чувара бесе. Првом стипулацијом чувар бесе везује странку за будућу обавезу која ће настати одлуком већа стараца. Другом стипулацијом залаже живот противној страни за извршење те обавезе. Тако чувар бесе животом одговара да ће се поштовати пристанак на мирење, компромис о избору већа стараца и мериторна одлука.

Чувар бесе извршава мериторну одлуку из имовине дужника или своје. Ако веће стараца одлучи да се преда каква ствар, чувар бесе може дати своју. Ако је ангажован за какво трпљење, физички ће принуђивати дужника да трпи. Ако се ангажовао на плаћање крвног дуга треба да га плати, иначе ће поверилац убити дужника крви.

Чувар бесе је једини овлашћен да у присуству бар једног сведока принуди дужника на поштовање мериторне одлуке већа стараца. Он може, без икаквог другог налога, пленити, претити и убити дужника, а може га принуђавати и на робовски рад.

Ако чувар бесе не изврши престацију, поверилац га физички гони као издајника. То се чини обично јавно, пијачним даном, на тргу, пред сведоцима стављањем руке на неверног чувара бесе, што подсећа на *manus injectio* у римском поступку. Но, такви случајеви су ретки. Бесу често чувају два чувара – по један од сваке стране. Они се старају за извршење одлуке већа.

Без одлуке већа стараца чувар бесе наплаћује и своје регресно потраживање.

Већа стараца не поступају пре но што странке закључе пакт о чувању бесе. Зато су поштеђена од учешћа у извршном поступку.

11) Помирене ствари

Спорови које једном помире већа стараца више се не понављају. Они су као *res iudicata* у римском праву. Одлуке већа стараца почивају на беси која се не може кршити да би се поново мирило. "*Пљака* (старац) над *пљаком* обичаји не

[437] Рагиб Халили, *Плеђнија*, Анали Правног факултета, Београд, септембар-октобар 1970, стр. 542.

познају". Беса је сакралне нарави па су већа стараца поштеђена од степеновања, понављања или враћања поступка у пређашње стање.

12) Спорови о којим одлучују редовни судови и управни органи

Обичајни судија Брахим Хоџа из Јуника каже да нема спора који би веће стараца одбило да разреши ако га странке изаберу и једна другој дају чуваре бесе да ће извршити мериторну одлуку, макар ствар претходно судио државни орган.

Но, пред већа стараца не износи се известан број предмета о којима одлучују редовни судови и управни органи. То се тиче: радног права, социјалног осигурања, менице и чека, аграрних односа, социјалне помоћи, војних инвалиднина, експропријација и слично, тј. свих оних односа у којима се на једној страни јавља држава са својим организмом, а на другој грађанин као странка. Ту држава не може везивати бесу да ће поштовати одлуку већа стараца, а ради се углавном о давањима или фискусу па се мора поштовати позитивно право.

Пред државне судове и управне органе износе се ради доношења формалних одлука и послови за које позитивно право толерише компромис странака: уговори, поравнања, споразумни разводи бракова, деобе и развргнућа кућних заједница, старатељство итд. Ту редовни орган често даје само "печат" претходном споразуму по обичајима.

Са друге стране, велики број кривичних, грађанских и управних одлука државних органа не наилази на повољан пријем код странака у поступку. Обичајно право је друкчије од позитивног. Односи се често заснивају по обичајима па се странке не мире са одлукама заснованим на позитивном праву. Ту остаје широк простор већима стараца да мире странке и после одлуке редовних државних установа.

На пример:

Још постоји схватање да је кривично гоњење однос између делинквента и државе, што не везује оштећену страну. Обичајно право нема разумевања за степеновање кривице и субјективну одговорност индивидуе. По њему кућа објективно одговара и за случај.[438] Оно има своја сакрална начела нарочито у погледу крвних деликата и блуди. Зато се поред суђења пред државним судовима често врше мирења пред већима стараца или врше крвне освете.

Грађанска материја је другачије регулисана позитивним правом. Обичаји не знају за стицање својине и наслеђивање женског пола, због чувања жена строго налажу поштовање пречег права прибављања непокретности, прирачунавају стечену имовину наследној маси, познају залогу са антихрезом на непокретностима (алб. *pëng*) итд. Све се то сакрално поштује пред страхом од свађе или убиства. Зато известан број грађанских судских одлука остаје фактички неизвршив па их мењају већа стараца.

---

[438] Нехат се признаје само рођаку. Иноплеменику се урачунава у кривицу и случај. Рамо Свркај из Крњина запао је 1966. године у крвни дуг зато што је у игри лоптом главом ударио Реџепа Тутелаја који је услед потреса мозга умро. (Спис Окружног јавног тужилаштва у Пећи, КТ. бр. 440/66).

Обичаји не познају савремено породично право. Жена је предмет купопродаје и заједно са децом власништво, господара куће. До бракоразводних спорова може доћи само иницијативом мужа. Жена се не може појавити као активно легитимисана страна у обичајној процедури. Она остаје у власти мужа док не буде отпуштена без или уз забрану преудаје, о чему понекад одлучују већа стараца.

Експропријације и национализације не завршавају се увек управним актом власти. Већа стараца мире физичка лица којима је додељена са лицима од којих је експроприсана или национализована имовина јер ови последњи прете свађом и осветом.

Сукоб сакралног и позитивног права оставља широк простор већима стараца.

II Спорови о којима одлучују већа стараца

Брахим Хоџа каже да већа стараца одлучују о великим, средњим и малим споровима.

У велике спорове спадају: убиства, крвнине, постојање односно непостојање веридбеног уговора, образ и поштење, грабежи и пљачке, тј. сви они спорови који се могу расправити заклетвом са 24 саклетвеника.[439]

У средње спорове спадају: тешка рањавања, утврђивање женских лица која су предмет веридбеног уговора, прељубе над женама рођака, издаје, провалне крађе, угрожавање својине на некретнинама, тј. сви спорови који вреде пола крви и који се могу расправити заклетвом са 12 саклетвеника.[440]

Мали спорови су: лаке телесне повреде, поправљиво нарушавање бесе, обичне крађе, пањевине, тровања стоке, својина на земљишту, службености, помеђашки спорови, обавезе из уговора који нису заштићени бесом, преча права прибављања некретнина кад је већ умешан иноплеменик, тј. сви они спорови који се могу расправити заклетвом до 6 саклетвеника.[441]

Процедурална разлика између тих спорова је у тежем или лакшем давању пристанка на расправљање пред већем стараца и броју саклетвеника који се ангажују у случају конфронтације противречих доказа странака.

ДОКАЗНА СРЕДСТВА

О прикупљању доказа не стара се веће стараца. То је приватна ствар странака. Веће стараца саслушава ставове странака и доказе до којих је дошла свака страна. Ни саслушање странака није као у савременом процесном праву. Најчешће се саслушавају старци којима су странке "поклониле" спор, тј. заступници. У њиховој речи је садржан доказни материјал.

---

439 М.Р. Ђуричић, *Арбанашка заклетва – Беја*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, ЈАЗУ, књ. 46, Загреб, 1975,. стр. 79–97.
440 *Ibid*, стр. 79–109.
441 *op. cit.*, стр. 109–126.

Доказни материјал се дели на онај који нуди тужилачка и онај који нуди тужена странка.

II Докази тужилачке стране

Докази тужилачке стране могу бити: лице места, признање, траг и глас, обдукција, инстинкт, мерење земље и процена вредности ствари.

1) Лице места

Затицање на лицу места (алб. *në vënd*) је сигуран доказ за оштећеног. Штетник га не може оспоравати противдоказом. Овај доказ је познат у српском средњовековном праву ("*lico*").

Лице места употребљава се као доказ у разним случајевима. Штетник може бити затечен на месту вршења штете, посебно у крађи. Вршилац сметања поседа може на лицу места забранити обраду земље или коришћење службености.

Лице места је опасно пре пристанка на мирење. Између штетника и оштећеног може доћи до крви. Још је опасније код преступа који се не износе пред веће стараца, нарочито блуди. Када је Ђ.К. из Ђураковца затекао код своје жене Ђ.Б. из Ђаковице, убио га је без страха да ће запасти у крвни дуг.[442] Опасно је бити подводацији или бити затечен при крађи стоке у туђем тору, јер је власник позван да убије.

Од лица места разликује се јавно извршење (алб. *botnisht*). Јавно се узима препрошена девојка. Крвне освете се извршавају јавно: пред скупом људи, на тргу, у судници. Осветник сматра да му јавни чин повећава друштвени углед. "Црн образ се далеко чуо – нека се још даље чује како је опран". Јавно извршене радње се признају.

2) Признање

Признање (алб. *pranim*) врши се поруком оштећеном, непорицањем тужбе, тражењем дозволе за безбедно кретање (беса) и бежањем од освете.

1. Поштени господар куће из које без његова допуштења неко учини другоме штету поручиће да се каје, да признаје кривицу и понудити накнаду штете. То бива најчешће код незлобних штета и малолетничке делинквенције.

И код долозних убистава на скровитим местима, нарочито из освете, учинилац треба да пошаље поруку господару куће убијеног. Циљ поруке је да се отклони евентуална заблуда због које би оштећеник могао да погрешно реагује према недужној кући. Осим тога оштећени треба да има могућности да поступи по обичајима, на пример: сахрани леш, без чега би за учиниоца могла да наступи тежа последица. Кућа И. Тишукаја из Дечана сматрала је да се једним убиством није осветила за погибију свог господара Хаџије јер противна страна није, по обичајима, известила да се сахрани већ је сакрила његов леш. Осим тога, убијени може при себи да има оружје, новац итд. што све треба

[442] Списи Окружног суда у Пећи, К.бр. 20/66.

сачувати. Оштећена страна би могла за ствари посебно гонити и повећати број убистава из освете. По старом сакралном праву за све обавезе одговара се животом. Најзад, обавештавање оштећеног потребно је када се не жели тежа последица. Ако је штетник хтео нанети само тешку рану дужан је да обавести да би рањени био лечен, да не би умро што би по принципу талиона могло да изазове поновљену освету због прекорачења мере.

2. Непорицање тужбе није доказ који би служио за доношење какве контумационе пресуде према појединцу. Неко може да не пориче тужбу, али и да је не признаје. Непорицање тужбе за накнаду штете, нарочито код дуга у крви, практиковано је код колективне одговорности села. Село није морало да открива делинквента оштећеном, већ му је на основу територијалне одговорности плаћало штету – крвнину. Тако су у XIX веку и манастири на Косову плаћали штете за лица убијена на њиховим поседима.

3. Тражење бесе. Беса овде значи дозволу коју дају оштећени да се мушкарци из куће кривца могу кретати ван кућног притвора. Када се, после чије погибије у којој је умешано више лица из разних кућа, не зна ко је убица – сви осумњичени повлаче се у кућни притвор. Ко хоће слободу кретања треба да добије дозволу оштећене куће. Кућа која се не сматра одговорном треба да тражи од оштећених дозволу док се не утврди ко је одговоран (алб. *ndermjetsija*). Ако неко од учесника тражи бесу, значи да преузима одговорност. Мурат Кадри Шаља из Истинића каже да је на основу тражења бесе утврђена одговорност за једно убиство у које су били умешани његови рођаци. Он их је научио да не траже бесу већ *ndermjetsiju*.

4. Бежање од освете или како народ каже "бежање од крви" био је средњовековни обичај и код Срба. Одбијајући да плаћају данак у крви и да одводе жене Турцима, убијали су харачлије и бежали у Црну Гору и Херцеговину. Такав је случај био са Прашчевићима из Новог Села код Пећи.

Код Албанаца се и данас "бежи од крви" пошто се направио крвни деликт према блиском рођаку. Када је Н.Л. из Каменице убио стрица "побегао је од крви" својим пријатељима у М. Дубову.[443] "Бежи се од крви" и кад неко отме туђу жену. Пошто је А.А. из Јагоде одвео Ајшу, жену Х.М. из Верића, побегао је од освете у Призрен, где је остао пет година.[444] Бежање од освете је признање одбеглог да је запао у неопростив крвни дуг.

Признавањем се преузима одговорност. Оно не мора увек садржавати и име учиниоца, повод и мотив. Довољно је објективно признати одговорност куће штетника. Код бешчастећих деликата повод и мотив се сакривају. Не крију се код убистава из освете. Чешће се признају убиства него крађе. Крађе се сматрају за учиниоца срамним јер се двоструко плаћају.

Признање се узима у смислу објективне одговорности и за радње код којих изостаје субјективни елеменат кривичног дела савременог права. Рођаци понекад признају да су испаљивали рафале или бацали бомбе једни на друге. Хоће да се мисли да су покушавали узајамна убиства. У ствари су пажљиво

[443] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 46/67.
[444] Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 52/67.

избегавали и телесне повреде. Хтели су само да припрете једни другима, најчешће да би једни друге одбили од снаха у свом роду.

3) Траг и глас

Трагање (алб. *gjurme*) је средство проналажења ствари или учиниоца деликта. То се чини непосредно, помоћу вештака, сводом и соком.

1. За несталом ствари трага власник и савесни држалац. Ђечов каже да се помоћу трагова власник оријентише где би могао да нађе несталу ствар док доспе до атара села, махале, двориштa или сточне стаје. Откривен траг – нађена ствар.[445] Али трагати се може и за одбеглим лицем из куће. Никола Шабанај из Клине саопштава 20.4.1972. године како је муж трагао за одбеглом женом и шта му је обичајни судија казао на основу трага:

> – Дошао човек у судећу кућу Џемајла Обриње да пита шта му дугује тазбина пошто му је жена одбегла у род. Обичајни судија га запита колико је особа оставило трагове и, пошто је добио одговор о трагу само жене, одговори: "Жена ти је сама побегла у род. Да су били трагови још једне особе значило би да ју је неко одвео у тазбину и тазбина би ти била дужна. Но, пошто је сама побегла нико ти ништа не дугује. Тазбина је није отела из твоје власти (алб. *fuqia*)."

2. За време турско дешавало се да цело село трага за несталом ствари. Сада код Албанаца траг утврђују и вештаци. Многа села имају вештаке за трагање. Мурат Кадри Шаља из Истинића саопштава да његово село има четири таква вештака. Њихова је вештина распознавања људских и животињских трагова и откривање прикривених трагова. То су лица која су се и сама бавила крађама у другим селима и прикривала своје трагове. Сматрају се часним људима јер не краду у свом селу. Пошто открију траг упућују оштећеног на кућу из које је лопов да тражи обештећење *in duplum*.

3. Трагање се врши и сводом. Свод се код Албанаца зове *gjurme dore mbas dore*. То је доказано средство познато и код словенских народа. Кад власник пронађе несталу ствар, држалац је дужан да каже откуда му ствар. Иначе би одговарао за ствар и њену заштиту. Власник и држалац би одлазили код претходног држаоца ствари и тако редом док дођу до лица које се не може бранити савесним прибављањем. Тада би власник узимао ствар, а човек који не би био у стању да сумњу са себе "сведе" (скине) сматран је крадљивцем[446] па је власнику пенално одговарао за крађу, а касније прибавиоцима за превару и накнаду штете. Богишићев известилац описује свод речима "кад ствар прође преко руке, преко двоје троје, четвору руках".[447] Моји известиоци такође сматрају да постоје случајеви трагања "од руке до руке" – *gjurme dore mbas dore*.

---

[445] Gjeçov, *op. cit.*, стр. 78.

[446] Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави, III,* Историја судског уређења и поступка, Београд, 1935, стр. 193.

[447] Бранислав М. Недељковић, *Канун Леке Дикаћина, Арбанашко обичајно право* (Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића), "Анали Правног факултета у Београду, 1956, стр. 429–462.

Трагање сводом врши се ради пеналног обештећења. Ђечов сматра да власник има право да ствар узме код кога је нађе, без обавезе да трага за претходним држаоцем.[448] Обичајни судија Брахим Хоџа из Јуника дели исто мишљење, али наглашава право власника и на пеналну штету. Он додаје да власник има право да инсистира да човек код ког се ствар нађе именује претходног држаоца.

Богишићев известилац каже да ће само безобразан човек или силан узети своју ствар где је нашао ако му држалац каже да је купио, већ да ће сви заједно тражити онога ко је продао док не нађу лупежа. То је и покраденоме милије, јер ће сазнати ко му је украо и скупље наплатити глобу.[449] Дакле, Ђечов је изоставио трагање сводом којим је делинквент могао да буде доведен у веома неугодан положај, нарочито када је ствар украдена из просторија резервисаних за кретање жена. Тада би делинквент могао упасти у дуг од једне крви.

Трагање сводом још постоји у северној Метохији. То се види из примера који саопштава Рамо Бајрами из руговског села Шкреље:

– Током 1962. године, ноћу, из штале нестаде ми коњ. Тражио сам га неколико месеци и нашао у Тутину. Држалац ми рече да га је купио од познатог лица на пијаци у Ђаковици. Договорисмо се да држалац следеће суботе дотера коња у Пећ и нађе продавца. Тако и би. Продавац ми саопшти да је коња купио од мога сина Ујкана. Вратих цену коју је Ујкан наплатио. Затим оделих сина и огласих да више нисам са њим на једном "хлебу" већ да сам му дао "слободан пут" и одрекао га се. Да је ко други украо коња може бити морао бих и убити.

То, с једне стране, значи да силан човек може узети своју ствар где је нађе, али да има право трагати док нађе лопова. А, са друге, ни силан прибавилац неће предати ствар власнику док не нађу лопова. Јер као што јак власник неће да буде оштећен тако ни јак прибавилац неће то допустити. Дужност је свих оштећених да трагају за лупежом.

Сводом се трага и за људима одговорним за погибију неког човека. Мурат Кадри Шаља саопштава:

– За време турско, кад би неко путовао из Пећи у Скадар па на путу погинуо, довољно је било ако је код куће казао где ће бити на првом конаку. Ту ће се сазнати за други конак па ће се наћи на чијем је конаку погинуо. Тако ће се наћи и кућа која одговара за његову пратњу и безбедност.

4. Сок (алб. *kapucari*) је лице које оштећени обично уз награду ангажује да се распита за делинквента, нађе ствар или њене остатке, саопшти власнику, а по потреби и посведочи. О томе је већ писано.[450] Овде треба додати да се сок може ангажовати и за проналажење убице. Пример наводи фра Ловро Михачевић:

– На захтев два фратра, господар куће из Вукла отпушти прилежницу и врати је у род Кастрати. Родбина те жене на путу за Груду убије фратре чије лешеве баци у реку. Сељаци из Вукла посумњају ко је убица. Као сока

[448] Gjeçov, *op. cit.*, стр. 80–81.
[449] Богишићева библиотека, Цавтат, Поступак изван суда XVI/30, одговор на питање 6.
[450] М.Р. Ђуричић, *Сок и соцбина у албанским обичајима*, "Одвјетник", Загреб, 1977, стр. 282–286.

пошаљу једног од сељака да, тобоже на путу за Скадар, преноћи и провери сумњу. У кући убица сок нађе бисаге и одежде свештеника. Врати се у Вукле и саопшти. Затим двадесет наоружаних сељака освете фратре.[451]

5. Глас (алб. *zani*) је средство оглашавања налаза туђе ствари, нарочито стоке залутале у туђем стаду. Налазач ствари хоће да докаже савесност – да држи ствар док се јави власник. Пошто у родовском друштву нема јавне власти којој би пријавио налаз ствари, држалац то оглашава кроз разговоре и дозивања. Тако се унапред ограђује од оптужбе за крађу. Са друге стране, и власник разглашава да је изгубио ствар. Понекад власник огласи и опроштај штете. Пример саопштава Никола Шабанај 20.4.1972. године:

– Током зиме, неко ошиша вуну са овце обичајног судије Џамајла Обрање. Он огласи жалост и поче да прима саучешћа као код смртног случаја у фамилији. Неко му сугерише да престане са тиме јер му кућа није осрамоћена нити је у изгледу крвна завада већ је неко скинуо вуну за потребе своје породице. На то оштећени огласи да ће опростити свакоме ко се јави да му је учинио штету. Сиромашни човек се пријави. Глас се употребљава и за објављивање освета када се ове изводе међу мноштвом људи – у судници и на пијаци.

4) Обдукција

Обдукцију помиње Ђечов као средство за доказивање гравидности убијене жене и утврђивање пола њеног плода. У случају убиства жене убица је дужан да плати њеном мужу пола крви за губитак жене и другу половину за плод у утроби. Ако убица избегава да плати пола крви за плод, обичај је да се изврши обдукција мајчиног леша и утврди је ли била занела мушким или женским дететом. Ако је дете било мушко убица ће платити пола крви за жену а целу крв за мртво мушко дете.[452] Без обдукције плаћа само губитак женског детета. Пример саопштава Нуо Бужолај (57) из Чабића 19.2.1974. године.

– За време турско, обичајни судија Шабан Кајтази рекао је да се једна убијена жена расече да би се видело је ли била гравидна мушким или женским дететом. Нађен је плод мушког детета, па је убица морао да плати мужу пола крви за жену и још једну крв за уморени мушки плод.

О овом доказу писано је на другом месту.[453]

5) Инстинкт

Коришћење животињског инстинкта употребљава се као доказ да нестала стока препозна власника. Обичај је познат и код Срба на Косову. Ево примера:

– Пошто је М.М. из Горње Луке код Дечана препознао свог коња, држалац му је оспорио власништво. Власник је предложио да се коњ доведе

---

[451] Михачевић, *op. cit.*, стр. 18–19.
[452] Gjeçov, *op. cit.*, стр. 89.
[453] М. Р. Ђуричић, *Обдукција у обичајном праву Албанаца*, "Адвокатура", април-јун, 1977, стр. 67–68.

у Г. Луке и пусти на средини села како би се видело хоће ли се упутити у његову шталу.

– 1943. године, Халил Реџеп из Рашића нађе свога коња у Јасићу. Коњ је био мобилисан 1941. године. Помирише се договором да коња натоваре брашном и изведу на пут Пећ-Ђаковица па у чије двориште оде томе да припадне и коњ и товар. Коњ је дошао пред своју шталу у Рашићу.

– Ибрахим Аџајлић тражио је од Боже Јакшића изгубљену овцу. Божо му је оспоравао власништво и предлагао проверу инстинктом, што Ибрахим није пихватио, па је вођен спор пред државним судом.[454]

6) Мерење земље

На Косову је катастар увођен након 1919. године. Школованих геометара пре није било. Али и пре тога земља се мерила, а и данас се мери без образованих геометара. Албанци имају мераче земље (алб. *mates*) који се служе ужадима и конопима. То је њима узгредни занат. Суделују у раду мировних тела. То се види из исказа Османа Жеља и Мамуша Хаџије из Ракоца:

– 1965. године петоро тужених и тужилац решише да се вансудски поделе. Узеше у помоћ мировно веће: председника Садика Рама из Д. Ратиша, Дервиш Реџепа, приватног мерача земље из Д. Ратиша и Дервиш Кадрију из Белега. Мерач је радио са мировним већем месец дана и показивао површину делова парцела.[455]

7) Процена

Процену врше проценитељи (алб. *njiri që cakton e nji gja sendi*). Они потврђују новчану вредност ствари. Странке се споразумевају о избору једног или више проценитеља. Некад се договоре о плаћању вредности ствари према процени.

Процењују се имања која се продају уз прече право куповине, пољске и друге штете, вредност недељивих ствари при деобама кућних заједница, повраћај реалне цене код раскида уговора.

Цену крвних дугова и части куће обично процењују већа старац.

II Докази тужене стране

Ко другом чини какво зло унапред је смислио како ће се бранити – каже обичајни судија Брахим Хоџа. Зато намешта и доказе своје одбране. Ту спадају: порицање, алиби, лажно признање, прикривање трагова, лажно сочење, сокодржица, намештање лажних повода и мотива и лажних основа код својинских тужби.

[454] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 1250/66.
[455] Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 196/66.

1) Порицање

Обично се пориче тајно учињени деликт. Делинквент сматра да се његовом порицању мора веровати колико тужби оштећеног. Чешће се поричу крађе но убиства. Често се пориче умишљај а последица приписује случају или изазваној раздражености. Понекад и чувар бесе пориче то својство па се представља само сведоком.

Најчешће се поричу крађе и сексуални деликти.

2) Алиби

Обично господар куће не извршава деликте непосредно већ посредством својих момака. Чува се одговорности пред државним судом и резервише себи могућност да, ако буде притешњен доказима, нађе изговор у непослушности фамилије. Тако остаје слободан да са оштећеном страном преговара о накнади штете.

Господари кућа злоупотребљавају малолетнике и децу упућујући их шта ће и како урадити и како се бранити. Себи наместе алиби па у време извршења кривичног дела пођу у посету пријатељима или се нађу на трговачком путовању ван свог места.

Већа старац признају алиби само када свака мушка особа из куће може да докаже да није имала никакав додир с деликтом. Брахим Хоџа пресуђује штете које учине деца тако што обавезује њихове господаре да плате *in duplum*, "јер и деца знају шта је туђе". Зато се алиби врло ретко употребљава као доказ пред већима старац.

3) Лажна признања

Научени од својих господара, малолетници и деца често дају лажна признања. Пред државним судовима преузимају одговорност да спасу од казне пунолетне делинквенте. Има случајева да се малолетници сами пријављују милицији као извршиоци убистава из освете, чиме замењују пунолетне изршиоце. Таквих појава има у Ругови и околини Дечана.

Лажно признавање треба разликовати од лажног изговора. Код лажних изговора делинквент признаје да се код њега нашла туђа ствар, али оспорава крађу или пљачку. Изговара се да је туђу ствар узео на чување док трају нередовне прилике. Много таквих изговора било је при проналажењу ствари опљачканих за време Другог светског рата. Лажним изговорима делинквенти не само што поричу деликт већ се представљају добротворима оштећених.

4) Прикривање трагова

Прикривањем трагова намештају се и лажни трагови уместо правих. Тиме се наводи оштећени да трага кривим правцем. Циљ је заклонити себе сумњичењем невиног. Тако је 1960. године лопов из Дечана наместио лажни траг у правцу Ђаковице.

Намештање лажних трагова врши се и код убистава. Брахим Хоџа саопштава да су људи убијани ван дворишта па њихови лешеви убацивани у дворишта резервисана за кретање жена убица. Хтело се убијеном подметнути недозвољена веза са женама. Пошто су већа стараца прозрела да су то намештени трагови којима се не може правдати убиство, убице су уносиле лешеве убијених у одаје својих жена. Пошто су и то одбила да прихвате већа стараца као оправдање за убиство, лешеви су убацивани у ложнице.

Намештање лажних трагова крађе врши се код утаје туђе ствари узете на оставу. Воденичар из Ругова разбио је кров своје зграде да би власника заварао како је украдена ствар са оставе. Касније је утврђено да је лопов сам оставопримац. На сличан начин пословође продавница знају да наместе провалну крађу и прикрију проневере и пљачке.

Ратни злочинци су покушавали да прикрију своје трагове неискреном сарадњом са народним властима.

5) Лажна сочења

Кривац за којим се трага зна да се појави као лажни сок. Сумњичећи невино лице прикрива себе. Крадљивац из Дечана сочио је да је украденог коња видео на пијаци у Ђаковици. Ратни злочинац из Дечана лажно је пријављивао и своје рођаке као убице једне породице за време Другог светског рата. Касније је утврђено да је лично убио читаву породицу Радивоја Гилића из Пећи па су код њега нађени и трагови пљачке приликом убиства.

6) Сокодржица

Против лажног сочења је сокодржица. Сокодржице су веома веште у унакрсном испитивању сока. Њихов је циљ да осумњиченог оправдају, сока огласе кривим за дело о којем је сочио. Брахим Хоџа каже да сокодржице до детаља испитују сока и када нађу најмању нелогичност у његовом казивању обавезују га да плати целу штету или бар један део зато што није одмах алармирао деликт или га је сам направио.

7) Лажни наводи и мотиви

Код прељубе је дозвољено убити илегалног партнера своје женске особе ако се затекне *in flagranti*, "са развезаним учкуром". Када муж зна за прељубу а не може блудника да затекне на лицу места, намешта лажан повод и мотив (свађе ради камења, песка, грања, увреда и сл.) да убије. Тако убија ривала а не мора да отпусти жену. Таквих случајева има доста око Пећи, Ђаковице, Клине и Дечана.

8) Лажни основи код својинских тужби

Лажни основи код својинских тужби познати су и већима стараца и државним судовима. У својинским парницама за повраћај продатих непокретности најчешћи лажни повод јесте да је непокретност дата у подлог

(*pëng*).[456] Парнице око подлога започињу некад и после 60 година мирне државине. За доказ се наводе сведоци. Пред државним судом сматра се да свак може сведочити како хоће јер за исказ не залаже живот.

Други лажни основи су уговорено право прече куповине, некадашње припадање некретнине атару села, обећање продаје итд.

III Одлуке већа стараца

Одлуке већа стараца могу се разматрати са формалне и материјалне стране. Пошто се конфронтирају противречни докази веће стараца треба да одлучи. Формално одлучује полагањем заклетве, а материјално најчешће новчаним давањима.

1) Заклетва

Веће стараца формално не може да игнорише ниједан понуђени доказ. Мора сматрати сваки једнако уверљивим. Јер оно не суди већ мири странке. Код противречних доказа свака страна нуди сведоке, обично људе из свог рода. Али већа стараца не саслушавају сведоке јер би морала њиховим различитим казивањима веровати колико и странкама. Сем тога, цео поступак тече усмено.

Излаз из такве ситуације је заклетва са саклетвеницима. Веће стараца одлучује којој ће страни дати могућност да своју тврдњу докаже заклетом и добије спор. То је обично оружано јача страна.

Веће стараца конструише формулу заклетве, одређује број саклетвеника, место и време полагања заклетве и алтернативну мериторну одлуку која зависи од исхода заклетве. Саклетвенике бира противна страна од рођака странке која се има заклети. Странка која се куне залаже свој живот саклетвеницима за истинитост својих тврдњи, а саклетвеници своје животе странци пред којом се заклињу. То издалека као да подсећа на римски *sponsio*, украшен ритуалом предхришћанског, хришћанског или исламског култа. Саклетвеници преузимају одговорност за истинитост исказа једне стране. Заклетвом са саклетвеницима коначно се разрешава спор.[457] Тада ступа на снагу материјално-правна одлука о чијем се извршењу старају чувари бесе.

2) Садржина материјално-правне одлуке

Највећи број кондемнаторних одлука већа стараца садржи новчане износе које обвезани треба да плати противној страни. "Плати па се не бој" – гласи албанска правна пословица.

Већа стараца обавезују дужника крви да плати крвнину повериоцу крвног дуга. Крвнина је у турско време износила 48 златних лира, а 1982. године кретала се око 600.000 динара. На ту суму обавезују се кривци из великих спорова.

---

[456] М.Р. Ђуричић, *Залог у шиптарском обичајном праву*, Зборник радова ВЕКС у Пећи, књ. II, Пећ, 1966, стр. 217–233.
[457] М.Р. Ђуричић, *Арбанашка заклетва – беја*, *op. cit.*, стр. 5–144.

Кривци из спорова средње вредности обавезују се на мања новчана давања у висини од пола крви, тј. 24 лире у злату а сада око 300.000 динара. Кад рођак преступи са женом свог рођака дужан је да му плати цену за набавку друге жене и свадбене издатке "до последње цигарете" у утврђеном новчаном износу. Код раскида веридбеног уговора родбина веренице дужна је да плати веренику одређен новчани износ.

Код спорова мање вредности износ новчане накнаде је мањи и процењује га веће стараца према конкретном случају. Кад се пронађе украдена ствар, врши се њена процена да би кривац платио пеналну штету. За посечено младо воћно стабло кривац је дужан да засади два. За украдено грло ситне стоке да плати два.

Својински спорови на некретнинама често се решавају обавезом туженог држаоца да плати одређени новчани износ и постане власник. У споровима око подлога веће стараца одлучује који ће износ дуга, с обзиром на инфлацију, бити враћен заложеном повериоцу да би дужник добио некретнину у државину.

Одлуке већа стараца имају парициони рок који се мора поштовати под претњом интервенције чувара бесе. Свака одлука већа стараца је везивање бесе између парничних страна. Беса је понекад ојачана кумством, пријатељством и женидбеним везама.

СОК И СОЦБИНА У АЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА

У албанским правним обичајима још су свежи трагови доказивања оптужбе помоћу сока (алб. kapucari). То је стара установа процесног права. Познаје је Винодолски закон,[458] судска пракса Дубровачке Републике у XV веку[459] и племенско судовање црногорског племена Кучи. Сочење је познато и у старочешком, староруском, литванском и старосрпском праву.[460]

Установа сока јавља се у најранијој фази настанка права, још у племенско-братственичком друштву, пре него што је држава преузела пружање правне заштите, у периоду кад се заштита изнуђивала путем самопомоћи. Она је код Албанаца надживела византијску, немањићку и турску управу и сачувала се до нашег доба. Та установа се примењивала у братственичко-племенској средини, која се одбојно држала према правима свих ранијих држава и чувала своје старе правне установе из прадоба у готово непромењеном облику.

Сок се јавља као истражитељ тако учињених деликата код којих се сведок не сме појавити. У ситуацијама кад је делинквент непознат оштећеном и његовом братству, ови приватно предузимају иницијативу да га пронађу. У племенско-братственичкој средини не може се очекивати да ће се потајни делинквент сам појавити или да ће га његово братство и племе проказати, а још мање да ће га ко гонити по службеној дужности. Братственици и племеници неће да открију свог човека нити против њега да сведоче, јер би се то сматрало издајом. Пословично се каже да они "нагрћу ватру на своју погачу", тј. да су субјективни и да узимају по сваку цену у заштиту свог племеника, с којим их веже племенска солидарност. За издају племеника може да уследи тешка казна – искључење из крвносродничке групе (личење), што принуђава искљученог да се сели у другу социјалну групу и да доживи социјални пад.

У том друштву не сме се увек јавити ни слободан сведок из незаинтересоване крвносродничке групе, јер би својим сведочењем изложио себе опасности да постане предметом освете од стране делинквента и његове групе и тиме да уведе себе и своје сроднике у вртлог крвних завада и освета. Зато су незаинтересоване крвносродничке групе индиферентне према делинквентима ако им ови не наносе штету. Ту држава није досезала да изналази делинквенте све до почетка овог века, јер су племенске групе биле аутономне у међусобном судовању.

---

458 Стојан Јасић, *Закони старог и средњег века*, Београд, 1968. (Винодолски закон, чл. 46)
459 Бран. М. Недељковић, *Сок и соцбина у старом српском праву*, Историјски часопис САН, књ. VII, Београд, 1957, стр. 53–80.
460 К. Јиречек, *Историја Срба I*, Београд, 1952, стр. 74.

У циљу заштите својих племеника-делинквената, братство и племе најчешће нуде заклетву са саклетвеницима да би ирационалним доказом одбранили осумњиченог. Против заклетве као ирационалног доказа оштећени се супротстављају рационалним доказом – соком и сочењем. Сок обезбеђује оштећеном успех у процесу тиме што изналази и проказује делинквента.

Сок је тајни достављач, нека врста приватног детектива, који проналази кривца, место и време извршења деликта, *corpora delicti*, па се то саопштава оштећеном, чију оптужбу снабдева поузданим доказом пред којим се братство оптуженог мора уздржати од заклетве и принудити делинквента да накнади штету оштећеном. Сок остаје у тајности пред страхом од освете. Само изузетно храбар човек, кога подржава јако братство и који има шири друштвени углед, сме да јавно "покаже прстом" на делинквенте. Сочење се сматра и срамотом кад се открива делинквент из свога братства. Отуда и у племену Кучи пословица: "Ко сочи говно смочи".[461]

Оштећени може да ангажује сока код свих деликата. Најчешће се јавља код имовинских деликата – крађа, провала и пљевина, ређе код потајних убистава, не само зато што су ретка, већ и зато што је код њих веома опасно сочити, јер се сок излаже животној опасности. Ђечов дозвољава могућност сочења и у спору око крви.[462] Мој извештилац Брахим Хоџа, обичајни судија из Јуника, чији преци већ више од 500 година пресуђују спорове међу албанским становништвом у Метохији, дозвољава могућност сочења и код проналажења тајних убица, али се не сећа ниједног примера. Фра Ловро Михачевић забележио је изналажење постојаног убиства два фратра. Вукљани и Груде су посумњали да су фратре убили неки Кастрати – браћа жене коју су фратри као нечију прилежницу вратили у род. Да би проверили, послали су једнога у Кастрате да преноћи у кући осумњичених, где је овај пронашао бисаге и свештеничку одећу. Тиме је помогао да се кривци открију и поубијају.[463] Но, у овом случају, сочење је била дужност повређених Вукљана и Груда који су животом одговарали за судбину свештеника, па пример више доказује изузетак него правило. У другим случајевима сок ће тешко открити убицу и сочити за награду. Радије ће указати братственицима делинквента да одустану од правдања окривљеног и принуде га да плати крвнину оштећеној страни.

Сок се ангажује тајном нагодбом с оштећеним. Оштећени може да јавно разгласи награду коју би дао евентуалном соку. И сок може да понуди оштећеном своју услугу. Брахим Хоџа из Јуника каже 15.3.1977. године: Покрадени домаћин куће или фамилија тајно погинулог човека могу да јавно разгласе награду лицу које прокаже убицу, лопова или човека који им је учинио штету. Јер има људи који хоће да зараде. Отуда има и таквих који припиткују оштећеног: "Шта ћеш дати ономе ко ти каже где се налази кожа твога вола, у чијој је штали твој коњ, који је видео кад су ти разбијена врата на кући или када ти је члан фамилије погинуо?". Домаћин чашћава таквог човека, успоставља однос поверења, све док не сазна ко му је учинио штету.

---

461 Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, СКА, *Живот и обичаји народни*, књ. 20, Београд, 1931, стр. 160–161.

462 A. Shtejfen Konst. Gjeçov, *Kanuni i Lekë Dukadjinit*, Shkodër, 1933, par. 1079.

463 Фра Ловро Михачевић, *По Албанији – дојмови с пута*, Загреб, 1911, стр. 18. и 19.

Материјална заинтересованост и уобичајена радозналост мотивишу појединце да трагају за извршиоцем деликта и да се распитају непосредно и преко жена, рођака, пријатеља, кумова и побратима.

Кад оштећеник добије доказе да неког осумњичи, подиже тужбу, тако што шаље поруку кући и братству делинквента, тражећи од њих накнаду за претрпљену штету, крв или увреду. Ако оптужени признају тужбу и нагоде се с оштећеником, на томе се спор и заврши. Ако је поричу, дужни су да понуде правдање заклетвом са саклетвеницима које бира оштећеник из братства оптуженог. Но, оштећени може да истакне навод да ће извести доказ сочењем. Нуђење сока може бити блеф срачунат на психолошки ефекат, а може и утицати на тужену страну да прокаже делинквента, ако је познат. Тужени никад није сигуран је ли тужилац помоћу сока дошао до поузданог доказа о кривцу. Ако тужени не попусти, иде се на сочење.

Пре извођења доказа сочењем закључује се уговор између оштећеног и сока. По том уговору, оштећени се обавезује да ће платити соку соџбину, а сок да ће тајно саопштити чињенице којима се доказује тужба. Други уговор закључује се између тужиоца и туженог. По том уговору туженик се обавезује да ће платити соџбину тужиоцу, уколико овај докаже кривицу туженог. Такво ангажовање сока сматра се коректним, јер омогућава суду (алб. *pleqnia*) да у истражном поступку саслуша сока, заузме став према тужби и одбрани, избегне ангажовање саклетвеника и евентуално обавеже туженог да плати штету *in duplum*, осим код крви.

Други, мање коректан начин јесте закључење само једне нагодбе – између оштећеног и сока, без знања туженика. Тиме тужилац хоће да изненади туженог, баш у моменту кад се овај најмање нада, да га уведе у кривоклетство и да му се тако освети. У том случају тужилац изводи доказ сочењем тек пошто се тужени пред својим рођацима и саклетвеницима закуне да није учинио деликт, а пре него што се закуну саклетвеници. Тиме тужилац успева да докаже не само кривицу туженог за основни деликт, већ и за кривоклетство. Такав случај био је у Ругови 1969. године. Пошто се тужени заклео да није украо једну унцу, тужилац је извео доказ сочењем, чиме је утврдио његову кривицу и још га огласио кривоклетником. Доказавши кривицу за крађу, добио је накнаду штете *in duplum*, право на регрес за награду плаћену соку и јавно огласио оптуженог као кривоклетника. Кривоклетника је достигла инфамија, која га лишава могућности да се користи обичајним правом у случају будућих деликата. Тиме доживљава социјални пад у свом братству и изван њега.

Тајност сока загарантована је у току целог поступка. Иако се сочење сматра нечасним, сок врши услугу обичајном правосуђу, које му гарантује тајност. Ако обичајни суд тражи чињенице до којих се дошло сочењем, сок има право да бира судије (алб. *plećnarí*) у које има поверење, бесу да га неће издати. Те судије треба да су часне, умне и веште при вођењу истрага и чувању тајности сока, како га не би изложили освети. Они гарантују личну безбедност и тајност сока, који може од њих захтевати полагање заклетве да га неће

издати. Те судије-иследници зову се код Албанаца *pritetaret e kapucarit*,[464] што буквално значи – они који дочекују сока – сокодржице.

Иследници често саслушавају сока унакрсним питањима,[465] проверавају мења ли исказ, је ли смутљивац који лажно сведочи за награду. Он треба да каже само што је чуо и видео. Рекла-казала се не прихвата. Ако сок наводи да је украдена ствар отуђена, иследници и то проверавају.[466] Ако каже да је украдена стока заклана, траже се трагови (кожа, рогови и сл.)[467] Сок се може и заклети на истинитост чињеница које саопштава.[468]

Сва саслушања сока тајна су.[469] Ради уверљивости тужилац може извести сока да пред судом тајно сведочи. У Ругови направе застор од поњава иза којих скривени сок одговара на питања која му поставља обичајни суд који заседа у истој соби. У селу Истинићу сок се појављује у одећи жене – покривен заром и ферецом – да пред обичајним судом да свој исказ. У кућама с више одељења сок одговара на питања суда кроз мали отвор из суседне одаје. При давању исказа има право да промени боју гласа како га не би препознали.

Ако сок хоће, може се појавити јавно да као храбар човек отворено иступи пред обичајним судом и јавно оптужи.[470] На то га нико не може принудити нити га истражитељи смеју открити.[471] Кад би сок био позван да јавно иступи и кад то учини, има право на повећани износ награде, и то до 1500 гроша, колико се плаћа крвнина за мушку главу,[472] што очигледно представља награду за страх.

Сок није професионални детектив, ни судски агент коме би сочење било стално занимање. То је лице које је нешто случајно сазнало о деликту. Стални детектив или судски чиновник који би се бавио сочењем не би могао да опстане пред прогонима племенске средине и кад би га имао ко плаћати.

Садржина сочења треба да буде уверљива. Известилац Суљ Никћи из Великог Штупеља саопштава 12.7.1972. године: "Сок треба све да зна и да потанко каже шта се причало, шта су урадили лопови. Јер ако не зна све ситнице, обичајни суд може да га окриви као саучесника." Но и претеривањем у детаљима сок може себе да оптужи. Брахим Хоџа из Јуника каже да је као обичајни судија више пута утврђивао да је сок саучесник у деликту (алб. *gjusme*). Код крађе неког јунета у околини Дечана сок је био претерано ревностан и тврдио да је ноћу познао лопове и све белеге на украденом грлу. Обичајни суд је нашао да сок то није могао приметити ноћу и упутио оштећеног да се обештети од сока. Сокови се не могу екскулпирати откривањем својих саучесника, јер обичајни судови оглашавају кривим једне и

---

464 Gjeçov, *op. cit.*, стр. 78.
465 Gjeçov, *op. cit.*, пар. 1049.
466 Gjeçov, *op. cit.*, пар. 1101.
467 *Ibid*, par. 1102.
468 *Ibid*, par. 1198.
469 *Ibid*, par. 1100.
470 *Ibid*, par. 1080, 1104, 1105.
471 *Ibid*, par. 1104
472 *Ibid.*

друге и обавезују их да плате штету на једнаке делове. Обичајним судијама је право задовољство кад осуде сока и његове саучеснике.

Сочењем се не ускраћује право тужених да поричу извршење деликта до момента заклетве са саклетвеницима. Али, на дан полагања заклетве, саклетвеници могу задржати туженог да се не куне[473] и ускратити му подршку у даљој одбрани. Тада га обичајни суд проглашава кривим и обавезује на плаћање пеналне штете и соџбине. У Дукаџину, ако се сок ухвати у лажи, дужан је да плати штету оштећенику,[474] што представља глобу за лажно сведочење више него настојање за изналажењем правог делинквента. Пошто оштећени диспонира својим захтевом, од њега зависи да ли ће се од сока обештетити.

Потицање на сочење врши се соџбином, наградом коју уговара оштећени са соком. Та награда назива се различито: *pagueze e kapucaret,*[475] *kallzi*[476] и *rushfet* (мито). Соџбину плаћа оштећени, а рефундира је од кривца. За случај спора о висини соџбине оштећени је дужан да се закуне пред кривцем. Тиме се штити кривац од прекомерних трошкова.[477]

Соџбина је висока, обично не много већа од спорне ствари. Данас је тешко утврдити колико она износи. Јер сочење пред обичајним судом постало је ретко зато што се оштећени чешће обраћају органима државне криминалистичке службе да пронађу кривце. Према Ђечову, у турско време соџбина се изједначавала с вредношћу спорне ствари, а некад је и премашивала. Тада је соџбина износила: за провалу куће и стаје – 500 гроша, за убиство – 1500 гроша, за мазгу 100 гроша, за коња – 500 гроша, за овна или јарца под чактаром – 500 гроша, за стеону краву – 150 гроша, за магарца – 150 гроша, за јунца – 100 гроша, за овцу или нетовљену свињу – 50 гроша, за теле – 25 гроша, за јагње или јаре 10 гроша.[478] Износ соџбине бивао је и већи од вредности нестале ствари. То се види из ценовника који је оставио Ђечов. Тада је овца коштала 50 гроша, јагње или јаре – 20 гроша, јуне 200 гроша, во – 400 гроша, стеона крава 300 гроша, суждребна кобила – 590 гроша, мазга 1000–1500 гроша, магарац – 300 гроша, пушка – 500 гроша, револвер – 1000 гроша, товар жита 100 гроша, ока вуне 5 гроша, кошница пчела – 50 гроша, ока меда – 5 гроша, ока лозоваче – 5 гроша, ока масла – 10 гроша, ока меса – 3 гроша итд.

Висина соџбине зависила је и од тога да ли се сок морао ангажовати пред судом. Ако се он морао заклињати пред истражним судијама, имао је право на соџбину до 500 гроша, а кад је јавно "показивао прстом" на делинквента и отворено га оптуживо пред судом, добијао је на име соџбине и до 1500 гроша.[479] Висок износ соџбине у време несташице новца у натуралној привреди није представљао економску накнаду за рад сока, већ плаћање његова ризика, страха и срамоте. Обичајно судство хтело је да сочење учини

473 *Ibid*, par. 1103.
474 *Ibid*, par. 11090.
475 *Ibid*, стр. 99.
476 Hyacinte Hecqard, *Historie et description de la Haute Albanie ou Guegarie*, Париз, с.а.стр. 381.
477 Gjeçov, *op.cit.*, par. 1085.
478 *Ibid*, par. 1091.
479 *Ibid*, par. 1089, 1104.

привлачним ради сузбијања тајних деликата. Сок је то искоришћавао и тражио високу награду.

Дакле, сочење је установа старог права сачувана код албанских сељака у Метохији под специфичним условима историје и судске аутономије коју су имали за турско време. У прошлости, а често и данас, деликт се могао одиграти наочиглед великог броја лица од којих се нико није ни хтео ни смео појављивати као сведок. Оштећени је морао и у кривичном процесу да приватно обезбеди поуздане оптужне доказе и скупо плаћа сока да тајно посведочи оно што је чуо или видео. Изван круга сродника и братственика оштећеног нико није хтео да сведочи пред страхом од освете. Сок и соџбина нестају у наше време кад расте ефикасност криминалистичких служби. Али јавно сведочење ни пред државним судом још није ослобођено притиска средине, а у неким случајевима изгледа да није ишчезла ни награда коју странка даје сведоку пред државним судом. Те награде су својеврсно подмићивање да се сведок придобије да пред судом даје свој исказ. Тако се остаци једне институције из прошлости провлаче до наших дана, чак и кроз савремене појаве у правном животу.

СОКАЛНИЦИ И СОЋЕ У ЗАКОНИКУ ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА

Законик Цара Стефана Душана проучавали су више страних него домаћи правни историчари. Они нису познавали албанске правне обичаје нити се осврталн на етнографску грађу домаћих научника. Зато су појмове у Законику Цара Стефана Душана тумачили изоловано од историјских прилика и народних обичаја. Две установе сок и соће нису доведене у узајамну везу, па није објашњен ни појам сокалника. Проучивши албанске обичаје, аутор је дошао до објашњења установе сокалника и соћа.

Етимолошко порекло речи соће и сокалник треба изводити од речи сок, а ову од глагола сочити, што значи проказати, денунцирати, пријавити. Још није објашњено шта значи сокалник и соће у Законику Цара Стефана Душана. То не може бити ни учињено ако се ове именице тумаче изоловано, ван контекста целокупног Законика и историјских прилика у којима је донет.

Законик Цара Стефана Душана донет је на српским државним саборима 1349. и 1354. године, после проглашења самодржавног царства свим Србима, Грцима, Странама бугарским, целоме "Западу", Поморју, "Фригији" и Арбанасима. У тим различитим областима великог царства владало је различито право – канонско и обичајно. Проглашењем јединственог царства хтело се цео правни систем унифицирати, што световна и црквена властела чини доношењем Законика, јединственог за цело Царство.

Законик установљава судство. Постављени су судије на царском двору, у областима и у градовима, црквени судови,[480] градски управитељи (чл. 176 ЗЦСД). Судије су издавали писане пресуде ("књиге" – чл. 177. ЗЦСД), а установљена је и судска полиција ("пристав" – чл. 179. ЗЦСД), што је комуницирала између тужених, судија и градских управитеља "Кефалије") – у случају непослушности судским пресудама (чл. 178. ЗЦСД).

Судије су биле надлежне и дужне да обилазе своје области, надгледају ред и пружају заштиту сиромашним и убогим. Њима је било наређено да помоћу свода истраже све што је било убијено или украдено, тј. онај код кога се нађе ствар прокаже њено порекло, а ако то не учини да сам плати по Закону (чл. 180. ЗЦСД).

Врховни суд био је царски суд, пред којим су се појављивали заступници странака ("парци"). Царски суд је пресуђивао оно што нису могли пресудити остали судови и на његове пресуде није било жалбе ("потвора"). Пред царским судом су се судиле велике кривице: убиства, разбојништва, крвнине и јатаковање хајдуцима ("невјера" – чл. 181–192. ЗЦСД). Становницима катуна – катуњанима ("станици") била је остављена судска аутономија у споровима око земље, бегунаца на уточишта "прејем људи", убистава и крвнине (чл. 183.

480 Никола Радојчић, *Законик Цара Стефана Душана*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1960, чл. 176. (у даљем тексту ЗЦСД).

ЗЦСД). Установљене су и тамнице за осуђена лица, државни и црквени глобари (чл. 185, 188, 194. ЗЦСД) као извршна судска власт.

За пријављивање деликата и делинквената установљени су сокалници – нека врста полиције – која је била дужна пријављивати судијама свако кривично и законом забрањено дело (чл. 107. ЗЦСД). Сокалник је требало финансирати, јер су се људи пред страхом од освете устручавали да пријављују противзаконите радње других лица. По тадањим обичајима, сачуваним код наших арбанашких сељака до данас, пријавилац деликта коме се не поклони вера мора из својих средстава да плати несталу ствар или крв. Да би форсирали пријављивање и откривање деликата и делинквената, Албанци и данас приватним детективима (соковима, алб. *kapicari*) дају новчане награде (соџбине) у висини вредности нестале ствари. Ту соџбину плаћа окривљени ако му се докаже кривица.

Сокалници нису били приватни детективи већ централизована царска полиција на јахаћим коњима. То се види из компонованости самог израза. Српском изразу *сок* додата је арбанашка именица *kalë*, што у преводу значи коњ,[481] па даље суфикс *nik*, па је све то сажето у једну именицу *sokalnik*, што је значило полицајац на коњу. То је била најефикаснија полиција за пространо Царство, јер је коњ био најбрже средство за комуницирање. Тако опремљена полиција је могла обилазити Царство и откривати повреде Законика што су вршили јачи на штету сиромашних и убогих.

Цар Стефан Душан је Закоником био решио и питање издржавања сокалника. Увео је општи порез за полицију-соће. Соће је био дужан да плаћа сваки човек – било у новцу или у житу: половину до Митрова дана а другу половину до Божића. Ко би занемарио плаћање соћа био је везан и предаван царском двору док не плати двоструко (чл. 198. ЗЦСД). Соће је морала плаћати и властела, која је иначе била ослобођена других работа (чл. 42. ЗЦСД).

Порекло соћа Законик је нашао у народним обичајима који су тада били слични, ако не идентични, у свим областима Царства, а које је Цар Стефан Душан, школујући се у Копилику код Скадра, одлично познавао.

Иначе, готово све установе Законика Цара Стефана Душана су световног карактера (порота, судије, сокалници, соће, уздаја, тамнице) и потичу из народних обичаја. Претендујући да наследи Византију, Цар Стефан Душан трансформише обичаје у државно право. То бива у време кад у Западној Европи (сем Енглеске) сву судећу власт држи инквизиција[482] која се не обазире на народно обичајно право варварских племена која правно култивише. На том питању се врши основно преламање западне и источне европске правне културе, започето поделом хришћанских цркава 1054. године.

У закључку се може рећи да се после пропасти Немањићке државе народ враћа обичајима. Нестају сокалници и соће а код Албанаца се свеже чувају приватни детективи и соџбина.

---

481 Микел Ндреца, *Албанско-српскохрватски речник*, Приштина, 1976, стр. 130.
482 Г. и Ј. Тестас, *Инквизиција*, Загреб, 1982, стр. 1209.

ОБДУКЦИЈА У ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ АЛБАНАЦА

Иако је, на први поглед, невероватно, обдукција је врло старо доказно средство и изгледа да су га познавала стара права још у време постојања крвне освете и композиције. То се види из још сачуваних обичаја код албанских сељака у с. Метохији. Она је настала пре него што су одшколовани лекари позвати од судова као обдуценти. Обдукција је била до скоро сачувана у албанским обичајима, који воде своје порекло из прадоба, из времена братственичко-племенске организације друштва, кад није било државног суда и када се судовање одвијало пред судовима бираним *ad hoc* – пред братственичко-племенским судовима, код Албанаца – плећнијама. Случај где се обдукција појављује као доказ јесте приликом убиства гравидне жене. Наиме, код Албанаца је обичај према којем је убица дужан да плати половину крви за убијену жену. За убијеног мушкарца плаћа целу крв а за жену само половину. Но, ако је убијена жена гравидна, убица је дужан да плати пола крви за жену а другу половину за плод који је са мајком убијен. Ако убица призна да је убијена жена била гравидна и пристане да плати одговарајуће износе крвнине, обдукција се не врши. Али, ако убица оспори гравидност жене и покуша да избегне плаћање пола крвнине за угинули плод онда се одређује обдукција на начин што се расече жена и утврди постојање, односно непостојање гравидности. Тада се утврђује и пол заметнутог плода. Ако се утврди да је убијена жена била носећа женским дететом, убица се обавезује да плати пола крви за убијену жену а другу половину за убијено женско дете. Утврди ли се да је жена била зачела мушко дете, убица се обавезује да плати пола крви за убијену мајку и још целу једну крв за мушко дете које је угинуло у њеној утроби.

Сведочанство о томе среће се код католичког свештеника Ђечова, који у свом делу *Канун Леке Дукађина* (A. Konst. Shtejfen Gjeçov, *Kanuni Lekë Đukagjinit*, Shkodër, 1933) бележи као обичајно правило: "Ако неко убије, макар случајно, жену која је у другом стању, има да плати поред три кесе за убијену жену још и три кесе за дете умрло у мајчиној утроби. Ако се убица врпољи и настоји да не плати три кесе за умрло дете у мајчиној утроби, Канун дозвољава да се изврши обдукција мајчиног леша и отвори њена утроба да би се видело да ли је умрло дете мушко или женско. Ако буде мушко дете, убица ће платити три кесе за убиство жене и 6 кеса за мртво мушко дете" (Ђечов, *op. cit.*, стр. 89).

Ову констатацију Ђечова потврдио је и један од мојих извештилаца о албанским обичајима – Бужољај Нуо из села Чабиња, стар 57 година, који ми је 19.2.1974. године дао следеће саопштење: "Чуо сам од људи старијих од мене како су присустовали када је, у турско време, обичајни судија, плећнар Шабан Кајтази из Метохије био пресудио да се нека убијена жена расече како би се утврдило је ли била носећа мушким или женским дететом. Пошто је жена

распорена, утврђено је да је била занела мушко дете, па је убица морао да плати пола крви за убијену жену и целу крв за убијени мушки плод."

Тиме се верификује податак који је оставио Ђечов, јер се, ето, и у пракси вршила обдукција за утврђивање пола детета у утроби убијене мајке, да би се зависно од тога одредила висина крвнине. А та крвнина није била мала. Ђечов помиње крвнину од три кесе за убијену жену а шест кеса за убијеног мушкарца. Међутим, тај износ крвнине постојао је у северној Албанији. У северној Метохији и на Косову цена једне крви износила је 12 кеса старих пара (свака кеса по 4 златне лире), тј. 48 турских лира у злату, што је претпостављало велико богатство у приликама натуралне привреде у којој се осећала увек велика несташица новца. Обдукцијом над убијеном трудном женом утврђивало се коју ће своту од тог богатства делинквент платити оштећеном на име компензације.

Пред страхом да ће се обдукцијом утврдити постојање мушког пола, делинквент је плаћао за убијену гравидну жену 12 кеса "старих пара" и тиме се мирио са оштећеном страном. Због тога, као и из разлога што је убиство жене било реткост јер се сматрало нечасним за убицу, обдукција је била врло ретка појава у обичајном судовању албанских сељака. Но, овај податак је интересантно забележити да би се упитали је ли такав доказ можда постојао и код других народа на одређеном ступњу развитка, када се крвна освета избегавала плаћањем крвнине. Данас, у време модерне медицинске обдукције која се врши за употребу пред државним судом, стари обичај приватне обдукције је потпуно нестао, јер се странке, при умиру крви и плаћању крвнине могу служити налазима обдуцената које је одредио државни суд.

ДЕПОЗИТ КРВНИНЕ – ЈЕДАН ОД НАЈСТАРИЈИХ ДЕПОЗИТА

Истраживање депозита крвнине везано је уз обичај крвне освете. Познато је да међу Албанцима на Косову још није ишчезао обичај крвне освете, коју је од давнина сузбијало обичајно право. Обичајни судови (алб. *plećnija*), састављени од већа стараца, мирили су и још мире завађене стране и обавезују делинквенте да плате крвнину оштећеној страни. Та крвнина је у северној Метохији, за време турске владавине износила 12 кеса "старих пара", то значи 48 турских лира у злату – за убиство мушког лица, 24 златне турске лире за убиство женске особе и за тежу рану с трајним последицама инвалидности. Данас се висина крвнине креће између 150.000 и 200.000 динара.

Оштећена страна се тешко склањала и још се тешко склања на умир крви и наплату крвнине за убијеног сродника. Чини јој се нечасним да се одрекне освете, јер ће је народ сматрати слабићем па се изговара да "своју крв не продаје за паре". Да би се умир крви чврсто и нераскидиво везао, већа стараца га осигуравају пактом о заштити. Делинквент добија личног јемца (алб. *dorzon*), који својим животом гарантује да ће оштећена страна поштовати умир и да се неће вероломно осветити. Такав јемац назива се "дорзон за крв" и дужан је да, у случају вероломне освете, убије оштећеног као вероломног осветника. Оштећеник добија другог јемца, који гарантује да ће делинквент платити крвнину и који је дужан да је, макар из својих средстава, плати у року. Тај јемац се назива "дорзон за крвнину".– Сматра се да је умир у крви чврст тек пошто оштећеник прими уговорену крвнину. Плати па се не бој (алб. *paguj e mos druj*) – гласи албанска правна пословица. Ако би после наплаћене крвнине оштећени убио делинквента, сам би запао у дуг крви и јемац за крв би га гонио да га убије као кршиоца вере (алб. *besa*).

Код Албанаца је обичај да крвнину не предаје лично делинквент оштећеном. Она пролази кроз три руке. Јемац за крвнину је предаје јемцу за крв, а овај даље оштећеном.

Међутим, у пракси се дешава да оштећени одбије пријем крвнине зато што није задовољан умиром, што му се чини нечасним наплаћивати изгубљени живот свога сродника, а најчешће зато што намерава да се освети. Када до тога дође, делинквент се плаши освете. Будући да крв није наплатио у новцу, оштећеник ће изнаћи изговор за кршење умира и освету. Када јемац за крв сазна да ће оштећеник одбити пријем крвнине, обично и сам одбија њен пријем од јемца за крвнину. Таква правна ситуација назив се "висећа крвнина" (алб. *hollat për gjakut pasullim*).

О "висећој крвнини" обавештава се плећнија – веће стараца које је закључило умир крви. Оно обично одлучује да се крвнина чува на депозиту, било код јемца за крвнину или код јемца за крв. Пошто оштећена страна има право да крвнину затражи у свако доба, готовину крвнине дужан је да чува

јемац као најсветији аманет. Светиња тог депозита запрећена је крвљу. Ако крвнина не би била плаћена оштећенику кад је затражи, овај би имао изговор за раскид уговора о умиру крви и освету. У том случају би јемац својим животом одговарао за живот лица над којим је извршена освета. Док се крвнина као готовина налази у депозиту код јемца, оштећени нема право да се вероломно освети.

Ево шта о депозиту крвнине кажу добри познаваоци албанског обичајног права. Мој извештилац Музлија Краснићи, барјактар из Врановца код Дечана, саопштава 20.7.1968. године:

– Још за турско време, Дак Бајрам из Дубочака уби Дин Селмона из Врановца. Исљихат (обичајно мировно тело које је за турско време мирило завађене) принуди "господара крви" (оштећеног) да опрости крв. Беху постављени и јемци за крв – Таф Суљо и Дем Барлец из Врановца, као и јемац за крвнину Суљ Касапи из Пећи. Крвнину је требало платити у року од 100 дана. О року, Суљ Касапи донесе крвнину и с јемцима за крв покуша да је преда стрицу убијеног Дин Селмона. Овај одби да је прими с наводом да је крв поклонио, а није продао. Јемци покушаше да врате крвнину делинквенту, али овај одби да је прими с образложењем да ће се кућа убијеног осветити ако не прими крвнину, јер поклон се увек може опозвати, а оно што је плаћено не може се разваргнути. Јемци обавестише исљихат, који их обавеза да чувају крвнину. Затим, јемци за крв саопштише јемцу за крвнину: "Буди без бриге. Чувај крвнину код себе. Ми остајемо јемци за крв, иако оштећени одбијају да приме крвнину." Суљ Касапи је задржао новац намењен за плаћање крвнине и до данас га чува као најсветији аманет. Ако кућа пок. Дин Селмона прекрши умир и изврши освету, платиће животом јемцима за крв или њиховој деци. Крвнина се од турског доба до сада налази у кући Суљ Касапи, који ће је предати кући пок. Дин Селмона кад ова на то пристане или ће је чувати са својим потомством до у недоглед.

И извештилац Мазрекај Суљо (45 година) извештава 10.2.1969. године да у околини Дечана има доста случајева "висеће крвнине", која се чува по неколико година, док је не приме јемци за крв и оштећеник.

Извештилац Муђај Хасан из Велике Јабланице код Пећи саопштава 15.2.1972. године да крвнину понекад чувају и јемци за крв. Код јемца за крв Зекај Уке из Велике Јабланице "виси" 30.000 динара, које одбија да прими оштећени Ушај Ђемо на име накнаде за повреду коју му је нанео Мушај Садик. Оштећени одбија обештећење у новцу, надајући се да ће принудити делинквента да му на име крвнине уступи једну ливаду.

Код кога ће од јемаца бити депонована крвнина, зависи од околности случаја. Према саопштењу Мазрекај Суља из Дечана, крвнину обично чува јемац код кога се затекла. Њу чува јемац за крвнину, ако је одбио да је прими јемац за крв. Међутим, кад је јемац за крв примио крвнину, он је дужан да је даље чува. Правило је да се крвнина не враћа лицу које ју је даље предало.

По албанским обичајима јемство за крв и јемство за крвнину се наслеђују. У наследство прелази и обавеза чувања крвнине од стране јемца код кога се нашла. Извештилац Муђај Азем из В. Јабланице саопштава да ће јемац Зекај Ука чувати, док је жив, недирнуту крвнину за исплату Мушај Ђема, а за случај

смрти да ће крвнину оставити у аманет својим наследницима да је чувају и предају оштећеној страни. Он каже: "Крвнина је највећа светиња и увек мора бити на броју, спремна да се преда оштећеном или јемцима за крв кад је затраже."

Данас светиња тих депозита све више пропада и постаје предметом злоупотреба. Завађене мире мировна већа при организацијама ССРН, чешће него већа стараца. Мировна већа ССРН не постављају јемца за крв, зато што ови не би могли у савременим условима добити овлашћења да гоне вероломне осветнике. Али, мировна већа ССРН толеришу обичај плаћања крвнине и потављање јемаца за крвнину. Делинквенти, желећи да се искупе од дуга у крви, предају крвнину јемцима за крвнину. Оштећени често одбијају да је приме. Не плашећи се од гоњења ни од мировних већа ССРН, јемци за крвнину често потроше новац, који би у ранијим условима чували као светињу. Известилац Адем Лукај, судија Уставног суда Србије, саопштава 10.12.1972. године, да је "висећа крвнина" у савременим условима предмет некажњаваних злоупотреба, које се врше наочиглед мировних већа ССРН. Јемци проневере крвнину, правдајући се да су је по обичају морали примити од делинквента за оштећеног, да је оштећени није хтео узети, нити су је могли вратити натраг делинквенту.

Да закључимо ово саопштење! Депозити крвнине су вероватно најстарији у правној историји. Они датирају још из братственичко-племенске организације друштва, из времена прелаза с крвне освете на композицију, кад није било сталних судова ни писаног судског поступка. Али, у суштини, то су судски депозити, јер већа стараца одређују код кога ће крвнина остати на депозиту. Чувари тих депозита су јемци за крв и јемци за крвнину, која се плаћа оштећеном да би се одрекао освете и пристао на умир крви. А јемци за крв и за крвнину, као и јемци уопште у старом праву, јесу извршни органи већа стараца. Чување депозита крвнине се наслеђује, као што се јемство у старом праву преноси на наследнике. Депозити крвнине су светиња, за што се гарантује животом.

Гарантовање животом је одлика старог сакралног права. У савременим условима светиња тих депозита престаје, не само због инфлације, већ и због ишчезавања старог обичајног права, које свакодневно бива потискивано савременим правима. Иначе, сматрам да је информација о депозиту крвнине занимљива, не толико због чињенице што се још среће код албанског становништва у селима Косова, већ много више због тога што илуструје како је установа судског депозита у сличном или истоветном облику могла постојати и код других народа на датом ступњу историјског развитка, пре појаве државе. А то, даље, указује на претпоставку настајања права у племенским заједницама пре појаве организоване државе са својом апаратуром.

КАЗНЕ У ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ АЛБАНАЦА

Племенско друштво нема организоване државне апаратуре која би служила откривању кривичних дела и кажњавању делинквента, нема полиције, судова, управних власти, затвора. У племенској оружаној демократији сваки одрасли мушкарац је истовремено војник и полицајац, судија и извршитељ казне, управљач својом а евентуално и туђом имовином. Свака кућа треба да служи и као војно утврђење и као кућни затвор. Господари кућа су највише старешине патријархалног робља – жена и деце – управитељи, народбодавци и заповедници.

Од људи се тражи да буду поштени, тј. да не насрћу на туђу личност, ствари и права. Људи који се не придржавају тога основног начела сматрају се непоштеним. Непоштени треба да буду гоњени. Обавеза гоњења пада на оштећене и њихова братства и родове. Пасивност према непоштенима – штетницима сматра се црним образом. Известилац Станко Башановић (82), пореклом из Враке у Албанији, сада из Дечана каже 12.2.1981. године да човека црног образа сви понижавају и подстрекавају да покрене гоњење непоштеног-делинквента. Тек пошто оштећеник, као човек црна образа, врати штетнику жао за срамоту, сматра се да је осветлио образ и са њега се скида инфамија. Јер, оштећени је први позван да гони штетника који је повредио његово добро. Пре освете, оштећеник је фактички инфаман а штетник правно поштен. Пошто се освети, оштећени је правно поштен, а штетник правно инфаман. При томе увек треба имати у виду да изрази непоштење и инфамија нису термини савремене етике већ племенског права. У племенском друштву етика није одвојена од права. Свака етичка норма има санкцију. Право и етика су једно исто. Између штете и срамоте ствља се знак једнакости. У том смислу исти смисао имају термини "светао образ" и освета.

Гоњење непоштених људи – делинквента спада у приватну компетенцију оштећеног, његовог рода и фиса. Оштећени прибављају сатисфакцију на штету непоштеног – штетника, његовог братства или фиса. Те сатисфакције су различите и свака од њих, по правилу, садржи елемент освете. Ево осам најважнијих казни којим оштећеник кажњава штетника:

1. Крвна освета

То је у историји најбоље познато средство гоњења делинквената. Крвном осветом се хоће узвратити штета делинквенту, по начелу талиона: крв за крв, две теже ране за једну крв итд. Крвна освета је врста смртне казне. Њена сврха је да се покаже делинквенту и широкој племенској јавности да је оштећени кадар да се брани, да је кадар да заштити себе, своја добра, а првенствено своје домаће робље. Ако то не би доказао, оштећенику би претила опасност поновљених напада са разних страна – до потпуног разарања имовине и грабежи фамилије. Оштећени који није способан да се заштити одбојем –

осветом – сматра се слабићем коме се могу без страха убијати мушкарци, пљачкати имовина и отимати жене. То је човек црна образа који би доживео потпуни социјални пад, чак изгубио и слободу и постао туђе добро – роб.

Зато се крвном осветом гоне сви деликти учињени на штету личности: убиства и рањавања неког од укућана или братственика, убиство и рањавање лица која се налазе под заштитом (бегунци на утоку, провођени, удате жене итд.), грабљивци неиспрошених и преузимачи испрошених девојака, отмичари жена, блудочинитељи, посредници у везивању женске бесе (алб. *kodosh*), родоскврнитељи, нарушиоци система заштите своје и туђе имовинске безбедности.

После извршене крвне освете, оштећеник се сматра човеком који је осветлио образ и доказао да је спреман да пружи заштиту себи и другима. Последица извршене крвне освете је страх који се улива другим потенцијалним насртљивцима, страх који их опомиње да се уздрже од напада на туђа заштићена добра. Човека способног да се освети тешко ко сме напасти. После извршене освете долази до измирења завађених тако што се пребија крв за крв, уз евентуално плаћање разлике у крвним дуговима новчаним накнадама.

2. Убиства за вероломства и издају

Мировна тела настоје да онемогуће поновљене освете и да крвну освету, бар код кулпозних деликата, замене компензацијом, тј. плаћањем накнаде штете. За време турско, штетник је био обавезиван да оштећеном плати дванаест кеса "старих пара", тј. 48 златних турских лира, а данас бива обавезан да плати око 300.000 динара за једну крв. У том поступку крвна освета почиње да се претвара од компензационог средства у средство заштите оштећеног који је платио компензацију. Тачније: крвна освета се почиње претварати у казну коју извршава треће лице. При умиру крви, штетник се ставља под заштиту чувара бесе (алб. дорзон) незаинтересованог лица које је дужно да убиством гони оштећеног ако се овај пишмани и, после умира, врати на пут крвне освете. Чувар бесе је дужан да убије вероломног убицу. Тако је крвна освета претварана у казну којом је запрећено вероломницима. Та казна потиче из уговора закљученог између измиреног оштећеника, штетника и чувара бесе, из тзв. пакта о заштити. Чувари бесе смртном казном прете прекршиоцима мировног уговора и сами извршавају санкцију. Сврха те казне је одржавање постојаним мировног уговора закљученог међу завађеним странама, спречавање оштећеног да се врати на пут крвне освете.

И чувару бесе је запрећено смртном казном ако не изврши обавезу за кажњавање вероломника. Његова пасивност према вероломнику чини га у очима племенског друштва издајником (алб. *hjekës*), саучесником у вероломству. Зато му прети смртна казна. Ту казну је према њему позван да изврши род вероломно убијеног, како је пактом о заштити уговорено.

Смртна казна почива на освети и уједно представља њену најоштрију негацију. На тој негацији почива целокупно сакрално право старог света.

3. Кажњавање in duplum

То је казна која се изриче за противправно и долозно оштећење туђих ствари, нарочито покретних ствари – крађу и друге сличне деликте. Право на изрицање те казне има оштећени над штетником. Штетник мора прихватити казну *in duplum*, иначе ће се оштећени наплатити од саме његове личности – осветом. Вазда ваља имати у виду да се за штету одговара животима по начелу: живот за обавезу. Зато штетник радије враћа двоструку вредност украдене ствари него што би дозволио крвну освету над собом.

У овој казни има два елемента: елемент обештећења и елемент освете. Једноструким враћањем ствари оштећени је обештећен двоструким враћањем украдене ствари а штетник бива и кажњен. Оштећени му је вратио жао за срамоту – наплатио је дуг и још толико умањио вредност штетникове имовине у своју корист. Тако штетник постаје правно инфаман.

Код кулпозних деликата, а готово све крађе међу рођацима сматрају се кулпозним, казна *in duplum* се не изриче, већ се оштећени задовољава једноструким обештећењем. Интерес крвносродничке солидарности и заштите не дозвољава да се врши освета над рођаком ни кажњавањем *in duplum* за крађу. Тако је не само у Ругови, већ и у целој северној Метохији.

Иначе ова казна се назива код Албанаца "два за један".

4. Двоструко умањење штетникове имовине

Ова казна је истог порекла као она *in duplum*. И то је приватна казна којом оштећени насилно кажњава штетника који му присваја непокретну имовину, који "краде земљу" или друга права на некретнинама, а неће да се одазове позиву оштећеног да спор расправе по обичајном реду. Тако на пример: ако неко преоре међу или њеним померањем присвоји део туђе њиве или ливаде, а неће да спор расправи по обичајима, оштећени врши над њим освету којом га принуђава да сам потражи обичајноправни пут. То није крвна освета већ преоравање или убирање фрута са двоструко веће површине штетника земљишта од земљишта које је штетник заузео. То се комбинује са затварањем јазова за натапање земље или службености пута. Пошто претрпи двоструко већу штету на својим некретнинама, штетник сам даје иницијативу да се спорови расправе по обичајном праву. После тога, обично се окупи мировно тело које одлучи да се штетник поврати на своју земљу, а да оштећени врати штетнику површину коју је заузео. Сврха ове казне је, дакле, да се сусед принуди на поштовање приватне својине на непокретностима. Зато је ова казна привременог значаја – док се спор не расправи по обичајима, а практикује се и данас међу суседима, рођацима и несродницима.

5. Прогонство у туђину (алб. ličenjë)

То је одлучење од колективне заштите коју члану крвносродничке групе и његовој фамилији пружа братство, фис или сеоска заједница. Том казном се обично кажњава делинквент који учини тежи деликт према својим братственицима и сељацима. Овом казном се кажњавају блудочинитељи својих

одива, отмичари туђих жена, убице истоплеменика, кумова и побратима. Ова казна се практикује још и данас.

Сврха ове казне је да се делинквент са фамилијом изложи ксенофобији, животу у туђини, без рођака, кумова и побратима, да се покори туђини, да се изложи непријатељствима туђе оружане скупине која га не сме убити, али му сме наносити многа друга зла која прогнани мора трпети. Као што се прогнани понашао као туђинац према своме братству и селу, тако треба и да осети шта значи живети у туђини. У томе је елемент освете.

Казна има и другу сврху. После умира са оштећеним, штетник треба да се клони од сусрета са њиме како га не би изазвао да изврши освету и тако разори крвносродничку солидарност која влада у братству. Зато треба да се уклони из села на дуже време (15–20 година) или трајно. Ту казну му изриче сеоска или братственичка скупштина, на предлог оштећеног. Штетник мора послушати и удаљити се из села, иначе ће га оштећени убити.

Од тако прогнаног врло често нико неће да купи непокретну имовину, или је купује уз малу цену. Она остаје пуста, напуштена и запуштена, без обраде све док штетнику не буде дозвољен повратак у братство и село. Дакле, ради се о тешкој казни, којом се штетник лишава колективне заштите, коришћења колективне имовине братства, а често и умањивањем вредности приватне својине. Казна подсећа на *expugnatio* у римском праву.

Тој казни је слично кажњавање забране сахране на заједничком гробљу, ускраћивање саучешћа у жалости непоштеном рођаку, неносећивање о славама итд.

6. Забрана преудаје

О томе сам већ писао под истим насловом. То је казна коју изриче муж жени, односно вереној девојци са сумњивим понашањем. Она се обично назива "ни држање ни пуштање жене". Неудату момак не узима из рода али јој забрањује да се уда. Удату жену враћа у род на издржавање, али јој забрањује преудају. У свом роду женска не може одржавати редовне полне односе, јер је чувају рођаци са којима не сме залазити у недозвољене односе због родоскврнења. Муж је одбацио од себе, а други је не сме оженити. Правно је удата а фактички неудата. Тиме се жена кажњава сексуалном апстиненцијом. Ту није тешко распознати елемент освете. Преварени муж врши освету над женом и њеним материнством. Сам се може женити, али њој забрањује удају.

Сврха те казне је претња женама да се чувају од недозвољених односа, да не везују тзв. "женску бесу" којом могу подметнути наследнике легитимном мужу и вршити друга зла на његову штету. Казна може бити трајна и привремена, по нахођењу мужа.

7. Принудна удаја штетникове одиве за оштећеног

Ова казна се обично практикује код изравнања деликата везаних за преступе над женама (грабеж неиспрошених и преузимање испрошених девојака). Грабљивца или отмичара, по предлогу оштећеног, обавезују мировна тела да даје оштећеном, без плаћања откупа, своју сестру или другу

одиву за жену. Тиме се за јавност непријатељство завађених претвара у пријатељски савез. Јер, женидбена веза представља успостављање пријатељства.

Микељ Марку, адвокат из Пећи, саопштава да у том пријатељству има и елемената освете: "Као што се штетник спарио са туђом женском особом, без икаквог плаћања, тако је дужан да тражи да се оштећени спари са његовом сестром. Ако неко оштећеног прекори да му други спава код жене, може одговорити да и он спава код штетникове сестре."

Ове казне су веома честе у односима међу иноплеменицима. Међу рођацима су немогуће, јер се рођак не може оженити сестром свога рођака. Иначе, овом казном се освета претвара у пријатељство, које није онако чврсто као код уобичајене женидбе уз откуп.

8. Принудно премештање оштећене капије на штетникову авлију

То је казна којом се кажњава штетник који учини штету на оштећениковој капији. Мировно тело га обавезује да сагради нову капију на авлији оштећенога, да оштећену капију пренесе на улаз у своје двориште, па да је тако држи 15–20 година. Такве казне су се изрицале у Качинару у Албанији и у селима у околини Дечана. На изглед, то не личи на казну са елементом освете. Али у суштини је другачије. Кроз оштећену капију жене могу ступити у везу са туђим мушкарцима и са њима се договорити о вршењу блудочинства и других зала својим мушким укућанима. Непрозирна и чврста капија на високим каменим двориштима им чини сметњу. Зато је оштећеник узнемирен кад му се оштети капија. Тежи да се освети штетнику, па га обавезује да му сагради нову капију и тиме изврши обештећење, али истовремено и да штетнику врати жао за срамоту тиме што ће му наметнути обавезу да оштећену капију држи дуги низ година на вратима своје авлије па да штетник страхује од могућег контакта и спреге својих жена са непозваним мушкарцима. Ваља увек имати у виду да су грађена и још се граде читава утврђења за чување жена у женским просторијама, слично грчкој гиникији. Зато капија служи као прва сметња странцу да ступи у недозвољен однос са туђим женама.

То су казне које се сада практикују међу Албанцима на косовском селу више него у градовима. Оне су веома строге и релативно ефикасне за чување старих односа који почивају на сакралном праву, према којем се за обавезе одговара животима. Истина, било је покушаја да се уведу судске казне – као што је паљење куће за случај освете (период 1941–1944. г.), клање стоке за непоштовање сеоских договора, увођење сеоских глоба за непоштовање сеоских одлука итд. Али су све то биле пролазне и неефикасне казне јер се нико није могао обавезати да их извршава. Све друге казне фис је проигравао. Али, описане казне није могао проиграти зато што је иза сваке стајао оштећеник који је претио крвном осветом. Изложене казне почивају на страху од освете и садрже њене елементе.

ЈОШ ЈЕДАН ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ КАЗНИ У АЛБАНСКОМ ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ

На основу сопствених истраживања на Косову и Метохији, аутор је нашао да албанско обичајно право не почива на моралним и религијским нормама, већ је његово вршење санкционисано казнама.

Казне су приватне. Поред крвне освете, редовне су казне убиства за кршење бесе (вероломства и издаје), пенално обештећење (in duplum), двоструко умањивање штетникове имовине, забрана поновне удаје женским лицима, принудна удаја кћери штетникове за оштећеног и друге казне о којима је раније писано на другом месту.

Даљим проучавањем дошао је до сазнања о казнама: прогонства породице делинквената из својег у туђе племе, паљења кућа, клања стоке, предаје непослушног мушког лица туђим господарима, кажњавања жена сексуалном апстиненцијом.

У тексту је наведено ко изриче и извршава те казне, чија је сврха поштовање арбанашке бесе и превазилажење крвне освете.

О казнама у обичајном праву Албанаца на Косову и Метохији већ сам једном писао. Као приватне казне помињао сам: крвну освету, убиства за вероломства и издаје, кажњавање *in duplum* за накнаду штете, двоструко умањивање штетникове имовине, прогонство у туђину, забрану преудаје, принудну удају штетникове одиве за оштећеног, принудно премештање оштећене капије на штетникову авлију. То излагање није потпуно јер нису обухваћене све казне. Тим натписом није довољно обрађена казна прогонства у туђину нити сам се дотицао казне паљења куће, клања стоке, предаје непослушног мушкарца туђем господару куће и кажњавања жена сексуалном апстиненцијом. То чиним овим прилогом, сматрајући корисним за правну историју да се и ове казне забележе, утолико пре што обичајно право Албанаца може бити од методолошке користи за реконструкцију раног римског права насталог из обичаја.

Казна прогонства у туђину

То је прогонство (из села) делинквента са читавом фамилијом, што подсећа на римско *expugnatio*. Ту казну изричу албански обичајни судови, већа стараца и братственичке скупштине и то, најчешће, као меру предострожности да се уговор о миру не раскине крвном осветом.

Сврха казне је да се прекине сваки визуелни контакт породице делинквента са породицом оштећеног. Како сам изнео у свом раду *Женска беса и крвна освета*, блуд је најчешћи узрок крвних завада и освета. Блуд је честа између кума и кумова, рођака и снаха у истим или суседним селима. Услед блуди крвне освете се могу понављати у недоглед. Кумове мире већа стараца а рођаке

братственичке скупштине. Мушком преступнику се изриче казна прогонства из села са целом фамилијом:

Ево примера:

– Кумови Демаји и Рапаји, суседи из села Ступ и Трстеник у Метохији, слободно су се посећивали, тј. нису чували жене један од другог. Услед тога дође до узајамних симпатија између мушких и женских особа из њихових кућа. Да би се то онемогућило намести се лажан повод и мотив 1941. године (свађа због гомиле камења) и паде мушка глава. Деценијама су вршене поновљене освете, све док шездесетих година, уз припомоћ органа унутрашњих послова, мировно веће не помири завађене. Тада би одучено да породица Демај напусти своје село и исели се у место где неће имати контакте са Рапајима. Демаји продадоше имање у селу и одселише се код Ђаковице.

– Шездесетих година у братству Хадерђонај у Вокши, близу албанске границе, дође до свађе и крвопролића међу рођацима. Тачан узрок није саопштен. Братственичка скупштина помири завађене по обичајима (да оштећеном буде плаћена крвнина), с тим да се фамилија делинквента прогна из Вокше у место из којег се неће ни сретати с оштећенима. Осуђени су продали пољопривредно имање најближим рођацима, уз право прече куповине, по цени коју је купац понудио, и одселили се близу Ђаковице.

Прогонство у туђину је врло тешка казна. Прогнани бивају лишени братственичко-племенске заштите и излажу себе и своју фамилију дивљој ксенофобији. Уместо да прељубом подмећу наследнике кумовима и рођацима, западају у опасност да им у месту прогонства буду подметнути наследници. Своја имања морају продати по цени коју нуди купац, а куповати друга по цени које хоће продавци-туђини. Албански сељаци су, пре рата 1941. године, тражили од полиције да се та казна унесе у државни кривични закон и изриче непоштеним људима.

У последње време намештају се свађе око жена и да би се неко прогнао из села. Ако странац купи непокретност, без поштовања пречег права рођака и помеђаша, протури се глас да је непоштен у односу пред туђим женама. Тако га застраше да прода имовину и да се исели. На тај начин су сељаци из Накла код Пећи принудили Шабана Гроша из Ругова да им прода воденицу коју је, против њихове воље, био купио од Шахзаде удове Хелми-бега. Свађе због непоштовања у односу према женама служе и као средство притиска за исељавање Срба са Косова и Метохије.

Казна паљења куће

Изгледа да је то врло стара казна. Известиоци је везују за кривоклетство. Кад осумњичени наведе лажном заклетвом саклетвеника на кривоклетство, овај последњи позива остале саклетвенике да кривоклетнику (осумњиченом) запале кућу. Таквих примера је било у Ругову.

У новије време запаљења куће утврђује се на међуплеменским скупштинама. У току окупације (1941–1944) албански сељаци у околини Дечана су везали бесу да неће вршити крвне освете док траје рат. Али неки сељак из Дечана преступи ту бесу и уби дужника крви. Чувари бесе са народом

запалише му кућу. (Саопштење Мурата Кадри Шаље, барјактара из Истинића од јуна 1963. године.)

У току непријатељске окупације (1941–1943) била је везана беса да се прогањају сви насељеници са Косова и Метохије и да им се запале куће са вађењем крајеугаоног камења у темељу, што значи без права на повратак и обнову кућа. (Уколико се крајеугаоно камење не извади из темеља, власник може после одређеног времена обновити кућу.) Тако су спаљена готово сва насељеничка села на Косову и Метохији.

Казна клања стоке

Та казна се уговара на међуплеменским скуповима. Обично се установљава да би се поштовао неки привредни ред. Сељаци из околине Дечана су се договорили шездесетих година нашег века да неће красти шуме. Шумокрадицама је запрећено клањем стоке. Чувари бесе су извршавали ове одлуке и клали телад и јунад шумокрадицама, па месо делили мештанима из њихових села. Из Покрајинског секретаријата за унутрашње послове у Приштини упозоравали су да овакве казне нису прикладне државним законима. Но, и без тога, шумокрадица је било тако много да је беса зато погажена.

Предаја непослушног мушкарца туђем господару

То је казна коју изриче господар куће над мушкарцем који је под његовом *моћи* (алб. *fuqia*, сл. римском *patria potestas*) тако што непослушног убицу из своје *моћи* предаје у *моћ* господара куће која претендује на крвну освету. Нови господар куће треба да му пресуди. Преносећи *usus, fructus* и *abusus* над непослушним мушкарцем, господар куће екскулпира себе и своје укућане кривице коју је учинио (непослушни) издати мушкарац. Нови господар може поступити по свом нахођењу – убити, употребити за рад итд. примљеног мушкарца. Предаја има трајан карактер. Тако је по предању. И то само, како изгледа, теоретски. У пракси је другачије.

Када сам од Мурата Кадри Шаље из Истинића, барјактара и дугогодишњег члана арбанашких мировних већа, тражио пример предаје непослушног мушкарца туђем господару, добио сам, крајем шездесетих година следећи одговор:

– За такав пример не знам. На Косову и Метохији *fis* (племе) не дозвољава предају свог припадника непријатељу. Радије ће жртвовати једног свог мушкарца да погине него предати свезаног припадника непријатељу. Ако би га господар куће предао непријатељу, овај би га могао убити, као што сам чуо да се дешавало у северној Албанији. На Косову и Метохији тражи се *besa* (дозвола за слободу кретања) и излазак на обичајно-правни пут ради измирења крвних завада плаћањем крвнине. Но, чуо сам да тај обичај постоји у северној Албанији, где су католички свештеници водили везане крвнике у кућу од које се очекивала крвна освета, стављали им главе на прије клад од огњишта и тражили да их господар и кућа у коју би их довели развежу и ослободе освете

или да своја огњишта заливају крвљу и убијају их на лицу места. Но, на Косову и Метохији *се своја крв* добровољно не предаје осветнику.

Ни са других страна нисам добио обавештења која би била супротна исказу Мурата Кадри Шаље.

Но, пошто та казна постоји у обичајима Албанаца – католика у северној Албанији, намеће се питање: шта она управо представља у контексту који је изложио М.К. Шаља. Изгледа да је то више церемонијални обичај којим се хоће умилостивити оштећена страна да дуг у крви претвори у новчану тражбину. Јер, код Албанаца није обичај извршити освету у својој кући, ни своје огњиште заливати крвљу. Није обичај вршити освету ни над убицом који се креће у друштву других лица, поготову свештеника, јер се западa у крвни дуг према тим другим лицима и парохији.

Католичко свештенство у северној Албанији се више мешало у мирење крвних завада него муслиманско на Косову и Метохији, где је развијена мрежа већа стараца и судећих кућа, који су судили и северноарбанашким племенима (на пример: судница "ода" у Јунику). Казну предаје непослушног мушкарца туђем господару куће свештенство је претворило у церемонијал, формализам срачунат на понизност делинквентовог племена оштећеној страни, чиме се умилостивљавало на помирење.

Тако је када *fis* треба да преда истоплеменика. Другачије је када треба да преда иноплеменика који није "*своје крви*", тј. када треба да преда подметнутог наследника. Један сељак, католик из околине Клине у северној Метохији, саопштио ми је почетком седамдесетих година:

– *Fis* (племе) не брани господару куће да подметнутог наследника преда везаног оштећеној кући. Напротив. Прво га научи да неког убије из куће природног оца, а затим га излаже погибији слањем да се креће без дозволе за слободу кретања. А ако кућа оштећеног хоће, предаће га као делинквента кући природног оца, па нека га убије. Најслаје је кад своја крв убија своју крв. Главно је да се не наследи туђа земља.

Но, нисам нашао ни код муслимана ни код католика на Косову и Метохији пример да је макар и подметнути наследник као убица предаван непријатељу. Нико неће да призна да му је мајка или жена извршила прељубу. Тиме би се вређали достојанство мужа и родбина жене. Подметнутим наследницима се најчешће саветује да се иселе из места у неки други крај.

Предаја непослушног мушкарца кући туђег господара подсећа на установу *deditio* код Римљана, а та казна, као што се види, није без везе са крвном осветом. У Црној Гори у XIX веку, примани су тако предати мушкарци да раде за оштећене. Данас се убице не предају осветницима већ се обично, пред страхом од освете, пријављују милицији да их затвори и преда државном суду. Али претња казном постоји да се зна да је господар куће једини "бог" у кући и да никога другог не треба слушати. Стога религијска заповест гласи: "Немој имати других богова уз мене."[483]

[483] Библија, Пета књига Мојсијева V, 7.

Кажњавање жена сексуалном апстиненцијом

Казну сексуалне апстиненције не познаје ниједно савремено право. Та казна постоји у обичајном праву Албанаца.

Ту казну изриче господар куће или муж – женама. Казна постоји у виду забране удаје кћери, забране преудаје разведеној жени и у виду забране сексуалног општења напуштеној жени без развода брака.

Забрана удаје кћери наступа у случају када исту женску особу вери више момака. Отац је вери за једног, господар куће за другог, брат за трећег итд. Ако сви вереници не одустану у корист једног, прети опасност да дође до крвне заваде. Изневерени вереници могу таквој женској особи убити мужа који ју је узео за жену или онога који их је преварио. Да не би дошло до крвопролића господар куће забрани удају кћери. То се не зове забрана, већ се каже да је вереница дала *завет* да се неће никада ни за кога удавати. После тога ниједан вереник нити има право на њу, нити има право кога да убије. Обично се мисли да такве женске особе нису способне за полни живот, те се одевају као мушкарци, носе оружје и слободно крећу међу својим рођацима. То су заветоване девојке – *тобелије* (*вирџине*), каквих је много било у старом свету око Азовског мора. Можда су то прапочеци калуђерског живота жене. Тобелија је донедавно било у Ругови. До почетка бављења својом адвокатском праксом 1958. године сретао сам их у Ругови.

Забрана преудаје је казна коју муж изриче разведеној жени. Пошто разведе брак, муж враћа жену њезиној робини уз забрану да се поново уда. То је сексуална апстиненција. Муж са њом неће општити јер се развео. *Fis* са њом неће ступити у интимне односе јер постоји забрана родоскрвњења. Иноплеменик се са њом не сме оженити јер ће га убити разведени муж. Ту често посредују већа стараца (алб. *pleqnia*) да се разведеној жени дозволи преудаја у месту веома удаљеном од куће њезиног бившег мужа. Забрана преудаје има још у Метохији. То се правда бесом коју је жена дала разведеном мужу, љубомором, страхом да не одају породичне тајне, бојазни да би следећи муж могао убити оног претходног итд.

Напуштање жене без развода брака је казна коју изриче муж непокорној жени. Муж одводи жену у родитељски дом, где је оставља, па више не долази да је врати у своју кућу. Родбини напуштене жене саопштава да "неће да држи жену", али да неће ни да је "пусти". То се у народу зове "ни држање ни пуштање жене". Као што је већ речено, жена је кажњена сексуалном апстиненцијом. Нико са њом не сме ступити у интимне односе. Муж неће. Рођаци не смеју. Родбина је дужна да је чува. Муж је може узети од родбине кад хоће. Он се може и другом оженити, јер му брак са њом не представља никакву сметњу. Тако је учинио један професор из *fisa* Гаши у Дубову према својој жени из *fisa* Бериша у Новом Селу код Пећи.

Све овако кажњене жене су под "сметњом" (алб. *pëng*, што значи залога). У првом случају кћер је била заложена већем броју вереника и настоји да се тога ослободи заветом да се неће удавати. У другом, залоге је није ослободио разведени муж, коме је дала бесу на доживотну верност и потчињеност. У трећем случају брак није ни разведен, већ га је муж оставио на снази а самим

тим и бесу да ће му жена бити верна и послушна. Има жена које се и после мужевљеве смрти осећају заложеним његовој сени.

Мушки пол не може бити кажњаван сексуалном апстиненцијом (сем завета који у последње време дају арбанашки фратри). Мушкарци се могу женити и док су у браку с првом женом. То им дозвољава ислам и обичаји, али не и католичка црква. Мушкарци могу убијати своје ривале. Жене не могу убијати своје подруге јер би за такве њихове поступке главом одговарали њихови родови.

Закључак

У закључку би се могло истаћи да су казне у арбанашком обичајном праву претежно приватног карактера (крвна освета, убиство за вероломство и издају, наплата штете *in duplum*, осветничко двоструко умањивање штетникове имовине, казна сексуалне апстиненције, предаја везаног мушкарца туђем господару куће). Отуда се може размишљати је ли природноправна теорија о настанку првобитног права из обичаја основана.

Друге су казне уговорене на међуплеменским скуповима (паљење куће, клање стоке). Треће изричу мировна тела (принудна удаја штетникове одиве за оштећеног, прогонство у туђину, принудно премештање оштећене капије на штетникову авлију). Но све то ипак упућује на природноправни, готово нагонски однос обичаја према настанку уговора и "судског" права. Отуда би уговорна теорија о настанку права важила тек уз приоритет природноправне теорије.

И са тог правно-историјског и теоријског становишта могло би се посматрати обичајно право Албанаца.

КАЗНА ЗАТВОРА И ПОРОДИЧНА ЗАДРУГА АЛБАНАЦА

У градовима на Косову породичних задруга више нема. Оне постоје по селима, где поред инокосних породица (брачни пар с децом) још има породичних заједница с много чланова. Албанцу из града пада казна затвора исто тако тешко као сваком другом грађанину. Док издржава казну затвора, стално му је на уму и брига о породици која је на слободи. Албанцу са села, нарочито оном из породичне задруге, издржавање казне затвора пада лакше него градском човеку. Ево зашто.

Код Албанаца на селу постоји навика на кућни притвор у који се, пред страхом од крвне освете, затварају сви мушки укућани на неодређено време, некад годинама, с тим што се слободно крећу само повремено – кад од оштећене стране добију дозволу за слободно кретање – бесу. Привикнути на кућни притвор, издржавање казне затвора не пада им сувише тешко. Јер казна затвора: а) погађа само одређено лице а не све мушке укућане; б) временски је одређена а не неодређена као код кућног притвора; в) осуђени се налази у друштву кажњеника а не усамљен као у кућном притвору, и г) осуђени је безбедан у затвору и не страхује да ће оштећена страна над њим извршити крвну освету. Осуђени на дугогодишњи затвор по правилу није жртва крвне освете. Ако до крвне освете дође, жртва је неко од његових сродника (отац, брат, син, братучед итд.), јер се крвна освета врши само над слободним човеком. А оштећена страна рачуна да је затвор казна коју изриче држава, а крвна освета одмазда којом лично он показује способност самозаштите и одбоја.

Лице које се налази на издржавању казне не стара се да накнади штету оштећеној страни. Његова породична задруга је склона да из својих средстава изврши обештећење под условом да се оштећени помири с делинквентом, да се дистанцира од кривичног гоњења и придружи одбрани делинквента ради избегавања или условљавања казне. Где то није могуће, породична задруга плаћа штету само кад се боји крвне освете. Иначе одбија плаћање истицањем приговора да оптужено или осуђено лице нема удела у имовини задруге. Ради изигравања обештећења честе су фиктивне деобе осуђених лица и породичне задруге. Пошто радне организације не врше освету, углавном нису ни обештећене имовинским деликтима осуђених задругара.

Затвореник који је члан велике породичне задруге има удела у њеној имовини. Ако за време издржавања казне неког свог мушког укућанина породична задруга стекне нову имовину, затвореник, по обичајима, има удела у тој течевини као да ју је и сам стицао. Рачуна се да је учинио деликт за који је одговорна цела задруга и да издржава казну у име свих мушких чланова задруге, па му припада део у целокупној имовини коју задруга има на дан деобе. По правилу, њему се обезбеђивао део као да је стицао имовину, а не

издржавао казну. То значи да издржавањем казне ништа не губи у имовинском погледу.

Док је у затвору о свим његовим потребама стара се породична задруга. Од ње добија новац, пакете, трошкове за плаћање адвокатских услуга око редовних и ванредних правних лекова, издатке за породичне посете, итд. Породична задруга прво издваја све трошкове потребне за затвореника.

За време издржавања казне затвора неожењеног момка, задруга се стара да му купи жену и да је доведе у кућу. Прописи одобравају венчања и затвореницима. Кад добије одсуство или ако је слободњак, има прилику да одржава контакт и са женом и да је оплођава. Пород ће му издржавати задруга. Тако момак који је неожењен ступио на издржавање казне може по повратку из затвора у породичној задрузи наћи своју бројну ужу породицу. Задруга се постарала да он ни у породичном погледу ништа не изгуби.

Ужа породица осуђеног члана задруге ситуирана је док јој је муж, односно отац у затвору. Њене потребе у храни, одећи, обући, лековима, издацима за школовање деце итд. подмирују се из имовине породичне задруге. Кажњеник нема брига за издржавање своје уже породице. Не боји се ни да ће га жена напустити. Она је купљена и нико не би смео да је прими у свој дом, а камоли да се њоме ожени без страха од падања у крвни дуг. Деца му расту у окриљу задруге. Господар куће се стара о њима више него о деци чији су родитељи на слободи.

Ако случајно отац – господар куће издржава казну, синови бирају новог господара куће који се у битним стварима вођења задруге договара са затвореним господаром. Има случајева да када такав господар куће изиђе с издржавања казне затвора, нађе одрасле синове који су грађењем кућа спремни за деобу и који су, сваки у својој кући, оставили по једну одају да господар куће изабере с којим ће сином остати у заједници.

Тежи случај је када женске особе допадну казне затвора. Оне не могу по обичајима да се удају док су у затвору нити да имају пород. Зато кажњавање женских особа и конфискација имовине теже погађају него затвор мушких особа.

Из свега овог би се дао извести кратак закључак: мушке особе на издржавању казне затвора које потичу из албанских породичних задруга немају имовинских и породичних последица које имају чланови инокосних породица. Даља истраживања могла би се водити у правцу сазнавања да ли су деликти чланова породичних задруга чешћи и тежи процентуално у односу на број инокосних породица. У односу на градско становништво сигурно јесу.

МОРАТОРИЈУМ У АЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА

Стари албански правни обичаји могу правном историчару да пруже обавештења о томе како су, још у племенском друштву, настајали корени неких савремених правних установа које је прихватила држава, модификовала и претакала у своје право. Једна од таквих установа је мораторијум. Она нема свој назив у албанским обичајима. Али као таква постоји и строго се поштује без икакве државне интервенције.

Мораторијум (лат. *moratorius* – који одлаже) је принудно одлагање плаћања дугова, до чега долази без сагласности, који пут и против воље повериоца. У савременом праву одређује се актом државне власти у корист или појединог дужника или читавих група грађана, на пример: земљорадник, војник у рату итд., или свих становника неке области, нпр. у случају поплаве, земљотреса, инвазије и сл. или свих становника неке државе. Он се може дати законом или генерално или оставити право суду да у законом предвиђеним случајевима индивидуално одобрава појединим дужницима одлагање плаћања. Мораторијум се може односити или на све дугове или на поједине врсте дугова, на дугове у земљи или на дугове према иностранству.[484]

У племенском друштву нема државне власти која би прописивала мораторијум, та установа се сматра природним обичајима који се везују за смртни случај у кући и братству дужника. Наиме, када се деси смртни случај наступа време жалости (алб. *pamja*). Тада ожалошћена породица и братство примају саучешћа. Са свих страна долазе људи на саучешће, да се виде са породицом и братственицима умрлог, да им ублаже бол и пожеле здравље и напредак фамилији. Посетиоце дочекује по 20–30 одраслих братственика умрлог, сваки дан. Ако толики број не би дочекивао посетиоце за време жалости, сматрало би се да је братство једва дочекало да му умре дотични припадник, па да зато, ето, и не мари за пријем саучешћа. Цело братство настоји да дочека посетиоце, да их угости и смести на преноћиште. Сваки рођак и сусед дужан је да за њих спреми бар по један ручак. Одређује се најпространија кућа у селу или градској махали за пријем саучешћа. То је кућа која има велику зборницу (алб. *oda*), где се може одједном дочекати много људи. Док траје време жалости, та просторија је пуна људи. Жене се примају у другој кући, која је само за њих резервисана.

Трајање жалости је различито. У даљој прошлости било је годину дана. Тако је донедавно било и на Косову кад умре какав виђенији и гласовити племеник (обичајни судија – алб. плећнар, барјактар и сл.). До пре пет-шест година у Метохији време жалости је трајало шест недеља, а у селима по Дреници, око Подујева и Косовске Каменице по три месеца. Према саопштењу мојих известилаца, од којих сабирам народне обичаје, посебно Бајрам Етхемаја (51 г.) из Бање код Пећи, Хисени Бобиа (70 г.) из Деве код Ђаковице и Салихај

484 *Правни лексикон*, Београд, 1964, стр. 480.

Зенуна из Сушице код Ракоша време жалости је последњих година скраћено – по Дреници на шест недеља, око Јуника и Ђаковице на 30 дана, а у местима с. Метохије на 7–10 дана. Иницијатива за скраћивање тог времена потекла је од старијих људи из региона Радавац – Јабланица – Каличане, који су, руковођени економским интересима, посебно због запослености у радним организацијама, променили обичај и скратили време жалости на 7 дана, што одговара плаћеном одсуству које радне организације дају својим радницима за случај смрти у породици. Из тог региона, који се налази у близини Пећи, обичај се ширио на даља села. У градовима је време жалости скраћено на три дана.

За време жалости важи мораторијум. Није у обичају ништа потраживати од ожалошћених. Ожалошћена породица и братство налазе се у поштеђеном положају. Ђечов, плодни истраживач албанских обичаја је забележио да "они којима умре неко у кући ослобађају се сваког рада у селу и барјаку, па и када треба да се направи канал за довођење воде за воденицу. Њих нико не сме да узнемирава ради заједничких послова у селу."[485]

Моји известиоци саопштавају још и следеће повластице:

1. Ожалошћени имају право да добију бесу, тј. дозволу за слободно кретање. У обичајима Албанаца још постоје дугови у крви. Дужници крви налазе се у кућном притвору. Изван куће се не смеју кретати без специјалне дозволе поверилаца крвног дуга – бесе. Ако се деси смртни случај у братству које се налази у кућном притвору, повериоци крвног дуга дужни су да му за време трајања жалости дају дозволу да се може слободно кретати, да не мора бити у кућном притвору, да се за то време не мора бојати крвне освете. Известиоци Реџо Шаља (58 г.) и Мухарем Бањоли (45 г.) из Раушића саопштавају да за време трајања жалости није обичај вршити освете над ожалошћеним нити од њих наплаћивати дугове у крви. Ако породицу која је у кућном притвору задеси смртни случај, пођу по 2–3 човека слободна од крвног дуга у кућу поверилаца крвног дуга да од ње затраже и добију дозволу за безопасно кретање (бесу) притворених и ожалошћених дужника крви. Та беса се даје за време док траје време жалости. Поверилац крвног дуга је дужан да даде бесу. Ако би одбио да изда дозволу за слободно кретање ожалошћених притвореника, слободни људи би саопштили повериоцу крвног дуга да ће они на своју руку ("на силу") дати бесу дужнику крви, а за случај да притвореник буде узнемирен у коришћењу слободе кретања док траје време жалости – они ће гонити вероломног повериоца крвног дуга и казнити га убиством. То би била беса силом на срамоту. Повериоцима крвног дуга не исплати се да ратују са слободним људима који им нису ништа дужни, па су принуђени да дају својим притвореним и ожалошћеним дужницима крви дозволу за безопасно кретање за време трајања жалости. Поменути известиоци наводе и пример опирања давању дозволе за слободу кретања за време жалости:

– Пре пет-шест година две куће у Скивјану код Ђаковице биле су у крвној завади. Кућа Албанца муслимана дуговала је крв кући суседа католика. Кућа дужника крви налазила се у кућном притвору тако да се ниједан одрасли мушкарац није смео кретати пред страхом од освете. Њу задеси смртни случај,

485 A. Shtjefan Konst. Gjeçov, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkodër, 1933, пар. 1229–1231.

па посла људе повериоцу крвног дуга да дозволи безбедно кретање притворених док прође време жалости. Поверилац крвног дуга одбије. Чувар бесе (алб. *dorzon, bestar*), који је посредовао да извади дозволу за безбедно кретање ожалошћених притвореника, саопшти повериоцу крвног дуга: "Ти нећеш да им даш бесу, али ја им је дајем на силу. Ако га узнемириш за време трајања жалости, мени ћеш узети образ и ја ћу те убити." После тога, кућа повериоца крвног дуга попусти и посла човека да саопшти ожалошћеном дужнику крви да му дозвољава слободу кретања из кућног притвора док траје време жалости.

Сви известиоци саопштавају да се није десио случај да је, за време жалости, ожалошћени дужник крви био без бесе или да је над њим извршена освета. Сви братственици ожалошћене куће су за то време слободни. Чак се дешава да и повериоци крвног дуга дођу да изјаве саучешће ожалошћеним крвницима. Но, то им не смета да их, по истеку времена жалости наставе да гоне притвором и осветом.

2. Смртни случај и време жалости одлажу извршавање материјалних обавеза. За то време не наплаћују се имовинске тражбине од куће која је у жалости. Сви известиоци саопштавају да би се сматрало нечасним потраживати наплату имовинских тражбина од куће у којој се десио смртни случај. Време жалости одлаже плаћање дугова. Ко би то покушао изазвао би према себи презир околине. Рећо Шаља и Мухарем Баћоли кажу да би таквог тражиоца наплате људи псовали и називали га ништачовеком. Јер ожалошћеном не треба отежавати положај у коме се нашао, већ му помоћи да са што мање бола и потреба поднесе губитак чланова своје фамилије. Чак му треба и економски помоћи да лакше поднесе трошкове сахране и гошћења посетилаца. Тога ради, сваки посетилац му оставља у кући – на тас – прилог од 10–15 динара. Њему се нуди новац на позајмицу. Рођаци му помажу да угости долазнике из дањих места, како претераним издацима за гозбу не би осиромашио. Но, иако се не дешава да се, за време жалости, постављају захтеви за наплату тражбина од ожалошћеног, нико му не смета да самоиницијативно плаћа доспеле обавезе.

3. Трајање жалости одлаже и обавезу главног дужника и одговорност чувара бесе. У обичајном праву Албанаца постоји мноштво обавеза које штите пактом о заштити – бесом. Бесу чувају њени чувари. Чување бесе је врста личног јемства. Чувари бесе животима и имовином одговарају за обавезу дужника.

Док траје жалост у кући дужника није обичај да се тражи испуњење ни посредством чувара бесе. За време жалости, чувар бесе не може да врши принуду над ожалошћеним дужником. Зато се одлаже извршење и обавеза које су стриктно орочене. Известиоци Бајрам Етхемај, Хисен Боби и Зенун Салихај кажу:

– За време трајања жалости у кући дужника не ваља ићи ни код чувара бесе са захтевом да изнуди плаћање доспеле обавезе. Јер ни чувару бесе не приличи да за време трајања жалости изнуђује од дужника плаћање тражбине. Поверилац се не може обраћати чувару бесе ни кад је време жалости у кући дужника ни када је у кући чувара бесе. И одговорност чувара бесе се одлаже

док траје време жалости у његовој кући. Тек пошто прође време жалости, поверилац може да тражи да чувар бесе принуди дужника на извршавање обавеза. Ако би се поверилац обратио чувару бесе да интервенише за време жалости – људи би му рекли да је безобразан. То значи да је сваки покушај наплате потраживања за време жалости санкционисан инфамијом.

4. За време жалости није обичај да се од ожалошћеног траже никакви поклони ни опроштај дуга у крви. Ожалошћенима се не постављају захтеви за давањем поклона, што је посве разумљиво. Али код Албанаца се сматра поклоном и опроштај дуга у крви, тј. претварање дуга у крви у новчано обештећење. Известилац Исо Бајрами из Истинића код Дечана саопштава да сада људи све чешће греше када захтевају да им ожалошћена породица опрости дуг у крви када овај настане у саобраћајним незгодама. За време жалости штетници могу тражити дозволу да изјаве саучешће, али не и опроштај дуга у крви. Оштећена страна је погођена смртним случајем и треба јој дозволити да се прво посвети пријему саучешћа, а касније ће размислити хоће ли дуг у крви поклонити или претворити у новчани захтев. Р. Љаја из Пећи љутио се, када је 1978. године, чуо да је неко пронео глас да је за време трајања жалости поклонио крв свога брата који је страдао у саобраћајној незгоди. И известилац Ахмет Фетаху (50 г.) из Ђураковца саопштава да се за време трајања жалости не тражи помирење са ожалошћеним коме је направљена штета, посебно она са смртном последицом. Штетник или његови посредници не треба да траже умир са ожалошћеним оштећеником. Умир, посебно умир крви тражи се тек по протеку времена жалости. Он наводи и пример како се то ради. Када је, пре 3–4 године, неки Руговај из Беоговог Лукавца возилом усмртио Кабаш Салију из Ђураковца, тек по истеку времена жалости послао је посреднике брату погинулог – Суљу да му опрости дуг у крви, што је овај и учинио. Известилац Етхемеј Бајрам саопштава пример како оштећени може сам поклонити дуг у крви:

– Пошто је Ш. Вусај из околине Бање код Пећи у саобраћајној незгоди лишио живота сина неког сељака из околине Урошевца, ангажовао је четрдесет људи из околине Пећи да у његово име изјаве саучешће ожалошћеној фамилији и братству. Ниједан од њих није тражио да се крвни дуг опрости. На саучешће су групно ишли неколико пута док је трајало време жалости. Приликом последње посете, господар ожалошћене куће им саопшти да Ш. Вусају опраштa дуг у крви, тако да не мора бити у кућном притвору већ се може слободно кретати.

5. Трајање жалости одлаже позивање ожалошћених пред обичајне судове. У обичајима Албанаца постоје обичајни судови – братственичке скупштине (алб. *kuvenda*) и плећније. За време жалости, ожалошћени се не могу позвати пред обичајне судове ни у својству тужених, ни у својству сведока, сокова или саклетвеника. Фетаху Ахмет из Ђураковца каже да кућа која прима саучешћа бива ослобођена од дужности сочења или сведочења. За то време се не пита шта је ко од ожалошћених чуо или видео.

Обичај полагања заклетве са саклетвеницима је врло строг у погледу поштовања термина. Ако сви саклетвеници одређеног дана и часа не буду на месту полагања заклетве странка за коју се саклетвеници ангажују губи спор.

Али, време жалости је правдајући разлог. Професор Селим Келмендн и финансијски стручњак Ибиш Кастрати, оба по 50 година, из руговског села Шкреља, где се добро одржавају стари обичаји, кажу да за време трајања жалости нико не може позвати ожалошћене да се заклињу или одговарају пред судом. Обичајна суђења се одржавају по протеку времена жалости. И заклетва са саклетвеницима се одлаже док прође време жалости.

Но време жалости не одлаже плаћање крвнине. Код Албанаца постоји обичај мирења дугова у крви. Тада поверилац дуга у крви одриче се крвне освете и пристаје да му се плати новчано обештећење, крвнина. Крвнина се мора платити фиксно о року. За плаћање крвнине одговара чувар бесе. Он је дужан да преда крвнину оштећеној странци.

Умир крви је везан за живот и смрт, тако да време жалости дужника крвнине нема утицаја на рокове плаћања. Известилац Бајрам Хусај (60 година) из Шкреља потврђује да се крвнина мора платити у року, чак и пре уговореног часа. Време жалости не може одгодити њено плаћање. Одлагање плаћања крвнине могло би резултирати раскидом умира крви, те да би по истеку рока поверилац могао убити дужника крви. То што би жалошћу био спречен дужник крвнине не ослобађају одговорности чувара бесе да плати крвнину из својих средстава. Плаћање крвнине није терет за ожалошћеног дужника крви, већ повластица коју је стекао при умиру крви. У његовом је интересу да крвнину плати стриктно о року. Он сам настоји да је на време плати.

Време жалости не одлаже ни одржавање свадбених свечаности. Ако на сам дан свадбе дође до смртног случаја у једној од женидбено орођених породица – свадба ће се одржати, као да у кући нема смртног случаја. О томе је писао и Ђечов. А аутор је лично присуствовао, пре неколико година, једној сахрани у селу Дубово код Пећи. Младожења је сахрањивао мајку истог дана када су му сватови доводили невесту из суседног села. Жалошћу се не може изговарати ни родбина невесте да одбије сватове. Строгост свадбених рокова везана је за унапређење фамилије о чему се стара господар куће из које је младожења.

За време жалости ожалошћени не морају дати својим крвницима дозволу за слободу кретања из кућног притвора. Ожалошћени могу наплаћивати своје тражбине, позивати на одговорност чувара бесе, покретати спорове пред обичајним судовима, позивати сведоке и сокове, тражити правдајуће заклетве, вршити освете итд. Привилегије постоје само у корист ожалошћених.

Такав је народни обичај сачуван на Косову. Мислим да га треба познавати не само због вештине комуницирања са сеоским становништвом у овом крају већ и зато да би се наслутило колико су дубоки корени установе мораторијума и историји права. Јер, како се види, ту установу је на својеврстан начин познавало и племенско друштво пре доношења писаних закона.

АРБАНАШКА ЗАКЛЕТВА

I – УВОД

1. *Предмет рада*: Предмет овог рада је заклетва у правним обичајима Арбанаса у северној Метохији. Та тема је знатно шира и друкчија од заклетве у савременом позитивном праву. У позитивном праву, заклетва је свечана изјава пред судом или другим државним органима, којом се даје висок степен уверљивости датом исказу, што је санкционисано претњом за случај кривоклетства. Исказ дат под заклетвом цени државни орган, најчешће суд, који је овлашћен да одреди и проведе санкције за случај кривоклетства. То чини да је заклетва у савременом праву једно од доказних средстава, чија се снага ослања на ефикасност и моћ државних органа.

У племенском друштву није тако. Тамо није увек било државне интервенције нити се заклетва могла полагати пред државним органом. Санкција за кривоклетство није се могла ослањати на ефикасност државних органа, који или нису постојали или нису досезали да постану регулатори правних односа у животу братства и племена. Арбанашко племенско друштво ослањало се веома дуго на самозаштиту, па је, без уздања у државну регулативу, настојало да превазиђе самозаштиту и нађе начин да спорне односе разреши мирним путем. У том циљу оно је само стварало процедуру, којом је штитило озбиљност и истинитост изјава датих под заклетвом, и санкцију пред којом су клетвеници морали да се уздрже од кривоклетства. Конструкција тог механизма може бити веома занимљива не само за етнографију, већ пре свега за правну историју, која не може да остане незаинтересована према начину на који су људи племенског друштва у бесудним временима успевали да превазиђу противречности у својим тврђењима и изјавама и да у контрадикторним случајевима, без високо развијене технике доказивања и писмености, дођу до уверења о истинитости навода једне или друге стране.

При томе, ваља имати у виду да је у племенском друштву сваки човек господар своје речи (алб. *fjala*), да рефлектује да се његово субјективно уверење претвори у објективно друштвено признање, без обзира на доказе или гаранције које пружа уз своје тврђење. Оштећена или повређена страна може само на основу индиција оптужити другога за повреду или штету. Таква оптужба рефлектира на дужну пажњу под претњом употребе самопомоћи. Зато је сваки оптужени и набеђени дужан да се изјасни о наводима оштећеног, да их призна или оспори. Кад их оспори наступа однос контрадикторности. Речи туженога треба да се верује колико и речи оштећеног. Ту долази до равнотеже у признавању ваљаности изјава двају господара, до односа контрадикторности: јесте – није. Контрадикторан однос не задовољава ни странке ни друштвену потребу за разрешење њиховог спора. Из таквог односа могло би доћи до физичког сукоба. Мирољубиво разрешење спорног односа

претпоставља претходно друштвено признање јаче снаге изјави једног над изјавом другог господара. Фјала једног треба да добије праву помоћ над изјавом другог, тј. да постане фјала пенг (реч за коју се друштво залаже). То се постиже комбиновањем средстава: изјаве под заклетвом и саклетвеника.

Саклетвеници су чинилац ангажован да фјала једне стране постане фјала пенг. То су људи споразумно изабрани да провере истинитост навода једне стране и да је принуде на понашање које је сагласно њиховом стеченом уверењу и обичају. Својим залагањем дају изјави једне од странака већи степен вероватноће, виши квалитет и објективно друштвено признање иза којег стоји племенска јавност. То управо значи да се не може веровати изјави појединца, већ изјави колектива саклетвеника. Ако би се само веровало једној страни, онда би се морало веровати и оној другој. Стога се верује оној за коју се друштво ангажује.

Квантитативна надмоћ не може се постићи обичном изјавом. Реч остаје реч без обзира колико се лица ангажовало. Да би изјава постала фјала пенг потребно је свечано, јавно ангажовање саклетвеника под пуном одговорношћу. То се постиже у форми свечаног давања заклетвене изјаве којом се сваки саклетвеник ангажује за истинитост исказа одређене стране. Свечаност форме потребна је за сакрално ангажовање. Тиме се постиже одговорност саклетвеника.

Одговорност саклетвеника почива на страху од религијских, моралних и правних санкција, тј. строгом правном поверењу, на сакралности којом је прожето старо право, на беси. Беса је слична вјери код старих Словена или *fides* код старих Римљана. Али беса није исто што и вера у Бога на коју се ослањају савремене религије, већ, пре свега, правна категорија, поверење које се ствара за сваки конкретни случај средствима друштвене принуде и сакралним санкцијама. Без принуде нема бесе, а без бесе нема поверења. Саклетвеници су чувари бесе у истинитост фјала пенг. Свечаном изјавом гарантују истинитост изјаве једне стране, преузимају одговорност за материјално-правни захтев противне стране и спровођење санкције над кривоклетником.

То значи да је заклетва са саклетвеницима не само доказно средство, већ и лично јемство и пресуда према којој никада неће бити тврђено друкчије од онога што садржи фјала пенг. То, дакле, није исто што и сведочење под заклетвом у савременом праву. Сведок саопштава оно што је непосредно сазнао, а саклетвеници слободно одлучују хоће ли се ангажовати, не само за оно што знају, већ и за оно што им није познато. Они суде о веродостојности навода једне странке уз одговорност својом главом и својим образом.

Због свега тога, чини се да је предмет овог рада ближи заклетви са саклетвеницима од старих народа (*Eideshelfer* – код Германа, *juratores, conjuratores, collaudantes, compurgatores* – код Римљана, старинцима, старцима, душевницима, поротницима у феудалном праву Немањићке државе) него заклетви као доказном средству у савременом праву.

2. *Извори.* Досадашња, иначе врло оскудна литература о арбанашким обичајима није се бавила посебно институтом заклетве. О томе не постоји ни један потпунији рад, па ни етнографска дескрипција. Правни споменици не

пружају довољно грађе да се схвати њен смисао и санкционалност. У Законику Цара Стефана Душана (1349. и 1354), заједничком правном споменику Срба и Арбанаса, помиње се порота као средство за правдање пронијаревића (чл. 106), за доказивање ваљаности стицања плена куповином (чл. 132), за доказивање накнаде штете коју претрпе гости, трговци и Латини (чл. 160), број поротника и место њиховог заклињања (чл. 151), њихов социјални састав (чл. 152), верска припадност (чл. 131), последица кривоклетства (чл. 154).[486] Али после свега тога остаје отворено питање: је ли феудални законодавац увео пороту као суд или је задржао као доказно средство, да ли је сам институисао заклетву са саклетвеницима и да ли би се она као таква могла одржати у народном животу током краткотрајног важења Законика, или је, и у којој мери, прихватио народно право које је већ било уобичајено. – Рад. Космајац се само дотакао заклетве, на начин што је осавремењавајући обичајно судовање, погрешно констатовао да пред обичајним судом заклетву полажу сведоци.[487] Тиме је настала опасност да изучавање скрене погрешним и површним путем. – Подгорички окружни капетан Јован Лазовић дотиче се заклетве у свом извештају о Арбанашком обичајном праву, што га је 1. децембра 1894. године доставио црногорском министру правде др Валтазару Богишићу. Он констатује да је заклетва средство правдања осумњичених: за убиства, обљубе са ванбрачном трудноћом девојака, вештачко набијање цене пречекупцима непокретности, затим у споровима око међа, те и да постоје санкције за кривоклетство (чл. 15, 21, 31, 45, 48, 32, 36).[488] Ђечов, католички свештеник који је дуго службовао у северној Метохији и северној Албанији, у својој збирци обичајних правила објављених под насловом "Канун Леке Дукађина", посветио је неколико поглавља заклетви и поротницима. Он обавештава о заклетви око међа (пар. 538–551), заклетви уопште, предметима на којима се полаже заклетва, врстама заклетве и глобама за кривоклетство (пар. 532–592), да би одвојено говорио о поротницима и сочењу (пар. 1044–1078 и 1079–1105).[489] Сва та грађа сапела је обичаје у параграфску форму, јер су аутори тих написа тежили да савременим правним изразом конструишу ужи или шири кодекс обичајног права које су називали Канун Леке Дукађина за чије постојање у писаној форми нема познатих писмених трагова. Услед тог изостала је дескрипција из које би се лакше и боље могло да упозна обичајно право и његов смисао. Због тога писана грађа може да послужи више као обавештење које рађа подстицаје радозналог истраживача на размишљање и даље трагање него за објашњење духа и смисла старе заклетве са саклетвеницима.

Имајући привилегију да се од 1958. године бавим адвокатским позивом у Пећи, добио сам прилику да се сусретнем са многим старим правним

---

486 *Законик Цара Стефана Душана 1349. и 1354.* Издао и превео Никола Радојчић, САНУ, Београд, 1960, стр. 1–176.

487 Рад. Космајац, Лека-Канун, Годишњица Николе Чупића XXI, Београд, 1901, стр. 212–214.

488 Валтазар Богишић, *Канун Леке Дукађина*, текст који је подгорички капетан Јован Лазовић послао Валтазару Богишићу 1. децембра 1894. године. Препис са оригинала изршио др Б. М. Недељковић, Анали Правног факултета у Београду, октобар-децембар 1956, стр. 463–474.

489 A. Shtjefen Konst. Gjeçov, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shokodër, 1933, стр. 1–129 (даље у тексту: КЛД)

установама још свеже сачуваним у народним обичајима арбанашког становништва. Савремени арбанашки сеоски етником сачувао је у северометохијским селима (подручје данашњих општина: Исток, Клина, Пећ, Дечане, Ђаковица) тако много старих обичаја, који се намећу таквим интензитетом, да их правни практичар мора уочити. У тој малој котлини (312 села разасутих на површини од 2.100 км^2 са 166.000 арбанашких становника по селима) затвореној са запада и севера Проклетијама и Жљебом, а са истока и југа дреничким и милановачким побрђем, може се очекивати да се наиђе на илирске, касноантичке, византијске културне споменике, на споменике из доба Немањића и на дела исламске културе. Ту су се у току времена одигравале значајне демографске промене, па је слој патријархалне културе на свој начин асимиловао извесне елементе античке културе.[490] Све до половине овог века, на северометохијском селу, екстензивно сточарење са летњом пашом на планинама а зимском у речним долинама и по заравнима обраслим шикаром, било је претежније од земљорадње уз дрвену ралицу.[491] Изван градова није било ни занатских ни трговачких радњи. Трговина и занатство споро су се развијали по градовима. Трговачки путеви били су несигурни. Индустрије није било.

Феудални односи нису били изишли из оквира радне и натуралне ренте, окончани су 1946. године. Ту се још може разговарати са преживелим остацима феудалне структуре: развлашћеним беговима, агама, спахијама[492] и ћехајама.[493] Упоредо са њима животаре трагови братственичко–племенске структуре, који су се одржавали у отпору феудалном поретку. У северној Метохији постоји још велика кућа (алб. *shtëpisë*) – породична задруга (у којој са оцем и стричевима живе њихови потомци и друго и трећебратучеди са заједничком зградом за становање, некретнинама, средствима за рад и оружјем), на чијем је челу господар куће (алб. *i zoti të shtëpisë*), одговоран за фамилију ("робље") која понекад броји и 80 чланова. Кућа је део братства (алб. *vllaznia*) која има заједнички пашњак, а чији је највиши орган скупштина господара кућа (алб. *kuvenda*). Свако братство припада једном од племена (алб. *fis*) које је изгубило заједничку економску основицу, тако да нема својих скупштина. Ту је још на снази подела људи по полу и старости. Жена није равноправна са мушкарцем нити слободна, назива се "роб" о чијој удаји одлучује господар куће или отац, уз откуп, а која се налази под заштитом

490 М. С. Максимовић, *Метохија некад и сад*, Политика, 12. јануар 1967, Београд, стр. 18.

491 Изван уског простора дуж речних долина налазиле су се заравни под шикарама и лединама. Ти простори били су подељени између села, која су их користила за екстензивно сточарење и брање дрвета за огрев. Велике површине под утринама (тамо где се данас налазе села Витомирица, Доброша, Орно Брдо, Гусар, Дубрава, Верић, Набрђе, Осојане, Главичица, Љешане, Свраке, Јабланица, Захаћ, Загрмље, Раставица, Ереник, Крушевац, Баране, Црмњане, Ереч, Малишган и многа друга) почеле су да се интензивно приводе култури пре четрдесетак година. Тај процес још није завршен. Још и данас, према подацима Општинске геодетске управе у Пећи, на подручју општине Пећ, једне од најразвијенијих у с. Метохији има 26.748 ha шума, 10.540 ha екстензивних пашњака, 7.664 ha ливада, 3.043 ha неплодног земљишта, док је зиратног само 12.293 ha, од чега под њивама 10.372 ha, вртовима 34 ha, воћњацима 1.762 ha и виноградима 123 ha. Око 10.000 ha сеоских шума и утрина искрчено је и приведено култури после 1920. године.

492 Спахија – наследни порески закупац.

493 Ћехаја – приватни беговски намештеник. Старао се о убирању феудалне ренте (наполице и четвртине) од њифчија и о економату беговских кућа. Са породицом је живео у граду а лети на селу.

мушкараца оне куће у којој се родила или удала. Ни црквено односно шеријатско право није истиснуло женидбене обичаје из ранијег времена. Ту се разликују старији и млађи. На једној страни су господари кућа, племенски плећнари (главари), смели дорзони (чувари бесе), барјактари – којима се указује част и поштовање, а на другој су момчад, обични мушкарци који се ничим нису истакли (*djelmnia*) и који су дужни да слушају старије.

Сачувани су и остаци прастарог народног права и обичајно судовање усмерено превазилажењу самозаштите и освете, чији су органи братственичке скупштине које мире једнобратственике, плећнија (већа стараца) која мири иноплеменике, дорзонија (лично јемство којим се чува беса) којом се осигурава ефикасно спровођење сваке чврсте нагодбе. У том друштву најмудрији и најгласовитији су они старци који су се прославили вештином да разреше на частан начин, без крви, најтеже спорове. Њихове куће називају се судницама (алб. *oda*) од којих је најпознатија она у Јунику (*oda i Junikut*), на чијем се челу данас налази Брахим Хоџа који поименично набраја својих 25 предака што су још од времена Немањића до наших дана пресуђивали најтеже спорове по обичајима, на беси, без икаквог писма.

Арбанашко становништво припада двема конфесијама – римокатоличком хришћанству у мањем и ортодоксном исламу са 12 шеитских секти у далеко већем броју. Ниједна од религија није успела да искорени многа дохришћанска веровања у виле – заштитнице јунака у бој, вампире који убијају *ljugate*,[494] вештице (*shtriga*) које подмукло убијају децу, змију која чува кућне темеље од ископавања (*vitore*), ваздушног демона (*dranga*),[495] аждају (*kučedra*),[496] и џини који наносе мистична зла. Ту је даље веровање да земља почива на роговима црног вола, које се среће код Египћана и Јелина, касније код Срба и Турака. Такво шаренило веровања и празноверице није разједињило сеоско становништво у погледу обичајног права. Оно му је остало верно као једном од ослонаца за сузбијање самозаштите.

Та средина је још живи извор из кога се могу од известилаца добити последња обавештења о старим правним обичајима. Треба јој само прићи што непосредније, са разумевањем, стрпљиво. Плебисцитарни начин истраживања народног права са упитником није довољан. Ту смета највише субјективност анкетираних. Кад двојица исто гледају не виде исто. Плебисцитарни начин не може да отклони субјективизам известилаца од којих једни могу одговарати складно старим обичајима, други по шеријату а трећи по савременом праву. Од две стотине својих известилаца у почетку сам дошао до уопштене представе о обичајном праву и заклетви. Они су обавештавали о компромису и учесницима

---

[494] Љугат је мушкарац зрелог доба, који не налази мира после смрти, већ устаје ноћу и походи жене у својој кући. Са њима полно општи. Из тог односа рађа се вампир који, пошто одрасте, једини може да види љугата и да га ноћу убије пушком. Од убијеног љугата остаје само готово невидљива кап крви. По постојећој легенди вампира има највише у селима око Ђаковице и Ораховца. Веровање у љугате имало је практичну предност. Жене су се могле правдати за ванбрачну трудноћу, а господари њихових кућа нису морали да трагају за вампировим оцем. Препуштено је "вампиру" кад одрасте да нађе љугата и да га убије, па тиме да "опере образ" своје куће.

[495] Лат. *draconem*. Up. Gustav Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891, стр. 73.

[496] *Kutshedra*, ослоњено на грчко *hydra* и лат. *excetra, škedr*, водени домен. *Meyer, op. cit.* 219.

у заклетвеној процедури, избору и броју саклетвеника, месту и времену, последицама заклетве. Та обавештења могу да наведу нестрпљивог истраживача да одмах пређе на дескрипцију и опште закључке у уверењу да је открио трагове средњовековне пороте која се спомиње у законодавству феудалне Србије. Само ради илустрације и уверљивости учини му се потребним да још сазна конкретне примере заклетве са саклетвеницима. Али онда дође до потпуније грађе за научну анализу и упоређење. То му отвара низ нових питања и наговести слутње о много старијој и знатно друкчијој установи, него што је мислио на почетку истраживања. Мисао почиње да се уживљава у време када је људско друштво улагало своје физичке и умне снаге да превазиђе самозаштиту, да потисне "закон крви", да сузбије неразумну, првенствено безразложну освету, што се постиже узајамним поштовањем, пожртвовањем и претњом саклетвеника. Пажња се све више задржава код саклетвеника, који се лично ангажују да сазнају истину, да би, затим, оправдали набеђеног или га искупили, на њихов однос са тужиоцем и туженим, тј. на саму садржину тог односа.

Дубља анализа тог односа доводи до сазнања да су саклетвеници творци и чувари поверења, бирани од оштећеног, позвани од оптуженог да га искупе или оправдају, одговорни пред племенском јавношћу и оштећеном страном за истинитост својих изјава, овлашћени да гоне оптуженог за случај кривоклетства. Беса је основа заклетве са саклетвеницима. Њоме је прожето читаво обичајно право. Каснијим утицајем државе и цркве потискивана је сакралност заједно са бесом а тиме и заклетва са саклетвеницима.

3. *Систем излагања.* Цело излагање је подељено у шест делова: I – Компромис о заклетви и учесници у заклетвеној процедури, II – Саклетвеници, III – Ритуал и заклетвена изјава, IV – Врсте заклетве и број саклетвеника, V – Заклетвена облигација, VI – Закључак.

У првом делу излажу се компромиси који доводе до заклетве и учесници у заклетвеној процедури: господар спора (*i zoti i gjasë*), господар заклетве (*i zoti i besë*), посредници и плећнари (*ndermjetes dhe pleqnaret*), судеће куће (*odat i pleqnisë*), чувари бесе (*dorzonët*), сведоци (*dishtmitarët*), сок (*kapucari*) и свештеник. Тиме се чини прилаз неопходан за упознавање саклетвеника као дела плећније која одлучује у контрадикторним односима.

У другом делу се говори о саклетвеницима (*betarde*), њиховом избору, сродности са оптуженим, превазилажењу те сродности, старосном реду, достојности, подобности и начину њиховог ангажовања. Ту се сазнаје какву одговорност прима господар заклетве према саклетвеницима.

У трећем делу говори се о ритуалу и заклетвеној изјави. Ту је реч о условима свечаног ритуала, времену и месту заклетве, симболима вере, заклетвеној изјави и њеној садржини, преклињању, заклињању (инвокација, диспозиција, санкција) и проклињању. Ту се сазнаје начин јавног и свечаног ангажовања саклетвеника.

Четврти део садржи врсте заклетве и број саклетвеника. Ту није на првом месту реч о заклетви у споровима око великих кривица (због: крви, крвнине, девојке, образа и поштења, неверства и грабежи). Затим се излажу заклетве у

споровима око осредњих кривица (због: ране, веренице, прељуба, издаје, провалне крађе и земље). Даље је реч о заклетви у споровима поводом малих кривица (због: обичне ране, кварења бесе, крађе, паљевине, тровања стоке, службености пута, својине на земљишту и уговорних обавеза везаних за отуђење некретнине). Најзад, изложена је заклетва у споровима око граница сеоских атара и око међа. Ту је мноштвом изложених примера приказано на који начин се саклетвеници ангажују приликом правдања и искупљења осумњиченог, а на који начин приликом одлучивања у споровима око својине. Долази се до закључка да је заклетва са саклетвеницима средство којим се разрешавају првенствено противречности настале у деликтним односима и да служи правдању оптужених, а да се не употребљава као оптужни доказ.

У петом делу говори се о заклетвеној облигацији. Ту је реч о фактичком кривоклетству, деликту кривоклетства и изравнању односа између тужиоца и туженог мериторном нагодбом. Ту се сазнаје да су саклетвеници лица овлашћена за гоњење деликта кривоклетства, да такво овлашћење проистиче из њиховог споразума са господаром заклетве и јавне одговорности за чување бесе. Мериторна нагодба је коначни резултат заклетвене процедуре. Кроз њу се деликтни однос претвара у контрактни. Контракт чувају и извршавају чувари бесе.

На крају, у закључку дат је осврт на прилике у којима се јавила заклетва са саклетвеницима, услове под којима се одржавала и под којима је пропадала. Ту се говори о утицају цркве и државе на трансформисање племенског права и његово потискивање феудалним правом, са освртом на утицај Законика Цара Стефана Душана на забрану бесе и на свођење заклетве са саклетвеницима на истражно средство државног суда.

I – КОМПРОМИС О ЗАКЛЕТВИ И УЧЕСНИЦИ У ЗАКЛЕТВЕНОЈ ПРОЦЕДУРИ

1. Компромис о заклетви

Нагодба, компромис је правни облик којим се на мирољубив начин могу разрешити сви спорни односи у племенском друштву. Особина сваке нагодбе је сагласност једне стране са понудом оне друге. Без компромиса не би могло да буде ни права у наоружаном друштву без специјалног "апарата за угњетавање" (државе), судова и тамница, војске и полиције, друштву у коме се свако може понашати уз употребу средстава самопомоћи (напад – одбој).

Али средства самопомоћи нису прикладна за ситуацију у којој једна страна тврди оно што друга пориче. Тада настаје противречан однос: тужба (одн. клевета) и њено порицање. Ту се две странке: тужилац или клеветник (*zgharkimit as shpifjes*) и одрицатељ (*mohues*). Тада ни тужилац нема довољно доказа за своју изјаву нити одрицатељ противдоказа за своје порицање. Изјава ниједног од њих нема друштвено признање. Без доказа, тужилац се не може

послужити средствима самозаштите, нити може да принуди одрицатеља да му плати дуг или накнади штету.[497]

Одрицатељ је дужан да се правда. "Одрицатељ може да буде крив само онда кад одбије да се правда" (Ђечов КЛД, пар. 527). То значи да би тужилац био крив кад би напао одрицатеља, али да кривица прелази на одрицатеља од момента кад одбије правдање по обичајима. Следбено, страх од напада и освете принуђава обе стране да потраже мирољубив излаз из настале ситуације, тј. да изиђу на обичајноправни пут (алб. *në rrugë*).

Странке не могу да саме изиђу *në rrugë*. Оне се налазе у контрадикторном односу. Субјективна расположења и нетрпељивост двају господара са опречним интересима могла би да продубе насталу противречност, да резултирају узајамним увредама и свађама. Потребна им је друштвена помоћ трећих лица, која ће наћи начин да спорни однос буде ликвидиран мирно и часно. Странке треба само да дају пристанак на такав пут, да "поклоне" своје процесно право – тужилац право на доказивање тужбе, а тужени право на вођење одбране. Од тог момента настаје ново стање у односима међу странкама, негирана је самозаштита и створена формална обавеза да ће се странке задовољити оним што им друштво буде признало кроз обичајно судовање.

Али компромис о изласку на обичајноправни пут је само први корак на једном дугом путу на коме ће све до његовог краја бити потребни компромиси да се превазиђе основна противречност. У недостатку доказа, потребно је постићи следећи компромис: нагодбу о заклетви. Том нагодбом треба уклонити противречност између навода тужбе и навода одбране. Ради се о дубокој противречности. Тужилац се боји да заклетвом може да изгуби спор. Јер заклетвом се окончава спор око без трага нестале ствари, или без трага извршеног убиства. А право на правдање заклетвом обично се даје туженом а не тужиоцу:

> – Заклетву ће полагати онај који одриче и побија наводе оптужбе. Одрицатељ треба да се заклиње, њему припада заклетва. Тужиоцу не припада заклетва и кад је можда видео кривца да је украо или учинио убиство. Канун налаже да се не даје заклетва тужиоцу, јер пошто му није мрзно да тужи не би му било тешко ни да се куне, само да би што добио. Њему се дозвољава да гледа како се други куну. (Ђечов, КЛД, пар. 539–543.)

На другој страни, заклетва, увек не конвенира ни туженом из више разлога. Заклетвена процедура представља терет. Треба окупљати саклетвенике, дозволити им да врше истрагу, молити их да се ангажују, што они могу да одбију и тиме да доведу туженог, да иако недужан, изгуби спор. Осим тога, нарочито код оптужења за деликте, оптужба може бити увредљива. Чињење потајног деликта претпоставља постојање *бесчастећег* мотива који се не може јавно саопштавати. Одрицатељ који се правда заклетвом може бити изложен непријатностима, које се тичу поштења фамилије, свога "робља" (жене и

---

[497] "Претње и насиље од самозваног хероја Канун не одобрава. Имао или не имао, одрицатељ се не може принудити да плати сваку оптужбу и клевету." Ђечов, *op. cit.*, пар. 526.

деце). Сама оптужба за потајно учињени деликт изазива подозрење, умањује друштвено поверење, част и гласовитост набеђеног.

– Није лако ономе који се прав куне. Људи могу да мисле да је крив, а ту има нешто, да му је женскадија непоштена или да су му деца лопови. Саклетвеници могу да му кажу: "Ми смо те оправдали а могли смо и да те не оправдамо." Свакоме од њих мора да захваљује као да је био нешто крив. Стога људи не воле да се куну кад су прави. Прав човек који не жели да се куне може да каже тужиоцу: "Немој терати мене да се кунем кад знаш да ти нисам крив. Ако хоћеш да ти се кунем и тражиш да ме људи перу, онда да се погодимо: ја ћу се заклети са двоструким бројем саклетвеника. Ако ме они оперу, треба да ми плати двоструку вредност ствари која ти је нестала, а ако ме не оправдају ја ћу теби платити двоструку вредност изгубљене крви или нестале ствари." (Саопштавања Брахим Хоџе, обичајног судије из Јуника од 5.7.1972. године.)

То значи да се противречности странака о заклетви као средству њиховог разрешења могу превазићи опкладом (*lidhë*), према којој странка која изгуби спор губи и опкладу. То се да видети из следећих примера, од којих први саопштава известилац Бељо Мурић, (45 г.) земљорадник из Кошутана на дан 30.6.1966. године:

– Још као мален памтим причу о опклади између братства Хоџај и братства Бериша у Јунику. Хоџаји су били осумњичили Берише да су им ноћу на Трговишту (центар села Јуник – прим. М.Ђ.) убили једног мушкарца, па од њих затражише да се оправдају или да признају дуг у крви. Берише се успротивише: "Крв вам не дугујемо да бисмо вршили освету, а жене су нам поштене да не убијамо по ноћи. Нећемо да вам се кунемо." Како Хоџаји остадоше упорни, Берише им поручише: "Заклећемо вам се не само са 24 саклетвеника, већ са 48 које изаберете. Али, пошто нас терате да се кунемо на божју правду, тржимо да дате залог (*pengjet*) који вреди колико заклетва 48 људи. Ако нас људи не оперу заклетвом, дуговаћемо вам две крви. Једну за погинулог мушкарца а другу зато што је убијен по ноћи". Хоџаји су пристали. Пошто нису имали новаца да депонују износ опкладе, људи проценише да њихова њива од 50 аргата[498] вреди 104 турске лире у злату, чиме су се могле платити две крви. Обе стране дадоше једна другој дорзоне. После пет дана Берише доведоше 48 људи бираних од Хоџаја. Половина од њих се закле, а друга половина као да се заклела. Дорзони Ага из Батуше и Мехмет Ибра из Малесије предадоше Беришама њиву Хоџаја да њихова буде заувек.

Други пример саопштава деведесетогодишњи Рам Кеџо из руговског села Јошанице 9.7.1968. године:

– Пре више до 50 година, би украден коњ Љ.Р.А. из Шкреља. Несталог вранца држао је само за мерак и јахање. Траг га доведе до планинских станова Љ.М.А. у селу Јошаници. Љ.М.А. порицаше да има прст у тој крађи. Договорише се да се осумњичени закуне са 12 људи и да доведе још 12 да буду присутни заклетви за које би се рачунало као да су се заклели.

[498] аргат – радник; мера за површину зиратног земљишта. Један хектар има 16 аргата.

Оштећени именова све те људе и сваком даде по једну меџидију (турски новчић од 20 гроша – прим. М.Ђ.). Ако оправдају осумњиченог, пропада му и коњ и меџидије, а ако га не оправдају, да му осумњичени плате двоструку вредност коња а за случај кривоклетства да буде кажњен, паљењем куће и другим казнама по обичају. Први се заклео отац туженога – Љ.А.Ј. па онда његови стричеви. Кад би ред на Љ. Садрију, спречи га син Керо обавештењем да је оштећени већ дознао где је осумњичени сакрио коња. Садрија љут што је преваром био наведен да се осрамоти и умало лажно закуне, одмах позва да се покоље стока и запали кућа кривца и сам пође да то први учини. Но, оштећени га спречише. После тога наста крвна завада у братству кривца. Кривоклетник убије једног од својих рођака, западе у дуг крви. Прича се да је то било због криве клетве око коња.

Пошто се уз опкладу а најчешће без ње, постигне компромис да се спор расправи заклетвом још не значи да је процедура завршена. То је само начелан споразум од којега странке не могу да одустану. Преостаје да се тај споразум прецизно дефинише у погледу садржине саклетвене изјаве, места, времена, начина полагања заклетве и броја саклетвеника. Обично, странке саме нису у стању да то учине, па су им потребна трећа лица – учесници у заклетвеној процедури.

2. Учесници у заклетвеној процедури

Под учесницима у заклетвеној процедури подразумевају се сва она лица која, са или без директног економског или других интереса за исход спора, сматрају се позваним да допринесу постизању и провођењу компромиса о заклетви. Они су заинтересовани само за мирољубиво разрешење спорног односа, па им чини част да спрече да дође до самопомоћи, свађе и крви међу странкама.

Ту је, на првом месту, кувенда, тј. скуп мушких братственика једне или друге стране. Обе те кувенде ангажују се да тужилац и тужени прихвате излаз на обичајноправни пут и да, у недостатку поузданих доказа, пристану на компромис о разрешењу спора заклетвом. Свака од њих има интерес да спречи трвење и свађе услед којих би могли да изгубе животе тужилац или тужени, односно чланови њихових породица које су део крвносродничких група. Притисак који кувенда може да изврши на сваку од странака може бити значајан и ефикасан.

– Кад кога задеси неко зло да потајно изгуби своју крв, да му се нешто украде или да буде преварен, скупе се његова браћа и рођаци да виде ко је могао то да учини. Пошто на некога посумњају који пориче, онда могу да кажу своме рођаку: "Нико га није видео, немаш доказа. Нема се куд, мора се ићи *në rrugë*". Не можеш убити човека кад сигурно не знаш је ли ти дужан. Ако се не може ништа друго, барем нека се закуне да ти није учинио. Ако повређени или оштећени одбије такав савет, рођаци му могу рећи: "Пошто сматраш да знаш боље него ми и да можеш сам ратовати, онда нека ти је слободан пут, али ми у томе нећемо да имамо прст." И оштећени нема куд, сам не може, мора да послуша своје рођаке, па једном

од њих каже: "Теби поклањам ту ствар (алб. *pula*) па ради што год хоћеш". Онда ће његов пљак узети ствар у своје руке, па ако је и набеђени из истог братства, затражити да се закуне са својим ближим рођацима да није учинио зло оштећеном, а ако је из другог братства поручиће осумњиченом да изиђе *në rrugë* и по обичају оправда се пред људима. (Саопштење Емин Госке из Пећи од 20.7.1967. године.)

У сличном је положају и набеђени, односно тужени који пориче. Исти известилац даље саопштава:

– Кад рођаци осумњиченог сазнају да га неко тужи, а овај то пориче, распитаће се могу ли га оправдати, па ће му рећи: "Њему срце плаче на тебе. Ти кажеш да му ниси дужан. Добро нека ниси, али му част мораш учинити. Мораш изићи *në rrugë* и оправдати се људима. Мораш му се заклети да му не дугујеш оно што тражи од тебе." Ако се тужени противи, рођаци ће му рећи: "Ако нећеш да се кунеш, онда си крив и нека ти је слободан пут. Без нас ради шта хоћеш, али ми за то нећемо да знамо." И осумњичени нема куд, мора послушати људе.

При томе треба стално имати у виду да се не ради само о странкама као индивидуама. Свака странка је део једне крвносродничке групе. Оно што тешко погађа једног члана групе теже или лакше погађа целу групу. За акт једног сматрају се одговорним сви чланови групе. И то не само код убистава и крађа, већ и код свих других деликата. Индивидуа или кућа која нема подршку своје крвносродничке групе, којој је дат "слободан пут" је усамљена, без крвносродничке подршке, немоћна да се сама бори ("ратује"). Стога се мора повиновати колективној вољи своје крвносродничке групе.

Међутим, кувенда није увек довољно моћна да проведе све оне радње, које су потребне за ваљано утаначење компромиса о заклетви и заклетвену процедуру. На кувенди учествује много лица тако, да се не зна чија је реч последња. На њој учествују не само господар повређене или осумњичене куће већ и други њихови мушки укућани. Ту се увек ради о ширим колективима, који треба да одреде личности да их репрезентују у заклетвеној процедури, у разговорима са противним странама и пред племенском јавношћу. Скуп репрезентативних одговорних лица обеју странака, са осталим учесницима у заклетвеној процедури назива се плећнија (веће стараца).[499] Плећнија је тако састављена да се њени чланови узајамно повезују правима и дужностима, да чини релативно кохерентно тело, изабрано *ad hoc*, које може своју вољу наметнути странкама. Чланови тога тела у ужем смислу су: господар спора, господар заклетве, посредници и плећнари, дорзони и судеће куће, евентуални

[499] плећнија – од речи *plak*-а, етимолошки врло слично грчким особеним именима *plakon, plakidas, plakia*, грчки придев је *palai*, -ak је суфикс (*Meyer, op. cit.*, стр. 77). Придев *palai* на старогрчком значи стари (Мајнарић-Горски, *Грчко-хрватскосрпски речник*, Загреб, 1960, стр. 414). У албанском језику израз *plak* има више значења. По значење је старац а друго арбитар, који се позива да одлучи у спору између два и више лица. Множина од речи *plak* је *pleq*. Отуда израз *pleqnia, pleqësi –a*, који опет имају два значења: савет изабраних лица једног села или махале и радња коју обавља лице изабрано да пресуди спор. Обичније се употребљава *pleqnia* (*Fjalor i gjuhës shqipë*, Tiranë, 1954, стр. 416, 418).

сведоци, сокови и свештеник. У ширем смислу том телу треба додати и саклетвенике. Упознајмо се, прво са члановима плећније у ужем смислу.

а) Господар спора

"Људи не могу да разговарају у калабалаку од много мушкарца из једне куће чије срце плаче што јој је неко узео крв или учинио какво зло. Плећнија не би знала ког од њих да држи за реч. Један од њих може да каже да хоће *në rrugë* да му се људи заклињу, а други да не пристане. Плећнији треба господар куће ког ће држати за реч, а он нека држи своју браћу, синове и братанце да слушају оно што људи буду рекли. Плећнија ће њега стегнути, а он нека стеже своју фамилију. То је *i zoti i gjasë*. (Саопштење Е. Госке од 20.7.1967. године.)

Господар спора значи господар ствари, власник. То је обично господар повређене, оштећене, увређене или преварене куће. Под појмом господар ствари не треба подразумевати само власника у оном значењу какво тај појам има у савременом праву. У племенском друштву господар је онај што одговара за заштиту и одбрану неке ствари. То не мора бити увек власник. То може бити и невласник, држалац ствари, посредник у преносу, чувар, заштитник, дорзон који чува бесу. Појам ствари је знатно шири него у савременом праву. У појам ствари спадају предмети и лица која се налазе под заштитом неког господара: кућа са чељади (мушкарцима, женама, децом, гостима, лицима на утоку), покретна и непокретна имовина са живим и мртвим инвентаром и правима (на пример: прече право куповине, права из облигационих односа, право на верену девојку итд.). Господар куће је дужан да за све то одговара и све да штити. Отуда и његово овлашћење да тражи ствар, која му је противправно одузета или повређена. Непоштовање његове заштите умањује његову част, друштвено признање, снагу и моћ. Он не може да допусти насртаје на своје ствари. Овлашћен је да их штити одбојем, али кад се то више не може, и обичајноправним редом. Он је носилац материјалноправних и процесних овлашћења. Стога се може назвати господаром спора.

Господар спора може да буде сваки господар куће, мушкарац без обзира на узраст. Малолетне заступају њихови најближи крвни сродници. Жене не могу бити господари спора. Оне се убрајају у "робље" које се налази под заштитом господара куће. Са аспекта свог интереса и друштвеног угледа, мушкарци куће братства у коме се налази повређена или увређена жена, цене хоће ли се ангажовати као њени заштитници и према коме.[500]

Зависно од тежине конкретне повреде цени се круг лица за који одговара господар спора. Код најтежих деликата (убистава, отмица и сл.) господар спора одговара за целу крвносродничку групу. Ту своју групу он репрезентује. Ако се један братственик одлучно супротстави мирољубивом разрешењу спора, господар се не може изјаснити за излазак на обичајноправни пут:

---

[500] Продирањем шеријатског права жене су почеле да долазе до својине на некретнинама, нарочито наслеђивањем, првенствено у градовима. Од момента, кад жене постају власници некретнина појављују се и као господари спора пред обичајним судовима, с тим што их заступају мушкарци из рода или дома.

– Ако један од рођака убијеног на кувенди каже: "Сви ви поклоните, али ја никад нећу да поклоним крв мога брата или рођака нити пустити да се плати парама или изгуби лажним заклетвама" – господар не може изаћи пред људе и рећи да пристаје како људи кажу. (Саопштење Шабанај Николе из Клине од 17.3.1971. године.)

То значи да господар спора треба да има пуну подршку своје крвносродничке групе, да репрезентује целу групу. Круг лица која репрезентује господар спора је најшири код најтежих кривица, а све ужи што су кривице лакше. У грађанскоправним пословима, особито код промета покретних ствари, тај круг се своди на једну кућу. То значи да уколико је заштићени објекат значајнији утолико је солидарност сродника шира, а тиме и одговорност господара ствари већа.

Садржина те одговорности састоји се у стези:

– Господар ствари мора да стегне све своје рођаке да се држе оног што је рекао пред људима. Кад је господар рекао да пристаје како се буду људи заклели, нема куд назад, ни он ни његови рођаци. Посредници, плећнари и дорзони не дају му да повуче реч натраг. Ако би то учинио, имао би посла са њима што их је преварио. Они својим образом гарантују господару заклетве, да ће се ствар свршити онако како они буду рекли. Господар спора не може да каже: "Моји рођаци су сломили моју реч." Посредници и дорзони ће му рећи: "Ако су тебе рођаци преварили, ти не можеш нас." И он нема куд већ мора да стеже своје рођаке да не буде друкчије него што је он пристао. (Саопштење Брахим Хоџе из Јуника од 5.7.1972. године.)

То ће рећи да господар спора јавно одговара за понашање својих сродника. Он не може дозволити да буде нападнут одрицатељ. У противном сукобио би се не само са њиме већ и са племенском јавношћу, посебно са посредницима и дорзонима којима је обећао да ће пристати на нагодбу како буде донела плећнија. То имају у виду његови сродници, који неће да жртвују господара спора и да своју крвносродничку групу конфронтирају са крвносродничком групом одрицатеља и крвносродничким групама посредника и дорзона. На страху од такве конфронтације почива одговорност господара спора и његових сродника за обећање о поштовању обичајноправног реда.

Господар спора је обично странка која је подређена у свом праву, оштећеник. Тако је у деликатним односима. Међутим, у облигационим односима насталим из контакта и споровима око међа, плећнари утврђују ко ће бити господар спора. Ту се може десити врло често да власник ствари треба својом заклетвом да доказује право својине на предмету који се налази у државини противне стране.

Основна права господара спора су:

1. Да гони дужника. Гоњење се обично назива "хватање" или "држање". "Хватање" се шири поруком која се упућује осумњиченом. Своју сумњу треба да образложи. Не може осумњичени да буде "ухваћен" без икаквог разлога. Треба му саопштити основ сумње: рания крв, свађа, зађевица, индиција на злу намеру, траг, глас итд. Господар спора може "ухватити" не само једну кућу и једно село већ и више кућа:

– Господар спора шаље глас осумњиченом: "Тебе сам ухватио да си ми учинио то и то". Пошто осумњичени порекне те речи, може да каже господару ствари: "Добро, ти мислиш да сам ти ја учинио то и то. Ја се могу оправдати пред људима које ти изабереш да ти нисам дужан оно што си изгубио. Али погледај боље ко ти је то учинио. Мене држи а тражи другога па кога људи не буду хтели да оправдају тај ће бити дужник." (Саопштење Ники Суља из В. Штупеља од 10.7.1972. године.);

2. да даде изјаву пред људима о пристанку на излазак на обичајноправни пут, тј. да "поклони" *рипа* плећнарима. То поклањање не треба схватити као отуђење материјалноправног захтева, већ као одрицање од самосудног понашања. Тај "поклон" је неопозив од момента када је противној страни саопштено да се господар спора одрекао самосуђа. Јер, господар спора даје своју изјаву посредницима или плећнарима који преносе противној страни:

– Фјала коју су посредници или плећнари дали осумњиченом је фјала пенг. Господар спора дао је своју фјала плећнарима или ндермјетсима, а ови је даље предали осумњиченом. Они одговарају да је та фјала истинита. Ако је сломи господар спора и свади се са осумњиченим, осумњичени нема шта да тражи од господара спора, већ од посредника који су га преварили. (Саопштење Е. Госке од 21.7.1967. године.);

3. да преко чланова своје крвносродничке групе и других лица води истрагу и нађе доказе којима би поткрепио своју сумњу о кривици "ухваћеног":

– Најбоље је кад господар изгубљене крви или ствари може да нађе човека који ће му као очевидац насочити оно што је чуо и видео. Такав човек се назива сок (капуцари). (Саопштење Никђ Суља из В. Штупеља од 10.7.1972. године.);

4. да бира саклетвенике које ће му противна страна привести ради правдања; да поједине од њих или све заједно ослободи давања заклетвене изјаве:

– *I zoti i gjasë* има право да тражи да му осумњичени доводе људе да се куну. Господар ствари именује те људе и може да их ослободи да се куну. (Исказ Е. Госке од 21.7.1967. године);

5. да у случају успеха у спору "узме своју ствар" или наплати своје потраживање. При томе нема право да наплату врши самосудно:

–Кад *zoti i gjasë* заклетвом добије спор нема право да каже људима: "Ви га нисте оправдали, он је крив, а ја ћу од њега сам наплатити моју ствар или узети моју крв." Људи не могу дозволити убиства и свађе већ ће казати господару спора: "Ми га нисмо оправдали, али ти не можеш да узмеш од њега крв нити да се са њиме свадиш, већ ћеш да добијеш оно што је право. Ми нисмо ушли у овај посао ради убијања и освете већ да вас помиримо. Нама си поклонио пуна и од нас имаш да тражиш и да добијеш што си изгубио, а не од кривца." (Саопштење Брахим Хоџе из Јуника од 18.9.1970. године.);

6. да узима учешћа у свим процесним радњама око припремања заклетве и да присуствује полагању заклетвене изјаве.

Најважније дужности господара спора јесу:

1. уздржавање од самосуђа и поштовање обичајноправног реда;

2. да, од момента закључења компромиса о изласку на обичајноправни пут, не улази у непосредна расправљања са противном страном, већ да сва своја саопштења чини преко посредника и плећнара. То је неопходно да би се избегло гложење господара спора са господаром заклетве;

3. да противној страни даде чувара бесе – дорзона, који је јавно одговоран за понашање господара ствари и за извршење и поштовање нагодбе, коју буду донели плећнари;

4. да се задовољи накнадом коју добије нагодбом;

5. да за случај оправдања халали господару заклетве, тј. да му честита што су га људи оправдали. Халал је потребан да осумњичени не понесе жалост на господара спора који му је изнудио заклетву. Процедура без халала може да представља израз унутрашњег неслагања са резултатима заклетве, тако да касније дође до поновног ремећења односа међу странкама другим поводом.

– Господар спора треба да халали господару заклетве кога су људи опрали. Кад то учини, људи му не могу рећи да мисли још да нешто тражи од њега. Халал је добар и за господара спора да се господар заклетве не љути што је звао људе да му се куну. Јер заклетва је тешка ствар. (Саопштење Е. Госке из Пећи и Никћ Суља из В. Штупеља од 4.9.1970. године.).

б) Господар заклетве

Осумњичени кога је господар спора ухватио да од њега наплати своје потраживање је господар заклетве. Тако га назива и Ђечов (КЛД, пар. 1054, 1059). Он је господар своје речи, заштитник свога достојанства и друштвеног поверења. Оптужбом је доведено у питање његово јавно поверење, које је позван да одбрани. Без друштвеног поверења не може опстати. Он је господар заклетве јер он у крајњој линији одлучује хоће ли и на који начин бранити своје друштвено поверење, хоће ли признати тужбени захтев или остати упоран у порицању да би га саклетвеници оправдали заклетвом.

Господар заклетве је обично господар осумњичене куће, мушкарац дорастао за ношење оружја. Он репрезентује своју кућу и за поступке своје фамилије одговара својом главом, имањем и образом, зависно од тежине преступа. Стога је дужан да се уздржи од чињења штете другима и да стеже своју фамилију да не учини штету. Господар заклетве треба да буде частан човек коме људи верују, који се није заветовао да неће полагати заклетву. Жена не може бити господар заклетве:

– Безобразни људи тешко могу наћи људе који ће доћи да се куну за њих. Људи који су се једном криво заклели немају право да кажу: "Могу да се оперем са људима." Њима се не верује. Ни тобелије који су се заветовали да се никада неће клети не могу бити господари заклетве. Један хоџа из Ђаковице био је осумњичен за крађу неког ћемера са златницима. Пошто је био дат завет да се неће клети, морао је да плати дуг. Најмио је телала да огласи продају куће, али се јавило лице које је нашло златнике и пријавило му се, да их преда власнику. – Жена не може да изађе на плећницу да се

куне. Од жене се не може наплаћивати дуг нити крв. Само се људи куну пред људима, за себе и за своје "робље". Господар куће може да тражи да се нека од жена из његове куће пред њим закуне да није нешто учинила нити зна ко је учинио. (Саопштење Шаља Мурат Кадрије из Пећи од 20.7.1969. године и Е. Госке из Пећи од 21.7.1969. године.).

Господар заклетве је одговоран господару спора. Али, његова одговорност има и јавноправни карактер: према плећнарима, посредницима и дорзонима, који репрезентују међуплеменску јавност. То ће рећи да његову изјаву о изласку на обичајноправни пут не могу мењати једностраним актом ни он ни његови укућани. Он је дао реч, обећао да ће се покорити како људи кажу. То обећање су плећнари и посредници пренели господару заклетве и за испуњење обећања су јавно одговорни. Господар заклетве, који би одустао од тога обећања, сукобио би се не само са господаром спора већ и са посредницима и плећнарима преко којих је дао обећање.

Главне дужности господара заклетве у заклетвеној процедури јесу:

1. да понуди противној страни, преко посредника и плећнара, људе који би се могли заклетвом ангажовати:

– Господар заклетве треба да каже плећнарима и дорзонима: "Ја могу да доведем људе из мога братства и из мог села који ће одговарати за моју реч и на њу се заклети господару спора где год хоће и кад год хоће. За мене се могу заклети тај, тај и тај. Ако ти људи нису веровани, нека господар спора изабере оне којима може веровати." (Исказ Брахим Хоџе из Јуника од 12.1.1966. године);

2. да на захтев посредника и плећнара даде дорзона, који ће чувати бесу и бдети над њим да одржи своје обећање како у погледу придржавања обичајноправне процедуре, тако и у погледу извршења нагодбе која буде на крају донета:

– Господар заклетве треба да даде дорзона господару спора. Дорзон ће гарантовати да ће господару спора платити оно шту буду људи рекли, ако не буде могао да се закуне како је речено. Ако господар заклетве почне да врда, дорзон ће сам платити од господара заклетве оно што је за њега дао. (Саопштење Суљ Никћа из В. Штупеља од 12.7.1972. године, Љајић Имера из М. Штупеља од 17.7.1972. године и Е. Госке од 15.1.1966. године.);

3. да позове саклетвенике да се за њега ангажују:

– Господар заклетве треба да пође у кућу сваког од саклетвеника или да некога пошаље да пита хоће ли тај човек изићи да се закуне пред људима, да господар заклетве није учинио оно зашто га терете. Ако се саклетвеник крије, господар треба да пође и други пут. Ако и трећи пут фамилија саклетвеника каже да тражени саклетвеник није код куће, господар заклетве треба да каже плећнарима који ће наћи саклетвеника и питати га зашто неће да изиђе да се куне. (Искази И. Љајића из М. Штупеља и Е. Госке од 26.6.1969. године и Никћ Суља из В. Штупеља од 12.7.1972. године.);

4. да допусти саклетвеницима вођење истраге над својом кућом и фамилијом:

– Саклетвеници имају право да се осигурају и да потанко испитују господара заклетве где је био и шта је радио. Они могу да питају и сваког члана његове фамилије, његове рођаке и пријатеље, као и друге људе. Пре полагања своје заклетве, саклетвеници могу да затраже да им се господар заклетве закуне на огњишту, да је истина оно што он каже (искази напред поменутих известилаца);

5. да, сообразно нагодби о заклетви, одређеног дана и у одређено време изађе на одређено место, да би на договорени начин предводио саклетвенике у полагању заклетве.

– Ако господар заклетве не изиђе одређеног дана да предводи саклетвенике на заклетву, плећиија ће рећи: "Није изишао ни довео људе да се закуну како је речено. Сад се зна да је изгубио." И господар заклетве мораће да плати онолико колико људи буду одредили. (Саопштење Даутај Незира из Црнобрега од 14.6.1969. године, Демуш Цури из Г. Стреоца од 21.7.1966. године.)

6. да исплати *nezer*[501] свештенику пред којим је положио заклетву (исказ Красниh Прена и Красниh Зефа из Пећи од 31. јула 1970. године.).

Права господара заклетве јесу:

1. да тражи да му господар спора даде дорзона који ће одговарати да од њега неће бити тражено ништа друго ни више од онога што буде утврђено током заклетвене процедуре.

– Господар заклетве може да тражи да му господар спора даде одређено лице за дорзона, који ће држати реч и чувати бесу да му господар заклетве не тражи ништа друго од оног што људи буду рекли да добије, нити да чини што друго од онога што људи буду казали. (Исказ истих известилаца.);

2. да приговори избору саклетвеника, уколико је са којим од њих у завади, ако је саклетвеник заветован да се неће клети, или му је жена гравидна:

– Господар заклетве има право да каже: "Не могу да доведем тог и тога да се закуне, јер сам са њим у завади због тога и тога. Онај не може бити саклетвеник јер је пред људима рекао да се неће клети ни за себе ни за другога, а онај трећи каже да се сада не може клети јер му је жена у другом стању." (Исказ Брахим Хоџе из Јуника и Емин Госке из Пећи од 19.10.1970. године.);

3. да "учини част" господару спора тиме што ће привести већи број саклетвеника од оног који је утврђен нагодбом о заклетви;

4. да приговори исказу сока и захтева суочење са њиме и заклетву сока;

5. да се обрати дорзону ради стеге над господаром спора који би покушао да прекрши споразум о заклетви, како би дорзони, према околностима случаја, принудили господара спора на поштовање нагодбе о заклетви.

[501] *nezer* – милостиња; накнада свештенику за обављени верски обред.

в) Посредници и плећнари

Посредници и плећнари су лица, која се ангажују око склањања господара спора и господара заклетве на расправљање спорног односа путем обичаја, на закључење компромиса о заклетви и за спровођење заклетвене процедуре, која треба да доведе странке до часне нагодбе, којом се спорни однос дефинитивно решава.

У обичајном праву постоји терминолошка неразграниченост. Тако је и са појмовима посредници и плећнари. Плећнарима се некад називају сва лица, која имају какву функцију у заклетвеној процедури. За њих се често каже да су посредници међу странкама, а за посреднике да су плећнари. Понекад се и саклетвеници називају плећнарима. Разграничење тих појмова може се постићи помоћу објашњења њихове моћи, умешности и фуикције у разним фазама поступка. Моћ и умешност посредника и плећнара зависи од степена отпора странака мирољубивом разрешењу спорног односа, од сложености и тежине спора. Код тешких и сложених спорова између јаких и нетолерантних странака потребно је ангажовање ширег круга лица. Осим тога ангажовање посредника и плећнара зависи и од фаза поступка. У обичајној процедури могло би се рећи да постоје четири фазе поступка: прва је раздвајање завађених и посредовање да дође до примирја, друга – закључивање споразума о изласку на обичајноправни пут, трећа – споразум о заклетви и његово извршење, четврто – нагодба после успеле заклетве и испуњење те нагодбе.

I – Посредници се јављају у првој фази поступка: при раздвајању завађених странака и посредовању при закључењу примирја. Ђечов сматра да посредници могу бити мушкарци и жене, младићи и девојке, лаици и свештеници (КЛД, пар. 669), села и барјаци (КЛД, пар. 672–673). Међутим, то не треба разумети као да су жене изједначене са мушкарцима, нити младићи за зрелим људима. Ту постоје разлике. Женске особе могу да интервенишу за прекид физичког обрачуна који траје и да узму у заштиту неког од учесника у тучи. Оне се при томе ослањају на своју родбину која даје подршку њиховом ангажовању. Тако је и са младићима. Општа је дужност раздвајати људе, који се свађају и туку. Али ни жена ни младић не могу бити посредници у обичајноправном судовању. За такву улогу потребни су искуснији људи зрелог доба, кадри и умешни да разложно утичу на странке ради закључења примирја.

Посредници углавном обављају следеће послове:

1. прекидају свађе које трају и самозвано интервенишу да се странке разваде. Како то изгледа описао је Ђечов, наводећи да су код посредовања уобичајене ове речи: "Прекините свађу, о ви, ја сам посредник. Престаните с пуцњавом, о ви, јер посредујем ја, да се споразумемо. Престаните и не пуцајте више из пушака, јер између вас посредује село... барјак..." (КЛД, пар. 679);

2. ублажавају последице настале из свађе међу странкама, умањују значај претрпљених увреда и повреда, да прекину свађу и умире распру из којих може доћи до убиства или другог каквог зла (Ђечов, КЛД, пар. 668);

3. извиђају какви су изгледи да се странке одрекну самозаштите и да спор расправе по обичајима. Током идућег, непрекидног контактирања, саслушавају изјаве странака, побуде и мотиве, разлоге и доказе, настојећи да их смире и

придобију за частан излаз на обичајноправни пут. То има велики значај. Виолентна узајамна објашњавања могла би довести странке до заоштравања завада, што би отежало њихово одрицање од самосуђа;

4. захтевају да им странке дају *ndermjetciju* (краћи временски рок примирја) уз обећање да се неће служити средствима самосуђа док посредници виде ко је крив. Тиме се ствара почетно примирје, које стишава страсти. Прво се повређена страна привремено одриче самосуђа. Посредник добија овлашћење да мирним путем извиди ко је крив. То овлашћење почива на беси. Оно представља стипулацију између повређене стране и посредника. Пошто такво обећање добије и од друге стране, посредник је створио почетни компромис. Тај компромис почива на беси, тј. на друштвеном поверењу које је указано посреднику. Посредник стоји као спона која привремено раздваја странке од употребе самосуђа, везујући их истовремено за мирољубив начин разрешења спорних односа. Ниједна од странака не сме опозвати дату реч без претходне сагласности посредника, који је чувар бесе на којој почива примирје. Једнострана повреда примирја сматра се вероломством којим је јавно увређен посредник. Нечастан је посредник, који такву увреду не би опрао. То значи да странка која једнострано повреди примирје долази у сукоб не само са противном странком, већ и са посредником који чува бесу. Страх од настављања сукоба са противником и започињање новог сукоба са посредником обуздава страсти завађених и намеће им обавезу поштовања примирја;

5. да током заклетвене процедуре стално раздвајају странке и онемогућавају њихове жустре полемике, хватање за реч, промену изјава и сл. Свака страна треба да саопштава своје ставове посредницима. Посредници памте почетне изјаве и "чувају да се речи не помешају". У условима неписане процедуре посредници памте садржину датих изјава;

6. да настоје, да примирје доведе до коначне нагодбе, да им странке поклоне *puna*, тј. да преузму мериторно разрешење спорног односа. Они у томе често успевају, нарочито у лакшим споровима међу попустљивим странкама. Ако у томе успеју доводе поступак до краја.Али, ако не успеју, што је такође чест случај, посредници су дужни да ангажују плећнаре који су јачи да приволе странке на одрицање од самосуђа и умешнији да их проведу кроз све фазе заклетвене процедуре до трајне нагодбе.

II – Плећнари (*pleqnaret*) су најутицајнији људи у својим крвносродничким групама, обично прваци села, махала, братстава, барјактари. Иза њих стоји ужа или шира крвносродничка група на коју се могу ослонити да утичу на завађену страну да се трајно одрекне самосуђа и изађе на обичајноправни пут. На позив угледног плећнара може се окупити братственичка скупштина (кувенда), која је у стању да приволи непопустљиву странку да у интересу крвносродничке групе попусти, одрекне се самозаштите и поклони спор плећнару који ће наћи часно и мирољубиво разрешење датог односа: "Или ћеш пристати да буде како људи кажу или слободан ти пут". Осим тога, плећнари су обично старији људи, који уживају глас да су паметни, оштроумни и искусни у обичајноправном судовању (Бечов, КЛД, пар. 924). То искуство им је потребно за провођење заклетвене процедуре.

Дужност плећнара је да доведу странке до трајне нагодбе. Ђечов је писао да су плећнари, пре почетка суђења дужни да положе заклетву: "Тако ми овог божјег добра (додирујући руком неки веродостојни знак), нећу водити ни окончати расправу уз пристрасност према било којој од странака у спору, већ ћу радити по својој савести и како налажу начела Кануна. Како ја радио тако ми бог помогао" (КЛД, пар. 1031). Ова констатација не може се односити на плећнаре у северној Метохији. Нисам добио ниједно обавештење које би упућивало на закључак да су плећнари дужни да се закуну на непристрасност свога рада. Њима је указана част, поклоњено поверење. Они нису "ухваћени" у кривици, где би се морали клети. Око њих се окупљају странке са противречним интересима, да се пред њима закуну. Стога, биће да је Ђечов добио криво обавештење кад је навео обавезу плећнара да се куну на непристрасност свог рада.

Заклетва плећнара није ни потребна. Плећнар је обично крвни сродник странке која му је поклонила пуна. Изван села нема нико право да тражи плећнара – каже Ђечов (КЛД, пар. 1032). Плећнар је обично сродник из села, који је заинтересован за што повољнији исход спора у корист оне стране, која му је поклонила поверење. Стога не може бити говора о његовој непристрасности. Он је пристрасан у корист своје стране, али одлучан у сузбијању самозаштите. Осим тога, плећнар не доноси пресуду. Он је само један од руководилаца преговора усмерених на постизање процесуалних нагодби и нагодбе о коначном исходу спора. У стварању тих нагодби учествује и плећнар, противне стране, шири круг људи, готово увек уз дискретно консултовање странака. Коначна нагодба не доноси се одједном. Она је последица дугих припрема. На њу одлучно утичу саклетвеници својим заклетвеним изјавама.

Главна права и дужности плећнара у заклетвеној процедури јесу:

1. да стегну странку, која им је поверила спор, како би трајно поштовала своје обећање о одрицању од самосуђа. То обећање почива на беси, чији је привремени чувар плећнар. Странка која би једнострано прекршила дато обећање увредила би плећнара, јавно одговорног за чување бесе. То се пословично каже: "Ко посече плећнара посекао је себе." Ниједна страна не жели да се сукоби са противном страном и са својим плећнаром. Таква стега ствара оквир у коме је странка дужна да поштује све процесне нагодбе које доносе људи по обичајима, као и нагодбу *in meritum*. Изјаве о пристанку странака не могу се повратити нити чинити уцене срачунате на изнуђивање по себе повољнијих процесуалних и мериторних нагодби. Нагодба о свакој процесној радњи доноси се само једном, тако да се странке не могу вратити у пређашњи однос нити процедуру у пређашње стање, већ су дужне да следе њен развојни ток, да учествују у стварању даљих процесних нагодби, које ће их довести до окончања спора. Плећнар је дужан да се стара о стези, којом ће вршити принуду над странком. То чини давањем налога странкама, да изаберу специјалне чуваре бесе – дорзоне.

Пљак треба да каже странкама да саме изаберу дорзоне. Пошто једна странка даде дорзона оној другој, а дорзони пристану, плећнари могу полако, уз кафу и дуван, без бриге и без љутње, да разговарају о спорној

ствари. Дорзони су ту да чувају бесу и изврше оно што плећнари буду рекли. Плећнари ће да кажу своју реч, а дорзони ће ако треба да ратују за њу. (Саопштење Имер Љајића из М. Штупеља и Брахим Хоџе из Јуника од 12.7.1972. године.)

Преношењем одговорности за дисциплиновано понашање странака, плећнари се ослобађају дужности да врше стегу и посвећују мисаоном послу, организовању и вођењу поступка у обичајном судовању;

2. да извиђају суштину спорног односа и нађу начин за уклањање противречности, како би странке довели до праведне и часне нагодбе, која би по прилици могла да задовољи обе стране. Ту спадају процесуалне и коначне нагодбе. Плећнар треба да утврди је ли спор раније расправљен, врсту и тежину спора, тежину евентуалне кривице, која је странка толерантнија да поднесе евентуални губитак спора, врсту и висину евентуалних накнада. Он треба да сазна какав значај има свака противречна изјава, правну релевантност противљења. Према томе, треба да оцени која је страна јача у праву и утврди којој треба дати дужност да се закуне, са којим бројем саклетвеника, да дефинише заклетвену формулу и одреди време, место и начин полагања заклетве. Плећнари одлучују о саслушању сока или заклетви сведока. Они присуствују чину полагања заклетве и надгледају ваљаност ритуала. Након тога утврђују нагодбу, јавно је објављују, упућују странке да једна другој халале и закључују процедуру.

Они су потпуно слободни у креирању мериторних нагодби и давању налога странкама да изврше различите обавезе, чија је сврха трајно измирење. У сваком спору, који су странке препустиле мирољубивом расправљању, мора се наћи часно решење. Таква обавеза пада на плећнаре и подстиче их да креативно делују на стварање обичајног права и да га прилагођавају потребама времена.

У обичним споровима, плећнари су врло често довољно вешти да, заједно са посредницима и дорзонима, нађу излаз. Њима су обично познати обичаји и многи прецеденти. Али, код сложених спорова, кад настану противречна гледања плећнара и помањка им знање и мудрост да нађу ново решење, кад се плећнија подели на две групе, од којих свака заступа друго мишљење, настаје потреба да се та противречност превазиђе. То се постиже компромисом о избору трећег, мудријег, вештијег и искуснијег плећнара из познате судеће куће. То је компромис о избору арбитра, избору судеће куће, чија је реч одлучна за исход спора.

г) Судеће куће

Odat e pleqnise а у преводу са албанског значи: просторије у којима се скупља плећнија, у којима се суди, слободније – судеће куће. У северној Метохији има неколико судећих кућа. То су куће чувених плећнара, чија је реч утицајна и изван свога племена, који су често позвани да "поделе најтеже плећније", тј. да пресуде најкомпликованије крвне заваде и друге спорове. Најутицајније плећнаско-племенске судеће куће у с. Метохији су: за племе Келменди – раније кућа Хаџи Ђеља из Шкреља, а сада Хаџи Кера из руговског

села Јошанице, за племе Кастрати – кућа Камбер Адема из Љубуше, за Берише – кућа Бајрам Ага из Рашкоца код Ђаковице, за племе Краснићи настањено с десне стране Пећке Бистрице донедавно су биле куће Ук Рустема из Г. Стреоца и Краснићи Хаџи барјактара из Врановца, а за Краснице с леве стране Бистрице – куће Али Фериза из В. Јабланице, за Гаши – кућа Мухамед Љана из Дечана, а за Морине – кућа Брахим Хоџе из Јуника. Иначе, по ширем територијалном утицају у судовању познате су још и куће: Рамадан Шабана из Кијева, Ђемаиљ Обринија у Обрињу, Садри Адема у Ђаковачкој Јабланици, Марк Пљаскаја у Злокућанима, Ук Сахита у Грабаници. Али од свих је најутицајнија кућа Брахим Хоџе у Јунику, по чијем казивању су његови преци још из средњег века обављали дужност судија. Његови преци наводно потичу из Копилика крај Скадра, па су се, по легенди, још у време првих Немањића доселили у Јуник. Зову је "ода Јуникут" у којој је, према казивању њеног садашњег плећнара Брахим Хоџе, пре њега судило 25 његових предака.

Судећа кућа треба да зна обичајно право. У њој се обичајноправно негује традиција, ствара прецедентима, преноси предањем. Њој се са свих страна обраћају плећнари за правно мишљење као што се редовном суду обраћају за примену права. Али, судећа кућа ради индивидуално, преко зрелог мушкарца који најбоље познаје правне обичаје, који се од детињства, уз деду и оца, налази на плећнијама. То је обично господар куће. К њему долазе мање вешти плећнари да траже правно мишљење. Њега позивају племеници да дође на братственичку скупштину или плећнију у месту где се одржава расправљање о тешким споровима. Тамо слуша сва излагања и оцењује, која је страна јача у праву и на који начин се може постићи нагодба. Но, плећнар не мора увек лично одлучивати. Он може да делегира неког мушкарца из своје куће да допринесе расправљању спорног односа. Рамадан Шабан из Кијева слао је свога сина Кајтаза да дели плећније. Према саопштењу Е. Госке из Пећи од 12.11.1970. године плећнари су ишли да питају одиву из судеће куће Ђемаиљ Обрије како је право.

Судеће куће су ствараоци прецедената. Отуда њихова креативна улога у обичајном судовању. Оне су дужне да конструишу правну формулу, помоћу које се може разрешити сваки нови спор о којем је постигнут претходни компромис, да се разреши мирним путем. Та формула треба да задовољи обичајноправна схватања. "Када се људи могу сложити да траже мирни пут, плећнар га мора наћи, па макар то био спор у коме муж тужи туђег човека, што га је нашао поред своје жене" – више пута је поновио известилац Брахим Хоџа из Јуника. Основна дужност судеће куће је да спор разреши без крви. Никоме се не може саветовати пут самозаштите јер су странке од тога одустале компромисом о изласку на обичајноправни пут. Циљ плећнара је мирење а не суђење.

Овакви спорова које су расправљале судеће куће био је све шири и разноврснији. То су раније били спорови претежно око крви, рана, граница или сеоских атара. Касније су почеле расправљати спорове око бесчастећих деликата за које је тражен и налажен частан излаз. Што је више расла свест и потреба за уздржавањем од самозаштите, утолико су чешће инфамни деликти били предметом мирољубивог расправљања. С друге стране, растао је и број

грађанско-правних спорова, нарочито око својине и развода бракова. Брахим Хоџа признаје, да расправљање нових односа не спада у делокруг рада плећнара, већ у надлежност редовних судова.

Како су судеће куће утицале на развој обичајног права може се видети из примера, који саопштавају Брахим Хоџа из Јуника и Мухамед Љан из Дечана. Првобитно се сматрало оправданим убити туђег непозваног човека, који је продро у нечије двориште. То правило је изиграно тако, што су људи убијали друге изван, палеш убацивали у своје двориште. Зато су судеће куће увеле у обичај, да је оправдано убити туђег човека који се нађе у одаји за жене. Али и то правило је изиграно убацивањем лешева у туженикове одаје. Уведено је ново правило, према којем је оправдано убити човека затеченог у прељуби са туђом женом. Пошто је и то правило изиграно, уведено је у обичај да је оправдано убити туђег човека ради прељубе само уз истовремено убиство његове партнерке (*me nji plymbë* – једним метком). На тај начин су судеће куће сужавале оквир дозвољене самозаштите.

Оне су допринеле уклањању различитости у обичајном праву, уједначавању схватања и издигле се изнад братственичких плећнара пристрасних у корист странке, која им је указала поверење. Тамо, где нема једногласности плећнара који представљају странке из два различита братства, потребна је консултација судеће куће. Оно што она каже сматра се објективним и часним. То не значи да је судећа кућа увек објективна у давању правних мишљења. Имајући пред собом циљ да измири странке, судећа кућа зна да попусти пред јачицом, да даде право јачем, али да теже "натовари" слабијег. Мање је изгледа да ће се слабији вратити на пут самосуђа. Нарочито у споровима из облигационих односа грађанскоправне нарави чине се попуштања јачим и агресивнијим парничарима. Та попуштања вештије образлажу судеће куће, него обични сеоски плећнари.

У извршењу споразума о избору судеће куће, плећнари, обично са посредницима и чуварима бесе, долазе у судећу кућу да изложе чињенично стање које су утврдили, противречност чињеничног стања и различитост својих гледишта. Судећа кућа треба да да своју реч, која представља став и упут на који се начин спор може разрешити правично и часно.

Главне дужности судеће куће у заклетвеној процедури јесу:

1. да провери чврстину компромиса о избору судеће куће. Компромис о избору плећнара треба да буде учвршћен чуварима бесе. На то плећнар пази по дужности. Он своје мишљење не треба да саопшти пре него што сазна ко су дорзони за споразум о његовом именовању:

– Реч плећнара не треба да буде узалудна већ треба да буде тврда. Плећнар из судеће оде треба да каже како је право. Он треба да каже зашто једна страна губи а друга добија. Странка која чује од плећнара зашто губи може да промени реч па да оде код другог плећнара са другим речима и да добије. Ако би до тога дошло, људи се не би никад помирили већ се стално препирали који је плећнар боље рекао. Тражили би трећега, па четвртога, а спор се не би никад завршио. Стога, пре него што почне разговор, плећнар треба да пита: "Ко је дорзон?". Ако нема дорзона, плећнар може само да слуша али не може да каже своју реч. Реч плећнара мора да има печат. Њој

се мора веровати. Без дорзона нема печата. (Исказ Брахим Хоџе из Јуника од 19.9.1970. године.).

Углед судећих кућа је велики. Њима је стало до одржавања тог угледа. Мишљење које оне дају треба да се поштује и да се по њему поступи. Дорзони као чувари бесе одговарају за верно испуњење правног мишљења судеће куће;[502]

2. да саслуша излагање сеоских плећнара обеју странака, уочи противречности које треба отклонити и саопшти заклетвену формулу, чија садржина садржи таксативно навођење противречности које треба отклонити. Свака заклетвена изјава је друкчија, зависно од предмета спора и противречности које треба отклонити:

– Кад дођу људи да ме питају шта је право, треба да их добро саслушам и да видим у чему се не слажу. Једни кажу овако а други онако. Морам се снаћи да их поштено раздвојим и помирим. Врло често им кажем: "Нека се тај и тај закуне са толико и толико људи да није онако како каже онај други већ онако како сам каже, па ако се закуне нека буде овако, а ако се не закуне нека буде друкчије. После тог немају потребе да се споре. Ако се споре око убиства могу да кажем да се осумњичени закуне: да није убио, ни лично, нити ко из његове породице, нити помагао да тај човек буде убијен, нити имао прста у том убиству, ни злобе нити зна ко је убио. Ако се споре око образа, могу да кажем да се осумњичени закуне: да није био у кући увређеног код жене ради срамоте, већ ради тога што је тражио уток или гостопримство, па ако га људи оперу, да је слободан. Тако је и код крађе. Кад се споре око земље, могу да кажем да се један од њих закуне: да није продао заувек већ дао земљиште у подлог: да није учинио *per hair* (честитање) купцу; да се нису погодили за један износ већ за други. (Исказ Брахим Хоџе из Јуника од 19.9.1970. године.);

3. да одреди број саклетвеника;

4. да саопшти садржину одлуке какву треба да донесу плећнари после окончања заклетвене процедуре. То је, у ствари, упут о садржини одлуке, која ће бити изражена кроз нагодбу по окончању заклетвене процедуре. Тај упут има готово увек две мирољубиве алтернативе. Првом алтернативом даје се садржина нагодбе у случају да господар заклетве са саклетвеницима положи заклетву, а другом алтернативом – нагодба каква би требало да буде у случају да изостане заклетва:

– Ја људима само кажем како ће спор решити. Ако се споре око крви, могу рећи: ако господара заклетве људи оперу, да је слободан, а ако га не оперу треба да плати једну крв. Или: ако се тај и тај закуне с људима нека узме земљу, а ако се не закуне нека земља остане код оног другог. (Исказ Б. Хоџе из Јуника од 19.9.1970. године.)

---

502 "Ако би ми дошао човек и рекао да људи неће да слушају оно што сам им ја као плећнар рекао, не бих му могао рећи да ћу ја за то ратовати, већ би му рекао да има дорзона, који је упамтио моју реч, па нека дорзон за њу одговара." Исказ Б. Хоџе из Јуника од 20.9.1970. године.

Изузетно, код спорова око бешчастећих деликата изрека не мора да садржи алтернативу. Образ се не може купити за паре – гласи правна пословица. За увреде части не предвиђа се никаква накнада у обичајима.

– Кад се људи споре око образа не могу да кажем: ако се не закуне да плати толико и толико. Ту могу само да кажем: да се закуне са толико и толико људи и да је слободан. Али кад неко отера жену зато што је нашао туђег човека код ње, плећнар може да каже: ако се осумњичени човек закуне да није имао намеру да узме образ куће, нека муж врати жену а осумњичени да је слободан, а ако се не закуне нека му плати трошак друге женидбе, а отерана жена да је слободна. (Исказ истог известиоца.)

Пошто добију упут са садржином заклетвене изјаве, бројем саклетвеника, именовањем странке која треба да положи заклетву и садржином нагодбе којом би требало да се разреши спор, плећнари су дужни, најчешће сами, без даљег учешћа судеће куће, да организују извођење заклетвене процедуре и донесу коначну нагодбу за коју кажу: "Тако је рекао плећнар Н.Н." То ће рећи, да коначна нагодба носи име плећнара из судеће куће.

д) Чувари бесе – дорзони[503]

Израз *dorzon* сродан је изразу *држак* који се спомиње у старим јужнословенским повељама и уговорима, на пример: у Уговору о пријатељству и о савезу у рату против краља Уроша, који је закључен између Дубровника и хумског жупана Радослава 22.5.1254, у Повељи Ђурђа Балшића Дубровчанима од 30.11.1373. године, *Љуб. Стојановић*, (Старе српске повеље и писма. Књ. I. Први део, Београд – Ср. Карловци, 1929, стр. 25–28 и 106–107). Или у исправи од 10.5.1520. године којом Дон Шимун Педановић с братом Гргуром купује пред пољичким збором земљиште од Томаша Вукчића, *А. Соловјев*, Приватноправни уговори XVI века из Пољачке Жупе, (Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1934, стр. 400).

Чување бесе је посебна установа веома раширена у арбанашким обичајима, чинилац читавог арбанашког обичајног права. То је институт без чије се примене не може обавити ниједан чврсти обичајноправни посао. Установа чувања бесе често се, иако погрешно, назива јемством. Тако је назива и др Илија Јелић кад каже да се код северних Арбанаса, уместо писмена, одређују са једне и са друге стране јемци, који су добри стојати у свему што је суд неком одлуком утврдио.[504] У ствари, између јемства и чувања беса постоје битне разлике у које се на овом месту не можемо упуштати. Важно је изложити установу чувања бесе.

---

[503] *dorzon* – именица мушког рода која означава лице које прима гаранцију за другога. (*Fjaler*, *op. cit.*, стр. 912). Gustav Meyer налази етимолошко порекло те речи у корену *-dore*, што у преводу значи рука. То је сродно са грчким *heir* и јерменским *jern*, а припада форми корена којима у латинском предлежи *heres*. Сродност са грчким, латинским и јерменским кореном види у исконском *ghera* (*Meyer*, *op. it.*, стр. 77).

[504] Илија М. Јелић, *Крвна освета и умир у Црној Гори и северној Албанији* (Историјско-правна студија), Београд, 1926, стр. 86.

Пословично се каже: језик је од меса и свашта меље, рекао – нерекао, уста ништа не одлучују; слободан си да будеш човек од речи или човек који не држи реч (Ђечов, КЛД, пар. 518–524). Све речи, тј. сва обећања дата изван правног оквира могу се испуњавати или занемарити. Али правни живот намеће нужност да се испуњавају речи и обећања, да изговорена реч добије правни квалитет – да постане облигација. Право једне стране треба да постане обавеза противне стране. Свакој чврстој нагодби процесуалног или материјалноправног значаја потребан је додатни, нови чинилац – принуда на коју ће се ослањати странке, посредници и плећнари у заклетвеној процедури. Без бесе нема суђења. Иначе би странке могле да занемаре нагодбу и да се врате на пут самозаштите па да прибављају сатисфакцију нападом и одбојем.

Питање принуде решено је путем бесе. Читав правни живот племенског друштва почива на беси. Свака чврста нагодба добија своју бесу, а свака беса има свога чувара – дорзона. Чување бесе назива се дорзонија.

За разумевање дорзоније ваља имати у виду, да у арбанашком обичајном праву постоје три групе обавеза: *më banë* (чинити), *më dhonë* (давати), *i më dorëzuë* (чувати бесу). Давање и чинидбе спадају у дужности странака. Чување бесе је јавна дужност трећег лица – дорзона који је позван да врши принуду над странкама, да поштује своје изјаве и испуњавају обећање. Дакле, група обавеза *më dorëzuë* је чисто правног, чисто принудног значења.

У заклетвеној процедури постоји низ процесуалних нагодби и коначна нагодба. Њихово испуњење треба осигурати средствима на која се сви учесници у поступку могу поуздати. Посредник може да привремено одговара за краткотрајно примирје, као што се и плећнар може привремено ангажовати да одговара за изјаву странке, која му је поклонила своје обећање о одрицању од самосуђа. Али, ни посредник ни плећнар нису у стању да трајно одговарају за испуњење свих обећања и сваке нагодбе. Они су дужни да интервенишу у различитим случајевима између многобројних странака. Али они не могу да чувају све нагодбе у свим споровима. Чувати бесу значи држати стегу. Посредници и плећнари немају ни војног ни полицијског апарата, којим би држали стегу за испуњења многобројних престација. Они нису у стању и да пресуђују и да извршавају, да прете и да кажњавају непослушне и вероломне дужнике. Пословично се каже да плећнар суди а не ратује.

У свим нагодбама странкама је потребан стални и трајни чувар правног поверења, који ће верно упамтити садржину нагодбе, посебно престације странке за коју се ангажује и принуђавати странке да безусловно изврше своја обећања. С обзиром на садржину престација странака, нарочито у случајевима када се ради о крвним деликтима, због којих може резултирати освета и после стотину година, као и с обзиром да у обичајном праву не постоји застарелост, странкама су потребни такви чувари бесе, који ће своју обавезу *më dorëzuë* пренети на потомство.

Зато је једна од првих дужности плећнара, да у свим тежим споровима позову странке да изаберу чуваре бесе. Ако то не учине, остају сами његови чувари.

Према саопштењу више од стотину известилаца, странке су, на позив плећнара, дужне да изаберу чуваре бесе. Господар заклетве именује лице од свог поверења са захтевом, да га господар спора приведе као чувара бесе. То чини и господар спора, који тражи да му господар заклетве приведе дорзона. Свака од странака обраћа се траженом лицу питањем: "Хоћеш ли да уђеш у овај посао и да за мене одговараш томе и томе, који те тражи за дорзона због тога и тога?" Пре изјаве о пристанку, чувар бесе упозорава странку: "Знаш ли шта је дорзон. Пази, немој ме узети на врат. Ако мислиш да превариш кажи сад. Више волим свој образ, него своју главу. Ако не пристанеш како људи кажу, ја одговарам и ја ћу платити. Ако га убијеш морам те убити." Пошто странка изјави да схвата значај сакралности обвезивања, дорзон јој даје изјаву о пристанку. То је прва стипулација између дорзона и странке која треба да буде под стегом. Затим, чувар бесе излази пред плећницу и даје јавну изјаву: "Ја сам дорзон, ја одговарам за њега." Кад се на тај начин обавеже и дорзон оне друге стране, сматра се да је закључен споразум о беси. Плећница може да ради са поуздањем, да ће нагодбе које се пред њом постигну бити поштоване и извршаване од обеју странака.

Чувари бесе пажљиво прате права и дужности странака, услове и рокове. Они стежу странке да стриктно испуњавају своје дужности под претњом пропуштања процесуалних радњи, да отрпе губитак спора, да изврше чинидбе и давања на које су обавезни коначном нагодбом. На дорзоне пада читав поступак извршења. Ако не плати страна која је под стегом, плаћа чувар бесе који је стеже. Ако странка учини непоправљиви преступ (нпр. убиство противника) дорзон је позван да је за вероломство казни смрћу. Ако дорзон пропусти чување бесе, оштећена страна тј. поверилац је позван да гони личност дорзона, а племенска јавност да му припрети инфамијом. Дорзон, дакле, има овлашћења шира него полиција при одржавању реда, већа него извршни суд према извршенику, а одговорност далеко већу него јамац према повериоцу. Дорзон одговара целокупном својом личношћу и имовином. Тако исто, лице под стегом одговара чувару бесе. Стога се каже да дорзони чувају поштење ("чувају образ") дужника.

При одређивању чувара бесе води се рачуна о снази њихових кућа, о броју мушкараца дораслих за ношење оружја и њиховој одлучности да изврше притисак над дужником, како би се овај уздржавао од сваке самовоље, вероломства и преваре. Кућа дорзона треба да буде часна и поштена, јака и чувена – "кућа од барута". Дужник треба да се боји дорзона. У друштву са свежим успоменама на родовску војну демократију, дорзони представљају оружану снагу, која је у стању да ефикасно принуди странке на поштовање датих изјава. Дорзон је утицајнији кад је из крвносродничке групе дужника. Такав дорзон изводи свој утицај из већ постојећег ауторитета у свом братству и обзира који има дужник да избегне заваде у својој крвносродничкој групи. Сигурност дорзоније заснива се на поверењу противне стране. Дорзон је спона између господара спора и господара заклетве.

Од момента постављања дорзона, плећнари постају слободнији. Њима остаје само да већају и воде рачуна о правној процедури. Странке не морају да се налазе уз њих, довољно је да се консултују са дорзонима. Дорзони

присуствују већању плећнара, доношењу компромиса о заклетви, заклетвеном ритуалу и доношењу коначне нагодбе. Они су стално уз плећнаре, памте сваку њихову реч и сваку нагодбу, тако да се могу назвати "руком суда", како их назива и Законик Цара Стефана Душана.[505]

Чување бесе је почасна дужност. Чувар бесе преузима само терет, ангажује се без властитог економског интереса, "ратује" да се одржи поверење, плаћа туђе дугове. У суштини, то је трећи, незаинтересовани слободни човек, који се жртвује за победу права над самовољом. Пословично се каже: ако ниси дужник крви буди дорзон, ако ниси дужник буди дорзон.

ђ) Сведоци

Битне особине племенског друштва су затвореност и солидарност ужих крвносродничких група. Незаинтересовани човек не треба ни сведочењем да причини штету другом лицу. Још мање сме сродник да изда сродника, или да му својим сведочењем причини штету и отежа процесни положај. Терећењем несродника или сродника, сведок би отежао превазилажење самосуђа и храбрио противну страну да прибавља право нападом или одбојем. Врлина је човека да допринесе превазилажењу самосуђа, стварању нагодби, развађању завађених. Дужност је сродника и пријатеља, кума и друга да се солидарише са набеђеном страном, а не да је денунцира и оптужује. Сведочење на штету члана своје крвносродничке групе представљало би издају. Сведочење незаинтересованог иноплеменика на туђу штету може да представља увреду и повод за свађу. Такав сведок може да увуче у крвне заваде себе и своју крвносродничку групу.

Тиме се може објаснити појава да се у контрадикторним споровима сведоци поларизују по крвносродничкој припадности странака. Сваки од сведока жели да помогне једну од странака или, како се у народном говору каже, "сваки нагрће ватру на своју погачу". То је у начелу случај у свим споровима, без обзира да ли се ради о спору насталом из контракта или из деликта. Зато обично казивање сведока није прикладно за разрешење противречности. Сродном севдоку се не верује, а несродник одбија да се ангажује.

У грађанскоправним споровима насталим поводом контракта појављује се много сведока. Јер, обично, при свим важнијим грађанскоправним погодбама присуствује више лица са стране оба контрахента. То су људи, који контрахентима помажу да се погоде. Међу њима је обично и чувар бесе, који одговара за правно поуздање странака у дати посао. Сва та лица се за случај спора могу појавити као сведоци. Они се појављују самозвано и јавно. Странка их може понудити плећнарима, који одлучују хоће ли неки сведок бити међу саклетвеницима једне од странака, или је довољно да се сам закуне. Привилегију да се куне сам, без саклетвеника, има чувар бесе – дорзон исто у случају кад поверилац истиче, да му дужник преко дорзона није испунио престацију.[506] У споровима око међа, плећнари дају право најстаријем сведоку,

505 "На суд да нема руке". Законик Цара Стефана Душана, *op. cit.*, чл. 84.

506 "Дорзону се верује и без заклетве. Али кад дорзон умре, његов син може да се закуне за истинитост речи коју му је оставио дорзон. Али и дорзон може да се закуне", каже Б. Хоџа из Јуника 12.9.1970. године.

да се индивудуално закуне и да ношењем камена о врату покаже старе границе и граничне знаке, било на основу сопственог сазнања, или посредно – како је чуо од својих предака (Ђечов, КЛД, пар. 238–251). У сличној улози код земљишних спорова, сведок се појављивао и према Законику Цара Стевана Душана.[507] Кад се један Морина из Трстеника јавио са захтевом, да изузме 3 хектара њиве из оставине преминулог сродника и позвао се на сведока Халила Шатраја, плећнари су одлучили да се закуне са 6 саклетвеника, међу којима треба да буде и поменути сведок. (Саопштење Морина Незира Османа из Трстеника од 15.10. 1969. године). Љошај Нимон био је обавезан да као саклетвеника приведе свога стрица Љошај Дина из Црнобрега, на кога се као сведока позивао у спору око некретнине (Спис Окружног суда у Пећи, КИО бр. 57/69). Трговац из Пећи нудио је дужнику заклетву сведока с признанице, да је уз зајам била уговорена камата. (Сопштење Морина Незир Османа из Трстеника од 20.10.1969. године). У свим грађанскоправним споровима сведок се показује јавно, пред плећнијом и племенском јавношћу, да своје седочанство потврди заклетвом, без страха да ће га сведочење увести у крвне заваде и крвне дугове.

Међутим, сведок се друкчије понаша у споровима из деликта. По обичајима, самозаштита се употребљава јавно. Ни напад и одбој не смеју да буду тајни. Потајно вршење деликата представља повреду туђег добра, а срамоту за делинквента. Потајни делинквент најчешће поступа на своју руку, прељубама и убиствима наноси штету угледу своје крвносродничке групе и излаже је опасностима увлачења у сукоб са оштећеном страном. Потајни делинквент сакрива деликт и од оштећеног и од својих крвних сродника. Он обично поступа без сведока. Његова крвносродничка група, и кад дозна, не може га издати оштећеном. Грехота је и срамота издати свога сродника. Незаинтересовано лице треба да буде изузетно храбро, да би се јавило као сведок. У таквим случајевима сведочење се јавља као средство одбране или искупљења делинквента. Оно се појављује пред саклетвеницима позваним да искупе или оправдају осумњиченог. Саклетвеници су обично чланови крвносродничке групе осумњиченог. Пред њима се лакше поверавају лица, којима је што познато о учешћу осумњиченог у деликту. Саклетвеници могу да саслушавају породицу осумњиченог, да разговарају са његовим пријатељима, познаницима, женом и децом, да проверавају његову одбрану. Сва та лица су сигурна да их саклетвеници неће издати противној страни, већ да ће настојати да оправдају или искупе осумњиченог. Њихова сведочења не излазе пред међуплеменску јавност, већ остају унутар крвносродничке групе осумњиченог а најчешће само код одређеног саклетвеника. Саклетвеник не мора да саопштава садржину и порекло својих обавештења. Он је позван да под заклетвом оправда осумњиченог, или да га без заклетве искупи плаћањем штете оштећеној страни. Све то чини да сведок слободније открива саклетвенику, као своме сроднику, чињенице везане за деликт. Тиме не доприноси заоштравању противречности, нити запада у сукоб са којом од

507 "За међе сеоске, да обоје, који траже, даду сведоке, он половину, а он половину, по Закону; куда рекну сведоци, његово да је". Законик Цара Стефана Душана, *op. cit.*, чл. 80.

странака, не издаје свога сродника противнику, већ брани интерес своје крвносродничке групе од последица кривоклетства.

Код правдајуће заклетве, сведоци се појављују у току припрема заклетвене процедуре. Они бране господара заклетве. Проводећи извиђања, Ељшанаји из Стародворана распитивали су се код свакога да сазнају што о убиству за које су набеђени (Спис Окружног суда у Пећи, КИО 67/68). У спору око крађе кукуруза, саклетвеници су испитивали сестру набеђеног, удату у братству Гаши, у кући саклетвеника Етема и поклонили њеном исказу пуно поверење. Она је упорно бранила брата, тврдећи да набеђени није никад донео у кућу украдени кукуруз (саопштење Брахим Етем Гаши из Кашице од 21.10.1969. године). Саклетвеници су испитивали господара заклетве, мушкарце из његове куће и братства у селу, децу и жене, па кад им се господар заклетве учинио доста сумњив тражили су да окупи својих пет одраслих мушкараца, да им се закуну да не знају ко је запалио сено Елезај Незира из М. Јабланице (саопштење Реџај Ђема из М. Јабланице). Саклетвеници су такође испитивали мајку одбегле девојке и тражили од ње да се закуне у синове, да није знала да ће јој кћер побећи за другог мушкарца (саопштење Чалаку Хазира из Луника од 12.2.1966. године). Заједнички плећнар парничара Шабан Мета из Шкреља трагао је за лицем, које је пронело глас о недозвољеном односу набеђеног рођака са туђом женом и утврдио, да је глас пронела јетрва отеране жене зато што су њих две одраније биле у завади. Све жене из братства потврђивале су да је отерана жена набеђена за инат, јер би и оне знале ако би набеђени досађивао женама у братству. После тога, Шабан Мета се заклео и оправдао набеђеног рођака и осумњичену жену (саопштење Шабан Мета из Шкреља од 25.10.1969. године).

Код искупљујуће заклетве сведоци саопштавају саклетвеницима чињенице које терете осумњиченог. Тако на пример, Керо је спречио свога оца саклетвеника Љајић Садрију да се куне и саопштио му, да су оштећени већ дознали место где је осумњичени сакрио украденог коња (саопштење Рам Кеча из Јошанице од 9.7.1968. године). У Студеници је један сељак спречио своје братственике да се као саклетвеници ангажују, саопштавајући да је господар заклетве крив и да га треба искупити плаћањем штете, а не правдати заклетвом. Брахим Хоџа из Луника саопштава, да крвносродничка група осумњиченог обично зна је ли крив, па га радије искупљује плаћањем крвнине за извршено убиство него ослобађа заклетвом.

Такав улог сведока у складу је са тежњом племенског друштва да самосуђе и крвну освету превазиђе нагодбама и плаћањем крвнине. Стога се сведок не појављује као оптужни доказ у деликтним споровима. Оптужни доказ је сок.

е) Сок

Сок је лице које открије нечију кривицу, као на пример неку крађу или неко убиство, који се нису могли открити редовним трагањем. (Ђечов, КЛД, пар. 1079). Њега ангажује господар спора са циљем да докаже наводе оптужбе, прокаже делинквента и спречи саклетвенике да га оправдају. Исказ сока се назива сочење.

Сок се ангажује тајно, или јавним обећањем награде. Тајним ангажовањем жели се прикрити његова личност како би му било лакше да преко пријатеља, побратима, кумова, одива, без страха од осумњиченог, дође до обавештења о кривцу, саучесницима, околностима под којима је извршен деликт и траговима. Јавним обећањем награде, оштећена страна настоји да заинтересује шири круг лица за проналажење кривца и да упозори противну страну на озбиљност ангажовања и строгост у истрази.

По пријему обавештења од сока, оштећена страна може да подигне тужбу. Ако је тужена страна оспори и понуди правдање, наставља се истрага у којој свака страна настоји да што сигурније провери тужбу. Господар спора је овлаштен да предложи одлагање заклетве, да би се претходно извео доказ сочењем. Јер сочење је рационални оптужни доказ, антитетаза правдајућој заклетви.

Плећнари одређују лица којима се поверава испитивање сока. То су *priteta-rët e kapucare*,[508] што буквално значи: људе који соку стоје у заседи, у обичајном праву црногорских племена-сокодржице.[509] То треба да су поштени и часни, паметни и вешти људи, са искуством у вођењу истрага и расправљању са осумњиченим лицима. Они се узимају између саклетвеника које одреде плећнари. Сок има право да именује оне сокодржице којима највише верује, да га неће проказати (Ђечов, КЛД, пар. 1095–1097). Сокодржице испитују сока на тајном састанку. Они су дужни да му поставе унакрсна питања, да га што чешће саслушавају и провере мења ли исказ и иде ли за тим да некога лажно терети. Казивање сока треба да буде убедљиво. Он треба да саопшти све што је чуо и видео, али и да пружи доказе где се налази украдена ствар или њени трагови (парче коже, рогови или што друго). По потреби, плећнари га могу и заклети (Ђечов, КЛД, пар. 1094, 1101–1102). Голим речима се не верује.

– Кад се некоме нешто деси од непознатог човека треба да ухвати сока, који зна детаље. Сок треба да каже: "Ја све знам, све сам чуо и видео." Он треба да каже потанко све што зна, што се причало, да исприча шта су урадили лопови са украденом ствари. Ако не зна све ситнице, плећнари могу рећи да је он крив, да је саучесник (алб. *gjysmë*) па ће он морати да плати. (Саопштење Суљ Никћи из В. Штупеља од 12.7.1972. године.)

Сок може бити и женско лице и дете. Жена не може отворено да изађе пред плећнаре. Отуда и обичај да се жена-сок саслушава док се налази у изолованој просторији на којој је остављен мали отвор, да се може чути само њен глас. Ако такве просторије нема, сок се ограђује непровидним застором. Емин Госка из Пећи саопштава, да су се у Ругови правиле завесе у одајама. Заклоњене поњавама, жене су саопштавале шта су чуле и виделе, а саклетвеници слушали њихова саопштавања. Шаља Мурат Кадрија из Пећи извештава да се у Истинићу појављивао сок под заром и ферецом, испод којих се није могло препознати да ли се ради о мушкарцу или жени. Он сматра да се сокови врло често представљају као да су жене, само да би остали инкогнито.

---

[508] Ђечов, *op. cit.*, стр. 78.

[509] Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*, СКА, *Живот и обичаји народни*, Књ. 20, Београд, 1931, стр. 160–161.

Зависно од резултата ислеђивање може настати двојака ситуација. Саклетвеници могу стећи уверење да је осумњичени крив и одустати од заклетве. Али исто тако, на захтев господара заклетве, сок може бити принуђен да иступи јавно пред саклетвенике и да као храбар човек "покаже прстом" делинквента. Показивањем прстом има снагу оптужног доказа, којим се онемогућава полагање заклетве и правдање саклетвеницима. Ако сок покаже прстом на делинквента и пружи доказ о материјалним траговима нестале ствари, господар заклетве губи спор и бива обавезан да плати пенално обештећење у двоструком износу. Али, ако просочени одбије наводе сока као произвољне и недоказане, наставља се парница између сока и просоченог. Кога од њих оправдају људи тај бива ослобођен, а онај други треба да плати штету господару спора.

Известилац Брахим Хоџа из Луника саопштава да је било више случајева да сок изгуби спор и плати штету. Лично је више пута доводио сока у положај да призна деликт као саучесник у њему и да плати пенална обештећења. Пошто је био набеђен, да је украо туђу краву Ељшани Х. је просочио лопова, па су га саклетвеници оправдали, а просочени је морао да плати украдену краву.

То значи да је сочење веома ризично. Сок нема увек моралну подршку у народу нити наклоности плећнара. Код Куча се пословично каже: "Ко сочи говно смочи".[510] Уместо да се поклони вера исказу сока, он може бити оглашен кривим. Нарочито је тешко сочити у споровима око крви. Јер је основни циљ заклетве мирење, а не утврђивање кривице. Ко просочи некога за убиство отежава поступак умира. Одговорност сока је сакралне нарави. Он се излаже опасностима освете. Потреба изналажења кривца долази у сукоб са могућношћу проширења крвних завада између просоченог и сока. Обећањем награде – соџбине – опрезно је дат подстицај сочењу. Истовремено је задржана велика одговорност сока, који, ако изгуби спор са просоченим, треба сам да плати дуг за који је сочио. Подсетимо се, да је и Хамурабијев закон строго забрањивао сумњиво сведочење на штету другога. Сведок оптужбе морао је рачунати са обавезом доказивања свога исказа, морао је да га правда. Сведок који се не би могао оправдати за оно што је рекао кажњава се смрћу, ако је сведочио о делу где се радило о животу или смрти.[511] А чланом 46 Винодолског закона[512] сузбијано је сочење ограничавањем награде соку. Сок је морао да плати ону казну, коју би платио набеђени. Стога му је била дужност да докаже "пријаву да је нешто ошасnуо", тј. запазио или приметио.

Соџбина је награда, која се даје соку за учињену услугу. Она се на арбанашки зове *paguezë e kapucarët*[513] или *kallzi*.[514] Висини соџбине је Ђечов посветио изузетну пажњу и, према врсти деликата, таксативно набројао њен износ на почетку XX века. Ти износи били су веома високи и одговарали су вредности украдених предмета, односно висини крвнине. То се да видети упоређивањем висине соџбине са вредношћу предмета и ценама о којима је

---

510 *op. cit.*, стр. 160.
511 Стојан Јасић, *Закони старог и средњег века*, Београд, 1968, *Хамурабијев закон*, пар. 3.
512 Стојан Јасић, *op. cit.*, *Винодолски закон.*
513 Ђечов, *op. cit.*, стр. 99.
514 Hyacinte Hecqard, *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guegarie*, Париз, с.а. стр. 381.

писао Ђечов.[515] Тако висока соцбина није била израз економске вредности рада сока, већ, пре свега, плаћање његовог ризика. Као што се хтело да сочење постане привлачно, тако се рачунало на опирање делинквента исказу сока. Стога је сок захтевао да буде сигуран од евентуалног ризика, да му господар спора плати вредност ствари о којој сочи.

Изгледа да се сочење могло развити само у споровима око имовинских деликата, нарочито крађа. У споровима око крви, сочење треба да је било ређе. Награда, коју би господар крви могао обећати соку, ако му просочи крвника, не би могла компензирати освету чија би жртва могао да постане сок. Додуше, Брахим Хоџа из Јуника сматра да се сок може ангажовати и код крађе и код крви. Али ни он се није могао сетити примера, да неко сочи у спору око крви.

ж) Свештеник

Свештеник није неопходан учесник у заклетвеној процедури и њеном ритуалу. Чак се каже: "Поштени људи заклињу се без хоџе и попа." Правдајућа заклетва ретко се полаже без плећнара и дорзона, скоро никад без саклетвеника, али врло често без свештеника. Тако је и са заклетвом којом се узима ствар. Међутим, црква није могла да остане индиферентна према старим правним обичајима, најмање према заклетви као средству превазилажења самосуђа, које је сузбијала и феудална држава. Црква је настојала да међу завађенима преузме улогу посредника, судије и чувара вере, али не оне старе сакралне бесе, већ ове *fidei christianae* и новог феудалног права. Она је настојала, да сузбије сакрално право и паганска веровања и да, уместо многобројних плећнара, створи црквено судство, да уместо многих дорзона који су чували старе бесе, уведе писменост, а да кривоклетницима запрети строгим казнама у загробном животу. На арбанашком тлу укрстио се утицај свештенства са чиниоцима старе обичајне бесе. Свештенству је дато место у заклетвеном ритуалу.

Али, свештенство је настојало да постане посредник међу завађенима и утиче на припремање компромиса о разрешењу спора мирним путем. За разлику од *ndermjetësa*, који се ангажује својом претњом да развади завађене, свештенство је настојало да своје вернике мирољубивим средствима склони на примирје. *Hëcqard* наводи да су католички свештеници, иако ретко, одлазили у својим одеждама, са крстом еванђељем и преклињали повређеног да пристане на умир, да су после узалудног преклињања проклињали: "фишек ти не

[515] Према Ђечову, висина соцбине износила је: код спорова око провале у кућу или сточну стају – 500 гроша, код убистава – 1.500 гроша, код крађе мазге – 1.000 гроша, код крађе коња – 500 гроша, за крађу овна или јарца (под чактаром) – 500 гроша, за крађу вола који се преже – 400 гроша, за крађу утовљене свиње – 500 гроша, за крађу стеоне краве – 150 гроша, за крађу магарца – 150 гроша, за крађу јунца – 100 гроша, за крађу овце или свиње – 50 гроша, за украдено јагње или јаре – 10 гроша, за неутовљену свињу – 23 гроша. (Ђечов, *op. cit.*, пар. 1091). Према Ђечовљевом ценовнику вредност неких од наведених ствари износила је: овце или козе – 50 гроша, јагњета или јарета – 20 гроша, јарца или овна под чактаром – 100 гроша, телета – 50 гроша, јунета – 200 гроша, теглећег вола – 400 гроша, стеоне краве – 300 гроша, мазге од 1.000 до 1.500 гроша, магарца – 300 гроша (КЛД, пар. 484).

погодио", прах ти не упалио", "сој ти се истражио", "све ти изгинуло са пуним шушкама".[516] Моји известиоци саопштавају да су католички свештеници, нарочито у с. Албанији сваке треће године обилазили села да склоне завађене на мир. При томе су ангажовали људе, жене и децу у колевкама, преклињући повређеног да пристане на умир. Муслимански свештеници и данас моле своје вернике и сроднике да прихвате умир, али не преклињу нити проклињу ако им се молбе не уваже. Па ипак њихов утицај није мали, јер припадају врло често крвносродничкој групи повређеног. Отуда имају значајну улогу као посредници. Трагови тога виде се и код српског становништва у с. Метохији. Призренски владика Павле је у два маха преклињао једног Бичанина из Крушева да пристане на умир крви са својим рођацима 1969. и 1970. године.

Свештеници су конкурисали плећнарима и настојали да постану судије, али готово без икаквих значајних успеха. Само по изузетку, појединци су успевали да прибаве себи шири судијски углед. То је случај код муслиманског свештенства. Њихов углед растао је првенствено у градовима код примене шеријатског права. Понеки свештеник умео је вешто да користи обичајну процедуру и да је споји са применом шеријатског права, при чему је опрезно процењивао у којим ће случајевима моћи да примени шеријат. Муслиманском свештенику Фахри ефендији из Ђаковице обраћају се странке врло често за мишљење у важним споровима, не само из брачних односа и наслеђивања, већ и из односа везаних за прече право куповине и друга неслагања. Али, у целини узето, свештенство никада није успело да надвлада плећнаре. Посебно католичко свештенство, које чине већином странци, који не припадају крвносродничкој групи средине у којој делују, нису могли да истисну ни арбанашке правне обичаје ни народно судовање. Чак и данас плећнари не трпе мешање хоџа у послове обичајног судовања. Судећа кућа Џемаиљ Обриња није хтела да толерише хоџу, који се мешао у њено судовање. Са малим успехом сеоске хоџе могу да се мешају у послове плећнара. Џемаиљ Обриња је наредио хоџи да "гледа џамију и ништа више". Он је био кадар да из свог села отера хоџу и затражи да му се пошаље хоџа из вароши, који се неће упуштати у сеоске плећније. (Саопштење Е. Госке из Пећи од 12.11.1970. године.)

Проповедање казни у загробном животу није било довољно да се потисне чување бесе у правним одношајима. Дорзон као чувар бесе је непосредно присутан уз странку, коју стеже и непосредно прети сакралном санкцијом за случај вероломства. Црква обећава казну у загробном животу. Такве казне су неприкладно средство правне принуде. Стога је племенском друштву више одговарао дорзон, који је претио убиством, паљевином или плаћао дуг повериоцу. Стога вера у једног бога није могла да потисне поверење у многе свемоћне дорзоне.

Да ли ће свештеник узети учешће у заклетвеној процедури зависи од више чинилаца: предмета спора, врсте заклетве, компромиса о заклетви, сродности парничара. У споровима око међа, заклетва се не полаже уз садејство свештеника. Такве заклетве полажу се на лицу места, изван култних места, ношењем камена о врату. Стари обичаји заклетве *më guri në krah* као да су надживели многе касније утицаје. Та заклетва се ослања на паганско

[516] H. Hecqard, *op. cit.*, стр. 381.

веровање, да земља почива на роговима црног вола, па да вероломник треба да се боји да ће на овом свету бити убијен каменом, а на оном пропасти кроз седам сводова до црног вола. – Код заклетве на хлебу, над главама синова и заклетве на камену (изузев на *guri gjenazezu* – камен за полагање леша пред џамијом) ретко учествује свештеник, готово никако. Природа ових заклетви је таква да је страх од санкције везан за истребљење потомства, вероватно каменовање и на губитак крвносродничке подршке и солидарности у братству. То су обично заклетве међу једноплеменицима. – Од споразума странака зависи хоће ли ангажовати свештеника. То се утврђује компромисом о заклетви. Ипак у многим тешким споровима утврђује се да место заклетве буде богомоља, да се заклетва полаже уз учешће свештеника. Спорови око мањих кривица и облигационих односа, расправе се често и без свештеника. Спорови међу једнобратственицима расправе се чешће без, него уз учешће свештеника.

Свештеник приступа по специјалном мандату странака, по нагодби постигнутој на плећнији. Његова интервенција је само наставак прихваћеног компромиса о заклетви. Изван дужности да по верском обреду помогне саклетвеницима да се закуну како ваља – свештеник је пасивни посматрач. Његова улога није активна ни код формулисања текста заклетвене изјаве. Ту формулу утврђују плећнари нагодбом. Заклетвена изјава има правну садржину. У моменту заклињања, свештеник чак и не чита заклетвену изјаву јер би се то сматрало као лично ангажовање у спорној ствари, као његова заклетва.

Непосредно пре заклетве, свештеник упозорава саклетвенике на последице кривоклетства и препоручује да је боље платити, него се криво клети. Кад ритуал заклињања почиње, свештеник се стара само о култној форми. Он може да поучи саклетвенике верском ритуалу. Саклетвеници муслимани треба да положе заклетву чисти. Чистоћа се постиже узимањем *avdesa* (прање руку, ногу и лица). Уз изјаву је потребно учинити и одређене гестове: клекнути, положити руку на неки свети предмет итд. Свештеник даље пази, да се изговори уобичајена инвокација, према конфесионалној припадности саклетвеника. Грубо одступање од култне форме (као нпр. пропуштање да се додирне вередостојни предмет) могло би се тумачити као ментална резервација и несигурност саклетвеника да се ангажује, као избегавање могуће санкције. Такав покушај преваре свештеник треба да онемогући.

После положене заклетве, свештеник саопштава да је ритуал обављен по верском обреду. Али он не доноси никакву одлуку. Он остаје само "сведок" да је заклетва положена. Ако касније сазна да је заклетва лажна, он ће као сведок заклетве бити дужан да казни кривоклетника црквеним казнама.

Конфесионална подвојеност не представља сметњу за полагање заклетве. Свако полаже своју заклетвену изјаву по правилима култа своје конфесије или без тога. Не сматра се забрањеним да заклетву обави свештеник друге конфесије. Истина, католик се не куне пред православним свештеником, али се у народу сматра да би и таква заклетва била добра, јер је обичаји не забрањују. Има података да су се у Албанији хришћани клели по исламском ритуалу. Према саопштењу Морина Незир Хаџије из Трстеника и Јусуф Куче из Љутоглаве, припадници католичке конфесије клели су се у Девичу, као и

муслимани. Известилац Б. Хоџа из Јуника саопштава, да је било заклетви хришћана и муслимана "пред калуђером" дечанског манастира. Разлог томе не треба видети само у веровању у чудотворну моћ светитељских живота, већ пре свега у сличности обичаја. Када се заклетва полаже у спору између католика и муслимана, за саклетвенике се бирају лица која једном половином припадају једној а другом половином другој конфесији. Такав је био случај 31.7.1970. године, када су се саклетвеници католичке конфесије заједно са господаром заклетве Красниħ Прено клели пред католичким свештеником у Пећи. Том приликом је саклетвеницима муслиманске конфесије, присутним у цркви, опроштено да се куну. Урачунало им се као да су се заклели. (Саопштење Красниħ Прена из Пећи од 21.7.1970. године.)

После заклетве плаћа се *nezer* свештенику. То се чини остављањем нешто новца на корану, крсту или еванђељу. Незер плаћа господара заклетве и саклетвеници, како они који су се заклели, тако и они којима се рачуна као да су се заклели. Саклетвеници који су се ангажовали за правдање Красниħ Према из Пећи, дали су на име незера и то: католици – који 10 а који 20 динара, а муслимани који се нису клели који 10 а који 5 динара.

Занимљиво је да господар спора може поставити захтев за изузеће свештеника. Вероватно се ради о неповерењу у његову личност, претпоставља се да је пристрасан у корист господара заклетве. То се види из следећег примера:

– Током 1969. године, неки момак, рођак А. Берише из Крушевца, ожени се кћерком покојног Суља, која је била верена за другога. После тога оде глас да је са момком била у љубавним односима више од три године. Њен отац осумњичи А. Беришу да је са својим укућанима узео учешће у недозвољеној удаји његове кћери. Крајем априла или почетком маја 1970. године затражи да се А. Бериша закуне са својом браћом и рођацима. Прво је тражио да се куну А. Бериша са својом браћом од стричева Ђем Садиком, Љах Мифтаром и Рамиз Ђеримом, а касније се предомислио, па је захтевао да се закуну сви одрасли мушкарци из братства Бериша у селу. Али, кад би реч о свештенику, изјави: "Да не признаје Б.С. – имама џамије у Крушевцу да надгледа обављање заклетве, него да тражи Б.Н. хоџу из Рашића. Уз њега су заклетву надгледали плећнари Рустем Арифи, Фазли Мека и Хаџи Даути из Крушевца. Заклетва је обављена на тај начин, што је сваки од саклетвеника посебно морао да удари руком по корану, изговарајући речи: "*Për këtë be të zotit, qi po e baj, kush nuk ka dijte ne shtëpinë time qe po ta mer qikës e as nuk ta ka hjeksue*" (ове ми божје вере којом ти се кунем, нико у нашим кућама није знао да ће ти онај узети девојку нити га је подстрекавао). Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 79/70.

Разлог за изузеће свештеника даље је објаснио саслушани Бериша Фазлија (80 година) на записнику од 16.9.1970. године који се налази у истом спису, наводећи да је свештеник из Раушића уједно хоџа и хаџија. Очигледно да је више веровао хаџији, који је посетио исламска света места и тиме се заветовао да ће се убудуће безгрешно понашати.

***

Тиме се завршава излагање о учесницима у заклетвеној процедури у ужем смислу. Приказано је уско судеће тело формирано *ad hoc*, посебно за сваки спорни случај, са почасном дужношћу и јавном обавезом да доведе странке до коначне нагодбе. У том телу сваки учесник има одређену функцију за коју сноси одговорност. Посредници, плећнари а нарочито дорзони одговарају за понашање странака сагласно њиховим изјавама и процесуалним нагодбама странке за своје понашање посредницима, плећнарима и дорзонима. Сваки од тих судећих органа има своју функцију у плећнији. Али плећниja не мора бити увек састављена од толиког броја учесника. Више функција могу да се кумулирају, тј. посредник може бити одговоран и као плећнар и као дорзон, па се пред њим и без свештеника може обавити целокупан ритуал полагања заклетве. Обратно, код тежих спорова, може бити више посредника, плећнара, дорзона. Ту се, понекад, среће по педесетак људи самозвано ангажованих, да доведу странке до компромиса. Међу њима се нађу и беседници, који истичу врлине једне од странака, похвале њиховим прецима и примере тешких случајева, који су се расправили заклетвом саклетвеницима.

Пред таквим телима појавиће се саклетвеници, који ће свечаном изјавом преузети одговорност за оптуженог и оправдати га, или одбити да га оправдају заклетвом, па га искупити плаћањем крвнине или накнадом штете.

II – САКЛЕТВЕНИЦИ

"Вук језиком своја уста лиже, а туђе месо једе" – гласи арбанашка правна пословица. То констатује Ђечов и додаје, да се не допушта заклетва оној страни која би хтела да се правда сама, без саклетвеника (КЛД, пар. 546). Лице осумњичено да је повредило туђе добро, могу оправдати само слободна лица, у која се не сумња и која нису директно заинтересована за спорни случај, лица у која има поверења господар спора. То су саклетвеници.

Саклетвеници су познати у старом праву. Код Германа је постојао обичај, да се да привилегија туженом, да одбијајући тужбу, заклетвом потврди да тужби нема места и да се позове на известан број слободних људи, који ће га у томе подржати својом заклетвом. Према таквој својој улози, ти људи су добијали назив *Eideshelfer* (онај који помаже у заклетви), какву су улогу у римском праву имали: *juratores, conjuratores, collaudantes, compurgatores*. То су били људи из средине туженог, они који га познају из свог краја или суседства – констатује М. Јовановић, позивајући се на Оудета и Тацита.[517] Саклетвеници су постојали и у средњовековном праву југословенских народа. Они се спомињу у Дубровнику. Према Дубровачком закону од 1272. године "Дубровчанин се имао заклети са својим рођацима, које имао буде" (*sed Raguseurs jurare debet cum ilis suis propinquis qous habere potest*).[518] У

[517] Миленко Јовановић, *Порота средњовековне Србије*, Београд, 1959, стр. 22.
[518] Валтазар Богишић, *Станак у Дубровачком законику од 1272. године*, Правни чланци и расправа, књ. I, Београд, 1927, стр. 120.

Винодолском закону (1288), правном споменику феудалне Хрватске, саклетвеници се спомињу као "ротници", "рота", "порота", са назначењем њиховог броја.[519] У средњовековном праву Немањићке државе спомињу се "старинци", "старци", "душевници", "сведоци", "поротници".[520] Установа саклетвеника постојала је све до XIX века у Херцеговини, Црној Гори и на великом делу јужно од Динарског подручја. Она се спомиње и у народној песми.[521]

Код Арбанаса у с. Метохији саклетвеници су се сачували до наших дана. Ђечов их назива поротницима (поронике), додајући да се тако зову људи позвани да положе заклетву за човека на кога је пала сумња да је учинио какву кривицу (КЛД, пар. 536). У народном говору саклетвеници се називају различито: плећнари, поротници, дорзони (иако ретко) и бетарде (људи који се куну). Израз бетарда најчешће се употребљава и изгледа најприкладнији технички термин за означавање саклетвеника.[522]

1. Избор саклетвеника

Код правдајуће заклетве важи правило, да господар спора бира саклетвенике, а приводи их господар заклетве. Тако је бар у с. Метохији. Насупрот томе, Ђечов сматра да половину саклетвеника бира плећнија, а другу половину приводи сам господар заклетве. Он саопштава плећнарима имена саклетвеника које је изабрао, као што плећнари саопштавају у њему имена саклетвеника које су они одредили (КЛД, пар. 1057, 1055). По свој прилици, Ђечов је пошао од претпоставке да је плећнија суд у савременом смислу, орган који одлучује и пресуђује, да се ради о нагодби странака посредством плећнара. Господар заклетве заиста спомиње лица у која се узда да ће се за њега ангажовати. Али господару спора припада право да изабере саклетвенике, да их именује све или само известан број, а да препусти именовање осталих господару заклетве или плећнарима. Господар спора бира, а господар заклетве приводи људе, који ће га оправдати – саопштавају известиоци Б. Хоџа из Јуника, И. Љајић из М. Штупеља, Даутај Незир из Г. Црнобрега и други.

При именовању саклетвеника постоји известан ред, који се тиче њихове сродности са господаром заклетве, старости и старешинства, достојности и подобности, броја и привилегија.

---

519 С. Јасић, *op. cit.*, Винодолски закон, чл. 10, 56, 68, 69.

520 Теодор Тарановски, *Историја српског права у Немањићкој држави*, IV део, Историја судског уређења и поступка, Београд, 1935, стр. 200.

521 На пример у народној песми "Мајстор Манојло": "За којега јемац не изиде, хоће њега паша погубити. Све се један за другога јамчи, све богати те за богатога, сиромаси један за другога". Вук. Ст. Караџић, *Српске народне пјесме III*, Београд, 1969, стр. 215.

522 *betard* онај који се куне, именица изведена од речи беја, заклетва. Корен именице *бе* – садржан је у глаголу *beton*, са значењем чинити заклетву, заклети се. Староарбанашки израз *baido* има исто значење као грчки *peitho* и латински *fido*. Беја стоји за успостављање бесе (поверења, уговора, примирја, слободне пратње). Израз беса припада корену *bhendh*, староарбанашки *be(n)t-ve*, касније *bind*, што значи: наговорити, склонити, принудити на исповест и признање. Сродан му је глагол *bindem*, што означава одобравати, пристајати, приклањати се, признати под мукама. *G. Meyer*, *op. cit.*, стр. 30, 33 и 36.

а) Сродност саклетвеника

Саклетвеници потичу из крвносродничке групе господара заклетве. То су његови ближи и даљи крвни сродници. Бечов констатује, да су саклетвеници из братства и села господара заклетве (КЛД, пар. 1053). Тако је било у XIX веку и у Катунској нахији, где је заједно са оптуженим требало да се куне и још пет-шест људи његове породице.[523] Изгледа да је тако било и у феудалном праву државе Немањића.[524]

– Господар заклетве треба да доведе људе из свог рођаштва, братства и фиса, да се за њега закуну и да га оправдају. Господар спора не може тражити да се куну људи из других фисова и села, који не познају господара заклетве. (Исказ Б. Хоџе из Јуника од 20.9.1970. године.)

– На заклетву се позивају прво ближи па даљи рођаци осумњиченог, прво његов отац и браћа, па стричеви и браћа од стричева, па даљи рођаци из истог села, а затим рођаци из других села. (Исказ Е. Госке из Пећи, Морина Незир Хаџије из Трстеника и Ељшани Хаџије из Озрима од 17.11.1969. године.)

При избору саклетвеника прво се утврђује ко ће предводити саклетвенике – туженик, неко из његове куће (отац, брат, стриц) или одређени сродник. Нерадо се узима баш оно лице, које је осумњичено и за које се сматра да је узело учешћа у деликту. Мисли се, да онај ко је смислио како ће украсти туђу крв, образ или стоку, унапред је смислио и како ће се клети. Затим се именују прво ближи, па даљи сродници господара заклетве: стричеви, првобратучеви, другобратучеви итд., пре оних који су се касније оделили, а затим они који су се поделили раније, прво они из туженикова села, а онда рођаци из других села.

Таква крвносродничка веза не одговара непристрасности коју захтева савремено право при оцени веродостојности сведочења или суђења. Стога се намеће питање: зашто господар спора бира блиске сроднике окривљеног за саклетвенике, зашто не бира непристраснија лица.

Ваља имати у виду затвореност крвносродничких група. Људима изван крвносродничких група није лако сазнати оно, што се у туђој крвносродничкој групи сакрива. Само чланови те групе могу знати какво је понашање њихових чланова, да ли је који од њих учинио деликт. Ближи крвни сродници више могу да знају о евентуалним разлозима и мотивима за извршени деликт, начину његовог прикривања, ранијем ставу туженог према оштећеном. Они су у стању да испитају дотицај туженог са деликтом, да саслушавају његову породицу и испитују његове сроднике, да кроз свакодневни додир провере одбрану оптуженог, да га закуну, да испитају његове укућане. Речју, само су они у могућности да проведу унутарбратственичку и унутарфисовску истрагу. Једино они могу да дознају шта се одиграло иза завесе, којом се затворио делинквент према иноплеменицима, да ли су убиство или други деликт учињени непосредно или посредством најмљеног убице – "аргата". Ради провере, а они

523 Валтазар Богишић, *Грађа у одговорима из различитих крајева Славенског југа*, ЈАЗУ, Загреб, 1874, стр. 554.

524 "ко буде пронијаревић да га оправда *очина дружбина* (подвукао М.Ђ.)

могу унутар братства да проведу заклетву по домаћинствима.[525] Зато Ђечов с правом каже, да се за саклетвенике именују људи, који би могли да нешто сазнају о спорној ствари и да открију ствар (КЛД, пар. 1045). Дакле, господар заклетве је принуђен да именује за саклетвенике баш сроднике туженог, који једино могу поуздано утврдити је ли тужени крив или пе.

Но, тиме још није дат одговор на други део постављеног питања: откуд поверење господара спора у изјаву саклетвеника – сродника и суседа господара заклетве. Зар не изгледа апсурдно, да се може поклонити вера изјавама лица која су солидарна с господаром заклетве и спремна да му пруже сваку подршку, да се чак жртвују за сродника са којим су крвно солидарна? Оштећени из несродне групе је странац према коме се опходе по начелу ксенофобије, тј. више им је стало до интереса свог једног члана, него до интереса његовог противника.

При одговору на то питање ваља знати, да се у споровима између појединаца не ради увек о спору између крвносродничких група. Спорови су веома често последица ексцеса појединаца. Ексцеси појединаца угрожавају интересе оштећеног, али и интересе групе штетника. Групи штетника прети опасност од освете оштећеног. Својим, обично потајним, ексцесом појединац је преступио правила понашања групе и ради властитог задовољења свог појединачног интереса, без претходне сагласности своје крвносродничке групе, послужио се средством самосуђа и самозаштите (нападом или одбојем) на туђе добро. Тиме је истовремено дао повод противној страни, да употреби средства самозаштите – одбој. Тако, прво себе, па своју крвносродничку групу, оштећени може да увуче у крвне заваде. Дужност је крвносродничких група да то спрече. За то им се пружа могућност кроз заклетвену процедуру. Ту могу оправдати осумњиченог, или га обавезати да плати штету. Ослобођење или искупљење оптуженог води истом циљу – одржавању мира међу крвносродничким групама.

Следећи разлог поуздања у сроднике осумњиченог састоји се у њиховој одговорности за дату изјаву. Зависно од поправљивости деликта, који је предмет спора, они одговарају својим образом, па и главом за истинитост своје изјаве. Господар спора промишљено именује саклетвенике, врло често баш из круга лица за која претпоставља да су саучесници у деликту. У крвносродничкој групи осумњиченог често постоје узајамне наклоности појединца, тј. уже солидарне групе, које се издвајају од својих братственика својом једнодушношћу. Такве групе понекад иницирају, или чине радње управљене на одбрану својих или оштећење туђих интереса средствима самопомоћи. Ако

[525] Заклетва по домаћинствима полаже се када је извесно да је неко у братству односно селу учинио деликт, али се не зна ко је. Пред пљаковима се правда свака кућа не би ли се нашао кривац. О томе Ђечов пише: "Канун је оставио отворена врата да се заклетва полаже и по домаћинствима. Заклетву по домаћинствима полаже господар куће у своје име и у име чељади. Када је у питању заклетва по домаћинствима, господар нестале ствари нема право да ту заклетву тражи и од чланова домаћинства пошто му ту заклетву у име њих положи домаћин куће. Онај који даје кућну заклетву има право да тражи заклетву са саклетвеницима од домаћинства у које највише сумња. Ако господар нестале ствари издвоји посебно неку кућу од које тражи да издвоји и неколико кућа у селу за саклетвенике, пошто се ни од кога не могу тражити две заклетве. При заклетви која се полаже по домаћинству господар куће треба да се закуне за себе и за чланове своје фамилије да нису криви нити што знају о тој ствари" (КЛД, пар. 558–564).

господар спора познаје такву групу, може да ограничи избор саклетвеника на њене најутицајније чланове, чији се "прст" осећа у свим понашањима групе. Тада он именује само неколико лица за које сматра да су иницијатори, подстрекачи и помагачи и поставља смишљени захтев "*per sher*" (за зло) којим ставља у изглед зло тако изабраним саклетвеницима ако се лажно закуну.

– Никад се не зна је ли господар спора именовао саклетвенике за њихово добро или за њихово зло. Али кад господар заклетве каже: "Не треба да ми се куну 24 човека како су рекли људи, мени је доста да се закуну тај, тај и тај, не треба ми више" – па именује само два-три рођака господара заклетве на које највише сумња – плећнари се боје да су ти саклетвеници изабрани на своју злу срећу. Господар спора је тиме "прстом показао" – на људе за које добро верује да имају "прст" у његовој штети. За тако изабране саклетвенике је нарочито опасно ако лажно оправдају господара заклетве. Баш њима је господар спора поверио да му "чувају образ". Ако га буду изневерили и лукаво се заклели господар спора их може лукаво убити, или им направити на подмукао начин какво друго зло. (Искази Шаља Мурат Кадрије из Пећи од 12.12.1972. године, Б. Хоџе из Јуника од 3.7.1972. и Даутај Рагипа, хоџе из Прилепа од 22.7.1972.)

Саклетвеници одговарају господару спора и јавности. Господар спора им је поверио да му "чувају образ", тј. поставио их је за чуваре свог правног поверења. Он је поштено поступио самим тим, што је пристао на мирољубиво разрешење спора и дозволио да се искупи оптужени, који није деловао у интересу групе већ у свом појединачном интересу, тајно од групе. Ако би изабрани саклетвеници пренебрегли чување правног поверења, занемарили интересе своје групе и интересе господара спора, заклели се лукаво, тиме би изневерили очекивања господара спора. Не би се показали као чувари правног поверења, већ као његови кршиоци. Саклетвеници морају имати у виду могућност откривања преступа. Ни осумњичени ни његова крвносродничка група нису сасвим изоловани. Постоји извесна повезаност крвносродничких група међусобним женидбеним везама. Женидбене везе знатно су допринеле јединству Арбанаса.[526] Делинквент може бити откривен не само помоћу сока, већ и кад његово дело сазнају жене из других фисова, које су удате у његовој кући или суседству. Упркос строгим забранама, да се жене мешају у посао мушкараца и удаљавању жена са плећније – од њих није лако сакрити оно што је мушкарцима познато. Мушкарци морају рачунати да их жене могу издати својим крвним сродницима. Оне могу упозорити и саклетвенике у току истраге. Удајом, жена није раскинула крвносродничку солидарност с родовском групом свога оца. Осим тога, треба имати у виду и други фактор – цркву. Црква је кроз тајну исповеди била у могућности да дође до обавештења о многим гресима, великим и малим не само од жена већ и од мушкараца и деце. Исповед је нужна пре причешћа. Ко се не исповеди и причести сматра се грешним. Одбијање од причешћа изазива сумњу јавности.

526 Андрија Јовићевић, *Малесија*, Српски етнографски зборник СКА, XXVII, Београд, 1923, стр. 110.

Саклетвеници одговарају јавно и приватно господару спора, чији образ треба да сачувају. Ако га не сачувају, ни он се не сматра обавезним да се поштено понаша. Он се тад више неће понашати поштено и јавно, као код освете, већ безобразно, подмукло и лукаво, као лукави саклетвеници. На лукаву заклетву може да реагује подмуклом осветом. Тиме може бити оштећена крвносродничка група господара заклетве.

Разуме се, да у таквим околностима одговорност за осумњиченог не могу да преузму несродни иноплеменици који нису позвани да се жртвују за странца. Само је сродник позван да се жртвује и да процени хоће ли се, ради приватног интереса осумњиченог сродника, изложити ризику своје погибије, или ће га искупити плаћањем накнаде из његове имовине, па остати слободан и частан, изван ризика. Зато су сродници оптуженог, оним истим редом којим би били позвани на освету, позвани и да одлуче хоће ли га ослободити или искупити. Они одлучују хоће ли се изложити ризику "губитка крви" или искористити шансу да га искупе, као што би учинили при умиру. На страху од крви почива одговорност чланова крвносродничке групе именованих за саклетвенике.

б) Превазилажење сродности саклетвеника

Сродност саклетвеника са господаром заклетве је правило од којег постоје значајни изузеци. Они су настали као потреба, коју је наметао сам живот. Постепено је разбијена фисовска територијална компактност и тиме слабила крвносродничка солидарност. У селима чије становништво чине разна братства, стварала се територијална солидарност несродних мештана. У својинским споровима више је могао да зна несродни сусед него рођак из удаљеног села. У контрадикторним парницама понекад се јављају не само две странке из два братства, већ више странака из различитих крвносродничких група. То је наметало потребу ангажовања суседа за суседа.

– Саклетвеници из другог фиса највише могу да помогну господару заклетве. Пре ће добити право на заклетву онај који понуди иноплеменике за саклетвенике. Више се верује ономе ко може да доведе људе из других фисова да се закуну на његову реч. (Исказ Е. Госке из Пећи и Б. Хоџе из Јуника од 20.9.1970. године.)

То је сасвим разумљиво. Иноплеменици су непристраснији него крвни сродници. Они се теже ангажују, нерадо излажу ризику и више им се верује.

Досадашње истраживање показује да се несродни саклетвеници јављају у следећим споровима.

1. Када се крвносродничка група господара спора десолидарише, бар делимично, са тужбом и подржи противну страну, тј. туженог. Десолидарисање може да уследи зато што се сматра да је тужба неоснована, подигнута из ината или каприца или зато што је крвносродничка група тужиоца пријатељски, женидбеним везама повезана с кућом туженога. У таквим случајевима крвносродничке групе господар спора може да подржи одбрану туженога и да понуди да се за његово оправдање ангажује заклетвом. Такав случај био је у Кашици. Крвни сродници Гаши Кокољ Шабана нису се солидарисали са

његовом тужбом па су оправдали туженога у спору око крађе кукуруза. (Саопштење Брахим Етхем Гаши из Кашице од 21.10.1969. године);

2. Када је тужба ради изналажења кривца за убиство подигнута према селу у коме станује више крвносродничких група, па село између више осумњичених треба да пронађе убицу и да га искупи, а остале да оправда. Када је убијен Ариф Мехмет, одговорност је пала на село Трстеник у коме су биле осумњичене две куће – једна из фиса Морина, а друга из фиса Бериша. Становници сва четири братства у томе селу (Берише, Морине, Гаши и Краснићи) оправдали су заклетвом набеђеног Морину, а одбили да се ангажују за осумњиченог Беришу, који је морао да плати крвнину оштећеној страни. (Саопштење Морина Незир Хаџије из Трстеника од 15.10.1969. године);

3. Када је деликт учињен уз суделовање лица која припадају разним крвносродничким групама, па једна од њих пориче да је директни извршилац деликта, или жели да се оправда заклетвом. У таквом случају повређена страна може поставити услов да се поступак не раздваја већ да крвносродничка група, која тражи правдање оправда или искупи и учеснике из друге крвносродничке групе.

Тако на пример:

– У марту 1969. године на конференцији у Беговом Лукавцу дође до туче између три крвносродничке групе: Цурај, Гргурај и Руговај. Ударцем ножа би повређен Р. М. Повређени оптужи Цурај А. који порицаше да је нанео повреду. Посредници Незирај Селим и Шабанај Алија из Радавца понудише да се оптужени оправда по обичајима заклетвом братства Цурај. Оштећени није одбио понуду, али је поставио као услов, да му се Цураји закуну не само за себе већ и за братство Гргурај. Цураји нису могли да се закуну за Гргураје већ су предлагали да оштећени посебно тужи Гргураје. Али оштећени је то одбио. (Спис Окружног суда у Пећи, К. бр. 85/69.)

Став господара спора у том случају имао је за циљ да се у јединственом поступку утврди ко му је нанео повреду. Ако се Цураји не могу заклети за Гргураје, значи да им је познато ко је од Гргураја нанео повреду, па треба да то јавно саопште и тиме екскулпирају себе. Он је "ухватио" Цураје, за које је извесно да су учесници у тучи и вероватно су му нанели повреду. Ако то Цураји пориче, нека се споре са Гргурајима, да утврде делинквента. У противном, раздвајањем парнице Цураји би се евентуално оправдали, а касније можда и Гргураји. Тако би остало да се не зна ко је од њих нанео повреду оштећеном, који би био изигран.

4. Када је једна крвносродничка група обавезна да положи заклетву клаузулом да не зна ко је учинио деликт, па притешњена тиме прокаже делинквента из друге крвносродничке групе, услед чега долази до парнице између набеђеног и просоченог, више се верује оној страни за коју се ангажују саклетвеници из несродних крвносродничких група.

Тако на пример:

– Власник украдене краве Вучелић оптужио је Ељшанаје из Озрима. Они су се бранили да је краву украо С.С. из Дубова. Међу њима дође до спора. Привилегију да се правда заклетвом добио је Ељшанај на чијој су

страни били и саклетвеници које је понудио из фиса Краснићи у Радавцу. (Саопштење Ељшами Хаџије из Озрима од 15. јуна 1969. године);

5. Када се води спор око међа и граница великих сеоских атара, на заклетву се позивају не само заинтересовани братственици, већ и лица из других фисова. Саклетвеник више није лице које пориче туђу кривицу, већ сведок који потврђује оно, што му је познато на основу непосредног или посредног сазнања. У спору између фиса Берише из Челопека и фиса Гаши их Барана, оба фиса су, поред људи из своје групе, понудили и сведоке из фиса Краснићи. (Саопштење Краснић Музлије, барјактара из Врановца од 20.7.1968. године.)

6. Код свих заклетви око својине саклетвеник може бити из било које крвносродничке групе.

в) Старосни ред

Старосни ред при избору саклетвеника може да се посматра са два аспекта: доба животне старости и старешинства. То ће рећи, да старији људи имају приоритет над млађима, а утицајнији у кући и братству над мање утицајним.

Доњу и горњу границу животне старости саклетвеника тешко је одредити и прецизно. Изгледа да саклетвеник може да буде сваки пунолетни мушкарац. "Ко може пушку да носи, тај може и да се куне" – саопштава Е. Госка из Пећи. То ће рећи, да се пунолетство одређује дозрелошћу за ношење оружја. Из сабране грађе види се, да се као саклетвеници не јављају лица млађа од 25 година. То би отприлике била доња граница. Горња се не може одредити. Што је један човек старији, то је подобнији да буде саклетвеник, нарочито у споровима око међа. Код правдајућих заклетви избегава се ангажовање већ сенилних лица.

Старији људи имају предност при избору. Познато је да горштаци поштују своје старце и да их слушају. Стари људи имају извесна права код одлучивања. М.Р. Барјактаровић тврди да код неких народа "нарочито примитивних", старији људи имају изузетна права у погледу расподеле добара, коначног доношења одлука о појединим питањима итд. Та права се огледају кад-тад и у присвајању нечега или задобијању извесне власти. С друге стрне, стари људи најдуже памте. Они знају како је раније решавано, где су се међе налазиле. И на крају, постоји најмање могућности, да ће старији људи, "душевници" да кажу криво. Не треба понети на души грех на онај свет.[527] Ограђујући се од те Барјактаровићеве мисли у делу којим се доводе у везу права старијих људи са примитивним друштвима, пошто ни друштво савремене цивилизације не може занемарити искуства старијих људи, овде треба додати да старији саклетвеници добро знају старе дугове и потраживања, старе грехове својих и туђих братственика, размирице међу братствима, тужбе и правдања, клетве и кривоклетства, крвне дугове и освете, последице кривоклетства. То их чини промишљенијим и опрезнијим у процењивању и одлучивању је ли боље платити дуг, или оставити у наслеђе потомству терет крви и кривоклетство.

---

527 Мирко Р. Барјактаровић, *О земљишним међама у Срба*, САН, посебна издања, књ. 203, Етнографски институт, књ. 4, Београд, 1952, стр. 42.

Не ради се само о ношењу грехова на онај свет. Ради се о рационалном и ирационалном страху. Арбанашки саклетвеник, чини се, да је забринут да не узме на душу своје потомство и остави му у наслеђе крвне дугове. Он се мање боји посмртног страдања своје душе, него губитка своје деце. Знајући сва зла крвне освете, арбанашки старац радије ће саветовати, да се тешки деликт расправи искупљењем, него ризиковати да га његова деца плаћају главом. Ако се његова крвносродничка група оправда лукавом клетвом, боји се да ће остати дужан крв. Он ће радије признати дуг, него се одлучити на кривоклетство са последицом инфамије због вероломства. Он се боји да потомство неће умети да сачува од крвних завада, па не жели да му оставља у наследство терет освете за старе крвне дугове. Уз те рационалне разлоге иду и ирационални – страх за судбину властите душе на оном свету.

Старосни ред треба разумети у смислу старешинства. Старешинство у кући зависно је од година старости. Многољудне куће и породичне задруге имају своје господаре. То је мушкарац зрелог доба, најутицајнији у кући, поштеђен од непосредног извршавања кривичних дела, одговоран за понашање својих укућана, не увек најстарији по годинама. За њега се претпоставља да треба да зна све што зна чељад његове куће. Господари кућа најчешће се позивају за саклетвенике.

Господар куће може саслушавати и узимати на одговорност укућане, принуђивати их да му саопште све што знају о спорној ствари. Ако прикрију релевантне чињенице, могу довести у опасност живот свог господара, кога треба највише чувати. Губитак господара је најтежи појединачни губитак куће.

Најзад, под појмом старца треба разумети и старинца. Старинац је сусед, који се раније доселио или купио некретнину од досељеног. Он има привилегију да се куне у споровима око уређења међа, сеоских атара и индивидуалних поседа.

2. Достојност и подобност саклетвеника

Бечов констатује да се за саклетвеника бирају људи, који нису склони лагати ни по коју цену, који нису пропалице готове да за кору хлеба огреше душу, који немају мржњу према странкама у спору (КЛД, пар. 1045). И. Јелић тврди да је "поротник" и код Срба и код Арбанаса могло да буде само мушко лице, које није никад у лажи хватано, које није покварено и поткупљиво, које живи у пријатељству са обе стране и коме је колико толико позната спорна ствар.[528] Из тих обавештења мало се може знати о подобности саклетвеника. Тек одговором на питање ко не може бити саклетвеник – добија се ближа представа о достојности и подобности саклетвеника.

Саклетвеник не може бити лице са својствима: узерлије, гарежџије и тобелије. Ко су та лица и каква су види се из следећег излагања.

---

[528] И. Јелић, *op. cit.* стр. 87–88.

а) Узерлија

Узерлија (од турске речи *ozur* – исприка, оправдање)[529] је човек који се изузима од заклетве из оправданих разлога. Тај разлог је гравидност његове жене. Оправдање је индивидуалне нарави, што значи да се само одређени појединац не може заклети, док то може да учини сваки други мушкарац из његове куће. Трудноћа жене смета заклетви само њезиног мужа.

Нити господар спора, ни господар заклетве не могу проверавати је ли извињење саклетвеника основано. Није дозвољено ни прилично распитивати се о женама. То би била срамота за оног ко пита, колико и увреда за саклетвеника. Ако би се саклетвеник преварно изињавао гравидношћу своје жене, постоје могућности да му се доскочи. Прва је да се, уместо саклетвеника који се извинио, именује други мушкарац из исте куће. Пошто се заклетва полаже у име целе куће, господару спора може бити свеједно ко ће да се закуне од одраслих мушкараца из исте куће. Друга могућност је обавезивање саклетвеника да се закуне после престанка трудноће своје жене.

– Кад саклетвеник чија је жена трудна дође до места полагања заклетве, стане у ред са осталим саклетвеницима. Кад дође ред на њега да се закуне и да се руком дотакне веродостојног знака – књиге или камена – заобиђе место и саопшти: "Узерли". Једни верују да ко се појави на месту заклетве, спреман је и да се закуне. Ако се господар спора са тиме задовољи, изриче се одлука, без чекања. Ако није задовољан, може да тражи да се узерлија закуне пошто му се жена породила. Ако је сам тужени узерлија, чека се док престане трудноћа његове жене. Али најчешће се испред тужене куће јавља као клетвеник њен господар – старији човек, па се заклетва не одлаже. (Исказ Б. Хоџе из Јуника од 30.6.1967. године.)

Трудноћа жене сматра се оправданом сметњом за полагање заклетве и то из два разлога – сујеверја и правних разлога. У Албанаца на Косову, као и код Срба, деца се сматрају највећим добром. Све мора бити учињено да се живот деце чува и отклоне зли дуси, који се сматрају узрочницима побачаја, превремених порођаја а нарочито чедоморства. Осим тога, жена се прибавља уз откуп, чији је износ веома висок. Једном ожењени, није сигуран да ће му породична задруга одвојити средства за поновну женидбу. Моменат порођаја је критичан и за жену и за дете. Све мора бити учињено да се сачува живот детета и жене породиље. У то спада и обичај *куваде*. Међу Арбанасима и Србима на Косову, као и међу осталим балканским народима још се среће прастари обичај куваде, који се састоји у магично-ритуалном понашању мужа према жени за време порођаја. Тиме муж може да олакша порођај, да сачува трудницу и њен пород у животу.[530] Пошто се заклетва сматра грехом, саклетвеник верује да би се изложио опасности, кад би се клео пре прекида трудноће своје жене. Он не би могао да без греха обави ритуал куваде, што би, верује се, могло да има за последицу зло – смрт мајке и детета. Такав

[529] Братољуб Клаић, *Рјечник страних речи*, Загреб, 1962, стр. 1547.
[530] Вукадиновић Т.Р., *Прежици куваде у Косовско-Метохијској покрајини*, Гласник музеја Косова и Метохије, VII–VIII, Приштина, 1962–1963, стр. 63–119.

саклетвеник изложио би се ризику више од осталих. Тиме се правда његово изузеће од заклетве са религијског гледишта.

Господар спора и господар заклетве прихватају извињење узерлије, не само из религијских обзира, већ првенствено због правних разлога. Заклетва мора да буде чиста. Она треба да отклони сумњу и успостави поверење међу странкама. Трудноћа жене представља природни ризик, који се често завршава смрћу детета или труднице. Ако би после заклетве дошло до смрти жене или детета неког од саклетвеника, код њих би се могла појавити недоумица: зашто је дошло до смрти жене или детета, да ли је то последица кривоклетства, да није која од странака допринела смрти жене или детета. Спор који би заклетвом требало да се дефинитивно оконча, могао би наново да почне. Крвна освета, ако не јавно, онда прикривено и подмукло могла би да се настави. Зато ни господар спора ни господар заклетве не желе да доводе у питање чистоћу заклетве, нити да заклињу мужа чија је жена гравидна.

б) Гарежџија

Гарежџија (од турске речи *garaz, garaz-ola,* мн. *garaza*, са значењем: препирка, смутња, мржња, злопаћење, пизма, пакост)[531] је лице, које се изузима од заклетве због свађе са странкама, првенствено с господаром заклетве. За саклетвенике се не бирају људи који гаје какву мржњу према странкама у спору – каже Ђечов (КЛД, пар. 1045). Слично је и у Законику Цара Стефана Душана.[532] Лице према коме се може истаћи приговор гарези, тј. приговор завађености, нетрпељивости, мржње која постоји према господару заклетве – није склоно да у насталом односу допринесе извињењу, нити је вољно да се својом личношћу ангажује за странку са којом је у завади. Завађени не може да се солидарише са порицањем господара заклетве, нити да допринесе његовом искупљењу. Он неће да преузме одговорност за господара заклетве.

Приговор гарези истиче господар заклетве преко својих плећнара, посредника и дорзона. Они имају право да проверавају истинитост истакнутог приговора и да траже обавештење о каквој се завађености ради, од када постоји – пре или после спорног случаја – у чему се и на који начин изразила завађеност. Кад то утврде, дају одобрење којим ослобађају господара заклетве да позива такво лице за саклетвеника.

> – Господар спора, ако не верује да постоји свађа или мржња између господара заклетве и човека кога тражи за саклетвеника, може сам да пође код гарежџије, па да се код њега распита о свему шта би тај могао знати о кривици господара заклетве. Ако гарежџија нешто може да посведочи нека га зове за сока. Гарежџија неће да прича добро за господара заклетве већ ће казати свако зло које зна. (Исказ Б. Хоџе из Јуника и Е. Госке из Пећи од 30.6.1965. године.)

То. значи да господар спора може да ангажује гарежџију у сврху оптуживања.

---

[531] Б. Клаић, *op. cit.*, стр. 512.

[532] "да њест у пороти пизменика" – чл. 152. Законика Цара Стефана Душана.

Иначе, пошто због заваде не може везивати бесу са гарежцијом, господар заклетве није у могућности ни да га ангажује у спору. Суштински, основ за изузеће гарежције састоји се у уверењу да та лица, која су у међусобној свађи насталој пре повреде учињене господару спора, нису могла бити у дослуху да колективним чињењем нанесу неправду господара спора. Међусобно завађени не ступају у заверу против трећег. Они се боје један другога и држе се на дистанци тако, да један другоме ништа не поверавају.

Ако се гарежција не би изузимао, отпала би цела процедура везана за мирење. То би довело до напуштања обичајно-правног реда. Ангажовање завађеног да правда лице са којим је у спору, не би било прихватљиво ни са обичајноправног гледишта. Саклетвеник везује бесу са господаром заклетве да ће бити солидаран у порицању навода господара спора. Ако би гарежција везивао такву бесу пре него што се расправи спор између њега и господара заклетве, онда би тај спор био занемарен. То би био необичан начин превазилажења спора.

в) Тобелија

Tobelija (од турске речи *tövba* – покајање, кајање, *tövbe* – заветовати се да се неки грех неће поновити)[533] је лице које је дало промисорну заклетву да ће се од нечег уздржати. Тобелија може бити мушко и женско. И девојка која се заветовала да се неће удавати назива се тобелијом. Такав девојачки завет представља остатак једне већ давно заборављене културе старог Средоземља. Заветоване девојке, тобелије, вирџинеше[534] дају свету обавезу да се неће никад удавати ни за свога евентуалног вереника, ни за ког другог човека. Пошто дају такав завет, могу да избегну удају за вереника према коме немају наклоности. И што је значајније, ослобађају своју родбину од дуга у крви због неиспуњења веридбених обавеза. Објављивањем да је вереница тобелија ништи се веридбени уговор, без верениковог права на освету. – С друге стране и мушкарац који се заветовао да се неће заклињати ни за себе ни за другог назива се тобелија. За саклетвенике се не бирају људи који су се зарекли да неће бити саклетвеници ни у чију корист – каже Ђечов (КЛД, пар. 1045). Нас занимају тобелије – мушкарци који су се заветовали да се неће клети.

Својство тобелије треба да је одраније познато. То се објављује пред цематом, тј. пред верницима у богомољи.[535] Према саопштењу Гаши Мухамед Љана, обичајног судије из Дечана (8.8.1969. године), "у раније време тобелије су уписиване у хоџине књиге, па се знало да се не могу клети ни за себе ни за другога".

Поставља се питање: какве су побуде за давање таквог завета, јесу ли оне чисто верског карактера – унутрашња богобојажљива осећања, или су

---

533 В. Клаић, *op. cit.*, стр. 1493.

534 Мирко Р. Барјактаровић, *Прилог проучавању тобелија* (*заветованих девојака*). Зборник Филозофског факултета у Београду, I, 1948, стр. 343–353. – М. Гушић, *Остајница – тобелија – вирџин као друштвена појава.* Рад III конгреса фолклориста Југославије, Цетиње, 1958, стр. 55.

535 Сурја Пуповци, *Грађанско-правни односи у Законику Леке Дукађинија*, Приштина, 1968, стр. 152.

последица других материјалних чинилаца. Са религијског аспекта, својство тобелије требало би да представља виши морални квалитет личности, изузетну побожност, богоугодно понашање које потиче из верских осећања. Богоугодни људи не би смели да се куну зато што је заклетва грех којим се вређа Бог. Хаџије се не куну зато што се сматрају богоугодним људима. Дати завет не смеју да прекрше због страха од божје казне на оном свету. Тако се хаџије понашају строжије, него што захтевају религијске норме, које не забрањују заклетву већ криву заклетву.[536]

Др Сурја Пуповци констатује да код саклетвеника постоји страх да не буду наведени на лажну заклетву, што је довело до тога, да међу албанским сељацима на Косову и Метохији има приличан број тобелија.[537] Таквој констатацији потребно је шире образложење. Треба утврдити да ли се ради о превентивној мотивисаности верским и моралним побудама, или каквом другом страху. Верске побуде могу бити понекад узрок правних појава и института. Али у суштини, готово увек кад је дата једна појава или један институт у религијском духу, чини се потребним да се скине религијски декор и потражи оно рационално – материјална или правна садржина и узрок појаве и правног института.

Тобелија нема право да се куне ни за себе ни за другога. Пред тобожњим страхом од евентуалне санкције, он као да се лишава једне привилегије, само ради тога да га неко не наведе на кривоклетство. Ту се поставља питање, зашто би се неко одрицао свога права и привилегије пред страхом од нечега евентуалног, што му као последица коришћења привилегије може наступити. Лица која су се одрекла права на правдање заклетве морају да плате ствар за коју би била оптужена, без обзира на своју кривицу. Она не би могла да добију у својину ствар која би се противправно нашла код другога само зато, што се не могу заклети. Зашто тобелија да жртвује једно своје право, које други имају и могу употребити против њега? Чини ли то из чисто верских побуда, ради побожности? На такву побожност и на такав захтев није обавезан ни свештеник, који треба да буде узор религијског понашања. "И од пароха се може, за неку много велику ствар, тражити да се закуне" – констатује Ђечов (КЛД, стр. 4). Куртај Р., хоџа из Радавца, био је саклетвеник и у спору који није био одвећ значајан. Хоџа Ејупај Д. из Д. Стреоца пристао је да се куне своме рођаку Феризај Цен Нимону у спору око мале ствари.[538] Дакле, свештеник, иако представник цркве, моћне снаге феудалног друштва, није се могао одређи права да било себе или другога брани заклетвом. Црква није могла да тражи од паства више побожности, него што је требало да има њено свештенство.

То значи да својство тобелије није привилегија која се даје неком лицу ради избегавања кривоклетства. Кад би то била привилегија користио би је

---

536 Трећа књига Мојсијева XIX, 12; Јеванђеље по Матеју V, 33–36; Курхан 2:225.

537 С. Пуповци, *op. cit.*, стр. 152.

538 Један Феризај из Доњег Стреоца тужио је хоџу Е.Д. из истог села око малог парчета земље. На расправи туженик понуди неко писмо из кога је следило да је ствар прибављена писменим уговором. Тужилац предложи туженом хоџи да се закуне да је тужилац сачинио и потписао уговор, па ће му признати својину на спорној некретнини и одустати од тужбе. Тужени хоџа изјави да ће се заклети. Суд то није прихватио пошто је имао могућност за графолошко вештачење. (Записник Општинског суда у Пећи, П. бр. 392/67 од 15.4.1969. године.)

свештеник. Тобе је терет, јер тобелија мора да плати кад је дужан и да опрости кад је оштећен. Ако омашком буде позван да се куне, тобелија је дужан да се извини и да понуди плаћање без обзира је ли дужан, односно да помогне у плаћању ако је позван за саклетвеника.

Пуповци је добро уочио постојање везе између својства тобелије и кривоклетника. За доказ је навео пример који су му саопштили известиоци:

– Неки Х.Б. из Турићевца украо је две краве. Кад је трагом власник доспео до дворишта лопова, који је крађу порицао, одредили су 6 саклетвеника да у петак у џамији полаже заклетву да би оправдали туженог. Један од саклетвеника је сазнао да је Х.Б. украо краве, па је дан пре полагања заклетве отишао код њега и наговорио га да их врати власнику и да не наводи људе на кривоклетство. Ђем Љутани је дошао у петак пред џамију да положи заклетву. Међутим, саопштено му је да је Х.Б. вратио краве власнику. Ђем Љутани је одмах пред хоџом и вереницима учинио: "*tybe*" да никад више неће бити саклетвеник, јер како каже "Људи те наводе на кривоклетство". Истог дана су и остали саклетвеници постали тобелије.[539]

Ни наведени пример не објашњава да ли је страх од кривоклетства наступио као последица већ раније учињеног кривоклетства, или служи као превентива да до кривоклетства не дође убудуће. Изгледа да известилац није саопштио све релевантне чињенице. Ако је дан раније лопов вратио краву, то се није могло десити без знања свих саклетвеника. Стога нису ни имали потребе да се сутрадан окупљају пред џамијом ради заклетве. Ако су се бојали кривоклетства, зашто су пристали да буду ангажовани као саклетвеници? Ако су саклетвеници утицали да лопов врати краве, нису имали потребе да се боје кривоклетства. Тужени не би смео изложити порузи заклетвене изјаве, пошто је већ вратио краву тужиоцу. Вероватно да тужени није лично повратио краву тужиоцу, већ су то урадили други – можда баш саклетвеници.

Даља истраживања показују да постоје различите понуде за давање завета о уздржавању од заклетве. Известилац Даутај Рагип (50 г.), хоџа из Прилепа код Дечана у исказу од 22.7.1972. године саопштава "оно многи сељаци, па ни све хоџе не знају":

– Постоје три врсте тобелија. Једни су превише богобојажљиви, па су дали завет, да се не куну ни за себе ни за другог. Таквих је мало. Они се боје да ће полудети, да ће их ударити кап, да ће се парализовати, да ће им умрети деца и да ће им душа патити на оном свету. Њих је страх од Бога. Други су паметни, са здравом филозофијом. Они смишљено неће да се куну, да не би одговарали за другога. Њих је страх од људи у којима су ђаволи и анђели. Они се боје да се заклетвом могу замерити и да би им се људи осветили подметањем бомби тамо где се деца играју или на месту где треба да направе бразду за воду, тровањем деце или стоке, губитком имања или паљењем куће. Такви се боје пакла на овом свету. Ни ђаво не може смислити оно што на ум падне човеку који хоће да се подмукло освети. Он може да смисли зло које полиција не може да открије. А пошто учини зло

539 С. Пуповци, *op. cit.*, стр. 152.

каже саклетвепику: "Шта можеш, то је божја казна, мора да си се криво заклео." Неразуман човек верује да му је таква судбина, а разумни знају да је људска глава казан у коме је скувано зло, а људска рука чесма из које је потекло. – Трећи су тобелије зато што су се једном криво клели, па се поправљају испуњавањем обећања, да се неће више клети ни за кога. Њих је неко зло снашло због заклетве, па им људи не дају да се куну. Али у народу се о томе не сме причати. О томе сви ћуте јер мисле да народ не треба то да зна. Мене су плећнари нападали да сам безбожни хоџа зато што сам једном свом рођаку рекао, пре 10 година, да добро види зашто му је у току једне ноћи липсало стадо оваца."

Даља саопштења доказују углавном да су тобелије бивши кривоклетници или њихови наследници. Известилац Жујов Мало из Набрђа саопштава 3.10.1969. године:

– Ж. Дацић закле се, пре око 60 година да неки његов рођак из села Дацићи није украо коња. Затим се сазна да га је украо. Нађе се коњ на скровитом месту, у шуми господара заклетве, свезан и изнемогао. Утврди се да га је украо рођак, који се криво заклео. После тога Дацић Ж. се огласи тобелијом и остави аманет својим синовима: "Дајте својим рођацима све што траже, осим деце, али се за њих никада немојте клети." Причало се да га је све до смрти болела глава од криве клетве.

Други известилац Брахим Етем Гаши из Кашице саопштава 21.10. 1969. године:

– У спору између Гаши Ш.С. и Келменди Р.Х. из Кашице, 1962. године, за саклетвеника је, између осталих, био одређен и један Гаши, који се оправдао да је тобелија, јер му се отац беше криво заклео ради правдања брата Садрије због пањевине сламе неког Новичића. Иза тога сломи ногу и остави у аманет својим потомцима да се не куну. Његов приговор био је уважен, па је за саклетвеника био узет известилац.

Таквих примера могло би се наћи безброј. Ни Љ. Садрија из Клинчине не куне се ни за себе ни за другога, јер се раније био криво заклео, па му је дете ослепело. (Исказ Берише Бајрама из Клинчине од 13.10.1969. године.) Ни М. Кољај из Глођана није се хтео клети. Као тужени је изјављивао да ће да плати дуг, јер се не може правдати заклетвом. Пред смрт је оставио у аманет: "Ко хоће да се зове мојим именом нека се не куне ни за себе ни за другога." (Саопштење Кољај Фрања из Глођана од 13.10.1969. године.) Насупрот њему, Љајић Садрија се није хтео клети зато што је сазнао од свог сина да је туженик украо коња, па љут што је преваром био наведен да се обрука и умало лажно закуне, одмах је позвао да се запали кућа и покоље стока туженога, а сам је пошао да то први учини.

Од лажне заклетве "боли глава", што у преносном смислу значи забринутост. Кривоклетник сматра да би боље било да је сломио ногу, него што се заклео. После лажне заклетве може "заболети глава" њихове потомке. Кривоклетнику се не верује. Он је дисквалификован да се брани заклетвом. Тако је било и у Катунској нахији и Херцеговини: "Непоштене људе, који су

већ једном криво сведочили не пуштају ни к судбеној сведоџби ни заклетви, па баш да се и мисли да ће тај пут право казати."[540]

После кривоклетства клетвеник губи право да се користи заклетвом. Тиме постаје обесправљен. У случају тужбе мора да плаћа тражбину, без обзира је ли тужба основана. Осим тога, врло је вероватно да су у прошлости кривоклетници кажњавани веома строго. Њих је требало истражити. О томе се доста јасно говори у чл. 154. Законика Цара Стефана Душана: "Који се поротници закуну и оправдају онога по закону, и ако се по томе нађе баш сам предмет (*corpus delicti*) у онога оправданога, ког су оправдали поротници... и више потом се тиме поротницима не верује, ни да се ко за њихове удаје, ни да се од њих жени." Забранити некоме женидбу синова и удају кћери значи осудити га да се истражи. Стога су кривоклетници морали тражити заштиту цркве. Покајничким заветима, да се убудуће неће клети и јавним оглашавањем таквог завета, богоугодним делима, хаџилуком итд. кривоклетник се рехабилитује бар у сфери моралних односа и правне способности да закључује веридбене и женидбене послове.

Заветом да се неће клети последица кривоклетства се заодева у частан и религијски израз. Негативна правна последица се као заборавила и уобличила у морално-религиозно дело. Изгубљено правно поверење компензира се манифестовањем верских дужности.

Унутар своје крвносродничке групе тобелија није изгубио од угледа. Он се криво заклео за интересе свога рођака. Тиме се жртвовао за своје крвне сроднике. Заветујући се, ојачао је религијско поверење. Његова крвносродничка група могла се према другим родовима и братствима представити строгошћу у поступању са кривоклетницима. А тобелија је остајао заштићен својим сродницима – браћом и рођацима.

Било би занимљиво упоредити своје тобелије са губитком пословних способности (*capitis deminutio*) у римском праву. Но, зато би била потребна дубља упоредна анализа. У оба случаја ради се о губитку пословне способности у сфери правног живота.

Овде треба истаћи да крвносродничка група, изолујући кривоклетнике, штити себе као целину. Забрањујући заклетву кривоклетницима, крвносродничка група задржава могућност да тужи и да буде тужена, да се правда заклетвама као да није било кривоклетства. Тобелија је остао по страни, ван јавног наступа у заклетвеној процедури, али у условима солидарне заштите коју му пружа крвносродничка група.

3. Ангажовање саклетвеника

Господару спора припада право да именује саклетвенике. То именовање представља у ствари позив одређеним лицима да се ангажују и преузму личну одговорност за истинтост изјаве туженога. Дужност је господара заклетве, да позове сваког од саклетвеника и да са њима закључи стипулацију о ангажовању.

---

[540] В. Богишић, *Грађа у одговорима...*, стр. 557.

Саклетвеник је дужан да се одазове позиву. Ако се ни на трећи позив не одазове, господар заклетве извештава плећнара, који од таквог саклетвеника тражи да се изјасни о разлогу одбијања. Позвани саклетвеник мора да се изјасни да ли дужност саклетвеника избегава "из неког ината или мржње према господару заклетве или због бојазни од кривоклетства" (Ђечов, КЛД, пар. 1067). Ако нема извињавајућих разлога (тобелија, узерлија, гарежџија) саклетвеник је дужан да се изјасни *in meritum*. Бојазан и сумњу да ће положити лажне заклетве треба да оправда пред братственичким плећнаром. Ту своју сумњу, као и сваки сок мора на захтев господара заклетве доказивати заклетвом: "Да се од заклетве не извлачи због неког ината или мржње према господару исте, него само због страха и сумње да ће положити лажну заклетву" (Ђечов, КЛД, пар. 1067). Дакле, сваки саклетвеник је дужан да изнесе свој став према тужби и кривици господара заклетве.

Позвани саклетвеник, пре јавног ангажовања пред плећнијом, дужан је да претходно закључи са господаром заклетве стипулцију о ангажовању.

– Господар заклетве треба да пита сваког саклетвеника: "Хоћеш ли да изађеш да за мене одговараш и да се пред људима закунеш томе и томе за то и то? Тебе траже јер ти верују." Пре него што каже "хоћу", саклетвеник треба да пита господара заклетве: "Знаш ли ти шта је заклетва? Заклетва пред људима је тешка ствар. Ако си што дужан боље је да платиш него да се криво кунеш. Милије би ми било да платим твој дуг него да се лажно кунем. Пази добро, немој да ме узмеш на врат, да изгубим образ. Образ се не може купити за паре. Више волим свој образ него своју главу. Ако превариш мене преварио си себе. Ако посечеш мене себе си посекао." Пошто му господар заклетве каже: "Буди без бриге. Знам да је заклетва тешка ствар. Слободно уђи у ову ствар за мене. Заклећу ти се где год хоћеш својом главом и главама својих синова да никад неће испасти другачије од оног што ти ја кажем" – саклетвеник може да изиђе да се за њега куне пред људима. Али господар заклетве може рећи и овако: "Знам да је заклетва тешка ствар. Ти сад слободно реци да ћеш изићи пред људима да одговараш за мене и да верујеш оно што ја кажем. Али ни ја не волим да се кунем око ове ствари, већ ми је милије платити. Па, ако велиш, да је боље платићемо. Али ти засад реци да ћеш се заклети, иако нећеш, па ћемо платити". (Искази Брахим Хоџе из Јуника, Емин Госке из Пећи, Ељшани Хаџије из Озрима, Имер Љајића из Штупеља од 4.8.1969. године.)

Из изложеног се може видети садржина стипулације између господара заклетве и сваког од саклетвеника. Та стипулација може бити садржајно различита: друкчија је код правдајуће заклетве, а друкчија када се ради о искупљењу.

Код правдајуће заклетве саклетвеник упозорава да је заклетва свечана изјава дата јавно ("пред људима"), која јавно обавезује, да је боље за кривца да се искупи, него да се криво закуне. Због криве заклетве губи се друштвено поверење ("образ") и човек постаје нечастан. Инфамија је тешка и неподношљива. Од ње се кривоклетник не може искупити новцем ("образ се не може купити за паре"), јер представља деликт против бесе. Стога је боље изгубити живот него бити вероломник ("више волим свој образ него своју

главу"). Најзад, саклетвеник упозорава господара заклетве на санкцију за случај преваре, којом би га увукао у вероломство и жртвовао за своје интересе ("Немој да ме узмеш на врат, да изгубим образ. Ако превариш мене, преварио си себе. Ако посечеш мене, себе си посекао.") Саклетвеник је недужан. Он не жели да буде жртвован за појединачни интерес господара заклетве, Господар заклетве га не сме "посећи", узети на врат" и жртвовати. Ако би до тог дошло, саклетвеник прети господару заклетве да ће се са њим обрачунати ("ако посечеш мене, себе си посекао"). Другим речима, саклетвеник хоће да се ангажује и преузме јавну одговорност за недужног и набеђеног господара спора, па да се за њега невиног жртвује. То је његова часна дужност и обавеза, која потиче из родовске крвне везе и солидарности. Он ту обавезу прихвата без сопственог материјалног интереса (*sine causae*). Али, саклетвеник неће да се ангажује за делинквента. Кривоклетство би му нанело личну штету, постао би нечастан, јавно гоњен, гоњен од господара спора. Зато господар заклетве треба да промисли и да радије плати штету господару спора, него да изложи ризику и животној опасности саклетвеника као свог сродника. У противном, саклетвеник ће радије гонити господара заклетве него пристати да буде лично гоњен. То је основно начело сакралног права. На том принципу почива беса, која је основа заклетве.

Тек пошто господар заклетве охрабри саклетвеника ("буди без бриге"), саопшти му да разуме тежину ангажовања и да прихвата сакралну санкцију за случај кривоклетства ("заклећу ти се својом главом и главама својих синова"), закључена је стипулација између господара спора и саклетвеника. Саклетвеник може да се безбрижно ангажује. Господар заклетве пристаје да поднесе последице кривоклетства. Он се може, за случај кривоклетства, узети на одговорност. Саклетвеник се може пред људима, тј. пред племенском јавношћу оправдати и повратити друштвено поверење гоњењем господара заклетве, који га је навео на кривоклетство.

Садржина стипулације је знатно друкчија код споразума о искупљењу. Саклетвеник треба да прихвати одговорност за туженог, али не и да се свечаном заклетвом ангажује да тужени није крив. И тужени прихвата гледиште саклетвеника, да је боље платити, него се криво клети. Он зна да је заклетва тешка, па ће радије платити, него одговарати за част и образ својих сродника – саклетвеника. Стога он захтева само да саклетвеник изиђе пред плећнију и да га подржи у искупљењу, ("сад слободно реци да ћеш изићи, да пред људима одговараш за мене и да верујеш оно што ја кажем..., па, ако велиш да је боље платићемо").

Та процедура не бива у једном трену. Она траје доста дуго, недељама, некад и месецима. Саклетвеник који је прихватио позив, не жели да се ангажује без претходне истраге. "Саклетвеници имају право да воде посебну истрагу. Ако је предмет спора превише замршен, они имају право да, ради истраге, одложе рок за полагање заклетве. За теже спорове, где треба шира и свестранија истрага, они имају право да истрагу продужавају годинама. Пошто заврше истрагу и одлуче да оправдају или окриве господара заклетве немају разлога да одлажу објављивање резултата, већ треба да кажу једно или друго" (Ђечов, КЛД, 1063–1065). Сваки саклетвеник треба да просуди хоће ли се ангажовати. На

њега пада велика одговорност. Он је дужан да сачува своју част, част господара заклетве и част господара спора. Одазивајући се позиву господара спора да се ангажује за сродника, саклетвеник се налази у обавези да чува то поверење и образ господара спора, тј. да га не изневери, оштети и изазове да прекрши своје обећање о изласку на обичајно-правни пут. Ангажујући се за господара заклетве, саклетвеник је дужан да му сачува част и онемогући да, ради својих појединачних интереса, сакрије истину, постане вероломник и објект извршења строге друштвене санкције. Прихватајући да се ангажује, саклетвеник чува и своју част и поверење, јер би кривом клетвом постао инфаман све док не опере образ гоњењем господара заклетве. Стога је саклетвеник позван да води истрагу саслушавањем жена и деце, рођака и пријатеља, проверавањем алибија укућана господара заклетве, проверавањем исказа сока, а по потреби и посебном заклетвом господара заклетве и чланова његове фамилије. Завршни чин истраге је "хлеб".

"Хлеб" је симболичан израз за везивање унутарплеменске бесе, тј. одлуке да се тужени оправда. Та одлука се доноси једногласношћу свих саклетвеника. Ако би један саклетвеник одбио да положи заклетву, господар заклетве би био оглашен кривим. Ради уједначења ставова свих потребно их је окупити на "хлеб", тј. на обед код господара заклетве.

– "Ако саклетвеници једу хлеб господара заклетве, сматра се да је позитиван исход заклетве. Ако се састану саклетвеници и ручају код господара заклетве, сматра се да је исти невин. Саклетвеницима не остаје ништа друго већ да пођу и да положе заклетву. Ако саклетвеници одбију да ручају у кући господара заклетве, сматра се да је исти крив и да није могао да се оправда од навода тужбе. Пошто су саклетвеници ручали код господара заклетве, он може мирно да спава, па да одређеног дана не присуствује чину полагања заклетве, јер је невин" (Ђечов, КЛД, пар. 1068–1071)).

Али, – "Ако само један од саклетвеника одбије да положи заклетву, господар заклетве се проглашава кривим" (Ђечов, КЛД, пар. 1066).

"Хлебом" се завршава истрага, утврђује једногласност свих позваних саклетвеника. Јавно, "пред људима" унутар братства господара заклетве, закључује се и учвршћује стипулација између господара заклетве и свих саклетвеника. Том стипулацијом се обавезује сваки саклетвеник да изиђе пред међуплеменску јавност, пред плећнију и да свечану изјаву, којом ће се ангажовати за господара заклетве. За давање такве изјаве потребна је свечана форма. Свечана изјава даје се у свечаном ритуалу.

III – РИТУАЛ И ЗАКЛЕТВЕНА ИЗЈАВА

Прва стипулација између господара заклетве и његових саклетвеника настаје без особите свечаности, у братству, међу сродницима. Друга стипулација између саклетвеника и господара спора треба да је свечана, да се да пред међуплеменском јавношћу и плећнарима. Ту су потребни ритули, строгост форме, свечаност, јавност. Треба нагласити строгост и озбиљност

сакралне обавезе и одговорности. Сваки од саклетвеника залаже своју част и свој живот за истинитост своје правдајуће изјаве. Та изјава је сакрална норма с инвокацијом, диспозицијом и санкцијом. Она се изговара уз дотицање веродостојног знака – симбола вере. Њу треба да изговори сваки саклетвеник. Господар спора треба да стекне уверење, да ће саклетвеници гонити господара заклетве уколико их буде навео на кривоклетство. Уместо да сам прибавља сатисфакцију путем самопомоћи, господар спора добија велики број одговорних људи, који би казнили осумњиченог чија би се кривица открила. Цео ритуал одговара свечаности "страшног заклетија", поводом чега треба да се окупе јавне и тајне силе, од чега клеветнике треба да обузме језа и страх због непредвидивих последица.

– Ништа није теже него се заклети, макар био прав и говорио само истину. Кад човек ставља своју руку на камен или књигу, може му рука задрхтати. Пошто се закуне, боји се да га зло не снађе. Обрадује се кад га снађе какво мање зло, кад му липше овца, или угине јуне; верује да је тиме платио заклетвени грех и мисли да је добро што му није изгорела кућа или син погинуо. Људи верују да их због сваке клетве може снаћи неко зло. (Саопштење Марк Зефаја из Дреновца од 16.7.1972. године и Даутај Рагипа, хоџе из Прилепа од 24.7.1972. године.)

1. Услови свечаног ритуала

Овде се не мисли само на хришћанске или исламске обреде приликом давања заклетвене изјаве. Ти обреди доприносе свечаности. Али заклетва се може положити и без њих, при чему ништа не губи од своје строгости. Напротив, изгледа да је била строжија без тих обреда. Заклетва почива на сакралној одговорности, коју је црква потискивала. Стога ће овде бити речи о времену, месту и симболима од којих зависи свечаност ангажовања.

а) Време заклетве

Сваких десет година отприлике, ситуација је толико била затегнута, да је турска влада наређивала генералну пацификацију, ради чега је институисана једна комисија. Она је привољавала доста радо чланове једног фиса да учине примирје односно мир плаћањем одштете фамилији убијеног – пише Дегран о проликама у с. Албанији током XIX века.[541] Тада су се везивале велике бесе са циљем измиривања завађених и забране самопомоћи. После закључења таквих беса, сличних оној која је закључена у селу Горње Луке, где је присуствовало више стотина људи из Малесије, Пећи, Ђаковице, Гусиња и Плава, са Косова – 1904. године – започињале су плећније интензиван рад на мирењу. Те комисије које су радиле, уз подршку турских власти, на пословима судовања звале су се ислихат. И у току Другог светског рата 1941–1944. године постојале су сталне мировне комисије, које су радиле на миру завађених. Данас то чине мировна већа.

[541] A. Degrand, *Souvernirs de la Haute – Albanie*, Париз, 1901, стр. 165–166.

Те комисије су биле састављене од арбанашких првака – плећнара из свих фисова. У њиховом раду ангажовале су се све друштвене снаге, плећнари и свештеници да склоне завађене на мир. Кућни притвореници и полуслободни људи подносили су захтеве тим комисијама, да приволе противну страну да прихвати обичајноправни пут. Комисије су принуђавале и најтеже увређене да прихвате мир. И окривљени за неопростиви грех могао је поднети изазовну тужбу комисијама, које су принуђавале увређеног да се ствар расправи по обичајима. Заклетва је била средство за уклањање противречности и давала се окривљеном ради правдања, ослобођења од оптужбе или искупљења.

Под утицајем свештенства, термин полагања заклетве одређује се доста често свечаним даном, после богослужења. Католичко становништво се обично куне недељом после литургије. Муслимани се куну обично петком, после молитве ђумаје. Заклетва се има обавити обично до 13 сати. Није уобичајено да се полаже понедељком; то је дан када започињу послови од напретка, када се људи жене и удају. То некако подсећа на *dies fasti* код Римљана. Додуше, сељаци увек не поштују недељу и петак као дане полагања заклетве.

Термин полагања заклетве мора се строго поштовати и има велики значај.

– Господар заклетве, који није дошао у одређени дан ни привео саклеветнике не може рећи: "Данас ми људи нису дошли да се закуну. Разговарћу са њима па ће може бити доћи други пут". Ако му не дођу саклетвеници до уговореног часа, зна се да нису хтели да га оперу и да је крив. Ни господар спора не може тражити да му саклетвеници долазе ради заклетве мимо одређеног дана. Он не може рећи: "Тога дана нисам дошао, али ћу доћи други пут па нека саклетвепици дођу да се закуну кад их ја позовем". – Плећнија ће му рећи да пошто није дошао не треба више ни да долази, јер је господар заклетве слободан као да су се људи заклели. (Искази Б. Хоџе из Јуника од 19.9.1970. године, Е. Госке из Пећи од 17.5.1966. године и других известилаца.)

Само саклетвеници могу, тога дана, да изјаве да се не желе клети зато, што нису били у стању да провере одбрану господара заклетве и да изјаве спремност да накнаде штету господару спора, после чега се спор разрешава нагодбом.

б) Места полагања заклетве

Према месту полагања заклетве могао би се одредити степен утицаја организованих друштвених снага – цркве и државе – на заклетвену процедуру. Уколико су места полагања заклетве примитивнија, утолико је тај утицај био мањи и обратно. Јер сузбијајући сакрално право, држава и црква настојале су да заклетву ставе под своју контролу прописивањем места за полагање заклетве.[542]

542 "и да је свака порота у цркви, и поп у одеждама да их закуне" – *Законик Цара Стефана Душана*, члан 151.

У северној Метохији постоји велико шаренило у избору места за полагање заклетве. Спомињу се реке, сеновито дрвеће, оде, џамије, цркве и теће, гробови.

1. *Реке.* – Реке су вероватно међу најстаријим местима за полагање заклетве. Сточарима је било згодно да се окупљају поред река ради напајања стоке. Осим тога, реке су природно прикладне да се завађени разлуче сваки на своју обалу. На мостовима су се могле сместити плећније и саопштавати нагодбе.

У извештајима католичких мисионара има драгоцених података о приликама у с. Албанији у средњем веку, нарочито о мирењима крвних освета. Такав је, на пример, нешто позније извештај од 16.4.1643. године, који је фра Карло дела Мирандела из Груде поднео префекту оцу Керубину. Он каже, да су православни Кучи били дуго времена у непријатељству са римокатоличким Хотима. Наводи, да је са својим мисионарима измирио Груде и Хоте. Једни су, вели, стајали с десне, а други с леве стране реке "*e noi frati gli habiamo dato giuramento sul santo evangelio ad una parte e all altra di non offendersi*".[543] Известилац Демуш Цури из Г. Стреоца, стар 70 г. саопштава 21.7.1966. године да је као дечак гледао у с. Албанији мирење завађених братстава. Плећнари су пребијали крв завађених који су стајали – једни на једној а други на другој обали реке. Стојећи на мосту, плећнари су каменицама из својих торбица пребијали крви; док су каменице бацали у реку, други су на гредама мостобрана урезивали, један с једне а други с друге стране, бројеве измирених крви.

На почетку овога века, поред Дечанске Бистрице, у селу Лук, на ливадама окруженим великим сеновитим дрвећем, везана је велика међуплеменска беса на сабору метохијских, плавскогусињских и северноарбанашких племена.[544]

2. *Сеновито дрвеће.* – Испод сеновитог дрвећа сточари окупљају стада на пландишта. Испод њих налазе хлад земљорадници и сточари. Испод сеновитог дрвећа може се окупити доста света ради већања и одлучивања.

У Албанији, на равници Фуша Дукађинит с великом шумом, скупљали су се, по предању, старешине племена ради пресуђивања спорова.[545] У горњем делу села Шинђиљ био је сачуван знаменити дуб, испод ког су се некад сакупљали фанди, ради заклетве. Свештенство се било постарало да код дуба постави олтар и једном годишње обави мису.[546] И код Срба постоји веровање у сеновито дрвеће (дрво у коме има каква сила, која може и човека да убије.)[547]

Према саопштењима известилаца, испод сеновитог дрвећа полажу се, иако врло ретко, заклетве у селима с. Метохије. У хладовини, лети се окупљају сељаци ради мухабетисања, договарања и уговарања, расправљања неугласица,

---

[543] Lett. ant. vol. 179. fol. 86 наведено према Јован Радонић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950, стр. 104.

[544] Марк Краснићи, *О "Беси". Прилог проучавању обичајног права код Шиптара.* Зборник за народни живот и обичаје ЈАЗУ, књ. 40, Загреб, 1962, стр. 274–275.

[545] Иван Степановић Јастребов, *Стара Србија и Албанија, Путевија запикии*, Споменик СКА, Други раз, 36. Београд, 1904, стр. 184.

[546] *Op. cit.*, стр. 185.

[547] Р. Барјактаровић, *О земљишним међама у Срба*, стр. 10.

везивања бесе и доношења колективних нагодби – сулова. У брдима свако братство има своје сеновито дрвеће, под којим се окупљају мушкаци. У равници, обично у средини села и близу каквог извора или потока, стоји по једно или више старих стабала. То дрвеће не сме нико да сече. Оно се сматра колективном својим на сеоском земљишту. Чињеница, да се под тим дрвећем доносе разне одлуке, чине место достојним поштовања а дрвеће светом ствари.

3. *Оде.* – Ода је просторија у грађевини земљорадника, велика соба у кући која служи за дочек гостију и зборница мушкараца. Обично се налази у великим каменим кулама ограђеним и утврђеним за потребе одбране. Ода некад има и преко 60 м² површине. Застрта је овчијским кожама или ћилимима, има чивилуке за оставу оружја и оџаклију уз коју се налазе два строго резервисана места и то, гледано с улаза, за господара куће с леве стране, а са десне за госте. У оду је слободан приступ сваком мушкарцу – сроднику и странцу, госту и бегунцу. Ту се одлучује о најважнијим пословима. Ту се одржавају све свечаности. Ода је гостинска соба, али и судница.

Ода у којој се налази плећнар уже или шире крвносродничке групе је судница. Ту се примају тужбе, траже бесе, врше међубратственичке нагодбе, одлучује о ставу према странцу и иноплеменику. Свако братство настоји да има оду, преко које би стекло јачи правосудни утицај. То одговара партикуларној аутономији и братственичко-племенској уситњености и затворености.

Боравак у судећој оди је сигуран. Ту нико не сме бити ни увређен ни повређен. То чини оду просторијом општег поштовања и поверења, неком врстом јуридичке светиње.

У одама су слике и иконе, књиге и оружје. Ту се врши полагање заклетве и на соли и хлебу, камену, корану, крсту и јеванђељу, уз учешће или без учешћа свештеника. Ту се решавају спорови међу братственицима, или између две сродне крвносродничке групе.

Једна од најстаријих је ода у Јунику. Постојала је велика ода у кули Леке Дукађина (Леке капетана) у Пећи, која је као четворospратна грађевина била сачувана до краја Првог светског рата. Раније је било мало ода, па су имале велики углед. Касније, са развојем грађевинарства, када је свако село хтело да има своју оду, дошло је до девалвације јуридичке светиње старих ода. Партикуларна разуђеност све више је потискивала оде као вередостојна места за полагање заклетве.

После такве разуђености дошло се до све чешће употребе цркава и џамија за полагање заклетве. Процес разуђивања убрзаван је настојањем сваког шеха да створи своју оду за своје шеите. Оде у шеховским дворовима украшене су, не само натписом из корана, већ и средњевековним оружјем. У оди шех Џафера у Јунику, чува се као украс прави средњовековни топуз.

4. *Џамије, цркве и теће.* – Заклетве под сеновитим дрвећем, на рекама, у одама вероватно су се полагале и раније као и данас, без икакве контроле и надзора организованих друштвених снага. Држава и црква настојале су да прате спорове, који се расправљају заклетвама, да се саклетвеници куну по европском обреду, у богомољама.

Код спорова међу различитим крвносродничким групама, ода је непогодно место. Не одговара унутарплеменској затворености да иноплеменик долази у оду оштећеног братства за полагање заклетве, нити оштећеном да иде у оду туженог иноплеменика, да гледа "како му срце дрхти". Свака страна се осећа јачом у својој кући. Стога су богомоље (цркве, џамије, текије, турбета) прикладнија места за расправљање тешких спорова. Оне су "хеирати" – места настанка правне одговорности.

Током XIX века хеирата није било много у селима с. Метохије. Претходно исламизирање имало је за последицу рушење цркава тамо, где су постојале, на пример у Ругову, без народног ангажовања за грађење џамија. По селима се и до данас сачувао обичај одржавања богослужења по приватним кућама, најчешће у одама. Тек крајем XIX и почетком XX века почело је живље ангажовање становништва за грађење богомоља и то првенствено у богатијим селима. Брдско становништво није никада показивало озбиљнији интерес за подизање цркава и џамија. Ни власти се о томе нису старале.

Опирући се ортодоксном исламу, његове шеитске секте стварале су чвршће везе својих верника заједничким гозбама, обредима и окупљањем око изузетно поштованог верског поглавара – шеха. Шехови имају своје текије, које су бројне у селима јужно од Дечана, према албанској граници, око Ђаковице, Ораховца и Призрена. Северно од Дечана, према Пећи, Истоку и Ругови готово их и нема.

Шеити се куну на турбетима. Према Деграну, у околини Кроје у Албанији, муслимани су се клели стављањем руке на ковчег турбета које се налазило у Пећи. Пошто хришћани нису имали прво да улазе унутра, они су, да би испунили исте формалности, полагали заклетву тако што су споља провлачили руке у унутрашњост просторија кроз пречаге прозора.[548] Код заклетвене процедуре постоји пуна верска толеранција.

Правни обичај заклетве остао је исти код хришћана и муслимана. У међусобним односима парничари обе вероисповести могли су да се понашају по народном обичају који им је заједнички. Многи католици сматрају да је свеједно хоће ли се полагати заклетва пред православним или католичким свештеником, "крст и јеванђелије су исти". Пред "девичким калуђером" клели су се сељаци све три конфесије.

Избегавајући да буду "сведоци заклетве", неки католички свештеници понекад су забрањивали заклетву у црквама. Вероватно да се радило о спречавању кривоклетства. Због кривоклетства може доћи до подмукле освете, па је црква избегавала да прима такве заклетве.

Место заклетве утврђује се компромисом. То је слично оном, што је било у Херцеговини и Катунској нахији у XIX веку, кад су се људи обично клели у цркви, али су могли и изван цркве, што је зависило од тужиоца.[549]

Шаренило места за полагање заклетве показује да је правна садржина заклетве од приоритетног значаја. Треба се заклети тамо где је јавност. Чисто

[548] А. Дегран, *op. cit.*, стр. 222.
[549] В. Богишић, *Грађа у одговорима...*, стр. 558

религијски колорит је другостепеног значаја. Заклетва у хладу, поред реке, у оди, на међи нема ништа мању снагу од заклетве у згради богомоље.

5. *Гроб.* – И гроб служи као место полагања заклетве и као веродостојни знак. Поштовање гроба везано је за култ предака, који постоји код многих народа.

Краснић Музлија, барјактар из Врановца саопштава 20.7.1968. године:

> Кад је неко осумњичен за убиство, може да пошаље поруку кући убијеног да је спреман да обеси торбу са земљом о врату и да се на гробу погинулог закуне са својом фамилијом: да нема прста у погибији лица на чијем се гробу куне. То је тешка заклетва, али је простија јер се не морају клети саклетвеници. Господар заклетве са торбицом земље обиђе три пута гроб погинулог, са свим мушким члановима из своје куће.

Одсуство саклетвеника указује на могућност да се заклетва на гробу убијеног полаже у случају, када је погинули сродник клетвеника, вероватно из исте куће. Брахим Хоџа их Јуника саопштава да има заклетви на гробу, али не може да саопшти пример који би послужио за анализу у ком случају се таква заклетва практикује. Он тврди, да над гробом погинулог треба да се закуне његов сапутник, који се правда да нема удела у убиству нити зна ко га је убио. То потврђује и известилац Рам Керо из Ругова у саопштењу од јануара 1966. године.

Над гробом се заклиње и сведок, који саопштава оно што је сазнао од покојника док је био у животу. Ђечов тврди, да се у вези сваког спора који се тиче умрлога заклетва има положити над гробом мртваца (КЛД, пар. 556). Он чак наводи и пример санкције, која се изговара приликом такве заклетве: "Ако га невиног нападам носио терет камења и земље на овом свету, свуд куда је он прошао док је био жив" (КЛД, пар. 555–556).

Заклетва на гробу као да представља врсту суочења између живих и мртвих. Као да се хоће провоцирати мртви да реагују из гроба и да се успротиве изјави клетвеника. Ту се вероватно ради и о манизму.[550]

в) Симболи вере

Симбол вере, веродостојни знак (*shej besimi*) је предмет, који се додирује руком приликом давања заклетвене изјаве. То је предмет у који се верује да његовим додиром може настати сакрално ангажовање душе и провоцирање сакралне санкције за случај кривоклетства.

Симбол вере је обавезан. За ослобођење од оптужбе безусловно се тражи да се заклетва полаже уз додиривање руком неког симбола вере. (Ђечов, КЛД, пар. 531.) Ђечов сматра, да су симболи вере следећи предмети: камен, крст и јеванђеље (КЛД, пар. 533). Међутим, постоје и други предмети, који се сматрају симболима вере: коран ("књига"), *guri gjenazez* (камен који се налази пред џамијом и служи за полагање леша, док траје посмртна молитва), со и хлеб, бусен земље, наковањ, огњило. Такво шаренило симбола вере наводи на размишљање о дубокој старости заклетве са саклетвеницима, утицају који су

[550] С. Пуповци, *op. cit.*, стр. 68.

на њу вршиле организоване друштене снаге, санкцијама за вероломство. Ти симболи вере јављају се некад самостално и појединачно, а некад у различитим комбинацијама: со и хлеб, камен и земља, со хлеб и раоник, камен и књига, крст и јеванђеље. Све зависи од споразума о заклетви и месних обичаја. Оно што је важно, јесте да симболи савремених религија нису ни до данас потпуно истисли симболе старе бесе: хлеб и камен.

1. *Хлеб.* – Као симбол вере употребљава се само хлеб, или со и хлеб. Хлеб има симболичан значај при одлучивању саклетвеника, да оправдају господара заклетве, при полагању заклетве и после полагања. Једући хлеб пре полагања заклетве, саклетвеници изражавају солидарност с господаром заклетве и дају му бесу, да ће се за њега ангажовати. У моменту давања заклетвене изјаве хлеб служи ако веродостојни предмет, који се некад додирује руком, а некад нагази ногом.

Заклетва на хлебу полаже се најчешће у споровима међу парничарима, који су крвни сродници. Међу парничарима из различитих крвносродничких група нисам нашао пример заклетве на хлебу, ваљда зато што је хлеб симбол крвносродничке солидарности. Код свих народа хлеб је симбол најчвршће везе међу ближњима и странцима. Пакт гостопримства, који је сматран правим савезом код Јелина, имао је за битан услов: со, хлеб и огњиште.[551]

Арбанаси кажу: "Хлеб даје крв, у крви је живот". Та изрека нема само биолошки смисао, већ пре свега, друштвени и правни. Људи који су на једном хлебу, на једном огњишту, у једној породичној задрузи, у истој крвносродничкој групи – једне су крви. Као крвни сродници солидарни су у својим правима и обавезама. Та солидарност омогућава појединцу личну и имовинску сигурност и заштиту од странаца, иноплеменика и непријатеља. Без крвносродничке солидарности нема живота нити могућности за опстанак у приликама међуплеменске ксенофобије, у временима сталне несигурности, међуплеменских ратова, крви и освете.

На хлеб има право свако ко припада крвносродничкој групи, све док не погази хлеб. Погазити хлеб значи раскинути са крвносродничком солидарношћу, покварити ону природу везу, која је гаранција безбедности целе крвносродничке групе. Ко погази хлеб супротставља своје појединачне интересе безбедности целе крвносродничке групе, жртвује колективни интерес индивидуалном, десолидарише се са сродницима, а себе доводи у положај сличан странцу, иноплеменику, који није пријатељ. Ко погази хлеб дужан је да напусти своју крвносродничку групу, а прекине економске и правне везе са њом и да потражи ослонац у туђој крвносродничкој групи, која ће га примити не као равноправног сродника, већ као човека туђе крви, непуноправног странца. Лице које је погазило хлеб, зависно од тежине преступа, крвносродничка група може да одлучи, да га изда непријатељу, или да га сама казни. Код кажњавања сродника, егзекуцију треба да почну најближи према којима не може бити освете.

Додирујући хлеб при заклетви, клетвеник се позива на оно, што му је најсветије и најнеопходније – крвносродничку солидарност. Гестом гажења

551 Georges Davy, *La foi Jurée*, Париз, 122, стр. 46.

хлеба, клетвеник даје својој крвносродничкој групи овлашћење да га за случај кривоклетства гони као сваког вероломног странца. Тим симболичним гестом, који клетвеник чини јавно, ставља се до знања, да ниједан сродник не треба да се према њему устручава више, него према странцу у случају вероломства. Гажење хлеба је директна и очигледна провокација присутних крвних сродника и овлашћење да га безусловно казне, ако знају или дознају да је његова изјава неистинита.

Симбол хлеба постао је предметом и хришћанског култа. Кроз причешће дат му је смисао свете тајне. Али и код католичких и код муслиманских Арбанаса у с. Метохији до данас се хлеб сматра симболом солидарности.

И после положене заклетве хлеб служи као средство којим се успоставља беса, јавно поверење између парничара. Хлеб после заклетве симболизује чврстину постигнуте нагодбе.

2. *Камен.* – Заклетва на камену представља једну од најтежих и најпоштенијих, коју познаје Арбанас – брђанин (Ђечов, КЛД, пар. 534). Камен се употребљава као средство, које симболизује јавну веру у свим врстама заклетви.

Код заклетве у синове, клетвеник држи руком камен над главама синова док изговара заклетвену изјаву. Брахим Хоџа из Јуника саопштва да се при заклетви у синове најчешће изговарју речи санкције: "Као камен ми се окаменило мушко (или: мушко и женско), ако имам дотицаја са овом кривицом". Слично је било и код црногорског племена Кучи, где је клетвеник држао над главом свог мушког детета камичак и суву палицу, говорећи: "Тако ми се све ово скаменило у ови кам и дрво, и дијете у жену, и сјеме у земљу... и тако ми се траг по трагу не истражио... нијесам ни сјетан ни савјетан за ту работу."[552] Код католичког становништва обичај је да се камен узме из цркве, односно црквеног дворишта и однесе на место полагања заклетве, ван цркве, без свештеника. Код муслимана заклетва на каменом постољу испред џамије полаже се само по изузетку за најтеже деликте. Шаља Мурат Кадрија из Пећи саопштава да су се тако клели људи пред џамијом у Истинићу у многобројним споровима између фиса Шаље из Истинића и фиса Гаши из Дечана, међу којима је, по предању, дотад било 317 крви.

При заклетви око међа, клетвеник узима камен на врат, тачније на раме (*në krah*, Ђечов, КЛД, пар. 245), изговара речи заклетве, после чега ношењем камена одваја земљиште једног од земљишта другог господара. Обично је то камен белутак, видљив за обележавање земљишних међа, а у Бобовцу га намажу катраном. У брдским крајевима носи се само камен, а у равничарским бусен земље с каменом. Испод камена међаша поставља се угљевље и пепео, а око њега у равници још 6–12 мањих каменица. То су чувари међаша. Срби из назибају "сведоцима",[553] а Албанци још и дорзонима (чуварима бесе). Њих постављају људи, који су учествовали у полагању међа. Они су доказ њиховог учешћа у постављању међа и њихове одговорности за њену исправност.

[552] С. Дучић, *op. cit.*, стр. 157–158.
[553] М. Р. Барјактаровић, *О земљишним међама у Срба*, стр. 57.

Објашњавајући порекло камена као симбола вере, Ђечов тврди да потиче из давних времена, па наводи да под каменом "треба подразумевати онај троугласти камен са три рупе, што га је држао трговац и њиме као на ваги мјерио восак за свеће, које су људи желели да однесу у цркву. На тај начин било је исто да се неко закуне на камену, или на другом симболу вјере, као што су крст или јеванђелије" (КЛД, стр. 60). Наведено објашњење изгледа једнострано и недовољно. Камен се врло често јавља у култу старих народа. Код Јевреја се употребљавао као сведок и јамац у уговорима осведоченим заклетвом.[554] Код њих се јавља и као средство кажњавања каменовањем.[555] Камен је био симбол вере и код Римљана. *Diespiter* имао је у руци белутак (*silex*) као симбол божанске моћи и веровало се, да њиме може деловати као гром или муња, слично као Зевс код Јелина.[556] Стари Арабљани сматрали су црни камен (*handžerul esved*) светињом, иако је у питању метеор.[557]

Илирски богови Агни и Перендис припадали су свету који је имао индоевропске религиозне представе, слично Грцима и Римљанима. Страх од тих богова почива на уверењу да могу убити громом и окаменити.

У с. Метохији нема трагова каменовања. На фрескама у Високим Дечанима види се претња каменом упућена ономе "ко украде туђу њиву".[558] Према С. Дучићу, каменовање је постојало као казна у обичајима арбанашких и црногорских брђана. У Црној Гори је укинуто за време владавине владике Петра I. Дучић наводи пример Албанаца – Бонкеђа из Затријепча, који је био каменован зато што се оженио својом рођаком од Лазаркеђа и тиме повредио сродство тих родова.[559] "Амин и гомила" били су познати код Куча.[560] "Гомиле камења које се срећу по брдима су знак да је беса свезана" – каже Брахим Хоџа из Јуника (јануара 1966. године). Исти известилац даље наводи:

> Казна због криве клетве на крсту и књизи иде полако. Њу је тешко дочекати. А казна због криве клетве на камену долази брзо и не треба је много чекати. Заклетва на камењу полаже се у најтежим споровима. Ко се криво закуне треба да добије брзу казну, одједном као гром. Стога се каже: *vrau reja* (нека гром убије).

И Ђечов наглашава камен као симбол санкције: "Померити гранични камен, исто је што и игра с мртвима" (КЛД, пар. 243). Све то значи да је камен не само симбол вере, већ и симбол страха, који се ставља у изглед вероломном кривоклетнику.

3. *Огњило. Бусен земље. Раонпк. Наковањ.* – Огњило, средство за производњу ватре, симбол је вере нарочито међу католичким клетвеницима изван цркве и без свештеника. Изгледа да заклетва на огњилу треба да

---

554 Прва књига Мојсијева, XXXI, 43–53.
555 Друга књига Мојсијева, XXI, 28–29, Пета књига Мојсијева XXII, 21.
556 Andrè Magdalaine, *Essai sur les origines de la sponsio*, Париз, 1943, стр. 16.
557 Kadri Halimi, *Kanun i Lekë Dukagjinit*, Rërgarimi, N. 7–8, Приштина, 1944, стр. 460.
558 Влад. Петковић, *Стари југословенски уметнички споменици, Манастир Дечане I*, СКА, Београд, 1941, пл. CCLXXIX.
559 С. Дучић, *op. cit.*, стр. 207–210
560 *Op. cit.*, стр. 191.

представља симбол страха, који се ставља у изглед кривоклетнику санкцијом паљења куће.

Бусен земље сам, или заједно са каменом, употребљава се као симбол вере у заклетвама око међа. Земља је симбол терета, који треба да се свали на кривоклетника. Понети терет земље идентично је са "пропадањем у земљу до црног вола".

Раоник је симбол вере код земљорадничког становништва у помеђашким споровима око њива. Заклетва на раонику полаже се у селима око Клине и Добре Воде.

Понекад се комбинује више симбола вере: раоник, огњило, со и хлеб. Известилац Чуни Ђоко из Деича то објашњава (12.2.1969. године): "Без раоника нема живота, без огњила нема ватре, без ватре нема хлеба, а без хлеба нема живота." Али то објашњење је пуно симболике (хлеб – беса, поверење; ватра – претња паљевином). Потребан је страх, да би се чувало јавно поверење, без чега нема живота.

Наковањ је симбол вере код занатлија, Цигана. Они се куну својим средством за рад. Тихомир Ђорђевић је запазио, да када се Цигани међу собом пру, онда се куну на наковњу: "Да ме убије овај наковањ ако сам крив." Том заклетвом они испитују верност жена, јер су уверени да се неће криво заклети.[561]

4. *Крст и "књига".* – То су симболи вере хришћана и мухамеданаца. Крст и "књига" (јеванђеље или коран) употребљавају се у великом броју заклетви међу парничарима из различитих фисова, при чему није увек потребан свештеник.

2. Заклетвена изјава

Када је реч о заклетвеној изјави обично се мисли на преклињање, заклетву и проклињање.

а) Преклињање

Преклињање је изјава упућена клетвенику као упозорење, да да истиниту изјаву под претњом санкција за кривоклетство.

У старом српском праву преклињање је било редовно. Пре давања заклетвене изјаве, оштећени је преклињао туженог "страшним заклетијем", да се лукаво не закуне. При томе је изговарао ове речи:

"Тако ти овога животворног крста који претвара небо и земљу, ако ишта знаш за ову работу, немој се заклети лукаво. А од суда ти неће бити потеге никакве ни глобе; а ови, коме си учинио ову работу за коју те куне, неће ни он више узети него разлогом што рече суд. Немој се нипошто заклети лукаво, ако ишта знаш за ову работу – тако ти не погинуо траг по трагу; тако ти шљеме не пануло на долину; тако ти људска губа не уљегла у кућу; тако ти не погинуо род у баштини; тако те не изјела живина, тако се не

[561] Тихомир Ђорђевић, *Наш народни живот*, VII, Београд, 1933, стр. 19.

разгуба; тако те не изјела вукојединa да се свака васељења од тебе заклиње; и тако ти род не погинуо у баштини; род у земљу, плод и људски и скотски."[562]

Код Арбанаса у с. Метохији оваквог преклињања готово и нема. Оно није ни потребно. Господари заклетве упозоравају саклетвеници на последице вероломства и то приликом закључења прве стипулације о свом ангажовању. Они му саопштавају сакралну санкцију, која треба да га снађе за случај кривоклетства. Господар заклетве се пред њима обавезао и пристао на сакралну санкцију. Стога, код друге стипулације, између саклетвеника и господара спора, преклињање је сувишно. Господар спора прима одговорност саклетвеника које не треба да преклиње, већ да их за случај кривоклетства упути да изврше санкцију над кривоклетником.

Изузетно среће се преклињање сведока, који се заклиње око међа: "Ти си стар човек, знаш где је међа, како узмеш хаир да видиш, како будеш узео тако носио" (саопштење Рецај Бајрамова Рама из Шкреља од 30.6.1966. године). Према томе произлази да преклињање почиње тамо где се само појединац заклиње око својине. Па и тада је лапидарно, без китњасте многоглагољивости.

б) Заклињање

Заклињање је изјава коју дају клетвеници. Др Јелић добро је уочио, да је арбанашка заклетвена изјава кратка, али је погрешио када ју је упростио. Он пише: "Парничари би дошли у цркву, затражили од свештеника крст и јеванђеље, поставили их на икону, па пошто би претходно пољубио крст и јеванђеље и све иконе редом, онда би ударајући врхом од прстију своје десне руке по крсту и јеванђељу, изговорио ове речи: 'Тако ми ове свете цркве, свију светаца, овог часног крста и Христова јеванђеља, нисам... то и то... учинио, и како ја истину говорио тако мени Бог помогао'."[563] Таква заклетва личила би више на заклетву појединца, без саклетвеника, него на заклетву са саклетвеницима. У њој би био изражен благослов колико и санкција. Изгледа да је Јелић осавременио арбанашку заклетву.

У ствари, господар спора, пошто је све спремно за заклетву и пошто се увери да су сви саклетвеници одлучили да положе заклетву, може да изјави да им опрашта, да им верује и да му није потребна свечана заклетвена изјава. Тиме добија на угледу, иако губи спор, а господар заклетве добија спор као да су се сви саклетвеници заклели. Ослобађањем саклетвеника од давања свечане изјаве, господар спора поступа мирољубиво, часно, безгрешно, јер се заклетва ипак сматра грехом.

Иначе, ако је одлучио да их закуне, саклетвеници се обично на челу са господаром заклетве или другим лицем које је одређено да их предводи, поређају један за другим, према сродству и старости (прво ближи па даљи сродници, старији па млађи), муслимани очишћени узимањем авдеса, па

---

[562] Алекса М. Јовановић, *Доказна средства у нашем старом казненом законодавству*, Бранич, 6, Београд, 1898, стр. 178.
[563] И. Јелић, *op. cit.*, стр. 75.

прилазе појединачно и изговарају свечану изјаву, коју су формулисали плећнари, ударају врховима прстију десне руке по симболу вере. Плећнари и господар спора их пажљиво мотре, пазећи хоће ли који од саклетвеника почети да замуцкује, или ће му рука задрхтати, или ће пропустити да каже једну од изјава садржаних у заклетвеној формули. Тако се куну сви саклетвеници редом до последњег, или док господар заклетве не каже да је доста и мањи или већи број саклетвеника ослободи давања изјаве, сматрајући да му њихово ангажовање није потребно, већ да му је довољна одговорност оних саклетвеника који су положили заклетвену изјаву.

Сама заклетвена изјава формулисана је као норма која се састоји од инвокације, диспозиције и санкције.

1. *Инвокација.* – Инвокација је онај део заклетвене изјаве у коме се призива Бог да буде сведок заклетвеном чину. Она је обично, али не увек, уводни део заклетвене изјаве.

Инвокација је различита, зависно од конфесионалне припадности саклетвеника. Клетвеници католичке конфесије призивају Бога речима: "Тако ми Христова крста" или "у име Оца, Сина и Светог Духа", а могуће је и на други начин. Мухамеданци то чине речима: "*Vallahu, billahu, tallahu, e pasha ket koran.*"[564] Становници обеју конфесија понекад призивају и старог илирског бога Перендис: "*Per ket te mirë te Perendisë*" (тако ми ове доброте божје) – Ђечов КЛД, пар. 1031.

Заклетвена изјава је пуноважна и без инвокације. Инвокација није обавезна. "Поштеном човеку се више верује када не помиње божје име." (Исказ Б. Хоџе из Јуника од јануара 1966. године). Довољно је да саклетвеник изговори формулу диспозиције и удари по предмету над којим се врши заклетва. Само додиривање симбола вере сматра се као довољан призив Богу, да узме учешће у заклетвеном чину.

Одсуство инвокације је врло често код заклетве на камену, на гробу, на соли и хлебу, раонику и огњилу. Како изгледа, стари обичаји, учвршћени у заклетвеном ритуалу, нису могли бити лако потиснути утицајем великих религија нити су лако узмицали пред хришћанским и исламским догмама. Брђани, сточари, сиромашнији и необразовани земљорадници љубоморно су чували стару бесу и старе обичаје, који су им били практичнији и ефикаснији. Они богатији, барјактари и свештенство, прихватили су под утицајем феудализма и цркве инвокацију какву је прописивао хришћански и исламски култ и како је било употребљавана од стране Ђурађ Кастриот Скендербега 1458. године и 1459. године о потврдама о изузимању оставе код Дубровчана, то је слично инвокацијама из повеља средњовековних владара државе Немањића,[565] односно касније ислама. Растакање конфесионалне компактности, масовно исламизирање, регенерација родовских и племенских оквира, катунски живот и сточарење, утицали су на чување заклетвене формуле без икакве инвокације. Али тамо где се код заклетве појављује

564 У слободном преводу: тако ми свемогућег Бога и овог корана.

565 Љуб. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I. Део II, СКА, Београд – Ср. Карловци, 1934, ср. 215.

свештенство, и под његовим утицајем, инвокација је везивана за заклетвену изјаву.

2. *Диспозиција.* – Диспозиција је најбитнији део заклетвене изјаве. То је садржина норме, формуле коју су плећнари сачинили да уклоне контраверзу у наводима странака. Она има строго формалан значај. Клетвеник је дужан да искаже изјаву како је формулисана. Он не треба да каже ништа више од тога, али му је изјава без важности, ако није подударна са садржином коју јој је дао плећнар и која је утврђена компромисом о заклетви. Ако клетвеник покуша ма у ком делу да заобиђе формулу, сматра се да има резервисан однос према заклетви, да се прави невештим, да неће да се заклиње право и да избегава своје ангажовање.

Диспозиција може бити најразличитијег садржаја – колико спорова толико и диспозиција. По облику диспозиције могу бити одречне, одречно-утврђујуће и утврђујуће.

Одречна је она диспозиција која је дата само у форми негације, као на пример: "Нисам те убио", "нисам те ранио", "нисам те покрао", "нисам ти крив", "нисам имао ни прста ни злобе у ствари за коју ме тужиш" итд. Такав облик изјаве најчешћи је у споровима поводом деликта. Одречна изјава значи одрицање. Заклетва са одречним обликом диспозиције назива се заклетва којом се пере. Господар заклетве је исказује у првом лицу једнине а саклетвеници у трећем лицу.

У одречном облику диспозиције често се уговара клаузула "нити знам" (*as e die*). Приликом одлука донетих на скупштини барјака у Курбину 1906. године било је договорено, да ће за свако дело осим за убиство саклетвеници полагати изјаву са "не знам". Кад је та клаузула уговорена, саклетвеници се куну да господар заклетве, не само што није учинио деликт, већ и да не зна ко га је учинио. Јер, "иако није украо или убио господар заклетве, он је можда чуо или зна да је украо или убио његов брат, или брат од стрица, или неко трећи" (Ђечов, КЛД, пар. 574). Када се ова заклетва полаже, каже се "нисам ја, нити ко из моје куће, нити знам ко је убио или украо" (Ђечов, КЛД, пар. 575). Врхунска заклетва је она са "не знам" (Ђечов, КЛД, пар. 570). Ако неко не може да положи заклетву са "не знам" не треба ни да покушава да се куне (ibid, пар. 575). Саклетвеници треба да положе заклетву са "не знам", или да врате украдену ствар или да издају кривца. Ко одбије да положи заклетву са "не знам" нека плати ствар или прокаже кривца, ако сам није умешан у ту крађу и убиство (ibid, пар. 585).

Клаузула "нити знам" присиљава господара заклетве и саклетвенике да под претњом вероломства или властите одговорности прокажу изршиоца деликта, уколико им је познат. Стога та клаузула има строг значај, што се види из примера који саопштава Духанај Пашко из Рауловаца, 26.1.1970. године:

> – Године 1962, била је ноћна седељка у једној кући у селу Радуловац. Домаћин куће наће се увређен и оптужи све присутне да су му узели образ куће тиме што му је неко угасио лампу. Дође до нагодбе да му се сви присутни закуну са изреком: "Да лично нисам угасио лампу, да нисам никог наговорио да угаси лампу, да нисам видео ко је угасио лампу и да не знам ко је лампу угасио." Присуствовала су 42 лица која су на некој ледини, без попа

и "инђила" (јеванђеља) полагали заклетву. Кад дође ред на известиоца, он одби да се куне. Али пошто му би запрећено да ће сам запасти у одговорност, он се закле само на две околности: да није угасио лампу и да није наговорио никога да је угаси. Што се тиче осталог дела формуле, одбио је да се закуне. Стога би притешњен да каже, кога је видео и за кога зна да је угасио лампу. Он је у почетку одбијао, а затим "прстом показао" на П.С. из Радуловца. Због тога се сви наљутише на известиоца, а нарочито проказани. Запрети опасност од свађе и крви. Људи нађоше излаз тако што известиоца прогласише лудим. Стога је био покренут поступак пред државним органом за његово проглашење пословно неспособним лицем.

Клаузула "не знам" има изванредан значај за истраживање колективног криминала у племенском друштву. Тиме клетвеници потврђују да тужени није извршилац дела, нити зна ко је извршилац, није посредни извршилац, нити ико од чланова његове куће, рођака или трећих лица. Јер није довољно да се оправда само одређена личност у породичној задрузи или махали, већ треба оправдати све своје укућане и што шири број братственика. Она олакшава тужиоцу да не промаши пасивну легитимацију. Њоме се доказује највећи степен савесности – одсуство сазнања о потајно извршеном деликту, делинквенту и саучесницима. Та клаузула је постојала и у обичајима југословенских народа:

– "Е, браћо! Је ли свако братство спремно за своје племе да се закуне као што уговорисмо? Знајте да није доста да се закуне како нико није цркву покрао, него и да не зна ништа ко је."[566]

Сврха клаузуле "не знам" је да открије делинквента. "Незнање открива ствар" (Ђечов, КЛД, пар. 584), а то представља веома тежак посао у вођењу спора против великог броја готово анонимних чланова породичних задруга и њихових ближих рођака.

Одречно-утврђујућа диспозиција сложена је из два дела. Први део је одречног облика и негира наводе тужбе, а други је афирмативног садржаја и потврђује наводе господара заклетве. Тако на пример: "Нисам убио из мржње или ината, већ зато што су погазили бесу и на беси гађали људе камењем и кочевима", "није била верена старија већ млађа девојка", "нису биле испрошене обе већ само једна девојка", "није био у кући са намером да му узме образ, већ је побегао на бесу", "није украо четири, већ два кила вуне", "није постигнута никаква погодба међу њима, већ је одмах известио да тражи земљу", "није узео пашњак у пенг, већ га је купио и пашњак је његов" итд. Дакле, прво се негира навод тужбе, па се доказује сопствена тврдња. Таква диспозиција може бити формулисана у споровима из деликта и споровима из контракта, где треба не само порећи наводе противника, већ и доказати истинитост сопствене изјаве. То је прелазни облик ка чисто утврђујућој диспозицији.

Утврђујући облик диспозиције садржи само афирмативни исказ о ономе што клеветник саопштава да јесте, или да је било према свом сазнању.

---

566 Вук Врчевић, *Народне приповести и пресуде*, Дубровник, 1890, стр. 127. Наведено према: др Фердо Чулиновић, *Зборник правних мисли из наших народних умотворина*, Београд, 1938, стр. 341.

На пример: "Према ономе што сам чуо од предака, гранично камење било је онако како ћу вам рећи", "ту и ту су биле пређашње границе", "ево, баш овде били су ранији гранични знаци, како ми је мој прадед казао када сам био мали", "толико зајма или дуга потражујем од овог мртваца" (Ђечов, КЛД, пар. 556).

Заклетве са утврђујућим обликом диспозиције обично се називају заклетвом, која узима своју ствар (алб. *beja merr gja e vet*).

Шароликост облика диспозиције омогућавала је плећнарима стварање саклетвених формула према конкретној потреби. Ту шароликост су плећнари стварали и тиме утицали на исход парнице.

3. *Санкција.* – Санкција је део саклетвене изјаве, којим се ставља у изглед зло, које треба да погоди клетвеника за случај неистинитости исказане диспозиције. Садржина изјаве о санкцији не уговара се компромисом о заклетви. Постоје устаљени садржаји изјаве о санкцији. Они зависе од предмета спора и врсте заклетве. У сваком случају су ретке санкције са призвуком благослова.

Уз одређену диспозицију уобичајена је санкција: "ако се лажно кунем нека ме убије". Пошто се правдајућа заклетва, у којој се налази одречна диспозиција, обично употребљава у споровима поводом деликта, за кривице због којих може да дође до освете, то претња смрћу није изостала ни из санкције. Тако на пример: у израз "ако се лажно кунем нека ме убије" изостављено је само лице које треба да изврши казну за случај кривоклетства.

Кад се заклетва врши над главама синова, санкција садржи претњу потомству: " Тако ми главе својих синова." Тиме клетвеник даје овлашћење извршиоцу санкције да може деловати и према потомству, па зло које би требало да снађе њега за случај кривоклетства преноси у наслеђе.

При заклетвама на камену исказује се санкција: "Као овај камен окаменило ми се мушко и женско, ако се лажно кунем". Тиме се даје овлашћење на истребљење целе породице у случају кривоклетства.

У заклетвама којима се "узима своја ствар" има неколико уобичајених изјава о санкцији. Једна од њих односи се на судбину клетвеника после смрти: "Нека ми је на врату одавде до црног вола, ако ово куда пролазим није моје." Њу Ђечов или није запазио или није хтео забележити из религиозно-педагошких разлога. Али је забележио другу у којој се не спомиње црни во: "Нека ми буде ова тежина натоварена на овом и на оном свету ако не идем душом по старој међи" (*mu randofte në ket e ne at jete kjo pashe mos shkosha ne shpirt kah kufit e vjeter*) (КЛД, пар. 245). Код Руговаца, у помеђашким заклетвама, клетвеник обично каже: "Нека ми је на врату све ово куда пролазим ако ово није наша земља."

При заклетвама на гробу ради утврђивања зајма, доказивања дуга или истинитости сведочанства добијеног од покојног, садржај санкције је овакав: "*e bajsha në ket e ne at jetë më gur, ethe gjith kah ka shkalë kazba e tije, sa kja gjalle*" (а ако ово напразно кажем, носићу га на овом и на оном свету са каменом и то свуда куда је он газио док је био жив) (Ђечов, пар. 556).

И шаренило санкција упућује на закључак да хришћанство и ислам нису успели да потпуно истисну претње смртном казном за вероломство својим претњама о кажњавању душе на оном свету. Сачувале су се претње за кршење старе бесе заједно са религијским претњама.

в) Проклињање

Проклињање је стављање у изглед зла клетвенику зато што се злонамерно и лукаво заклео, или господару спора зато што је злонамерно и неосновано наметао господару заклетве правдање заклетвом. Код Арбанаса проклињање се ретко појављује и то углавном код заклетви ван плећније, кад се полажу индивидуалне заклетве. У том случају једна страна проклиње другу овако: "Ако сам ти то учинчио, нека ме убије. Али, ако ме тужиш и заклињеш забадава, нека тебе снађе зло које никог на свету није снашло." Или: "Ако си се криво заклео нека те снађе зло које никог на свету није снашло." Плећнари и свештеници не допуштају проклињање. Оно је непотребно.

Код заклетве са саклетвеницима проклињање нема никакве сврхе. Господар спора нема никаквог разлога да ставља у изглед зло господару заклетве. Господар спора је водио парницу у којој је могао да доказује своје наводе свим рационалним доказима (сведок, сок, траг, глас, *corpus delicti*). У недостатку других доказа, изабрао је људе који су провели истрагу над господаром заклетве и пред јавношћу свечано саопштили њен резутат. Тиме су саклетвеници преузели јавну одговорност за истинитост одбране туженог. Они су га и ослободили оптужбе и преузели одговорност за исправност своје одлуке. Господар спора не може да гони ослобођеног господара заклетве. У случају да се докаже кривоклетство, господар спора је овлашћен да тражи од саклетвеника да гоне господара заклетве. У противном ће они бити гоњени као саучесници у вероломству (алб. *hjekës*). По таквој логици строгих права, саклетвеници представљају личну залогу оштећеном и одговарају својом чашћу и својим животом, да ће кривоклетник бити кажњен и то од њих, а не од господара спора.

С друге стране, ни господар заклетве нема разлога да проклиње господара спора. Господар спор је часно поступио, именовао саклетвенике који су га оправдали. Тиме је изравнао спор са господаром спора, добио парницу и престао да се боји обрачунавања употребом самопомоћи. Његова изјава добила је правно значење и постала *fjala pëng* за коју су се заложили саклетвеници.

IV – ВРСТЕ ЗАКЛЕТВЕ И БРОЈ САКЛЕТВЕНИКА

Заклетве би се могле класификовати по предмету спора, по правном ефекту и броју саклетвеника.

По предмету спора заклетве се могу поделити на две групе: заклетва око личности и заклетва око имовине. Заклетве око личности употребљавају се у споровима око повреде и оштећења личности и права над људима, односно над "робљем" у кући. Ту спадају све заклетве које се тичу убистава, рањавања,

веридбених и женидбених права, прељуба и обљуба, увреда части и чувања бесе. Господар је позван да заштити своје укућане и да их одбрани. Заклетвом се одбија његов захтев крвног дуга, који поставља према туженоме. У споровима око својине или оштећења ствари, заклетва је средство којим господар ствари може повратити ствар у својину и државину, или добити обештећење за оштећену ствар. Ту спадају сви спорови око оштећења куће, противправног присвајања земље или стоке, уништавања стоке, спорови око међа, путева, као и други спорови из области имовинских права.

По правном ефекту заклетва може бити правдајућа (*bej lan*) или искупљујућа (*beja marr gjan e vet*) којом се наплаћује обештећење. Правдајућа је увек кад саклетвеници оправдају делинквента и ослободе га одговорности. Искупљујућа је онда, када се оптужени не може оправдати, већ се обавезује да плати вредност оштећене или уништене ствари или лица: крвнину, накнаду штете итд.

Пошто се све те заклетве полажу с већим или мањим бројем саклетвеника, практичније их је класификовати према броју саклетвеника. Емин Госка из Пећи и Брахим Хоџа из Јуника дају (јануара 1966. године), важно саопштење, потврђено исказима преко стотине других известилаца:

– Постоје три врсте заклетви: заклетва за тешке спорове, заклетва за средње спорове и заклетва за мале спорове. Први се зову *kabâhat* i *madhe*[567] (велики грехови), други *kabâhat* и *mesem* (осредње погрешке) и трећи *kabâhat* и *vogel* (ситне погрешке). За велике погрешке треба 24, за осредње 12, а за ситне погрешке 6 саклетвеника. Свако убиство је тешка погрешка и мора се правдати заклетвом са 24 саклетвеника. Рана је мања погрешка и треба да се правда са 12 саклетвеника, а за мање ране доста је и 6 саклетвеника.

То општепознато правило није довољно за објашњење броја саклетвеника у споровима, који се не тичу крвних деликата. Њиме се не може одредити колики је број саклетвеника потребан код крађа, увреда, у веридбеним и женидбеним парницама и другим деликтним или имовинским споровима.

Првобитно, вероватно свака страна, у сваком спору, позивала се на целу своју крвносродничку групу, да докаже основаност свог тврђења или порицања. Ни данас није реткост чути изјаву лица, које се позива на своје братство или село, да докаже истинитост свог тврђења. Али, веома је непогодно и неприкладно изводити све чланове своје крвносродничке групе или све становнике села, ради давања заклетвене изјаве пред противном страном. Неодговорно понашање једних према другима могло би да продуби противречност, уместо да их превазиђе. Ни господару спора не одговара изјава свих, већ изјава одговорних, бираних људи.

Број саклетвеника одређује се међуплеменским бесама и нагодбом плећнара. Арбанашки фисови су на заједничким скупштинама братстава и племена доносили колективне нагодбе о начину понашања, међусобним односима, санкцијама за прекршиоце тих договора, па и броју саклетвеника

567 Вук Врчевић, *Народне приповјести и пресуде*, Дубровник, 1890, стр. 127. Наведено према: др Фердо Чулиновић, *Зборник правних мисли из наших народних умотворина*, Београд, 1938, стр. 341.

потребном за правдање њихових припадника. Тако је, на пример, 1894. године свезана беса између Никаја и Шаља. Том бесом је уговорено, да се не смеју убијати чобани и стока, да се не смеју вршити убиства и освете на неким путевима, да се не смеју убијати ковачи и жетеоци. Предвиђене су и санкције за прекршиоце тих забрана и утврђен број саклетвеника потребан за правдање осумњичених прекршилаца.

– "Ко се не придржава овог споразума или ко прекрши ову бесу у погледу слободе кретања тим путем, тај ће морати да се правда полагањем заклетве са дванаест људи, који ће приликом заклетве морати руком да додирну крст или јеванђеље и са дванаест других саклетвеника, који су дужни само да присуствују акту полагања заклетве. Дукађин је предвидео такву врсту заклетве где се дванаест саклетвеника заклињу на крсту или јеванђељу а других дванаест само присуствују том светом чину полагања заклетве. У многим местима наше земље практикује се, да уколико неког од двадесет четири саклетвеника сам тужилац заклетве не ослободи, њих двадесет четири саклетвеника клеће се, додирујући руком било крст или свето писмо." И даље: "Ко не буде поштовао ову бесу, ослобађајући или остављајући кривце у кући, има да положи заклетву да не зна, коју ће потврдити двадесет четири члана пороте, онако како му одреде остали барјаци."[568]

Одлуком барјака у Курбину од 7. августа 1906. године између осталог је утврђено:

– Ко украде једног вола а одбије да то призна има да се правда са шест чланова пороте... То исто важи и кад украде коња или магарца. За украдену краву има да се правда са три члана пороте. Исто важи и кад украде мазгова... Ко украде јарца или овна који носе звона... има да положи заклетву са свим мушким члановима своје куће. За сваку другу ствар (стоку) крадљивац... ако одриче... има да се оправда полагањем заклетве са свим својим члановима куће.[569]

Таквим колективним одлукама вршено је уједначавање критеријума за одређивање броја саклетвеника за правдање осумњичених због преступа набројаних у одлукама. Али тим одлукама није могао да буде утврђен број саклетвеника за друге спорне случајеве, нарочито оне који се тичу имовинско-правних оштећења и спорова. Ту је остала велика слобода плећнара да, према својој оцени, одреде број саклетвеника. Испитујући критеријум по коме плећнари одређују број саклетвеника, од Краснићи Музлије добио сам 20.8.1968. године следеће обавештење:

– Ја и Хаџи Барјактар из Врановца обично одређујемо у споровима око крађе вола – 3, око краве – 6, око петла – једног, а око кокошке – 2 саклетвеника. За крв треба да се куну 6 људи, јер за њоме плаче цела фамилија.

Гаши Мухамед Љани из Дечана и Брахим Хоџа из Јуника, на питање чиме се руководе при одређивању броја саклетвеника – дали су идентичан одговор:

---

568 Ђечов, *op. cit.*, стр. 119–120.
569 *Op. cit.* стр. 129.

– Треба поћи од крвнине. Једна крв плаћа се 12 кеса старих пара (48 турских лира у злату). За једну крв треба да се закуну 24 човека. То значи да заклетва једног вреди две турске лире у злату. Отприлике тако процењујемо потребан број саклетвеника. Ако предмет спора вреди 4 турске лире одређујемо два саклетвеника.

Ни из таквих исказа не може се доћи до могућности за класификовање тежине деликта према броју саклетвеника. Зато је било нужно сабрати већи број конкретних примера, па видети шта се у народу сматра тешком, средњом или лаком кривицом. При томе, било је потребно отклонити сметње које се тичу привилегованих саклетвеника.

У принципу, изјава сваког саклетвеника је исте важности. Али у пракси није тако. Изјава плећнара сматра се јачом од изјаве осталих саклетвеника:

– Кад се закуне плећнар господара заклетве, зна се да ће се на његову реч заклети цело братство и цели фис. Стога, господар спора, ако хоће, може, после заклетве плећнара да ослободи заклетве остале саклетвенике. Он то често и чини, али ако хоће може и да их закуне (исказ Шабан Мете из Пепића, Ељшани Хаџије из Озрима и Е. Госке из Пећи од 25.10.1969. године).

У групу привилегованих саклетвеника, Ђечов издваја свештенике и барјактаре:

– "Од пароха, ретко и скоро никад не тражи се полагање заклетве. То се може десити за неку врло велику ствар. Кад се од пароха тражи заклетва било за његово лично правдање или за правдање другога, онда он има да се рачуна као друга двадесет четири саклетвеника... С обзиром да се рачуна за праведног човека, који је посвећен крајњој правди, од њега се не тражи да додирне свето писмо, већ је довољно да само изговори речи заклетве пред јеванђељем". (КЛД, стр. 4) "Ако се позове на заклетву један старешина барјака у вези било чега, онда дванаест саклетвеника одређују плећнари а за осталих дванаест важи он сам". (КЛД, пар. 1049.)

Да бих проверио Ђечовњеву констатацију, распитивао сам се код известилаца, али нисам добио одговор да барјактари, старешине барјака имају било какву привилегију при заклетвама. Што се тиче свештенства, известиоци су потврдили да муслимански свештеници немају никаквих привилегија као саклетвеници. Муслиманско свештенство је домаћег порекла, из арбанашких крвносродничких група. Сваки фис може имати свештеника из свог села. Стога се при заклетвама свештеник не сматра много поузданијим од другог угледнијег племеника. Његова изјава је једнаке вредности као других саклетвеника. Он је важан за своју крвносродничку групу у закључивању разних правних послова из којих потичу спорови. Што се тиче католичког свештенства, нисам успео да проверим вредност његове изјаве. Чињеница је да се католичко свештенство дистанцира код многих односа из којих потичу деликти. Католички свештеник је нежењен, странац и самац. Он нема око себе крвносродничку групу за чији би деликт морао да се ангажује као крвни сродник. Али он нема ни крвних сродника који би се за њега ангажовали. Вероватно да је стога црква настојала да заклетвену изјаву свога свештеника дигне на степен апсолутне важности, да се тиме постави изнад фисовских

крвносродничких размирица, онемогући истрагу над радом свога свештенства и стекне значајну сталешку привилегију.

Даље је ваљало отклонити привидну сметњу, која се јавља приликом провођења саклетвеника ради полагања заклетвене изјаве. Наиме, сваки господар заклетве има право да од утврђеног броја приведе једног или два саклетвеника мање:

– Господар заклетве има право да од двадесет четири именована саклетвеника не доведе на заклетву тобелију, гарежџију и узерлију. Ако треба да се куне 12 људи, он има право да не доведе једног или двојицу. Ако се куне 6 опет има право да не доведе једнога или двојицу. Кад се закуне двадесет људи, исто је као да су се заклели 24, а кад се закуне 8 или 9 доста је као да се заклело 12 (исказ Б. Хоџе из Јупика од јануара 1966. године).

Најзад, ваљало је отклонити и сметњу која се јавља у случајевима кад господар спора, било ради веће уверљивости или ради опкладе, приводи већи број саклетвеника.

Тек после тога могуће је класификовати тежину спорова према броју саклетвеника. У свакој заклетви у којој се јавља број саклетвеника већи од 20, ради се о тешком спору, у заклетви где је број саклетвеника већи од 8 ради се о средњој кривици, а у заклетви где је број саклетвеника мањи од 6 ради се о лакој погрешки.

1. Заклетва о споровима око великих кривица

Осумњиченог због тешких кривица правда скуп од двадесет четири саклетвеника (*porotë*).[570] Тешким кривицама сматрају се спорови, чија се вредност мери једном мушком главом, једном крви. Отуда се и заклетва због великих кривица често назива заклетвом због крви.

Ту спадају не само заклетве око убистава, већ и око других тешких деликата, којима се господар куће изазива на употребу самопомоћи ради уништења делинквента одбојем. Ради се о заклетвама: а) за крв, б) за крвнину, в) за девојку, г) за образ и поштење, д) за неверство и ђ) за грабеж.

а) Заклетва због крви

Крвни деликти су најстарији. Они су најтежи и за повређену крвносродничку групу и за крвносродничу групу делинквента. Губитак живота не може се реституисати у натуралном облику. Оштећена крвносродничка група изгубила је "једну своју крв" и постала поверилац дуга у крви, који треба да намири. Такву штету не може да реституише у систему талиона, већ треба успоставити равнотежу осветом. Крвосродничка група делинквента је дужник крви, па свој дуг хоће да исплати новцем.

Али делинквент не мора бити увек познат. Према непознатом не сме да се изврши освета. Прво, треба утврдити ко је дужник крви. То се постиже заклетвом.

---

570 *Op. cit.*, стр. 129.

Додуше, код највећег броја крвних деликата нема тешкоће при налажењу убице. Убиство се не сматра увек нечасним. Убица може да "узме своју крв", или да "опере свој образ". Ту делинквент иступа само као извршни орган своје крвносродничке групе, која је донела одлуку, или као представник, ако се она накнадно солидарише са његовим поступком. Таква убиства се не прикривају већ извршавају јавно, на улици, на збору, на тргу, при сусрету, пред мноштвом света – да би се освета или прање образа што шире огласили. Што се шире разгласи да је неко "опрао свој образ", тим више расте углед куће и братства коме припада оштећени. Тиме се ставља до знања неограниченом броју лица, да се морају уздржавати од поверда и увреда, иначе ће имати однос с "кућом од барута", која им неће праштати.

На крају су учиниоци крвних деликата који су поступили без зле намере, раздражено, нехотично или случајно, при свађама. Такви обично признају крвни дуг, изражавају жаљење и кајање, одају поштовање породици убијеног, затварају се у кућном притвору, траже опроштај, правдају се да нису поступили "за инат" и настоје "да омекшају срце" повређене стране, да се са њоме помире и да се искупе плаћањем крвнине.

Међу Арбанасима нису позната ни убиства из користољубља. То се сматра нечасним. Обичајно право упућује, да се потисне талион, да се постигне искупљење од дуга у крви плаћањем у новцу или давањем ствари, а не да се због ствари запада у крвне дугове.

Часно је признати деликт. Али је нечасно свако оно убиство, које се не сме признати. Код часних убистава частољубив је повод и мотив. Код часних признања намера је поштена – треба постићи умир. Прикривено убиство је нечасно, јер се не сме јавно изнети нечасни мотив. То се дешава нарочито у случајевима обљуба и прељуба, које се зову "крађом образа" (*me vidh thyren*). Лице које зађе у недозвољене односе са туђом женом сматра се лупежом. Кућа у којој је таква жена, сматра се нечасном. Бешчашће треба прикрити, али кад је познато треба га отклонити. За "крађу образа" може се "украсти крв". Убити преступника *in flagranti* није лако. Треба убити жену која је скупа. За недозвољену везу чешће се дозна пошто је престала, него док траје. Слутња о подметнутим наследницима остаје трајна. Жена се увек не може отерати родитељима без изгледа на свађу са њеном родбином. Кћи или сестра које преступе могу се удати за своје веренике, али се не могу убити и кад се затекну *in flagranti*. Грехота је убити крвног сродика. Син не може да убије мајку, која је преступила нити је отерати у њен род. Али, пошто одрасте може се "повампирити" и убити човека, који је "узео образ" његовој мајци. Скривени деликт свети се на скривен начин. Оно што се учини јавно може се измирити јавно, а што се учини подмукло компензира се подмукло. И данас, када је пред криминалистичком техником минималан број неоткривених убистава, судовима остају непознати многи мотиви због којих су учињена тешка убиства. Њих не саопштава ни делинквент ни повређена страна. Известиоци Брахим Хоџа из Јуника и Шаља Мурат Кадрија из Пећи тумаче ту појаву овако: "Кад неко неће или не уме да каже зашто је убио, судија треба да зна, да се то не може рећи због црног образа, најчешће због образа својих жена и девојка."

Код подмуклих убистава, делинквент настоји да затури траг, да лансира интриге на штету другога, да искористи раније заћевице између куће убијеног и трећих лица, да повређену страну доведе у недоумицу, да избегне дуг крви. "Нека убијенима на другога срце плаче", на неког ко је могао, али није извршио деликт.

"Плакање срца" добија правни израз моментом кад повређена страна одлучи да провери основаност своје сумње и непосредно или посредством гласоноша и пљакова, ставе до знања осумњиченом да га сматра дужником своје крви. То је већ започињање радње – тужба. Тужена страна може, према свом нахођењу, признати или порицати, без обзира је ли крива. Кад тужена страна пориче, тужилац треба да пружи доказе. Ако нема доказа, мора прихватити обичајноправни ред, тј. не сме се осветити, већ прихватити мирољубиво разрешење спорног односа. У сумњивим случајевима порицање може довести до искупљења или ослобођења.

1. Следећи пример илуструје како осумњичена страна настоји да од повређене куће изнуди изјашњење оптужби или сумњи. Када је неко осумњичен за убиство, а сумња није формално потврђена тужбом, осумњичена страна хоће да предупреди освету и нуди правдање заклетвом или тражи од оштећеног демантовање гласина о сумњи. Како то изгледа види се из следећег:

– Током 1968. године, ноћу, у селу Стародворану, погибе Бериша С. из тог села. Истражни органи суда нађоше трагове, који су водили према махали братства Ељшанај у Стродворану. Чим су за то сазнали, још пре него што су знали хоће ли их повређене стране позвати на одговорност, Ељшанаји учинише овако:

"По нашим арбанашким обичајима, чим је дошло до претресања наших кућа и кад је пала сумња на нас као могуће кривце, наши плећнари, најстарији из братства Ељшанај у Стародворану и Озриму и то: Ељшанај Адем и Ељшанај Хаџија из Озрима и Ељшанај Ђемо из Стародворана провели су извиђања унутар нашег братства у Стародворану, испитујући и нас и наше фамилије, и жене и децу, и сваког ко би о томе нешто знао: имамо ли ми у нашем братству каквог удела у тој кривици. Након што су извидели и проверили сва обавештења која су добили, дошли су до закључака: да нити је било каквог повода да било ко од Ељшана лиши живота покојног С. јер са њиме нико није био у завади ни око жена ни око земље, ни око какве раније увреде или свађе, нити је било ко од братства Ељшанај изршилац или саучесник у лишењу живота покојнога С. Иза тога је мула Иса, хоџа из Великог Дубова, заједно са нашим плећнарима: Ељшанај Адем Арифом, Ељшанај Хаџи Редеом из Озрима, Ељшанај Ђем Халитом из Стародворана и другим неким лицима – пошао у кућу Берише Уке из Стродворана, па су сви они скупа пошли у кућу покојног С. да би његовом неподељеном и најстаријем брату Бериша С. из Стародворана саопштили следеће: да, ако кућа или братство покојног С. или било који пријатељ братства погинулог изражава макар најмању сумњу да Ељшанаји имају додир са лишењем живота покојнога С. – братство Ељшанај из Стародворана спремно је и нуди 24 човека, које изабере братство покојног С., да се у џамији, пред хоџом, на корану, или да било који други уобичајени

начин, закуну и тиме подјамче својим образом и душом на нити је ко од братства Ељшанај, лично или посредством кога другога, ни посредством мушкарца, ни посредством женске чељади убио покојног С. нити имао икаквог удела у томе, нити какве злобе, нити ико од братства Ељшанај, мушкараца и жена зна што о ономе који га је убио.

После такве изјаве, брат покојног И., одговорио је: "Ја не сумњам на вас, нити вас тужим, јер нисте имали никаквог повода ни разлога да убијете покојног С. па ми заклетва људи, коју предлажете, није потребна". (Спис Окружног суда у Пећи, КИО бр. 67/68).

У разговору са плећнарима, који се помињу у наведеном тексту добијао сам одговоре којима је категорички одрицано учешће Ељшанаја у наведеном деликту, са образложењем: "Ељшанајима се жене нису никад курвале да би људи потајно убијали."

После изјаве брата погинулог Сејда, Исуфа, да их не тужи, они су се смирили, сматрају да не дугују крв, понудили су му заклетву, коју је одбио уз изјаву да је непотребна, пошто их не сумњичи. То они сматрају исто као да су се заклели. Кроз тај поступак сазнали су да не треба да се боје освете пошто их оштећена страна не сумњичи.

2. О заклетвама ради правдања убистава нерадо говоре анкетирана лица. Као да се боје поновних завада. Тако, на пример, зна се да је преко 317 крви било између Шаља из Истинића и Гашија из Дечана. Много пута су се клели једни другима и правдали за нека убиства. Много је женидбених веза међу њима, али и заклетви о којима се нерадо говори или потискују заборавом. Зна се да су се Шаљани у Истинићу десет пута правдали пред џамијом у селу, на камену *gjenazezu*. Ево једног примера, који саопштава Гаши Хаџи Химо, плећнар из Ђушке 20.6.1968. године:

–За време турске владавине, један Шаљанин из Истинића би убијен од непознатог лица. Шаљани су трагали за убицом више до 40 година. Године 1943, саопштише плећнарима фиса Гаши из судеће куће Сали Руста у Дечанима: да своју крв траже од Турк Зенун Гаша. Плећнари одговорише да им не треба рок да извиђају ствар. Осумњичени је порицао, па се цело братство Гаши успротиви шаљској тужби. Кућа Сали Русте поручи шаљским плећнарима у Истинићу да се Гашини могу оправдати по обичају. Оштећени Шаљани изабраше 24 човека из фиса Гаши, и то не само из Дечана већ и из других села. Међу њима је био и известилац. Сви се окупише пред џамијом у Дечанима, па пред хоџом Смаилом из Пећи заклеше се: да нису убили оног Шаљанина нити знају ко га је убио. Пошто се заклеше 24 човека, гашански плећнар из куће Сали Русте у Дечанима рече шаљским плећнарима: "Заклео сам се како сте тражили, крв вам нисам дужан. Ако ми кога убијете дуговаћете ми крв. Срећан вам пут".

То није усамљен пример. Има их много. Инокосни истраживач не може их све сакупити. За то би био потребан екипни напор. Али, ево још ова два примера:

Први саопштава Тољај Аслан из Побрђа код Дечана 12.4.1968. године:

– Негде, отприлике 1928. године, погибе А.Р. из Побрђа. Његов син осумњичи И.М. из истог села. Овај одрицаше и рече да се може очистити.

Тужилац му одреди 24 човека да га оперу заклетвом. Људи су испитивали ствар, па затражише да им се тужени, на прагу своје куће закуне: да нити је он нити ко из његове куће убио пок. А. После тога, саклетвеници изиђоше пред џамију и својим заклетвама оправдаше туженога.

Следећи пример саопштава Суљо Круезиу из Млечана 21.3.1969. године:

– Неколико година после Првог светског рата (1914–1918), погибе један Круезиу из Млечана. Уби га неко секиром, у шуми, близу села Дрсника. Братство Круезиу трагало је да дозна ко је убица, али ништа није могло да утврди. Будући да су Круезиу поодавно били у размирицама са фисом Гаши у Млечанима, ухватише братство Гаши да се правда за ово убиство. Гашани одрицаху и понудише да се оперу по обичајима. То су морали да прихвате Круезиу, пошто, осим сумњи, нису имали никаквих доказа. Они изабраше 24 човека из братства Гаши да им се куну. То су били људи из Млечана и њихови крвни сродници из других села. Они се заклеше по обичају: да нити су убили погинулог нити знају ко га је убио. После тога Круезиу изгубише своју крв. Трагањем нису могли да пронађу ко је убио њиховог рођака.

Сви наведени примери илуструју како 24 саклетвеника могу да ослободе од оптужбе за убиство.

3. Кроз заклетвену процедуру може се постићи искупљење од дуга крви и његово претварање у новчану тражбину. Тужени, иако је извршиоц деликта, пред својом крвносродничком групом не пориче да је учинио убиство, али, у договору са њоме, пориче пред крвносродничком групом која је повређена. Циљ порицања је да се повређена страна принуди на коришћење редовног обичајноправног пута, да тужи, да закључи компромис о заклетви. Изласком на обичајноправни пут, делинквент је већ успео да се његова кривица искупи плаћањем крвнине. Ако би одмах признао нашао би се у опасности од освете. Ако упорно пориче, повређена страна, без доказа, мора да се определи за компромис, мора да се одрекне освете зато што је поклонила ствар плећнарима и везала се бесом да прихвати оно што плећнари буду нашли да је право.

При томе, тужени не закључује заклетвену стипулацију са саклетвеницима, већ се са њиме договори да се изјашњавају, да ће се заклети све до дана полагања заклетве пред плећнијом. А у моменту давања заклетвене изјаве пред плећнијом, да се одрекну заклетве и прихвате искупљење оптуженог плаћањем крвине.

Такав пример саопштава известилац Ибиш Кастрати из Шкреља 12.1.1966. године:

– Пре Другог светског рата (1941–1945), би убијен чувени Руговац Б.Ж. и његов коњ. Није се знало ко га је убио. Будући да се радило о јакој и угледној кући убијеног, осумњичени се бојао освете. Стога је порицао. Кућа убијеног била је осумњичила Р.З. и поручила му да од њега тражи једну крв за човека и пола крви за убијеног коња јахићака. Тужени је са целим братством одлучно порицао и нудио правдање заклетвом. Братство тужиоца није имало куда. Није имало очевидаца убиства, па пристаде на правдање. Би договорено да се тужени оправда са 24 човека. Додуше кућа убијеног тражила је 36 људи, наводећи да се ради о две кривице: о крви покојног Ж.

који се пере са 24 човека, и о пола крви за његовог коња, што се пере са 12 људи. Али плећнари нису то дозволили. Рекли су, да људи који могу опрати крв човека могу да оперу и пола крви за једног коња. Тужени није ни покушао да се куне пред људима, који су требали да га правдају својом заклетвом, већ их замоли и са њима се договори да одређеног дана изиђу на место где теба да се куну, па их неће терати на заклетву. Тога дана, тужени је преко својих плећнара саопштио да му је непријатно да заклиње 24 човека и милије да плати крвнину, коју људи буду одредили. Плећнари су обавезали туженог да, пошто људи неће да га оправдају, плати крв за човека и пола крви за његовог коња. То тужени учини, па се завађени помире.

То значи да је заклетва са 24 саклетвеника пружала кривцу могућност да се искупи.

4. Кроз заклетвену процедуру може се доћи до умира завађених братстава путем пребијања крви. У обичајима важи начело: кад се двојица заваде и у тој свађи убије један другога, пребија се глава за главу или крв за крв (Бечов, КЛД, пар. 901). Али ако су оба убиства учињена подмукло, не могу се јавно пребијати. Треба да једна страна подигне тужбу према другој. Кад једна страна подигне тужбу, а друга противтужбу за крвни дуг, обе крви се могу пребити. То показује пример, који је пресуђиван од комисије за мирење на чијем је челу био известилац Морина Незир Хаџија из Трстеника који 29.6.1969. године саопштава:

Године 1943. један Љајић из Маљевића у Ругови ухвати једног Никћа из Великог Штупеља за крв свог брата који беше ноћу погинуо, неколико година пре рата. Никћ порицаше да је убио и одговори да се може оправдати по обичајима. Али уједно посла глас Љајићима, да му је ова тужба дала повод да посумња на њих да су убили његовог брата пет година раније: "Љајићи мени дугују крв, а не ја њима. Зашто би ме Љајићи тужили, ако не мисле да смо ми осветили крв нашег брата, који је погинуо пре њиховог брата?" После тога се и Љајићи изјаснише да се могу оправдати по обичајима. Пошто оба братства – Никћи и Љајићи – припадају великом фису Келменди, ислихат (стално мировно тело) именова за председника известиоца, незаинтересованог плећнара из фиса Морина. Овај одреди да се обе странке закуну са по 24 мушкарца. Љајићи изабраше људе који ће да оперу Никће – из братства Никћи, а Никћи изабраше 24 човека из братства Љајићи да перу Љајића. Би договорено да се обе стране закуну истог дана. Дат им је рок од месец дана. Реченог дана скупи се свих 48 људи и још много народа на ледини испод букава у Великом Штупељу. Ту дођоше чланови ислихата са наоружаном пратњом. Био је и хоџа мула Абдурахим из Ругове. Свих 48 људи узеше авдес да би се могли чисти заклети. Хоџа стави коран и каза људима да није ред да се лажно куну. Људи из ислихата стали су пред хоџе и књиге гледајући коме ће "срце да дрхти". Прво приђе тужени Никћ са своја двадесет четири рођака. Али, уместо да се куну, он клекну, па рече: "Опростите ми људи, нећемо се клети, ја сам убио његовог брата". Ислихат га удаљи. Затим позва Љајића и његове људе. Уместо да се куне и Љајић рече председнику ислихата: "Незире, опрости и мени, и ја сам

убио његовог брата".– Потом, известилац позва Љајића и Никћа, рече да један другоме пруже руку и да један другоме халале, па саопшти одлуку: "*Gjak per gjak*" (крв за крв). Они халалише један другоме па сви заједно одоше на хлеб.

Слично као ислихат у Ругови судио је у септембру 1826. године суд од 60 главара и главарских синова на челу са гувернадуром Вуком Радоњићем спорове око убистава, крађа и туча Комана и Загарчана у Црној Гори: "И нашијем судом нађосмо што најпривније видјесмо да се закуну за ову вишеречену жену Загарчани 24. које нареку Комани, зашто бињих клетва, а Комани да их вјерују... А нађосмо да је и клетва за Михајла Грујичића, Загарчанима, команска, да се закуну са 24 Команина, које узоће Загарчани, а ови да их вјерују... А ако се обоје парте умјеше заклети, како им ови суд нађе и рече, барабаше се и пође глава за главу."[571]

Сви наведени примери показују да се саклетвеници одређују по кључу; за једну мушку крв 24 саклетвеника. То су потврдили плебисцитарно сви известиоци и обичајни судије. Тако је било и у северној Албанији крајем XIX века, што се види из извештаја Богишићевог известиоца:

– "Кад погине ноћу или дневно какав Арбанас, те га неко из потаје убије, па се сумња на неког, да је он то убиство учинио, а тај не би то признао, у томе случају одреде се 24 човјека из племена тога на којега се сумња – да га они оправдају, и ако би се они заклели да он није то убиство учинио, онда се с тијем и оправда. А ако се ти 24 човјека не би заклели онда постаје тај кривац за то убиство."[572]

Остаје да се утврди колико је саклетвеника потребно де оправда убиство жене и Циганина. Крв жене и Циганина процењује се упола мање од крви Арбанаса мушкарца. Приликом умира плаћа се само пола крви.

Код Арбанаса се сматра срамотом убити жену. То је дозвољено само, ако се затече ин флагранти. Над женом се не може вршити освета. Тиме би убица пао у крвни дуг према њеном роду и дому, што значи према кућама из два раличита фиса. То би довело убицу у безизлазан положај. Женске особе из сопствене куће није дозвољено убијати зато што би то био крвносродднички грех. Насупрот томе, жена може да убије мушкарца, иако то не служи на част њеној родбини. Кад жена убије мушкарца, повређена кућа позива на оговорност мушкарце у кућу у којој живи жена. За подмукло убиство жене није се могао наћи ниједан конкректан пример. Али, како саопштавају известиоци, могуће је да жена буде подмукло убијена, као да је тобож затечена ин флагранти с мушкарцем, према коме се жели извршити освета. То се види из примера који саопштава Крснићи Музлија, барјактар из Врановца, 20.8.1968. године:

– Дође ми 1968. године један католик из Глођана за савет. Његова сестра била је удата за неког у околини Ђаковице. Просидба и женидба биле су једновремено. Зет се представио као да жели да путује у Америку па да хоће одмах да одведе са собом и жену. Стога је невеста отишла само са два пара веша, без девојачке опреме. Убрзо затим, муж уби свога рођака и

571 Богишићева библиотека Цавтат, XVI, 15, 67–69.
572 В. Богишић, *Канун Леке Дукађина*, Анали, стр. 464.

жену, правдајући се да их је затекао у недозвољеном односу. Двоструким убиством – рођака и жене – муж је сматрао да је по обичајима чист. После тога, рођаци убице дођоше у кућу брата убијене жене са циљем да траже помирење по обичајима. Шурак, који је у овом случају питао за савет, није пристајао на измирење пошто је био уверен да му је сестра убијена подмукло – да би се њен муж оправдао за убиство свог рођака. Јер, чим убије жену, убица се сматра невиним и за убиство њеног партнера. Навео је разлоге, који га упућују на сумњу да је у питању подмукло убиство. Плећнар је дао брату преминуле жене овај савет: "То ти је лако. Ако те питају, реци да пристајеш на умир, али уз услов да се братство у коме је жена удата закуне да је убица затекао жену у прељуби са својим рођаком. Они такву заклетву не могу да положе, па ће престати да ти досађују тражењем умира."

Објашњавајући разлог због којег се муж не би могао заклети да је затекао убијену жену у преступу са својим рођаком, известилац је додао:

– Човек нема право да убије рођака ако га нађе у преступу са својом женом. То се расправља на други начин. Рођак треба да плати мужу трошак друге женидбе, а муж да отпусти жену која је преступила. Зато се нико из братства убице неће јавити да брани човека који је убио свога рођака због жене.

Срамота је убити и Циганина. Крв Арбанаса не може се пребијати за циганску крв. Стога се крв Циганина процењује упола мање од крви мушкарца Арбанаса. Али, Циганин сматра своју крв исто тако вредном као и Арбанас своју. Он ће убити Арбанаса, да се освети и "узме своју крв". Неједнака вредност крви не допушта Арбанасу да ступа у крвне заваде са Циганима. По свом схватању, Арбанас би могао да крв Циганина искупи крвнином, али и не да је плати својом крвљу. По схватању Циганина, Арбанас би морао платити крв Циганина као и крв неког Арбанаса. Таква неједнакост у вредновању крви отежава залажење у крвне деликте са Циганима. Ако Циганин убије Арбанаса, овај се не може осветити нити од Циганина узети своју крв. Морао би да убије више Цигана за једног Арбанаса. После тог запао би у нове дугове крви за сваког прекомерно убијеног Циганина. Страх од таквог крвљења добио је морални израз и назива се срамотом. Кућа чувеног Х.К. из Врановца није могла да узме своју крв од Циганина, који је убио њезиног мушкарца Ш. због недозвољеног односа са неком Циганком. То би се сматрало нечасним.

Вероватно да томе треба тражити и друге разлоге. Цигани, код којих је одавно разорена братственичко-племенска крвносродничка веза, будући лично несигурни, налазили су заштиту јаких арбанашких братстава, којима су служили као бесплатна радна снага. Убиство Цигана наносило би штету њиховим заштитницима, што би могло да доведе до трвења међу арбанашким братствима због Цигана. Стога нисам могао наћи пример који би илустровао правдање Арбанаса због убиства Цигана. Иначе, у међусобним споровима, Цигани се правдају заклетвама, слично као и Арбанаси.

б) Заклетва ради крвнине

Познат је обичај одговорности села за деликт, који се учини на његовој територији према странцу. Тај обичај води своје порекло, још из времена када се територијална целина села поклапала са братственичко-племенском компактности становништва. Према Богишићу, обичај је био познат у Херцеговини, Црној Гори и Босни још у XIX веку као колективно јамство (*fideiussio communis*):

– Вазда цело село плаћа за крвнину или штету учињену макар једном од сељака. Али ваља да се зна да је управо сељанин тога села злочин или штету учинио, јер против њега опет цело село има право тражбине. Ако се не зна кривац, па макар се у селу догодио злочин, то село не плаћа, али ипак ваља да се село оправда, тј. да се закуне неколико људи тога села, да они не знају да ли је кривац њихов сељак, премда су они тражили кривца на све начине и да се све догодило без њиховог знања и суделовања.[573]

Слична је констатација и Ђечова о колективној одговорности села: кад се траг нестале стоке или ствари открије у некој шуми, власник не може да окриви цело село или барјак. Ако сумња у то село, он може да тражи да се оно оправда заклетвом (КЛД, пар 769–770).

Солидарна одговорност крвносродничке заједнице задржала се и пошто је у истом селу територијализовано више братстава из различитих фисова. Та одговорност је модификирана утолико, што је повређеном пало у дужност да именује куће у које сумња и тиме допринесе селу да изнађе кривца. Иначе корелат солидарној одговорности села је право и дужност сваког сељанина да "чува образ и част свога села".[574] Солидарна одговорност села изражена је и у одговорности за крвнину. Како се између више осумњичених изналази убица види се из примера, који саопштава стари плећнар Морина Незир Хаџија из Трстеника 15.10.1969. године:

– У Трестнику има четири махале, свака носи име својег фиса (Морине, Гаши, Краснићи и Берише). Током 1962. године, у селу, по ноћи, неко уби једног Гаша из Орног Брда. Цело село западе у дуг. Би упитана кућа убијенога да каже на кога јој највише срце плаче, тј. ко јој је у селу највише сумњив. Рекоше сумњају, прво, у једног Морину, а затим у једног Беришу. Ислихат позва село да се правда. Оба осумњичена порицали су дотицај са убиством и рекоше да се могу опрати по обичајима. Ислихат рече да цело село претресе питање оба осумњичена и да их оправда. Би договорено да се прво правда осумњичени Морина, а онда осумњичени Бериша и то сваки са по 24 човека из истог села. Оштећена кућа заједно са плећнарима именова људе који ће да се куну за једног и за другога. То беху све старији људи, изнад 40 година, из свих фисова у селу. Они су захтевали рок од шест месеци да испитају ствар. За то време водили су разговор са својим укућанима, распитивали се код рођака и пријатеља да би што више сазнали о убиству. Преко својих одива удатих код Гаша у Орном Брду, питали су зашто кућа убијеног сумња у једног а зашто у другог.

[573] В. Богишић, *Грађа у одговорима*,..., *ор. cit.*, стр. 565.
[574] С. Дучић, *ор. cit.*, стр. 204–205.

Уговореног дана, пошто у селу нема џамије, сви се скупише пред мејтеп, у коме хоџа учи децу молитвама. Људи из ислихата дођоше под оружјем. Плећнари из фиса Гаши у Орном Брду беху дошли наоружани са својим момцима. Тужени Морина предводио је своје људе да га перу. Њих 23 уђоше у мејтеп, у коме се налазио хоџа са 10 људи из ислихата и плећнари оштећених Гашана. Они су посматрали како се куне сваки поротник. Прво се заклео на корану лично тужени С.В. Морина: да није убио, ни лично ни са својим рођацима, нити је имао какве хиље према покојноме, нити има његовог прста у убиству, нити зна ко је убио. Затим се, један по један редом заклињаху његови људи – њих 22, правдајући туженог наводом да знају да он није убио оног Гаша. Међу њима се закле и члан ислихата – известилац, плећнар фиса Морине у Трестенику. После тога, људи из ислихата рекоше да је С.В. Морина чист. Тако он изађе "ни потопљен ни мокар" (алб. *as y zhytun, as i lagun*) из ове кривице.

После тога, ислихат позва туженог Беришу да се правда: "Куни се и ти са 24 човека да си чист." Тужени Бериша рече да не може да нађе људе, који би га опрали. Када их је тражио одговорили су му: "За С.В. Морину би се могли заклети да није крив, али за тебе не знамо." Нису му хтели рећи да је крив нити потврдити да је прав. Ислихат га почео испитивати зашто му људи не верују и због чега цело село не зна да је чист. Није имао куд. На крају је признао да је убио Гаша.

Људи га изгрдише за безобразлук, зато што пре није признао кривицу, већ дозволио грех да се куне толико људи. Ислихат му даде бесу, помири крв и обавеза Беришу да плати крв за убијеног Гашанина.

У конкретном случају процедура је постигла своју сврху. Село је пронашло кривца, помирила га са повређеном страном, обавезала га да плати крвнину. Тиме је екскулпирало своје становнике, а убицу ослободило од дуга у крви.

Као што се види, битна разлика између заклетве за крв и заклетве за крвнину састоји се у томе што код заклетве за крв повређена страна тужи кућу из једног братства према коме би, по начелу крвносродничке солидарности, могла да се освети, а код заклетве за крвнину тужи село с више братстава према којима се не би могло осветити због њихових крвносродничких разлика. Таква тужба назива се заклетвом због убиства (*beja per vrasja*), а не заклетва због крвнине зато што није прилично да повређена страна "продаје крв" свог сродника и да тражи крвнину. Али у суштини, то је заклетва за крвнину.

в) Заклетва због девојке

У тешке спорове спадају парнице, чији је предмет утврђивање постојања, односно непостојања веридбених уговора. Заклетве у тим споровима некад се називају и заклетвом због крви. Вредност веридбеног спора равна је вредности једне крви. Убиство жене се процењује као пола крви, а вредност веридбеног спора двоструко више. Једни известиоци кажу, да је узрок томе чињеница да би раскидом веридбе вереник изгубио једну крв. Чини се да би требало прихватити мишљење других известилаца, који сматрају да се у спору око

веридбе више ради о поносу и страху од прекора: "Ни своју вереницу ниси био кадар да заштитиш, па ти је код другога."

Чабеј је писао да се у планинским крајевима насељеним арбанашким становништвом сачувао траг старог индоевропског обичаја отмице или куповине девојака.[575] Нушић је исто забележио тај стари обичај и код српског становништва на Косову на освиту XX века.[576] У северној Метохији, арбанашки сељак се и данас жени пошто откупи вереницу свотом од 10.000–50.000 динара. У народном говору то се не зове купопродаја већ плаћање: "Немам пара да платим жену (алб. *s kam pare me pague gruje*). Као што се не купује крв убијеног при умиру, тако се не купује ни невеста. Али, као што се плаћањем крвнине кривац искупљује од освете, тако се и плаћањем невесте жени. Откуп девојке је вид компензације, која се плаћа унапред, пре него што девојка буде доведена у кућну заједницу мужа. Откупу невесте претходе речи (фјала). Реч може дати господар куће, отац, стриц, брат, али не мајка или сестра. Реч се може дати свуда: у кући и ван ње, на улици или у затвору. Дата реч за девојку је неопозиво обећање. То обећање је заштићено путем самосуђа – претњом крвљу. Од тог момента девојка припада веренику. Веридба је само јавно оглашавање дате речи и врши се на огњишту девојачке родбине, обично уз шенлук из пушака. Без претходног откупа девојке, вереник је не сме одвести, то би се сматрало отмицом.

После дате речи, девојка се не сме обећати другоме. Кућа девојке или њен нови вереник били би изложени гоњењу претходног вереника. У крв запада онај ко туђу вереницу препроси, или њени родитељи ако је пре прстена дају другоме.[577]

1. Но, у животу могу да настану ситуације у којима се не зна да ли је дата реч, тј. да ли постоји веридбено обећање. Кућа тужилаца тврди да је добила обећање девојке, а родбина девојке то пориче. Такав случај био је 1965. године у селу Раставици, недалеко од Ђаковице. По тужби вереника требало је заклети 24 саклетвеника, као за сваку другу крв мушкарца. О томе саопштава Бошњакај Имер из Раставице 7.10.1969. године:

– Петнаестогодишњи Келменди из Раставице би набеђен да је обећао своју сестру Шаљи из истог села. Тужилац Шаља је тврдио да је мал. Калменди пратећи га на одслужење кадровског рока у ЈНА, дао реч овом за своју сестру. Наводно, при растанку на жел. станици, тужилац се обратио мал. Келменду речима: "Немојте дати коме ону девојку већ је чувајте за мене", па му је малолетник потврдно одговорио. По повратку са одслужења војног рока, тужилац ухвати господара тужене куће и започе разговор о томе шта све треба да донесе за девојку у роби, а шта у новцу. Господара тужене куће то изненади и одби разговор наводом да му није дао реч за девојку. Када тужилац описа начин на који је добио реч, туженик му

[575] Екрем Чабеј, *Живот и обичај Арбанаса, Књига о Балкану*, I, Београд, 1936, стр. 305.
[576] Бранислав Ђ. Нушић, *Косово, опис земље и народа*, I, Нови Сад, 1902, стр. 125–126.
[577] В. Богишић, *Канун Леке Дукађина*, Анали, стр. 467; И. Јелић, *op. cit.*, стр. 85.

одговори да није обичај да се девојке просе по улицама, већ у кући, на огњишту својих господара, нити их могу обећавати малолетници већ одрасли мушкарци. Тужилац се наљути и рече да мал. И. није мали и да већ може да носи оружје. Затим се погоршаше односи између две, иначе ранијим женидбеним везама, орођене куће. Умало да дође до крви. Тужилац беше поручио: "Или да ми се да девојка или ми дугујете једну крв". Он се уздао у своје јако братство Шаља у Раставици и у слабост куће туженог, која беше једина од фиса Келменди, недавно настањена у Раставици, без братственичког ослонца у селу и ближој околини. Угрожен претњом, туженик посла гласника у свој фис Келменди у Ругову. Из Ругове одмах дођоше у Раставицу неколико најугледнијих пљакова, који познају обичаје и у име тужене куће ступише у преговоре са кућом тужиоца. Би договорено да се спор расправи по обичајима, а како је право треба питати Фахри ефендију, муслиманског свештеника из Ђаковице, који им рече да би Келменди требало да се закуне са 24 човека: да нити је мал. И. обећао своју сестру тужиоцу нити је ико из куће тужених чуо да је девојка обећана. Избор саклетвеника хтео је да учини тужилац, али, пошто није познавао рођаке туженог из Ругове, остави туженом да сам изабере саклетвенике из свог рођаштва. Тужени Келменди окупи 24 саклетвеника, рођаке из Ругове. Уочи дана одређеног за заклетву, они дођоше на конак код њега, распиташе се о случају и од мушкараца у кући дознаше да су куће парничара већ биле везане женидбеним везама, да је старија сестра мал. И. раније била удата за старијег тужиочевог брата, па да су пријатељи, још одраније, вршили притисак на кућу туженог да им дају и другу девојку за тужиоца, како би две сестре удате за два брата држале бољу слогу међу браћом. Услед велике разлике у годинама између момка и девојке Келменди нису на то пристали, тим пре што им ни раније удата кћер није била задовољна удајом. Окупљени Келменди пропиташе све мушкарце набеђеног рођака: могу ли се на све то заклети. Они су се клели сољу и хлебом да девојку нису обећали другоме. Затим се сви окупише на вечери. Сутрадан је био петак. Рано изјутра, Келменди послаше гласнике да саопште Шаљанима да су спремни да им се закуну где год желе. Шаља се посаветова са плећнарима из свога фиса, који пођоше у кућу туженог Келменда и рекоше окупљеним Руговцима да им верују и без заклетве и да више неће ништа тражити од туженог. На то Келменди одговорише: "Пошто нећете да се кунемо, рачуна се као да смо се заклели. Вама ништа не дугујемо, а девојку ћемо дати коме нам је ћеф".

2. Други пример показује како се заклетвом решава спор у случају, када је обећана девојка преверена. Истина, у моменту добијања саопштења спор није био разрешен, али је био на путу да се расправи. Пример саопштава Музли Краснићи, барјактар из Врановца 20.7.1968. године:

– Е.Н. из Лоће, осуђеник на издржавању казне у казнено-поправном дому, упозна другог осуђеника, који се представљао као блиски рођак познатог Садик Аслана из Котрадића. У жељи да се спријатеље са братством Садик Аслана, Е.Н. обећа своју кћер томе осуђенику. Када се 1967. године вереник вратио са издржавања казне, одмах се обрати господару куће осуђеног Е.Н., саопштавајући му да је од Е.Н. добио реч за

његову кћер. Господар куће га одби са образложењем да је иста девојка већ верена за другог момка у Клинчини, па да кућа не може запасти у крв око тога. Међу њима дође до спора у коме је тужилац тврдио да на девојку има пре̏че право онај, коме је отац дао реч, док се господар куће бранио да се девојка проси на огњишту, а не по затворима, јер не може цела кућа да западне у крв према кући другог вереника у Клинчини, нити би ваљало да девојка остане тобелија, тј. да се због страха од крви не удаје ни за ког. Запрети опасност од крви. Спорни однос би изнет пред известиоца да одлуче ко је у праву. Известилац саопшти да се девојка не удаје док се Е.Н. не врати са издржавања казне, а онда да се он закуне са 24 човека да кћер није обећао своме другу с издржавања казне; ако га саклетвеници не оправдају да даде кћер тужиоцу, а ономе из Клинчине другу девојку из исте куће. Ако га саклетвеници оправдају, момак који је дошао из казнено-поправног дома губи девојку, а добија је онај из Клинчине.

Веома је сличан и трећи пример, који саопштавају Тигани Нифа (20 година), Тигани Рахима (50 година) и Хасан Рама (50 година) сви из Пећи 28.8.1971. године:

– Известиоца Тигани Нифу још као дете од 10 година, по очевој смрти, обећаше њени одељени стричеви Садрија, Илијаз и Бајрам из села Косурића за већ ожењеног Гаша који у браку није имао деце, па се надао породу у браку са Нифом. Известиоци су се томе успротивили наводећи да Нифа има своје укућане, међу којима и брата Реџа, који су позвани да је вере и удају. Кућа вереника игнорисала је те приговоре и новац за опремање веренице предавала Нифиним стричевима. Пошто Нифа стаса за удају, браћа вереника затражише да им се Нифа преда. Нифин брат Реџо успротиви се. Затим преко гласника доби поруку: "Ако нам не дате Нифу дађете нам главу њеног брата Реџа. Или Нифу или Реџову главу." После узајамних трвења дође до компромиса о разрешењу спора по обичајима. Обе стране изабраше чуваре бесе (дорзоне): кућа веренице – Рустем Мекаја из Минчевића, а кућа вереника – Хаџи Бајрама из Јабланице. Дорзони се обавезаше на одговорност, да ће странке држати под стегом да поштују мирољубиви пут и да ће поступити онако како буде рекла судећа кућа Али Мета из Пожара. Овај плећнар пресуди да се Нифин брат Реџо закуне са 24 саклетвеника да Нифу није обећао нити он нити ко из његове куће тужиоцу. Уочи првог маја 1971. године, сви се окупише пред џамијом у Баранима ради заклетве. Нифин брат Реџо поче први да даје заклетвену изјаву: "Нисам Гашу дао реч за моју сестру Нифу, ни ја ни моја мајка Рахима нити ико из моје куће, нити сам узео паре за њу." Тужилачка страна приговори и затражи да тужени допуни изјаву речима: "Нити знам да су моји стричеви Садрија, Иљаз и Бајрам обећали Нифу и узели паре за њу." Тужилац је тражио допуну изјаве зато што су у моменту веридбе стричеви били неподељени од Нифиног брата и уже родбине. Али господар заклетве – Реџо није могао да да такву изјаву, јер је било познато да су Садрија, Иљаз и Бајрам верили Нифу и за њу узели новац на име откупнине. Зато тужилачка страна изјави да је Реџова изјава недовољна за правдање. Чувари бесе су били немоћни. Спор оста нерешен. Нифом се не сме нико

оженити из страха да ће бити убијен. Треба да је прво ослободи Гаши. Ту слободу тражила је тужбом пред Општинским судом у Пећи.[578]

г) Заклетва за образ и поштење

Арбанашки сељак сматра своју кућу светињом. У њој се налази огњиште, гостинска соба, уточиште за бегунце, просторија резервисана за кретање жена, стока, оружје, жито, иконе и све што му је најсветије. Све је то дужан да чува и штити господар куће са својим одраслим мушкарцима. Он је бранич куће, жена и деце. Свака повреда куће представља омаловажавање и негирање одбрамбене снаге и угледа њених чувара. Делинквенту се мора пружити отпор; за повреду туђе куће пада се у дуг крви.

Повреде куће могу бити опростиве и неопростиве. Опростиве су оне које су учињене нехотично, без зле намере и подмуклости, у раздражености, при свађи, јавно, без великих штетних последица по углед и снагу чувара куће. Такве повреде мире се нагодбама, уз евентуално обавезивање делинквента, да се заклетвом са саклетвеницима оправда да није имао намеру да нанесе штету образу и поштењу куће.

Друге повреде су везане за нечастан поступак штетника. Тим повредама штетник доказује своје непоштење, а не вређа образ куће. Тако је, на пример, код крађа обијањем. Нечасни лопов може бити обавезан да накнади штету и поврати ствар уз евентуалну заклетву, да није повредио образ и поштење куће.

Тешки су деликти који трајно умањују углед чувара куће. То су повреде које се наносе образу и поштењу куће. Ту спада свака радња којом се кријући квари изглед куће, неовлашћено продире у кућу, наноси повреда или увреда лицима и стварима које се налазе у кући. Али и ту има значајних разлика.

– Разбијено стакло на прозору мусафирске собе не представља велику срамоту за кућу, пошто се мисли да је то упозорење упућено мушкарцима, да се уздрже од наношења штете другим лицима, или прекину везу са туђим женама. Али, кад је разбијено стакло на прозору одаје за жене то је много теже, јер се сматра да је неко упозорио мушкарце да боље чувају своје жене, које им се не покоравају. (Исказ Шаља Мурат Кадрије из Пећи од 29.1.1970. године.)

У неопростиве повреде образа и поштења спада свака радња, којом се намамљују жене да успоставе недозвољени додир са мушкарцима изван куће, или се мушкарцима ставља до знања да им се жене нечасно понашају. То може бити сваки звиждук, песма са улице, одбацивање сунчевог зрака огледалом у туђу ложницу, порука туђој жени или девојци, увреда упућена женској особи, залажење мушкарца у просторије за жене, преношење гласова о непоштењу жена, оштећења врата, куће, крова, оградних зидова, потајне пањевине око куће и дворишта у коме се крећу жене итд.

Мушкарци – чувари жена увређене куће – не знају нити желе да утврђују коју би од својих жена или кћери сумњичили за непоштење. Тиме би омаловажавали себе, стављали до знања пријатељима да су нејаки чувари

[578] Спис Окружног суда у Пећи, К. бр. 87/68.

части својих жена и својих кћери. У кући би могло да дође до неслоге, узајамне сумњичавости и раздора који може да резултира деобом куће, до неговања подметнутих наследника, до удавања девојака на брзину. Из нечасне куће девојке се не могу добро удати, а момцима се тешко добро оженити. Они могу бити прекорени да нису кадри да чувају своје жене, толико хваљене међу Арнаутима и Црногорцима, могу приметити да су за сто крвних завада у 98 случајева директни или индиректни повод жене – због увреде нанетих речима или делом".[579]

Правдање увреде образа и поштења куће је веома тешко. Отвореним саопштавањем садржине претрпљене увреде повређени би доказивао своју немоћ и још више разгласио да није кадар да буде бранич своје куће и свога образа. То се види из следећег примера:

– У селу Раушићу код Пећи, 1965. године разби неко прозор на женској одаји од куће велике породичне задруге Ж., која има преко 40 чланова. Повређени осумњичише момке из куће З.А. из фиса Кастрати у истом селу. Кастрати су се бранили да нису имали разлог да то чине нити су то учинили, па упућивали повређене да своју сумњу усмере према кући породичне задруге Г. која је имала разлог за такав поступак према повређенима: да би их упозорила да је један од момака из увређене куће писао писмо једној од девојака из породичне задруге Г. Стога Кастрати понудише да се правдају по обичајима. Али до тога није дошло. Глас о црном образу увређене куће ширио се све више. Зато убрзо изби свађа између момака из увређене и осумњичене куће па у свађи погибе један од осумњичених Кастрата (Спис Окружног суда у Пећи, К. бр. 19/66).

Опростиви деликти правдају се заклетвама са 24 саклетвеника.

1. Следећи пример илуструје да се окривљени може заклетвом оправдати и у случају кад се нађе у туђој кући међу туђим женама. То чини доказивањем да се у кући нашао зато што је тражио уток, а не из нечасних побуда. Пример саопштава Бељо Мурић из Ругова 30.6.1966. године:

– Д.Е.Ц. из Бога убије жену свог рођака Д.В.М. зато што је код ње у кући затекао неког Ђ.З., који побеже. После тога Ђ.З. није порицао да је био у кући нити да га је дочекала убијена жена, али се бранио да је користио уобичајено право гостопримства као бегунац на утоку, да се понашао часно и да није ни помишљао да узме част убијеној жени и поштење куће која му је дала уток. Будући да осумњичени није био убијен заједно са женом, кућа Д.В.М. није имала право да убије Ђ.З. који је упорно тражио да се оправда заклетвом. Повређеној кући било је срамота да тужи, изгледало јој је недостојно да тражи да се Ђ.З. правда заклетвом. Али га није смела ни убити зато што се овај правдао да је баш ту кућу изабрао као своје склониште при бекству на утоку, да му је кућа тиме дала бесу и да је била дужна да га као бегунца прими и заштити. Спор је био отворен дуги низ година, све до 1943. године када се Ђ.З. обратио ислихату са захтевом да га помири са кућом Д.В.М. Ислихат измири ову заваду, тако што је обавезао Ђ.З. да се са 24 саклетвеника, које одабере увређени Д.В.М. закуне да оног

[579] И. Јастребов, *op. cit.*, стр. 92.

дана када је убијена жена није био дошао у кућу са непоштеном намером, нити узео образ убијеној жени већ да је користио право утока као бегунац. Рођаци Ђ.З. су се заклели и тиме га оправдали. Увређени није имао куд већ се помирити са Ђ.З.

2. Други пример показује како се заклетвом са 24 саклетвеника може оправдати набеђени, да није учинио радњу којом је узет образ и поштење куће. Пример саопштава Емин Госка из Пећи 12.1.1966. године:

– Уочи Другог светског рата, једна кућа у Грамочељу одби момка који је послао просца за девојку. Сви су знали да је просац одбијен. Убрзо, затим, деси се да неко запали плот од авлије око куће из које је била прошена девојка. Господар увређене куће ухвати момка, тужећи га да је запалио авлију за инат што му девојка није обећана. Момак је то порицао, бранећи се да господар спора хоће да га осрамоти. Није му дао девојку, а сада га тужи да га представи безобразником. Понуди да се правда по обичајима. Дође до споразума, према коме је момак био дужан да се оправда заклетвом са 24 човека које изабере кућа увређеног из братства осумњиченог момка. Људи се заклеше и тако се једва оправда момак, коме је претила опасност да изгуби главу.

3. Данас се све чешће намештају спорови око црног образа и поштења куће. Господари спорова желе намештеним оптужбама те врсте да изнуде попуштања противне стране у споровима имовинске нарави. То се види из следећег примера који саопштава Ј.К. из Љутоглаве 6.3.1970. године:

– Пошто сам, после осам година парничења пред Окружним судом у Пећи, изгубио парницу и морао да се помирим са одлуком суда и да женским наследницима признам део у заоставштину по праву представљања своје мајке, стегао сам своје противнике на други начин. Ухватио сам их да су ми тобож разбили врата на кући и тиме ми узели образ и поштење куће из ината што још држим земљу коју им је суд досудио. Мушкарци из куће противника правдали су се одрицањем, наводећи да нису имали разлога да то чине, да им је суд досудио наслеђе и да га увек могу реализовати у поступку извршења. Нудили су да ми се правдају заклетвом са 24 човека, које ја будем изабрао по обичају. Њихову понуду одбио сам речима: "Не може се опрати заклетвом црн образ куће. Ви знате да се то може опрати само крвљу и нећу да ми се кунете, дугујете ми једну крв." Још две године тужени су се устручавали да путем судског извршења правоснажне одлуке о наслеђивању узму некретнине у свој посед. На крају, људи су нас помирили тако што су га обавезали да ми за мале паре прода наследство које вреди близу 150.000 динара.

Или следећи пример:

– Између братства Муљај у Ложанима и братства Осај које припада фису Гаши у Дечанима дуго су трајали спорови око пречег права куповине. Осаји су купили земљу у Ложанима што није одговарало интересима Муљаја који живе у том селу. Поводом тога било је више расправа и узајамних туча. Осаји су били непопустљиви и нису одустајали од куповине земље. Када је већ изгледало да су се помирили посредством Музли Краснићи, барјактара из Врановца, Гаши Шабана из Рашића, Демукај

Мухамеда и Селман Шабана из Дечана, Азир Реџа и Сали Даута из Ложана, Садик Мета из Почешћа и Халит Хоџе из Рудице, изненада, 1969. године на капији куће Муљаја појавише се два анонимна писма. У првом су наводно Осаји из Дечана претили Муљајима да ће их претући помоћу припремљене групе лица. У другом је писало: "А..., ти имаш две жене. Обуци њихове гаће и уместо њих меси хлеб, јер ти није остала друга част као човеку. Ти ниси ни за подлогу нужника." Исти изрази били су упућени и на адресу његовог брата М. (Исказ Мулалић Авдулаха на записнику од Окружног суда у Пећи, КО. бр. 42/69 од 16. маја 1969. године). То писмо увређени Муљаји доставише Азир Реџи и Садик Мети који су их мирили. Они их проследише осталим плећнарима да их упознају како Осаји крше постигнути умир. Поново се окупише плећнари који су посредовали при умиру. Осаји су порицали да имају додира са тим увредама и бранили се, да је писмо намештено да би се покварила беса на умиру којим су Муљаји незадовољни зато што је купљена земља остала у својини Осаја. Плећнари одлучише да се Осаји правдају са 24 саклетвеника. Обичајни судија Демукај Мухамед (Мухамед Љан) противио се да се због овога куну 24 човека. Али, пошто су тужиоци утврдили да им је на овај начин узет образ и поштење куће, и он је пристао. Но да би тужбу омаловажили и уједно изразили солидарност према набеђеним Осајима, фис Гаши из Дечана одлучи да изведе не само 24 већ двоструко више саклетвеника да правдају набеђене Осаје. Утврђеног дана, априла 1969. године Гаши из Дечана дођоше да се правдају пред џамијом у Љоћи: "Ми смо дошли из Дечана 43, укључујући сву моју браћу и моје комшије и рођаке из Дечана. Сви смо били да положимо заклетву по верском обичају. Од 43 лица положили су заклетву 17, а осталима нису дозволили Музлија Барјактари и Дан Шабан из Раушића, иако су сви били спремни за заклетву. Нису дозволили да сви положе заклетву зато што су сматрали да је довољно и толико лица" – каже у записнику о свом саслушању Осај Даут из Дечана 16.5.1969. године пред Окружним судом у Пећи у предмету К. бр. 64/69.

4. Најтежа увреда куће била би ванбрачна трудноћа девојке.

Богишићев известилац Јован Лазовић каже да се у с. Албанији, у XIX веку тужени могао оправдати пред оптужењем за ванбрачно очинство:

"Ако девојка која је незаконито зађетинила рече некоме да јој је он дете направио, па тај не би признао у томе случају одреде му се дванајест људи из племена да га они правдају, и ако се они закуну да он није имао полног сношаја ном (с том?) девојком, онда се о тијем он и оправда, а ако се они не могну на то заклети, онда тај постаје за то дете кривац".[580]

За тим обавештењем повео се и Пуповци прихватајући да је "слично и данас код албанских сељака на Косову и Метохији".[581]

Полазећи од тога, трагао сам да нађем пример или макар једно поуздано обавештење о правдању заклетвом пред тужбом за ванбрачно очинство. Али, уместо потврде добио сам сасвим супротна обавештења. Сви известиоци

[580] В. Богишић, *op. cit.*, стр. 467.
[581] С. Пуповци, *op.cit.*, стр. 87.

наводе, да се око ванбрачног очинства не може водити спор, јер је то срамота којом се најтеже вређа образ и поштење куће. Известилац Реџај Имер из М. Јабланице био је категоричан у тврђењу, да се око ванбрачног очинства не може полагати заклетва јер "људи неће да се куну кад девојка заћетини". Његово мишљење изгледа прихватљиво и на становишту услова потребних за полагање заклетве. Заклетва је допуштена само кад нема другог доказног средства. Казивање девојке да је гравидна претпоставља и обавештење са киме је преступила, тј. проказивање ванбрачног оца. Такво казивање је сведочанство – "показивање прстом", сочење, тј. оптужни доказ, који се заклетвом не би могао побијати. У том смислу иду и искази плећнара Брахим Хоџе из Јуника, Мухамед Љана из Дечана, Морина Незир Хаџије из Трстеника и других. Они сматрају да би господару куће гравидне девојке свако рекао, да је срамота што тужи ванбрачног оца, кога треба сачекати и убити, јер се сматра да је то једини начин да се опере част и образ куће: "Не може се тражити заклетва човека на ког је женска показала прстом."

Разуме се да то не значи да су међу сељанкама у с. Метохији ретке појаве ванбрачне трудноће. Али оне се насилно прекидају или прикривају.

– Обично се гравидна женска која нема мужа пошаље код ујака да јој они помогну и да се њена гравидност сакрије од господара куће у којој живи. То чине жене, бојећи се да ће им кућа упасти у крвне заваде, нарочито ако је женска преступила са рођацима, пријатељима или ујацима. Такве жене се воде надрилекаркама и бабама, које им кукуреком помажу да прекину трудноћу. Раније је био обичај да се ванбрачно дете однесе кријући на сеоско раскршће, код џамије или какве чесме поред пута, где ће га неко наћи и узети као своје. Причало се да су ванбрачне труднице поручивале ванбрачним очевима где ће оставити дете да би га ови узели. Један пољак у Истинићу, узастопно у току две године нашао је двоје новорођенчади које је посвојио. То су нахочад. Неки опет подижу ванбрачну децу, мислећи да су им очеви љугати. А има и таквих који држе ванбрачну децу док одрасту, па их после употребе да убију ванбрачне очеве и оперу част и образ својих мајки. (Исказ Шаља Мурат Кадрије из Пећи од 29. јануара 1970. године.)

д) Заклетва за неверство

Беса је дозвола дата убици и његовим сродницима који се налазе у кућном притвору, да се за одређено време могу слободно кретати. Она се добија посредством дорзона (чувара бесе), од породице повређеног. Дорзон је дужан да штити бесу, тј. да стеже повређену страну, да за време дате дозволе не узнемирава убицу и његове сроднике нити покуша освету. У противном, давалац бесе би се сукобио са чуваром бесе под чијом је заштитом повређен, или убијен корисник бесе. Јавна је обавеза дорзона да убије вероломног даваоца бесе и тиме над њиме изврши санкцију због вероломства. У противном, дорзон би се сматрао невером и издајником, који је изложен друштвеном презиру, инфаман, кога је позван да гони и народ и оштећени корисник бесе.

Дозвола за слободу кретања може бити орочена или неорочена, наменска или ненаменска, с правом да је користи сва крвносродничка група делинквента или појединац.

Но, у практичном животу може да искрсне спор о садржини дозволе за слободу кретања, рока трајања дозволе, а у вези с тиме и о постојању или непостојању дужности чувара бесе да изврши санкцију за вероломство над даваоцем бесе, који је извршио освету. Такав спор расправља се заклетвом са 24 саклетвеника, који правдају осветника да није извршио освету за време трајања бесе и да чувар бесе нема право да изврши санкцију над осветником. То се боље види из примера, који саопштава известилац Марк Зефај, матичар из Реновца 16.7.1972. године:

– Наша кућа била је у свађи са кућом Томај Прена из Злокућана, чији су момци 1959. године истукли мог брата Зефај Зефа. Преко Микељ Пјетра из Реновца као дорзона дали смо кући Томаја бесу у трајању од три дана да обаве свадбене свечаности око женидбе једног од својих мушкараца. Четвртог дана по истеку бесе убили смо ради освете брата Пренова. Кућа убијеног тражила је од дорзона, иначе свог ујака Маркај Зефа из Реновца, да, као чувар бесе, казни нас и убије једног због вероломства. Наиме, Зеф је био послат да код нас извади бесу, али није лично дошао већ послао свога братанца Микељ Пјетра да преко њега дадемо бесу. У току преношења садржине дозволе коју смо издали учињена је погрешка. Ми смо Микељ Пјетру били дали бесу у трајању од три дана, али он је погрешно пренео Маркај Зефу, а овај даље Томајима, да је беса дата на неодређено време. Стога Зеф Маркај запрети да ће нас, као чувар бесе, гонити због вероломства. Ми смо се томе успротивили наводом да му ништа не дугујемо јер смо поштовали бесу, коју смо дали само за три дана, док је освета извршена тек четврти дан пошто је истекла беса. Дође до спора између дорзона и нас. Ми смо били у кућном притвору, јер смо дуговали крв Томај Прену, а и дорзон нас је гонио због кршења бесе и изјављивао да ће нас казнити убиством. Убрзо дође до плећније која је имала да расправи однос између нас и чувара бесе. Плећнари су били Марк Љаскај, Љут Прљаска и Зеф Прљокај из Злокућана. Би договорено да се наша кућа са 24 саклетвеника из нашег села закуне да нисмо дали бесу више од три дана за свадбу у кући Тома Прена преко Микељ Пјетра. Заклетва је требало да се положи у нашој кући, у којој се налази сеоска ода, на крсту, без попа, са саклетвеницима из свих фисова у селу (Качинари, Кчири, Ђуђи, Мирдита). Саклетвеници су требало да буду домаћини кућа, којима је било познато да је од нас једну реч однео Микељ Пјетар а другу донео Зеф Маркај и предао је Томај Прену. Пошто смо ми били у кућном притвору, наши пријатељи и рођаци ишли су од куће до куће и питали њихове господаре: хоће ли изићи да се закуну да нисмо сломили бесу већ да је беса трајала само три дана. Ниједно од њих није одбио.

Одређеног дана дошли су у нашу оду сви саклетвеници. Ту су били плећнари, господар спора Зеф Маркај, чак и наш крвник Томај Прен, који је упозорио Зефа Маркаја да добро пази шта ради да не би као чувар бесе запао у крвни дуг према кући Томај Прена ако нас саклетвеници оперу. Зеф

Маркај му је одговорио: "Знам шта радим. Људи ће опрати Зефај Зефа, а ја ћу остати крив као дорзон."

Први се заклео домаћин наше куће Никола Зеф, који је, држећи руке на крсту, изговорио ове речи: "Тако ми божје вере и овога крста Христова, ја са браћом нисам дао бесу дужу од три дана крвниковом ујаку Зефу". Затим се заклеше још 16 саклетвеника. Господар спора прекиде полагање заклетве осталих саклетвеника и рече да је доста. Плећнари су саопштили да ништа не дугујемо Зеф Маркају јер нисмо сломили његову бесу. Затим су одређени дорзони за чување ове бесе, која је створена заклетвом између нас и Зеф Маркаја. То су били Том Суљај из Лесковца и Мријај Никола из Злокућана. Дорзона Мријај Николу изабрали смо ми: да убије Зефа Маркаја ако се не буде држао бесе створене овом нагодбом већ нас убије. Наш ујак Том Суљај обавезао се, да ће нас убити ако не будемо поштовали бесу према Маркај Зефу. После тога, устао је Маркај Зеф, пружио руку моме брату Николи и рекао: "Опрости ми Никола што сам те мучио да се кунеш. И пре заклетве сам знао да ниси дао бесу дужу од три дана, већ да је била наша немарност у коју смо запали причом пијани на свадби, па смо Томај Прену рекли другачије него што си ти казао."

Затим, Зеф Маркај замоли нас пред људима да му дамо дозволу да буде "аргат" своме сестрићу Томај Прену и да као "аргат" а не као дорзон, извршти освету над нашом кућом. Мој брат се томе успротиви: "Не могу да дозволим да будеш аргат и да убијеш у туђе име, већ ако тако мислиш онда ме уби у своје име а не као аргат за свога сестрића Томаја Прена." Плећнари донесоше одлуку: ако наша кућа мало посумња да је Маркај Зеф на било који начин узео учешће или помагао своме сестрићу да се освети, да ћемо имати право да од њега тражимо крв и да га терамо заклетвом са 24 саклетвеника да доказује да је невин.

После тога, наша кућа је дала ручак свим људима који су присуствовали заклетви.

Четири године, касније, кретали смо се некада на беси а некада без бесе, бојећи се поновљене освете. Дешавало ми се да од страха по живот, ноћу, пуцам и на своју сенку при кретању кроз шуме. Други пут сам замало убио невиног човека, претпостављајући да ме вреба крвник. Најзад су нас људи помирили са поштеном кућом Томај Прена. Морали смо да платимо крвнину у износу од 500.000 динара, које Томај Прен задуго није хтео да узме.

ђ) Заклетва за грабеж

Грабеж, пљачка (грабитја) је тежак деликт учињен на штету имовине и одбрамбене снаге оштећеног. У обичном говору сматра се као грабеж и пљачка свако противправно одузимање туђих ствари уз употребу насиља. Утолико је деликт сличан разбојништву или разбојничкој крађи у Кривичном законику.[582] Али оштећеном није учињена само повреда економских добара већ и поуздање да их може штитити одбојем. Између разбојништва, одн

[582] Чл. 251. и 252. Кривичног законика, Службени лист СФРЈ, број 9/64., Београд.

разбојничке крађе и грабежи разлика је утолико, што учиниоцу грабежи није важно само да противправно присвоји туђу имовину, већ и себе да истакне над оштећеним власником, да га увери да је бољи јунак од њега. Стога Nopcsa, с правом, каже: "Убиства и пљачке мере се другим мерилима него у културној Европи. Албанац се преко пљачке никада не сроза на ниво једног европског лупежа. Један благајник на пример или сл. има много мање морала самопоштовања него један тзв. злочинац из Малесије. Може се готово код сваког Албанца претпоставити, да неће ништа учинити што му његов морал и његова традиција забрањују".[583] Иначе, отимачина је тежи злочин и више се вређа него крађом. Крађа је срамотнија за онога који је врши, али лакша за онога коме се чини.[584] У ратно време јунак је ко је у непријатеља крао.[585] Кроз прошлост, пљачке и грабежи вршене су групним или масовним препадима на караване којима је преношена роба, на стоку племена са којима се стајало у завади. Учиниоци грабежи и пљачке поштовали су две забране: убијање противника у повлачењу и насиље над личностима жена и деце.

Извршиоци грабежи не морају увек бити познати. До спора може да дође и онда када тужени пориче извршење или саучесништво у извршењу дела. У том случају допушта му се правдање заклетвом са 24 саклетвеника. Како то изгледа саопштава Суља Круезију из Млечана 21.3.1969. године:

– Фис Круезију и фис Гаши у Млечанима били су дуго времена у завади због неких сеоских утрина и шума. Често су се оптуживали за узајамне туче и убиства и правдали заклетвама. Године 1928, упадоше качаци у махалу братства Круезиу, где починише неке пљевине и насиља и принудише братство Круезиу да им плати 100 златних турских лира, па да га оставе на миру. Толика је била отприлике и вредност земљишта које су Круезиу били одузели од Гашана, према тврђењу ових последњих. Пошто платише уцену качацима, ови их оставише на миру, а опљачкани Круезиу осумњичише братство Гаши у Млечанима: да је та грабеж последица њиховог прста. Своју оптужбу доказивали су наводом да качаци нису поступили за свој рачун, јер би иначе напали и на фис Гаши у истом селу. Гашани су упорно порицали те наводе и изјављивали спремност да се правдају по обичајима. Би уређено тако, да Круезију изаберу 24 човека из братства Гаши који се заклеше: да Гаши из Млечана нису имали "ни прста ни хиле" (алб. *as gisht as hile*) у тој пљачки, нити знају ко је Круезиу опљачкао. Тако се Гаши опраше, а братству Круезиу оста да плаче срце на оне који су их опљачкали.

Познато је да се грабеж као тешка кривица правдала са 12 саклетвеника по прописима Винодолског закона.[586]

Из изложених примера може се закључити, да је широк круг саклетвеника – њих 24 био потребан у свим најтежим споровима међу братствима. Двадесет четири саклетвеника у приликама постојања великих породичних задруга

---

583 F. Nopcsa: *Das Katolische Nordalbanien* (Separatni otisak iz Földrajzi Közlemènyek, Budapest, стр. 39.).
584 В. Богишић, *Црногорско кривично право по попису из 1873. године*, Правни зборник, Подгорица. 1938, стр. 223.
585 Ibid, стр. 225.
586 С. Јасић, *op. cit.*, Винодолски закон чл. 9.

могли су да представљају круг од преко хиљаду мушкараца, жена и деце, који су били заинтересовани за правдање или искупљење оптуженог. Неки извештиоци мисле да је двадесет четири као број саклетвеника за правдање најтежих спорова узет по племенском кључу:

– Кад неко стално тражи да се са неким помири а његов противник то одбија, онда му може поручити: "Убићеш ти мене, па ћу убити ја тебе, па опет ти мене, па опет ја тебе, па се на крају морамо помирити. Боље је да се помиримо док је мање зла међу нама. Изабери ти 12 људи из 12 арбанашких племена а ја ћу изабрати 12, или ти изабери свих 24, па како они кажу да је право, тако нека буде." Двадесет четири човека из дванаест фисова могу да реше најтеже спорове. Ако они не би могли да утврде ко говори истину, онда могу рећи да се даља 24 човека закуну и кажу истину. (Исказ Шабанај Николе из Клине.)

И заиста, комисија за пацификацију, ислихат и мировне комисије за време Другог светског рата биле су састављене од по 24 плећнара из свих арбанашких фисова. Можда је то разлог што се заклетва са саклетвеницима полаже са 24 човека.

2. Заклетва у споровима око осредњих крвница.

Осумњиченог због осредњих кривица правда скуп од 12 саклетвеника. Осредњим кривицама сматрају се спорови чија се вредност мери половином једне мушке крви.

Ту спадају спорови који не упућују господара на обавезну употребу средстава самопомоћи ради уништења делинквента, одбоја и освете, већ спорови око којих је привлачније да буду разрешени обичајноправним редом уз накнаду претрпљене штете. Лице које је претрпело тешку телесну повреду, без смртне последице, не усуђује се лако на освету, која би могла да буде и нехотично прекорачена и тако да постане повод за понављање. Господар спора, зависно од настале ситуације, може да добије уместо једне другу девојку или жену, или да уместо једног одговорног лица добије друго, које ће му одговарати за отмицу невесте. Лопова, који је обио кућу, боље је осрамотити пред јавношћу и принудити га на плаћање обичне или пеналне штете, него га физички гонити и изгубити имовинско потраживање. Земљу, коју је сусед запосео, власник може да поврати обичајним судовањем, без крви. Претња невером чувара бесе да ће бити гоњен и рањен довољна је да га принуди да буде гонич обвезаног и да чува бесу. Све спорове међу рођацима и пријатељима боље је разрешавати без крви, него разарати унутарбратственичку солидарност. За такве спорове довољно је 12 саклетвеника.

Ту спадају спорови који се правдају заклетвама: а) због ране, б), због веренице, в) због прељубе, г) због издаје, д) због провалне крађе и ђ) због земље.

а) Заклетва због ране

Тешке ране вреднују се као пола крви. Пола крви није лако осветити. Тешко је одмерити последицу која не би била ни тежа ни лакша од претрпљене

повреде. Повређени не сме прекорачити последицу коју би нанео осветом, јер би га то могло довести да постане дужник пола крви. Освета би се поновила. Пола крви је лакше измирити него једну крв. Скуп од 12 саклетвеника којим се правда тужба за дуг од пола крви зове се средња плећнија, а ређе и средња порота (porote i mesëm). Кад повређеном није познат делинквент усмерава тужбу на лице у које највише сумња. Осумњичени се може правдати саклетвеницима. Пример за то саопштава Музли Краснићи, барјактар из Врановца 20.8.1969. године:

– Уочи Другог светског рата, један Бериша из Бардонића, ноћу, би рањен у обору свога ујака Краснића у Турјаку. Сумња паде на једног Краснићевог рођака из истог села. Повређени Бериша поклони спор своме рођаку Шабан Садику, који се упути да пита Хаџи Краснића, барјактара из Врановца шта је право. Овај му рече да од осумњиченог затражи да се оправда са 12 људи, или да му плати пола крви. Осумњичени се оправдао заклетвом 12 људи, које беше изабрао повређени из туженикова рођаштва. Заклетва би положена по верском обичају. После више од 25 година (1965), пред извештиоцем, пошто већ многи учесници у ранијој процедури бејаху умрли. Краснићи Музли барјактар, не знајући за ранију заклетву, одлучи да тужилац треба да тражи да му се тужени правда са 12 људи. Затим се јави Рам Зенун из Турјака, преживели саклетвеник са оног првог правдања. Он извести Краснићи Музли барјактара да је тај спор већ једном оправдан заклетвом. Барјактар одмах посла гласника рођацима повређених Бериша с поруком да кућа осумњиченог није дужна да се правда, јер се једном око исте ствари оправдала заклетвом.

Осумњичени се може искупити. Саклетвеници који се за њега ангажују могу га обавезати да плати половину крвнине, која је у турско време износила 24 турске лире у злату.

б) Заклетва због веренице

Код спорова око постојања веридбеног уговора доведен је у питање понос момка, који не може да дозволи да му вереница буде препрошена, да га пријатељи изневере и потцене. Стога их гони да се правдају заклетвом са 24 саклетвеника.

Али, ако није спорно да је веридбени уговор постојао или постоји, већ дође у питање његово извршење или садржина, – кривица је онда лакша. Част и углед вереника нису повређени. Однос са пријатељима треба сачувати. За неизвршење веридбеног уговора може бити крив и вереник, а и треће лице које отме испрошену девојку. Спорови такве врсте су лакши и правдају се са 12 саклетвеника.

1. У великим породичним задругама има много девојака, које су испрошене још као деца. Тужилац увек не зна коју је девојку испросио – старију или млађу. Кад због тога настане спор, расправља се на начин којим је пресуђивао Брахим Хоџа из Јуника, који на дан 12.2.1966. године саопштава:

– Ове године дошло је до спора између куће једног вереника из села Белега и куће његове веренице из Љубенића око тога је ли испрошена

старија или млађа девојка. Вереник је тврдио да је испросио старију, која је била обећана другоме. Кад су дошли да ме питају шта је право, рекао сам да кућа веренице треба да се закуне са 12 људи да није дата реч за старију него за млађу кћер.

Објашњавајући зашто није рекао да је право да се кућа вереника закуне да није испросила млађу већ старију девојку, известилац каже:

– То не може. Отац је већ био верио старију кћер за другог, па би дошло до крви. А онај из Белега није ни могао да зна коју је девојку испросио његов отац кад у кући има више девојака. Друкчија пресуда покварила би односе између пријатеља.

2. Веридбена реч може се дати за једну девојку или одједном за више њих. Исти веридбени уговор може да садржи веридбу више девојака из исте куће за момке из друге куће. Два брата или два братучеда могу, ради слоге у кући, да се ожене двема сестрама или сестрама од стричева. При томе се уговори не морају извршавати одједном, већ сукцесивно. Али кад дође до неспоразума око броја верених девојака једним веридбеним уговором, пријатељи треба да тај однос расправе заклетвом са 12 саклетвеника. Према саопштењу шех Џафера из Јуника од 11.7.1966. године такав спор је расправљен овако:

– Током 1966. године избио спор између две пријатељске куће – једне из Бролића а друге из Горњег Црнобрега. С. Елез из Г. Црнобрега беше пре шест година оженио једног од својих мушкараца девојком из куће свога пријатеља у Белегу. После тога, постави питање да му се даде и друга девојка из исте куће, наводећи да је, приликом прве веридбе, било уговорено да се и друга уда за другог момка у његовој кући. Кућа пријатеља порицала је да је дала обећање за две девојке. Просац је већ био умро. Није имао ко да посведочи каква је била садржина веридбеног уговора. Стога се обратише Мухамед Љану из Дечана, да им каже шта је право. Овај рече да кућа девојке треба да се закуне са 12 људи, које изабере С. Елез из братства туженог пријатеља, да млада девојка није била испрошена оном приликом кад је било речи о просидби старије. Саклетвеници опраше оног из Белега заклетвом пред хоџом на турбету. С. Елез им поштено опрости и није дозволио да се куну, али се то рачунало као да су се заклели. Но, С. Елез не би задовољан таквом нагодобом већ пријатељима врати и старију девојку, тврдећи да, пошто му није дата млађа, не треба му ни старија. Невеста се врати у род и спор се настави. Плећнар Мухамед Љан опет пресуди да кућа девојачке родбине плати као накнаду за враћену невесту С. Елезу "паре за једну женидбу" у износу од 500.000 динара.

Тражио сам објашњење од обичајног судије Брахим Хоџе: чиме се руководио плећнар када је обавезо родбину невесте да плати 500.000 старих динара С. Елезу, кад се зна да није имао право да врати невесту родбини осим за случај прељубе, вероломства или крађе. Он је одговорио:

– Закон је оно што је право. Плећнар се бојао да може да дође до крви, па је нашао да је боље да родбина невесте плати паре, него да се заваде две куће и да буде крви.

3. До неизвршења веридбеног уговора може доћи и кривицом вереника. Он не може да доведе невесту пре него што плати уговорени износ у новцу и

натури. По правилу, веренику се не одређује строги рок у коме је дужан да плати откуп. Он има доста времена, док вереница прирасте за удају; он треба најбоље да зна кад му је потребна жена. Али пре удаје, кад стаса девојка, утврђује се дан свадбе. Но, ако вереник неуобичајено дуго затеже са плаћањем откупа, уздајући се да је други не сме узети и да је он може узети кад буде хтео, може настати опасност да ће девојка остарити. То може довести до једностраног раскида веридбе и давања веренице другом момку. Но, вереник треба да буде претходно упозорен, на начин који саопштава Е. Госка из Пећи:

– Отац веренице треба да позове неколико људи из свог фиса и из фиса оног коме је обећао девојку, па да каже: "Остара ми девојка, ако до тада и тада не дате паре, и не одведете девојку, пропада реч коју сам вам за њу дао."

Ако до спора ипак дође расправља се са 12 саклетвеника, на начин који саопштава Демуш Цури (70 година) из Г. Стреоца од 21.7.1966. године:

– Бериша М. Т. из Бабајбокса би оптужен да дугује једну крв веренику зато што је девојку дао другоме. Тужени је признавао да је заиста дао девојку у кућу Т.С. Цури у Горњем Стреоцу, али да је тако поступио тек пошто се уверио да тужилац пролонгира плаћање откупнине, да би га уценио да девојку да без пара. Ни у договореном року, до Ђурђевдана 1930. године није хтео да плати што треба за девојку. Тај спор се отезао 12 година. За време Другог светског рата Ислихат помири парничаре тако што се Бериша М.Т. закле са 12 својих људи да противна страна ни до Ђурђевдана 1930. године није платила паре за девојку. Заклетва је положена на тећи у Њивоказу и Бериша М.Т. би ослобођен.

4. Ако је девојка отета из очеве куће, тј. ако је побегла без сагласности родбине за другог, њена родбина је дужна да гони отмичаре и да "опере свој образ". Гоњење се усмерава не само према момку за кога је девојка утекла, већ и према саучесницима који су му помогли да девојка упозна момка и за њим утече. То се види из примера, који саопштава БеришаХаџија (43 године) из Злопека на записнику код Окружног суда у Пећи 16.9.1970. године у спису КИО, 89/70:

– У рано пролеће ове године, једне ноћи, побегла је из куће, без знања родитеља и других, кћерка покојног С. Сутрадан смо сазнали да ју је узео један учитељ из Бролића, који се зове Ш.Д. Окривљени Адем са својом браћом има ујака у истом селу – Бролићи, и то рођаке оног учитеља. Пошто је побегла С-ова кћерка за тог учитеља, С. а и ми остали сумњали само у окривљеног Адема и његову браћу да су они умешани у тај случај. Покојни С. је, недељу дана после случаја, послао Џем Садика, иначе рођака окривљеног, код окривљеног и преко њега изрази сумњу у њихово учешће у бекству његове кћери. Једно 4–5 дана, пошто је послао тог човека код окривљеног, дошли су код покојникове куће Бериша Рустем и Бериша Фазлија, оба из села Крушевца, који су позвали мене и ту су пренели поруку окривљеног и његове браће да су спремни на полагање заклетве како је предвиђено нашим обичајима: да немају никаквог учешћа у бекству покојникове кћери. Покојни С. је прихватио и сложио се овом заклетвом, с тим што је на почетку захтевао да му се окривљени закуне са 24 лица,

колико је предвиђено за заклетву када је у питању крв. Ми, међутим, нисмо се сложили са овим предлогом покојнога, већ смо предложили да ту заклетву обаве окривљени са својим рођацима и браћом и то укупно 8 лица и сматрали смо да је то довољно, да се покаже да они нису учесници у бекству С-ове кћери. Покојни се сложио па је одлучено да се одреди дан када ће се обавити заклетва у сеоској џамији у Крушевцу, а одлучено је истовремено да се заклетва обави под надгледањем Берише Рустема и мојим као рођаком односно братом од стрица покојног С. Тога дана су се заклели и то: Ђем Садику са сином Зећиром, Бериша Љахо са братом Хасаном, Рам Ћерим, затим окривљени Адем са браћом Рамом и Мехметом. Пошто су сви редом обавили заклетву, ударајући шаком десне руке о верску књигу коран и изговарајући истовремено одређене речи, ја сам јавно говорио свим присутнима, па и онима који су обавили заклетву, да од тога дана па надаље наше две породице морају бити у истим односима као што су биле и раније, да неће бити ништа што би довело да и даље постоји нека сумња у односу на окривљеног и његовог брата у вези са том девојком, већ треба да међусобно говоре и да се посећују као и раније. Ја сам уједно и захвалио што су обавили заклетву.

Из судског списа види се да је одбегла девојка била верена (исказ Адем Берише од 2.9.1970. године у предмету К. бр. 79/70).

5. Међутим, обичај је да и момак гони отмичара који му је одвео девојку. Осим жеље за пријатељским везама, у дужности момка да гони отмичара веренице, треба видети један од разлога што се девојке још као деца обећавају вереницима. Куће њихових родитеља на тај начин избегавају обавезу да гоне отмичара својих кћери и ту дужност препуштају момцима којима су и обећали девојке. Правило је да се, прво, утврди да ли је девојка препрошена, или је без знања своје родбине пошла за другог. Ако ју је родбина препросила, пада у дуг крви према момку. Ако ју је момак отео без знања њене родбине, вереник ће гонити момка. То питање се расправља између вереника и родбине веренице у спору пред 12 саклетвеника и то на начин који саопштава Чолаку Хазир из Јуника 12.2.1966. године:

– За време Другог светског рата (1941–1945) испрошена девојка из куће Х. С. побеже за неког момка у кући И.М. у Бецу. Изневерени вереник оптужи Х.С. да је девојку дао другоме. Овај се бранио да је његова девојка побегла без питања и знања своје родбине. Би одлучено да се тужени правда са дванаест људи из свога братства. Саклетвеници су испитивали мајку одбегле девојке и тражили да им се закуне у синове да није знала да ће јој кћер побећи. Она се закле стављајући камен на главе својих синова. Затим се људи заклеше пред вереником и плећнарима: да ни мушко ни женско из куће и братства тужених није знало да ће вереница утећи за момка у кући И.М. Затим се пријатељи помире тако што Х.С. даде другу девојку из своје куће напуштеном веренику. Овим би задовољен вереник у односу према родбини веренице, али не и према момку из куће И.М. који му је уграбио вереницу. Он поручи кући И.М. да му дугује једну крв и првом згодом уби отмичара своје несуђене девојке. *Ku shkon pshelaku shkon gjaku* – са женском опрегачом иде крв, – гласи пословица.

в) Заклетва због прељубе

Црн је образ кући из које жена одржава недозвољене односе с мушкарцима из друге крвносродничке групе. Такви преступи кажњавају се гоњењем оба преступника, смрћу, једним метком. Спорови такве врсте тешко излазе на обичајноправни пут да се расправе са 24 саклетвеника.

Али покушај силовања је мањи грех, посебно у приликама кад је извесно да до последице није дошло и када се осумњичени брани да то није учинио. Рођак се посебно може бранити од оптужбе да одржава недозвољене односе са женом свог рођака. Такав спор не представља срамоту, јер би било теже када би дошло до крви у крвносродничкој групи.

1. Силовање је тежак преступ. Оно се не прашта иноплеменику и његовој партнерки. О покушајима силовања, жене ретко обавештавају своје мужеве, боје се да ће их изазвати да учине крвне деликте и упадну у крв, да ће их свет назвати крвномутницама. Али ако се ипак деси да се жена пожали да је над њом покушано силовање, а да при том не може са сигурношћу да покаже на делинквента, господар спора може, без своје срамоте, дозволити да се осумњичени опере правдајућом заклетвом. То се види из примера који саопштавају Краснић Прен и Краснић Зеф из Пећи 31.7.1970. године:

– У јуну 1970. године, Краснић Прен из Пећи би окривљен да је покушао да силује Х., жену Х.Г. на улици у Ђаковици. Окружни суд у Пећи га притвори, па, после 15 дана извиђања пусти га да се брани са слободе. Прен је пред судом био доказао да се Х. преварила у препознавању насилника и да има алиби (Спис Окружног суда у Пећи КО. бр. 56/70). Затим се спор наставио по обичајима. Прен се љутио и стављао у изглед зло родбини или домовини Х. зато што га је клеветала и тиме нанела штету његовој части и проузроковала његово притварање. Родбина Х. и њена домовина изјашњавале су се да не верују његовом алибију.

На иницијативу Преновог оца Зефа, дође до обичајноправног разматрања спора. Он посла два своја рођака – Садри Краснића из Ђаковичке Јабланице и Јусуф Краснића из Љубенића – ујаку увређене жене и стрицу увређеног мужа. Ту се договорише да измире завађене.

30. јула 1970. године окупи се плећнија, сатављена од родбине жене, њеног мужа и окривљеног Прена. Плећнија постави дорзоне који су чувари споразума да ће свака страна бити покорна одлуци плећније, без обзира каква ће бити. Затим би донета одлука да се осумњичени Прен са 12 људи из свог фиса, у року од три дана, закуне: да нема удела ни хиље према Хамзи из Батуше за ствар за коју је тужен. Није речено о каквој се ствари ради да се не би говорило о срамоти и тиме вређала која од странака. Саклетвенике је, према одлуци плећније, могао да изабере сам Прен, од католика или муслимана фиса Краснићи. Они су се могли заклети сваки по обичају своје вере. Истог дана, Зеф саопшти да на лицу места у Пећи има 9 саклетвеника, а да преостала три може довести у року од три дана. То беху шест католика и три мухамеданца. Плећнија одлучи да се спор одмах завршава, па ослободи тројицу предложених саклетвеника од обавезе да се куну.

31. јула 1970. године у 12 часова, скупише се сви плећнари у католичкој цркви св. Катарине у Пећи. Ту беху: сви чланови плећније, дорзони, саклетвеници и свештеник. Од странака није присуствовао Х.Г. ни његова жена Х., не због тога што су по вери муслимани већ зато што Х.Г. као милиционеру није приличило да учествује при заклетви у цркви, а Х. као жена није имала право да заседа у плећнији, па је њену родбину представљао њен ујак, а њеног мужа његов стриц.

Дон Маријан Гласновић упозори саклетвенике да је кривоклетство велики грех који се никоме не прашта. Затим научи саклетвенике како ће полагати заклетву. Саклетвеници католичке конфесије почеше да се куну. Прво се заклео отац окривљеног – Краснићи Зеф, затим окривљени Прен, па Пренов брат Мартин, па стриц Петруш, па Пренов брат од стрица Укшин и, најзад, њихов рођак Краснић Зеф Бои из Неноља. Дође ред да се куну и саклетвеници муслимани: Краснић Јусуф, Краснић Демо, оба из Љубенића и Краснић Садрија из Баковичке Јабланице. Али плећнари им опростише да се куну, наводећи да пошто су присуствовали заклетви осталих, рачуна се као да су се заклели. Затим сви саклетвеници оставише незер цркви: католици – који 10 а који 20 динара, а муслимани ко 10 а ко 5 динара. Плећнари саопштише да је ствар заувек уређена, а дорзони да ће чувати ову бесу заувек. Једни другима халалише, па сви скупа осим свештеника Дон Маријана пођоше на ручак о трошку оправданог Прена.

2. Опростива је прељуба учињена над женом свога рођака. Дете, које би могло настати из таквог односа, не мења крвносродничку групу, оно је исте крви. Рођака, који је учинио преступ над снахом, не ваља убити. Чак ни побратим неће увек убити свога побратима, који му је завео жену. Јер, побратим је као и рођак, позван да освети.[587] Ту је обичај да се отера жена, а другу ће платити преступник средствима из своје имовине. Рођак треба да купи другу жену оштећеном рођаку, да не би био убијен због прељубе. Жена је само иноплеменик што служи за биолошку репродукцију крвносродничке групе мужа. "Жена је штит и њива, на њој се сеје да роди". Прељубом, коју учини крвни сродник, није обешчашћена крвносродничка група у којој су појединачни интереси подређени групним.

Спорови око прељубе воде се унутар групе и правдају са 12 саклетвеника. То се илуструје примером, који саопштава братственички плећнар Шабан Мета из Шкреља на дан 25. октобра 1969. године:

– Године 1964. у Шкрељу, брат брату рече да припази на част куће, јер беше чуо да му неки рођак долази код снахе. Муж отера жену у род и забрани јој да се удаје. Затим се обрати плећнарима свог братства који истовремено беху и плећнари браколомног рођака. Ту оптужи рођака и од њега затражи једну крв. Али га плећнари стегоше и запретише му упозорењем, да се због једне жене не може убијати своја крв, тј. свој рођак и стварати крвна завада у братству, па позваше браколомног рођака и наредише му да плати 500.000 динара за нову женидбу уврећеног рођака. Тужени се успротиви плаћању, пореч тужбу и рече да се може оправдати

587 Е. Чабеј, *op.cit.*, стр. 317.

по обичајима. Њихов заједнички рођак Шабан Мета из Шкреља убеди их и приволи да њему поклоне вођење овог спора, што и учинише. Шабан Мета је испитивао наводе једне и друге стране, трагао за лицем које је прво пронело глас о недозвољеном односу. Утврди да је то пронела јетрва отеране жене зато што су њих две одраније биле у нетрпељивим односима. Све жене из братства потврђивале су да тужени није познат као преступник те врсте, иначе би оне морале то да знају, јер би и њима досађивао; оне су тврдиле да је отерана жена за инат набеђена. Затим, Шабан Мета саопшти тужиоцу да туженог може да оправда са 12 људи по тужиочевом избору. Тужилац изабра 12 рођака и то: Ариф Бајрама, туженикового ујака, верујући да ће он преко своје сестре а туженикове мајке, моћи нешто више да сазна, затим Ук Шпенда – туженикова брата од стрица, Кеђ Смаила – најстаријег и блиског рођака туженика. Шабан Мету којем беше поклонио овај спор и још 8 других зрелих мушкараца из братства. Пред хоџом на корану, у присуству још 40 рођака, тужени се у својој кући закле да није крив. За њим се заклеше прва четири саклетвеника. Пошто се закле плећнар обеју страна Шабан Мета, он искористи своје право и саопшти преосталој осморици саклетвеника: "Иза мене други се не морају клети, ја сам се за све заклео." Затим рече туженоме да је чист и слободан, а тужиоцу нареди да врати своју жену. Потом су сви ручали у кући оправданог рођака.

г) Заклетва због издаје

Систем чувања бесе осигурава читав правни живот племенског друштва код Арбанаса. Чувар бесе узима у заштиту једно лице и штити га од самовољних поступака његовог противника. Чувар бесе има часну и свету дужност да обузда противника и стегне га да изврши своје обећање. Чување бесе има пуно оправдање у дугом периоду правне неписмености, недостатка ослонца на државни апарат у сузбијању самопомоћи. Чувар бесе позван је и да убије вероломника, који преступи своје обавезе.

1. Једна од установа у систему чувања бесе је и давање утока. Давање утока дигнуто је на степен гостопримства. Бегунац је гост, давалац утока његов заштитник и пријатељ, позван да одбије сваки напад на бегунца и да му пружи заштиту. Још Јастребов је писао да је код Арбанаса као и код старих Срба, обичај да се за госта мора бити спреман жртвовати главу, као и да се гост може годинама држати да би се спасио од освете.[588]

Гоњење бегунца са утока запрећено је свим члановима куће даваоца утока. Давалац утока је дужан да обузда гонича, а не да сам убије или изда гоњеног. Сваки је позван да гони даваоца утока који изда, гони или убије бегунца. Такав давалац утока није чувар бесе већ издајник (*hjakës*). Кад се деси да неко од чланова куће даваоца утока нападне на бегунца, сваки рођак даваоца утока позван је да заштити бегунца. Ако при томе убије неког од фамилије даваоца утока, дужан је да се оправда са 12 саклетвеника, да је деликт учинио у одбрани бегунца, а не из каквих других побуда. То се види из примера, који саопштава Рам Кеђо из руговског села Јошанице 9.7.1968. године:

[588] И. Јастребов, *op. cit.*, стр. 192.

– У периоду између два рата (1918–1941), Љ.М.А. из Јошанице уби своја два рођака К.М. и Ђ.И. Убица је био и одметник од власти и налазио се у дружини коју је довео у кућу убијених на хлеб, тј. на уток. Кућа одби да им укаже гостопримство, свади се с бегунцима и употреби противу њих кочеве и каменице. Штитећи своју дружину Љ.М.А. уби наведена два лица. Братство скочи да умири крви. Кућа убијених тражила је да јој Љ.М.А. плати две крви. Са своје стране убица је порицао да је убиства извршио из личних мотива, па се правдао дужношћу да одбрани част братства у моменту кад су његови другови, који су се налазили на хлебу, били гоњени кочевима и камењем. Би утврђено да се Љ.М.А. оправда заклетвом са 12 саклетвеника: да К.М. и Ђ.И. није убио ни из мржње ни из ината, него зато што су погазили бесу и камењем и кочевима истерали људе с хлеба. Кућа убијених именовала је 12 људи да правдају убицу. Међу именованим били су и качаци из његове дружине (Сали Рам Вукли из Бога, Имер Малић из Нокшића, Рам Кеђо из Јошанице). Свих дванаест заклеше се и оправдаше убицу. Заклетва је положена пред хоџом Авдул Рахимом. Тако кућа оштећених изгуби две крви. Убрзо затим би убијен и Љ.Љ.А., брат Љ.М.А. Уби А.Р., по наговору неког из куће убијених Х.М. и Ђ.И., ради осете. Тако понекад људи заклетвом оправдају, али ослобођени опет погине због нечег другог што му накнадно наместе.

2. Кад се деси случај да треће лице убије бегунца на утоку, давалац утока дужан је да гони убицу и да га убије. Али, то није увек могуће. Кад државни органи убију бегунца, давалац утока не може бити позван да изврши дужност бесе, јер је државна власт јача од даваоца утока и његове крвносродничке групе. Али у том случају опет се може поставити питање је ли бегунац издат органима државних власти. Такав спор између куће бегунца и куће даваоца утока може да се расправи заклетвом са 12 саклетвеника, што се види из примера који саопштава обичајни судија Мухамед Љан из Дечана на дан 4.7.1968. године:

– Неки Гашанин са Косова уби човека 1951. године, одметну се од власти и, у намери да пређе државну границу, сакри се у кући С.Ш. Фтаћа из Побрђа код Дечана. Органи државне власти дознаше где се крије и изненадише га позивом да им се преда. Он пружи оружани отпор у коме је био убијен. Братственици преминулог бегунца трагали су да дознају ко је државним органима издао боравиште погинулог. Године 1964. оптужише кућу С.А. Фтаћа за издајство. Тужени је порицао, па би одлучено да га правдају са 12 људи. Тужени пође на Косово код оштећених и тамо га саклетвеници опраше. Затим, кућа погинулог оптужи даваоца утока. И овај порицаше да је издао Гашанина, који је био на његовој беси. Поново би одлучено да се и давалац утока правда са 12 људи. Али, давалац утока, уместо 12, поведе 16 саклетвеника који се окупше код шех Камбера у Пећи и на корану заклеше се да давалац утока нема додира са погибијом бегунца, нити га је издо, нити зна ко га је издао властима. Додуше, известилац који је учествовао у овој процедури, није дозволио да се после даваоца утока куну остали саклетвеници, јер је – како каже – знао да ће се после заклетве даваоца утока заклети цео фис Фтаћи, али се то рачуна као да су се сви

саклетвеници заклели. Тако се оправдао и давалац утока, а Гашани са Косова осташе да се и даље распитују ко ли је то могао да просочи властима уточиште њиховог сродника.

2. На питање: је ли било случајева да кућа вероломно убијеног подигне оптужбу против чувара бесе, који занемари кажњавање убице, Брахим Хоџа, обичајни судија из Јуника у дугом разговору од 28.9.1970. године одговорио је овако:

– Таквих случајева било је раније мало. Готово их није ни било. Чувар бесе није имао разлога да дозволи тужбу против себе. Он је био срамотан ако не изврши своју дужност чувања бесе. А његова је дужност била да убије вероломника, ако жели да остане поштен човек. То га није ништа коштало. Јер кад чувар бесе убије вероломног убицу, могао је бити обавезан само да плати крвнину и то не из својих средстава већ из средстава куће вероломно убијеног. Додуше, то се није видело, нити су чуварима бесе даване паре јавно, јер се желело да му се сачува добар глас. Но, сада је другачије. Држава је запретила казнама и затворима за свако убиство, па и за оно које би учинио чувар бесе. Стога се може десити да кућа вероломно убијеног тужи чувара бесе за издају (*hjeksija*), тј. да је чувар бесе био у дослуху са осветником и свог штићеника издао убици. Некад јасно видимо – наставља известилац – да је збиља тако и да би фамилија вероломно убијеног имала право да гони и да убије чувара бесе. Али, ја сам плећнар, па ми не приличи да саветујем пут убиства и крви, већ кад дође до изласка на обичајни пут, да нађем мирољубиво решење. Такве спорове пресудио бих овако: обавезао бих чувара бесе да се са 12 људе закуне да није знао да ће се крвник осветити над лицем које је штитио чувар бесе, нити да је чувар бесе имао прст или хиље у тој ствари, па да после заклетве чувар бесе плати још кући вероломно убијеног пола крви у новцу, тј. једну хјексију, а некад и мало више. Заклетву од 12 људи одређујем ради тога, да се чувар бесе опере, а плаћање пола крви ради тога што верујем да је вероломном осветнику ипак било лакше да убије човека који се слободно кретао са поуздањем у заштиту чувара бесе, па ће чувар бесе тај износ регресирати од куће вероломног осветника, који иначе не би смео убити, да претходно није био сигуран да чувар бесе неће ни прстом мрднути да опере своју част и освети вероломно убијеног.

д) Заклетва због провалне крађе

Јастребов је писао да дукађинци лоповлук не сматрају грехом и да је у свим слојевима друштва, међу женама и мушкарцима, приметна тежња коришћења туђе својине, особито ако из тога не проистиче опасност бити туженим и убијеном. Он додаје да је фандима лоповлук упрошћени порок.[589]

То гледиште је тешко прихватити. Изгледа да је Јастребов био изгубио из вида родовску крвну везу и колективистички начин живота, чији се траг осећао и код својинских односа. Својина крвног сродника је у мањем или већем

[589] И. Јастребов, *op. cit.*, стр. 191.

степену својина свих. Својинска осећања су нешто друкчија, него у капиталистичком друштву. Јавно, без насиља, послужити се туђом ствари или је употребити, не сматра се крађом, као што се не сматра да је покраден човек чија је ствар употребљена. Да би се одузимање нечије ствари сматрало крађом, треба да је она узета тајно, да се сакрије од власника. Но, и таква крађа није тежак грех, који се не би могао опростити. Арбанас сматра да је црн образ ономе ко је украо ствар, а не ономе ко је покраден. Стога, уопште узевши, крађа је мали грех.

У осредње кривице спадају крађе којима је нанета увреда части оштећеноме. Ту су изразитија два случаја: крађа оружја и коња и крађа уз обијање куће. Такве кривице правдају се са скупом од 12 саклетвеника.

1. Богишићев известилац тачно констатује:

– "Кад се Арбанасу нешто украде па он посумња на некога да му је он то украо, дужан му је понудити да га оправдају људи из његова братства, тј., да му се закуну у цркви да он није украо ту његову ствар, и то они људи које изабере онај коме је украдена ствар, па ако би се ти људи заклели, онда се и оправдава онај те је пануо био под сумњу, а ако се не би ти за њега могли заклети онда он мора плаћати, па и да није украо ту ствар."

Али кад се некоме украде коњ за јахање или оружје, оштећени је увређен. Делинквент је повредио његову част и углед. Оштећеног свако може да потцени подругљивим питањима: "Где ти је оружје?, ко ти јаше коња?" А оружје је код Арбанаса светиња. Мушкарац остаје човеком од момента кад је дорастао за јахање коња или ношење оружја. То су средства за ратовање, за напад и одбој, без коња и оружја не може се учествовати у деоби ратног плена. Човек без оружја се изједначава са женом. О томе известилац Демуш Цури из Г. Стреоца каже:

– Човек без оружја је исто као и жена. Ко украде туђег коња или оружје дугује пола крви. Крв човека могу да оперу двадесет четири саклетвеника, а крв жене дванаест. Када се крв жене пере са 12 људи, треба додати још 12 за оружје, па да се опере човек са 24 саклетвеника.

Правдања за крађу оружја су веома ретка. А. Јовићевић наводи пример једног Хота, који је украо неком Кастрату оружје па привео 12 људи ради правдања. После заклетве сазнало се да је извршио крађу па му је суђено за кривоклетство.[590] Брахим Хоџа из Јуника сопштава на дан 12.8.1969. године:

– Ја сам био рекао једном сељаку из Јуника да се закуне са 12 људи да није украо туђу пушку. Људи су га очистили. Али после тога му се родио син који је још нем, иако је навршио 20 година, па људи причају да је то последица криве клетве.

Чешће су крађе коња. Али само крађа коња који служи за јахање треба да се правда са 12 саклетвеника. Рам Кеђо из Јошанице саопштава 9.7.1968. године како се Љ.Р.А. из Шкреља клео са 12 људи да није украо туђег коња али је, током заклетве 12 саклетвеника било откривено место где је сакрио коња, после чега су саклетвеници хтели да му запале кућу због кривоклетства.

590 А. Јовићевић, *op. cit.*, стр. 94.

2. Крађа је деликт не толико због вредности украдене ствари, колико због сумње да је увређен власник ствари. Најтеже су крађе које се изврше по ноћи. И у Македонији најтеже је ко по ноћи уђе у туђу кућу и шта украде.[591] Кад неко украде ствар из туђе куће чини то тајно. Јавно не би могао, јер би власник бранио ствар одбојем. А кад краде тајно из зграде за становање и простора ограђеног око куће, господар ствари, без обзира колико је уверен у исправност својих сумњи, може га гонити не само ради присвајања ствари, већ му и приписивати нечастан деликт везан за насиље над кућом. За такве крађе свет може да каже: "Ту је могло нешто бити". Оштећеном може свако да пребаци: "Чувај своју кућу неко ти може жену украсти". Али пошто је крађа нечасна и за учиниоца, ствар се може правдати заклетвом са 12 саклетвеника. Изгледа да је тако било и у Винодолском закону.[592] Како се правда осумњичени види се из примера, који саопштава Емин Госка из Пећи јануара 1966. године:

– Одмах после нове 1966. године, у руговском селу Јошаници, неко покраде ствари из куће Ш.К.Н. Овај изрази сумњу да је то учинио његов рођак Ч.Х. из истог села. Теретећи осумњиченог, повређени је наводио да му је крађом нанет "црн образ куће". За пристанак на мирење тражио је да му се тужени закуне са 24 човека да крађу није учинио. Али, већ крајем јануара, плећнари одлучише да се осумњичени оправда само са 12 људи, јер рођак не може нанети црн образ кући свог рођака. Тужени окупи 12 рођака, од којих се 11 заклеше а дванаести се оправдао да је узерлија. Тако људи очистише осумњиченог.

Увредљива крађа не мора бити учињена само обијањем. Увредљива је и она крађа, при којој се одузима предмет из оставе за млеко, из пчеларника. И Ђечов тврди да се осумњичени за такве крађе правдају заклетвом са 12 саклетвеника (КЛД, пар. 201–202).

ђ) Заклетва због земље

Приватни власник земљишта може бити угрожен у свом праву. Невласник може поставити захтев за какво право на његовом земљишту. Кад је тужилац иноплеменик, који тужи власника за признавање каквог права, власник се може правдати заклетвом са 12 саклетвеника и тиме одбити тужбени захтев. Такви спорови се јављају у парницама око путева. Свака земља треба да има пут, али власник не мора дозволити пут преко своје имовине без нагодбе. То се види из примера, који саопштава Реџај Ђерим из Мале Јабланице 12.3.1970. године:

– По тужби два Реџаја из фиса Шаље у М. Јабланици, Општински суд у Пећи обавезао је тужене Ф.Б., М.Ј., К.Ф. и С. Љ. из фиса Краснићи у Радовцу да допусте мирно коришћење права службености сезонским пролазом ради извоза сена и отаве. Тужиоци затражише извршење судске одлуке, а туженици се успротивише претњом оружаним одбојем, чим првом приликом тужиоци покушају да користе службеност. Умешаше се плећнари да помире парничаре, који су били међу собом везани

[591] В. Богишић, Грађа у одговорима..., стр. 596.
[592] Према чл. 9. Винодолског закона насиља или крађу требало је да правда 12 саклетвеника.

десетоструким женидбеним пријатељствима. Дође до споразума да се ствар расправи по обичајима. Тужиоци поверише спор Бајај Идриз Дауту из Луга код Истока, а тужени Краснићи – Ељшанај Адем Арифу из Озрима. Први су рачунали на уплив, који њихов плећнар има код државних власти, а други на довитљивост свога плећнара, коју је стекао дугогодишњим учествовањем у раду ислихата. Препустише им да их помире на начин који нађу да је најприкладнији. Плећнари затражише да им странке дају по два чувара бесе, који ће одговарати за извршење: јесу ли тужени продали или поклонили своје земљиште за пут који су тражили тужиоци. Они се нису упуштали у испитивање могућности одражаја или сметања постојећег поседа права службености. Затим обавезаше власнике послужних парцела да се са 12 људи закуну: да тужиоцу нису ни продали ни поклонили земљиште за тражени пут. Тужиоци изабраше саклетвенике – све господаре кућа из братства и рођаштва власника послужних ливада и то: Куртај Рамуша (50 година), који беше хоџа, Љушај Рамуша (45 година), Сахитај Реџа (50 година), Демај Даута (45 година), Демај Феку (60 година), Али Весља (40 година), Азем Мустафу (45 година) Селим Беку (60 година) сви из Радавца и још неке њихове рођаке из Пашина Села. Било је доста молби да тужиоци ослободе Куртај Рамуша, јер је свештено лице, али су они били упорни и тражили да се овај куне први по реду. У петак 27.2.1970. године, после ђумаје, сви се изложеним редом заклеше: да пут није ни поклоњен ни продат тужиоцу. Тако Реџаји изгубише парницу пред плећнијом иако су је били добили пред Општинским судом у Пећи одлуком П. број 1228/69.

Тиме се завршава излагање спорова који се правдају заклетвом са 12 саклетвеника. Они нису таксативно набројани. Даљим истраживањем нашли би се и други спорови, који се правдају на исти начин..

3. Заклетва у споровима око малих кривица

Осумњиченог због малих кривица правда скуп од шест саклетвеника. Мањим кривицама сматрају се повреде које се могу лако праштати услед штета, које се могу реституисати или платити. Али мале кривице могу бити узроком већих, свађама и осветама које треба предупредити.

У мале кривице спадају спорови, који се правдају заклетвама: а) због обичне ране, б) због кварења бесе, в) због крађе, г) због пољевине, д) због тровања стоке, ђ) због службености пута, е) због својине земљишта, ж) због уговорених обавеза.

а) Заклетва због обичне ране

Обичном раном сматра се телесна повреда без прелома костију, која није оставила трајне последице. Приликом умира њена вредност се мери мање него пола крви, а често се повређеном плате само трошкови лечења. До правдања туженог заклетвом са саклетвеницима може да дође у случају порицања којим се оспорава одговорност за деликт, или зла намера при извршењу деликта. Доказивање одсуства зле намере сматра се веома важним. Обична рана, или озледа могу бити нанети срачунато – да се касније озлеђени представи као

нападач из освете и тиме створи одбрана пред плећнарима или државним судом. Иначе, обична рана може бити повод за несразмерну освету.

У предиграма за теже заваде често се употребљавају малолетници као извиђачи. По обичајима грехота је и срамота убити дете. Оно се сматра неразборитим док наврши 12 година, некад и старије. Али зато се позивају на одговорност родитељи и кажњавају према околностима.[593] Родитељи су дужни да траже извињење и опроштај од повређеног. Повређени може да услови давање опроштаја захтевом, да се родитељи оправдају заклетвом са саклетвеницима, да нису имали какве зле намере нити подстрекли дете да нанесе повреду. То се види из примера, који 14.10.1969. године саопштава Бериша Бајрам (55 г.) из Клинчине:

– Током лета 1948. године на планинским пашњацима Жљеба, неки дечак из куће једног Берише из Љешана озледи једног старца, који је припадао фису Гаши из истог села. Кућа малолетника изрази жаљење и затражи опроштај. Озлеђени у први мах одби, наводећи да му је озледа вероватно нанета са злом намером. Умешаше се посредници: Мехмет Бемаиљ из Љешана, рођак малолетног учиниоца и Суљ Краснићи из Љешана, женидбени пријатељ озлеђеног. Договорише се да се кућа малолетног делинквента оправда са пет људи из свог братства заклетвом, да нико старији од 12 година није знао шта ће малолетник да учини, нити га је ко на то наговарао, нити је било зле намере према повређеном. Повређени Гаши изабра саклетвенике од људи из фиса Берише у Баранима, пошто тужена кућа није имала својих рођака у Љешанима. Господар тужене куће положи заклетву како је договорено. Господар спора опрости осталим људима да се куну. После тога, посредници саопштише. "Ова ствар је урађена за хиљаду година." Сви учесници у овом послу пођоше на хлеб у кућу туженог Берише. Они су се заувек помирили.

б) Заклетва због кварења бесе

У јуну 1969. године на Косову је било 5.600 притворених мушкараца који се нису смели кретати изван својих кућа, пред страхом од освете.[594] Већ је било речи о дозволи за слободу кретања, која се зове беса, као и о чувању бесе. Кад се деси да корисник бесе буде узнемирен покушајем од стране давалаца бесе, дужан је да се обрати чувару бесе. Чувар бесе гони даваоце бесе због узнемиравања корисника који је на његовој беси. Ако давалац бесе пориче да је кварио бесу, дужан је да се правда чувару бесе. Кад кварење бесе није проузроковало никакве последице, правдање се врши заклетвом са шест саклетвеника. То се види из примера који саопштавају Морина Незир Осман из Трстеника 15.10.1969. године и Бериша Бајрам из Клинчине 13.10.1969. године:

– Пошто синови једног Берише из Трстеника убише 1966. године, на пијаци у Пећи, шаљског првака из села Ступа (Спис Окружног суда у Пећи, П. број 47/66) цела махала Бериша у Трстенику била је у кућном притвору пуних 7 месеци. Затим, сви мушкарци добише бесу, осим оних који су

593 В. Богишић, *Црногорско обичајно право по попису из 1873. године*, *op. cit.*, стр. 212.
594 Саопштење Телевизије Београд од 4.6.1969. године.

живели у породичној задрузи убице и њиховог стрица, који се није могао оправдати заклетвом да није знао за припремање убиства. Две године касније, и мушкарци из кућеубица добише бесу у трајању од четири недеље. Чувар те бесе био је Адем Ариф Шаља из Трбовца, чије су кћери удате код повређених Шаља. За време трајања те бесе, један од мушкараца из куће убице, у пратњи своје жене пође на пијацу у Пећи. Док се налазио у једној продавници, за њим уђе дечак из куће даваоца бесе у друштву познатог малолетног изгредника из фиса Морина у Трстенику. Корисник бесе сагну главу у знак поштовања, одмах напусти продавницу и пође у другу трговину. За њим опет дођоше она два малолетника. Малолетни Морина заподену свађу с корисником бесе, али овај вешто умаче и потражи заштиту милиције. Бојао се сукоба са малолетним Морином, који је био у друштву малолетног Шаље. Ако би се сукобио са Морином, Шаља би био дужан да помогне Морини па би убио корисника бесе, а касније се правдао да то није учинио ради освете нити је прекршио бесу, већ да би помогао своме другу, што је дужан по обичају. О томе би обавештен чувар бесе, који схвати смисао провокације, јер братство Беришe није имало никаквих сукоба са братством малолетног Морине из Трстеника.

Чувар бесе позва на одговорност кућу давалаца бесе, оптужујући је за кварење бесе и наношење штете части и угледу његиног чувара. Даваоци бесе правдали су се наводом да је малолетни Морина поступао на своју руку, без потицања од стране давалаца бесе. Чувар бесе настави гоњење и одлучи да се прво обрачуна са братством Морина у Трстенику. Посла поруку махали Морина да му је узет образ због напада на Берише, који су били на његовој беси, па да му за то дугују једну крв. Пред страхом од ове тужбе, цела махала Морина у Трстенику повуче се у кућни притвор, али оспори да је малолетник поступио по налогу и понуди правдање чувару бесе. Би договорено да се Морине оправдају с пет саклетвеника да њихов малолетник није поступао уз њихово знање и одобрење. Чувар бесе изабра пет Морина да се правдају заклетвама. Међу саклетвеницима био је и један мушкарац из куће плећнара Морина Незир Хаџије у Трстенику.

Пошто се Морине оправдаше, чувар бесе их ослободи, па настави да гони даваоце бесе – Шаље из Трстеника. Њих је теретио да су му узели образ покушајем освете за време трајања бесе. Кућа тужених није придавала важност овој тужби свог ујака, бранећи се да она није одговорна за поступке малолетног Морине. То расрди чувара бесе па престаде да посећује кућу давалаца бесе, забрани својим одивама удатим у тој кући да га посећују. И то су игнорисали даваоци бесе. Затим, чувар бесе, посредством власника поручи да му Шаље дугују једну крв због непоштовања бесе коју је чувао. Пред овом изјавом, кућа давалаца бесе повуче се у кућни притвор и понуди да се правда заклетвом: да за време трајања бесе није имала никакве намере да непосредно или посредством другог лица изврши освету над Беришама. Пошто се даваоци бесе са пет саклетвеника из свог братства опраше заклетвом, догоди се да један од саклетвеника у повратку кући, сломи ногу, при пролазу преко једне греде над потоком. То се огласи као последица кривоклетства.

в) Заклетва због крађе

Обична крађа је чисти имовински деликт и сматра се лакшом кривицом, јер је нечасна за делинквента, а не за оштећеног. Лопов се сматра нечасним и кажњава пеналним обештећењем – *in duplum* ("два за један").

До правдања долази било зато што тужени пориче деликт, или количину присвојених ствари. По правилу правда се са шест саклетвеника, слично као што је било у Винодолском закону.[595] Међутим, број саклетвеника може бити мањи, када се ради о стварима мале вредности, која је украдена подаље од куће оштећеног.

Известилац Брахим Етхем Гаши из Кашице саопштава 21.10.1969. године следећи пример:

У току 1973. године, неко покраде једном Гашанину из Кашице око 400 кг кукуруза у клипу, из коша који се налазио у обору. За ту крађу би оптужен један Келменди из истог села. Село га је познавало као човека склоног вршењу ситних крађа ради давања поклона Циганкама, преко којих је желео да успостави недозвољене везе са женскадијом. Људи су га називали "Цуб" (бећар). Оштећени се надао да ће га овом тужбом довести у ћорсокак, испребијати, ако не и убити, јер се надао да се нико у селу неће наћи да га брани. Ту намеру осујетише посредници, који се заузеше за туженога. То беху Гаши Рец Мехмет, тужиочев плећнар и Шошај Муса, који се јави испред осумњиченог који иначе није имао никог од свог фиса у Кашици. Њих двојица одлучише да туженог одбране и оправдају, у року од четири недеље, заклетвом са шест саклетвеника које тужилац изабере. Тужилац се опирао овом предлогу наводом, да се заклетви туженог не може веровати јер није поштен човек. Плећнари делимично уважише приговор, али изјавише да се заклетви туженог неће поклањати вера, већ заклетви других шест поштених људи. Затим тужилац изабра: Махај Хаџију (60 година), рођака туженикова из М. Дубова, Пепај Русту, другог тужениковог рођака из Црног Луга, Сејди Алила, такође тужениковог рођака из Црног Луга (оба око 30 година), Хакај Ахмета (40 година) тужиочевог рођака који је женидбеним везама био повезан са туженим и Рец Ахмет Гаша из Кашице. Следећи саклетвеник Мехмед Цен Гаши оправда се да је тобелија, пошто му је отац, који је био заклетвом опрао неког због пањевине сламе, сломио ногу а затим оставио аманет да се не куне ни за себе ни за другога. Уместо њега би одређен за саклетвеника његов брат од стрица – известилац Брахим Етхем Гаши.

Саклетвеници су извијали и нашли да је тужени заиста тих дана чинио ситне издатке за бонбоне и ракију, али да није извршио крађу за коју је оптужен. Било је поклоњено велико поверење сестри туженога, која беше удата у братству Гаши, у кући саклетвеника Етхема. Она је одлучно бранила брата, тврдећи да зна да толики кукуруз није никада био донет у његову кућу. На дан заклетве, у кући туженог се нађоше: мула Јупо, хоџа из В. Дубова, стриц туженог Беко, посредници и саклетвеници. Пошто је

595 "И због крађе из тора и због запаљења жита, које се налази на пољу, те због узимања сена ноћу из тора, да то није починио мора се заклети само – шест" стоји у члану 10 Винодолског закона.

тужени сматран нечасним, није му дозвољавао да се куне, већ су се заклели само саклетвеници изложеним редом. Затим сви напустише кућу туженог, одбијајући да у њој једу хлеб јер су презирали њеног господара. Сенилном Беку туженикову стрицу, објаснише да су се заклели из обзира према његовим годинама, да би га спасли од западања у заваде и крвне освете. Али, нешто касније, збиља се утврди да су кукуруз украла друга лица и то неки Цигани чији је циљ био да наведу оштећеног да гони туженог који је одржавао недозвољене односе са неким Циганкама.

Други пример саопштава плећнар Морина Незир Хаџија из Трстеника 29.6.1969. године:

– Између два рата (1918–1941), дете неког Малишића из Кашице узе неку вуну из куће свог суседа Арбанаса. Око тог се пореметише односи међу суседима, запрети опасност од крви и људи скочише да их помире. Оштећени је тврдио да му је овом крађом направљен "црн образ у кући". Морало се прво утврдити место одакле је вуна однета. Сазнало се да се вуна налазила у мусафирској соби, па тужиоцу би речено да ту нема никаквог црног образа за кућу, јер у мусафирску собу је дозвољен прилаз мушкарцима, а жене се крећу у својим одајама. Затим се настави спор да се утврди количина покрадене вуне. Кућа малолетног делинквента закле се са два своја рођака, по свом верском обичају, да није било више вуне него што је тужени наводио. Затим, родбина малолетника плати оштећеном двоструку вредност вуне. Тако сам их помирио.

г) Заклетва због паљевине

Кад сељак другоме направи штету нехотично, без зле намере, тражи опроштај уз понуду да плати штету. Али кад оштећеног задеси штета од непознатог учиниоца, он верује да му је учињена злонамерно, из ината, ради ситне освете и злобе. Посебно паљевина може бити схваћена као увреда части, срачуната као акт јавног упозорења упућеног оштећеном од стране непознатог лица: да припази на своју кућу, да је боље чува и води рачуна о понашању своје женскадије, односно својих момака према туђој женскадији. Такав спор расправља се са шест саклетвеника слично као у Винодолском закону.[596] Пример заклетве због паљевине саопштава Реџај Ђемо (66 година) из Мале Јабланице 11.10.1969. године:

– Године 1964. у М. Јабланици неко запали сено једног Елезаја. Сено је било у близини куће. Он посумња да је паљевина дело једног његовог рођака из братства Реџај. Оумњичени се препаде од ове тужбе, коју је порицао. Тврдио је да тужилац хоће да овим поводом створи узрок за тежи поремећај односа, који би могао резултирати крвљу. Стога се одмах обрати свом плећнару Реџај Ћериму, чија кућа уме да суди по Кануну Леке Дукаџина. Овај је организовао посредовање рођака, који прекидоше даље заоштравање односа. Чувар бесе Елезај Ахмет Делија стегну свог оштећеног рођака, а други дорзон Реџај Ђемо туженика. И тужилац и туженик били су препустили овим чуварима бесе да спор расправе по свом

596 Ibid.

нахођењу. Чувари бесе одредише људе који ће да оперу туженог. То беху: стриц туженога – Рецај Ђ., други стриц Рецај Ћ. и четири ближа рођака туженог – Рецај Фериз, Рецај Авдулах, Рецај Рамиз и Рецај Садрија. Они су тражили рок од 15 дана да извиде ствар и да се припреме за правдање. Саклеветници су испитали туженог, мушкарце из његове куће, братственике из села, децу и жене. Тужени им се учини доста сумњив, па од њега затражише да окупи 5 својих одраслих мушкараца и да се сви они пред саклетвеницима закуну да не знају ко је запалио сено. Након тог обећаше туженоме, да ће га опрати и ручати у његовој кући. Чувари бесе Елезај Ахмет Делија поручи туженом да ће људи доћи да се куну у џамији следећег петка. Тога дана, сви заузеше прва места у џамији. Хоџа их поучи да је грех да се криво куну. Тужени, који се не беше заклео у кући, оном приликом када су се клели његови мушкарци, први је ставио руку на књигу и изговорио: "Валлахи, биллахи, таллахи и тако ми овог корана, сено за које ме он тужи нити сам запалио ја нити ко из моје куће, нити сам имао злобе да бих то учинио, нити знам ко је то учинио. Ако сам крив, нека ме убије." Затим су се заклели људи, редом, по старости и сродству. Додирујући коран изговарали су пред тужиоцем: "Тако ми овог корана, Рецај ти није крив за оно што од њега тражиш, ни лично, нити ко из његове куће нити има хиље у томе, нити зна ко ти је то учинио." После заклетве, плећнари саопштише тужиоцу: "Он ти се опрао, није ти ништа дужан и од њега нема шта више да тражиш, већ један другом халалите." Тужилац пружи руку туженом и халали му. Затим сви пођоше на хлеб код оправданога, јер су и њега људи опрали па он треба да им да ручак.

д) Заклетва због тровања стоке

Тровање стоке се сматра сличним упозорењем као паљевина. И она се правда са шест саклетвеника.

Брахим Хоџа из Јуника саопштава јануара 1966. године следећи пример:

– Један Хоџај из Јуника оптужи своја два зета да су му отровали краву. Они су то порицали. Споразумеше се да им спор пресуди Бећир Аго из Рашкоца, који одреди да се тужени оперу заклетвом с још четири човека. Кад је све било спремно за заклетву и када се видело да ће се саклетвеници заклети, ја сам рекао своме брату, који је био одређен да надгледа полагање заклетве, да опрости туженим и њиховим саклетвеницима – да се не куну. Кад им је опростио, рачуна се исто као да су се заклели.

Други пример саопштва Касем Тафо из Ђонаја 11.10.1969. године:

– У марту ове године изби спор у братству Круезиу у Ђонају. Рођак рођака беше набедио, да му је отровао три пса. Та тужба се правдала наводом да је набеђени приликом женидбе синова, клао овце чије је изнутрице бацио у плот пошто их је претходно затровао да угину пси, који су тобоже слабо чували образ куће. У селу се причало да ту "има нешто". Тужени је све то порицао. Спор пресуди Касем Тафо, плећнар из фиса Шаља, који одреди да се тужени закуне са своја два сина и друга два најближа рођака да псе није отровао нити знао од чега су угинули. После

заклетве на корану, у тећи, пред шехом, плећнар је саопштио тужиоцу: "Заклели су се како ваља, чисти су и ништа ти нису дужни."

ђ) Заклетва због службености пута

Шест саклетвеника могу да расправе спор око службености пута међу парничарима који припадају истој крвносродничкој групи. То показује пример, који је саопштио Хакај Имер из Орног Брда 12.10.1969. године:

– Током 1967. године, избио спор између Х. Селима и Х. Садика у Орном Брду. Селим је тврдио да има пут преко Садикове ливаде и позивао се на уговор о деоби њихове породичне задруге од пре више десетина година. Садик је признавао да је на деоби било утврђено постојање пута ради послужја неке Селимове њиве, али је касније та њива прешла трампом у својину власника ливаде и тиме престало коришћење послужја пута, опет пре више од 40 година. Пошто нико од живих није могао посведочити истинитост порицања туженог Садика, Селим поручи да ће преко ливаде да пролази као преко своје бабовине, а Садик му одговори да ће га својски дочекати шенлуком из пушака. Тада се умешаше њихови рођаци, којима парничари поклонише спор да га пресуде по обичају. Посредници узеше чуваре бесе, који су гарантовали да се парничари неће више свађати и да ће пристати на одлуку коју буде донела плећнија. Хакај Ахмет био је чувар бесе за Садика, Хакај Алија за Селима. Плећнари одлучише да се тужени закуне да од момента трампе земљишта Садик није имао пут преко ливаде. Са Садиком је требало да се закуне још шест људи, које изабраше плећнари у договору са чуварима бесе, који су се опет претходно договорили са својим клијентима. За саклетвенике беху одређени: Садиков син – Синан, стриц – Суљо, најближи рођаци – Ахмет, Алија, Незир и Метуш. Заклетва се обави у оди њиховог рођака Хакај Имера у Орном Брду. Над отвореним кораном заклеше се: Садик, Синан и Суљо, а чувар бесе Хакај Алија опрости осталима – да се не куну. Затим пођоше сви на хлеб код Садика.

е) Заклетва због својине на земљишту

Обичај је да продавац који намерава да отуђи своју некретнину, прво понуди своје најближе сроднике по крви. Уколико ближи одбије, прече право има даљи и тако све редом. Тек пошто сви сродници у братству, на кувенди, одбију да купе, то може да учини инобратственик. Ближи братственик може да се успротиви продаји изјавом, да је вољан да је купи чак и под неповољнијим условима за продавца. Услед тога долази до набијања цена.

"Када Арбанас хоће да продаје што гођ од непокретнијех добара дужан је питати своју бљизику, и ако који од њих то не би купио до за цијену коју му други даје, онда тек може продати даљњем. При таквијема куповинама може бљизику надбачивати и ко даљњи. Само ако би бљизика посумњала да тај даљњи надбачује то имање... да само подигне цијену томе добру у корист продаваоца, може у томе случају бљизик заклет тога те надбачује купује ли то за себе, па ако се на то закуне, или бљизика толико за то даје или му се допусти да он плати. А ако се тај на то не би могао заклети, онда се он

одбије од надбачивања и продаваоцу остаје да поново погађа (с) бљизиком".[597]

Такву заклетву нисам срео у с. Метохији. Купац не сме да прибави некретнину пре него што му сви пречекупци одобре. Иначе би био истиснут са земљишта. Уверење да су се пречекупци одрекли свога права и дали дозволу за продају одређеном купцу даје се кроз процедуру *për hair*, у којој братственички пљак честита куповину и заједно са осталим рођацима продавца изјављује да странца прима за комшију. Кад се после честитања појаве пречекупци са захтевом да истисну прибавиоца са некретнине, пљак обично даје прво продавцу да заштити купца заклетвом са саклетвеницима. Како то изгледа види се из примера, који саопштава Брахим Хоџа из Јуника јануара 1966. године:

– Један мој рођак из Јуника продао је 25 ари оранице купцу из другог братства. Приликом честитања ове купопродаје, продавац обавести свог братственичкога плећнара да се рођаци нису интересовали за куповину те земље иако им је нуђена. Додуше неки су терали фурсат, говорећи час да ће је купити, а час да немају пара. После честитања, појавише се рођаци продавца, који приговараху продаји наводом да имају прече право куповине, да им продавац није нудио њиву и да се свога права нису одрекли. Братственички пљак дозволи да се продавац од ове тужбе опере с четири човека. Кад дође дан за полагање заклетве, плећнар посла своје гласнике Имер Хаџаја и Суљ Рама да виде је ли продавац чврсто спреман да се закуне и хоће ли га људи опрати, па ако се клетвеници примакну корану, да их спречи и да им не дозволи да се заклињу. Тако и би, јер плећнар беше одлучио да им не дозволи да дају заклетвену изјаву. Али то се рачунало као да су се заклели и продаја беше одобрена.

Питајући известиоца, који је овај спор пресуђивао, зашто није упутио тужиоца да доказује да није био понуђен да искористи своје прече право куповине, добио сам одговор:

– То не би ваљало. Они би се заклели и тражили да им купац врати земљу па би могло да дође до сваће између купца и оних који су тражили да им се земља врати по пречем праву куповине. Таква заклетва би водила рату а не миру.

У другом случају, плећнар је дао право пречекупцу да заклетвом са саклетвеницима доказује своје прече право на продатом земљишту. Али, пречекупац није могао да нађе саклетвенике, па је прекршио обичајноправни ред и учинио деликт. То се види из списа Окружног суда у Пећи, КИО. бр. 57/69:

– У братству Љошај у Г. Црнобрегу дође до спора око права прече куповине. Тужени У. је пре дванаест година био купио неку ливаду од 30 ари од удове Н. Тужилац је био најближи сродник њеног мужа који, осим две кћери и жене, не беше оставио ни једног наследника од потомства. По обичајима тужилац је требало да наследи у својину некретнине свог рођака а жена и кћер оставиоца могле су да их искориштавају до удаје или смрти.

[597] В. Богишић, *Канун Леке Дукађина*, Анали, стр. 470.

Но како је тужилац био у затвору, његову одсутност искористи тужени У. и пред братственичком кувендом затражи да му се одбори да може купити својину предметне непокретности од удове и њених кћери. То је образложио наводом да је део своје имовине морао да прода, да би платио трошкове одбране свога рођака (пречекупца) док се налазио пред судом, па да није право да због тога штетује своју некретнину, али да сад ту штету може да компензира куповином друге некретнине од удове и њених кћери. Братственичка кувенда сагласи се и У. купи ливаду.

По повратку са издржавања казне, пречекупац оптужи прибавиоца и затражи да му врати купљену ливаду, јер по крвном сродству има прече право. Братственичка кувенда игнорисала је његов захтев, који је безброј пута понављан. Кувенда му је саопштила да није поступила по Лекином Кануну већ по шеријету и упућивала га да се жали коме хоће. Најзад, пречекупац, у јуну 1969. године, поручи прибавиоцу да од њега тражи једну крв ако му одмах не врати ливаду. Тек тада се боље заинтересовала братственичка скупштина, па бојећи се да може доћи до крви у братству, донесе привремену нагодбу: да се обе стране уздрже код кошења ливаде док се спорни однос не расправи. За савет се обратиште Бериша Бајрам Аги из Рашкоца куда упутиште делегацију од десет људи. На дан. 3.7.1969. године плећпар одлучи:

– да се на дан 11.7.1969. године, у петак, пред сеоском џамијом спор расправи заклетвом. Овако фиксни термин би одређен да би се ливада могла покосити;

– да је заклетву дужан да положи тужилац, пред хоџом на корану и пред народом, са шест људи, међу којима треба да буде његов стриц Дино као први саклетвеник, коме треба да је све познато о току ове ствари кроз прошлост. Остале саклетвенике треба да приведе тужилац по свом избору, уз навод да сваки од њих буде из друге куће и да се куну прво ближи па даљи сродници, прво старији па млађи;

– да се заклетва тужиоца текстуално формулише тако што би се заклињали на околности: "да је тужилац одмах по доласку из затвора известио кувенду да тражи ливаду од купца и да, после тога, није постигнута никаква нагодба међу њима";

– да чувари бесе присуствују заклетви;

– да се после положене заклетве ливада преда тужиоцу. Али, ако до један час по подне не положи заклетву, онда се има узети да је изгубио спор, да је купац чист и да му остаје ливада:

– да ако ливада допадне тужиоцу, овај поврати туженом цену, која је плаћена удови Н.

Утврђеног дана тужилац се није појавио пред џамијом нити је ко други довео његове саклетвенике. Сва друга лица била су пред џамијом: народ, Незир Гаши, хоџа, туженик и његов чувар бесе Даутај Незир. Ту се дознаде да су се сви рођаци изјаснили да се не могу заклети за тужиоца. Тужиочев стриц Дино, који је требало да буде први саклетвеник причао је да је једном ствар била уређена између странака и да се не може клети.

Пошто се ни до 13 часова нико није појавио да се закуне за тужиоца, чувар бесе Даутај Незир саопшти туженом јавно пред народом: "Нису могли да се закуну. Сад је све готово. Он нема шта више да тражи код нас. Ливада је твоја. Ти си чист, а њему, ако је криво, нека иде да те тужи Општинском суду у Пећи." Ослањајући се на то, 14.7.1969. године, рано изјутра, у понедељак када започињу сви важнији послови, туженик пође са косом на рамену према ливади. Тужилац га дочека хицима из пушке и бацањем бомбе, али га не повреди, вероватно зато што му је било жао да убије рођака.

2. У обичајном праву постоји уговор о залогу, тј. о подлогу непокретне ствари. Арбанаси га називају пенг. То је врста залоге са антрихрезом. Власник некретнине уступа у државину и на коришћење своју некретнину да би за узврат добио од противне стране извесну своту новца на зајам. Кад власник врати дуг, обрађивач је дужан да му врати земљу. Таква државина може да траје десетинама година, тако да се заборави: је ли некретнина продата или дата у подлог. У том случају може доћи до спора, који се разрешава заклетвом са шест заклетвеника, на начин који се илуструје примером који саопштава Зек Адем из Пепића 1.11.1969. године:

– Између С. Алије и З. Адема, једнобратственика из Пепића у Ругови, дође 1959. до спора о својини на 2 хектара пашњака. Предак тужиоца Алије беше уступио туженом Адаму још 1943. године наведени пашњак, с тим што овај за узврат беше дао Алији једну отељену краву и 13 оваца са јагањцима. Тужилац је тражио повраћај пашњака, нудећи туженом повраћај отељене краве и 13 оваца са јагањцима, све то уз образложење, да је пашњак прешао у државину туженог по основу уговора о пенгу. Тужени се противио, утврдио је да је пашњак купио и платио. Спор се заоштри и наста опасност да ће се парничари завадити и свадити. Тужилац није могао да верује да је његов предак могао продати толики пашњак за тако малу цену. Умешаше се посредници, којима обе стране поклонише да расправе спорни однос. Они одредише да се тужени држалац пашњака закуне са три своја најближа рођака – Шабан Бајрамом, Соколь Сујом и Рустем Весељом из Пепића. Заклетва је положена у кући туженога, без хоџе и корана, на соли и хлебу како се рођаци куну. Тужени се први заклео, говорећи: "Тако ми бесе, тако ми соли и хлеба нисам узео пашњак у пенг, већ га купио за једну отељену краву и 13 оваца са јагањцима и пашњак је мој." За њим се закле саклетвеник Шабан Бајрам, говорећи: "Тако ми соли и хлеба и тако ми бесе З. Адем није узео пашњак у пенг, већ га је платио онако како каже и пашњак је његов." Тужилац ослободи од заклетве остале саклетвенике, халали пашњак туженоме, па сви ручаше код туженога.

У случају када је уговор о подлогу орочен тако да пренета некретнина постаје власништво даваоца зајма, уколико му до одређеног рока власник не поврати дуг, па настане спор је ли тај рок истекао, ствар се може расправити заклетвом са саклетвеницима, што се види из примера који саопштава Шабан Грош из Шкреља 9.8.1971. године:

– И.Х. из Шкреља остави 1915. године својој браћи Ш. и Х. своју земљу у пенг док се врати из иностранства куда је морао да емигрира. По повратку

1918. године, затражи повраћај земље и понуди враћање зајма. Браћа му то оспориле наводом да је рок за враћање дуга истекао и да су они према споразуму постали власници. Дорзона није било. Окупи се кувенда да расправи спор. Држаоци земљишта Х. и Ш. били су јачи и богатији од дужника. Кувенда им даде право да се са људима закуну да им дуг није враћен у року и да им је земља заувек остала. Тако и би.

3. Обичајно право не сматра чврстим уговор о поклону земљишта. За сваки поклон употребно је уздарје. Кад је дато уздарје може се поклонопримац успротивити тужби за враћање поклона. То се види из примера, који саопштава Имер Љајић из М. Штупеља 5.1.1970. године:

– У махали Нуши у Набрђу, ага поклони сељаку њиву звану "Шеверика". Сељак се није уздао у примљени поклон, већ се бојао да ће га ага опозвати чим се њива мелиорише и обради. Стога навали па агу да прими уздарје од 5 кг јабука. Ага их узе преко воље. После десетак година, кад је "Шеверика" била мелиорисана и обрађена, поклонодавац изјави: "Био сам ти поклонио ону њиву, али сад видим да ти је заувек не могу поклонити, него да ми је вратиш." Сељак се успротиви приговором да је "Шеверику" купио за 5 кг јабука. Плећнија му даде, да се са људима закуне да "њиву није узео бесплатно, већ да је платио и да је његова". Тако ага изгуби спор.

Али, када је у питању крвни сродник оставиоца који конкурише на наслеђе заједно са оставиочевом женом и кћерима, плећнари су му давали могућност да са саклетвеницима изузме поклоњену имовину из оставине. То се види из примера, који саопштава Морина Осман Незир из Трстеника 15.10.1969. године:

– Године 1941. умре А. Морина, одељени брат С.Х. Морине из Трстеника. Иза себе остави само жену и две кћери, којима по шеријету припада цела оставина. То не би право оставиочевом брату, па покуша да се домогне једног дела оставине – њиве од 3 хектара. Он то образложи наводима да му је покојник на умрлом часу, пред сведоком Х. Шатрајем, својим сестрићем поклонио ту њиву. Изби спор пред ислихат, који обавеза тужиоца да је узме заклетвом са шест људи, међу којима треба да буде и Х. Шатрај. Они су требало да се закуну да је оставилац на умрлом часу поклонио њиву. Удова са кћерима стави се под заштиту других рођака свога умрлог мужа и уз њихову помоћ изабра саклетвеника. Саклетвеници се информисаше код Х. Шатраја, који одби да се куне око тога. Они то пренеше тужиоцу, али их овај замоли да се одређеног дана појаве као да су спремни да се закуну, јер се може десити да ислихат опрости свима да се куну, да се то рачуна као да су се заклели и да без заклетве добије спор. Рече да неће дозволити да се заклетвеници куну. Утврђеног дана, пред мејтепом у Трстенику и пред ислихатом, на чијем је челу био Краснићи Х. Барјактар из Врановца, тужилац узе авдес, саслуша упозорење хоће да се клони лажне заклетве, приђе корану и, кад виде да му се заклетва неће опростити, одустаде. Краснићи Х. Барјактар изгрди га због безобразлука и отера између људи.

ж) Заклетва због уговорених обавеза

Заклетва са саклетвеницима је углавном средство за превазилажење противречности насталих у деликтним односима, после чега треба да дође до нагодбе из облигационих односа у коме ће бити утврђена права и дужност странака. Она се врло ретко употребљава као средство за уклањање контрадикторности у контрактним односима. Разлог томе треба видети у чињеници, што контрактни однос претпоставља сагласност воља контрахената у процесу размене, као и у чињеници шта у контрактним односима странке осигуравају створене нагодбе чуварима бесе, којима повераваја памћење садржине нагодбе и њено извршење. Сваки споразум има повериоца и дужника, али и чувара бесе, чија је дужност да стегне дужника и испуни уговорно обећање. То је дорзон, лице од поверења оба контрахента, споразумно изабрано, ангажовано без властитог материјалног интереса, са почасном дужношћу да буде чувар садржаја уговорног обећања и извршитељ престације, јавно одговоран својом чашћу, имовином и личношћу за поступање дужника сагласно уговорној обавези, лично овлашћен да разрешава све противречности међу контрахентима у процесу извршења контракта. Он је орган јавне вере, "сведок" садржине обећања и принудни извршитељ уговора.

То значи да је у контрактним односима, у динамици промета, обичајно право успевало да искључи тромост плећнија и спорост њихових судовања, да потисне заклетву са саклетвеницима и да је замени динамичнијим и оперативнијим чиниоцем – чуваром бесе, који веже странке да стриктно испуњавају споразуме о узајамним давањима и чинидбама, како робна размена не би била прекидана гломазном процедуром судовања.

Стога се може рећи да је заклетва средство, које се употребљава углавном и претежно у деликтној ствари, где треба прво наћи делинквента, утврдити висину и врсту његове обавезе, па га принудити на њено испуњење.

Али, заклетва се може срести и у уговорном праву, када су споразуми закључени између пријатеља, без чувара бесе, па касније настану противречности о садржини узајамних обавеза или њиховом испуњењу.

1. Кад поверилац потражује наплату дуга од умрлог дужника, односно од његових наследника, може им ради доказивања понудити заклетву. Јер, како каже Ђечов: "Канун не признаје одрицање од обавеза које је оставио умрли" (алб.: *Mohin për te dekun kanuja s' e xen* – КЛД, par. 552). У вези сваке тужбе против умрлог, заклетва треба да се полаже на његовом гробу. Одређеног дана, како тужилац, тако и родбина умрлог треба да дође на гроб у коме је сахрањен дужник. Тужилац треба да узме камен и земљу са гроба и да их метне на своје раме, па да обиђе три пута гроб умрлога и да изговори: "Ја потражујем толико и толико на име дуга или зајма од овог мртвог, а ако га невиног теретим, носио на овом и на оном свету, свуда куд је он пролазио док је био жив, терет овог камења и земље." Пошто тужилац положи овакву заклетву, родбина умрлог треба да плати дуг, пише Ђечов (КЛД. par. 533–557).

Проверавајући наведену конструкцију у с. Метохији, приметно је да једном броју анкетираних лица овај обичај није познат. Они кажу да никад нису чули да се полагала таква заклетва, јер нико не би допустио другоме да се заклиње

над туђим гробом. То схватање је разумљиво. Гроб је светиња. Допустити заклетву на гробу мртвог дужника значи узнемиравати умрлог. Обичајне судије допуштају могућност такве заклетве, али не наводе ниједан потпун пример. Морина Незир Осман из Трстеника саопштава 15.10.1969. године два примера понуде такве заклетве:

– Пошто 1941. године умре један Морина из Трстеника и пошто прође време жалости у трајању од три месеца обрати се његовом брату један дућанџија из Пећи са захтевом, да му се плати 5.000 динара које је дао покојнику на зајам. Поверилац рече да би зајам одмах тражио, али је поштовао време жалости, када је кућа примала саучешћа, а сад се јавља да не би изгубио паре. У току разговора, брат покојников распитивао се је ли било сведока када је покојник узео паре на зајам, па му дућанџија рече: "Сведок је покојник, коме сам паре дао као човек човеку и пријатељ пријатељу у четири ока, без икакве признанице, на његову бесу. Ако ми не верујеш, заклећу се на његовом гробу са два човека који мене познају." Брат оставиочев није дао одређен одговор, па се поверилац обрати његовом плећнару Незир Хаџији из Трстеника, пожали се на дужника и поново понуди заклетву на гробу покојника. Плећнар рече повериоцу да заклетва није потребна, да се не брине и да ће му дуг бити исплаћен како је покојник обећао.

Други пример:

– У току рата 1941–1945 нестаде војник – један Краснић из Трстеника. Још се није знало је ли одведен у заробљеништво, па се мислило да је погинуо. У међувремену пријави се његовој родбини трговац из Пећи са признаницом о новчаном потраживању, коју беху потписала три сведока. Трговац је тражио наплату дуга са фајдом (каматом) од брата несталог војника, домаћина куће. Овај призна главни дуг али оспори фајду, наводећи да му о њој није ништа познато. Поверилац оста упоран и понуди да ће да се са сведоцима закуне где год то дужник хоће, макар на гробу несталог војника – да му је дао паре са фајдом. После тога родбина дужника пристаде да измири и главни дуг и камате.

2. Кад је уговор о купопродаји непокретности закључен без чувара бесе, продавцу се допушта да се правда заклетвом да му цена није измирена, након чега стиче право да поврати продату некретнину. О томе саопштава фра Анте Гласновић из Злокућана 14.7.1968. године:

– Као свештеник у Бардоњићу био сам присутан кад су се клели људи, који траже повраћај продате земље. Продавац је тражио да му се земља врати зато, што му купац није платио уговорену цену. Купац је упућивао продавца да пред државним судом остварује своју тражбину. Пошто је продавац изгубио спор пред судом, поручи купцу да ће га убити. Тада се пресуди спор по обичају. Тужилац се закле са шест људи да му купац није платио цену и тако врати земљу. Да није било заклетве, земљу би платио главом купац М.Т. из Бардоњића.

Ђечов помиње још и заклетву у спору око капаре. Ако се деси да продавац пориче да је примио капару, а купац нема сведока, продавац је по обичају дужан да положи заклетву, после чега се губи капара (КЛД, пар. 461). Ту

констатацију потврђује и обичајни судија Б. Хоџа из Јуника, али тврди да је то реткост, јер се погодбе, нарочито око некретнине обављају пред мноштвом сведока и са дорзонима.

Љани Метај и Метај Мехмет из Ереча, саопштавају 18.7.1966. године следеће:

– Пре више година купили смо земљу од Х.А. из Ереча. Пред људима смо му платили цену и узели земљиште у државину. Услед немаштине нисмо могли да платимо порез на промет некретнине за неколико година. Доходак од пољопривреде водио се на продавце којима смо давали новац да исплате порез, јер смо земљу ми држали. 1966. године покајаше се продавци што су нам земљу продали, па затражише повраћај земљишта, наводећи да не плаћамо порез, већ га они за нас плаћају. Плећнија нас обавеза да се закунемо са још три саклетвеника да продавцу не дугујемо порез на доходак од пољопривреде већ да смо му новац за уплату тог пореза редовно давали. Тиме смо се оправдали, па нам је земља остала.

3. Ђечов помиње могућност да се чобанин заклетвом ослободи дуга за овцу коју је изгубио:

– Ако се чобанину без трага изгуби нека овца, власник стада има право да тражи изјашњење чобанина уз заклетву. Ако чобанин положи тражену заклетву ништа не дугује власнику стада (КЛД. пар. 147).

Фактички је питање броја саклетвеника у таквом спору. То зависи од броја несталих оваца. Све су то ситни спорови – каже Б. Хоџа из Јуника.

4. Кад је уговорни однос закључен и осигуран дорзоном као чуваром бесе, странке се не могу међу собом спорити. У том случају може да дође до спора само између дорзона и једне од странака. Дорзон је овлашћен да, према природи уговора, гони дужника да се оправда заклетвом са саклетвеницима. То се види из примера који саопштава Даши Јусуф из села Маљевића на дан 15.6.1971. године:

–Било ми је 15 година када изби спор око оставе. Неки сељак из Набрђа рече другоме да може слободно оставити три каце сира у воденици Ш.Р. у Дрељу, с тим што ће рећи ко је поручио да узме сир на чување. Кад се оставилац врати да узме сир са оставе, воденичар му показа разбијени кров на згради и рече да су му каце са сиром украдене по ноћи. Оставилац каза дорзону који га је упутио на оставу. Дорзон затражи сир од воденичара, који је порицао да је украо сир. "Теби верујем, али не верујем твојој фамилији", рече дорзон. Дорзон запрети воденичару. Људи одредише да се у року од месец дана закуне воденичар са саклетвеницима: да нити је узео сир он, нити ко од његове фамилије, нити знају ко га је узео, већ да му је украден кроз кров воденице. Воденичар изјави да се не може заклети, већ да ће платити сир по процени људи. Људи проценише, дорзон узе паре и плати их власнику сира.

Са друге стране, дорзону као чувару бесе се верује. Он је изабран као орган јавне вере да памти и чува садржину облигационих односа и да изврши престацију једне од странака. За случај спора, довољно је да дорзон посведочи да је престацију извршио. Уз дорзона је, по правилу, сведок пред којим

извршава престацију. У случају да сведок умре, поверилац може тражити да се дорзон закуне да је извршио дужност чувања бесе, тј. да је повериоцу плаћена тражбина. То се види из примера који саопштава известилац Прен Ђон из Коренице код Ђаковице 9.5.1971. године:

– Године 1959, купио сам њиву од 44 ара од продавца Б. Хима из Коренице. Новац сам исплатио преко дорзона кога је продавац сам изабрао. Њиву држим све до сада. Године 1969, продавац затражи да му вратим њиву и рече да му дорзон није донео цену у износу од 150.000 ст. динара како је било погођено. Дорзон Прен Нуши Ђон из Коренице рече да је предао цену, коју сам му дао да понесе продавцу, али то није могао да докаже, јер присутни сведок Пркали беше умро. Користећи ту чињеницу, продавац је тврдио да некретнину није продао већ је дао на плодоуживање својој тетки Пркали Мрики, која је са мном живела у кућној заједници. Ја му нисам хтео вратити њиву.

Да би ме принудио да му је вратим продавац је поново погоди са купцем Марк Зефом из Коренице. Марк Зеф ми затражи њиву, али је ја нисам хтео пуштати. Умало да дође до свађе између мене и Марк Зефа. Скочише људи да нас погоде. Плећнија постави дорзона да се нећемо свађати већ да ћемо послушати реч коју кажу људи. Мене стеже дорзон Рам Гаши, мој рођак из Коренице, а Марк Зефа, његов братанац Марк Љуљаши. Њих смо изабрали за дорзоне и они нам нису дали да врдамо. Продавца Б. Химу као да није интересовао спор. Он беше људима рекао: "Радите како знате, само да од Прен Ђона узмете земљу."

У марту 1970. године окупи се око 40 људи да поделе плећнију, тј. да нам пресуде. Плећнија одлучи: "Да се дорзон Прен Нуш Ђон закуне ношењем камена о врату да је предао паре продавцу." Прен Нуши Ђони стави камен на своје раме и, идући међама њиве, рече: "Нека ми је терет овога камена о врату на овом свету и на души на оном свету, и тако не пропао до црног вола, ако као дорзон нисам понео и дао у руке Б. Химу 150.000 динара које је Прен Ђон дуговао за куповину ове земље." Затим је ходом показао границе спорног земљишта.

Тиме је завршен спор између мене и Марк Зефа. Али је остао спор између мене и Б. Хима, а посебно између Марк Зефа и Б. Хима.

Дорзон има привилегију да се сам куне за истинитост свога исказа. Пошто дорзон умре, његови наследници преузимају чување бесе и могу бити позвани да се закуну на истинитост своје сведоџбе о ономе што им је причао дорзон.

2. У ситним споровима из уговорених односа странке се могу саме споразумети да заклетвом расправе спорни однос. Известилац Кољај Фрањо из Глођана саопштава 13.10.1969. године два примера заклетве због редхибиторних мана:

– Неки сељак из Краљана прода 1969. године коња купцу из Грговца за 2.000 динара. Рече да је коњ добар и да је без мана. Кад је купац покушао да га преже у амове, коњ се није дао. Купац је рекламираоману, али се продавац правдао да код њега коњ није имао туману, већ ју је стекао код купца, од урока. Да би се продавац оправдао договорише се да се оперу заклетвом с три саклетвеника: да коњ док је био код њега није имао мане.

И други пример:

– Један сељак из Глођана продао је 1965. године коња купцу из Јабланице. При погодби би речено да продавац не зна ни за какаве мане коња. Одмах, код куће, купац утврди да се коњ не допушта презати за вучу. Купац саопшти продавцу да је преварен. Продавац је порицао да му је мана позната, образложењем да коња никада није употребљавао за вучу већ за товар и јахање. За доказ понуди да се правда са људима. Купац се побоја да би тиме разгласиоману коња, тако да га не би могао продати. Стога се споразуме са продавцем да се овај сам закуне. Једне недеље, после богослужења, продавац оста са купцем сам у цркви и пред свештеником, над превртнутим крстом и јеванђељем, положи заклетву: да није преварио купца, јер никад није презао коња у кола, нити му стављао амове. Затим тужилац исправи превртнути крст у знак потврде да је поверовао продавцу. Продавац остави незер за цркву у износу од 1.000 ст. динара, задржа цену, а купцу оста коњ са маном.

Следећи пример тиче се грађанско-правне преваре и саопштава га Цацај Зумбер из Дечана 10.10.1969. године:

– Пре неколико година, сељак из Прилепа рекламирао је сукно узето из ступе С. Н. из Дечана, примећујући да му је сукно приликом ваљања замењено. Власник ступе се правдао објашњењем да сукно мења изглед, ширину и дужину за време ваљања. То није помогло. Власник остави сукно док му се ступар не оправда. Ступар му понуди плаћање сукна по тржишној цени, али власник одби. Затим му ступар понуди заклетву са људима, по обичају. Власник сукна пристане на заклетву, али без саклетвеника. Позову хоџу, пођу у џамију, где се ступар закле: "Ако ово сукно није твоје, нека ме убије. Али ако ме тужиш и заклињеш забадава, нека те снађе што никога на свету није сналазило." Хоџа се наљути што је ступар проклињао власника сукна. После извесног времена, чобани власника сукна нађоше бомбе на својој ливади где су редовно чували стоку па, играјући се, побацаше их у ватру и изгибоше. Тим поводом чули су се гласови да је власника сукна стигло проклетство зато што је безразложно принудио ступара да се куне.

4. Заклетва у споровима око међа
(Ношење камена на врату)

Guri ne krah у преводу са албанског значи: камен на рамену, ношење камена на врату, заклетву ношењем камена у споровима око земљишта и међа. У обичајном судовању спор око међа може бити веома значајан за расправљање својинских односа братства и племена на великим површинама утрина, шума и пашњака. Заклетвом са ***guri ne krah*** једна страна може да одузме од друге велике површине земљишта, читаве атаре. Практично, таква заклетва је била инструмент за разрешавање спорова о некретнинама. Такав обичај сачувао се до сада и за расправљање ситних помеђашких спорова.

Заклетва око утврђивања међа и граница села биле су доста честе. Дешавало се да се помеђашки знаци забораве, уклоне или униште, тако да се касније једино заклетвама могу доказивати. Увек ваља имати у виду да се ради

о времену неписмености, кад катастра није било, ни земљишних књига, да су честим миграцијама потискивани једни држаоци некретнина и сукобљавали се са другима.

Пишући о заклетвама код уређења међа Ђечов признаје да се ради о заклетви којом се узима своја ствар. Он каже: "Ако узимаш са теретом... нема човека који те може померити" (КЛД, пар. 241). А заклетва око међе је узимање терета – ношење камена и бусења земље све до места где се постави међа. О начину постављања међе Ђечов даље пише:

– Онај који се прима да постави границе или да исправи неку заборављену међу, узеће на душу, ставиће на раме један камен и један бусен земље и ићи ће испред чланова двеју кућа, испред представника двају села или два барјака, да постави нову границу или да покаже знаке старе границе. Са каменом и бусеном земље на рамену, старац који предводи деобу старих граница има да се закуне пре поласка. Изрази за ову врсту заклетве по обичајима су следећи: 1. тако ми овога камена и земље (или: тако ми овог терета) којим сам себе натоварио, према оном што сам чуо од предака, гранични знаци ишли су овако како ћу вам сад казати по моме памћењу, а по души се нећу наклонити ниједној од заинтересованих страна; 2. тако ми овога терета, ту и ту су биле пређашње границе, а ту ћу их поставити и ја. Нека их носим на ономе свету ако вас лажем; 3. тако не понео овај терет на онај свет, ево, баш овде су били ранији знаци, како ми је причао мој прадед док сам био мали и са њиме чувао козе. Он се заклео... да су границе ту и ту, а према његовим речима и ја их узимам на душу; 4. нека носим на овом и оном свету терет ако душом не идем по старим границама (КЛД, пар. 244–246).

1. Раније, док је обрадивог земљишта било мање и док су се људи више бавили сточарством, заједничка земља је имала већи значај него приватни посед. Заједничка земља је колективно освајана, проширивана, брањена од суседа, узимана за плодоуживање уговорима са турском државом итд. Спорни појас између два велика атара искоришћавала је час једна час друга страна, да би касније настао спор у коме би сваки помеђашки колектив истицао право над спорним земљиштем. Око тога било је и доста крви. Место погибије представљало је границу. Постављање границе већ представља правни акт, нагодбу којом се превазилази самосуђе. Некретнине које нису биле чврсто у поседу једне стране, заклетвом су правно учвршћиване, тако да противна страна није могла даље да их искоришћава.

Краснићи Музлија, барјактар из Врановца, саопштава 20.7.1968. године:

– Фис Гаши у Баранима и фис Бериша у Челопеку спорили су се, преко тридесет година, око великог шумског и пашњачког комплекса између та два села. Гаши из Барана жалили су се да су им Берише из Челопека украли један забел. Берише су доказивале својину турским тапијама, сведоцима итд. Препирали су се ко се први доселио, ко први почео да користи слободне површине и ко има прече право на спорни појас. Али излаз нису могли да нађу. Око тога је било седам убистава и рана. Крви су мирили њихови рођаци Али Мехмет Бериша из Пожара и Гаши из Дечана. Али око шуме нису се могли нагодити. Најзад, 1910. године, завађени фисови поклонише

посредницима решавање овог спора и то: Берише из Челопека – Рам Осману из Буњана и кући Ага Рашкоци из Батуше, а Гашани из Барана – кући Сали Русте из Дечана и кући Хаџи Барјактара из Врановца. Пошто се ни ове угледне судеће куће нису могле погодити, договорише се да се спор расправи како буде рекао представник шеријата Хаџи Абдул из Пећи. Обе стране су се уздале да ће имати утицаја на шеријат. Гаши су рачунали да ће им помоћи добра веза са турским властима, па да ће се наћи начин да шума припадне њима. Берише су рачунале да шеријат мора њима да дâ шуму, јер су њих Гаши тужили да их истисну из државине, па ће као тужени добити право да се бране заклетвом. Свака страна је нудила људе који се могу заклети да им је позната граница сеоских атара. То су били људи по годинама најстарији у околини. Гаши су нудили: Дејли Смаила Краснићи из Турјака, Авдуљ Хасана из Горњих Барана, Бајрам Адема из Котрадића и Таф Хасана Гаши из Буњана. Са своје стране, Берише су нудили: Хазир Салих Краснићи из Врановца, два стара рођака из Челопека, једног рођака из Јабланице и једног из Косурића.

Шеријат је био наклоњен фису Гаши и одлучио да међе буду постављене правцем, који уз заклетву покажу старци, које је понудио фис Гаши. Та одлука је образложена наводом, да су се Гаши раније ту населили, па им припада пре право да се куну, јер боље знају куд су биле старе међе. Али Шеријат такође одлучи: да, уколико се само један од стараца које су нудили Гаши не буде хтео заклети, онда право на постављање међа заклетвом прелази на фис Берише.

Припремајући се за заклетву, догоди се да Дејли Смаил Краснићи из Турјака одби да се куне са образложењем да тачно не може да покаже куд су границе. Ту околност искористише Берише, којима припаде право да заклетом поставе границу.

Било се окупило много мушкараца са обеју страна. Старце који беху дошли да поставе границу предводио је најстарији плећнар из фиса Бериша у Челопеку, који рече осталима: "Газите за мном, на моју душу. Нека пропаднем до црног вола ако граница није овуда." И остали саклетвеници поновише заклетву па се један за другим упутише, газећи оним правцем шумарског тара, који је требало да припадне Беришама. Остали мушкарци из фиса Бериша из Челопека ишли су за њим, носећи камење на раменима и постављајући међе правцима који су им старци показивали. Гашани из Берана само су посматрали како Берише ударају међе по својој вољи.

Други сличан пример односи се на постављање граница између руговских села Боге и Шкреља 1932. године. Спорaн је био велики комплекс шума и пашњака између ова два села. Како су постављене границе види се из исказа Бајрамај Рама из Шкреља од 30.6.1966. године:

– Пошто се знало да је село Боге старије од села Шкреља, би договорено да се најстарији човек из Бога закуне куда су међе. То беше М.А. коме сељаци Шкреља рекоше: "Узми душом и каменом! Како узео, хаир видео." Клетвеник узе у руку земљу и камен и поче да гази правцем, одвајајући земљу, која треба да припадне селу Боге. Сељаци Шкреља су веровали да се криво заклео и да им је узео део сеоског атара, али излаза другог није било.

После тога, старац је дуго боловао и на самрти молио сељаке из Шкреља да дођу да му халале. Они су то и учинили. После његове смрти, сељаци из Шкреља покушали су да обнове спор, али без успеха. Заклетва је коначно решила спор. Шумски атар задржали су сељаци Бога.

За време Другог светског рата (1941–1945), насељеници из Загрмља напустише село. Око њиховог сеоског атара дође до спора између села Раушић и села Љубенић. Требало је расправити коме је припадао атар села Загрмља у време кад је био под шикаром и пашњаком. Ислихат, 1942. године, реши да се М.Д. закуне испред Љубенића. Према саопштењу Е. Госке из Пећи од 12.1.1966. године, М.Д. се заклео овим речима:

– "Да ми је на врату одавде до црног вола све ово куда газим, ако не идем по моме."

За њиме су 24 најстарија сељака из Љубенића носили камење и постављали међе.

Између Гашана из Дечана и Шаља из Истинића избио је 1966. године спор око искоришћавања пашњака на планинским пашњацима у Рашком Долу, Милошевцу и Љумбарди. Ти пашњаци су друштвена својина, али је уобичајено њихово искоришћавање на традиционални начин – сваки пашњак користе становници одређеног фиса. Писао сам Шаља Мурат Кадрију из Пећи: зашто сељаци овај спор не расправе тако што би се једна страна заклела другој са 24 човека да пашњаци не припадају противној страни. На то сам добио одговор 16.12.1969. године:

– То би било добро, али није изводљиво. Није могуће одредити ко треба да се закуне. Гашани би се клели да пашњаци нису шаљски, а Шаљани да нису гашански. Никад се не би могли погодити ко ће да се закуне. У ствари ни једна страна се не може заклети да никад није користила те пашњаке. Користили су их час Гашани час Шаље, али треба наћи границу коју су поставили њихови преци. По обичајима би се ствар могла решити само ако би и једни и други сакупили неколико најстаријих људи, па да ови старци изаберу између себе по једног најстаријег из свог фиса, тј. старца са белом брадом. Један од њих требало би да покаже границе тако што би се заклео, не својом душом, већ душом свога претка од кога је сазнао куда је граница. А затим би требало да понесе камен о рамену и гажењем посече границу. Фис који је прво почео да користи пашњак у суседству има право првенства да покаже границу. А ако се не зна који је фис почео први да користи пашњак, онда се два најстарија човека морају погодити који ће од њих да се куне. Предност има старији по годинама.

Извештиоци саопштавају да је обичај да се око међаша постави по неколико каменица, које се називају сведоцима или дорзонима. Те "дорзоне" постављају људи, који носе камење са предводником заклетве. Испод међаша треба ставити пепео са угљевљем. Б. Хоџа из Луника каже да су се у старо време међе између сеоских атара обележавале великим ватрама, које су засипане камењем и земљом. Тако је било постављена међа атара села Луник у Еречу.

2. На сличан начин се расправљају спорови око међа индивидуалних поседа у местима где нема катастарског премера. Зна се да се Љајић Б. из Штупеља више пута клео, носећи *guri ne krah*, и то једном у спору са Љајић З. 1943.

године, а други пут 1956. године, опет у спору са истим рођаком. Трећи пут се клео 1960. године у спору око међа са Љајић И. из истог села. Он је увек на своју душу носио камен и бусен, проклињао себе пропадањем до црног вола и постављао међе по својој вољи. (Исказ Ибиш Кастрата из Пећи од јануара 1966. године.)

Блаци Исуф Кадрију из Бобовца саопштава 11.10.1969. године како је пре тридесет година посматрао заклетву око међа:

– У Бобовцу код Кијева, пре тридесет година, дође до спора око међа у братству Битићи. Није се знало да ли је храст у међи једног или другог помеђаша. Према конфигурацији терена изгледало је да храст припада тужиоцу, али је туженик то порицао. Братственици нису знали где је међа. Будући по годинама старији, тужени узме да се куне по обичајима. Пред многим братственицима – помеђашима он узе камен намазан катраном, стави га на раме и закле се да је његова земља куда гази. За њиме су ишли његови рођаци и постављали међаше. Неки су одбијали да у томе узму учешће, бојећи се греха. Када је дошао до краја свога поседа, он закопа камен који је носио. Људи који су ишли за њим бацише око тога камена по две мање каменице, као своје сведочанство да је међа постављена.

5. Одбрамбени карактер заклетве

Ако се из изложених примера покуша извести класификација, наћи ће се три врсте заклетве: искупљујућа, правдајућа и утврђујућа. Искупљујућа би била она процедура у којој се саклетвеници ангажују у корист делинквента, али га обавезују да се искупи и плати крвнину, односно штету власнику ствари, или да му ствар врати. Искупљујућа би била и она заклетва, којом власник ствари доказује својину или право на ствар, која се налази у државини противне стране, после чега је држалац дужан да призна право, или врати ствар власнику који се заклео. Правдајућа је заклетва којом се тужени ослобађа одговорности за деликт, или доказује своје право на ствар која је у његовој државини. Утврђујућа заклетва се јавља у споровима око међа, или у споровима из облигационих односа кад господар заклетве негира право противне стране и доказује своје право.

Битно је да заклетва не треба да буде употребљена као оптужно средство у деликтним споровима. Саклетвеници се не могу заклети да докажу кривицу туженог и тиме га осуде или окриве. То не би одговарало духу времена и животној потреби друштва да се самосуђе, а посебно крвна освета, потискује и превазилази обичајноправним редом. Заклетва којим би се доказивало да је неко учинио крвни деликт није допуштена ни у случају када би се њоме хтело постићи пребијање крвних дугова између странака. Странка којој је познато да јој је учињен деликт не мора то доказивати заклетвом. Ако би плећнари погрешно дали формулу, којом би требало да се докаже извршење деликта, она се не би могла провести, па би такав упут довео до деликта. То се види из примера који је забележен у спису Окружног суда у Пећи, КМ. бр. 50/68:

– Између братства Истрефај и братства Рустемај у Г. Стреоцу дође 1963. године до свађе на пашњаку. Једни другима су нанели увреде задиркивањем

женских у близини планинских станова. Дошло је било до туче. Окупи се плећнија да расправи спор. У њеном саставу било је 8 братственика од оба заинтересована братства. Сазив плећније тражио је један од Истрефаја са циљем да докаже да су се Рустемаји осветили за рану, коју су раније задобили од Истрефаја. Како је кућа Рустемаја порицала да је Р.У. осветио рану и избио И.Ш., плећнија се нашла пред проблемом како да расправи ово претходно питање. Плећнар Тут Садик је онда предложио да плећнија одлучи да се кућа Рустемај закуне да У. није изударао И.Ш. Он је то образлагао, да онај ко пориче, треба заклетвом да докаже да је оптужба против њега неистинита. Овом предлогу се супротставио Суљ Садрија, који је заступао интересе куће Рустемај. По његовом мишљењу, усвајање таквог предлога значило би додавање новог терета кући Рустемај, тј. поред повреде још и терет заклетве. Јер заклетва представља велики терет за онога ко се куне. Онај ко се куне, мора да окупља саклетвенике да их уверава да није крив, да се пред њима куне. Људе који се куну, страх је од последица заклетве, боје се да им због тога може неко умрети или пострадати од воде, ватре, осакаћења, слепила, да им стока може покрепати, кућа се угасити, жена побацити... Па, кад је неспорно да су Истрефаји истукли Рустемаје, не би било право додати томе болу и раздражености још и нову обавезу на заклетву... Иза тога је Суљ Садрија предложио да се кућа Истрефај закуне да је У. ударио Ш. Плећнија је прихватила предлог и одлучила овако: 1. да плећнија даде завађенима једну *ndermjetsiju* (примирје – примедба М.Ђ.) од три недеље; 2. да је кућа Истрефај дужна да се закуне и тиме докаже истинитост свога приговора према коме се кућа Рустемаја осветила за задобијену повреду. Утврђен је садржај заклетве која је имала да гласи: "Тако ми овог корана, ти си У. бацио камен на земљу одакле је одскочио и ударио мога сина Ш. по нози." Заклетва се имала положити на корану, пред хоџом, у џамији у Г. Стреоцу. Време заклетве није било прецизирано, већ је речено да то буде једног петка пре подне у току следеће три недеље. Остављено је да се термин прецизира пошто се плећнари распитају колики ће број саклетвеника бити потребан за такву заклетву. Та непрецизност је можда имала и други смисао. Плећнија је, како изгледа, рачунала да ће кућа Истрефај радије одустати од свог приговора и пристати да се измири са Рустемајима без заклетве, уз какву новчану накнаду, него пристати да се куне да би доказивали истинитост свога приговора. Заклетвена формула била је формулисана тако, да би господари заклетве тешко могли наћи саклетвеника, који би се заклели "да је камен пао на земљу, па одскочио и ударио Ш. по нози." Свако зна да камен није лопта да би могао од земље да одскочи. Кућа Истрефаја није била задовољна одлуком плећније. Њен господар обрати се Мухамед Љану, обичајном судији из Дечана, који га смири образложењем да се у овом случају не ради о терету, који је стављен на кућу Истрефај обвезивањем на заклетву, већ, напротив, о увиђавности противне стране, која је направила уступак кући Истрефај: да се закуне и тако на лак начин измири. Али до полагања ове заклетве коначно није дошло. За такву заклетву се нису могли наћи саклетвеници. Она је имала оптужни карактер. Стога је на дан 15.3.1963. године, пре него што је

плећнија утврдила број саклетвеника, дошло до деликта који је пресуђен одлуком Окружног суда у Пећи, К. бр. 62/63. Истрефаји су лишили живота Р.Т., после чега је 1968. године малолетни Р.С. осветио ову крв.

Овај пример показује да оштећеном или повређеном није допуштено ни могуће да заклетвом доказује деликт противне стране, па ни онда кад би утрђивање тог деликта допринело пребијању узајамних крвних дугова. Заклетва је дакле привилегија осумњиченог или оптуженог да се њоме брани, екскулпира или искупи и тако постигне ослобођење своје личности од основаног или неоснованог напада противне стране. Она је увек средство одбране а не оптужбе.

V – ЗАКЛЕТВЕНА ОБЛИГАЦИЈА

Саклетвеници имају одлучујућу улогу у оној фази процедуре кад треба утврдити истинитост чињеничног стања. Од њих зависи хоће ли се и како ангажовати за господара заклетве и какав ће бити исход спора. Они су позвани да своју дужност обаве коректно и комплетно, да признају изјаву једне странке као правно ваљану – *fjala pëng*, да тиме отклоне контрадикторност и створе услов за коначну и часну нагодбу.

Али, они не смеју да оставе иза себе никакву чињеничну противречност, која би касније могла да има разорни утицај на коначну нагодбу. Њихово ангажовање је само једна карика у систему нагодби, који треба се оконча мериторном и трајном нагодбом. Свака од процедуралних нагодби почива на беси. Бесом, чији су чувари посредници, постигнуто је примирје; бесом, чији су чувари плећнари, странке су изведене на обичајноправни пут; бесом, чији су чувари дорзони, закључен је испуњен компромис о избору судеће куће; бесом, чији су чувари саклетвеници, треба да се уклоне противречности у наводима странака, па да се створи услов за трајну нагодбу. Начело обичајног права је да се процедура не може враћати са вишег и даљег стадија у нижи претходни стадијум. Као што се по утврђењу заклетвене формуле странке не могу враћати да поново утврђују друкчију формулу или се разићи са обичајноправног пута, тако се ни у фази утврђивања чињеничног стања, ни после коначне нагодбе не треба да враћају на пут самопомоћи и освете. Саклетвеници су јавно одговорни за свој део посла у процедури од момента свог именовања до рашчишћавања чињеничног стања. Отуда њихова дужност да, пре него што дође до нагодбе, оправдају друштвено поверење и истинито рашчисте чињенично стање. У тој фази, пре коначне нагодбе, може доћи до кривоклетства због којег би саклетвеници били дужни да казне господара заклетве.

1. Кривоклетство

Кривоклетство је грех и деликт. Свака неистинита одбрана криваца је грех учињен на штету душе. Али сваки грех учињен на штету душе, није деликт учињен на штету образа. Грех учињен на штету душе може бити дозвољен, јер то не мора да је деликт учињен на штету образа. Грех учињен на штету душе је

фактичко кривоклетство. Грех учињен на штету образа је деликт, који се гони правном санкцијом. Отуда треба разликовати фактичко кривоклетство од деликта кривоклетства.

а) Фактичко кривоклетство

У обичајном праву племенског друштва кривоклетство као грех на штету душе је изузетно дозвољено. Фактичко кривоклетство толерише се у случајевима кад треба да послужи победи обичајноправног реда над дивљом самозаштитом. Постоје два случаја код којих кривоклетство није срамота. Није срамота криво се заклети за спас чијег живота или чијег образа.

У оба случаја ради се о тешким деликтима, због којих може да уследи убиство или освета. Пошто обичајно право сузбија убиства из освете, оно толерише криву заклетву усмерену за спас нечијег живота или образа, који би се морао прати крвљу. То ће рећи да оно дозвољава криву заклетву ради правдања оштуженог за бешчастећи деликт, за који се не би могао екскулпирати плаћањем у новцу или за крвни деликат, који господар крви не би дозволио да се искупи плаћањем крвнине. Насупрот томе, сматрало би се грехом и срамотом давање лажне заклетвене изјаве, којом би се делинквент правдао за кривицу од које се може искупити плаћањем.

Толеранција фактичког кривоклетства, макар по изузетку, има велики практични значај. Саклетвеници који се одлуче да узму грех на своју душу, могу да оправдају сваки, макар најнечаснији деликт у спору за који су се странке споразумеле да хоће да му нађу правно решење. Круг парница, чији је предмет расправљања бешчастећи деликт, могао је да се повећа, тако да се смањује круг спорова који се решавају путем самосуђа. Саклетвеници су могли да оправдају да није нанет црн образ кући, да није извршена прељуба и увреда господара спора, да се тужени није нашао у туђој кући са злом намером већ по нужди, да рођак није одржавао недозвољене односе са својом снахом итд. Посебно, за време турске владавине, саклетвеници су могли да правдају гоњеног да није учинио деликт због којег би био гоњен од државних власти и због којег би био кажњен позитивним правом.

Непрактичност гоњења фактичког кривоклетства у вези је са немогућношћу утврђивања кривице кривоклетника. Сок се не може појавити да сведочи господару спора о постојању бешчастећег деликта. Тиме би вређао осећања господара спора. Он се не сме јавно појавити ни да доказује потајну погибију неког лица, јер би морао доказивати зашто није раније о томе говорио и зашто није интервенисао да помогне нападнутоме. Практично кривоклетство за спас главе и образа не би се могло ни доказати.

Но свако кривоклетство је грех учињен на штету душе. Кривоклетника треба да достигне казна. Она треба да погоди господара заклетве и саклетвенике, који би могли знати за учињени грех. Изјаве саклетвеника надовезују се на изјаву господара заклетве, па се сплећу у један чвор којим треба да се створи јавно поверење – беса. Свако кривоклетство је грех против бесе. Она не сме да буде везана морбидним везама, тј. неистинитим изјавама. Због тога следи санкција.

Код фактичког кривоклетства санкција се јавно не утврђује нити јавно извршава. Ни друштво, ни господар спора немају право да јавно гоне фактичког кривоклетника. Они то не би ни могли. Због једнога се не могу убити 24 човека, који су се ангажовали да га оправдају. Санкција за грех кривоклетства препуштена је ванправним чиниоцима на овом и оном свету. Овоземаљске санкције су различите,: подметнуте освете извршене на штету кривоклетникове личности, породице, наслеђа и имовине. Оне се приписују деловању ирационалних сила – љугату, вештици, цинима, судбини и др. Те санкције су дуго смишљане, са готово невероватном досетљивошћу и вештином, да се приближе случају: подметање бомби где ће их деца наћи, умирање деце после порођаја, падови преко лабилног брвна или трулог моста, неочекивано угинуће стоке тровањем, подметнути пожари итд. Томе треба додати формирање веровања да је последица кривоклетства и свако случајно зло и несрећа, које задесе кривоклетнике при елементарним непогодама, ратовима и епидемијама. Удар грома, поплава, пожар, дављење у води, погибија у рату, западање у ланац крвних дугова и освета, трајно обољење – све се то сматра у датим околностима као последица, која је снашла кривоклетника због криве клетве.

Сва та зла стапају се у исту врсту легенде и доводе у везу са фактичким кривоклетством. Легенда има снагу уверљивости. Б. Хоџа из Јуника саопштава (јануар 1966), да је кривоклетнику К.Х. из Јуника одмах после заклетве на тећи оглувео син и остао доживотно нем. Рам Кеђо из Ругова каже (9.7.1968) да се на М.З. из Великог Штупеља, убрзо после заклетве стропоштао велики камен и убио га. Јусуф Фетаку из Пећи саопштава (фебруара 1966. године) да је Х.Д. из Г. Луке, одмах после заклетве ишчашио ногу, а да му је касније погинуло дете на необјашњив начин. Отац М.Ц. Гашија се криво заклео и сломио ногу. Ј.С. из Клинчине кажњен је после заклетве тако што му је дете ослепило. Пошто је ступар проклео власника сукна, деца овог су нашла бомбе и погинула. Деца из куће Н.Н. из Пећи, која је за време рата па беси издала или убила А. М., нашла су бомбе, које су их тешко телесно повредиле.

На ту легенду се даље надовезују претеће санкције на оном свету. Грех кривоклетства не застарује. Од њега се пе може побећи ни после смрти. Кривоклетник мора кад–тад да плати свој грех. Он се не заборавља, већ се наслеђује. Кривоклетник неће наћи мира у загробном животу. Он ће постати љугат, који ће устајати из гроба и чинити зла и бешчастеће деликте управо према својим најближим, обешчастиће жене у кући својих сродника, узеће част и образ своје куће, оштетиће њихову имовину, тако да ће на крају морати да се изложи освети коју ће над њим извршити вампир.

Ма колико да све то изгледа примитивно, страх од такве казне има известан практичан значај у друштву које се бори да самозаштиту превазиђе правом а крвну освету умиром. Крива клетва доприноси да се јавно и правно обузда освета између господара спора и господара заклетве. Ако дође до подмукле освете, она се неће поновити. Зло које ће претрпети кривоклетник приписаће се судбини, неодређеном ирационалном чиниоцу против кога се кривоклетник не може борити и према коме се не може осветити, већ му се мора потчинити. На њему ће се као последњој жртви окончати зле последице његових деликата.

Странка која је повређена његовом кривом клетвом остаће изван домашаја освете, којој би се иначе изложила да није пристала и на криву заклетву.

Крива заклетва није срамотна за саклетвенике. Они би свога рођака морали издати крвнику или га оправдати. Евентуални грех кривоклетника је лакши него непосредна издаја сродника. Казна за грех је тек евентуална, а казна за грех била би непосредна и извесна. Њима се такав грех може опростити као нехотичан. Они се могу правдати да су били преварени заклетвом оправданога, да их је он узео на врат и жртвовао без њихове кривице. Потајни осветник склон је да их поштеди потајног кажњавања. Они настоје да се ослободе таквог греха још приликом заклетве. Шаља Коль Демо из Беца саопштава да је био обичај у Албанији да на улазу у цркву, саклетвеници заповеде господару заклетве: "Узми ме на врат и унеси у цркву да ти се закунем!" Господар заклетве је једног по једног заклетвеника товарио на раме и носио у цркву. Нема сумње да су саклетвеници, на тај начин, изражавали своју невиност за случај да их господар заклетве наведе на кривоклетство.

б) Деликт кривоклетства

Кривоклетство је деликт у свим споровима, који се не тичу спасавања главе и образа господара заклетве, то ће рећи – у свим парницама код којих се господар заклетве може искупити материјалним давањима. То се у првом реду тиче деликата везаних за противправно присвајање туђе имовине, посебно крађа.

Борећи се за заштиту приватне својине појединца, друштво је забранило кривоклетство код имовинских деликата учињених ради противправног присвајања туђе имовине. Зато је имало и прикладних средстава за доказивање. Сок може са сигурношћу да каже где се налази украдена ствар или њен траг. Господар спора може прстом да покаже где је господар заклетве сакрио *corpus delicti. Corpus delicti* је сигуран доказ да је деликт учињен и да га је учинио господар заклетве, односно члан његове фамилије. Тиме може да увери саклетвенике да их делинквент увлачи у грех кривоклетства, у тежак грех и то ради свога приватног интереса, да делинквент не поштује ни крвносродничке везе са саклетвеницима, да гази крвносродничку солидарност.

Кривоклетство као деликт је срамота. Њиме се вређа углед саклетвеника. Они се јавно ангажују и преузимају на себе јавну одговорност да оправдају свога сродника, залажу своју част, свој образ и своје животе за истинитост одбране набеђеног, који олако све то жртвује ради свог ситног економског интереса, само зато да не врати украдену ствар или не обештети оштећеног. Уместо да се искупи од једног греха, он чини и други, и то не само на штету своје душе, већ и на штету шест, дванаест или више својих крвних сродника, спремних да се за њега у најтежим ситуацијама жртвују.

Господар заклетве се стипулацијом обавезао саклетвеницима да их неће жртвовати, да их неће узимати на врат. Уједно им је дао овлашћење да га казне за случај неистините изјаве. Својим ангажовањем саклетвеници се јавно обавезују пред јавношћу и примају одговорност за истинитост својих изјава. Пошто их господар спора увери да су њихове изјаве лажне, они су јавно обешчашћени не кривицом господара спора, који тражи своју ствар, већ

кривицом господара заклетве, који је навео на жртву своје сроднике само зато не би дао или платио туђу ствар. Због тога су саклетвеници дужни да се јавно оперу од јавне срамоте, што могу учинити само јавним гоњењем и кажњавањем господара заклетве.

Деликт кривоклетника утврђује се док траје заклетвена процедура, тј. од момента заклетве окривљеног до закључења те фазе поступака и прелаза на мериторну нагодбу. Он се утврђује пред плећнијом састављеном од плећнара, дорзона, саклетвеника, пред јавношћу. Исто тело, које је позвано да искупи или ослободи туженога, треба и да га казни у случају да се утврди да је његова заклетва и његово правдање лажно и да наводи друге па кривоклетство. Кривоклетство се не утврђује касније из више разлога. Прво, само одређеним саклетвеницима тужени се стипулацијом обавезао да ће сносити одговорност за истинитост своје изјаве, па су ти саклетвеници, по основу тога споразума, будући сродници са делинквентом, овлашћени и позвани да га гоне и кажњавају за деликт кривоклетства. Други то не би смели, јер би запали у дуг крви. Друго, поступак се не може враћати из више у нижу фазу. Мериторна нагодба поверава се на чување и извршење другим лицима. Они су бесом везани за њено чување и извршење. Они су се заветовали да ће престације из нагодбе бити апсолутно испуњене. Стога они не би могли напуштати чување бесе. Треће, после мериторне нагодбе, господар спора би морао да се сукоби не само са господаром заклетве већ и са саклетвеницима. Он би морао да показује да су се криво заклели, да оптужи читав један колектив за јавни деликт. То би га као појединца довело у неравноправан положај са противном страном. Пословично се каже: "Не можеш да убијеш 24 човека за једнога." Другим речима, накнадно утврђивање кривоклетства конфронтирало би господара спора, на једној страни, према господару заклетве и саклетвеницима на другој, што не би водило десолидарисању саклетвеника у односу према кривоклетнику већ њиховој солидарности у отпору према господару спора. На директно питање упућено Брахим Хоџи их Јуника: да ли се може кривоклетство утврђивати после мериторне нагодбе, – добио сам овај одговор:

– Господар спора ипак би могао да тражи да му господар заклетве врати украденог коња или вола, или оружје који би се касније нашли у његовим рукама. Он би био дужан да каже одакле му ствар за коју се опрао заклетвом. Али, ако би се код господара заклетве нашао мртав коњ, во или какво друго живинче господара спора, овај не би имао право да захтева да му се господар заклетве правда. Али, ко је луд да код себе држи украдену ствар за коју зна да је туђа, да су га због ње људи опрали заклетвом? То би било исто као кад би целом свету рекао: ја сам лупеж.

Исказ од 3.7.1972. године.

Ибиш Кастрати из М. Штупеља саопштава јануара 1965. године:

– Има случајева када оштећени располаже сигурним доказом да му је неко украо ствар. Ако овај то безобразно пориче и тражи да се опере заклетвом, господар спора може да га пусти да се правда. Пошто га пред људима закуне и дозволи да се закуне још неки од његових укућана, онда јавно пред народом покаже сока, или покаже где се ствар налази и тако осрамоти лопова и његове укућане да их сви остали саклетвеници презру и

морају гонити и казнити. Такав је случај био у М. Штупељу, када је оштећени довео сока, који је знао да је јуница украдена и заклана и место где је лопов сакрио њену кожу.

У другом већ познатом примеру заклетве око крађе коња Љајић Р.А. из Шкреља, господар спора је допустио да се закуне отац туженог, па онда његови стричеви. Тек када је дошао ред на даље сроднике, прекинуо је заклетву један од синова саклетвеника Љајић Садрије и саопштио му да оштећени зна место на коме је коња склонио осумњичени Љајић. Саклетвеник Садрија, љут што је преваром био наведен да се осрамоти и умало лажно закуне, одмах је позвао да се казни кривоклетник, да му се покоље стока и запали сено, а сам кренуо први да то учини.

Из тог следи да се деликт кривоклетства процесуално не издваја из оквира заклетвене процедуре, што ће рећи да не постоји самостална тужба за гоњење кривоклетника. На то указује и Ђечов кад констатује да после положене заклетве странкама не остаје никакав други обичајноправни пут, већ што ко понесе заклетвом задржава заувек. (КЛД, пар. 585–586).

Пошто се утврди кривоклетство, прекида се заклетвена процедура да би саклетвеници заједно с народом извршили санкцију над кривоклетником. О врсти тих санкција пише Богишићев известилац Ј. Лазовић:

– "Готово само глоба, кадгођ изгнање с запаљењем куће, али посљедње је само привидно да се задовољштина даде каквом другом племену или турцима. Мушкетања нема, нема ни тамница (осим у градовима где су турци), ни батина, само што бива да му кадгод дигну оружје а и то кад се сам покори и даде оружје, јер на силу неће га дати, пре ће главу. Дати оружје држи се најстидније, а најтеже у економском смислу је обична глоба, изгнање будући да је привремено веле није шкодно ни стидно јер се чини као привидно, исто тако није стидно ни бјежање или оних, који је дужан главу."[598]

Пишући детаљније о казнама за кривоклетство, Ђечов разликује: пенално обештећење, плаћање соцбине, казне у корист кућевластелина Ђон Марка у Миридитима у с. Албанији, казне у корист села, казне у корист цркве и правну неспособност – инфамију вероломника:

– Ако се нађе покварен човек који својом лажном заклетвом хоће да оштети власника нестале ствари, биће кажњен да врати двоструку вредност ствари и да плати казну за кривоклетство. Таквог човека Канун проглашава за нечасног и та казна ће га пратити за време од 7 генерација... Већници, мештани из села, саклетвеници и сок дођи ће код кућекрадљивца или убице, који се лажно заклео и применити санкције. Казне за оног који се искупи лажном заклетвом су: да врати власнику за несталу ствар – две (осим за случај убиства где плаћа цену крви по обичајима); да плати соцбину соку; ако је заклетва са 24 саклетвеника да плати сто овнова и једног вола, а 500 гроша кући Ђон Марка. Ако је заклетва са мање од 24 саклетвеника, казна иде у корист села. Кривоклетник је дужан да пође заједно с саклетвеницима у цркву ради тражења опроштаја и да плати за сваког

598 В. Богишић, *Црногорско кривично право по попису из 1873. године*, стр. 215.

саклетвеника по 500 гроша, што их је водио да се лажно куну и тиме нанео увреду цркви. Тај новац лопов има да остави на олтар у цркви (КЛД, пар. 589–592).

Извештиоци из с. Метохије ништа не саопштавају о казнама у корист властеле и цркве, нити о казнама у корист саклетвеника. Такве глобе не постоје на подручју Метохије. Они саопштавају о казнама у корист села. То су казне за кршење колективних договора, који почивају на беси. Још 1968. године било је случајева кажњавања за вероломства и то у околини Дечана, Љубуше, Истинића и Стреоца. Становници су везивали бесе којима су се заветовали да неће красти државне шуме ни плаћати превисоке откупнине за девојке. Вероломнике су кажњавали клањем стоке и деобом меса сиромашним сељацима. Та казна клања стоке иде у корист села. Она је скоро идентична са оном, која се спомиње у Законику грбаљском из 1427. године за време деспота Стевана Лазаревића (чл. 57 и 9):

"Кад би се човек заклео по начину како смо осудили да није дужан, а после нашло би се писмо или чиста сведоџба, да плати само–седмо као лупеж, а као кривоклетник свему Грбљу четири барила вина." "Ко се криво заклео у суду кад би га кнезови заклињали, да му вас Грбаљ све што има изједе и попије."[599]

Казна паљења куће практиковала се ради пружања задовољства иноплеменом тужиоцу, док је казна клања стоке служила као средство за задовољење крвносродничке групе кривоклетника. Исељење из места становања за одређено време је отличење, казна која је имала за циљ да смири тешко повређеног господара спора из исте крвносродничке групе из које је кривоклетник.

Карактеристично је да Ђечов помиње кривоклетства за тешке деликте, који се правдају заклетвом са 24 саклетвеника и о тешким глобама у корист цркве и властеле. По својој прилици, те глобе је наметала властела и црква са циљем да се потисну првобитне санкције сакралног права. Санкције које су томе претходиле зависиле су од тежине основног деликта, поводом којег је уследило кривоклетство. Код лакших деликата блаже су и казне, код средњих теже (клање стоке, паљење куће, пенално обештећење и сл.). Какве су казне за кривоклетство у тешким деликтима, пре увођења глоба у корист цркве и властеле, тешко је рећи, јер извештиоци не наводе такве случајеве. Међутим, може се претпоставити да су те казне биле веома оштре и да су кривоклетници за најтеже деликте својевремено могли да буду кажњени и смртном казном (каменовање). На то указују симболи вере који се дотичу при заклетви (камен, гроб), санкције у заклетвеној изјави ("нека ме убије").

Осим тога, саклетвеници нису смели да занемаре кажњавање кривоклетника. Они се налазе у сличној обавези као чувар бесе – дорзон, тј. јавно су обавезни да гоне вероломника. У противном, одговарају као *hjeksi* (подстрекачи и помагачи), који су солидарни са туженим у чињењу и прикривању деликта. О томе саопштава Брахим Хоџа их Јуника 3.7.1972. године следеће:

[599] М. Вукићевић, *Смртне и телесне казне*, Полицијски гласник, Београд, 1906, бр. 39–40.

– Исто као што дорзони морају да гоне вероломника зато што је сломио њихову бесу и узео им образ, тако и саклетвеници треба да гоне кривоклетника, који им је узео образ лажном заклетвом. Ако га не гоне, људи ће мислити да су се са њиме договорили како ће зло учинити и како ће га опрати. Господар спора може да их гони као што би гонио дорзона који га је изневерио. Прича се, да је у давна времена, али не баш превише давно, било случајева да због криве заклетве због тешких кривица, господар спора убије по три-четири саклетвеника, одједном. Стога људи морају некако да казне онога што их је довео да се куну криво. Али, срамота је и господару спора да дозволи криву заклетву. Он треба одмах да каже у чему је ствар, да не дође до криве клетве.

Ако се предње саопштење повеже са чињеницом да врло често господар спора бира по неколико најближих крвних сродника туженога да буду саклетвеници *për sher* (за зло), може се претпоставити да је господар спора допуштао да се баш такви саклетвеници закуну криво, да би их остали саклетвеници гонили као кривоклетнике. Ако би то изостало, гонио их је господар спора. На том страху почивала је обавеза гоњења кривоклетника.

2. Мериторна нагодба

Последњи и највиши стадијум заклетвене процедуре је мериторна нагодба. Пошто је изјава једне од странака добила нов квалитет и постала *fjala pëng,* сазрели су услови да се настали однос међу парничарима разреши коначном нагодбом.

Садржина узајамних права и обавеза из те нагодбе зависи од изјашњења саклетвеника. Ако су саклетвеници оправдали туженога, оштећени је дужан да се убудуће уздржи од постављања било каквог захтева према њему. Тужени је ослобођен и слободан. Повређена или оштећена страна обавезна је да толерише његову слободу, да га не узнемирава ни фактички ни правно. Туженик који се оправдао задржава ствар око које је вођен спор. Пословично се каже: "Пошто си се заклео, јаши коња слободно." А Ђечов каже, да је господар заклетве властан да располаже и употребљава ствар за коју се оправдао заклетвом: "Што је узето заклетвом, остаје ономе ко је узео. Пошто се заклео, нека метне чактар на украденог овна. Пошто се заклиње може да оре украденим волом." (КЛД. пар. 585).

Ако су се саклетвеници десолидарисали са одбраном тужене стране и изјаснили да ће радије платити него се клети, противна страна добија спор, па треба да добије и она давања и чинидбе на које има право по обичајима и упуту, који су дали плећнари, односно судеће куће приликом компромиса о разрешењу спора заклетвом. Ту плећнија утврђује детаље коначне нагодбе: рокове плаћања крвнине, накнаде штете, враћања ствари, начин испуњења дужне престације, облик плаћања – у новцу или натури итд. За случај кривоклетства оштећени бива обештећен врло често двоструким износом вредности украдене ствари. Њему се плаћају и сви издаци које је имао око вођења спора, награда коју треба платити соку итд.

Престација се може односити не само на давање ствари већ и на давање лица повређеној страни. Господар куће може бити обавезан да уместо једне преда повређеној кући другу вереницу као што може бити обавезан да плати повређеном мужу трошкове друге женидбе.

Обе стране дужне су да се задовоље постигнутом нагодбом да једна према другој изврше узајамне престације строго према споразуму, *stricti verbis*. Ни тако утврђена коначна нагодба не сме да остане обична реч, коју би свака странка могла тумачити по својој вољи, или испуни по свом нахођењу. Коначна нагодба се темељи на беси. За њено испуњење одговарају чувари бесе – дорзони. То потврђују сви известиоци, а известилац Б. Хоџа из Јуника и И. Љајић из М. Штупеља 3.7.1972. године кажу:

– Пошто људи заклетвом оправдају туженога, он је слободан. Дорзон којега је дао господар спора одговара туженоме да господар спора неће више никад ништа тражити од господара заклетве, а дорзон кога је дао господар заклетве одговара да се овај неће љутити на господара спора који га је терао да се куне. Ако саклетвеници не оправдају господара заклетве, овај је дужан да плати оно што је речено на плећнији. Дорзон господара заклетве одговара да ће господару спора бити дато оно, што је рекла плећнија, а дорзон господара спора да овај неће тражити ништа друго.

Другим речима, по доношењу нагодбе, плећнија уступа место чуварима бесе, да стежу странке и приволе их на испуњење престација утврђених нагодбом. Са странкама плећнија нема више никаквог посла. Ту су чувари бесе, које су странке споразумно изабрале. Они су оружана снага која врши принуду над странкама, да доследно поштују своје обавезе из нагодбе.

Тако се успоставља трајни мир међу странкама, којима је претила опасност да себе и своју крвносродничку групу уведу у крвне заваде и освете.

VI – ЗАКЉУЧАК

Потребно је најзад дати неке опште закључке, који би се дотицали услова и времена, улоге и значаја за правни живот племенског друштва, као и времена пропадања ове правне установе.

1. Прилика у којима се јавила заклетва са саклетвеницима

Ни прикупљена грађа ни извори не пружају довољно података, да се удовољи основном захтеву правно-историјског метода и терминолошки одреди време настанка заклетве са саклетвеницима. Било би веома тешко претпоставити, да су њу арбанашка племена позајмила од неког другог народа. Вероватније је да је слична, да се не каже идентична установа, постојала и код других народа на датом ступњу развитка. Њен настанак треба тражити у дубокој старини, у приликама племенског живота, у условима неписмености и усменог судовања и стварања народног права. Њена појава означава известан напредак, скок од неконтролисане и безобзирне освете према било коме, ка утврђивању одговорности осумњиченог и нагодби о плаћању штете. То је био

период у коме се крвносродничка група већ дистанцира од ексцеса својих појединиих припадника, забрањује им самовољно понашање, кажњава их и принуђава да из својих средстава обештете оштећену страну и да се са њоме помире. То значи да је друштвени и економски развитак већ био на степену почетка распада родовског друштва и стварања међуплеменских веза, кад се формирала приватна својина и када је живот људи постао скупљи од економских добара, када је за крвносродничку групу постао пречи међуплеменски мир од појединачних интереса њеног сродника. То је управо период превазилажења крвне освете плаћањем штете, превазилажења самосуђа друштвеним судом.

Заклетва се по свој прилици јавља у периоду племенске оружане демократије и веома дуго стоји изван било каквог организованог утицаја државе, јер је сигурно настала још пре него је држава својим законодавством успевала да продре у племенски живот и својим судством да преузме регулативу из деликтних односа, који су настајали у племенским заједницама. То је период у коме је свака крвносродничка група устајала у заштиту сваког свог члана и принуђавала противну страну да се уздржи од самопомоћи и да јој дозволи да изврши колективну истрагу над ексцесом појединца, па да сама осуди свог припадника, или га ослободи односно обавеже на плаћање штете. Старина ове установе види се и по структури судећег тела, које у много чему подсећа на герузију код старих Јелина, и по раду тога тела, које није државни орган, већ веће изабрано споразумом крвносродничких група за сваки конкретни спор, тело које се ослања на братственичку скупштину – кувенду. Тек много касније, изузетно и повремено, на интервенцију државних и црквених власти феудалног друштва јављају се привремена тела, комисије, позване да за одређени период мире крвне заваде и друге несугласице, па и то тек по добијеном пристанку и изјашњењу странака да пристају на мирољубиву нагодбу по обичајима.

У заклетвеној процедури све иницијативе за разрешење деликтних односа су приватне. Посредници самоиницијативно настоје да дође до примирја, најутицајнији плећнари да добију обећање да се странке одричу самопомоћи, дорзони да ће странке прихватити и испунити нагодбу коју закључе пред људима; саклетвеници самоиницијативно утврђују материјалну истину. Нигде се ту не јавља државни орган са својим ослонцем на државну власт и принуду, са криминалистичком техником и писменим исправама.

То је, даље, период у коме обично обећање нема правне ваљаности, ако иза њега не стоји лице од поверења странке, које треба да се поузда у добијено обећање. Тек одговорност другог, економски и материјално незаинтересованог лица, спремног да се ангажује својом личношћу и имовином и да се жртвује за победу права над самопомоћи, ствара бесу – правно поверење. Процедура стварања бесе умногоме подсећа на стару *sponsio* код Грка и Римљана. Материјално лично незаинтересован, одговорни дорзон је чувар бесе, који стеже странку да извршава своја обећања. На страху од чувара бесе почива правно поверење.

Све то сведочи да је заклетва са саклетвеницима инструмент сакралног права познатог код многих старих народа, чији је првобитни правни живот

почивао на беси, вјери, *fides*. Једино тако у недостатку писмених трагова, може се доћи до представе о старости ове правне установе.

2. Услови у којим се одржавала заклетва са саклетвеницима

Изложена грађа, сабрана у нашим данима, допушта да се реконструише у доста јасном облику ова готово изумрла древна установа. То наводи на закључак да је она имала огромни значај и широку примену у правној пракси арбанашких брђана у минулим привредним, политичким и културним приликама, када су се сви правни напори у том друштву кретали ка сузбијању самопомоћи и крвних освета. Заклетва је била изванредан инструмент за разрешење свих правних противречности у поступку вођеном за умир крви, за разрешење својинских, породичних, контрактних, па и других спорова. Власник ствари је могао заклетвом да добије у посед своју ствар, или је одбрани пред неоснованим захтевом противне стране. Повређени је могао да наплати штету од делинквента, који му се у почетку чинио само сумњив. Она се могла употребити као средство заштите личних и имовинских права, што у многоме подсећа на *sacramentum in rem* и *sacramentum in personam* у старом римском праву.

Читава процедура одговара приликама друштвене неписмености. Њу могу проводити неписмени људи, без икакве школске спреме, без школованих судија. Сав поступак тече усмено уз извесну симболичну гестикулацију. Највећа правна мудрост је сачињавање формуле, која чини диспозицију заклетвене изјаве. То је кратак усмени састав, од једне или више реченица, које се лако памте. Такву лапидарну изјаву треба да свечано изговоре саклетвеници на плећнији и тиме одлуче којом ће се алтернативом упутити стварање коначне нагодбе. За састав формуле довољна је мудрост старијег и искуснијег плећнара, коме није потребан никакав правни приручник да је конструише саобразно спорним чињеницама, држећи се начела да треба позвати туженог да се правда пред оптужбом за деликт, а власник ствари да заклетвом доказује својину. Све остало могу да проведу странке: да се закуну, изаберу саклетвенике, закључе нагодбу итд., без икаквог наметања и принуде државног органа. То је читаву процедуру чинило примамљивом и подесном за судовање у датим друштвеним условима.

Судеће тело није наметнуто већ изабрано од странака. Свака страна бира личност од поверења, којој ће поверити спор, бира плећнара, који ће показати пуно разумевање за њене интересе. Сваки учесник у поступку заинтересован је не да осуди или окриви, већ да изравна однос међу парничарима, да их доведе до мирољубиве нагодбе. Судеће тело ништа не чини без претходног консултовања и одобрења странака. Оно води поступак тактички и опрезно, путем низа компромиса, који се надовезују један на други, да доведу до коначне нагодбе. Али цела процедура стоји у оквирима својеврсне стеге, којом су се странке везале: Кршење те стеге представља вероломство. Чиниоци стеге спречавају било какву принуду странке над другом. Они су позвани да изаберу начин којим ће спречити поправљива и гонити непоправљива вероломства.

Ток процедуре је усмерен на обештећење оштећеног, а не на кажњавање делинквента. У сваком спору који се решава заклетвом одлучује се и о слободи

набеђеног или делинквента. Ослобођењем или искупљењем, делинквент добија личну слободу, коју противна странка не сме угрожавати. Оштећена страна није заинтересована за кажњавање делинквента, већ за своје обештећење и умир. Обема странама су туђе глобе у корист трећега – цркве или државе. Још мање прихватају телесно кажњавање. Кажњавају се само вероломници и кривоклетници, који су покварили бесу и изложили животној опасности саклетвенике и чуваре бесе.

Процедура је веома практична с гледишта сигурности испуњења обавеза. Странке унапред знају једну од алтернатива коначне нагодбе. За извршење престација из таквих алтернатива бирају чуваре бесе – дорзоне, који се обавезују противној страни да ће нагодба бити поштована.

Сви учесници у процедури раде почасно и бесплатно, судских трошкова готово и нема. Једини већи издатак туженога је гозба, коју даје свим учесницима у заклетвеној процедури. Али тај издатак сматра се више гестом гостопримства него теретом.

Све је то чинило заклетвену процедуру веома практичном и утицало да се дуго одржи у правном животу племенског друштва. Кад се томе дода да је римско-византијска управа веома дуго била немоћна да, после велике сеобе народа (IV–VI в.) успостави ред међу словенским и илирским племенима на Балкану и да разбије њихове племенске заједнице и наметне им феудално право, онда је разумљиво да се све до формирања независних феудалних илирско-словенских држава на Балкану одржавало племенско сакрално право, које се ослањало на вјери или беси, а са њиме и заклетва са саклетвеницима.

3. Пропадање заклетве са саклетвеницима

Словенско-арбанашка племена на Балкану прелазе у феудални поредак директно из родовског друштва. Са тим прелазом треба да напусте старо сакрално право и покоре се феудалном правном поретку. На западном делу Балканског полуострва то бива знатно раније. Источније, међу српским и арбанашким племенима тај прелаз касни. Тек у XIV веку постоји и довољно снажна власт, која је кадра да енергично започне увођење феудалног права. Стефан Душан проглашава се царем Срба, Грка и Арбанаса. Он настоји да оствари оно што нису успели његови претходници и Византија. На државним саборима световне и духовне властеле 1349. и 1354. године доноси Законик, којим укида старо сакрално право и уводи ново феудално. Ослоњен на цркву, и плаћену најамну војску, један део властеле се осећа довољно снажним да пропише обавезни начин понашања, уведе судове и писмени поступак. Царске судије, властела, путујући судија, црквени судови итд. потискују плећнију и плећнаре. Проглашава се слобода кретања и забрањује кућни притвор (удава). Наређује се општа дужност хватања и предаје делинквента суду. Више није потребан компромис о изласку на обичајноправни пут. Поступак се води *ex officio*, при чему се кажњава одбој судског пристава и сокалника, који изршавају судске налоге. Дата је директива кефалијама да они, уместо некадашњег дорзона, интервенишу против непокорних странака и принуде их на извршење судских наређења.

Циљ законодавца је да казни делинквента казном какву је познавала Византија. Њега не интересује мирење завађених путем плаћања обештећења – крвнине. Уз телесне казне, уведене су тамнице и глобе. Члан 109 Законика забрањује подмукла убиства тровањем и посредством мађионичара, а члан 20 гоњење љугата, којима су се приписивала ванбрачна очинства и друга недела.

Чланом 102 Законика забрањује се "узданије", тј. чување бесе, а чланом 84 не допушта се постављање чувара бесе при суђењима ("на суду да нема руке"). Забрањено је давање утока бегунцима. Чувар старе бесе губи право да убија. Тиме би постао невера према државном закону. Дорзон, херој племенског друштва, постаје обични делинквент – невера према државном закону. Царски суд резервише себи право, да суди најтеже деликте у споровима око: крви, вражде (крвнина), отмице властелинке, неверe и др.

Законодавац је задржао заклетву са саклетвеницима, прописао да се за велике кривице ангажују 24 саклетвеника, за помање 12, а за мале 6. То тело названо је поротом. Из старе плећније нестали су посредници, плећнари и дорзони. У њој су остали само саклетвеници. Они су изгубили своју првобитну функцију мирења. Њима је стављено у дужност само да утврде постојање или непостојање кривице. Забрањено је да мире и искупљују делинквенте плаћањем крвнине. Саклетвеници су постали само додатак царском суду, средство за вршење истраге. Свој посао дужни су да изврше под контролом свештеника и у цркви. Њих треба да закуне само поп и то у одеждама. Тиме се успоставља државна контрола над деликтима и делинквенцијом. Црква треба да зна ко се и због чега куне, а свештенички синови – сокалници – вероватно да о томе известе судије, како би делинквенти могли да буду приведени суду ради кажњавања. У члану 151 Законика стоји:

"Отуда унапред да је порота и за много и за мало: за велико дело да су двадесет и четири поротника, а за помању кривицу дванаест, а за мало дело шест поротника. И ти поротници да нису власни никога измирити, осим да оправдају или опет да окриве. И да је свака порота у цркви, и поп у одеждама да их закуне. И у пороти камо се већина куну, и кога већина оправдава, тим да се верује."

Законодавац не само да задржава обичај заклетве са саклетвеницима, већ регулише састав пороте према припадности парничара. Тако у члану 106 Законика стоји:

"Дворани властеоски, ако учини које зло ко од њих, ко буде пронијаревић, да га оправда очина дружина поротом",

а у члану 152:

"Како је био закон у деда царства ми, Светога краља, да су великој властели велика властела поротници, а средњим људима према њиховој дружини, а себрдијама њихова дружина да су поротници."

Свођењем заклетве са саклетвеницима на оруђе истраге, законодавац рачуна на отпоре, који би резултирали кривоклетством. Зато предупређује саклетвенике да не штите делинквенте и прети им државним казнама. У законику је кривоклетство регулисано као посебан деликт. У члану 154 Законика пише:

"Који се поротници закуну, и оправдају оног по закону, и ако се по томе оправдању нађе баш сам предмет (*corpus delicti*) у онога оправданог, ког су оправдали поротници, да узме царство ми од тих поротника вражду, по тисућу перпера, и више потом да се тима поротницима не верује, ни да се ко за њихове удаје, ни да се од њих жени."

Тако строга казна за кривоклетство одговара потребама времена и сврси Закона. Законодавац акцептира заклетву са саклетвеницима као народни обичај, али вршећи трансформацију племенског права у феудално, он ставља заклетву у службу државе и под контролу цркве. Сврха заклетве није више да помири странке, већ да се пред државним судом оправда или окриви оптужени. Потискује се старо поверење у дорзоне као чуваре бесе и намеће се нужност поуздавања у феудално судство и феудални поредак – у царску власт и цара као најјачег дорзона, који одлучује о најтежим казнама. Симболи старе бесе потискују се симболима хришћанске вере. За неутврђено кривоклетство очекује се санкција, ако не на овом, а оно "свакако" на оном свету.

Законик Цара Стефана Душана важио је кратко време. Турска најезда и окупација довели су до нових промена на Балкану и до повећања несигурности. Арбанашки брђани одупрли су се турској најезди. Њима није одговарала ни турска управа ни феудализација. Турци су још строжије наставили са телесним кажњавањем и тамницама против преступника. То није одговарало племенском менталитету. Опао је утицај цркве. Више од половине арбанашког становништва прешло је на ислам. Прелазом на ислам брђани су прихватили исламску инвокацију и симболе вере. Али су се истовремено одупрли телесном кажњавању, издавању криваца турским државним судовима и плаћању глоба турској управи. Брђани су прихватили ислам, али су се држали старе бесе. Турска управа није успела да у брдима с. Албаније успостави своју судску власт. Она је настојала да придобије арбанашке прваке, нарочито феудалце, да по старом обичају, у ослонцу на бесу проналазе кривце, те да их предају турским властима. Али, Арбанаси су то брзо "проневерили".[600]

У таквим приликама, у народу се одржавала заклетва са саклетвеницима у свом старом облику и са старим садржајем, као инструмент мирења и средство за превазилажење самопомоћи и освете. Отпори турској окупацији, насилној феудализацији, повећана лична и имовинска несигурност, јачање крвносродничке солидарности у борби за опстанак – утицали су да се стара заклетвена процедура одржи у условима суровог живота и примитивног привређивања све до половине XX века, па и данас у неким односима заснованим по старим, код других народа давно преживелим обичајима.

Ни данас, у условима веома брзог друштвеног економског и нарочито културног прогреса, судовање ослоњено на "добру стару бесу" није сасвим ишчезло. У новим односима, чак и плећнари констатују немоћ да се на стари начин пресуђују нови односи. Са све већим и бржим проширивањем нових друштвених односа, нарочито на селу, нестају и све оне старе претпоставке за заснивање старих односа, који су се разрешавали на стари начин. Прикупљена грађа представља остатке старог сакралног права.

---

600 Б. Нушић, *ор. cit.*, стр. 39–40.

ПРАВО ЈАЧЕГА У АЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА

Код Албанаца на косовском селу још се примењује исконско обичајно право племенског друштва, право какво је код неких старих народа примењивано пре више хиљада година. Осим редовних државних судова, ту још суде већа стараца (албански плећнија), која мире крвне заваде и грађанске спорове. Већа стараца суде на основу старог сакралног права, чија је суштина залагање људских живота за ствар и обавезу – беса.

Пред већима стараца спор добија "јачица", тј. странка која је оружано и имовински јача, чије је племе (албански фис) јаче. До сада још није објашњено ко спада у "јачицу". Дугогодишњим истраживањем албанских обичаја, посматрањем суднице и улице, града и села и анкетирањем великог броја известилаца, као адвокат на Косову дошао сам до извесних сазнања која је корисно забележити.

Појам "јачице" ваља посматрати с три аспекта: братственичко-племенском, оружаног и имовинског. Јак је човек чији су фис и братство бројни и јаки, тј. кућа која је настањена на својој братственичко-племенској територији. Таква странка готово у сваком подухвату има свестрану подршку своје крвносродничке групе. Сви чланови исте групе су солидарни наспрам других група – у нападу и одбоју. Индивидуална кућа звана фис је нејака, а у фису толико моћна да се средствима сакралног права може супротставити и позитивном праву. Јака је, даље, она странка која је оружано бројна, тј. кућа која има велики број наоружаних мушких особа, увек готових да, по налогу господара куће, изведу оружану акцију ради остварења неког права које мисле да могу добити или ускраћивања права које другима припада. На Косову има многих господара кућа, који имају читаве десетине оружаних укућана и стотине оружаних братственика. Такви господари кућа су моћни да наметну своју вољу не само својим суседима већ и шире. Они увек могу жртвовати једног или више оружника за извршење радњи противних позитивном праву. Најзад, "јачицу" чине и богате куће, које се могу ослонити на своју имовину да плате посредног убицу или другог насилника, да корумпирају већа стараца, која суде по обичајима, или органе јавне власти, који одлучују по позитивном праву. Дакле, "јачица" је странка која има јак фис, доста рођака и пријатеља, много пушака и велику имовину. Све се то често нађе на истом месту – у великој породичној задрузи.

Већа стараца прво процењују која је странка јача и самим тим спремнија да, ослањајући се на свој фис и своје пријатеље, своје оружнике и своје богатство оствари своје циљеве свим средствима. Пред "јачицом" слабији морају да буду попустљиви, да је отрпе. Улога већа стараца није да пресуди по каквом кривичном или грађанском праву, већ да помири странке, да предупреди или оконча оружани сукоб. То би се издалека дало упоредити с улогом међународне арбитраже чија је сврха да спречи или оконча ратни сукоб. Стога

би се са доста разлога могло поставити питање: да ли у албанским обичајима има икаквог права сем права јачега?

Приликом мирења крвних завада ради спречавања освета већа стараца настоје да слабију страну више оптерете, а јачој даду што више задовољштине. Јача страна добија више и на име крвнине. Узмимо као пример оружани сукоб између братства Шабанај и братства Симонај из околине Клине у Метохији. Ту су Шабанаји били дужни Симонајима пола крви за једну рану. Пошто су Симонаји били јачи и претили крвном осветом, добили су на име обештећења бесплатно девојку из куће Шабанаја (што вреди пола крви), аутомобил "пежо 404" и девојачку опрему, с тим да све то, у знак признања своје немоћи, Шабанаји довезу у кућу Симонаја и ту предаду. Да су Шабанаји били јачи, веће стараца би пребило рану коју је задобио момак из куће Симонаја за увреду коју је нанео малолетној одиви Шабанаја.

Јачи обично добијају и чисто имовинске спорове. Они оружано прете слабијима и уцењују већа стараца будућим крвним завадама. Зато могу побијати и правне послове које су закључили њихови нејаки преци. У околини Дечана предак је закључио и извршио уговор о трампи некретнина са својим помећашем. Пошто су одрасли, његови потомци затражили су ревизију уговора, захтевајући да купе непокретност коју је кроз трампу уступио њихов предак. Свој захтев су поткрепили оружаном претњом. Веће стараца је одлучило у њихову корист, вратило им трампљену непокретност натраг и обавезало их да је плате симболичном ценом. Одбило је противзахтев друге стране да се уговор о трампи у целости раскине и свака страна врати другој оно што је добила трампом. Да није било оружане претње, веће стараца не би удовољило захтеву тужилаца и донело би сасвим другу одлуку.

Већа стараца не разматрају случајеве када "јачица" забрањује куповину одређених некретнина, некад из читавих сеоских атара (Витомирица, Загрмље, Раставица, Ратиш, Бањица, Добруша итд.) неодређеном броју лица у намери да их сама присвоји у време, под условима и по ценама које буде сама диктирала. Слабији не смеју купити такве непокретности зато што су "под сметњом", боје се оружаног напада јачих. Услед тога многе непокретности су често угрожене "сметњама" слободног промета, а својинска права немоћнијих су окрњена и несигурна. То је данас важно знати ради делимичног објашњења сеобе неалбанског становништва с Косова. "Јачица" не само што ставља некретнине слабијих (без фиса и јаке оружане снаге) под "сметњу", већ заобилазно, посредством трећих лица или својих момака организује сметање поседа или угрожавање личности власника и њихових породица. Несигурни у својинским овлашћењима и угрожени у погледу личних слобода, слабији продају некретнине и селе се у крајеве где се примењује право а не сила. У условима инфлације "јачица" постаје још јача, за "хартију" (новац) купује некретнине, испод реалне цене, чија вредност расте не само због пада вредности новца већ и због великог наталитета на Косову.

С друге стране, већа стараца суде у корист јачег приликом повреде обичаја пречег права куповине непокретности. Она увек изналазе начине да пресуде у корист "јачице". Ако јачи повреде обичај пречег права куповине на штету слабијег, већа стараца ће им дати могућност да заклетвом добију спор. Ако то

исто право повреди слабији на штету јачих, већа стараца ће опет овим последњим дати могућност да се закуну и присвоје непокретност, уз обавезу да слабијој страни накнаде плаћену цену. Није тешко уочити да у условима инфлације "јачица" касније плаћа мању цену од оне коју је била платила слабија страна.

Приликом спорова у којима су наводи странака контрадикторни, већа стараца уклањају противречности заклетвом са саклетвеницима. То је исконско средство познато у правима многих старих народа – заклетва у којој сваки саклетвеник залаже живот за истинитост исказа странке за коју се ангажује. Спор добија странка која се закуне са саклетвеницима, а већа стараца одлучују која ће странка добити привилегију да се куне. И у тој процедури јачи добијају привилегију на заклетву. Јер, јача страна може да понуди већи број угледних и моћних људи да заложе живот за истинитост њених казивања. Већа стараца имају изговор и за слабију страну: слабији су добили у залогу живот моћних саклетвеника. Али таква залога ништа не вреди странки која изгуби спор. Заложени животи не вреде јој ништа. Над њима не сме извршити освету ни за случај очигледног кривоклетства. Залагање живота је само гола форма. Што је више заложених живота, то је могућност кажњавања кривоклетника мања. Не могу се убити 24 саклетвеника због криве клетве при правдању неког убиства ни 12 саклетвеника који су се лажно заклели због једне ране или веридбеног уговора.

Када су обе стране исте оружане и племенске снаге, привилегију на заклетву стиче она страна која да више мита. Мито утиче на одлуке већа стараца и судећих кућа. Ко боље плати добија спор. То се одомаћило још за време турско. Турски судови су умели комбиновати шеријат и албанску процедуру. Кад приме мито од обе парничне стране, умели су тако вешто да конструишу формуле заклетвених изјава да пруже могућност обема странама да се куну. Прво дају привилегију на заклетву страни која је слабије платила, али с формулом за коју се нико не може ангажовати, а затим оној која је боље платила с прихватљивом формулацијом текста заклетве. Примера ради, турски судови у Пећи прво су дали привилегију на заклетву фису Гаши из околине Барана. Пошто овај за дату формулу није могао наћи саклетвенике, привилегија на заклетву прешла је на фис Бериша који је тако добио читав комплекс шума. И данас на Косову подмићивање има велику моћ. Мито примају већа стараца и судеће куће да криво пресуде, а чувари бесе да пресуде изврше или не изврше. Корумпирана обичајна суђења врло често су скупља од суђења пред државним судовима. Имовински јачи су јачи и у праву.

"Јачица" је изиграла и установу исконске бесе. Познато је да се у арбанашкој беси јављају три лица: поверилац, дужник и чувар бесе. Поверилац без поверења у дужника тражи да му дужник у знак поверења да у залог живот човека од поверења – чувара бесе (албански дорзон), који одговара за престацију. Ако је дужник јак, чувар бесе га не сме принуђавати да изврши престацију. Затим, ако је чувар бесе јак, поверилац га не сме принуђавати да одговара за престацију дужника. Али ако је поверилац јак, може принудити чувара бесе да му одговара за престацију дужника. Зато беса пропада и

изроћава се у масовна вероломства, издаје и преваре. То значи да ни обичајно суђење није ефикасно.

"Јачица" има утицаја и на позитивно право, па и на правни поредак на Косову. У огромном сукобу који постоји између обичајног права, на једној страни, и позитивог, на другој, "јачица" разара позитивно право и настоји да га потисне обичајима или га разори изнутра. Изнутра га разара покушајем подмићивања органа јавне власти. Ови органи се морају стално одупирати покушајима корупције. "Јачица" сматра да "државног човека треба прво научити да једе и по обичајима му прво понудити ручак па паре". Као пример се још помиње покушај корумпирања начелника среза у Ђаковици пре рата. Његовој жени је месар давао доста меса за малу цену, после чега је "јачица" у Ђаковици покушала велику аферу. Знајући то, у послератном периоду неки друштвени посленици нису смели ни намирнице куповати на приватној пијаци.

Кад не успева корупцијом, "јачица" физички прети лицима у државном апарату. Или ставља у изглед да ће примена позитивног права изазвати крвне заваде међу странкама. Додају ли се томе племенске везе странака с лицима у државном апарату, лакше ће се разумети устручавање, колебљивост па и изигравање позитивног права. Благо речено, постоји сукоб интереса локалне "јачице" и друштвене заједнице. Социјално исказано: међу њима постоји специфичан класни сукоб.

На крају треба поменути да је развијено и опште лукавство странака. Свака странка прорачунава да заштити своје интересе на најбољи начин. Она претходно консултује већа стараца да сагледа изгледе спора по обичајима. Затим се саветује са по неколико адвоката да сазна исход свог спора ако се примени позитивно право. Рачуна где су јој веће шансе и која би јој заштита била ефикаснија. Зато је погрешно схватање да је Албанац с Косова као странка неупућен и примитиван. Он је добро обавештен и дубоко прорачунат. Друга је ствар што се на Косову налазе у сукобу "јачица" и "нејаки", обичаји и позитивно право.

Због свега тога упућени људи су још пре више од шездесет година писали да на Косову државни органи треба да буду састављени од најобразованијих, најинтелигентнијих, храбрих и некорумпираних људи, ефикасних у примени позитивног права и бескомпромисних у његовом спровођењу. Но, то се још мора сачекати јер у државном апарату има "нејачи" која је умногоме под утицајем "јачице".

МЕТОДИ КОРУПЦИЈЕ КОД АЛБАНАЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Посматрајући четрдесет година Косовско-метохијску средину и добијајући обавештења од правника, народа и полицијских чиновника, дошао сам до сазнања о три главна метода којима Албанци корумпирају органе државног апарата. То су: гозбе, подмићивање новцем и подвођење своје женске чељади ради телесног уживања. Ти методи потичу још из турског доба и провлаче се до данас. Осврнимо се на сваки од њих тим редом.

1) Гозбе

Албанци су по природи гостољубив народ. Али основна сврха њиховог гостопримства је спасавање живота бегунаца од крвне освете. Бегунцима од крвних дугова не приређују се никакве гозбе. Хлеб, со, мало папрати за простирку и мало ватре довољно је за њих.

Богате гозбе приређују се чиновницима који раде у апарату државне управе, лицима од којих се очекује каква добит. Гозбе су богатије уколико је службено лице вишег ранга и очекивана добит већа. У селима Ругове, од 1960. до 1980. године, спремљено је много пита и печених јагњаца службеницима из комисија за спровођење Закона о самовласном заузећу земљишта у друштвеној својини. За узврат, комисије су из државне својине доделиле више хиљада хектара шума и пашњака лицима која су их угошћавала. Тако је крадомице проведена једна аграрна реформа на штету државе.

Какво печење – такво решење, каже народ у Црној Гори. То се зна и у Ђаковици. Најутицајнијим службеним лицима и државним чиновницима сервирају се комбинована печења: јаје у пилету, пиле у ћурки, ћурка у јагњету, јагње у телету – да осети и изабере месо по мирису. Након тога се излази са предлозима великих афера.

У турско време се ни порез није могао платити без гозби харачлијама. То је било њихово право, арапски хак, што значи намет.

Гозба се код Албанаца не може одбити зато што би се то могло схватити као потцењивање гостопримства. Али се даваоцу гозбе може елегантно парирати – остављањем на трпези извесне своте новца, што подразумева да гост није гозбом подмићен, да се не да корумпирати. То угошћени обично не чине.

2) Подмићивање новцем

Новац је општепознато средство за подмићивање службених лица. Код Албанаца је обичај да се, када неко непознато службено лице дође у њихову средину, распитају "једе ли?" тј. да ли је склоно примању мита. Ако "једе" налази се начин да се понуди новцем непосредно или посредно.

Од 1945. до 1980. године постојала је мрежа посредника у примању и давању мита. Тиме су се бавили у виду заната. Да би се рекламирали јавно су се дружили са судијама, тужиоцима и, нарочито, утицајним полицијским чиновницима. Из те мреже познати су ми: М.П. полицијски службеник из Призрена, М.М. функционер КПЈ из Приштине, С.А. банкарски службеник из Пећи, Н.Б. емигрант из Албаније који је био и оптужен, Р.П. из Витомирице, А.Ш. из Кашице. Ова лица су за своје стварно или фиктивно посредовање код власти тражила и примала мито у натури, новцу и злату. Тајна је да ли су то делили са службеним лицима која су им правила рекламу. Али се зна да су ови посредници преконоћ стекли велику имовину, куће и злато.

Изгледа да их чиновници ипак нису рекламирали без икакве накнаде. Помогли су једном броју ратних злочинаца да избегну правди или им олакшали кривичноправни положај. Сем тога и неки чиновници су стекли том рекламом прилична богатства.

3) Подвођење своје женске чељади

Илија М. Јелић у својој студији "Трагови гостинске обљубе код нашег народа" (Београд, 1931, стр. 1–158) подвођење своје женске чељади ради каквог добитка сматра гостинском обљубом. Ради се о подвођењу, једној врсти намета који је увела турска управа на Балкану. Пред тим наметом један део српске властеле (између осталих и ауторови преци) побегли су са Косова у најзабаченији крај Црне Горе, недоступан турској управи.

Албански господар куће сматра да ће подвођењем своје женске чељади успети оно што не може постићи гозбом и новцем. Не подводи се своја жена већ обично одива, снаха или рођака. Такве подводаџије називају се најпогрднијим називом – дејузи. Дејуза је страх да му се може подметнути наследник који би га касније убио, али не мари ако своме зету или рођаку буде подметнут наследник. Жене су подвођене утицајним лицима – беговима ради заштите, утицајним службеним лицима ради избегавања откупа жита, порезницима ради избегавања плаћања пореза, полицијским чиновницима ради прикривања криминала које учине дејузи.

Чиновници не сматрају подвођење врстом корупције за коју би се могло кривично одговарати. Зато бивају наведени на ову врсту подмићивања. Неки полицијски чиновници могу то да сматрају и професионалним успехом. Сматрају да ће добити значајна обавештења од подведених женских особа. У ствари, сва обавештења им сервира дејуз преко подведених женских особа, сазнаће само оно што он хоће и како хоће. Тако полицијски чиновници бивају и обавештајно дезинформисани.

Чиновник који је ступио у блудне односе са Албанком пао је у дуг крви јер је узео образ господару подведене жене. Као дужник крви мора да испуњава све налоге дејуза: да интервенише код власти, да прикрива кривична дела и прекршаје, па чак и да врши кривична дела. Полицијски службеник В.С. је, наговорен од стране дејуза, извршио тешко кривично дело за које је осуђен на неколико година затвора.

Народ сматра дејузе инфамним људима, људима најгоре врсте. Али они умеју и да се рехабилитују. Пошто искористе моћ заведеног чиновника или пошто овај изгуби власт, стављају му до знања да је узео образ куће и да ће бити убијен, ради чега треба да промени средину. Тако је један дејуз из Клине поручио полицијском чиновнику Б.Т. да ће га убити због узетог образа па је овај морао да напусти своју имовину у Метохији и да бежи у Београд. То исто је учинило и братство Ч. из Ђушке са полицијским чиновником И.Ј., фис Г. из Дечана са В.С. и М.В.

Зато је најбоље, пошто дејуз упозна госта са својом домаћицом, да овај дарива децу ситним новцем и да остану "кумови", тј. да се више не среће са његовом женом намештеном за посредовање у подвођењу.

Подвођење је било познато и у Србији, Црној Гори и Босни. Забрањено је параграфом 198 Српског кривичног закона од 29.5.1860. године, чланом 462. Кривичног закона за Босну и Херцеговину од 17. јула 1879. године и параграфом 158 Кривичног закона за Краљевину Црну Гору од 23.2.1906. Кривични закон Косова није забранио подвођење својих жена ради добити.

РЕФЛЕКСИЈЕ УЗ ПРОУЧАВАЊЕ ПРАВНИХ ОБИЧАЈА АЛБАНАЦА

Албански обичаји су већ толико проучени да намећу неке опште рефлексије, готово закључке, што се тиче основних питања међу којима су: какво је право било у Срба преднемањићког периода, који су обичајни извори римског права, какав је однос племенског права и великих религија, однос патријархалних обичаја и морала, јесу ли право и приватна својина настали пре државе. Свако од тих питања је толико значајно да изискује велике студије. Овде се износе кратке рефлексије поменутим редом, у уверењу да и правац размишљања може изазвати шира аналитичка проучавања. Ако овај скромни напис у том успе и наведе на упоредно анализирање наведених фундаменталних проблема, допринеће националној историји права, римском праву, историји религије и етике и општој историји државе и права. Кренимо тим редом.

1. Срби, а и други словенски народи, своје су исконске обичаје заборавили пре него што су их сасвим упознали. Они су већ доста рано у средњем веку прешли у хришћанство и основали своје државе. Црква и држава су вршиле трансформацију старог родовско-племенског права и претакале га у феудални живот, још пре владавине Немањића. Законик цара Стефана Душана (XIV век) представља историјску прекретницу од племенско сакралног на феудално право. Он тансформира и сузбија старе обичаје, прописује устројство државе, право, судство. Но, из тог Законика, других писаних споменика, народних песама и предања види се да су код Срба преднемањићког периода правни обичаји били прожети сакралношћу. Код њих се столећима чувао и обнављао племенски живот, велика патријархална породична задруга са својим домаћином, трајала је крвна освета, купопродаја жена "товарима блага". Од сакралних правних обичаја код њих се среће и "*тврда вјера*" (слична албанској беси) и њен чувар – лични јемац ("рука", "држан", а код Срба на Косову "пристав", код Хрвата "дрзан" и заклетва са саклетвеницима "порота") као средство суђења. То наводи на помисао да је постојала и сакрална одговорност, слична римској предијатури и албанској дорзонији. Ако се од тога пође у трагању, није тешко доћи ни до осталих установа изведених из "тврде вјере" и "руке". Познавање албанских обичаја дозвољава да се лакше дође до метода у изучавању најстаријих правних обичаја код Срба и других словенских народа. Они су били вероватно врло блиски онима које су Албанци сачували до наших дана – све док их црква и држава нису модификовале и преточиле у своје право. Ток тога процеса можда би се могао пратити са Косова, преко Херцеговине, Црне Горе и Приморја, кроз правне споменике и народну песму. На ужој територији Србије и у Војводини као да је покривен тамом прошлости. Немањићка традиција пренета је у Војводину, а одатле оплемењенија у ужу Србију.

Ту искрсава питање порекла тих сакралних установа у народном праву словенских племенских заједница. Јесу ли оне донете приликом досељавања на Балкан (VI век), узете од Византије или домородачког становништва. Но, иако је својевремено постојао српско-арбанашки амалгам, ваља имати на уму да су сакралне обичајноправне установе постојале и код осталих словенских народа у њиховој прапостојбини. Оне се срећу доста касно и у правној историји Руса. Отуда је природније закључивати да се сакрално право јавља у родовско-племенским заједницама многих народа на раном ступњу развитка. Зато упознавање обичаја које Албанци још чувају доприноси оријентацији у истраживању обичаја које су многи други народи, па и Срби, преживели, изобичајили и заборавили.

2. Између правних обичаја Албанаца и римског права има доста сличности. Крвна освета је постојала и у Риму. Римљани су имали трибусе, а Албанци имају фисове. Трибуси су доносили *leges regiae*, а фисови доносе обичајна правила која се зову бесе или суљмови. Римљани су имали *domus* на чијем је челу био *paterfamilias*, чија је моћ (*patria potestas*) искључивала и право на живот и смрт укућана. Албанци имају "бога куће" (*i zoti të shtëpisë*), чија моћ (*fuqia*) није ништа мања од моћи paterfamilias-a. Начини стицања својине код албанских племена и римских трибуса су врло слични. Беса се код Албанаца чува дорзонијом, која је слична старој римској предијатури, која се касније развила у *fideiussio, fidepromissio, sponsio*. Арбанашко лично јамство изведено је од именице *dorë* (рука) и глагола *zënë* (ухваћен), што је по значењу готово идентично са *manu capere*, од чега је изведен назив за правну установу manicipatio. Арбанашка заклетва са саклетвеницима (bеja) умногоме подсећа на *beneficium divisionis*. Арбнашка залога (*pëng*) и етимолошки и правно подсећа на римски *pignus*. Казна прогонства из фиса сличи на *expugnatio*, а издавање кривца крвнику на *deditio*. "Стављање руке на врат" дужнику наликује на *manus injectio*. Изгледа да је и сакрална санкција (*sacer esto*) задуго била карактеристика римског права.

То сигурно значи да добро познавање правних обичаја Албанаца методолошки може да олакша разумевање кохерентности и узајамних веза римских правних установа у њиховом функционисању, бар у рано време настанка римског права из обичаја или за време док је препорађало варварске народе (мада врло цивилизоване) у централној и западној Европи. Ово, утолико пре што су извори римског права фактички непотпуни, а понекад и несигурни због оштећености интерполацијама које су га прилагођавале времену. Тиме се не жели ни издалека наговештавати да су албански обичаји било какав извор римског права. Али ни римско право није извор албанских обичаја.

Размишљања која се крећу овим последњим правцем сматрају албанске обичаје фосилираним остатком римског права зато што је римска држава почињала развитак свога права од обичаја који су били слични обичајима наших Албанаца. У прилог таквим размишљањима наводи се и чињеница да је Балкан дуго био под Римом и Византијом. Али, ако се ствар тера до краја – Балкан је дуго био и под Јелинима који су свуда остављали своје трагове које су прихватали од Египћана. Арбанашка *pleqnia* (веће стараца) слична је старој

герусији код Јелина. Чак и израз *plegnia* вуче етимолошко порекло од грчке речи *palai* (стари). Стари Грци су имали развијено право и пре Римљана. На жалост, оно није сачувано или га познајемо у врло оскудним облицима. Неписане духовне творевине се чувају само предањем, а оно се лако заборавља. Али албански обичаји нису ни остатак права старих Грка какво је било у њиховим филама.

Изгледа да су у целом старом свету, посебно старом Средоземљу, постојали истоветни или врло слични обичаји у време постојања родовско-племенских заједница, дуго и после формирања држависа и држава, које дуго векова нису могле потиснути сакралне обичаје. Владајућим класама је увек била важнија власт по вертикали од уређења односа по хоризонтали међу потчињенима. Зато се са доста вероватноће може размишљати о томе да ли су Јелада и стари Рим почели уређење односа међу потчињенима по хоризонтали на темељу трибалних обичаја, сличних онима које су Албанци још сачували. Албанци знају за бесу, Грци су знали за *spitho* одакле се код Римљана родила *sponsio*. У Африци су знали за бога Беса, а у Риму је установа *fides* подигнута на степен божанства у време када су се императори (јачајући власт по вертикали) проглашавали боговима.

Византија је могла значајно утицати на Албанце да лакше сачувају своје племенске обичаје, што је у условима недостатка хоризонталне заштите била њихова насушна потреба. После краткотрајне извесне сигурности за време Немањића, наступа турска окупација која не успоставља никакав систем заштите међу Албанцима по хоризонтали, већ им даје "правну аутономију" (анархију), што погодује да се стари обичаји сачувају кроз цео средњи век.

3. Између старих сакралних обичаја и претхришћанских веровања постоји одговарајућа подударност. Хришћанство је било почело да одваја "тврду вјеру" – бесу – од нове вјере (алб. *feja*). Али још није било успело да потисне бесу у време кад је наступила турска окупација. Примамљен повластицама, део Албанаца прешао је на ислам. Тиме је одбацио хришћански културни калем, а исламски није сасвим прихватио већ се вратио исконским обичајима. И хришћанство и ислам су изгледали као нешто што долази споља, што за време турско не успоставља ред по хоризонтали, већ само проповеда загробни живот. А сакрална беса је одувек била регулатор односа по хоризонтали.

Беса је са собом сачувала читаву лепезу старих веровања. Понекад их је немогућно разграничити. На везу између многобоштва и сакралних обичаја указује неограничена моћ господара куће (алб. *i zoti të shtëpisë* – што буквално значи бог куће). У том значењу свака кућа има свога бога, који није трансценденталан већ правни сведржитељ фамилије. Албанци кажу: "Бог је на небу, а 'бог куће' је на земљи", Велике религије доносиле су идеје монотеизма, али је у правним односима међу људима остало многобоштво. За обичајноправни живот страх од пакла на оном свету готово нема значаја, пресудан је сакрални страх од погибије за живот. Безмало свака заклетва садржи овоземаљску санкцију за случај кривоклетства ("Нека будем убијен", "Нека пропаднем до црног вола"). И када се закуне "душом" не подразумева *spiritus* као код Грка, већ *anima* – духовну и телесну личност – као код Римљана.

Господар куће је и својеврсни свештеник. Он исповеда укућане. Он наређује послове у време пољских радова. Он свакодневно за трпезом "причешћује" мушке укућане хлебом као симболом узајамне солидарности и заштите. Код њега се може утећи пред страхом од освете. Он улива сакрални страх укућанима. Он одржава односе по хоризонтали и штити укућане, командује нападом и одбраном.

Тријада при везивању бесе (поверилац, чувар бесе, дужник) прожета је сакралним страхом који се креће у кругу. Ако дужник не испуни престацију, убиће га чувар бесе; ако чувар бесе не убије вероломног дужника, погинуће од повериоца. То тројство би се дало упоређивати са старозаветним тројством код Јевреја пре но што су основали државу, јамсто које је Соломон забрањивао. Сакрални старх је "свети дух" који прожима арбанашку бесу. Да ли је чувар бесе служио као средство гаранције цркви да обраћени неће напустити нову веру – *fides christiana* или ислам? Могао је и служити као нека гаранција али обраћеног није сакрално гонио и ако промени веру.

У обичајном праву Албанаца мало се говори о загробном животу и васкрсењу. "То се прича у црквама и џамијама." Народ практично разговара о вампирима, чиме правда радоскврњења. Култ савремених религија је више израз формалности него религиозног уверења. Побратимство узајамним пијењем крви са циљем дужности на узајамну освету више се цени него причешћивање у цркви хлебом ради шире солидарности. Обрезањем се улива кастрациони страх деци да не чине родоскврњења.

Даље истраживање ваља препустити историчарима религија.

4. Племенски морал се подудара са племенским правом. Врлина је сваки поступак који доноси тренутну корист а не подлеже сакралној санкцији. Услед неразвијености средстава за рад врлина је стицати својину отимањем од људи, уместо освајањем од природе. У тим отмицама се гине. Ствари се плаћају животима људи, а број људи надокнађује повећаним наталитетом. Врлина је свака радња којом се стиче својина над стварима или људима, главно је да учинилац не подлеже сакралној санкцији. Другим речима, врлином се сматрају и пљачке, разбојништва, крађе, преваре, утаје, отмице (посебно жена), блуд – само да не представљају сакралну опасност за учиниоца. Једини аршин којим се мери врлина је: корист и непостојање штетне последице по учиниоца. Племенска етика допушта све што није доступно сакралном гоњењу. Чак и ропски положај дужника у односу на свемогућег чувара бесе, који га је искупио, сматра се дозвољеним. Био је дозвољен ропски положај Рома. Још је дозвољено држање читавих махала у кућном притвору.

Порок се изједначава са срамотом. Срамота је бити оштећен. Срамотан је оштећени који се не може заштитити или осветити, који не може наплатити двоструку вредност украдене или опљачкане ствари, чија жена побегне или ступи у недозвољене односе с иноплеменником, који превару не може узвратити преваром итд. Часније је одржавати полне односе са снахом него претрпети срамоту да она ступи у недозвољене односе с особом изван куће, путем трајне женске бесе и тиме отвори круг крвних завада и освета.

Племенски морал не подржава ни уговоре који нису сакрално обезбеђени чуваром бесе. "Језик је од меса и свашта меље", па се необезбеђени уговори

могу једнострано раскидати. Уговори заштићени бесом поштују се као највиша светиња, јер почивају на сакралном страху од погибије вероломника.

Племенска философија не развија побуде за етику већ смисао за поштовање или изигравање права. Велике религије нису својом етиком потиснуле бесу. Оне као да су једва успеле да убеде сакралне повериоце да дозволе дужницима крви слободу кретања из кућног притвора ради сахране умрлих и пријема саучешћа (алб. *pamja*). Библијска изрека "нека мртви сахране своје мртве" схвата се као да је "слађа освета после сто година него она која одмах наступи". Ближа је мисаоно монотеизму него општечовечанском братству. Јеванђељско "љуби ближњега" многи разумеју као солидарност са рођацима у нападу и одбрани. Ближњи је прво укућанин, па братственик и племеник. Њихови се интереси морају поштовати пред страхом у ксенофобну туђину.

Ако је тако било и код других народа, може се дати мислима на вољу о вековним напорима да се дође до савремених етичких гледишта. Требало се одвајати од сакралног менталитета, преко спреге философије са религијом, до потпуне самосталности етике као науке – све то против воље анархичних племена а под окриљем организованих држава.

5. Изучавање албанских обичаја омогућава да се одговори на још једно фундаментално питање, важно за правну историју: шта је старије – право или држава. На то питање постоје три спорна одговора. По једнима је држава старија од права, по другима су право и држава настали једновремено, а по трећима је право старије од државе. Албански обичаји подупирали би треће гледиште.

Северни Албанци су све до XX века живели без позитивног права, затворени у својим родовско-племенским заједницама аутономним у погледу примене сакралног права. То племенско право је природно, али врло богато облигационим односима заштићеним бесом, својинским и породичним обичајима, споровима и начином вођења поступка, обичајним судијама и извршитељима. Оно се ослања на племена и родове, братства и куће, без икаквог ослонца на државни организам и државне прописе, често против њих. По том праву могла се стицати својина оригинарним и дериватившим путем, вршити сви облици размене помоћу сакралног консензуса, путовати и трговати. Државна интервенција само би разарала такво племенско право. Оно је сакрално зато што се у њему као санкција употребљава крвна освета. Такво право постоји код Албанаца од њихове појаве на историјској позорници до наших дана. Тек у овом веку држава је почела да га потискује својим правом. У нашим данима се обавља историјски преокрет у чему није успела ни Византија, ни немањићка ни турска држава. Племенско друштво се опире увођењу позитивног права, и, сматрајући га лабавим по хоризонтали, настоји да задржи сакралне обичаје. Сакрално право се сматра строжим и ефикаснијим од позитивног.

Полазећи од чињенице да су се људи женили и удавали, стицали својину и вршили размену, наслеђивали и стварали сакралну сигурност и санирали деликте пре настанка државе, још у племенским заједницама и да су сви народи прошли кроз фазу родовско-племенског друштва које је имало и своје право –

то се са високим степеном вероватноће може доказивати да је племенско право претходило држави, да је оно претежно приватног карактера са сакралним ослонцима. Та сакралност није религиозно-црквена већ приватно-осветничко залагање живота за обавезу. Зато се може рећи да је право настало пре државе. Друга је ствар што правна наука може да прати почетке права тек од настанка писмености, коју је увела држава.

Гледиште да је право настало пре државе, још у племенским заједницама, представља изазов правно-историјској радозналости, не би ли се упознало и то право у коме се могу наћи корени многих правних института које је касније прихватила и модификовала држава или су изгубили санкцију и претворили се у етичке норме. Албанска племена су сачувала та стара изворишта из којих се могу црпсти сазнања.

6. Гледиште да је право настало пре државе има значаја и за настанак приватне својине. Мноштво оригинарних и деривативних начина стицања својине у племенском друштву води још далекосежнијем закључку: да је приватна својина настала пре настанка државе, да се и експлоатација човека по човеку појавила пре појаве државе, јер основни ослонац обичајног права (беса "вјера", *fides*) крије у себи механизам западања у дужничко ропство, а патријархална породица прикрива патријархално ропство. То није било довољно истражено у време када је Ф. Енгелс, на основу Морганових истраживања, писао *Порекло породице, приватне својине и државе.* Албанолошка истраживања данас наводе на закључак да су приватна својина и право настали давно пре државе.

7. Даље рефлексије могле би да се крећу у правцу проверавања мишљења о постојању матријархата. Патријархални фис познаје полиандрију, али матријархално племе тешко је претпоставити, готово се не да ни замислити. А у одсуству племена нема ни зачетка права без чега матријархат не би могао ни постојати.

АРБАНАШКЕ ВОЈВОДЕ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ МАНАСТИРА

У средњем веку српски манастири нису били само храмови за молитву и богослужења. То су била војна збориштa и саборна збориштa за доношење најважнијих државних и регионалних одлука и норми. На сабору у Скопљу донет је Законик Цара Стефана Душана (XIV век). Цркве и манастири били су и привредне, просветне, културне и здравствене установе – места одакле се вршио надзор над целокупним животом становништва. Зато је цркве и манастире требало чувати од момента њиховог подизања. Ако запусте напушта их свештенство и престају да постоје. Средњовековни српски владари постављали су чуваре црквама и манастирима. Њих је чувала чак и турска окупациона власт. Од велике сеобе Срба (крај XVII и почетком XVIII века) настаје велика инвазија анархичних племена са северноарбанашких брда. Турска војна управа била је све немоћнија да их чува. По савету турске управе манастири су тражили компромис са првацима арбанашких племена (фисова). Дошло је до нагодбе да се у манастирима поставе као чувари арбанашке војводе. О тим војводама писано је на романтичарски начин. Овим радом се са гледишта историјског и социјалног реализма скида романтичарски вео са арбанашког војводства косовско-метохијских манастира и реалистички приказује невоља која је принуђавала манастире да прихвате војводе и да им дају феудалне привилегије.

Код арбанашких сељака у Метохији још постоје остаци једног средњовековног занимања – чувања српских православних храмова. То занимање је још остало у Дечанима, Ругову и Дреници. Чувари манастира Пећке патријаршије, Девича и Високих Дечана зову се манастирске војводе. Својевремено су постојали и при другим храмовима и били добро плаћени.

Марк Краснићи је унео у нашу научну грађу свој прилог о манастирским војводама и дао своје објашњење зашто они чувају старе српске манастире у Метохији: зато што поштују Канун (Закон) Леке Дукађинија, који прописује врло оштре казне против преступника на штету цркве; што су на свечан начин дали часну реч (бесу) да ће помоћу фиса (племена) заштитити богомоље; што је велика част бити заштитник једног манастира; због култа према свакој богомољи; из страхопоштовања према лековитој моћи манастира и због велике гостољубивости монашког братства. Материјални моменат је, према Краснићију, споредног значаја, јер је био плаћен само један човек, а манастир је чувао фис, који од тога није имао никакве материјалне користи.[601] Са оваквим гледиштем наука се данас не може задовољити. Нови извори показују да су материјалне привилегије биле одлучујући мотив за ангажовање војвода у чувању метохијских манастира. То се види из манастирских пословних

[601] Марк Краснићи, *Манастирске војводе у Косовско-Метохијској области*, Гласник Музеја Косова и Метохије III, Приштина, 1958, стр. 124–126.

књига,[602] дечанских дневника руских калуђера пронађених у Хиландару,[603] литературе и казивања известилаца. Зато је нужно поново прићи проучавању арбанашких војвода као заштитника српских манастира на Косову и у Метохији.

У време када познати историјски документи помињу арбанашке војводе као заштитнике српских храмова на Косову и Метохији (XVIII и XIX век) опште прилике за опстанак српског народа биле су несносне, озбиљно угрожене зулумима и терором. Људи су убијани наочиглед турских кадија (судија) и забита (жандарма). "На Србе су нападали зликовци као гусенице на воће." Арбанашке спахије нису давали принос наполичарима, који су им силом обрађивали земљу. Српски сељаци су нагоњени да по десет година бесплатно раде на имањима арбанашких сељака. Српско становништво морало је да тражи дозволе од арбанашких сељака за удају својих кћери и сестара. Отимана су пољопривредна имања слободним српским сељацима и манастирима. Глобе су се плаћале приватним лицима, без икаквог суда. Само у једној дугој жалби султану Абдула Азису, шездесетих година XIX века, 68 села Пећке нахије, уз навођење имена и презимена арбанашких зулумћара и качака (одметник) и оштећених Срба наводи се, између осталог, да су 54 Србина убијена или тешко рањена. Крађама, разбојништвом и глобама од српских сељака отето је 45.775 гроша.[604] Опљачкано им је 489 коња, крава и волова, 1.381 грло оваца и коза, 100 кошница пчела. Уграбљено им је 16 жена, разбијене 23 куће и однет сав намештај, отимана кафа, шећер, пиринач, вуна, сир, масло. Једна мајка је жива спаљена зато што је покушала да одбрани живот детета. Заробљавани су људи и жене да би се за њих узимао новчани откуп. У случају жалби турским властима следиле су нове глобе и од Турака и од Арбанаса, који су цепали царске фермане. Опљачкана добра су дељена са турским ефендијама (господа) и кадијама.[605]

У варошима је било слично стање. Арбанашки зулумћари су се наметали да деле приход трговаца и занатлија. Трговцима су силом затварали дућане док их оглобе. Спаљивани су им магацини и радње. У Пећи је српским трговцима запаљено робе у вредности од 100.000 гроша. У Призрену је запаљено 12 дућана, а у Приштини 90 са укупном штетом од 900.000 гроша.[606]

Ни према српским богомољама није било обзира. Не обазирући се ни на какве кануне, богобојажљивости и бесу, част и углед, рушене су незаштићене цркве. Црква у Белом Пољу код Пећи је похарана и из ње однето: 40 ока воска, црквене књиге, 18 кандила од срме и 350 гроша. То је учинио Рам Жута из Истинића. Муса Мехмет из Истинића, Демир Јакуповић и Саит Арифов

---

602 Главни протокол прихода и расхода манастира Високи Дечани од 1890–1896. године. Дневник касе манастира Пећке патријаршије у Пећи од 1914–1915. године. Деловодни протокол манастира Патријаршије у Пећи за 1906. годину. Журнал прихода и расхода манастира Патријаршије у Пећи за 1906. годину. Књига особља манастира Патријаршије у Пећи за 1908. годину.

603 Димитрије Богдановић, *Исписи из Хиландарског архива "Дечански дневници руских калуђера"*, Хиландарски зборник 7, САНУ, Хиландарски одбор, Београд, 1989, стр. 199–253.

604 60 гроша био је један дукат.

605 Хаџи Серафим Ристић, архимандрит Лавре Високих Дечана, *Плач Старе Србије*, Земун, 1864, стр. 353–374.

606 *Op. cit.* стр. 372.

оскрнавили су свету трпезу цркве у селу Лукавац. У Истоку је разорена црква до темеља и све камење однето за грађење стаја. У селу Бело Поље код Истока, Асан, Етем Хасан, Хајдар Махмут и Суљо Фетаховић раскопали су цркву а грађевински материјал однели да себи граде куће и стаје. У Сиги разорена је црква и наређено српским сељацима да камен на леђима однесу ради грађења арнаутских стаја.[607] Чак и за време Другог светског рата (1941–1945) срушене су капеле св. Николе код Призрена и св. Петке на Карагачу код Пећи. У Глоговцу су арбанашки добровољци спалили 109 кућа заједно са црквом.[608]

Такве опште прилике на Косову и Метохији биле су до наших дана, са прекидом од 1919–1941, са великом жестином убистава, пљачке, паљевине, терора од 1941. до 1945. и оживљавањем терора од 1968. године.

У таквим приликама манастирске војводе чувају манастире. Овде нас интересује избор војвода, начин чувања богомоља, војводске привилегије и властелинство, извори средстава за финансирање заштите храмова и калуђера, наслеђивање властелинских привилегија, уцењивања свештенства, ко је стварно штитио старе богомоље и какав је удео арбанашких војвода у њиховом очувању.

1. Избор војвода

О избору манастирских војвода писао је Стојан Новаковић – да Арбанаси у Ругови бирају између себе старешину, који треба да се брине о безбедности Пећке патријаршије. Њега зову црквеним војводом. Кога они изаберу, тога представљају игуману манастира и он је дужан да га прихвати.[609] Из Дечанског дневника руских калуђера види се да је војводу постављало село на чијој се територији налази манастир, а да број војвода потврђује пећки паша.[610] Основано се може тврдити да војводу поставља фис од којег постоји највећа опасност за манастир. Пећкој патријаршији представљао је највећу опасност фис Келменди из Ругове, па је и војвода био Руговац. Дечанском манастиру је претила опасност од фиса Гаши из Дечана, па је и војвода из тог фиса. Манастиру св. Јоаникија и Девичу претила је опасност од фиса Гаши из Ловуше (Лауша) па је и војвода био припадник фиса Гаши из тог села. То се може објаснити арбанашким обичајем бирања чувара бесе (алб. *dorzon*). Чувар бесе се бира између људи најспремнијих за извршење крвне освете. Њега треба припитомити да од осветника постане заштитник. Иначе, војвода ван подручја манастирског атара не би могао обуздавати непријатеље у манастирском атару.

Властелинске привилегије побуђивале су Арбанасе да се међусобно гложе и утркују ко ће бити црквени војвода. Бити манастирски војвода била је част и сласт. То је давало угледан положај у друштву који се не би променио ни за

---

607 О*р. cit.* стр. 360, 362, 367, 366, 370.

608 Бранислав Божовић и Милорад Вавић, *Квислинзи на Косову*, Политика – дневни лист, Београд, 25. октобра 1990. године, стр. 29.

609 Стојан Новаковић, *Црквени војвода, Годишњица Николе Чупића, књ. XI*, Београд, 1889, стр. 292.

610 Д. Богдановић, *ор. cit.*, стр. 203–204.

положај ђаковачког кајмакама.[611] Утркивања за војводство била су већа уколико је манастир био богатији, коме су ходочасници давали више прилога. У околини Дечана утркивали су се Шаље из Истинића са Гашима из Дечана. Победио је фис Гаши тако што је откупио дечанске калуђере, који су били запали у дужничко ропство код арбанашке властеле из Челопека.[612] Ни у самом фису Гаши у Дечанима није било племенске слоге око избора војвода, па су се нагодили да поделе привилегије тако што ће у Дечанском манастиру бити више војвода – појединаи за обе улице.[613] Изгледа да ни са тиме нису били задовољни Гаши из Црнобрега код Дечана, па су у јуну 1905. године тражили од Шаћир-паше гусињског да смени војводу Рамуша, претећи да ће са 500 Арнаута ударити на манастир.[614]

И у манастиру Девич било је трвења између фиса Бериша и фиса Гаши око "манастирског туторства".[615] Као и у Дечанима однео је победу фис Гаши. Изгледа само да око избора војводе за манастир Пећку патријаршију није било гложења у Ругови. Цела Ругова припада фису Келменди, а братство Никћи је најјаче у фису.

Манастирима није било допуштено да сами бирају војводе, иако би то био ред по арбанашком обичају избора чувара бесе. Изгледа да је због тога било жалби турским властима, па су Мехмет-паша Беговић 1786. године и Тахир-паша пећки 1779. године строго осуђивали мешање фисова у избор манастирског војводе.[616]

Можда је између војвода и манастира постојао уговор о заштити и привилегијама. Но о томе нема писаних трагова. Претпоставка се заснива на чињеници да је била фиксирана плата војводама, бакшиши и неке друге привилегије. Права и обавезе су се преносиле традицијом. Манастири су имали више обавеза према војводама кад су прилике биле опасније за храм и опстанак калуђера. Постепено војводе су смањивале своје обавезе а повећавале своје привилегије.

Војводство се преносило наслеђивањем по обичајном реду. Обичајни наследни ред код Арбанаса на селу је хаотичан па се зато овде не може прецизирати који је син преминулог војводе наслеђивао привилегију војводства. Највероватније, то је био предмет уговора са већем мушкараца при деоби кућне заједнице. О новом војводи обавештавани су братственичко-племенска скупштина, турски паша и манастир. Из писма садашњег игумана манастира Високи Дечани Јустина (Тасића) од 1.10.1990. године упућеног аутору види се да је манастир 5.5.1986. године добио обавештење од породице Руст Алије Демукај из Дечана да су се укућани "у циљу настављања традиције, након смрти Али Љана, 17.3.1986. године сагласили да се за манастирског војводу предложи Хисен Али Демукај, старији син покојног Али Љана Демукаја, имајући у виду садашње могућности, околности и правила о избору

611 М. Краснићи, *op.cit.*, стр. 111.
612 *Op. cit.*, стр. 125.
613 Д. Богдановић, *op. cit.*, стр. 203–204.
614 *Op. cit.*, стр. 254.
615 М. Краснићи, *op. cit.*, стр. 122.
616 Иван Степанович Јастребов, *Стараја Сербија и Албанија, Споменик СКА*, Други део, 36, Београд, 1904, стр. 108.

војводе манастира Дечане".[617] Према томе садашњи војвода је Хисен, његов претходни – отац Алија, пре Алије, како се у писму поменуте породице наводи, били су војводе Али Љан (унук Биљала Русте), затим Сали Руста, Биљал Руст и Руст Алија. У поменутом писму манастиру се "још једном ставља до знања да је још од друге половине XIX века кућа Руст Алије имала војводе, који су се старали о чувању и заштити манастира.[618] Марк Краснићи наставља генеалогију ове куће и даље од Руста: Алија–Демо–Ука–Исуф–Ибро–Хисен–Цаца–Коља (католик), али не тврди да су они били манастирске војводе.[619] Према томе војводство Демукаја у Дечанима изгледа да потиче од средине XIX века.

Ђорђе Микић, говорећи о чуварима Дечана, казује да су 1877–1878. године, када су приликом ослобођења Ниша и Куршумлије страдале неке тамошње џамије, Малисори хтели да сруше манастир Дечане да би се осветили Србима. Тадашњи манастирски чувар Руста Алија спречио је то делећи малисорским арбанашким првацима по оку-две кафе и манастирски новац у износу око 40 турских златних лира.[620]

Душан Т. Батаковић помиње као војводе манастира Високи Дечани Рецу и Идриза који су на дан 27.8.1900. године успели да отерају арбанашке одметнике под вођством Цуљ Сокола из манастирске порте да не опљачкају ходочаснике.[621] То су вероватно били мушкарци из војводских кућа или њихови рођаци, који су се називали војводама и дали бесу да ће чувати манастир и братију од напада Арнаута.

У Дечанским дневницима руских калуђера помиње се још војвода Рамуш (1903–1905),[622] а у Главном протоколу прихода и расхода манастира Високи Дечани за 1890–1896. годину и војводе: Осман, Бећир, Садрија брат војводски (стр. 15–16). Помиње се још и подвојвода у Дечанима.[623] Ко су они били остаје неразјашњено.

Узлазна линија војвода Патријаршије у Пећи била би: садашњи војвода Рамо (рођен 1928), а његови преци: Каплан–Жујо–Васељ–Муча–Елез–Реџо–Пљаку (католик), сви рођени у Ругови. Њихов фис Келменди се налази широм Ругове, ближи рођаци у Алагиној Реци, Великом Штупељу и Краљану.[624]

Према писању Краснићија родослов војвода манастира Девича изгледа овако: Авдуљ стар 70 година (1958), његов отац Аљим, деда Ајет, прадеда Бехрам; сви из Лауше села крај манастира.[625] Епископ рашко-призренски Павле помиње девичког војводу Феха у време монахиње Евфимије, која је

---

617 Писмо дечанског игумана Јустина Тасића аутору од 1.10.1990. године.
618 Писмо породице Руста Алије Демукаја из Дечана манастиру Високи Дечани од 5.5.1986. године.
619 М. Краснићи, *ор. cit.*, стр. 111.
620 Ђорђе Микић, *Друштвене и економске прилике косовских Срба и XIX и почетком XX века*, САНУ, Београд, 1988, стр. 40-41.
621 Душан Т. Батаковић, *Дечанско питање*, Београд, 1989, стр. 53.
622 Д. Богдановић, *Исписи,* стр. 202 и даље
623 Исти, 202 и даље
624 Краснићи, *Војводе*, стр. 117.
625 Исти, стр. 121.

живела од 1815-1875. године.[626] Никодим Савић помиње војводе у Девичу: Ајета и Сејдију.[627] А у Девичком катастиху записано је 15.9.1776. године име Ибрахим војводе.[628]

Арбанаси су чували и манастир Св. Марко Коришки код Призрена[629] као и манастир Гориоч код Истока.[630]

Манастир Св. Марко изнад села Корише је дуго био, све до 1738. године, запустео а онда је обновљен и пуних четрдесет година напредовао све до 1878. године када је поново страдао. По обнављању манастир је увећавао и свој негдашњи земљишни посед поновном куповином. Тако је само Сима Игуманов у времену после 1850. године купио за манастир преко 200 дулума њива, 100 дулума ливада, 400 дулума шуме, на што је манастир имао 18 признаница. 1861. године Сима Игуманов је уз цркву сазидао звоник. На трећини манастирске земље радили су Арбанаси који су чували и манастирску шуму, а Арбанас Саит Укић био је плаћени манастирски надзорник имања и шума. Данас манастир нема ни конака ни воћњака ни шуме ни ливада. Остала је само гола црквена зграда коју скрнаве, обијају, руше иконостас са иконама и гроб Симе Игуманова уз црквени звоник – све дотрајава у мору чамотиње и туге.[631]

И манастир Гориоч, дечански метох, на Белој стени више варошице Исток имао је своје чуваре. Тако је Рам Алија Арбанас Источанин био чувар манастира Гориоча а Камбер Смаиљ Биљакај, такође Источанин, био је чувар српских кућа у селу Истоку. За та чувања њима је свака српска кућа морала годишње да плаћа златну турску лиру. Марта 1903. године Камбер Смаиљ Бљакај и Кеђа Бајра са дружином напали су и опљачкали манастир Гориоч. Чувари се међусобно посвађају јер нису могли да се договоре о деоби прихода који су добијали за чување цркве и манастира, па Рама убије Камбера на Каменом мосту у селу. Камберов брат Омер Смаиљ није смео да крвну освету, по арбанашком обичајном "Закону Леке Дукађина", извршн на убици свога брата него убије монаха и старешину манастира Гориоча Аџи Руфима на путу када је ишао да обави обред крштења у суседно српско село Синаје, под изговором да је монах завадио чуваре.[632]

Црква у Белом Пољу код Пећи имала је војводе ("белопољске војводе").[633] Где год је било Арбанаса требало је чувати цркве и манастире. Нокићи из села Доњи Тврдошевац у Рашком Подгору чували су Сопоћане. Ахмет Хоџић је чувао пећинску цркву у штавичком селу Паљево. Елез Елезовић и Авдул Барић, оба из села Рибарића на Ибру, чували су пећински манастир Св. Петра Коришког у Црној Ријеци. Кућа Исе Бољетинца штитила је цркву Св. Врача у

626 Епископ Рашкопризренски Павле, *Девич, манастир светог Јоаникија девичког*, Београд 1988, стр. 29, 31.
627 Никодим Савић, *У манастир Девич, путописна писма*, "Голуб", год. VI Сомбор 1884, стр. 9, стр. 138.
628 Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, 1932. године, стр. 84.
629 Јастребов, *ор. cit.*, стр. 108.
630 Тих. Ђорђевић, *Наш народни живот, књ. VI*, Београд, 1932, стр. 59.
631 Ђ. Микић, наведено дело стр. 53; Задужбине Косова, Призрен - Београд 1987, стр. 462-463.
632 *Задужбине Косова*, стр. 450; Милорад Радуновић, *Остала је реч*, Београд, СКЗ, 1988, стр. 118..
633 Главни протокол прихода и расхода манастира Високи Дечани, *ор. cit.*, стр. 26.

Врачевима, на левој обали Ибра и манастир Соколицу код Косовске Митровице. Чуване су и цркве у околини Призрена.[634]

2. Чување манастира

У немањићкој држави манастире су чували властела и свештенство. У књизи Задужбине Косова наводи се албанско-српско село Зрзе код Ораховца на левој страни Белог Дрима, поред пруге Метохија – Призрен. То село помиње се у Дечанској повељи (1330) као село Зерзево, које је држао еклисијарх Василије Леонидовић. Нешто касније потврдио га је краљ Душан заједно са протопопом Прохором, који је био дужан да са људима из Зерзева буде први "кастрофилак" или "стража граду", што је касније прешло у традицију војводе манастира Дечапи. У Душановој повељи о томе стоји: "и протопоп Прохор (са) својим селом Зерзевом да бљуде (чува, пази) град црковниј" манастир Дечане.[635]

Касније су манастире чували војводе. За време прве турске владавине, војвода је био хришћанин који је уживао поверење турских власти и коме је била поверена управа једног града поред градског диздара или једне покрајине: EFLAK VOJVODOS, KAZIKLI VOJVODA. Доцније се тако звао турски срески начелник. У Скопљу се и данас сачувао назив две махале: *Спнан војвода* и *Исмаил војвода* још из XVI века.[636]

За време петовековног турског ропства главна заштита православних манастира на Косову и Метохији долазила је од турске војске и српског народа. Марк Краснићи с правом констатује да постоје многе наредбе султана, везира, паша и других великих везира, којима се наређује да се манастирима не чине никаква насиља. Тако је Султан Сулејман (1529–1566) ферманом наредио да спахија Топли-оглу не дира у Дечански манастир. Султан Мехмед III издао је ферман 1600. на име метохијског бега и ђаковичког кадије, којима налаже да праведно пресуде спор сељака Истинића са Дечанским манастиром, чији су читлуци били запоседнути.[637]

Турска војска чува манастир Високи Дечани све до свог повлачења 1912. године. Половином XIX века турску војску у манастиру Дечане снабдевао је храном Лазар Станковић, коме су због тога Арбанаси отели оба вола из јарма и жену.[638] У току арбанашких немира 1904–1905. године у манастиру је било од 30 до 600 турских војника. Око манастирских зидина била је постављена турска војна стража на три места. После убиства калуђера Висариона (1903. године) била је постављена турска стража и на капији и одузимала оружје од сваког посетиоца дечанског манастира.[639] Султан Абдул Хамид је био дозволио да се

634 М. Краснићи, *ор. cit.*, стр. 124–126.
635 *Задужбине Косова*, Призрен-Београд, 1987, стр. 448–449.
636 Гл. Елезовић, *ор. cit.*, стр. 84.
637 М. Краснићи, *ор. cit.*, стр. 110.
638 Хаџи Серафим Ристић, *ор. cit.*, стр. 365.
639 Д. Богдановић, *Исписи*, стр. 214-220, 231-241.

1907. године обнове темељи манастира у Дечанима.[640] Калуђери су се од Арбанаса и сами бранили оружјем. Дечански јеромонах Гаврило Дожић, пореклом из Црне Горе, имао је нож и револвер, које је изгледа држао уза се и за време богослужења у храму.[641]

Према саопштењу Славка Хаџиристића, пензионера из Пећи, рођеног 1909. године и манастир Патријаршију у Пећи чувала је турска војска све до доласка црногорске војске. Године 1904. Арбанаси су ранили једног турског жандарма-хришћанина који је чувао Патријаршију у Пећи.[642]

Манастир Девич је рушен више пута јер је био удаљен од турских гарнизона. Срушен је после велике сеобе Срба под Арсенијем III Чарнојевићем 1690. године.[643]

За време црногорске управе 1912–1915. године манастире је чувала црногорска војска. Од 1916. до 1918. године, према казивању Славка Хаџиристића, Патријаршију у Пећи и манастир у Дечанима чувала је аустроугарска војска без помоћи икаквих војвода. Писар у мојој адвокатској канцеларији Емин Госка из Пећи (70 година) причао ми је, почетком шездесетих година, да је аустријска војска била завела такву строгост за Арбанасе да су сваки дан била пуна вешала испред Шеремет куле у Пећи. "Ујутру је судио првостепени војни суд, по подне потврђивао другостепени а о акшаму – вешала". Адвокат Милош Зоњић из Пећи ми је показивао фотографију која га приказује како му аустријски официр предаје кључеве Високих Дечана 1918. године. Додуше и Аустријанци су разорили манастир Девич, отерали мноштво стоке, сав намештај а материјал неких зграда употребили за подизање својих зграда у Гор. Клини.[644]

Између 1918. и 1941. године манастире је чувала власт Краљевине Југославије, без помоћи војвода.

Од 1941. до 1944. године манастире су чувале окупационе снаге Италијана и Немаца. Греши Марк Краснићи кад приписује спаљивање манастира Девич италијанској војсци 1941. године.[645] Он је поклонио сувише вере известиоцима из околине Девича, који прикривају своје саучешће у рушењу манастира. Ствар је боље позната епископу рашко-призренском Павлу, који пише: "У Другом светском рату, 1941. године, манастир је од шовинистички настројених Албанаца из околине разорен до темеља. Игуман Дамаскин Бошковић је убијен. Пошто су опљачкали све што је било у манастиру, нанели су топовску муницију бивше југословенске војске, запалили је и тако насталом експлозијом разорили цркву и конаке, а материјал разнели. Срушена је и капелица над извором Св. Јаонаикија."[646] И према казивању Славка Хаџиристића италијанска војска је чувала манастире. После капитулације Краљевине

---

640 Милија Шћепановић, *Дечане између Арбанаса и католика*, ревија Свет, 2–16.10.1990. године, стр. 78.
641 Д. Богдановић, *op. cit.*, стр. 232.
642 *Op. cit.*, стр. 237.
643 Снежана Милошевић, *Манастир Девич на Косову*, Политикин Свет, Београд, новембар 1986. године, стр. 20.
644 Епископ Павле, *op. cit.*, стр. 17.
645 М. Краснићи, *op. cit.*, стр. 122.
646 Епископ Павле, *op. cit.*, стр. 17.

Југославије 1941. године покушала се створити велика Албанија. Председник албанске владе Мустафа Круја је 1943. године рекао како је требало уништити Дечане, Грачаницу и друга знамења српског народа.[647] Дејан Медаковић преноси саопштење дечанског архимандрита Теодосија: "Ми сами а опасани стотинама наоружаних људи. Некако смо дојавили Италијанима у Пећи и они су дошли да нас спасу. Иначе би манастир био срушен."[648] После капитулације Италије (1943. године), Бајази Бољетини је 1944. године "са својом гардом као оркан долетео и наредио калуђерима да изиђу јер намерава да га спали" – пише М. Шћепановић.[649] А Медаковић наставља казивање дечанског архимандрита: "После капитулације Италије све се попови, а онда су помогли Немци. Један монах, отац Макарије обрија браду, обуче се по шиптарски и отрча у Пећ да дозове помоћ."[650]

Уочи Другог светског рата, 1939. године, у манастиру Пећка Патријаршија изгорео је стари конак из XVI или XVII века, са кухињом, трпезаријом и пекаром.[651] После Другог светског рата манастире чува јавна власт, али је Дечанима и Патријаршији подметнуто више пожара. У Дечанима је 26. јануара 1949. године изгорела готово половина свих конака – цео тзв. "Призренски конак" из XIX века и Савина трпезарија (XIV век), која је реконструисана 1967. године, где је сада смештена ризница.[652] После 1945. године изгорео је и остатак старог конака – североисточни део са подрумом у манастиру Патријаршија. Ноћу између 15. и 16. марта 1981. године спаљен је и главни манастирски конак, тзв. "турски конак" да би се монахиње иселиле и да би манастир за кратко време скоро запустео. Конак је убрзо обновљен.

Уочавајући заинтересованост Срба, свештенства и турских власти за чување манастира, арбанашки фисови су схватили да се на том послу може профитирати. Зато су на једној страни угрожавали Србе, свештенство и манастире а на другој се наметали као чувари. Тако се код њих зачело занимање за чување манастира, које није ново већ потиче још из Немањићке државе. Занимање за чување богомоља било је раширено за време цара Стефана Душана. Његов Законик наређује: "Властеоски људи, који седе по црквеним селима и катунима, да пође сваки своме господару.[653] Сем тог, у својој хрисовуљи датој манастиру Светих Арханђела код Призрена цар Стефан Душан одређује неколико села, која су дужна да чувају манастир како буде наредио игуман и да буду пратиоци игумана на путу.[654] Законик цара Стефана Душана (XIV век) био је кратког века, па је вероватно властела, и после турске окупације, настављала да, уз привилегије, чува манастире. Великом сеобом Срба у XVII и XVIII веку то занимање преузима уз накнаду арбанашка сеоска

647 Б. Божовић - М. Вавић, *Сурова времена*, стр. 204.
648 Дејан Медаковић, *Незнани јунаци српске духовности*, Политика – дневни лист, Београд, 15.9.1990. године, стр. 16.
649 М. Шћепановић, *ор. cit.*, стр. 78.
650 Д. Медаковић, *ор. cit.*, стр. 16.
651 Бранислав Вуловић, *Стари конак у комплексу зграда манастира Пећке Патријаршије*, Зборник заштите споменика културе, књ. II, свеска 1, Београд, 1952, стр. 119–120.
652 Слободан Ненадовић, *Трпезарије манастира Дечане, Проблеми заштите и егзистенције споменика културе на Косову и Метохији*, Приштина-Београд, 1968, стр. 71–72.
653 Никола Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, САН, Београд, 1960, пар. 22.
654 Стојан Новаковић, *ор. cit.*, стр. 281.

властела и властеличићи. Она се легитимише као велики чувар манастира, "велики дорзон" (алб. *dorë* – рука, *zënë* – ухваћен), али не гледа на богомоље као на религиозне објекте и културно-историјске споменике, већ као на објекте којима верници дају прилоге: да верници доносе а властела односи. Да дође до тих привилегија властела подстрекава фисове да прете, уцењују, застрашују, руше и убијају. Карактеристично је да то чини властела која припада ортодоксном исламу. Шиити подижу своје приватне текије у којима убирају новац и друге прилоге од својих дервиша.

Православно свештенство било је принуђено да прихвати заштиту арбанашке властеле. То су саветовале турске власти, а захтевали фисови на чијој су територији били манастири. Арбанашки фисови сматрали су манастире својима, тј. власништвом. Као што је код Албанаца жена "њива која рађа децу" тако су и богомоље зграде које "доносе паре".

Дужности црквених војвода нису биле тешке. Као што господар куће само чува кућу и фамилију, тако и војвода треба да чува храм и свештенство, да мотри над посетиоцима шта ће донети. Тај његов посао је симболичан. Само присуство наоружаног војводе уливало је страх свима, иза њега је стајао његов фис. Друга дужност војводе била је да прати калуђере кад излазе из манастира. То је била значајна дужност, јер су у турско време путеви били затворени од пљачкаша, разбојника и убица. Праћен од стране војводе, калуђер се осећао безбедно зато што га Арбанаси нису смели напасти јер би се сукобили са војводиним фисом. И та функција војводе била је симболична. Али не треба губити из вида да формализам и симболика имају одлучујући значај у албанским обичајима. Позивајући се на Татомира П. Вукановића, М. Краснићи пише да су манастирске војводе имале и трећу дужност: – да обилазе манастирска поља и стада, што су наводно радили војводе манастира Девич.[655] Ходочасници су имали своје арбанашке пратиоце.[656]

3. Привилегије војвода

Арбанашки војводе називали су своје привилегије хак, што на арапском језику значи: оно што је право, то је пристојно; плата, намет, порез.[657] Хак је код манастира представљао намет. Арбанашки војводе, обично из јаких племенских кућа, племенски прваци, настојали су да у феудалном друштву стекну легална права над приходима манастира и других православних богомоља. Зато су се наметали тобожњом оружаном службом као чувари манастира од својих једноплеменика више него од иноплеменика и за узврат наплаћивали свој намет.

Пушке су давали манастири. То се види из Дечанских дневника руских калуђера. Они пишу да је неки Арбанас заробио неку Црногорку, хтео да је преведе у ислам и њоме се ожени. Уз помоћ турских власти дошло је до споразума са отмичарем да дечански манастир откупи заробљеницу. Немајући

655 М. Краснићи, *op. cit.*, стр. 121.
656 Н. Савић, *op. cit.*, стр. 7–9.
657 Милан Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд, 1954. године, стр. 1032.

довољно новца, манастир је 17.8.1904. године заложио војводску пушку.[658] Да је пушка била војводина својина манастир је не би могао дати у залог. То што је војводска пушка била манастирска својина је веома важно. По албанским обичајима власник пушке сноси сваку одговорност за последицу која настане њеном употребом. Зато је манастир плаћао крвне дугове у које би запао војвода који употреби манастирску пушку. А та крвнина није била мала: 12 кеса старих пара или 48 златних турских лира. То каже и игуман дечански Макарије, крајем шездесетих година: манастир је морао плаћати све крвне дугове за лица убијена на његовом земљишту.

Војвода је путовао на коњу који је припадао манастиру и кога је манастир хранио и опремао. Дечански момак прекорева игумана: "Лако је војводи, он је увек на коњу као господин, за њега је коњ увек спреман."[659] Девички војвода је пратио на манастирском коњу калуђере када су сакупљали милостињу по селима, кад су ишли у "писанија".[660] У Девичком катастиху забележно је 15.9.1776. године да је калуђер дао војводи *хак* (намет) и *јапанџи*, тј. покровац од кострети за коње и волове.[661]

Војводин момак је био из војводске куће. Њега је плаћао манастир по 4 меџидије (турски сребрњак) месечно да слуша војводу. Он је био неопходан. Војвода Рамуш каже: "Даша (војводин момак – примедба М.Ђ.) свуда треба да иде а ми само са домаћином и калуђерима, зато он треба да буде овде". Понекад је и војводин момак имао манастирског коња без чега није хтео никуд изван манастира.[662] Војводиног момка хранио је манастир.

Војвода је био смештен уз манастирску капију. То има своје симболично значење: у манастир не може нико без његове дозволе, као што у арбанашку кућу нико не може ући без дозволе господара куће. Смештај поред капије био је потребан и ради евентуалног одбоја.

Исхрана војвода је бесплатна, било да су у манастиру или на путу. Дајући им "хлеб", свештенство је рачунало на албанску симболику стварања солидарности помоћу хране. Али војводе су доводили и људе ради исхране у манастирима. М. Шћепановић цитира текст јеромонаха Гедеона Јосифа Јуришића: "Арнаути сваки дан, особито увече, по десет, двадесет а некад и по педесет насилно дођу, насилно јело и пиће захтевају, једу, пију, певају, кад што насилно пљачкају, а ако им се кад не учини, то они за инат упале сено или ограду, а више пута покосе манастирско здание."[663] Војвода дечански је наређиво руским калуђерима да спреме бесплатан ручак за онолико људи колико он доведе. Једном приликом војвода је наредио спремање ручка за 8 људи.[664] Други пут, кад ни калуђери нису јели, загрмео је: "Ви спремате хлеб за себе а нама не дате". Тада је био спреман да изудара пекара.[665] У манастиру Гориоч код Истока, Сали Мусић, Тахир Демир и Исљам Шаља нагонили су

658 Д. Богдановић, *ор. cit.*, стр. 240–241.
659 *Ор. cit.*, стр. 203.
660 М. Краснићи, *ор. cit.*, стр. 121.
661 Гл. Елезовић, *ор. cit.*, стр. 457.
662 Д. Богдановић, *ор. cit.*, стр. 203–204.
663 М. Шћепановић, *ор. cit.*, стр. 79.
664 Д. Богдановић, *ор. cit.*, стр. 205.
665 Д. Богдановић, *ор. cit.*, стр. 204.

духовника Аћима да им мора чинити свако задовољство.[666] Манастир Патријаршија у Пећи, на врху Песка,[667] чува пекару у којој је све до 1945. године спреман хлеб и дељен Руговцима, бесплатно. Тиме се хтела постићи њихова наклоност да не дирају у манастир. – Слично је било и са преноћиштем. Дечански војвода Рамуш је 1903. године тражио велики број постеља за своје Арбанасе, а када их није било, морали су му се дати кључеви од конака да сам пронађе постеље ако их има.[668] Према казивању игумана Макарија, дечански конаци понекад су претварани у арбанашке болнице за рањенике у међуплеменским ратовима; рањеници су бесплатно смештани, храњени а ране им чишћене лозовом ракијом.

Са војвода су скинути опанци и замењени кундурама (дубоке ципеле) и јеменијама (меке плитке ципеле), давано им је кече и пар веша. То се чинило о муслиманском празнику бајраму. Тада су им давани бакшиши. То нису били дарови који су зависили од воље дародавца, већ привилегије војвода, њиховог фиса и силеџија. Руски калуђери бележе да је дечанским војводама дато из манастирског економата за бајрам 1903. године по једна ока кафе, ока шећера, ока пиринча и 15 ока пшеничног брашна те по један пар лаких ципела – јеменија. Војводе нису биле задовољни већ су тражили и по један пар гаћа и кошуља.[669] У Главном протоколу прихода и расхода ман. Високи Дечани за 1890–1896. пише "куписмо три пара кундура ђацима и војводи", "за бајрам куписмо јеменије за војводу Руста и Османа".[670] У Девичу су им давали још веш и кече.[671]

Војводе су наплатили од дечанског манастира и бајрамске бакшише за своје сеоске поглавице: оку кафе и три оке шећера "да сви Арнаути и војводе славе свој бајрам".[672] Али војводе су изгледа то утајиле па се убрзо јављају 3 Арбанаса за бајрамски бакшиш, те им калуђери дају 81 грош, нашто Арбанаси реагују: "Нека калуђер живи с нама и нека нам све даје... Док смо под турским царем брзо можемо са њиме да се обрачунамо... Ми тражимо своје јер црква је наша". Тог дана и Сулејман ага из Батуше тражи за бајрамски бакшиш пет ока ракије. Војвода наређује да му се изда јер је то велики разбојник који се може и у манастир уселити. "Овде се не зна за стид већ за метак у чело или што још горе."[673]

Бакшишима се називају и дневнице плаћане за праћење калуђера. Дневница је износила 3 гроша. Војвода Пећке патријаршије Жујо "буљукбаша" добио је из касе манастира у Дечанима три гроша бакшиша зато што је провео ђаке призренске богословије од Патријаршије до Дечана, а Бијал војвода дечански исто толико што их је одвео из Дечана у Пећ.[674] Војводу Жују Никћи плаћено је 12,5 гроша за провођење калуђера од Пећи до манастирског поседа у селу

666 Хаџи Серафим Ристић, *op. cit.*, стр. 361.
667 ПЕСАК је стари српски назив за средишњи део главне улице у Пећи, на левој обали Бистрице.
668 Д. Богдановић, *op. cit.*, стр. 204.
669 *Исто*, стр. 205.
670 Главни протокол, *op. cit.*, стр. 7, 20, 13, 16, 55, 56, 15, 11, 68, 71.
671 М. Краснићи, *op. cit.*, стр. 121.
672 Д. Богдановић, *op. cit.*, стр. 205.
673 *Op. cit.*, стр. 207–208.
674 Главни протокол, *op. cit.*, стр. 65–67.

Будисавце, а 1,32 гроша што је извео калуђера из манастирских зидина у пећку чаршију.[675] Војводе Девича добијали су бакшише по повратку калуђера са "писанија".[676]

Понекад су калуђери поверавали своју пратњу другим Арбанасима. Ти пратиоци звали су се дораџије (алб. *dorë* – рука и турски суфикс *xhija*). Дораџија Кољ Гега је наплатио 11 гроша што је пратио Руфима из Дечана у Пећ за аргате, за праћење Руфима и архимандрита у Призрен 34,10 гроша, за провођење Висариона месец дана 80 гроша, а за праћење Герасима од Дечана до Велике Хоче 23 гроша.[677] Манастир Високи Дечани имао је и своје сталне дораџије на имању у северној Албанији. У Главном протоколу прихода и расхода ман. В. Дечани пише: "Дадосмо Алези дораџији 4,20 гроша (стр. 9), "дадосмо Алези Абулаовоме дораџији из Трнопоља годишњу плату од 25 гроша" (стр. 15). Као стални дораџије помињу се Али Мацуљи из Симче са годишњом платом од 25 гроша (стр. 13), Јаја Зекин из Барде са годишњом платом од 15 гроша (15), Бардо Алић са годишњом платом од 25 гроша (стр. 15), Али Бајрам из Барде са годишњом платом од 15 гроша (стр. 124), Шути Алија из Барде са годишњом платом од 15 гроша (стр. 15). Све је то била ситна властела која је имала привилегије од манастира.

Годишње плате војвода биле су њихова главна привилегија. Марк Краснићи наводи да су војводе примали плате, али да је то било од посредног значаја.[678] Епископ Павле наводи да су манастири Високи Дечани и Пећка Патријаршија редовно плаћали војводама, док за Девич то не тврди.[679] Девич је био сиромашан манастир па зато није могао увек исплаћивати плате војводама те је често, напуштан и разаран.

Војводе у Дечанима имале су за оно време баснословну плату. Из Главног протокола манастира Високи Дечани за 1890–1896. годину види се да је за период од 1.9.1890. до 30.8.1891. године манастир плаћао три војводе, да је војводи Русти исплаћена годишња плата 1.499 гроша, војводи Осману 1.440 гроша, војводи Бећиру 543 гроша. То чини укупну суму од 3.482 гроша (близу 60 дуката или 60 оваца са јагањцима). Поред њих се помиње и син војводе Руста Бијал и Садрија, брат војводе Руста, чије се плате нису могле утврдити.[680]

Војвода Жујо Никћи био је уведен у књигу особља манастира Пећке патријаршије са месечном платом од 150 гроша,[681] а за време црногорске управе примао је на име плате 30 перпера.[682]

Манастир Девич чували су војводе – Ајет и Сејдија. Ако је веровати известиоцима Т. Вукановића, на које се ослања М. Краснићи, за њихове плате требало је обезбедити најмање 80 гроша месечно.[683] Једна надница је у турско

675 Журнал манастира Патријаршије, *op. cit.*, стр. 13.
676 М.Краснићи, *op. cit.*, стр. 122.
677 Главни протокол, *op. cit.*, стр. 65–67, 124–129.
678 М. Краснићи, *op. cit.*, стр. 126.
679 Девич, *op. cit.*, стр. 31.
680 Главни протокол, *op. cit.*, стр. 15–59.
681 Књига особља ман. Патријаршије у Пећи, *op. cit.*, стр. 53.
682 Дневник касе ман. Патријаршије за 1914–1915. год. стр. 15–16.
683 М. Краснићи, *op. cit.*, стр. 121.

време плаћена три гроша. Пошто је Девич у исто време имао две војводе и пошто је Пећки манастир плаћао војводу 150 гроша месечно, плате девичких војвода морале су бити веће.

Ваља увек имати у виду да је у турско време сваки грош био драгоцен. То је средњи век, доба турског војног феудализма и оскудице у новцу. А војводама се морало платити стриктно о року. Од плаћања у року и у новцу зависио је опстанак храмова и калуђера. Ако се не плати у року, западе се у дужничко ропство. Поверилац може са инсолвентним дужником радити шта хоће, чак га и убити.[684] Свештенство и монаштво је знало за тај арбанашки обичај па се по читавом православном свету сналазило да нађе новац за плаћање војвода. Оно се свим снагама трудило да манастири не западну у својину њихових арбанашких чувара, који би их опљачкали и опустили, што се десило сиромашном али велелепном манастиру Светих Архангела код Призрена, који је прво запустио, затим порушен између 1542. и 1615. године, па је од његова камена сазидана џамија Синан-паше из Љума.[685] Да се то не би десило и манастиру Високи Дечани, давани су у залогу сакрални предмети (златни крст цара Стефана Душана и неки други златни крстови) само да се набави новац за плаћање војводама. То је чинио дечански игуман Хаџи Данило (1708–1820).[686]

Просјачење је у средњем веку било једно од занимања. Монаси су просили по читавом православном свету, до Русије и Јерусалима.[687] Међу Србима који су гравитирали манастиру вршени су "записи", тј. писмено обавезивање колико ће новца који верник да приложи храму када дође на ходочашће (сабор) у манастир. Око новца који су носили ходочасници манастиру Високи Дечани, Арбанаси су се међусобно убијали да га опљачкају.[688]

Кад свештенство не би платило хак, Арбанаси су га силом наплаћивали. Јастребов је нашао у протоколима манастира Високи Дечани да је од игумана 1846. и 1847. године на силу узето 1.576 гроша у готовом новцу, а од 1850. до 1866. године сличних издатака у расходу било је у суми од 18.798 гроша, док је 1866. године манастир оштећен са 30.000 гроша у готовом новцу због грађења зида којим је хтео да се брани од Арбанаса. Ту треба још додати исхрану гомиле судија, чиновника и Арнаута у парници око убиства манастирског радника на обнови зида око цркве.[689]

Да би сачували своје привилегије арбанашки војводе су застрашивали и уцењивали монахе. То нису чинили војводе непосредно, већ посредством других лица из свога фиса или других фисова. То су била у ствари смишљена и организована тајна вероломства (слично рим. *mala fides*).[690] Уцене и застрашивања састојала су се у претњи разарањем храмова, убиствима

---

[684] Милутин Р. Ђуричић, *Механизам ропства у арбанашкој бесн*, Анали Правног факултета, Београд, 1990, 1/2, стр.65/70.
[685] Лазар Трифуновић, *Свети Арханђели*, Задужбине Косова, *op. cit.*, стр. 161.
[686] М. Краснићи, *op.cit.*, стр. 113.
[687] *Op. cit.*, стр. 112, 113; М. Шћепановић, *op. cit.*, стр. 79.
[688] М. Краснићи, *Војводе*, стр. 112-113.
[689] И. С. Јастребов, *Манастир Дечани, Братство*, Друштво Светога Саве, књ. 22, XII и XIII, Београд, 1908, стр. 190–191.
[690] М. Ђуричић, *Вероломство у обичајима Албанаца*, Анали Правног факултета, Београд. 1990. 6. стр. 753–761.

калуђера и манастирских радника, имовинским штетама. Монаси су постојали ради војвода а не војводе ради чувања монаха.

Најчешће се пуцало из пушака на манастир и његову околину.[691] У јулу 1904. године, 11 Арбанаса пуцало је на манастир Дечане, претећи да ће ући у манастир.[692] Други пут су пуцали код манастира поред Дечанске Бистрице.[693] Једном је калуђерима подметнут куршум на капији што по албанским обичајима симболизује претњу да ће неко погинути.[694] У марту 1905. године фисовски поглавица Љуш, претећи игуману злом, изнудио је 12 меџидија[695]. Војводе су дозвољавале да Шаље из Истинића секу кестенова стабла у околини Дечанског манастира.[696] Војводин фис из Црнобрега поломио је брану на Дечанској Бистрици да омете наводњавање манастирских ливада. Од манастира је отето 140 коза, украдена крава, отет коњ од слуге; упадало се у манастир ради изнуђивања новца.[697] У јануару 1904. године, убијен је манастирски радник. У фебруару 1904. године фис је најавио долазак 3000 Арбанаса из Ђаковице да упадну у манастир и побију све монахе.[698] Године 1865. војводе нису дозвољавале манастиру да му радник поправи оградни зид. Намигнуто је фису и убијен је зидар[699]. На Бадњи дан 1904. године пуцао је на монаха Јелисеја.[700] Још на путу, у Ђаковици, је руском калуђеру Арсенију саопштено да неће остати у Дечанима, а војвода Рамуш му је претио да би више волео да убије њега него каквог цара.[701] Можда руски калуђери не би ни остали живи да није било више интервенција руских конзула из Призрена и Косовске Митровице код турских власти, које су појачале стражу у манастирском дворишту. Арсеније не крије да је "видео велики страх код Арнаута", па је ради охрабрења у Дечане долазио и руски вицеконзул Тухалка.[702]

Ради очувања привилегија није се презало ни од застрашивања и убистава манастирских радника и калуђера. 28.1.1890. године убијен је у дворишту манастира Девича Лука, слуга манастирски. Убио га је у по дана из револвера, без икаквог повода, само ћефа ради, Беслим Ајет, синовац Феке Бајрама, војводе девичког. Епископ Павле пише, позивајући се на руског писца Александра Гиљфединга, да је девички игуман Пајсије стрељан од Арбанаса из оближњих села и да су убице остали некажњени. Нису кажњени ни убице другог девичког игумана Дамаскина Бошковића, после чије смрти су се монаси разбежали а црква разорена.[703] На Бадњи дан 1903. године у Дечанима је убијен јеромонах Висарион и то после неколико претходних покушаја његовог

---

691 Д. Богдановић, *op. cit.*, стр. 223, 224.
692 *Op. cit.* стр. 223.
693 *Op. cit.*, стр. 221.
694 *Op. cit.*, стр. 253.
695 *Op. cit.*, стр. 241.
696 *Op. cit.*, стр. 228, 246.
697 *Op. cit.*, стр. 234, 225, 237, 254.
698 *Op. cit.*, стр. 234.
699 Јастребов, *op. cit.*, стр. 29–33.
700 Д. Богдановић, *op. cit.*, стр. 206, 216, 239.
701 *Op. cit.*, стр. 220.
702 *Op. cit.*, стр. 217, 256.
703 Епископ Павле, Девич, стр. 12, 13. и 17.

убиства. Над монахом Теофилом покушано је убиство кад је био код чифчија.[704]

Војводе су имали могућности да све изложене злочине према манастирима и калуђерима спрече и казне по обичајима. Они су знали ко је делинквент на штету манастира, али га нису гонили. Код чувања арбанашке бесе пословично се каже: своје могу поклонити али туђе не могу опростити. Међутим, војводе су праштале манастирске штете зато што су их сами смишљали и припремали. Дечанске војводе су у свом братству у Дечанима имали и обичајну судницу – кућу Мухамед Љана, која још постоји. Они нису гонили злочинце ни лично, ни по обичајима, ни пријављивали турским властима. Напротив. Од турских власти су прикривали делинквенте. И у турском државном апарату било је Арбанаса који нису хтели ни да трагају за манастирским штеточинама. Из Дечанских дневника руских калуђера види се да је војвода само једном ноћу, заједно с турском војском, пуцао на нападаче који су већ били побегли у густу шуму.[705]

М. Краснићи пише да је војвода Муђ Елез из војводске куће Никћи у Ругови "погинуо од непријатеља Патријаршије".[706] Тиме није речено и у њеној одбрани. Уосталом, још нема сигурног податка да је неки војвода погинуо у одбрани манастира или калуђера. Војводе су гинуле у међусобним размирицама Арбанаса, најчешће због жена и крвне освете.

Манастирске војводе као "богови" манастирских кућа употребљавали су обичајна средства да дисциплинују свештенство. Они су одређивли кућни притвор калуђерима. Руски калуђери бележе како их је дисциплиновао војвода Рамуш у Дечанима. Принудио их је да месец-два дана седе у манастиру са затвореном капијом.[707] Чак је и војводин момак могао да запрети калуђерима хапшењем. Момак Даша, брат војводе Рамуша, који се самозвано наметнуо да буде у манастиру, тражио је 1903. године унапред плату за 6 месеци, а када су калуђери то одбијали запретио: "Ако ја изађем из манастира нико не сме изићи ни до киселе воде, ни од братије ни од слугу." После такве претње манастир му је морао платити, по војводином наређењу, 6 мецидија[708].

Српски калуђери су се већ били привикли на такве војводе. Руским калуђерима Арсенију и Дионисију, који су, на позив митрополита рашко-призренског Нићифора примили управу у манастиру Високи Дечани почетком 1903. године, војводе су били необични. Зато их они називају зверима ("Шта да се ради са зверима, дај им све, иначе се не може ништа учинити", "Аман, Господе, када ћемо се спасити од тих звери").[709]

***

После 1945. године нису кидане све везе између војвода и манастира. Иако је престала сврха војводске заштите, није престајао интерес војвода за

[704] Д. Богдановић, *op. cit.*, стр. 242.
[705] *Op. cit.*, 237.
[706] М. Краснићи, *op.. cit.*, стр. 118.
[707] Д. Богдановић, *op. cit. стр. 217.*
[708] *Op. cit.*, стр. 203.
[709] *Op. cit.*, стр. 204-205.

привилегије. Манастири су позивали војводе о верским празницима за "трпезе љубави". Давали су им и мање дарове.

Игуманија Пећке патријаршије Февронија (Божић) у свом писму аутору од 18.11.1991. године саопштава да је војвода Рамо Никћи узимао од манастира жито које није враћао, да је 1957. године или 1958. године тражио од манастира Патријаршија позајмицу од тридесет милиона динара (вредност 30 трособних станова) што му манастир није могао исплатити, да је поново тражио жито, па покушавао да на манастирском имању у Брежанику насели свога брата Маља, да је долазио у посету манастиру кад и патријарх, да је у присуству власти изјављивао да би он боље чувао манастир него државна власт, а да је, после пљевине манастирског конака 1981. године, сасвим престао да посећује манастир. Тада је манастир преузела на чување милиција, а војвода Рамо је изгубио сваки интерес за манастир.

Игуман манастира Високи Дечани Јустин Тасић саопштава у писму од 1.10.1990. године да је о Ускрсу 1986. године дао новом војводи књигу и дарове, а у другом писму од 1.10.1991. године обавештава аутора да је војвода отказао заштиту под политичким утицајем Ибрахима Ругове и да је вратио манастиру књигу коју је добио на дар. Тако је прекинута и војводска заштита манастира Високи Дечани.[710]

Манастир Девич је престао да похађа војвода још од 1945. године. Од разореног манастира није могао очекивати никакав хак.

Војводе знају за велике привилегије које су имали за време турско, али о томе ћуте. Калуђери знају да су им војводе помогли за време турско: "Боље да те једе један него да те поједу сви." Војводама се плаћало колико се морало, али установа војводства сачувала је неке манастире од фисовске гомиле. Војводе су пратили калуђере у "писанија", где су свршавали и послове од националног интереса. Српска раја је давала прилоге за манастире у очекивању националног ослобођења.

Нема сумње да су војводе били лакоми на богатство, "гладни као звери" и грабежљиви, да су били и чувари и пљачкаши манастира, да су уцењивали калуђере и били подстрекачи њихових убистава – све ради чувања привилегија. Али, прагматично гледано, помогли су да неки културно-историјски споменици постану центар националног окупљања за време турско, да се сачувају до наших дана. Запамћене привилегије везују војводе за манастире. Те везе се кидају јачањем снага јавне безбедности.

Прагматична користољубивост, без верског фанатизма, без осећања за уметност везивала је војводе за манастире. Када би Албанци били фанатици православне богомоље би биле давно претворене у џамије. Поштујући дечанску светињу и понекад се молећи моштима светога Краља за оздрављење, војводе су пљачкали и угњетавали калуђере. Тешки услови живота калуђера захтевали су да Албанцима треба стално угађати и стално се откупљивати. Уз то су се калуђери стално бојали да не буду поробљени или убијени.

---

[710] Писмо игумана манастира Високи Дечани аутору од 1. октобра 1991. године.

Нада да се могу вратити стара времена феудалне анархије и насилне експлоатације, до наших дана везивала је војводе за манастире. Страх калуђера од несигурних времена и арбанашког племенског хаоса везивао је калуђере за војводе.

Тако је сачуван део старе културно-историјске сакралне баштине у неким спрским средњовековним манастирима.

Наставак фус ноте са стране382

Положај жене у шиптарском обичајном праву (фус ноте)

1. Краснићи Марк, Шиптарска породична задруга у Косовско-Метохијској области, Гласник Музеја Косова и Метохије, Књ. IV-V (1959-1960) Приштина, стр. 141, 138.
2. Недељковић Бранислав, М., Канун Леке Дукађина, Арбанашко обичајно право. Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића, Анали Правног факултета, Београд, октобар-новембар 1956.
3. О ноксалној одговорности код Римљана видети: Драгомир Стојчевић, Римско облигационо право, Београд 1960, стр. 13 и даље.
4. Радојчић Никола, Законик Цара Стефана Душана, САН, Београд 1960, пар. 71.
5. Хаџиомерагић Хасан, Економија женског рада и положај жене у друштву, Сарајево 1959, стр. 28.
6. Влашко насеље или катун, пастирско село - Јиречек Константин, Историја Срба, Књига друга, Београд 1952, стр. 97.
7. Урошевић Атанасије, Новобрдска Крива Река - Етнографски зборник САН, књ. 32, Београд 1950, стр. 55.
8. Барјактаровић Мирко Р. Ругова, Етнографски зборник САН, Књ. 36. Београд 1960, стр. 154.
9. Недељковић Бранислав, op. cit., стр. 445.
10. Хаџиомерагић Хасан, op. cit., стр. 21.
11. Дечанска повеља помиње глобу од 500 оваца властелина, Влаха или Арбанаса, што указује на развијеност сточарства. Јиречек, оп. цит., 55.
12. Хаџиомерагић, op. cit., стр. 44, 45.
13. Енгелс, оп. op. cit., стр. 56.
14. Сладовић Еуген, Исламско право у Босни и Херцеговини, Београд 1926, стр. 58.
15. Исказ Рамиза Љајића из Пећи.
16. Податак од Шкрељи С. Рамадана из Маданеја.
17. Податак од Шаља Зенеља из Озрима.
18. Податак од Мурата Кадри Шаље из Пећи.
19. Хаџиомерагић,op. cit., стр. 31.
20. Краснићи Марк, Економски аспект шиптарске породичне задруге на Косову и Метохији. Зборник Правно-економског факултета у Приштини 1962, стр. 146 и даље.
21. Gjeçovi K. Shtjefen, Kanuni Lekë Dukagjinit, Shkodër 1933, стр. 7-8.
22. Хаџиомерагић,op. cit., стр. 36.
23. Недељкоић Б., op. cit., стр. 467
24. Исто
25. Податак од Шкелзена Беголиа, службеника из Пећи.
26. Јовићевић Андрија, Малесија, Етнографски зборник, књига 27, Београд 1923, стр. 110
27. Исто
28. Податак од Шкелзена Беголиа из Пећи
29. Недељковић, op. cit., стр. 467
30. Исто
31. Јовићевић,op. cit., стр. 133, 134.
32. Морус, Историја сексуалности, Загреб 1961, стр. 73.

33. Јовићевић, op. cit., стр. 83.
34. Енгелс, op. cit., стр. 55.
35. Барјактаровић,op. cit., стр. 182.
36. Морус, op. cit., стр. 28.
37. Подаци од Суљ Авдије из Дечана и Хакије Хаџимехметија, шеха из Ђаковице.
38. Историја Срба, II, Београд 1952, стр. 45.
39. Урошевић, op. cit., стр. 186.
40. Барјактаровић, op. cit., стр. 186.
41. Шаља Мурат Кадрија саопштава да се деца посестрима међусобно не узимају.
42. Барјактаровић,op. cit., стр. 185.
43. Исто, стр. 184.
44. Стојчевић, Римско прво, свеска прва, Београд 1960, стр. 123.
45. "У примитивном друштву, оно што ми називамо прељубом је обична крађа и може имати тешке поледице" Lycien Lévy-Bruhl, L'ame primitive, Париз 1927, п. 102.
46. Сладовић, op. cit., стр. 123.
47. Liebert Erich, Aus der Nordalbanischen Hochgebirge, Сарајево 1909, стр. 8, 9.
48. Зборник грађанских законика, Титоград, 1960, стр. 147.
49. Беговић Мехмет, Шеријетско брачно право, Београд 1936, стр. 33.
50. Податак од Шкелзена Беголиа из Пећи.
51. Јовићевић, op. cit., стр. 131.
52. Недељковић, op. cit., стр. 472.
53. op. cit., стр. 116.
54. Стојчевић, оп. цит., стр. 180.
55. Кулишер Јозеф, Опћа економска повијест, Загреб 1957, стр. 32.
56. Благојевић Борислав, Наследно право, Београд 1960, стр. 135.
57. Јовићевић, op. cit., стр. 96.
58. Исто
59. Саопштење Шаља Мурата Кадрије из Пећи.
60. Благојевић, op. cit., стр. 135.
61. Недељковић, op. cit., стр. 472.
62. Исто.
63. Јовићевић, op. cit., стр. 96.
64. Стојчевић, op. cit., стр. 182, 183.
65. Податак од Ибиша Кастратија и Шабана Реџбогаја из Пећи
66. Исто.
67. Упореди: Ананије В. Илић, Систем права у кућној заједници у Црној Гори, Београд 1936, стр. 153-162.
68. Недељковић, op. cit., стр. 471.
69. Податак од Бицај Ибиша из Истока.
70. Илић, op. cit., стр. 124-126.
71. Недељковић, op. cit., стр. 482.
72. Живановић Тома, Систем синтетичке правне филозофије, Београд 1959, стр. 120, 121.
73. Бесник је човек који држи бесу. Беса је термин који означава веру, поверење, поштење, поздање у неког, римски *fides*, нем. *Treu und Glauben.*

    "У односу на римска правна врела приписују се ријечи фидес различита значења. Но сва ова значења дају се више или мање свести на два темељна значења, која се могу означити као: 1) вјерност и држање ријечи, дакле једно етичко својство људи, које се састоји у осјећању везаности за властите изјаве и ријечи, пак тиме изазивље и повјерење у других; 2) вјеровање у истинитост нечега... Но и од ових двају значења прво је изворно и старије; друго значење се почиње јављати истом у Цицерово доба, а до пуног значења долази у значењу "*fides Christiana*" (Марјан Хорват, Бона фидес у развоју римског обавезног права, Загреб 1939, стр. 22).

У обичајном праву Шиптара појам беса треба схватити више у оном старијем значењу: као особину карактера неке личности у коју се неко поуздаје или бар мисли да се може поуздати. Иначе беса је и неко јемство за извршење обавезе и процеса потврђујућа формула да ће обавеза бити извршена ("беса-бес") Неодржавање бесе повлачило је презир, инфамију па и губитак живота вероломника.

74. Умањење грађанске части у римском класичном праву познато је под појмом инфамија-презрење неког лица само на основу моралне осуде сугрђана (*infamia facti*). Кад једном наступи инфамиа траје до смрти презреног лица а њене последице често је осећало и потомство. То је била нека врста моралног бојкота и застрашивања. Као последица инфамие у Шиптара наступа губљење друштвеног поверења (бесе) и могућности да презрено лице у друштву равноправно комуницира као странка при куповини, просидби девојака, избору пријатеља, јемству, сведочењу. Он губи могућност одбране пред обичајним судовима. Својим постојањем наноси штету угледу братства и племена. Додир са њиме смањује углед поштеним људима и изазива друштвено подозрење. Презреном лицу нуди се кафа "испод колена". (Упореди Л. Арнтс, Ритер од Арнесберга, Пандекте или данашње Римско право, књига прва, Београд 1890, стр. 42-48).
75. Упореди, Lévy-Bruhl, op. cit., стр. 101-102.
76. Хаџиомерагић, op. cit., стр. 53.
77. Податак од Бегај Адема из Малишева.
78. Спис Р. бр. 834/65 Општинског суда у Пећи.
79. Податак од Рамиза Љајића из Пећи
80. Податак од Шкреље Рамадана из Пећи.
81. Податак од претходног известиоца.
82. Спис К. бр. 21/65 Окружног суда Призрен.
83. Спис К. бр. 96/65 Окружног суда Пећ.
84. Лок Џон, Оглед о људском разуму, I Књ. Београд 1962, стр. 291.
85. Краснићи М., Шиптарска породична задруга, op. cit., стр. 164.
86. Податак од Бошка Каравелића из Будисаваца.
87. Лок, Оглед о људском разуму II, Београд 1962, стр. 786.
88. Краснићи, op. cit., стр. 169.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барјактаровић, Мирко Р.: *О земљишним међама у Срба*, САН, посебна издања, књ. 203, Етнографски институт, књ 4, Београд, 1952.
2. Барјактаровић, Мирко Р.: *Прилог проучавању тобелија заветованих девојака*, Зборник Филозофског факултета, Београд, 1948.
3. Барјактаровић, Мирко Р.: *Ругова, Етнолошка и антропогеографска истраживања*, САН, Српски етнографски зборник. Насеља и порекло становништва, књ. 36, Београд, 1960.
4. Батаковић, Душан Т.: *Дечанско питање*, Београд, 1988.
5. Беговић, Мехмет: *Шеријатско брачно право*, Београд, 1936.
6. *Библија, стари и нови завјет*, Стварност, Загреб, 1968.
7. *Библија*, (*Левитски законик, Јеванђеље по Матеју*).
8. Благојевић, Борислав: *Наследно право*, Београд, 1936.
9. Богдановић, Димитрије: *Исписи из Хиландарског архива, Дечански дневници руских калуђера*, Хиландарски зборник 7, САНУ, Хиландарски одбор, Београд, 1989.
10. Богдановић, Димитрије: *Књига о Косову*, Београд, 1985.
11. Богишић, Валтазар: *Грађа у одговорима из различитих крајева Словенског југа*. Основао, скупио и средио В. Богишић, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1874.
12. Богишић, Валтазар: *Канун Леке Дукађинија*, текст који је подгорички окружни капетан Јован Лазовић доставио црногорском министру правде Валтазару Богишићу, Анали Правног факултета, Београд, октобар-децембар, 1956; Богишићев архив Цавтат, XVI.
13. Богишић, Валтазар: *Поступак изван суда*, Богишићева библиотека Цавтат, XVI/30 (према исписима Ника Мартиновића, Историјски институт, Подгорица).
14. Богишић, Валтазар: *Крвна и уопште освета и мирења*, Богишићева библиотека Цавтат, XVI/32 (према исписима Ника Мартиновића, Историјски институт, Подгорица).
15. Богишић, Валтазар: *О обради правних обичаја. Правни чланци и расправе*, књ. I, Београд, 1927.
16. Богишић, Валтазар: *Станак у Дубровачком законику из 1272. Правни чланци и расправе*, књ. I, Београд, 1927.
17. Богишић, Валтазар: *Црногорско кривично право по попису из 1837*, Правни зборник, Подгорица, 1938.
18. Божовић, Бранислав - Вавић, Милорад: *Квислинзи на Косову*, Политика, Београд, 25. октобар 1990.
19. Boue, Ami: *Die Europaische Turkei (La Turquie d'Europe par A. Boue*, Парис, 1940), Банд I, II, Wien, 1889.
20. Вујаклија, Милан: *Речник страних речи и израза*, САН, 1960.
21. Вукановић, Т.Р.: *Прежици куваде у Косовско-Метохијској покрајини*, Гласник музеја Косова и Метохије, VII-VIII, Приштина, 1962-1963.
22. Вукићевић, М.: *Смртна и телесне казне*, Полицијски гласник, број 39-40, Београд, 1906.

23. Вуковић, Михајло: *Обавезно право*, књ. II, Загреб, 1964.
24. Вуловић, Бранислав: *Стари конак у комплексу зграда манастира Пећке патријаршије*, Зборник заштите споменика културе, књ. II, св. I, Београд, 1952.
25. Гамс, Андрија: *Нешто о фидуцијарним правним пословима*, Анали Правног факултета, Београд, јануар-јун 1960.
26. Гамс, Андрија: *Стварно право*, Нолит, Београд, 1956.
27. Геземан, Герхард, *Чојство и јунаштво старих Црногораца*, (наслов оригинала *Der montenegrische Mensch*, Праг, 1934), Цетиње, 1968.
28. Gjecov, A. Shtjefen Konst.: *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkoder, 1933.
29. Грабер, И.У. Вилим: *Поаес Прилог к развоју појма обавезе у римском праву*, Загреб, 1898.
30. Гревс, Роберт: *Грчки митови*, прев. Гордана Мартиновић, Београд, 1969.
31. Гушић, М.: *Остајница-тобелија-впрджин као друштвена појава*, Рад III Конгреса фолклориста Југославије, Цетиње, 1958.
32. Davy, Georges: *La foi jurée*, Paris, 1922.
33. Degrand, A.: *Souvenirs de la Hâute Albanie*, Paris, 1901.
34. Џјуи, Џон, *Логика теорије и истраживања*, Нолит, Београд, 1962.
35. Dobroshi, Sokol: *Fjaluer srbokratisht - shqip*, Prishtine, 1953.
36. Дучић, Стеван: *Живот и обичаји племена Куча*, Српски етнографски зборник СКА, књ. XLVIII, Београд, 1931.
37. Ђорђевић, Тихомир Р.: *Наш народни живот*, књ. VI, Београд, 1932.
38. Ђорђевић, Тихомир Р.: *Наш народни живот*, књ. VII, IX, X, Београд, 1934.
39. Елезовић, Г.: *Речник косовско-метохијског дијалекта*, 1932.
40. *Encyclopedia Britanica*, B. 3, The University of Chicago, Chicago-London-Toronto, 1768.
41. Енгелс, Фридрих: *Порекло породице, приватне својине и државе у вези са истраживањем Луиса Х. Моргана*, превео Милорад Симић, Београд, 1967.
42. Живановић, Тома: *Систем синтетичке правне философије*, Београд, 1959.
43. *Задужбине Косова*, Призрен - Београд, 1987.
44. Зоњић, Милош Б.: *Ужитак на планинама бив. европске Турске*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1940.
45. Јанковић, Драгослав: *Историја државе и права феудалне Србије XII-XV в.*, Београд, 1961.
46. Јастребов, Иван Степанович: *Стара Србија и Албанија*, Споменик СКА, II, 36, Београд, 1904.
47. Јашић, Стојан: *Закони старог и средњег века*, Београд, 1934.
48. Јелић, Илија М.: *Крвна освета и умир у Црној Гори и Северној Албанији*, (Историјско-правна студија), Београд, 1926.
49. Јиречек, К - Радонић, Ј.: *Историја Срба*, II, Културна историја, Београд, 1923.
50. Јовановић, Миленко: *Порота средњовековне Србије*, Београд, 1959.
51. Јовановић, М.К.: *О Арнаутима, Крвна освета и беса*, "Полиција", VII, број 1 и 2, Београд, 1920.
52. Јовићевић, Андрија: *Малесија*, Српски етнографски зборник СКА, књ. 27, Београд, 1929.
53. Капустин, Е.: *Древнее руское поручительство*, Казањ, 1855.
54. Караџић, Вук Ст.: *Српске народне пјесме*, књ. II и III, Београд, 1969.

55. Караџић, Вук Ст.: *Српске народне песме*, I и II, Просвета, Београд, 1958.
56. Кечекјан, С.Ф.: *Општа историја државе и права*, Београд, 1946.
57. Клаић, Братољуб: *Рјечник страних ријечи*, Загреб, 1962.
58. Космајац, Рад.: *Лека Канун*, Годишњица Николе Чупића XXI, Београд, 1901.
59. Краснићи, Марк: *О "Бесп", Прилог проучавању обичајног права код Шиптара*, Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена, ЈАЗУ, књ. 40, Загреб, 1962.
60. Краснићи, Марк: *Савремене друштвено-географске промене на Косову и Метохији*, Приштина, 1963.
61. Краснићи, Марк, *Шиптарска породична задруга у Косовско-Метохијској области*, Гласник Музеја Косова и Метохије IV-V (1959-1969).
62. Краснићи, Марк: *Економски аспект шиптарске породичне задруге на Косову и Метохији*, Зборник Правно-економског факултета, Приштина, 1962.
63. Краснићи, Марк: *Манастирске војводе у Косовско-Метохијској области*, Гласник Музеја Косова и Метохије, III, Приштина, 1958.
64. Кулишер, Јусуф: *Опћа економска повијест*, Загреб, 1957.
65. *Курхан часни*, превели Мухамед Панџа и Џемалудин Чаушевић, Загреб, 1969.
66. *La grande encyclopedie invetaire et raisone des sciences, des lettres et des arts*, Том VI, Париз.
67. Levy, Bruhl Lucien: *L'ame primitive Paris*, 1927.
68. Levy, Ernest: *Sponsio, fidepromissio, fideiussio,* Einige. Grundfragen zum rommischen Burgerschaftsrecht, Берлин, 1907.
69. Liebert, Erich, *Aus dem Nordalbanischen Hochgebierge*, Сарајево, 1901.
70. Лок, Џон, *Оглед о људском разуму*, књ. I, Култура, Београд, 1962.
71. Magdalain, Andre: *Essai sur les origines de la sponsio*, These pour le doctorat en droit, Париз, 1943.
72. Мајнарић - Горски: *Грчко-хрватскосрпски рјечник*, Загреб, 1960.
73. Максимовић, С.М.: *Метохија некад и сад*, Политика, Београд, 12. I 1967, стр 18.
74. Медаковић, Дејан: *Незнани јунаци српске духовности*, Политика, Београд, 15. септембар 1990.
75. Meyer, Gustav: *Etymologisches Wörterbuch der albanische Sprasche*, Strassburg, 1891.
76. *Meyers Grosses Konversations - Leksikon,* Sechster Aufgabe, II·B, Leipzig und Wien, 1905.
77. Мериме, Проспер: *Приповетке*, Београд, 1962.
78. Миловић, Ђорђе: *Прилог проучавању кривичних судова добрих људи у Комунитади Топољској (Млетачки период)*, Цетиње, 1959.
79. Мијушковић, Д.Т.: *Историја права као наука*, Бранич, часопис за правне и државне науке, бр. 17 и 18, Београд, 1888.
80. Милошевић, Снежана: *Манастир Девич на Косову*, Политикин свет, ревија Свет, 2-16. октобра, Београд, 1990.
81. Миљанов, Марко:*Живот и обичаји Арбанаса; Племе Кучи у народној причи и пјесми*, Сабрана дјела, 1 и 2, Подгорица, 1967.
82. Митић, Михајло: *Право на име*, Анали Правног факултета, Београд, 1961.
83. Михачевић, фра Ловро: *По Албанији, Дојмови с пута*, Загреб, 1911.

84. Морус: *Историја сексуалности*, Загреб, 1961.
85. Ндреца, Микел: *Албанско-српскохрватски речник*, Приштина, 1976.
86. Недељковић, Бранислав: *Канун Леке Дукађина - Арбанашко обичајно право*, из рукописне заоставштине Валтазара Богишића, Анали Правног факултета, Београд, октобар-децембар 1956.
87. Ненадовић, Слободан, *Трпезарија манастира Дечане*, Проблеми заштите и егзистенције споменика културе на Косову и Метохији, Приштина - Београд, 1968.
88. Никачевић, Томица - Павићевић, Бранко: *Црногорске исправе од XVI до XIX в.*, Цетиње, 1964.
89. Никодим, епископ далматински: *Правила православне цркве с тумачењима*, књ. I и II, Нови Сад, 1896.
90. Нушић, Бранислав Ђ.: *Косово - опис земље и народа*, Св. 1-2, Нови Сад, 1902.
91. Његош, Петар Петровић: *Горски вијенац*, Графички завод Погорица.
92. Павле, епископ рашко-призренски, *Девич манастир светог Јоаникија девичког*, Београд, 1989.
93. Перић, Живојин: *Задружно право*, IV, Београд, 1920.
94. Петковић, Влад.: *Стари југословенски споменици, Манастир Дечане* I, Београд.
95. *Правни лексикон*, 2. изд., Београд, 1970.
96. Пуповци, Сурја: *Грађанскоправни односи у Законику Леке Дукађинија*, Приштина, 1968.
97. Радојчић, Никола: *Законик Цара Стефана Душана*, САН, Београд, 1960.
98. Радонић, Јован: *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950.
99. Рамадановић, Јаков: *Крвна освета као дијалектичко јединство супротности*, "13. мај", часопис ССУП-а, год. XIV, бр. 10. Београд, октобар 1971.
100. *Rezultatet e para te regjistrimit te populsise dhe te banesave ne vitin 1971*, Приштина, мај 1971.
101. Ренер, Карл: *Социјална функција правних института*, Прилог критици грађанског права, Београд, 1960.
102. *Rilindja*, дневни лист, Приштина, 28. септембар 1979.
103. Ритер, Арнст од Арнсберга: *Пандекте или данашње Римско право*, књ. I, Београд, 1860.
104. Савезни завод за статистику, Попис становништва 1953, *Домаћинство и породица*, књ. XVI, Београд, 1962.
105. Сладовић, Еуген: *Исламско право у Босни и Херцеговини*, Београд, 1890.
106. Соловјев, А.: *Приватноправни уговори XVI из Пољичке Жупе*, Архив за правне и друштвене науке, Београд, 1934.
107. *Стара Грчка*, Институт за историју Академије наука СССР, с руског превела Нина Кожемјакина, Сарајево, 1962.
108. *Старине Југославенске академије знаности и умјетности*, књ. XXXIX Загреб, 1938.
109. Стојановић, Љуб.: *Старе српске повеље и писма*, књ. I, Први део, Београд-Сремски Карловци, 1929.
110. Стојчевић, Драгомир: *Римско право*, св. I, Београд, 1960.
111. Стојчевић, Драгомир: *Римско облигационо право*, Београд, 1960.

112. Шћепановић, Милија: *Дечане између Арбанаса и католика*, ревија Свет, 2-16 октобра, Београд, 1990.
113. Тарановски, Теодор: *Историја српског права у Немањићкој држави*, IV део, Историја судског уређења и поступак, Београд, 1935.
114. Телевизија Београд, Саопштење у првом издању дневника од 4. јуна 1969.
115. Тестас, Г и Ј.: *Инквизиција*, Загреб, 1982, стр. 1-209.
116. Treimer, K.: *Zur Rückerschliessung der illyrischen Götterwelt und ihre Bedeutung fur die südslawische Philologie*, Архив за арбанашку старину, језик и етнологију I, 1-2, Београд, 1923.
117. Трифуновић, Лазар: *Свети арханђели*, Задужбине Косова, Београд-Призрен.
118. Тројановић, С. - Гајић, М.: *Крв и умор код Срба и Арнаута*, Етнографска студија, прештампано из "Кола", Београд, 1901.
119. *У манастир Девич*, Голуб, г. VI, бр. 9, Сомбор, 1884.
120. Урошевић, Атанасије: *Новобрдска Крива Река*, Етнографски зборник САН, Београд, 1950.
121. *Fjalor i gjuhes shqipe*, Tiranë, 1954.
122. Хаџиомерагић, Хасан: *Економија женског рада и положај жене у друштву*, Сарајево, 1959.
123. Халили, Рагиб: *Плећници*, Анали Правног факултета, септембар- октобар, Београд, 1970.
124. Hecqard, Hyacinte: *Histoire et description de la Haute Albanie ou Guegarie*, Париз, с.а.п.
125. Хорват, Маријан: *Bona fides у развоју римског облигационог права*, Загреб, 1939.
126. Чебеј, Екрем: *Живот и обичаји Арбанаса*, Књига о Балкану I, Београд, 1936.

АРХИВСКА ГРАЂА

1. Главни протокол прихода и расхода манастира Високи Дечани од 1890. до 1896.
2. Дневник касе манастира Патријаршије у Пећи 1914-1915.
3. Деловодни протокол манастира Патријаршије у Пећи за 1906.
4. Журнал прихода и расхода манастира Патријаршије у Пећи за 1908.
5. Књига особоља манастрира Патријаршије у Пећи за 1904-1906.
6. Копија писма породице Руст Алије Демукај из Дечана игуману Дечанског манастира, 5. маја 1986.
7. Писмо дечанског игумана Јустина Тасића аутору, 1. октобра 1990.
8. Писмо дечанског игумана Јустина Тасића аутору, 1. октобра 1991.
9. Писмо игуманије манастира Пећка патријаршија Февриније Божић аутору, 18. новембра 1991.
10. Пријава Станице милиције у Истоку, бр. 1674 од 9. 7. 1970.
11. Списи Станице милиције у Пећи, бр. 08-1489 од 19.7. 1970.
12. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 82/70.
13. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 17/66.
14. Списи Окружног суда у Призрену, К. бр. 76/64.
15. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 7/67.
16. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 60/65.
17. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 46/67.
18. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 17/69.
19. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 7/66.
20. Списи Окружног суда у Пећи. К. бр. 66/67.
21. Списи Окружног суда у Пећи, КИО. бр. 55/68.
22. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 48/66.
23. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 64/69.
24. Списи Окружног суда у Пећи, Км. бр. 34/68.
25. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 101/60.
26. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр.37/70.
27. Списи Општинског суда у Ђаковици, К. бр. 7/67.
28. Списи Општинског суда у Ђаковици, К. бр 306/67.
29. Списи Општинског суда у Ђураковцу, К. бр. 355/68.
30. Списи Општинског јавног тужилаштва у Пећи, КТ. бр. 1206/67.
31. Списи Општиског суда у Пећи, КИ. бр. 34/68.
32. Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 38/67.
33. Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 382/67.
34. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 116/69.
35. Списи Општиског суда у Пећи, И. бр. 2241/70.
36. Списи Општиског суда у Пећи, П. бр. 1118/69.
37. Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 236/67.
38. Списи Општинског суда у Ђаковици, КИ. бр. 48/67. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 67/68.

39. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 50/68.
40. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 62/63.
41. Списи Окружног суда у Пећи, КИО. бр. 67/68
42. Списи Окружног суда у Пећи, КИО. бр. 57/69.
43. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 85/69.
44. Списи Окружног суда у Пећи, КИО. бр. 42/69.
45. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр.79/70.
46. Списи Окружног суда у Пећи, КИО. бр. 89/70.
47. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 392/67.
48. Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 1228/69.
49. Списи Окружног суд у Пећи, К. бр. 9/71.
50. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр 100/73.
51. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 457/80.
52. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр.62/69.
53. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 37/70.
54. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 161/74.
55. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 100/75.
56. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 10/71.
57. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 20/66.
58. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 114/77.
59. Списи Окружног суда у Призрену по кривици Хаџије Криезиу из 1965.
60. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 101/60.
61. Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 522/77.
62. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 92/77.
63. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 48/66.
64. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 31/75.
65. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 161/80.
66. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 159/80.
67. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 334/80.
68. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 83/77.
69. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 153/77.
70. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 60/66.
71. Списи Општинског суда у Пећи, О бр. 5/55.
72. Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 456/63.
73. Списи Општинског суда у Пећи, О. бр. 201/65.
74. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 9/71.
75. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 10/71.
76. Списи Окружног суда у Пећи, П. 497/80.
77. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 155/81.
78. Списи Општинског суда у Пећи, О. бр. 201/65.
79. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 60/66.
80. Списи Општинског суда у Пећи, О. бр. 32/77.
81. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 135/77.
82. Списи Општинског суда у Ђураковцу, П. бр. 21/69.
83. Списи Општинског суда у Клини, П. бр. 48/77.
84. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 139/75.
85. Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 100/80.

ИЗВЕСТИОЦИ

1. Авдијај Рифат из Д. Обриња
2. Авдију Ајет из Д. Обриња
3. Адемај Реџеп из Мужевине.
4. Ајдарај Азем Шабан, земљорадник из Захаћа, сеоски плећнар.
5. Амађекај Кеђо из Рудице.
6. Баждарај Осман (62), познавалац обичаја из Црнобрега.
7. Бајрамај Рамо (60), земљорадник из Шкреља.
8. Бајрами Исо.,пензионер из Истинића.
9. Бањоли Мухарем (53), земљорадник из Раушића.
10. Бацић Саво, земљорадник из Прекала.
11. Башановић Станко из Дечана.
12. Башић Рамадан (55), земљорадник из Витомирице.
13. Беголи Шкелзен (45), службеник Завода за запошљавање, познавалац обичаја.
14. Бериша Ариф (65), земљорадник из Трстеника, плећнар.
15. Бериша Бајрам (60), земљорадник из Клинчине.
16. Бериша Бинак (74), земљорадник из Ромуна.
17. Бериша Рамиз из Пећи.
18. Бериша Реџеп (30), земљорадник из Орашја.
19. Бериша Тлазим (50), пензионер из Пећи, познавалац обичаја.
20. Бериша Хисен (64), ходжа из Рухота.
21. Бећири Мус Камбер (60), из Пећког Поља, обичајни судија међу Ромима.
22. Бичанин Игнатије (70), земљорадник из Великог Крушева, познавалац народних обичаја.
23. Блаци Исуф Кадрија (40), земљорадник из Бобовца, плећнар.
24. Бљакај Весељ , земљорадник из Коврага.
25. Боби Хисен из Деве код Ђаковице.
26. Божовић Милица (60), домаћица из Добруше.
27. Бошњакај Имер (40), Земљорадник из Раставице.
28. Брахим Етхем Гаши (60), земљорадник из Кашице, један од плећнара у фису Гаши.
29. Брахим Хоџа (55), земљорадник из Јуника, најугледнији плећнар у северној Метохији.
30. Брицор Реџ Суљо (75), земљорадник из Рашића, дорзон за крв.
31. Бужолај Нуо из Чабића.
32. Булатовић Раде (70), земљорадник из Прекала.
33. Буфај Суљо (75), земљорадник из Доње Луке, плећнар.
34. Бушђокај Ник Сокољ (60), пензионер из Пећи.
35. Гацафери Сали из Рзнића.
36. Гаши Ибиш (58), пензионер из Пећи.
37. Гаши Мухамед Љан (55), земљорадник из Дечана, обичјни судија.
38. Гаши Ука (60), пензионер из Пећи, руководилац Мировног већа при ОК

ССРН у Пећи.

39. Гаши Хаџи Ремо (75), земљорадник из Ђушке, плећнар у фису Гаши.
40. Гласновић фра Анте (40), католички свештеник из Злокућана.
41. Госка Емин (70), службеник ауторове адвокатске канцеларије, дорзон и плећнар, један од најплоднијих извештилаца.
42. Гроши Шабан (50), земљорадник из Шкреља, чести дорзон.
43. Даутај Незир (45), службеник из Црнобрега, познавалац обичајног права.
44. Даутај Рагип (50), исламски свештеник из Прилепа.
45. Дацић Жујов Маљо (50), земљорадник из Набрђа.
46. Даши Јусуф (40), земљорадник из Маљевића.
47. Демај Зећо (70), земљорадник из Трстеника.
48. Демај Рецеп (57), земљорадник из Шкреља.
49. Демуш Цури (70), земљорадник из Г. Стреоца, плећнар.
50. Дончић Голуб из Пећи.
51. Духанај Ђон, земљорадник из Клине.
52. Духанај Пашко (75), земљорадник из Радуловца, дорзон.
53. Ђакова Шаћир (48), адвокат из Пећи.
54. Ђокај Нуо (60), земљорадник из Крушева, познат по чувању бесе.
55. Ђоцај Исо, заменик покрајинског јавног тужиоца у Приштини.
56. Ђуричић Ивана (83), домаћица из Пећи.
57. Елезај Бајрам, из Орног Брда.
58. Елезај Ислам (66), земљорадник из Клинчине.
59. Ељшани Адем Ариф (73), обичајни судија из Озрима.
60. Ељашани Хаџија (70), земљорадник из Озрима, чувар бесе.
61. Жељ Осман из Ракоца.
62. Жутај Рамо (30), учитељ из Раушића.
63. Зекај Адем, из Пепића.
64. Зекај Ука (35), земљорадник из Велике Јабланице.
65. Зефај Марк (50), матичар из Рековца.
66. Зоњић Милош, адвокат из Пећи.
67. Зумбер Рам Брахим из Молића код Ђаковице.
68. Зумбер Шаби из Пећи
69. Јашовић Божидар (40), учитељ из Сиге, познавалац српских обичаја.
70. Јашовић Милош (60), пензионер из Сиге, познавалац српских обичаја.
71. Јунику Сулејман, шех из Ђаковице.
72. Кабаши Рецеп (55), пензионер из Ђураковца, члан Мировног већа ОК ССРН у Истоку.
73. Кабаши Соколь Нуо (60), земљорадник из Глођана, дорзон.
74. Кабаши Ђазим из Ђураковца, у Њујорку.
75. Кадрија Рам, милиционер из Кућишта.
76. Касем Тафо (60), земљорадник из Ђонаја.
77. Кастрати Дрита (25), службеник из Пећи.
78. Кастрати Ибиш (40), службеник из Пећи.
79. Кастрати Рустем (50), директор Завода за запошљавање у Пећи.
80. Катари Ферида (34), грађевински техничар из Пећи.
81. Келменди Кеђ Рамо, земљорадник из Јошанице, познавалац обичаја.
82. Келменди Рамо (65), земљорадник из Ђушке, дорзон.

83. Келменди Рам Керо, земљорадник из Јошанице.
84. Кизић Живко (45), земљорадник из Чабића.
85. Кољај Фран (40), професор из Пећи.
86. Краснић Зеф (70), из Пећи.
87. Краснићи Музлија (Музли Барјактар) (60), земљорадник из Врановца.
88. Краснићи Суљо (55), пензионер из Ђураковца, познавалац обичаја.
89. Краснићи Прен (40), студент Грађевинског факултета из Пећи.
90. Краснићи Ук из Дечана.
91. Краснићи Шериф Хаџија (50), земљорадник из Јуника, дорзон.
92. Краснић Шпен (45), радник из Лоћана.
93. Криезију Суљо (50), земљорадник из Млечана.
94. Куклеци Селим (30), професор из Истинића, председник Мировног већа у селу.
95. Куртеш Келменди из Пећи.
96. Кучи Јусуф (60), земљорадник из Љутоглаве.
97. Лика Шефћет (45), зубни лекар из Пећи.
98. Липај Муса (35), наставник из Каменице код Бање Илице, дорзон.
99. Лукај Адем (50), дугогодишњи судија у Ђураковцу, познавалац обичаја и учесник у раду мировних тела.
100. Љајић Имер (70), земљорадник из Малог Штупеља, дорзон.
101. Љајић Рамо (60), земљорадник из Пећи.
102. Љајић Ука (35), земљорадник из Пепића.
103. Љан Мухамед (70), обичајни судија из Дечана.
104. Љуфај Демо, змељорадник из Г. Стреоца.
105. Мавраj Садрија (40), грађевинар из Стародсворана, ангажује дорзоне.
106. Мазрекај Суљо (45), земљорадник из Дечана.
107. Макарије игуман манастира Високи Дечани.
108. Маљоку Дервиш из Пећи.
109. Мамуш Хаџија из Ракоца.
110. Маријан Шабан, професор из Ђаковице.
111. Марку Микељ (50), адвокат из Пећи.
112. Мет Бинакај из Црнобрега код Дечана.
113. Мета Салија (60), пензионер из Ђаковице.
114. Метај Алија из Пригоде код Истока.
115. Метај Љан (50), земљорадник из Ереча.
116. Метај Мехмет (55), земљорадник из Ереча.
117. Метај Суљо (58). пензионисани радник милиције из Истока.
118. Мироци Садик (38), професор из Јуника.
119. Мићуновић Бориша (45), адвокат из Пећи.
120. Морина Незир Хаџија (75), земљорадник из Трстеника, у кући има оду.
121. Морина Незира Осман (45), земљорадник из Трстеника.
122. Морина Садик из Пећи.
123. Музлија Мухарем (40), трговачки путник из Орног Брда.
124. Мурић Бељо (45), земљорадник из Кошутана.
125. Мурић Јусуф (40), земљорадник из Кошутана.
126. Мурсељај Незир из Истока.
127. Муса Хасан из Јуника.

128. Муђај Хасан (55), обичајни судија из М. Јабланице.
129. Мухамет Љан (55), зељорадник из Дечана, најчувенији плећнар из фиса Гаши у северној Метохији.
130. Никђ Алија (60), земљорадник из Алагине Реке, дорзон.
131. Никђ Рамо (40), службеник из Пећи, из братства Никћи које је штитило манастири Пећку патријаршију.
132. Никђ Соколь (45), земљорадник из Алагине Реке, дорзон.
133. Никђ Суљо (60), из В. Штупеља, добар познавалац обичаја.
134. Нимони Зенељ из Шкреља.
135. Незири Весељ (40), случбеник из Пећи.
136. Османај Алија (55), земљорадник из Стародворана.
137. Пајазитај Мифтар (60), земљорадник из Истинића, плећнар.
138. Перђеђај Аслан (65), земљорадник из Љумбарде, јављао се као дорзон.
139. Поповић Зарија (55), судски поротник из Јуника.
140. Прекпаљај Микељ (69), пекар из Пећи.
141. Прен Ђон (50), земљорадник из Коренице.
142. Прлеши Пјетер, земљорадник из Видања, ангажовао дорзоне.
143. Радонићи Мустафа (42), адвокат из Пећи.
144. Рам Кеђо (90), земљорадник ис Јошанице, најугледнији плећнар у Ругови.
145. Рамосај Авдул (57), земљорадник из Црнобрега.
146. Расим Хоџа, лекар из Бање Илидже код Пећи.
147. Реџај Ђемо (60), земљорадник из М. Јабланице.
148. Реџај Имер (45), земљорадник из М. Јабланице, из куће која познаје обичаје и бави се судовањем. Реџај, Салија, земљорадник из Шкреља.
149. Реџај Ђерим (48), земљорадник из М. Јабланице, познавалац обичаја.
150. Реџепај Хамза из Забрђа.
151. Рустем Шаља из Добре Воде.
152. Рустемај Рамо (40), земљорадник из Г. Стреоца, припада кући чувара бесе.
153. Садик Бајрам Р. (50), земљорадник из Пашиног Села.
154. Салихај Зеђ Реџо (50), земљорадник из Шаљиновице.
155. Салихај Зенун (50), земљорадник из Укче.
156. Салихај Садрија (50), земљорадник из Укче.
157. Селман Ука, окружни јавни тужилац у Пећи.
158. Смакај Мехмет из Д. Обриња
159. Станковић Блажо (68), адвокат из Приштине.
160. Стојановић Петар, адвокат из Подгорице.
161. Таћ Зогај Незир (70), земљорадник из Пећи, плећнар.
162. Таћи Чолаку Халил (35), земљорадник из Зјума.
163. Тигани Нифа (20), домаћица из Пећи.
164. Тигани Рахима (50), домаћица из Пећи.
165. Тољај Аслан (55), земљорадник из Побрђа.
166. Тоска Реџеп (55), земљорадник из Пећи, један од плећнара међу Ромима.
167. Тхаћи Рам Бајрам из Јагоде код Пећи.
168. Угриновић Велимир (55), земљорадник из Шаљиновице.
169. Февронија игуманија манастира Пећка патријаршија.
170. Фератај Суљо (50), земљорадник из Ђураковца.
171. Фетаху Ахмет (51), судски поротник из Ђураковца.

172. Фетаху Мурат (45), службеник Одељења за унутрашње послове у Истоку.
173. Фетаху Рецо (50), земљорадник из Ђураковца.
174. Хадерђонај Камбер (65), земљорадник из Вокше, плећнар.
175. Хадерђонај Рам Исуф (40), земљорадник из Вокше.
176. Хакај Сејдо (55), земљорадник из Орног Брда.
177. Хасан Рамо (50), службеник из Пећи.
178. Хаџијај Мујо из Бање.
179. Хаџиристић Славко, трговац из Пећи.
180. Хашим Мустафа из Добре Воде
181. Хашим Смајл из Мокрмаља
182. Хоти Елизабета (22), фризерка из Пећи.
183. Хоти Ибиш (40), судија Окружног суда у Пећи.
184. Хоџић Авдула Исен (45), земљорадник из Гусара, дорзон.
185. Хуљај Зун (50), службеник из Д. Стреоца.
186. Хусај Бајрам (60), директор "Водовода" у Пећи.
187. Цацај Зумбер (55), земљорадник из Дечана.
188. Чолаку Хазир (55), земљорадник из Јуника.
189. Чуни Ђерђ (60), земљорадник из Видања.
190. Чуни Ђоко (60), земљорадник из Деича.
191. Шабан Грош (50), земљорадник из Шкреља, један од бољих познавалаца обичајног права.
192. Шабанај Мета (45), земљорадник из Пепића, плећнар.
193. Шабанај Никола (50), службеник из Клине.
194. Шаља Бећир (60), земљорадник из Истинића, дорзон.
195. Шаља Бећир Љош (60), земљорадник из Истинића, дорзон.
196. Шаља Кољ Демо (75), земљорадник из Беца, дорзон при умирима крви у с. Албанији.
197. Шаља Мецит (50), руководилац Завода за школство у Пећи.
198. Шаља Мурат Кадрија (70), барјактар из Истинића, члан Мировног већа при ОК ССРН у Пећи.
199. Шаља Рецо (60), столар из Пећи.
200. Шаља Рустем (55), службеник из Добре Воде.
201. Шаља Сали Мета, пензионер из Ђаковице.
202. Шантрић Богољуб, гинеколог из Пећи.
203. Шатри Незир (60), земљорадник из Томанца.
204. Шеху Џафер (40), поглавар исламске верске секте Кадриу у Јунику.
205. Шишовић Михајло (35), радник из Боана.
206. Шћепановић Благоје (65), земљорадник из Шпаљиновице.

САДРЖАЈ

1. ПРЕДГОВОР 5
2. ИЗВОРИ ОБИЧАЈНОГ ПРАВА АЛБАНАЦА 7
3. САКРАЛНО ПРАВО У АЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА 10
4. ФОРМАЛИЗАМ И СИМБОЛИКА У АРБАНАШКОЈ БЕСИ 17
5. ПЛЕМЕНСКИ МОРАЛ И ЗАШТИТА 23
6. О МЕТОДУ САКУПЉАЊА АЛБАНСКИХ ПРАВНИХ ОБИЧАЈА 31
7. ОКАМЕЊЕНОСТ ПРАВНИХ ОБИЧАЈА АЛБАНАЦА И ПОТРЕБА ЊИХОВОГ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА 40
8. ЧИНИОЦИ КРВНЕ ОСЕЕТЕ КОД АЛБАНАЦА 51
9. ГОСПОДАР КУЋЕ КОД АЛБАНАЦА 56
10. РОДОСКВРЊЕЊЕ 94
11. ФИС И ВАНБРАЧНА ДЈЕЦА 97
12. "ВАМПИРИ" И ВАНБРАЧНО ОЧИНСТВО 105
13. ОСПОРАВАЊЕ ОЧИНСТВА ПО АЛБАНСКОМ ОБИЧАЈУ 110
14. АРБАНАШКА БЕСА И ПОДМЕТНУТИ НАСЛЕДНИЦИ 114
15. ОГЊИШТЕ И НАСЛЕЂИВАЊЕ 117
16. ЗАЛОГА У ШИПТАРСКОМ ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ 127
17. ЗАЛОГА ЖИВОТА У ОБИЧАЈИМА АЛБАНАЦА 140
18. ПРАВО ПРЕЧЕГ ПРИБАВЉАЊА НЕКРЕТНИНА У АЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА 145
19. ЧУВАРИ БЕСЕ 156
20. ЈОШ ЈЕДАН ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊА АРБАНАШКЕ БЕСЕ 310
21. КУМСТВО - РЕЛИКТ СТАРОГ САКРАЛНОГ ПРАВА 314
22. БЕСА И ДУЖНИЧКО РОПСТВО 317
23. СУКОБИ ПОЗИТИВНОГ ПРАВА И АЛБАНСКИХ ОБИЧАЈА НА КОСОВУ 319
24. ТРАНСФОРМАЦИЈА СТАРИХ ОБИЧАЈА И ПРАВНИ ЖИВОТ НА КОСОВУ 325
25. НАПОРИ АДВОКАТУРЕ НА КОСОВУ 328
26. ВЕРОЛОМСТВО У ОБИЧАЈИМА АЛБАНАЦА 333
27. МЕХАНИЗАМ РОПСТВА У АРБНАШКОЈ БЕСИ 339
28. БЕСА ЖЕНЕ И ДЕТЕТА 344
29. ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ У ШИПТАРСКОМ ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ 350
30. УТИЦАЈ АЛБАНСКИХ ОБИЧАЈА НА ИМОВИНСКУ СЛОБОДУ ЖЕНА 383
31. ЖЕНСКА БЕСА И КРВНА ОСВЕТА 390
32. ТРАГОВИ ПОЛИАНДРИЈЕ КОД АЛБАНАЦА НА КОСОВУ 448

33. УЛОГА ДЕВЕРА У СУЗБИЈАЊУ КРВНИХ ЗАВАДА И ОСВЕТА 453
34. РУЧНИ ДЕВЕРИ И БРАК СА МАНУСОМ 456
35. ЗАБРАНА ПРЕУДАЈЕ 460
36. ЖЕНА КАО СРЕДСТВО ИЗВРШЕЊА И ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ АЛБАНАЦА 465
37. ВЕЋЕ СТАРАЦА КОД АЛБАНАЦА НА КОСОВУ 469
38. СОК И СОЈБИНА У АЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА 489
39. СОКАЛНИЦИ И СОЂЕ У ЗАКОНИКУ ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА 495
40. ОБДУКЦИЈА У ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ АЛБАНАЦА 497
41. ДЕПОЗИТ КРВНИНЕ - ЈЕДАН ОД НАЈСТАРИЈИХ ДЕПОЗИТА 499
42. КАЗНЕ У ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ АЛБАНАЦА 502
43. ЈОШ ЈЕДАН ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊА КАЗНИ У АЛБАНСКОМ ОБИЧАЈНОМ ПРАВУ 507
44. КАЗНА ЗАТВОРА И ПОРОДИЧНА ЗАДРУГА АЛБАНАЦА 513
45. МОРАТОРИЈУМ У АЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА 515
46. АРБАНАШКА ЗАКЛЕТВА 520
47. ПРАВО ЈАЧЕГА УАЛБАНСКИМ ОБИЧАЈИМА 662
48. МЕТОДИ КОРУПЦИЈЕ КОД АЛБАНАЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 666
49. РЕФЛЕКСИЈЕ УЗ ПРОУЧАВАЊЕ ПРАВНИХ ОБИЧАЈА АЛБАНАЦА 669
50. АРБАНАШКЕ ВОЈВОДЕ СРПСКИХ СРЕДЊОВЕКОВНИХ МАНАСТИРА 675
51. ЛИТЕРАТУРА 693
52. АРХИВСКА ГРАЂА 699
53. ИЗВЕСТИОЦИ 701